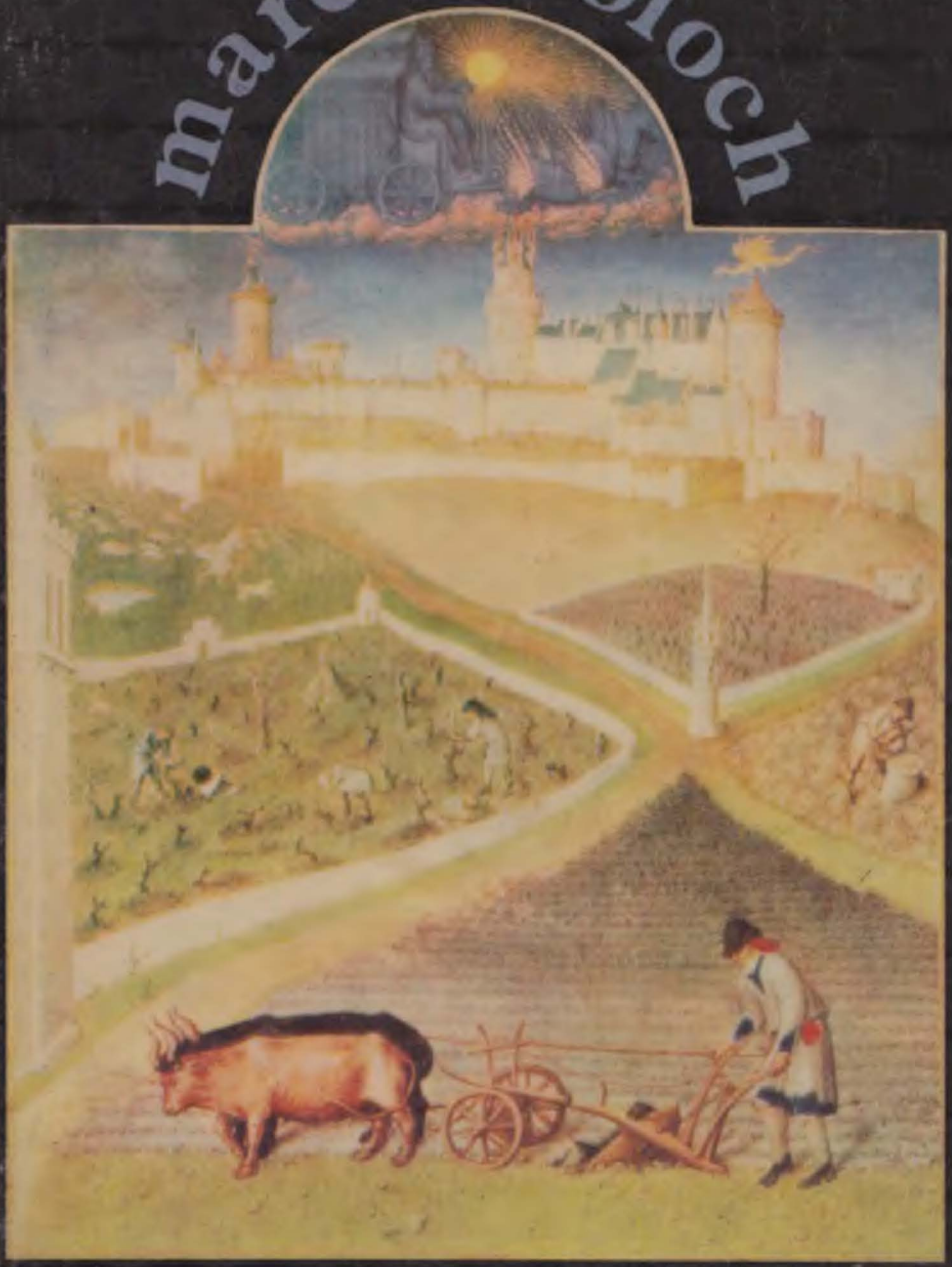
FEODAL TOPLUM

marc bloch

çeviri
Mehmet Ali Kılıçbay

savaş yayınları

FEODAL TOPLUM

MARC BLOCH

SAVAŞ YAYINLARI
Teori Dizisi : 2

Birinci Baskı : Eylül 1983

SAVAŞ YAYINLARI
Zafer Çarşısı No : 14
Yenişehir/ANKARA
Tel : 34 35 97

Kapak resmi : *Les Trés Riches Heures du Duc de Berry* adlı el yazması kitabın minyatürlerinden biri (13. yy).

Kapak Düzeni : Davut Ejder
Dizgi - Baskı Sevinç Matbaası Tipo Tesisleri
Dış Kapak Sevinç Matbaası Ofset Tesisleri

MARC BLOCH

FEODAL TOPLUM

SAVAŞ YAYINLARI

ÖNSÖZ YERİNE

Türkiye'de özellikle son yıllarda yayımlanan kitaplarda ortak bir özellik ortaya çıkmaya başladı. Artık kitaplara yazarı ve çevirmeninden başka, *'dışardan'* birileri de önsöz yazarak «katkı»da bulunuyor. Buradaki temel *düstur* ise —Türkiye'de herzaman olduğu gibi— bilimsel olmaktan çok ticari avantajlar sağlamaktan kaynaklanıyor. Dolayısıyla benim de, böyle hacimli bir kitaba iki önsöze ek olarak üçüncü bir önsöz yazmam, okura bu *modayı* bir yerde daha da zorlamaktan öteye gitmiyor gibi görünebilir. Ancak yayınladığımız bu kitabın yaratacağı tartışmaları ideolojik olandan *bilimsel* olana doğru yönlendirmek amacında olduğumuz için, birkaç söz söylemeye gerek gördüm.

Hiç kuşkusuz iletmeyi düşündüklerim okuru, kitabı okurken belirlenmiş bir çerçeve içinde —yani kendi ideolojik sorunsalım içerisinde— düşünmeye zorlamak değildir. Türkiye'de genelde uygulanan şekil ise, bu tip önsöz yazmaktan geçmektedir. Bu anlayışa göre, kendi kavram çerçevesindeki yandaşları gibi düşünmek ve bu kavrayışı sonuna kadar (her ne pahasına olursa olsun) terketmeyecek bir tavır almak, *bilimsel* olmaya üstün görülmektedir. İşte bu yaklaşımlar sonucu Türk Düşünü ve okuyucusu geçmişte büyük zararlar gördü. Yayınevleri erekleri doğrultusunda belirli «görüşler» oluşturarak kendi kavrayış biçimlerinin propogandasını yapmayı, her zaman okuyucuları aydınlatmaya ve onlara teorik aktarımlarda bulunmaya tercih ettiler. Her zaman en kalabalık olanın en *«haklı»* (just) ve en *«doğru»* olduğuna inandılar, veya inanmak istediler. Ve sonuçta Türk Düşünü bu sorunsalın teorik sancılarını çekerek günümüze değin geldi. Aslında bu savlar ilk defa ortaya atılmıyor. Geçmişte farklı biçimlerde de olsa benzeri iddialarda bulunan dürüst aydınlarımız ortaya çıkmıştı. Ne yazık ki, yayın piyasasını ideolojik ereklerine alet edenler, bu seslerin sus-

turulması misyonunu, o devrin tarihsel koşulları içerisinde gayet iyi bir şekilde başardılar. Tabi ki bununla da yetinmediler. Ne zaman Türkiye'ye özgü bir teori (sonuçta doğru veya yanlış da olsa) ileri sürülse, veya yeni bir düşünce aktarılsa ve bunun sonuçlarında da kendi siyasetleri teorik ve ideolojik temellerinden sarsıntı geçirse, işte o zaman hemen kişisel ve teorik karaçalmaya başlıyorlardı. Bilimsel eleştiri yerini «ideolojik» olana bırakıyordu. Ya da bu «politika tacirleri» eğer ortaya atılan düşünceyi kendi teorileri çerçevesinde ideolojik düzeyde bile eleştiremeyeceklerini anlarlarsa, o zaman da *bihaber* kalmayı tercih edip, kendi yandaşlarına ulaşmasına engel oluyorlardı.

1970 li yılların ortalarına gelindiğinde bu engellemelerin yetersiz kaldığı gözleniyor ve aynı «*politika aristokratları*» bu sefer de ideolojik varsayım ve teorilerini korumak için Türk aydınının sahip çıktığı *'teorisyenlerin'* yapıtlarını amaçlarına uygun şekilde tahrif edip *yeni* olan herşeye karşı çıkıyorlardı. Sonuçta bu durum öyle bir düzeye geldi ki, birkaç yayınevinden birden aynı anda basılan aynı çeviriler, tarihsel belgeler adeta ayrı ayrı şeylermiş gibi görünüyordu. Türkiye'de okuyucunun bir ikinci dil bilme olanağının genelde olmadığını — ki bu sorun sosyo-ekonomik yapının gelişkinlik düzeyi ile ilintilidir — bilen bu «*anlayışlar*» ne yazık ki oldukça başarılı oluyorlardı.* 1970 li yılların sonlarına gelindiğinde ise ortalığı bir toz duman kaplıyor ve Sol Düşüncede tam bir teorik kargaşa hüküm sürüyordu. Ve *herşey* «Bilim Adına» yapılıyordu.

Güncel sorunların ikinci plana bırakılmaya başlanıldığı ve daha teorik sorunların (yavaş yavaş da olsa) tartışılmaya başlandığı 1980'li yıllara gelindiğinde, düşünsel değişim yayıncılığa da etki etmeye başlıyordu.

Savaş Yayınları 1982 yılında kurulduğunda bütün bu saptamaların ışığında yayın politikasını oluşturmuştu. Türk okurunun artık ciddiye alınması gerektiğini söylemiş ve okura daha doğruyu iletebilme ve *nesnesi* belli olmayan sözde «teorik» tartışmaları kör döğüşünden çıkarıp, ayakları üzerine oturtmayı temel ilke edinmiş-

* Yeri gelmişken son on yıldır bu tip tahrifatlı yayınlar ile savaşma başarısını gösteren ve Türk Düşününün teorik sancılarını görece de olsa azaltan Murat Belge, Kenan Somer ve Mete Tuncay'ı anmadan geçemeyeceğim. Gerek yabancı çevirilerde, gerekse Türkiye'ye özgü yapıtlardaki tahrifat ve ideolojik yorumları bilimsel olma sorunsalı içinde «profesyonelce» eleştirdiler.

ti. Bunun için yapılacak ilk şey ise Türk aydını için yabancı olan kavram, düşünce ve felsefelerin önce kavramsal düzeyde *nesnesini* ortaya koymak ve daha sonra epistemolojik yapısının oluşmasına olanak sağlayacak temel eserleri yayımlama kararı almaktı.

İşte *Feodal Toplum*'un yayımlanması kararını verdiren koşullar bu saptamaların bir türeviydi. *Savaş Yayınları* bu yayın politikası ile siyaset yapmayı değil, siyasetlere (en geniş kesimine kadar) altyapı oluşturmayı öngörmekteydi. Bu ise *Bilim* ile sınırlı kalmakla mümkündü.

Bloch'un dediği gibi «bugünü anlamak geçmişi bilmekten» geçmektedir. Bu bağlamda Feodal Toplum ve Feodalite kavramları Türk aydını için çok önemli bir yer tutmaktadır. Her ne kadar bu kavram batıya özgü bir kavram da olsa, yaklaşık 60 yıldır Türk düşüncesinde sık sık kullanılan ve birkaç yaklaşım dışında tamamen içeriğinden yoksun nesnesi olmayan bir kavramdı. Bu kavram ya basmakalıp olarak Türkiye'nin toplumsal yapısına giydirilmeye çalışılmış, ya da yine aynı «*problematic*»in karşıt bir ucu olmasının ötesine geçilemeyerek bu *yakıştırmaya* karşı çıkılmıştı. Oysa, herşeyden önce yapılması gerekli olan şey Feodal Toplumun teorik sorunsalının bu tarihsel kavrama (Feodalite) yüklediği içeriğin ne olduğunun sorulması olmalıydı.*

Niçin bu kavram özellikle 1960 lı yılların sonlarında Türkiye'de bu derece tartışma yarattı? Niçin bu derecede spekülasyonlara yol açtı? Çünkü, hiçbir «siyaset» bulunduğu toplumun yapısını (dününü ve bugününü) çözümleyemeden *politika* yapamazdı. Bu nedenle politika *spectrumunun* en sağ kesiminden en sol kesimine kadar bütün «siyasetler» Osmanlı Toplumunun yapısı ve tarihsel koşulları üzerine savlar ileri sürmeye başladılar. Ancak bu savlar Taner Timur'un da belirttiği gibi hiçbir zaman bilimsel temelleri üzerinde ele alınmadı. Her «siyaset» kendi politik sorunsalının optiğinden bakarak gördüğü tezlere sarıldı. Bir kesimi *AÜT* düşüncesini politik alanda savunduğu için Osmanlı Toplumunun yapısını AÜT olarak kabul ederken, bir diğer kesim ise karşı görüşlere sahip olduğu için *AÜT*'nin karşısına *Feodalite* kavramını koyuyordu. (Zira «siyasetleri» öyle gerektiriyordu.)

---

* Bloch'un kavram ve savlarını teorik olmayan kavramlarla düşünmek olası değildir. Bu kavramlar özünü tarihten alan bir dünya görüşünün ürünleridir.

Günümüze gelindiğinde ise teorik düzeyde *Feodalite* kavramı nesnesi olmayan kalıplarından çıkarılmaya başlanıyordu. O anda ise «*bazıları*» eski yaşam sahalarını savunma gereksinmesi duymaya başlıyorlardı. Ancak Bilimin Tarihin, son kertede ideolojik olandan bilimsel olana doğru işlediğini ve kendilerini eninde sonunda tasviye edeceğini görmemezlikten de geliyorlardı.

Savaş Yayınları «Teori Dizisi» ile sürdürdüğü Tarihsel dönemlere özgü tartışmaları, temel eserlerin yayımlanması ile sürdürecektir. Bu amaçla önümüzdeki bir yıl içinde yayımlayacağı yapıtlar şunlardır : A. Dopsch, **The Economic and Social Foundations of European Civilization**; F. Braudel, **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**; W. Kula, **An Economic Theory of the Feudal System.**

ERHAN GÖKSEL

BLOCH'U OKUMAK

Bloch bu yapıtına «*Feodal Toplum*» adını vermiştir. Bloch'un yanyana getirdiği bu iki sözcükten 'feodal' sözcüğü büyük tartışmalara yol açan ve tanımlanması güç bir terimdir. Feodal'in ne olduğunu Bloch'tan öğreneceğiz. Peki feodal sözcüğünden daha nesnel bir anlamı varmış gibi gözüken «toplum» sözcüğünden ne anlamamız gerektiğine kendi başımıza karar verebilir miyiz? Kanımızca «toplum» kavramına bir tanım getirmek belki de «feodal» sözcüğününkinden daha güç bir iştir. Bizi toplumu tanımlamakta güçlüğe iten soruları hemen aşağıda sıraladığımızda, umarız okuyucu bize hak verir.

Toplum ne kadar kendi başına bir varlıktır *(entity)?* Ögeleri nelerdir? Toplumsal ilişkiler dokusu ne anlama gelir? Bu doku kendisini ekonomik düzeyde mi yoksa değerler sisteminde mi ortaya koyar? Ya da bu her iki düzeyin bir sentezinden mi ortaya çıkar? Toplum «fiktif» bir kategori midir? İnsanın amaçlı eylemi ve bu eylemi yönlendiren *insan zihniyeti* dışında toplumsal ve ekonomik bütünlüklerden söz edilebilir mi?

«Toplum» teriminin bir tanımına ulaşmak için bu terime yönelttiğimiz soruların basit ve herkesce kabul edilen ortak bir cevabı yoktur. Bu sorulara cevap teori içinde verilir. Her toplumbilimsel teori açık veya zımni bu sorulara bir cevap içerir. Her teori kendi epistemelojik konumuna, varsayımlarına ve yöntemsel tutumuna göre toplumun unsurlarını belirler, inceleme nesnesini seçer; ekonomiye, ideolijiye —değer sistemleri, zihniyetler, örf ve adetler, hukuksal kurumlar vb.— veya politikaya ağırlık vererek yaşanmış veya yaşanmakta olan insan ilişkilerini yorumlamaya ve açıklamaya çalışır. Toplum çeşitli düşünürlerin değişik formülasyonlarına göre karşımıza bazan yapılar —ekonomik, ideolojik (insan, bu yapıların taşıyıcısı [trager]..., maddi pratiklerin *'öznesi'*dir) —bazan sistemler bazan yalnızca insanların amaçlı eylemleri olarak çıkarlar.

O halde «toplum» tanımını da yine Bloch'un kendi yapıtı içinde aramaktan başka çare yoktur. Oysa Bloch'un yapıtı bu konularda kendisini açıkça ortaya koyan teorik bir çalışma değildir. Ama teorisiz bir çalışma da değildir. Değilmi ki belli bir tarihsel dönemin insan ilişkilerini araştırmaktadır; zımni de olsa bir teorisi olması gerekir.

«Tarih için» teori onu dıştan* incelemek, teorinin ışığında tarinin nesnesini belirlemek, olgular arasında bağlar kurmak, açıklamalar getirmek anlamına gelir. Tarihi günümüzde oluşturduğumuz kavramlar aracılığıyla incelemek. «Teori için» tarih ise, ya teoriyi destekleyecek olguları sunan uçsuz bucaksız bir malzeme (ham madde) yığını ya da bizzat eldeki mevcut tarihsel olguların genellemesi yoluyla elde edilen teoriyi oluşturan gerçeklik —ampirist pozitivist bilim anlayışına bağlı tarih teorisi— anlamına gelir.

Bizim kanımıza göre ise, Bloch, ne muayyen bir teoriyi dıştan tarihe uyguluyor ne de eldeki mevcut tarihi olguların genellemesinden yola çıkarak belli bir teoriye varıyor.

Bloch bu kitapta; «...bir toplumsal yapının tüm bağlantılarıyla birlikte çözümlenmesine ve açıklanmasına teşebbüs edilmektedir. Böylesine bir yöntem denenip kendini verimli bir yol olduğu konusunda kanıtlayabilirse diğer çalışma alanları da bu yöntemi kullanabilirler ve teşebbüsün yeniliği uygulamadaki yanlışların affedilmesi için neden olabilir» demektedir.

Eğer Bloch'un yöntemini ortaya koyduğu bu cümle, ögelerine ayrıştırılacak olursa, onun iki önemli konu üstünde durduğu hemen göze çarpar:

1 — Bloch feodal toplumun *bütünsel* bir çözümlemesini yapmayı amaçlamaktadır.

2 — Eğer Bloch bu bütünsel çalışmada başarıya ulaşırsa diğer çalışma alanları da bu yeni yöntemi** kullanabilirler.

---

* Burada «dıştan incelemek» sözünden, teorinin tarihin dışında, ondan bağımsız bir *düzey* olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Aksi takdirde «*Teorisizm*»in içine ve «*Hegel*»in kucağına düşmek kaçınılmaz olacaktır. (Bkz: L. Althusser, Essays in a self-critisizm, NLB, London 1976).

** Teşebbüsün *yeniliği* uygulamadaki yanlışların affedilmesi için neden olabilir.

Bloch'un kendi yöntemi konusunda ipucu olan bu cümleyi ögelerine ayrıştırmakla henüz yukarıda saydığımız sorulara bir cevap bulabilmiş değiliz. Üstelik yeni sorularla da karşı karşıyayız. Nedir Bloch'un sözünü ettiği «toplumsal bütün»? Bu bütünü oluşturan ögeler nelerdir? Bu ögeleri ortaya koymak için Bloch'un denediği *yeni yöntem* nedir? Acaba Bloch'un yönteminin önemi kendisinin vurguladığı gibi sadece bütünsel oluşunda mıdır?

Bloch'un bu sorulara yapıtı içinde herhangi bir yerde açıkça bir cevap vermediğine yazımızın başında değinmiştik. O halde bu cevabı onun yapıtının her cümlesine yayılmış mantığı içinden bulup çıkarmak zorundayız. Bloch'un ne yaptığını kavrayabilmek için önce bütünden gittikçe uzaklaşan disiplinlerarası uzmanlıklara yol açan görüşler üstünde kısaca durmakta yarar görüyoruz.

Günümüzde toplumsal bilimlerin çeşitli dallarındaki uzmanlaşmalar, bilimi ekonomi, toplumbilim, siyaset bilimi vb. kompartımanlara bölmekte ve insanlar arası ilişkilerin tutkalını farklı yapıştırıcılarda aramaktadırlar. Toplumbilim ile ekonomi arasına bir uçurum girmekte, iktisatçılar ekonomi, toplumbilimciler insan zihniyet ve davranışları, dolayısıyla değer sistemleri, politika bilimi ise hukuk ve otorite ilişkileri ile uğraşmaktadırlar. Her bir uzmanlık dalı kendisine özgü bağımsız bir teori oluşturmak ve kendi bilim alanını diğer disiplinlerin alanlarında ayırmak için uğraş vermektedir. Tersine bütüncül teoriler ve bazı filozoflar ise, toplumu bir kül halinde ele almaya, ekonomik ilişkileri olduğu kadar insan zihniyet ve davranışlarını da araştırmaya ve toplumu bir hiyerarşi içinde sınıflandırarak otorite ilişkilerini de ihmal etmemeye ve kapsayıcı teoriler oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Teori, sözü geçen ilişkilere dıştan uygulanan bir bakış olduğu için ilişkiler yığını içinden hangilerini inceleme alanı içine alabileceğini seçebilmekte, düzeyler arasında belirleyicilik ilişkileri tayin edebilmekte ve olgular arasında *işlevsel* ya da *nedensel* bağlar kurabilmektedir. Oysa Bloch'un yapıtında böyle bir teoriye başvurulmadığını da belirtmiştik.

O halde, Bloch'un yaptığı hakkında bir fikir sahibi olabilmek için onun ne tür ilişkileri inceleme konusu yaptığını saptamaya çalışalım.

Bloch kitabına Arap ve German istilalarının Batı Avrupa üzerindeki etkilerini inceleyerek başlamaktadır. O ulusların etnik oluşumunu, dillerini, ortaçağ insanının zihniyetini, amaçlı eylemi-

ni, örf ve adetlerini, tabiyet ilişkilerini, fief, vasalite, senyörlük kurumlarını, savaşçıları, soyluları dolayısıyla statüleri, sınıfları ve imparatorlukları incelemektedir. Ama bunları yaparken ekonomik terim ve olgulara çok az yer vermektedir. Bu bakımdan Bloch'ta ekonomi diğer ekonomi ağırlıklı çalışmalara göre ihmal edilmiş gibi gözükmektedir.

Ekonominin bu ihmal edilmiş gibi gözükmesi yüzünden Bloch'un bilimler arasındaki uzmanlaşmayı kabullendiği, feodal dönemin ekonomisini incelemeyi iktisatçılara ya da bütüncül teorilere bıraktığı söylenebilir mi?

Kanımızca böyle bir yargıya varmak mümkün değildir. Çünkü Bloch «Bu kitapta bir toplumsal yapının tüm bağlantılarıyla birlikte bir çözümlemesine ve açıklanmasına teşebbüs edilmektedir» demektedir.

O halde yapmamız gereken şey, Bloch'un sözünü ettiği «toplumsal yapının tüm bağlantıları» ifadesi içinde ekonomiye ne kadar yer verdiğini ve Bloch'un neden feodal toplumu ekonomik kurumlardan çok üst yapısal kurumlarla (dokularla) temellendirdiğini araştırmaktır.

Pek çok düşünür işbölümü ve mübadelenin iyice yoğunluk kazandığı kapitalist formasyonlarda, ekonomik ilişkileri daha bir önplana çıkarmışlar ve ekonominin diğer doku ve düzeyleri —ideoloji, politika— belirlediğini kabullenmişlerdir. Toplumu oluşturan insan ilişkilerini ekonomi ile temellendirmişler ve toplum tipleştirmelerinde çıkış noktası olarak ekonomik süreçleri almışlardır. Hiç kuşkusuz ekonomisi önemsenmeyen bir pre-kapitalist formasyon düşünemeyeceğimiz gibi, insanı insana bağımlı kılan ilişkilerin mutlaka ekonomi veya iş bölümü ve mübadele ile temellendirildiği politik ve ideolojik ilişkilerin küçümsendiği bir kapitalist formasyon da düşünemeyiz.

Toplumbilimcilerin pek itibar ettiği, endüstrileşmiş-endüstrileşememiş, mekanik dayanışmacı-organik dayanışmacı, cemaat-toplum, kırsal toplum-kentsel toplum, pre-kapitalist-kapitalist vb. birbirinin tam karşıtı olan toplum tipleştirmeleri hep işbölümü ve mübadele ilişkilerini, toplumun ayırdedici ölçütü olarak alınmasından kaynaklanmaktadır. Bir kez toplumları birbirinden ayırdeden *ölçüt* işbölümü ve mübadele olarak kabullenilince insanı insana bağımlı kılan ilişkiler kapitalist formasyonlarda ekono-

mi-içi süreçlerde, pre-kapitalist toplumlarda ise, ekonomi-dışı süreçlerde aranmaktadır.

Kanımızca Bloch'un yapıtında ekonomi, insanın ideolojik *eyleminin* bir başlangıcı değil sonucu olarak ele alınmış, tüm çevresi içinde insanın amaçlı eyleminin, nasıl olup da ekonomik kurumları oluşturduğu, örf, adet ve geleneklerin nasıl yasalar ve hukuksal kurumlara dönüştüğü gösterilmeye çalışılmıştır.

Bloch'un kendi tutumunu yapıtı içinde ortaya açıkça koyduğu ender cümlelerinden bir tanesi olan aşağıdaki alıntı, sanırız yukarıdaki yorumumuzu destekleyecek içeriktedir.

> «Bir toplumu yöneten kurumlar bütünü, son çözümlemede insani ortamın bütün bilgisi içinde açıklanabilir. Fakat çalışma eylemi, *kanlı canlı varlıkları, Homo-economicus, philosophicum, juridicus* gibi hayaletlere bölmesine yarar, bu hiç kuşkusuz geçerlidir ama ancak esiri olunmadığı sürece katlanabilecek bir durumdur bir toplum da, bir zihin gibi sürekli, karşılıklı etkileşimlerden dokunmamış mıdır? Bunlara rağmen, her araştırmanın kendine özgü bir ekseni vardır. Başka türlü konumlanmış başka araştırmalara göre sonuç haritası olan ekonomi veya zihniyet incelemesi toplumsal yapı için bir hareket noktasıdır».

Bloch'un kendi ifadesine göre toplum çeşitli zihniyetlerin birbirini etkilediği bir dokudur. Ve Bloch'un amacı, bu birbirleriyle etkileşim halindeki zihniyetlerin tarih içindeki seyrinin bir çözümlemesini yapmaktır.

Bize kalırsa çok güç bir işe kalkışmıştır Bloch. Çünkü, elimizde tarihe uygulanabilecek iktisat eksenli bir teori —toplumsal formasyonlarda artığa el konuş mekanizmalarını araştıran— ya da bir *ekonomi mantığı* vardır ama, henüz ne sistematikleşmiş bir *ideoloji teorisi* ne de kaba zihniyet (mentalite) sınıflandırmaları dışında ayrıntılı çözümlemelere imkan veren bir *ideoloji mantığı* vardır.

İşte Bloch'un bütün yapıtı içerisinde ilk kez denediği ve başarılı olursa diğer çalışmalarda da kullanılmasını istediği şey, tarih içinde 'zihniyet' çözümlemeleridir. Toplum incelemelerinde toplumsal kurumlar karşımıza, zaman içinde sanki her zaman öyle en son durumlarında oldukları gibi varmışlar, hiç değişmemiş

ler ve değişmiyeceklermiş gibi çıkarlar. Oysa her biri, bir zihniyet dokusu veya ürünü olan toplumsal kurumlar tarihi (seyri) içinde çeşitli etkileşimler sonucu oluşur ve dönüşümler geçirirler.

Toplumsal ilişkilere yol açan insanlar arası eylemler, olgusal düzeyde insanların sembolleri, ideolojileri, amaçlı eylemleri, zihniyetleri olarak algılanır. Soyutlama düzeyinde (genelleştirme düzeyi) ise, karşımıza adeta insan eylemlerinin bir türeviymiş gibi gözüken nesnelleşmiş ilişkiler, etkileşimler, kurumlar, yapılar, toplumsal ve ekonomik *bütünler* (entity) olarak çıkarlar. Ve insanlar bilgileriyle bilgilerinin nesnesi arasında hiç bir fark gözetmeksizin toplum ve ekonomi gibi iki simgesel ve mantıksal kategoriyi nesnel ve varoluşsal bir varlıkmış gibi karşılarına alırlar. En azından tarihin akışını, çeşitli zihniyetteki insanların bıraktıkları belgelerin gözlükleri içinden izlediklerini gözardı ederler.

Oysa Bloch'un nesnesi, bu tür fiktif yapı ve bütünler değil yazıcı rahiplerin Latince metinlerinin, halk dillerinde yazılmış satış-bağış sözleşmeleri, azat belgeleri, biat tutanakları, kral kararnameleri, mahkeme zabıtları ve yazınsal yapıtlardan oluşan belgelerdir. Bloch, destan, roman, şiir ve şarkı içerik çözümlemelerini tarihçinin en kıymetli malzemesi sayar. Bu belgelere itibar etmeyen tarihçileri kuru tarihçiler olarak niteler. Çünkü onun amacı feodal toplumu, feodal insanın aracılığıyla ve sözü edilen insani mantığıyla olduğu kadar, duygularıyla da yakalayıp ortaya koymaktır.

Belgeler üzerinde kendisini dışa vuran insan zihniyeti, değişik zamanlar için geçerli olan bilim, estetik, etik çerçevelerin etkisi altında bugünkü kavramlarımızla uyum veya uyumsuzluklar gösterir. İnsana ait kanıları yansıtan her belge, insan zihniyetinin bir ürünü olduğu için kendi döneminin gerçeğini bize kırılarak yansıtır. Biz de bu yansımayı ayrıca kendi optiğimizden (Dünya görüşümüzden) geçirerek görmeye çalışırız. Sayılar, zamanlar, isimler, yerler ve olaylar konusundaki geçmişe ait bilgiler günümüzdeki geçerli kavramlar ile çeliştikçe gitgide muğlak ve kuşkulu bir hale gelirler. Bu bakımdan sayı, zaman, isim vb., türden kesin addedilebilecek verileri dile getiren belgeler bile, tarihçi tarafından bir değerlendirmeye tabi tutulmadan önce o belgeyi bırakan insanın (veya topluluğun/toplumun) zihniyetini çözümlemesini gerektirir.

Bloch feodal çağın zaman ve sayı anlayışının günümüzden ne kadar farklı olduğunu vurgulamak için şu çarpıcı örnekleri vermektedir :

«Antikitede de olduğu gibi her zaman, günü 12 saat geceyi de 12 saat kabul etme usulü güneşin yıllık hareketlerine göre bu kesirlerin sürekli uzamasına yol açıyor ve en iyi eğitilmiş kimseler bile bunda bir tuhaflık görmüyorlardı. Henüz süre kavramına ulaşılmış değildi. Sadece süre kavramı değil sayılar sisteminin tümü sisler ile kaplıdır.»

Bu durum saatlerin hesaplanmasını muğlak bir hale getirmektedir. O zamanın örflerine göre, Hainaut kontluğunda yapılacak adli düelloya 9 saat içinde gelmeyen bir savaşçı yenik sayılmaktadır. Taraflardan biri henüz düelloya gelmemiştir. Fakat 9 saatlik sürenin dolup dolmadığı tartışma konusudur. Kontluğun yargıçları tartışırlar, güneşe bakarlar, kilise mensuplarına danışırlar. Nihayet mahkeme kurulu bekleme süresinin dolduğunu açıklar.

Bloch'un zaman konusunda en çarpıcı örneği İncil'in Mahşer Gününün, İsa'nın doğumundan 1000 yıl sonra gerçekleşeceğini kaydetmesine ve Paris kiliselerinin Mahşer Gününü ilan etmelerine rağmen insanlar, romantik tarihçilerin resmettikleri evrensel bir korkuya kapılmamışlardır. Bunun nedeni herşeyden önce mevsimlerin akışına ve kutsal günlerin yıllık ritmine dikkatlerini yoğunlaştırmış olan bu dönem insanlarının yılları ne sayılarla ne de belli bir başlangıca göre açıkça hesaplanmış sayılarla düşünememeleridir.

Tarihçinin en temel sorunu ulaşabildiği belgelerin ifadeleri altında yatan «anlamı» yorumlamaktır. Belgelerin dilini çözmeye kalkışan bir tarihçinin amacı, gerçeği bulup ortaya çıkarmak değil, gerçeğin nasıl olabileceği konusunda akıl yürütmektir. Her belge gerçeği temsil ettiği savıyla ortaya çıkmış bir insan veya insan topluluğunun zihniyetinden ve mantığından başka bir şey değildir. Bir de belgelerin mantığına, tarih uzmanlarının zihniyetleri, mantıkları, genellemeleri, kanı ve yargıları eklenir. Tarih çoğu kez birbiriyle çelişen, birbirini yadsıyan düşüncelerin üstüne kuruludur ve kurulur. Bu zıtlıklar içinde «doğruya», tarihçinin yine kendi akıl yürütüşüyle hangi belgelerin daha akla yatkın hangilerinin akla yatkın olmadığını tartışmakla varılır. İyi tarihçi belgeleri ne kadar konuşturacağını ve nerede «*susturacağını*» iyi tayin eden kişidir.

Bloch «iyi bir tarihçi»nin en özgün örneklerinden birini oluşturmaktadır. O tarihe «*dıştan*» (daha önce açıkladığımız anlamda)

bir teori uygulamamakta, olgular arasında işlevsel bağlar kurmamakta ve düzeyler arasında belirleyicilik ilişkileri tayin etmemektedir. Bloch belgelere sadece mantıksal bir açıklama getirmeye özen göstermektedir. Kanımızca bu özellik epistemolojisinin ana temasını oluşturmaktadır.

Bloch'un Feodal Toplum'unu dikkatle okuyan bir okuyucu, hangi kanının sadece yazıcı bir rahibin zihniyeti, hangi adetin nerede ne kadar yaygın bir örf, hangi ekonomik eylemin ne zaman oluşmuş bir kurum, hangi kararnamenin genel geçerlik kazanmış bir yasa, hangi genellemenin tutarsız bir tarihçinin kanısı olduğunu izleyebilecek; nerede bizzat Bloch'un kendisinin konuştuğunu anlıyabilecek ve her yargısının en az birkaç tekil ya da genellemeye imkan veren belge ile desteklendiğini görecektir.

Feodal toplumu çok iyi tanıyan, tekil olguları, kendinden önceki tarihçilerin kanı ve genellemelerini çok iyi bilen ve feodal toplum üzerine en fazla genellemeye hakkı olan Bloch bunu yapmaktan özenle kaçınmaktadır.

Eğer şimdiye kadar yazdıklarımızı toparlayacak olursak, Bloch'a göre, feodal toplumun tutkalını ekonomik kurumlardan çok —Bloch'ta ekonominin bir başlangıç olarak değil ama insanın inançlı eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve ekonominin aslında hiç ihmal edilmediği bir an için bile unutulmamalıdır— üstyapısal kurumların oluşumunda aramak gerekir. Bloch'un araştırma nesnesi belli bir dönemin zihniyetidir. Epistemolopisi ise, belgelere bir içerik çözümlemesi yaptıktan sonra, diğer bir çok kanıtın da ışığı altında, onların mantıki tutarlılığını tartışmaktır.

Şimdi de Bloch'un yöntemi üzerinde duralım.

Bloch'un yönteminin birinci özelliği, semantik evrimlerden olgusal evrimleri izlemesidir. Bloch feodaliteye ilişkin sözcüklerin, geniş bir zaman dilimi ve mekan çeşitliliği içinde anlam değiştirdiklerini inceleyerek, kavramların nasıl anlam yitirdiğini ve nasıl yeni anlamları kazandığını sergilemektedir.

«Sözcükler» diyor Bloch, «çok kullanılmış paralar gibidir. Tedavül ettikçe özelliklerini yitirirler. Feodalitenin gerçek kökeni olan 'fief', artık bu imgeler bütünü içinde önplanda dahi değildir».

Bloch'un yönteminin ikinci özelliği, feodaliteye bir model oluşturabilecek kadar tipik özellikler taşıyan Fransa'daki semantik evrimin Batı Avrupa'nın diğer ülkelerindeki semantik evrimlerle ne kadar uyum halinde olup olmadığını tartışmaktadır.

Bloch'un yönteminin üçüncü özelliği, feodaliteye özgü kurumların çeşitli mekanlardaki evriminin farklı tempo ve ritimlerini olağanüstü bir çaba ile izlemeye çalışarak, sözü edilen tempo ve ritimleri kıyaslayarak, tarih atlaslarımızdan ancak iki boyutlu olarak algıladığımız fiziki coğrafyayı bize dört boyutlu —boy, en, derinlik ve zaman— bir toplumsal coğrafya olarak kavratma gayretleridir. İşte Bloch'un, kendi yönteminin özelliklerini vurgularken sözünü ettiği *bütünsellik* feodal toplumu dört boyutlu bir toplumsal coğrafya içinde ele alması, feodal kabullendiği tüm ülkelerin semantik evrimlerini inceleyerek feodaliteyi çözümlemesidir.

> «Fransa'nın kaderi, Orta Çağ'dan itibaren ulusal birliğin en güçlü bağlarıyla başlangıçta güçlü farkların ayırdığı bir toplumlar ağını bir araya toplamak olmuştur. Ama, hiç bir araştırma toplumsal coğrafya konusundaki kadar geri kalmamıştır. Bu durumda araştırmacılara bazı kilometre taşları önermekten ileri gidemeyeceğiz.»

Bloch, bizi fiziki coğrafyanın bağımlılığından kurtarıp bir toplumsal coğrafyanın içine sokmayı nasıl başarır? O Batı Avrupa'nın üstünde bir planör uçuşu yapar ve her bir ulusun feodaliteye ilişkin kurumlarını, sözcüklerin evriminden izlerken bu uçuş, tıpkı zamanı geriye götürebilen bir kurgu-bilimsel zaman makinası gibi bizi geriye götürür. Dil, kurumlar ve olguların evriminden sık sık sözeden Bloch, «Sperma içinde tamamen biçimlenmiş insanı düşünen eski fizyologlardı» diyerek ereksel evrim görüşüne de karşı çıkar.

Bloch'un yöntemini okuyucuya kavratabilmek için, onun *tabiyet bağlarının* oluşumunu nasıl incelediğini ve 'fief'in kurumsallaşması sürecini nasıl ele aldığını özetlemeye çalışmaktan başka çıkar yol yoktur.

> «İşte karşı karşıya iki adam. Biri hizmet etmek istiyor, diğeri de şef olmayı kabul ve arzu ediyor. Birincisi ellerini kavuşturup ikincisinin ellerini elleri arasına koyuyor. Ellerini veren kimse aynı zamanda karşısındakinin adamı olduğunu belirleyen çok kısa birkaç söz ediyor. Daha sonra şef ve tabi, ağızdan öpüşüyorlar.»

Vasaller şeflerine böyle bir törenle *(Hommage-Mannschaft*-biat) bağlanıyorlardı. Bu bağ, başlangıçta ömür boyu idi. Derken irsileşti, bütün bir aileyi nesiller boyu bağlar bir hale geldi. Önceleri insanların karşılıklı iradeleri ile aktettikleri bir sözleşme iken kurumsallaştı. Biat edenin yükümlülüğü hizmet etmekti *(servitum)*. Feodal çağda bir efendiye hizmet etmek şerefli bir görevdi. «*Servitum*» sözcüğünün uğradığı semantik değişimi görebilmek için dört yüz yıl öncesine dönmemiz gerekir. Roma'da *servitum* sözcüğü kölelik anlamına geldiği için özgür bir insanı dehşete düşürebilirdi. Orta Çağ'da ise tersine vasal efendisine hizmet etmekten onur ve gurur duyardı. Önce bu hizmet ev işleri görmek iken sonradan askeri hizmete dönüştü-vasal terimi *valet* (içoğlanı) sözcüğünden türemedir. Bu iç içe girmiş kavramların, senyörün, vasalinin karnını doyurması, vasalin efendiye ev işi ve askeri hizmet görmesi olgularının hem zaman içinde geriye giderek, hem de Batı Avrupa üstünde bir planör uçuşu yaparak semantik evrimden nasıl izlenebileceğini görmek için geliniz Bloch ile beraber önce zaman içinde geriye gidelim.

Romada özel askerlere verilen ad «*Buccelari*»*dir*. Bu terim «*Buccela*», askerlere levazım peksimeti olarak dağıtılan ekmek sözcüzünden türemedir. Feodalitede karşımıza çıkacak pek çok sözcüğünün bir karşılığını Roma'da, pek çok kurumun bir benzerini de Roma Hukukunda bulabiliyoruz. Roma hukuku, «*patronluk*» ve «*müşterilik-yanaşmalık*» gibi kurumlara yer vermiştir. Üstelik feodalitenin oluşmasında çok önemli rol oynayacak olan «içoğlanı»nın karşılığını da, «*peur*» terimi altında rastlıyoruz. Roma'nın istilası altındaki Galya'da, itaat sözleşmeleri durmadan artmıştır, bir adam bir diğerinin adamı olmaktadır. Üstelik Roma hukukunda patronluk kurumu olmasına rağmen Galya'daki bu bağın hiç bir yasal niteliği de yoktur. Tıpkı Roma Galyasında olduğu gibi Merovenj Galyasında da bu olgu sürüp gider. Şef astını bakımı altına alır —*suscipere*— ve kendini teslim edenin patronu olur.

Roma'daki, *buccelari* (özel asker) ve *peur* (içoğlanı) anlamına gelen terimlerin feodaliteye geçen toplumlarda değişik zamanlar içinde hangi terimlerle karşılandığını ve bu terimlere ne anlam yüklendiğini bilebilmek için gelin şimdi de Bloch ile beraber zaman içinde ileri gidelim ve Batı Avrupa'nın terimleri üzerinde bir planör uçuşu yapalım. Fransa'da «içoğlanına «*valet*», Danimarka'da «*deng*», İngiltere'de «*Knight*», Almanya'da «*Kneht*» denmek-

tedir. Özel asker konumundaki silah arkadaşlarına ise, eski Germen topluluklarında «*gisind*», Merovenj döneminde hassa ordusuna girenlere «*truste*», İtalya'da «*gassindus*», İspanya'da «*criados*», denmektedir.

Şimdi bu çok sayıda terimlerin ve ayrı iki hizmet türünün nasıl iç içe geçerek feodalitenin kurumlarından birisini oluşturduğunu görelim.

Ne zaman ki, içoğlanları askeri hizmet, silah askerleri ev hizmetleri görmeye başladılar, bu iki hizmet türü birbiriyle iç içe geçti. Feodalite, artık bütün bu ilişkileri ifade edecek ve bu terimlerin tümünün yerine geçecek «*vassal*» terimine kavuştu. Vassal senyörüne sadakatle hizmet edecek, senyör de onun bakımını üstlenecekti. Senyör vassaline bakım görevini iki türlü yerine getirebilirdi. Ya onu sürekli bir içoğlanı gibi evinde besliyecekti, ya da ona geçimini karşılamak için toprağından bir kısmını temlik edecekti. İşte bu bağdan ötürü yapılan toprak temlikine yazıcı rahiplerin metinlerinde «*beneficum*», halk dilinde ise «fief» adı verilmiştir.

Böyle uzun bir örnek vermekteki amacımız okuyucuya Bloch'un semantik evrimlerden yola çıkarak olguların evrimini nasıl yakaladığı konusunda bir fikir vererek yöntemini kavratmaktı. Fief'in geçirdiği değişimler sonucunda nasıl bir ekonomik kurum haline dönüştüğünün izlenmesini okuyucuya bırakıyoruz. Daha önce de belirttiğimiz üzere onun toplumdan ne anladığını, epistemolojisini ve yöntemini biz tartışacağız ama feodaliteyi Bloch'tan öğreneceğiz.

«Feodal toplum»un Türk tarih yazını açısından özel bir önemi vardır. Kitlelerin büyük ilgisini çeken Osmanlı Toplumsal Yapısı üzerinde yürütülen son yirmi yıl içindeki tartışmalarda feodalite kavramı en ağırlıklı yeri işgal etmektedir. Ama ne yazık ki bu tartışma feodalitenin büyük ustalarından birinden yoksun olarak; Bloch'suz yürütülmüştür. Dışarıda 170 defa basılmış ve feodalite üzerine yazılmış bütün kitaplardaki atıflarda baş sırayı almış olan Bloch, Osmanlı Toplumsal Yapısını inceleyen kitapların dipnotlarında ya hiç yer almamış ya da önemsiz denilebilecek değinmelerle geçiştirilmiştir. Bloch'un «*Feodal Toplum*»unun çevrilmiş olması, hem feodalite kavramının Türk okurlarınca yeniden yorumlanmasına yol açacak hem de bu konuyla ilgili tartışmalara canlılık getirecektir.

Bu gecikmiş ve çok zor misyonu omuzlayan ve üstesinden gelen M. Ali Kılıçbay'a kendim ve konuya ilgi duyanlar açısından teşekkür ederim. Bloch eğer bugüne kadar dilimize kazandırılamamışsa, bunun bir nedeni de feodaliteye ilişkin terim ve kavramların karmaşıklığından, Türkçe karşılıklarının kolaylıkla bulunmamasından ileri gelmektedir. Fransızcanın yanı sıra Latince köklere de hakimiyeti gerektiren Bloch çevirisi ancak, feodaliteye ilişkin kavram ve süreçleri çok iyi bilen bir kimse tarafından gerçekleştirilebilirdi. Bu özelliklere sahip olan Kılıçbay'ın önemli bir özelliği de bize Bloch'u çeviri değil de adeta Türkçe yazılmış bir kitap gibi okutabilmesidir. Bloch'un yer yer şiirselleşen üslubunu bozmaksızın aktarabilen Kılıçbay'ı ayrıca kutlarım.

ERKAN AKIN

ÇEVİRMEN'DEN BİRKAÇ SÖZ

Marc Bloch feodalite tarihçilerinin en ünlüsü ve en önemlisidir —en ünlü ve önemlilerinden biridir demiyorum—. Bir hoca, bir araştırıcı ve bir yazar olarak, feodalitenin kavramsallaştırılma çabalarına damgasını vurmuştur. Hiçbir ciddi feodalite araştırma ve tartışması yoktur ki, Bloch'un gölgesinde sürdürülmüş olmasın. Fakat ne yazık ki, Bloch'un çok önemli kitabıyla Türk okuyucusu ancak 1983'ün sonlarına doğru tanışabiliyor. Bunun böyle olmasının çok sayıda nedeni var. Fakat özellikle iki tanesi bize açıklayıcı nitelikte gözüküyor. Bunlardan birincisi, Türk aydınının genelde batılaşmanın ödün vermez temsilcisi olduğunu iddia etmesine karşılık, Batı'yı tanımada gösterdiği tembelliktir. İkincisi ise, —övünme suçlamasıyla karşılaşmak pahasına söylemekten kaçınamayacağımız bir olgu olarak— Bloch'un bu kitabının çok zor bir eser olmasıdır.

Feodal Toplum'un çok zor bir metin olması, yazarın üslubundan kaynaklanmamaktadır. Bloch, bilim adamlarının çok azının ulaşabildiği bir üslup ustasıdır da. Bir Orta Çağ yazarı için söylendiği gibi, o da «Fransızcayı avuçlarının içine almış»tır. Metnin zorluğu, konunun bizatihi kendinden kaynaklanmaktadır. Feodalite bir Orta Çağ oluşumudur. Bu dönem aynı zamanda ulusal dillerin de ortaya çıkmalarına tanık olmuştur. Bu ulusal diller, ya Latince temeli üzerinde ondan farklılaşarak; ya da Latinceyle akrabalığı olmayan ilkel diller temeli üzerinde, ondan geniş çapta etkilenerek ortaya çıkmışlardır. Feodalitenin bütün terimleri de, işte bu oluşmakta olan dillere aittirler. Bu kelimeler bugünkü Batı dillerinde ya hiç kullanılmamakta, ya biçim veya anlam değiştirerek, ya da hem anlam hem de biçim değiştirerek kullanılmaktadırlar. Feodaliteye ait terimleri tam anlayabilmek için Latinceye müracaat etmek de sağlıklı bir yol değildir. Gerçi terimlerin çoğu Latince kökenlidir, ama bunlar klasik Latinceden çok uzaklaşmış olan, Aşağı Latince veya vülger Latincenin kökenleridir. Bu diller

ise bugün konuşulmuyorlar. Elimizdeki Latince metinler ise hemen yalnızca klasik Latinceyle yazılmışlardır.

Bu durumda, feodalitenin terimlerini anlamak ancak feodalitenin bizatihi kendi-bilgisi içinde mümkündür. Ama ne yazık ki, yıllardan beri sürdürülen tartışmalara ve sözüm ona «araştırmalara» rağmen, ülkemizde «feodalitenin bilgisi»nin oluştuğu söylenemez. Fief'i timar terimiyle, feodaliteyi «derebeylik» ile karşılamaktan çekinmeyen «uzman»larımızın bolluğu, bunun en açık kanıtıdır.

Rönesans İtalya'sında *traduttori traditori* (çevirmenler ihanet ederler) sözü ses uyumunun yarattığı çağrışımların ötesinde gerçek yanı da olan bir özdeyiş haline gelmişti. Latin ve Yunan klasiklerinin oluşmakta olan İtalyancaya aktarımı sırasında bu kaçınılmazdı. Türkçe de oluşum halinde bir dildir, ama ben karşılığı henüz kavramsal düzeyde oluşmamış olan Batı kavramlarına Türkçe kelime uydurup; bu kurum ve kavramların Türkiyenin de geçmişinde varoldukları imajını yaratarak bir *traditor* olmak istemedim. Bu nedenle, Türk oluşumlarına yabancı olan bütün kavramlar, metinde asıl halleriyle bırakılmışlardır.

Bloch'un bu kitabının çok zor bir metin olmasının ikinci bir nedeni daha vardır. Batı esas olarak üç temel direk üzerinde temellerini oluşturarak bugününü inşa etmeye başlamıştır. Bunlar; hıristiyanlık, feodalite ve rönesanstır. Bu üç oluşumu da tanımamış olan ülkemiz insanlarının Batıyı anlamaları gerçekten güçtür, onlara bunu anlatmak isteyen çevirmenin işi ise daha da güçtür.

Fakat bu zorluklara rağmen, bu çevirinin Türk okuyucusuna hitap edeceği, hem de çok hitap edeceği konusunda bizi umutlandıran nokta; Bloch'un bilim adamı kafası ile aydınlık yüreğini birleştirmiş olmasıdır. Bu tonu aynen aktarmaya çalıştık ve okuyucunun bu büyük insanı seveceğini umuyoruz. Sevgi ise zorlukları aşan bir güç kaynağıdır.

Metnin düzenleniş biçimi bazı açıklamalara ihtiyaç göstermektedir. Herşeyden önce, her bölüm kendi içinde bir zaman skalası izlemekte, yani her bölümde bütün feodal çağın tarihi o başlık açısından incelenmektedir.

İkincisi, Bloch'un en özgün yönlerinden biri olarak; hukuk, iktisat ve edebiyat ile zihniyet sorunları, metnin içinde birbirleriyle heran birleşen, ama zaman zaman da bağımsızlıklarına kavuşturulan bir tarzda ele alınmışlardır.

Çeviriye ilişkin olarak son söylemek istediğimiz, coğrafi adların Türkçeleşmiş olanlarını Türkçe halleriyle, diğerlerini ise bugün hangi biçimdeyseler öyle verdiğimizdir. Bu noktanın belirtilmesi şu açıdan önem taşımaktadır: Orta Çağ ad milliyetçiliğini tanımamıştır ve hemen heryerin adı bugünkünden çok değişiktir. Eğer yer adlarını metindeki gibi bıraksaydık, bu okuyucu için yalnızca bir bilmece olurdu. Özel insan adları için de aynı tavrı benimsedik.

Televizyonun «renkli» rekabeti karşısında giderek azalan bir okuyucu kitlesine hitap etmek durumunda kalan kaliteli yayıncılığın bir macera olduğu ülkemizde, bu hacimli kitabı yayınlama kararını cesurca veren Savaş Yayınları Genel Yönetmeni Dr. Erhan Göksel ile Yayınevinin sahibi Savaş Gezerkaya'ya teşekkür etme görevini şimdilik ben üstleniyorum. Ama bunun bir elçilik olduğuna inanıyorum. Bu işin gerçek sahibi Türk okuyucusudur.

Bu zor metnin çevirisine büyük emek harcadım. Bu emeği değerli dost Prof. Dr. Aydın Güven Gürkan'a armağan ediyorum. Ama, sancılarla sıkıntılarımı kendime saklıyorum, çünkü onları karım ve oğlumla paylaştım.

MEHMET ALİ KILIÇBAY

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ YERİNE V

BLOCH'U OKUMAK ... IX

ÇEVİRMEN'DEN BİRKAÇ SÖZ XXI

GİRİŞ — ARAŞTIRMANIN GENEL YÖNELİŞİ

BİRİNCİ CİLT

TABİYET BAĞLARININ OLUŞUMU

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAM

Birinci Kitap

Son İstilalar

AYIRIM 1 MÜSLÜMANLAR VE MACARLAR 13

I. Avrupa İstila ve Kuşatma Altında 13
II. Müslümanlar 14
III. Macar Saldırısı ... 19
IV. Macar İstilasının Sonu ... 23

AYIRIM 2 NORMANLAR ... 29

I. İskandinav İstilalarının Genel Karakteri 29
II. Talandan Yerleşmeye 34
III. İskandinav Yerleşmeleri : İngiltere 38
VI. İskandinav Yerleşmeleri : Fransa ... 44
V. Kuzeyin Hıristiyanlaştırılması 50
VI. Nedenlerin Araştırılmasına Doğru 54

AYIRIM 3 İSTİLALARIN BAZI SONUÇLARI VE DERSLERİ 61

I. Kargaşa ... 61
II. İstilaların İnsani Katkısı : Dilin ve Adların Tanıklığı ... 66
III. İstilaların İnsani Katkısı : Hukukun ve Toplumsal Yapının Tanıklıkları ... 72
IV. İstilaların İnsani Katkısı : Göçmenlerin Nereden Geldikleri Sorunu 75
V. Dersler 77

İkinci Kitap
Yaşam Koşulları ve Zihinsel Atmosfer

AYIRIM 1 MADDİ KOŞULLAR VE EKONOMİK ORTAM 83

I. İki Feodal Çağ ... 83
II. Birinci Feodal Çağ : İskân 84
III. Birinci Feodal Çağ : İlişkiler 86
IV. Birinci Feodal Çağ : Ticaret ... 91
V. İkinci Feodal Çağın Ekonomik Devrimi 95

AYIRIM 2 DUYUŞ VE DÜŞÜNÜŞ BİÇİMLERİ 99

I. Süre ve Doğa Karşısında İnsan 99
II. İfade 103
III. Kültür ve Toplumsal Sınıflar 107
IV. Dinsel Zihniyet ... 110

AYIRIM 3 ORTAK BELLEK ... 119

I. Tarih Yazıcılığı ... 119
II. Destan 125

AYIRIM 4 İKİNCİ FEODAL ÇAĞDA ENTELLEKTÜEL RÖNESANS 137

I. Yeni Kültürün Bazı Nitelikleri 138
II. Bilinçlenme 141

AYIRIM 5 HUKUKUN TEMELLERİ 145

I. Örf İmparatorluğu 145
II. Örf Hukukunun Nitelikleri 149
III. Yazılı Hukukun Canlanması 154

İKİNCİ BÖLÜM
ADAM ADAMA BAĞLAR

Birinci Kitap
Kan Bağları

AYIRIM 1 SOY DAYANIŞMASI ... 159

I. «Kan Dostları» 159
II. Kan Davası ... 162
III. Ekonomik Dayanışma 169

AYIRIM 2 AKRABALIK BAĞININ KARAKTERİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ ... 173

I. Aile Yaşamının Gerçekleri 173
II. Soy'un Yapısı 176
III. Kan Bağları ve Feodalite 182

İkinci Kitap
Vassalite ve Fief

AYIRIM 1 VASSALİK BİAT 185

I. Bir Başka Adamın Adamı ... 185
II. Feodal Çağda Biat (Adamı Olma) 186
III. Kişisel Bağımlılık İlişkilerinin Oluşumu 188
IV. İç Savaşçılar 193
V. Karolenj Vassalitesi ... 198
VI. Klasik Vassalitenin Oluşumu 202

AYIRIM 2 FİEF 205

I. Beneficium ve Fief : Ücret Toprak 205
II. Vassallerin Barındırılması 212

AYIRIM 3 AVRUPA'DA BİR GEZİNTİ 221

I. Fransız Çeşitliliği : Güney - Batı ve Normandiya 221
II. İtalya 223
III. Almanya 225

IV. Karolenj İmparatorluğu'nun Dışında Kalan Anglo-Saxon İngilteresi ve Asturias-Leon Krallıklarının İspanyası 227
V. İthal Malı Feodaliteler 235

AYIRIM 4 FİEF VASSALİN MÜLKİYETİNE NASIL GEÇTİ 239

I. Irsilik Sorunu: «Şerefler» ve Adi Fiefler 239
II. Evrim: Fransız Örneği 244
III. Evrim: İmparatorluk'taki Durum 248
IV. İntikal Hukuku Açısından Fief'in Geçirdiği Değişiklikler 250
V. Ticarette Sadakat 260

AYIRIM 5 BİRÇOK EFENDİNİN ADAMI 265

I. Biatlerin Çoklaşması 265
II. Mutlak Biatin Yükselişi ve Çöküşü 269

AYIRIM 6 VASSAL VE SENYÖR 275

I. Yardım ve Koruma 275
II. Akrabalık Yerine Vassalite 282
III. Karşılıklılık ve Kopuşlar 286

AYIRIM 7 VASSALİTENİN AÇMAZI 289

I. Tanıklıkların Çelişkileri 289
II. Hukuksal Bağlar ve İnsani İlişki 295

Üçüncü Kitap

Alt Sınıflarda Tabiyet Bağları

AYIRIM 1 SENYÖRLÜK 299

I. Senyörlük Toprağı 299
II. Senyörlük'ün Kazanımları ... 301
III. Senyör ve Bağımlı Tarımsal İşletme Sahipleri 309

AYIRIM 2 SERFLİK VE ÖZGÜRLÜK 317

I. Hareket Noktası: Frank Döneminde Bireylerin Koşulları 317

II. Fransız Serfliği 324
III. Alman Örneği ... 332
IV. İngiltere : Serfliğin Değişimleri 337

AYIRIM 3 SENYÖRLÜK REJİMİNİN YENİ BİÇİMLERİNE DOĞRU 343

I. Yükümlülüklerin Sabitleşmesi 343
II. İnsan İlişkilerindeki Değişim 347

İKİNCİ CİLT

SINIFLAR VE İNSANLARIN YÖNETİMİ

Birinci Kitap
Sınıflar

AYIRIM 1 FİİLİ BİR SINIF OLARAK SOYLULAR ... 353

I. Eski Kan Aristokrasilerinin Yok Olması ... 353
II. Birinci Feodal Çağda «Soylu» Kelimesinin Çeşitli Anlamlarına Dair ... 356
III. Soylular Sınıfı, Senyör Sınıfı 360
IV. Soylu Sınıfının Savaşçı Niteliği 361

AYIRIM 2 SOYLU YAŞAM 365

I. Savaş 365
II. Soylunun Ev Yaşamı ... 373
III. Meşguliyetler ve Vakit Geçirme Biçimleri 377
IV. Davranış Kuralları 381

AYIRIM 3 ŞÖVALYELİK ... 389

I. Şövalyenin Silah Kuşanması 389
II. Şövalyelik Kuralları ... 395

AYIRIM 4 FİİLİ SOYLULUĞUN HUKUKİ SOYLULUK HALİNE DÖNÜŞÜMÜ 399

I. «Kılıç Kuşanma» ve «Soylulaştırma»nın Irsiliği 399
II. Şövalye Soyundan Olanların Ayrıcalıklı Bir Sınıf Haline Getirilmesi 405

III. Soylular Hukuku ... 407
IV. İngiliz İstisnası 411

AYIRIM 5 SOYLULUK İÇİNDE SINIF FARKLARI 415

I. İktidar ve Mertebe Hiyerarşisi 415
II. Çavuşlar ve Serf Şövalyeler 421

AYIRIM 6 DİN ADAMLARI SINIFI VE MESLEK SINIFLARI ... 433

I. Feodalite İçinde Kilise Toplumu 433
II. Serfler ve Burjualar 442

İkinci Kitap
İnsanların Yönetimi

AYIRIM 1 ADALETLER ... 447

I. Adalet Düzeninin Genel Nitelikleri 447
II. Adaletlerin Parçalanması 450
III. Eşitler mi Yargılasın, Yoksa Efendi mi? 459
IV. Parçalanmanın Kıyısında: Eski Sistemlerden Ayakta Kalanlar ve Yeni Etkenler 461

AYIRIM 2 GELENEKSEL İKTİDARLAR: KRALLIKLAR VE İMPARATORLUK 467

I. Krallıkların Coğrafyası 467
II. Krallık İktidarının Doğası ve Gelenekleri 472
III. Krallık İktidarının İntikali, Hanedan Sorunları 477
IV. İmparatorluk ... 484

AYIRIM 3 YEREL PRENSLİKLERDEN ŞATO TOPRAKLARINA ... 489

I. Yerel Prenslikler 489
II. Kontluklar ve Şato Toprakları 495
III. Kilisenin Egemenlik Alanları 497

AYIRIM 4 DÜZENSİZLİK VE DÜZENSİZLİĞE KARŞI MÜCADELE ... 507

I. İktidarların Sınırları 507
II. Şiddet ve Barışa Yönelme 510
III. Tanrı Barışı, Tanrı Ateş Kesi 513

AYIRIM 5 DEVLETLERİN YENİDEN KURULUŞUNA DOĞRU : ULUSAL EVRİMLER 523

I. Güçlerin Toparlanmasının Nedenleri 523
II. Yeni Bir Monarşi : Capet'ler ... 525
III. Köhneleşmekte Olan Bir Monarşi : Almanya 529
IV. İngiliz - Norman Monarşisi : Fetihin Getirdikleri ve Germenlerden Kalanlar 533
V. Uluslar 536

Üçüncü Kitap
Toplumsal Tip Olarak Feodalite ve Etkisi

AYIRIM 1 TOPLUMSAL TİP OLARAK FEODALİTE 543

I. Feodalite mi, Feodaliteler mi : Tekil mi Çoğul mu? 543
II. Avrupa Feodalitesinin Temel Özellikleri 545
III. Karşılaştırmalı Tarihten Bir Kesit 549

AYIRIM 2 AVRUPA FEODALİTESİNİN UZANTILARI 553

I. Batan Gemiden Kurtulanlar ve Yeniden Yaşamaya Başlayanlar ... 526
II. Savaşçılık Düşüncesi ve Sözleşme Düşüncesi

BİBLİYOGRAFYA 559 - 595

FEODAL TOPLUM

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN GENEL YÖNELİŞİ

Ancak iki yüzyıldan beri, *Feodal Toplum* adını taşıyan bir kitap, içeriği hakkında peşinen bir fikir verebileceğini umabilmektedir. Feodalite kelimesinin kökü olan, latince *feodalis* sıfatının izinin Orta Çağa kadar uzanmasına karşılık, feodalite kelimesinin kendisi en çok 17. yüzyıla kadar geriye gidebilmektedir. Ancak, her iki kelime de ortaya çıkmalarından itibaren uzun bir süre, yalnızca hukuki bir anlam taşımışlardır. İleride göreceğimiz üzere, fief gerçek malların iktisabı anlamına geldiğinden, feodal kelimesinden «fief'e ilişkin» şeyler anlaşılmaktaydı, —Fransız Akademisinin tanımı—. Feodalite dendiğinde ise, bazen «fief'in niteliği», bazen de fief'e ilişkin yükümlülükler anlaşılmaktaydı. 1630 yılında, sözlükçü Richelet, feodaliteyi «saray terimlerinden» sayıyordu, tarih deyimlerinden değil. Feodalite sözcüğünün anlamı, bir uygarlık tarzını ifade edecek kadar, ne zaman genişletilmiştir? «Feodal hükûmet» ve «feodalite» kavramları, bu geniş kavrayış içinde ilk kez, yazarı Boulainvilliers kontunun ölümünden beş yıl sonra, 1727'da yayınlanan *Lettres Historiques sur les Parlemens* (Meclisler Üzerine Tarihsel Mektuplar) adlı kitapta görülmektedir. (1) Bu örnek oldukça derin araştırmalar sonucu bulabildiklerimin en eskisidir. Belki başka bir araştırmacı bir gün daha es-

(1) *Histoire de l'Ancien Gouvernement de le France avec XIV Lettres Historiques sur Les Parlemens ou Etats Généraux*, La Haye, 1727, Bu kitaptaki dördüncü mektubun başlığı *Feodal yönetimin ayrıntıları ve fieflerin ihdası* adını taşımaktadır (cilt I, s. 286). Bu mektupta şu cümleyi (s. 300) okumaktayız: «Bu emirnameyi aynen iktibas ettim, çünkü orada eski feodalite hakkında tam bir fikir bulabileceğimi sanıyordum».

kiye ait bir örnek bulacak kadar şanslı olur. İlginç bir kimse olan de Boulainvilliers, bir yandan Fénelon'un dostu ve Spinoza'nın çevirmeni iken, diğer yandan da soyluluğun ateşli bir taraftarı idi. Germen şeflerin soyundan geldiğini düşünen bu kimse, eğer deyim yerindeyse, daha az ateşli ve daha az bilimsel bir Gobineau idi. Ama, bütün bunların yanında, de Boulainvilliers'yi yeni bir tarihsel sınıflandırma yönteminin bulucusu olarak kabul etmek ,çekici bir düşünce olmaktadır. Aslında bu gerçekte de böyledir. Araştırmalarımız sırasında, «İmparatorlukların», hanedanların, Büyük yüzyılların hepsinin bir büyük kahramana bağlandığı monarşik gelenekten koparak, toplumsal oluşumların gözleme dayalı yeni sıralanmasına yerini bıraktığı bir aşamaya geçişin önemini ve nedretini görme olanağına sahip olduk.

Ancak, feodalite kavramına yaşama hakkını sağlayan çok daha ünlü bir yazar olmuştur. Montesquieu Boulainvilliers'yi okumuştu. Diğer yandan, bu ünlü yazar hukukçuların terminolojisinde de korkulacak bir yan görmemekteydi. Zaten edebi dil onun elinde yoğrularak, Kilise yazıcılarının oluşturdukları hukuk dilinin kalıntılarından temizlenerek zenginleşmemiş miydi? Montesquieu, hiç kuşkusuz kendine çok soyut gelen «feodalite» kavramını görmemezliğe gelmişse de ,çağının aydın kitlesine «feodal yasalar»ın tarihin bir dönemini belirlediği fikrini kabul ettirmiştir. Fransadan çıkan kelimeler o dönemde, arkalarındaki fikirlerle beraber diğer Avrupa dillerine yayılmışlardır. Bu kelimeler çoğu zaman diğer dillere, özgün biçimlerini koruyarak geçerlerken, Almanca gibi bazı dillere de çevrilerek geçmişlerdir *(lehnwessen)*. Nihayet, Büyük Fransız devrimi, Boulainvilliers tarafından adları konulan kurumlardan ayakta kalanlarına karşı çıkarak tamamen başka bir amaçla ortaya çıkartılmış olan bir terminolojiyi kitleye mal etmiştir. «Ulusal Meclis» 11 Ağustos 1789 kararnamesine göre, «feodal rejimi tamamen yok etmiştir». Bu sözleri koskoca bir «Ulusal Meclis» söylemiş olduktan sonra ve çökertilmesi bu kadar ızdıraba mal olduğu kesin olan bir toplumsal sistemin varlığından artık kuşku duymak mümkün müdür? (2).

İyi bir gelecek vaad eden bu kelime, itiraf etmeli ki aslında çok kötü seçilmiş bir kelimeydi. Hiç kuşkusuz, başlangıçta bu kelime-

(2) Bugün yakalarında kırmızı bir rozet veya kumaş parçası taşıyan Fransızlardan acaba kaç tanesi, tarikatlarının ilk sözleşmesiyle kendilerine yüklenen ödevlerden birinin «feodal rejimi geri getirmek isteyen her türlü girişime karşı mücadele etmek» olduğunu biliyorlardır acaba?

nin seçimine etki eden nedenler oldukça açığa benzemektedirler, Mutlak monarşilerin çağdaşları olan Boulainvilliers ve Montesquieu, Orta Çağın en çarpıcı özelliği olarak, iktidarın bir sürü küçük prens hatta köy senyörü arasında bölünmüş olmasını görüyorlardı. İşte, feodalite derken, Orta Çağın bu özelliğini belirlediklerini sanıyorlardı. Çünkü fieflerden söz ederlerken, iktidarın parçalanmasına neden olan senyörlük ve prenslikleri düşünmekteydiler. Fakat, aslında ne bütün senyörlükler fief, ne de bütün fiefler senyörlük veya prenslik idiler. Üstelik, eğer çok karmaşık nitelikte olan bir toplumsal örgütlenme tarzı, yalnızca siyasal görüntüsüne bakılarak nitelenirse veya «fief» diğer tüm nitelikleri bir yana bırakılarak, sadece katı bir biçimde hukuksal tarafından ele alınırsa, bu tanımlamalardan ve yaklaşımlardan kuşku duyma hakkı doğar. Ancak, kelimeler de çok kullanılmış paralar gibidir; elden ele tedavül etmenin sonucu olarak etimolojik özelliklerini yitirirler. Zamanımızdaki gündelik kullanımda, «feodalite» veya «feodal toplum» kavramları karmakarışık imgeler bütünü haline gelmişlerdir. Diğer yandan bu kavramların gerçek kökeni olan fief artık bu imgeler bütününün içinde ön planda dahi değildir. Bu terimleri birer etiket olarak kullanmak koşuluyla, ama içeriklerinin iyice açıklanması halinde, tarihçi de fizikçi gibi utanç duymadan kendi deyimlerine sahip çıkabilir. Çünkü fizikçi, kelimenin Yunancadaki asıl anlamına rağmen, parçaladığı bir şeye «atom» demeye devam ederek aştığı bir olguyu gerçekmiş gibi muhafaza etmektedir.

Başka toplumlarda veya başka zamanlarda, genel çizgileri içinde Batı feodalitesine benzeyen, «feodal» adını hakedebilecek nitelikte yapıların ortaya çıkıp çıkmadıklarını bilebilmek çok zor bir iştir. Bu konuyu kitabın sonunda inceleyeceğiz. Fakat, hemen belirtelim, bu kitap bu konuya hasredilmemiştir. Çözümlemesine girişeceğimiz feodalite, bu adı ilk alan feodalitedir. Kronolojik çerçeve olarak, araştırma, bazı başlangıç ve uzantı sorunları ayrık olmak üzere, 9. yüzyılın ortalarından, 13. yüzyılın ilk birkaç on yılına kadar olan Batı Avrupa tarih kesitini kapsayacaktır. Coğrafi çerçeve olarak da Batı ve Orta Avrupa ele alınacaktır. Tarihler ileride doğrulanmayı bekleyedursunlar, coğrafi sınırlama, kısa da olsa bir açıklamaya gerek göstermektedir.

⁂

Antik uygarlık, merkezi Akdeniz olmak üzere ortaya çıkmıştır. Eflatun, «Biz, Bütün Dünya toprakları içinde yalnızca Kafkasyadaki Riyon *(Phase)* nehrinden Herkül Sütunlarına kadar olan

bölgede fareler veya bataklık kenarındaki kurbağalar gibi yaşıyoruz» demekteydi. (3) Eflatun'dan itibaren birçok yüzyıl geçtikten sonra, Kıtanın içine yayılan fetihlere rağmen, aynı sular *Romania* (Roma İmparatorluğu)'nın da ekseni olmaya devam ediyorlardı. Akitanyalı bir senatör Boğaz kıyılarında kariyer yapabilir, Makedonyada da geniş malikânelere sahip olabilirdi. Büyük fiyat dalgalanmaları, ekonomiyi Fırat'tan Galya'ya kadar sarsabilirdi. Afrika buğdayı olmadan nasıl İmparatorluk Roma'sı kavranamazsa, Afrikalı Augustinus olmadan da katolik dinbilimi kavranamazdı. Buna karşılık, Ren nehri aşılır aşılmaz, garip ve Akdeniz uygarlığına düşman bir Dünya; barbarların engin dünyası, başlıyordu.

Ancak ,Orta Çağ adını verdiğimiz dönemin arefesinde, insan kitleleri arasında meydana gelen iki olay, Akdeniz Dünyası ile Barbar Dünyası arasındaki dengeyi bozmuşlardır. (Akdeniz dengesinin içten zaten nasıl bozulmuş olduğunu ve bu bozulmanın derinliğini burada araştırmayacağız). Dengeyi bozan etkenlerden birincisi Germen istilaları, sonra da ikinci olarak Müslüman fetihleri olmuştur. Roma İmparatorluğunun eskiden Batı parçasını meydana getiren ülkelerin büyük bölümünde aynı zihinsel ve toplumsal adetler ve davranış kalıpları, artık Germen işgali altında olan bu toprakları gene de bir birlik halinde birarada tutmaktaydılar. Onlara, zamanla, Kuzey adalarının Kelt asıllı halklarının da uyum sağlayarak katıldıkları görülecektir. Kuzey Afrika ise, Batı Avrupanınkinden tamamen değişik bir kader izlemeye hazırlanmaktadır. Berberlerin saldırgan davranışları kopuşu hazırlamıştır. İslamiyet bundan yararlanarak kopuşu tamamlayacaktır. Diğer yandan, Doğu Akdeniz kıyılarındaki Arap zaferleri, eski Doğu İmparatorluğunu Balkanlara ve Anadoluya sıkıştırarak onu bir Yunan İmparatorluğu haline getirmişlerdir. Haberleşmenin güçlüğü, çok değişik bir toplumsal ve siyasal yapı, Latin dünyasındakinden çok farklı bir dinsel zihniyet ve Kilise yapısı, artık Batıyı Doğu hıristiyanlığından soyutlamaktadır. Nihayet, Kıtanın Doğusuna doğru, Batı Avrupa, Slav toplumlarına yönelik olarak bir miktar açılmayı başarabilmişse ve hatta bazı Slav kabilelerine kendi dinsel biçimi olan katolikliği kabul ettirebilmişse de, Slav dil ailesine mensup olan toplumların büyük bir bölümü kendi özgün evrim çizgilerini izlemekteydiler.

Bu; Müslüman, Bizanslı ve Slav üçlü blok'u tarafından çevrelenen ve sınırlandırılan Roma-Germen bileşimi(ki bu bileşim 10.

(3) *Phédon*, 109 b.

yüzyıldan itibaren sınırlarını sürekli olarak ileri götürmeye çabalayacaktır) kendi içinde de tam anlamıyla homojen olmaktan çok uzaktaydı. Batı toplumunu oluşturan unsurların üzerinde geçmişin çelişkileri, büyük bir ağırlıkla kendilerini duyurmaktaydılar. Başlangıç noktalarının aynı olduğu yerlerde bile bazı evrimler daha sonraları birbirlerinden iyice sapacaklardır. Bu farklılıklar ne kadar derin olurlarsa, olsunlar, buna rağmen, tüm bunların üstünde ,Batı uygarlığının ortak damgasını farketmemek mümkün müdür? Yalnızca, ileride okuyucuyu sıkabilecek olan «Batı ve Orta Avrupa» gibi sıfatlardan onları kurtarabilmek amacıyla değil, yukarıda andığımız ortak damga nedeniyle de, kısaca «Avrupa»dan söz edeceğiz. Aslında, eski coğrafyanın «beş parçalı Dünya»sının sınırlarını ve terimlerini kabul etmenin ne anlamı var? Bizce bu kavramların yalnızca insani değerleri geçerlidir. Aslında, daha sonra tüm Dünya üzerinde yayılacak olan Avrupa uygarlığının nerede doğduğu ve geliştiği çok daha önemli bir sorudur. Sadece, Tiren Denizi, Adritayik, Elbe nehri ve Okyanus tarafından çevrelenen coğrafyada yaşayan insanlar arasında mı gelişmiştir bu uygarlık? 8. yüzyılda yaşayan bir İspanyol olay anlatıcısı (vakanüvis) biraz sisli bir tarzda da olsa böyle düşünüyor ve Arapları yenen Charles Martel'in Franklarını büyük bir zevkle «Avrupalı» olarak niteliyordu. Aynı şekilde, iki yüzyıl sonra Saxon papazı Vidikund, Macarları püskürten Büyük Otton'u «Avrupa'nın Kurtarıcısı» olarak selamlıyordu (4). Bu anlamda Avrupa, tarihsel içeriğinin zenginliğiyle de Yukarı Orta Çağın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Yani, gerçek anlamda feodal zamanlar başladığında, Avrupa zaten oluşmuştu.

***

Yukarıda belirlenen sınırlar içinde, Avrupa tarihinin bir devresini adlandırmak için kullanılan feodalite kelimesi, ileride de göreceğimiz üzere, bazen tamamen zıt yönde yorumlamalara da konu olmuştur. Feodalitenin varlığı bile, nitelediği çağın bilinçsizce kabul edilen özgün karakterini tek başına kanıtlamaktadır. Feodal toplum üzerine yazılmış bir kitap, hemen başında yer alan soruya cevap arama çabası olarak kabul edilebilirse de, asıl cevaplandırılması gereken, geçmişin bu diliminin hangi özelliklerinden ötürü diğerlerinden ayrı olarak incelenmeyi hak ettiğidir. Diğer bir anlatımla, bu kitapta, bir toplumsal yapının tüm bağlantılarıyla birlikte çözümlenmesine ve açıklanmasına teşebbüs

(4) *Auctores Antiquissimi* (Mon. Germ.), c. XI, s. 362: Vidukind, I, 19.

edilmektedir. Böylesine bir yöntem denenip kendini verimli bir yol olduğu konusunda kanıtlayabilirse, diğer çalışma alanları da bu yöntemi kullanabilirler ve teşebbüsün yeniliği uygulamadaki yanlışlarının affedilmesi için bir neden olabilir.

Araştırmanın kapsamının genişliği, sonuçların kısımlara ayrılarak takdim edilmesini zorunlu hale getirdi. Birinci cilt, toplumsal ortamın genel koşullarını betimledikten sonra, feodal yapıya kendine özgü rengini veren şu insanı insana bağımlı kılan ilişkilerin oluşumunu inceleyecektir. İkinci cilt, sınıfların gelişimi ve yönetim kademelerinin oluşum ve örgütlenmesiyle ilgilenecektir. Fakat birşeyi bütünlüğü içinde incelerken, onu parçalarına ayırmak, her zaman güç bir iştir. Üstelik eski sınıfların sınırlarını kesin çizgilerle belirledikleri bir dönemde yeni bir sınıfın, yani burjuvazinin ortaya çıkıp özgünlüğünü kanıtladığı dönem, aynı zamanda kamu güçlerinin de uzun süren zayıflıklarından sıyrılmaları, Batı uygarlığının evrim çizgisi üstünde tam anlamıyla feodal olan görüntülerin silinmeye başladığı dönem olmuştur. Okuyucuya arka arkaya sunulan iki incelemeden —aralarında kesin bir kronolojik ayırım yapmamn olanaksızlığını hatırda tutarak— birincisi özellikle feodalitenin oluşumuna; ikincisi ise, sona doğru giden yol ve bu tarzın uzantılarına yönelik olacaktır.

Ancak, tarihçi hiç de özgür bir insan değildir. Geçmişe dair, ancak bu geçmişin kendine açıklamak istediklerini bilebilmektedir. Diğer yandan, kucaklamak istediği konu, bütün tanıklıkların teker teker gözden geçirilip, ayıklanmalarına izin vermeyecek genişlikte olunca, tarihçi başvurmak zorunda kaldığı ikinci elden araştırmaların kötü durumlarından ötürü kendini sürekli olarak sınırlandırılmış hissetmektedir. Hiç kuşkusuz, bilginlerin, örneklerini sık sık sağladıkları kalem kavgalarının sunumuna burada yer olmayacaktır. Tarihin, tarihçiler elinde yok edildiğini görmek acı verici bir olaydır. Ancak, bazı bilgilerimizin kaynağı ne olursa olsun, onlarda varolan boşlukları ve belirsizlikleri hiçbir zaman gizlememeyi yeğledim. Bunu yaparken de okuyucunun cesaretini kırmayı asla düşünmedim. Eğer, yukarıda söylediğimin tersini yapsaydım, hareket dolu bir bilimi sahte bir şekilde felçli bir görüntü altında betimlemiş olur ve onun üstüne sıkıntı ve hareketsizlik tohumları serpmiş olurdum. Orta Çağ toplumlarının anlaşılması uğraşında en ilerilere ulaşmışlardan biri olan, büyük İngiliz hukukçusu Maitland, bir tarih kitabının açlık duygusu ya-

ratması gerektiğini söylüyordu : öğrenme ve özellikle de araştırma açlığı. Bu kitabın bazı araştırmacıları iştaha getirmekten daha büyük bir amacı yoktur (5).

(5) Az veya çok belli bir genişlikte bir okuyucu kitlesine yönelik her tarih yapıtı, yazarına en can sıkıcı pratik sorunlardan birini çıkartır : bu sorun başvurular sorundur. Adalet duygusu gereği olarak bu kitabın kendini borçlu hissettiği yazar ve bilginlerin hepsinin adlarını belki de zikretmek gerekirdi. Vefasızlık eleştirisini de göze alarak, bilginler dünyasında gezinti yapmak isteyen okuyucuları kitabın sonunda yer alan kaynakçaya yollamayı tercih ettim. Buna karşılık, kendime şiar edindiğim bir ilke gereği olarak, bir miktar deneyim kazanmış her araştırmacının metin içinde zikredilen her pasajı kolaylıkla bulabileceği ve yorumu denetleyebileceği bir şekilde dipnotlarda göstermeye titizlikle uydum. Eğer asıl metinlere yollama konusunda bazı eksikliklerle karşılaşılırsa, bunun nedeni, alıntının yapıldığı kitabın indeksinin çok iyi düzenlenmiş olmasından ve araştırıcının istediği herşeyi kolaylıkla ana kaynakta bulabileceğindendir. Bunun tersi durumlarda, bir dipnot bir işaret oku görevi görmektedir. Bir mahkemede duruşmanın sonunda tanıkların toplumsal konumları, avukatın toplumsal konumundan çok daha önemli olmaktadır.

BİRİNCİ CİLT

TABİYET BAĞLARININ OLUŞUMU

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAM

AYIRIM 1

MÜSLÜMANLAR ve MACARLAR

I. Avrupa İstila ve Kuşatma Altında

«Tanrının gazabının karşınızda infilak ettiğini görüyorsunuz... yalnızca nüfusunu yitirmiş kentler, yıkılmış veya yakılmış manastırlar, yalnızlıklarına terkedilmiş tarlalar... Heryerde güçlü zayıfı eziyor ve insanlar denizdeki balıklar gibi karmakarışık bir şekilde birbirlerini yutuyorlar» 909'da Trosly'de toplanan Reims bölgesi piskoposları böyle konuşuyorlardı. 9. ve 10. yüzyıllar edebiyatı, sözleşmeler, dinsel toplantı tutanakları bu yakınmalarla doludur. Bu anlatılanlardaki abartma ve kötümserliği kutsal konuşmacıların doğal eğilimi saysak bile, aslında bir çok olay bunları doğrulamaktadır. Sık sık koro halinde dile getirilen bu tema o dönem için bütün insanları yakından ilgilendiren bir olgunun belirleyicisi olmaktadır. Gerçekte, o devirde bakmasını ve karşılaştırmasını bilen kimseler, özellikle Kilise mensupları, korkunç bir karışıklık ve şiddet atmosferinde yaşadıkları duygusuna sahiptiler. Orta Çağ feodalitesi son derece çalkantılı bir dönemin bağrında doğdu. Hatta feodalite, bizzat bu çalkantılardan doğdu denebilir. Oysa, bu denli

çalkantılı bir ortamın yaratılmasına ve onun devamına etki eden faktörlerin birçoğu, Avrupa toplumlarının iç evrimlerine tamamen yabancıydılar. Birkaç yüzyıl önce, Germen istilalarının yakıcı potasında oluşan yeni Batı uygarlığı, şimdi kuşatılmış bir kale veya daha iyi bir deyimle, yarı yarıya işgal edilmiş bir kale manzarası göstermekteydi. Bu kuşatma ve işgal aynı anda Avrupanın üç tarafında birden ortaya çıkmaktaydı : Güneyden Arap veya araplaşmış mümin müslümanlar, Doğudan Macarlar ve Kuzeyden İskandinavlar.

II. Müslümanlar

Yukarıda saydığımız düşmanlar içinde, hiç kuşkusuz en az tehlikelisi İslamdı, Bunun nedeni olarak, İslamın o sıralarda gerilemeye başlamış olmasını ileri sürmek acelecilik olur. Uzun süre, ne Galya ,ne de İtalya,fakir kentleriyle, Bağdat ya da Kordoba'nın ihtişamına yaklaşacak kadar dahi herhangi bir şey ortaya koyamamışlardır. Müslüman Dünyası, Bizans Dünyasıyla birlikte, 12. yüzyılın sonuna kadar Batı üzerinde gerçek bir ekonomik üstünlüğe sahip olarak kalmıştır. O dönemlerde, Batıda tedavül etmekte olan nadir birkaç altın sikke bile, ya Yunan ya da Arap atölyelerinde imal edilmişlerdi. Batının kendi basabildiği gümüş sikkeler ise, Bizans veya Arap gümüş sikkelerinin taklidi olmaktan öteye gidemiyorlardı. 8. ve 9. yüzyıllarda, Halifeliğin İslam Dünyasında kurduğu birlik ortadan kalktıysa da, bu birliğin yıkıntıları üzerinde kurulan devletler gene de korkulacak güçler olmaya devam ediyorlardı. Fakat artık söz konusu olan Batının istilası olmak yerine, sınır savaşları idi. Küçük Asyayı Amoryalı ve Makedonyalı *Basileus*'lar çağında (828-1026) kahramanca ama zorlukla yeniden fethe yönelmiş olan Doğu İmparatorluğunu bir yana bırakırsak, bunun dışında Batı toplumları, İslam Devletleriyle yalnızca iki cephede sürtüşme halindeydiler.

Önce Güney İtalya : Burası, eski Roma eyaletlerinden olan Kuzey Afrikayı ellerinde tutan İslam hükümdarlarının —Önce Kayruanlı Aglabi emirleri, sonra da 10. yüzyılın başından itibaren Fatimi halifeleri— avlanma sahası gibiydi. Aglabiler Justinianus' dan beri Yunanlıların ellerinde bulunan Sicilyayı onlardan sökerek aldılar. Sicilya'nın son müstahkem mevkii olan Taormine 902 yılında Aglabilerin eline geçti. Aynı tarihlerde Araplar İtalyan yarımadasına da ayak basmışlardı. Güney İtalya'nın Bizansa bağlı eyaletlerinde yer alan Tiren denizi kıyılarındaki yarı bağımsız

kentleri ve az çok İstanbulun himayesinde olan Kampanya ve Beneventine'deki Lombard prensliklerini sürekli bir tehtid altında tutuyorlardı. 11. yüzyılda bile Arapların baskınları Sabine dağlarına kadar olan bölgede duyulmaktaydı. Gaete yakınlarında Monte Argento'nun ormanlık bölgelerine kadar sızmış bir Arap çetesi, 20 yıl bölgeyi yağmaladıktan sonra, ancak 915'de yok edilebilmişti. Saxon asıllı olan «Romalıların İmparatoru» genç II. Otton, İtalya'da ve heryerde kendini Roma Sezarlarının mirasçısı saydığından, 982 yılında Güneyi Araplardan geri almak için harekete geçti. Genç İmparator, Orta Çağ boyunca defalarca tekrarlanan delice bir yanlışı yaparak, bu sıcaktan kavrulan topraklara, başka iklimlere alışık ordusunu sevketmek için yaz mevsimini seçti. Böylece, 25 Temmuzda Kalabriya'nın Güney kıyısında İslam güçleriyle karşılaşan Otton'un ordusu en korkunç yenilgilerinden birine uğradı. İslam tehlikesi, bu yörelerde, 11. yüzyılda Fransız Normandiya'sından gelen bir avuç maceracının, ayırım gözetmeksizin, Bizanslı ve Arap unsurlara sürekli saldırarak onları yıpratıp, sonra da onların burayı terketmek zorunda kalmalarına kadar sürdü. İtalyan yarımadasının Güneyiyle Sicilya'yı birleştiren güçlü bir Devlet kurmayı başaran bu maceracılar, artık Arap İstilacılara Avrupa'nın yolunu tamamen kapattılar. Ancak, bundan sonra da kurdukları güçlü devletin tam ortada yer almasının ürünü olarak, Latin ve İslam uygarlıkları arasında parlak bir aracılık rolü oynamak onların payına düştü. İtalyan toprağında Araplara karşı 9. yüzyılda başlayan mücadele çok uzun sürmüştür. Bu mücadele iki tarafın karşılıklı toprak kazanımları veya kayıpları biçiminde ve küçük dalgalanmalar halinde sürmüştür. Ancak bu mücadele süresince asıl önemli nokta, katolik dünyası açısından bu kavganın önemli görülmemesi ve marjinal bir olay olarak kavranmasıdır.

Batıyla İslamiyet arasında ikinci sürtüşme alanı İspanyadır. Burada İslam açısından söz konusu olan, İtalyadakinin tamamen tersine, talan veya geçici fetihler değildir. İslamiyete inanan nüfus İspanyada çok sayıdadır ve Araplar tarafından kurulan devletin başkenti bizzat ülkenin içindedir. 10. yüzyıla gelindiğinde, Araplar henüz Pirene yollarını tamamen unutmamışlardır. Ama bu uzun mesafeli harekâtlar giderek azalan bir süreç içine girmişlerdir. Kuzeyden kaynaklanan ve hareket noktası da İspanya'nın Kuzeyi olan yeniden fetih hareketi, birçok gerilemeye ve yenilgiye rağmen, genelde yavaş da olsa ilerlemektedir. Kordoba halifelerinin ve Arap emirlerinin Hristiyan direnme odağına çok uzakta,

ülkenin Güneyinde yerleşmiş olmaları nedeniyle Galiçya'da ve Arapların hiçbir zaman ellerinde sıkı bir şekilde tutamadıkları Kuzey-Batı yaylalarında; bazen parçalanan, bazen de bir tek hükümdarın egemenliği altında birleşen küçük hıristiyan krallıkları, 11. yüzyılın ortalarından itibaren Douro bölgesine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Tajo nehrine ise 1085'de ulaşılmıştı. Buna karşılık, Pirenelerin eteğindeki Ebro nehri çevresi, Hıristiyan dünyasının yanı başında olmasına rağmen, uzun süre müslümanların elinde kaldı. Zaragoza ancak 1118'de Hıristiyanların eline geçebildi. Ara sıra barışçıl ilişkilere de yer vermekle birlikte iki dinin mensupları arasındaki savaşlar, bütünlükleri içinde ele alındıklarında, sadece kısa süreli ateş-kes'ler dışında sürekli olmaktaydılar. Bu savaşlar nedeniyle, İspanyol toplumu kendine özgü bir damga yemiştir. «Tepelerin Ötesindeki» Avrupa'ya gelince; savaşlar —özellikle 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren— bu bölgenin şövalyelerine parlak, verimli ve dindar macera olanakları ve aynı zamanda, İspanyol kral ve senyörleri tarafından davet edilen köylülerine, insanlarını savaşlar nedeniyle yitirmiş bu topraklarda yerleşme olanağı verdikten sonra, Kuzey ancak o zaman Güneyiyle ilgilenmeye başladı. Ancak, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında sürdürülen savaşların kapsamını bu kadar dar almak tam bir fikir vermeye yetmez, bu nedenle, korsanlık ve haydutluğu da savaş kavramı içinde düşünmemiz gerekmektedir. Gerçekte, Araplar asıl bu iki eylem türü aracılığıyla, Batının genel olarak düzensiz bir ortam içine girmesine katkıda bulunmuşlardır.

Araplar denizciliği çok eski tarihlerde öğrenmişlerdi. Afrika, İspanya ve özellikle de Balear adalarındaki köprü başlarında üslenen Arap korsanları, Batı Akdenizde vurguncuğa çıkıyorlardı. Ancak, çok nadir bir kaç geminin dolaştığı bu sularda, gerçek anlamda, korsanlık mesleği pek de kârlı olmamaktaydı. Denizlere egemen olma konusunda Araplar, tıpkı aynı dönemdeki İskandinavlar gibi, kıyılara ulaşarak burada verimli talanlara girişmeyi yeğliyorlardı, 842'den sonra Araplar Rhône nehrinin her iki kıyısını da talan ederek Arles'a kadar ulaşmışlardı. La Camargue bölgesi ise, diğer bir üsleri haline gelmişti. Fakat bu kazanımlarından çok kısa bir süre sonra, bir raslantı onlara daha güvenli bir üs sağlayacak ve buradan da talanlarını daha geniş bir alana yayma olanağını elde edeceklerdi.

Kesinleştirilmesi pek mümkün olmayan bir tarihte, ama aşağı yukarı 890'larda, İspanya'dan gelen küçük bir Arap yelkenlisi, uygun olmayan rüzgârlar tarafından, bugünkü Saint Tropez kasa-

basının yakınlarında Provence kıyılarına varmıştı. Geminin tayfaları kıyıya çıktılar. Gece gelince de yakınlarındaki bir köyün halkını kılıçtan geçirdiler. Dağlık ve Ormanlık olduğundan ötürü Dişbudak ülkesi veya Freinet adını taşıyan bu köy, savunma için çok uygun yerdi (6). Bu sırada, Freinet'nin Arapların eline geçtiği anda, bunların soydaşları, İtalyadaki Kampanya bölgesindeki Monte Argento'da çamlarla çevrelenmiş yüksek bir bölgeyi tahkim ederek, diğer arkadaşlarını yanlarına çağırmaktaydılar. Böylece talan yuvalarının en tehlikelileri yaratılmış oluyordu. Yağmalanan Fréjus'nün dışında, surlarının gerisinde güvence içinde olan bölge kentleri, bu talan saldırılarından doğrudan doğruya pek etkilenmediler. Fakat kıyının hemen civarındaki kırsal alan korkunç bir şekilde harab edilmekten kurtulamadı. Diğer yandan, Freinet talancıları, yağmaları sırasında elde ettikleri çok sayıda esiri, İspanyol pazarlarında köle olarak satıyorlardı.

Kısa bir süre sonra bu yağmacılar, saldırılarını kıyının çok ötelerine kadar genişletmekte gecikmediler. Ancak, sayıları çok az olduğundan, nisbi olarak yoğun bir nüfusa sahip olan ve müstahkem kentlerle şatoların bir çok engel oluşturduğu Rhône vadisinde, kendilerini bilerek tehlikeye atmaktan kaçınmaktaydılar. Buna karşılık, Alpler bölgesi, küçük çetelere, tepeden tepeye, fundadan fundaya atlayarak, çok ilerilere kadar ulaşma olanağı sağlamaktaydı. Fakat, böylesine bir ilerleme ancak iyi dağcıların varlığı halinde mümkündü. Gerçekte, *sierra*'ların İspanya'sından veya dağlık Magrip'ten gelen bu Araplar, Saint-Gall'li bir papazın dediği gibi «gerçek birer keçi» idiler. Diğer yandan, bütün belirtilerin tersini göstermesine rağmen, Alpler gene de yağma için hiç de kötü bir alan sayılmazdı. Burada yer alan verimli vadilerin üstüne, civardaki tepelerden ansızın saldırmak çok kolaydı. Tıpkı, Graisivandan köyünün başına geldiği gibi. Şurada, burada yükselen manastırlar, diğerlerinin arasında çok cazip avlar oluşturuyorlardı. Suse'deki Novalaise manastırı, mensuplarının çoğunun kaçmasından sonra, 906'da yağmalanmış ve yakılmıştı. Tepelerdeki yollardan geçmek zorunda olan küçük yolcu veya tüccar gruplarıyla, evliya mezarlarına duaya giden müminler, özellikle çekici avlar meydana getirmekteydiler. Örneğin, Anglo-Saxon hacıları 920 ve 921'deki geçişleri sırasında taşlarla ezildikten sonra

(6) Bugünkü adı La Garde-Freinet olan köy bu olayların anısını saklamaktadır. Fakat, deniz kıyısında olan Arapların kalesi, içeride olan bugünkü La Garde Freinet köyünde değildi.

soyulmuşlardı. Bu arada, Arap çetecileri, gittikçe daha Kuzeyde, şaşırtıcı bir şekilde macera aramaktan çekinmiyorlardı. 940'da onların Ren havzasının yüksek bölgelerinde görüldüklerine dair işaretler alınırken; Valais'de de ünlü Saint-Maurice d'Aganne manastırını yaktıkları haberi gelmişti. Aynı tarihlerde bir başka arap çeteci grubu, Saint-Gall rahiplerini manastırlarının civarındaki bir gezileri sırasında ok atışlarıyla öldürmüşlerdi. Ancak, hiç olmazsa bu kez, başrahibin aceleyle topladığı bir köylü grubu, saldırganları dağıtmayı becerebilmişti. Manastıra getirilen birkaç esir ise, açlıktan kahramanca ölmeyi seçmişlerdi.

Alplerde ve Provence kıyılarında asayişi sağlamak, devrin devletlerinin güçlerini aşmaktaydı. Ama Freinet'deki üssü yok etmekten başka bir çare de ortalıkta gözükmüyordu. Fakat, bu konuda girişimde bulunanların veya bulunmak isteyenlerin karşısına yeni bir engel daha çıkmaktaydı. Freinet kalesini, takviyenin geldiği deniz ile bağlantısını keserek kuşatmak, aşağı yukarı olanaksızdı. Aslında, ne Batıdaki Provence ve Burgonya kralları, ne Doğudaki İtalya kralı ve ne de bölgenin kontları, deniz gücüne sahiptiler, Hıristiyanlar arasında yegâne uzman denizciler olan Yunanlılar da, bu yeteneklerinden Araplar gibi, korsanlık yaparak yararlanıyorlardı. Bu ulusa mensup korsanlar Marsilya'yı 848'de yağmalamamışlar mıydı? Diğer yandan, Provence'da büyük çıkarları olan İtalya kralı Hugues d'Arles tarafından 11 yıl önce davet edilen Bizans donanması 931 ve 942'de iki kez Freinet önlerinde gözükmüştü. Ama her iki girişim de sonuçsuz kalmıştır. Bu durumda, 942'de tam Arap-Bizans savaşının ortasında yan değiştiren Hugues, Alp geçitlerini Lombardiya tahtı üzerinde süren kavgadaki rakiplerinden birinin beklediği takviye güçlerine kapatabilmek amacıyla, Arapları bağdaşık olarak yanına çekmeyi düşünmüştür. Daha sonra, Doğu Fransa —bugün Almanya diyoruz— kralı Büyük Otton 951'de kendini Lombard'ların kralı ilan etti. Bundan sonra İtalya'ya kadar olan Orta Avrupa topraklarında, Karolenjlerinkine benzeyen, hıristiyan ve barış getirici bir güç oluşturmaya çalıştı, 962'de Charlemagne'ın tacına sahip çıkarken, kendini onun varisi sayan Büyük Otton, Arap yağmalarının utancına son vermeyi başlıca görevlerinden biri olarak görmüştür. Önce diplomatik yola başvurarak, Kordoba halifesinden, Freinet'nin boşaltılması emrini elde etmeye çalıştı. Bu girişiminin sonuçsuz kalması üzerine bizzat Freinet'ye müdahale etmeyi düşündü. Düşündü ama, bunu hiçbir zaman gerçekleştiremedi.

Bu gelişmeler olurken, yağmacılar 972'de çok ünlü birini esir

aldılar. Dranse vadisindeki Büyük Saint-Bernard yolu üzerinde, İtalyadan dönmekte olan Cluny manastırı başrahibi Maïeul, silahlı bir çarpışmadan sonra esir düştü ve Arapların esas üslerine ulaşma olanağı bulamadıkları zaman kullandıkları sığınaklardan birine götürüldü. Ancak, kendine bağlı rahipler tarafından ödenen çok ağır bir kurtarmalık karşılığı özgürlüğüne kavuşabildi. Oysa, birçok manastırı örgütleyen ve onlara yeni bir düzen getiren Maïeul, birçok kral ve baronun —özellikle Provence kontu Guillaume'un— çok saygı duyulan dostları, vicdanlarının yöneticisi ve hatta deyim yerindeyse, kutsal ahbapları idi. Maïeul'un en sadık dostu olan Provence kontu Guillaume, iadeden sonra, saygısız saldırıyı düzenleyen çetenin yolunu keserek onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Daha sonra Rhône vadisindeki birçok senyörü komutası altında toplayarak —ileride bu senyörlere tarıma yeniden kazanılan topraklardan dağıtım yapmak zorunda kalacaktır— Freinet kalesine karşı bir saldırı düzenledi. Kale bu kez dayanamayarak düştü.

Bu olay, Araplar için geniş kapsamlı kara haydutluğunun sonu oldu. Ancak, doğal olarak, İtalya kıyıları gibi, Provence kıyıları da Arapların denizden gelecek saldırılarına karşı hâlâ açık olarak kalmaktaydı. 11. yüzyılda hâlâ, Lérins rahiplerinin, Arap korsanlar tarafından kaçırılan ve İspanyaya götürülen hıristiyanları kurtarmalık ödeyerek onların elinden çekip almaya çalıştıkları görülmekteydi. Örneğin, 1178'deki bir saldırı sırasında Araplar Marsilya civarından çok sayıda esir elde etmişlerdi. Fakat bütün bunlara rağmen, Provence'ın kıyı bölgesi ile Alplerin eteklerindeki kırsal alanda tarımsal etkinlikler gene de yeniden başlayabilmişlerdi. Ayrıca, Alp yolları da, artık en fazla Avrupanın diğer dağlık bölge yolları kadar güvenlikten yoksundular. Aynı biçimde, bizzat Akdenizde, İtalyanın tüccar kentleri, Piza, Cenova ve Amalfi, 11. yüzyıldan itibaren artık savunmadan saldırıya geçmişlerdi. Müslümanları Sardinya'dan çıkardıktan sonra 1050'den itibaren onları Mağrip kıyılarında ve 1092'den itibaren de İspanya kıyılarında vurmaya başlayan İtalyan tüccar kentleri, böylece Batı Akdenizi Araplardan temizlemeye başlamışlardı. Çünkü Akdenizin nisbi güvenliliği, —ki Akdeniz bu nisbi güveni 19. yüzyıla kadar bir daha bulamayacaktır— ticaretleri için son derece önemliydi

III. Macar Saldırısı

Daha önce Hunların da yaptığını yapan Hungaryalılar veya Macarlar adını taşıyan halk, Avrupa'da birdenbire belirmişti. On-

ları tanımakta ve tanımlamakta güçlük çeken Orta Çağ yazarları da, Romalıların onlardan bahsetmemiş olmaları karşısında, safça şaşkınlıklarını gizleyemiyorlardı. Macarların ilkel tarihi aslında Hunlarınkinden daha da karanlıktır. Çünkü, «Hioung-Nou»ları Batılı kaynaklardan önce izlememize olanak veren Çin yazıtları, Macarlar konusunda suskundurlar. Muhakkak ki, bu yeni istilacılar da, nitelikleri oldukça belirli olan Asya steplerinin göçebelerindendiler. Asya steplerinin halkları genellikle çok farklı diller konuşmalarına karşılık, ortak koşulların zorlaması sonucu, şaşırtıcı bir yaşam tarzı ortaklığına sahiptiler. Bu step göçebeleri at çobanlığı yapmakta ve savaşçı bir konumda ortaya çıkmaktaydılar. Kısraklarının sütü ve av ürünleriyle beslenen bu insanlar, çevrelerindeki tarımcıların doğuştan düşmanıydılar. Bu ana çizgilerle birlikte Macarlar dil olarak Fin-Uygur dil ailesine mensupturlar. Dildeki deyimlerden gözlendiği kadarıyla, Macarca en çok Sibirya dillerine yakındır. Ancak, Macarların Asyadan Avrupaya göçleri sırasında, ilkel etnik hazne, Türk dilinin birçok unsuruyla karışmış ve Macarlar Türk uygarlığının damgasını güçlü bir biçimde yemiştir (7).

833'den itibaren Hazar Hanlığı ile Kuzeydeki Bizans kolonilerinin yerleşik halklarını rahatsız etmeye başlayan Macarların ilk kez Azov denizi civarında görülmeye başladıkları bildirilmişti. Bir süre sonra Macarlar, o sıralarda son derece hareketli bir ticaret yolu olan Dinyeper nehrini kesecekleri tehtidini her an ileri sürmeye başlamışlardı. O dönemde, Dinyeper üzerinde, iskeleden iskeleye, Pazardan pazara, Rus ormanlarının bal ve balmumu, Kuzeyin kürkleri ve çeşitli yerlerden satın alınmış köleler, İstanbul ve Asyadan gelen mallarla veya altınla değiştirilmekteydi. Bu ortamda, Uralların ötesinde gelen bir başka göçebe grubu, Peçenekler, Macarları yerlerinden söküp atmaya çabalamaya başlamışlardı. Gene bu sıralarda, Bulgarlar bir Devlet kurarak Güney yolunu başarılı bir şekilde Macarlara kapatmışlardı. Bu sıkışık durumda Macarların bir kolu stebe geri dönmeyi yeğlemiştir. Bu grubun Doğuya doğru sokulması sırasında açtığı yoldan yararlanan diğer bazı Macar grupları da 896'da Karpatları aşarak Tizsa ve Orta Tuna vadilerine yayıldılar. Bu geniş alanlar, 4. yüzyıldan beri birçok istila sonucu o kadar perişan olmuştu ki, o döneme

(7) Macar (Hungaryalı) adı da büyük olasılıkla Türkçedir. Belki de Hungaryalıların başlıca unsurlarından biri olan Magyar adı da Türkçedir. Bu sonuncu kelime başlangıçta yalnızca bir kabilenin adıyken, sonradan bütün bir ulusun adı olmuştur.

ait bir Avrupa nüfus haritası yapılsaydı, bu bölge rahatlıkla büyük bir beyaz leke halinde gösterilebilirdi. Prüm'lü Réginon adlı bir kronikçi, bu bölgeden «yalnızlıklar» olarak söz etmektedir. Bu tanımlamayı kelimenin gerçek anlamında kabul etmemek gerekir. Eskiden buralarda sağlam yerleşim alanlarına sahip olan halklar veya buralardan yalnızca geçenler gene de arkalarında gerilemiş fakirleşmiş ama yaşamlarını sürdürmekte olan küçük gruplar bırakmışlardı. Özellikle, nisbi nüfusları fazla olan birçok Slav kabilesi bu bölgeye yavaş yavaş sızmışlardı. Fakat gene de yerleşim alanları çeşitli halklar tarafından çok seyrek bir şekilde iskân edilmekteydiler. Bunun en canlı örneği, Macarların gelişinden sonra, derelere varıncaya kadar hemen bütün coğrafi adların değişmesidir. Diğer yandan, Charlemagne'ın Avar gücünü kırmasından sonra, bölgede güçlü bir şekilde örgütlenmiş herhangi bir devlet kalmadığından, istilacılara ciddi bir direnme gösterme olanağı da kaybolmuştu. Sadece Morav kabilesine mensup şefler, kısa bir süre önce, bölgenin Kuzey-Batı köşesinde gerçek anlamda Slav olan bir devletin ilk denemesi olarak, resmi anlamda hıristiyan ve oldukça güçlü bir prenslik kurmayı başarabilmişlerdi. Ama Macar saldırıları bu devleti de 906'da tamamen yok etti.

Bu andan itibaren Macarların tarihi yeni bir görünüm kazanmıştır. Artık onlardan, kelimenin tam anlamıyla, göçebe olarak söz etmek mümkün değildir, çünkü bugün adlarını taşıyan yaylalarda artık sabit bir yerleşim alanları vardır. Fakat, buradan, çeteler halinde civar ülkelere saldırmaktadırlar. Bu saldırıları sırasında toprak fethetmeyi amaçlamamaktadırlar; tek istedikleri talan etmek, sonra da ganimetle yüklü olarak üslerine dönmektir. Çar Simeon'un 927'de ölümünden sonra Bulgar İmparatorluğunun içine girdiği gerileme süreci onlara Bizans Trakyasının yollarını açmıştır. Onlar da bu fırsattan, bu bölgeyi bir çok kez talan ederek, yararlanmışlardır. Ama aslında, Trakya'dan çok daha kötü korunan Batı Avrupa onları çok daha fazla çekmektedir.

Macarlar Batıyla ilişkiye çok erkenden geçmişlerdir. 862'de daha Karpatların aşılmasından önce, bir talan grubu, Germanya içlerine kadar uzanmıştır. Daha sonraları, bazı Macarlar Germanya kralı Arnulf tarafından Moravlara karşı sürdürülen savaşlarda yararlanılmak üzere orduya alınmışlardır. 899'da Macar çeteleri Po vadisine, ertesi yıl Bavyera'ya saldırmışlardır. Artık bundan sonra hiçbir yıl yoktur ki, İtalya, Germanya ve hemen biraz sonraları Galya manastırlarındaki yıllıklar, bazen bir bölgede, bazen bir diğerinde «Macarların kötülükleri»nden söz etmesinler.

En çok etkilenen bölgeler, özellikle Kuzey İtalya, Bavyera ve Savabya idi. Karolenjlerin sınır komutanlıkları kurdukları ve manastırlara toprak dağıttıkları Enns nehrinin sağ kıyısı Macar saldırılarından ötürü terkedilmek zorunda kalmıştı. Fakat Macar akınları bir süre sonra bu sınırların da ötelerine taştılar. Eğer Macarların eskiden hayvanlarının peşinde at koşturdukları alanın cesameti ve daha da dar bir alan olsa bile, Avrupa'ya geldikten sonra da göçebe hayvancılığa devam ettikleri Tuna ovalarının onlar için iyi bir okul meydana getirdiği göz önüne alınmazsa, Macar akınlarının Batıya doğru coğrafi çapını kavramak hayalleri zorlayacaktır. Diğer yandan bilinmesi gereken bir gerçek de, bir step korsanı olan çobanın göçebeliğinin, haydutun göçebeliğini hazırlamış olmasıdır. Kuzey Batıya doğru ilerleyen Macar çeteleri Saksonya'ya, yani Elbe ile orta Ren arasındaki geniş topraklara ilk kez 906'da ulaşmışlar ve bu tarihten itibaren de bu bölgeyi düzenli bir talan alanı haline getirmişlerdi. İtalya'da ise, bu çetelerin ta en Güneydeki Otranto'ya kadar sızdıkları görülmüştü. 917'de ise, Vosges ormanlarından ve Saal tepelerinden geçerek Meurthe nehri etrafında yoğunlaşan zengin manastırlara kadar uzandılar. Bundan sonra Loren ve Kuzey Galya onların artık alışılmış avlanma alanı oldu. Bunlardan, Burgonya, hatta Loire'ın güneyine kadar uzanarak macera arıyorlardı. Ova insanları olmalarına rağmen, gerektiğinde Alpleri bile aşmaktan çekinmiyorlardı. Böylece, İtalya'dan dönerden, «bu dağları aşarak» 924'de Nimes bölgesinin tepesine çöktüler.

Örgütlü güçlere karşı savaşa girişmekten her zaman kaçınmıyorlardı. Hatta bu tür savaşlardan bazılarında çeşitli düzeylerde başarılar bile kazandılar. Ama olağan olarak, bir ülkeye çabucak sızıp, hemen çıkmayı yeğliyorlardı. Gerçek birer vahşi olan şefleri, onları savaşa kamçı darbeleri altında sürüyorlardı. Fakat onlar da, göğüs göğüse savaşlarda çekinilmesi gereken usta askerler olmanın yanında, düşmanı izlemekten asla yılmayan ve en zor durumlardan zekice kurtulmasını bilen deneyimli savaşçılardı. Birkaç nehir veya Venedik lagünlerini mi aşmak gerekiyordu; hemen deriden veya tahtadan kayıklar imal ediyorlardı. Mola verdikleri zaman, ya step adamlarının kullandıklarının aynısı olan çadırlarını kuruyorlar, ya da rahipleri tarafından terkedilmiş bir manastıra yerleşiyorlar ve civara buralardan saldırılar düzenliyorlardı. İlkeller gibi kurnaz; anlaşmadan çok casusluk yapsınlar diye önceden yolladıkları elçileri aracılığıyla herşeyden haberli olan Macarlar, Batı siyasetinin nüfuz edilmesi oldukça zor inceliklerini kı-

sa sürede kavramışlardı. Talanları için uygun bir ortam sağlayan fetret ve anarşi dönemlerinden tamamen haberdardılar. Ayrıca, hıristiyan prensler arasındaki çatışmalardan da, rakiplerden birinin ya da öbürünün hizmetine girerek yararlanmaktaydılar.

Bütün zamanların haydutlarının usulüne uygun olarak, bazen dokunmayacaklarına dair söz vererek yerli halktan belli bir miktar para, hatta zaman zaman da düzenli vergi alıyorlardı. Bavyera ve Saksonya birkaç yıl boyunca bu cinsten bir aşağılanmaya katlanmak zorunda kalmışlardı. Fakat bu cinsten sömürü yöntemleri, ancak Macaristana sınır bölgelerde uygulanma şansına sahiptiler. Diğer bölgelerde ise iğrenç cinayetler ve talanla tatmin oluyorlardı. Arapların da yaptığı gibi, tahkim edilmiş kentlere asla saldırmıyorlardı. Eğer bazen bunu denemek zorunda kalırlarsa, Dinyeper nehri civarındaki ilk akınlarında Kiev duvarlarının karşısında olduğu gibi, başarısızlığa uğruyorlardı. Ellerine geçirebildikleri yegâne önemli kent Pavya idi. Genellikle, kırlarda tecrit edilmiş köylerde veya kentlerin surlar dışında kalan mahallelerinde özellikle korkutucu olmaktaydılar. Talan harekâtları sırasında asıl peşinde koştukları, esir elde edebilmekti. En iyilerini büyük bir özenle seçiyorlar; bazen bir yerleşme yerinin bütün bir halkını kılıçtan geçirirken, kendi ihtiyaç ve zevkleri için, ama daha çok satış için, sadece genç kadın ve çok genç erkek çocukları hayatta bırakıyorlardı. Eğer fırsat çıkarsa, bu insan sürüsünü, alıcıların, satıcıların kim olduklarına aldırmadıkları, Batı pazarlarına bile sürmekten çekinmiyorlardı. Örneğin 954'de Worms civarında esir alınan soylu bir kız, aynı kentin göbeğinde satışa çıkartılmıştı (8). Ama çoğu durumlarda, bu bahtsız insanları Tuna ülkelerine kadar sürüklüyorlar, orada da Yunanlı kaçakçılara satıyorlardı.

IV. Macar İstilasının Sonu

Bu ortamda, 10 Ağustos 955 tarihinde, Doğu Fransa kralı Büyük Otton, Güney Almanya'dan gelen yeni bir Macar akını haberi üzerine tüm önlemlerini almış durumdayken, Lech nehri üzerinde bir talancı birliğiyle karşılaştı. Kanlı bir savaştan sonra galip gelen Otton, bu durumu sürdürmeyi ve sağladığı üstünlükten yararlanmayı bildi. Böylece cezalandırılan talan harekâtı, Macarların Avrupa'da giriştikleri yağmaların sonuncusu olacaktı. Bundan sonra herşey Bavyera'nın Macarlarla olan sınırında yoğunlaştı ve

(8) Lantbertus, *Vita Heriberti*, c. I, içinde *SS*, cilt IV, s. 741.

bir sınır savaşına dönüştü. Kısa bir süre sonra, Otton Karolenj geleneğine uygun olarak, sınır komutanlıklarını yeniden düzenledi. İki tane uç örgütü kuruldu. Bunlardan biri Alplerde, diğeri daha kuzeyde, Enns nehri üzerinde oluşturuldu. Bu sonuncu uç kısa sürede Doğu komutanlığı adıyla anılmaya başlandı —*Ostarrichi*, sonradan bu kelimeyi Avusturya haline dönüştürdük—. Bu uç yüzyılın sonundan itibaren Viyana ormanlarına, 11. yüzyılın ortalarında da Leitha ve Morava nehirlerine ulaştı.

Ne kadar parlak olursa olsun ve manevi yansıması ne kadar büyük olursa olsun, Lech savaşı gibi tekil bir silahlı çatışma tek başına yağmalamanın sonunun gelmesini sağlayamazdı. Asıl topraklarında hiçbir yabancı gücü henüz görmemiş olarak kalmakta devam eden Macarlar, Charlemagne zamanında Avarların ezilmesi cinsinden bir kaderle karşılaşmaktan uzaktılar. Daha önceleri de birçok Macar çetesinin başına gelen ve Macarların bütünü düşünüldüğünde, silahlı güçlerinden yalnızca birinin yenilmesiyle sonuçlanan bir olay, onların yaşam tarzını değiştirmekten uzak kalmaktaydı. Macarları Batı için tehlikeli olmaktan çıkartacak asıl gerçek ise başka bir yerdeydi. Aşağı yukarı 926'dan itibaren akınlar eski şiddetinde olmakla beraber, sıklıkları azalmaya başlamıştı. İtalya'da Macar akınları, hiçbir savaş olmadığı halde, 954' de sona erdiler. 960'dan itibaren Güney Doğuya ve Trakya'ya yapılan akınlar küçük ve önemsiz soygunculuk eylemleri haline dönüştüler. Hiç kuşkusuz, derindeki nedenlerden oluşan bir paket, yavaş yavaş Macarlar üzerinde etkisini göstermeye başlamıştı.

Eski adetlerin uzantısı olarak, Batı ülkeleri boyunca sürdürülen uzun akınlar her zaman verimli ve mutluluk verici olmuşlar mıydı? Bütün değişkenleri hesaba kattığımızda bu soruya olumlu cevap verebilmek çok güçtür. Çeteler geçtikleri yerlerde muazzam zararlara yol açıyorlardı. Ama, onlar açısından da, büyük avantajları olan süvarilerinin hızlarını yitirmelerini göze alsalar bile, bu denli büyük bir ganimet kitlesini taşımaları gene de mümkün değildi. Diğer yandan, talanlarda ele geçirdikleri ve iyi bir gelir kaynağı oluşturdukları için terkedilmeleri asla söz konusu olmayan ve yaya olarak ilerleyen köleler, talandan dönen grupların hareket olanaklarını azaltıyordu; üstelik bu köleleri muhafaza etmek de son derece güç bir işti. Kaynaklar sık sık kaçaklardan söz etmekteydiler. Örneğin, Berry'ye kadar sürüklenen Reims'li bir papaz, bir gece kendini kaçıranlara izini kaybettirerek, birçok gün bir bataklıkta saklandıktan ve macera dolu bir yolculuktan sonra

tekrar köyüne ulaşabilmişti (9). Macarların değerli eşyaları taşımak için kullandıkları arabalar, çağın son derece kötü yollarında ve düşman topraklar ortasında, Normanların Avrupa'nın rahat nehirleri üzerindeki kayıklarına göre, çok daha az güvenli ve çok daha fazla dertli araçlar haline geliyorlardı.

Yakılmış, yıkılmış kırsal bölgelerde, atları doyuracak nesneleri bulmak her zaman mümkün olmamaktaydı. Bizanslı generaller, «Macarların sürdürdükleri savaşlar sırasında, karşılaştıkları en büyük engelin otlak eksikliği» olduğunu iyi biliyorlardı (10). Yürütülen bir sefer sırasında çoğu zaman birden fazla savaş vermek gerekiyordu, üstelik çeteler bu savaşların çoğunu kazansalar bile, kendilerine karşı sürdürülen bu gerilla savaşından bitkin olarak üslerine dönüyorlardı. Yollarda yakalanan hastalıklar ise ayrı bir dertti. Günü gününe tuttuğu notlarını yıllıklar halinde düzenleyen Reims'li rahip Flodond, 924 yılının anlatısını tamamlarken, hemen o anda kendine ulaşan bir haberi, Nimes'i talan eden Macarların birçoğunun bir dizanterik «veba»dan öldüğünü, büyük bir sevinçle kaydetmiştir. Diğer yandan, yıllar geçtikçe, müstahkem kentlerin ve şatoların sayıları artıyor; bu durumda da, tam anlamıyla talana uygun olan açık ve korumasız alanların sınırları daralmış oluyordu. Nihayet, 930'lardan itibaren Avrupa biraz biraz Norman kâbusundan sıyrılmaya başlamıştı. Krallar ve baronlar artık Macarlara yönelebilme ve sistemli bir direnme örgütleyebilmek konusunda çok daha özgür idiler. Bu açıdan, Otton'un Macarlara karşı belirleyici eylemi, Lechfeld'deki kahramanlıktan çok, üçların kurulması olmuştur. Böylece birçok neden, Macarların gittikçe daha az ganimet getiren, ama gittikçe daha çok insan kaybına yol açan talancılıktan vazgeçmeleri yönünde etki etmeye başlamıştır. Fakat bütün bu etkiler asıl, bizzat Macar toplumunun çok önemli içsel değişimler geçirmesi nedeniyle etkili olabilmişlerdir.

Ne yazık ki, bu değişimlere ilişkin kaynaklarımız hemen hemen hiç yok gibidir. Birçok benzeri ulus gibi, Macarlar da, yıllık olayları ancak Hıristiyanlığa geçip latin kültürüyle ilişkiye geçtikten sonra kaydetmeye başlamışlardır. Ama gene de, yazılı dönemin öncesinde, hayvancılığın yanı sıra tarımın da yavaş yavaş bir ekonomik eylem türü olarak ortaya çıkmaya başladığına dair belirtiler bulunmaktadır. Aslında bu değişim çok yavaş bir süreç

(9) Flodoard, *Yıllıklar*, 937.
(10) Léon, *Tactica*, XVIII, 62.

içinde gerçekleşmiş ve çoban halkların gerçek göçebeliği ile, saf tarımcıların mutlak sabitliği arasındaki geçiş aşamalarının birçoğunu yansıtan yaşam tarzları karmakarışık birarada bulunmuşlardır. Bavyeranın Freisling kentinden olan papaz Otton 1147'de Haçlı Seferine giderken, Tuna nehrinden geçişi sırasında, o devrin Macarlarını inceleme olanağına sahip olmuştur. Çoğunlukla sazdan, nadiren de tahtadan olan kulübeler, Macarlara ancak kış mevsiminde barınak görevi görmektedirler; buna karşılık «yazın ve Sonbaharda çadırlarda yaşarlar». Bu mevsimlere göre konut değişimi, bir Arap coğrafyacısının kısa bir süre önce Aşağı Volga Bulgarlarıyla ilgili olarak saptadığının aynıdır. Diğer yandan, Macarların çok küçük olan köyleri sabit de değildir. 1012-1015 yılları arasında toplanan bir dinsel kurul, hıristiyan olmalarından beri epeyi bir süre geçmiş olmasına rağmen, Macarlara kiliselerinden çok uzaklaşmalarını yasaklamak zorunda kalmıştı. Gene aynı kurulun kararlarına göre, eğer Macarlar kiliselerinden çok uzağa giderlerse, hem geri dönmek hem de bir ceza ödemek zorundaydılar (11). Ama, bu yasaklamalardan çok, toplumsal değişmeler nedeniyle, çok uzaklara doğru yola çıkılan atlı sefer alışkanlığı artık kaybolmaktaydı. Özellikle yazın, hasat endişesi artık talana yönelik büyük göçlerle açık bir şekilde çelişmekteydi. Belki de, uzun zamandan beri yerleşik yaşama geçmiş Slav kabileleri ve Batının eski kırsal uygarlıklarına mensup serfler gibi yabancı unsurların, Macar toplumu içinde erimeye başlamış olmaları, hızlanan bir yaşam tarzı değişimine yol açıyor; bu durum da yaşanmakta olan derin siyasal değişmelerle uyum sağlıyordu.

Eski Macar toplumunda, küçük kandaş toplulukların veya öyle olduğu sanılan grupların üstünde, aslında sabit nitelikli olmayan ama daha geniş toplumsal gruplaşmaların olduğuna dair elimizde ipuçları bulunmaktadır. «Savaş bir kez bitince» diye yazan Bizans İmparatoru Akıllı Leon «hemen klanlar ve kabileler halinde dağılıyorlardı» diyordu. Bu örgütlenme tarzı, bugün Moğolistanda hâlâ varolan türe çok benzemektedir. Macar halkının Karadenizin Kuzeyinde konaklamasından sonra, Hazar Devletine öykünülerek, tüm kabile şeflerinin üstünde yer alacak bir Büyük Han makamını oluşturmak için büyük gayret sarfedilmişti —Yunan ve Latin kaynakları ağız birliği etmişçesine bu ünvanı büyük senyör olarak kullanmaktaydılar—. Bu gayretler sonucunda

(11) K. Schünemann, *Die Entstehung des Stadtewens in Südosteuropa*, Breslau, t.y., s. 18-19.

seçimi gerçekleştirilen ilk Büyük Han Arpad adında biriydi. Bu seçimden sonra, birleşik bir devletten söz etmek kesinlikle mümkün değilse de, Arpad ve ardılları en azından siyasal egemenliği ellerine geçirmeye yönelmişlerdir. 10. yüzyılın ikinci yarısında, Arpad hanedanı, uzun süren mücadelelerden sonra, bütün Macar ulusu üzerinde kendi iktidarını egemen kılmayı başarmıştır. Sabitleşmiş veya çok dar alanlarda dolaşmak zorunda kalan halklara, ebedi bir gel-git'e gönül vermiş göçebelere nazaran, çok daha kolay boyun eğdirilebilirdi. İktidarın sağlamlaştırılması çabası, Arpad hanedanından Prens Vaïk'in 1001 yılında kral ünvanını almasıyla amacına ulaşmışa benzemektedir (12). Çok zayıf bağlarla bir birlerine bağlı olan yağmacı ve gezgin kabileler topluluğu, Batı krallık ve prenslikleri tarzında ve onlara öykünerek, kendilerine ait bir toprak parçası üzerinde sağlam bir şekilde kök salmış bir devlete dönüşmüştü. Çoğunlukla olduğu gibi, bu kez de dehşet verici savaşlar, daha gelişmişinin daha ilkelini etkilediği, kültür alış verişini yok edememişti.

Batı siyasal kurumlarının etkisi, tüm zihniyet yapısını değiştiren daha derin etkiler tarafından izlendi. Vaïk kral ilan edildiğinde çoktan vaftiz edilmiş ve Kilisenin ona verdiği Stephan adıyla azizler arasına girmişti. Macaristan'da, tıpkı Moravya'dan Bulgaristan ve Rusya'ya kadar olan Doğu Avrupa'daki dinsel «*no man's land*»ın da daha önceleri başına geldiği gibi; Hıristiyanlığı aralarında paylaşan ve birbirlerinden oldukça farklı sistemler oluşturan iki büyük ruh avcısı grubu arasında çatışma konusu olmuştur. —Bu iki sistem, Bizans ve Roma dinsel örgütlenmeleri yani katoliklikle ortodoksluk idiler —Macar şefleri başlangıçta kendilerini İstanbul'da vaftiz ettiriyorlardı. Yunan usulüne göre ayin yapan manastırlar, 11. yüzyılın sonlarına kadar Macaristan'da varlıklarını korudular. Fakat, çok uzaklardan gelmek durumunda olan Bizanslı dinsel misyonlar, sonuçta katolik rakiplerinin önünde silinmek zorunda kalmışlardır.

Bavyera Kilisesi tarafından aktif bir biçimde harekete geçirilen ve yürütülen, Macarların din değiştirme eylemi, zaten bir yakınlaşmanın işareti olan yüksek düzeydeki evliliklerle, kral saraylarında hazırlanmıştı. Bu konuda en büyük çabayı, 971'den 991'e kadar Passau piskoposu olan Pilgrim göstermişti. Kendi Kilisesi

(12) Macaristanın krallık haline gelişinin oldukça karanlık koşulları hakkında bkz. P.E. Schramm, *Kaiser, Rom und Renovatio*, cilt I, 1929, s. 153 vd.

için, Macarlarla ilgili olarak düşlediği rol, Magdeburg Kilisesinin Elbe'nin ötesindeki Slavlar üzerindeki ve Bremen Kilisesinin de İskandinav halkları üzerindeki dinsel etkilerinin aynına sahip olabilmekti. Ama ne yazık ki Passau; Magdeburg ve Bremen'in tersine Salzburg'a bağlı küçük bir Kiliseydi. Ama inançlı birisi için bunun pek fazla bir önemi olamazdı. Gerçekte, dinsel idari birim olarak 8. yüzyılda kurulan Passau Kilisesinin rahipleri, kendilerini Romalılar çağında, Tuna üzerinde müstahkem Dorch kentini düşmana karşı savunan rahiplerin ardılları sayıyorlardı. Etrafındaki birçok meslekdaşının isteklerine dayanamayan Pilgrim, Lorch'un Panonya'nın dinsel merkezi olduğuna dair bir dizi sahte Papalık fermanı hazırlatmıştı. Şimdi artık yalnızca, bu eski eyaleti, Salzburgla tüm bağlarını kopartmış olan Passau etrafında yeniden oluşturma işi kalmıştı. Böylece, Passau Macar Panonya'sındaki tüm yeni Kiliseleri uydu olarak etrafına toplayacak ve mirasçısı olduklarını iddia ettikleri Kilisenin eski itibarına sahip olacaklardı. Ancak ne imparatorlar ne de papalar bu rüyanın gerçekleşmesine razı olmadılar.

Macar prenslerine gelince; onlar vaftize hazır olmakla birlikte, Alman rahiplerine bağımlı olmayı pek de fazla arzu etmiyorlardı. Önce misyoner, sonra da rahip olarak, tercihan Çek hatta Venedikli din adamlarını davet ediyorlardı. Daha sonra, 1000 yılına doğru, Stephan devletinin kendi Kilise hiyerarşisini düzenlediği zaman, Papayla da anlaşarak, bu Kiliseyi bir Macar din adamının yönetiminde örgütlemişti. Stephan'ın ölümünden sonra tahtı elde etmek için sürdürülen savaşlar sırasında, henüz putperest kalmış bir kaç şef bir süre önem kazandılarsa da, sonunda bütün Macaristan'ın hıristiyanlaşmasına engel olamamışlardır. Hıristiyanlık tarafından giderek daha derinlemesine kazanılan; taçlı bir krala ve bir piskoposa sahip olan, Freisling'li Otton'un deyimiyle, İskitya'dan gelen halkların sonuncusu, eskinin muazzam talanlarına veda etmiş ve tarlaları ile otlaklarının artık hareketsiz sınırları içine kapanmıştır. Komşu Alman hükümdarlarıyla gene de sık sık savaşılmasına karşılık, artık çatışanlar yerleşik iki ulusun kralları-ydılar (13).

(13) «Feodalite-dışı» Avrupa'nın etnik haritası bizi burada ilgilendirmiyor. Ama gene de belirtelim ki, Macarların Tuna havzasına yerleşmeleri, Slavların iki blok halinde bölünmelerine neden olmuştur.

AYIRIM 2

NORMANLAR

I. İskandinav İstilalarının Genel Karakteri

Jutland'ın güneyinde yaşamakta olan ve Germen dil ailesine mensup bütün halklar, Charlemagne döneminden itibaren Frank İmparatorluğuna katılmış ve Batı uygarlığının potasına girmişti. Buna karşılık, daha kuzeyde bağımsızlıklarını ve geleneklerini korumakta olan başka Germenler yaşamaktaydı. Dilleri kendi aralarında da farklılıklar gösteriyor olmakla birlikte, asıl Germanya lehçelerine olan farklılıkları çok daha büyüktü. Bu lehçeler, eskiden ortak olan Germen dil ailesinden türeyen ve bugün İskandinav kolu adını verdiğimiz dil koluna aittiler. Kültürlerinin daha güneydeki komşularına nazaran özgün karakteri, 2. ve 3. yüzyıllardaki göçler sırasında daha da belirgin hale gelmişti. Bu göçler, Baltık denizi boyunca ve Elbe havzasındaki toprakların tüm Germen nüfusunu boşaltarak, Kuzey ve Güney arasındaki ilişki ve geçiş sağlayan unsurların çoğunu yok etmişlerdi.

Bu uzak Kuzey'in insanları ne bir kabileler kalabalığı, ne de birleşik bir ulus meydana getirmekteydiler. Bugün œster ve Vestergötland adlı İsveç illerinde yaşayan *Götar*'ların anısını hâlâ korudukları Dan'lar Skanya adaları ve daha sonra da Jutland yarımadasında yaşamaktaydılar (14). İsveçliler ise, Mälar gölü etrafında yer tutmaktaydılar. Nihayet, değişik halklar, geniş ormanlar,

(14) Bu İskandinav Götar'lar ile germen istilalarında çok önemli rolleri olan Gotlar arasındaki ilişki çok çetrefilli bir soruna yol açmakta ve bu konuda uzmanlar henüz ortak bir noktaya ulaşmaktan uzak bulunmaktadırlar.

yarı donmuş topraklarla ayrılmış ama, alışık oldukları denizle birbirlerine bağlı olarak, daha sonra Norveç olarak adlandırılacek düzeyde karışmalar vardı. Bu nedenle, Elbe'nin ötesinde lara rağmen, bu halklar arasında çok güçlü bir aile havası ve komşularının kendilerine ortak bir ad takmalarına olanak verecek düzeyde karışmalar vardır. Bu nedenle, Elbe'nin ötesinde yaşayan ve ufuktan aniden beliriveren bu Germenlerin kendilerine sadece *Nordman* (Kuzey adamları) adını vermeleri, yabancılar açısından çok uygun oldu. Şaşırtıcı olan, bu kelimenin ekzotik çağrışımına rağmen, Galya'nın Romanca konuşan halkı tarafından olduğu gibi benimsenmesiydi. «Vahşi Norman ulusunu» bizzat tanımadan önce, Galya halkı onların varlığını ya onlara sınır eyaletlerden gelenlerin anlattıklarından; ya da akla daha yakın olanı, 9. yüzyılın başlarında genellikle Austrasya ailelerine mensup olan ve Fransik adı verilen bir germen lehçesi konuşan, çoğunlukla da kral memurları olan şeflerinden öğrenmişlerdi. Ancak bu adlandırma tamamen kıtaya has olarak kaldı. İngilizler, ya ellerinden geldiği kadar her halkı ayırarak adlandırmaya gayret ediyorlar, ya da hepsini birden halklardan birinin adıyla, yani daha çok ilişkide bulundukları Danimarkalıların adıyla tanımlıyorlardı. (15)

Akmları 800 yılı dolaylarında birdenbire başlayan ve yarım yüzyıl süreyle Batı'yı inleten «Kuzey putperestleri» işte bu insanlardı. O dönemlerde Avrupa kıyılarında denizin en uzak noktalarını gözetlerken düşman kayıklarının pruvalarını görecekleri korkusuyla titreyen gözcülerden veya *scriptoria*'larına yağmaları kaydetmekle meşgul olan rahiplere nazaran, bugün Norman akınlarının tarihsel geri planını oluşturabilme konusunda biz çok daha fazla yetkiliyiz. Olaya doğru açıdan bakıldığında, İskandinavların akınları bize artık, büyük bir insani maceranının çok kanlı bir dönemi olmak yerine; Ukraynadan Grönland'a kadar çok geniş bir alanı içine alan ve birçok yeni kültürel ve ticari bağların oluşmasına yol açan göç hareketleri olarak görülmektedir. Fakat, bu İskandinav köylülerinin, tüccarlarının ve askerlerinin artık efsanelere mal olmuş hareketlerinin, nasıl olup da Avrupa uygarlığının ufkunu genişlettiklerinin incelenmesi, Avrupa ekonomisinin başlangıcını konu alan bir başka kitaba bırakılmalıdır. Batı'da

(15) Anglo-Saxon kökenli kaynaklarda bazen «Norman» olarak zikredilenler —İskandinav kaynaklarında da olduğu gibi— Danimarkalılardan sıkı sıkıya farklılaştırılmak istenen Norveçlilerdir.

meydana gelen felâketler ve fetihler bizi burada ancak, feodal toplumun oluşumuna etki ettikleri ölçüde ilgilendirmektedirler.

O dönemde yapılmakta olan cenaze törenleri sayesinde bir Norman filosunun nasıl bir şey olduğunu kesinlikle bilebiliyoruz. Yığma topraktan oluşturulan bir höyüğün altına gizlenen bir tekne, Norman şeflerinin en çok yeğledikleri mezar türüydü. Zamanımızda, özellikle Norveçte yapılan kazılar, bu denizcilerin kabirlerinden bir çoğunu meydana çıkartmıştır. Bu gemiler aslında —tamamen onların kopyası olan Gokstad adlı bir geminin 20. yüzyılda Atlantiği geçebilmiş olmasına rağmen— fyord'dan fyord'a sakin geziler için düşünülmüş tören tekneleriydiler. Batı'ya dehşet salan «uzun gemiler» ise, tamamen başka bir türden idiler. Ancak bu gemiler konusunda, yazılı metinler olmadan, yalnızca mezarlardan çıkartılan kalıntıların tanıklığı yeterli olmamaktadır. Bu tekneler, büyük bir denizci ulusun geliştirdiği çok sağlam oranlar içinde inşa edilmiş ve ormancı bir halkın başyapıtı olan iskelet tahtalarını birbirlerine tutturarak yapılmış ve bunun dışında başka herhangi bir ağırlığı olmayan güvertesiz kayıklardı. Genellikle 20 metreden biraz uzun olan ve hem kürek hem de yelkenle ilerleyebilen bu teknelerin herbiri biraz sıkışınca 40 ilâ 60 kişi taşıyabiliyordu. Gokstad kazılarında ortaya çıkan modele göre inşa edilen tekne örnek alınırsa, hızlarının kolaylıkla on deniz miline kadar çıkabildiği söylenebilir. Su çekimleri çok az olup, aşağı yukarı bir metre civarındaydı. Bu özellik, tekneler açık denizi terkedip nehir ağızlarında, hatta nehirler boyunca macera aramaya başladıklarında, büyük bir avantaj oluşturuyordu.

Araplarda olduğu gibi, Normanlar için de sular, sadece kara avlarına ulaşmak için kullanılan yollardan ibaretti. Kendi taraflarına geçen hıristiyanların verdikleri dersleri küçümsememekle birlikte, bir cins fıtri nehir bilgisine de sahiptiler. Bu bilginin sonucu olarak, Avrupa nehirlerinin karmakarışık düzenleri içinde, Normanlardan biri, 830 yılında İmparatorundan kaçan Ebbon piskoposuna kılavuzluk yapabilmiştir. Normanların kayıklarını nehirlere soktuktan sonra, pruvalarının önünde karşılarına çıkan manzara, her zaman beklenmedik durumlara gebe, dallanmış budaklanmış bir nehirler ve kollar ağı olmaktaydı. Normanlar bu karmakarışık ağ içinde, örneğin, Escaut nehri üzerinde Cambrai kentine kadar; Yonne nehri üzerinde Sens kentine kadar; Eure nehri üzerinde Chartres kentine kadar; Loire nehri üzerinde Fleury kentine kadar, hatta bu nehrin kaynağındaki Orléans kentine kadar, çok çeşitli yerlerde görülmüşlerdi. Nehirlerin akış yönünün

med çizgisinden uzaklaştığı ve bu nedenle de teknelerin seyrine pek fazla uygun olmayan Büyük Britanya'da bile, Ouse nehri üzerinde York'a kadar, Thames nehri üzerinde de Reading'e kadar ulaşmışlardı. Eğer yelken ve kürekler yetersiz kalırsa, tekneleri karadan halatla çekiyorlardı. Diğer zamanlarda, gemileri fazla yüklememek için gemi personelinin bir bölümü teknelerini karadan yaya olarak izliyordu. Çok sığ sularda bulunan bir kıyıya ulaşılmak istendiğinde veya yağma yolu olarak çok alçak bir nehir karşılarına çıktığında, teknelerde bulundurdukları küçük sandalları hemen denize indirip yollarına öyle devam ediyorlardı. Bunun tersine, 888 ve 890'da Paris karşısında olduğu gibi, eğer nehir yolunu kesen tahkimatlarla karşılaşırlarsa, o zaman teknelerini karadan taşıyarak, hedeflerine gene de ulaşıyorlardı. Doğu'ya doğru uzaklarda, Rus ovalarında, İskandinav tüccarlar bir nehirden diğerine geçerken veya çağlayanları aşarken, bu nehir yolculuğundan kara konvoyuna geçiş konusunda uzun bir deneye sahip olmamışlar mıydı?

Diğer yandan, bu harika denizciler, karadaki yollardan ve savaşlardan da asla çekinmiyorlardı. Gerektiğinde nehri bırakarak ganimet peşinde karanın içlerine dalmak konusunda hiç tereddüt etmiyorlardı. Örneğin, içlerinden bazıları 830 yılında, Loire kıyısındaki manastırlarını terkedip kaçan Fleury rahiplerini, Orléans ormanlarındaki araba izlerine bakarak takip etmişlerdi. Zamanla, talan ettikleri yörelerden elde ettikleri atları, savaş aracı olmaktan daha çok ulaşım aracı olarak kullanma alışkanlığını elde ettiler. Bir süre sonra at o kadar vazgeçilmez bir araç haline dönüşmüştü ki, örneğin sırf at elde edebilmek için 866'da Doğu Anglia'ya bir akın düzenlemişlerdi. Bazen atlarını bir yağma alanından diğerine taşımaktaydılar. Örneğin 885'de Fransa'dan İngiltere'ye at getirmişlerdi (16). Bu sayede denizden gittikçe uzaklaşabiliyorlardı. 864'de gemilerini Charente nehri üzerinde bıraktıktan sonra, ta Clermont d'Auvergne'e kadar macera aramamışlar mıydı? Diğer yandan, daha hızlı gittiklerinden, düşmanlarına ani baskınlar yapabilmekteydiler. Tahkimat kurmakta ve bunun arkasında kendilerini savunma konusunda da çok becerikliydiler. Bütün bunların ötesinde, Macar süvarilerine nazaran özellikle üstün oldukları bir konu vardı ki, Batı Avrupa'nın canına bu sayede okumaktaydılar; o da tahkim edilmiş yerlere bile saldırabilme olanağına sahip olmalarıydı. Surlarına rağmen Norman saldırılarına

(16) Asser, *Life of King Alfred*, éd, W.H. Stevenson, 1904, c. 66

dayanamayan kentler, daha 888 yılında bile uzun bir liste oluşturmaktaydılar: Bu listede yer alan kentlerden yalnızca en ünlülerin adlarını saymak istesek bile, Kolonya, Rouen, Nantes, Orléans, Bordeaux, York, Londra gibi bir çok kent adını sıralamak gerekecektir. Gerçeği söylemek gerekirse, bir bayram günü ele geçirilen Nantes'da olduğu gibi, sürprizin zaman zaman rol oynaması dışında, Eski Roma surları aradan geçen süre içinde herhangi bir bakım ve onarım görmediklerinden perişan durumdaydılar. Ama bundan da önemlisi kent halkı kentlerini pek fazla bir cesaretle savunmuyordu. Örneğin, 845'de halkı tarafından terkedildikten sonra Normanlar tarafından yıkılan, daha sonra da bu durumla iki kez daha karşılaşan Paris'te 888 yılında bir avuç yürekli insan, Cité'nin tahkimatını onarıp savaşacak cesareti bulunca, kent Normanlara karşı bu kez çok başarılı bir biçimde direnebilmiş ve Normanlar bir süre sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmışlardı.

Normanların giriştikleri yağmalar verimliydi. Yerli halkın kalplerine saldığı korkunun büyüklüğü de bundan aşağı kalmıyordu. Kamu güçlerinin kendilerini savunacak hallerinin olmadığı görülünce, talan bölgesindeki halk, Norman akınlarını daha az zararla savuşturmanın çarelerini araştırmaya başladı. Bu konuda ilk girişim, maddi olanakları çok daha yeterli olan manastırlardan geldi. Kır ortasında açık arazide korumasız ve tek başına kalmış manastırlardan başlamak üzere, yerli halk, dokunmamaları için Normanlara haraç ödemeye başladılar. Hükümdarlar bile zamanla bu uygulamaya alıştılar. Para sayesinde, çetelerin saldırılarını geçici de olsa durdurmaları veya başka avlara yönelmeleri sağlanabiliyordu. İlk olarak 845'de Batı Fransa'da Kral Kel Charles Normanlara haraç ödedi. Lorraine kralı II. Lothaire onu 864 yılında izledi. Doğu Fransa kralı Charles'm sırası ise, 882'de geldi. Anglo-Saxon'larda Mercia kralı belki de 862'den itibaren aynı yolabaşvuruyordu. Wessex kralı ise 872'de bu yöntemi mutlaka uyguluyordu. Bu cins fidyelerin doğasında varolan bir özellikten ötürü bunlar hem her zaman yenilenmesi gereken yemler olarak kalmakta, hem de sürekli bir şekilde tekrarlanmak zorunda olmaktaydılar. Hükümdarların, bu durumda gerekli para miktarını öncelikle kiliselerinden, sonra da uyruklarından talep etmek zorunda kalmaları, sonuç olarak, Batı ekonomilerinden İskandinav ekonomilerine doğru bir kaynak transferine yol açtı. Bugün bile, o kahramanlık çağının birçok anısı arasında, Kuzey müzelerinin vitrinlerinin gerisinde şaşırtıcı miktarda altın ve gümüş sergilenmekte-

dir. Bunlar hiç kuşkusuz, büyük çapta ticari etkinliklerin getirisi olmakla birlikte, bir bölümü de Bremen'li Adam'ın dediği gibi «haydutluk ürünü»ydüler. Diğer yandan Batı'nın bu nakit kanamasından Normanların ellerine geçen çalınmış veya haraç olarak alınmış değerli madenlerin, ister sikke, isterse Batı modasında mücevher olsun, el koyanın zevkine uygun mücevherler haline getirilmek üzere eritilmeleri, talan tarihinin çarpıcı özelliklerinden birini meydana getirmektedir. Bu durum, kendi öz geleneklerine tam anlamıyla büyük bir güven duyan bir uygarlığa işaret etmekteydi.

Talanlarda ele geçen esirler de, eğer fidye ödenmezse, denizaşırı yerlere götürülmekteydiler, Örneğin 860'dan biraz sonra Fas kıyılarında yakalanmış siyah esirlerin, İrlanda'da köle olarak satıldıkları görülmüştü (17). Nihayet, bu kuzeyli savaşçılara ilişkin tabloyu tamamlamak için, onların güçlü ve vahşi duyumsal iştahları ile, kan dökme ve tahrip zevklerini de eklemek gerekmektedir. Bazı büyük boşalma anlarında bu duygular kesinlikle hiçbir engel tanımamaktaydılar. Örneğin, 1012'deki ünlü şölen sırasında, o zamana kadar fidye almak için uslu uslu korudukları Canterbury piskoposunu, muhafızları hayvan kemikleriyle vura vura öldürmüşler, sonra da parçalayarak yemişlerdi. Bir kuzey efsanesi *(saga)* Batı'daki seferlere katılan bir İzlandalıdan «çocuk seven adam» olarak söz etmektedir. Çünkü, o, arkadaşları arasında yaygın bir adet olan, çocukların boğazını kargıyla delme eğlencesine katılmıyor üstelik bunu reddediyordu (18). Bütün bu anlatılanlar, istilacıların heryerde yaydıkları dehşetin anlaşılması için yeterli malzemeyi oluşturmaktadır.

II. Talandan Yerleşmeye

Normanların 793'de Northumbriya kıyılarında ilk manastırı yağmalamalarından ve 800 yılında Charlemagne'ı aceleyle Frank devletinin Manche kıyılarının savunmasını örgütlemeye zorlamalarından itibaren, eylemlerinin hem karakteri hem de kapsamı büyük değişmeler göstermiştir. Başlangıçta; Britanya adaları, Büyük Kuzey ovasının kıyısını oluşturan Alçak topraklar ve Neustriya yalıları gibi Kuzey sahilleri boyunca, küçük «Viking» grupları tarafından uygun mevsimlerde ve güzel günlerde yapılan baskınlar

(17) Shetlig, *Les Origines des Invasions des Normands* (Bergens Museums Arbog, Historik-antik-varisk rekke nr. 1) s. 10.

(18) Landnama bok, c. 303, 334, 344,379.

söz konusuydu. Bu baskınları yapanlara verilen Viking adının kökeni tartışmalıdır (19). Ama, kârlı maceralar peşinde koşan savaşçıları kastettiği kuşkusuzdur. Diğer yandan, bu talan gruplarının aile veya toplum bağları dışında, tamamen macera nedeniyle oluştukları da kuşku götürmemektedir. Bütün talancı Norman grupları içinde yalnızca, oldukça ilkel bir tarzda örgütlenmiş olsa bile, bir devlet kurabilmiş olan Danimarka kralları, pek başarılı olmasalar bile, Güney sınırlarında, gerçek anlamda bir fütuhata girişmişlerdi.

Başlangıçtaki bu dar kapsamlı hareketler, kısa sürede geniş çaplı bir yayılmaya dönüştü. Gemiler önce Atlantik kıyılarına, sonra da Güney sularına kadar indiler. 844'den itibaren, Batı İspanya Norman korsanlar tarafından ziyaret edilmeğe başladı. 859 ve 860'da da Akdeniz'in sırası geldi. Bu yıllarda, korsanlar Balear adaları, Piza ve Aşağı Rhône vadisine ulaşmışlardı. Arno Vadisinde ise Fiesole'ye kadar ilerlemişlerdi. Ancak, bu Akdeniz harekâtı tekil bir hareket olarak kalmaya mahkûmdu. Bunun nedeni, İzlanda ve Grönlandı keşfedebilecek kadar açık deniz deneyi olan Normanların mesafeden korkmaları değildi. 17. yüzyılda, Barbaros kardeşlerin, ters bir yönde olmak üzere, kendilerini Saintonge açıklarında tehlikeye attıkları, hatta Terre-Neuve kıyılarına kadar ulaştıkları görülmemiş miydi? Olaya bu açıdan bakınca, Normanları Akdeniz'den asıl kaçıran nedenin, Arap Filolarının çok iyi deniz bekçileri oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Akdeniz'deki bu başarısızlığa karşılık, Norman akınları kıta'nın ve İngiltere'nin daha içlerine yayılmıştır. Bu konuda, Saint Philibert rahiplerinin kutsal resimleriyle birlikte yapmak zorunda kaldıkları uzun yolculuklar, hiçbir haritanın gösteremeyeceği ve anlatamayacağı kadar açıklayıcıdır. Saint Philibert manastırı 7. yüzyılda Noirmoutier adasında kurulmuştu. Deniz sakin olduğu zamanlar, burası münzevi keşişler için uygun bir ikâmet yeriydi, ancak kör-

(19) Bu konuda ileri sürülen başlıca iki yorum vardır. Bazı bilginlere göre kelime, İskandinavcadaki *vik* (koy)'dan gelmektedir, diğer bazıları ise kelimenin halk Almancasındaki *wik* (kent veya pazar)den türediğini ileri sürmektedirler. (Bu konuda örnek olarak Aşağı Almanca'daki *Weichbild* «Kent hukuku» ve birçok yer adına bakılabilir: İngilteredeki Norwich ve Almanyadaki Brunswick —Braunschweig— gibi). Birinci şıkta Viking adı, bu halkın gemilerini demirlediği koylardan, ikinci şıkta da bazen sakin bir tüccar, bazen de bir talancı olarak ziyaret ettiği kentlerden gelmektedir. Bu iki anlamın hiçbirinin kesinliğini kanıtlamak, bugüne kadar mümkün olamamıştır.

fezde ilk İskandinav kayıkları gözükünce çok tehlikeli hale geldi. 819'dan biraz önce, keşişler ana karada Dées'de Grandlieu gölü kıyısında bir sığınma yeri inşa ettirmişlerdi. Normanlar gözükünce, her yıl ilkbaharın başından itibaren oraya göç etmeyi adet edindiler. Sonbaharın sonlarından itibaren, ölü mevsimin dalgaları düşmana engel olmaya başladığı zaman, adadaki kilise dinsel ayinlere yeniden açılıyordu. Bu arada, aralıksız çiğnenen ve ihtiyaç stoklarını korumanın gittikçe güçleştiği Noirmoutier'nin artık kesinlikle elde tutulamayacağına 836 yılında karar verildi. O zamana kadar geçici barınak olan Dées sürekli ikametgâh haline gelirken, geriye doğru daha uzakta, Saumur nehri kaynağındaki Cunanld'da yeni elde edilen küçük bir manastır, geri çekilme noktası olarak hizmete sokuldu. Loire üzerinden ulaşılması çok kolay bir noktada bulunan bu yer, ne yazık ki kötü seçilmişti. 862 yılında, Poitou'daki Messay'da açık bir alana taşınmak gerekti. Ancak, burada geçirilen 10. yılın sonunda farkedildi ki, Okyanus'a olan mesafe hâlâ çok kısa; bu kez, Massif Central dağlarının tüm kitlesini bir koruyucu perde olarak kullanma fikri artık bir abartma olarak görülmemeye başlandı. Bunun üzerine Kilise adamlarımız 872 veya 873 de Saint Pourçain-sur-Sioule'e kadar kaçtılar. Burada da uzun süre kalamadılar, Doğu'ya doğru çok daha uzakta, Saône nehri üzerindeki Tournus müstahkem kenti sonuncu sığınakları oldu. Bir krallık belgesinden öğrendiğimize göre, 875 yılından itibaren kutsal vücutlar birçok yollar üzerinde eza çektikten sonra, nihayet burada «endişesiz bir yer» bulmuşlardı. (20)

Bu uzun mesafeli harekâtlar, doğal olarak eskinin ani yağmalarına nazaran çok daha farklı bir örgütlenmeyi gerektirmekteydi. Herşeyden önce daha kalabalık güçlere ihtiyaç vardı. Bu durumda, birer «deniz kralı»nın etrafında toplanmış küçük küçük talan gruplarının, yavaş yavaş birleşerek, gerçek bir ordu oluşturmaya başladığı görüldü. Örneğin, Thames nehri üzerinde oluşan ve kısa bir süre sonra da Flandre kıyılarından geçerken, dağınık birçok grubun katılmalarıyla ortaya çıkan «büyük tertip» *(magnus exercitus)* böylesine bir oluşumdu. Bu ordu 879'dan 892'ye kadar Galya'yı korkunç bir şekilde harab ettikten sonra, en sonunda Kent kıyılarında dağıldı. Talanların alanı genişlemiş olduğu için her yıl Kuzey'e dönmek olanaksız hâle geldiğinden, Viking'ler iki harekât arasında, av alanı olarak seçtikleri ülkede kışlama adetini edindi-

(20) R. Poupardin, *Monuments de l'Histoire des Abbayes de Saint Philibert*, 1905 *Giriş*'le birlikte, ve G. Tessier, *Bibliothèque de l'Ec. des Chartes* 1932, s. 203.

ler. Bunu önceleri İrlanda'da 835 tarihinden itibaren uygulamaya başlamışlardı. Galya'da ise ilk kez 843'de Noirmoutier'de bu yola başvurdular. Thames ağzındaki kışlama merkezleri ise Thanet adasıydı. Kamplarını önceleri kıyıda kurmayı yeğliyorlardı. Kısa bir süre sonra, çok daha içlerde konaklamaktan çekinmemeye başladılar. Genellikle bir nehir adasında kendilerini güvene alıyorlardı. Bazen de karada, ama bir nehir yatağına yakın bir yerde yerleşiyorlardı. Bu uzun süren kışlamalar sırasında, bazıları kadın ve çocuklarını da yanlarına getiriyorlardı. 888'de Paris'liler surlarının üstünden, karşı kampta ölen savaşçılar için yakılan ağıtta, kadın seslerinin çınlamasını duymuşlardı. Sürekli olarak yeni huruçların düzenlendiği bu haydut yataklarının etrafa saldıkları dehşete rağmen, gene de civardaki yerleşik halktan bazı kimseler, kışlamakta olan Normanlara yiyecek maddeleri satabilmek için onların kamplarına yaklaşmaktan çekinmiyorlardı. Böylece, geçici barınak, bazen pazar haline geliyordu. Her zaman korsan olan, ama artık yarı yerleşik korsanlar'a dönüşen Normanlar, toprak fatihleri haline gelmeye de hazırlanmaktaydılar.

Eskinin haydutlarının böylesine bir değişimi geçirmesi için her faktör âdeta aynı noktada odaklaşmıştı. Batı'nın talan alanlarının çağırdığı bu Viking'ler, savaşçı olduğu kadar, köylü, denizci, marangoz ve tüccar bir ulusa mensuptular. Vatanlarından, kazanç veya macera hırsıyla uzaklaşan, bazen de aileler arasındaki kan davaları veya şeflerarası rekabetten ötürü sürgüne sürüklenen bu insanlar, arkalarında, durmuş oturmuş güçlere sahip bir toplumun geleneklerinin desteğini hissetmekteydiler. Bu koşullar altında olan İskandinavlar, 7. yüzyıldan itibaren Batı Atlantik Takımadalarında Fär-Öer'den Hebridlere kadar olanları üzerinde koloniler kurmuşlardı. Gerçek birer toprak açıcısı olarak, 870'lerden itibaren, *Landnáma* adı verilen «büyük toprak edinme» eylemine girişerek İzlanda'da koloniler oluşturmaya başlamışlardı. Korsanlıkla ticareti birarada yürütmeye alışık olduklarından, Baltık denizi çevresinde birçok tahkim edilmiş pazaryeri oluşturmuşlardı. Norman savaş şeflerinden bazılarının 9. yüzyıl boyunca Avrupa'nın her iki ucunda oluşturdukları prenslikler de bu pazarlardan kurmuşlardı. Örneğin, İrlanda'da Dublin, Cork ve Limerick'de kurulanlarla, Kiev Rusya'sında büyük nehir yolunun duraklarında kurulanlar gibi. Bu ilk prensliklerin ortak özelliği, asal olarak kentsel devletler biçiminde ortaya çıkmalarıydı. Bu devletlerde merkez alınan bir kentten bütün kırsal çevreye egemen olunuyordu.

Ne kadar çekici olursa olsun, Batı Adalarında oluşan kolonilerin, örneğin 10. yüzyıldan itibaren Norveç krallığına bağlanan ve Orta Çağın sonunda da (1468) İskoçya egemenliğine geçen Shetland ve Orcade'ların; 13. yüzyılın ortasına kadar bağımsız birer İstandinav prensliği olarak kalan Hebrid'ler ve Man adasının; 11. yüzyılda yayılmalarının kırılmasına rağmen ancak bir yüzyıl sonra İngiliz fethiyle tamamen ortadan kaldırılabilen İrlanda kıyısı krallıklarının, tarihlerini bir yana bırakmak gerekiyor. Avrupa'nın en uç noktasında yer alan bu topraklarda, İskandinav uygarlığı Kelt toplumlarıyla karşılaşmaktaydı. Ama bizim tarafımızdan asıl betimlenmesi gereken yalnızca, Normanların iki büyük «feodal» ülkeye yerleşmeleridir: Eski Frank Devletine ve Anglo-Saxon Büyük Britanyasına. Bu iki ülke arasında, hatta civar adalarla bu ülkeler arasında insani ilişkilerin sıklığına; silahlı güçlerin Manşın her iki tarafına da kolaylıkla geçebilmelerine; şeflerin kıyılardan birinde başarısızlığa uğradıklarında, karşı kıyıda şanslarını arama alışkanlıklarına, rağmen, daha aydınlık olabilmek için, her iki Norman fetih alanını ayrı ayrı incelemek gerekmektedir.

III. İskandinav Yerleşmeleri: İngiltere

Daha önce de gördüğümüz üzere, İskandinavlarm İngiliz toprağı üzerinde yerleşme niyetleri 851 yılında, buradaki ilk kışlamaları sırasında ortaya çıkmıştı. O andan itibaren bu amaç doğrultusunda az veya çok işbirliği yapmağa başlayan talan çeteleri, avlarını bir daha ellerinden bırakmamışlardır. İskandinavlar gelmeden önceki Anglo-Saxon krallıklarından bazıları, krallarının ölümünden sonra ortadan kalkmışlardır. Örneğin Humber ve Tees nehirleri arasındaki Deira; Thames'le Wash nehirleri arasındaki Doğu Anglia krallıkları gibi. En kuzey'deki Bernicia ile ortadaki Mercia gibi diğer bazıları da, güç ve topraklarının çok büyük bir bölümünü kaybederek, bir cins Norman himayesi altında, bir süre daha ayakta kalabilmişlerdir. Yalnızca, İskandinav istilâsından sonra topraklarını tüm Güney bölgesini içine alacak şekilde genişleten, Wessex krallığı ayakta kalabilmiştir. Bu bağımsızlık, 871'den itibaren, Kral Alfred'in dikkatli ve sabırlı kahramanlığıyla şöhret kazanan, zorlu savaşlar pahasına korunabilmiştir. Anglo-Saxon kültürünün mükemmel bir ürünü olan bilge ve aynı zamanda asker olan kral Alfred, hiçbir barbar krallığında rastlanmayan bir şekilde, karşıt kültürel geleneklerin getirilerini özgün bir sentez halinde başarıyla biraraya getirebilmiştir. Kral Alfred 880'lere gelindiğinde, eski Mercia krallığından arta kalan toprakları ülke-

sine ekleyerek, Danimarkalıların egemenlik alanlarının daralmasına yol açmıştır. Bu kazanımlara karşılık, kral Alfred, gerçek bir anlaşma ile Ada'nın bütün Doğu parçasını istilacıya terketmek zorunda kalmıştır. Londra ile Chester'i birleştiren eski Roma yoluyla sınırlanan ve Doğu'ya doğru uzanan bu muazzam bölgenin İskandinav fatihler elinde tek bir devlet halinde örgütlendiğini düşünmememiz gerekmektedir. İskandinav kralları veya «*iarl*»ler ile Bernicia krallığının varisleri olan küçük Anglo-saxon şefleri bazen antlaşarak, bazen bağımlılık ilişkileri içinde birleşerek, bazen de savaşarak, ülkeyi aralarında paylaşıyorlardı. İngiliz adasının diğer bölgelerinde de, İzlanda örneğine uygun olarak küçük aristokratik cumhuriyetler oluşmuştu. Yerleşik hâle gelmiş olan çeşitli «ordu»lara hem üs, hem de pazar görevi gören, müstahkem kasabalar inşa edilmişti. Temel endişe, denizlerin ötelerinden gelen silahlı güçleri beslemek olduğundan, topraklar da savaşçılara dağıtılmaktaydı. Ancak, kıyılarda diğer bazı Viking çeteleri, talanlarına devam etmekteydiler. Saltanatının sonlarına doğru hâlâ birçok dehşet sahnesinin anılarıyla dopdolu olan kral Alfred'in, Boetius'un *Teselli*'sini çevirirken yazarın altın çağa ilişkin olarak yaptığı betimlemeye şu ibareyi eklemekten kendini alamamış olmasına, bu bağlamada şaşırmamak gerekmektedir: «O zamanlar savaşa girmiş silahlı gemilerden hiç söz edilmezdi» (21).

Böylece adanın «Danimarkalı» parçasının yaşadığı kargaşa durumu, adadaki eski krallıklardan yaygın bir toprak varlığına ve nisbî anlamda önemli kaynaklara sahip tek güç olarak kalmış olan Wessex krallarının, 899'dan itibaren yavaş yavaş inşa ettirdikleri bir tahkimat ağına dayanarak, adanın istila edilen yerlerini geri almaya girişmelerini ve bunu başarabilmelerini, açıklayıcı niteliktedir. Çok zorlu bir savaştan sonra, yıl olarak da 954'den itibaren, Wessex krallarının üst otoritesi nihayet, adanın daha önce düşman işgalinde olan her yerinde tanınmıştı. Ama, bu böyle oldu diye, bu topraklardaki İskandinav yerleşme yerlerinin de ortadan kalkmış olduklarını düşünmek yanlış olur. Gerçekte, Wessex krallarının giriştikleri yeniden fetih hareketi sırasında, birkaç İskandinav soylusu takipçileriyle birlikte, bazen kendi istekleriyle, bazen de zorla, denize açılmışlardı. Ancak, eskinin istilacılarının çoğu yerlerinde kalmışlardı. Şefler, Wessex krallarının denetimine girmiş olmakla birlikte, komuta yetkilerini, halk da topraklarını korumaktaydılar. Bütün bunlar olurken, İskandinavya'nın bizzat

(21) *King Alfred's Old English Version of Boethius*, éd. W.J. Sedgefield, XV.

ana vatanında derin siyasal değişimler meydana gelmişti. Küçük kabile gruplarının kargaşasının üstünde, gerçek devletler ya oluşuyor, ya da eğer daha önceden kurulmuşlarsa, durumlarını sağlamlaştırıyorlardı. Henüz çok dengesiz olan bu devletler, sayılamayacak kadar çok hanedan kavgalarıyla parçalanmış ve sürekli olarak birbirleriyle savaşmak zorunda kalmış olmalarına rağmen, güçlerini korkutucu bir biçimde birleştirme yeteneğine de sahiptiler. 10. yüzyılın sonlarında, hükümdarlarının iktidarlarını iyice sağlamlaştırdıkları Danimarka ile Götar krallığını da sınırları içine alan İsveç'in yanında, yerel şefler sürekli olarak yeni krallıklar meydana getirmekteydiler. Bu krallıkların sonuncusu ise 900 yılında ortaya çıkmıştı. Oslo fyordu ile Mjösen gölü arasındaki, nisbî anlamda açık ve verimli topraklar üzerinde ortaya çıkan bu krallık, «Kuzey Yolu» veya bizim söylediğimiz biçimiyle, Norveç adını taşıyordu. Sadece basit bir yön belirleyen ve etnik herhangi bir çağrışımı olmayan bu ad, birbirlerinden açıkça ayrı toplulukların bireyciliklerine yukarıdan zorla kabul ettirilen bir komuta gücünü belirlemekteydi. Diğer yandan, bu en güçlü İskandinav siyasal birliklerinin önderleri olan prenslere bile, Viking hayatı hiç de yabancı değildi. Tahta çıkmadan önce hemen hepsi mutlaka denizlerde dolaşmışlardı. Tahta çıktıktan sonra da, eğer talihleri daha şanslı bir rakip önünde ters döner de kaçmak zorunda kalırlarsa, gene kendilerini denizlerdeki büyük maceraların kucağına atıyorlardı. Bu kimseler, geniş topraklar üzerinde, çok sayıda insan ve gemiye emir verme olanağını elde ettikten sonra, ufuğun ötesindeki kıyılara, yeni fetihlere fırsat oluşturan noktalar olarak nasıl bakmasınlardı?

Büyük Britanya'daki silahlı çete hareketlerinin 980'lerden itibaren yoğunlaşmaya başlamasıyla, başlıca çetelerin başında, Kuzey tahtlarında hak iddia etmekte olan iki kişiyi görmemiz, bu açıdan çok açıklayıcı olmaktadır. Bunlar, sonradan her ikisi de kral olacak olan, biri Norveç, diğeri de Danimarka tahtı üzerinde hak iddia eden iki Viking şefiydi. Norveç'li olanı, yani Olaf Trygvason, kral olduktan sonra Britanya adasına hiç dönmedi. Buna karşılık, Danimarka'lısı «Çatal Sakallı» Svein, adanın yolunu asla unutmadı. Gerçeği söylemek gerekirse, Svein'in adaya dönmesine, öncelikle yol açan neden, bir İskandinav kahramanının utanç verici bir duruma düşmeyi göze alamadan unutmasının mümkün olmadığı şu kan davalarından biriydi. Bu arada, diğer İskandinav şeflerinin başkanlığında talan akınlarının devam etmesi karşısında, İngiltere kralı Aethelred, haydutlara karşı ko-

runmanın en iyi yolunun, içlerinden birkaçını hizmetine almak olduğunu düşünmüştü. Böylece, Viking'i Viking'e düşürmek, birçok kez kıtadaki hükümdarlar tarafından uygulanmış ve her zaman da ancak çok küçük başarılar sağlayabilmiş klâsik bir kurnazlık olarak, nihayet İngiltere'de de uygulanmaya başlamıştı. Bu bağlamada, Aethelred'de «Danimarkalı» paralı askerlerinin ihanetiyle karşılaşmakta gecikmedi. Bunun intikamını almak isteyen kral, 13 Kasım 1002'de (Saint-Brice günü) yakalatabildiği bütün Danimarka'lıların idamını emretti. Doğrulanması mümkün olmayan ve olaydan sonra çıkartılan bir rivayet, kurbanlar arasında Svein'in öz kardeşinin de bulunduğunu iddia etmekteydi. 1003'den itibaren Danimarka kralı, İngiliz kentlerini yakıp yıkmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra hemen hemen hiç kesilmeyen bir savaş ülkeyi perişan etti. Bu savaş, ancak Svein ve Aethelred'in ölümlerinden sonra bitebildi. 1017 yılının ilk günlerinde Wessex hanedanının son temsilcileri ya Galya'ya kaçmışlar, ya da muzaffer Danimarkalılar tarafından uzak Slavlar ülkesine sürülmüşlerdi. Toprak «bilgeleri» —bundan ülkenin büyük baronları ile rahiplerinden meydana gelen kurulu anlamak gerekmektedir— bütün İngilizlerin kralı olarak, Svein'in oğlu Knut'u tanıdılar.

Söz konusu olan, basit bir hanedan değişikliği değildi. Knut İngiltere tahtına çıktığında, henüz Danimarka kralı değildi. Bu tahtta o anda kardeşlerinden biri oturmaktaydı. Knut bu tahtı ancak iki yıl sonra eline geçirebilecekti. Anavatan tahtının da Knut'un eline geçmesinden sonra, Kuzey'in artık en büyük kralı olan bu hükümdar, Norveçi de fethetti. Estonya'ya kadar olan Baltık ötesi Finlileri ile, Slavlar arasında kalan toprakları da ele geçirip, buralara İskandinavlarını yerleştirmeyi denedi. Denizin yol oluşturduğu talan harekâtları, doğal olarak bir deniz İmparatorluğu kurulması eylemini harekete geçiriyordu. Bu İmparatorluk içinde, İngiltere en Batıdaki eyalet değildi. İngiltere'nin de batısında yer alan bazı adalar Knut İmparatorluğunun Batı ucunu meydana getirmekteydiler. Ama Knut, İngiltereyi çok seviyordu ve yaşamının son yıllarını geçirmek üzere bu adayı seçmişti. İmparator, İskandinavya'daki topraklarında, misyoner kiliselerinin örgütlenmesi için tercihan İngiliz din adamlarını görevlendiriyordu. Çünkü, kendi de putperest bir kralın oğlu olan ve hıristiyanlığı geç kabul eden Knut, Charlemagne tarzında davranarak, bir manastır kurucusu ve bir kanun koyucu olmuş ve bu bağlamda da Roma Kilisesine tam bir bağlılık göstermişti. Bu nedenlerle, kendini Büyük Britanya'daki uyruklarına daha yakın

hissediyordu. Knut, kendinden önceki birçok Anglo-Saxon İngiltere kralının meydana getirdikleri örneğe sadık kalarak, «kendi ruhunu kurtarmak ve halkının selâmeti için» 1027'de Roma'ya hacca gittiği zaman, orada Batı'nın en büyük hükümdarı olan, Almanya ve İtalya kralı II. Conrad'ın taç giyme törenine de katıldı. Ayrıca, bu tören sırasında karşılaştığı Burgonya kralıyla da görüştü. Savaşçı olduğu kadar tüccar olan bir ulusun has evladı olarak, Alp geçitlerinin bu Burgonyalı bekçisinden, İngiltereli tüccarlar için önemli vergi bağışıklıkları sağladı. Fakat Knut, büyük adayı elinde tutmasına olanak veren gücün asıl büyük bölümünü, İskandinavya'daki topraklarından sağlamaktaydı. «Bu taşı diktiren Aale'dir. İngiltere'deki kral Knut için vergi toplamıştır. Tanrı ruhunu şad etsin». İsveç'in Upland eyaletinde bugün bile okunabilen, rûnik harflerle yazılmış bir mezar taşı bu ibareyi içermektedir (22). Yasal olarak hıristiyan olan İskandinavya'da, birçok putperest veya çok yüzeysel olarak hıristiyanlaşmış unsur, ülke yaşamında etkin rol oynamaktaydı. Hıristiyanlık kanalıyla antik edebiyata açılınmış, kendi de hem germen hem de latin kökenli olan anglo-saxon uygarlığıyla, İskandinav halklarının kendilerine özgü gelenekleri kaynaştırılmıştı. Kuzey Denizi'ni merkez alan bu devlet, şaşırtıcı bir şekilde, bütün bu uygarlıkların birbirleriyle kesişmelerine tanık olmaktaydı. Belki bu oluşum yıllarında, belki de biraz sonraları, eski Viking'lerin yerleştikleri Northumbria'da bir Anglo-Saxon ozanı, Götar ülkesinin eski efsanelerini dizeler haline getirerek *Beowulf Anlatı*'sını meydana getirmişti. Bu dizeler bir yandan korkunç devlerin yer aldıkları putperest efsanelerin izlerini taşırlarken, başlangıç bölümünde de Aristo'nun İskender'e yazdığı bir mektup yer almakta, son bölümünde ise, *Judith'in Kitabı*'ndan çevrilerek aktarılan bir parça bulunmaktaydı (23).

---

(22) Montelius, *Sverige Och Vikingäfaderna Västernt* (İsveç ve Viking'lerin Batı Harekâtları) *in* «Antik-Varisk Tidskrift» c. XXI, 2, s. 14 (diğer birçok örnek).

(23) Şiire ilişkin muazzam bir yazın için Klaeber, 1928 yöneltme konusunda yeterlidir. Tarih tartışmalıdır, dilsel kıstaslara dayalı yorumlar da son derece güçtür. Metinde ileri sürülen Fikir tarihsel gerçeklere uyuyora benzemektedir. Bkz. Schüking, *Wann eststand der Beowulf? in* «Beiträge zur Gesh der Deutschen Sprache» c. XLII, 1917. Yakınlarda M. Ritchie Girvan *(Beowulf and the seventh Century,* 1935) metnin oluşturulma tarihini 700'lere kadar geri götürmeye gayret etmiştir. Fakat bizzat konunun kendinin duyarlı olduğu İskandinav damgasını açıklamamaktadır.

Ancak, bu çok özel bir durum oluşturmakta ve çok dar bir alanla kısıtlı olarak kalmaktaydı. Bu kadar büyük mesafeler arasında ve çok sert denizlere rağmen sürdürülen iletişim, aslında çoğu zaman raslantılara bağımlı olmaktaydı. 1027'de Roma'dan Danimarka'ya dönmek üzere yola çıkmadan önce, Knut'un İngilizlere hitap ederken söylediği şu sözlerde endişe verici birşeyler bulunmaktaydı: «Doğu'daki Krallığımda barışı sağlar sağlamaz size döneceğime söz veriyorum... Bu yaz, eğer bir filo sağlayabilirsem geleceğim». Kralın bizzat başında bulunmadığı imparatorluk bölgeleri, her zaman pek de sadık olmayan, kral naiplerinin yönetimine bırakılıyordu. Knut'un bu koşullar altında zorla kurduğu ve yaşattığı birlik, ölümünden hemen sonra parçalandı. İngiltere önce Knut'un oğullarından birinin yönetiminde ayrı bir krallık oldu. Sonra, Norveç'in kesin olarak ayrıldığı eski Danimarka krallığıyla bir süre için birleşti. Nihayet 1042'de, daha sonra «günah çıkartıcı» adıyla anılacak olan, Wessex hanedanından Edward, artık ayrı bir krallık haline gelen İngiltere'nin hükümdarı oldu.

Bütün bu oluşumlar esnasında, ne kıyılardaki İskandinav akınları tamamen sona ermiş, ne de kuzeyli şeflerin ihtirası yatışmıştı. Bu kadar savaş ve yağma sonucu tüm kanını kaybetmiş, siyasal ve dinsel kurumları dağılmış; soylu ailelerin çatışmalarından muzdarip İngiliz devleti, artık İskandinavlara büyük bir direnme gösterebilecek güçte değildi. Bu olgun meyva, iki tarafın birden iştahını kabartıyordu. Bunlardan birincisi, Manş'ın öte yakasında Normandiya'daki Fransız dükleriydi. Edward'ın İngiltere krallığı döneminde, Normandiya düküne bağlı adamlar krallığın en önemli görevlerini ellerine geçirmelerinden başka, İngiliz kilisesinin en üst makamlarına da gelmişlerdi. İngiltere'ye iştahla bakan ikinci unsur ise, Kuzey denizinin ötesindeki İskandinav krallarıydı. Edward'ın ölümünden sonra, adı İskandinav, kendi de yarı İskandinav olan Harold adında yüksek bir krallık memuru, kendini İngiltere kralı ilân ettirince, birkaç hafta arayla iki ordu bu ülke kıyılarına çıkartma yaptılar. Humber civarına çıkan birinci ordu, bir başka Harold'un, Norveç kralı ve efsanelerin «sert» Harold'ının ordusuydu. Kral olmadan önce, İstanbul sarayının İskandinav muhafızlarının komutanı; Sicilya Araplarına saldıran Bizans ordularının başı; Novgorod'lu bir prensin damadı ve nihayet Kuzey Kutup Denizlerinin cesur gezgincisi olan Harold, gerçek bir Viking olarak, tahta uzun süren maceralı bir hayattan sonra ulaşabilmişti. Sussex kıyılarına çıkan ikinci ordu da, Normandiya dükü Piç

Guillaume'un komutasındaydı (24). Norveçli Harold, Stamford köprüsünde yenildi ve öldürüldü. Guillaume ise, Hastings tepesinde galip geldi. Hiç kuşkusuz, Knut'un varisleri, miras üzerindeki paylarından kolayca vazgeçmediler. Gullaume'un saltanatı sırasında, Yorkshire iki kez Danimarkalıların yeniden ortaya çıkışlarına tanık oldu. Fakat, bu savaş harekâtları artık yozlaşarak basit haydutluk eylemlerine dönüşüyor ve İskandinav saldırıları en sonunda, başlangıçlarındaki karakterlerine geri dönmüş oluyordu. Bir ara, tamamen katılacağının sanıldığı Kuzey ekseninden Guillaume işgaliyle kopartılan İngiltere, birbuçuk yüzyıl süreyle, Manş'ın iki yakasında birden yayılan bir devletle eklemleşerek, Batı uygarlığının siyasal çıkarlarına ve kültürel akımlarına ebediyen entegre oldu.

IV. İskandinav Yerleşmeleri : Fransa

Yaşam tarzı ve dilinden ötürü tam bir Fransız olan İngiltere Fatihi Normandiya dükü de aslında gerçek Viking'lerin çocuklarından biriydi. Çünkü, Ada'da olduğu gibi, Kıta'da da bir «deniz kralı» daha «toprak kralı» ya da kara prensi haline gelmişti.

Fransa'daki evrim erken tarihlerde başlamıştı. 850'lerde, Frank devletinin siyasal yapısına bağlı kalmak koşuluyla, Ren deltasında ilk İskandinav prensliğinin kurulma deneyleri yaşanmıştı. Bu tarihe doğru, ülkelerinden sürülen Danimarka hanedanına mensup iki kişi, o zamanlar Frank İmparatorluğunun Kuzey denizi üzerindeki en önemli limanı olan, Durstede civarındaki bölgeyi, İmparator Sofu Louis'den *beneficium* olarak almışlardı. Daha sonra, Frizya bölgesinde yer alan birçok toprak parçasının katılmalarıyla büyüyen bu *beneficium*, hemen hemen sürekli bir şekilde bu Danimarkalı sülalenin elinde kalmıştır. Ancak, sülalenin sonuncu temsilcisinin, 885'de senyörü olan Frank kralı şişman Charles'a ihaneti üzerine öldürülmesiyle, bu topraklar tekrar ilk sahiplerine dönmüştür. İlgileri bazen Danimarka'ya ve buranın hanedan kavgalarına, bazen de hıristiyanlığı kabul etmiş olmalarına rağmen, yağmalamaktan çekinmedikleri Frank eyaletlerine yönelen bu sülalenin tarihinden gözleyebildiğimiz çok az şey bile, onların inançsız vassaller ve toprağın kötü bekçileri olduklarını göstermeye yet-

(24) M. Petit-Dutaillis, *La Monarchie Fe'odale*, s. 63, iki istilacı arasında bir anlaşma olabileceğini düşünmekte ve bunun bir paylaşım sözleşmesi olduğunu ileri sürmektedir. Varsayım dahiyanedir, ama kanıttan yoksundur.

mektedir. Ama bu uzun süre yaşamayan Hollanda Normandiya'sı, tarihçiler tarafından geleceği haber veren bir belirti sayılmaktadır. Daha sonraları, henüz putperest olan bir grup Norman, Nantes civarında bölgenin Breton olan kontuyla iyi geçinerek oldukça uzun bir süre yaşamışlardır. Frank kralları da birçok kereler, Norman çete reislerini hizmetlerine almışlardır. Ancak, bu hizmete almalar çoğu zaman tehlikeli sonuçlara yol açmaktadır. Örneğin, 862'de Kral Kel Charles'a biat eden Völundr adındaki bir Norman, eğer bu biatten biraz sonra bir adli düelloda öldürülmeseydi, önceden görülmesi ve kabul edilmesi mümkün olmayan birşey olacak ve yerleşmeye karar veren Völundr'u fief temlikleriyle donatmak gerekecekti. Ancak öyle görülüyor ki, 10. yüzyıl başlarında, böylesine yerleşme fikirleri henüz havadadır.

Öyleyse nasıl ve hangi biçimde bu havadaki projeler uygulamaya konulabilmiştir? Bu konuda çok az şey biliyoruz. Buradaki teknik sorunlar o kadar fazladır ki, tarihçi bunları okuyucusuna itiraf etmezse, dürüstlükten sapmış olur. Öyleyse, laboratuarın kapısını biraz aralayabiliriz.

O dönemlerde çeşitli kiliselerde olayları yıl yıl olarak kaydeden yazıcı rahipler vardı. Bu bir önceki yıla veya yaşanan döneme ait önemli olayları, kronolojik kayıt aletlerinin (takvim gibi) üstüne yazma adetinden kaynaklanan eski bir uygulamaydı. Orta çağın başlarında henüz tarihler, konsül'lerin yönetimde kaldıkları süreye göre verilmekte ve her yeni konsülle birlikte tarihlendirme baştan başlatılmaktaydı. Daha sonra ayın hareketlerine göre oluşturulan ve güneş takvimine göre oynak olan, Paskalya tabloları tarihlendirmelere esas alındı. Karolenj döneminin başlarında ise, tarihi kayıtlar sıkı sıkıya yıllık olmakla birlikte, resmî takvimden kopmuşlardı. Bu olay yazıcıların bakış açıları, doğal olarak bizimkinden çok farklıydı. Savaşlar, hükümdar ölümleri, sivil veya dinsel ihtilallerle ilgilendikleri kadar; dolu yağması, şarap veya buğday kıtlığı ve mucizelerle de ilgileniyorlardı. Diğer yandan, bu yazıcılar farklı zekâ düzeylerine sahip oldukları gibi, haber alma düzeylerinde de çok büyük farklar vardı. Merak, soru sorma sanatı, heves gibi özellikler bireylere göre değişiyordu. Özellikle, toplanan bilgilerin sayı ve değerleri, yazıcının bulunduğu kilisenin konumu, önemi ve büyük adamlarla ilişkilerinin derecesine bağımlıydı. 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyıl boyunca Galya'nın en iyi yıllıkçıları, hiç kuşkusuz Arras'nın büyük Saint-Vaast manastırındaki, adını bilmediğimiz bir papaz ile Flodoard adında Reims'li bir rahipti. Flodoard diğer yerlerle karşılaştırılamayacak biçimde

entrika ve haberle dolu bir ortamda yaşama olanağını, herşeye açık bir zekâ ile birleştirme üstünlüğüne sahipti. Ne yazık ki, *Saint-Vaast yıllıkları* 900 yılının tam ortasında kesilmektedir. Flodoard'ınkiler veya onlardan bize kalanlar ise, —o dönemde birçok şeyin küfür sayıldığını hesaba katarak bu kuşkuyu belirtmek gerekmektedir— 919 yılından başlamaktadırlar. Ancak, raslantıların en can sıkıcısı olarak, bu 19 yıllık boşluk, tam da Normanların Batı Fransa'ya yerleştikleri döneme tekâbül etmektedir.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu yıllıklar, geçmişiyle çok fazla ilgili bir dönemin bize bıraktığı yegâne tarihsel yapıtlar değillerdir. Aşağı Sen bölgesindeki Norman prensliğinin kuruluşundan bir yüzyıldan daha az bir süre sonra, kurucunun torunu dük I. Richard, hem atalarının hem de kendi kahramanlıklarını yazdırmaya karar vermişti. Bu iş için, Doon adında Saint-Quentin'li bir kilise danışmanı görevlendirilmişti. 1026'dan önce tamamlanan bu yapıt birçok dersle doludur. Bu kitapta, hiç adlarını anmadan daha önceki yıllıklardan aktarmalar yapan; bunlara birçok kulaktan dolma bilgiyi ekleyen; bazen eski kitabi bilgilerini hatırlayan, bazen de sadece düş gücünü harekete geçirip, metni güzelleştirmeye çalışan, bir 11. yüzyıl yazarını görmekteyiz. Bu yapıtta, eğitilmiş bir din adamının bir anlatıyı daha parlak kılmak için ve bir dalkavuğun patronlarının gururunu okşamak için, ne gibi süslemelere kadir olduğunu, çok canlı bir biçimde yakalayabilmekteyiz. Gerçek birkaç belge aracılığıyla da, bu dönem insanlarının maruz kaldıkları tarihsel bilgi sapması ve hafıza kaybının derinliğini denetleyebiliyoruz. Tek kelimeyle bu kitap, Normandiya Dükalığının ilk tarihine ilişkin olarak, hiçbir değer taşımamakla birlikte, bir çağın ve bir ortamın zihniyeti konusunda çok değerli bir belge oluşturmaktadır.

Bu denli karanlık olaylara ilişkin olarak, birkaç yetersiz yıllık ve çok az sayıda arşiv malzemesiyle ortaya çıkarabildiklerimiz şunlardır :

Ren ve Escaut nehirlerinin ağızlarında da görülmekle birlikte, 885 yılından itibaren Viking harekâtı Loire ve Sen vadilerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. 896'da Viking'lerin bir kolu, Aşağı Sen bölgesini yerleşim alanı olarak seçmişti. Bu Viking'ler, bu merkezden, ganimet peşinde tüm çevreye yayılıyorlardı. Fakat bu uzak mesafeli harekâtlar her zaman mutlu sonuçlanmıyorlardı. Yağmacılar 911 yılında Burgonya'da Chartres surları önünde birçok kez yenildiler. Buna karşılık, Reims ve civarındaki bölgelerde tartışıl-

maz şekilde egemendiler. Viking'ler bu bölgedeki kışlamaları sırasında gerekli besini sağlayabilmek için daha o tarihlerde toprağı işlemeye ya da işletmeye başlamışlardı. Bir çekim alanı oluşturmaya başlayan bu Viking yerleşme yeri, başlangıçta çok az kimseyi cezbederken, daha sonra maceracıların akınına uğramaya başladı. Bu unsurların talanlarına engel olabilmek için onları üslerinden uzaklaştırmanın en etkin yol olduğu deneylerle öğrenilmiş olmakla birlikte, bu uğraş, konuya ilgi duyan yegâne güç unsurunun, yani kralın olanaklarını aşan boyuttaydı. Diğer güç unsurları, bu konuyla hiç ilgilenmiyorlardı. Çünkü, vahşi bir şekilde çiğnenmiş ve yağmalanmış bu bölgede, merkez olarak, harabe halinde bir kent kalmış ve yerel yönetim makamları tamamen yok olmuşlardı. Diğer yandan, 893'de tahta çıkan, ama ancak rakibi olan Eudes'in ölümünden sonra bütün ülke tarafından kabullenilecek olan yeni Batı Fransa kralı Saf Charles, istilacıyla anlaşma çareleri aramaktaydı. 897 yılında Aşağı Sen Normanlarının başkanını çağırtıp, oğluna lala olmasını önererek, bu çabasını sürdürdü. Bu ilk girişim sonuçsuz kaldı. Kral, 14 yıl sonra önceki başkanın yerine geçen Rollon'a da aynı öneride bulundu. Rollon ise bu sırada Chartres önünde yenilmiş bulunmaktaydı. Bu bozgun, talanların devamında ortaya çıkacak zorluklar konusunda gözünün açılmasına neden olmuştu. Bu durumda, kralın önerisini kabul etmenin akıllılık olacağını düşündü. Aslında bu, iki taraf açısından da mevcut durumun kabulü anlamına geliyordu. Üstelik, kral Charles ve danışmanları açısından, bu anlaşma, yeni kurulmuş olmasına rağmen, bir prensliğin başının vassalik bağla krala bağlanmasını sağlıyordu. Bu bağ aracılığıyla askerî hizmet yükümlülüğü altına giren Rollon, hem bu nedenle, hem de kendi yeni prensliğinin çıkarı bu yönde olduğundan, ülkenin kıyılarını artık yeni korsanlara karşı korumak zorunda kalmaktaydı. 14 Mart 918 tarihli bir belgede kral, «Krallığın savunulması için... Sen Normanlarına, yani Rollon ve arkadaşlarına» verdiği tavizleri sıralamaktaydı.

Bu anlaşma, kesinlikle saptamamızın mümkün olmadığı bir tarihte yapılmıştır. Büyük bir olasılıkla da, Chartres Savaşından (9 Temmuz 911) biraz sonra meydana gelmiştir. Bu anlaşmadan sonra, Rollon ve adamlarının çoğu vaftiz olmuşlardır. Artık, Frank hiyerarşisinde en yüksek yerel yöneticiliği belirleyen, kont ünvanını ele geçiren Rollon'a birçok toprak tavizinde bulunulmuştur. Fiili olarak irsi hâle getirilen bu toprakları, inanılacak tek kaynak olan Flodoard'ın *Reims Kilisesi Tarihi* adlı kitabı, Rouen civarında «bazı kontluklar» biçiminde zikretmektedir. Ancak öyle sanı-

yoruz ki, Rollon'a terkedilen bölge, Epte nehrinden denize kadar Rouen eyaletinin bir parçası ile, Evreux eyaletinin bir bölümünü kapsamaktaydı. Fakat Normanlar, bu kadarcık bir toprakla uzun süre yetinecek türden insanlar değillerdi. Ayrıca, yeni göçmenlerin akını, onları ister istemez genişlemek zorunda bırakıyordu. Frank krallığında hanedan savaşlarının yeniden başlaması onlara krallık işlerine karışma olanağı sağladı. Bu durumda, Kral Raoul 924'de Rollon'a Bessin'i (25), 933'de Rollon'un oğlu ve varisine Avranches ve Coutances eyaletlerini terketmek zorunda kalmıştı. Böylece genişleyen Neustria «Normandiyası», bundan sonra sabit sınırlara kavuştu.

Ancak, Aşağı-Loire havzasındaki Vikingler, Sen nehrindekilerle —sonunda aynı çözüme ulaşacak olan— aynı sorunları yaratıyorlardı. 921'de eski Kral Eudes'ün kardeşi dük ve marki Robert, ülkenin Batı'sının komutanlığını elinde tutuyor ve âdeta bağımsız bir hükümdar gibi davranıyordu. Dük ve Marki Robert, o tarihte ancak birkaçı hristiyanlığa geçmiş olan nehir korsanlarına, Nantes kontluğunu bıraktı. Ancak, Nantes kontluğunu elde eden bu Norman grubu, Rollon'unkine nazaran çok daha zayıftı. Ayrıca, on yıl kadar önce düzene sokulan, Rollon grubundakilerin iskânlarının yarattığı gıpta, yeni Norman kontluğunun yayılmasını engellemekteydi. Diğer yandan, Nantes bölgesi, Rouen civarındaki kontluklar gibi ne sahipsizdi, ne de diğer bölgelerle ilişkisi kesikti. Aslında, 840'tan sonra bağlandığı Armoric'deki Breton'ların krallık veya dükalığındaki iç savaşlardan ve İskandinav saldırılarından ötürü, bu bölge de had düzeyde bir anarşiye sürüklenmişti. Roman dilinin ucunu oluşturan bu bölge dükleri ve dükalığın aslında kendilerine ait olduğunu iddia edenler, özellikle de bu makama en fazla yaklaşmış gibi gözüken Vannetais kontları, bölgenin tamamını ele geçirebilmek için, öz bölgeleri olan Britanya'dan, kendilerine sadık güçleri, bu toprak kavgasında destek olarak almak üzere, buraya topluyorlardı. Bu güçlerden birinin komutanı olan Kıvırcık Sakal Alain, daha önce kaçmak zorunda kaldığı İngiltere'den dönerek, 936'da istilacıları kovmayı başardı. Sen Normandiya'sının aksine, Loire Normandiyası çok kısa bir süre ayakta kalabilmişti (26).

(25) Öyle görünüyor ki, terkinden sonradan vazgeçilecek olan Maine'le birlikte.

(26) Daha sonra Fransa'nın çeşitli noktalarında birçok senyör ailesi Ataları-nın Norman şefleri olduğunu iddia ettiler: Örneğin, Vignory ve Ferté-Sur-Aube senyörleri gibi (M. Chaume, *Les Origines du Duché de*

Rollon'un arkadaşlarının Manş kıyılarına yerleşmeleri, İskandinav saldırılarına bir anda son vermedi. Şurada, burada, ana gruplarından kopmuş bazı şefler, iştahlı talancılar oldukları kadar, kendilerine de toprak verilmemiş olmasından ötürü kızgındılar (27). Bu şefler, arkalarında çeteleri olduğu halde, kırsal alanda dolaşmaya devam ediyorlardı. Burgonya, bunlar tarafından 924 yılında yeniden yağmalandı. Bazen, Rouen Normanları da bu haydutlara katılıyorlardı. Bizzat dükler bile bir anda eski âdetlerinden kopmuş değillerdi. 10. yüzyılın son yıllarında yazan Reims'li papaz Richer, onlardan sık sık «korsanların dükleri» olarak söz etmektedir. Böylece gerçekte, Normandiya düklerinin askeri harekâtları, eskinin yağma harekâtlarından pek de farklı olmuyordu. Dükler, bu harekâtlar sırasında, çoklukla Kuzey'den henüz gelmiş Viking'leri ayaklarının tozlarıyla kullanıyorlardı. Örneğin, bu gruplardan biri de, Norveç tahtına aday, henüz putperest ama bir kez vaftiz edilince de, ülkesinin ulusal azizi olmaya soyunacak olan Olaf adlı birinin yönetiminde, Rollon'un Frank kralına biatinden bir yüzyıl sonra, yani 1013'de, «ganimet arzusuyla ağızlarının suyu akan» Viking'lerdi (28). Diğer birçok çete de kıyılarda kendi hesaplarına çalışıyorlardı. Bunlardan bir tanesi, 966-970 yılları arasında İspanya kıyılarına kadar uzanıp, Saint Jacques de Compostelle Manastırını ele geçirmişti. 1018'de bile, bu çetelerden bir tanesi hâlâ Poitou kıyılarında dolaşmaktaydı. Ancak, bütün bunlara rağmen, İskandinav kayıkları, uzak su yollarını yavaş yavaş unuttular. Böylece, Fransa sınırları gibi, Ren deltası da yavaş yavaş özgürlüğünü kazandı. 930'a doğru, Utrecht piskoposu, kendinden önceki meslekdaşının sürekli oturma olanağını bulamadığı kente geri dönüp, kiliseyi onartabildi. Ama, Kuzey denizi kıyıları gene de darbelere açık olarak kalmaktaydı. 1006 yılında Waal nehri üzerindeki Tiel limanı yağmalandı, Utrecht tehtid edildi. Bu tehtid karşısında, kent sakinleri, hiç bir surun korumadığı liman tesisleri ile ticaret mahallesini bizzat kendileri ateşe verdiler. Daha sonraki bir tarihte yayınlanan bir Frizya yasası, bölgeden bir kimsenin «Normanlar» tarafından kaçırılarak, gemilerden birine zorla tayfa kaydedilmesini hemen hemen olağan olarak kabul etmektedir. Böylece, İskandinav denizciler, Batı uygarlığına belirli bir çeşni

---

Bourgogne, c. I, s. 400, n. 4). M. Moranvillé adında bir bilgin, Rouey ailesinin de aynı kökenden olduğunu ileri sürmüştür. *(Bibl. Ec. Chartes*, 1922). Fakat kesin kanıtlara sahip değildir.

(27) Flodoard, *Yıllıklar*, 924 (Rögnvald hakkında).

(28) Guillaume de Jumièges, *Gesta*, éd Marx, V, 12, s. 86.

katan bu güvensizlik ortamına, kendilerine düşen oranda katkıda bulunmuş oluyorlardı. Ama, kışlamanın başlamasıyla, uzak mesafeli akınlar ve Stamford köprüsü bozgunuyla da deniz aşırı fütuhat devri artık İskandinavlar için sona ermiş oluyordu.

V. Kuzeyin Hıristiyanlıştırılması

Bu gelişmeler sırasında, Kuzey'in kendi de yavaş yavaş hıristiyanlaşmaktaydı. Çok hızlı olmayan bir şekilde başka bir inanca geçmekte olan bir uygarlık : tarihçi için bundan daha çekici bir araştırma konusu olamaz. Hele buna bir de, burada olduğu gibi, onulmaz boşluklarla dolu olmalarına rağmen, kaynakların olağanüstü değişimleri izlemeye gene de olanak vermeleri ve bu sayede benzer olaylara ışık tutacak bir deney, âdeta doğal bir deney yaptığımız eklenirse, konunun çekiciliğinin boyutu daha iyi anlaşılır. Fakat, bu konuda ayrıntılı bir inceleme bu kitabın sınırlarını aşıcı niteliktedir. Bu nedenle, birkaç ana çizginin belirlenmesiyle yetinmek durumundayız.

Kuzey putperestliğinin, hıristiyanlığa karşı ciddî bir direnme göstermediğini ileri sürmek, hiç de doğru olmaz. Çünkü, bu putperestliği yıkabilmek için üç yüzyıl gerekmiştir. Ama gene de son yenilgiye yol açan nedenler içseldir ve bunları kapı aralığından görebilmek mümkündür. Hıristiyan toplumların çok sıkı bir şekilde örgütlenmiş Kilisesine karşılık, İskandinavya putperestliği benzer bir kuruma sahip değildi. Kandaş grup veya halkların şefleri, aynı zamanda onların yegâne rahipleriydiler de. Hiç kuşkusuz, özelikle krallar, eğer kurban törenlerindeki öncelikli yerlerini yitirirlerse, iktidarlarının önemli bir unsurunu ellerinden kaçıracakları endişesine kapılmaktaydılar. Ancak, daha ileride de göreceğimiz üzere, hıristiyanlık, kralları kutsal niteliklerinden hiç de arındırmak niyetinde değildi. Aile ve kabile şeflerine gelince; göçlerin ve yeni devlet oluşumlarının, bunların dinsel güçlerine büyük bir darbe vurduğunu düşünebiliriz. Hıristiyanlığa geçiş aşamasında, eski İskandinav dini, bir kilise örgütlenmesine sahip olmamanın yanında, öyle gözüküyor ki, anî bir dağılmanın da belirtilerini bünyesinde taşımaktaydı. İskandinav metinleri, sıklıkla gerçek inançsızları sergilemektedirler. Uzun dönemde, bu kaba kuşkuculuk, tüm inançların reddedildiği ve bu nedenle de kabul edilmesi mümkün olmayan bir konumdan çok, yeni bir inancın kabulüne yol açacaktır. Nihayet, çok Tanrıcılığın bizzat kendisi de, din değiştirmeyi kolaylaştıran bir olanak sağlamaktadır. Çok tanrıcılık

içinde oluşmuş ve hiçbir eleştirel düşüncenin belirmediği bu zihinler için, nereden gelirse gelsin, doğaüstünü reddetmek mümkün değildi. Eğer hıristiyanlar çeşitli putperest inançların Tanrılarına dua etmeyi reddediyorlardıysa, bu aslında onların varlığına inanmadıklarından değil de, tehlikeli olmalarına rağmen, kendi tek yaratıcılarından daha güçsüz, yaramaz şeytanlar olmalarındandı. Aynı biçimde, birçok belgenin de gösterdiği üzere, Normanlar İsa'yı ve Azizleri öğrenmeye başladıktan sonra, kısa sürede onları, çekinilmesi gereken, yabancı Tanrılar olarak benimsediler. Onlar için, bu yabancı Tanrılar, kendi Tanrılarının yardımıyla, zaman zaman mücadele edilmesi, zaman zaman da uyum sağlanması gereken unsurlar olmakla birlikte, tehlikeleri gözönüne alındığında, bilgelik gereği kendi inanç sistemleri içine katılması mutlaka gereken, kutsal nesnelerdi. Bu bağlamda, hasta bir Viking'in 860'da Aziz Riquier'ye adak adaması anlaşılır hale gelmektedir. Bu tarihten bir süre sonra, hıristiyanlığı içtenlikle kabul eden İzlanda'lı bir şefin bazı zor durumlarda, hâlâ kendi ulusal Tanrısı Thor'un adını anması, yukarıdaki anlayışın ürünüdür (29). Hıristiyanların Tanrısını çekinilmesi gereken bir güç olarak kabul etmekten başlayıp, onu tek Tanrı olarak kabul etmeye varan uzun yol, ancak herbiri çok kısa olan, birçok aşamalar halinde aşılabilmiştir.

Bu arada zaman zaman ateşkeslerle, bazen de pazarlıklarla kesilen talan harekâtları da etkilerini göstermeye devam ediyorlardı. Bu savaşlardan dönen birçok kuzeyli denizci, bu yeni dîni evine bir başka ganimetmiş gibi götürüyordu. Norveçin iki büyük hıristiyanlaştırıcı kralı, Trygvi oğlu Olaf'la Harald oğlu Olaf daha hâlâ putperest kalmış olan Viking'lere komuta ettikleri halde kendileri vaftiz olmuşlardı —Birincisi 994'de İngiltere'de, İkincisi 1014'de Fransa'da— Zaman içinde, hıristiyan topraklarına daha önceden yerleşmiş Normanların, ana vatandan gelmekte olan ve sayıları da giderek artan çok sayıda maceracıya yeni dîni anlatmalarıyla, İsa'nın yasasına girenlerin sayısı hızla artıyordu. Diğer yandan, büyük talan savaşlarının kökünü kazıyamamakla birlikte, yavaş yavaş onların yerini alan ticarî ilişkiler de, din değiştirmeleri teşvik ediyordu. İsveç'te, ilk hıristiyan olanların çoğu, o dönemde Frank krallığıyla Kuzey denizleri arasındaki başlıca bağlantı merkezi olan Durstede limanıyla ilişkileri olan tüccarlardı. Eski bir Gotland kroniğinin yazdığına göre, Adanın insanları

(29) Mabillon, *AA. SS. Ord. S. Bened.*, saec. II. éd., 1733, s. II, s. 214 — *Landnamabók*, III, 14, 3.

«mallarıyla birlikte tüm ülkelere yolculuklar yapmaktaydılar..; hıristiyan ülkelerinde hıristiyan âdetleri gördüler; içlerinden bazıları vaftiz oldu ve yanlarında rahipler getirdiler». Böylece, izlerini ilk bulduğumuz hıristiyan cemaatleri ticaret kentlerinde oluşmuşlardı. Mâlar gölü kıyısındaki Birka, Jutland boğazını geçen deniz yolunun iki ucundaki Ripen ve Schleswig'dekiler gibi. Norveç'de ise, 11. yüzyılın başlarına doğru, İzlandalı tarihçi Snorri Sturluson'un ifadesine göre, «kıyılarda oturan halkın birçoğu vaftiz olmuştur, buna karşılık vadilerde ve dağlık bölgelerde yaşayan halk tamamen putperestti» (30). Geçici göçler sırasında ortaya çıkan ve uzun süre raslantılara bağımlı kalan bu insan insana ilişkiler, yabancı inancın yayılması konusunda, Kilisenin yolladığı misyonlardan, açıkça daha başarılı oldular.

Kilisenin misyoner yollama eylemi aslında çok erken tarihlerde başlamıştı. Putperestliğin yok edilmesi için uğraşmak, Karolenjler açısından hem hıristiyan hükümdar vekarına uygun bir çaba, hem de tek bir inanç etrafında birleşmiş bir dünya üzerinde egemenliklerini yaymanın etkin bir yoluydu. Bu konuda, Karolenj geleneklerinin mirasçısı olan Alman İmparatorları da aynı şekilde düşünüyorlardı. Germanya denilen bölge bir kez hıristiyan olduktan sonra, Alman İmparatorları hemen Kuzey Germenlerini düşünmeye başlamışlardı. Sofu Louis'nin girişimleriyle misyonerler, Danimarka'lılara ve İsveç'lilere İsa'yı anlatmaya koşmuşlardır. Daha önce, Büyük Grégoire'ın İngilizlere yaptığı gibi, genç İskandinavlar köle pazarlarından satın alınarak, rahip ve gezginci vaiz olarak eğitilmişlerdir. Nihayet, Kuzey'in hıristiyanlaştırılması uğraşı, Hamburg'da sabit bir piskoposluk kurulmasıyla bir dayanak noktası elde etmiştir. Buranın ilk piskoposu olan, İsveç'ten yeni dönen, Pikardiyalı rahip Anschaire, gerçekte henüz bir cemaatten mahrumdur ama, önünde İskandinav ve Slav sınırlarının ötesinde fethedilecek koskoca bir dünya kendisini beklemektedir. Ama, putperestlerin atalarından gelen inançları hâlâ sağlam köklere dayanmaktadır. Bunun yanında, yabancı hükümdarların hizmetindeki Frank rahipleri çok şiddetli kuşkular uyandırmaktadırlar. Hıristiyanlaştırma düşlerinin gerçekleştirilmesi için ihtiyaç duyulan ruh avcıları, Anschaire gibi, birkaç ateşli kimsenin dışında, çok zor sağlanabilmektedir. Hamburg, 845'de Viking'ler tarafından yağmalanınca, Kuzey misyonlarının ana Kilisesi, ancak daha eski ve zengin Bremen piskoposluk Kilisesinin, Kolonya idarî bölgesinden ayrılarak kendine bağlanması sayesinde ayakta kalabilmişti.

(30) *Kutsal Olaf Efsanesi*, c. LX. Sautreau çevirisine bkz., 1930, s. 56.

Burası, herşeyden önce, bir geri çekilme ve bekleme yeriydi. Gerçekten de, 10. yüzyılda Bremen-Hamburg Kilisesinden yola çıkan yeni güçler daha mutlu sonuçlar elde ettiler. Aynı dönemde, hristiyan ufkunun diğer bir bölgesinden gelen İngiliz rahipler, Alman kardeşleriyle, İskandinavya putperestlerini dîne kazandırma şerefinin kavgasını yapıyorlardı. Ruh avcılığı mesleğine çok daha önceleri başlamış olan İngilizler, adalarını karşı kıyıya bağlayan ilişkilerden de yararlanarak, Alman meslekdaşlarından daha verimli sonuçlar alıyorlardı. Bu konuda, İsveç'te hristiyanlığa ilişkin kelime haznesinin Almanca'dan çok Anglo-Saxon'cadan devşirilmiş olması, oldukça açıklayıcıdır. Diğer bir gösterge de, birçok İskandinav kilisesinin kendilerine pir olarak, Büyük Britanya azizlerini seçmeleridir. Kilisenin hiyerarşi kurallarına göre, İskandinav ülkelerinde kurulan kiliselerin Bremen-Hamburg manastırına bağlı olmaları gerekirken, hristiyan olan İskandinav kralları papazlarını İngiltere'de kutsatmayı yeğliyorlardı. Knut'un bir de üstelik İngiltere kralı olmasıyla, İngiliz etkisi özellikle Danimarka, hatta Norveç üzerinde, bu kral ve onun ilk varisleri döneminde yoğunlaştı.

Gerçekte, bu konuda belirleyici olan, krallar ve başlıca şeflerin davranışları idi. Kilise'de bunu biliyordu ve herşeyden önce bu gibi kimseleri yanına çekmeye uğraşıyordu. Hristiyanlaşan nüfusun sayısı arttıkça, bu başarının genişlemesi karşısında, tehlikenin büyüklüğünün artık daha fazla bilincine varmış ve bu nedenle de mücadeleye daha yatkın putperest grupların Kilisenin karşısına dikilmesine yol açıyordu. Hükümdarların büyük bir inatla uyguladıkları, birbirine düşürme politikası, artık çatışan bu iki tarafın da umutlarını hükümdarlara bağlamalarına neden oluyordu. Böylece, eğer hükümdarlar destek olmasalardı, ülke çapında bir kilise ve manastır ağı kurulabilir miydi? Eğer bunlar olmasaydı, hristiyanlık düşünsel yapısını nasıl korur ve halk tabakalarına nasıl aktarabilirdi? Bunların tam karşısında olarak, taht adayları arasında ülkenin paramparça olmasına yol açan savaşlar, dinsel çatışmaları kullanmaktan ve onlardan yararlanmaktan geri kalmıyorlardı. Putperest grupları kazanmak isteyen taht adayları, çoğu zaman yeni kurulmakta olan bir kiliseyi yakmaktan çekinmiyorlardı. Hristiyanlığın nihai zaferi ancak, her üç krallıkta da sırayla hristiyan kralların tahta çıkmaları ve bu tahtların artık sürekli olarak hristiyan kralların elinde kalmasıyla sağlanabildi. Bu durum Danimarka'da Knut'dan itibaren; sonra Norveç'te İyi Magnus (1035)'dan itibaren ve oldukça sonra İsveç'te kral Inge'den itiba-

ren, sağlanabildi, Kral Inge 11. yüzyılın sonlarına doğru, kendinden önceki kralların hayvan hatta insan kurban ettikleri, Upsal tapınağını yıkarak, hıristiyanlığın zaferini ilân etti.

Bağımsızlıklarına kıskançlıkla sahip çıkan bu kuzey ülkelerinin hıristiyan olmaları, Macaristan'da olduğu gibi, herbir Kuzey ülkesinde doğrudan Roma'ya bağlı birer kilise hiyerarşisinin oluşmasına yol açtı. Bu dönemde, Bremen-Hamburg piskoposluğu makamına getirilen Adalbert, kaçınılmaz olan bu durum karşısında eğilmenin ve kilisesi tarafından geleneksel olarak ileri sürülen üstünlüğün devamı için, kurtarılması mümkün olanı kurtarabilmek yolunda, ince bir siyaset sürdürmenin en uygun amaç olacağına karar verdi. Piskopos Adalbert 1043 yılından itibaren, Saint Anschaire'in ardıllarının denetiminde, bir Kuzey başpiskoposluğu kurulması ve ulusal metropolitliklerin de buna bağlanması fikrini oluşturmaya başladı. Fakat, her türden ara iktidarı kuşkuyla karşılayan Roma Papalık kurulu, bu projeyi desteklemekten kaçındı. Üstelik, baronlararası sürekli savaş, projenin mimarına, bizzat Almanya'da bile pek fazla birşey yapma olanağı tanımadı. 1103'de Danimarka Skanya'sında Lund kentinde bütün İskandinav toprakları üzerinde yargı yetkisine sahip bir piskoposluk kurulmuştu. Daha sonra, 1152'de Norveç, aynı haklara sahip, kendi piskoposluğunu Nidaros (Trondhjem)'da kurdu. Bu kent özellikle seçilmişti. Çünkü burada, içinde şehit kral Olaf'ın yattığı, gerçek bir anıt-kabir vardı. Nihayet, İsveç 1164'de hıristiyanlık merkezini, putperest dönemde, Upsal kraliyet tapınağının bulunduğu yerde kurdu. Böylece, İskandinav kilisesi, Alman kilisesinin elinden kaçmış oluyordu. Siyasal alanda da buna koşut olarak, Doğu Fransa (Almanya) hükümdarları, Danimarka hanedan savaşlarına defalarca müdahale etmelerine rağmen, bu ülkenin krallarına, tabiyet işareti olan vergi ödetmevi sürekli hale getiremedikleri gibi, sınırlarını da İskandinavlar aleyhine önemli ölçüde genişletememişlerdi. Germen halklarının bu iki büyük kolu arasındaki ayrılık, giderek hızlanan bir şekilde artmaktaydı. Almanya, Germanya'nın bütünü değildi ve asla olamayacaktı.

VI. Nedenlerin Araştırılmasına Doğru

Acaba, İskandinavların talandan ve uzak yerlere göç etmelerinden vazgeçmelerine neden olan etken, din değiştirmeleri miydi? Viking harekâtlarını, yatıştırılması mümkün olmayan bir putperest fanatizminin renkleriyle görmek, çok çabuk çiziktirilmiş bir

açıklama olmakta ve ancak her türlü sihirbazlığa inanma eğiliminde olanlarca kabul edilebilmektedir. Diğer yandan, inanç değişikliğinin sonucu ortaya çıkan derin zihniyet değişmelerinin bu oluşumdaki etkilerini kabul etmemek mi gerekmektedir? Aslında, Norman istilaları ve deniz yolculukları tarihini, Kuzey'lilerin manevi yaşamlarında, daha sakin sanatların yanında büyük yer tutan, bu aşk düzeyindeki, savaş ve macera tutkusunu hesaba katmadan, anlamak mümkün değildir. Becerikli tüccarlar olarak, İstanbul'dan Ren deltası limanlarına kadar bütün Avrupa pazarlarını dolaşan veya dondurucu sisler altında İrlanda'nın yalnızlığında, tarıma toprak açan bu adamlar, aynı zamanda «demirlerin çarpışması» veya «kalkanların tokuşması»ndan, ne daha büyük zevk ne de daha büyük şan tanıyorlardı. 12. yüzyılda yazılı hâle sokulmuş olmakla birlikte, Vikingler çağının sadık birer yankısı olan birçok şiir ve anlatı bunlara tanıktır. İskandinav ülkelerinde, bugün bile, yollar boyunca veya eski Viking toplantı yerlerinin yakınlarında, gri kayaların üzerine parlak kırmızıyla işlenmiş rünik yazılarını hâlâ koruyan meçhul asker mezarları, mezar taşları ve mezar yazıtları da buna tanıktır. Bu taşlar, birçok Yunan veya Roma mezarında olduğu gibi, doğdukları evde huzur içinde ölenleri anmak için dikilmemiştir. Bu taşların hatırlatmak istedikleri, âdeta tamamen kanlı savaşlarda vurulan kahramanlardır. Çok açıktır ki, böylesine bir ruh halinin, sükunet ve merhameti temel öğretilerinden sayan İsa yasasıyla uyuşmaz olduğu düşünülebilir. Fakat, ileride bunun tersini birçok kez farketme olanağını bulacağız. Batı halklarında da, feodal dönemde, hıristiyanlığın sırlarına karşı duyulan katıksız inancın, görünürde hiçbir zorluk olmadan, şiddet ve ganimet zevkiyle, hatta çok bilinçli bir savaş heyecanıyla birleştiğini göreceğiz. Hiç kuşku yoktur ki, İskandinavlar bir kez hıristiyan olduktan sonra, artık katolikliğin diğer unsurlarıyla aynı inanç düzeyinde birleşen bir cemaat oluşturmuşlardır. Onlarla birlikte aynı dinsel öykülerden beslenmişler, aynı haç yollarını izlemişler, eğitime karşı ne kadar az ilgi duyarlarsa duysunlar, aynı kitapları okumuşlar ve okutturmuşlardır. Bütün bunlar, az veya çok sapmış olsalar da, Yunan-Roma geleneğini yansıtan kaynaklardı. Ancak, Batı uygarlığının temeldeki birliği gene de iç savaşları önleyememiştir. Herşey bir yana, tek ve kadir-i mutlak bir Tanrı fikriyle birleşmiş, öteki dünyaya ait yepyeni fikirlerin, uzun dönemde, Kuzey'in eski şiirsel dünyasının belirleyicileri olan kader ve şan kazanma mistiğine büyük bir darbe vurabileceği kabul edilebilir mi? Hıristiyanlığa rağmen, birçok Viking'in, uğruna kendini

feda ettiği bu mistik inançlar tamamen yıkılmış sayılabilir mi? Hıristiyanlığın, İskandinav şeflerini, Rollon ve Svein'ın izinden yürüme ihtirasından koparabileceğini ve onları bu ihtiraslarını gerçekleştirmek için gerekli askerleri toplamalarına engel olabildiğini kim düşünebilir?

Gerçekte, yukarıda koyduğumuz biçimiyle, sorumuz eksik açıklanmış olmaktadır. Önce bir olayın niçin oluştuğunu sormadan, niçin bittiğini nasıl araştırabiliriz? Bu aslında, güçlüğü geriye itmekten başka birşey olmaz. Çünkü, nedenleri açısından İskandinav göçlerinin başlangıcı, sona ermesi kadar karanlıktır. Bu noktada, genellikle daha verimli ve eskiden beri uygarlaşmış toprakların, Kuzey toplumları üzerindeki çekici etkileri kuramının üzerinde zaman yitirmenin yeri burası değildir. Büyük Germen istilaları ve onları izleyen halkların hareketlerinin tarihi, zaten güneşe doğru, uzun süren bir kayışın öyküsü değil midir? Deniz yoluyla yağma geleneği de çok eskidir. Şaşırtıcı bir uzlaşmayla, Gréroire de Tours ve Beowulf Şiiri, ikisi birden, 520'lere doğru, Götar krallarından birinin Frizya kıyılarında giriştiği harekâtın anısını aktarmaktadırlar. O tarihteki bu cinsten diğer girişimler, kuşkusuz, yazılı metinlerin yokluğu nedeniyle bilgimiz dahilinde değildir. Fakat, üzerinde bundan daha kesin bilgi sahibi olduğumuz konu, 8. yüzyılın sonuna doğru, bu uzak mesafeli akınların, o döneme kadar rastlanmayan bir genişliğe ulaşmış olduğudur. Kötü savunulan Batı'nın geçmiştekine nazaran, daha kolay bir av haline mi geldiğini düşünmek gerekir? Ancak, bu açıklama, Avrupa'ya olan saldırılarla aynı zamanda ortaya çıkan, İzlanda'nın iskânı ve Rusya nehirleri boyunca Vareg krallıklarının oluşumu gibi olaylara uygulanamaz. Çünkü, bu yapılırsa, dağılma dönemindeki Merovenj krallığının Sofu Louis ve oğullarının krallığından daha korkutucu olduğu savı, tahammül edilemez bir şekilde ileri sürülmüş olur. Görünen odur ki, kaderlerinin anahtarını, bizzat Kuzey ülkelerinin incelenmesinde aramak, daha uygun olacaktır.

9. yüzyıl teknelerinin, diğer bazı buluntularla birlikte, daha eski tarihli teknelerle kıyaslanması, İskandinavya denizcilerinin Viking'ler çağının hemen öncesinde, kayık inşa tekniklerini çok geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Hiç kuşku yoktur ki, bu teknik gelişmeler olmaksızın, Okyanus aşırı seferleri yapabilmek mümkün olamazdı. Ama acaba, bu kadar çok Norman, bu daha iyi düşünülmüş ve yapılmış kayıkları kullanma zevkini tatmak için mi ülkelerinden uzaklara macera aramaya gittiler? Bundan da-

ha kolay inanabileceğimiz neden, denizcilik edevatlarının denizlerde daha uzaklara gidebilmek amacıyla geliştirilmiş olmalarıdır.

Bir başka açıklama da, 11. yüzyılda Fransa Normanlarının tarihçisi Saint-Quentin'li Doon tarafından önerilenidir. Doon'a göre, göçlerin nedeni, İskandinav ülkelerindeki aşırı nüfus, bunun da nedeni, bu ülkelerdeki çokeşli evlilik uygulamasının yaygınlığıydı. Bu sonuncu yorumu bir kenara bırakalım. Çünkü sadece şeflerin gerçek birer hareme sahip olmalarının yanında —belki de uzağında—, demografi bilimi, çokeşli evliliğin nüfus artırıcı etkisini hiçbir zaman kanıtlayamamıştır. Aşırı nüfus varsayımı bile, ilk bakışta kuşkuyla karşılanabilir. İstilaların kurbanı olan halklar, yenilgilerini mazur gösterebilmenin oldukça safça bir umudu içinde, her zaman düşmanlarının çok büyük sayılarda olduklarını ileri sürmüşlerdir. Örneğin, eskiden Keltler önünde Akdenizlilerin, Germenler önünde Romalıların yaptıkları gibi. Fakat, Normanlar konusunda ileri sürülen bu iddia biraz daha fazla dikkat edilmeye değebilir. Çünkü, Doon bu varsayımı, yeniklerin anlattıklarından değil, aksine yenenlerin anlattıklarından çıkartmakta ve bu varsayım belli bir iç tutarlık göstermektedir. 2. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar süren ve en sonunda Roma İmparatorluğunun çöküşüne neden olan, halkların yer değiştirme hareketlerinin en önemli etkilerinden biri de İskandinav yarımadası, Baltık denizi adaları ve Jutland'da, insanlarını yitirmiş, büyük boşlukların oluşmasıydı. Yerlerinde kalan gruplar ise, birçok yüzyıl boyunca, serbestçe yayılabilmişlerdir. Nihayet, 8. yüzyıla doğru öyle bir an gelmiştir ki, tarımlarının niteliğinden ötürü, bu gruplara coğrafyaları yetememeye başlamıştır.

Gerçeği söylemek gerekirse, Batı'daki ilk Viking harekâtları sabit yerleşim yerlerinin fethinden çok, eve götürülecek olan ganimet elde etmeye yönelikti. Fakat, bu da aslında toprak eksikliğinin sonuçlarını yok etmeye yönelik bir çaredir. Güney uygarlıklarından zorla alınanlar sayesinde, tarlalarının ve otlaklarının daralması karşısında endişelenen şefler ve arkadaşları, prestijleri için gerekli olanları sağlamaya devam edebilirlerdi. Daha mütevazi sınıflarda ise, göç ailenin en küçük çocuklarına, çok kalabalık bir ailenin çaresizliğinden kurtulma olanağı veriyordu. Büyük bir olasılıkla, birçok köylü ailesi bu durumdaydı. 11. yüzyıla ait bir İsveç mezar taşı, bunu kanıtlayıcı niteliktedir. Bu taşın bildirdiğine göre, ailenin beş oğlundan en büyük ve en küçük baba ocağında kalırlarken, ortanca üç tanesi uzaklarda ölmüşlerdir: biri

Bornholm'de, ikincisi İskoçya'da, üçüncüsü de İstanbul'da (31). Nihayet ,toplumsal yapının ve âdetlerin sürekli olarak genişlettiği kavgalar ve kan davaları, insanları atalarının *gaard*'ını terketmek zorunda bırakıyordu. Boş alanların gittikçe kaybolması, bu gibi kimselerin vatanlarında yeni bir yerleşim yeri bulmalarını eskiye nazaran çok daha güç bir iş haline sokuyordu. Çaresiz kalınca da, denizden veya denizin açtığı uzak ülkelerden başka sığınacak yer olmadığını düşünüyorlardı. Eğer düşmanları, yayılma olanağı olan ve daha iyi askerlere sahip krallardan biriyse, kaçmak, göç etmek tek çare haline geliyordu. Alışkanlıkların ve başarının yardımlarıyla, işin zevki de kısa süre sonra bu ihtiyaçtan doğan maceraya eklenince, uzak ülkelere yönelme, aynı anda hem meslek, hem de spor oldu.

Norman istilalarının başlangıcı gibi, sona ermeleri de, istila edilen ülkelerdeki siyasal güçlerin konumuyla açıklanamaz. Hiç kuşku yoktur ki, Otton monarşisi, son Karolenjlere nazaran, ülkesinin kıyılarını korumakta çok daha becerikliydi. Gene hiç kuşku yoktur ki, Piç Guillaume ve ardılları, İngiltere'de çekinilmesi gereken rakipler oluşturmaktaydılar. Ancak, ne birinciler, ne de ikinciler artık ülkelerini savunmak zorunda değildiler. Ama bundan 10. yüzyıl ortasında Fransa'nın ve Günah Çıkartıcı Edward döneminde de İngiltere'nin İskandinavlar için çok zor avlar oldukları sonucu çıkartılmasın. Bütün belirtilere göre, başlangıçta Okyanus yollarına birçok umutsuzu atan İskandinav krallıklarının, göçleri doğuran yapısı kaynağında kurumaya başlamıştı. Artık, insanların ve gemilerin seferber edilmeleri İskandinavya'da kurulan devletlerin tekelindeydi. Onlar da bu haklarını, bütün savaş gemilerine el koyarak kanıtlıyorlardı. Diğer yandan, krallar, disiplinsiz bir zihniyete izin veren ve yasa dışı kimselere çok kolay sığınaklar sağlayan tekil hareketleri artık teşvik etmiyorlardı. Aynı krallar, tahtlarına göz dikmiş bazı kimselerin bu tekil hareketlerden, Saint-Olaf efsanesinde de yazıldığı gibi, kötü emellerine ulaşacak kaynakları elde etmek için yararlandıklarını biliyorlar ve diğerlerinin arasında, bu nedenden de ötürü bütün savaşları tekellerine alıyorlardı. O dönemlerde anlatıldığına göre, Norveç kralı Svein, tekil hareketleri yasaklamıştı. Bu durumda şefler, yavaş yavaş daha düzenli bir yaşama ve ihtiraslarının tatminini ana vatanda, krala veya rakiplerine kapılanarak sağlamaya alıştılar. Yeni topraklar elde etmek amacıyla, iç toprakların tarıma açılması faa-

(31) Nordenstreng, *Die Züge der Wikinger*, Çev. L. Meyn, Leipzig, 1925, s. 19.

liyetine de hız verildi. Geriye, eskiden Knut ve Harold'un yaptıkları türden, bizzat kralın giriştiği fetih hareketleri kalıyordu. Ama, kral orduları, bu gevşek yapılı krallıklarda, harekete geçirilmeleri son derece güç, hantal makinelerdi. Bir Danimarka kralının, Piç Guillaume döneminde, İngiltere'ye yönelik son bir girişimi, daha filo demir alamadan, bir saray darbesi sonucu başarısızlığa uğradı. Kısa bir süre sonra, Norveç kralları amaçlarını, İzlanda'dan Hebridlere kadar Batı adaları üzerinde egemenlik kurmak ve bunu güçlendirmekle sınırlamak zorunda kaldılar. Danimarka ve İsveç kralları da kendilerini Slav, Leton ve Finli komşularına karşı uzun süren askeri harekâtlarla sınırlamak zorunda kaldılar. Bu harekâtlar daha çok intikam girişimlerini andırmaktaydı, çünkü adil bir dönüşümle, Slav, Leton ve Finlilerin giriştikleri korsanlık, Baltık dengelerini sürekli olarak bozuyordu. Bu halkların fetih savaşları, İskandinavların da kurtarma harekâtları, eskiden Escaut, Thames ve Loire havzalarının çok çektiği akınlara fazla benzemekteydi.

AYIRIM 3

İSTİLALARIN BAZI SONUÇLARI VE BAZI DERSLERİ

I. Kargaşa

Son istilaların kargaşasından Batı yaralarla kaplı olarak çıktı. Kentler bile, özellikle İskandinavlarınki olmak üzere, saldırılardan kurtulamamışlardı. İstilalar yatıştıktan sonra da, talandan ve halkının terketmiş olmasından ötürü birer harabeye dönmüş olan bu kentler, yaralarını sarmakta güçlük çetkiler. Kargaşa döneminin yıkıntıları, normal yaşama geçtikten sonra da, kentlerin uzun süre güçsüz kalmalarına yol açtı. Diğer bazı kentler ise, çok daha kötü durumdaydılar. Örneğin, Karolenj İmparatorluğunun, Kuzey Denizi kıyısındaki başlıca iki limanından Ren deltası üzerinde bulunan Durstede bir mezraa; Canche nehrinin ağzı üzerindeki Quentovic de küçük bir balıkçı köyü haline dönüşmüşlerdi. Nehir yolları boyunca, tüm ticarî faaliyetler, her türlü güvenliklerini yitirmişlerdi. Örneğin, Paris'li tüccarlar 861'de kentlerini terkedip tekneleriyle kaçarlarken, Norman kayıkları tarafından çevrilmiş ve esir edilerek satılmak üzere başka yere götürülmüşlerdi. Ama asıl çile çekenler, çoğu zaman gerçek birer çöle dönen kırsal alanlardı. Toulon bölgesinde. Freinet haydutlarının bölgeden uzaklaştırılmalarından sonra, toprakları iyice temizleyip, yeniden tarıma açmak gerekmişti. Toprak mülklerinin eski sınırlarının tanınamaz hale gelmiş olmasından ötürü, bir belgenin bildirdiği gibi, «herkes gücü oranında toprağa sahip oluyordu» (32). Vikingler tarafından çok sık

(32) *Cartulaire de l'Abbaye de Saint-Victor de Marseille*, éd. Guérard, Nu. LXXVII.

çiğnenmiş olan Tours bölgesinde, 14 Eylül 900 tarihli bir sözleşme metni, Indre vadisindeki Vontes'da küçük bir senyörlük ile üzerindeki Martigny köyünün durumlarını ortaya koymaktadır. Bu sözleşmeye göre, Vortes'da serf statüsündeki beş kişi, «toprağı ancak barış durumunda işleyebilirler»di. Martigny'de ise, serflerin yükümlülükleri özenle sıralanmıştır. Fakat, bunlar geçmişe aittir, çünkü burada hâlâ 17 serf tarlası ya da *mansus* bulunmaktaysa da, artık bu topraklardan herhangi birşey elde etmek mümkün değildir. Bu fakirleşmiş topraklar üzerinde yalnızca 16 aile reisi yaşamaktadır. Bu durum, istila öncesinde her birinin üzerinde iki veya üç ailenin yaşadığı, *mansus* başına, birden daha az bir aile sıklığını ortaya koymaktadır. Erkeklerden çoğunun, «ne karısı, ne de çocuğu» vardır. Bunlarla birlikte, şu trajik nakarat sıklıkla duyulmaktadır: «Eğer barış olsaydı, bu adamlar bu toprağı işleyebilirlerdi» (33). Ancak, tahribatın bütünü istilacıların eseri değildi. Çünkü, düşmanı teslim olmaya zorlamanın en iyi yolu onu aç bırakmaktı. Örneğin, 894 yılında, eski Chester surlarının içine sığınmak zorunda kalan bir Viking çetesini teslim alabilmek için, bir kroniğin bildirdiğine göre, İngiliz askerleri «civardaki tüm hayvanları götürdüler, hasatı ya yaktılar, ya da hayvanlarına yedirdiler» Doğal olarak, köylüler, diğer tüm sınıflardan çok daha büyük bir umutsuzluğa sürüklenmişlerdi. Sen ile Loire arasındaki havza ile Moselle bölgesinde, birbirlerine yeminle bağlanan köylü gruplarının, büyük bir enerji sıçramasıyla, talancıları zaman zaman izledikleri görülüyorduysa da, kötü örgütlenen bu gruplar, hemen her seferinde, son ferdine kadar katlediliyorlardı (34). Ancak, kırların umutsuz durumundan ötürü acı çeken tek unsur tek başlarına köylüler de değildi. Surları dayanan kentler bile, kırların durumundan ötürü açlık çekiyorlardı. Gelirlerini topraktan elde eden senyörler fakirleşmişlerdi. Özellikle Kilise senyörlükleri, hayatlarını büyük zorluklarla sürdürebiliyorlardı. Bütün bunların sonucu olarak, daha sonra yüz yıl savaşlarının bitiminde de ortaya çıkacak olan, manastır hayatının derinden gerilemesi ve buna bağlı olarak, entellektüel yaşamın çöküntüye girmesi olgusu ortaya çıktı. Bu durumdan en çok etkilenen İngiltere'ydi. Kendinin önayak olarak çevirttiği, Büyük Grégoire'ın *Kırsal Kural* adlı kitabına yazdığı önsözde, Kral Alfred, «herşey yakılıp, yıkılmadan

(33) Bibl. Nat. Baluze 76, Pol. 99 (14 Eylül 900).

(34) *Ann. Bertiniani*, 859 (F. Lot tarafından önerilen düzeltmeyle birlikte *Bibl. Ec. Chartes*, 1908, s. 32 Nu. 2) — Regino de Prüm, 882. Dudon de Saint-Quentin, II, 22.

önceki zamanlarda, İngiliz Kiliseleri hazineler ve kitaplarla dolup taşıyordu» diyerek, acıyla yakınmaktadır (35). Gerçekte de bu durum, eskiden bütün Avrupa üzerinde parlayan Anglo-Saxon kilise kültürünün sonunu belirleyen çan sesleriydi. Ama herşeyin ötesinde, istilaların her yerde en uzun süren etkisi, müthiş bir güç kaybı olarak ortaya çıktı. Nisbi bir güvenlik sağlandığında, sayıları azalmış insanlar, kendilerini, eskiden işlenen ama şimdi çalılarla kaplanmış, geniş boşlukların önünde buldular. Hâlâ çok bol olan bakir alanların fethi en az bir yüzyıl ertelenmişti.

Diğer yandan, bu maddî felâketler, başa gelenlerin tamamı değildi. Buna koşut olarak, zihinlerde meydana gelen şoku da ölçmek gerekmektedir. Bu şok özellikle, Frank İmparatorluğunda çok derin oldu. Çünkü buradaki fırtına, en azından nisbî, bir sükûnetten sonra ortaya çıkmıştı. Hiç kuşkusuz, Karolenj barışı çok eskilere dayanmaktaydı ve tam bir sükûnet getirdiğini de ileri sürmek mümkün değildi. Ancak, insanların bellekleri geriye doğru pek duyarlı değildir ve hayal kurma yetenekleri de iyi gelişmiştir. Buna en güzel örnek, birçok kentte de tekrarlanmış olan, Reims kentinin tahkimatlarının öyküsüdür (36). Sofu Louis zamanında, kentin piskoposu, İmparatordan eski Roma surlarının taşlarını söktürerek bunları katedral inşaatında kullanma konusunda iznini istemişti. Flodoard'ın yazdığına göre, «mutlak bir barışın tadını çıkartan ve İmparatorluğunun ünlü gücünden iftihar duyarak; herhangi bir barbar saldırısından kuşkulanmayan» İmparator da bu izni vermişti. 50 yıl bile geçmemişti ki, «barbarlar» döndüler. Bu durumda surları aceleyle yeniden inşa etmek gerekti. Bu tarihten sonra Avrupa'nın dikmeye başladığı surlar ve tahkimatlar, artık büyük bir endişenin görünür simgesi gibiydiler. Artık, talan tedbirli kimselerin sözleşmelerinde öngördükleri alışılmış bir olay haline dönüşmüştü. Örneğin 876'da Lucques civarında yapılan bir toprak kirası sözleşmesi, «eğer putperest ulus, evleri ve içindekileri veya değirmeni yakar veya yıkarsa,» kiranın ödenmeyeceğini hüküm altına alıyordu (37). Veyahut, bundan 18 yıl önce, bir Wessex kralının vasiyetnamesinde olduğu gibi, mallarından ödemeyi yük-

(35) *King Alfred's West Saxon Version of Gregory's Pastoral Care*, éd. Sweet (E.E.S., 45) s. 4.

(36) Bkz. Vercauteren, *Etude sur les cités de la Belgique Seconde*, Bruxelles, 1934, 371, N. I., Tournai için bkz. *V. S. Amandi*, III, 2 (*Poetae aevi carol*, c. III, s. 589).

(37) *Memorie e documenti per servir all'istoria del ducato di Lucca*, c. V, 2. Nu. 855.

lendiği sadakaların, eğer bu amaca tahsis edilen topraklarda «insan ve hayvan kalırsa ve buralar çöle dönüşmezlerse,» ödenmeye devam edileceği yazılıyordu (38). Dua kitaplarının zamanımıza kadar koruyarak getirdiği, uygulamaları farklı, duyguları eş, tüyler ürpertici dualar, Batı'nın bir ucundan, diğerine birbirlerine sesleniyorlardı. «Ebedi teslis...hristiyan halkını inançsızların baskılarından kurtar» —Burada kastedilenler büyük bir olasılıkla Araplardır.— Kuzey Galyada da «Ey Tanrım, krallıklarımızı harab eden gaddar Noman milletinden bizi kurtar.» ve Modena'da Saint Gemignano'ya «Macar oklarına karşı koruyucumuz ol» diye yalvararak (39). Bir süre, bütün günlerini yakarışlarla geçiren bu müminlerin ruh hallerini, düşünmeye çalışalım. Bir toplum, cezalandırıldığını düşünmeden, uzun süre alarm durumunda yaşayamaz. Hiç kuşkusuz, Arap, Macar veya İskandinav akınları, ruhlar üzerine çöken bu karanlığın tüm sorumluluğuna sahip değillerdi. Ama bu sorumluluktaki payları çok büyüktü.

Ama, bu sarsıntılar sadece tahrip edici olmadılar. Kargaşa, Batı uygarlığının güç dengelerinde, bazen derinlere varan, bazı değişmelere yol açtı.

Galya'da büyük sonuçlara yol açan, ancak, yazılı kaynak yokluğundan, tahminen çıkardığımız, büyük yer değiştirme hareketleri meydana geldi. Kel Charles'm tahta geçtiği günden itibaren, yöneticilerin, pek de başarılı olamadıkları halde, istilacılardan kaçan köylüleri evlerine gönderme gayreti içinde oldukları görülmektedir. Aşağı Limoges bölgesinin halkı, o döneme ait birçok metnin de gösterdikleri gibi, dağlarda sığınak aramaya uğraşmışlar, ortalık yatıştığında da çoğunun bu zorlu yaşamı başaramadığı ve evlerine dönemiyecekleri anlaşılmıştır. Ama özellikle, Burgonya'da düzlük bölgeler, dağlık bölgelere nazaran daha fazla nüfus kaybına uğramışlardır (40). Fakat, ülkenin heryerinde haritadan silinen

---

(38) Kral Aethelwulf'un Vasiyetnamesi, *in Asser's Life of King Alfred*, éd. W.H. Stevenson, c. 16.

(39) R. Poupardin, *Le Royaume de Provence sous les Carolingiens*, 1901 (Bibl. Ec. Hautes Etudes, Sc. Histor, 131).
— L. Delisle, *Instructions Adressées par le Comité des Travaux Historiques ... Littérature Latine, 1890*, s. 17 — Muratori, *Antiquitates*, C. I, col. 22.

(40) *Capitularia*, C. II, Nu 273, C. 31 — F. Lot, *in Bibl. Ec Chartes*, 1915, s. 486 — Chaume, *Les Origines du Duché de Bourgogne*, c. II, 2, s. 468-469.

eski köylerin tamamının da kılıç ve ateşle yok edildiklerini söylemek mümkün değildir. Çoğu, sadece daha emin sığınaklara ulaşabilmek kasdıyla terkedilmişlerdir. Köylerin bu amaçla terkedilmelerinin arkasında yatan güdü, evrensel tehlikenin, her zaman olduğu gibi bu kez de, insanları birarada toplanmaya itmesidir. Bu konuda, laiklerden çok din adamlarının uzaklara kaçış öykülerini daha iyi biliyoruz. Bunlar, sürgün yolları boyunca, kitap sandıklarıyla beraber, dinsel geleneklerini de götürdüklerinden, Katolik birliğinin olduğu kadar, Azizler kültünü de güçlendiren bir çok efsaneler onları izlemişlerdir. Özellikle, Breton kutsal metinlerinin büyük göçü, çok uzaklara kadar özgün bir dinsel yazıtlar bilgisinin yayılmasına neden olmuştur. Saf ruhlar tarafından kolaylıkla kabul edilen bu metinler, içerdikleri mucizelerden, bu iyi kabulü sağlayabildikleri için, iftihar etmekteydiler. Fakat, siyasal haritanın en hassas değişiklikler geçirdiği yer, özellikle yaygınlaşan ve uzun süren bir istilaya uğrayan İngiltere oldu. İstila öncesinde güçlü olan, Kuzey-Doğu'daki Northumbria ve merkezdeki Mercia krallıklarının yıkılışı, daha önceki dönemde başlayan Wessex yükselişine uygun ortam sağladı. Ve, bu Güney topraklarından çıkan krallar, onlara ait bir belgede belirtildiği gibi, «Bütün Britanya'nın İmparatoru» oldular (41). Onların mirası da, daha sonra, İngiltere'yi işgal eden Knut ve Fatih Guillaume'un eline geçti, Güney kentleri, önce Winchester, sonra da Londra, siyasal merkezin güneye kaymasının ürünü olarak, tüm ülkeden toplanan vergilerin kendilerine doğru akmasına tanık olmaya başladılar. İstila öncesinde Northumbria manastırları çok ünlü araştırma merkezleriydiler. Bunlardan birinde ünlü Bède yaşamış, Alcuin büyük yolculuğuna buradan başlamıştı. Önce Danimarkalıların yağmaları, arkasından da, isyanları bastırmak isteyen Fatih Guillaume'un sistematik yıldırma harekâtları, bu entellektüel üstünlüğe son vermişti. Daha da ötesi, Kuzey bölgesinin bir bölümü ebediyen İngiltere'nin elinden çıkmıştı. Aynı dili konuşan diğer halklardan, Viking'lerin Yorkshire'a yerleşmeleriyle koparılan, Edinburg kalesi civarındaki ovalarda yaşayan Anglo-Saxon nüfus, dağlardaki Kelt şeflerinin egemenliği altına girmişlerdi. Böylece, İskoçya krallığı, dilsel ikilemi içinde, geriye doğru bir şokla, İskandinav istilasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı.

---

(41) Joliffe, *The Constitutional History of Mediavel England*, London, 1937, s. 102.

II. İstilaların İnsani Katkısı : Dilin ve Adların Tanıklığı

Ne Arap korsanları, ne de Tuna ovası dışında Macarlar, kanlarını önemli oranda, yaşlı Avrupa'nınkine karıştırmışlardı. Buna karşılık, İskandinavlar, yağmalamakla yetinmeyerek, İngiltere ve Neustria Normandiya'sındaki yerleşim alanlarına, tartışılmaz biçimde yeni bir insani unsur ilâve etmişlerdir. Bu katkıyı nasıl ölçebiliriz? Antropolojik veriler, bilimin bugünkü aşamasında, emin olabileceğimiz herhangi birşey söyleyebilecek düzeyde değildirler. Bu durumda, daha dolaysız tanıklıklara başvurmamız gerekmektedir.

Sen Normanları arasında, Rouen civarında, 940'lardan itibaren Kuzey dili, genel bir kullanım aracı olmaktan çıkmıştı. Ama aynı tarihte, Kuzey dili, belki de yakın geçmişte yeni göçmenlerle beslenmiş olan Bessin bölgesinde konuşulmaya devam ediyordu. Devam etmenin ötesinde, bu dil prensliğin içinde o kadar önemliydi ki, iktidardaki dük, ardılma bu dili öğretmeyi zorunlu görmüştü. Şaşırtıcı bir raslantı ile, aynı tarihlerde, 942'de öldürülen dük Uzun Kılıçlı Guillaume'un katlinden sonra çıkan karışıklıklarda, İskandinav gruplarının son kez oldukça önemli rol oynadıklarını görmekteyiz. 11. yüzyılın ilk yıllarına kadar, bir kuzey efsanesinin bildirdiğine göre, bu «Rouen *iarl*»ları (kont), Kuzey şefleriyle olan «kuzenliklerinin anısına» uzun süre sadık kalmışlardır (42). İşte, iki dili de kullanan bu adamlar arasında, mutlaka İskandinav deyimlerini kullananlar vardı. Eğer böyle olmasaydı, 1000 yılına doğru, yakınları Pitou civarında bir Viking çetesi tarafından kaçırılan ve «denizlerin ötesine» götürülen Limoges Vikontesinin, dük II. Richard'a başvurup, onun aracılığını talep etmesini nasıl açıklayabilirdik? O aynı prens ki, 1013'de Olaf'ın çetelerini hizmetine almış ve kendine bağlı adamlardan bazıları da ertesi yıl, Dublin'in Danimarkalı kralının hizmetinde çarpışmışlardı (43). Ancak, bu dönemden itibaren, bir yandan dinsel yakınlaşma, diğer yandan da hemen önceki döneme oranla yatışmaya başlayan kuzeyli göçlerinin etkisiyle, dilsel özümleme kısa aralıklarla hemen hemen sonuca ulaşmıştı. 1028'de yazan Chabannes'lı

(42) *Kutsal Olaf Efsanesi*, c. XX (Sautreau çevirisi, s. 24).

(43) Adémar de Chabannes, *Kronik*, éd. Chavanon, III, c. 44 (Vikontes'in macerası için) — Shetelig, *Vikingeminner i West Europa* (Batı Avrupada Vikinglere ait arkeolojik kalıntılar), Oslo, 1933 (Instituttet for sammen lignende kultur Forksning, A, XVI, s. 242 (Clontarf savaşında Norman birliklerinin varlığı hakkında).

Adémar'a göre ise, bu özümlenme tamamlanmıştı (44). Rollon ve arkadaşlarının konuştukları Normandiya Roman lehçesi ve onun aracılığıyla da halk fransızcası, tarımsal olanlarını geçici olarak bir yana bırakırsak, kuzey dillerinden gemiciliğe ve kıyı coğrafyasına ilişkin birkaç teknik terimden başka birşey almamışlardı. Örneğin, «*havre*» (doğal liman) ve «*crique*» (koy) gibi. Eğer bu cinsten kelimeler, roman dilinin yapısına uygun hale getirilmelerine rağmen, bu kadar canlı kalabildilerse, bunun nedeni, kara hayatı yaşayan, tekne imal etmedeki beceriksizliği kadar bir kıyının yapısını tanımlayabilme olanağından yoksun bir halkın dilinde bunların karşılıklarının bulunmamasındandı.

İngiltere'deki evrim ise tamamen başka bir yönde oldu. Burada, İskandinavlarm kendilerini, kıtadakilerin tersine ,kendi dillerinin yalnızlığına mahkûm ettiklerini söylemek doğru olmaz. Bunlar Anglo-Saxon dilini öğrendiler. Ama bu öğrenmenin amacı, onu tamamen özgün bir tarzda yeniden elden geçirerek yeni bir biçim vermekti. Anglo-Saxon dilinin gramerini büyük ölçekte ve kelime haznesinin de büyük bölümünü benimseyerek, ona kendi öz dillerinden çok sayıda kelime kattılar. Göçmenlerle sıkı ilişkiler içinde olan yerli unsurlar da, kendi hesaplarına bu yabancı kelimeleri sık sık kullanma alışkanlığını elde ettiler. O dönemlerde, konuşma ve üslup milliyetçiliği henüz bilinen duygular değillerdi. Bu duygu, halklarının geleneğine çok fazla bağlı olan yazarlarda bile ortaya çıkmıyordu. Örneğin, Viking dilinden kelime aktarılmasına dair en eski örneklerden biri, bu «öldürücü kurtların» çetelerinden birine karşı verilen 991 Maldan savaşında ölen, Essex savaşçılarını anmak için söylenen şarkıda bulunmaktadır. Artık burada söz konusu olan, Kıtada olduğu gibi, teknik sözcüklere ilişkin bir ödünç verme değildir. İngilizce'de tamamen gündelik kullanıma ait kelimeler, örneğin, gökyüzü *(sky)* veya arkadaş *(fellow)*, alçak *(low)* veya hasta *(ill)* gibi sıfatlar; çağırmak *(to call)* veya almak *(to take)* gibi fiiller; üçüncü şahsın çoğulunu belirleyenlerde olduğu gibi bazı zamirler ve bunlar gibi o kadar çok terim bugün İngilizce sanılarak kullanılmaktadır ki, kimse bunların Kuzey'de doğduklarını aklma getirmemektedir. Böylece diyebiliriz ki, 20. yüzyılda Avrupa dillerinin en yaygınını, dünya yüzeyinde kullanan milyonlarca insan, eğer Northumbria kıyıları «deniz adamları»nın kayıklarını hiç görmeselerdi, gündelik konuşmalarında, kendilerini tamamen değişik bir şekilde ifade etmek zorunda kalacaklardı.

(44) *Ibid*, III, s. 27.

Ancak, bu durumda Fransızca'nın İskandinav dillerine olan borcunun azlığını, İngilizce'nin büyük borcuyla kıyaslayan tarihçi, bunun nedeni olarak göç eden nüfusla, dil etkileşimi arasında doğru orantılı bir ilişki düşlerse, iyice tedbirsiz davranmış olur. Ölmekte olan bir dilin yaşamakta olan bir rakibi üzerindeki etkisini, başlangıçta birincisini ifade aracı olarak kullanan insan sayısıyla ölçmek çok yanlış olur. Diğer yandan, dilin kendine özgü koşullarının da bir etkileşme sürecindeki payları azımsanmıyacak düzeydedir. Galya'nın Romanca lehçelerinden büyük uçurumlarla ayrılan Danca ve Norveç'çe, aslında Viking'ler çağında, kendileri gibi, ortak Germence'den türeyen eski İngilizce'ye çok yaklaşıyorlardı. Bazı kelimeler her iki tarafta da anlam değerleri bakımından olduğu kadar, biçimsel olarak da benzeşiyorlardı. Diğer bazı kelimeler ise, aynı anlamda olmakla beraber, çok hafif biçim farklılıklarına sahiptiler, ama bunların aynılığını karineyle çıkartmak çok kolaydı. İskandinav dilinden gelen, tamamen değişik görünümlü bir kelimenin, İngilizce'dekinin yerine geçtiği durumlarda bile, yerli dildeki aynı kökten başka kelimelerin, bu yeni kelimenin anlamına doğru çağrışım yaratmaları nedeniyle, etkileşim konusunda pek fazla sorun çıkmamaktaydı. Bütün bunlara rağmen, eğer çok sayıda İskandinav İngiltere'ye yerleşip de, yerli halkla sürekli ilişkiler kurmasalardı, bu karma dilin oluşumu gene de açıklamasız kalırdı.

Eğer bu İskandinav kökenli sözcükler, halk diline girebildilerse, bu tamamen İngiltere'nin Kuzey ve Kuzey-Doğu'suna ait lehçelerin sayesinde olmuştu. İskandinav kökenli sözcükler, bu bölgelerin lehçelerinin birer parçası olmuştur. Gerçekten de bu bölgede, özellikle Yorkshire, Cumberland, Westmoreland, Lancashire'in kuzeyi ve «5 Kent» de (Lincoln, Stamford, Leicester, Nottingham ve Derby) denizlerin ötesinden gelen kontlar, en büyük ve en uzun süre ayakta kalan senyörlükleri kendilerine mal etmişlerdi. Gene buralarda, en büyük toprak edinme hareketleri yaşanmıştı. Anglo-Saxon kroniklerinin anlattıklarına göre, York'da oturan Viking şefi, 876'da Deira ülkesini arkadaşlarına vermiş «onlar da artık burayı işlemişlerdi». Daha sonraları, 877 yılında, «hasattan sonra Danimarka ordusu Mercia'ya geldi ve bir bölümünü aralarında paylaştılar». Bu köylü işgalinden doğan ilgi çekici dilsel işaretler, anlatıcıların tanıklığını tamamen doğrulamaktadırlar. Çünkü, İngilizce'ye bu yolla geçen kelimelerin çoğu, iddiasız eşyalar veya ancak köylüyle köylünün ilişkisinde, komşudan öğrenilebilecek basit eylemleri ifade etmekteydiler. Örneğin, ekmek *(bread)*, yumurta *(egg)* veya kök *(root)* gibi.

Ancak, İskandinav dillerinin İngilizce'ye bu derin katkılarını, özel adların incelenmesi yoluyla, net bir biçimde ortaya çıkartmak çok zordur. Yüksek sınıfların kullandıkları özel adlar, bu konuda en fazla bilgi verenleri değillerdir. Çünkü bu sınıflarda ad tercihi, herşeyden önce hiyerarşik bir toplum yapısının prestij beklentilerine boyun eğmekteydi. 10. ve 11. yüzyıllarda, ad seçilmesinde etkin olan yegâne faktör, işte bu prestij güdüsüydü. Adların aile içinde intikalini düzenleyen bütün kurallar geçerliklerini yitirmişlerdi. Soylular, henüz kendi adlarını oğullarına aktarma âdetine sahip değillerdi. Analar ve babalar, en dindarları da dahil, çocuklarına sadece kutsal kişilerin adlarını verme alışkanlığını da henüz edinmemişlerdi. Böylece, o zamana kadar, İngiliz aristokrasisi içinde çok yaygın olan İskandinav kökenli adlar, 1066 işgalinden sonra, bir yüzyıllık bir sürede, toplumsal oluşum içinde iyi bir yeri olduğunu iddia eden tüm kimseler tarafından terkedildiler. Buna karşılık, soylularca terkedilen bu adlar, muzaffer sınıfın ayaklarına dahi yaklaşmaya cesaret etmeyi düşleyemeyen köylüler, hatta burjualar tarafından, daha uzun bir süre kullanıldılar. Örneğin, Doğu Anglia'da 13. yüzyıla kadar; Lincoln ve York kontluklarında, bundan bir yüzyıl sonrasına kadar; Lancaster kontluğunda ise, Orta Çağın en sonuna kadar bu adlar kullanıldılar. Kuşkusuz, hiçbir şey, bu adların sadece Viking'lerden inen kimselerce kullanıldığını düşünmemize izin vermemektedir. Tersine inanmak daha doğru olur, çünkü kırsal alanda taklid ve karşılıklı kız alıp vermeler etkilerini mutlaka yapmışlardır. Fakat, bu etkileşimin olabilmesinin asıl nedeni, birçok göçmenin gelerek, yerlilerle birlikte ve onların arasında, aynı mütevazi hayatı yaşamaya başlamalarıdır.

Neustria Normandiya'sında, bilimsel araştırmaların ne yazık ki fazla ilerlememiş olmalarından ötürü, İngiltere'nin en fazla İskandinavlaşmış kontluklarındakine paralel bir evrimi düşünmek mümkün olabilir. Osbern gibi bazı kuzey kökenli adların kullanımı, soylular arasında 12. yüzyıla kadar sürmüşse de, en azından, yüksek sınıflar bir bütün olarak, çok erkenden özel adlar konusunda fransız modasına bağlanmış olarak gözükmektedirler. Bizzat Rollon, Rouen'da doğan oğlunu Guillaume adıyla vaftiz ettirerek bunun örneğini vermemiş midir? Bundan sonra hiçbir Normandiya dükü atalarının geleneğine dönmemiştir. Öyle görünüyor ki, hiçbiri, krallığın diğer büyük baronlarından farklılaşmak istemiyordu. Ancak, İngiltere'de olduğu gibi, nüfusun daha aşağı tabakaları geleneğe daha sadık kaldılar. Bu konudaki tanığımız, bu-

gün bile, Fransa'nın Normandiya bölgesinde, hâlâ eski İskandinav adlarından türeyen aile adlarının varlıklarını sürdürmeleridir. Soyadları konusunda ise, bütün bildiğimiz, genel olarak bunların en erken 13. yüzyılda istikrar kazandıklarıdır. İngiltere'de olduğu gibi, ad konusundaki bu olgular, Normandiya'da da belli bir köylü nüfusun yerleşmiş olduğuna işaret etmektedirler. Ama bu nüfus hem İngiltere'dekinden daha az, hem de daha dağınıktır.

Diğer yandan, bizzat oluşmasına yol açtıkları insan boşluklarıyla dolu ülkelerde, Viking'ler yeni yerleşme yerleri kurmuşlardır. Yerleşme yeri adları bu savı destekleyecek niteliktedirler. Ama gerçeği söylemek gerekirse, Normandiya'da İskandinav yerleşme tabakasına ait olanlar arasında, başlangıcın kime ait olduğunu saptamak her zaman kolay olmamaktadır. Barbar istilaları sırasında, en azından Bessin'de doğrulanabilen Saxon yerleşimine ait yer adları, işleri zorlaştırmaktadır. Ama, bir çok durumda, tartışma, güçlerden daha yeni olanının lehine çözümlenmelidir. Örnek olsun diye, eğer mümkün olan tamlıkta, Merovenj çağının sonlarına doğru Aşağı-Sen bölgesinde Saint-Wandrille papazlarına ait toprakların bir listesini çıkartabilirsek; bundan iki açıklayıcı ders edinme olanağını elde ederiz. Bunlardan birincisi, daha sonra herhangi bir kuzeyli karışmamış bir biçimde bütün adların Kelt-Romalı veya Frank dönemine ait olduklarıdır. İkincisi ise, bugün bu adların çoğunun kökenini tanımlamaktan uzak olduğumuz, çünkü Norman istilası döneminde birçok yerleşim yerinin ya tahrib edildiği ya da adlarının değiştirildiğidir (45). Zaten bu konuda asıl önemli olanı, kuşkuya daha az yer bırakan bir olgu olan, yığınların konumudur. İskandinav diliyle konuşan köyler, Roumois ve Caux bölgelerinde birbirlerine çok yakın olarak bir yığın halinde bulunmaktadırlar. Buraların ötesinde, hâlâ nisbî sıklıkta bazı Norman yerleşim alanlarına rastlanmaktaysa da, çoğunluk azalmış gibidir. Örneğin, Sen ve Risle arasındaki bölgede ve Lande —ki bu ad kuzey kökenlidir— Ormanı civarındaki yerleşim yerleri, ana vatan tipi tarımcılığı ve orman içi yaşam tarzını andırmaktadırlar. Bütün belirtiler, fatihlerin aşırı dağılmadan ve denizden çok uzaklaşmaktan kaçındıklarını göstermektedir. Vexin, Alençon ve Avranches gibi iç bölgelerde, bunların yerleşimine dair hiçbir ize rastlanmamaktadır.

(45) Bkz.: F. Lot, *Etudes Critiques sur l'Abbaye de Saint-Wandrille*, 1913 (Bibl. Ec. Hautes Etudes, sc. Histor, 204 fasikül), s. XIII ve s. ve p. L, n. 2.

Manş'ın öte yakasında da aynı çelişkilere, ancak daha geniş bir alana yayılmış olarak, rastlanmaktadır. York kontluğu ve İrlanda denizi kıyısındaki Solway körfezinin güneyindeki bölgede, aşırı sıkışmış, ya tamamen İskandinav ya da bazen olduğu gibi İskandinavlaşmış halk; güneye veya merkeze inildiğinde seyrekleşmektedir. Bu seyrekleşme giderek artmakta ve Buckingham ile Bedford'da Kuzey-Batı'ya doğru Thames ovasını sınırlayan tepelere ulaşıldığında, İskandinav nüfusu birkaç birime kadar düşmektedir.

Muhakkak ki, Viking usulüne göre adlandırılan bütün yerleşim yerleri, mutlaka nüfusları tamamen yenilenmiş eski yerleşim yerleri veya Viking'lerin kurmuş oldukları yeni yerleşim yerleri değillerdi. Bunlar, istisnalar bir yana, tartışılmaz olgulardır. Sen kıyılarında, küçük bir vadinin ağzına yerleşen göçmenler, burayı kendi dillerinde «soğuk dere» olarak adlandırmayı düşünmüşlerdi. Bugün burası, Candebec adını taşıyor. Bu olgudan ötürü, köyün halkının tamamının kuzey dilini konuşmuş olduklarını nasıl düşünebiliriz? Yorkshire'ın kuzeyindeki birçok yer kendilerine «İngilizler köyü» *Ingleby —by* sözcüğünün tartışılmaz biçimde İskandinav'ca olmasına rağmen— adını vermekteydiler. Bu adlandırma, ülkede bazı yerlerde, İngiliz nüfusa sahip köylerin bulunması büyük bir özgünlük olmaktan çıkınca, bütün anlamını yitirmiştir. Köy adlarının değiştiği yerlerde, bu değişikliğin yanı sıra, Coğrafyanın bütünü, ithal malı adlarla bezenmiştir. Açıktır ki, tarlaların mütevazi adları, ancak köylüler tarafından değiştirilebilirdi. Bu durum, Kuzey-Doğu İngiltere'de yaygındır. Normandiya için ise, bir kez daha araştırmaların yetersizliğini bildirmek zorundayız. Diğer tanıklıklar ise, ne yazık ki daha az güven vericidirler. Sen civarında olduğu gibi, Büyük Britanya'da da köylerin birçoğunun adı, İskandinav kökenli bir insan adıyla başlayan bileşik kelimelerden meydana gelmektedir. Köye adını veren kimsenin her zaman mutlaka göçmen bir şef olmasına karşılık, metbularının her zaman aynı soydan oldukları düşünülemez. Caux'daki Hastein'de Hattantot, ve Yorkshire'daki Tofi of Towthrope gibi senyörleri emekleriyle besleyen önemsiz kimselerin, bu efendiler gelmeden önce, acılarıyla geliştirdikleri bu topraklar üzerinde, atadan oğula uzun süreden beri yaşamadıklarını bize kim söyleyebilir? Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, köy adlarının birinci parçalarının, yabancı kökenli olmalarına karşılık, ikinci parçaları bunun tersine olarak yerli dillere aittir. Senyör Hakon'un topraklarından söz edenler onu Hacquenville olarak adlandırırlarken, mutlaka istilacının dilini unutmuşlar, veya akla daha yakın olanı, bu dili hiçbir zaman kullanmamışlardı.

III. İstilaların İnsani Katkısı : Hukukun ve Toplumsal Yapının Tanıklıkları

Hukuk alanında da tüm tanıklıklar aynı geçerlikte değillerdir. Bir avuç yabancı yöneticinin güç merkezlerine sahip olmaları bazı etkileri açıklamaya yetmektedir. Çünkü, fethedilmiş İngiltere'de İskandinav kontlar, adaleti sağlarlarken, İngiliz olsalar bile uyruklarını, adalet terimlerini denizlerin ötesindeki adamların tarzında kullanmaya alıştırmışlardır : *lagu, law.* İşgal edilmiş bölgeyi de kuzey usulünce alt birimlere bölmüşlerdir : *wapentakes, ridigs.* Göç eden şeflerin girişimiyle, İngiltere'ye yepyeni bir hukuk girmiştir. 962'ye doğru, Wessex krallarının zaferinden sonra, bunlardan biri olan Edgar şöyle diyordu : «Danimarkalılar arasında laik hukukun, onların örflerine göre düzenlenmesine devam edilmesini istiyorum» (46). Böylece, eskiden kral Alfred'in Viking'lere terketmek zorunda kaldığı toprakların çoğu, 12. yüzyıla kadar «Danimarka hukuku ülkesi» *(Danelaw)* ortak adı altında anıldılar. Fakat, böylece adlandırılan bölge, yer adlarının yoğun bir İskandinav nüfusu belirlediği sınırların ötesine taşmaktaydı. Bunun anlamı, her bölgedeki yürürlükteki örfün, yerel büyük yasama kurulları tarafından saptandığı ve güçlülerin yabancı bir kökenden olmalarından ötürü, yığınların oyunun hesaba katılmadığıydı. Normandiya'da sadakat kavramı, bir süre ithal malı olan *dreng* terimi ile ifade edildiyse de; barışa ilişkin yasama terimleri sonuna kadar İskandinav damgasını taşıdıysa da, bunların varlığı, İskandinav damgasının genişliğini tayin etmemize izin verecek ölçekte değildirler. Çünkü, tabiyet ilişkileri çok dar bir çevreyi ilgilendiriyordu ve kamu düzeni, özü gereği sadece hükümdarlara ait bir konu olarak kalmaktaydı (47). Askerî sınıfların hiyerarşisine ilişkin bazı özelliklerle ilgili, ileride göreceğimiz bir kaç istisna bir yana, bir bütün olarak Norman hukuku çok kısa sürede, kendine özgü bütün etnik rengini yitirmiştir. Yüksek fransız soyluluğunun âdetlerini benimseyen İskandinav kökenli düklerin elin-

(46) Edgar Yasaları, IV, 2. 1.

(47) *Dreng* kelimesi için : Steenstrup, *Normandiets Historie under de Syv Forste Hertuger 911-1066* (Fransızca bir özetle birlikte) *in* «Danimarka Kraliyet Bilimler ve Edebiyat Akademisi Yıllığı n 7. Seri, Edebiyat Bölümü, c. V, Sayı 1, 1925, s. 268 Barışa ilişkin hükümler için : Yver, *L'Interdiction de la Guerre Privée Dans le Très Ancien Droit Normand* (Norman Hukuku Haftası Çalışmalarından Ayrı Basım), Caen, 1928. K. Amira (Steenstrup, *Normannerne*, c. I. hakkında), *Die Anfänge des Normannischen Rechts, in Hist. Zeitschrift*, c. XXXIX, 1878, adlı makalesini okumakta yarar vardır.

de, otoritenin yoğunlaşması, hiç kuşkusuz iktidarın parçalandığı *Danelaw*'dan daha fazla hukuksal özümlenmeye yatkındı.

İskandinav istilasının derinlemesine etkilerini ölçebilmek için, her iki tarafta da, özellikle taşrada ve kontluklarda yoğunlaşan aşağı tabakaların yapılarına bakmak gerekmektedir. Gene bu konuda, Leicester ve Stamford gibi, istilalar döneminde buralara yerleşen tüccar ve savaşçıların hukuksal geleneklerine uzun süre sadık kalan, İngiliz kentlerine bakmak gerekir. Nihayet, hem Normandiya'da, hem de İngiltere'de, küçük kırsal topluluklara bakmak gerekir.

Köylülere ait toprakların bütünü, Orta Çağ Danimarka'sında *bol* adını alıyordu. Kelime sonra Normandiya'ya geçerek, burada ya bazı yer adlarında sabitleşti, ya da bahçe ve meyvalığı kapsar bir şekilde çitle kaplı çiftlik evi anlamına gelmeye başladı. Caen ovasında ve *Danelaw*'ın büyük bir bölümünde, aynı kelime, tarlalar arasındaki paralel uzun parselleri belirtmek için kullanılmaktaydı: Normandiya'da «*delle*», *Danelaw*'da *dale*. Aralarında doğrudan bir ilişki olmayan iki bölge arasındaki bu çarpıcı raslantı, ancak, ortak bir etnik etkiyle açıklanabilir. Caux bölgesi, civarındaki Fransız bölgelerinden, tarlalarının özel biçimiyle ayrılmaktadır. Kabaca kare biçiminde olan ve raslantısal olarak dağılmış gibi duran bu tarlalar, civar halkın yerleşmelerinden sonraki tarihlerde meydana gelen, daha yeni bir düzenlemeyi belirlemektedirler. «Danimarka İngiltere»'sinde alt üst oluş, ilkel tarımsal birim olan *hide* ve onun daha küçük birimi olan «çift»i yok edecek kadar büyük boyutlu olmuştur (48). Bazı şefler, o toprakta doğmuş olan doğrudan üreticilerin üstünde, onların eski senyörlerinin yerini almakla yetinmeyerek, tarlaların mütevazi adlandırma usullerini değiştirme arzu veya gücüne sahip olmuş olabilirler.

Bundan da öteye, *Danelaw*'ın toplumsal yapısıyla, Normandiya'nınki arasında, kurumların yakın akrabalığını belirleyen bir ortak çizgi görülmektedir. Kuzey Fransa'nın geri kalan bölgelerinde, senyör ve «adamı»nı birbirlerine bağlayan hizmet bağı hem ırsi, hem çok güçlü, hem de çok katı iken, Normandiya kırları, bu bağı hiç tanımamışlardır. Belki de Rollon öncesinde Normandiya'da

(48) İngiliz bilginlerinin genel kanısının aksine ve sanıyorum ki yanlış olarak, M. Joliffe Kuzey-Doğu İngilteredeki «çift»in İskandinav istilalarının sonucunda ortaya çıkan alt üst oluş nedeniyle oluştuğunu reddetmektedir. Özellikle bkz. *The Era of the Folk, in, Oxford Essays in Medival History Presented to H. E. Salter*, 1934.

yavaş yavaş yayılmaya başlayan bu uygulama, onun döneminden itibaren tamamen ortadan silinmiştir. Aynı biçimde, Kuzey ile Kuzey-Doğu İngiltere uzun süre köylülerinin özgürlükleriyle belirginleşmiştir. Küçük üreticilerin çoğu, genel olarak köylülerin tamamına yakın kısmının, senyör mahkemelerinde yargılanmalarına karşılık, tamamen özgür insan statüsündeydiler. Senyörlerini istedikleri zaman terkedebilirlerdi; her durumda topraklarını istedikleri gibi satabilirler veya devredebilirlerdi. Nihayet, «Danimarkalılar» ülkesinin dışındaki bölgelerde birçok doğrudan üreticinin maruz kaldıkları yükümlülüklerden çok daha hafifini ve çok daha iyi saptanmışını ödemek durumundaydılar.

Bu bağlamda, Viking döneminde, senyörlük rejiminin İskandinav halklarına tamamen yabancı olduğuna emin olabiliriz. Aca ba, az sayıda olan fatihler, yenik halkların emeğiyle geçinmekle yetinerek, bunları eski bağımlılıklarından azad etmeyi mi düşünmüşlerdi? İstilacıların yerleştikleri bölgelere geleneksel köylü bağımsızlığı ilkelerini getirmiş olmaları, açıkça çok daha kitlesel bir Norman yerleşmesine işaret etmektedir. Mutlaka, halktan savaşçılar, toprak paylaşımından sonra, mızrağın yerine sabanı veya pulluğu koyarak, ana vatanda bilmedikleri bir tabiyete maruz kalmak için bu kadar uzaklara gelmiyorlardı. Ancak, ilk gelenlerin çocukları, oldukça kısa sürede, komuta kademelerinin içinde bulundukları konuma uyarak, kendilerinin başkalarına uyguladıkları zorlamaları, sonunda kendileri de kabullenmek zorunda kaldılar. Göçmen şefler, diğer ırktan benzerlerinin verimli örneğini taklit etmekte acele ettiler. Kilise'de, bir kez yeniden örgütlendikten sonra, geçimliğinin en çoğunu senyörlük haklarından elde ettiğinden, aynı yönde çalışmaya başladı. Ne Normandiya, ne de *Danelaw*, senyörlüksüz ülkeler olamadılar. Ama birçok yüzyıl boyunca, bağımlılık ilişkileri burada, diğer yerlere nazaran, daha az ezici ve daha az genelleşmiş olarak kaldı.

Bu durumda, herşey bizi aynı sonuçlara götürmektedir. İskandinav göçmenlerini, Fatih Guillaume'un «Fransız» arkadaşlarına bakarak, yalnızca şeflerden meydana gelen bir sınıf olarak düşünmekten daha yanlış birşey olamaz. Kuzey ve Kuzey-Doğu İngiltere'de olduğu gibi, mutlaka Normandiya'da da, İsveç mezar taşlarında anlatılanların aynısı, birçok köylü savaşçı, Kuzey'li teknelerini terkederek karaya çıkmışlardı. Bazen eski sakinlerinden gaspedilen, bazen kaçanların terkettikleri köylere yerleşen; bazen de ilkel yerleşim yerlerinin kalıntılarını kendilerine köy olarak benimseyen bu göçmenler, yeni köy kuracak veya eskisinin

adını değiştirecek kadar kalabalıktılar. Bu göçmenler, etraflarına, kendi kelimelerini ve özel adlarını yayacak; istiladan zaten şaşkına dönmüş kırsal toplumun birçok yaşamsal noktada, toplumsal yapı ve tarımsal donanımlarını değiştirebilecek kadar fazla sayıdaydılar.

Ancak, İskandinav etkisi, Fransa'da, doğal olarak daha tutucu olan kırsal yaşam bir yana, toplam olarak, İngiltere'dekinden daha kısa süreli olmuştur. Bu konuda, yukarıda söylediklerimiz, arkeoloji tarafından da doğrulanmaktadır. Elimizdeki örneklerin acınacak derecedeki azlığına rağmen, Kuzey sanatının kalıntılarının bu bölgede İngiltere'dekilerden çok daha kıt olduğu söylenemez. Birçok neden bu çelişkileri açıklayıcı niteliktedir. Fransa'nın İskandinav'laşmış bölgelerinin alanca daha dar olması, onu yabancı etkilerine daha açık hale getiriyordu. Yerli halkla, ithal edilen kültür arasındaki zıtlaşma burada çok daha belirgindi. Bu durumda, iki kültür arasında alış veriş mümkün olmadığından, ancak daha az dirençli olanın özümlenmesi durumu ortaya çıkıyordu. Öyle gözükmektedir ki, Normandiya her zaman sık bir nüfusa sahip olmuştur. Vahşice harab edilen Roumois ve Caux bölgeleri hariç, istilalardan sonra da yerlerinde kalan yerli nüfus, istilacılara nazaran daha büyük bir yoğunluktaydı. Nihayet, istilacıların İngiltere'ye olan göçleri iki yüzyıldan fazla bir sürede, sürekli dalgalar halinde olmuşken, Normandiya'ya olan göç, birkaç dalga halinde ve oldukça kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, Normandiya'yı istila edenler, işgal ettikleri toprakta bile nüfus olarak oldukça zayıf kaldılar.

IV. İstilaların İnsani Katkısı : Göçmenlerin Nereden Geldikleri Sorunu

Evet, az veya çok bir kuzeyli nüfus yerleşti. Ama bunlar tam olarak, Kuzey'in hangi bölgelerinden geldiler? Bunu araştırmak, o dönemde yaşayanlar için bile her zaman kolay olmamıştır. Çeşitli İskandinav lehçelerini konuşanlar birbirlerini kolayca anlıyorlardı. Bunun yanında, ilk İskandinav çetelerinin talan için biraraya gelen maceraperestler olmaları, bu grupların çok karışık insanlardan meydana gelmelerine neden oluyordu. Ancak gene de, çeşitli İskandinav halklarının herbirinin kendine özgü gelenekleri vardı ve bunlar her zaman canlıydı. Ulusal kimliklerinin farklılığı konusunda sahip oldukları bu duygu, ana vatanda

büyük krallıklar kurulmaya başlanınca, daha sivri bir şekilde ortaya çıkmıştı. Fetih alanlarında, savaşlar Danimarkalılar ve Norveçlileri karşı karşıya getirmişti. Zamanla, bu düşman kardeşlerin, Hebridler, İrlanda kıyılarındaki küçük krallıklar ve York krallığı için birbirleriyle savaştıkları görüldü. Hatta bu iki ulus arasında, «5 kent» için yapılan savaşta, Danimarkalı garnizonlar rakipleri Norveçlilere karşı, Wessex'deki İngiliz kralı yardımlarına çağırmaktan çekinmemişlerdi (49). Çoğu zaman etnik adetlerdeki derin ayrılıklardan kaynaklanan, bu farklılık bilinci, her yerleşme yerine göre, istilacının kökenini belirlememize izin verecek bazı olanaklar sağlamaktadır.

Knut döneminde, daha önceden gördüğümüz üzere, İngiltere'nin fatihleri arasında İsveçliler görünmektedir. Diğer bazı İsveçliler, Frank devletinin talanına katılmışlardır. Örneğin, Södermanland eyaletindeki mezar taşında, ölümü «oralarda, batıya doğru, Galya'da» diye bildirilen Gudmar gibi (50). Ancak, İsveçlilerin çoğunluğu başka yolları yeğlemişlerdir. Güney ve Doğu Baltık kıyıları çok yakınlarındaydı. Rus nehirlerindeki pazarların meydana getirdiği avlar çok çekiciydi. Bu nedenlerle uzağa gitme ihtiyacını pek hissetmediler. İngiltere'yi kuzeyden dolanan deniz yoluna alışkın olan Norveçliler, bu bölgede yer alan takım adalarla, İrlanda'nın kolonizasyonuna en fazla adam sağlayan ulus oldular. İrlanda'yı o kadar benimsediler ki, İngiltere'nin fethine Norveç'ten değil de buradan hareket ederek giriştiler. Bu durum, Solway koyundan Dee'ye kadar İngiltere'nin batı kıyılarındaki kontluklarındaki istilacı halkın neden yalnızca Norveç asıllı olduğunu açıklamaktadır. Daha ileride, adanın içlerine girildikçe, nisbî olarak azalmış da olsa, onların izlerine Yorkshire'ın doğusunda; daha da az olarak, bu kontluğun diğer yerlerinde ve «5 kent» civarında rastlanmaktadır. Fakat, buralarda bu nüfus artık her yerde Danimarka'lı unsurlara karışmış durumdadır. Bu karışımda, Norveçlilerin payı, Danimarkalılara nazaran çok küçüktür. İngiliz toprağına yerleşen göçmenlerin büyük çoğunluğu, öyle görülmektedir ki, İskandinav halklarının ana vatanın daha güneyinde yaşayan unsurlarına mensupturlar.

Normandiya hakkındaki sözel kaynaklar, umut kıracak kadar fakirdirler. Bundan da kötüsü, birbirleriyle çelişmektedirler. Ör-

(49) Bkz. Allen Mawer, *The Redemption of the Five Boroughs, in, Engl. Hist. Rev.* c. XXX VIII, 1923

(50) Montelius, *Sverige Och..., op. cit.*, s. 20

neğin, Normandiya dükleri kendilerini Danimarka kökeninden sayarlarken, bir Normandiya efsanesi, Rollon'u Norveçli olarak göstermektedir. Bu durumda yer adları ile, tarımsal âdetlerin tanıklığına başvurmak gerekecektir. Ancak, her iki konu da bugüne kadar, çok az araştırılmıştır. Danimarka unsurunun varlığı kesine benzemektedir. Norveç'in güneyinden gelenler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Hangi oranlarda ve Normandiya coğrafyasında nasıl dağılmış olarak? Bunlar hakkında bir kanıya varmak, şu anda mümkün değildir. Ancak, eğer Caux topraklarıyla, Caen ovası arasındaki son derece açık farkları işaret etmeye cesaret ederek, bunların farklı halkların yerleşmelerini belirlediğini söyleyebiliriz. Caux'nun düzensiz tarlaları Norveç'inkileri, Bessin'in sıraya dizilmiş tarlaları da Danimarka'nınkileri hatırlatmaktadır. Bu, hâlâ son derece narin, hipotezi ileri sürerken, çok kutsal bir amaca sadık kalmaktayım. Tarihin, hâlâ bitirilmemiş bir kazının bütün çekiciliğine sahip bir alan olduğunu, okuyucuya unutturmama amacı.

V. Dersler

Bir Provence tepesine tünemiş bir avuç haydut, bir yüzyıl boyunca, muazzam bir dağ kitlesi boyunca, güvensizlik yayabilmiş ve hıristiyanlığın hayati yollarından birini yarı yarıya kapatabilmişti. Step'in küçük atlı çeteleri, daha da uzun bir süre Batı'yı her yönde harab etmede serbest bırakılmışlardı. Her yıl, Sofu Louis'den ilk Capet'lere kadar, hatta İngiltere'de Fatih Guillaume'a kadar, kuzey kayıkları; Germanya, Galya veya Britanya kıyılarına, ceza görmeden, talana susamış çeteler bıraktılar. Bu haydutları yatıştırmak için, kim olurlarsa olsunlar, hepsine büyük fidyeler vermek ve en dişlilerine de sonunda toprak terketmek gerekti. Bu olaylar çok etkileyicidir. Tıpkı, ilerleyen bir hastalığın hekime bir vücudun gizli yaşamı hakkında bilgi verdiği gibi, tarihçinin gözünde de bir felâketin muzaffer ilerleyişi, bu belâ'ya yakalanan toplum açısından teşhise yönelik değerler taşımaktadır.

Freinet Arapları, yardımı deniz yoluyla alıyorlardı. Arap filoları Viking teknelerinin alışılmış av sahalarına kadar ilerliyorlardı. Aslında, Arapların talanına engel olmanın en emin çaresi, deniz yolunu onlara kapatmaktı. Bu konuda en güzel örnek, bizzat İspanya Araplarının Güney denizlerini İskandinav korsanlarına yasaklamalarıdır. İleride Kral Alfred'in kuracağı filonun ulaşacağı zaferler ile 11. yüzyılda Akdeniz'in İtalyan kentleri tarafından te-

mizlenmesi de bu çarenin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Ancak, hiç olmazsa başlangıçta, hıristiyan komuta güçleri bu konuda âdeta ortak bir yetersizlik göstermişlerdir. Bugün birçok balıkçı köyünün yuvalandığı bu Provence kıyılarının sahiplerinin, uzaklardaki Rum donanmasını yalvararak yardıma çağırdıkları görülmemiş miydi? Hükümdarların savaş gemisinden yoksun olduklarını söyleyemeyiz. Denizcilik sanatının o anda içinde bulunduğu durumda, balıkçı kayıklarına ve ticaret teknelerine el koymak, bir savaş donanması oluşturmak için yeterliydi. Üstelik, hangi kalafatçı veya tayfa hizmete çağrılsa, en iyisinden gemi personeli sağlamak mümkündü. Fakat Batı, denize ilişkin herşeyden tamamen uzaklaşmışa benzemekteydi. Ama, bu deniz yoksunluğu, istilalar tarihinin önümüze çıkardığı tek garip olgu olarak kalmamaktadır. Eskiden Roma döneminde, koylarda yer alan Provence kıyı kentleri, şimdi içerilere çekilmişlerdi (51). İlk Norman saldırısı olan Lindisfarne talanından sonra, Northumbria kral ve büyüklerine yazdığı mektupta, Alcuin insanı düşlere sürükleyen bir söz kullanmaktadır: «Böylesine bir denizciliğin mümkün olabileceği asla düşünülmemişti» (52). Burada söz konusu olan, sadece Kuzey Denizini gemiyle geçmektir. Bir yüzyıllık bir aradan sonra, kral Alfred düşmanlarıyla bizzat kendi yöntemleriyle savaşmaya karar verdiğinde, denizcilerinin bir bölümünü Frizya'dan devşirmek zorunda kaldı. Frizya halkı, uzun süreden beri, komşularının aşağı yukarı terkettikleri, Kuzey kıyıları boyunca sürdürülen kıyı denizciliği konusunda uzmanlaşmışlardı. Bizzat İngiliz unsurların deniz kuvvetlerinde görev alabilmesini, ancak Alfred'in torununun çocuğu Edgar (959 - 975) sağlayabildi (53). Galya ise, yalıların ve kumsalların ötesindeki denize bakmayı öğrenme konusunda çok daha yavaş kaldı. Bu konuda Fransızca'nın, en azından Batı Fransızca'sının, denizcilik terimlerinin büyük bir kesri, ya çok geç oluşmuş, ya da bazen İskandinav dillerinden, bazen de İngilizce'den alınmıştır.

---

(51) E.-H. Duprat, *A Propos de l'Itinéraire Maritime: I, Citharista, La Ciotat*, in Mém de l'Institut Historique de Provence, c. IX, 1932.

(52) *Ep., 16, (Monum. Germ. E. E*, c. IV), s. 42.

(53) İngiliz denizciliğinin bu yavaş gelişimi konusunda bkz. F. Liebermann, *Matrosentellung aus Landgütern der Kirche London um 1000, in Archiv Für das Studium der Meueren Sprachen*, c. C. IV, 1900. Kent halkı tarafından 851'de yapılan deniz savaşı tekil bir olay olarak kalmaktadır, aynı şekilde kıyının bu bölümündeki kentlerin Galyanın çok yakın limanlarıyla olan ilişkileri, diğer yerlere nazaran, daha canlı bir denizciliğin ayakta kalmasını sağlamıştır.

Karaya bir kez çıktılar mı, Arap veya Norman çetelerini, tıpkı Macar çetelerini de olduğu gibi, durdurmak son derece zordu. İnsanların birbirlerine yakın yaşadıkları yerlerde bile asayişi sağlamak güçtü. Oysa, o dönemde en ayrıcalıklı bölgelerde bile, bugünkü ölçülerimize göre, nüfus yoğunluğu çok düşüktü. Her yer, sürprizlere gebe, boş alanlar, tarıma açılmamış topraklar ve ormanlarla doluydu. Bir gün, kral Alfred'in kaçışını engelleyen bataklık alan, aynı zamanda istilacıların ilerlemesini de gizleyebilirdi. Sonuç olarak engeller, Fransız askerlerinin bir zamanlar Fas veya Moritanya sınırlarında karşılaştıklarının aynı idi. Bunun yanında, bir de bu geniş alanları denetleyecek, üstün otoritenin yokluğu, tehlikeyi kendiliğinden katlanmış hâle getiriyordu.

Ne Araplar, ne de Normanlar rakiplerinden daha iyi silahlara sahip değillerdi. Viking mezarlarında bulunan en güzel kılıçlar, bir Frank imalâthanesinin damgasını taşımaktaydılar. Bunlar, İskandinav efsanelerinin sık sık sözünü ettikleri «Flandre kılıçları»ydı. Aynı metinlerdeki kahramanlar, çoğu zaman «Welche kafa zırhları» giymekteydiler.

Step atlısı ve avcısı olan Macarlar, büyük bir olasılıkla, Batılılardan daha iyi ata biniyor ve daha iyi ok atıyorlardı. Ama buna karşılık düzenli savaşların çoğunda yenilmekten kurtulamamışlardı. Eğer, istilacıların askerî bir üstünlüğü vardıysa bile, bunun nedenini teknik koşullardan çok toplumsal durumlarında aramak gerekmektedir. Daha sonra, Moğollarda da olduğu gibi Macarlar, bizzat yaşam tarzları gereği savaşın içinde hem oluşuyor, hem de eğitiliyorlardı. Arap tarihçi İbn Haldun'un gözlemine göre, «eğer iki taraf sayıca ve kuvvetçe eşitlerse, göçebe yaşama daha alışkın olan zaferi elde eder» (54). Bu gözlem, eski Dünyada hemen hemen evrensel bir geçerliğe sahip olmuştur. En azından, yerleşiklerin geliştirilmiş bir siyasal örgütlenme ile gerçekten bilimsel bir silâh donanımını hizmete sokmalarına kadar. Göçebe «asker doğmuş» bir kimsedir. Gündelik olanaklarıyla, yani atı, teçhizatı ve yedek yiyeceğiyle, sefere çıkmaya her zaman hazırdır. Aynı zamanda, yerleşiklerin tamamen yabancısı oldukları, son derece stratejik bir mekân duygusu, onun hizmetindedir. Araplara ve özellikle Viking'lere gelince, bunların askeri birlikleri başlangıçtan itibaren, özel olarak savaşmak için oluşturulmuştu. Bu

(54) *Mukaddime*, çev. Slane, c. I, s. 291. Moğollar hakkında Grenard'ın ince gözlemlerine bkz. *in Annales d'Hist. économ.*, 1931, s. 564. Bu kaynaktan bazı deyişleri ödünç alıyorum.

ısırgan güçlerin karşısında, zaten işgal altında olan ülkenin, dört yanından aceleyle toplanmış, hazırlıksız güçler ne yapabilirlerdi? Bunu anlamak için, *here* (Danimarka ordusu)'nin ilerlemesi ile, Anglo-saxon *fyrd*'ının beceriksizliğini karşılaştırmak yeterlidir. Ağır bir milis ordusu olan Anglo-Saxon *fyrd*'ını bir süre silâh altında tutabilmek için, ordu içindeki herkese, periodik olarak topraklarına dönme izni vermek gerekiyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, bu farklılıklar özellikle, başlangıçta çok keskindi. Viking'ler yerleşip göçmen çiftçiye, Macar'lar da Tuna boylarında köylüye dönüştükçe, yeni endişeler onların da hareketlerini engellemeye başladı. Diğer yandan, Batı vassalite veya fief sistemiyle, kendine erkenden bir profesyonel savaşçılar sınıfı oluşturmuştu. Ancak, savaş için örgütlenmiş bu mekanizmanın sonuna kadar gerçekten etkin bir direnme göstermemiş olması, onun iç kusurları hakkında çok şeyler söylemektedir.

Bu meslekten askerler gerçekten savaşmaya hazır mıydılar? Rahip Ermentaire 862 veya biraz sonrasında, «Herkes kaçıyor» diye yazıyordu (55). Gerçekten de, ilk istilacılar, savaş konusunda en fazla eğitilmiş insanlar üzerinde bile, paniğe varan bir dehşet duygusu uyandırmışlardı. Öyle bir duygu ki, felç edici etkileri, çok savaşçı olmalarına rağmen, tüm yabancılardan umutsuzca kaçan ilkel kabilelerin etnografya bilimi tarafından derlenen öykülerinde anlatılanları, çok andırmaktadır (56). Alışılmış tehlikeler karşısında, cesur olan gelişmemiş ruhlar, genellikle sürprize ve esrara tahammül edemezler. Olaydan kısa bir süre sonra, Norman kayıklarının 845 yılında Sen nehri boyunca yukarı doğru çıkışlarını anlatan Saint-Germain-des-Prés kilisesi rahibi, bakın nasıl alt üst olmuş bir şekilde yazıyor: «Böylesine bir olay şimdiye kadar ne görülmüş, ne de buna benzer birşey kitaplarda yazılmıştı» (57). Bu duyarlılık, beyinleri sürekli yıkayan kıyamet efsanesiyle de, sürekli olarak ayakta tutulmaktaydı. Rémi d'Auxerre'in bildirdiğine göre, «sayılamayacak kadar çok kimse» Macarların İsa sonrası dönemi haber veren, Gog ve Magog halkları olduklarını sanıyorlardı (58). Evrensel olarak yaygın bir düşünce olan, felâketlerin Tanrısal bir ceza olduğu inancı, bu durum karşısında, boyunların bükük kalmasına yol açıyordu. Lindisfarne bozgunundan sonra, Alcuin'in İngiltere'ye yolladığı mektuplar, sade-

(55) *Monuments de l'Histoire de Saint-Philibert*, éd. Poupardin, s. 62.
(56) Örnek olarak bkz. L. Lévy-Bruhl, *La Mentalité Primitive*, s. 377.
(57) *Analecta Bollandiana*, 1883, s. 71.
(58) Migne, P. L. c. CXXXI, col. 966.

ce erdeme ve pişmanlığa çağrılarla doludur. Direnmenin örgütlenmesine ilişkin tek kelimeye rastlanmaz. Ancak, bu örnekte söz konusu olan, korkaklığın gerçek görünümlerinin rastlandığı, en eski dönemlere ilişkin bir olaydır. Daha sonra, biraz daha cesaret kazanılmıştır.

Derinlerde yatan gerçek ise, şeflerin kendi yaşam ve malları tehlikede olduğunda, savaşmaktan çok düzenli bir savunmayı örgütlenme konusunda çok daha yetenekli olduklarıydı. Çok az istisna dışında, hiçbiri, özel çıkar ile genel çıkar arasındaki bağı göremiyordu. Ermentaire, İskandinav zaferlerinin nedenleri arasında, hıristiyanların ihanet ve «gaflet»lerinin yanma, aralarındaki «bölünme»leri de katmakta hiç de haksız değildi. Çünkü, korkunç Freinet haydutları, bir İtalyan kralının kendileriyle anlaştığını görmüşlerdi. Çünkü, bir başka İtalya kralı, I. Berenger, Macarları, bir Akitanya kralı, II. Pepin'de Viking'leri Burgonya üzerine salmışlardı. Çünkü, uzun süre, Monte Argento'daki Arapların müttefiki olan Gaeto kenti, bu haydutları kovmak için kurulan birliğe ancak altın ve toprak karşılığı girmeye razı olmuştu. Bu olaylar, birçok benzerleriyle birlikte, ortak zihniyet üzerinde çok kötü etkiler yapıyorlardı. Acaba, hükümdarlar herşeye rağmen, istilacılarla mücadele etmeye çalışıyorlar mıydı? Eğer böyle bir girişim olursa bile, bu çoğu zaman, III. Louis'nin 881'de Norman'ların yolunu kesmek için, Escaut nehri üzerinde yaptırttığı şatoya «onu koruyacak kimse bulamadı» diye anlatılan olaydaki gibi bitiyordu. Bu dönemde, artık hiçbir hükümdar, aynı kimseyi iki kez askere davet edemiyordu. 845 seferberliğinden söz eden bir rahibin anlattığı gibi, çağrılan savaşçıların çoğu gelmişti; ama hepsi değil (59). Fakat, bu konuda en aydınlatıcı olay, çağının en güçlü kralı olan, Büyük Otton'un, Freinet rezaletine, saldırıyla son verecek, küçücük birliği toplamayı hiçbir zaman başaramamış olmasıdır. Eğer İngiltere'de, son çöküntüye kadar, Wessex kralları kahramanca ve etkin bir şekilde Danimarkalıya karşı iyi bir savaş vermişlerse; eğer Almanya'da Otton Macarlara karşı bunun aynısını yapmışsa da, Kıta'nın tamamı ele alındığında, gerçekten başarılı direnmeler yalnızca yerel güçlerden gelmiştir. İnsan malzemesine daha yakın olan ve çok geniş ihtiraslarla daha az ilgili olan, bu yerel güçler, bu nedenlerden ötürü krallıklardan daha güçlüydüler. Buna bağlı olarak da, taşranın gücü, küçük senyörlükler bulutu içinde yavaşça oluşmaktaydı.

(59) *Analecta Bollandiana*, s. 78.

Son istilaların incelenmesinin dersleri ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, bu derslerin çok önemli bir olayı maskelemesine izin vermememiz gerekir. Bu da istilaların sona ermesidir. Buraya kadar, dışarıdan gelen çetelerin tahribatı ve halkların büyük kıpırdanışları, Dünya tarihine olduğu kadar, Batı tarihine de bir üslup katmıştı. Ama, bundan sonra Batı, Dünyanın geri kalan bölgelerinin aksine, istilalardan ebediyen kurtulmuştur. Daha sonra, Moğollar ve Türkler Batı'nın sınırlarına sürtünerek geçeceklerdir. Batı, mutlaka kendi çatışmalarına sahne olacaktır, ama aile arasında. Buradan da, hiçbir dış saldırı ve yabancı istila ile kesilmeyen, çok daha düzenli bir kültürel ve toplumsal evrim tarzı ortaya çıkmıştır. Bunun tersi olarak, 14. yüzyılda, Annam'lı ve Siam'lı istilacılar tarafından bütün ihtişamı yerle bir edilen Hindi Çini'deki Şam ve Kmer'lerin kaderine bakınız. Daha yakınımızdaki, Doğu Avrupa'nın yakın çağlara kadar Step halklarıyla karşılaşan kaderine bakınız. Bir dakika da olsa kendinize, Kumanlar ve Moğollar olmasaydı, Rusya'nın kaderi ne olurdu diye bir sorun. Sadece Japonya ile paylaştığımız, bu olağanüstü ayrıcalıklı dokunulmazlık, kelimenin en derin ve doğru anlamında, Avrupa uygarlığının temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur.

AYIRIM 1

MADDİ KOŞULLAR VE EKONOMİK ORTAM

I. İki Feodal Çağ

Bir toplumu yöneten kurumlar bütünü son çözümlemede ancak, insanı ortamın bütününün bilgisi içinde açıklanabilir. Fakat, çalışma eylemi, kanlı canlı varlıkları *homo economicus, philosophicus, Juridicus* gibi hayaletlere bölmemize yol açmaktadır. Bu hiç kuşkusuz gereklidir; ama ancak esiri olunmadığı sürece katlanabilecek bir durumdur. Bu nedenle, de, Orta Çağ uygarlığına ayrılmış çok sayıda kitabın varlığına rağmen, biz burada Avrupa feodalitesini farklı kılan, tarihsel iklimi gene de anlatmaya çalışacağız. Eklemek gerekli mi? Bu sözleri kitabın hemen hemen başına yazarken kısaca değineceğimiz olaylar zinciri arasında, herhangi bir yanıltıcı öncelik tartışmasına girişecek değiliz. Farklı dizilere ait, iki özel olguyla uğraşmak söz konusu olduğunda, —örneğin belirli bir yerleşme tipinin dağılımı ile bazı hukuksal biçim grupları gibi— hassas neden-sonuç sorunu hemen ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, birçok yüzyıldır süren bir evrim sırasında ortaya çıkan ve doğaları gereği birbirlerine benzemeyen iki olgu dizisini karşı karşıya koyup, sonra da «işte bu tarafta tüm nedenler; işte burada da tüm sonuçlar» demek kadar, bu ikilikte olduğu gibi, anlamsız birşey olamaz. Bir toplum da bir zihin gibi, sürekli karşılıklı etkileşimlerden dokunmamış mıdır? Bunlara rağmen, her araştırmanın kendine özgü bir ekseni vardır. Başka türlü konumlanmış başka araştırmalara göre, sonuç noktası olan ekonomi veya zihniyet incelemesi, toplumsal yapı için bir hareket noktasıdır.

Amacı bilinçli bir şekilde sınırlandırılmış bu giriş tablosunda yapılması gereken, sadece önemliyi ve kuşkuya en az yer bırakanı ortaya koyabilmektir. İsteyerek bırakılan bir boşluk daha, diğerleri arasında bir açıklamayı hak etmektedir. En azından 11. yüzyıldan itibaren beliren feodal dönem sanatının hayranlık verici açılımı, sonraki dönemlerin insanları için, insanlığın bu döneminin en sürekli zaferlerinden biridir. Feodal sanat, dinsel duyarlığın en yüksek biçimlerine olduğu kadar, kutsal ile kutsal dışı arasındaki karşılıklı etkileşmeye de bir dil görevini görmüştür. Bu sanat, çoğu zaman da, başka yerde kendini ifade edemeyen değerlerin sığınağı olmuştur. Efsanelerin göstermeyi beceremedikleri tevazuyu, Roman mimarisinde aramak gerekmektedir. Noterlerin sözleşme metinlerinde ulaşmayı bilemedikleri kesin zihniyet, kubbe yapımcılarının çalışmalarının şiarı olmuştu. Fakat, plastik ifade biçimini bir uygarlığın diğer belirtilerine bağlayan ilişkileri hâlâ çok az bilmekteyiz. Bunları görebildiğimiz kadarıyla, çok karmaşık, gerilemeye veya farklılaşmaya eğilimli bir biçimde algılıyoruz. Bu nedenle de, bu kadar ince bağlarla bağlı ve görünüşte çok şaşırtıcı çelişkilerle yüklü olmanın ortaya çıkardığı sorunların çözümünü burada yapmaktan kaçınıyoruz.

Aslında «feodal uygarlık»ı zaman içinde, tek dayanaklı bir blok halinde düşünmek, çok büyük bir hata olurdu. Hiç kuşkusuz, son istilaların sona ermesiyle harekete geçen veya mümkün olan, ama aynı zamanda da, bu büyük olayın sonucu oluşan ve ondan ancak birkaç yüzyıl sonra ortaya çıkan çok genel ve çok derin bir dizi değişim, 11. yüzyılın ortasından itibaren gözlenmeye başlamıştır. Hiç de birer kopuş olmayan, ama bir yön değişikliği biçiminde beliren; ülkeden ülkeye, olaydan olaya kaçınılmaz zaman farklılıklarıyla birlikte, bu değişimler, sırayla, toplumsal etkinliklerin hemen tüm alanlarını kapsamlarına almışlardır. Tek kelimeyle, çok farklı yoğunluklarda iki «feodal» çağ meydana gelmiştir. Bundan sonraki bölümde, bu iki aşamanın ortak noktalarını olduğu kadar, farklılıklarını da ortaya koymağa çalışacağız.

II. Birinci Feodal Çağ : İskân

Birinci feodal çağ boyunca, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinin nüfusunun ne kadar olduğunu, yaklaşık olarak bile, rakama dökmek bizim için her zaman olanaksız olacaktır. Bunun yanında, toplumsal karışıklıkların darbeleriyle sürekli artan bölgelerarası nüfus farklılaşmaları da, bizim için ölçülemez olarak kalacaktır. Iberya

yaylalarında Hristiyanlık ile Müslümanlığın sınırında yer alan, gerçek bir çöl, geniş bir «no man's land»ın hüznü; geçmiş çağların göçlerinin açtığı oyukların çok yavaş onarıldığı eski Germanya ve bunların karşısında, nisbi anlamda bol nüfuslu Flandre ve Lombardiya kırları. Bu çelişkilerin, uygarlığın tüm alanları üzerine yansıyan etkileri ne olurlarsa olsunlar, temel çizgi, demografik eğrinin evrensel ve derinlemesine düşüşüydü. Sadece 18. yüzyılda değil, daha 12. yüzyılda da, eskiden Roma egemenliğinde olan eyaletlerde yaşayan nüfus, İmparatorluğun güzel günlerindekine oranla, farkedilir bir biçimde azalmıştı. Bu nüfus azalması kentlere kadar uzanmıştı. Evlerin arasına, ne işe yaradıkları belirsiz toprakların, bahçelerin, tarlaların, hatta otlakların sızdığı bu kentlerin, en önemlilerinin bile nüfusları birkaç bini geçmiyordu.

Bu yoğunluk azlığı, bir de çok eşitsiz bir dağılımla birleşerek, ağır bir sorun haline dönüşüyordu. Kuşkusuz, fizik koşullar kadar, toplumsal âdetler de, kırlardaki yerleşim biçimleri arasında çok derin farklılıklar oluşmasına katkıda bulunuyorlardı. Bazen, Limoges bölgesinde olduğu gibi, aileler veya içlerinden bazıları, birbirlerinden oldukça uzak, herbiri kendi işletmesinin ortasında olmak üzere yerleşmişlerdi. Bazen de bunun tersine, Ile de France'da olduğu gibi, tüm nüfus köylerde birbirlerinin üstüne yığılıyorlardı. Ancak, ülkenin bütünü ele alındığında, şeflerin baskıları ve özellikle güvenlik endişesi, fazla bir dağılmaya karşı en büyük engelleri meydana getirmekteydiler. Yukarı Orta Çağın kargaşası, biraraya toplanmaları hem harekete geçirmiş, hem de sıklaştırmıştı. Böylesine oluşan yerleşim yerlerinde insanlar, üst üste yaşıyorlardı. Fakat gene de birçok boşlukla birbirlerinden ayrılıyorlardı. Köyün gıdasını sağladığı işlenebilir toprağın, bugünküne nazaran, nüfusa oranla çok daha geniş olması gerekiyordu. Çünkü o çağın tarımı, büyük bir mekân tüketicisiydi. Yetersiz çalışma biçimi ve asla kullanılmayan, toprağı zenginleştirici maddeler yüzünden, başaklar ne sık ne de bol taneli oluyorlardı. Özellikle de, köy toprağının tamamı hiçbir zaman aynı zamanda hasat edilemiyordu. En geliştirilmiş toprak kullanım yöntemleri bile, her yıl işlenen toprakların en az yarısının veya üçte birinin dinlenmeye bırakılmasını gerektiriyorlardı. Çoğu zaman da, nadas ve hasat birbirlerini düzensiz bir şekilde izlemekteydiler. Bu durumda da, kendiliğinden biten bitkiler, kültür bitkilerinden daha uzun süre tarlalarda kalmış oluyorlardı. Böylece, denilebilir ki, tarlalar aslında, doğadan geçici ve kısa bir süre için kazanılıyor, sonra bunlar tekrar doğaya dönüyorlardı. Hatta, işlenen tarlalarda bile, do-

ğa hiç duraksamadan onları kendine döndürmeye uğraşmaktaydı. Bu tarlaların ötesinde, onları çevreleyen, onların içine giren ormanlar, çalılıklar, çorak topraklar, büyük vahşi alanlar yer almaktaydı. Buralarda, benzerlerinden uzun süre uzaklaşmayı göze alabilen, kömürcüler, çobanlar, çilekeş rahipler veya yasa dışıların dışında genellikle, insana rastlamak mümkün değildi.

III. Birinci Feodal Çağ : İlişkiler

Böylesine dağılmış insanlar arasındaki iletişim, büyük güçlüklerle sağlanmaktaydı. Karolenj İmparatorluğunun yıkılması, kamu görevlerinin hiç değilse bazılarını yapabilecek kadar donanımlı ve güçlü son iktidarın da ortadan kalkması anlamına geliyordu. Çoğu zaman sanıldığından daha az sağlamlıkta inşa edilmiş olan eski Roma yolları da bakımsızlıktan yok oluyorlardı. Artık, hiç onarım görmeyen köprüler, özellikle büyük sayıdaki geçişleri engelliyorlardı. Bütün bunlara bir de, hem nüfus azalmasından kaynaklanan, hem de nüfus azalmasının nedenlerinden biri olan güvensizliği eklersek, 841 yılında Kel Charles'ın sarayındaki şaşkınlığı anlarız. Bu hükümdar, Troyes'da bulunurken, kendine Akitanya'dan kraliyet mücevherlerini, her tarafı haydutlarla dolu çok geniş alanları, bu denli değerli bir yükle, kazasız belasız geçip getiren, çok az sayıda haberciyi karşısında görünce, şaşkınlığı büyük olmuştu (60). Buna karşılık, İngiltere'nin en büyük baronlarından kont Tostig'in bir avuç haydut tarafından 1061'de Roma kapılarında yakalanıp, bırakılması karşılığında fidye istenmesini anlatan Anglo-Saxon kroniği ise, bu olay karşısında çok daha az şaşırmaktadır.

Zamanımızın bize sağladığı olanaklarla karşılaştırıldığında, o dönemdeki insanların ulaşım hızı, bize sıfıra çok yakın olarak gözükmektedir. Ama bu hız aslında, Orta Çağın, hatta 18. yüzyılın sonuna kadar olan hızla karşılaştırıldığında, bunlarla hemen hemen aynı düzeyde olduğu görülmektedir. Bugünküyle farklı olarak, ulaşım hızı o devirde, karadakine nazaran denizlerde çok daha yüksekti. Rüzgârlar çok elverişli olmadığı zaman, bir geminin günde 100-150 km. yol alması hiç de olağanüstü bir rekor sayılmıyordu. Karada ise, kat'edilen ortalama günlük mesafe 30-40 km.'ye ulaşıyordu. O dönemin kara yolcuları olarak da, denklerle yüklü tüccar kervanları, şatodan şatoya, veya manastırdan ma-

(60) Nithard, *Histiore des Fils de Louis le Pieux*, éd. Lauer. II., c. 8.

nastıra dolaşan büyük senyörleri, anlamak gerekmektedir. Bir haberci, kararlı bir avuç insan, güçlerini birleştirerek bu yolun iki katını, hatta fazlasını yapabilirlerdi. 8 Aralık 1075'de Roma'da VII. Grégoire tarafından yazılan bir mektup, Harz dağı eteğindeki Goslar'a 1 Ocak 1076'da varmıştı. Mektubu taşıyan haberci, kuş uçuşu olarak günde 47 km., gerçekte ise, bundan çok daha fazla yol kat'etmişti. Fazla yorulmadan ve eza çekmeden yolculuk yapabilmek için ya ata ya da arabaya binmek gerekiyordu. Bir at, bir katır sadece insandan hızlı gitmekle kalmıyorlar, aynı zamanda engebeli ve bataklık arazilere daha iyi uyum sağlayabiliyorlardı. Böylece, kötü havadan çok, saman kıtlığından ötürü, yolculukların mevsimlik olarak kesintiye uğramalarının nedenini anlayabiliyoruz. Daha Karolenj'ler zamanında, kral müfettişleri, turnelerine ancak otlar devşirildikten sonra çıkmaya dikkat ediyorlardı (61). Ancak, bugün Afrika'da olduğu gibi, alışkın bir yaya bazı engelleri bir atlıdan daha kolay aşarak, birkaç günde şaşırtıcı derecede uzun mesafeleri aşmayı becerebiliyordu. Bunlar, daha çok, Kel Charles'ın ikinci İtalya harekâtını düzenlerken, Alpler'den aşarak Galya ile bağlantı sağlamaları için kullanmayı düşündüğü koşuculardı (62).

Kötü ve güvensiz olan bu yollar, bu nedenlere rağmen boş değillerdi. Tamamen tersine, ulaşımın güç olduğu yerlerde, insanlar gereken şeyleri getiremedikleri zaman, kendileri onlara gitmeyi daha kolay görmekteydiler. Üstelik, hiçbir kurum, hiçbir teknik, insanlar arasındaki kişisel ilişkilerin yerini alamazdı. Bir devleti, bir sarayın dibinden yönetmek o devirde olanaksızdı. Bir ülkeyi elde tutabilmek için, usanmadan her yönde at koşturmak gerekiyordu. Birinci feodal çağın kralları, deyim yerindeyse, yolculuk yapmaktan ölmüşlerdir. Örneğin, hiç de özellikli bir yıl olmayan 1033'de, İmparator II. Conrad, sırasıyla Burgonya'dan Polonya sınırına, buradan Champagne'a geçmek en sonunda da Lusace'a geri dönmek zorunda kalmıştı. Baronlar, maiyetleriyle birlikte, sürekli olarak, topraklarının birinden öbürüne gitmek zorundaydılar. Bunun tek nedeni, topraklarını daha iyi denetleyebilmek değildi. Temel neden, ortak bir merkeze taşınmalarının çok güç ve masraflı olduğu ürünleri yerinde tüketmek için bu toprakları teker teker ziyaret etmek zorunda kalmalarıydı. Ayrıca, herbiri birer gezginci, birer «tozlu ayak» olan tüccarlar, hiçbir zaman alıcı ve

(61) Loup de Ferriéres, *Correspondance*, éd. Levillain, c. I., Nu. 41.
(62) Capitularia, c. II., Nu. 281., c. 25.

satıcıyı aynı yerde biraraya getirme olanağına sahip olmayan, ayrıca yeterli sayıda alıcının da bulunmadığı bu çağda, kazançlarını dağ bayır dolaşarak sağlamaya çalışıyorlardı. Bilime ve erdeme susamış rahip adayları da, arzuladıkları bir hocaya ulaşabilmek için Avrupa'yı kat'etmek zorundaydılar. Örneğin, Aurillac'lı Gerbert matematiği İspanya'da, felsefeyi Reims'de öğrenmişti. İngiliz Stephan Harding ise, mükemmel çilekeşliğe Burgonya'daki Moesmes manastırında ulaşmıştı. Onlardan önce, gelecekte Cluny manastırı başrahibi olacak olan Aziz Eude, kurallara uygun yaşanan bir ev bulabilmek amacıyla bütün Fransa'yı dolaşmıştı. Diğer yandan, Aziz Benedict yasasının «dönen dalga»lara, yani «sürekli dolaşarak serserilik eden» kötü rahiplere karşı eski düşmanlığına rağmen, kilise yaşamına ilişkin herşey göçebeliği teşvik ediyordu. Kilisenin uluslararası niteliği; eğitilmiş papaz ve rahipler arasında latincenin ortak dil olarak kullanımı; Manastırlar arasındaki her türden alış verişler; kiliselerin toprak varlıklarının ülke çapında dağılmış olması ve nihayet kilisenin bu büyük gövdesini devrevi olarak sarsalayan «reformlar», bu teşvik unsurlarının başlıcaları olarak ortaya çıkmaktaydılar. «Reformlar»dan ilk etkilenen kiliseler, yeni bir düşünce yapısı içinde, hem herkesin heryerden gelerek iyi kuralları aradıkları birer başvuru merkezi, hem de heyecanlı propagandacıların katolikliği fethetmeye doğru yola çıktıkları birer dağılım merkezi oluyorlardı. Kimbilir, kaç yabancı Cluny'de bu amaçla ağırlandılar? Kimbilir kaç Cluny'li rahip yabancı ülkelere doğru yola çıktılar? Fatih Guillaume döneminde, Normandiya'daki bütün bölge din merkezleri, hemen hemen bütün büyük manastırlar, «Grégoire» uyanışının ilk dalgalarına maruz kaldıklarından, başlarındaki yöneticilerin hepsi, hareketin başladığı İtalya ve Lorraine'den gelme rahiplerdi. Örneğin, Rouen piskoposu olan Reims'li Maurille, bu makama gelmeden önce Liège'de okumuş, Saksonya'da hocalık yapmış, Toskana'da çile çekmişti.

Fakat, Batı Avrupa yollarında mütevazi kimseler de eksik değillerdi. Kaçaklar, açlıktan ve savaştan ötürü topraklarını terkedenler, yarı asker yarı haydut macera arayıcılar, daha iyi bir yaşam peşinde doğdukları toprakları terkederek açılacak tarla arayan köylüler ve nihayet hacılar yolları doldurmaktaydılar. Hacılar yollarda kalabalıktır, çünkü dinsel zihniyet herkesi bu türden yolculuğa itmekteydi. Fakir veya zengin, din adamı veya laik herkes, ruhunun ve vücudunun selametini uzak bir yolculuk sayesinde kazanabileceğini düşünüyordu.

Çok zaman gözlenmiştir ki, yolların en iyisi, kendi çıkarına olarak etrafında boşluk sağlayanı, yani trafiğin ağırlığını üstüne çekebilenidir. Yolların hepsinin çok kötü olduğu feodal çağda, hiçbir yol, trafiğin çoğuna el koyabilecek evsafta olamamıştı. Ama engebelerin zorlaması, gelenekler, şurada bir pazarın, orada bir mabedin varlığı, gene de bazı güzergâhların yeğlenmelerine neden oluyordu. Ancak, bu yeğlemeler, bazen yazınsal ve estetik etkiler tarihçilerinin sandıklarının aksine, pek de sabit nitelikte değildiler. Raslantısal bir olay, örneğin yolun hasara uğraması veya parasız kalmış bir senyörün yolu kesmesi gibi nedenler güzergâhın, bazen sürekli olarak değiştirilmesine, yol açabiliyordu. Eski Roma yolu üzerinde, Méréville Sire'leri gibi yağmacı bir şövalye sülalesinin bir şato yaptırması; buna karşılık birkaç mil ötede, Toury'de tüccar ve hacıların iyi karşılandıkları bir duaevinin bulunması, Paris'i Orléans'a bağlayan yolun kesinlikle, Batı'ya kaymasına neden olmuştur. Yolcu, hareketten varışa kadar birçok güzergâh arasında tercih yapabilirdi. Bu güzergâhlardan hiçbirinin de bir diğerine üstünlüğü yoktu. Tek kelimeyle, ulaşım bir kaç ana yolun üzerinde yoğunlaşmıyor, kaprisli bir biçimde bir sürü küçük yol üzerinde dağılıyordu. Yollardan ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, her şato, kent veya manastır, geniş dünyayla canlı bir bağ olan bir gezgincinin ziyaretini her zaman umabilirdi. Buna karşılık, düzenli olarak ziyaret edilen yerler ise çok nadirdi.

Böylece yolların tehlike ve engelleri, yolculuklara asla mani olamıyorlardı. Fakat, her yolculuğun bir keşif gezisi, hatta bir macera olmasına neden olabiliyorlardı. İhtiyaçların baskısıyla oldukça uzun yolculuklara girişmekten çekinmeyen insanlar, başka uygarlıklarda gündelik hayatın tuzu biberi olan, kısa mesafeli ve sürekli tekrarlanan, yolculukları yapmakta ise tereddüt etmekteydiler. Bu durumun sonucu olarak da, bize çok şaşırtıcı gelen bir yapı, bir ilişkiler sistemi ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın hiçbir köşesi yoktur ki bu düzensiz ve kesikli hareketlerle toplumun bütünüyle sürekli ilişkiler kurmuş olmasın. Buna karşılık, yan yana iki yerleşim yeri arasındaki ilişkiler ise çok daha enderdi. Buralarda, insani uzaklaşma bugünkünden, ölçülemeyecek kadar fazlaydı mı demek gerekir? Bakış açısına göre; feodal Avrupa uygarlığı bazen muhteşem bir şekilde evrensel, bazen de sonuna kadar bireyci gözükmektedir. Bu çelişkinin kaynağı, herşeyden önce, etki akımlarının çok uzaklara kadar yayılmasına yatkın ama ayrıntıda komşuluk ilişkilerinin birleştirici etkisine isyan eden iletişim sisteminde bulunmaktadır.

Tüm feodal çağ boyunca çalışan, oldukça düzenli tek posta servisi, Venedik'le İstanbul'u birbirine bağlayanı idi. Posta hizmeti Batı'ya tamamen yabancıydı. Roma'dan miras alman modele göre bir bağlantı ağı kurma konusundaki son çabalar, Karolenj imparatorluğuyla beraber yok olmuştu. Bu İmparatorluğun ve ihtiraslarının gerçek mirasçıları olan Alman hükümdarlarının da gerek otorite sağlayamamaları, gerekse de yeterli zekâya sahip olmamaları yüzünden, geniş toprakların yönetimi için son derece gerekli olan bu kurumu canlandıramayıp, genel çözülmenin içinde yerlerini almaları çok anlamlıdır. Hükümdarlar, baronlar ve din büyükleri, mektuplarını sadece o iş için yollanan postacılarına emanet etmek zorundaydılar. Veya, toplumsal hiyerarşi içinde daha az yükselmiş kimselerin yaptıkları gibi, mektuplarını yolculara da emanet edebilirlerdi. Örneğin, Galiçya'daki Saint-Jacques'a giden hacılara verilen mektuplar gibi (63). Haber taşıyanların nisbi yavaşlığı, onları her adımda bekleyen bir sürü tehlikenin varlığı, artık bir güçlünün sadece bizzat bulunduğu yerde etkin olabileceği sonucunu doğuruyordu. Sürekli olarak en ağır kararları almak durumunda kalan —Papalık elçilerinin tarihi bu konuda zengin derslerle doludur— bir büyük şefin yerel temsilcileri, çok doğal bir eğilim sonucu, bu kararları kendi çıkarları doğrultusunda almaya ve sonuç olarak da ,hepsi bağımsız birer hanedan haline dönüşmeye yüz tuttular.

Uzaklarda neler olduğunu öğrenmeye gelince, mevkii ne olursa olsun, bu konuda herkes raslantıları beklemek zorundaydı. O dönemin en fazla haber alan adamının bile, Dünya hakkındaki kanısı, büyük boşluklar içermekteydi. Bu konuda, manastır yıllıklarının en iyilerinin bile, haberleri balık avlar gibi, tesadüfen ve birbirleriyle bağıntısız olarak elde edip, kaydetmiş olmalarına bakmak yeter. Örneğin, Chartres'lı rahip Foubert gibi, haber alma konusunda en fazla olanağı olan bir kimsenin kilisesi için Büyük Knut'dan armağanlar gelmesi karşısındaki hayreti çarpıcıdır. Çünkü, Foubert daha çocukken vaftiz edilen bu prensi hâlâ putperest sanmaktaydı (64). Almanya'daki olaylardan iyi kötü haberdar olan Hersfeld'li rahip Lambert, İmparatorluğun hemen yanı başında, bir kısmı da İmparator fief'i olan, Flandre'daki önemli olayları anlatmaya başlayınca, garip öyküler uydurmaya başladığı görülmektedir. Büyük amaçlı tüm politikacılar için çok kötü bir haber kaynağı.

(63) Bkz. E. Faral, *in Revue Critique*, 1933, s. 454.
(64) *Ep.* Nu. 69 *in* Migne, P.L., c. CXLI, col. 235.

IV. Birinci Feodal Çağ: Ticaret

Birinci feodal Çağ'ın Avrupa'sı, tamamen içine kapanmış bir tarzda yaşamıyordu. Avrupa uygarlığıyla komşu uygarlıklar arasında birçok alış-veriş yolu bulunmaktaydı. Bunlardan en canlısı, büyük bir olasılıkla, Avrupa'yı Müslüman İspanya'sına birleştireniydi. Bunun böyle olduğunun en iyi kanıtı, Kuzeye, Pireneler yoluyla giren ve sonradan taklid edilecek kadar aranılan altın paranın, Arap altınları olmasıdır. O dönemlerde, Batı Akdeniz artık uzak mesafeli denizciliği tamamen bırakmıştı. Doğu'yla olan başlıca ilişki yolları artık başka yerdeydi. Bunlardan deniz yolu olan birincisi, dibinde yabancı bir dünyaya atılmış ve Bizans'ın bir parçası görünümünde Venedik'in bulunduğu Adriyatik Deniz'inden geçiyordu. Karada ise, epeydir Macarlar tarafından kapatılmış olan Tuna yolu, hemen hemen çöle dönmüştü. Fakat, daha kuzeye doğru, Bavyera'yı büyük Prag pazarına bağlayan, buradan da Karpatlar'ın kuzey eteklerinden geçip, Dinyeper'e kadar uzanan yollar canlıydılar. Bu yollarda hareket eden kervanlar dönüşte, Asya veya İstanbul'un birçok ürünüyle yüklü oluyorlardı. Kiev'de bu yollar, ovalar ve su yolları aracılığıyla, Baltık ülkeleri ile Hazar denizi, Karadeniz veya Türkistan vahalarını birbirlerine bağlayan yollarla buluşuyorlardı. Fakat Kıta'nın Kuzey'i ile Kuzey-Doğu'su arasındaki ticaretle, Doğu Akdeniz'deki alış-verişlerde Batı Avrupa'nın hiçbir yeri yoktu. Çünkü Kiev Rusya'sının refahını sağlayan bu sürekli mal akımı içinde, kendi ürünlerinden herhangi bir şey arzetme olanağı olmayan Batı'nın yeri olamazdı.

Böylece, satacak malı olmayan Batı açısından, bu ticaret hep açıkla kapanmaktaydı. En azından Doğu'yla olan ticaret için bunu kesinlikle söyleyebiliriz. Batı, Doğu Akdeniz ülkelerinden hemen hemen yalnızca bazı lüks mallar almaktaydı. Yükte hafif, pahada ağır bu mallar, taşımanın risk ve maliyetini karşılayacak değerdeydiler. Batı'nın ise, bunlara karşılık olmak üzere, köleden başka sunacak herhangi bir malı bulunmamaktaydı. Ama gene de öyle görülüyor ki, Elbe ötesindeki Slav ve Leton topraklarından yağmalanan veya Büyük Britanya kaçakçılarından elde edilen, bu insan sürülerinin büyük bölümü, Müslüman İspanya'ya gönderilmekteydi. Doğu Akdeniz, kendi olanaklarıyla, bu maldan önemli miktarlarda edinebildiğinden, pek fazla bir ithalata ihtiyaç duymuyordu. Toplam olarak zaten çok az olan, Bizans, Mısır veya yakın Asya pazarlarında sağlanan, esir ticareti kazançları, bu durumda değerli maddeler ve baharat ithalatını karşılamaya yetmi-

yordu. Bu durumun sonucu olarak, yavaş bir gümüş ve daha çok altın kanaması ortaya çıkmaktaydı. Bazı tüccarlar, hiç kuşkusuz, servetlerini bu uzak mesafeli ticarete borçluysalar da, toplumun bütünü nakit para olanaklarını tüketmekten başka birşey elde edemiyordu.

Aslında ,«feodal» Batı'da para köylü sınıflar arasında bile alış verişte, tamamen olmak üzere, hiçbir zaman kaybolmamıştır. Özellikle alışverişlerde başvurulan değer ölçüm aracı olma niteliğini hiçbir zaman yitirmemiştir. Borçlu, çoğunlukla borcunu mal cinsinden ödemektedir, fakat teker teker değerleri saptanmış mal cinsinden. Böylece, her mal, ortada para olmamasına rağmen, lira, sou ve denier gibi paraların çeşitli birimleri cinsinden «değerlendirilerek» muameleye sokuluyordu. Sikke kıtlığı, para basma konusundaki kargaşadan da kaynaklanıyordu. Bu kargaşa, siyasal parçalanmanın olduğu kadar, ulaşımın zorluğundan da besleniyordu. Çünkü, her önemli pazara bir darphane gerekiyordu, yoksa alış verişler dururdu. Yabancı ve değişik paraların taklitleriyle, çok az sayıdaki yerli sikkeler bir yana bırakılırsa, sadece, çok az bir gümüş içeren denier basılıyordu. Altın, ancak Arap ve Bizans paraları veya onların taklitleri halinde tedavül ediyordu. Lira ve sou, denier'nin aritmetik kesirleri olup, sikke cinsinden karşılıkları yoktu. Fakat, çıkış noktasına göre, aynı adı taşımakla birlikte, denier'ler arasında, içerdikleri metallerin miktar ve değerine göre farklılıklar bulunmaktaydı. Bundan da kötüsü, aynı darphanede her yeni para basılışında, paraların ağırlık ve değerli maden içeriklerinde değişmeler oluyordu. Para hem nadir olduğundan, hem de yukarıda andığımız nedenlerden ötürü, kullanışlı olmaktan çıkmış olduğundan başka, bir de çok yavaş ve düzensiz olarak tedavül ediyordu. Böylece, kimse gerektiğinde nakit bulabileceğinden emin olamıyordu. Bunun da başlıca nedeni, yeteri sıklıkta alış verişin olmamasıydı.

Burada gene çok acele bir formüle bağlanmaktan sakınalım: Kapalı ekonomi formülüne. Bu formül, küçük köylü işletmelerine bile tam anlamıyla uygulanamaz. Köylülerin tarlalarının ve küme slerinin bazı ürünlerini sattıkları pazarların varlığına mutlak nazarıyla bakabiliriz. Bu ürünler, kentlerde yaşayanlara, rahiplere veya silâh adamlarına satılıyordu. Köylüler, bu sayede nakdi olarak ödemek zorunda oldukları bazı yükümlülüklerini yerine getirebilecekleri, denier'leri kazanabiliyorlardı. Ayrıca, hiçbir köylünün birkaç tutam tuz veya biraz demir satın alamayacak kadar

fakir olabileceğini de düşünemeyiz. Büyük senyörlüklerin «kendilerine yeterlik»lerine gelince, bu oraların efendilerinin silâh ve mücevherden vazgeçtiklerini, eğer kendi topraklarında üzüm yetişmiyorsa, asla şarap içmediklerini ve elbiseleri için de serflerinin dokudukları kaba kumaşlarla yetinmek zorunda kaldıklarını düşünmek anlamına gelir. Böylece denebilir ki, tarımsal tekniğin yetersizliğine, toplumsal çalkantılara ve doğal afetlere rağmen, gene de bir miktar iç ticaret sürebilmiştir. Çünkü, bir yerde birgün çok az ürün elde edilirse, nüfusun çoğu ölmekle birlikte, herkesi bekleyen kader bu olmuyordu. Biliyoruz ki, daha şanslı bölgelerden, açlığın yere serdiği bölgelere bir buğday akımı oluyordu ve söylemek gerekir ki, bu akım bir sürü spekülasyona da yol açıyordu. Demek ki alış verişler tamamen ortadan kalkmamıştı, ama buna karşılık had safhada düzensiz bir şekilde yapılmaktaydılar. O dönemin toplumu ne satın almanın ne de satmanın cahiliydi, ama bizim toplumumuz gibi de alış veriş sayesinde yaşamıyordu.

Ayrıca, takas biçiminde de olsa, ticaret, toplumun çeşitli katmanları arasında mal transferini sağlayan ne tek ne de en önemli kanaldı. Ürünlerin büyük bir bölümü, şeflere korumalarının karşılığı olarak, ya da sadece onların gücünün tanınması anlamına gelmek üzere verilen ödentiler yoluyla, bir elden diğerine geçiyordu. Bu aynı biçimde bir başka mal daha için geçerliydi: İnsan emeği. Angarya, emek gücü satın almaktan daha fazla, çalışacak kol sağlıyordu. Bir kelimeyle, mal değişimi ekonomide ayni ve emek cinsinden ödentilere oranla, çok az yer tutuyordu. Böylece, mal değişiminin nadir olduğu ve yalnızca fakirlerin sadece kendi ürünleriyle yetinmekten başka birşey yapamadıkları bu toplumda, zenginlik ve refah, komutayı ellerinde tutanların ayrılmaz bir özelliği oluyordu.

Ancak, böylece oluşmuş bir ekonomi, sonuç olarak, bizzat güçlülerin de emrine, mal edinmenin yalnızca sınırlı birkaç olanağını sunabiliyordu. Kim paradan söz ederse, rezerv olanaklarından, bekleme olanağından, «gelecek değerler üzerinde tahmin»den söz etmiş olur. Bütün bunlar, paranın kıt olduğu bu ortamda, son derece güçleşmiş olarak bulunmaktaydılar. Hiç kuşkusuz, başka biçimlerde, gene de biriktirmenin yolları aranıyordu. Baronlar ve krallar, kasalarında altın veya gümüş tabaklar ile mücevherat biriktiriyorlardı. Kiliseler, ayin mücevherleri topluyorlardı. Bir gün nakde ihtiyaç duyulursa, bir taç, bir içki kupası veya bir haç, ya satılıyor ya da rehne veriliyordu, veya yakınlardaki bir darphaneye eritilmek üzere yollanıyordu. Fakat, mücevherlerin böyle nakde

çevrilmesi, özellikle ticaretin yavaşlaması nedeniyle artık kolay ve emin olmaktan çıkmakta olan bir usüldü. Ayrıca, zaten hazineler de önemli miktarlara ulaşmaktan uzaktılar. Küçükler gibi büyükler de içinde bulundukları anın kendilerine sağladığı olanaklara mahkûm olarak ve bunları bizzat yerinde tüketmek zorunda oldukları bir durumda, günü gününe yaşıyorlardı.

Para dolaşımı ve ticaretin cansızlığı, çok ağır bir sonuca daha yol açıyordu. Bu durum, ücretin toplumsal rolünü sıfıra indiriyordu. Ücret ilişkisi, emek talep eden açısından yeteri kadar bir para ve her dakika tükenme tehlikesi arzetmeyen bir kaynak gerektirir. Ücretli açısından da, çalışma karşılığı elde ettiği parayı, yaşaması için gereken mallara harcayabileceğine emin olması gerekir. Birinci feodal çağ, bütün bu koşullardan yoksundu. Bu durumda, toplumsal hiyerarşinin bütün kademelerinde, ister büyük bir memurun hizmetini sağlamak isteyen kral, ister silahlı bir adam veya bir «çiftlik yamağı» tutmak isteyen taşra soylusu için olsun, söz konusu olan, artık periodik olarak para ödenmesinin dışında bir ödeme sistemine başvurmaktı. Bunların önünde iki çözüm yolu bulunmaktaydı. Ya ihtiyaç duydukları adamı yanlarına alacaklar, besleyecekler, giydirecekler ve o zamanlarda dendiği gibi *«provende»*ını sağlayacaklar (*provende*: yiyecek stoku); ya da o adama sağladığı hizmet karşılığında bir toprak vereceklerdi. Kendine böylece toprak verilen kimse, burayı ya kendisi doğrudan işleyecek, ya da toprağın doğrudan üreticilerinden elde ettiği ödentilerle yaşamını sürdürebilecekti.

Oysa, bu her iki yöntem de, tamamen farklı yönlerde olmak üzere, ücret sistemindekinden çok farklı insani ilişkiler ağı dokumaktaydılar. Gölgesinde yaşadığı efendisi ile, *provende*'çı arasındaki bağ; işi bittikten sonra parasını cebine koyup, istediği yere gitmekte özgür olan işçi ile patronu arasındaki bağa nazaran, çok daha yakın ve samimiydi. Ancak, bu samimi bağ, astın bir kez bir toprağa yerleşmesiyle hemen gevşemeye başlıyordu. Çünkü, doğal bir eğilimle, bu toprağı kendinin olarak görmeye başlıyor ve tüm gücünü, yükümlü olduğu hizmetlerin yükünü azaltmaya yöneltiyordu. Bunlara bir de, ulaşımın yetersiz ve mal değişiminin cansızlığı karşısında, geniş hane halkı içeren evleri belirli bir refah düzeyinde tutmanın güçlüğü eklenirse, toprak cinsinden ücretlendirmeye karşılık, *provende* sisteminin neden çok daha az yaygınlaşabildiğini anlarız. Eğer, feodal toplum sürekli olarak, insan insana sıkı bağ ile toprak temlikinin gevşek bağının oluşturduğu iki kutup arasında gidip geldiyse, bunun sorumluluğu bü-

yük ölçüde, hiç olmazsa başlangıçta, ücretli emek sistemine izin vermeyen ekonomik rejimdedir.

V. İkinci Feodal Çağın Ekonomik Devrimi

Bu kitabın ikinci bölümünde, 1050'den 1250'ye kadar olan dönemde, Avrupa'nın çehresini değiştiren nüfus hareketlerini incelemeye çalışacağız. Batı Dünyasının sınırlarında, İberya yarımadasının ve Elbe ötesi büyük ovaların iskânı; geleneksel Batı'nın tam göbeğinde, saban tarafından sürekli zorlanan ormanlar ve tarıma açılmamış topraklar, ormandan veya fundalıklardan açılmış alanlarda kurulmuş, toprağa kök salan yepyeni köyler; yüzyıllık yerleşim alanlarının etrafında tarla açıcıların dayanılmaz basıncıyla genişleyen tarım arazisi, işte inceleyeceğimiz manzara. Buradaki aşamaları saptamak, bölgesel farklılıkları belirtmek gerekmektedir. Şu anda, bizim için olayın kendisiyle birlikte, sadece başlıca sonuçları önem taşımaktadır.

Hemen duyarlık arzeden sonuçlardan birincisi, hiç kuşkusuz, insan gruplarının birbirlerine yaklaşmaları olmuştur. Bazı, özellikle talihsiz, bölgeler hariç, insanları birbirlerinden ayıran büyük alanlar artık bitmişti. Mesafeler gene de devam etmekle beraber, artık bunları aşmak daha kolaydı. Çünkü, nüfus artışıyla birlikte güçleri artmaya başlayan, yeni oluşan veya eski durumlarını sağlamlaştıran iktidarlar, artık ufukları genişlediğinden, yollara özen göstermektedirler. Yol olmadan hiçbir şey olamayacak olan kentsel burjuvazi; vergiler ve harçlar yoluyla, büyük miktarlarda gelir elde ettikleri ticaretin gelişmesiyle yakından ilgilenen krallık ve prenslikler, yollara aynı derecede önem vermektedirler. Kral ve prenslerin bu önem verişlerinin bir nedeni de, geçmiştekinden daha bilinçli olarak, emirlerinin ve ordularının serbestçe gidiş gelişine bağladıkları hayati çıkarlarıdır. VI. Louis'nin damgasını taşıyan, Capetien krallarının bu yöndeki faaliyeti; savaşları, toprak politikaları ve nüfusun örgütlenmesindeki rolleri açısından çok önemli olmakta ve yollara dikilen kral gözleri, büyük çapta bu endişeleri arkalarında hissetmektedirler. İki başkent, Paris ve Orléans, arasındaki haberleşme egemenliğini korumak, buradan Sen ve Loire nehirlerini elde tutmak, Berry ile olduğu kadar Oise ve Aisne vadileriyle de bağıntıyı korumak, hep yollara egemen olmak sayesinde gerçekleşebilecek ülkülerdir. Gerçeği söylemek gerekirse asayiş daha iyi olsaydı bile, yolların iyileştiği söylenemezdi. Yolları asıl iyileştiren etken, yol yapım ve bakım tekniklerindeki gelişmeler-

dir. 12. Yüzyıl boyunca, Avrupa'nın bütün nehirleri üzerinde sayılamayacak kadar çok köprü kurulmuştur. Nihayet, koşum tekniklerinde meydana gelen mutlu bir iyileşme, aynı dönemde, araba taşımacılığının verimliliğini çok yüksek oranlarda artırmıştır.

Avrupa, sınırlarında bulunan uygarlıklarla olan ilişkilerin de benzer bir şekilde değişime uğradığını görmeye başlamıştır. Akdeniz'de gittikçe artan sayıda gemi dolaşmaktadır. Limanlar, Amalfi kayalıklarından Katalonya'ya kadar, herbiri büyük ticaret merkezleri mertebesine yükselmiştir. Venedik ticaretinin yayılma alanı giderek büyümektedir. Tuna ovaları yollarında, artık kervancıların büyük arabaları dolaşmaktadır. Bu olgular daha şimdiden yeteri kadar önemlidirler. Fakat, bu ortamda Doğu'yla olan ilişkiler daha kolay ve daha yoğun olmakla kalmamış, aynı zamanda, eskiye göre temel bir farklılık kazanarak, nitelik de değiştirmiştir. Dün hemen hemen sadece ithalatçı olan Batı, artık mamul malların başlıca ihracatçısı haline gelmiştir. Böylece, Bizans dünyasına, İslam veya Latin Akdeniz'in yığın halinde, Magrip ülkelerine de daha küçük ölçekte ihraç ettiği mallar, artık büyük bir çeşitlilik arzetmektedir. Ancak, bu çeşitlerden bir tanesi, tüm öbürlerinden daha fazla yer tutarak başı çekmektedir. Orta Çağ'da, Avrupa ekonomisinin genişlemesinde, yünlü dokumanın oynadığı öncü rol, 19. yüzyılda İngiliz ekonomik genişlemesinde metalürji ve pamuklu dokumanın oynadığı rolün aynıdır. Eğer Flandre'da, Pikardiya'da, Bruges'de, Languedoc'da, Lombardiya'da ve başka yerlerde —çünkü yünlü dokuma merkezleri hemen hemen heryere yayılmışlardı— tezgâhların uğultusu ve eğirme değirmenlerinin darbeleri duyuluyorduysa, bunlar iç tüketimden çok dış pazarlar için üretim yaptıklarındandı. Hiç kuşkusuz, Avrupa ülkelerinin Dünya ekonomisinin fethine Doğu'dan başlamalarına tanık olan ve onu harekete geçiren bu devrimin çok sayıdaki nedenlerini açıklamaya başlarken, Batı'ya olduğu kadar, Doğu'ya da bakmak uygun olacaktır. Bu devrimi mümkün kılan tek faktör, yukarıda anılan demografik olgulardır. Toprakların eskisine nazaran daha geniş ve daha fazla emek gücüne ihtiyaç duydukları bu dönemde, eğer nüfus eskisinden daha kalabalık olmasaydı ve tarlalar fazla nüfus sayesinde daha iyi hasat yapmasalardı, kentlerde bu kadar dokumacı, boyacı, kumaş imalatçısını toplamak ve doyurmak mümkün olabilir miydi?

Bu ekonomik devrim sırasında, Kuzey de Doğu gibi, Batı tarafından fethedilmiştir. 11. yüzyılın sonlarından itibaren, Novgorod'da Flandre yünlü dokumaları satılmaya başlanmıştı. Ancak

bir süre sonra, Rus ovalarındaki yollar tehlikeli hale gelip kapandılar. Bu durumda, artık İskandinavya ve Baltık ülkeleri Batı'ya yönelmek zorunda kaldılar. Böylece başlayan değişim süreci, 12. yüzyıl süresince, Alman ticaretinin Baltık bölgesini kendi alanı içine almasıyla sona erecektir. Bundan sonra, alçak topraklar (bugünkü Belçika, Hollanda ve Kuzey Fransa'nın bir bölümü)'daki limanlar, özellikle Bruges, Kuzey ürünleriyle sadece Batı'nın ürünlerini değil, Doğu'dan getirilenlerin de değiştirildikleri yerler olmuşlardır. Diğer yandan, Dünya çapında güçlü bir ilişkiler akımı, Almanya ve özellikle Champagne fuarları aracılığıyla, feodal Avrupa'nın iki cephesini birbirlerine bağlamaktadır.

Böylesine uygun bir şekilde dengelenmiş bir ticaretin Avrupa'ya para ve değerli maden akımına neden olmaması, sonra da bunların ödeme olanaklarını önemli oranda artırmamaları beklenemezdi. Bu durumda ortaya çıkan nisbi nakit rahatlığına, bir de bunun etkilerini artıracak tarzda, paranın hızlanan tedavül sürati ekleniyordu. Çünkü, ülke içinde bile, nüfusun gelişmesi, ilişkilerin kolaylaşması, Batı dünyası üzerine kargaşa ve panik atmosferi yaymış olan istilaların sona ermiş olması ve burada sayması uzun sürecek olan diğer nedenler, ticareti canlandırmışlardı.

Ancak, abartmadan kaçınmamız gerekmektedir. Yukarıdaki tablo, bölge ve sınıflara göre, özenle düzeltilmelidir. Yalnızca kendi ürettikleriyle geçinmek, yüzyıllarca birçok köylünün ve köyün ülküsü olmuştur. —çok nadiren ulaşılan bir ülkü olmasına rağmen— Diğer yandan, ekonominin derin değişimleri, oldukça yavaş bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu konudaki belirleyici bir örnek, para düzenindeki iki belirtiden kaynaklanmaktadır. Bunlardan birincisi; denier'den daha ağır para birimlerinin 13. yüzyıl başından önce, yalnızca İtalya hariç, hiçbir yerde görülmemesidir. İkincisi ise, yerli stilde altın para basılmasının ancak 13. yüzyılın ortalarından itibaren başlamasıdır. Birçok konuda, ikinci feodal çağ, eski koşulların etkilerinin azalmasından çok, artışına tanık olmuştur. Bu gözlem, mesafenin rolü ve ticaret rejimi için de geçerlidir. Fakat, gene bu dönemde, krallar, yüksek baronlar, senyörler, vergi sayesinde kendilerine büyük hazineler oluşturmaya başlamışlardır. Bazen de, eski uygulamalardan beceriksizce aktarılmış hukuksal bir düzen içinde, ücret, hizmet ödeme biçimleri içindeki yerini almaya başlamıştır. Ücret sisteminin bu müteredditt uyanışı, yenilenme yolunda olan bir ekonomide, sürekli bir hareket kazanmış ve 12. yüzyıldan itibaren tüm insan ilişkilerini kapsamı içine almaya başlamıştır.

İşler bu kadarla da kalmamıştır. Ekonominin evrimi, toplumsal değerlerin gerçek bir yeniden gözden geçirilişi hareketine yol açmaktaydı. Her zaman zenaatkârlar ve tüccarlar varolmuşlardı. Bireysel olarak, bu sonuncular, şurada burada önemli roller de oynayabilmişlerdi. Ama grup olarak, ne biri ne de öbürü, hiçbir önem taşımamışlardı. 11. yüzyılın sonundan itibaren, zenaatkâr sınıfı ve tüccar sınıfı, hem sayıca büyüdüklerinden, hem de herkesin yaşamı için vazgeçilmez hale geldiklerinden, kentsel kadro içinde gittikçe daha güçlü bir konum kazanıyorlardı. Herkesten önce, tüccar sınıfı, büyük bir güç kazanıyordu. Çünkü, Orta Çağ ekonomisi, bu belirleyici yılların büyük dönüşüne tanık olmaya başladıkları andan itibaren, üretici tarafından değil, tüccar tarafından yönlendirilmiştir. Bu insanlar için, küçük bir yer işgal ettikleri eski ekonomik sistemin üzerinde oluşmuş bulunan eski hukuk sistemi, artık dar gelmekteydi. Uygulamaya yönelik istekleri ve zihniyetleri, onları hukuk sisteminin içine yeni bir oluşturucu unsur olarak katılmaya zorluyordu. Ticaretin çok önemsiz ve paranın çok kıt olduğu, çok gevşek dokulu bir toplumda doğan Avrupa feodalitesi, insanları birbirine bağlayan ağın delikleri daralmaya ve mal ile para akımları daha yoğun bir nitelik kazanmaya başlar başlamaz, derinlemesine bir değişim sürecine girdi.

AYIRIM 2

DUYUŞ VE DÜŞÜNÜŞ BİÇİMLERİ

I. Süre ve Doğa Karşısında İnsan

Her iki feodal çağın insanları, bizden çok daha fazla, insan elinin çok az değmiş olduğu bir doğaya yakındılar. Tarıma açılmamış toprakların büyük alanlar kapladığı kırsal manzara, insan damgasını çok daha az taşıyordu. Şimdi yalnızca peri masallarında dolaşan hayvanlar, ayılar, özellikle kurtlar, bütün yalnızlıklarda, hatta meskûn alanlarda bile, korku salıyorlardı. Bir spor olduğu kadar, mutlaka gerekli bir korunma yöntemi olan av, aynı zamanda beslenmeye aynı gereklilikte katkıda bulunuyordu. Yabani meyva ve bal toplama eylemi, tıpkı insanlığın ilk dönemlerindeki düzeydeydi. Aletler içinde, ağaçtan olanların çok mutena bir yeri vardı. İyi aydınlatmanın bilinmediği geceler, daha da karanlıktı. Şatoların salonlarına kadar sızan soğuk, çok daha sertti. Tüm toplumsal yaşamın gerisinde, tek kelimeyle bir ilkellik tabanı, denetim altına alınamayan güçlere itaat alışkanlığı bulunmaktaydı. Böylesine bir çevrenin ruhlar üzerindeki etkisini ölçmeye olanak verecek hiçbir araç yoktur. Ama bu çevrenin o dönem insanlarının kabalıklarına katkıda bulunduğunu da ileri süremez miyiz?

Olanaklarımızın bizi bugün mahkûm ettiği müstereddit denemeler yerine, adına daha lâyık bir tarih yazıldığında, mutlaka insanların bedeni maceralarına da yer verecektir. Sağlıklarının ne düzeyde olduğunu bilmeden, insanları anlayabileceğini iddia etmek büyük bir saflık olur. Fakat, metinlerin durumu, bundan da öteye araştırma yöntemlerinin yetersiz kalan delicilikleri, ihtiras-

larımızı sınırlamaktadır. Feodal Avrupa'da, hiç tartışmasız, çok yüksek olan çocuk ölümleri, hemen hemen normal ölümlere karşı olan duyguları mutlaka biraz nasırlaştırmıştır. Yetişkinlerin ömrüne gelince, bu, savaş kazaları ayrık tutulunca bile, ortalama olarak çok kısaydı. Üstelik, bu ortalamayı, az çok kesin tek bilgi kaynağımız olan, hükümdar ailelerine ilişkin verilerden elde etmekteyiz. Sofu Robert 60'ına doğru ölmüştü; I. Henri 52 yaşında I. Philippe ve VI. Louis ise 56 yaşlarında kaçınılmaz sona ulaşmışlardı. Almanya'da Saksonya hanedanının ilk dört imparatoru, sırasıyla 60, 28, 22 ve 52 yıl yaşamışlardı. Yaşlılık çok erken, bizim olgunluk dediğimiz yaşlarda başlamaktaydı. İleride göreceğimiz üzere, kendini çok yaşlı sanan bu toplum, aslında çok genç insanlar tarafından yönetiliyordu.

Zamanından önce meydana gelen bunca ölümden çoğunun nedeni, salgın hastalıklardı. Bu hastalıklar, kendileriyle mücadele konusunda, yeterli donanıma sahip olmayan bu toplumun, adeta üstüne çöküyorlardı. Fakirler arasında salgınların yanında, açlık da benzer bir görev üstlenmişti. Gündelik zorlukların üstüne binen bu felâketler, hayata herşeyin geçici olduğu açısından bakılmasına yol açıyorlardı. Bu da, özellikle, birinci döneminde olmak üzere, feodal çağ zihniyetinin son derece karakteristik duygusal dengesizliğinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktaydı. Sağlığı koruma konusundaki, olanak ve bilginin de son derece düşük düzeyde olması da, mutlaka bu sinirliliğe katkıda bulunuyordu. Günümüzde, senyörlük (feodal) toplumunun yıkanmayı bildiğini gösterebilmek için çok zahmet çekilmektedir. Ancak, bu gözlem yapılırken, o zamanki hayatın çok daha kötü sonuçlu başka koşulları unutulmaktadır. Örneğin, fakirlerin kötü, zenginlerin aşırı beslenmeleri gibi. Nihayet, doğa üstü oldukları iddia edilen olaylara karşı gösterilen şaşırtıcı duyarlığın etkilerini nasıl ihmal edebiliriz? Bu durum zihinleri sürekli ve hemen hemen hastalıklı bir biçimde, her türlü işaret, rüya veya karabasan'a karşı dikkatli kılıyordu. Bu zihniyet, özellikle manastır çevrelerinde çok daha güçlüydü. Buralarda rahiplerin çile çekme ve kendilerini dünya nimetlerinden mahrum etme eylemleri, görünemeyeni'in sorunlarına yönelik, profesyonel bir araştırma ile de birleşerek, etkisini artırıyordu. Hiçbir psikanalist, 10. veya 11. yüzyıl rahiplerinin iştiyakiyle, rüyalarının derinlerindekilerini araştırmamıştır. Bununla birlikte, ahlâki kuralların henüz iyi yetiştirilmiş insanlarda, gözyaşlarını ve «zayıflıklarını» gizleme zorunda bırakmadığı bu uygarlıkta, laikler de genel duygusallığa katılmaktaydılar. Umutsuz-

luklar, öfkeler, kafayı duvara vurmalar, ani karar değişiklikleri, bütün bunlar geçmişi içgüdüsel olarak, akıl kurallarına göre yeniden inşa etmek isteyen tarihçilere büyük zorluklar çıkartmaktadırlar. Hiç kuşkusuz, her tarihin önemli unsurlarından olan, bu yukarıda saydığımız özellikler, Feodal Avrupa'nın siyasal olaylarının arkasında da, gereksiz bir utanma ile yok varsayamayacağımız, etkilerde bulunmuşlardır.

Etraflarında ve bizzat kendilerinde, birçok aniden beliriveren gücün etkisinde kalan bu insanlar, ölçmesini iyi bilmedikleri kadar, akışı ellerinden kaçan bir dünyada yaşıyorlardı. Su saatleri hem pahalı, hem de çok karmaşık olduklarından, çok az sayıda birkaç tane örneğin dışında, pek bulunmuyorlardı. Kum saatleri ise çok dar bir kullanım çevresine sahiptiler. Güneş saatlerinin, kolayca bulutlanıveren göklere sahip bölgelerde kullanım süresi çok kısaydı. Bu koşullar, çok merak uyandırıcı aletlerin oluşmasına yol açmıştı. Oldukça göçebe olan yaşamının akışını düzenleyebilmek amacıyla, kral Alfred gittiği heryere, sırayla yaktırdığı eşit uzunlukta balmumu çubukları götürmeyi düşünmüştü (65). Günü böyle eşit parçalara bölerek bir düzen sağlama düşüncesi, o zamanlar için olağanüstü sayılmalıdır. Antikite'de olduğu gibi, her zaman günü 12 saat, geceyi de 12 saat olarak kabul etme usulü, güneşin yıllık hareketlerine göre, bu kesirlerin sürekli kısalıp uzamalarına yol açıyor ve en iyi eğitilmiş kimseler bile bunda bir tuhaflık görmüyorlardı. Bu durumu, 14. yüzyıla doğru, karşı ağırlıklı saatlerin yapılarak, aletin mekanikleştirilmesi sonucu, süre kavrayışına ulaşılıncaya kadar sürmüştür.

Bir Hainaut kroniği tarafından aktarılan bir öykü, zamanın bu sürekli dalgalamşını mükemmel bir biçimde ortaya koymaktadır. Mons'da bir adli düello yapılacaktır. Şafakta bir tek şampiyon ortaya çıkar. Örf tarafından bekleme süresi 9 saatte dolduğundan, bu süre tamamlanınca, şampiyon rakibinin yenik sayılması talebinde bulunur. Şampiyonun galibiyeti konusunda hukuk açısından hiçbir kuşku yoktur. Fakat gerçekten istenen süre dolmuş mudur? Kontluğun yargıçları tartışırlar, güneşe bakarlar, ayinlerde bu konuyla haşır neşir oldukları için saat ritmi konusunda daha güvenli bilgilere sahip olduklarına inanılan kilise mensuplarına danışırlar. Nihayet mahkeme kurulu, «bekleme» süresinin dolduğu-

(65) Asser, *Life of King Alfred., op. cit.*, c. 104 Eğer L. Reverchon'a inanmak gerekirse, benzeri bir sistem, *(Petite Histoire de l'Horlogerie,* s. 55) V. Charles tarafından kullanılmıştır.

nu açıklar (66). Gözlerimiz sürekli saat üzerinde yaşamaya alıştığımız, çağdaş uygarlığımızdan, günün hangi saatinde olunduğunu anlamak için tartışmak ve araştırmak zorunda olan bir mahkemenin yer aldığı bu topluma baktığımızda, bu toplum bize ne kadar uzak kalmaktadır.

Aslında, zamanın saatle ölçülmesinin yetersizliği, zamana karşı genel bir kayıtsızlığın, diğer birçoklarıyla birlikte, belirtilerinden yalnızca biriydi. Hukuken çok önemli olan, hükümdarların doğum tarihlerini kaydetmekten daha kolay ve daha gerekli birşey olamazdı. Buna rağmen, 1284'de Capet krallığının en büyük mirasçılarından biri olan, genç Champagne düşesinin yaşını aşağı yukarı belirleyebilmek için uzun bir araştırma gerekmiştir (67). 10. ve 11. yüzyıllara ait çok sayıda ayrıcalık belgesi ve olay kayıtları, tek amaçları belli bir anıyı muhafaza etmek olmakla birlikte, tarihe ilişkin herhangi bir ibare içermemektedirler. Diğer alanlar acaba daha mı donanımlıydılar? Birçok yere ve konuya aynı anda atıfta bulunmak zorunda olan noter, çeşitli hesaplamaları arasında eşgüdüm sağlamayı başaramamıştır. Bundan da kötüsü vardır. Sadece süre kavramı değil, sayılar alanının tümünün üstü sislerle kaplıdır. Kronik yazarlarının anlamsız sayıları sadece edebi abartmalar olarak alınmamalıdır. Bu durum, istatistik doğrulara karşı tam bir duyarsızlık belirlemektedir. Fatih Guillaume İngiltere'de gerçekte 5.000'den fazla şövalye fiefi kurmamışken, bir sonraki yüzyılın tarihçileri, hatta işin doğrusunu her zaman öğrenebilecek durumda olan bazı yöneticiler, bu sayıyı, 32 ilâ 60.000 arasında değişen bir skala içinde veriyorlardı. Feodal dönem, özellikle 11. yüzyılın sonlarından itibaren, Yunanlı ve Arapların izinden el yordamıyla ve cesaretle ilerleyen kendi matematikçilerine sahip oldu. Mimarlar ve heykeltraşlar, oldukça basit bir geometri uygulamasını biliyorlardı. Fakat, hesaplama alanında, Orta Çağ'ın sonlarına kadar dönemden bize ulaşan örneklerin hepsinde çok şaşırtıcı hatalar bulunmaktadır. Abaküs kullanımıyla, dahice azaltılmış olmasına rağmen, romen sayı sisteminin uygun olmaması, bu hesaplama hatalarını açıklamaya yetmemektedir. Gerçek ise, herşey hakkında tam bir bilgi edinme arzusu, sayıya saygı gibi konuların, şefler de dahil, zihinlere tamamen yabancı olmasıydı.

---

(66) Gislebert de Mons, éd Pertz, s. 188-189 (1188).

(67) P. Viollet, *Les Etablissements de Saint Louis*, 1881-1886, (Soc. de l'Hist de France), c. III., s. 165, n. 8.

II. İfade

Bir yandan, hemen heryerde kültür dili olarak latince; diğer yandan, tüm farklılıkları içinde gündelik konuşma dilleri; hemen hemen tüm feodal dönem süresince yaşanan şaşırtıcı ikilem. Bu durum tamamen Batı uygarlığına has bir özellikti ve onun, komşularıyla kesin bir şekilde farklılaşmasına neden oluyordu. Çünkü, Kelt ve İskandinav dünyası, Yunan Doğusu ve İslamiyet, ulusal dillerde yazılmış zengin şiirsel ve didaktik edebiyatlara sahiptiler.

Batı'nın bağrında da bir toplum uzun süre olarak bu konuda, istisna olarak kaldı. Bu toplum Anglo-Saxon Britanya'sıydı. Bunun böyle olmasının nedeni, burada latince yazı yazılamaması veya kötü yazılması olmayıp, sadece latince yazılmamasıydı. Eski İngilizce, çok erkenden hukuksal dil mertebesine yükselmişti. Kral Alfred, okullarda herkesin İngilizce öğrenmesini, ancak sonra en yeteneklilerinin latinceye başlamalarını istiyordu (68). Şairler İngilizce'yi şiirlerinde kullanırlarken, bunların yalnızca sözlü olarak kalmalarıyla yetinmiyorlar, yazıya da geçirtiyorlardı. Aynı şekilde, krallar yasalarında, kâtipler krallar veya büyükler tarafından aktedilen anlaşmalarda, rahipler kroniklerinde, İngilizce kullanıyorlardı. O devirde, kitlelerin ifade aracıyla ilişkiyi sürdürebilmiş bu uygarlık, türünün tek örneğini meydana getirmektedir. Norman istilası bu gelişmeyi tamamen kırmıştır. Hastings savaşından hemen sonra, Fatih Guillaume tarafından Londralılara gönderilen mektuptan itibaren, birkaç nadir istisna dışında, 12. yüzyılın sonuna kadar artık latince olarak kaleme alınmamış hiçbir krallık belgesi yoktur. Ancak, belirtmemiz gerekir ki, Anglo-Saxon kronikleri, 11. yüzyılın ortasından itibaren İngilizce yazmaktan vazgeçmişlerdir. İyi niyetle edebi diyebileceğimiz yapıtların tekrar ortaya çıkmaları, ancak 1200'lerden biraz önce ve birkaç öncü esercik biçiminde olabilmiştir.

Kıta'da ise, Karonlenj rönesansı sırasında gösterilen kültürel çabalar, ulusal dilleri ihmal etmemişlerdi. Ancak, gerçekte korkunç bir biçimde yozlaşmış bir latince olarak görülen Roman konuşma dillerini yazı konusunda ehil görmek kimsenin aklına gelmiyordu. Buna karşılık, sarayda ve yüksek kilise mensupları arasında, birçok kimsenin ana dili olan Germen lehçeleri, gene birçok kimsenin ilgilendiği diller oldular. O zamana kadar tamamen sözel olan şiirler yazılı hale getirildiler. Özellikle, dinsel konularda yeni şiirler yazıldı. Bir germen lehçesi olan «thi» dilinde yazıl-

(68) *Pastoral Care*, s. 6.

mış el yazmalarına ekâbir kütüphanelerinde sıklıkla rastlanıyordu. Fakat burada da, Karolenj İmparatorluğunun yıkılması ve onu izleyen karışıklıkların meydana getirdiği siyasal ortam, bir kırılmaya yol açtı. 9. yüzyılın sonundan, 11. yüzyıl sonuna kadar olan dönem için, Alman edebiyatı tarihçilerinin yetinmek zorunda kalacakları küçücük ganimet, birkaç dinsel şiir ile birkaç çeviriden ibaret olacaktır. Bunun karşısında, aynı dönemde ve aynı topraklarda latince olarak kaleme alınmış yazıların sayı ve entellektüel değerleri açısından olaya bakınca, Almanca olarak yazılanları hiçe saymak gerekmektedir.

Diğer yandan, feodal dönemin latincesini, ölü bir dilin renkleri içinde düşünmekten kaçınmamız gerekmektedir. Ölü tanımlamasının uyardığı, kalıplaşmış ve tek düze bir dil olma özellikleri, bu dönem latincesi için geçerli değillerdir. Karolenj rönesansı döneminde ortaya çıkan düzeltme ve latincenin saf haline dönülme gayretlerine rağmen, çevreye ve bireye göre, çok değişik ölçülerde herşey bu latinceye bazen yeni kelimelerin bazen de yeni ifade tarzlarının katılmalarına neden oluyordu. Eskilerin hiç bilmedikleri gerçekleri ifade edebilme veya özellikle din alanında eskilere tamamen yabancı düşünceleri açıklayabilme ihtiyacı; latincenin geleneksel gramerindekinden çok farklı olan ve halk dilleriyle yaygınlaşan yeni bir mantık düzeni, nihayet cehalet veya yarı —bilimsellik gibi faktörler, klasik latincenin değişmesine neden oluyorlardı. Aynı şekilde, kitabın dilde hareketsizliği getirdiği kadar, söz de herzaman için bir değişim faktörü oluyordu. Oysa, yalnızca latince olarak yazı yazmakla yetinilmiyor, latince şarkı da söyleniyordu. Üstelik, latince konuşuluyordu da. Örneğin, I. Otton'un sarayına davet edilen bir İtalyan okumuşunun konuşma sırasında, bir gramer yanlışı yapması üzerine, Saint-Galli'i bir rahibin acımasız saldırılarına maruz kalması, bu konuda küçük bir kanıttır (69). Liège'li piskopos Nother, laiklere hitap ettiği zaman Valonca, rahiplerine hitap ettiği zaman da latince konuşuyordu. Ama belirtmeliyiz ki, başta köy papazları olmak üzere, birçok kilise mensubu, latince konuşamadıkları gibi, latinceyi anlamazlardı da. Ama eğitilmiş rahip ve papazlar için kilisenin eski sesi, hâlâ sözlü haberleşme aracıydı. Eğer latince olmasaydı, büyük toplantılarda, Papalık meclisinde veya manastırdan manastıra dolaşmaları sırasında, farklı ülkelerden gelen bu insanlar aralarında nasıl anlaşabilirlerdi.

(69) Gunzo Novariensis, *in* Migne, 1286.

Kuşkusuz, hemen her toplumda, ifade tarzları, bazen açık bir biçimde olmak üzere, konuşanın yüklemelerine veya sınıflara göre değişmektedir. Fakat, farklılaşmalar genelde, gramere uygunluk veya kelime haznesinin niteliğiyle sınırlı kalmaktadır. Oysa feodal dönemde bu farklılaşmalar, bunlarla karşılaştırılamayacak kadar derin olmuştur. Avrupa'nın büyük bir bölümünde kullanılan ve germen dil ailesine mensup olan dil grubu, kültür dilininkinden tamamen başka bir ailenin içindeydi. Roman lehçeleri de bu noktada ortak köklerinden o kadar uzaklaşmışlardı ki, bu lehçelerin herhangi birinden latinceye geçebilmek için uzun bir okul eğitimi gerekiyordu. Son çözümlemede, dildeki bu ayrılık, iki insan grubunun çelişkisine dayanıyordu. Bir yanda herbiri kendi lehçesine hapsolmuş, edebiyat olarak, birkaç dindışı şiire sahip ve dili sadece kulaktan öğrenen muazzam bir cahiller çoğunluğu bulunuyordu. Bazen iyi niyetli birkaç rahip, birkaç dinsel şarkıyı halk diline geçiriyor veyahutta bunları yazılı hale getiriyorlardı. Ama bu durum, kitlelerin büyük cehaletini hiç etkilemiyordu. Karşı tarafta ise, gündelik ve yerel konuşma dili ile bilimsel ve evrensel dil arasında salınan bir avuç eğitimli insan, mecburen iki dilli olmak zorunda kalıyorlardı .Latince olarak yazılmış olan dinbilim ve tarih yapıtları ,kilise ayinleri, iş belgeleri, yalnızca eğitilmişler içindi. Latince, sadece eğitimin temel taşı olmayıp, öğretilen yegâne dildi. Okumayı bilmek, kısaca latince okuma bilmekti. Bir hukuksal belgede, istisnai olarak ulusal dil kullanıldığı görülürse, bu kural dışı durum, nerede ortaya çıkarsa çıksın, mutlaka bir cehalet belirtisiydi. Eğer 10. yüzyıldan itibaren Güney Akitanya'da bazı belgeler Provence dilinden birçok terimle dolu kötü bir latinceyle yazıldılarsa, bunun nedeni, Karolenj rönesansının büyük ocaklarından uzakta kalan Roergue ve Quercy manastırlarının, latin edebiyatıyla yetiştirilmiş papazlara sahip olmamasıydı. Bu konuda ilginç bir örnek; fakir bir ülke olan ve korsanlar yüzünden halkı kıyıları terkedip içerilerde yarı tecrit edilmiş olarak yaşayan Sardinya'daki Sardinya dilinde yazılmış metinlerin, yarımadada İtalyan'ca yazılmış en eski metinlerden daha eski olmalarıdır.

Dillerin böylece hiyerarşize olmalarının hemen göze çarpan ilk sonucu, hiç kuşkusuz birinci feodal çağın kendi imajını üzücü bir biçimde karaladığıdır. Satış veya bağış sözleşmeleri, kölelik veya azat belgeleri, adli kararlar, kraliyet ayrıcalıkları, biat tutanakları, gibi uygulamaya ilişkin belgeler, toplum tarihçisi için en değerli kaynaklardır. Feodal Çağ'a ait olanlar her zaman samimi değillerse de, daha sonraki dönemlere yönelik anlatı makinelerinin

tersine, en fazlasından sadece kendi çağdaşlarını aldatmaya yönelik olma erdemine de sahiptirler. Çünkü, o dönem insanlarının aptallıklarının sınırı bizimkilerden çok farklıydı. Yukarıda açıkladığımız birkaç istisna dışında, bu belgeler 13. yüzyıla kadar, sürekli olarak latince yazıldılar. Fakat muhafaza etmeye çalıştıkları olgular, işin başında latince ifade edilmiyorlardı. İki senyör, bir toprağın fiyatı veya tâbiyet bağının kuralları konusunda pazarlığa oturduklarında Çiçeron'un dilinden konuştukları beklenemezdi. Daha sonra onların anlaşmalarına, iyi kötü klasik bir kılıf uydurmak, notere düşen görevdi. Tüm latince sözleşme ve belgeler, çok azı hariç, aslında bir aktarma işlemidir. Böylece, eğer günümüz tarihçisi, bu belgelerin altındaki gizli gerçeği yakalamak istiyorsa, işe bunları tersyüz ederek başlamak zorundadır.

Bir de latince kullanımının her zaman aynı kurallara uyup uymadığına bakmak gerekmektedir. Okul öğrencisinin, halk dilinin mantık şemalarına dayalı olarak yaptığı beceriksiz çeviriden, eğitilmiş bir rahibin verdiği özenle cilalanmış bir söyleve kadar, tüm kullanım dereceleri biraradadır. Bazen —ki bu tartışılmaz biçimde en çok rastlanan durumdur—, gündelik dile ilişkin bir kelime, bir latince sonek katılarak, sanki latince hale getirilmektedir. Örneğin halk diline ait olan «*hommage*» (adamı olma, biat), bir sonek alarak *homagium* haline getirilerek güya latince bir kelime olmaktadır. Diğer yandan da, bunun tersine olarak, sadece en klasik terimleri kullanma konusunda da bir çaba görülmekteydi. Örneğin, klasik latince kullanma kaygısı içinde, başpiskopos *(archevêque)* yerine latince *archiflamen* kelimesi kullanılırken, yaşayan Tanrı'nın rahibinin yerine, Jupiter'in rahibini ikame etmekten çekinilmiyordu. Bundan da kötüsü, latince ile halk dilleri arasında paralellikler peşinde koşan saf latince taraftarları, anlam yakınlıkları yerine, ses yakınlıklarını kendilerine rehber olarak alıyorlardı. Örneğin, o dönem fransızcasında kont *(comte)* kelimesinin, ben kontum hali *cuens* olduğundan, bu kelime *consul* olarak latinceleştiriliyordu. Aynı tarzda, fief'i de, büyük bir macera olarak, *fiscus* (devlet maliyesi)ile karşılamaktan çekinmiyorlardı. Hiç kuşkusuz, genel transkripsiyon sistemleri, yavaş yavaş bilim dilinin evrenselci karakterine uyum sağlayarak oluşmuşlardır. Almanca'da *lehn* olarak söylenen fief artık, latince Alman metinlerinde, fransızca asıllarından latinceye ses benzerliğine göre aktarılmış kelimelerle karşılanmaya başlamıştı. Fakat, en üstün beceri gösterilen metinlerde bile noter latincesi, aslını deforme etmeden çeviri yapmaktan acizdi.

Böylece, teknik hukuk dili bile bir yandan çok eskimiş, bir yandan da çok değişken kelimelerden meydana gelen bir hazneye sahipti. Bu nedenle de, gerçekleri daha yakından kavraması olanaksızdı. Gündelik konuşmaların kelime haznesi ise, tamamen sözel ve halka ait bir adlandırmanın bütün belirsizlik ve kararsızlığıyla yüklüydü. Oysa ,toplumsal kurumlar konusunda, kelimelerin düzensizliği, zorunlu olarak nesnelerin düzensizliğine yol açar. İnsan ilişkilerinin sınırlandırılmasındaki büyük güvensizliğin nedeni acaba onları belirleyen kelimelerin karışıklığından mı kaynaklanmaktaydı? Araştırma bu konuda biraz daha genişletilmelidir. Hangi alanda kullanılırsa kullanılsın, latince o çağın entellektüellerine, uluslararası bir iletişim aracı sağlama ayrıcalığına sahipti. Buna karşılık, onu kullanan birçok kimsenin, iç konuşmadan kökten bir biçimde uzaklaşmalarına yol açma gibi çok endişe verici, bir etkisi de vardı. Bu durumda olanlar sonuçta, düşüncelerini açıklama durumunda kalınca, sürekli olarak, aşağı yukarı yaklaşımlarla yetinmek zorunda kalıyorlar, netleşmeleri olanaksız oluyordu. Daha önce gördüğümüz, zihinsel kesinliğin yokluğunun birçok nedeni arasına, bu iki dilsel düzlem arasındaki gidiş gelişleri de ekleyemez miyiz?

III. Kültür ve Toplumsal Sınıflar

Kültür dili olan latince hangi ölçüde aristokrasinin diliydi? Diğer bir anlatımla, *litterati* (okumuşlar) grubu, nereye kadar şefler grubuyla karışabiliyordu? Bu konuda kilise yönünden herhangi bir kuşku yoktur. Kötü adam seçme politikasının şurada burada en üst mevkilere kadar cahilleri getirmiş olmasının hiçbir önemi yoktur. Piskoposluk kurulları, büyük manastırlar, hükümdar saray kiliseleri, bütün kurmay noktalar, kısaca kilise ordusu, hiçbir zaman eğitimli rahiplerden mahrum kalmamıştır. Üstelik, bu eğitilmiş üst rütbeli rahipler, çoğunlukla baron veya şövalye kökenli olup, manastır ve özellikle katedral okullarında biçimlendirilmiş kimselerdir. Ancak, laik dünyaya baktığımızda, sorun çok daha zorlaşmaktadır.

En karanlık günlerinde bile, tüm entellektüel gıdalara düşman bir toplum düşünmemeliyiz. Ortaklaşa olarak düşünülen; bir insan yöneticisinin, düşünce ve anı hazinelerine girmesinin yararlı birşey olduğuydu. Bu hazinenin anahtarı ise yazıda yani, latincedeydi. Böylece, bu anahtarı elde tutmak isteyen birçok hükümdar, varislerinin eğitimine büyük önem vermişlerdir. Sofu Robert,

«Tanrı konusunda bilgin kral», Reims'de ünlü Gerbert'in öğrencisi olmuştu. Fatih Guillaume ise, oğlu Robert'e bir rahibi lala olarak vermişti. Yeryüzü büyükleri arasında, gerçek kitap dostlarına rastlanıyordu. Gerçekte Bizans prensesi olan ve vatanından, çok daha ince bir uygarlığın alışkanlıklarını getiren, annesi tarafından eğitilmiş olan III. Otton, akıcı bir Yunancaya ve latinceye sahipti. Akitanya kralı III. Guillaume, kendine iyi bir kitaplık kurmuştu. Bazen onu burada geç saatlere kadar okurken görmek mümkündü (70). Bu örneklere, bir de öncelikle kiliseye yöneltilmiş ama sonra laik kalmış genç prensleri de eklemek gerekmektedir. Bu prensler ilk eğitimlerinden itibaren, tamamen kilise çevrelerine özgü bilgiler ve eğilimler edinmişlerdi. Örneğin aynı zamanda sert bir savaşçı olan ve Kudüs tahtını ele geçiren Baudoinde Boulogne, bunlardan biriydi.

Fakat bu oldukça derinleşmiş eğitimin sürebilmesi için, önceden beri kalıtımsal güçlerini sağlamlaştırmış büyük ailelerinin soy zincirlerinin atmosferine ihtiyaç vardı. Bu konuda Almanya'daki hanedan kurucuları ile ardılları arasındaki düzenli zıtlık kadar hiçbir şey açıklayıcı olamaz. Her ikisi de çok özenle eğitilmiş, üçüncü Saxon kralı II. Otton ve Salien Franklarının ikinci kralı IV. Henri ile babaları arasındaki zıtlık çok açıktır. Birincinin babası olan büyük Otton, okumayı 30 yaşındayken öğrenmişti. III. Henri'nin babası olan II. Conrad ise, Kilisesindeki rahibin itiraf ettiği gibi «adının harflerini bilmiyordu». Çoğunlukla olduğu gibi, bu kralların ikisi de genç yaşlarında, şeflik yasaları gereği, maceralı ve tehlikeli bir hayata atıldıklarından, sözlü gelenek ve uygulama dışında, birşey öğrenip eğitimlerini tamamlayacak zaman bulamamışlardı. Büyük şefler için bile böyle olan bu eğitimsizlik, toplumun basamakları inildikçe, çok daha ağırlaşıyordu. Bazı kral veya baron ailelerinin, nisbi anlamda parlak bir kültüre sahip olmaları, bizi bu konuda düş kurmaya yöneltmemelidir. Ne de, İtalya ve İspanya'nın şövalye sınıflarının çok ilkel de olsa, kendi eğitim sistemlerine sadık kalmaları —El Cid ve Chimene'in bilgileri fazla ileri gitmiyordu, ama hiç olmazsa imza atmasını biliyorlardı. (71)—, bunun heryerde böyle olduğunu düşünmemize yol açmamalıdır. Alplerin ve Pirenelerin Ku-

(70) Adémar de Chabannes, *Kronik*, c. 54 Daha aşağıda söz konusu olacak olan İmparator III. Henri el yazmalarını rahiplere kopya ettiriyordu. *Codex Epistolarum Tegernseenstum (Mon. Germ., Ep. Selectae.* c. II) Nu. 122.

(71) Menendez Pidal, *La Espana del Cid*, Madrid, 1929 s. 590 ve 619.

zeyinde, o dönemde insanlar üzerindeki iktidar kaynaklarının başlıcalarını ellerinde tutan küçük ve orta senyörlerin büyük çoğunluğunun, yalnızca, kelimenin tam anlamıyla cahillerden meydana geldiği konusunda hiçbir kuşkumuz yoktur. Bunlardan bazıları, hayatlarının sonuna doğru, manastırlara kapanıp, kendilerini eğitime adıyorlardıysa da, *conversus*, yani din araştırmalarına geç katılan anlamına gelen kelime ile, *idiota*, yani kutsal kitapları okumaktan aciz anlamına gelen kelimenin eşanlamlı sayılmaları, onların bu konudaki başarı derecelerini belirliyordu.

Eğitimin bu düzeyinin ışığında, o dönemde rahiplerin, hem büyüklerin düşüncelerinin tercümanı, hem de siyasal geleneğin koruyucuları olarak rol oynamalarının nedeni açıklanabilmektedir. Diğer yandan, hükümdarlar çevrelerindeki diğer hizmetkârlarının vermekten aciz oldukları bu cins hizmeti, kilise mensuplarından istemek zorunda kalıyorlardı. 8. yüzyılın ortalarına doğru, Merovenj krallarının son laik «danışman»ları da ortadan yok olmuştu. 1298'de ise, yakışıklı Philippe mühürlerini bir laik olan Şövalye Pierre Flotte'a verdi. Bu iki tarih arasında akan beş yüzyıl boyunca, Fransa'da hüküm süren hükümdarların yazı işlerini yürüten servisin başında her zaman bir kilise adamı bulunmuştur .Diğer hükümdarlar için de, aynı dönemde durum pek farklı değildir. Bu dünyanın güçlülerinin kararlarının —hangi sınıf veya ulustan olurlarsa olsunlar, eğitimleri nedeniyle, o dünyaya ait olmayıp, ruhsal değerler üzerine kurulu evrenselci bir topluma mensup kimselerce— bazen etkilenmesi, her zaman da onlar tarafından ifade edilmesi olayını tarafsız bir olgu olarak kabul edemeyiz. Hiç kuşkusuz, bu kilise adamları, küçük yerel uyuşmazlıkların kargaşası üstünde, daha geniş ufukların endişesinin taşınmasına katkıda bulunmuşlardır. Diğer yandan, siyasal eylemlere yazılı biçim vermekle yükümlü olduklarından, bunlara kendi bağlı oldukları ahlaki değerlere göre birer kılıf bulmuşlar ve böylece de feodal dönem hakkındaki yargılara kaynaklık eden yarı aldatıcı bir cila tabakasının oluşmasına yol açmışlardır. Bu cila, özellikle para karşılığı olan azad belgelerinin çoğunun girişinde, bu azad işlemini safiyane bir özgürleştirme biçiminde gösterirken, ortaya çıkmaktadır. Veyahut krala çoğu zaman zorla kabul ettirilen ayrıcalıkların yer aldığı belgelerde, bunlar rahipler tarafından ağız birliği edilmişçesine, en adisinden birer sadaka biçiminde gösterilmişlerdir. Bu bağlamda, bizzat tarih yazıcılığı da, bu değer yargılarıyla birlikte rahiplerin elinde, düşüncenin olduğu kadar edebiyatın da bir anlaşma zeminini oluşturdu. Böy-

lece, tarih yazıcılığı, insan güdülerinin sinsi gerçeklerinin üstüne, ancak yeni zamanların eşiğinde bir Commynes ve bir Macchiavelli tarafından yırtılabilen, bir cins tül dokudu.

Bunlarla birlikte, laikler birçok açılardan dünyevi toplumun harekete geçirici unsurlarıydılar, Hiç kuşkusuz, laiklerin okuma yazma bilmeyenleri, sırf bu nedenden ötürü cahil sayılmazlardı. Bizzat okuyamadıklarını çevirtmenin dışında, birazdan göreceğimiz gibi, halk dilinde birçok anlatı onlara anıları ve fikirleri aktarabilirdi. Bu konuda birçok senyör ve yüksek baronun durumunu gözönüne almak yeter. Bunlar bir rapor veya hesabı bizzat inceleme yeteneğine sahip olmadıkları gibi, yargıçlık yaptıkları kendi mahkemelerinde de anlamadıkları bir dil, kararları kaydetmek için kullanılıyordu. Bu durumda normal olarak, bütün eski kararları akıllarında tutmak zorunda kalan bu şefler, her zaman benzer durumlarda benzer kararlar veremiyorlardı.

Yazıya karşı hemen hemen yabancı olduklarından ,bir süre sonra ona karşı kayıtsızlaşıyorlardı. Büyük Otton 962'de İmparatorluk tahtına oturduğu zaman, Karolenj imparatorluğunun «antlaşma»larından, belki de tarih anlatıcılarından esinlenerek, adının altına papaya ayrıcalık tanıyan bir ibarenin eklenmesine izin vermişti. İmparator-kral bu ayrıcalıkla, «yüzyılların sonuna kadar» muazzam toprakların da papaya devrini tanımış oluyordu. Böylece Otton, San Pietro mal varlığına, İtalya'nın en büyük parçası ile en önemli Alp geçitlerinin katılmasına razı olmuş oluyordu. Kuşkusuz, Otton bu çok kesin belirlemelere rağmen bir dakika bile, bunların herhangi bir etkisinin olacağını düşünmemişti. Bu durum, koşulların baskısı altında, ama asla uygulanmamak üzere imzalanan yalancı anlaşmalardan biriyle ilgili olarak ortaya çıksaydı daha az şaşırırdık. Oysa, tarihsel bir geleneğin dışında hiçbirşey Saxon hükümdarını böylesine bir oyun oynamaya zorlamıyordu. Bir yandan kâğıt ve mürekkebi; diğer yandan onunla hiçbir bağı olmayan eylem. İşte, bu özellikle şaşırtıcı biçim altında, çok daha genel bir kopukluğun ulaştığı sonuncu aşama. İnsana ve selametine en yararlı bilgileri ve toplumsal pratiğe ilişkin sonuçları kaydetmeye etkili olan tek dili, insani işleri yönlendirme durumunda olan kimselerin büyük bir çoğunluğu anlamıyordu.

IV. Dinsel Zihniyet

Feodal Avrupa'nın dinsel tavrını belirlemek için, çoğunlukla ondan mümin halk diye sözedilir. Eğer bu tanımlama ile, doğaüs-

tünün dışlandığı bir dünya kavrayışı kastediliyorsa, bu o dönemin zihniyetine tamamen yabancı bir betimleme olur. Daha açıkçası, o çağın insanlarının, insanın ve evrenin kaderi konusunda sahip oldukları imajın, tamamen Batı hristiyanlığının teolojisi tarafından oluşturulduğunu düşünmek çok yanlış olur. Şurada burada, kutsal yazıların anlatılarına karşı bazı kuşkuların uyanmasının hiçbir önemi yoktur. Rasyonel bir temelden yoksun bu ilkel kuşkuculuk, genelde eğitim görmüş kimseler tarafından paylaşılmadığından, tehlike halinde, güneş görmüş kar gibi erimektedir. Hatta denilebilir ki, iman hiçbir dönemde adını bu kadar haketmemiştir. Çünkü, Karolenj döneminde biraz canlanmasına rağmen, antik hristiyan felsefesinin yok olmasından itibaren, Kilise babalarının evrenin sırlarına mantıksal bir spekülasyon dayanağı bulma çabaları, 11. yüzyılın sonlarından önce tekrar başlayamayacaktır. Ama bunlara karşılık, bu müminlerin hepsinin, katı bir biçimde, aynı inanç ilkelerine sahip olduklarını da düşünmek yanlış olacaktır.

Gerçekte, sadece katolikliğin daha kendi dogmalarını ortaya koyup tamamen tanımlamaktan uzak olması değil —En katı ortodoksluk, o dönemde bu konuda çok daha donanımlıydı, ama daha sonra, önce skolastik teolojinin oluşturulması, sonra da karşı-reform hareketiyle, bu durum tersine dönecektir.— aynı zamanda, hristiyan sapkınlığının, hristiyanlığa zıd bir din haline dönüştüğü belirsiz sınırda, eski mani dininin birçok yerde, çok sayıda insanları kendi kapsamı içine alması da Batı hristiyanlığının sınırlarını daraltıyordu. Mani dini mensuplarının Orta Çağ'ın başlarından itibaren, resmî makamlarca sürekli kovuşturulan bu dine inatla bağlı grupların ardılları mı oldukları, yoksa bu dini Doğu Avrupa'dan mı öğrendikleri tam anlamıyla bilinememektedir. Bunlardan da kötüsü, katoliklik kitlelere tam anlamıyla nüfuz edememiştir. Denetimsiz bir şekilde mesleğe alınan ve yetersiz bir biçimde eğitilen —çoğu zaman kendi de çok kötü eğitilmiş bir papazın tesadüfi dersleriyle eğitilen bir koro çocuğu gibi— köy papazları, bir bütün olarak ele alındıklarında, entellektüel ve ahlaki olarak, görevlerinin gerektirdiği düzeyin çok altında kalmaktaydılar. Halkın, kutsal kitaplarda gizli kalan sırlara nüfuz edebilmesine olanak verecek yegâne faaliyet olan, yorumlamalara ise nadiren yer verilmekteydi 1031'de Limoges dinsel kurulu bu yorumlama faaliyetinin yalnızca yüksek papazlara ait bir hak olduğu düşüncesini, bu nedenle yanlış saymıştı.

Katolik messia'sı çoğu kilisede yanlış söyleniyordu. «Okuma bilmeyenlerin edebiyatı» denilen, başlıca kiliselerde yer alan, fresk ve kabartmalar, heyecan verici ama belirsiz dersler içeriyorlardı. İnananlar, dünyanın geçmiş, gelecek ve şimdiki halinin en çarpıcı yanları hakkında, hristiyanlığın sergilediği biçimiyle, bazı özet bilgilere sahiptiler. Fakat, bunların yanında, dinsel hayatları, bir yandan binlerce yıllık büyülerden, diğer yandan da yakın tarihlerde efsane uydurma konusunda çok verimli bir toplumun bağrından doğmuş uygulamalardan besleniyor ve bunlar resmî doktrin üzerine sürekli baskı yapıyorlardı. Hava fırtınalı olduğu zamanlarda, bunun hayalet ordularının geçişi olduğunu düşünmekten vazgeçmemişlerdi. Bu hayaletler, halk yığınlarına göre ölülere, kilise doktrinine göre ise aldatıcı şeytanlara aitlerdi. Kilise bu hayalleri tümünden reddetmektense, bizzat ortodoks bir yoruma tabi tutmaya daha fazla eğilimliydi (72). Doğaya yönelik birçok ayin, özellikle şiirlerin bize çok fazla aktardıkları Mayıs ağaç bayramları, kırlarda da devam edegelmekteydi. Tek kelimeyle, teoloji gerçekten yaşanan ve duyulan ortak dinle karışmak zorundaydı.

Ortama ve bölgesel geleneklerin sonsuz farklılıklarına rağmen, dinsel zihniyetin bazı ortak özelliklerini ortaya koymak mümkündür. Daha özenli bir araştırmanın ortaya çıkarabileceği, bazı derin ve duygusal noktaların kaçırılması pahasına, biz burada, toplumsal davranış üzerinde etkisi en fazla görülen düşünce ve duygu yönelişlerini zikretmekle yetineceğiz.

Düşünme yeteneğine sahip herkesin gözünde, hissedilen dünya, bir cins maskeden başka birşey değildi. Gerçekten önemli herşey, bu maskenin arkasında yer alıyordu. Bu maske arkasının daha derin gerçekleri işaretlerle ifade eden bir de dili vardı. Bu tavrın sonucu olarak, hissedilen dünyanın bir belirtiler yığını olarak kavranması, gözlemin önemsizleşmesi ve yorumun ön plana çıkmasına yol açıyordu. 9. yüzyılda yazılan küçük bir *Evrenin İncelenmesi* adlı kitabından ötürü, çok uzun süreli bir ün sahibi olan Raban Maur, amacını şöyle açıklıyordu: «aklıma bir küçük yapıt yazma fikri geldi... burada sadece nesnelerin doğası veya kelimelerin özelliklerini değil,... aynı zamanda mistik anlamlarını da inceleyeceğim» (73). Buradan büyük ölçüde, aslında o dönem

(72) Bkz. O. Hofler, *Kultische Geheimbünde der Germanen*, c. I., 1934, s. 160

(73) Raban Maur, *De Universo Libri* XX., 11, in Migne, col. 12.

için pek fazla ilgilenilmesine gerek duyulmayan, doğanın bilimsel incelenmesi konusundaki çok yetersiz çabalara karşılık, yukarıda anılan cinsten araştırmaların büyük öncelikleri, açıklanabilmektedir. Zaman zaman önemli gelişmeler göstermekle birlikte, teknik tamamen ampirizmden ibaretti.

Üstelik, bu yalan söyleyen doğa nasıl olacaktı da kendi yorumunu kendi üretebilecekti? Herşeyden önce, gizli güçlerin eseri olarak aldatıcı görüntüsünün sonsuz ayrıntıları içinde gizlenmemiş miydi? Güçlerin çoğul olmalarına, basit insanlar olduğu kadar, kilise bilginlerinin çoğu da inanıyorlardı. Çünkü, halk Tanrının altında ve onun mutlak gücüne bağımlı olan —aslında bu bağımlılığın kapsamı da açıkça kavranamamıştır— birçok karşıt gücün, sürekli bir savaş içinde olduklarına inanıyordu: Azizler, melekler, özellikle şeytanlar. Rahip Helmold, «Bu kadar savaş, fırtına, veba, gerçekten insanlık üzerine çöken felâketler, kim bilir neden şeytanların marifetleri olmasın?» diye yazıyordu (74). Dikkat çekici bir nokta, savaşların, fırtınalarla beraber zikredilmiş olmasıdır. Toplumsal felâketler demek ki, o devirde bugün bizim doğal adını verdiğimiz felâketlerle, aynı düzlemde görülmektedir. Buradan da, daha önceden istilalar tarihinin açığa çıkardığı bir zihinsel davramş ortaya çıkmaktadır. Bu zihniyet, kelimenin tam anlamıyla, bir kabuğuna çekilme olmayıp, daha çok kaçış deyimiyle ifade edilebilecek bir durumdur. İnsan gücünden çok daha etkin olduğu düşünülen, hareket alanlarına doğru bir kaçış. Aslında, sağlıklı bir gerçekçiliğin içgüdüsel tepkileri de asla yok olmamıştır. Ama buna rağmen, bir Sofu Robert, bir III. Otton, bir savaşa veya yasaya verdikleri önemin aynını bir hac yolculuğuna da vermekten geri kalmamışlardır. Tarihçiler, bu olaylar karşısında, bazen şaşırmakta, bazen de bu sofuca yolculukların gerisinde gizli pratik amaçlar görmektedirler. Ama her seferinde asıl yaptıkları, 19. veya 20. yüzyıl gözlüklerinden sıyrılmaktaki yeteneksizliklerini sergilemektir. Bu kral hacılar sadece, bireysel selamete ulaşmak için uğraşmıyorlardı. Ayaklarına kadar gittikleri koruyucu azizlerden, hem uyrukları hem de kendileri için ısrarlı taleplerle bekledikleri, ebedi yeminlerin yanında, dünya nimetlerine ulaşabilmekti. Savaşta ve mahkemede olduğu kadar, tapınakta da yığınların yönlendiricisi görevini yerine getirdiklerini düşünüyorlardı.

Bu görüntüler dünyası, aynı zamanda geçici bir dünyadaydı da. Hıristiyanlığın evren kavrayışının ayrılmaz bir parçası olan

(74) Helmold, *Chronica Slavorum*. I., 55.

nihai felâket, kıyamet düşüncesi, güçlü bir şekilde bilinçlere yer etmişti. Bu felâket üzerinde derin derin düşünülüyordu. Onu haber veren belirtiler, dolaylı yollardan araştırılıyorlardı. Tüm evrensel tarihlerin en evrenseli, Freisling'li rahip Otton'un Kroniği, Yaradılıştan başlayıp, Nihai yargılama tablosuyla sona ermektedir. Ancak burada kendiliğinden kaçınılmaz olan bir boşluk doğmakta ve 1146 —yazarın öldüğü tarih— ile büyük çöküş günü arası boşlukta kalmaktadır. Otton ise, bu tarihi dar kapsamlı bulmaktadır. Otton ise, bu tarihi dar kapsamlı bulmakta ve birçok kez, «biz ki zamanların sonuna yerleşmişiz» demekteydi. Böylece insanlar, kıyamet üzerinde ondan önce de düşünüyorlardı, onun etrafında da. Kıyamet için, onun bir papaz düşüncesi olduğunu ileri sürmek tam bir doğru olmaz. Bunu böyle saymak, dinsel ve laik iki grubun birbirlerini karşılıklı olarak derinlemesine etkilediklerini unutmak olur. Bazıları, Saint Norbert gibi, kıyametin çok yakın olduğunu ve şimdiki kuşağın onun geldiğini görmeden ölmeyeceğini tehtidini savurmamalarına rağmen, kimse kıyametin birgün kopacağından kuşku duymuyordu. Her kötü hükümdarda, inançlı ruhlar, İsa karşıtının pençelerini görüyor ve Tanrı krallığının sonu anlamına gelen bu korkunç imparatorluğun artık ortaya çıktığını düşünüyorlardı.

Fakat bu çok yakınlarda olan saat çalmaya ne zaman başlayacaktı? İncilin *Apocalypse* (mahşer) bölümü buna cevap vermişe benzemektedir. «1000 yıl tüketildikten sonra...» Bunu İsa'nın ölümünden itibaren mi saymak gerekiyordu? Adi hesaplamayla, bu durumda büyük felâketin tarihi 1033'e geliyordu. Ve buna pek kimse inanmıyordu. Öyleyse, İsa'nın doğumundan itibaren mi hesaplanmalıydı? Bu sonuncu yorum çok daha genellik kazanmıştı. Her hal-ü kârda 1000 yılının arefesinde, Paris kiliselerinde bir uzgörücünün zamanların sonunu ilân etmeye başladığı kesindir. Ancak, bu olayın sonucu olarak, romantik üstatlarımızın yalan yanlış resmettikleri evrensel bir korkunun yığınlara yayıldığı görülmedi. Bunun nedeni, herşeyden önce, mevsimlerin akışına ve kutsal günlerin yıllık ritmine dikkatlerini yoğunlaştırmış olan bu dönem insanlarının, ne yılları sayılarla, ne de belli bir başlangıca göre açıkça hesaplanmış sayılarla, düşünememeleridir. Daha önce de gördük, ne kadar çok belge tarihsel rakamdan yoksundu. Tarihleme konusunda, ne kadar çok başvuru sistemi vardı ve bunların çoğunun Kurtarıcı (İsa)'nın hayatı ile hiçbir bağı yoktu. Bunlardan bazıları kralların veya papaların saltanat dönemleri, her tür astronomik olaylar, Eski Roma maliye uygulama-

larından türemiş, 50 yılda bir toplanan büyük papalık kurulu, gibi olaylardı. İspanya gibi, daha düzgün bir zamanlama sistemi uygulayan bir ülke ise, İsa'nın doğum tarihini, İncilin tersine, M.Ö. 38'e götürüyordu. Bunun sonucu, yazılı belgelerde ve özellikle kroniklerde, resmî hıristiyan öğretisinin kullandığı takvime göre, bir kaydırma gerekiyordu. Ayrıca, yılbaşı konusundaki farklılıkları da gidermek gerekiyordu. Çünkü, Kilise putperest bayramı olan 1 Ocak'ı kabul etmiyordu. Böylece, bölgelere veya kayıt bürolarına göre, 1000'nci denilen yılın bizim takvimimize göre, 25 Mart 999 ile 31 Mart 1000 arasında değişen 7 ayrı tarihte başladığı iddia edildi. Bundan da kötüsü, ay yılına göre belirlenen Paskalya sürecine göre saptanan bu tarihler, özleri itibariyle değişkendiler ve bu konuda uzmanlaşmış bilginlerin tabloları olmadan, ne zamana rastlayacakları bilinemezdi. Ayrıca, bu tablolar, beyinleri karıştırmaktan başka bir işe de yaramıyorlardı. Çünkü, birbirlerini izleyen yıllar aynı uzunlukta değillerdi. Aynı sayılı yıl içinde çoğu zaman iki kez aynı bayramın geldiği görülebiliyordu. Gerçekte, Batılıların birçoğu için, 1000 yılı, bize inandırılmak istendiği gibi, endişeyle dolu değildi. Çünkü, hangi güne rastladığı bilinmiyordu.

Gazap günü haberlerinin ruhlar üzerine düşürdüğü gölge düşüncesi, bu kadar da yanlış mıydı? Tüm Avrupa, 1000 yıllarının sonuna kadar titreyip, bu kadar ömrü olduğu ileri sürülen tarih geçtikten sonra birden yatışmadı. Ama, bundan da kötüsü, endişe dalgaları sürekli olarak bir oraya bir buraya yayıldı durdu. Endişe, bir yerde yatıştığı zaman, mutlaka biraz uzakta bir yerde yeniden ortaya çıkıyordu. Bazen, hayali bir görüntü ilk işareti veriyor veya bazen de 1009'da İsa'nın kabrinin tahrib edildiğinde olduğu gibi, tarihin büyük trajedilerinden biri, veyahut da sadece sert bir fırtına, kıyamet endişesini tekrar harekete geçiriyordu. Bir başka gün ise, bayram günlerini hesaplayan bilginlerin tahminleri, okumuş çevrelerden, yığınlara kadar ulaşıyordu. 1000 yılından biraz önce, Abbon de Fleury, «Bütün Dünyada Son'un, Cebrail'in Meryem'e haber getirdiği günün yıldönümü ile Kutsal Cuma'nın karşılaştıkları sırada olacağı söylentisi yayılmıştı» diye yazıyordu (75). Gerçekte, Saint-Paul'ün «İsa insanları bir gece hırsızı gibi, ansızın yakalayacak» dediği hatırlanarak, birçok din bilgini, Kutsallığın gizlediği sırları açığa çıkartmak için yürütülen çabaları kınamaktaydılar. Ama ne zaman geleceği belirsiz bir dar-

(75) *Apologeticus, in* Migne, col. 472.

beyi beklemek daha mı az endişe vericiydi? O ortamda ortaya çıkan ve bizim ilk gençlik kaynaması diyebileceğimiz bu karışıklıklarda, o dönemin insanları «yaşlanmış» bir insanlığın çatırdamalarını görüyorlardı. Ama, hayat herşeye rağmen dayanılmaz bir biçimde insanların içinde mayalanıyordu. Fakat, ne zaman hayat üzerinde derin düşünseler, hiçbir düşünce onlara hertürlü genç güçlerin önüne açılmış muazzam bir gelecek duygusu kadar yabancı gelemezdi.

Eğer, insanlığın tamamı sonuna doğru hızla koşmaktaysa, bu «yolda olma duygusu», teker teker alınmış her yaşam için daha canlı olarak ortaya çıkmaktaydı. Birçok dinsel yazının çok sevilen ifadesine göre, mümin, dünya üzerinde, rastlantılardan çok, amacının önemli olduğu bir yolda ilerleyen bir «hacı» değil miydi? Muhakkak ki, insanların çoğu, sürekli olarak selametlerini düşünmüyorlardı. Ama, düşündükleri zaman da, bunu güçlü bir biçimde ve özellikle somut imajların yardımıyla yapıyorlardı. Bu canlı hayaller, onlara ani olarak geliyordu, çünkü kökten dengesiz olan ruhları, ani dönüşlere yatkındı. Sonuna yaklaşmakta olan bu dünyanın küllerine aklını kaptırmış birçok kimse, dünya nimetlerini terkederek, çile çekmek üzere kiliselere kapanmışlardı. Bu yola başvuran birçok şefin yanında, bazı senyör aileleri de bu yolla yok olmuşlardır. Örneğin, Fontaine-lès Dijon Sire'inin altı oğlu, içlerinden en ünlüsü olan Bernard de Clairvaux'nun telkinleriyle, kendilerini bir manastıra kapatmışlardır. Dinsel zihniyet böylece, toplumsal tabakaların kaynaşmasına kendi usulünce katkıda bulunuyordu.

Ancak, birçok hıristiyan bu kadar güç uygulamalara girişecek cesareti kendilerinde bulamıyorlardı. Diğer yandan, belki de haklı olarak, Tanrı katına kendi erdemleriyle ulaşamayacaklarını düşünüyorlardı. Bu durumda, tüm umutlarını imanlı kimselerin dualarına bağlıyorlardı. Birikmiş erdemlerini tüm insanların hizmetine sunan bu imanlı kimseler, bazı çilekeş gruplar, azizlerin kutsallıklarını onların eşyalarında koruyan bazı rahiplerdi. Bu hıristiyan toplumda, kamu yararına hiçbir iş, manevi kuruluşlarınkiler kadar vazgeçilmez görülmüyordu. Burada yanılgıya düşmeyelim. Manevi hizmetlerinin yanında, büyük manastır ve katedrallerin toplumsal yardım konusunda olduğu kadar, kültürel ve ekonomik alanda da büyük roller oynadıkları bilinmektedir. Ama o çağ insanları için bunlar hiç de gerekli olmayan eklenti parçalarıydı. Tamamen doğaüstünün etkisinde kalan dünyevi bir yaşam kavramı, öbür taraf düşüncesiyle sürekli yaralanıyordu. Kral ve krallığın mutluluğu

şimdiki zamanda; kral ve atalarının selameti ise ebediyen; Şişman Louis Saint Victor de Paris'de bir kilise kurup da buraya sürekli bir rahipler cemaati yerleştirdiğinde, bu işten beklediği yararın bu olduğunu açıklamıştı. Aynı şekilde I. Otton, «Kutsal inancın artan zaferinin İmparatorluğumuzun devam ve korunmasına bağlı olduğuna inanıyoruz» diyordu (76). Bu güçlü, zengin, özgün yasa sistemleri koyucu, dinsel «site»den, dünyevi «site»ye geçiş sorunlarıyla çalkantılı bir kiliseden; heyecanla tartışılan ve Batı'nın genel evrimine çok büyük ağırlık koyan bir sürü sorun kalmıştır. Bu çizgilerin, feodal dünyanın gerçek imajından ayrılamayacağını düşünürsek, cehennem korkusunda, zamanın en büyük toplumsal olaylarından birini buluruz.

(76) Tardif, *Cartons des Rois*, Nu. 357. — *Diplom. regum et Imperatorum Germaniae*, c. I., I. Otton, Nu. 366.

AYIRIM 3

ORTAK BELLEK

I. Tarih Yazıcılığı

Feodal toplumda, geçmişe özlem duyulması için birçok etki biraraya toplanıyordu. Din, kutsal kitaplarda anlatılan olayları kanıtlamak üzere, kendine özgü tarih kitaplarına sahipti. Dinsel olaylar, tarihsel olayların hatırlanmalarından başka birşey değildi. Bunun yanında, halk arasındaki biçimiyle din, en eski azizlerin hayatlarından türetilmiş masallarla besleniyordu. Nihayet din, insanlığın sonuna yaklaştığını savunarak, sadece bugün ve yarınla ilgilenilen büyük umut çağlarının yarattığı iyimser ortamı saf dışı bırakıyordu. Dinsel hukuk eski metinlere dayanıyordu. Laik hukuk ise onun devamına. Manastır veya şatonun boş saatleri uzun öyküleri teşvik ediyordu. Gerçekte, tarih konuya tam hakim öğretmenler tarafından okullarda öğretilmiyordu. Tarih öğretimi yöntemi tamamen dolaylıydı. Aslında, gerçek amaçları başka olan eylemler sırasında, tarih de öğretilmiş oluyordu. Örneğin, teolojik veya ahlaki bir öğreti bulabilmek amacıyla, dinsel yazıların birlikte okunması, güzel konuşma modelleri edinebilmek için klasik Antikiteye ait metinlerin incelenmesi gibi. Ama, tarih ortaklaşa bilginin içinde de hiç de gerilerde bir yere sahip değildi.

Kendilerinden önce kimler yaşamıştı, okumuş insanlar hangi kaynaklardan bilgi edinebilirler? Bu sorular sıklıkla sorulmaktaydı. Yapıtlarından kalan birkaç parçayla tanınan Latin Antikitesi tarihçileri, prestijlerinden hiçbir şey yitirmemişlerdi. Titus Livus, yapıtının sahifeleri en çok çevirilen tarihçilerden biriydi. 1039-1049 arasında Cluny rahiplerine Paskalya öncesi okuma için

dağıtılan kitaplar arasında, Titus Livus'inkine de rastlıyoruz (77). Yukarı Orta Çağ'ın anlatı yapıtları da unutulmamıştı. Örneğin, 10. ve 12. yüzyıllarda kopya edilmiş, Grégoire de Tours'un yapıtına ait çok sayıda elyazması nüsha bulunmaktaydı. Fakat, hiç tartışmasız ,en önemli etki, 4 ve 5. yüzyıllardaki belirleyici dönemin yazarlarına aitti. Bu yazarlar, birbirlerine o döneme kadar tamamen yabancı kalan iki tarihsel gelenek arasında, bir sentez yapma göreviyle kendilerini yükümlü görmüşlerdi. Avrupa'nın o tarihlerde yeni bir dünya olarak ortaya çıkarken, temel başvuru kaynağını oluşturan bu ikili miras, incil ile Yunan ve Roma kültürleriydi. Kayserili Eusobos, Saint Jérôme ve Paul Orose tarafından, o zamanlar girişilen, bu kaynakları birleştirme çabasını sonuca ulaştırmak için, bu öncülere başvurmak artık gerekli değildi. Bunların yaptıklarının özü aşılmıştı ve her gün de yeni yazıların yayınlanmasıyla aşma daha ilerilere ulaşmaktaydı.

Şimdiki anın arkasında, her zaman orada duran zamanın büyük akışının itişini, duyulur bir hale getirme endişesi, o kadar canlıydı ki, dikkatlerini herşeyden önce, yakın olaylar üzerinde toplayanlar bile, giriş niteliğinde bile olsa, bir cins kuşbakışı evrensel bir tarih yazmanın gerekliliğine inanıyorlardı. Sadece IV. Henri döneminde, İmparatorluğun parçalanışı konusunda bilgi edinmek için bakmak istediğimiz, rahip Lambert'in Hersfeld'deki hücresinde yazdığı *Yıllıklar*'ın, başlangıç noktası olarak Yaratılış'ı aldıklarını görüyoruz. Bugün, Karolenj hanedanının çöküşünden sonraki Frank krallıklarının durumunu araştıranların baktıkları, Réginon de Prüm'ün kroniği; Anglo-Saxon toplumu konusunda başvurulan Vorcester veya Peterborough kronikleri; Burgonya tarihinin özellikleri konusunda incelenen Bèze *Yıllıkları*, araştırıcıların birçok kez farketme olanağını buldukları üzere, insanlığın kaderini hep İsa'dan itibaren başlatmaktadırlar. Eğer ,tarih anlatısının bakış açısı, daha aşağıda tutulmuşsa, bunlarda bile başlangıç noktası olarak, olay kaydedicilerin kitaplarındakinden çok öncelerde bir başlangıç noktası seçilmektedir. Çoğunlukla iyi hazmedilmemiş veya iyi anlaşılmamış okumaların sonucunda kaleme alınan ve bu nedenle de, çok uzak olaylar konusunda bize birşey öğretmekten aciz olan bu «mukaddime»ler, buna karşılık, zihniyet konusunda çok değerli malzemeler oluşturmaktadırlar. Bu kitaplar, feodal Avrupa'nın kendi geçmişi konusunda oluşturduğu imajı gözlerimizin önüne sermektedir. Ayrıca, kronik ve yıllık imalat-

(77) Wilmart, *in Revue Mabillon*, c. XI., 1921.

çılarının ufuklarının darlığının bilinçli olmadığını güçlü bir biçimde kanıtlamaktadır. Ne yazık ki, ebediyatın güvenli sığınağını terkeder etmez, yazar, bilgileri kendi toplamak zorunda kalmaktadır. Toplumun parçalanması bilgilerini sınırlandırmaktadır. İlginç bir çelişki olarak, yazarın anlatısı ilerledikçe, bir yandan ayrıntılar düzeyinde zenginleşmekte, diğer yandan da bakış alanı mekânsal olarak daralmaktadır. Böylece, bir Angoulème manastırında, Adémar de Chabannes tarafından yazılan Fransızlar tarihi, aşama aşama, sadece Akitanya tarihi olma konumuna ulaşmaktadır.

Tarih yazıcılarının benimsedikleri, yazma yöntemlerinin çeşitliliği de, o zamanlar masal anlatma veya masal dinlemekten duyulan evrensel hoşnutluğa tanıklık etmektedir. Evrensel tarihler veya adına böyle denilenler, ulus tarihleri, kilise tarihlerinin yanında basit haberlerin yıllar itibariyle toplandığı kitaplar da tarih kitabı sayılmaktadırlar. Büyük olaylardan biri insanları etkiler etkilemez, hemen bir anlatı zinciri, bunu konu olarak almaktadır. Örneğin, İmparatorlar ve Papaların mücadelesi veya özellikle Haçlı seferleri gibi konular. Yazarlar insan varlığından bireyi farklılaştıran çizgileri vermekte, heykeltraşlar kadar becerikli olmamakla birlikte, biyografya yazmak modaydı. Bu sadece, azizlerin hayat hikâyeleri biçiminde ortaya çıkmamaktaydı. Mihraplarda yer alacak hiçbir ünvanları olmamasına rağmen, Fatih Guillaume, Alman İmparatoru IV. Henri, II. Conrad, maceralarını yazacak, rahipler bulmaktaydılar.

Bir 11. yüzyıl yüksek baronu, Anjou kontu Foulque le Réchin, bu konuda daha da uzağa gitmiştir. Kendinin ve soyunun tarihini kendi adıyla, ya kendi yazdı, ya da yazdırttı. Bu dünyanın büyükleri, anılara ne kadar da önem veriyorlardı. Kuşkusuz, bu konuda bazı bölgeler, nisbi olarak fakir gözükmektedirler. Bunun nedeni, her hal-ü kârda buralarda daha az kitap yazılmasıdır. Kronik veya yıllık yayınında Sen ile Ren arasındaki bölgeden çok daha fakir olan Akitanya ve Provence, aynı şekilde, çok daha az din kitabı üretmişlerdir. Feodal toplumun meşguliyetleri içinde, tarih değişken yaygınlığıyla, kültür geneli hakkında oldukça önemli bir barometre rolü oynuyordu.

Ancak, bu noktada yanılgıya düşmemek gerekmektedir. Geçmiş üzerine bu kadar istekle eğilen bu çağ, eski dönemler hakkında, gerçeklerinden çok, düşsel tasvirlere sahipti. En yakın tarihler hakkında bile bilgi edinebilmenin güçlüğü yanında, zihniyetle-

rin de kesinlikten uzak olması, tarihi yapıtların derindeki gerçekler yerine, yüzeydeki garipliklerin peşinde koşmalarına neden oluyordu. 9. yüzyılın ortasından itibaren ortaya çıkan İtalyan tarih anlatıcılığı geleneği, 800 yılında Charlemagne'ın taç giydiğini tümden unutarak, Sofu Louis'yi ilk Karolenj imparatoru olarak takdim ediyordu (78). Düşünce eyleminden ayrılması mümkün olmayan, tarihe ilişkin tanıklıklara eleştirel yaklaşım, mutlak olarak bilinmeyen birşey sayılamazdı. Bu konuda ilginç bir kanıt, Guiberd de Nogent'ın Azizlerin eşyaları üzerindeki şaşırtıcı denemesidir. Fakat hiç kimse, bu eleştirel yaklaşımı eski belgelere uygulamayı düşünmüyordu. Hiç olmazsa Abélard'dan önce bu böyleydi. Üstelik, bu büyük adamda bile eleştirel yaklaşımın alanı çok dar kalmaktaydı (79). Klâsik tarih yazıcılığının can sıkıcı iki mirası olan, süslü yazmak ve kahramanlık olaylarına yaslanmak, Orta Çağ yazarlarının belini büküyordu. Eğer bazı manastır kronikleri arşiv belgeleriyle doluysa, bunun nedeni, bu kroniklerin amacının sadece o manastırların mal varlığının mülkiyetinin, manastıra ait olduğunu kanıtlamak olmasıydı. Buna karşılık, bir Gilles d'Orval, çok daha kararlı bir üslupla yazılan yapıtında Liège piskoposunun değerlerini sergilemeye uğraşmamış mıydı? Bu işi yaparken, yolunun üstünde, kentlerin kurtuluş sözleşmelerine dair belgelerin ilklerinden biri olan Huy kentine ait sözleşmeyi bulmuştur. Ancak, bu belgenin çözümlemesini yapmaktan, «okuyucuyu sıkmaktan korktuğu için» kaçınmıştır. Latin dünyası kroniklerine nazaran çok daha düzgün ve akıllı olan İrlanda okulunun üstünlüğü, bu bahanelerden kurtulabilmiş olmasındadır. Başka bir zihinsel akımın kendi cephesinde sunduğu sembolik yorumlama, gerçeklerin anlaşılması yönünde bulanıklık yaratıyordu. Kutsal kitaplar tarih kitapları mıdır? Hiç kuşkusuz evet. Fakat, bu tarihin hiç değilse bir bölümü, yani Eski Ahit, özellikle sorun çıkartıyordu. Resmî yorum, bu bölümde, kendi anlamlarını kendilerinde taşıyan olayların anlatımından çok, geleceğin öngörüsünü, Saint Augustin'in sözleriyle, «geleceğin gölgesi»ni görüyordu (80). Son olarak da, bu yaklaşım nedeniyle ortaya çıkan tarih imajı, perspektifin birbirlerini izleyen düzlemlerinin aralarındaki farkları algılama yeteneğinden yoksundu.

(78) Bkz. E. Perels, *Das Kaisertum Karls des Grossen in Mittelalterlichen Geschichtsquellen, in* Sitzungberichte der Preussischen Akademie, Phil — hist. Klasse, 1931.

(79) P. Fournier et G. Le Bras, *Histoire des Collections, Canoniques,* c. III., 1932, s. 338.

(80) *De Civ Dei,* XVII, 1.

Ama bu tam anlamıyla, Gaston Paris'nin dediği gibi, o dönemde, inatçı bir biçimde nesnelerin değişmezliğine inanıldığı anlamına gelmez. Böylesine bir eğilimi, önceden belirli bir amaca doğru hızlı adımlarla yürüyen insanlık kavramıyla bağdaştırmak mümkün olmazdı. «Zamanın değişmesine dair»: Kamu oyuyla uyum içinde olan Freisling'li Otton'un kroniğine verdiği ad buydu. Buna karşılık, halk şiirleri, Karolenj şövalyelerini, Atilla'nın Hunlarını ve Antik kahramanları, 11. ve 12. yüzyıl şövalyelerinin çizgilerine göre tasvir ediyorlar, bu da kimseyi şaşırtmıyordu. Hiçbir zaman inkâr edilmeyen bu edebi değişmenin, uygulamadaki genişliğini saptama konusunda, herkes tamamen aciz kalıyordu. Bunun ilk nedeni, hiç kuşkusuz cehaletti. Ama bundan da önemlisi, dün ile bugün arasındaki dayanışma, çok güçlü olarak algılandığından, çelişkileri gizliyor ve bunları gerektiğinde ortaya çıkmak üzere dışlıyordu. Yaşlı Roma İmparatorları günün hükümdarlarının aynı olarak düşünülüyordu, çünkü Roma İmparatorluğunun hâlâ yaşadığına inanılıyor ve Saxon veya Salien hükümdarlarının doğrudan Sezar veya Augustus soyundan geldiği düşünülüyordu. Her dinsel hareket, kelimenin tam anlamıyla, kendini bir reform, yani başlangıçtaki saflığa dönüş olarak görüyordu. Aynı şekilde, gelenekçi tavır, sürekli olarak bugünü düne çekiyor ve bu nedenle de, şimdinin ve geçmişin renkleri birbirine karışıyordu. Bu durumdaki gelenekçi tavır, her zaman farklılık anlayışına sahip olan tarihçi zihniyetinin tam karşısında yer alıyordu.

Çoğu zaman bilinçsiz olmakla birlikte, zaman zaman da hayali olaylar bilerek üretiliyordu. Hiç kuşkusuz, feodal çağın, dinsel ve sivil siyaseti üzerinde etki yapan büyük sahtekârlıklar, ondan biraz önceki döneme aittir. Örneğin, Konstantin'in sahte *Bağış*'ı 8. yüzyılın sonunda ortaya çıkmıştı. Sevilla'lı İsidore'a atfedilen sahte kararnameler ile papaz Benoit'nın sahte fermanlarını imâl eden şaşırtıcı atölye, Karolenj Rönesansının gelişme döneminde «icra-i sanat» eylemiştir. Fakat, bu verdiğimiz örnek, zaman içinde birçok kez tekrarlanmıştır. 1008 ile 1012 arasında Worms piskoposu Saint Buchard tarafından derlenen dinsel yasalar, yanıltıcı atıflar ve sinsi düzenlemelerle doludur. Sahte belgeler, İmparatorluk sarayında da imâl edilmiştir. Sayılamayacak kadar çok diğer başkaları, kilise *scriptoria* (kalem)'larında yer alan belgelerin çok kötü bir üne sahip olmaları ve gerçekte tüm sahteciliklerin bilinmesi ya da tahmin edilmesi, yazılı belgelere duyulan güvenin giderek kaybolmasına neden oluyordu. Bir yargılama sırasında, «herhangi bir kalem herhangi birşeyi anlatmak için

kullanılabilir» diye bir Alman senyörü, bu durumu dile getiriyordu (81). Aslında, sahtecilerin ve efsane düşkünlerinin zaten evrensel olan imalatları, bu birkaç yüzyıl boyunca olağanüstü bir açılıma uğradılarsa, bunun sorumluluğundaki en büyük pay, önceki uygulamalara dayanan hukuk pratiği ile sürekli hâle gelmiş bulunan düzensizliğe aittir. İcat edilen dokümanların çoğu, gerçek bir metnin imha edilmesini gizleme amacını taşıyordu. Ancak, bu kadar çok sahtekârlık yapılmasına, bu kadar çok dindar ve karakter ululuğunda tartışılmaz bir yere ulaşmış kimselerin bu olaylara bulaşmış olmalarına rağmen, bu sahtecilikler, kendi dönemlerinde bile, ahlâk ve hukuk tarafından çoğu zaman kınanmışlardır. Burada üzerinde düşünülmeye değer, psikolojik bir belirti ortaya çıkmaktadır. Şaşırtıcı bir paradoksla, geçmişe saygı duyma uğruna, onu olması gereken tarzda yeniden inşa etme tavrına ulaşılmıştır.

Ayrıca, tarihsel yazıtlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bunlardan ancak çok dar bir seçkinler grubu yararlanabiliyordu. Çünkü, belki Anglo-Saxon'lardaki hariç, bu belgelerin dili latinceydi. Bir insan yöneticisinin *litterati*'nin küçük çevresine dahil olup olmamasına göre, gerçek veya düzenlenmiş geçmiş, onun üstünde çok veya az etki etmekteydi. Örneğin, Almanya'da I. Otton'un gerçekçi siyasetinden sonra, III. Otton'un bilinçsiz anıların peşinde koşan siyaseti; Ebedi Kent (Roma)'i bilinçli bir şekilde, aristokratik çıkar grupları ile sahte papaların mücadele konusu olarak bırakan okumasız yazmasız II. Conrad'dan sonra, çok eğitilmiş III. Henri'nin kendine «Romalılar patricius»u dedirtmesi ve Papalık'ta reform yapması, bunlara iyi birer örnektir. Ancak, şeflerin en cahili bile, bu anılar hazinesinden, bir ölçüde de olsa yararlanmaktan geri kalmıyordu. Alışkın oldukları yazıcı-rahipleri onlara, bu konuda kuşkusuz yardımcı oluyorlardı. Daha sonra ,torununun Roma atmosferinin prestiji konusunda göstereceği duyarlıktan çok daha azma sahip olan I. Otton, buna rağmen, soyunun Sezar'ların tacını ilk giyen üyesi olmuştu. Kimse bize, bu okumaktan aciz kralın, hangi üstatların ona hangi kitapları çevirmeleri veya özetlemeleri sayesinde, henüz imparatorluğu oluşturmadan, imparatorluk geleneğini nasıl öğrendiğini söyleyemeyecektir.

Halk dilinde yazılmış destansal öyküler, okumayı bilmeyen ama dinlemeyi seven kimselerin tarih kitaplarıydılar. Destanların

(81) Ch. E. Perrin, *Recherches sur la Seigneurie Rurale en Lorraine d'Aprés les Plus Anciens Censiers*, s. 684.

ortaya çıkardıkları sorunlar Orta Çağ incelemeleri içinde en çelişkili olanlarındandır. Bir kaç sahife, bu sorunların karmaşıklığını sergilemeye yeterli olmayacaktır. Ama burada gene de, toplumsal yapı tarihi açısından özellikle önemli yanları ile, daha genel olarak, ortaklaşa bellek'e ilişkin özellikleri yönlerinden destanın incelenmesi gerekmektedir.

II. Destan

Bizim anladığımız anlamda Fransız destanının tarihi, 11. yüzyılın ortasına doğru, belki de bunun biraz öncesinde başlar. Aslında, bu tarihten itibaren, Kuzey Fransa'da halk dilinde kahramanlık «şarkılarının» ortalarda dolaşmaya başladıkları kesindir. Bu nisbi olarak eski tarihli besteler konusunda ne yazık ki, sadece dolaylı bilgilere sahibiz: Örneğin, kroniklerdeki atıflar latinceye yapılan bir aktarma —esrarlı «La Haye parçası» gibi—. Hiçbir efsane yazıtı, 12. yüzyılın ikinci yarısından sonraya taşmaz. Fakat, eldeki nüshadan, kopya edilen metnin tarihini çıkartmak mümkün değildir. Birkaç aydınlatıcı işaret, en azından üç şiirin 1100'ler civarında var olduğu konusunda bize güvence vermektedirler. Bunlar, bugün okuduğumuz biçime çok yakın bir biçimde olmak üzere, *Roland Şarkısı; Guillaume Şarkısı* —bu şarkı, artık eski biçimlerine sahip olmadığımız birçok şarkıyı zikretmektedir—; nihayet, bir elyazmasının başlangıcındaki bilgiler ile çözümlemelerin ortaya koyduklarına göre, 1088 tarihli olan «Gormont ile Isembert» adı verilen destandır.

Roland'ın öyküsü, tarihten çok, folklordan kaynaklanmaktadır. Üvey evladın ve üvey babanın kinleri, haset, ihanet. Bu sonuncu motif, *Gormont*'da yeniden belirmektedir. *Guillaume Şarkısı*'nda anlatılan bir halk efsanesidir. Öykünün süslemeleri içinde tarihi bir boya gözükmesine karşılık, Roland dramında yer alan, kişilerin çoğu, en önemlileri olan, Olivier, Isembert ve Vivien de dahil, tamamen uydurma kimselerdir. 15 Ağustos 778'de Charlemagne'ın artçılarının Pireneleri geçerlerken bir düşman birliği —tarih bunların Basklar olduğunu söylüyor, efsane ise Araplar olduğunu söyleyecektir— tarafından tuzağa düşürüldüğü ve bu karışıklık içinde birçok şefle birlikte, Roland adında bir kontun öldüğü ise doğrudur. *Gormont*'un öyküsünün geçtiği Vimen ovası, 881'de gerçek bir kral Louis, Karolenj hanedanından III. Louis'nin gerçek putperestleri yenmesine tanık olmuştu. Gerçekte Norman olan bu putperestler, efsanede bir kez daha İslam askerleri haline dönüş-

müşlerdi. Kont Guillaume ve karısı Guibourc, Charlemagne döneminde yaşamışlardı. *Roland Şarkısı*'nda olduğu gibi, Müslümanlarla cesaretle çarpışan kont, bazen «Döneklere» yenilmesine rağmen, her zaman kahramanca savaşıyordu. Üç yapıtın da geri planında, sunulan tablonun karışık yapısı içinde, gerçekten yaşamış ama, ne zaman yaşadıklarının saptanması mümkün olmayan kimseler görmek, zor değildir. Örneğin, başpiskopos Turpin, ünlü bir putperest olan Viking kralı Gomont ve *Guillaume Şarkısı*' nda, köle kökeninden ötürü duyulan küçümsemeyi yansıtıcı bir biçimde kapkara çizgilerle betimlenen şu karanlık Bourges kontu Esturmi gibi.

12. ve 13. yüzyıllar boyunca yazılı hale getirilen, aynı konudaki birçok şiirde de aynı çelişki yer almaktadır. Bu şiirler içinde çok sayıda hayvan hikâyeleri bulunmaktadır. Bu tür, zaman içinde zenginleşirken, konularını ancak hayal ürünleriyle zenginleştirebilmektedir. Hemen her zaman, hiç olmazsa bugün bilinenlerden, kökü çok eskiye giden yapıtların öykülerinin tam ortasında, tartışmasız tarihsel olan bir motif görülebildiği gibi, hiç beklenmedik ölçüde belirsizlik taşıyan bir ayrıntı yığını içinde boğulmuş bir şekilde ortaya çıktığı da görülmektedir. Örneğin çok ayrıntı düzeyinde çizgiler, varlığı çoktan unutulmuş veya varlığı kuşkulu bir şatoya dair bilgiler gibi. Böylece araştırmacının önüne çözümü olanaksız iki sorun çıkmaktadır. Birkaç kez yüzyıllık bu derin çukur üzerinde inşa edilen hangi köprüler aracılığıyla bu kadar uzak bilgiler şairlere aktarılmaktadır? Örneğin, 15 Ağustos 778 trajedisi ile 11. yüzyılın son yıllarına ait *Roland Şarkısı* arasında hangi esrarlı gelenek bu bağları dokumuştur? 12. yüzyıldaki *Raoul de Cambrai* destanının yazarı lirik şair, 943 yılındaki Raoul de Gouy' nun oğlu tarafından Herbert de Vermandois'nın oğullarına karşı düzenlenen saldırıyı, saldırganın ölümünü ve bu olaylarla birlikte dramın düğümü olan, kahramanın çağdaşları, Ybert, Sire de Ribémont, Bernard de Rethel, Ernaut de Douai'yi kimlerden öğrenmiştir? İşte birinci esrar. Ama ikincisi, bundan daha az önemli değildir. Acaba, bu doğru veriler, neden bu kadar bozulmuş biçimleriyle karşımıza çıkmaktadırlar? Veya, daha doğrusu —çünkü, en son düzenleyiciler tek başlarına tüm bozulmalardan sorumlu tutulamazlar— olayın gerçek yüzü, onlara nasıl olup da bu kadar yanlışlık ve uydurmayla karışmış olarak ulaşmaktadır? Gerçeğin payı ile hayalin payını eşit ölçüde hesaba katmayan her araştırma girişimi, bu unsurlardan birini feda etmiş olacaktır.

Destan şiirleri, ilke olarak okumak için değildir. Bunlar, ya yüksek sesle ezberden söylenmek ya da, daha sık bir uygulama olarak, monoton bir sesle söylenmek için bestelenmişlerdi. Şatodan şatoya veya meydandan meydana, «*jongleur*» adı verilen profesyonel ezberciler tarafından, destanların taşındığı görülmekteydi. Bu «*jongleur*»lerin en mütevazileri, her dinleyicinin «gömleğinin sarkık yanından» çekip çıkardığı paralarla yaşamlarını sürdüremediklerinden, gezici anlatıcı mesleğine bir de balad söyleyiciliğini eklemek zorunda kalıyorlardı (82). Bazı yüksek senyörlerin himayesini sağlayan ve onların şatolarına yerleşen daha şanslı diğer bazıları, geçici de olsa sürekli bir ekmek parasına kavuşuyorlardı. İşte, destan yazan şairler, aynı zamanda icracı olan bu kimseler arasından çıkmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, bu *jongleur*'ler bazen başkalarının şiirlerini sözel olarak tekrarlıyor, bazen de ilk kendileri tarafından üretilmiş olanları yayıyorlardı. Avrupa'nın bir ucundan diğerine, destanlar arasında sonsuz farklılıklar bulunmaktaydı. Bir destanı ilk yaratan şair, bunu çok nadir olarak tamamen kendi üretmekteydi. Nadiren sadık bir tekrarlayıcı olarak kalabilen bu kimseler, çoğunlukla başkalarının yapıtlarını değiştirerek, kendilerine mal ediyorlardı. Çok değişik unsurlardan oluşan dinleyici kitleleri, genelde okumasız yazmasız olduklarından, hemen her zaman anlatılan olayın gerçekliğini tayinden uzak olmanın ötesinde, eğlenceye ve alışık oldukları duyguların coşmasına daha fazla önem veriyorlardı. Yaratıcılar ise, anlatılanın özünü sürekli olarak yeniden biçimlendirmeye alışmışlardı. Diğer yandan, bu kimseler, incelemeye çok az yer bırakan *bir* yaşam tarzının yanında, memnun etmek zorunda oldukları büyükleri sık sık ziyaret etme durumundaydılar. İşte, bu edebiyatın insani geri cephesi böylesine bir yapıdaydı. Bu kadar çok anının nasıl olup da doğru bir biçimde bu yapıtların içine girdiğini araştırmak demek, *jongleur*'lerin hangi yollarla, olaylar ve insanlardan haberdar olabildiklerini soruşturmak demektir.

Hatırlatmak gereksizdir ki, bilebildiğimiz kadarıyla, şarkılarda doğru olan noktaların hepsi değişik bir biçimde kroniklerde ve söylencelerde de yer almaktadır. Eğer böyle olmasaydı, bugün doğru bilgileri nasıl ayıklayabilirdik? Ancak, gerçeklere ters düşmeyi göze almadan, *jongleur*'leri birer kütüphane kurdu olarak görmek mümkün değildir. Diğer yandan, bizzat kendilerinin görme olanağı olmayan yazılı malzemelerdeki bilgilere dolaylı yoldan

(82) *Huon de Bordeaux*, éd. Guessard et Grandmaison, s. 148.

nasıl ulaşabildiklerini sormak gerekir. Bu konudaki aracılar olarak, akla ilk önce bu belgelerin koruyucuları gelmektedir. Yazıcılar ve özellikle de rahipler gibi. Bu düşünce, feodal toplumun koşullarıyla uyumsuzluk göstermemektedir. Aslında, «kendiliğinden» ile «bilgin»i birbirlerine zıt görmek büyük bir hatadır. Romantik eğilimle tarihçiler, halk şiirinin çömezleri ile Latin edebiyatının profesyonel çırakları olan yazıcı-rahipler arasında aşılmaz bir duvar hayal etmişlerdi. Diğerlerinin yokluğunda, bu konuda tanık olarak *Gormont Şarkısı*'nın rahip Hariulf tarafından «La Haye Parçası»nda yapılan çözümlemesine bakabiliriz. Büyük bir olasılıkla, bir okul alıştırması olan «La Haye Parçası»nda bir 12. yüzyıl fransız yazıcı-rahibin, Ganelon'un ihaneti üzerine yazdığı latince şiiri görmekteyiz. Bu bize, kiliselerin loşluğunda, halk dilinden destanların hem bilindiğini hem de onların küçümsenmediğini göstermektedir. Aynı şekilde, Almanya'da Virgil tarzı sekizli uyakların şaşırtıcı bir şekilde bir germen efsanesine uygulandığı *Waltharius* belki de bir öğrenci ödevinden doğmuştu. Bunun gibi, bize aktarıldığına göre, daha sonra Arthur'ün maceralarının yürek paralayıcı öyküsü, 12. yüzyıl İngiltere'sinde laiklerin olduğu kadar, genç rahiplerin de göz yaşı dökmelerine neden oluyordu (83). Bazı katı kuralcıların «aşağılık»lara saldırmalarına karşılık, genelde din adamları ocaklarının ve onun en değerli mücevherleri olan azizlere ait kutsal eşyaların, ününü yayma eğilimindeydiler. Bu nedenle de meydanlarda, en açık şarkılardan, dinsel yazının en sofu hikâyelerine geçmeye alışık olan *jongleur*'leri, bu emsalsiz propaganda araçlarını, yok varsayamazlardı.

Joseph Bédier'nin unutulmaz sözlerle kanıtladığı üzere, birçok epik efsanede manastır damgası bulunmaktadır. Bütün tarihsel unsurlarının Rhône kıyılarında yer aldığı, Gérard de Roussillon'un öyküsünün Burgonya'ya geçebilmesi ancak Pothières ve özellikle de Vézelay rahiplerinin gayretleriyle açıklanabilir. Saint Denis de France manastırı, fuarı ve burada yatan kutsal bedenler olmadan; ne kutsal emanetler tarihi konusunda kiliseye gelen hacılardan çok fuarın müşterilerine yönelik olan mizahi *Charlemagne'ın Yolculuğu*'nu, ne de çok daha ciddi ve sıkıcı tarzda ama buna yakın bir konuyu işleyen *Floovant*'ı, ne de bir örtünün arkasında, manastırın ve anıları dindarca korunan Karolenj hükümdarlarının gözüktüğü bir sürü Şarkı'yı kavramak mümkün olmazdı. Capet krallarının dostu ve danışmanı olan bu büyük din-

(83) Aireld de Rievaulx, *Speculum Charitatis*, II., 17, *in* Migne, col. 565.

Böylece eğer, örneklerin çoğunluğunda 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başlarının «bulucu»larının, efsane ve destanlarının unsurlarını kroniklerden veya arşiv malzemelerinden, dolaylı bile olsa, edinmediklerini kabul edersek, o zaman anlatıların temelinde daha eski bir geleneğin bulunduğunu varsaymak gerekmektedir (85). Gerçeği söylemek gerekirse, uzun zamandan beri klasik olan bu varsayım, ancak ona giydirildiğini gördüğümüz biçimler yüzünden tehlikededir. Başlangıçta, olayların sıcağında ortaya çıkan kısa şarkılar vardı. Bizim şimdi tanıdığımız şarkılar, bu ilk şarkıların, ileri tarihlerde oldukça beceriksiz bir biçimde biraraya getirilmişlerdir. Hareket noktasında, halk ruhunun kendiliğindenliği; sonda bir edebiyatçı çalışması. Ancak, çizgilerinin basitliğinden ötürü çok çekici olan bu görüntü, araştırma karşısında silinmek zorunda kalmıştır. Muhakkak ki, bütün şarkılar aynı biçimde oluşmamışlardır. İçlerinden bazılarına sonradan yapılan kaba eklemeler hiç de nadir değildir. Ancak, *Roland*'ı tarafsızca okuduktan sonra, kim onun tek bir kimsenin yapıtı olduğunu yadsıyabilir? Bir adamın, ama büyük bir adamın yapıtı olan bu şarkıda, estetik anlayış eğer yazara ait değilse, en azından zamanının estetik kavrayışını aktarmaktadır; kayıp birkaç şarkının soluk yansımalarını değil. Bu anlamda, kahramanlık şarkılarının 11. yüzyıl sonlarında doğduğunu söylemek çok doğru olacaktır. Şair deha sahibi olsa da —bu sık rastlanan bir olay değildir. *Roland*'ın güzelliğinin bir istisna olduğu unutulmamalıdır— genellikle kendi sanat tarzına göre davranmakta ve kuşaklar boyu kendine aktarılanları istediği gibi kullanmaktadır.

Diğer yandan, feodal çağ insanlarının geçmişe duydukları ilgi ve bunun anlatılmasından duydukları hoşnutluk karşısında, bu anlatı geleneğinin yüzyıllar boyunca devam etmiş olmasına şaşmamak gerekir. En fazla yeğlenen dinleme yerleri, gezginci kimselerin birbirleriyle karşılaştıkları yerlerdi. Anıları birçok şiiri süsleyen, hac seferleri, fuar alanları, kralların ve tüccarların kullandıkları yollar gibi. Tesadüfen ele geçen bir metinden öğrendiğimize göre, uzun mesafelerde ticaret yapan Alman tüccarları, bazı Alman destanlarını İskandinav dünyasına tanıtmışlardı (86). Buradan hareketle, fransız tüccarlarının da, kumaş denkleri veya ba-

(85) *Louis'nin Taç Giyme*'sinde istisnai olarak kroniklerden yararlanılmış olması olanaksız gibi görülmüyor. Bkz.: Schladko, *in Zeitschrift Für die Französiche* Sprache, 1931, s. 428.

(86) *Thiedrek saga*'nın Önsözü Bkz.: H. J. Seeger, *Westfalens Handel*, 1926, s. 4

harat çuvallarıyla birlikte, alışık oldukları yollar boyunca, kahramanlık temalarını, hiç değilse, bazı adları taşıdıklarını düşünebiliriz. Herhalde, hacılarla birlikte, bu tüccarların öyküleri *jongleur*'lere Doğu coğrafyasının adlarını öğretmiştir. Aynı biçimde, saf bir egzotizm duygusu ve yerel renkleri hafif bir küçümseme ile Burgonya ve Pikardiya tepelerinde söylenen şarkılarda yer alan, Akdeniz zeytininin güzelliğini de bu kuzeyli şairlere hacılar ve tüccarlar öğretmişlerdir. Genelde, manastırlar da destanların gelişmeleri için uygun birer alan olmuşlardır. Çünkü, oralardan çok yolcu geçmekte, anıların saklanması buralarda daha kolay olmakta ve nihayet, çok sonraları Pierre Damien gibi püritenlerin söylediklerinin aksine, rahipler öykü anlatmasını sevmektedirler (87). Charlemagne üzerine anlatılan en eski fıkralar, daha 9. yüzyıldan itibaren Saint-Gall manastırında yazılı hale getirilmişlerdir. 9. yüzyılın başında kaleme alınan, Mont-Cenis yolu üzerindeki Novalaise manastırı kroniği, destansal çizgilerle doludur.

Bunlarla birlikte, herşeyin tapmaklardan çıktığını düşünmemiz gerekmemektedir. Senyör aileleri de diğer yandan kendi geleneklerine sahiplerdi ve şato salonlarında, tapınakların sütunları arasında olduğu gibi, atalardan söz etmekten zevk alınıyordu. Öğrendiğimize göre, Lorraine dükü Godefroy, konuklarına Charlemagne öyküleriyle ziyafet çekmekten büyük zevk alıyordu (88). Bu zevkin sadece ona mı ait olduğu düşünülecektir? Diğer yandan, destanlarda Karolenj döneminin bu en büyük kişisinin, birbirleriyle çelişen görüntüler içinde resmedildiğini görmekteyiz. Hemen hemen dinsel bir tapınmanın çevrelediği soylu senyör Roland görüntüsünün karşısında, birçok şarkının baş kişisi olan «arsız» ve «aptallaşmış» yaşlı bir Roland yer almaktadır. Birinci akım, kilise tarih yazıcılığının halka inme ve Capet hanedanının propaganda çabalarına uygundur. İkinci akımda ise, baronların antimonarşik damgalarını görmemek mümkün müdür?

Demek ki, kişiler hakkındaki anlatılar, kuşaktan kuşağa, şiir biçimine dönüşmeden geçebiliyordu. Ama sonunda bunlar gene de şiir haline getirildiler. Ne zaman? Sorun hemen hemen çözülmesi mümkün olmayan bir durumdadır. Çünkü, söz konusu olan dil Fransızca'dır. Yani, Latince'nin basit bir yozlaşmasından, edebi dil mertebesine yükselinceye kadar, birçok yüzyıl geçirmiş bir dil. «Kırsal Şarkılar», yani halk dilindeki şarkılar, 9. yüzyılın sonla-

(87) *De Perfectione Monachorum, in* Migne, col. 324.
(88) Pierre Damien, *De Elomosina, in* Migne, col. 220.

rında bir Orléans piskoposu tarafından rahiplere yasaklanmak istendiğinde, acaba daha o zaman kahramanlık ögeleri içeriyorlar mıydı? Bu konuda hiçbir şey öğrenemeyeceğiz, çünkü bütün bunlar o zamanki edebiyat adamlarının ilgi alanlarının çok dışındaki konulardı. Ancak, sessiz delillerden aşırı sonuçlar çıkartma yerine, epik şarkılara ilişkin ilk atıfların, en erken 11. yüzyılda ortaya çıktıklarını belirtelim. Bu tanıklıkların uzun bir suskunluktan sonra aniden ortaya çıkışları, dizelere aktarılmış destanların pek de eski olmadıklarına kanıt olabilir. Diğer yandan, birçok eski şiirde, Laon Karolenj krallarının alışılmış başkenti olarak gözükmektedir. Aix-La-Chapelle'i gerçek yerine oturtan *Roland Şarkısı*'nda bile, zaman zaman yanlışlıkla da olsa, Laon geleneğine dair çizgilere rastlanmaktadır. Oysa, bu Laon geleneği, ancak 10. yüzyılda «Mont-Loon»un gerçekten, kendine yüklenen bu rolü oynadığı dönemde ortaya çıkmış olabilir. Daha önce veya daha sonra çıkmış olmasının açıklanması olanaksızdır (89). Böylece, bütün belirtilerin ışığında, kafiyeli biçimde olmak üzere, destanların başlıca temalarının bu yüzyılda oluştuklarını söyleyebiliriz. Ama bu yüzyılda destanlar henüz her türden dış etkilere açık durumdadırlar.

Şarkıların temel özelliklerinden biri de, eski olaylardan başka birşeyi işlemek istememiş olmalarıdır. Sadece Haçlı Seferleri, hemen destanlaştırılmaya layık görülmüşlerdir. Bunun nedeni, bu seferlerin hayal gücünü harekete geçirecek bütün unsurlara sahip olmalarıdır. Bunun yanında bu seferler, 11. yüzyıldan beri şiirlerin alışık oldukları, bir hristiyan kahramanlığı temasını da sergilemektedirler. Bu içinde yaşanan zamana ait yapıtlar, *jongleur*'lere, koruyucuları üzerinde tatlı bir baskı yapabilme olanağını sağlamaktaydılar. Bunlardan birine, bir çift kırmızı çorap vermeyi reddeden Arnold d'Ardres, adının *Antakya Şarkısı*'ndan silindiğini görmüştü (90). Böylece baronlar, kahramanlıklarına dair söylenenlerin, ağızlardan ağızlara dolaştığını duymaktan; şairler de bunları bestelemekten, bazı yararlar sağlıyorlardı. Ama eğer içinde yaşanılan zamana ait olan bu savaşların sahnesi kutsal topraklar değilse, bu dünyada bu anıları anlatacak birini bulmak mümkün değildi. Bu acaba, Gaston Paris'nin yazdığı gibi, «destansal ma-

(89) Bkz.: F. Lot, *in Romania*, 1928, s. 375 ve bundan öncesi için bu bilgin tarafından yayınlanan makaleler dizisi.

(90) Lambert d'Ardre, *Guines ve Ardre Kroniği*, c. CXXX., éd. Ménilglaise, s. 311.

yalanma»nın Fransız ulusunun kesinlikle oluştuğu anda duralması mıydı? Bu çok az gerçekçi tez 9. ve 10. yüzyıllara ait anlatıların hemen şiirsel bir biçime büründüklerini varsaymaktadır ki, bundan daha az emin olabileceğimiz birşey olamaz. Gerçek, hiç kuşkusuz, geçmiş zamanlar için saygıyla dolu olan insanların, coşkuyu çok eskimiş şeylerde bulunduğuna inandıkları prestij dolu anılarda, aramak istemeleriydi. Bir *jongleur*, 1066'da Hastings'de Normanlara refakat etmişti. Ama burada söylediği şarkı «Karlemaigne ve Rollant'a Dair» idi. Bir diğeri, 1100'de, küçük bir Burgonya talan çetesine yerel bir savaşta katılam ise, «Ataların Büyük İşleri»ni söylüyordu (91). 11. ve 12. yüzyılın büyük kılıç darbeleri de kendi hesaplarına çağların gerisine çekildiklerinde, geçmiş beğenisi hâlâ devam etmekteydi. Ama artık, başka türlü tatmin edilmekteydi. Zaman zaman dizelere dökülmüş, ama artık yazılı aktarıma dayalı ve bunun sonucu olarak, efsanelerle daha az yaralanmış olan tarih, artık destanın yerini alıyordu.

Tarihi olay ve efsanelere dayalı anlatılara karşı duyulan büyük istek, feodal çağda yalnızca Fransa'ya özgü değildir. Ama acaba, Avrupa'nın diğer ülkelerinde bu konudaki uygulamalar nelerdi?

Germen halklarının tarihinde ne kadar gerilere gidersek, onları hep kahramanlarının başarılarını dizeler halinde kutlarken görürüz. Kıta ve Britanya germenlerinde, İskandinavlarda olduğu gibi iki cins savaş şiirinin birarada kullanıldığını görmekteyiz. Bir kısmı çok eski, bazen mitolojik kişilere yöneliktir; diğerleri ise, içinde bulunulan anda yaşamakta olan şeflerin zaferlerini anlatmaktadır. 10. yüzyılda ise, artık latince dışında, çok az dizenin yazıldığı yeni bir dönem açılmıştır. Bu karanlık yüzyıllar boyunca, Alman topraklarında eski efsanelerin yaşamaları, *Walthariu*s adlı bir latince çeviri ile halk edebiyatı kaynaklarının herzaman taze olduğu Kuzey'e, bazı temaların gücü sayesinde mümkün olabildi. Bu sayede, germen efsaneleri yaşamaya ve halkı kendilerine çekmeye devam edebildiler. Eğer rakiplerinden birinin anlattıklarına inanmak gerekirse, 1057'den 1065'e kadar Bamberg piskoposluğu yapan rahip Gunther, Atilla veya 6. yüzyılda sönen Ostrogot hanedanı Amale'ler üstüne olan anlatıları, Saint Augustin veya Saint Grégoire'ı okumaya yeğliyordu. Belki de piskopos —bu konuda, kaynağımız olan metin çok açık değildir— kendi gayre-

(91) *Saint Benoit'nın Mucizeleri*, éd. Certain, VII., 36.

tiyle, bu din dışı konuları «şiirleştiriyordu» (92). Böylece, onun çevresinde, çoktan beri yok olmuş kralların öykülerinin anlatılmasına devam ediliyordu. Hiç kuşkusuz, bu öykülerin, herkesin diliyle şarkı olarak söylenmesine de devam ediliyordu. Fakat, bu şarkılardan bir tanesi bile elimize ulaşmamıştır. Elimizde olan tek şarkı metni ise, piskopos Auno'nun 1077'den biraz sonra, Almanca olarak Kolonya dinsel kurulundan bir rahip tarafından dizeleştirilmiş anlatısı, bu konuda iyi bir örnek olmayıp, halk kitlelerine yönelik efsane anlatılarından çok, dinsel şarkılar alanına girmektedir.

Bu konuda gözlerimizi örten perde ancak, Fransız destanlarının ortaya çıkışından ve bu destanların ve taklidlerinin bir kuşaktan beri Alman dinleyicilerini, halk dilindeki edebiyatın güzelliklerine alıştırmış olmasından bir yüzyıl sonra, kalkmaktadır. İlk yerli Alman kahramanlık şiirleri, bugün tanıdığımız biçimleriyle, 12. yüzyıldan önce bestelenmemişlerdir. Artık kronikçilerin veya latince dize haline getirilenlerin alanına terkedilen çağdaş büyük olaylara karşılık, Fransa'da olduğu gibi, Almanya'da da şarkıların konuları yalnızca, uzun bir anlatı geleneğinden gelen motiflerde aranmaktadır. Şaşırtıcı olan, burada anlatılan geçmişin, artık çok daha eski olmasıdır. Bir tek *lied* —dük Ernst'inki— 11. yüzyılın başındaki bir olayı, o da çok tuhaf bir bozmayla, anlatmaktadır. Diğerlerinde saf efsaneler ve hâlâ putperest olan olağanüstü olaylar; gerçekte dünya çapında bir felâket olan, ama adî ve kişisel kan davaları haline indirgenmiş olan, istila döneminin çok eski anıları, birbirlerine karıştırılmaktadır. Bu edebiyatın bütünü içinde, tanımlanması mümkün olan 21 başlıca kahraman; 375'de ölen bir Got kralı ile 575'de ölen bir Lombard kralı arasında sıralanmaktadırlar. Şurada, burada raslantısal olarak daha yeni dönemlerde yaşamış bir kişinin ortaya çıktığı olmakta mıdır? Örneğin, *Nibelungen Şarkısı*'nda tarihsel hiçbir nitelikleri olmayan Siegfried ve Brünhilde gibi kişilerin yanı sıra, Atilla, Büyük Teodorik, ve Ren bölgesi Burgond krallarının oluşturdukları son derece dağınık bir kişiler grubunun içine, bir 10. yüzyıl rahibinin de karıştığı görülmüştür. Bu karışma, mutlaka yerel ve dinsel-kurumsal bir etki sonucu olmuştur. Bu durum, eğer şairler konularını yazılı kaynakları karıştırma alışkanlığında olan rahiplerden alsalardı, böyle olmazdı. Alman manastırlarının kurucuları arasında barbar şefleri

(92) C. Erdmann, *in Zeitschrift Für Deutsches Altertum*, 1936, 88 ve 1937, s. 116.

yoktu. Ve eğer kronikçiler, Atilla'dan hatta «tiran» Teodorikten söz ediyorlarsa, bu, destanların onları donattığı renklerden çok daha kara çizgilerle oluyordu. Ancak, burada acaba bir çelişki ortaya çıkmamakta mıdır? Yukarı Orta Çağ potasında, uygarlığı yeniden biçimlenen Fransa'da, dilsel varlık olarak Fransızca'nın hem çok farklılaşmış, hem de diğerlerine nazaran, nisbi anlamda genç bir dil olmasına rağmen, bu ülke çok daha eski geleneklere yöneliyorsa, ve Karolenjleri keşfediyorsa —bildiğimiz kadarıyla, Merodoğrudan etkileriyle ortaya çıkan bir grup yapıtın içinde yer almaktadır—; Almanya tamamen tersine, masallarını beslemek için, çok daha eski, çünkü uzun zaman saklı kalmış ama anlatı ve şarkıların hiçbir zaman yitirmediği kaynaklara sahipken, daha yeni olaylara yöneliyordu.

Kastilya da aynı derecede dersle yüklü bir deneyimi gözlerimizin önüne sermektedir. Anılara duyulan ilgi, orada da hiçbir yerden daha az değildi. Fakat, bu yeniden fetih ülkesinde, en eski ulusal anılar henüz çok yeniydiler. Bunun sonucu olarak, yabancı modelleri tekrarlamak istemeyen *jongleur*'ler, sıcağı henüz geçmemiş olaylar üzerinde çalışmak zorunda kaldılar. El Cid'in ölümü, 10 Temmuz 1099 tarihindeydi. Yeni tarihlerde yapılan savaşların kahramanları için bestelenen *cantares* türü şarkılardan elimizde tek kalan *El Cid Şiiri*'nin tarihi de 1150'lerdir. İtalya'nın durumu daha da özeldir. Öyle gözüküyor ki, bu ülke asla yazılı destana sahip olmamıştır. Niçin? Bu kadar karışık bir sorunu iki kelimeyle çözümlemeye kalkışmak için cesaret sahibi olmak gerekir. Acaba, geçmiş özlemi bu ülkede şarkıların doğmasına neden olmadıysa, İtalyanlar latin kroniklerini okumaktan yeteri kadar tatmin mi sağlıyorlardı?

Destan, gelişebildiği heryerde, insan hayali üstünde çok güçlü bir etki yapabiliyordu. Sadece gözlere hitap eden kitap yerine, destan, insan sözünün tüm sıcaklığından ve aynı tema ile aynı dörtlüklerin sesle tekrarı sonucu ortaya çıkan bir cins entellektüel yenileştirmeden yararlanabiliyordu. Çağdaş hükümetlere, radyonun mu yoksa gazetenin mi daha etkin bir propaganda aracı olduğunu bir sorunuz. Hiç kuşkusuz, ilk önce, 12. yüzyılın sonundan itibaren, artık yüksek sınıfların derinlemesine olarak bizzat kendi efsane ve destanlarını yaşamaya giriştikleri görüldü. Örneğin bir şövalye, alay olarak kullanmak üzere, bir saray romanından alınmış çok iğneleyici bir imadan daha iyisini bulamamıştı. Daha sonraları, Kıbrıs'lı bir grup soylu, Balzac'ın kahramanlarıyla da ile-

ride olacağı gibi, *Tilki* serisinin kişilerini oyun halinde canlandırmışlardı (93). 1100'den önce, fransız destanları henüz yeni doğmuşlarken, senyörler çocuklarına Olivier ve Roland adını vermekmuşlarken, senyörler çocuklarına Olivier ve Roland adını vermekten büyük zevk alıyorlardı. Ama, aynı zamanda Ganelon'un ihaneti yüzünden etkilenen aynı senyörler, bu adı ortadan siliyorlardı (94). Bazen de öykülere gerçek belgelermiş gibi başvuruluyordu. Daha kitabi bir dönemin çocuğu olmasına rağmen, ünlü *sénéchal* ve Plantagenêt soyundan, II. Henri Renoul de Glanville, kendisine Fransız krallarının Normandiya dükleri karşısında uzun süren zayıflıklarının nedeni sorulduğunda, eski savaşların «Fransız Şövalyelerini» yok ettiğini söylüyor ve buna kanıt olarak da, *Gormont* ve *Raoul de Cambrai* anlatılarını gösteriyordu (95). Ama herşeye rağmen, büyük politikacılar, bu cins şiirler aracılığıyla, tarih üzerinde düşünme alışkanlığını elde etmişlerdi. Gerçeği söylemek gerekirse, destanların ifade ettikleri yaşam kavrayışı bir çok bakımdan, onları dinleyenlerin kavrayışını yansıtıyordu. Tüm edebiyatlarda, bir toplum her zaman kendi görüntüsünü seyreder. Ancak, geçmiş olayların bu kadar sakatlanmış anısıyla, birçok kereler damgasını göreceğimiz ve gerçekten geçmişten kaynaklanan bir gelenek gene de oluşabilmiştir.

---

(93) *Histoire de Guillaume le Maréchal*, éd. P. Meyer, c. I., v. 8444 et s. — Philippe de Novare, *Mémoires*, éd. Ch. Kohler, c. LXXII, bkz.: C, CL et s.

(94) *Roland* üzerinde yapılacak bir araştırma, Bu şarkının halk arasında hangi tarihlerde popüler oduğunun saptanmasını mümkün kılabilir.

(95) Giraldus Cambrensis, *De Principis Instructione*, dist. III., c. XII., *(Opera Rolls Series*, c. VIII., s. 258).

AYIRIM 4

İKİNCİ FEODAL ÇAĞDA ENTELLEKTÜEL RÖNESANS

I. Yeni Kültürün Bazı Nitelikleri

11. yüzyıl Fransa'sında büyük epik şiirlerin ortaya çıkışı, belki de gelecek dönemin güçlü kültürel gelişmesinin bu şiirlerde yansıyan, öncü belirtisiydi. Bu oluştan sıklıkla «12. yüzyıl Rönesansı» olarak söz edilir. Tam olarak yorumlandığında, bir değişme yerine basit bir canlanmayı ifade eden bu sözcük üzerindeki çekincelerimizi şimdilik bir yana bıraktığımızda, bu formül benimsenebilir bir nitelik kazanmaktadır. Gene de ona tarihlendirme konusunda çok kesin işaretler atfetmemek koşuluyla. Hareket, ona atfedilen yüzyıl boyunca ilk belirtilere tanık olduysa da, bu belirtilerin sıkı sıkıya bağlı oldukları, nüfus artışı ve ekonomik değişmeler, 1100'den 20 veya 30 yıl önce görülmeye başlanmıştır. Bu tarihlere birkaç örnek vermek gerekirse, Canterbury'li Anselme'in felsefe yapıtları, en eski İtalyan Roma hukukçularının ve onların rakipleri olan dinsel hukukçuların hukuk yapıtları, Chartres okullarındaki matematik çabalarının başlangıcı, ancak bu kadar eskilere gidebilmektedir. Düşünce alanında olduğu gibi, diğer hiç bir alanda da, devrim bütünsel olmamıştır. Fakat, zihniyet olarak, birçok bakımlardan birincisine yakın olan ikincisi feodal çağ, etkilerini açıklamamız gereken yeni bazı entellektüel çizgiler tarafından belirlenmektedir.

Ekonomi haritası üzerinde çok belirgin olan, ilişkiler dünyasının ilerlemeleri, kültürel harita üzerinde en az o kadar belirgin bir biçimde izlenebilmektedirler. Yunanca ve özellikle Arapçadan yapılan çevirilerin bolluğu —bu sonuncular zaten Helen düşün-

cesinin yorumlarından başka birşey değillerdir—, Batı bilinci ve felsefesi üzerinde bunların meydana getirdiği etkiler, artık daha duyarlı antenlere sahip bir uygarlığa işaret etmektedir. Çevirmenlerin arasında, eğer çok sayıda İstanbul'da oturan tüccara rastlanıyorsa, bu bir raslantı değildir. Bizzat Avrupa'nın içinde de, Batı'dan Doğu'ya taşınan eski Kelt efsaneleri, Fransız öykü anlatıcılarının hayal güçlerini garip büyüleriyle etkileri altına almışlardır. Diğer yandan, Fransa'da ortaya çıkan şiirler —eski destanlar veya yeni bir zevk belirleyen anlatılar— hemen, Almanya, İtalya ve İspanya'da taklid edilmektedirler. Yeni bilim ocakları, aynı zamanda uluslararası okullar niteliğindedirler. Örneğin, Bolonya, Chartres, «Göğe doğru uzanmış Yakup merdiveni» Paris gibi (96). Roman mimari sanatı, bölgesel açıdan çok büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte, evrensel bir yana sahipti ve bu yanıyla da herşeyden önce, küçük etkileşme düğümlerinin birlikte hareketini belirleyen bir uygarlık cemaatini ifade ediyordu. Buna karşılık, Gotik sanat ise, bazı değişikliklere uğramakla birlikte, ancak iyice belirli bölgelerden ihraç edilebilen estetik biçimlere vücut verecektir. Gotik sanatın anavatanı, Fransa'nın Sen ile Aisne nehirleri arasında kalan bölge ve Burgonya'nın Cistercien tarikatına ait manastırların bulunduğu bölgeydi. Bu sanatın Avrupa'ya yayılması da bu bölgeden ihraç edilerek olmuştur.

1053'de doğan manastır başrahibi Guibert de Nogent, 1115'e doğru, *İtiraflar*'ını yazarken, yaşamının iki uç noktasını şu terimlerle ifade ediyordu: «Çocukluğumdan hemen önceki ve çocukluğumu kapsayan dönemde, öğretmen kıtlığı o kadar büyük boyutlardaydı ki, kasabalarda öğretmen bulmanın olanaksızlığı bir yana, eğer kentlerde bunlardan birine rastlanırsa, bu ancak büyük bir tesadüf sonucu olmaktaydı. Varolan öğretmenlerin de bilgileri o kadar azdı ki, bugünkü serseri papazlarımızla bile onları karşılaştırmak mümkün değildir» (97). Hiç kuşku yoktur ki, 12. yüzyıl boyunca eğitim, hem nitelik olarak hem de toplumun çeşitli katmanlarındaki yayılma alanı olarak, muazzam bir gelişme göstermiştir. Bu eğitim sisteminde, belki de daha iyi anlaşılıp, daha iyi bilinip ve daha iyi hissedildiğinden ötürü, hiçbir zaman fazla beğenilmemekle birlikte gene de antik modellerin taklidine büyük bir ağırlık veriliyordu. Bu taklid bazen, kilise dünyasının sı-

(96) Jean de Salisbury, *in* H. Denifle ve E. Chatelain, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, c. I, s. 18-19.

(97) *Hayatının Tarihi*, I., 4. éd. G. Bourgin, s. 12-13.

nırındaki bazı şairlerde, örneğin ünlü Ren'li *Archipoeta* (Başşair)' da olduğu gibi, daha önceki dönemin tamamen yabancı olduğu, ahlaki bir putperestliğin de ortaya çıkmasına yol açıyordu. Fakat, yeni hümanizma, genelde bir hıristiyan hümanizmasıydı. «Biz devlerin omuzuna tünemiş cüceleriz» Bu sık tekrarlanan ve Bernard de Chartres'a ait olan formül, dönemin en ciddî düşünürlerinin dahi, klâsik kültüre karşı duydukları borcu ifade etmektedir.

Yeni soluk, laik çevrelere de ulaşmıştı. Champagne kontu, liberal Henri'nin Vegecius ve Valerius Maximus'u asıllarından okuması artık bir istisna değildi. Örneğin Anjou kontu yakışıklı Geoffroi, bir kale inşa ettirme konusunda Vegecius'un yapıtında yardım arıyordu (98). Ancak bu eski edebiyat zevki, sık sık, oldukça yetersiz bir eğitimin ortaya çıkardığı engellere çarpmaktaydı. Bilginlerin diliyle yazılan kitapların sahifeleri arasında dolaşabilme konusunda verilen eğitim, iyi bir rehber oluşturmamaktaydı. Ama laikler gene de antik edebiyat zevkinin peşinden koşmaktan geri kalmıyorlardı. Örneğin, II. Baudoin de Guines (1205'de öldü), avcı, ayyaş ve büyük bir etek avcısı olmasına karşılık, bir *Jongleur* kadar kahramanlık şarkıları ve hayvan hikâyeleri konusunda uzmandı. Bu Pikardiyalı senyör, tüm cahilliğine rağmen —okuma yazma bilmezdi— yalnızca kahramanlık öykülerinden hoşlanmıyordu. Eğitilmiş rahiplerin sohbetini arıyor ve onların eski edebiyata ilişkin olarak anlattıklarını, «putperest» öyküler anlatarak ödüyordu. Bu bilimsel sohbetler esnasında, ülkesindeki bir rahip tarafından kendisine öğretilen dinsel bilgileri, üstatlarına karşı büyük bir yetenekle kullanıyordu. Fakat, bu sohbetler ona yetmiyordu. Birçok latince kitabı, kendine yüksek sesle okunsun diye, Fransızca'ya çevirtmişti. Örneğin, *Şarkıların Şarkısı*, *İncil*, *Saint Antoine'ın Yaşamı*, Aristo'nun *Fizik*'inin büyük bir bölümü ve Romalı Solin'in eskimiş *Coğrafya*'sı gibi (99). Bu yeni ihtiyaçlardan, hemen hemen bütün Avrupa'da, çağın insanlarına yönelik ama onları yalnızca eğlendirmeyi düşünmeyen, halk dilinde yeni bir edebiyat türemiştir. Bunun başlangıçta, yalnızca yorumlanmış klâsiklerden ibaret olmasının hiçbir önemi yoktur. Bunların da antik geleneğe giriş konusunda açtıkları yol hiç de dar olmamıştır.

---

(93) D'Arbois de Joubainville, *Histoire des Ducs et Comtes de Champagne*, c. III., s. 189 vd. — *Chroniques des Comtes d'Anjou*, éd. Halphen ve Poupardin, s. 217-19.

(99) Lambert d'Ardre, *Kronoik*, c. LXXX., LXXX., LXXXVIII.,

Gerçeği söylemek gerekirse, ulusal dillerdeki tarihsel öyküler, uzun süre nazım biçimine ve eski efsanelerin tonuna sadık kaldılar. Onların, fiili bir edebiyatın doğal aracı olan nazımdan vazgeçtiklerini görebilmek için, 13. yüzyılın başlarında, *jongleur*'ler ve yazıcı rahipler dünyasına yabancı kişiler tarafından —örneğin bir yüksek baron olan Villehardouin ve mütevazi bir şövalye olan Robert de Clary gibi— yazılan anılar ile geniş kitleleri eğitmek için yapılmış derlemelerin ortaya çıkmalarını beklemek gerekecektir. Bu sonunculara örnek olarak, *Romalıların Olayları* adlı antik kitabın pek fazla utanç duyulmadan *Bütün Fransa Tarihi* veya Saksonca *Evrensel Kronik* adları altında derlenerek yayınlanmaları gösterilebilinir. Önce Fransa'da, sonra Alçak Ülkeler (Belçika ve Hollanda) ve Almanya'da, hâlâ nadir olmakla birlikte, birkaç sözleşmenin hergünkü dille kaleme alınmalarını görmek için aşağı yukarı aynı miktarda sürenin geçmesini beklemek gerekti. Böylece, sözleşmelerin tarafı olan kimseler, olayın kapsamını artık doğrudan anlayabiliyorlardı. Olay ile ifadesi arasındaki uçurum yavaşça kapanmaya başlamıştı.

Aynı zamanda, büyük şeflerin —Anjou'lu imparatorlar, Plantagenêt hanedanı, Champagne kontları, Almanya Welf'leri gibi— etrafında oluşan okumuş gruplar da, hayvan hikâyeleri ve bir düşler edebiyatının başarısını sürdürmekteydiler. Ancak, günün zevkine göre yeniden düzenlenen ve birkaç yeni bölümle zenginleştirilen kahramanlık şarkıları da zevk vermekten henüz uzaklaşmış değillerdi. Ama, gerçek tarih, ortak bellekte destanların yerini aldıkça, önce Provence ve Fransız dillerinde yazılan yeni şiirsel biçimler ortaya çıkıp, kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılmışlardı. Bunlar, tamamen hayali romanlar olup, artık şaşırtıcı kılıç darbeleri ve «büyük çarpışmalar» kökten bir şekilde savaşçı olmaya devam eden bir toplum tarafından hâlâ sevildikleri için, bunlara yer vermeye devam etmekte, ancak arka planda da esrarlı sihirlerle süslü bir evren kendini göstermeye başlamaktadır. Tarihsel olma iddiasından tamamen uzak olduğu kadar, bu periler dünyasına kaçış, artık gerçeğin betimlenmesi ile saf bir edebi kaçışı birbirlerinden ayırabilecek kadar incelmiş bir dönemin belirtisidir. Gene bu dönemde, köken olarak kahramanlık şarkıları kadar eski olan, lirik şiirlerin de giderek daha fazla sayıda ve giderek daha ince arayışlar içinde yazıldıkları görülmektedir. Çünkü, daha incelmiş bir estetik duygu, biçimsel buluşlara ve biçimin değerliliğine giderek daha fazla önem atfetmektedir. İşte bu dönemde, Troyes hıristiyanlarını yadeden dizeleri yazan bir 12. yüzyıl şairi

için rakiplerinden biri şunları söylemekten kendini alamamıştır: «Fransızca'yı ellerinin içine almıştı».

Artık özellikle roman ve lirik şiirler olayları anlatmakla yetinmemektedirler. Biraz beceriksizce de olsa, çok büyük bir özenle duyguları çözümlemeye gayret etmektedirler. Savaş sahnelerine varıncaya kadar, eski şiirlerin çok beğenilen, iki savaşçının mızraklarıyla birbirlerine yaklaşmaları temasına kadar, hiçbir konu bu çözümlemelerin alanı dışında kalmamaktadır' Her hal-ü kârda, yani edebiyat bireyseli kendi içine yeniden dahil etmeye ve dinleyicileri «ben»leri üzerinde düşünmeye yöneltmektedir. Yeni edebiyat bu içe yönelme eğilimini geliştirirken, dinsel kökenli bir eğilimle işbirliği yapmaktadır. Rahipten mümine yönelik, «kulaktan kulağa» itiraf uygulaması, uzun süre manastır uygulaması içinde kapalı kaldıktan sonra, 12. yüzyıl boyunca, laikler arasında da yayılmıştır. 1200 yıllarının insanları, bir çok açıdan, özellikle yüksek sınıflarda, bir önceki kuşaktan atalarına benzemektedirler. Aynı şiddet zihniyeti, aynı ani değişmeler, belki de şeytani nesnelerin varlığı nedeniyle artmış durumda bir doğaüstü ilgisi. Şeytani varlıklara duyulan inanç sonucu ortaya çıkan ikilem, en ortodoks çevrelerde bile, Mani dini sapmalarına benzer sapmalara yol açmıştır. Ancak, bu sapmalar Mani sapmalarından iki noktada farklılaşmaktadırlar. Bu sapmaların müridleri hem daha bilgili, hem de daha bilinçlidirler.

II. Bilinçlenme

Bu bilinçlenme ,soyutlanmış ve tek başına yaşayan kişiyi aşarak toplumun tümüne yayılıyordu. Bu konudaki ilk işaret, 11. yüzyılın ikinci yarısında, önemli rollerden birini oynayan Papa VII. Grégoire'ın adına izafeten gregoryen reformları diye anılma alışkanlığı edinilen, büyük dinsel «uyanış» tarafından verilmişti. Bu çok karmaşık hareket sırasında, papazların ve özellikle eski metinlerden bilgilenmiş rahiplerin beklentilerine, halk ruhunun derinliklerinden gelen birçok unsur karışmıştı. Rahibin kürsüsünün cinsel münasebet nedeniyle kirleneceği ve kutsal sırları etkili bir biçimde anma konusunda acze düşeceği fikri, manastır çilecileri ve birçok dinbilimciden çok, en ateşli taraftarlarını laik kalabalıklar arasında bulacaktır. Bu hareket üstelik, olağanüstü güçlü de olmuştur. Bu sayede, hiçbir abartma tehlikesine düşmeden diyebiliriz ki, bu olay latin katolikliğinin oluşma tarihini ve hiç de rastlantısal olmayan bir biçimde, Doğu hıristiyanlığından kopuşunu

belirlemektedir. Kendinin farketmediği kadar yeni olan bu anlayışın belirtileri çok çeşitli olmakla birlikte, özü birkaç kelimeyle özetlenebilir: Şimdiye değin kutsal ile dünyevinin ayrılmaz bir biçimde birbirine karıştığı bu dünyada, gregoryenlerin gayreti, Kilisenin muhafızı olduğu ruhsal görevin üstünlüğünü ve özgünlüğünü kanıtlamak; rahibi basit müminden ayrı ve üstün bir yere koymak, yönünde oldu.

Reformcular arasında en katı olanlar, muhakkak ki aklın dostları değillerdi. Bunlar felsefeden çekiniyorlardı. Güzel konuşma sanatını küçümsüyorlar, ama gene de prestijinden yararlanmak için öğreniyorlardı. —«Benim Gramerim İsa'dır» diyen Pierre Damien, buna rağmen, fiilleri doğru çekiyor, bağlantıları doğru yapıyordu—. Onlar, dindarın eğitimden çok, ağlamak için varolduğunu düşünüyorlardı. Bir tek kelimeyle, Saint Jérôme'dan beri birçok hıristiyanın kalbini dağlamış olan, büyük bilinç dramı, yani antik sanat ve düşünceye hayranlık ile, bir çileler dininin kıskanç istekleri arasında bölünen, bu katı reformcular, artık kararlı bir şekilde, hoşgörüden yoksun olanların yanında saf tutuyorlardı. Abélard gibi, putperest filozofların da «tanrıdan esinlenen adamlar» olduklarını kabul etmekten uzak kalan bu adamlar, Gerhob de Reichersbeg örneğinde olduğu gibi, bu filozofları, «İsa'nın haçının düşmanları» olarak görüyorlardı. Fakat, kendilerini kalkındırma yönünde giriştikleri çabada, daha sonra da programlarının gereği olarak dünyevi güçlere ve özellikle imparatorluğa karşı giriştikleri mücadelede ülkülerine entellektüel bir biçim vermek, akıl yürütmek ve akıl yürütmeye davet etmek, zorunda kaldılar. O zamana kadar birkaç din büyüğü tarafından tartışılan sorunlar, aniden çok güncel hale geldiler. Rahiplerin, henüz karışıklıkların sıcağı içinde ters açıdan ama derinlemesine tartıştıkları, devletin amaçları, kralın hakları, halkın veya Papanın hakları gibi konuları içeren yazılar, Almanya'da okunmakta veya en azından halk diline çevirtilip, meydanlara ve dükkânlara varıncaya kadar her tarafa asılmaktaydı (100). Diğer ülkeler, bu reformlardan aynı derecede etkilenmemişlerdi. Ama, buna karşılık, hiçbir yerde bu tartışmalar etkisiz kalmadılar. Artık, insani olaylar, eskiden olduğundan çok daha fazla düşünülmeye değer bulunmaktaydı.

Bir diğer etki daha bu belirleyici değişime yardımcı olmuştur. Bilginlerin elinde olan hukukun yenileşmesi —bu konuyu

(100) Manegold de Lautenbach, *Ad Gebehardum Liber, in Monum. Germ., Libelli de Lite*, c. I., s. 311 ve 420.

sonra inceleyeceğiz— her eylem adamının bir hukukçu haline geldiği geniş çevrelere ulaştı. Bu yeni hukuk da, toplumsal gerçeklerde metodik ve bilimsel olarak incelenip anlatılacak birşey bulunduğunu kabullenmişti. Fakat hiç kuşkusuz, yeni hukuk eğitiminin en kesin etkilerini başka biryerde aramak gerekmektedir. Herşeyden önce, akıl yürütme nesnesi ne olursa olsun, bu hukuk eğitimi zihinleri belli bir biçimde akıl yürütmeye alıştırıyordu. Bu yolla da, kendine zaten bağlı olan, felsefi spekülasyon alanında ulaşılan gelişmeleri yakalaması mümkün oldu. Muhakkak ki, bir Saint Anselme, bir Abélard, bir Pierre Lombard'm mantık alanındaki çabaları, ancak yazıcı-rahipler arasından çıkan bir avuç kimse tarafından izlenebiliyordu. Ama, bu yazıcı-rahipler çoğunlukla çok etkin bir yaşamın içindeydiler. Paris okullarının eski öğrencisi, Reinald de Dassel önce İmparatorluk yazmanı ,sonra da Kolonya Başpiskoposu olarak uzun süre Alman siyasetini yönetti. Filozof rahip, Etienne Langton, Topraksız Jean döneminde asi İngiliz baronlarının başına geçti. Bir düşüncenin ortamını anlayabilmek için, en büyük yaratılarına katılmak mutlaka gerekli midir? İki sözleşmeyi yan yana koyunuz. Biri 1000 yılı civarına, diğeri de 12. yüzyılın son yıllarına ait olsun. Hemen her durumda ikincisi daha açık, daha kesin ve daha az kötü düzenlenmiştir. Bu durum, 12. yüzyılda, belgeler arasında, çıktıkları ortama göre, büyük farkların olmadığını göstermez. Eğitimli olduğundan daha çok, haberli ve kurnaz olan burjuvazi tarafından yazdırılan, kent sözleşmeleri, kaleme alınışlarındaki düzenin güzelliği açısından, örneğin Frederik Barbarosun yazı bürosunun bilgin kalemlerinden çıkan nefis belgelerin çok altındadır. İki dönem arasındaki zıtlık, yukarıdan bakıldığında pek net olarak görülememektedir. Oysa, ifade içeriğinden ayrılamaz. İkinci feodal çağın sonlarına doğru eylem adamları eskisine nazaran daha az beceriksiz bir zihinsel çözümleme aracına sahiptirler. Tarihte, düşünce ile eylem arasında, hâlâ çok esrarlı olan ilişkiler açısından, bu olguyu bir kenara bırakamayız.

AYIRIM 5

HUKUKUN TEMELLERİ

I. Örf İmparatorluğu

9. yüzyıl başlarında pre-feodal Avrupa'da bir yargıç hukuk yaratabilir miydi? Yargıcın ilk görevi metinleri incelemekti. Eğer dava Roma yasalarına göre görülecekse, Roma hukuku derlemelerine başvurmak zorundaydı. Ayrıca barbar krallıklarının hükümdarları tarafından zorunlu hale getirilen ve hemen hemen yazıya aktarılmış germen yasaları; kanun gücünde kararnameler gibi metinlere de bakması gerekiyordu. Nerede yazılı abideler konuşursa, orada itaat etmekten başka çare yoktur. Fakat, buna rağmen, yargıçlık görevi herzaman gözüktüğü kadar basit olamıyordu. Uygulamada sık sık karşılaşılan; gereken yazmanın ya bulunmaması, ya da —çok ağır Roma hukuku derlemeleri gibi— başvurmada güçlük çekilmesi, veyahut da, yasa maddelerinin başlangıcının kitapta olmasına rağmen, bunların sadece içtihat yoluyla tanınması, durumlarını bir kenara bırakalım. Asıl zorluk, yasa metinlerinin bütün davaları çözümlemekteki yetersizliğiydi. Toplumsal hayatın parçalarının çoğu —daha şimdiden feodalitenin kendini göstermeye başladığı senyörlük içindeki ilişkiler, insanı insana bağlayan bağlar gibi— metinler tarafından çok yetersiz şekilde düzenlenmiş, hatta çoğu zaman da hiç düzenlenmemişti. Böylece, yazılı hukukun yanında daha şimdiden tamamen ağızdan kulağa geçen bir gelenek bölgesi ortaya çıkmaktaydı. Bir sonraki dönemi —diğer terimlerle, feodal dönemin gerçekten oluştuğu çağ— belirleyen temel özelliklerden biri de, bu marjın ölçüsüz bir şekilde büyüyerek, bazı ülkelerde hukuk alanının tümünü kapsamasıdır.

Almanya ve Fransa'da bu gelişme en uç sınırlarına ulaşmıştır. Bu iki ülkede artık yasama sona ermişti. Fransa'da zaten pek de bir özelliği kalmamış olan, son kral kararnamesinin tarihi 884'dür. Almanya'da ise yasama kaynağının kuruması, Sofu Louis döneminden hemen sonra, İmparatorluğun dağılmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Bazı yerel prensler —bir Normandiya dükü, bir Bavyera dükü gibi— hâlâ şurada burada birkaç yasa yayınlayıp, genelliği çok az birkaç önlem alabiliyorlardıysa, bu yazılı hukukun çöktüğünün daha iyi bir kanıtıdır. Bu oluşum, bazen monarşik iktidarın içine düştüğü bir zayıflığın etkisi olarak yorumlanmıştır. Eğer, sadece Fransa söz konusu olsaydı, belki kabul edilebilecek olan bu iddia, Almanya'nın çok daha güçlü hükümdarları da hesaba katılınca, geçerliğini yitirmektedir. Aynı biçimde, artık Alp'lerin kuzeyinde sadece bireysel durumlara ilişkin belgeler verebilen Saxon veya Salien İmparatorları, çok daha fazla bir güce sahip olmadıkları İtalya'daki devletlerinde yasama haklarını ülke çapında kullanabilmekteydiler. Eğer tepelerin kuzeyinde, eskiden açık bir biçimde formüle edilmiş kurallara artık birşey eklenmek istenmiyorsa, bunun gerçek nedeni, bizzat bu kuralların unutulmaya terkedildikleriydi. 10. yüzyıl boyunca, Karolenj fermanları gibi, Barbar yasaları da yazıya dökülmekten ve kullanılmaktan yavaş yavaş uzaklaşmışlar, birkaç geçici atıfın dışında adları anılmaz olmuştu. Bir noter hâlâ Roma yasalarına atıf mı yapmaktadır? Bu atıf, olayların dörtte üçünde bir zaman kaybı ve anlamsızlık olarak görülmektedir. Nasıl böyle olmasındı? Latince anlamak —kıtadaki tüm eski hukuk metinlerinin ortak dili— çok az istisnanın dışında, yazıcı-rahiplerin tekelindeydi. Oysa, kilise toplumu kendi hukukunu elde etmişti ve bu hukuk gittikçe sadece ona özgü hale geliyordu. Metinlere —üzerinde yorum yapılan Frank kararnameleri, yalnızca Kiliseye ilişkin olanlarıydı— dayanan bu dinsel hukuk sadece rahiplere açık okullarda öğretiliyordu. Bunun tersine olarak, laik hukuk hiç bir yerde eğitim konusu değildi. Hiç kuşkusuz, eğer bir yasa adamlığı mesleği olsaydı, eski metinlerin yarattığı alışkanlık tamamen kaybolmazdı. Fakat, yargılama usulünde avukatlara yer yoktu ve bütün şefler aynı zamanda yargıçtı. Bunun anlamı, yargıçların büyük çoğunluğunun okuma bilmediğidir. Bu muhakkak ki, yazılı hukukun devamı açısından çok kötü bir durum meydana getirmekteydi.

Böylece, Fransa ve Almanya'da laikler arasında, eski hukukların gerilemesi ile eğitimin gerilemesini birleştiren yakın ilişkiler, ters yöndeki bazı deneyler tarafından açıkça belirlenmektedir.

İtalya'da bu bağ, yabancı bir gözlemci tarafından mükemmel bir biçimde görülmüştür. İmparatorluk rahibi Wipo, bu ülkede, «bütün gençlik» —bundan yönetici sınıfın gençlerini anlayınız— «alnında ter doluncaya kadar çalışmak üzere okullara yollanıyordu» demektedir (101). Ne barbar yasaları, ne Karolenj kararnameleri, ne de Roma hukuku, incelenmekten, özetlenmekten, fihristlenmekten geri kalmıyorlardı ve bu işlerden vazgeçileceğine dair bir belirti de görülmüyordu. Aynı şekilde, kuşkusuz dağınık, ama sürekliliği devam etmekte olan bir dizi kararname, yasama alışkanlığının bu ülkede hâlâ devam ettiğini kanıtlamaktaydılar. Yasa dilinin herkesin dili olduğu; bu nedenle de, kral Alfred'in yaşam öyküsünün yazarının bildirdiğine göre, okuma bilmeyen yargıçların, el yazmalarını okutup anlayabildikleri Anglo-Saxon İngiltere'sinde (102), Knut'a kadar olan hükümdarlar, örfleri kodifie edip, hatta kararnameler aracılığıyla onları tamamlayıp, bazen de değiştirmişlerdir. Norman fethinden sonra, bu «anlaşılmaz dille» yazılmış metinlerin özünü fatihlerin, ya da daha doğrusu, onların yazıcı-rahiplerinin anlama alanları içine sokmak gerekmiştir. Böylece, 12. yüzyılın başından itibaren, Manş'ın öte kıyısıyla aynı tarihlerde, Ada'da daha önce bilinmeyen birşey gelişmeye başlamıştır. İfade olarak latince olan hukuk edebiyatı, kaynakların başlıcaları açısından Anglo-Saxon'du (103).

Ancak, feodal Avrupa'nın çeşitli kesimleri arasında beliren fark çok önemli olmakla birlikte, bu gene de gelişmenin tabanına ulaşamamıştır. Hukuğun, yazılı olmaktan uzaklaştığı yerlerde, çok çeşitli kaynaklardan gelen eski kurallar, ağızdan kulağa, iyi kötü korunmuşlardı. Bunun tersine, eski metinleri tanımaya ve saymağa devam eden ülkelerde, toplumsal ihtiyaçlar, onların yanında, bazen onları tamamlayan, bazen de onların yerine geçen çok sayıda yeni uygulamanın oluşmasına yol açmışlardı. Tek kelimeyle, her yerde, geçmiş dönemin hukuksal konularına ayrılmış alanda, artık tek bir otorite karar veriyordu. Hukuğun tek canlı kaynağı olarak, ortada sadece örf kalmıştı. Hükümdarlar bile, artık yasa koyarlarken, sadece örfü yorumladıklarını savunmaktaydılar.

---

(101) *Tetrologus*, éd. Bresslau, v. 197 vd.

(102) Asser, *op. cit.*, s. 106

(103) Aynı şekilde, daha önce de gördüğümüz gibi, İspanya'da laikler arasında belli bir eğitim etkinliği sürdürülmekte ve Vizigot yasaları incelenmeye ve kopya edilmeye devam ediyordu.

Bu örf hukukunun gelişmeleri, hukuksal yapıdaki derin düzenlemelerle birlikte olmuştur. Eski *Romania* (Roma İmparatorluğu)'nın barbarlarca işgal edilen ve kıta'da yer alan bölgelerinde, daha sonra da Franklarca fethedilen Germanya'da, köken bakımından iyice farklı halklara mensup insanların birarada bulunmaları, ilk önce, bir hukuk hocasının ancak kâbuslarında görebileceği cinsten, çok değişik bir karmaşaya yol açmıştır. İlke olarak ve farklı kökenden davacılar arasında çıkabilecek uygulama zorlukları ayrık kalmak üzere, birey nerede ikamet ederse etsin, atalarının hukukuna bağlı oluyordu. Bir Lyon piskoposunun ünlü sözüne göre, eğer Frank Galya'sında beş kişi biraradaysa —örneğin bir Romalı, bir Salien Frankı, bir Ripuaire Frankı, bir Vizigot ve bir Burgond— herbirinin bir başka yasaya tabi olmasında şaşılacak herhangi birşey yoktur. Eskiden çok önemli ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan, böylesine bir hukuk rejimi, artık korkunç derecede rahatsız edici hale gelmiştir. Diğer yandan, etnik unsurların birbirleriyle kaynaşmalarının hemen hemen tamamlandığı bu toplumun yapısına da ters düşmektedir. 9. yüzyılda düşünce yeteneğine sahip hiçbir gözlemci, bunun böyle olduğundan şüphe duyamazdı. Yerli nüfusla fazla karışma sorunları olmayan Anglo-Saxonlar için böyle bir sorun ortaya çıkmamıştı. Vizigot monarşisi ise, 654'den itibaren, yerel hukuğu bilinçli bir şekilde yok etmişti. Ama özel hukukların yazılı olarak saptanmış olduğu durumlarda, bunların direnme güçleri çok daha fazla oluyordu. Yerel ve çeşitli hukukların en uzun dayandığı —12. yüzyılın eşiğine kadar— ülkenin, bilgin İtalya olması anlamlıdır. Üstelik, bu dayanma, büyük bir biçim değiştirme pahasına olmuştu. Çünkü, bağlantılar giderek daha zorlukla belirlenir hale gelmişti. Adetler, bir davaya katılan her bireyin durumunu özelleştirme yönünde işe karışıyorlar ve böylece, bireylerin bağlı bulundukları yasalar, davanın tarafları ve konusuna göre değişime uğramış oluyorlardı. Kıtanın geri kalan taraflarında, 10. yüzyıldan itibaren eski metinlerin içine düştükleri unutulmuşluk, yeni bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buna bazen, yerel örfler rejimi de denmektedir. Hiç kuşkusuz, grupların örfünden söz etmek daha doğru olacaktır.

Büyük veya küçük; toprak üstünde belirli sınırlar içine yerleşmiş veya sınırları belirsiz her insan cemaati, kendi hukuk geleneğini geliştirmeye yönelmiştir. Bu durumda, işi gereği, bir yerden bir yere giden bir kimse, çeşitli hukuk bölgelerinden geçmek zorunda kalmaktadır. Bir kırsal yerleşme yerini örnek olarak alalım. Köylerin ailesel duruma ilişkin statüleri, normalde tüm civar böl-

gede aşağı yukarı aynıdır. Tarımsal hukukları ise, bunun tersine, tamamen cemaatin kendine özgü adetlerine tabidir. Üzerlerine binen yükler arasında, kiracı olarak katlandıkları bazıları, senyörlüğün örfü tarafından belirlenmekte ve sınırları köylülüklerinkiyle çakışmaktan çok uzak kalmaktadır. Eğer, diğer bazı yükümlülükler, köle kökenlilere uygulanan cinstense, aynı efendinin, aynı yerleşim yerinde oturan serflerinin oluşturduğu, daha dar bir grup için meydana getirilen yasalara göre düzenlenmektedir. Bütün bunlar, kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, çeşitli sözleşmelerden veya daha önceki anlaşmalardan kaynaklanmaktadır. Bu sözleşmeler tamamen kişisel olabilecekleri gibi, bazen de etkilerini atadan oğula aktararak, bütün bir soyun yaşamı boyunca sürebilmektedir. İki küçük kırsal cemaatin başlangıçta ana çizgileriyle benzeyen bir hukuksal yapıya sahip olmaları halinde bile, bu yapının yazılı hale getirilip billurlaşmış olmaması nedeniyle bu iki hukukun birbirlerinden farklılaşmaları kaçınılmazdı. Böylesine bir parçalanma karşısında, hangi tarihçi, II. Henri'nin sarayında yazılan, *İngiliz Yasaları İncelemesi* yazarının şu sözlerini kendine mal etmek istemez?: «Evrensellikleri içinde, krallığın yasalarını ve hukukunu yazılı hale getirmek, günümüzde tamamen olanaksızdır... Kalabalıkları içinde, bu yasalar son derece karmaşıktır» (104).

Ancak, çeşitlilik, özellikle ayrıntı ve ifade alanındaydı. Belli bir bölgede, çeşitli grupların içinde uygulanan kurallar arasında, normalde bir aile havası hüküm sürmekteydi. Benzerlik, çoğunlukla daha uzaklara da yayılabiliyordu. Bazen, şu veya bu Avrupa toplumuna; bazen de tüm Avrupa'ya özgü olan bazı ortak fikirler, feodal çağ hukukuna egemen olmuşlardır. Eğer, bunların uygulamasındaki çeşitlilik sonsuz idiyse, gelişmenin çok sayıdaki etkenini ayrıştıran bu prizma, tarihe, doğal deneylerle olağanüstü dolu bir oyun sağlamaktan başka ne işe yarayabilir acaba?

II. Örf Hukukunun Nitelikleri

Zamanın tüm uygarlığı gibi, temelden gelenekçi olan birinci feodal çağ hukuk sistemi, birey hukuku üzerine dayalıydı. Ancak, bunun daha yüksek bir ahlâk sistemi tarafından ilham edilen ba-

(104) Glanvill, *De Legibus et Consuetudinibus Regni Angliae*, és. G. E. Woodbine, New Haven (USA), 1932 (Yale Historical Publications, Manuscripts, XIII), s. 24.

zı istisnaları da yok değildi. Ülküleriyle uyuşmaktan uzak bir mirasa sahip, dünyevi toplumun karşısında, rahipler özellikle «doğru» ile «önceden böyle olmuştu»yu birbirine karıştırmamak için iyi nedenlere sahiptiler. Daha o zamanlar, Hincmar de Reims, eğer örf «hrıstiyan doğruluğu»ndan daha acımasız olursa, kralın buna göre yargılamada bulunamıyacağını ilân ediyordu. Saflık yanlıları cephesinde gerçekten devrimci rüzgârların esmesine neden olan gregoryen zihniyetin yorumcusu ve bir diğer gelenek sarsıcısı olan Tertulle'li yaşlı papa II. Urbain, 1092'de Flandre kontuna şöyle yazıyordu : «Şimdiye değin, sadece dünyanın en eski adetine mi uyduğunu iddia ediyorsun? Bilmelisin ki Yaratıcın : Adım Gerçektir dedi, ama Adım Örftür demedi» (105). Bu düşüncenin mantıksal uzantısı olarak, bazı örfler, «kötü örf» sayılabilirlerdi. Gerçekten de, uygulamaya ilişkin olarak karşılaştığımız belgelerde, bu kelimelere sıklıkla rastlamaktayız. Fakat, Kilisenin bu davranışlarının esas nedeni, yeni oluşan veya öyle olduğu iddia edilen, kuralları yok etme arzusudur. Birçok manastır metninde yer alan, «şu iğrenç yenilikler», «şu hiç duyulmamış icatlar» gibi sözler, bu arzuyu belirlemektedir. Diğer terimlerle, çok genç bir örf, Kilise tarafından, mahkûm edilebilir olarak görülmektedir. İster bir kilise reformu, isterse komşu iki senyör arasında bir dava söz konusu olsun, daha yeni bir geçmiş ileri sürülerek, eskinin prestiji tartışmalı hale getirilemiyordu.

Bu konuda şaşırtıcı olan, hertürlü değişikliği kötü olarak gören bu hukuğun bizzat kendinin çok değişken olmanın ötesinde, başka bir sistemde asla görülemeyecek düzeyde yumuşak ve esnek bir yapıda olmasıydı. Bunun kabahati, herşeyden önce, ne yasaların ne de davaların, yazılı olarak kaydedilme alışkanlığının olmamasındadır. Birçok mahkeme, o dönemde, kararlarını sözlü olarak açıklamakla yetinmekteydi. Mahkemenin tekrarlanması istendiğinde ise, eğer hâlâ yaşıyorlarsa, yargıçlar nezdinde bir soruşturma yapılmaktaydı. Sözleşmelerde karşılıklı istekler, jestler veya bazen de bu işe ayrılmış belirli sözcükler aracılığıyla bağlanıyordu. Tamamen bir biçimcilik ifadesi olan bu durum, soyuta alışkın olmayan zihinlere çok çarpıcı gelebilirdi. Ama, buna karşılık İtalya'da bile sözleşmelerde yazının kullanılması istisna haline gelmişti. Yazı eğer bazen kullanılırsa, bu sözleşme unsurlarını kayıt altına almaktan çok, törensel bir hava yaratmak için işe

(105) Hincmar, *De Ordine Palatii*, c. 21 — Migne, col. 356. (2 Aralık 1092). Bkz. : Tertullien, *De Virginibus Velandis*, C. I.

yarıyordu. Örneğin, bir toprak parçasının devrini simgelemek için bu yazılı sözleşme elden ele geçiriliyordu, tıpkı başka yerlerde aynı işlemi simgelemek üzere, bir toprak parçası veya bir saman demetinin tarladan dışarı atılması hareketlerinde olduğu gibi. Alplerin Kuzey'inde ise, eğer kâğıt tesadüfen işe karışırsa, yalnızca akıl defteri olarak kullanılmak üzere oluyordu. Gerçek bütün değerlerden yoksun olan bu «not»un temel görevi, tanıkların listesinin kaydedilmesiydi. Çünkü, son çözümlemede herşey tanıklığa dayanıyordu. «Kara mürekkep» kullanılan durumlarda da bu böyleydi. Tanık olanlar ve taşıyanlar ne kadar uzun süre hayatta kalırlarsa, anının da o kadar uzun süreceği düşünüldüğünden, sözleşmenin tarafları, çoğunlukla akit yapılacağı zaman çocuklarını da birlikte getiriyorlardı. Bu yaşlardaki çocukların unutkanlıklarından da çekiniliyordu. Bunu önlemek için, bir çağrışım yaratabilmek amacıyla, çeşitli yöntemler uygulanıyordu; bir şamar, küçük bir armağan hatta çocuğu suya atmak gibi.

Özel alış verişler veya örfün genel kuralları olsun, geleneğin belleklerden başka hiçbir garantisi yoktu. Oysa, insan belleği, Beaumanoir'ın sözleriyle «akılcı bellek», mükemmel bir ayıklama ve değiştirme aletiydi. Özellikle ortak bellek diye adlandırdığımız, gerçekte kuşaktan kuşağa bir aktarma eylemi idi. Bu bellek, yazıdan yoksun olduğu durumlarda, her beynin yaptığı kayıt yanlışlıklarına, bir de yanlış anlaşmadan doğan anlam hatalarını eklemekteydi. Eğer feodal Avrupa'da, diğer uygarlıklarda olduğu gibi, örneğin İskandinavlarda var olan, profesyonel hukuksal anı saklayıcıları olsaydı, bu hatalar biraz azalabilirdi. Fakat, Feodal Avrupa'da ve laikler arasında, hukuk üzerine söz sahibi olanların çoğu, bunu ancak fırsat çıktıkça yapmaktaydılar. Metodik bir alıştırmadan geçemeyen bu insanlar, içlerinden birinin şikâyet ederek belirttiği gibi, «olanaklarına veya paşa gönüllerine göre» karar vermekteydiler (106). Hukuk usulü, tek kelimeyle, bilgiden çok, ihtiyaçların ifadesi biçimindeydi. Çünkü, geçmişi taklid etme yönünde, elinde yalnızca sağlam olmayan aynalar bulunmaktaydı. Birinci feodal çağ, devam ettiğini sanarken, çok hızlı ve çok derin olarak değişmiştir.

Bu anlamda, geleneğe atfedilen otorite bile, değişmeyi kolaylaştırmıyordu. Çünkü, bir sözleşme bir kez yapıldı mı, veya daha iyisi, üç-dört kez tekrarlandı mı, hükümleri başlangıçta istisna ol-

(106) *Chron Ebersp,* in *ss* c. XX., s. 14. Bütün pasaj çok ilginç.

sa da veya kuralları bozucu yanları olsa da, başvurulan bir örnek haline dönüşüyordu. 9. yüzyılda birgün, kralın mahzenlerinde şarap kalmadığından, Saint Denis manastırı papazlarından Ver'deki kral mahzenine 200 mud şarap götürmeleri rica edilmişti. Bu ödünç alma veya bağış, adı her ne ise, bundan sonra, manastır papazlarından her yıl talep edilen zorunlu bir ödenti haline dönüşmüş ve bu zorunlu ödentiyi iptal edebilmek için kral fermanı gerekmişti. Anlatıldığına göre, Ardres'a, bölgenin senyörü tarafından bir ayı getirilmişti. Onu, köpeklerle dalaşırken görmekten zevk alan bölge köylüleri, hayvana yiyecek verdiler. Sonra hayvan öldü. Ama senyör, ayıya verilen ekmekleri talep etmeye devam etti (107). Öykünün gerçekliği belki tartışılabilir. Ama, simgesel değeri her türlü kuşkunun üstündedir. Birçok yükümlülük, bu örnekte olduğu gibi, serbest iradeye dayanan bağışlardan doğmuş ve uzun süre, bu durumu belirleyen adlarla anılmışlardır. Bunun tersine, birkaç yıl süreyle ödenmeyen bir kira, yenilenmeyen bir bağımlılık sözleşmesi de zaman aşımından sona ermekteydiler. Bu cins uygulamaların sonucunda, belge düzenleyicilerinin «zarar doğurmayan sözleşme» adını verdikleri garip dokümanlar ortaya çıktı ve sayıları giderek arttı. Örneğin, bir baron, veya bir piskopos bir manastır başrahibinden kendini barındırmasını istiyor; paraya sıkışmış bir kral bir uyruğunun cömertliğine başvuruyor. Böyle bir taleple karşılaşan kişi; pekâlâ diyor, ama bir koşulla; beyaz üzerinde kara olarak belirtilmeli ki, benim bu ikramım aleyhine bir hukuk doğmayacak. Fakat, sadece oldukça yüksek düzeylerdeki insanlara tanınan, bu cins tedbirleri alabilme hakkı, ancak taraflar arasındaki güç dengesi çok bozuk değilse, bir etkinliğe sahip olabiliyordu. Örfi kavrayışın sonuçlarından biri, kaba gücü meşrulaştırmak ve onun kâr sağlayacak yönde kullanımını yaygınlaştırmak oldu. Katalonya'da bir toprak devredildiğinde, özellikle sinsi bir ifade ile, toprağın eski sahibinin yararlandığı tüm haklarla birlikte, «iyilikle veya şiddetle» devredildiğini belirleyen bir formül, sözleşmede yer almaktaydı (108).

Eskiden gerçekleştirilmişlere karşı duyulan bu saygı, gerçek haklar sistemi üzerinde büyük bir güçle etki etmektedir. Tüm feodal çağ boyunca, ister bir toprak olsun, isterse bir yönetim hakkı olsun, bunların mülkiyetinden çok nadir olarak söz edilmektedir.

(107) *Histor de Fr.* c. VI., s. 541 — Lambert d'Ardre, *Kronik*, CXXVIII.
(108) Hinojosa, *El Regimen Señorial y la Cuestion Agraria* en Cataluña, s. 250-51.

Bundan da nadir olanı —İtalya dışında bu duruma hiçbir yerde rastlanmaz— bu mülk hakkında bir davaya bakılabilmesidir. Tarafların her zaman iddia ettikleri, «elde tutma»dır (Almanca'da *Gewere*). 13. yüzyılda, Capet krallarının parlamentosu bile, Roma Hukuku etkilerine açık olarak, «elde tutma» üzerindeki tüm davaları bir mükiyet karinesi olarak kabul etmek istedi. Ama böylesine bir dava açılamadı. Bu ünlü «elde tutma» ne idi? Bir toprağın veya hakkın muhafazasına izin veren basit bir zilyetlik değildi. Ama, zaman geçtikçe saygınlık kazanan bir zilyetlikti. İki davacı bir tarla veya bir hak konusunda anlaşmazlığa mı düştüler? O anda bunu elinde tutan kim olursa olsun, davayı, tarlayı geçmiş yıllarda sürdüğünü veya hakkı kullandığını kanıtlayan kazanacaktır. Bundan da iyisi, atalarının da kendinden önce bu işleri yatığını kanıtlayabilen taraf karşısında ötekinin tutunabilmesine hiçbir olanak yoktur. Bunun için de, hak sınamaları veya adli düelloya başvurulmuyorsa, genelde, «uzanabildiği kadar eskiye giden insan belleği»ne başvurulacaktır. Bu bellek hak sağlar mı? Bazı insanlar, yalnızca anılarını ortaya koyup, «elde tutma»nın kime ait olduğunu belirlemek için vardılar. Uzun süreden beri kullanım kanıtı, bir kez getirildikten sonra, hiç kimse başka kanıt arama ihtiyacı duymamaktaydı.

Aynı şekilde, başka nedenlerden de ötürü, bir gayrimenkule ilişkin olarak, mülkiyet sözcüğü, hemen hemen anlamsız kalmaktadır. Aslında —ileride daha iyi geliştirilmiş bir hukuk terminolojisine sahip olduğumuzda yapacağımız gibi— gayrimenkuller üzerindeki şu veya bu hakkın «elde tutulması» veya mülkiyetinden söz etmek doğru olacaktır. Gerçekte de, hemen bütün toprakların ve insanların çoğunun üstünde, nitelikleri bakımından farklı, ama aynı derecede saygı duyulan birçok hak oluşturulmuştu. Bunlardan hiçbiri, Roma tipi bir mülkiyetin, katı bir biçimde özel olma karakterine sahip değildi. Feodal çağda serf, tarlasını genellikle atadan oğula ekmekte ve biçmektedir. Doğrudan senyörüne buna karşılık bazı ödentilerde bulunmaktadır, ama senyör de istediği zaman toprağa el koyabilmektedir. Senyörün senyörünün de aynı hakları vardır. Bu böylece feodal merdiven boyunca en yukarıya kadar devam etmektedir. Bunun sonucu, söz konusu tarla için, ne kadar çok sayıda kimsenin, birbirleriyle aynı nedenle, «benim tarlam» demek hakları vardır. Üstelik, bu tablo, hak sahibi olan herkesin katılmasıyla oluşmuş bir tablo değildir. Çünkü, hakların dallanıp budaklanması, dikey olduğu kadar yatay yönde de uzayıp gitmektedir. Bu konuda, köy cemaatine de yer ayırmak

gerekir, çünkü bu cemaat normalde hasadı yapılan köy talalarının tümü üzerinde bazı haklara sahiptir. Ayrıca, onayları olmadan devir işleminin yapılamayacağı serf ailesi ile birbirlerini izleyen senyör ailelerini de, çeşitli düzeydeki hak sahipleri arasına katmak gerekir. Toprak ve insan arasındaki, bu birbirine girmiş hiyerarşik ilişkiler, hiç kuşkusuz, çok uzaklarda kalmış bir kökenden kaynaklanmaktaydı. *Romania*'nın büyük bir bölümünde, yalnızca vatandaşlara ait olan mülkiyet hakkı, feodal çağlarda çabucak ortadan kaybolmuştur. «Elde tutma» hakkının böylece mülkiyet üzerine gelerek onunla karışması, çelişki mantığına pek alışık olmayanlar açısından tuhaf bir durum meydana getirmiyordu. Belki de bu hukuk ve buna ilişkin kanıyı tanımlamak için, sosyoloji biliminden ünlü bir formülü ödünç alarak, hukuksal «katılım» zihniyeti demek daha doğru olacaktır.

III. Yazılı Hukukun Canlanması

Daha önce de gördüğümüz üzere, Roma hukukunu inceleme alışkanlığı, İtalyan okullarında hiçbir zaman terkedilmemişti. Fakat, 11. yüzyılın sonlarına doğru, Marsilyalı bir rahibin bildirdiğine göre, artık gerçek «kalabalıklar»ın kendileri de daha fazla sayıda ve daha iyi örgütlenmiş olan hocalarca verilen derslere koşuştukları görülmekteydi (109). Bu yığılma, özellikle, «hukuğun meşalesi» Irnerius'un ders verdiği Bologna'da olmaktaydı. Aynı süreç içinde, eğitimin nesnesi de derin değişimler geçirmiştir. Eskiden, kötü kısaltmalarla dolu olmalarından ötürü ihmal edilen özgün kaynaklar ,artık incelemelerde birinci sıraya yükselmişlerdir. Hemen hemen tamamen unutulmuş olan, Justinianus'un Roma Hukuku derlemesi *Digeste,* özellikle en iyi düzenlenmiş yanlarıyla, Latin hukuk düşüncesinin seçkin bir örneği olarak incelemeye açılmıştır. Bu hukuk canlanması ile, çağın diğer entellektüel hareketleri arasındaki bağlar çok açıktır. Gregoryen reformdan doğan büyük bunalım, bütün gruplarda, siyasal olduğu kadar hukuksal düşüncenin de gelişmesi konusunda bir gayrete yol açmıştır. Gregoryen reformun ilham ettiği ilk büyük dinsel hukuk derlemelerinin, Bologna okulunun ilk çalışmalarıyla aynı döneme rastgelmeleri raslantıyla açıklanamaz. Bu gayretlerde hem Antik kaynaklara dönüş, hem de yeni latince edebiyat ve yeniden doğmakta olan felsefede rastlanan mantıksal çözümleme yönündeki çabaları görmemek mümkün müdür?

(109) Martene et Durand, *Ampl. Collectio,* c. I., col. 470. (1065).

Benzeri ihtiyaçlar, aşağı yukarı aynı dönemde, Avrupa'nın geri kalan yörelerinde de belirmiştir. Buralarda da büyük baronlar, profesyonel hukukçuların yardımına ihtiyaç duymaya başlamışlardır. 1096'dan itibaren Blois kontunun yargıçları arasında, kendilerini, pek fazla gururlanmadan, «Yasa doktoru» olarak adlandıran kimselere rastlanmaya başlanmıştı (110). Bunlar, bir olasılıkla eğitimlerini dağların ötesindeki manastır kütüphanelerinde saklanan birkaç antik hukuk belgesinden yararlanarak yapmışlardı. Fakat bu unsurlar, yerli bir rönesansa, tek başlarına hammadde sağlayacak zenginlikte değildiler. Bu konuda harekete geçirici teşvik İtalya'dan gelmiştir. Eskisinden daha yoğun bir ilişkiler bütünü sayesinde, Bologna okulunun eylemi, yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu okulun eğitiminden yararlanan dinleyiciler, mektuplaşmalar ve nihayet bir çok hocanın göç etmesi sayesinde, Avrupa'nın her tarafı Bologna eyleminden haberdar olmuştur. İtalya'nın olduğu kadar, Germanya'nın da hükümdarı olan Frederic Barbaros, İtalya harekâtı sırasında maiyetine Lombardiyalı hukukçuları da katmıştı. Bologna'nın eski öğrencilerinden biri olan Placentin, 1160'dan biraz sonra Montpellier'ye yerleşti. Bir diğeri, Vaccarius, bundan birkaç yıl önce Canterbury'ye çağrılmıştı. 12. yüzyıl boyunca heryerde Roma hukuku okullara girdi. Örneğin, bu hukuk, 1170'lere doğru, dinsel hukukla yan yana Sens Katedralinin loşluklarında öğretilmeye başlandı (111). Ama, bu gelişmeler birçok kini üzerlerine çekmek pahasına oldu. Bu yüzyıllarca öncesine dayanan hukuk, kökten ve temelden putperest yapısıyla birçok kilise adamını endişelendiriyordu. Manastır erdeminin muhafızları, Roma hukukunu dindarları duadan vazgeçirmekle suçluyorlardı. Din bilimcileri ise, sadece rahiplere has olan düşünce yöntemlerinin yerine geçtiği için onu kınıyorlardı. Fransa kralları ve kralın danışmanları, bu hukukun İmparatorluk kuramcılarına sağladığı çok kolay kanıtlardan kuşku duymaktaydılar. Ancak, bu itirazlar hareketi kösteklemek yerine, aksine sadece gücünü kanıtlamaya yararlı oldular.

Örfi hukuk geleneğinin güçlü bir Roma damgası taşıdığı Güney Fransa'da, artık özgün kaynaklara inebilen hukukçuların gayretiyle, «yazılı» hukuk bir cins kamu hukuku düzeyine yükseltildi. Bu durumun sonucunda, bu «yazılı» hukuk, birbirleriyle açıkça

(110) E. Mabille, *Cartulaire de Marmoutier pour le Danois*, 1874, Nu. CLVI, LXXVIII.

(111) *Rev Hist, du Droit*, 1922, s. 301.

çelişen örfi hukuk hükümlerinin varlığı halinde başvurulan bir kaynak mertebesine yükseldi. Aynı şekilde, Justinianus yasalarının laikler tarafından da öğrenilmek istendiği Provence bölgesinde, 12. yüzyılın ortasından itibaren, kilise mensubu olmayanların da bu hukuku anlayabilmelerini sağlamak amacıyla halk dilinden yazılmış özetlerin üretilmesi faaliyetine hız verildi. Diğer yerlerde ise, Roma hukukunun etkileri daha dolaylı yollardan ortaya çıktı. Roma hukuku kendine bulduğu en uygun alanlarda bile, atalar kurallarının «insanların belleğine» çok sağlam bir şekilde çakılmış olduklarını, bu kuralların eski Roma'dan çok farklı bir bütüncül yapı sistemi içinde yer aldığını ve bunların bir hukuk hocasının arzusuyla yıkılamıyacağını gördü. Ama, her yerde artık eski kanıt tarzlarına, örneğin, adli düelloya ve iktidar sahiplerine karşı saldırı iddiasında bulunulduğunda bunun kanıt gerektirmemesi gibi durumlara duyulan düşmanlıkta, *Corpus Juris* veya Roma Hukuku açıklamalarının büyük etkisi vardır. Diğer yandan, Eski hukukun taklid edilmesi eylemi, başka cinsten etkilerden büyük yardımlar görüyordu. Kilisenin «Tanrıya öykünme»ye benzeyen her uygulamaya olduğu gibi, kan dökülmesine karşı duyduğu büyük nefret; tüccarlar nezdinde daha düzgün ve akılcı bir hukuk sistemine duyulan özlem ve nihayet monarşik iktidarın canlanması gibi etkiler, bu yardımcıların başlıcalarıydı. Eğer, 12. ve 13. yüzyıllarda bazı noterlerin, çağlarına ilişkin gerçekleri, Roma hukuku derlemelerinin diliyle ifadede güçlük çektikleri görülüyorduysa, bunun nedeni bu beceriksiz girişimlerin henüz insan ilişkilerinin tabanına ulaşmamış olmasındandı. Aslında, bilgin hukuku yaşayan hukuk üstünde gerçekten etki sağlamayı başka bir yoldan başarmıştır. O ana kadar toplumu iyi kötü yönetmiş tamamen geleneksel olan eğitimle birden karşılaşan, Roma hukukuna göre eğitilmiş bir kimsenin davranışı, bu gelenekçi düzenin çelişki ve beceriksizliklerini yok etmek yönünde olmaktadır. Bu cins düşüncelerin doğasında, yağ lekesi gibi yayılmak olduğundan, bu eğilimler kısa sürede antik doktrin tarafından miras bırakılan bu sihirli entellektüel çözümleme aletiyle doğrudan ilişkisi olan, nisbeten dar çevreleri aşmakta gecikmemiştir. Diğer yandan, bu yayılma, kendiliğinden oluşan birçok akım ile uyuşum içindeydi. Artık eskisine nazaran daha az cahil olan bu toplum, yazıya susamıştı. Daha güçlü gruplar —herşeyden önce kentsel gruplar— bir sürü işlemde hakkın kötüye kullanılmasına yol açan değişken karakterli kuralların sabitleştirilmelerini talep ediyorlardı. Toplumsal unsurların, büyük devletler veya büyük prenslikler halinde birleş-

meleri, sadece yasamanın yeniden doğuşunu değil, aynı zamanda geniş topraklar üzerinde birleştirici bir hukuk usulünün yayılmasını teşvik ediyordu. *İngiliz Yasaları İncelemesi* yazarının yukarıda zikrettiğimiz pasajlarının devamında, yerel örflerin cesaret kırıcı çokluğunun karşısına, kral sarayının daha iyi düzenlenmiş hukuk uygulamasını çıkartması nedensiz değildi. Capet krallarının ülkesinde, 1200'ler civarında, yerel hukukun yanında ve onunla birlikte, Paris civarındaki Fransa, Normandiya, Champagne gibi daha geniş alanların örflerine de rastlanması, çok anlamlıdır. Bütün bu işaretlerin ışığında, bitmekte olan 12. yüzyılın tamamının değilse bile, başlangıcının tanık olduğu bir billurlaşma olayı ortaya çıkmaya hazırlanıyordu.

İtalya'da 1132 Piza sözleşmesinden itibaren, kentlerin statüsünü belirleyen anlaşmalar giderek artmaktadır. Alplerin kuzeyinde, burjuazi'lere tanınan özgürlükler, giderek örflerin ayrıntılı birer sergilemesi haline dönüşmektedirler, Hukukçu kral II. Henri, «yasaların konuluş ve düzeltilişinde bilgin, hiç kullanılmamış yargıların ince mucidi» olarak, İngiltere'de taşkın bir yasama hareketine girişmişti (112). Barış hareketi adı altında, yasama uygulaması, Almanya'ya da bu dönemde yeniden girmiştir. Fransa'da Philippe Auguste, İngiliz rakiplerini her alanda taklid etmesinin sonucu olarak, çeşitli feodal konuları kararnamelerle düzenlemeye başlamıştır (113). Nihayet, resmî görevleri gerektirmediği halde, ancak uygulamacıların doğal olarak duydukları danışma ihtiyacı nedeniyle ortaya çıkan buluşmalarda, hukuk yazarları kendi etraflarında geçerli bir hukuk sistemi oluşturmaya gayret sarfetmektedirler. Bu konudaki girişim, doğal olarak, uzun süreden beri sadece sözel gelenekle yetinmemiş olan çevrelerden gelmiştir. 1150'de, Kuzey İtalya'da bir derleyici, bir cins *corpus* (kanun derlemesi) halinde, Alman İmparatorlarının Lombardiya'daki krallıklarına ilişkin olarak çıkardıkları yasalara ilham veren hukukçuların, aynı imparatorlara fief konusunda yaptıkları danışmaları biraraya getirmişti. İngiltere'de 1187'de birçok kez atıf yaptığımız *İnceleme*, hukukçu Renoul de Glanville'in etrafında oluşan bir grup tarafından meydana getirilmişti. Daha sonra, 1200'lere doğru,

(112) Walter Map, *De Nugis Curialium*, éd. M. R. James s. 237.

(113) En eski kral yasamaları arasında, Kudüs krallarınınkiler de yer almaktadır. Bkz.: H. Mitteis, *Beiträge zur Wirtschaftsrecht*, c. I., Marbourg. 1931 ve Gramdelaude, *in*, *Mélanges Paul Fournier*, 1929. Aynı şekilde, Sicilyanın Norman krallarınınkiler de böyledir. Ama bu yasama bir ölçüde Batı'ya yabancı geleneklerden kaynaklanıyordu.

en eski Norman örflerinin derlenmesi gerçekleştirildi. 1221'de ise, halk dilinde yazılan *Saksonların Aynası* adlı kitapta, yapıtın yazarı olan şövalye, bu yeni zihniyetin kazanımlarını ortaya koyuyordu (114). Bu çalışmalar, sonraki kuşaklar tarafından da etkinlikle sürdürülecektir. 13. yüzyıldan önceki iyi tanımlanmamış bir toplumsal yapıyı iyi anlayabilmek ve bu yapının birçok derin değişikliklere rağmen, büyük monarşilerin oluştuğu Avrupa'da sürmekte olan etkilerini kavrayabilmek için, tüm önlemleri alma koşuluyla, herşeyden önce bu nisbeten geç ama, katedraller çağına özgü düzenin yansıdığı yapıtlara başvurmak gerekmektedir. Bu konuda, hangi feodalite tarihçisi, Orta Çağ toplumunun en hayranlık duyulacak çözümleyicisi, şair şövalye, kralların yargıcı, Fransa kralı Aziz Louis'nin torunu, 1283'de yayınlanan *Beauvaisis*'in *Örfleri*'nin yazarı, Philippe de Beaumanoir'ın yardımlarından vazgeçebilir?

Artık, önemli bir bölümü yasama yoluyla sabitleştirilmiş, tamamı artık öğretilen ve yazılan bir hukuk, nasıl olmuştur da esnekliğini ve çeşitliliğini yitirmemiştir. Aslında, hiçbir şey bu hukukun gelişimini engellemiyordu. Gerçekte ortaya çıkan durum da zaten bu yazılı hukukun sürekli gelişimi yönünde olmaktaydı. Ancak, artık bu hukuk hem daha bilinçli, hem de daha ender değiştirilir bir nitelik kazanmıştı. Çünkü, bir değişiklik üzerinde düşünmek, o değişiklikten vazgeçmeye de yol açabilir. Olağanüstü hareketli, karanlık ve büyük oluşumlara gebe bir dönemin arkasından, artık 12. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, toplumun; insan ilişkilerini daha sağlam bir biçimde düzenlemeye, sınıflar arasına daha belirli sınırlar koymaya, yerel özelliklerin çoğunu ortadan kaldırmaya yöneldiği ve nihayet, sadece yavaş değişiklikleri yeğlediği bir dönem başlamıştır. 1200'lerin bu belirleyici değişiminde, tek sorumlu olarak, hukuk alanındaki çok farklı mantık yapılarının birbirlerini izlemeleri görülmemelidir. Çünkü, bunlar da zaten başka zorunlu ilişkilerin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Fakat, bu değişim sürecine büyük katkıları olduğu konusunda da hiçbir kuşku yoktur.

(114) Hiç olmazsa elimizde olan tek biçime göre. Bundan daha önce şimdi kayıp olan Latince bir metin mutlaka vardı.

İKİNCİ BÖLÜM

ADAM ADAM'A BAĞLAR

AYIRIM 1

SOY DAYANIŞMASI

I. «Kan dostları»

Feodalitenin karakteristik insan ilişkilerinden çok öncelere dayanan ve özü itibariyle de ona yabancı olan, kan birliğine dayalı bağlar, yeni yapının bağrında da, onları feodalite görüntüsünün içinden çıkartmamıza izin vermeyecek çapta, büyük roller oynadılar. Ancak, bu ilişkilerin, feodalitenin bağrındaki konumlarını incelemek ne yazık ki çok güç bir iştir. Eski Fransa'da kırsal aile birliklerinin «susabilir» —bundan «sessiz» denilmek istendiğini anlayınız— cemaatler olarak ifade edilmeleri nedensiz değildir. Yakınlar arasındaki ilişkilerin doğasından gelen bir nedenle, bu ilişkiler yazılı hale getirilmiyordu. İstisna olarak bile, hiç mi bir garanti belgesi yoktu? Hemen yalnızca yüksek sınıfların yararı için düzenlenen bu belgelerin büyük çoğunluğu yok olmuştur. Hiç değilse 13. yüzyıldan öncesine ait olanlar için bu böyledir. Çünkü bu tarihe kadar korunan yegâne arşivler, kilise arşivleridir. Fakat, tek engel bu değildir. Feodal kurumların tümünün bir tablosunu çıkartmaya hakkımız olabilir. Çünkü feodal kurumlar yeni bir Avrupa oluşumuyla birlikte ortaya çıkmışlar ve temelde büyük

farklılıklar olmadan Avrupa dünyasının bütününe yayılmışlardır. Akrabalık ilişkileri ise, bunun tersine, kaderlerinin birarada yaşamaya mecbur ettiği değişik kökenden her grup için, özel geçmişlerinin olağanüstü inatçı mirasçılarının ilişki tarzı olarak kalmıştır. Örneğin, askeri fief'lerin miras yoluyla intikali konusundaki, adeta tam bir tekdüzelikle, diğer malların intikalini belirleyen sonsuz değişiklikteki kuralları karşılaştırmak, bu konuya açıklık getirecektir. Bu bölümde, akrabalık ilişkileri konusunda yapmaya çalışacağımız, sadece birkaç ana akımı vurgulamak olacaktır.

Demek ki, bütün feodal Avrupa'da kandaş gruplar vardır. Onları ifade etmekte kullanılan terimler oldukça kaypaktırlar. Fransa'da genellikle, «akrabalık» veya «soy» sözcükleri kullanılmaktadır. Bu kavram kaypaklığına karşılık, kandaş bağların kendileri çok sağlamdır. Bu konuda, bir sözcük çok karakteristiktir. Fransa'da, yakınlardan söz edildiği zaman, kısaca «dostlar», Almanya'da da «*Freunde*» denilmektedir. 11. yüzyıla ait bir İle de France sözleşmesi, bir adamın «dostlarını» şöyle sıralamaktadır: «yani annesi, erkek kardeşleri, kız kardeşleri ve kan veya sıhriyet bağıyla diğer yakınları» (115). Bazen de, bir kesinlik endişesiyle ama nadir olarak, «kan dostları» terimi kullanılmaktadır. Sanki, gerçek dostluk ancak kan bağıyla birbirlerine bağlı kimseler arasında olabilirmiş gibi.

En güçlü kahraman; bütün savaşıçıların kendine, ya yeni ve tamamen feodal olan vassalite ilişkisi ile, ya da antik akrabalık ilişkisiyle bağlandığı kimsedir. Genel olarak, aynı düzlemde düşünülen, çünkü aynı derecede bağlayıcı olan bu iki bağ, tüm diğer bağlantı ilişkilerinin üstüne çıkmışa benzemektedirler. *Magen und mannen:* Alman efsanesindeki bu ses çağrışımı yaratan deyiş, adeta bir atasözü mertebesindedir. Ama bu konuda şiir tek tanığımız değildir. Delici bir zekâya sahip olan Joinville daha 13. yüzyılda; Guy de Mauvoisin'in birliği Mansura'da harikalar yarattıysa, bu birliğin tamamen de Mauvoisin'in doğrudan kendine bağlı adamları ve kendi soyundan şövalyelerden oluşmasının bunun nedeni olduğunu, biliyordu. İki dayanışma türü birleştiklerinde, fe-

(115) Cartulaire de *Sainte-Madelaine de Davron:* Bibl. Nat. ms. Latin 5288, fol. 77 V°. «Akraba» ve «Dost» kelimelerinin eşdeğerliliğine Galler ve İrlandadaki hukuki metinlerde de rastlanmaktadır: bkz.: R. Thurneyssen, *in, Zeitschr. der Savigny-Stiftung,* G. A., 1935, s. 100-101.

dekârhk en üst noktasına ulaşmaktadır. Efsaneye göre, 1000 vassali de «birbirleriyle akraba» olan Bègue dükü böyle bir olay yaşamıştır. Bir baron, ister Normandiya'lı, ister Flandre'lı olsun, kroniklerin bildirdiğine göre gücünü nereden almaktadır? Hiç kuşkusuz şatolarından, yüksek gelirlerinden, vassallerinin çokluğundan, ama aynı şekilde akrabalarının çok sayıda olmasından. Bu durum, toplumsal basamaklardan aşağı inildikçe de aynı şekilde devam etmektedir. Onları iyi tanıyan bir yazarın bildirdiğine göre, Gand'lı Burjua tüccarlar iki büyük güce sahiptiler: «kuleleri» —kent egemenlerinin bu taştan kuleleri, halkın tahtadan mütevazi evlerinin üzerine doğru gölgelerini uzatıyorlardı— ve «akrabaları». Bunların bir bölümü, 200 şilinlik mütevazi kan bedeliyle belirlenen basit özgür insanlar ve özellikle de köylülerdi. 10. yüzyılın ikinci yarısında bu köylülerin akraba dayanışmasına karşı, Londralılar, «eğer bunlar hırsızları koruyarak, haklarını kullanmalarını engellerlerse», onlara karşı savaşa girmeye hazır olduklarını bildiriyorlardı (116).

Bir mahkemede yargılanan bir kimse, yakınları arasında doğal yardımcılarını buluyordu. «Birlikte yemin edenler»in ortaklaşa yeminleri, davalıyı tüm iddialardan kurtardığı gibi, davacının da iddiasını kanıtlaması için yeterli oluyordu. Bu eski germen adetinin örfi olarak uygulandığı yerlerde, «kan dostları» bazen kural gereği, bazen de kendi çıkarlarına olarak, bu yola başvuruyorlardı. Örneğin, Kastilya'da Usagre'de bir tecavüz olayının kurbanı olduğunu iddia eden bir kadınla birlikte, dört akrabası daha yemine davet edilmişti (117). Kanıt yöntemi olarak, adli düello da istenebilirdi. Beaumanoir'ın açıkladığına göre, ilke olarak bu ancak taraflardan sadece biri tarafından talep edilebilirdi. Ancak, bunun iki istisnası vardı. Doğrudan vassal, senyörünün yerine dövüşebilirdi ve soyundan biri bu düelloyu yapmak zorunda kalan herkes onun yerine geçebilirdi. Bir kez daha iki ilişki aynı mertebede görülmektedir. Bu bağlamda, *Roland Şarkısı*'nda Ganelon'un akrabalarından, içlerinden birine, haini suçlayanla dövüşmesi için yetki verdiklerini görmekteyiz. Zaten, *Roland Şarkısı*'nda dayanışma çok uzaklara yayılmaktaydı. Şampiyonlarının yenilgisinden son-

(116) Joinville, éd. de Wailly *(Soc. de l'Histoire de France)* s. 88. — *Lorraine'li Garin*, éd. p. Paris, s. I., s. 103. —Robert, de Torigny, éd. L. Delisle, s. 224-25 — Gislebert de Mons, *op. cit.*, s. 325 ve 258 — Aethelstan *Yasalar*, V., c. VIII., 2.

(117) Hinojosa, *Das Germanische Element in Spanische Rechte, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, G. A., 1910.

ra, onun soyundan ve «ona garanti veren» 30 kişi, Lanetli Orman'ın ağacına salkım halinde asılacaklardır. Hiç kuşkusuz bir şair abartması. Efsane bir abartmalar yığınıdır. Ama bu uydurmalar büyük tepki çekmemekteydiler, çünkü ortak duyguları okşuyorlardı. 1200'lere doğru, Normandiya *sénéchal*'i, daha gelişmiş bir hukuk anlayışının temsilcisi olarak, bir cani ile birlikte onun tüm akrabalarını da cezalandıran adamlarına engel olmakta büyük güçlük çekmişti (118). O dönemde, birey ve grubu birbirlerinden ayrılmaz şeyler olarak düşünülüyorlardı.

Bir destek olduğu kadar, bu soy bağı aynı zamanda bir yargıç olarak da ortaya çıkıyordu. Eğer, kahramanlık destanlarında anlatılanlara inanırsak, tehlike gününde, şövalyenin düşünceleri, soyuna doğru uzanmaktadır: «İmdadıma geliniz —ki korkaklık göstermeyeyim— Yoksa bunun hesabı soyumdan sorulur», işte, Guillaume d'Orange, Meryem Anaya böyle safçasına dua ediyordu (119). Eğer Roland, Charlemagne'ın ordusunu yardıma çağırmayı reddettiyse, bu kendisi yüzünden, akrabalarının suçlanabileceği korkusundandı. Bir üyelerinin şerefi veya şerefsizliği, tüm küçük soydaş grubunun üstüne sıçramaktaydı.

Ama kan bağları, asıl güçlerini, herşeyden önce, kan davalarında ortaya koymuşlardır.

II. Kan Davası

Bir ucundan öbürüne, hemen tüm Orta Çağ ve özellikle feodal çağ, özel intikamın damgası altında yaşamışlardır. Kan davası, hakların en kutsalı olarak, mutlaka ilk önce, zarar gören kimseye düşen bir görevdi. Sonunda ölüm olsa bile. Büyük devletlere karşı bile bağımsızlıklarını korumuş olmaktan ötürü, geleneksel şeref konularına büyük sadakat gösteren burjuazilerden birinin bir üyesi olarak doğmuş olan, Floransalı zengin Velluto di Buonchristiano, düşmanları tarafından ölümcül bir şekilde yaralanınca, 1310'da vasiyetnamesini düzenlemişti. Bu dindarlık ve bilgelikle dolu olan belge, herşeyden önce, ruhunun selametini isteyen bir kimsenin dindarca bağışlarıyla dolu olmasına rağmen, vasiyetname sahibi, intikamını alacak olan —eğer böyle biri bulunabilirse— kimseye de mirasından pay ayırmaktan çekinmemiştir (120).

---

(118) J. Tardif, *Coutumiers de Normandie*, c. I., s. 52.
(119) Davidson, *Geschichte von Florenz*, c. IV., 3, 1927, s. 370 ve 384-85.
(120) *Louis'nin Taç Giymesi*, éd. E. Lamglois, v. 787-789.

Tek başlarına kalmış insanlar, o dönemde, ancak çok az şey yapabilirlerdi. Çoğu zaman cezalandırılması gereken eylem, birinin öldürülmesi olmaktaydı. Bu durumda, aile grubu sıraya giriyor ve germanik kökenli bir kelime ile ifade edilen «*faide*»in doğduğu görülüyordu. Bu adet, sonradan tüm Avrupa'ya yayıldı. «Akrabaların aldığı intikama *faide* adını veriyoruz» diyen Alman din hukukçusu, bunun anlamını da açıklamış oluyordu (121). Hiçbir ahlâki yükümlülük *faide* kadar kutsal değildi. 12. yüzyılın sonlarına doğru, Flandre'da yaşayan soylu bir kadının kocası ve iki oğlu, düşmanları tarafından öldürülmüştü. Bu andan itibaren, kan davası bütün bölgenin altını üstüne getirdi. Soissons piskoposu ve bilge bir kişi olan Arnoul, anlaşma önermek için bölgeye geldi. Ama, dul kadın onu dinlememek için, şatonun köprüsünü kaldırttı. Frizyalılarda ceset bile intikam diye bağırmaktaydı. Çünkü, evde asılı duran ceset, yakınları *faide*'i yerine getirip de, nihayet onu gömme hakkını elde edinceye kadar, kuruyarak beklemekteydi (122). Fransa'da, 13. yüzyılın son birkaç on yılına kadar, kralların hizmetkârı ve diğer görevleri arasında, barışın bekçisi olan bilge Beaumanoir, acaba niçin, herkesin akrabalık derecelerini hesaplamayı bilmesinin arzu edilir birşey olduğunu düşünmektedir? Aynı Benaumanoir buna, özel savaşlarda herkes «dostunun yardımını» isteyebilsin diye cevap vermektedir.

Olağan olarak, bir «savaş başkanı»nın komutasında biraraya gelen bütün bir soy, böylece içlerinden birinin öldürülmesinin veya sadece hakarete uğramasının intikamını almak için, silaha sarılıyordu. Fakat, bu silaha sarılma yalnızca olaya neden olana karşı değildi. Çünkü, etkin dayanışmaya karşı, aynı güçte bir edilgin dayanışma cevap vermekteydi. Frizya'da katilin ölümü, artık huzura kavuşan maktulün tabutuna yatırılması için mutlaka gerekli değildi. Bunun için, katilin akrabalarından birinin öldürülmesi yeterliydi. Eğer vasiyetnamesini yaptıktan 24 yıl sonra, bize söylendiğine göre, Velluto nihayet yakınlarından birinde arzu edilen intikamcıyı bulabildiyse de, bu intikam suçlu üzerine değil, onun akrabalarından birine yönelmişti. Bu olgular ne kadar da güçlü ve sürekli olmuşlardır. Bu durumu, Paris parlamentosunun nisbeten geç bir kararı kadar, hiçbir şey açıkça ortaya koyamaz. 1260'da Thomas d'Ouzouer adlı biri tarafından yaralanan Louis

(121) Regino de Prüm, *De Synodalibus Causis*, éd. Wasserschleben, II., 5.
(122) Hariulf, *Vita Arnulfi Episcopi, in ss* , c. XV., s. 889 — Thomas de Cantimpré, *Bonum Universale de Apibus*, II., 1, 15.

Defeux adlı bir şövalye olayı mahkemeye götürmüştü. Sanık olayı hiç inkâr etmedi. Fakat, kendinin de bir süre önce, davacının yeğeni tarafından yaralandığını ileri sürdü. Bu durumda, ne ile itham ediliyordu? Kral kararnamelerine göre, intikamını almadan önce 40 gün beklememiş miydi? —Bu, soyların tehlikeden haberdar olmaları için gerekli olduğu düşünülen, süreydi—. Kabul, diye cevap verdi şövalye; ama yeğenimin yaptığı beni kapsamaz. Bu kanıtın hiçbir değeri yoktu. Çünkü, bir bireyin eylemi, tüm akrabalarını kapsamına alıyordu. En azından, Saint Louis'nin sofu ve barışçı yargıçları böyle karar verdiler. Böylece, kan kanı davet ediyordu. Çoğunlukla çok küçük olaylardan doğan, bitmez tükenmez çatışmalar, birbirlerinin boğazını sıkmaya hazır, düşman soyların oluşmasına yol açıyordu. 11. yüzyılda, Burgonya'nın iki soylu ailesi arasındaki bir tartışma 30 yıl boyunca sürdü; daha ilk kavgaların birinde, taraflardan biri 11 adamından fazlasını kaybetmişti (123).

Kronikler, bu *faide*'ler arasında, özellikle büyük şövalye soyları arasındaki mücadelelere daha çok yer vermektedirler. Örneğin, 12. yüzyılda, Normandiya'da Giroie'lar ile Talvas'ları karşı karşıya getiren korkunç ihanetlerle dolu, «hiç kesilmeyen kin» gibi (124). *Jongleur*'ler tarafından dizelere dökülen öykülerde, senyörler kendi ihtiraslarını bir miktar gideriyor ve bu öyküleri destan düzeyine yükseltiyorlardı. «Lorrain'lilerin» «Bordeaux'lulara» karşı yürüttükleri, Raoul de Cambrai'nin akrabalarının Herbert de Vermandois'mn akrabalarına karşı sürdürdükleri kan davalarının öyküleri, Fransız kahramanlık hikâyelerinin en güzellerindendirler. Lora'nın çocuklarından birinin, bir bayram günü, halasının yakınlarından birine indirdiği ölümcül darbe, bir dizi cinayete yol açmıştı. Bu birbirlerine zincirlenen cinayetler, ünlü bir İspanyol *cantar*'ımn dokusunu oluşturmaktadırlar. Fakat, toplumun yukarıdan aşağı, tüm kademelerinde aynı adetler egemendir. Hiç kuşkusuz, 13. yüzyılda soyluluk, kesin olarak ırsi bir sınıf olarak ortaya çıkınca, silaha başvurma eylemini bir şeref işareti olarak, kendi tekeline almaya yönelmiştir. Kamu güçleri —örneğin 1276'da Hainaut kontluk mahkemesi (125)— ve hukuksal doktrin, bu

(123) Raoul Glaber, éd, Prou, II., c. X.

(124) Bunu Vikont du Motey'nin kitabından bulmak mümkündür. *Origines de la Normandie et du Duché d'Alençon*, 1920. Bu kitapta Talvas'lar lehine bir hava sezilmektedir.

(125) F. Cattier, *La Guerre Privée dans le Compté de Hainaut* in «Annales de la Faculté de Philosophie de Bruxelles, c. I., (1889-90) s. 221-23 —

girişimin başarıya ulaşmasında yardımcı olmuşlardır. Bunun nedeni, soyluluk önyargısına duyulan sempati olduğu kadar, hatta ondan da fazlası, barışı sağlamakla uğraşan hükümdar ve hukukçuların, artık bu işe bir son vermek istemeleriydi. Ama, bütün intikam hareketlerine son vermek hem pratik olarak mümkün değildi, hem de böyle birşeyi savaşçı bir kasta kabul ettirebilmek olanaksızdı. Ancak, toplumun diğer sınıfları açısından böyle bir sorun yoktu. Böylece, artık şiddet bir sınıfın ayrıcalığı haline geliyordu. Hiç değilse ilke olarak. Çünkü, «soylulardan başkası aralarında savaşamaz» diyen Beaumanoir gibi yazarlar bile, bu kuralın gerçek kapsamı konusunda hayal kurmamızı engellemektedirler. Assise Bazilika'sının duvarlarına resmedilmiş olarak gördüğümüz, Saint François'nın anlaşmazlık şeytanlarını kovduğu kent olarak bilinen Arezzo, türünün tek örneği değildi. Eğer, ilk kent anayasalarının birinci endişeleri, barışın sağlanması olduysa, ve bu anayasaların çoğu «barış» sözleşmesi adını taşıyorsa, bunun nedeni doğmakta olan burjuaziyi parçalamakta olan birçok neden arasında, Beaumanoir'ın sözünü ettiği, «bir soyu diğerinin karşısına diken anlaşmazlık ve çatışmaların» en önemli yeri tutmasıydı. Kırsal hayat hakkında bildiğimiz çok az şey de ortaya benzeri bir manzara çıkartmaktadır.

Ancak, bu duygular hiçbir parçalanmaya uğramadan, mutlak halleriyle devam edemiyorlardı. Bunlar, diğer zihinsel güçlere çarparak zayıflıyorlardı. Kilisenin öğrettiği, kan dökülmesine karşı duyulan nefret; kamu barışı konusundaki geleneksel kavrayış; nihayet bu barışa karşı duyulan ihtiyaç, bu karşıt zihinsel görüşün başlıcalarıydılar. Daha ileride, feodal çağ boyunca iç barışa yönelik çabaların bir tarihini göreceğiz. Aslında bu çabalar, ortadan kaldırmak istedikleriyle beraber, sükûneti bozan nedenlerin başında geliyordu. Soy bağlarının sürekli olarak yarattıkları ve yaşattıkları «ölümcül kinler» —bu iki kelimenin birarada kullanılması o devirde, hemen hemen teknik bir değer kazanmıştır— sürmekte olan karışıklığın başlıca nedenlerinden biriydiler. Ama sırrı kalplerde saklanan, bu ahlâki yasaya, birkaç ütopyacının dışında, en keskin düzen taraftarları bile sadık kalıyorlardı. İntikam yerine para tarifeleri hazırlayarak veya şiddetin uygulanmasının yasak olduğu yerler saptayarak, aslında birçok barış çabası *faide*'lerin meşruluğunu kanıtlamaktan başka birşey yapmıyorlardı. Kamu ma-

---

Bavyera için bkz.: Schnelbögl. *Die Innere Entwicklung des Bayer. Landfriedens*, 1932, s. 312.

kamlarının da çoğu başka türlü davranmıyordu. Kamu makamları, masumları ortaklaşa dayanışmamn apaçık kötüye kullanılmalarına karşı korumaya uğraştılar ve tedbir alma süreleri saptadılar. Cezalandırma görüntüsü altına gizlenen basit haydutluk girişimleriyle, meşru misillemeleri birbirinden ayırmaya çalıştılar (126). Bazen, kanla yıkanması gereken suçların sayı ve sınırını daraltmaya giriştiler. Örneğin, Fatih Guillaume'un Normandiya'da çıkardığı kararnameye göre, sadece babanın veya oğulun öldürülmesi, kanla temizlenebilirdi. Kamu makamları kendilerini daha güçlü hissettikçe, giderek özel intikamı sadece meşhut suçlar ile iç barışı bozan suçlara hasretmeye gayret ettiler. Özellikle de, rakip güçleri uyuşturmaya, bazen onları silah bırakışımı anlaşması yapmaya zorlamaya, bazen de davalarını mahkeme önünde çözmelerini sağlamaya uğraştılar. Tek kelimeyle, fetihten sonra intikam konusundaki her türlü yasal hakların kaldırılmasının, kralın «tiranlığının» belirtilerinden biri sayıldığı İngiltere hariç, bütün feodal Avrupa'da kamu makamları, önleyemedikleri, belki de önlemek istemedikleri intikam uygulamalarındaki, sivrilikleri törpülemekle yetindiler. Diğer yandan, zarara uğrayan taraf, doğrudan eylem yerine, tesadüfen mahkemeye başvurursa, yargılamanın kendisi de, bizzat düzenlenmiş intikamdan başka birşey değildi. Örneğin, 1232'de Artois bölgesindeki Arques kentinde, bir taamüden öldürme olayı karşısında, belediye mahkemesinin verdiği karara bakalım : Suçlunun malları senyöre; kendisi ise, öldürülmek üzere maktulün ailesine verilecekti (127). Diğer yandan, şikâyetçi olma hakkı yalnız akrabalara tanınmıştır, (128); ve 13. yüzyılda hâlâ, en iyi örgütlenmiş kentlerde, örneğin Normandiya veya Flandre kentlerinde bile, suçlunun hükümdar veya yargıçlar tarafından affedilebilmeleri için, önce kurbanın ailesinin affının sağlanmış olması gerekiyordu.

İspanyol şairinin sitayişle sözünü ettiği bu «iyi korunmuş eski kinler», ne kadar saygı değer görünürlerse görünsünler, onların ebedi olabilecekleri de düşünülemezdi. Er veya geç, *Girart de Roussillon*'da söylendiği gibi, «ölülerin *faide*»inin bağışlanması ge-

(126) Örneğin Flandre'da, Walterus, *Vita Caroli*, c. 19 in *ss*, c. XII, s. 547.

(127) G. Espinas, *Recueil de Documents Relatifs à l'Histoire du Droit Municipal Artois*, c. I., s. 236. Bu ibarenin 1469 «Keure» ünde kayıp olması anlamlıdır. s. 251.

(128) Daha ileride göreceğimiz üzere, kurbanın senyörü veya vassaline de; Fakat bu koruma ile kişisel bağımlılığın, akrabalık ilişkisini de tamamen özümlemesi sonucu ortaya çıkmıştır.

rekiyordu. Çok eski bir adet uyarınca, tarafların barışması, olağan durumlarda bir tazminat karşılığında oluyordu. «Mızrak göğsünün üstünde. Eğer sana saplanmasını istemiyorsan, onu satın al» bu eski Anglo-Saxon atasözünün nasihatı, bilgeliğinden hiçbir şey yitirmemişti (129).

Gerçekte, çeşitli suçlara karşı ödenmesi gereken miktarları belirleyen ve eskiden barbar yasalarının ince ince belirlediği tarifeler, özellikle cinayet bedeli ve «insanın fiyatı»nın suçlara göre bilgince düzenlenmeleri, zaten çok fazla değişiklik göstermekle birlikte, ancak bazı bölgelerde geçerliklerini korumuşlardı : Frizya'da, Flandre'da ve İspanya'nın birkaç noktasında, Oldukça tutucu olan Saksonya'da, 13. yüzyılın başındaki «Ayna» bu insan bedelinden söz etmemektedir. Saint Louis döneminde Loire vadisinde, bazı metinlere göre hâlâ 100 *sou* olan «insanın fiyatı», ancak çok istisnai durumlarda uygulanmaktadır (130). Zaten, başka türlüsü nasıl olurdu? Eski etnik hukukların yerine artık ceza uygulamaları bakımından, bunlara tamamen zıt olan grup örfleri ikame edilmişti. Eskiden, bir bölümünü kendileri aldıklarından, listelerde yazılı tutarların, mutlaka tam olarak ödenmesine özen gösteren kamu makamları, 10. ve 11. yüzyılların karmaşası içinde, birşey talep etme güçlerini yitirmişlerdi. Nihayet ve özellikle, eski hesaplamaların üzerine dayandığı sınıf farkları derinlemesine değişmişti.

Fakat, sabit bedel cetvellerinin ortadan kalkması, suçun satın alınması adetinin de ortadan kalkmasına yol açmadı. Bu uygulama, orta çağın sonuna kadar, bedensel cezalarla rekabet ederek yaşadı. Barış girişimleriyle birlikte, canileri daha çok korkutan bir uygulama olarak, şerefli bir yere oturdu. Ölü ruhun selameti için, dinsel kuruluşların da katıldıkları kan bedeli ile hakaret bedeli gibi ödentilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, her seferinde, o olay için oluşturulan bir hakem kurulu veya mahkemece saptanması adeti de yaygınlaştı. Bu konuda, toplumsal hiyerarşinin iki aşırı ucundan seçilmiş iki örnek vermek yeterli olacaktır. 1160'lara doğru, Bayeux piskoposu, yeğenini öldüren bir senyörün akrabalarından bağış olarak bir kilise almıştı. 1227'de Sénon'lu bir köylü kadın kocasının katilinden çok az miktarda bir para almıştı (131).

(129) Girart de Roussillon, çev. P. Meyer, s. 104 Nu. 787 — *Leges Edwardi Confessoris*, XII., 6.

(130) *Etablissements de Saint Louis*, éd. P. Viollet. Tablo'da.

(131) L. Delisle ve E. Berger, *Recueil des Actes de Henri II.*, Nu. CLXII., CXCIV — M. Quantin, *Recueil des Pièces Pour Faire Suite au Cartulaire Générale de l'Yonne*, Nu. 349.

Faide gibi, ona son veren ödenti de, taraf olan grupların bütün üyelerini ilgilendiriyordu. Gerçekte, basit bir zarar veya saldırı söz konusu olduğunda, örf çok eskiden beri, zarara uğrayan bireyin bu zararının karşılanmasıyla yetinilmesi yönünde olmuştu. Bunun tersine, bir cinayet veya bir sakat bırakma olayıyla karşılaşılırsa, olayın kurbanının akrabaları «insanın fiyatı»na sahip oluyorlardı. Her durumda da suçlunun akrabaları bu ödentilere katılıyorlardı. Bu katılma tamamen yasal bir zorunluk sonucu ve düzenli tarifelerin geçerliklerini korudukları yerlerde, önceden belirlenmiş kurallara göre oluyordu. Diğer yerlerde ise, ödemeye katılma koşulları, örfe göre belirleniyordu ve kamu makamları da bu belirlemelere adeta kanun gücündeymişler gibi bakıyorlardı. Bir kral emirnamesi, bölgenin örfü üzerinde soruşturma yaptıktan sonra, «insan bedeli»nin «dostların kesesinden» ödeneceğini bildiriyor ve çeşitli «kan dostları»nın paylarını belirliyordu. Yakışıklı Philippe'in kalemine mensup yazıcı rahipler, daha sonra bu uygulamayı bir formül halinde, benzeri durumlara uygulamışlardır (132).

Diğer yandan, bir tazminatın ödenmesi de çoğu zaman antlaşmanın imzalanabilmesi için yeterli olmuyordu. Bunun yanında, saldırıya uğrayana veya akrabalarına karşı bir şeref borcu ödeme töreni veya bir biat töreni yapılması gerekiyordu. Bazen de hiç değilse, nisbeten yüksek sınıflara mensup olanlar arasında, bu tören o zamana kadar bilinen en ağır biat biçimine bürünüyordu. Bu tören de «ağızdan ve elden» adamı olma töreniydi. Bu durumda da karşılaşan bireylerden çok gruplardı. 1208'de Saint Denis Manastırının Başrahibi, daha önce yaraladığı Sire de Montmorency ile Argenteuil'de barış antlaşması imzaladığında, saygı sunmak üzere «dostları»ndan 29'unu beraberinde getirmek zorunda kalmıştı. Mart 1134'de ise, Orléans başkan yardımcısının öldürülmesinden sonra, ölenin tüm yakınları, sadece katilden, yardakçılarından ve vassallerinden değil; bunlarla birlikte «akrabalarının en iyilerinden», toplam olarak 240 kişinin saygılarını sunmalarını beklemek üzere toplanmışlardı (133). Her durumda, bireyin eylemi, soyu içinde ortak dalgalar halinde yayılıyordu.

---

(132) Bibl. Nat. ms. Latin 4763, fol. 50.

(133) Felibien, *Histoire de l'Abbaye Royale de Saint Denys* — A. Luchaire, *Louis VI.*, Nu. 531.

III. Ekonomik Dayanışma

Feodal Batı ittifakla, bireysel mülkiyetin meşruiyetini tanıyordu. Ama uygulamada, soy dayanışması sıklıkla mal ortaklığına da uzanıyordu. Kırsal bölgede her yerde «kardeşçikler» aynı «ateş» ile aynı «tencere»nin etrafında ve bölünmemiş tarlalar üzerinde, akraba aileler halinde gruplaşarak oturuyorlardı.

Senyör çoğunlukla bu türden gruplaşmaları teşvik ediyor ya da buna zorluyordu. Çünkü, kendine karşı olan yükümlülükler konusunda, iyi kötü dayanışma içinde bulunan bireylerin olması işine geliyordu. Fransa'nın büyük bölümünde, serf mallarının intikali konusunda, bunların aynı grup içinde kalmasından başka bir sistem bilinmiyordu. Serfin doğal mirasçısı olan oğlu bazen de erkek kardeşi, terekenin açılmasından önce, ortak ocağı terk mi etti? Bu durumda, ama sadece bu durumda bunların tereke üzerindeki hakları ortadan kalkıyordu ve bu haklar efendiye geçiyordu. Hiç kuşkusuz, bu adetler daha yüksek sınıflarda, bu kadar genelleşmiş değildi. Çünkü, zenginlik arttıkça, bunu bölmek kolaylaşmaktaydı. Ama asıl neden, senyörün gelirlerinin komuta yetkisinden ayrılamamasıydı. Doğa olarak, bir topluluk üzerinde, teker teker bireyler üzerinde olduğundan daha rahat kullanılan bu yetkinin bölünmemek istenmesi anlamlıydı. Buna karşılık, merkezi Fransa ve Toskana'da birçok küçük senyör, tıpkı köylüler gibi, malın bölünmezliği ilkesini uyguluyor ve mal varlığını ortaklaşa işleterek, hepsi birlikte şatoda yaşıyorlar, veya en azından şatonun korumasından yararlanıyorlardı. Bunlar, «delik deşik pelerinli soylular»dı. İçlerinden biri olan gezginci türkücü Bertrand de Born, Gévandan'da küçük bir palanga'mn sahibi olan 31 ortak gibi, fakir şövalyelerin tipik bir örneğidir (134). Bir yabancı, tesadüfen gruba katılma hakkını mı elde etmiştir? İster bir köylü, isterse daha yüksek mevkiden biri olsun, ortaklık anlaşması bir «kardeşlik» görüntüsü almaktadır. Bu görüntü ile, aralarında kan bağı olmayan ortaklar, sanki böylesine bir bağ varmış gibi davranmaktadırlar. Büyük baronlar bile, bu cemaat adetlerine bazen uymak zorunda kalmaktadırlar. Örneğin, Provence kontluğunun kuşaklardan beri efendisi olan Bosonide sülalesi, sülalenin her koluna özel etki alanları bırakırken, fief'in genel yönetimini bölün-

(134) B de Born, éd. Appel, 19 v. 16-17 — Porée, *Les Statuts de la Communauté des Seigneurs Pariers de La Garde — Guérin (1238-1313), in* Bibl. de l'Ecole des Chartes, 1907 ve *Etudes Historiques sur le Gévaudon, 1919.*

memiş saymakta ve bütün sülale büyüklerinin aynı ünvanı; Provence «kontu» veya «prensi» ünvanını taşımalarına izin vermektedir.

Diğer yandan, mülkiyetin açıkça bireyselleşmiş olmasına rağmen, bu mülkiyet aileden gelen tüm engellerden arınmış değildi. Bugün zıt anlamlı olarak kabul edeceğimiz iki terim arasında bu «katılma» çağı hiçbir çelişki görmemekteydi. Kilise arşivleri tarafından korunan, 10., 11. ve 12. yüzyıllara ait bazı satış veya bağış belgelerinin sahifelerini çevirelim, yazıcı-rahipler tarafından kaleme alman giriş bölümlerinde, sıklıkla, hakkını devredenin, mallarının tasarruf hakkının tam olduğu belirtilmektedir. Zaten Kilise'nin bu konudaki kuramsal yaklaşımı da böyledir. Sürekli olarak bağışlarla zenginleşen ve üstüne üstlük ruhların kaderinin muhafızı olan Kilise, müminlerin kendilerinin veya sevgili varlıklarının selametlerini sağlamak için, dindarca bağışlara bazı engellerin çıkmasına nasıl razı olabilirdi? Az veya çok kendi arzularıyla, küçüklerin kendilerine toprak terketmeleriyle, mal varlıkları sürekli büyüyen yüksek aristokrasinin de çıkarları aynı yöndeydi. 9. yüzyıldan itibaren, Saxon yasasının, aileyi mirastan mahrum edecek mülkiyet devir esaslarını sıralarken, bunların arasına, kiliseye ve krala yapılan bağışlarla; «açlık zoruyla» fakir bir adamın, bir güçlü tarafından beslenmek koşuluyla, toprağını ona terketmesi durumunu da sayması raslantıyla açıklanamaz (135). Ancak, hemen her zaman, bütün sözleşmeler bireyin hukukunu çok yüksek bir yere koymak iddiasında olmakla birlikte, sözleşmenin içinde satıcının veya bağış yapanın yakınlarının rızalarını da zikretmekten geri kalmamaktadırlar. Bu rızaların elde edilmesi çoğu zaman o kadar gerekli görülmektedir ki, bunları elde edebilmek için belirli bir bedel bile ödenmektedir. Eğer, bazı akrabalara danışılmadan bir sözleşme yapılırsa, aradan yıllar geçtikten sonra, bunlardan bazıları anlaşmanın geçersizliğini ileri sürebilmektedirler. Bu durumda, bir adaletsizlik karşısında bulunduklarını iddia ederek bazen mahkemeye gitmekte ve gittikleri her seferde de davayı kazanmaktadırlar (136). Ancak, bu cins olayların onda dokuzunda, şikâyet ve davalara karşılık, onlar açısından daha uygun olanı aralarında anlaşmaktır. Ancak, kimlerin rıza göstermek hakkına sahip olduklarına dair belirli bir kural yoktur. Aynı

(135) *Lex Saxonum*, c. LXII.

(136) Bir örnek (Blois mahkemesinin kararı), Ch. Métais, *Cartulaire de Notre-Dame de Josophat*, c. I., Nu. CIII.

koldan varisler olduğu gibi, yan kollardakiler de rıza göstermeye davet edilebilirlerdi. Bu konuda ideal olan, bir hapishane çavuşunun yaptığı gibi —oysa, devredenin karısı, çocukları ve kızkardeşleri daha önceden rızalarını bildirmişlerdi— «mümkün olduğu kadar çok akraba ve yakının» rızasını almaktır (137). Bir mal, kendi soylarından birinin elinden çıkınca, bütün sülale, bizzat kendi mal varlıkları azalmış gibi bir duyguya kapılıyorlardı. Ancak, 12. yüzyıldan itibaren, çoğunlukla belirsiz ortakçı bazı fikirlere bağımlı olan örfün yerine, giderek daha sağlam ve açık bir hukukun yerleşmeye başladığı görüldü. Diğer yandan, ekonomideki değişimler, ticarete getirilmiş olan engelleri daha az çekilir hale getiriyordu. Eskiden gayrimenkul satışları oldukça nadirdi. Eğer, büyük «fakirlik» dışında başka bir nedenle yapılıyorlarsa, bu satışların geçerliği ve meşruiyetleri bile tartışmalıydı. Eğer, alıcı kiliseyse, bu alış veriş sadaka adı altında gizleniyordu. Bu yarı aldatıcı görüntü altındaki muameleden, satıcının kazancı çift olmaktaydı. Başka yan kazançlar olmazsa düşük sayılabilecek bir fiyat, ama bunun yanında, Tanrının hizmetkârlarının dualarının sayesinde ulaşılan selamet. Artık, 12. yüzyıldan itibaren doğrudan satış, bu uygulamaların tersine, açıkça itiraf edilen ve sıklıkla rastlanan bir muamele olacaktır. Aslında satışları gerçekten serbest hale getirebilme konusunda, bu cins istisnai toplumlarda bazı büyük burjuaların cesaret ve ticari zihniyetlerinin büyük rolü olmuştur. Bu çevreler dışında, satışları bağışlardan açıkça ayıran bazı özel hukuk hükümlerinin oluşturulmasıyla yetinildi. Bu hukuk giderek daha çok sınırlandırılarak, çok daha iyi tanımlanmış hale getirildi. İlk önce tüm devir işlemlerinden önce, malın yakınlar tarafından öncelikle satın alınabilmesi olanağı sağlandı. Eğer mal bir mirastan geliyorsa, bu kısıtlama daha sert ve daha sürekli nitelikte oluyordu (138). Daha sonra, 13. yüzyılın başlarından itibaren, sülale mensuplarına, belli bir düzen ve alan içinde kalma koşuluyla, satış bir kez yapıldıktan sonra, ödenen fiyatın aynını ödeyerek, satışı kendi lehlerine çevirtme hakkı sağlandı.

Orta Çağ toplumunda, bu «soyun geri alması» kurumundan daha evrensel bir kurum ortaya çıkmamıştır. Bunun tek istisna-

---

(137) B. Guérard, *Cartulaire de l'Abbaye de Saint-Père de Chartres*, c. II., s. 278, Nu. XIX.

(138) Bu kısıtlama *Livre Noir de Saint-Florent de Saumur* adlı bir kitapta yer alan bir nokta 1055-1070'den itibaren ortaya çıkmaktadır. Bibl. Nat. Nouv. Acquis Lat., 1930, fol. 113 V°.

sı olan İngiltere dışında (139) —burada da bazı kent örflerini ayrık tutmak gerekir— bu kurum İsveç'ten İtalya'ya heryerde muzaffer olmuştur. Bu kurumdan daha fazla kök salam da yoktur. Fransa'da ancak devrimle kaldırılabilmiştir. Böylece, zamana rağmen soy zincirinin ekonomik dayanışması giderek kaypaklığını ve şiddetini yitirerek devam etmiştir.

(139) Diğer yandan, Anglo-Saxon döneminden itibaren İngilterede, gerçekte az sayıda olan ve *book-land* adını taşıyan yeni bir toprak türü yaratıldığı görülmüştü. Bu topraklar örfi kısıtlamaların dışında kaldıkları gibi, serbestçe devredilebiliyorlardı.

AYIRIM 2

AKRABALIK BAĞININ KARAKTERİ VE DEĞİŞİM SÜRECİ

I. Aile Yaşamının Gerçekleri

Bu soy zincirinin dayanak sağlama gücüne ve karşı tarafı zorlayabilme yeteneğine bakıp da, aile içi yaşamın sevgi ve saflığa dayandığını düşünmek büyük bir hata olur. Çeşitli soyların birbirlerine karşı büyük bir istekle «*faide*» uygulamaları, bizzat kendi içlerindeki müthiş kavgaları engellemiyordu. Beaumanoir, yakınlar arasındaki kavgaları kötü bir gözle görmekle birlikte, öz kardeşler arasmdaki kavgaların bile ne istisnai ne de yasak olmadıklarını bildirmektedir. Bu konuda, hükümdar ailelerinin tarihçelerine bakmak yeterlidir. Örneğin, Orta Çağın gerçek Atridleri olan (Atridler, Pelops ile Miken kralının çocukları olan Atrée'den inen bir sülale olup, özellikle Agamemnon ve Ménélas tarafından temsil edilmektedirler. Bu sülale, korkunç kan davalarıyla ünlüdür). Anjou sülalesinin kaderini kuşaklar boyunca izleyelim : «Özelden de Özel» savaş, 7 yıl boyunca, kont Foulque Nerra ile oğlu Geoffroi Martel'i karşı karşıya getirdi. Foulque le Réchin ise, erkek kardeşinin mallarına el koyduktan sonra onu 18 yıl boyunca hücreye kapadı, en sonunda burada deliren kardeşini serbest bıraktı. II. Henri döneminde çocukların babalarına karşı büyük nefreti ve bundan kaynaklanan savaşlar, Nihayet, Arthur'ün, amcası kral Jean tarafından katlettirilmesi. İşte bir ailenin iç savaşından tablolar. Ancak, Anjou'lar büyük bir sülaleydi. Ama, bunun hemen altındaki düzeyde, aile şatosunun etrafında birçok orta ve küçük senyörün kanlı mücadeleleri devam ediyordu. Örneğin, evinden iki erkek kardeşi tarafından kovulan ve karısı ile

çocuklarının bunlar tarafından katledildiklerini gören, sonra da kardeşlerinden birini kendi elleriyle öldüren, şu Flandre'lı şövalyenin macerasında olduğu gibi (140). Özellikle de, Comborn vikontlarının, bir manastır yazarının sakin ellerinden çıkmış olmasına rağmen, güçlü kan kokusunu yitirmeyen destanlarında olduğu gibi (141).

Başlangıçta, vikont Archambaud, terk edilen annesinin intikamını almak için, babasının ikinci karısından olma kardeşlerinden birini öldürür. Birçok yıl sonra da, babasının affını, yaşlı senyöre iyileşmez bir yara açmış bir şövalyeyi öldürerek satın alır. Vikontun ölümünde, arkasında üç oğlu kalır. Bunlardan büyüğü, vikontluğu miras aldıktan kısa bir süre sonra, arkasında küçük bir erkek çocuk bırakarak ölür. Ortanca kardeşinden kuşkulandığından, çocuğunu rüşde erinceye kadar, küçük kardeşi Bernard'a, toprakların vesayetiyle birlikte emanet eder. Şövalyelik yaşına gelince, «çocuk» Eble,mirası boşuna talep eder. Bu arada, dostane ilişkiler sonucu, daha iyisini alamadığından Comborn şatosunu elde eder. Kalbi kin dolu olarak, burada bir raslantı sonucu yengesi eline düşünceye kadar, yaşar. Hakarete uğrayan kocanın boşayacağını umarak, herkesin gözünün önünde yengesine tecavüz eder. Bernard karısını geri alır ve intikamını hazırlar. Güzel bir gün, küçük bir refakat birliğiyle, tahrik edici bir biçimde, şatonun duvarlarının dibinde gözükür. O sırada masadan yeni kalkmış olan ve beyni sarhoşlukla bulutlu olan Eble, delice, amcasını izlemeye başlar. Biraz sonra sahte kaçaklar geri dönerler, yeni yetmeyi yakalayıp, ölümüne yaralarlar. Bu trajik son, kurbanın çektiği acılar ve özellikle gençliği, halkı çok duygulandırmıştır. Günlerce, geçici mezarına sunaklar konmuş, öldüğü yere, bir şehit kabriymiş gibi bakılmıştır. Fakat, yeminini bozmuş ve katil olmuş amca ile ardılları, huzur içinde şatoyu ve vikontluğu kendilerine alakoymuşlardır.

Burada bir çelişki görmeyelim. Bu şiddet ve sinirlilik yüzyıllarında toplumsal bağlar hem çok güçlü olabilirler hem de ihtirasın gerçekleşmesi uğruna yok sayılabilirlerdi. Diğer yandan, ahlâksızlık kadar kızgınlığın da yol açtığı bu kaba kopmalar dışında da en normal durumlarda bile çok canlı bir ortaklık duygusu, kişilere karşı duyulan çok düşük düzeyde bir şefkatle bir arada

(140) *Miracula S. Ursmari*, c. 6, in ss, c. XV., 2 s. 839.
(141) Geoffroi de Vigecis, I., 25 in Labbé, *Biblotheca Nova*, c. II., s. 291.

bulunmaktaydı. Böylece, akrabalığın herşeyden önce bir iç yardımlaşma olarak görüldüğü bu toplumda, belki de teker teker alındıklarında, bireyler grubun yanında çok önemsiz kalmaktaydılar. Büyük bir aile tarafından istihdam edilen bir resmî tarihçiye, soyun atası tarafından söylenen bir sözü bize aktarmasından ötürü şükran borçluyuz. İngiltere mareşali Jean, söz vermiş olmasına rağmen, Kral Etienne'e kalelerinden birini teslim etmeyi reddediyordu. Düşmanları onu, daha önce rehine olarak verdiği genç oğlunu gözlerinin önünde idam etmekle tehtid ettiler. Senyör «çocuk beni ilgilendirmez» diye cevap verdi, «daha güzellerini imal edeceğim örs ve çekicim yok mu?» (142). Evliliğe gelince, bu anlaşma çoğu zaman en saf biçimiyle bir çıkar birliği ve kadınlar için de bir korunma kurumuydu. *Cid Şiiri*'nde, kahramanın, kızlarına onları Carrion'un oğullarına nişanladığını açıklamasını dinleyiniz. Yeni yetmeler, nişanlılarını hiç görmedikleri halde teşekkür ederler: «Bizi evlendirdiğin zaman zengin kadınlar olacağız». Bu anlayış o kadar güçlüydü ki, derinlemesine hıristiyan olan bu toplumda, adetlerle dinsel yasalar arasında garip bir uyuşmazlığın ortaya çıkmasına neden oluyordu.

Kilise, ikinci veya üçüncü evliliklere açıkça karşı olmamakla beraber, pek de sempatiyle karşılamıyordu. Ama, toplumun yukarıdan aşağıya tüm basamaklarında birkaç kez evlenme adeta kuraldı. Bu, hiç kuşkusuz, bedeni ihtiyaçlara, dinsel bir görüntü verebilme kaygısıyla yapılıyordu. Ama, aynı zamanda, eğer önce koca ölürse, yalnızlık kadın için çok büyük bir tehlike oluşturuyordu. Diğer yandan, emek gücü azalan her toprakta, senyör kendi haklarına yönelmiş bir tehtid görüyordu. 1119'da Antakya şövalyeliğinin Kan Meydanında ezilmesinden sonra, Kudüs kralı II. Baudoin, prensliği yeniden örgütlerken dullara yeni kocalar bulmakla yakından ilgilenmişti. Diğer yandan, Mısır'da ölen altı şövalyeden söz ederken Joinville, gayet rahat olarak, «böylece bu altı kadını da yeniden evlendirmek gerekecek» (143) demektedir. Bazen senyörlük otoritesi bizzat olaya müdahale ederek, beklenmeyen olayların dul bıraktığı köylü kadınların tarlaları işlemekten ve yükümlü oldukları angaryaları yerine getirmekten geri kalmamaları için, bunların «koca sahibi olmalarına» çalışmaktadır.

Kilise ise, diğer yandan, evlilik bağının çözülmez bir bağ olduğunu ilân etmektedir. Fakat bu olgu, topraklarına daha fazla top-

(142) *L'Histoire de Guillaume le Maréchal, op. cit.*, c. I., v. 339 vd.
(143) Guillaume de Tyr, XII., 12 — Joinville, s. 105-106.

rak eklemek isteyen yüksek sınıf mensupları arasındaki boşanmaları engelleyememektedir. Bu konuda bir örnek; torunlarının emrindeki saz şairinin anlattığı, Jean le Maréchal'in 1001 aile macerasından yalnızca bir tanesidir. Jean le Maréchal yüksek sınıftan bir kadınla evlenmişti. Şaire inanmak gerekirse, bu kadın bütün vücut ve zekâ yetenekleriyle donanmıştı. «Büyük bir sevinçle birarada oldular« Ama ne yazık ki, Jean'ın aynı zamanda «çok güçlü bir komşu»su vardı ve ihtiyat gereği onunla anlaşmak gerekiyordu. Bu durumda, Jean çekici karısını boşadı ve bu tehlikeli komşunun kızkardeşiyle evlendi.

Ama, evliliği aile grubunun ortasında bir yerlere yerleştirmek, feodal çağ gerçeklerini bozmak olur. Kadın, kaderinin onu soktuğu ve belki de az bir süre içinde kalacağı soya, yalnızca yarı yarıya aitti. Katledilen kardeşinin cesedi üzerine kapanarak ağlayan ve şikâyet eden duluna, maktulün ağabeyi, Lorrain'li Garin «Susunuz» diye kabaca bağırmıştır. «Kibar bir şövalye sizi yeniden alacak... büyük matemi tutmak, benim için uygundur» (144). Nisbeten geç *Nibelungen* şiirinde eğer Kriemhild ilk kocası Siegfried'in intikamını kendi kardeşlerinden alıyorsa —ayrıca bu eylemin meşruiyeti kuşkuludur—, bunun tersine, efsanenin ilk biçiminde onu kardeşlerinin *faide*'ini ikinci kocası ve kardeşlerinin katili Attila'ya karşı sürdürdüğünü görüyoruz. Duygusal niteliği olduğu kadar, kapsamı bakımından da akrabalık o dönemde bugünkü karı koca'dan meydana gelen aileden çok farklıydı. Acaba bu akrabalığın sınırları, tam olarak nasıl belirleniyordu?

II. Soy'un Yapısı

Doğru veya yanlış, ortak bir atadan inildiği inancıyla güçlü bir biçimde birbirlerine bağlanmış ve yerleri iyice belirli üyelerden oluşan geniş *gente*'ler feodal Avrupa'da sadece marjinal bölgelerde veya başka bir deyimle, gerçekten feodalleşmiş alanın dışında kalmışlardı. Kuzey Denizi kıyılarında Frizya veya Dithmarschen'in *Geschlechter*'i; Batı'da Kelt kabile veya klanları gibi. Tüm belirtilere göre, bu cinsten gruplar istilalar çağındaki germenlerde de vardı. Örneğin, bugün birden fazla Fransız veya İtalyan köyünün adlarını taşıdığı Frank veya Lombard kabilelerinin *farae*'leri gibi. Gene bazı metinlerin toprak mülkiyetine sahip olarak gösterdikleri alaman veya Bavyera kabilelerinin *genealogiae* (soy zinciri)'leri gi-

(144) *Lorraine'li Garin*, c. II., s. 268.

bi. Fakat, bu çok geniş birlikler, yavaş yavaş parçalanıp erimişlerdi.

Diğer yandan, Roma *Gens*'i olağanüstü gücünü soy zincirinin mutlak olarak erkek bireylerden itibaren oluşturulmasından sağlamıştı. Oysa, buna benzer birşeye feodal dönemde rastlanmamıştır. Daha eski Germanya'da gördüğümüze göre, her bireyin iki cins yakını vardır. Bunlardan birincisi, «kılıç cephesi», diğeri ise «öreke cephesi»dir. Birey, aslında farklı düzeylerde olmak üzere, bu iki cepheyle de dayanışma içindedir. Germenlerde babadan soy zinciri, anadan soy zincirini yok edecek kadar hiçbir zaman güçlü olmamıştır. Ancak, ne yazık ki Roma egemenliğine geçen ülkelerin eski yerli soy zinciri sistemleri hakkında ne düşünülürse düşünülsün, her hal-ü kârda kesin olan, Orta Çağ Avrupa'sında akrabalığın iki yanlı bir yapıyı ya kazandığı ya da önceden varolan bu yapıyı koruduğudur. Destanlarda anlatılan, dayının yeğenine olan duygusal bağı, baba soyuyla olan ilişkiler kadar, ana soyuyla olan ilişkilerin de güçlü olduğu bir soy sisteminin göstergesidir (145). Bu durum ayrıca, özel adların incelenmesiyle de kanıtlanmaktadır.

Germen kökenli özel adlar, herbirinin özel anlamı olan iki unsurun birbirleriyle birleşmeleri sonucu meydana gelmekteydiler. Bu iki parçanın farklılığının bilincine varılınca, kural olmasa bile, yaygın bir uygulama olarak, soylar bu parçalardan birine göre belirlenmeye başladı. Hatta, Roman dilinin konuşulduğu topraklarda bile, galiplerin prestiji geniş bir alana yayılmış olduğundan, yerli toplumlar germenlerin özel ad sistemini taklid etmeye başladılar. Bunun sonucu, bu ekler sayesinde çocuğun bağlantısı, tamamen kayıtsız bir şekilde, bazen anayla, bazen de babayla kuruluyordu. Palaiseau köyünde, örneğin 9. yüzyılın başında, *Teud-Ricus* adında bir kiracı çiftçi ve karısı *Ermenberta* oğullarından birini *Teuthardus*, bir diğerini *Ermentarius*, üçüncüsünü ise çift çağrışımlı olarak *Teut-bertus* adlarıyla vaftiz ettirmişlerdi (146). Daha sonra,

(145) W.-O. Fornsworth, *Uncle and Nephew in the Old French Chanson de Geste: a Study in the Survival of the Matriarchy*, N. Y., 1913 (Columbia University: Studies in Romance Philology and Literature); — cl. H. Bell, *The Sister's Son in the Medieval German Epis: A Study in the Survival of Matriliny*, 1922 (University of California: Publications in Modern Philology, c. X, Nu. 2).

(146) *Polyptique de l'Abbé Irminon*, éd. A. Longnon, II., 87, İki soy zincirini birden kaydetme tutkusu çok garip ters anlamlara yol açıyordu; Örneğin Anglo-Saxon'cadaki Wigfrith özel adında olduğu gibi: Bu adın kelime kelime anlamı «Savaş Huzuru»dur.

kuşaktan kuşağa bir adın bütününü aktarma adeti yerleşti. Sonra gene, ana veya baba adını sırayla verme adeti ortaya çıktı. 1065'de ölen Amboise senyörü Lisois'nın iki oğlundan biri, böylece babasının adını, ikincisi de, annesinin büyük babası ve ağabeyinin adları olan Sulpice'i ad olarak almıştı. Daha sonra, küçük adlara bir de baba adı ekleme adeti ortaya çıkınca, uzun süre bu iki tür ad aktarma sistemi arasında tereddüt edildi. Tarihin sadece birinci adıyla tanıdığı, Jacques d'Arc ve İsabelle Romée'nin kızları, yargıçlarına «bana bazen Jeanne d'Arc, bazen de Jeanne Romée derler» diyor ve ülkesinde kızlara annelerinin soyadını vermeye yönelik bir örf olduğunu belirliyordu.

İlişkilerin bu ikili yapısı ciddi sonuçlar doğuruyordu. Böylece her kuşak, bir önceki kuşakla asla karışmayan, kendine özgü bir yakınlar çerçevesine sahip oluyordu. Bunun sonucu, soya karşı yükümlülükler, sürekli olarak sınır değiştirmekteydiler. Ödevler çok kesin çizgilerle belirlenmişti. Fakat, soy grubu tüm toplumsal örgütlenmeye temel oluşturabilecek kadar sabit değildi. Bundan da kötüsü, iki soy birbirleriyle çatıştıkları zaman, birine anası tarafından, diğerine de babası tarafından bağlı olan birey ikisinden birini nasıl tercih edebilirdi? Beaumanoir, bilgece, kendine en yakın hissedilen akrabanın tarafı tutulmalı veya hiç karışılmamalı, demektedir. Uygulamada, kişisel tercihlerin kararlar üzerinde etkin olduklarına hiç kuşku yoktur. Tamamen feodal olan ilişkilerde de bu karışıklığı bulmaktayız. Örneğin, iki ayrı senyörün vassali olan kimsenin durumunda olduğu gibi. Bu durum, bir zihniyeti belirlemektedir ve bu zihniyet sonunda bağlardan birini gevşetmek zorunda kalacaktır. Aynı şekilde, aile içi ilişkiler de son derece kolay kırılabilir niteliktedir. Örneğin, 13. yüzyılda Beauvaisis'de aynı babadan, fakat farklı annelerden iki kardeşin, annelerinin ailelerinin kan davaları yüzünden birbirlerine karşı bir durumda kalmış olmalarından ötürü, birbirlerine karşı savaşa girmeleri meşru görülmüştür.

İki soy zinciri boyunca, «kan dostları»na karşı olan ödevler nereye kadar uzanıyordu? Bu konuda kesin sınırlar, ancak düzenli kan bedeli tarifelerine sadık kalmış toplumlarda vardır. Bunlarda da örfler oldukça geç bir tarihte yazılı hâle getirilmiştir. Bu nedenle, bunlarda ödenen veya alınan para ,akrabalık derecesine göre değişmektedir. Kastilya'daki Sapulveda'da 13. yüzyılda, bir yakının katilinden alınan intikamın suç sayılmaması için, bu intikamı alanın, saldırıya uğrayanla en azından üç kuşak öteden

ortak bir atalarının olması gerekmektedir. Aynı bağ, Audenarde yasasına göre, kan bedelinden pay almaya hak sağlamakta ve Lille'de de bu kan bedeline katılmaya mecbur bırakmaktadır. Saint Omer'de bu sonuncu yükümlülük, babanın dedesinden türeyen herkesi kapsamına almaktadır (147). Diğer yerlerde bu konular daha da kaypaktır. Fakat, daha önce de söylendiği gibi, mülkiyet devirlerinde ihtiyat gereği, ulaşılabildiği kadar çok sayıda akrabanın onayını almak gerekiyordu. Kırların suskun cemaatlerine gelince; bunlar uzun süre aynı çatı altında çok sayıda insan barındırdılar. Örneğin, 11. yüzyıl Bavyera'sında 50 kişiye kadar, 15. yüzyıl Normandiya'sında 70 kişiye kadar (148).

Daha yakından bakılınca, 13. yüzyıldan itibaren hemen her yerde bir daralma gözlemekteyiz. Eskinin çok geniş akraba zümrelerinin yerine, bugünkü dar ailelerimize daha yakın grupların ortaya çıkmaya başladıklarını görüyoruz. Yüzyılın sonuna doğru, Beaumanoir, intikam ödeviyle birbirlerine bağlanan insanlar çemberinin giderek daraldığı duygusuna kapılmıştır. Beaumanoir'ın bu daralmanın nedeni olarak göremediği nokta, çapraz yeğenlerin artık intikam çemberinden, bu yüzyılda çıkmış olmalarıdır. 12. yüzyılın son yıllarından itibaren Fransız sözleşmelerinde, aile onaylarının sadece en yakınlara hasredildiği gözlenmektedir. Daha sonra, öncelikle satın alma hakkı sistemi ortaya çıkmıştır. Bu hak, kadının getirmiş olduğu ve evlilik akdi süresince ortak mal varlığına katılan mallarla, aile malları arasında açık bir ayırım yapmaktaydı. Böylece, bu hakkın, ister ana, ister baba tarafından gelsin, kullanılabileceği malların belirlenmesi, adeta sonsuz olan soy zinciri sistemine, belli bir daralma getirmekteydi. Evrimin hızı, bölgelere göre çok büyük değişmeler gösterdi. Burada, hızlı bir fırça darbesiyle, sonuçları bakımından bu kadar önemli bir değişmenin sadece en genel ve en olası nedenlerin işaret edilmesiyle yetinilecektir.

Muhakkak ki, kamu makamları barışın korunması yönündeki çabalarıyla, soy dayanışmasının aşınmasına katkıda bulunmuşlardır. Birçok biçimde ve özellikle Fatih Guillaume'un yaptığı gibi,

---

(147) *Livre Roisin*, éd. R. Monier, 1932 § 143-144 — A. Giry, *Histoire dela Ville de Saint-Omer*, c. II., s. 578, c. 791. Böylece, dinsel hukukun pek zorlanmadan, yedinci dereceye varana kadar kandaş evlilikleri yasaklayabilmesi açıklanmaktadır.

(148) *Annales Altahenses Maiores*, 1037 *in ss*, c. XX., s. 792. Jehan Massel'in, *Journal des Etats Géndraux*, éd. A. Bernier, s. 582-84.

meşru intikamların çemberini daraltarak ve belki de özellikle kan davalarından her türlü kaçınma eylemlerini teşvik ederek. Bir soydan kendi isteğiyle çıkmak, eski ve genel bir kolaylıktı. Ancak, bu birçok tehlikeden kurtulmaya olanak vermekteyse de, uzun süre vazgeçilmez olan bir destekten de mahrum kalmak demekti. Devletin koruması, soy korumasından daha etkin hâle gelince, bu soydan ayrılmalar, daha az tehlikeli hâle geldiler. Bazen de kamu makamları, insanları buna zorlamaktan çekinmiyorlardı. Bu bağlamada, 1181'de Hainaut kontu, bir cinayetten sonra, caninin tüm yakınlarının evlerini, onlara suçluya yardım etmeme sözünü zorla verdirtmek amacıyla, yaktırtmıştı. Ancak, aynı zamanda hem ekonomik bir birlik hem de *faide* organı olan soy'un ufalanması ve küçülmesi, herşeyden önce, daha derin toplumsal değişmelerin etkisiyle ortaya çıkmışa benzemektedir. Ticaretin gelişmesi, mallar üzerinde, aileden gelen engelleri sınırlamaktaydı. İlişkilerin artması ise, sivil devletin yokluğunda varolabilen ve birlik duygularını devam ettirebilmek için aynı yerde oturmak zorunda olan çok geniş aile birliklerinin de bir kopuş sürecine girmelerine yol açtı. Zaten, istilalar eski Germanya'nın çok daha sağlam olarak kurulmuş *Geschlechter*'lerine hemen hemen ölümcül bir darbe indirmişti. İngiltere'nin uğradığı şiddetli sarsıntılar —İskandinav saldırı ve göçleri, Norman fethi— eski soy zincirlerinin zamanından önce çöküntüye girmelerine yol açmıştı. Büyük, tarla açma harekâtı sırasında, hemen tüm Avrupa'da yeni kentsel merkezler ile yeni açılan topraklarda kurulan köylerin çağrısı, birçok köy cemaatini parçalamıştır. Eğer bu «kardeşçikler» Fransa'da en fakir bölgelerde daha uzun süre tutunabildilerse, bunu raslantıyla açıklamak mümkün değildir.

Bu dönemde, eski dönemlerin geniş sülaleri böylece parçalanmaya başlamışken, oldukça ilkel bir biçimde de olsa, aile adlarının ortaya çıkışı şaşırtıcıdır, ama açıklanamaz da değildir. Roma *gente*'leri gibi, Frizya ve Dithmarschen *Geschlechter*'leri de birer geleneksel ada sahiptiler. Aynı şekilde, Germen döneminde ırsi ve kutsal olan şef hanedanlarının da birer adı bulunmaktaydı. Bunun tersine, feodal çağ soyları, uzun süre şaşırtıcı bir şekilde adsız kaldılar. Bu durum, herhalde sülalenin sınırlarının belirsizliğinden, ama aynı zamanda da soy zincirlerinin sözlü bir hatırlatmaya gerek duyulmayacak kadar iyi bilinmesinden ortaya çıkıyordu. Sonra, özellikle 12. yüzyıldan itibaren, eskinin tek adına —bizim bugünkü küçük adımız— ya bir takma ad, ya da bir küçük ad daha ekleme adeti belirdi. Bunun başlıca nedeni, eski adların çoğunun

artık kullanılmamaları ve bunun yanında nüfus artışıyla, can sıkıcı bir şekilde adaşların çoğalmasıydı. Bunlarla birlikte, hukukun artık yazılı sözleşmelerle haşır neşir hale gelmesi ve geçmişe oranla açıklığa çok daha düşkün bir zihniyetin oluşması, adların fakirliğinden doğan karışıklıklara çok daha az tahammül edebiliyor ve bir farklılaşma aracı arıyordu. Fakat, burada söz konusu olan hâlâ bireysel farklılıklardı. Belirleyici adım, ikinci ad, biçimi ne olursa olsun, ırsileşip soyadı haline dönüşünce atılmış oldu. Gerçekten aileyi belirleyen ifadelerin önce insanların hem daha hareketli oldukları, hem de uzaklaştıklarında grubun desteğini kaybetmek istemedikleri, yüksek aristokrasi çevrelerinde doğmuş olması, çok karakteristiktir. Normandiya'da, daha 12. yüzyılda gündelik olarak, Giroie'lar ve Tallvas'lardan söz ediliyordu. Latin Doğu Akdenizinde ise, 1230'lara doğru, «Ybelin takma adım taşıyan sülale»nin adı geçiyordu (149). Daha sonra bu hareket, kent burjuazilerine ulaştı. Bunlar da yer değiştirmeye alışık insanlar olup, ticaretin gereği olarak insanlar ve ortaklıklarının oluşturulduğu aileler üzerinde yanılmanın doğurabileceği rizikoların farkındaydılar. Nihayet, soyadı toplumun tümüne yayıldı.

Fakat, burada iyice belirtmemiz gereken bir husus, adları böylece sabitleşmekte olan gruplar ne sabittiler, ne de eski sülalelerle kıyaslanabilecek bir genişliğe sahiptiler. Daha önce gördüğümüz gibi, adın intikali, ana veya baba soyu arasında sallanıyor ve böylece bu süreçte, birçok kesintiler ortaya çıkıyordu. Aynı sülalenin çeşitli dalları birbirlerinden uzaklaşarak, sonunda farklı adlarla tanınır hale geliyorlardı. Buna karşılık, hizmetkârlar efendilerinin soyadlarını alıyorlardı. Böylece, sonuç olarak, artık kan birlikleri yerine, küçük ev takma adlarının birleştirdiği insanlar söz konusuydu. Bu durumda, adın devamı grubun veya bir bireyin başına gelebilecek küçük bir kaza ile kesintiye uğrayabilir, hatta ad ortadan silinebilirdi. Adlarda tam ırsilik çok sonraları, sivil devletle birlikte, polisin ve yönetimin görevlerini kolaylaştırma endişesinin ürünü olarak zorunlu kılınacaktır. Feodal toplumun son değişmelerinden çok sonraları ortaya çıkan değişmez aile adı, bugün aynı simge altında çoğunlukla birbirlerine ve dayanışma fikrine yabancı insanları biraraya getirmektedir. Bu değişmez aile adının kabul ettirilmesi, Avrupa'da soy zihniyetinin kabulü olmayıp, aksine, bu düşüncenin tamamen zıddında olan egemen devletin ortaya çıkışının sonucudur.

(149) Philippe de Novare, *Anılar*, éd. Kohler, s. 17 ve 56.

III. Kan Bağları ve Feodalite

En eski kabile çağlarından beri, bireyin sürekli olarak kurtuluşunu düşünmekten kaçınmalıyız. En azından kıtada, Barbar krallıkları çağında mülkiyet devirleri, birinci feodal çağda olacağından çok daha az, yakınların rızalarına bağımlıdır. Aynı şey «insan bedelleri» için de geçerlidir. 8. yüzyılda, 9. yüzyılda, bazen Roma türü vasiyetname, bazen de germen örfleri tarafından geliştirilmiş farklı sistemler, bireye ölümünden sonra mallarını düzenleme konusunda belli bir özgürlük tanıyorlardı. 11. yüzyıldan itibaren İtalya ve İspanya hariç —biliyoruz ki her iki ülke de istisnai olarak eski yazılı hukukun derslerine sadıktılar— bu özgürlük gerçek anlamda kararmıştır. Artık sadece geriye doğru etkileri olabilen bu devir işlemleri, sülalenin onayını gerektiren bağışlar haline getirilmişlerdir. Bu işe Kilise de karışmamıştır. Onun etkisiyle, gerçek anlamda vasiyetname ancak 12. yüzyılda önce dinsel sadakalar, sonra da doğal mirasçıların lehine bazı eklentiler yapabilme hakkıyla sınırlı olarak, ortaya çıktı. Bu aynı zamanda, öncelikle satın alma rejiminin aile onayının yerine geçtiği dönemle kesişti. *Faide*'de, istilalardan çıkan devletlerin koydukları yasalarla, daha dar bir hareket alanı içine sokulmuştu. Ama bu devletlerin sonradan zayıf düşmeleri sonucu, koydukları engeller yavaş yavaş kalkınca, *faide* gene ceza hukukunun birinci sırasına yükseldi. Ancak daha sonraları, krallıklar ve prenslikler güçlenmeye başlayınca, yeniden onların hedefi haline geldi. Tek kelimeyle, paralellik her noktada tam olarak gözükmektedir. Feodalite adını verdiğimiz toplumsal konumun karakteristik özelliklerinden kişisel koruma ve tabiyet ilişkilerinin gelişmesine tanık olan dönem aynı zamanda kan bağlarının da sıkılaşmasıyla belirlenmektedir. Çünkü, o dönem çok karışık ve kamu otoritesi güçsüzdü. Bu durumda, birey yardımına koşabilecek olan, hangi cinsten olursa olsun, küçük gruplarla olan bağlarına çok daha büyük bir bilinçle yaklaşıyordu. İleride, gerçekten feodal yapıların çöküşüne veya değişme sürecine tanık olan yüzyıllar, aynı şekilde büyük soyların parçalanmalarıyla birlikte soy dayanışmalarının yavaş bir süreç içinde yok olmalarının arefesine tanık oldular.

Ancak, bu şiddet atmosferinin çok sayıdaki tehlikesi tarafından sürekli olarak tehdit altında tutulan bireye, birinci feodal çağ boyunca akrabalık da yeterli bir sığınak sağlamıyordu. Akrabalık ilişkileri, o dönemdeki biçimleri altında çok belirsiz ve çok değişken sınırlara sahip olmanın ötesinde, anadan ve babadan soy zin-

cirinin yarattığı ikilem yüzünden içten de dinamitlenmiş durumdaydı. İşte bu nedenle, insanlar başka ilişkiler aradılar veya başka ilişkilere katlandılar. Bu konuda çok kesin bir deneyimiz var. Babadan soy zincirinin egemen olduğu bölgeler —Kuzey denizi kıyılarındaki Alman toprakları, Adalardaki Kelt toprakları— aynı zamanda, vassalite, fief ve kırsal senyörlük gibi oluşumları da tanımamışlardı. Soyun gücü, feodal toplumun başlıca unsurlarından biriydi. Nisbi zayıflığı ise, ortada bir feodalite olduğunu açıklamaktadır.

AYIRIM 1

VASSALİK BİAT

I. Bir Başka Adamın Adamı

Bir başka adamın «adamı» olmak; feodal terminolojide bundan daha yaygın ve daha anlam yüklü hiçbir kelime bileşkesi yoktu. Her zaman, hem de germen dillerinde yer alan bu bileşke, bireysel tabiyeti ifade etmek için kullanılıyordu. Bu kullanım, bağın hukuksal kaynağı ve sınıf farklarını hesaba katmadan bütün tabiyet ilişkileri için kullanılıyordu. Serf nasıl köy senyörünün «Adamı»ysa, kont da kralın «adamı»ydı. Bazen aynı metin içinde birkaç satır arayla, kökten farklı toplumsal durumlar böyle bir başlık altında ifade edilebiliyordu. Örneğin 11. yüzyılın sonlarında Normandiya'da bir grup din adamı mahkemeye verdikleri bir dilekçede; «adamlarının» —yani köylülerinin— bir yüksek baron tarafından «adamlarının» —yani şövalyelerinin, vassallerinin— şatosunda çalışmaya zorlandıklarından şikâyet etmekteydiler (150). Bu ikilem, kimseyi şaşırtmıyordu, çünkü mevkiler arasındaki uçurumlara rağmen, aslında temel ortak unsur vurgulanmaktaydı. Yani bireyin bireye tabiyeti.

Ancak, bu insana tabiyet ilişkisi, bütün toplumsal yaşamı damgalıyorsa da, büründüğü biçimler büyük bir çeşitlilik göstermekteydi. En yüksek sınıflardan en mütevazilere varıncaya kadar türlü geçişler mümkündü. Bunlara bir de ülkelerarası farklılaşmaları ek-

(150) Haskins, *Norman Institutions*, Cambridge (USA), 1918, Harvard Historical Studies, XXIV., s. 63.

lersek, manzara biraz belirginlik kazanır. Bu tabiyet bağları arasında bir tanesini, vassalik bağı, diğerlerine de örnek olmak üzere, ele almak uygun olacaktır. Vassalik bağı önce, Avrupa'nın en iyi «feodalleşmiş» bölgesinde —yani eski Karolenj İmparatorluğunun kalbi olan Kuzey Fransa, Ren Almanya'sı ve Savabya— incelediken sonra, bu kurumun en gelişkin olduğu 10. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar olan dönemdeki en belirgin çizgilerini inceleyeceğiz.

II. Feodal Çağ'da Biat (Adamı Olma)

İşte karşı karşıya iki adam. Biri hizmet etmek istiyor; diğeri de şef olmayı kabul veya arzu ediyor. Birincisi ellerini kavuşturup, ikincisinin ellerinin arasına koyuyor. Gayet açık bir tabiyet belirtisi olan bu hareketin anlamı, bazen bir diz çökmeyle artırılıyordu. Ellerini veren kimse aynı zamanda, karşısındakinin «adamı» olduğunu belirleyen çok kısa birkaç söz ediyordu. Daha sonra, şef ve tabi'i ağızdan öpüşüyorlardı: Anlaşma ve dostluk simgesi olarak. Feodal çağın tanıdığı en güçlü toplumsal bağlardan birini oluşturan hareketler —çok basit olan bu hareketler bu niteliklerinden ötürü, ancak gördükleri şeylere karşı duyarlı olan insanlar için çok çarpıcıydı— işte böyleydi. Metinlerde yüzlerce defa anlatılmış, damgalar, minyatürler ve kabartmalarda birçok kereler resmedilmiş bu törenin adı «*hommage*» (Adamı olma, biat, Almanca'da *Mannschaft*) idi. Bu tören sonucunda ortaya çıkan üstü belirtmek için kullanılan en genel terim «senyör» idi (151). Ast için de çoğunlukla, bu senyörün «adamı» ifadesi kullanılmaktaydı. Bazen de daha kesin olmak için, senyörün «ağızdan ve elden adamı» ibaresi kullanılırdı. Fakat aynı zamanda, daha özelleşmiş terimler de kullanılırdı. Örneğin, vassal veya 12. yüzyılın başına kadar «emrine giren» gibi.

Böylece sergilediğimiz bu tören her türlü hristiyan damgasından yoksundu. Bu durum belki de ilişkinin çok eski sembolik

(151) Tam bir ters anlam olarak «süzeren» kelimesi bazen bu kabul içinde kullanılmıştır. Bunu başlatanlar da Eski Rejim'in Feodalite inceleyicileridir. Paul, Pierre'e biat etmiş, Pierre'de Jacques'a biat etmiş olsun Jacques — Pierre değil — Paul'ün «süzeren senyörü» veya kısaca Süzeren'i olacaktır: Bunun anlamı yüksek senyör olmasıdır. (Kelimenin hükümdar kelimesiyle benzeşme kurmak amacıyla *sus* edat'ından türediği sanılmaktadır). Diğer terimlerle, benim süzeren'in, senyörümün senyörüdür, doğrudan senyörüm değil. Diğer yandan bu ifade geç bir dönemde ortaya çıkmışsa benzemektedir (16. Yüzyıl?).

kaynaklarıyla açıklanabilirse de, Tanrının tanık tutulmadığı hiçbir yeminin geçerli sayılmadığı bu toplumda, böylesine bir boşluk varolmaya devam edemezdi. Biat töreninin kendisi, biçimsel olarak, hiçbir zaman değiştirilmedi, ama öyle gözüküyor ki, Karolenj döneminden itibaren, tamamen dinsel bir tören bu birincisine eklendi. İncil veya kutsal emanetler üzerine ellerini uzatan vassal, artık, efendisine sadık kalacağına Tanrı huzurunda yemin ediyordu. Buna «iman» adı verilmekteydi. (Almanca'da *treue* ve daha eskisi *hulde*) Demek ki, tören artık iki zamanlıydı. Ama bu iki aşama eşdeğerli değildi.

Çünkü, «iman»m hiç de özel bir niteliği yoktu. Kuşkunun kural olduğu karışık bir toplumda, kutsal yaptırımlara başvurma oldukça etkin, nadir frenlerden biriydi. Bu durumda sadakat yemininin talep edilmesi için binlerce neden ortaya çıkmaktaydı. Krallık veya senyörlük memurları hangi rütbede olurlarsa olsunlar, bir göreve giderlerken sadakat yemini ederlerdi. Baş rahipler de bu yemini papazlarından talep ederlerdi. Bazen de toprak senyörleri, köylülerine bu yeminden ettirirlerdi. Sadakat yemini, insanı bütün yönleriyle bağlı kılan ve yenilenmesi hemen hemen olanaksız olan biatın tersine, aşağı yukarı adi bir yemin olarak, aynı kimseye karşı birçok kez yeniden yapılabilirdi. Böylece, biatsız bir sürü «iman» eylemi ortaya çıkmaktaydı. Ama, «iman»sız biate hiç rastlamadık. Diğer yandan, iki sözleşme türü biraraya geldiklerinde, biatın önceliği, tören içindeki yeriyle açığa çıkıyordu. Her zaman önce biat töreni yapılırdı. Zaten, sadece bu tören iki adamı sıkı bir ilişki içine sokmaktaydı. Vassal'in «iman»ı tek taraflı bir yükümlülük olmakta ve senyör çok nadir olarak buna benzeri bir yeminle cevap vermekteydi. Tek kelimeyle biat, vassalik ilişkinin bağımlılık ve koruma çift görüntüsü altında, tek yaratıcısıydı.

Böylece oluşan bağ, ilke olarak, bağladığı iki yaşam sürdükçe devam ederdi. Bunun tersine, taraflardan birinin ölümü halinde, bağ kendiliğinden çözülürdü. Ancak gerçeği söylemek gerekirse, ileride göreceğimiz üzere, vassalite uygulamada çabucak ırsi hale dönüşmüştür. Ama olgusal olarak, sonuna kadar, bağın yaşam boyu geçerliği ilkesi devam etmiştir. Ölen vassalin oğlunun da genel olarak babasının biatini kabul etmiş olan senyöre biat etmesinin pek bir önemi yoktu. Aynı şekilde, senyörün varisinin de hemen her zaman baba vassallerinin biatlerini kabul etmesi pek önemli değildi. Çünkü, tören, çiftlerin bileşiminde meydana gelen her değişimde yenilenmek zorundaydı. Bunun yanında, biat ancak, ta-

rafların bizzat rıza göstermeleri halinde yapılabilir ve kabul edilebilirdi. Bu konudaki, tüm tersine örnekler çok geç tarihlere, eski dönemlerin anlamının çoktan kaybolduğu tarihlere aittir. Fransa'da biatin kişisel rıza aranmadan ırsi olarak devam etmesi ancak VII. Charles döneminde, birçok tereddütü de içermek koşuluyla, yasal hale gelmiştir (152). Bu tereddütlerin başlıca nedeni, bu biçimsel törenin iki adam arasında kurduğu toplumsal bağın adeta fizik bir temastan ayrılmasının çok güç olmasıydı.

Bir başka adamın «adamı» olan her vassal, genel olarak yardım ve itaat görevleriyle yükümlüydü. Ama bu genel görevler, ileride göreceğimiz üzere, ayrıntıda özel yükümlülükler halinde farklılaşıyorlardı. Bunların niteliği, mertebe ve yaşam tarzından gelen özel koşullarla belirlenmekteydi. Ancak, büyük zenginlik ve mevki farklarına rağmen, vassaller kayıtsız bir şekilde toplumun her kesiminden devşirilmiyorlardı. Vassalite, yüksek sınıflara özgü bir tabiyet ilişkisi olup, herşeyden önce savaşçı niteliği ve komutaya dayanan özelliği ile farklılaşıyordu. En azından, başlangıçta böyle değildiyse bile, sonradan bu niteliği kazanmıştı. Vassalitenin özelliklerine daha iyi nüfuz edebilmek için, şimdi bu ilişkinin son derece karmaşık insani ilişkiler bütününden nasıl sıyrıldığını araştırmak gerekmektedir.

III. Kişisel Bağımlılık İlişkilerinin Oluşumu

Bir koruyucu aramak, kendini korutmak, bu arzular her devirde olagelmiştir. Ama bunların özgün hukuksal kurumlara hayat verdikleri, ancak diğer toplumsal kurumların başaşağı gittikleri uygarlıklarda görülmüştür. Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonraki Galya'da durum böyledir.

Merovenj dönemi Galya toplumunu düşünelim. Ne devlet ne de soy yeteri kadar sağlam sığınaklar sağlamıyorlardı. Kırsal cemaatler kendi polislerini oluşturarak korunmaya çalışıyorlardı. Kentsel cemaat varla yok arasındaydı. Heryerde, güçsüzler kendilerini daha güçlü birinin himayesine aldırmak için gayret sarfe-

(152) Mirot, *Les Ordonnances de Charles VII Relatives à la Prestation des Hommages, in Mémoires de la Société Pour l'Histoire du Droit et des Institutions des Anciens Pays Bourguingnons*, fasc. 2, 1935; 6. Dupont-Ferrier, *Les Origines et le Premier Siècle de la Cour du Trésor*, 1936, s. 108; P. Dognon, *Les Institutions Politiques et Administratives du Pays de Longuedoc*, 1895, s. 576 (1530).

diyorlardı. Güçlü de, prestijini, servetini ve güvenliğini ancak, kendi altındaki insanların yardımlarını, zorla veya ikna yoluyla sağlayarak, koruyabiliyordu. Bir yandan, bir şefe doğru sığınma, diğer yandan da çoğunlukla kaba bir biçimde, komutayı ele geçirme eylemleri aynı anda yaşanmaktaydı. Zayıflık ve güçlülük kavramları ancak nisbi kavramlar olduklarından, birçok durumda aynı anda, bir adamın hem kendinden daha güçlü birinin bağımlısı, hem de kendinden daha mütevazi kimselerin koruyucusu haline geldiği görülüyordu. Böylece, kesişen iplerinin, bir katmandan öbürüne, toplumsal yapıyı dokuduğu, geniş bir kişisel ilişkiler sistemi inşa edilmeye başlandı.

Zamanın zorunluklarına boyun eğen bu kuşakların aslında, yeni toplumsal biçimler yaratma konusunda ne arzuları ne de bu yönde bir duyguları vardı. Varolan yapıdan, herbiri, diğerinden bağımsız olarak, kendine sunulam elde etmeye güdüsel olarak çabalıyordu. Ama, sonunda eskiye uymaya çalışılırken, farkına varmadan «yeni» oluşturuldu. İstilalardan çıkmış olan toplumun, kurum ve uygulama mirası zaten son derece karmaşıktı. Roma'nın miras bıraktıklarına, kendilerine özgü adetleri silmeden, Roma'nın işgal ettiği toplumların mirası ve germen gelenekleri birbirlerine karışmış durumdaydılar. Burada ne vassaliteye ne de daha genel olarak feodal kurumlara belli bir etnik köken arama hatasına düşmeyelim. Bir kez daha, ünlü Roma mı yoksa «Germanya ormanları» mı ikilemine saplanıp kalmayalım. Bu oyunları, evrim sürecinin yaratıcı gücü konusunda bizden daha az bilgili çağlara bırakmak gerekmektedir. Boulainvilliers'nin 17. yüzyıl soyluluğunun hemen tamamen Frank savaşçılarından indiğini sandığı veya genç Guizot'nun Fransız devriminin bu Franklara karşı Romalı-Galyalıların bir intikamı olduğunu düşündüğü yüşyıllara bırakalım bu tarz düşünceyi. Bu bağlamda belirtelim ki, eski fizyologlar sperma içinde tamamen biçimlenmiş bir insan olduğunu düşünüyorlardı. Oysa, feodal terminolojinin dersi çok açıktır. Bu adlandırma sisteminde her kökenden unsurlar yan yana bulunmakta —bazıları yenenin, bazıları yenilenin kelime haznesinden alınmış, «biat» gibi bazıları da yeni basılmıştır— bu nedenle de, zaten kendi son derece karmaşık olan geçmişin güçlü damgasını taşıyan bir toplumsal rejimin sadık aynası olurken, aynı zamanda da dönemin özgün koşullarının sonucu olmaktadır. «İnsanlar» demektedir bir Arap Atasözü, «babalarından çok, zamanlarına benzerler».

Kendilerine bir koruyucu arayan zayıflar arasında en sefilleri, kendileriyle birlikte ailelerini de serf olarak bağlamaktaydılar.

Ancak, bu sefillerin bir kısmı, özgür insan statülerini korumak istiyorlardı. Böylesine bir istek karşısında, onların itaatini kabul eden kimselerin, red konusunda fazla bir nedenleri olmuyordu. Kişisel bağların henüz kamu kurumlarını boğmadığı o dönemlerde, «özgürlük» denilen şeyden yararlanmak, herşeyden önce, Merovenj krallarının yönetimindeki halkın tam yetkili bir üyesi olmak anlamına geliyordu. Bu halka çoğu zaman, aynı adın içinde yenen ve yenileni karıştırarak *populus Francorum* deniliyordu. Bu eşdeğerlikten kaynaklanan, «Frank ve «özgür» sözcüklerinin eşanlamlılığı, yüzyılları geçerek, günümüze kadar gelecektir. O dönemde bir şef için, özgür adamı belirleyen hukuksal ve askeri yetkilerle donanmış astlarla çevrelenmek, sadece bir köle sürüsüne sahip olmaktan çok daha iyiydi. Bu «özgür doğanlar sınıfı»ndan olan bağımlıların —Bir Tours belgesi onlardan böyle söz etmektedir— büyük çoğunluğu, saf Latin stokundan gelme kelimelerle kendilerini ifade etmekteydiler. Çünkü, çok hareketli bir tarihsel değişmeye rağmen, Roma patronluk kurumuna ait eski adetler, Roma dünyası ve Romalılaşmış dünyada asla yok olmamışlardı. Özellikle Galya'da bunların yenik halkların adetleriyle uyuştukları oranda kök salmaları da kolay olmuştu. Galyalı hiçbir şef, Roma *legion*'larının gelişinden önce, etrafında köylü ve savaşçılardan meydana gelen bir «sadıklar» grubunun dönüp durduğunu görmemiştir. Galya'nın bu eski yerlilerinin adetlerinden Roma fethinden ve yerleşik bir uygarlık cilasından sonra ne kaldığı konusunda çok az şey biliyoruz. Ama, herşey oldukça farklı bir devlet politikasının baskısıyla, bunların az veya çok değişerek, gene de bazı izler bıraktıklarını düşünmemize olanak vermektedir. Her hal-ü kârda, son dönemlerin karmaşası, bütün Roma İmparatorluğunda kamu hukuku makamlarından daha yakın ve etkin otoritelere başvurmayı her zamankinden daha gerekli hale getirmişti. 4. ve 5. yüzyıllarda, devlet maliyesi memurlarının ağır isteklerine karşı korunmak, yargıçların keyfi kararlarını kendi lehine çevirmek veya yalnızca şerefli bir kariyer yapmak isteyen herkes, toplumun en üstünden en altına kadar, en iyi yolun birine bağlanmak olduğunu düşünüyordu. Bu bağlanma, kendi de özgür olan, hatta bazen de oldukça yüksek bir mevkiden olan kimselerin kendilerinden daha yüksek bir derecede bulunan birini bulup ona kapılanmaları biçiminde oluyordu. Resmi hukuk tarafından yok varsayılan, hatta yasaklanan bu bağların yasal hiçbir yanı yoktu. Çok güçlü bir toplumsal çimento da meydana getirmiyorlardı. Galya halkı, koruma ve itaat sözleşmelerini artırarak, Frank olduktan sonra da,

atalarının dilinde kolayca karşılığını bulamayacakları bir eylemde bulunduklarının bilincindeydiler.

Gerçekte, edebiyatın bilinçsiz anıları bir yana bırakılırsa, eski «müşterilik» kelimesi, İmparatorluğun son yüzyıllarından itibaren kullanılmaz hale gelmişti. Fakat, Roma'da olduğu gibi, Merovenj Galya'sında da şef için, astını «bakımı altına alıyor» *(suscipere)* denilmeye devam ediliyordu. Böylece şef, kendini koruyucusunun «emrine veren» —«teslim eden» olarak anlayınız— astının «patron»u oluyordu. Böylece kabul edilen yükümlülükler, gündelik dilde «hizmet» *(servitium)* adını almaktaydılar. Bu kelime eskiden özgür bir insanı dehşete düşürebilirdi. Çünkü, klasik latincede bu kelimenin tek eşanlamlısı kölelikti. Klasik Roma'da özgürlükle çelişmeyen ödevler yalnızca, *officia* (tekili *officium*: resmi görev) idiler. Fakat, 4. yüzyılın sonundan itibaren *servitium* başlangıçta taşıdığı anlamı yitirmeye başlamıştı.

Diğer yandan, Germanya'da kendi katkısını getirmekteydi. Güçlünün zayıf üzerinde sağladığı koruma çoğunlukla, *mundium, mundaburdum* veya *mitium* terimleriyle anılmaktaydı. Bu sonuncu terim, daha özel olarak, bağımlı kişinin adalet önünde temsil edilmesi hak ve ödevini ifade ediyordu. Bu kelimeler, yapılarından da görüleceği üzere, sözleşmelerin latince olması sonucu, latince bir biçime bürünmüş olmakla birlikte, germanik kökenlerini gizleyemiyorlardı.

Aşağı yukarı her zaman birbirlerinin yerine geçebilen bu kelimeler, sözleşme tarafından Romalı veya barbar kökenli olmasına bakılmaksızın birbirlerinin yerine kullanılmaktaydılar. Özel bağımlılık ilişkileri, ilke olarak, etnik yasaların kapsamı içine girmiyordu. Çünkü, bunlar henüz her türlü hukukun sınırında bulunmaktaydılar.

Düzenlenmediklerinden ötürü sonsuz değişkenlikte olaya uyum sağlama konusunda çok büyük bir yetenek göstermekteydiler. Kralın kendisi, halkın başkanı olarak bütün uyruklarına, fark gözetmeden destek sağlamak ve onların sadakatini beklemek hakkına sahipti. Bu evrensel sadakat, tüm özgür adamların yeminiyle sağlanıyorsa da, kral gene de bunlardan bazılarını özel koruması altına alıyordu. «Sözü içine alınmış» bu kimselerden birine bir zarar veren kimse, doğrudan krala saldırmış sayılıyor ve bunun sonucu olağanüstü sertlikte bir cezayla karşılaşıyordu. Bu, kral koruması altında olan, kalaablığın içinden daha az sayıda ve daha

farklı bir bende grubu, kralın «*leude*»leri olarak öne çıkmaya başlamışlardır. Bu «*leude*»ler, yani kralın «adamları» Merovenj çağının sonundaki anarşi içinde, bir kez daha devlete ve taca sahip çıkmışlardır. Eskiden Roma'da olduğu gibi, ilerlemek isteyen iyi aile çocukları, eğer gelecekleri daha önceden babaları tarafından garanti altına alınmamışsa, bir büyüğe «teslim oluyorlardı». Dinsel kurulların karşı çıkmalarına rağmen, her mevkiden birçok kilise mensubu, laiklerin patronluğunu elde etmek için uğraşmaktan çekinmiyorlardı. Fakat, toplumun alt tabakalarında bağımlılık ilişkileri, daha erkenden hem daha yaygın, hem de daha bağlayıcı olmuşa benzemektedirler. Elimizde olan tek «teslim olma» belgesi «yiyecek ve giyecek birşeyi olmayan» bir zavallı kimsenin, bir efendiyi kabul etmek zorunda kalışını tasvir etmektedir. Ama bu bağımlılık ilişkilerinde toplumsal vurgular açısından büyük farklılıklar olmakla birlikte, onların farklı yönlerini ifade eden ne bir kelime, ne de net fikirler vardır.

«Teslim olan» kim olursa olsun, hemen her zaman efendisine yemin etmektedir. Adet olarak, acaba, bir de biçimsel düzeyde bağımlılığını göstermesi gerekiyor muydu? Bu konuda çok az şey biliyoruz. Halkın ve soyların eski uygulamalarına özellikle bağlı olan resmi belgeler, bu konuda suskundurlar. Özel anlaşmalar da zaten, tek iz bırakan kaynak olan yazıyı, kullanmıyorlardı. Ancak, 8. yüzyıldan itibaren belgeler, ellerin içindeki elleri belirleyen atıflar içermeye başlamışlardır. Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, bu belgelerde gösterilen bağımlılık ilişkileri sadece en yüksek sınıf içinde rastlanılanlarıdır. Örneğin, korunan yabancı bir prens, koruyan da Franklar kralı gibi. Fakat, yazarların bu davranışları bizi yanılgıya sürüklemesin. Bu biat törenleri ancak yüksek politika olaylarıyla biraradaysa tasvir edilmeye layık görülüyorlar ve hükümdarlararası görüşmelerin arasında önemsiz birşey olarak gözüküyorlardı. Gündelik hayatın akışı içinde ise adi birşey olarak görülüyor ve sessizlikle geçiştiriliyordu. Böylece denilebilir ki, metinler tarafından ışığa çıkarılmadan çok önceleri uygulanan bir adetle karşı karşıyayız. Frank Anglo-Saxon ve İskandinav adetlerinin uyuşması, germen kökenini belirlemektedir. Fakat, sembol tüm toplumlar tarafından kolaylıkla kabul edilecek kadar açıktır. İngiltere'de ve İskandinavlarda bu tören, hiçbir fark gözetilmeden çok değişik bağımlılık ilişkilerini belirlemektedir: köleden efendiye; özgür takipçiden savaş şefine kadar. Herşey uzun süre, Frank Galya'sında böyle olduğunu düşünmeye yöneltmektedir. Değişik nitelikte koruma sözleşmeleri bu törenle yapılmış oluyor, yazıya

gerek duyulmuyordu. Bu konudaki terminoloji basit, törenin biçimi oldukça sabitti. Fakat, Merovenj dünyasında kişisel ilişkiler henüz birer uygulamadan ibarettiler.

IV. İç Savaşçılar

Yaşam biçimleri bakımından farklı bir bağımlılar zümresi eskiden beri vardı. Bu zümre, her güçlünün ve hatta kralın etrafında iç savaşçıların meydana getirdiği zümreydi. Çünkü, o devirlerde, yönetici sınıfların karşılaştıkları en ağır basan sorun, barışta devleti veya özel hazinelerini yönetmekten çok, savaş araçlarını sağlayabilmekti. Kamusal veya özel olsun, şefin canı istediğinden veya malları ve hayatları korumak için olsun, savaş yüzyıllar boyunca her şefin gündelik hayatının bir parçası ve her türlü komuta yetkisinin esas nedeni olarak görülecektir.

Frank kralları Galya'da egemen olduktan sonra, her ikisi de orduyu oluşturmak için kitleye çağrıda bulunan iki sistemin mirasçısı oldular : Germanya'da her özgür kişi savaşçıydı; Roma ise, ordusunu yerli unsurlardan oluşturduğu dönemlerde, askerlerini özellikle toprak sahipleri arasından sağlardı. Frank devleti, birbirlerini izleyen her iki hanedan döneminde, bütün feodal çağ boyunca ve ondan sonra da devam eden genel askere alma sistemini uyguladı. Kral emirnameleri bu yükümlülüğü orantılı bir biçimde dağıtmak ve en fakirleri küçük birer grup halinde biraraya toplayarak, içlerinden birini askere yollamaları yönünde bir sistem oluşturmaya gayret etti. Ancak zamanın gerekleri karşısında, bu uygulama pek başarılı olamadı ve herkesin askere gitmesi usulü devam etti. Aynı şekilde, büyükler de aralarındaki savaşlarda köylülerini asker olarak kullanmaktan çekinmiyorlardı.

Ancak, barbar krallıklarında, bürokratik görevini yerine getirmekte giderek acze düşen bir yönetimin elinde, askere alma makinası çok ağır işlemekteydi. Diğer yandan, germen toplumunun savaş ve barış için oluşturduğu eski kadrolar fetihle beraber kopuk bir duruma girmişlerdi. Nihayet, göçler çağında, köylüden çok savaşçı olan sıradan germen, yerleşik düzende daha sabit bir tarım nedeniyle, savaşçıdan çok köylü haline gelmişti. Eskinin Roma *colonus*'ları da, askeri kamplar onları topraklarından koparıp da sahraya götürdüğünde, askerlikten bu köylü barbarlardan daha fazla birşey anlıyor değillerdi. Ancak bunlar, kendilerini birden *legion* safları arasında buluyorlar ve orada askeri eğitimden

geçiyorlardı. Buna karşılık, Frank devletinde, kralın ve büyüklerin yanı başlarındaki muhafız kıtalarından başka, sürekli askeri birlik yoktu. Buna bağlı olarak, acemilerin eğitimi diye bir konu da yoktu. Böylece, askere almanlar, hem eğitim hem de deneyden yoksun kalıyorlardı. Bunlara bir de silah eksikliği —Charlemagne döneminde, askere çağrılanların orduya yalnızca bir sopayla katılmaları yasaklanmıştı— eklenince, Merovenj çağı askeri sisteminin içinde bulunduğu güçlükler anlaşılır. Fakat bu zorluklar, savaş meydanlarındaki öncelik piyadeden, savunma ve saldırı düzeni olarak çok daha gelişmiş bir savaşçı grubu olan süvariye kaydığında, çok daha ayan beyan görülür hale geldi. Çünkü bu savaş düzeneğine sahip olabilmek ve baştan aşağı donanabilmek için belli bir gelir düzeyinde olmak ve kendinden zengin birinin katkısını sağlamış olmak gerekiyordu. Ripuaire yasasına göre, bir at bir öküzden altı kere daha değerliydi; bir *broigne* —deriden yapılmış ve madeni levhalarla güçlendirilmiş bir cins zırh— da aynı değerdeydi. Bir baş zırhı ise, bunların yarı değerindeydi. 761'da Alemanya'da küçük bir toprak sahibinin bir at ve bir kılıç karşılığında, babadan kalma toprak ve kölelerini verdiği görülmemiş miydi? (153). Diğer yandan, savaşta atı yönetmek ve ağır zırhlar altında kılıç çalmayı öğrenebilmek için uzun bir öğrenim süresi gerekiyordu. «Büluğ çağındaki bir erkek çocuktan bir süvari yapabilirsin; sonra asla». Bu özdeyiş, ilk Karolenjler zamanında atasözü haline dönüşmüştü (154).

Ama toplumsal yansımaları çok fazla olacak, piyadenin bu gerilemesi olayı neden ortaya çıkmıştır? Bunun nedeni olarak bazen Arap istilaları görülmüştür. Arap süvarilerinin darbelerine dayanmak veya onları izlemek için, Charles Martel'in Frankları atlı adamlar haline dönüştürdüğü söylenmiştir. Buradaki abartma gayet açıktır. İslam ordularında süvarinin çok önemli bir rolü olduğunu —ki bu tartışmalıdır— ve her zaman süvari birliklerine sahip olmuş olan Frankların Arapları durdurmak için Poitiers'yi beklemiş olduklarını düşünmek ne kadar doğrudur? 755'de Ordunun ve büyüklerin yıllık toplantısını, Pepin Mart ayından, samanın ilk biçilme ayı olan Mayıs'a kaydırdığında, bu belirleyici hareketle aslında, yüzyıllardan beri sürmekte olan bir evrimin son noktasını işaret etmekteydi. Barbar krallıklarının çoğu ve hatta Doğu İmparatorluğu, bir yandan teknik sorunlardan yeteri kadar

(153) H. Wartmann, *Urkundenbuch der Abtei Sanct-Gallen* c. I., Nu 31.
(154) Raban Maur, *op. cit.*, s. 444.

haberdar olmadıklarından, diğer yandan da savaş alanında dikkatler, savaşa nasıl girileceği ve savaşın devamı konularından çok, taktik sorunlar üzerinde yoğunlaştığından, süvarinin önemini anlamamışlardı.

Klasik Akdeniz toplumlarının bilmedikleri üzengi ve nal, Batı bölgelerinde 9. yüzyıldan önce görülmedi. Fakat öyle gözükmektedir ki, burada görüntü yaşama göre geç kalmıştır. Büyük bir olasılıkla Sarmatlar tarafından icat edilen üzengi, Avrupa'ya Avrasya göçebelerinin bir armağanı olmuştur. Bunun Avrupa tarafından benimsenmesi, eskiden büyük ovaların atlı uygarlıklarıyla, Batı yerleşik toplumları arasındaki ilişkilerden çok daha sıkısının ortaya çıktığı istilalar döneminde olmuştur. Bu istilalar döneminde, at nalının batıya taşınması, bazen eskiden Kafkaslarda yurt tutan Alan'ların göçleri veyahut Germen dalgalarının önünde Galya ve İspanya'nın göbeğinde sığınak aramaları sonucu; bazen de Karadeniz civarında yaşamış Gotlar aracılığıyla ortaya çıkmıştır. At nalı da Doğu'dan gelmişe benzemektedir. At nalı hem atın koşmasını, hem de yüklendiğinde, en kötü yollarda bile ilerlemesini kolaylaştırmaktadır. Üzengi ise, süvarinin yalnızca yorulmamasını değil, aynı zamanda ona daha iyi bir oturma düzeni sağlayarak, hücum etkinliğini de artırmasına olanak veriyordu.

Savaşa gelince, atın üzerinde mücadele en çok rastlanan tarzlardan biriydi. Ama tek tarz bu değildi. Savaş alanının koşulları gerektirirse, süvariler yere iniyorlar ve hücum için geçici olarak piyade oluyorlardı. Feodal çağ askeri tarihi, bu taktiğin örnekleriyle doludur. Fakat, uygun yolların olmadığı veya Roma *legion*'larının gücünü oluşturmuş olan bilgiyle eşgüdümlü olarak manevra ettirilen birliklerin bulunmadığı hallerde, prensler arasındaki uzun savaşlar ile, çoğu şefin bayıldığı ani saldırılarda, sadece at etkili olabiliyordu. At sayesinde, çabucak ve fazla yorulmadan, tarlalar ve çitler arasından geçerek, savaş meydanına ulaşmak; düşmanı beklenmeyen hareketlerle şaşırtmak; hatta, talih tersine dönerse, bir katliamdan kurtulmak, mümkün olabiliyordu. 1075'de Saxonlar, Alman imparatoru IV. Henri tarafından bozguna uğratıldıklarında, soylular atlarının sürati sayesinde, yaya ve ağır olduklarından ötürü kıyımdan kaçamayan köylülere oranla, çok daha az kayıp vermişlerdi.

Eski germen toplumlarında, kandaş birlikler ve halk, normal savaşları sürdürmeye yeterli olmaktaysalar da, macera arzusu ve ihtiras bunlarla asla yetinmemiştir. Şefler, özellikle genç şefler,

etraflarında «arkadaşları» —eski Almanca'da *gisind*, tam anlamı, savaş arkadaşı. Tacitus bu kelimeyi latincedeki *comes* ile karşılamıştır— topluyorlardı. Bunları savaşa ve talana götürüyorlar, dinlenme durumunda da, onları uzun süren içki alemleri için yapılmış büyük tahta «*hall*»lerde ağırlıyorlardı. Bu küçük grup, savaşlarda ve kan davalarında komutanın gücünü oluşturuyorlardı. Özgürlerin tartışmalarında ona otorite sağlıyorlardı. Ayrıca, gıda, köle ve altın çubuklar cinsinden zenginlikler sağlayarak prestijini artırıyorlardı. Tacitus, 1. yüzyıl Germanya'sındaki «arkadaşlık» kurumunu bize böyle tasvir etmektedir. Bu aynı zamanda birçok yüzyıl sonra *Beowulf* şiirinde ve kaçınılmaz bazı ufak değişikliklerle eski İskandinav efsanelerinde tasvir edilenlerin aynıdır.

Romania'nın kalıntıları üzerine yerleşen barbar şefleri, girdikleri bu topraklar üzerinde özel asker uygulaması uzun süreden beri zaten gelişmiş olduğundan, bu uygulamalardan vazgeçemediler. Roma'nın son yüzyıllarında, yüksek aristokrasiye mensup olup da, özel askeri olmayan yoktu. Bu özel askerlere genellikle, onlara olağan levazım peksimeti olarak dağıtılan ekmekten *(buccela)* ötürü *buccellarii* adı verilmekteydi. «Arkadaşlar»dan çok daha önce ücretli asker haline gelen bu özel muhafızlar, efendileri ordunun generalleri olduğundan, cephedeki güçler içinde, birinci derecede rol oynayacak kadar kalabalık ve itaatliydiler.

Merovenj döneminin karışıklıkları içinde, böylesine özel askerlere sahip olmak, adeta zorunluk haline gelmişti. Kralın kendi muhafız alayı vardı. «*Truste*» adını taşıyan bu alay, çoğu zaman atlılardan meydana gelmekteydi. Güvenliğini bu tarzda sağlamayı uygun görmeyen Kilise'nin dışında, Kralın, Frank veya Roma kökenli bütün başlıca uyruklarının da böyle özel muhafız kıtaları vardı. Grégoire de Tours'un «Gladyatörler» adını verdiği bu adamlar, içlerinde ipten kazıktan kurtulmuşların da eksik olmadığı karışık bir grup oluşturmaktaydılar. Efendiler, bunların içine kölelerinin en güçlülerini katmakta hiçbir sakınca görmemekteydiler. Ama, özgür insanların gene de bunlar içinde daha fazla oldukları sanılmaktadır. Fakat, bunlar da köken olarak, toplumun en yükseklerinden gelmemekteydiler. Hiç kuşkusuz, bu hizmete alınanlar arasında armağanlar ve saygınlık açısından bir fark kalmıyordu. 7. yüzyılda, aynı sözleşme formülünün, hiçbir fark gözetmeksizin, bir köleye veya bir *gasindus* (arkadaş)'a «küçük bir toprak bağışlarken» kullanılması son derece açıklayıcı olmaktadır.

Bu sonuncu terim, eski germen savaş arkadaşını ifade etmektedir. Öyle gözüküyor ki, bu kelime, Merovenj Galya'sında olduğu kadar, Barbar dünyasının bütününde özel savaşçıyı belirtmek için kullanılmıştır. Ancak, bir süre sonra, bu kelime yerini yerli bir kelimeye, iyi bir geleceğe aday olan vassal *(vassus, vassalus)* kelimesine bırakmıştır. Bu son kelime Roma doğumlu değildi. Köken olarak Kelt'lere aitti (155). Fakat Galya'da konuşulan latinceye, ilk kez yazılı bir metinde, Salik Frankların yasasında, görüldüğünden çok önce girmiştir. Çünkü, bu giriş ancak, Clovis'ten çok önceleri, Galya'da henüz, Roma diline kazanılmış halkla birlikte, atalarının diline sadık kalan önemli grupların birarada yaşadıkları bir dönemde olabilirdi. Böylece, bu kelimeyi vesile ederek, Fransızca'nın derinliklerinde devam eden Galya'nın gerçek çocuklarından birini selamlayalım. Ne olursa olsun, vassal kelimesinin feodal terminoloji tarafından kabulünün zamanı konusunda, gene de dikkatli olmamız gerekmektedir. Muhakkak ki, barbar fetihleri öncesi Galya toplumu, genelde bütün Kelt toplumlarında olduğu gibi, birçok açılardan eski Germanya'mnkine yakın bir «arkadaşlık» sistemi uygulamıştı. Ama, Roma üst yapısının altında, bu uygulamalardan neler kaldığını bilemiyoruz. Ancak, bir olgu kesindir. Sezar'ın sözünü ettiği silahlı «müşteri»ler —«*Ambacte*» veya Akitanya'daki *soldurius*— hiçbir iz bırakmadan kaybolmuşlardır (156). Vassal kelimesinin anlamı, halk latincesine geçtiği sıralarda çok daha mütevaziydi. Bu kelime, o zamanlar genç oğlan —bu anlam tüm orta çağ boyunca «*valet*» küçültmesinde devam edecektir— anlamına gelmekteydi. Bu tıpkı, latincedeki ev kölesi anlamına gelen *puer* kelimesinin semantik bir kaymayla, genç oğlan anlamına gelmesi gibiydi. Efendi, sürekli etrafında olanları, «çocuklar» diye çağırmaz mı? Bu ikinci anlam, 6. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar, Frank Galyasında birçok metnin vassal kelimesine yüklediği anlamdır. Daha sonra yavaş yavaş yeni bir anlam ortaya çıkarak, 8. yüzyılda öteki anlamla rekabete girişti ve bir sonraki yüzyılda da onun yerine geçti. Birçok ev kölesi muhafız alayına alınarak «şereflendiriliyorlardı», Alayın diğer üyeleri, köle olmadıkları halde, efendinin her türlü hizmetine koşmak üzere, onun evinde yaşıyorlardı. Bunlar da, efendinin «çocuklarıydılar». Böylece, bunlar köle kökenli arkadaşlarıyla birlikte, artık sadece silahlı

(155) G. Dottin, *La Langue Gauloise*, 1920, s. 296.

(156) En azından bu anlamda. Çünkü bizim «*ambassade*» (elçilik) kelimemiz — burada önemi olmayan sapmalarla birlikte — *ambacte*'dan türemiştir.

takipci anlamına gelen vassal terimi altında birleştiler. Eskiden güzel bir samimiyet ifade eden bu terim, artık sadece silahlı ve özgür kimseleri ifade eder hale gelmişti.

Köleliğin diplerinden çıkarak, yavaş yavaş şeref kazanan bu kelimenin öyküsü, aynı zamanda kurumun çizdiği gelişme eğrisini de belirlemektedir. Başlangıçta, büyükler, hatta kral tarafından istihdam edilen birçok «kiralık katil»in durumları ne kadar mütevazi olursa olsun, bunlar o andan itibaren önemli prestij unsurları taşımaktaydılar. Bu savaş arkadaşlarını şeflerine bağlayan bağlar, en saygın toplumsal konumlar sağlayan sadakat sözleşmelerini yapmalarındandı. Kral muhafızlarını belirleyen kelime anlam yüklüdür. *Truste* yani inanç. Bu gruba yeni alınan acemi, sadakat yemini etmekteydi. Bunun karşılığında, kral onun «yardımına koşmayı» üstlenirdi. Bunlar, aynı zamanda bütün «teslim olma» sözleşmelerinin de koşullarıydılar. Hiç kuşkusuz, güçlüler ve *gasindus*'ları veya vassalleri bu cinsten karşılıklı sözler veriyorlardı. Bir büyük kişi tarafından korunmak, sadece bir güvenlik değil aynı zamanda itibar da sağlıyordu. Devlet parçalandıkça, her yönetici yardımcılarını giderek, kendine doğrudan bağlı kimseler arasından aramaya yönelecektir. Eski askeri geleneklerin giderek gerilediği bu ortamda, meslekten askere başvurmak hergün daha gerekli ve daha istenen birşey haline gelmekteydi. Böylece, insan insana tabiyet ilişkileri içinde en yüksek sayılanı, yeminle bağlanılan bir efendiye, kılıç, mızrak ve atla hizmet etmek oldu.

Fakat, daha o zamanlar vassalite kurumunu ilk yönünden geniş çapta saptıracak olan bir etki kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu, o zamana kadar devlete yabancı olan kişisel ilişkilere, yeni bir devletin müdahalesiydi. Yani Karolenj Devletinin müdahalesi.

V. Karolenj Vassalitesi

Karolenjlerin politikaları hakkında —Karolenjlerden bazılarının çok değerli hükümdarlar olmalarına rağmen, Karolenj politikası dendiğinde, bundan, danışmanların politikaları anlaşılmalıdır—, bunların hem kazanılmış alışkanlıklar, hem de ilkeler tarafından yönetildikleri söylenebilir. Karolenjler aristokrasinin içinden çıkmış, geleneksel krallığa karşı uzun bir mücadeleden sonra iktidara gelmiş kimselerdi. İktidara giden yol üzerinde silahlı ve doğrudan kendilerine bağlı güçler oluşturduktan başka, Frank hal-

kının ilk şefleri olan savaşçıların torunlarını da doğrudan kendilerine bağlamışlardı. Bu nedenle, saltanat makamına bir kez ulaştıktan sonra, bu cins bağları sürdürmelerinden daha olağan ne olabilirdi? Diğer yandan, Charles Martel'den beri ihtirasları, daha iktidara gelmeden önce, diğer aristokratlarla birlikte bozuluşuna büyük katkıda bulundukları, kamu gücünü diriltmekti. Devletlerinde düzen ve hıristiyan barışının egemen olmasını istiyorlardı. Egemenliklerini uzaklara yayabilmek ve döneklere karşı güç sağlayıcı ve ruhlar için verimli kutsal savaş yürütmek istiyorlardı.

Oysa, eski kurumlar, bu istekler için yetersiz gözükmekteydiler. Krallığın zaten güvenilmez —bazı kilise mensupları ayrık tutulursa— ve gelenek ile profesyonel kültürden yoksun, çok az sayıda memuru bulunmaktaydı. Ayrıca, ekonomik koşullar, geniş bir ücretli memurlar sistemini engellemekteydi. Haberleşme yavaş, rahatsız ve güvensizdi. Merkezi yönetimin bu durumda karşılaştığı başlıca güçlük, bireylere ulaşarak, onlardan hizmet istemek ve üzerlerinde gereken yaptırımları uygulamaktı. Bu durumda, hükümet, amaçları doğrultusunda, zaten güçlü bir biçimde varolan kişisel bağımlılık ilişkileri ağını kullanmak fikri ortaya çıktı. Hiyerarşinin her derecesinde, senyör «adamı» yerine sorumlu olacak ve onu görevini yapmaya zorlayacaktı. Karolenjler bu kavrayışın tekeline sahip tek hanedan değillerdir. Daha önce, İspanya Vizigot monarşisi bu yönde birçok emirname çıkartmıştır. Belki de, Arap istilasından sonra, Frank sarayına sığınan çok sayıda İspanyol göçmeni, bu fikri hem tanıtmışlar, hem de ilkelerini ilham etmişlerdir. Daha sonra Anglo-Saxon yasalarının «senyörsüz adam»a karşı duyacakları çekinme duygusu, benzeri kurumlardan kaynaklanıyor olsa gerektir. Fakat, bu düşünce en koyu biçimiyle, 800 yılları civarında Frank krallığında uygulamaya konulmak istenmiştir. «Her şef astlarının imparatorluk emirlerine giderek daha kalpten uymalarını sağlamak amacıyla onlar üzerinde fiili zorlama uygulasın» (157) 810 tarihli bir imparatorluk fermanından alınan bu cümle, Pepin ve Charlemagne tarafından inşa edilen binanın temel özdeyişlerinden birini, açıklayıcı ve kestirme bir biçimde söylemektedir. Aynı şekilde, serflik döneminde, Rusya'da Çar I. Nikola söylendiğine göre, pomieçik'leri (köy senyörü)'nin şahıslarında «100.000 polis komiserine» sahip olmakla övünüyordu.

Bu düşünce tarzında, tedbirlerden en acili hiç kuşkusuz, vassalite ilişkilerini yasa kapsamına almak, ve bu sayede de onları

(157) *Capitularia*, c. I, Nu. 64, c. 17.

gerçek birer destek haline getirecek olan sabitleşmelerini sağlamaktı. Erken dönemlerden itibaren aşağı düzeylerdeki tabi'ler hayatlarını efendilerinin emirlerine vermişlerdi. Tıpkı Tours'daki aç çiftçi örneğinde olduğu gibi. Ama, hiç kuşkusuz, uzun zamandan beri, belki bunun için özellikle yemin ettiklerinden, belki de adet veya çıkarları gerektirdiğinden, daha da önce gördüğümüz gibi, savaş arkadaşlarının çoğu da uygulamada ölünceye kadar hizmet ediyorlardı. Ama, hiçbir şey, Merovenjler döneminde, bu kuralın genel olduğunu göstermemektedir. İspanya'da Vizigot hukuku, özel askerlere efendi değiştirme kolaylığını tanımaktan hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Çünkü, yasaya göre, «özgür insan her zaman kişisine sahiptir», Karolenjler döneminde, bunun tersine birçok kral veya imparator kararnamesi ,senyör tarafından yapılan hangi hataların vassal tarafından sözleşmenin bozulmasına yol açabilecek nitelikte olduklarının saptanmasıyla meşguldüler. Bunun anlamı, bu şıklar dışında, karşılıklı rıza yoluyla bağın hayat boyu çözülmesinin olanaksız olduğudur.

Diğer yandan, senyör vassalinin kendi sorumluluğu altında mahkeme önüne çıkmasını veya orduya katılmasını sağlamakla resmen yükümlüdür. Senyör orduya katılıyorsa, vassalleri de onun komutası altında savaşmak zorundadırlar. Eğer senyör orduya katılmazsa, bu kez kralın temsilcisi olan kontun doğrudan komutası altında savaşmak zorundaydılar.

Ama eğer, senyörler krala sağlam bir biçimde bağlı değillerse, vassallere ulaşmak için senyörlerin kullanıldığını iddia etmenin ne anlamı vardı? İşte, bu mutlaka gerekli koşulu sağlamak isteyen ve bunu küçük amaçlarının vazgeçilmez bir önceli olarak gören Karolenjler, vassalitenin toplumsal uygulamalarının sonuna kadar yayılmasına katkıda bulundular.

Bir kez iktidara geldikten sonra, «adamlarını» ödüllendirmek zorunda kaldılar. İleride daha iyi inceliyeceğimiz usullerle onlara toprak dağıttılar. Bunun dışında, önce saray nazırlıkları, sonra da krallıkları döneminde, gerekli destekleri sağlayabilmek için, özellikle de bir ordu kurabilmek için, gene sık sık toprak bağışına başvurarak, çoğu zaman yüksek mevkilerde olan birçok kimseyi kendi taraflarına çekmeye uğraştılar. Merovenj krallarının eski muhafızları da, onlar tarafından verilmiş topraklara yerleşmişlerdi. Karolenjler, bunları da vassallerinden saydılar. Bu yeni bağ, yani toprak temliki, hiçbir zaman «arkadaşları» olmayan kimseler ile aralarında tabiyet ilişkisini kurmaya yetmişti. Bunlardan herbiri,

Karolenj ordusunda, eğer varsa, peşlerinde kendi vassalleri olduğu halde hizmet ediyorlardı. Ama zamanlarının çoğunu kraldan uzakta geçirdiklerinden, yaşam biçimleri eskinin iç savaşlarınınkinden çok değişikti. Buna karşılık, herbiri az veya çok, belli sayıda bağımlı adamın merkezi olan bu kimselerden, bu adamları düzen içinde tutmaları isteniyordu. Hatta gerektiğinde komşuları üzerinde bile böylesine bir yetkiye sahip olabiliyorlardı. Böylece, muazzam imparatorluğun içinde, kendi de oransal olarak, oldukça kalabalık bir sınıf oluştu: Senyörün vassalleri sınıfı —Senyörden kralı anlayınız. Yani «kral senyör». Kral vassallerine *vassi dominici* denilmekteydi— Bu sınıfın üyeleri hükümdarın özel korumasından yararlanıyor, buna karşılık onun askeri gücünün önemli bir bölümünü sağlamakla yükümlü bulunuyorlardı. Bu durum, kralın egemenliğinin eyaletlere yayılmasına yol açıyordu. 871'de oğlu Carloman'ı yenen Kral Charles, genç asinin yardakçılarını göreve almak istedi. Bunun için de en iyi yolun, herbirini kral vassalleri arasından, istedikleri birini senyör olarak seçmeye zorlamak olduğunu düşündü.

Bundan da fazlası yapıldı. Deneysel olarak bir güçlülük görüntüsü veren bu vassalite bağını, Karolenjler memurlarının ebedi sadakatlerinin güvencesi olarak kullanmayı düşündüler. Bunlar, her zaman hükümdarın özel «bağımlılığı» altına girmiş sayılıyorlardı. Bunlar, doğrudan krala yeminle bağlanmışlar ve bir göreve getirilmeden önce, onun emrinde vassal olarak bulunmuşlardı. Bu uygulama yavaş yavaş genelleşti. En azından, Sofu Louis'nin döneminden itibaren, ister bir saray görevi olsun, ister bir büyük komutanlık veyahut kontluk olsun, hiçbir göreve artık ellerini kavuşturup, hükümdarın doğrudan vassali olunmadan gelinemiyordu. Hatta, Frank egemenliğini tanıyan yabancı hükümdarlardan da 8. yüzyılın ortasından itibaren, bu tören talep ediliyor ve onlardan da kral veya imparator vassali olarak söz ediliyordu. Muhakkak ki, bütün bu yüksek kişilerin, eski takipçilerde olduğu gibi, kralın sarayı etrafında nöbet tutmalarını kimse beklemiyordu. Ama, bunlar da kendi ölçüleri içinde, kralın askeri evine dahil sayılıyorlar ve herşeyden önce yeminle yüklendikleri, askeri yardımda bulunmak zorunda oluyorlardı.

Oysa, büyükler de, kendi açılarından, uzun süreden beri silahlı güçlerini oluşturan adamlarda, her türlü göreve hazır güvenilir arkadaşlar görmekteydiler. Uzak bir görev, bir toprak bağışı veya bir miras, bu güvenilir çocuklardan birini, kişisel hizmetten uzaklaşmak zorunda bıraktığında, senyör artık onu adamlarından biri

saymaktan vazgeçiyordu. Böylece, burada da vassalite, tek kelimeyle, ani bir hareketle senyör ocağının dar çerçevesinden kaçma eğilimindeydi. Kralların örnek olması, yayınladıkları yasaların kuralları, bu hareketli adetleri sabitleştirdi. Astlar gibi, senyörler de artık yasal yaptırımlarla güçlendirilmiş kurallara uymamazlık edemeyeceklerdi. Kontlar, vassalite bağlarıyla daha aşağı düzeydeki memurları kendilerine bağladılar —onlara adalet sağlamakta veya uyrukları orduya yöneltmekte yardımcı olan piskopos, başpiskopos veya laik memurlar—. Güçlüler ne mevkide olurlarsa olsunlar, kendi eksenleri içine, gittikçe artan sayıda bir küçük senyör kalabalığını çekebilmeye uğraşıyorlardı. Bu küçük senyörler de, kendilerinden daha güçsüzlerine aynı şeyi yapmaya çabalıyorlardı. Bu özel vassaller, hâlâ oldukça mütevazi unsurlar içeren, çok karışık bir toplum meydana getirmekteydiler. Bunlar arasında, ordu sefere çağrıldığında, kontlar piskoposlar, başpapaz veya başrahibelerin ülkeyi korumak üzere yerlerinde bıraktıkları küçük soylular vardı. Diğer bazıları da, daha mütevazi bir görev olan, efendinin evini gözetmek, hasata göz kulak olmak, hizmetçileri denetlemek gibi işlerle donatılmışlardı (158). Bunlar bile, oldukça saygın sayılabilecek komuta görevleriydi. Kralın etrafında olduğu gibi, her düzeydeki şefin etrafında, eskinin tam anlamıyla hizmetçilik kapsamı içine giren, görevleri öyle bir kalıp yaratmışlardı ki, her bağımlılık ilişkisi, bu kalıbın içinde düşünülüyor ve asla şerefsizlik sayılmıyordu.

VI. Klasik Vassalite'nin Oluşumu

Sonunda, Karolenj devletinin dağılması olgusu gerçekleşti. Bu bir sürü beceriksizlik ve geri kafalılığa rağmen, ama muazzam bir iyi niyetle, belli bir düzen ve uygarlık değerini korumaya çalışan bir avuç insanın çabuk ve trajik bozgunuydu. Bu bozgundan uzun bir karmaşa ama, aynı zamanda da bir oluşum dönemi açıldı. Vassalite, çizgilerini bu dönemde belirginleştirmiştir.

Bundan sonra Avrupa'nın içine girdiği sürekli savaş hali —istilalar, iç savaşlar— içinde insanlar hiçbir zaman olmadığı kadar büyük bir arzuyla şef; şefler de adam aramaktadırlar. Fakat bu koruma ilişkilerinin yaygınlaşması, artık kralların lehine olmaktan çıkmıştır. Bundan sonra, özel biatler giderek artmaktadır. Özellikle İskandinav ve Macar saldırılarından beri, kırlarda gittikçe artan sayıda yükselen şatoların etrafında, senyörler ya ken-

(158) *Ibid*, I., Nu. 141, c. 27.

di adlarına ya da kendilerinden daha güçlü birinin adına, bu müstahkem mevkilere komuta etmekte ve kaleyi korumakla görevli vassalleri toplamaya uğraşmaktadırlar. «Kral artık sadece ismen ve tacıyla kraldır... Ne piskoposlarını, ne de diğer uyruklarını onları tehtid eden tehlikelere karşı koruma yeteneğine sahiptir. Böylece zaten herbirinin ellerini kavuşturup büyüklerin hizmetine girmeye gittikleri görülüyor. Bu sayede huzura kavuşuyorlar». 1016 yılında Burgonya krallığındaki tablo işte bir Alman rahibinin çizdiği gibiydi. Artois'da bir yüzyıl sonra bir rahip, «soyluluk» içinde sadece küçük bir grubun senyör egemenliği bağlarına girmekten kaçınarak nasıl «sadece kamu yaptırımlarına bağlı kalarak yaşadıklarını» derin bir bilgiyle anlatmaktaydı. Burada, kamu yaptırımı kavramıyla, çok uzaklarda kalan kral otoritesinden daha fazla, kral otoritesinin bir miktarını ellerine geçirmiş olan kontlarınkini anlamak gerekmektedir (159).

Bu artık kendiliğinden olmaya başlayan oluşumla, sadece, rahibin sözünü ettiği «soylular» arasında değil, toplumun yukarıdan aşağıya tüm basamaklarında, bağımlılık ilişkileri yayılmaktadır. Fakat, bu bağımlılığın farklı atmosferlerce belirlenen çeşitli biçimleri arasında, Karolenj döneminin çizmeye başladığı sınırlar, derin çizgiler haline dönüştüler. Muhakkak ki, bu ilişkilere ilişkin terimler ve adetler uzun süre eski karışıklığın kalıntılarını korudular. Küçümsenen toprak işleriyle uğraşan ve o dönemden itibaren serflere ait sayılan bazı yükümlülükleri olan bazı mütevazi uyruklar senyörlerine karşı, 12. yüzyıla kadar, şu şerefli «teslim olan» nvanını taşımışlardır. Oysa onlardan pek de fazla gerilerde olmayan *Roland Şarkısı* bu terimi yalnızca en yüksek vassaller için kullanmaktaydı. Serfler de senyörlerinin adamları olduklarından, olan» ünvanını taşımışlardır. Oysa onlardan pek de fazla gerilerde Oysa, bir başkasının serfi haline gelen bir kimsenin, biatin karakteristik özelliği olan «el» töreninden geçtiği görülmemişti (160).

(159) Thietmar de Marsebourg, *Kronik*, VII., 30 — *Miracula S. Bertini*, II., 8, *in* Mabillon, AA, SS *ord. S. Benedicti*, III., 1, s. 133-34.

(160) Biati bir ilişkiye son veren bir anlaşma türü olarak kullanmak, belli ölçüde yüksek sınıfların tabiyet eylemlerindeki rolü açısından düşünülmelidir. Platon tarafından açığa çıkartılıp yetersiz derecede eleştirel bir makale halinde yayınlanan tanıklıklar *(L'Hommage comme Moyen de Contracter des Obligations Privées, in Revule Générale du Droit*, c. XXVI, 1902) diğer yandan, bu tören aracılığıyla özel hukuka ilişkin çeşitli yükümlülüklerin yaratılabileceğini ve aktedilebileceğini göstermektedirler. Bu aslında dar bir alana özgü olarak ve oldukça geç ortaya çıkan bir uygulamadır. (Katalonya, belki Kastılya).

Bu serf biat'i nerede varsa, vassallerinkiyle çok açık bir farklılık nedeniyle zıtlaşmaktaydı. Serf biatininin kuşaktan kuşağa yenilemesi gerekmiyordu. Daha önce, şefe iki türlü bağlanma yolunun olduğunu söylemiştik. Bunlardan biri ırsidir. Bu, her türden aşağı sayılan yükümlülükler için geçerlidir. Çünkü, özellikle uyrukluk konusunda her türlü tercihi dışlamakta ve bugün «özgürlük» sözüyle anladığımızın tam zıddında bulunmaktadır. Bunun adı serfliktir ve bu gruba köle veya azatlı kökenlilerle *colonus*'luktan gelenler girdiklerinden, bunlar başta biat etmiş olsalar bile, bu onların özgür oldukları anlamına gelmemektedir. İkinci bağ ise, vassalite adını almakta ve birbirlerine bağlanan yaşamlardan biri sönünceye kadar devam etmektedir. En azından bu özelliğinden ötürü, eskiden miras alınan kanlı bir zorlamanın sonucu olma olasılığından uzaklaşmakta ve şerefli bir kılıç hizmeti olma niteliğini korumaktadır. Zaten içerdiği yardım biçimi, temel olarak askeridir. Karakteristik bir eşanlılıkla, 9. yüzyıldan itibaren ki, latince sözleşmeler, hemen hemen kayıtsızca, bir adamın, senyörünün vassal'i veya *miles*'i olunduğundan söz etmektedirler. Kelime anlamı olarak ikinci terim, «asker» olarak çevrilmektedir. Ama Fransızca metinler, ortaya ilk çıktıkları andan itibaren bu kelimeyi «şövalye» ile karşılamışlardır. Bu da göstermektedir ki, eskinin noterleri, yazılı olmayan dilin terimlerine sadıktırlar. En iyi asker, tüm savaş koşumlarıyla birlikte, at üzerinde hizmet vereni idi. Vassal'in de görevi herşeyden önce, böyle donanarak efendisi için savaşmaktı. Diğer yandan, eskiden çok mütevazi bir anlamı olan bir kelimenin geçirdiği anlam değişikliği sonucu, sürekli olarak silah altında olan bir toplumun en büyük erdem sayacağı cesaret kavramı, gündelik dilde vassal'lik olarak ifade edilir hale gelmişti. Böylece tanımlanan tabilik ilişkisi, bir el hareketiyle aktedilmekte ve bundan sonra da bu rol içinde özelleşmektedir. Fakat, bu derin bağımlılık töreni, 10. yüzyıldan itibaren iki bireyi aynı dostluk düzlemine getiren bir öpücük ile tamamlanmıştır. Böylece vassalik tipte bağımlılığa yeni bir saygınlık kazandırılmıştır. Bu durumda artık vassalite, sadece seçkin düzeydeki hatta, bazen de çok yüksek düzeydeki insanları birbirlerine bağlayan bir ilişki haline dönüşmüştür. Eski ve dağınık, «teslim olma» eyleminden türeyen askeri vassalite, yavaş bir farklılaşma süreci sonunda bu oluşumun en yüksek noktasını simgeleyen bir ilişki haline gelmiştir.

AYIRIM 2

FİEF

I. Beneficium ve Fief : Ücret Toprak

Frank döneminin «kendini teslim edenlerin»in çoğu, yeni efendilerinden sadece koruma beklemiyorlardı. Aynı zamanda bir zengin olan bu güçlü efendiden, kendilerine yaşamaları için de yardım etmelerini bekliyorlardı. Roma İmparatorluğunun son dönemlerinde, kendilerine «yiyecek birşeyler» sağlayacak bir patron peşindeki fakirleri anlatan Saint Augustin'den, birçok kereler zikrettiğimiz, çökük karınlılar tarzındaki, Merovenj formülüne kadar, aynı ısrarlı talepler hep duyulmaktaydılar. Senyör de kendi cephesinden, sadece insanlara egemen olma ihtirasının peşinde değildi. Bu insanlar aracılığıyla, aslında çoğunlukla ulaşmak istediği; mallardı. Başlangıçtan itibaren, bağımlılık ilişkileri, tek kelimeyle ekonomik bir görüntüye sahip oldular. Vassaliteyi de diğerleri gibi, bu bağlamda düşünmek gerekir. Şeflerin savaş arkadaşlarına gösterdikleri cömertlikler, Karolenj döneminde kişisel bağımlılıklarını sunan bu kimselerin, bu hareketleri karşısında, çok gerekli bir karşılık olarak ortaya çıkmaktaydı —örneğin, at, silah, mücevher gibi bazı armağanların sunulması gerekmekteydi—. Kral fermanları, vassallerle bağları kopartmayı yasaklıyordu. Ama, bağların kopmasını asıl engelleyen, adamın senyöründen para almış olmasaydı. Gerçek efendi, vermesini bilendi.

Oysa, bir vassaller grubunun şefi olan kimsenin önünde, tüm işverenlerde olduğu gibi, ekonominin genel koşulları, ancak iki ödeme yöntemi arasında tercih olanağı bırakmaktaydı. Adamı evinde barındırıp, masrafları kendine ait olmak üzere, besleyin, giydi-

rip, silahlandırabilirdi. Veyahut da, ona bir toprak vererek veya en azından, bir toprağın belirlenmiş gelirlerini ona bırakarak, geçim olanaklarını adamın kendinin elde etmesini sağlayabilirdi. —Buna Fransızca konuşulan ülkelerde *chaser*, tam kelime anlamı olarak, kendi özel eviyle donatmak *(casa)* denirdi—. Şimdi, sonuncu şıkta, yani toprak verilmesi durumunda, temlik işleminin hangi tarzlarda gerçekleştiğini görmek gerekmektedir.

Veraseti sınırlayan veya kaldıran, kayıtsız basit bağış, eski dönemlerde oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuşa benzemektedir. 7. yüzyılda bir şefin «arkadaşı»na küçük bir toprağı bu formülle verdiği görülmektedir. Daha sonraları, Sofu Louis'nin üç oğlu, vassallerine onları görevlerinde tutabilmek amacıyla, birçok kereler cömertliklerde bulunmuşlar, ama umutları belki de gerçekleşmez diye, bu bağışları geri alabilme koşuluyla yapmışlardır. Ancak, senyörler tarafından maiyetlerindeki adamlara düzenli bir şekilde dağıtılan mallar, bir ödül olmaktan çok bir maaş niteliğindedir. Bu nedenle de senyörler, hizmet sona erdiğinde, malın kendilerine dönmesine önem veriyorlardı. Bunun sonucu olarak da, en uç durum olarak taraflardan birinin ölümü bağı koparınca, mal asıl sahibine dönüyordu. Diğer bir anlatımla, vassalite kan bağıyla intikal etmediğinden, vassalin maaşı da ırsi bir nitelik kazanamamıştı.

Tanım gereği geçici ve en azından başlangıçlarında her türlü garantiden uzak olan bu toprak temliklerinin bir örneği, ikili sözleşmelerinin yapısı çok katı olan, ne resmi Roma hukukunda, ne de germen örfünde görülmemektedir. Buna karşılık, bu uygulama güçlülerin etkisiyle, Roma İmparatorluğunda oldukça gelişmişti. Bu cins sözleşmeler Roma'da efendiyi, korunana bakmakla yükümlü kılan patronluk kurumundan kaynaklanmaktaydı. Yasallığın kıyısında kalan tüm kurumlarda olduğu gibi, bu uygulamanın da terminolojisi oldukça kaypaktı. Ya *precarium*'dan söz ediliyor —bağışı yapandan kaynaklanan bir dua *(preces)* olarak düşünüldüğünden—, ya da *beneficium (bienfait, beneficium,* iyi görev)'den söz ediliyordu. Yasa bu cins sözleşmeleri tanımadığından, geçici temlikte bulunan kimsenin, mahkeme önünde, malı karşılığında beklediği hizmetlerin yerine getirilmesi hakkını aramasına olanak vermemekteydi. Ama, bu olanaksızlık, mal sahibini hiç üzmüyordu, çünkü tamamen keyfi bir bağışla verdiği malını istediği zaman geri alabilme kolaylığına sahipti. Böylece, her iki kelime de, Frank Galya'sında birarada kullanıldılar. Ama,

precarium kelimesi, bir gramer kayması nedeniyle, tarihçilere epeyi düş kurdurtmuştur. Bu kelime, nötr durumdan dişi hale *precaria* olarak geçmiştir. Bu durum, aşağı latincede sıklıkla rastlanan bir olgudur. Bu olay aslında, nötr kelimelerin çoğul halinin a ile bitmesiyle ilgilidir. Bu konuda bir örnek, latince *folium*'dan Fransızca *feuille* (yaprak)'ün bu tarzda türemesidir. Böylesine meydana gelen değişiklik, ortaya çıkan kelimenin başka bir kelimeyi çağrıştırması sonucu, yani dilencinin «dua mektubu» *(epistola)* anlamına gelen *precaria* ile aynı şey sanılması sonucu, tarihçiler bu uygulamanın dinsel kökenleri hakkında düş kurmuşlardır.

Precarium ve *beneficium* kelimelerinin başlangıçta, bir ayırım gözetilmeksizin birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Ama, *precarium* zaman içinde, kira hukukuna ait unsurları bünyesine katarak, oldukça belirli sınırlara sahip bir sözleşme türüne dönüşünce, bu ad sadece kira karşılığı geçici temlikler için kullanılmaya başlandı. *Beneficium*'un anlamı, bunun tersine daha kaypak ama daha şerefliydi. Çünkü, bir dua çağrışımı akla getirmiyordu. *Beneficium*, senyör ocağına bağlanan kişiler ve özellikle, vassallere hizmetleri karşılığı yapılan geçici temlikler anlamına geliyordu. Çok önemli bir olay, bu iki terim arasındaki farkın sabitleşmesine katkıda bulunmuştur. Birçok sadık adamın desteğini kazanabilmek için, gerek duydukları toprakları, Karolenjler, en ufak bir utanma duymadan, Kilisenin muazzam servetinden sağlamışlardır. Charles Martel zamanında, bu toprakların zoralımı oldukça kaba bir şekilde yapıldı. Charles Martel'in çocukları bu el koymalardan asla vazgeçmediler, ama eski uygulamayı da düzenli hale getirdiler. Bunun sonucu, el koydukları topraklarda, bu toprakların yasal sahiplerinin haklarına da belirli ölçüde yer ayırdılar. Böylece, toprağının gelirini, kral vassaline, ilke olarak, yaşam boyu bırakmak zorunda kalan piskopos veya manastır başrahibi, bunun karşılığında artık belli bir kira almaktadır. Vassal'in hizmeti de krala ait olmaktadır. Bu mal, kilisenin gözünde, hukuki olarak bir *precarium*'dur. Vassal ise bunu kraldan *beneficium* olarak almıştır.

Bu sonuncu kelimenin bir hizmet, özellikle de vassal hizmeti karşılığında temlik edilen topraklar anlamında kullanılması, 12. yüzyıla kadar, hükümdar belgeleri ile kroniklerde kullanılan latincede devam etmiştir. Oysa, gerçekten yaşayan hukuki terimlerin, örneğin «teslim olan» kelimesinin tersine, Roman dillerinde *beneficium*'dan türeme bir sözcüğe rastlanmamaktadır. Bunun anlamı,

yazılı dilin yazıcı-rahiplerin tutucuklarının kanıtı olmasına karşılık, konuşma dilinde bu kelimenin yerine çoktan bir başkasının kullanılmaya başlandığıdır. Feodal çağlar boyunca, belki 9. yüzyıldan itibaren, Fransız kâtipleri, *beneficium* yazdıklarında aslında fief düşünüyorlardı.

Romanca biçimlerinden çok, latince yazılışıyla ilgili birkaç fonetik zorluk dışında, bu ünlü kelimenin tarihçesi açıktır (161). Eski germen dilleri çok uzaktan, latincedeki *pecus* kelimesine akraba ve çeşitli yerel ağızlara göre bazen menkul mallar, bazen de daha genel olarak bu menkul malların en yaygın ve en değerli biçimi olan davar varlığını ifade eden bir kelimeler dizisine sahiptiler. Bu ikinci anlamı sadakatle koruyan Almanca'da, bu kelime hâlâ kullanılmakta ve *vieh* biçiminde yazılmaktadır. Galya-Romanca, bu kelimeyi germen istilacılardan alarak «fief» haline getirmiştir (Provence dilinde *feu*). Başlangıçta, bu kelimenin en geniş anlamlarından biri olan, menkul malları ifade eden anlamı egemen olmuştur. Kelimenin 10. yüzyıl başına kadar bu anlamda kullanıldığı, birçok Burgonya sözleşmesi tarafından doğrulanmaktadır. Bu belgelerden anladığımıza göre, kelimenin bu anlamda kullanımına dair şöyle bir örnek verilebilir. Bir kimse bir toprak edinmiştir. Toprağın fiyatı cari para birimi üzerinden hesaplanmıştır. Ama satın alanın, belirtilen miktarda nakit parası yoktur. Bu durumda, o zaman yürürlükte olan bir adete uygun olarak, tarlanın değeriyle eşdeğerde mal vererek ödemede bulunur. Bu durumu metinler şöyle ifade etmektedirler: «Anlaştığımız fiyatı, senden şu kadar lira ve şu kadar *sou* değerinde olan *feos* olarak aldık» (162). Diğer belgelerle yapılan bir karşılaştırma, bunların genelde, silah, elbise, at ve bazen de yiyecek olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar aşağı yukarı bir efendinin evinde barınan ve onun bakımı altında olan takipçilerine dağıtılan malların aynılarıdır. Efendinin takipçilerine dağıttığı bu mallara da *feos* denildiğinden kuşku duymayalım.

Fakat, artık Romanca konuşulan Galya'da, kimsenin anlamadığı dillerden türeyen bu kelime, başlangıçta kendine destek olan terminolojiden tamamen kopunca, bu terim kolayca, etimolojik

(161) Dinsel bakış açısının en iyi sergilendiği kaynak, *Wartburg, Französisches Etymologishes Wörterbuch*, 1928 vd. c. III., (Fakat Şişko Charle'a ait olan 884 sözleşmesi sahte).

(162) *Recueil des Chartes de l'Abbaye de Cluny*, éd. Bruel ve Bernard, c. I., Nu. 24, 39, 50, 54, 68, 84, 103, 236, 243.

içeriğinden de uzaklaştı. Gündelik olarak kullanıldığı senyör evlerinde, artık onun sadece ücret niteliği üzerinde durulmaya başlandığı ve bağışın menkul veya gayrimenkul oluşuna hiçbir önem atfedilmediği görüldü. O zamana kadar şef tarafından beslenen bir «arkadaş» ondan bir toprak mı aldı? Buna o adamın *feus*'u denilmeye başlandı. Sonra, yavaş yavaş, toprak vassalin normal ücreti haline gelince, bu ödeme biçimine, bu konudaki diğer bütün terimleri yok edecek tarzda, tamamen zıt bir anlamda ortaya çıkan eski kelime uygulanmış oldu. Bir kez daha, semantik evrim bir ters anlamla sona eriyordu. Bu vassalik ve toprağa bağlı fief'lere dair, yazılı metinlere geçmiş en eski örnek, 9. yüzyılın sonuna aittir (163). Bu örneği, cahil rahiplerin konuşulan dile büyük yer ayırdıkları bir güney sözleşmesine borçluyuz. Daha sonraki yüzyıllarda bunu gene Languedoc'da bulunan belgeler izlemektedir. Daha özenli olan, Britanya, Kuzey Fransa ve Burgonya kâtipleri bu noktada, halk dilinin baskısına karşı ancak 1000 yıllarına kadar direnebilmişlerdir. Ama ilk kez kullanmaya başladıklarında da halk diline ait kelimeyi, klasik terimleri açık hale getiren bir sözlük maddesi gibi kullandılar. «Halk dilinde fief denilen *beneficium*». 1087'de Hainaut'da düzenlenen bir sözleşme, terimden bu şekilde söz etmektedir (164).

Buna karşılık germence konuşulan ülkelerde *vieh* kelimesi, en soylu anlamlarda kullanılan sürü hayvanı anlamını korumaktadır. Gerçekte, Germen ülkelerindeki sözleşmelerin, Galyalı noterlerin Romanca'daki fief'e taktıkları kapaklardan herhangi birini benimsemelerine hiçbir engel yoktur. Noterlerin, Romanca kelimeyi latinceleştirme gayretleri içinde ortaya çıkan kelimelerden biri olan *feodum*, Capet krallığı kâtipleri tarafından olduğu kadar, Alman yazıcıları tarafından da sıklıkla kullanılmaktaydı. Fakat, gündelik gerçeği yansıtabilmek için, halk dilinin kendine ait bir kelimeye ihtiyacı vardı. Hizmet adamlarının yararlandıkları toprak dağıtımı, ilke olarak geçici olduğundan; ödünç verme, belirli bir süre için bırakma anlamına gelen bir fiilden türetilen bir kelime

---

(163) *Cartulaire de Maguelonne*, éd. J. Rouquette ve A. Villemagne, Nu. III., (*Histioire de Languedoc*'taki metin değişik) Tarih 23 Ocak 893 — 27 Ocak 894 veya (daha büyük olasılıkla) 1 Ocak — 31 Aralık 898. Daha sonraki örnekler için kaynaklarını burada zikretmem olanaksız Provence dilindeki *feuz* biçimi 9 Haziran 956'dan itibaren kabul edilmiştir: (*Hist. de Languedoc*, c. V., Nu. 100).

(164) A. Miraeus, *Donationes Belgicae*, II., XXVII.

ile, fief'i ifade etmek adet oldu. Böylece fief bir ödünç verme olmuştu: *Lehn* (165).

Fiil kökü çok canlı bir şekilde kullanılmaya devam eden bu kelime ile bu kök arasındaki ilişki, çağrışımlar açısından duyarlı olmaktaydı. Fransızca'daki anlamdaşı bu kadar mükemmel bir anlam özelleşmesi gösteremedi. En azından, halk arasındaki kullanımında her türden toprak temlikini ifade etmeye devam etti. Bu konuda ortaya çıkan, başka dilden geçen kelimelerin yeni ve kesin teknik anlamlara daha kolay uyum sağladığıdır.

«*Beneficium*»; fief; *lehn* bütün bu eşanlamlı sözcüklerin ifade etmek istedikleri, aslında çok açık olan bir kavramdı. Burada yanılmayalım; bu kavram, özü itibariyle ekonomik düzlemde bir kavramdı. Fief diyen bir kimse, bir temlik karşılığında temel olarak ödeme yükümlülüğünü değil —böyle bir durum arızi olarak ortaya çıktığında, bu esas sözleşme konusunun eklentisi olarak belirmekteydi—, aksine birşey yapma yükümlülüğünü kastediyordu. Daha kesin bir ifadeyle, bir fief'in olabilmesi için; hizmetlerin malın temliki için başlıca koşul ve yükümlülük olması yetmemektedir. Bunun yanında, çok açık bir profesyonel özelleştirme ve aynı zamanda bireyselleştirme unsurunu da içermesi gerekmektedir. 11. yüzyıl sözleşmelerinin bir kez daha 13. yüzyıl hukukçularının önüne geçerek, sözünü ettikleri kira karşılığı toprak temliki, fief ile açıkça çelişmektedir. Çünkü, bu kira karşılığı toprak temlikinde, yükümlülüklerin arasında bizzat emek gücüyle yapılması gerekenler de yer almaktaydı. Bu emek cinsinden yükümlülükler arasında yer alan tarım angaryaları, taşıma, ev ürünlerinin bir bölümünü verme gibi işler, aslında her insanın yapabileceği işlerdi. Kişiye göre özelleştirilmelerine gerek yoktu. Ayrıca, bunlar ortak bir örf ile kurala da bağlanmışlardı. Buna karşılık, bir toprak, bir senyörlük «çavuşuna» diğer serfleri dürüstçe yönetmek koşuluyla mı verildi? Bir ressama, efendilerinin kilisesini dekore etmek için mi? Bir marangoz veya bir mücevherciye sanatlarını artık senyörün hizmetine versinler diye mi? Hatta bir rahibe kilisede ruhlara gösterdiği özenden ötürü mü? Nihayet bir vassale, silahlı bir arkadaş ve meslekten savaşçı olduğu için mi verildi? Bu durumların herbirinde ayrı ayrı, kendine özgü bir hizmet karşılığında ve

(165) *Heliond* Şiirinde (822-840) Fransızca Fief ve Almanca *Lehn* terimlerinin merak uyandırıcı bir şekilde *lehni feho* (ödünç alınan mal) ifadesinde biraraya getirildikleri görülmektedir.

gene her seferinde çok farklı bir geleneğe göre veya anlaşmayla yapılan toprak temlik tarzı ortaya çıkmaktaydı. Bu temlikler, kira karşılığı temliklerin tersine, herşeyden önce, ücret olma nitelikleriyle belirleniyorlardı. Bu ücret topraklara, tek kelimeyle fief deniliyordu (166). Bütün bu cins ücret temliklerde, toplumsal mertebe hesaba katılmıyor, örneğin mütevazi bir işçiye bu temliklerden biri yapılacağı zaman da doğal olarak biat töreni yapılmıyordu. Senyörlük çavuşu çoğunlukla bir serfti. Ayrıca, ne Millezais'deki Benedikten rahiplerinin, ne de Poitou kontunun ahçıları ve ne de, esas görevi Trèves rahiplerinden para tırtıklamak olan mızrakçı, bu görevlerinden ötürü, hiç kuşkusuz büyük bir prestij sağlamıyorlardı. Bunlar, efendinin evinde kaynayan kazandan yemeyip de, kendilerine toprak verilmiş olunduğundan, fief'li bağımlılardan sayılıyorlardı. Bazı tarihçiler, bu mütevazi fief'lerden örneklere bakarak, geç tarihlerde ortaya çıkan bir sapma gördüklerini sanmışlardır. Ama çok yanılmışlardır. 9. yüzyılın senyörlük sayımcıları, bu cins «*beneficium*»'lardan köy muhtarları, zenaatkârlar ve seyislerin elinde olanlarına sıklıkla rastlamışlardır. Einhard, Sofu Louis zamanında bir ressamın «*beneficium*»'unu zikrediyor. Ren bölgesinde, latince yapı içinde saklanmış biçimiyle fief kelimesi ilk kez 1008 ve 1016 yıllarında ortaya çıktığında, bu bir demircinin toprağını belirtmek için kullanılmıştır. Başlangıçta çok genel kapsamlı olan bir kurum yavaş yavaş bir sınıfın kurumu haline dönüşmüştür. Bu, feodal çağlarda, vassalite ve fief'in olduğu kadar, birçok hukuksal biçimin değişme eğrilerinin de başına gelen bir olaydır. Ama, bu eğrilerin yönü asla tersine dönmemiş, yani bir sınıfa özgü olarak başlayıp bütün topluma mal olmamış, aksine, tüm topluma ait birer kurum olarak başlayıp, bir sınıfa has hale gelmişlerdir.

Çünkü uzun dönemde, kamu düşüncesi açısından, kapsam ve öz olarak birbirlerinden derinlemesine farklı nesneleri aynı kelimeyle ifade etmek zorunda kalmakta rahatsız edici bir yan vardır. Kamu vicdanı, birbirlerinden konum olarak son derece farklı bir köy muhtarı, bir ahçı, bir savaşçı, bir çok köylünün senyörü, bir kont veya bir dük gibi kimselere ait toprakları aynı pota içinde görmekten müthiş sıkıntı duymuştur. Nisbeten demokratik

(166) Çavuşluk fiefleri *(feuum sirventale)*'ne dair örnekler iyi bilinmektedir. Aynı şekilde *feudum presbyterale* için de böyledir Zenaatkâr fiefleri için bkz. M. Bloch, *Un Probléme d'Histoire Comparée: La Ministérialité en France et en Allemagne, in, Revue Historique du Droit*, 1928, s. 54-55.

toplumumuzda dahi, kelimeler aracılığıyla, el emekçisinin ücreti, memurun maaşı ve özel meslek mensuplarının viziteleri arasında saygınlık duvarları kurmaya çalışmıyor muyuz? Ama, gene de fief kurumundaki ikircikliklik uzun süre devam etmiştir. 13. yüzyıl Fransa'sı hâlâ, senyörlük çovuşu veya zenaatkâr fief'lerinden sözetmeye devam ediyordu. Vassal fief'lerini farklılaştırmaya çaba sarfeden hukukçular da, bunu *franc* sıfatını ekleyerek sağlamaya çalışıyorlardı. Kelime anlamı serbest olan *franc* sözcüğünün buradaki kullanımından, tamamen özgür olan bir insana yüklenebilecek olan yükümlülükler anlaşılmalıdır. Kelimeyi Fransızca kullanım tarzına göre benimsemiş olan diğer diller de, uzun süre ücret anlamını korumuşlardır; hatta toprak bağışı biçiminde olmayan ücret tarzlarını da kapsayacak şekilde. 13. yüzyılda İtalya'da bazı yargıçlar veya kent memurlarının maaşları *fio* adını almaktaydı. Bugün İngiltere, tabip vizitelerine ve Avukat ücretlerine *fee* adını vermeye devam etmektedir. Ama feodal çağda, giderek, kelimeye özel bir sıfat eklenmediğinde, bundan, hem daha çok sayıda olan, hem de etrafında «feodal» hukukun geliştiği, en önemlilerini anlamaya doğru bir eğilim belirdi. Feodal hukukun çerçevesini oluşturan ve kelimenin esas anlamının tabanı haline gelmeye başlayan, bu temlikler, vassal hizmetiyle yükümlü olanlardı. Böylece açıkça netleşen terim, belirli bir cinsten toprak temliklerini ifade eder hale gelmişti. 14. yüzyılda nihayet, *Saksonların Aynası* adlı kitabın sözlük bölümünde, «fief» *(lehn)* şövalyenin maaşıdır denilecektir.

II. Vassallerin Barındırılması

Vassalin iki ücretlendirme tarzı, yani; fief ile efendinin evinde barındırılması arasındaki uyuşmazlık mutlak değildi. Toprakları üzerine bir kez yerleşen sadık bende, bu nedenle senyörün diğer cömertliklerinden vaz geçiyor değildi. Özellikle, at, silah, elbise, palto gibi dağıtımlardan yararlanmaya devam ediyordu. Bu dağıtımlar bir süre sonra kurallaşmışlardır. Hatta en yüksek şahıslar bile —Örneğin Liège piskoposunun vassali Hainaut kontu gibi— bunlara burun kıvırmıyorlardı. Bazen de, 1166'da bir büyük İngiliz baronunun etrafındaki şövalyelerde görüldüğü gibi, zengin topraklara sahip olan bu kimseler, «kendilerine gerekenler» için şeflerinin eline bakıyorlardı (167). Ancak, bazı özel durumları ayrık

(167) Gislebert de Mons, éd. Pertz, s. 25 — *Red Book of the Exchequer*, éd. H. Hall, c. I., s. 283.

tutmak koşuluyla, *vassal provendier* (efendinin kendi yanında beslediği vassal) ve *vassal chasé* (kendine temlik edilen toprağın geliriyle geçinen vassal) arasında senyör bakımından çok keskin farklar vardı ve bunların senyöre hizmet sağlama tarzları da farklıydı. Bu fark o kadar keskindi ki, Charlemagne'dan itibaren, hizmet gören bir kral vassalinin «gene de» bir *beneficium*'u olması anormal görülüyordu. Gerçekte, ne olursa olsun, tehlike anında yardım, gerektiğinde akıl danışma ve efendinin mallarının gözetimi gibi hizmetler ancak, sürekli olarak efendinin evinde oturan vassallerden beklenebilirdi. Ancak, devamlı efendinin yanında bulunan bu kimselerden refakatin gerektirdiği birçok görev ile yüksek hizmetçilik beklenebilirdi. Çünkü, iki vassal kategorisi birbirleri ile heran yer değiştirebilir nitelikte olmayıp, aralarındaki zıtlaşma evrimin birbirini izleyen aşamalarının birbirleriyle çelişkisi değildi. Muhakkak ki, efendinin evinde beslenen «arkadaş» daha eski bir uygulamaydı. Fakat, bu usul uzun süre fief'li tabi usulüyle birarada yaşadı. Efendinin maiyetinde bir staj geçirdikten sonra, «adam» hemen bir «*chasement*» (barınak, fief) kazanıyor muydu? Bir diğeri —bir yeni yetme, daha henüz babasından miras kalmamış veya hiçbir zaman miras edinemeyecek durumda küçük oğul— senyörün masasında boşalan bu yeri işgal etmeğe başlamıştır. Yaşama ve yemek garantisini böylece elde etmek o kadar arzuya şayan görünüyordu ki, orta düzeydeki şövalye aileleri bile, ailelerinin genç üyeleri için böyle bir olanak elde etmeye çalışıyorlardı (168). Philippe Auguste'ün saltanatının başlarında bu fief'siz vassaller hâlâ çok sayıdaydılar. Bunu, haçlı seferine giderken herkesten gelirinin 1/10'unun toplama konusunda büyük bir gayret içinde olan kralın, bunlara özel bir yer ayırmasından anlıyoruz.

Ancak, Karolenj döneminden itibaren, iki grup vassal arasında, ellerinde fief tutanlar lehine oranın bozulduğu ve bunun giderek arttığına dair hiçbir kuşku yoktur. Bu oluşum üzerinde ve nedenlerinin en azından birkaç tanesi hakkında, Fransa dışında gerçekleşmiş olmakla birlikte, söz konusu kurumlarm tam anlamıyla Fransız kökenli olmalarından ötürü, meşru olarak Fransa'ya ait sayabileceğimiz tarihsel bir olayın olağanüstü canlı tanıklığına sahip bulunmaktayız.

Piç Guillaume'un İngiltere'yi fethettikten sonra ilk yaptığı iş, kendi Normandiya dükalığının örneğine göre, feodal asker sağla-

(168) *Cartulaire de Saint-Sernin de Toulouse*, éd. Douois, Nu. 155.

ma örgütünü yeni krallığına taşımak oldu. Böylece, sadık bendelerinin başlıcalarına, kendi ihtiyacı için belli sayıda şövalye bulundurma zorunluğunu koydu. Bu şövalye sayıları, baronluktan baronluğa bir kere saptanmış ve bu hep böyle devam etmiştir. Böylece, doğrudan krala bağlı her büyük senyör belli sayıda askeri vassali kendilerine bağlamak zorundaydılar. Fakat, senyörler doğal olarak, bu vassallerini ücretlendirme konusunda istedikleri gibi davranmakta serbesttiler. Birçok piskopos ve başrahip, önceleri bunları «kendi topraklarında» onlara toprak vermeden barındırmayı ve beslemeyi yeğlediler. Doğal olarak, bütün ülkelerdeki kilise yöneticilerinin gözünde bu en çekici çözümdü. Çünkü, yönetimi şu anda kendilerine ait olan ve devredilmez nitelikte olan toprak varlıklarından temlik yapmak zorunda kalmıyorlardı. Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra, Başpiskopos I. Conrad'ın yaşam öyküsünü kaleme alan yazar, kahramanını, savaşlarını «şövalyelerinin iyi niyetini gayrimenkul dışında armağanlarla kazanıp» yürütebildiği için kutlmaktadır. Ancak, İngiliz rahipleri arzularına çok uygun olan bu sistemden çok çabuk vazgeçmek zorunda kalmışlar ve kral ordusuna asker yollama yükümlülüklerini kilise topraklarından fief dağıtarak sağlama yoluna gitmişlerdir (169). Ely kronokçisinin anlattığına göre, vassaller manastır tarafından doğrudan beslendikleri dönemde, kilerciye yönelttikleri bitmez tükenmez ve gürültülü talepleriyle, çekilmez hale gelmişlerdi. Böylece, düşünülebilir ki, tükenmez iştaha sahip bir grup gürültücü silah adamı, mabedin huzuru açısından kötü komşular oluşturmaktaydılar. Hiç kuşkusuz, benzeri sıkıntılar, Galya'da Kilise'nin ev vassallerinin hızlı ve erkenden azalmasına etkide bulunmuştur. Ama, bunlar 9. yüzyıl başlarında büyük dinsel cemaatlerin etrafında hâlâ büyük sayılarda bulunmaktaydılar. Örneğin, Corbie'de rahipler bunlar için, Kilise'den yemek yiyen diğer insanlarınkinden farklı, daha yumuşak ve özel bir ekmek yapmak zorunda kalıyorlardı. Ancak, özel türden senyörlüklere has olan bu sakıncaya, bir büyük zorluk daha ekleniyordu. Bu zorluk, vassalleri evde beslemeyi tamamen olanaksız hâle getirmiyorsa da, uygulamanın sınırlı olmasına yol açıyordu. Birinci feodal çağ boyunca biraz geniş bir grubu, düzenli bir şekilde doyurmaya kalkmak, büyük bir maceraydı. Birçok manastır yıllıkçısı, yemekhanelerdeki açlıktan sözetmektedir. Bir-

(169) H. Round, *Feudal England*, London, 1907; H. M. Chew, *The English Ecclesiastical Tenants-in-chief and Knight-Service, Especialy in the Thirteenth and Fourteenth Century*. Salzburg için, *SS*, c. IX, c. 25, s. 46.

çok durumda, efendi için olduğu kadar, silahlı takipçi için de iyi olanı, gereken araçlarla birlikte kendi geçimini sağlama sorumluluğunu vassalin kendine bırakmaktı. Sadakatlerinin ödüllendirilmesi gereken vassallerin çok yüksek düzeyde kimseler olmaları halinde, evde doyurma sistemi uygulanamaz hâle geliyordu. Bu insanlar, bütün hayatlarını efendinin gölgesinde geçiremeyecek kadar yüksek düzeydeydiler. Bu cins vassallere bağımsız gelirler ve bağımsız komuta yetkileri gerekmekteydi ki, bunlar prestijlerine uygun koşullarda yaşayabilsinler. Bazen de hizmetin niteliği bunu gerektiriyordu. Bir Karolenj *vassus dominicus*'u (kral vassali) yaşamının büyük kısmını, denetlemekle yükümlü olduğu eyaletinde geçiriyordu. Fiili durum olarak Karolenj döneminde sadece sayısal olarak değil, eğer deyim yerindeyse, yukarıya da doğru vassalite ilişkilerinin yaygınlaşması, muazzam bir *beneficium* dağıtımıyla birlikte gerçekleşmiştir.

Bütün fief'lerin başlangıcında, senyörün vassale gerçek bir hak devrinde bulunduğunu ileri sürmek, feodal ilişkilerin çoğalması konusunda tamamen yanlış bir görüntüyü, gerçekmiş gibi göstermek olur. Bunun tamamen tersine, ne kadar paradoksal gözükürse gözüksün, fief'ler aslında vassal tarafından senyöre yapılan bağışlardan doğmuştur. Bir koruyucu arayan kimse çoğunlukla bu korumayı satın almak zorundaydı. Kendinden daha zayıf bir kimseyi kendine bağlanmaya zorlayan güçlü; insanlar gibi malların da kendine bağımlı hale getirilmesini istiyordu. Böylece, aşağı düzeydekiler kendileriyle beraber, topraklarını da şefe sunuyorlardı. Bu durum bir kez sözleşmeyle saptanınca ve bağımlılık ilişkisi doğunca, şef yeni bendesine onun kendine geçici olarak devrettiği malları geri veriyordu. Ama bu el değiştirme sırasında, bu mallar artık şefin yüksek hukukuna tabi olmuş oluyor ve bu bendeye yüklenen çeşitli yükümlülüklerle kendini belli ediyordu. Toprakların güçlülere devredilmesine ilişkin bu büyük hareket, toplumun altından üstüne doğru, frank dönemi ve birinci feodal çağ boyunca sürmüştür. Fakat, «kendini teslim eden»in toplumdaki yerine ve yaşam biçimine göre, bu devir işleminin biçimi farklılıklar göstermekteydi. Topraklar eski sahibine geri dönerken, bu kez ayni veya parasal yükümlülükler ile angarya zorunlukları da konulmuş oluyordu. Daha yüksek mevkide ve genel olarak savaşçı olan kimse, biat ettikten sonra, eski toprağını şerefli bir vassal fiefi olarak alıyordu. Böylece, gerçek haklar konusunda, iki grup arasındaki zıtlaşmanının son noktasına gelinmiş oluyordu. Bir yandan mütevazi köylü işletmeleri, ki bunlar senyörlükte herkes için

geçerli örflere tabi olmaktaydılar. Diğer yandan da, bu cinsten her türden bağımlılığın dışında tutulan *alleu*'ler.

Alleu'de fief gibi, ama daha doğrudan etimolojik bir akrabalıkla, germanik kökenlidir. (*od* : iyi veya belki de *al* : bütün). Fief gibi o da roman dilleri tarafından kabul edilmiş ama ancak bu alıntının yapıldığı ortamda yaşayabilmiştir. Almanca'da aynı anlamda *eigen* (kendine özgü) kelimesi kullanılıyordu. Şurada burada bazı kaçınılmaz saptırmaların ortaya çıkmasına rağmen, bu iki eşanlamlı kelime. Frank döneminden feodal çağların sonuna kadar, hatta daha sonralara kadar, tam bir sabitlik içinde kullanılmaya devam etmişlerdir. Bazen bu kelime, «tam mülkiyet» olarak tanımlanmıştır. Böylesine bir tanımlama yapmak, bu kavramı Orta Çağ hukukuna uygulamanın çok güç olduğunu unutmaktır. Her yerde hazır ve nazır olan soy zincirinden doğan engeller bir kenara bırakılsalar bile, bu *alleu* sahibi, kendisi bir senyör olsa bile, altında serfler, hatta ondan fief alanlar bulunmaktadır. Uygulamada, bunların toprak üzerindeki genellikle ırsi olan kullanım hakları, *alleu* sahibinin mülkiyet hakkını açık bir şekilde sınırlamaktadır. Diğer bir anlatımla, *alleu* aşağı doğru, her durumda mutlak bir hak değildir. Fakat, yukarıya doğru mutlaktır. Orta Çağ sonunda, Alman hukukçuları ondan «güneş fiefi» —yani, senyörü insan olmayan— diye söz edeceklerdir.

Doğal olarak, bütün gayrimenkuller ve gayrimenkul gelirleri, malın niteliği —çok küçük köylü işletmesinden büyük gelir ve komuta gücü sağlayanlarına kadar— ve malı elinde tutanın toplumsal mevkii ne olursa olsun, bu ayrıcalıklardan yararlanabilirlerdi. Böylece, belirli bir yükümlülük karşılığı elde bulundurulan topraklarla, *alleu* arasında bir antitez olduğu gibi, *alleu* ile fief arasında da benzeri bir uyuşmazlık vardı. Şu anda yalnızca ikinci durumla ilgileneceğiz. Bu noktada belirtelim ki, Fransız ve Ren bölgesi devrimi, farklı kapsamlarda iki zamanlı bir oluşumla karşılaşmıştır.

Karolenj döneminde ortaya çıkan ve İmparatorluğun çöküşünden sonra da devam eden kargaşa, birçok fief sahibine, geçici kullanımını ellerinde bulundurdukları bu toprakları mülkiyetlerine geçirme fırsatını sağlamıştı. Bu durum özellikle, fief bir Kilise veya kral tarafından temlik edilmişse ortaya çıkıyordu. İşte örnek olarak, Limoges'da 38 yıl arayla yapılan iki sözleşme : 876'da Kel Charles sadık bendesi Aldebert'e kendi ve oğullarının yaşamları boyunca Cavalicus topraklarını «getirisinden yararlanmak üzere ve *beneficium* olarak» vermiştir. 914 yılında Aldebert'in oğlu, Limoges

keşişlerine «Atalarımdan bana kalan Cavalicus adlı *alleu*'mü» bağışladığını bildirmektedir (170).

Ancak, ne bu şekilde kilisenin eline düşen sahte *alleu*'ler, ne de eski ve gerçek *alleu*'ler, bağımsız olma niteliklerini uzun süre koruyamamışlardır. Bir kronikçinin anlattığına göre, bir zamanlar Herroi ve Hacket adında iki kardeş varmış. Bunlar, Poperinghe'de zengin bir senyör olan babalarının ölümünden sonra, *alleu*'lerini paylaşmışlar, ama hiç dur durak bilmeden, Boulogne kontu ve Guines kontu onları bu toprakları için biat etmeye zorlamışlar. Hacket, «insanlardan, Tanrıdan çekindiğinden daha fazla çekindiğinden» Guines kontunun zorlamalarına boyun eğmiştir. Buna karşılık, bu vahşi rahatsızlık vericilerin hiçbirine tabi olmak istemeyen Herroi, mirastan payına düşeni Thérouanne piskoposuna vermiş ve ondan tekrar fief olarak almıştır (171). Geç tarihlerde kaleme alınmış ve bir söylence niteliğinde olan bu geleneksel anlatımlar, ayrıntıda pek güvenilir değillerdir. Bu anlatılar, zemin olarak, komşuları olan ve birbirlerine karşı rekabetin doğurduğu ihtirasla yanıp tutuşan yüksek baronların sıkıştırmaları karşısında, bu *alleu* sahibi küçük senyörlerin kaderlerinin ne olabileceği konusunda, hiç kuşkusuz doğru bir görüntü vermektedirler. Aynı şekilde, Gilbert de Mons'un gerçeklere uygun kroniğinde, Hainaut veya Flandre kontları tarafından fief durumuna indirilen Hennuyer bölgesindeki alleu'lerde yükselen şatolar görülmektedir.

Esas olarak, bir bağımlılık ağı biçiminde tanımlanan feodal rejim, ona hayat veren bölgelerde bile, tam anlamıyla mükemmel bir sistem durumuna ulaşamamıştır. Çünkü, *alleu*'ler her zaman varoldular. Fakat, henüz ilk Karolenjler döneminde çok bol olan —bu bolluk o noktadaydı ki, bir kontluğun içinde yer alan kiliselerin bile «yeminlisi» yani laik temsilcisi olabilmek için, *alleu* sahibi olmak gerekli koşuldu— *alleu*'lerin sayısı 10. yüzyıldan itibaren hızla azalmaya başlarken, buna karşılık fief sayısı sürekli artmaktaydı. Toprak da insanlarla beraber bağımlılık altına giriyordu.

Vassal fiefinin gerçek kaynağı ne olursa olsun —yani şefin servetinden verilen veya hukukçuların sonradan «geri alma» diyecekleri türler. Bu ikinci tür, ilk sahibi tarafından efendiye terkedilen sonra da «feodal» olarak geri alınan *alleu*'lerdir— her seferinde senyör tarafından verilen bir hak olarak kabul ediliyordu. —Bu

(170) S. Stephani, *Lemovic Cartul.*, éd. Font-Réaulx, Nu. XCI ve XVIII.
(171) Lambert d'Ardre, *Chronique de Guines, op. cit.*, c. CL.

anlayışın sonucu olarak, o dönemde bütün gerçek hakların kazanılmasında uygulanan bir tören yapma geleneği gereği, fiefin kazanılmasında da törensel bir sözleşme yapılmakta ve bu Fransızca'da «*investiture*» adını almaktaydı. (Bu kelimenin Türkçesi yok. Olması da mümkün değil. Belki fiefleme, fieflendirme demek mümkün ama, karmaşık bir kelime yerine, bize tamamen yabancı bir kurumun özgün adını muhafaza etmenin daha uygun olacağı kanısındayım. MAK) Senyör, vassaline malı sembolize eden bir eşya vermekteydi. Bu iş için çoğunlukla, küçük bir bastonla yetiniliyordu. Ancak, bazen daha konuşkan bir simgeye ihtiyaç duyuluyordu. Örneğin, temlik edilen tarlaları hatırlatmak için bir topak toprak, silahlı hizmetleri akla getirmek için bir mızrak; eğer fief alan yalnızca savaşçı olmayıp, aynı zamanda kendi emrinde şövalyeler bulunduran bir komutansa, bir flama gibi şeyler veriliyordu. Başlangıçta oldukça karışık olan bu konuda, örfün ve hukukçuların dehası her bölgeye göre değişen bir farklılaştırma ağı dokudular. Yeni bir vassale bağış yapıldığında, *investiture* hemen biat ve yemin törenlerinin arkasından oluyordu. Asla, bunların öncesinde olmamıştır (172). Sadakat yaratan tören, mutlaka ücret yaratan törenden önceydi.

İlke olarak, herhangi bir mal fief olabilirdi. Ancak, uygulamada vassal fiefleri söz konusu olduğunda, bundan yararlananların toplumsal durumları, bazı sınırlamaları zorunlu hale getiriyordu. Bu en azından, çeşitli «teslim olma» biçimleri arasında gayet kesin çizgilerle sınıflara göre bir farklılaştırmanın ortaya çıkmasından beri böyleydi. Bir 7. yüzyıl belgesinin bizim için sakladığı bir formüle göre, bir «arkadaş»a yapılan bağış nedeniyle, ondan tarımsal angarya talep edilebiliyordu. Ama, daha sonraki çağların vassali artık elleriyle çalışmaya razı olmuyordu. Bu durumda da, başkalarının emeğiyle yaşamak zorundaydı. Böylece, bir toprak alan vassal, bu toprağın bir yandan ayni ve nakdi yükümlülüklere, diğer yandan da emek gücü cinsinden ödentilere bağlanmış doğrudan üreticileri olmasını istiyordu. Bu emek gücü sayesinde, efendinin doğrudan işletmesi için ayrılmış toprak parçasının tarımını yaptırtmak mümkün olabilecekti. Tek kelimeyle, vassal fiefleri-nin birçoğu, büyük veya küçük senyörlüklerdi. Azınlıkta kalan diğer fiefler, sahiplerine, öbürlerinde de olduğu gibi, soylu bir aylaklık ayrılacağı tanımakla birlikte, toprağın diğer bağımlıları üze-

(172) En azından, Fransanın büyük parçası gibi derinlemesine feodalleşmiş ülkelerde. İtalya'da daha değişik olmuştur.

rinde, Kilise onda biri, pazar harcı gibi bazı istisnalar dışında, herhangi bir yetki vermiyordu.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu son saydığımız haklar da toprağa bağlanmış olduğundan, Orta Çağ sınıflandırmasına göre, gayrimenkullerden sayılıyorlardı. Ancak, daha sonraları, ticarette ve idari örgütlenmede meydana gelen gelişmeler, krallıklar veya büyük prensliklerde nisbeten önemli parasal stokların oluşmasına olanak verince, krallar ve yüksek baronlar, basit gelir fiefleri dağıtabilir hale geldiler. Bu cins fieflerin toprak cinsinden bir bağlantıları olmadığı gibi, edinilmeleri için biat de gerekmiyordu. Bu «kamara» yani hazine fieflerinin birçok avantajları vardı. Hiçbir cinsten toprak devrine gerek bırakmıyorlardı. İleride göreceğimiz toprak fieflerinin çoğunun ırsi mallar haline dönüşmesine neden olan bozulmadan da kurtuluyorlardı. Böylece, en fazla bir yaşam boyu elde tutulabilen bu fiefler, alanın verene çok daha fazla tabi olmasına yol açıyordu. Bu cinsten fiefler, devlet başkanlarına, uzak dostlarından emin olma olanağını sağlıyor, hatta bu emniyet doğrudan kendilerine bağlı bölgelerin de ötesine uzanabiliyordu. Erkenden zenginliğe kavuşan İngiltere kralları, bu uygulamadan ilk yararlananlardır. İngiliz krallarının bu konudaki uygulamaları, ilk kez 11. yüzyılın sonlarında başlamış ve askeri desteğine ihtiyaç duydukları Flaman senyörleri —kontları başlarında olmak üzere— bu uygulamanın ilk taraflarından olmuşlardır. Daha sonra, rakibi olan Plantagenêt'leri her zaman taklid etmekte sektirmeyen Philippe Auguste, aynı topraklarda ve aynı usullerle rakipleriyle çekişmeye girişmiştir. Böylece, 13. yüzyılda, Staufen hanedanı hâlâ Capet hanedanının danışmanlarıyla, Capet'ler de Staufenlerin danışmanlarıyla uyuşma sağlıyorlardı. Gene bu şekilde, Aziz Louis o zamana kadar sadece vassalinin vassali olan Joinville'i doğrudan kendine bağlamıştı (173). Bazen de bu durum, iç savaşçılarla, yani senyörün evinde beslediği silah adamlarıyla ilgili olarak ortaya çıkıyordu. Evde besleme, bunların ihtiyaç duydukları malzemeyi sağlama sorununu doğuruyordu. Eğer 13. yüzyıl boyunca, senyörün kazanından beslenen vassal sayısı hızla azaldıysa, bunun temel nedeni doğrudan bakım yerine, fief biçiminde bir gelirin sürekli bir ücret olarak ilgililere bağlanmasıdır.

---

(173) 6 — G. Dept, *Les Influences Anglaise et Française dans le Comté de Flandre*, 1928, Kienast, *Die Deutschen Fürster im Dienste der Westmächte*, c. I., 1924, s. 159, c. II., s. 76 n. 2; 105 n. 2; 112; H.-F. Delaborde, *Jean de Joinville*, Nu. 341.

Ancak, acaba tamamen menkul bir gelir, meşru olarak feodal bir ilişki doğurabilir mi? Bu sorun sadece bir kelime sorunu değildir. Çünkü, vassal fiefinin çevresinde yavaş yavaş oluşturulan çok özel hukuk kurallarının nereye kadar uzanmaları gerektiğini sormak gerekir. İşte bu nedenle, farklı koşullarını ileride sergileyeceğimiz, İtalya ve Almanya'da bu tamamen feodal hukuk, en iyi biçimiyle bağımsız bir sistem haline gelmiş, feodal doktrin ve hukuk sistemi, parasal rantlardan oluşan gelir devirlerine fief denilmesine kesinlikle engel olmuşlardır. Buna karşılık, Fransa'da, zorluk hukukçuları heyecanlandırmışa benzememektedir. Askeri temliklerin eski adını kullanmaya devam eden büyük baron ve prens hanedanları, alış veriş üzerine kurulan yeni bir ekonominin özelliği olan, hemen hemen bir ücret sistemine, bu konuda bir duyarlık göstermeden geçmişlerdir.

Bis «teslim olan»ın maaşı olarak düşünülen fief temlikinin doğal süresi, ona hayat veren insan ilişkisinin süresi kadardır. Aşağı yukarı 9. yüzyıldan itibaren, vassalitenin iki yaşamı birleştirdiğine inanılıyordu. Bunun sonucu olarak da, vassalin fiefi elinde ancak, ya kendi ölümüne ya da senyörünün ölümüne kadar, ama sadece buraya kadar, tutmasının hakkı olduğu düşünülüyordu. Sonuna kadar, hukukun şekilciliğinin benimsediği kural buydu. Bu bağlamda, ilk çiftten hayatta kalanı ile, vassal ilişkisindeki muhatabının varisi arasında, bu ilişki ancak bir biat tekrarından sonra devam edebilirdi. Aynı şekilde, fief sahibinin mirasçısının fiefi muhafazası veyahut fief temlik edenin mirasçısının, fief sahibine o fiefi tekrar bırakması, ancak *investiture*'ün teyidiyle mümkün olabilirdi. Fakat olaylar, biraz sonra incelememizi gerektirecek şekilde, bu ilkelere açık bir yalanlama getirmekte gecikmediler. Fakat, bu noktada, evrim bütün feodal Avrupa'da ortak olduğundan, daha önce, şimdiye kadar ufkumuzun dışında kalan ülkelerde, buraya kadar tasvir edilen kurumların benzer veya aynılarının gelişmelerini göstermek uygun olacaktır.

AYIRIM 3

AVRUPA'DA BİR GEZİNTİ

I. Fransız Çeşitliliği : Güney-Batı ve Normandiya

Fransa'nın kaderi, Orta Çağ'dan itibaren ulusal birliğin en güçlü bağlarıyla —Mistral'in güzel sözleriyle, Rhône nehri Durance nehrine kucağını açmaktadır— başlangıçta güçlü farkların ayırdığı bir toplumlar ağını biraraya toplamak olmuştur. Bunu herkes bilir ya da hisseder. Ama, hiçbir araştırma, toplumsal coğrafya konusundaki kadar geri kalmamıştır. Bu durumda, araştırmacılara bazı kilometre taşları önermekten ileri gidemiyeceğiz.

İşte önce Güney'deki Akitanya bölgesi : Toulousain, Gaskonya ve Guyenne. Her bakımdan özgün bir yapıya sahip olan ve Frank kurumlarının etkisini oldukça hafif bir şekilde hisseden bu bölgelerde, bağımlılık ilişkilerinin yayılmasına engeller çıkmışa benzemektedir. Bu bölgede bazen küçük köylü işletmeleri, bazen de senyörlükler biçiminde olmak üzere, *alleu*'ler sonuna kadar çok sayıda var olmaya devam etmişlerdir. Buraya girmiş olmasına rağmen, fief kavramı bile, çabucak sınırının özgün niteliğini kaybetmiştir. Böylece, 12. yüzyıldan itibaren Bordeaux veya Toulouse yörelerinde en aşağısından tarımsal yükümlülükler veya tarımsal angaryaya tabi toprak temliklerini bile istisna etmeden, her tür toprak tasarrufu, fief olarak niteleniyordu. Kuzeyde, ileride açıklanacak semantik bir evrim sonucu, hemen hemen fiefle eşanlamlı hale gelmiş olan «*honneur*» (şeref) kavramının da burada başına aynı şey gelmişti. Başlangıçta, hiç kuşkusuz, bu iki kelime de kendilerine özgü özel anlamları içinde benimsenmişlerdi. Tam anlamıyla feodalleşen ülkelerin tanık olmadıkları bu anlam sapması,

sonradan ortaya çıkmıştır. Bunlar, tamamen başka adetlerin alanı olan, bölgesel bir toplumun anlamakta güçlük çektiği hukuk kavramlarıydı.

Frankların ilkel örflerindekine benzer bir «arkadaşlık» sistemine alışkın olan Rollon'un İskandinavları, buna karşılık Nuestria'ya yerleşmeleri sırasında, ulusal geleneklerinde, Galya'da geliştirilmiş olan fief ve vassalite sistemine benzer birşey bulamadılar. Ancak, şefleri bu sisteme şaşırtıcı bir esneklikle uydular. Prensler, bu fethedilen toprakta olduğu kadar hiçbir yerde feodal ilişkiler ağını otoriteleri lehine kullanamadılar. Ama, toplumun derin tabakalarında bazı ekzotik çizgiler, ana dokuyu gene de delmeye devam ettiler. Garonne kıyılarında olduğu gibi Normandiya'da da, fief kavramı kısa sürede her türlü toprak devrini kapsar hale geldi. Ama, bu oluşum, Güney'dekiyle tamamen aynı nedenlerle ortaya çıkmamıştı. Çünkü, öyle görünüyor ki, Kuzey'de son derece güçlü olan sınıf farklılığı duygusu ve buna bağlı olarak, yaşam tarzına göre toprağın niteliğinin değişmesi olgusu, Güney'de atlanmıştı. Bu konuda bir kanıt, «*vavasseur*»ler için getirilen özel kurallardır. Kelimenin bizatihi kendinin olağanüstü bir tarafı yoktur. Roman dillerinin konuşulduğu bütün bölgelerde, bu terim askeri fief sahipleri zinciri içinde en altta yer alanları, yani kral ve yüksek baronlara nazaran sadece vassalin vassali'ni *(vassus vassorum)* belirliyordu. Fakat, Normandiya *vavasseur*'ünün özelliği, malından ötürü üzerine bindirilen yüklerin çeşitliliğindeydi. *Vavasseur*'ler Normandiya'da bazen atlı, bazen yaya olan askerlik hizmetinin yanı sıra, ayni ve nakdi yükümlülükler, hatta, angarya ile de karşılaşabiliyorlardı. Böylece, bunların elindeki toprakların statüsü, yarı fief ,yarı bağımlı köylü toprağı olarak ortaya çıkıyordu. Bu anormal durumda, Viking döneminin bir kalıntısını görebilir miyiz? Kuşkuları yok etmek için İngiliz Normandiya'sına bir bakmak yeterli olacaktır. Yani «Danimarka Yasası»na tabi Kuzey ve Kuzey-Doğu kontluklarına bakmamız gerekmektedir. Burada da *dreng* adı verilen —bu kelime de tıpkı vassal gibi, başlangıçta «oğlan» anlamına gelmekteydi ve açıkça kuzeyli olan bu terim istiladan hemen sonra Sen kıyılarında kullanılmıştır (174) —bu cinsten bağımlı kimselerin de topraklarında benzeri bir yük ikilemi ortaya çıkmaktaydı. Zaman içinde billurlaşmış sınıflandırmaların tutsağı

(174) İngiliz *dreng*'leri konusunda en iyi çalışma Lapsley tarafından sunulan ve *Victoria County Histories Durham*, c. I., s. 284'de yer alanıdır; Bkz. Joliffe, *Nurthumbrian Institutions, in, English Historical Review*, c. XLI, 1926.

olan hukukçular, sonraki yüzyıllarda *vavasseur* ve *dreng* konusunda büyük sıkıntılarla karşılaşacaklardır. Her türlü faaliyetin üstünde, silah kullanımına ayrı bir yer veren bu Dünya'da «kuzey Adamları»nın, hâlâ İrlanda efsanelerinde görüldüğü gibi, köylü yaşamıyla savaşçı yaşamını, hiçbir uçurumun ayırmadığı toplumsal konumlarının inatçı anısı, çok kimseyi rahatsız etmekteydi.

II. İtalya

Lombard'ların İtalya'sı ani bir şekilde Galya «teslim olma» anlaşmalarına hemen her noktada benzeyen kişisel ilişki uygulamalarının ortaya çıkışına tanık olmuştu. Bu benzerlik, kişinin kendini bağımlı hale getirmesinden, askeri «arkadaşlık»a kadar bütün ilişki çeşitleri için geçerliydi. En azından, krallar, dükler ve başlıca şeflerin etrafındaki savaş «arkadaşları» halk germencesindeki kelimeyle, *gasindi* olarak anılmaktaydılar. Bunlardan birçoğuna toprak veriliyordu. Ama eğer itaatlerini geri çekerlerse, çoğunlukla toprakları de geri vermek zorundaydılar, çünkü bu türden ilişkilerin başlangıcında, her yerde görüldüğü gibi, bağın kesinlikle çözülmez olma niteliği yoktu. Krallıktan dışarı çıkmamak koşuluyla, yasa özgür Lombard'a «soyuyla birlikte istediği yere gitme» hakkını özellikle tanıyordu. Ancak, hizmetlerin ödüllendirilmesi türünde özelleşmiş malların, bir hukuki kategori olarak açıkça belirmesi, Lombard devletinin Karolenj devleti içinde erimesinden önce meydana gelmişe benzememektedir. *Beneficium* İtalya için Frank ülkesinden ithal edilen bir nesne olmuştur. Kısa bir süre sonra, kurumun anavatanında olduğu gibi, heryerde bu kavram yerine «fief» denilmek yeğlenmiştir. Oysa, Lombard dili bu kelimeye menkul mal anlamında zaten sahiptir. Fakat, 9. yüzyılın sonundan itibaren, askeri temliklerin varlığı, Lucques civarında kanıtlanmıştır (175). Aynı zamanda, Galya-Frank dilinden gelen «vassal» yavaş yavaş *gassindus*'un yerine geçmeye başlamış ama, *gassindus* da daha dar bir anlam kazanarak, efendinin evinde beslenmeyen silahlı takipçiyi ifade eder hale gelmiştir. Böylece, yabancı egemenliği gerçeklerin üstüne bile damgasını vurmuştur. Sadece, fetih savaşının harekete geçirdiği toplumsal bunalım —bu konuda bir Karolenj fermanının ilginç tanıklığı vardır (176)— değil, sadece buraya

(175) P. Guidi et E. Pellegrinetti, *Inventari del Vescovato della Cattedrale e di Altre Chiese di Lucca, in, Studi e Testi Pubblicati Per Cura degli Scrittori della Bibloteca Vaticana*, c. XXXIV, 1921, Nu. 1.

(176) Copitularia, c. I., Nu. 88.

göç edip yüksek görevleri ele geçiren aristokrasinin ihtirasları, her türden bağımlılığın artışına yol açmamışlardı. Buna daha çok neden olan, Alplerin öte tarafında olduğu gibi, bu yanında da Karolenjlerin başlangıçta oldukça gevşek olan, kişisel bağımlılık ve toprağa bağımlılık sistemini, düzenleyip yaymalarıdır. Eğer, bütün Avrupa ülkeleri içinde, en fazla Kuzey İtalya'daki vassalite ve fief sistemi Fransa'ninkine yaklaştıysa, bunun nedeni, her iki tarafta da ilk koşulların hemen hemen aynı olmasıydı. Temelde, Roma «müşterilik» sistemine Germanya'nın geleneklerinin karıştığı, aynı cinsten bir toplumsal doku vardı. İlk Karolenjler, örgütleme denemelerini bu hamur üzerinde çalışarak yaptılar.

Ancak, yasama faaliyeti ile hukuk eğitiminin hiçbir zaman kesintiye uğramadığı bu topraklarda feodal ve vassalik hukuk çok erkenden ,Fransa'da olduğunun tersine, oldukça kaypak ve tamamen sözel bir geleneksel ve hukuksal kavramlar bütünü olmaktan uzaklaşmıştır. 1037'den itibaren, bu konuda İtalya kralları —bunlar gerçekte Alman asıllıydılar— tarafından çıkartılan kararnamelerin etrafında bu yasaların yorumlarıyla birlikte, «iyi bir eğitimin yollarını» gösteren büyük bir teknik edebiyat ortaya çıktı. Bu konudaki başlıca parçalar, bilinen *Libri Feudorum* halinde biraraya getirildiler. Ama, bu metinlerin sergilediği vassalite hukuku farklı bir özellik göstermektedir. Ağız ve el biati bunlarda asla zikredilmemiştir. Bu metinlere göre, bağımlılık yemini sadakat bağını kurmak için yeterli görülmüşe benzemektedir. Gerçeği söylemek gerekirse, bunda çağın tüm doktrin çalışmalarına uygun düşen bir sistemleştirme ve gerçekten saptırma hareketinin payı vardır. Uygulamaya ilişkin belgeler, feodal çağlarda İtalya'da Frank tipinde biatin uygulandığını kanıtlamaktadırlar. Ancak bu durum, her zaman, hatta çoğunlukla bile ortaya çıkmamaktadır. Çünkü, bu cins tören, bağın oluşumu için mutlaka gerekli görülmemektedir. Bu ithal malı tören, her türlü biçimselliğin dışında anlaşmalar yapmaya alışık, dağların ötesindeki bu hukuk anlayışı tarafından pek de benimsenmemiştir.

İtalya'nın başka bir bölgesindeki —Saint Pierre mal varlığı— öyküsüyle, vassal fiefi kavramı üzerine aydınlık getirilmiştir. 999'da İmparator III. Otton'un tercihi sayesinde, Akitanya'nın göbeğinde doğmuş ve hareketli kariyeri sırasında, eski Frank ülkesinin olduğu kadar Lombard İtalya'sının da monarşileri ve büyük kilise prenslikleri hakkında deney edinmiş bir adam, Papalık makamına yükseldi. Bu, papalık adı II. Silvestre olan Gerbert d'Aurillac'dı.

Gerbert d'Aurillac papa olunca farketti ki, kendinden öncekiler fief hakkında bir bilgiye sahip olmamışlar. Hiç kuşkusuz, Roma kilisesinin de «adamları» vardı. O da onlara toprak dağıtmaktan geri kalmamıştı. Ama bunu yaparken hâlâ eski Roma biçimlerini, örneğin özellikle *emphytéose*'u kullanıyordu. Başka tipten bir toplumun ihtiyaçlarına uygulanmış bu sözleşmeler içinde, yaşadıkları anın gereklerine çok kötü cevap veriyorlardı. Bunlar, kendiliklerinden hizmet koşulu içermiyorlardı. Geçici olan ama birçok kimsenin yaşamı boyunca süren bu temlikler, toprağın kuşaktan kuşağa verene geri dönmesini sağlayan kurtarıcı özelliğe sahip değillerdi. Gerbert bunların yerine gerçek fiefler koymak istedi, nedenini de söyledi (177). Eğer çok yüksek bir başarıya ulaşmamışsa da, bu ilk denemeden sonra fief ve biat yavaş yavaş, Papalık yönetiminin uygulama çerçevesine girmiştir. Çünkü, askeri sınıfa ihtiyaç duyulunca, bu ikili kurumsal yapı kaçınılmaz olmaktadır.

III. Almanya

Clovis tarafından kurulan Frank devletinin ayrılmaz parçaları olan Moselle ve Ren havzaları, sonradan Karolenj gücünün odaklarından biri olmuştur. Kesin olarak 10. yüzyılda oluşan Alman devleti bu bölgeden hareketle, o döneme kadar Galya—Frank toplumunun özelliği olan, büyük insan ve kurum kaynaşmasının dışında kalmış geniş toprakları biraraya getirmiştir. Ren'den Elbe'ye kadar olan alanı kapsayan ve sadece Charlemagne'dan itibaren batılaşmış olan Saxon ovası özellikle bu durumdaydı. Ancak, fief ve vassalite uygulamaları, gene de Ren ötesi Almanya'nın bütünü üzerinde yayıldı. Ama, özellikle Kuzey'de olmak üzere, bu uygulamalar eski Frank ülkesinde olduğu kadar toplumsal bünyenin derinliklerine ulaşamadılar. Üst sınıflar tarafından, Fransa'daki düzeyde, kendi mevkilerine uygun bir ilişki olarak benimsenmeyen biat, ilkel yapısına daha uygun bir durumda kaldı. Yani, Almanya'daki biçimiyle biat çok daha saf bir bağımlılık ilişkisi idi. Vassali hemen hemen senyör düzeyine ulaştıran, ellerini teslim etme törenine dostluk öpücüğünün eklenmesi, Almanya'da çok istisnai olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta büyük sülalelerin şeflerinin hâlâ yarı-kölelik olarak gördükleri bağlantılara, girmekten kaçınmış ol-

(177) Terracine'e ilişkin sözleşme hakkında (26 Aralık 1000) bkz. Jordan, *Das Eindringen des Lehnwesens in das Rechtsleben der Römischen Kurie, in Arehiv Für Urkundenforschung*, 1931.

maları mümkündür. Anlatıldığına göre, 12. yüzyılda Welf sülalesinin büyüklerinden biri oğlunun krala biat ettiğini öğrendikten sonra, yasal olarak «soyluluğu» ve «özgürlüğüne» bir saldırı olarak gördüğü bu olaydan ötürü o kadar büyük bir kızgınlığa kapılmıştır ki, bir manastıra kapanmış ve ölünceye kadar suçlu oğlunu görmeyi reddetmiştir. Soy zincirleri hakkında yanlışlarla dolu ve karmaşık olan gelenek, mutlak bir doğruluğa sahip değildir. Teşhisleri de pek doğru değildir. Çünkü feodal dünyanın geri kalan kısmında böyle bir olaya rastlanmamıştır.

Diğer yandan, silahlı hizmet ile toprağın işlenmesi arasındaki çelişki, yani bir başka açıdan sınıf farklılaşmasının gerçek temeli, Almanya'da oluşmak için, uzun süre beklemek zorunda kalmıştır. 10. yüzyılın ilk yıllarında, kendi de bir Saxon olan kral I. Henri, Saksonya'nın Slavlar ve Macarlar tarafından sürekli tehtid edilen doğu sınırında tahkim edilmiş destek noktaları kurmayı düşündüğünde, buraların korumasını, söylendiğine göre, 9'ar kişilik gruplara vermişti. İlk 8 kişi kalenin civarında oturuyor ve sadece alarm durumunda kaleye geliyorlardı. Dokuzuncu ise, kalede sürekli olarak yaşıyor ve arkadaşları için ayrılmış ev ve yiyeceklere göz kulak oluyordu. İlk bakışta bu sistem, çeşitli Fransız şatolarının korunması için aynı zamanlarda geliştirilen ilkelere benzemektedir. Ancak, daha yakından bakıldığında, çok derin bir fark ortaya çıkmaktadır. Saxon sınırlarının bu muhafızları, Batı'nın «kale muhafızı» vassalleri gibi geçimliklerini bazen efendi tarafından yapılan dağıtımlardan, bazen de kendilerine bu iş için verilen fieflerden sağlamıyorlardı. Bunlar toprağı bizzat elleriyle işleyen gerçek köylülerdi : *agrarii milites.*

İki özellik, Alman toplumunun Orta Çağ'ın sonuna kadar bu geri kalmış feodalleşmesini teyid etmektedir. Önce, özellikle şef *alleu*'leri olmak üzere, *alleu*'lerin sayı ve kapsamı. Bavyera ve Saksonya dükü Welf Aslan Henri, İmparatordan aldığı fieflerde, 1180'deki mahkeme sonucu, mahrum bırakıldığında, çocuklarının ellerinde bulunan *alleu* topraklar o kadar fazla sayıdaydı ki, bunlarla gerçek bir prenslik oluşturulabilinirdi. Nitekim, 75 yıl sonra İmparatorluk fiefi haline dönüşen bu topraklar, ileride kurulacak olan Germen konfederasyonunda yer alacak olan Brunswick ve Luneburg dükalıklarını meydana getirmişlerdir (178). Diğer yandan, Alman-

(178) Bkz.: L. Huttebrauker, *Das Erbe Heinrichs der Lowen, in, Studien und Vorarbeiten zum Historischen Atlas Niedersachsens,* H. 9, Göttingen, 1927.

ya'da fief ve vassalite hukuku, Fransa'da olduğu gibi tüm hukuk ağının içine karışmış bir düzenleme olmak yerine, erkenden, bu konuların ancak özel mahkemelerin yetki alanına giren ve yalnızca bazı toprak veya kişilere uygulanabilen ayrı bir sistem olduğu kavrayışına ulaşılmıştır. Bu aşağı yukarı, bugün Fransız sisteminde ticaret ve tüccar işlemlerinin medeni hukukun dışında tutulmasına benzemektedir. Almanya'da bütün 13. yüzyıl büyük hukuk kitapları, *Lehnrecht*: fief hukuku ile *Landrecht*: ülkenin genel hukuku ayırımını yapıyorlardı. Bu ikilem, Beaumanoir'ın düşünde bile göremeyeceği kadar Fransız sistemine uzak bir olaydı. Bunun anlamı, yüksek sınıflarda bile feodal sayılamayacak hukuksal ilişkilerin kurulmuş olduğuydu.

IV. Karolenj İmparatorluğunun Dışında Kalan Anglo-Saxon İngilteresi ve Asturias-Leon Krallıklarının İspanyası

En kötü zamanlarda bile teknelerin gidip gelmeye devam ettikleri, Manşın ötesindeki Büyük Britanya'nın barbar krallıkları, Frank etkilerinden tam anlamıyla kurtulabilmiş değillerdi. Karolenj devletine duyulan hayranlık, öyle gözükmekte ki, Ada monarşilerinin çoğu zaman gerçek taklid girişimlerine yol açmıştır. Diğer birçoğu arasında, bu konuda bir kanıt, bazı sözleşmeler ve bazı anlatı metinlerinde, Fransızca'dan alındığı açıkça belli olan vassal kelimesinin ortaya çıkmasıdır. Fakat bu yabancı etkiler tamamen yüzeyde kalmışlardır. Anglo-Saxon İngiltere'si, feodalite tarihçesine doğal deneylerin en değerlilerinden birini sunmaktadır. Yani, germen tabanına bağımlı bir toplumun 11. yüzyılın sonuna kadar hemen hemen kendiliğinden evrimini.

Anglo-Saxon'lar çağdaşlarının hiçbirinde olmadığı kadar halk veya kan bağlarında, küçüklerin koruma, büyüklerin de güç güdülerini tatmin edecek şeyleri tamamen buluyorlardı. 7. yüzyılda, o zamana kadar yazılı kaynaktan yoksun bir tarihin gözlerimizi örten örtüsü kalktığından itibaren, iki yüzyıl sonra Danimarka istilasının büyük kargaşasının sonuca ulaştıracağı bir bağımlılık sisteminin parçalarını görmekteyiz. Başlangıçtan itibaren yasalar bu ilişkileri tanımışlar ve düzenlemişlerdir. Bu ilişkiler, eğer astın biatini gösteriyorlarsa, latince *commendatio* terimiyle, tersine eğer efendinin üstlendiği bir korumayı vurguluyorlarsa, Germence *mund* terimiyle ifade ediliyorlardı. En azından 10. yüzyıldan itibaren krallar bu ilişkileri teşvik ettiler. Bunların kamu düzeni için yararlı

olduğunu düşünüyorlardı. Örneğin 925'le 935 yılları arasında kaydedilmiş, Aethelstan adında birinin senyörü yoktur. Eğer bu durumun yasal yaptırımların uygulamasına zararlı olduğu farkedilirse, ailesi kamu mahkemesi önünde ona bir lord belirlemek zorundadır. Eğer, aile bunu istemezse veya yapamazsa, Aethelstan yasa dışı sayılacak ve onu kim rastlarsa, bir haydutmuş gibi öldürebilecektir. Kural açık bir şekilde, hükümdarın doğrudan otoritesine bağlanacak kadar yüksek kişilere dokunmuyordu. Bunlar, kendilerini bizzat savunabilecek düzeydeydiler. Ama, olay bu haliyle —Aslında etkilerin nerelere kadar uzandığını tam bilemiyoruz— Charlemagne ve varislerinin asla iddia etmeye cesaret edemedikleri yönlere doğru ilerliyordu (179). Krallar da bu ilişkileri kendi lehlerine kullanmaktan geri kalmadılar. Kralların kişisel bağımlılarına «*thegn*» adı veriliyordu. Bunlar, Karolenj *vassi dominici*'si gibi, krallığın her tarafına dağılmış bir durumda olmanın ötesinde, özel bir kan bedeli tarifesiyle korunmaktaydılar. Bunlar bulundukları yerde kamu gücünün gerçek birer temsilcisi gibi davranmaktaydılar. Tarihin her zaman kabul etmek zorunda kaldığı, gelişme eğrisindeki bir sapma sonucu, İngiltere'de bağımlılık ilişkileri, Norman istilasından önce asla, aşağı yukarı Merovenj Galya'sındakine benzer hâlâ kaypak aşamanın ötesine geçememişti. Bunun nedenini Danimarka savaşlarıyla derinden yaralanan bu devletin zayıflığından çok, özgür bir toplumsal yapının kendini sürdürmesinde aramak gerekmektedir.

Kral ve büyüklerin etrafını çeviren silahlı adamlar, erkenden, heryerde olduğu gibi burada da bağımlılar kalabalığı içinde ön plana çıkmışlardı. Bu savaşçıları ifade etmek için birbirleriyle rekabet eden veya birbirlerini izleyen kelimeler kullanılmıştı. Daha önce de çok kereler karşılaştığımız *gesith; gesella*, yani salon arkadaşı; *thegn*, uzaktan yunanca *teknon*'u çağrıştıran bu kelime, vassalde de olduğu gibi, ilk anlam olarak «genç çocuk»u ifade ediyordu; *knight*, bu Almanca'daki *knecht*'le aynı kelime olup, hizmetçi veya köle anlamına gelmekteydi. Knut'dan itibaren, kralın ve büyüklerin silahlı takipçilerini ifade etmek için iskandinavca-

(179) Aethelstan, II., 2 — Mersen'de 847 yılında sofu *Louis*'nin 3 oğlu arasında yapılan anlaşmaların arasında, Kel Charles'ın açıklamasında şu cümle yer almaktadır: «Volumus etiam ut unusquisque liber homo in nostro regno seniorem, qualem voluerit, in nobis et in nostris fidelibus accipiat.» Fakat İmparatorluğun çeşitli paylaşımlarındaki tavırlardan anlaşıldığına göre, «volumus» burada «izin veriyoruz» anlamına gelmekte olup «emrediyoruz» olarak yorumlanamaz.

dan alınan *housecarl* (ev delikanlısı) kelimesi kullanılmaya başlandı. Senyöre —en büyük askeri güce sahip olanından, basit bir «yeminli»nin hatta bir kölenin efendisine kadar— ise *hlaford* (Bugünkü İngilizce'deki lord kelimesi buradan gelmektedir) denilmekteydi. Bu kelimenin tam anlamı «ekmek veren»di, evinde toplanan adamlarına ise, «ekmek yiyiciler» *(hlafoetan)* deniliyordu. Lord bir koruyucu olduğu kadar, bir de adamlarının boğazına bakan kimseydi. İlginç bir şiir, şefinin ölümünden sonra yeni bir «hazine dağıtıcı» bulmak için yollara düşmek zorunda kalan şu savaş arkadaşlarından birinin yakınmalarını anlatmaktadır. Koruma, şefkat ve yaşam için gerekli zevklerden mahrum kalan, bir cins toplum-dışının yürek paralayıcı şikâyetleri: «Zaman zaman rüyasında senyörüne sarıldığını ve onu öptüğünü, başını ve ellerini eskiden olduğu gibi, bağışların geldiği yüksek koltukta oturanın, dizlerine koyduğunu görmektedir. Sonra dostsuz adam uyanır ve önünde sadece belirsiz karanlıklar görür... Büyük salonun sevinçleri nerede? Parlak şarap kupası nerede?»

Alcuin 801'de, York Başpiskoposunun etrafındaki silâhlı muhafız takımından söz ederken, bunların içinde yan yana, «soylu savaşçılar» ve «soylu olmayan savaşçılar»ın varlığını işaret ediyordu. Bu tanıklık, hem başlangıçta bu cins birliklere özgü karışıklığı, hem de gene de daha o andan itibaren mevki farkını gözetme konusundaki gayreti belirlemekteydi. Anglo-Saxon belgelerinin bu konuda bize sağladıkları hizmetlerden biri, Merovenj kaynaklarının acınacak fakirliğinin ortaya çıkaramadığı illi bir bağın altını çizmektir. Farklılaşma eşyanın tabiatındaydı ama, öyle görünüyor ki, bu silah adamlarını toprağa yerleştirme gayretiyle çabuklaşmıştır. Temliklerin genişlik ve doğasının toprak verilen adamın niteliğine göre değişmesi, gerçekte zıtlaşmayı açıkça görülür hale getiriyordu. Terminoloji farklılaşması kadar hiçbir şey bu konuda açıklayıcı olamaz. Biraz yukarıda sayılan kelimelerden bazıları, sonunda kullanılmaz hale gelmişlerdir. Diğerleri ise, ya yukarı ya da aşağı doğru özelleştiler. *Geneat*, 7. yüzyılın başında gerçek bir savaşçı ve oldukça büyük bir kimseyken, 11. yüzyılda artık öbür köylülerden ayrılmayan basit bir kiracı çiftçi haline gelmişti. Çünkü, artık ne efendinin yanında nöbet tutmakta, ne de haberlerini taşımaktaydı. Bunun tersine *thegn*, çok daha önemli askeri bağımlıların sıfatı olmaya devam etmiştir. Fakat, böylece adlandırılan bireylerin çoğu, yavaş yavaş toprakla donatıldıklarından, kısa bir süre sonra, şefin yanında oturan ve topraklarına çekilmiş olan muhafızların bütün ev ve silah görevlerini ele geçiren, silah

adamlarını belirlemek için yeni bir terime ihtiyaç duyulmuştur. Bu terim, antik köleyi çağrıştıran anlamından artık temizlenmiş olan *knight*'dır. Ancak, toprak cinsinden ücret edinmeye doğru hareket o kadar güçlüdür ki, Norman fethinin arefesinde birçok *knight*, artık kendi topraklarına kavuşmuş durumdadır.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu kelime düzeyindeki farklılıkların hareketliliği, olgusal düzeydeki farklılaşmanın ne denli tamamlanmış olarak kaldığını işaret etmektedir. Bu konuda bir başka tanıklık, bize bağımlılık sözleşmelerinden gelmektedir. Bu sözleşmeler, toplumsal yüklemleri ne olursa olsun, sonuna kadar bazen ellerini teslim etme törenine tanık olmuşlar, bazen de bundan vazgeçildiğini görmüşlerdir. Frank Galya'smda sonunda vassalite ile «teslim olma»nın aşağı biçimlerini birbirlerinden çok net bir çizgiyle ayırmayı başaran büyük farklılaşma ilkesi, iki yanlıydı. Bir yandan, iki yaşam tarzı ve buna bağlı olarak yükümlülükler arasındaki uyuşmazlık —savaşçının yükümlülüğü ile köylünün yükümlülüğü—, diğer yandan da özgürce seçilen bir hak olarak, yaşam boyu bağ ile ırsi bağımlılıkların arasında kazılan uçurum. Oysa, bu faktörlerden ne biri ne de diğeri, Anglo-Saxon toplumunda aynı derecede etki yapmamışlardı.

Agrarii Milites «Köylü savaşçılar» : daha önce Almanya'da rastladığımız bu deyim, 1159'da İngiltere'nin fetihle tamamen alt üst olmayan yapısının yabancı kralının emrine verdiği geleneksel askeri güçlerinin bazı unsurlarını ifade amacıyla, bir kronikçi tarafından kullanılmıştır (180). Bu dönemde, geçmişten kalmış bazı anılardan öteye gitmeyen bazı uygulamalar, bir yüzyıl öncesinde geniş bir hareket alanı bulmamış mıydı? Hem silah adamı hem de köylü olan bu *geneat*'ler veya bu *radman*'ler, 10. yüzyılda ellerindeki topraklara karşılık maiyette bulunma ve postacılık hizmetlerinden başka, ayni ve nakdi ödemelerle, angarya yükümlülüğüne de tabi değil miydiler? Hatta, bazı *thegn*'ler bile toprakları karşılığı askeri hizmetin yanında angaryaya koşulmuyorlar mıydı? Böylece, herşey türlerin karışıklığını ayakta tutmaya katkıda bulunmaktadır. Gerçek etkisini bilmediğimiz halde, sınıf farklılaşması alışkanlığını yerleştirdiğini anladığımız bu Galya-Romalı alt-dokusunun yokluğu, Kuzey uygarlıklarının etkisi —bu etki özellikle, derinlemesine iskandinavlaşmış kuzey kontluklarında ortaya çıkıyordu. Buralarda daha önceden tanıdığımız *dreng*'lerin yanı sıra,

(180) Robert de Torigny, éd. L. Delisle, c. I., s. 320.

köylü *thegn*'lere de rastlanıyordu—; nihayet, ata çok düşük düzeyde önem verilmesi gibi olgular, bu karışıklığın başlıca nedenlerini oluşturmaktaydılar. Ata önem verilmemesi demek, Anglo-Saxon fief sahiplerinin donatımlı atları olmadığı anlamına alınmamalıdır. Ama, bunlar savaş sırasında yere inmeyi yeğliyorlardı. Hastings savaşı özünde bir piyade ordusunun, süvarinin manevralarıyla yaya güçlerini destekleyen bir orduya yenilmesidir. Fetih öncesi İngiltere, kıta için alışılmış olan vassal ve şövalye özdeşliğini hiçbir zaman bilememiştir. Eğer, Normanların gelişinden sonra, *knight* hiç tereddütsüz bu kelimelerden ikincisini çevirmek için kullanılmaya başladıysa, bunun temel nedeni, istilacılar tarafından ilk önce Adaya getirilen şövalyelerin çoğunlukla *knight*'ların çoğu gibi, topraksız savaşçılar olmalarıydı. Çarpışma esnasında bir savaş atını yönetebilmek ve at üstünde ağır silahları kullanabilmek için gereken uzun eğitim ve sonrasındaki çalışmalar, toprağında oturan birinin ulaşmasının mümkün olmadığı hedeflerdi.

Başka yerlerde ortaya çıkan bağın uzun veya kısa süreli olmasından doğan farklılığın İngiltere'de güçlü bir şekilde ortaya çıkmasına olanak yoktu. Çünkü —kendiliğinden de anlaşılacağı üzere, basit kölelik ilişkileri hariç—, bütün düzeylerdeki bağımlılık ilişkileri oldukça kolay bir tarzda çözülebiliyordu. Gerçekte, yasalar bir adama senyörünün rızası olmadan, onu terketmesini yasaklıyordu. Fakat, eğer hizmet karşılığı verilen mallar geri alındıysa, bu rıza aranmayabilirdi. 1(Ö

Sonsuza kadar yenilenebilen «lord arama», özgür adamın vazgeçilmez haklarından biri sayılmaktaydı. Aethelstan, «bu ona hak olarak tanındığından itibaren hiçbir senyör bunu engellememelidir» demektedir. Gerçekte, özel sözleşmelerin hükümleri, bölgesel veya ailesel örfler, gücü kötüye kullanma gibi durumlar, çoğu zaman kurallardan daha güçlüydüler. Bu nedenle, birçok tabiyet bağı, yaşam boyu, hatta irsi hale geliyordu. Bazıları çok mütevazi koşullarda olan birçok bağımlı, *Domesday Book*'un da belirttiği gibi, «başka bir senyöre doğru gitme» hakkını koruyamamışlardı. Diğer yandan, kişisel ilişkiler rejimini destekleyecek herhangi bir toprak ilişkisi sınıflandırması da yoktu. Hiç kuşkusuz ,senyörlerin birinci vassalite çağında, sadık bendelerine temlik ettikleri toprakların çoğu, kıtada da olduğu gibi, bütün hakların devri biçimindeydi. Geri kalanları ise, bunun tersine, sadakat sürdükçe muhafaza edilebilmekteydiler. Bu geçici temlikler, Almanya'da olduğu gibi borç *(laen,* latince *praestitum)* adını taşıyorlardı. Fakat,

her ölümde veren'e geri dönen bir mal-ücret kavramının açıkça geliştirildiği görülmemektedir. Worcester başpiskoposu, 11. yüzyılın başında, bu cins toprakların hem itaat, hem çeşitli tarımsal yükümlülükler, hem de askeri hizmet karşılığı olduğunu söylemektedir. Bunu yaparken de, Kilise'nin alışık olduğu, eski bir uygulama olan üç kuşak boyu kiralama uygulamasını gözönüne almaktadır. Bazen de, bu ilişkide toprak ve insan bağı birbirlerinden bağımsız olabilmektedir. Günah çıkartıcı Edouard döneminde, bir kilise senyöründen, 3 kuşak boyu toprak alan bir kimse, aynı zamanda «bu anlaşma süresince, bu toprakla birlikte, istediği senyöre gitme» iznini de almıştır. Bunun anlamı, hem kendini, hem toprağı, temlik edenden başka birine «teslim edebileceği»dir. Bu ikilem, Fransa'da aynı dönemde, en azından yüksek sınıflarda, düşünülmesi bile mümkün olmayan bir olguydu.

Anglo-Saxon İngiltere'sinde, koruma ilişkilerinin bir toplumsal birleştirici olarak önemli rol oynamalarına karşılık, diğer bağların önüne geçebilmeleri için daha çok zaman gerekliydi. Senyör, adamlarından alenen sorumlu olmaktaydı. Ama, efendi ile bağımlı arasındaki bu dayanışma, yasayla düzenlenen eski soy ve komşu grupları dayanışmaları tarafından gölgelenmekteydi. Aynı şekilde, halkın bütün bireylerinin, zenginlikleriyle orantılı olarak, askerlik hizmetiyle yükümlü olmaları uygulaması sürmekteydi. Ancak, bu alanda son derece aydınlatıcı iki gelişme meydana gelmiştir. Krala iki cins savaşçı tam teçhizatla hizmet etmekteydiler. Bunlardan birincisi, aşağı yukarı Frank vassalinin eşi olan kendi *thegn*'i, ikincisi de belli bir serveti olan sade özgür adamlar. Genelde *thegn* üyeleri de fakir kimseler olmadıklarından, doğal olarak bu iki grup arasında kesişme olmaktaydı. Böylece, 10. yüzyıla doğru, *thegn* denilince —burada kastedilen kral *thegn*'i— belli ayrıcalıkları olan, krala doğrudan yemin etmemiş olsalar bile, yeterli genişlikte topraklara sahip, hatta, saygın deniz aşırı ticareti kârla yürüten, bütün özgür kral uyruklarını kastetmek adet haline gelmişti. Bunun sonucu, aynı kelime, hem kişisel tabiyet sonucu ortaya çıkan bir durumu, hem de belli bir ekonomik sınıfa mensup olmayı belirliyordu. Bu ikilem, çelişki düşüncesine karşı son derece duyarsız zihinlerde bile, insanın bir başka insana bağımlılığının çok da güçlü bir ilişki olmadığı inancını doğurmaktadır. Çünkü, bu zihniyete göre, eğer böyle olsaydı, başka hiçbir ilişki onunla aynı düzeyde düşünülemez ve onunla kıyaslanamazdı. Bu bağlamda, belki de Anglo-Saxon uygarlığının çöküşünü, eski toplumsal kadroların erimesini görmesine rağmen onların yerine iyi

tanımlanmış ve net bir şekilde hiyerarşik hale getirilmiş bir bağımlılık kalkanı ikâme edemeyen bir toplumun sonu olarak yorumlamak pek de yanlış olmayacaktır.

İberya yarımadasında, tamamen özelleşmiş bir karşılaştırma alanı peşinde olan feodalite tarihçisinin bakacağı yer, Kuzey-Doğu İspanya değildir. Karolenj imparatorluğundan kopan bir uç olan Katalonya, Frank kurumlarının damgasını çok derinlemesine taşımaktaydı. Aynı şekilde, ama daha az doğrudan bir biçimde komşu Aragon'da bu durumdaydı. Bunların tersine olarak, Asturias-Leon bölgesi toplumlarının yani, Asturias, Leon, Kastilya, Galiçya, daha sonra Portekiz'in toplumsal yapıları özgündü. Ne yazık ki, bu keşif gezisi fazla uzaklara götürülemez. İşte, aradan görebildiklerimize dair birkaç kelime (181).

İlk krallar ve aristokrasi tarafından aktarılan Vizigot toplumunun mirası ve o dönemde bütün Batı için ortak olan yaşam koşulları, burada da, başka yerlerde olduğu gibi, bağımlılık ilişkilerinin gelişmesini teşvik etmişlerdir. Özellikle, şeflerin normalde *criados*'ları adını verdikleri, yani kendi «beslemeleri» olan iç savaşçılara sahiptiler. Bunlardan, bazı metinlerde «vassal» olarak da söz edilmekteydi. Fakat, bu terim, hem başka bir dilden gelmeydi, hem de kullanımı enderdi. Ama, kullanılmasındaki başlıca yarar, diğerlerine nazaran, iberik dünyasından bağımsız olan bu sektörün, Pireneler ötesi feodalitenin etkisiyle gelişme halinde olduğunu hatırlatmasıydı. Birçok Fransız şövalyesi ve papazının tepeleri aşıp, İspanya'ya indiği bir ortamda zaten başka türlü olabilir miydi? Aynı şekilde, biat kelimesi ve onunla birlikte törenine de zaman zaman rastlanmaktaydı. Fakat, yerli «teslim olma» hareketi başkaydı. Bu çok daha gevşek bir biçimselliğe sahip ve sıklıkla tekrarlandığından, basit bir saygı ifadesi olarak algılanabilecek bir hareket olan, el öpme idi. *Criados* kelimesinin herşeyden önce, efendinin evinde kalan sadık bendeleri çağrıştırmasına rağmen ve *Cid Şiiri* hâlâ kahramanının takipçilerini «ekmeğini yiyenler» olarak tanımlamasına karşılık, heryerde gıda maddesi ve hediye dağıtımının yanı sıra, toprak bağışlarına doğru evrim, burada da kendini hissettirmeye başlamıştır. Ancak, bu gelişim, burada daha ılımlıdır. Çünkü, Arapların elinde bulunan topraklara yapılan ta-

(181) Asturias-Leon kurumları hakkında Savua arşivcisi M. P. Bernard'ın dostça uyarılarına çok borçluyum.

lan akınları, kralların ve büyüklerin ellerine ganimet nedeniyle, olağandışı gelirlerin geçmesine neden olmaktaydı. Bu arada, hizmetle yükümlü ve sadakat gösterilmediği zaman geri alınabilen cinsten temlik kavramı da, oldukça net bir şekilde belirmiştir. Yabancı kelime haznelerinden ilham alan, bazen de Fransa'dan gelen yazıcı-rahiplerce kaleme alman bazı belgeler, bunları «fief» olarak nitelendirmektedirler (latince biçimiyle yazıyorlardı). Tamamen özgür olan gündelik dil ise, özgün bir terim üretmişti: *prestamo*. Bu kelime, ilginç bir fikir paralelliği sonucu, Almanca veya Anglo-Saxoncadaki *lehn*'le aynı şeyi ifade ediyor ve borç anlamına geliyordu.

Ancak, bu uygulamalar asla Fransa'da olduğu gibi, güçlü yaygın ve iyi düzenlenmiş bir vassallik bağımlılık ve feodal ilişkiler ağını doğurmadılar. Bunun nedeni, Asturias-Leon toplumlarının tarihine özel bir renk veren iki olgusal damganın olmasıdır. Bunlar yeniden fetih ve yeniden iskân olgularıdır. Araplardan geri alınan geniş alanlara, köylüler kiracı çiftçi olarak yerleştirilmişler ve buna bağlı olarak bu *colonus*'lar senyörlük bağımlılığından kurtulmuş olmuşlardı. Ayrıca, bu kiracı çiftçiler, kaçınılmaz ve gerekli olarak, bir cins sınır milis'i görevini de sürdürmüşlerdir. Bu durumdan çıkan sonuç, Fransa'da olduğundan çok daha az sayıda vassalin, ödentilerde bulunan ve angaryaya koşulan köylülerin emeğinden geçinebilme olanağına sahip olduğuydu. Ayrıca, vassal en sadık ve en iyi savaşçı olmasına rağmen, tek savaşçı, hatta tek atlı savaşçı değildi. *Criados*'ların oluşturduğu şövalye sınıfının yanında, bir de «köylü şövalyeliği» vardı ki, özgür köylülerin en zenginleri arasından çıkan savaşçılardan oluşuyordu. Diğer yandan, kralın savaş şefi olarak iktidarı, Pirenelerin Kuzey'inkinden çok daha etkindi. Üstüne üstlük, İberik yarımadası krallıkları, alan olarak çok daha dar olduklarından, krallar uyruk kitlesine çok daha az zahmetle ulaşabiliyorlardı. Böylece, vassalik biat ile bağımlılık ve memur ile görev ve fief arasındaki bir karışıklık ortaya çıkmamıştır. Aynı şekilde küçük şövalyeden krala derece derece yükselen biat hiyerarşisi de —belki *alleu* ayrık tutulabilir— meydana gelmemiştir. Şurada burada, hizmetleri karşılığı, toprak almış fief sahipleri vardır. Aralarında iyi bir bağlantı kuramayan bu kimseler, toplumun ve devletin hemen hemen tek örgütlü grubunu oluşturmaktan uzaktırlar. Olgun feodal bir düzenin ortaya çıkması için iki faktörün varlığı mutlaka gerekliye benzemektedir: Vassal-şövalyenin hemen hemen profesyonel tekeli ve az veya çok

iradi bir tarzda, vassalik bağ karşısında kamu otoritesinin diğer bütün etkinlik araçlarının ortadan kalkmış olması.

V. İthal Malı Feodaliteler

Normandiya düklerinin İngiltere'ye yerleşmeleriyle birlikte, dikkat çekici bir hukuk göçüne tanık olmaktayız: fethedilen bir ülkeye, Fransız feodal kurumlarının aktarılması. Bu olayın aynı yüzyılda üç kez tekrarlandığı görülmüştür. 1066'dan sonra Manş ötesinde; Gene Normandiya'dan gelen maceracıların, kendilerine 1030'lardan itibaren prenslikler koparıp, bir yüzyıl sonra, Sicilya denilen bir krallık halinde birleştirecekleri Güney İtalya'da; Nihayet, 1099'dan itibaren, Haçlılar tarafından Suriye'de kurulan devletlerde. İngiliz toprağında, mağluplar arasında zaten hemen hemen vassalik ilişkilerin var olması, yabancı rejimin uyumunu kolaylaştırmıştır. Latin Suriye'sinde, tamamen boş bir alan üzerinde çalışılmıştır. Güney İtalya'ya gelince, burası Normanların gelişinden önce, üç güç arasında paylaşılmıştı. Benevento, Capoa ve Salerno'daki Lombard prensliklerinde kişisel bağımlılık uygulaması oldukça fazla yayılmıştır, fakat bu durum ortaya tamamen hiyerarşik bir sistem çıkartamamıştı. Bizans eyaletlerinde, hem savaşçı, hem de çoğunlukla, aynı zamanda tüccar olan toprak oligarşileri, bazen bir patronluk kurumu içine soktukları zayıflar kalabalığına egemendiler. Nihayet, Arap emirlerinin hüküm sündükleri bölgede, vassaliteye uzaktan bile benzeyen birşey bulunmamaktaydı. Ama, bu farklılıkların çok güçlü olmalarına rağmen, sınıfsal kurumların niteliğinden ötürü, Güney İtalya'nın her yerinde feodal ilişkilerin yayılmaları kolay oldu. Toprak çalışanları ve bazen de toprak burjuazisinin üstünde, İngiltere'de olduğu gibi ama özellikle, İtalya'da, yerli aristokrasiyle kaynaşmış istilacılardan oluşan bir yönetici grup yer almaktaydı. Bu yönetici grup, kendi örflerine göre, yönetilen yerli toplumlar üzerinde, onlara dışsal kalarak, hüküm sürmekteydiler.

Bu ithal malı feodaliteler, artık özellik olarak, gelişmenin kendiliğinden olduğu yörelere göre çok daha iyi sistemleştirilmiş bir yapıdaydılar. Gerçeği söylemek gerekirse, savaş kadar anlaşmayla da fethedilen Güney İtalya'da ne yerli yüksek sınıflar, ne de yerli gelenek tamamen yok edilebildi. Bu bölgede *alleu*'ler, her zaman devam ettiler. Birçok şey, çok karakteristik olarak, eski kent aristokrasilerinin ellerindeydi. Buna karşılık, ne Suriye'de ne de İn-

giltere'de, başlangıçtaki bir kısım terminoloji salınımı bir kenara bırakılırsa, *alleu*'ler asla kabul edilmemişti. Her toprak bir senyör tarafından tutulmakta ve hiçbir yerde kesintiye uğramayan bir zincir, halka halka krala ulaşmaktaydı. Bunun sonucu, her vassal krala sadece uyruk olarak değil, aynı zamanda, insan insana bir bağ tarafından da bağlanmış oluyordu. Böylece, eski Karolenj ilkesi olan, senyör tarafından «zorlanma» ilkesi, eski İmparatorluğa yabancı olan bu topraklarda hemen hemen ideal olacak kadar, mükemmel uygulanmasına ulaşmış oluyordu.

Kendi anavatanı olan dükalığın güçlü yönetsel alışkanlıklarını, fethedilen topraklara taşıyan muktedir bir krallık tarafından yönetilen İngiltere'de, böylece getirilen kurumlar, sadece hiçbir yerde rastlanmadık düzeyde örgütlü bir doku oluşturmakla kalmadılar. Yukarıdan aşağı doğru, bulaşıcı bir nitelik gösteren bir etkiyle, toplumun her yanına, artan bir hızla yerleştiler. Bilindiği gibi, Normandiya'da fief kelimesi, derin bir semantik değişim göstererek, her türden toprak tasarrufunu ifade eder hale gelmişti. Bu sapma, olası olarak 1066'dan önce başlamıştı. Fakat, bu tarihte de sapma süreci henüz devam etmekteydi. Çünkü, Manş'ın her iki yakasında da bu sapmanın izlerine rastlamaktaysak da, bunlar aynı doğrultuda değillerdi. 12. yüzyılın ikinci yarısında, İngiliz hukuku iki büyük toprak tasarrufu kategorisini birbirinden ayırmaya yönelmişti. Bunlardan birincisi, yani hiç kuşkusuz çoğunlukta olan köylü işletmeleri kategorisi, hem geçici nitelikte, hem de onur kırıcı yüklerle donatılmış olduğundan, özgür olmayan toprak tasarrufları olarak nitelendirildiler. Elde bulundurulmaları kralın garantisi altında olan ikinci kategoriye ait toprak tasarrufları ise, özgür olarak nitelendirildi. İşte fief *(fee)* kelimesi, sadece bu cins toprakları ifade etmek için kullanılır oldu. Şövalye fiefleri, burjua veya köylü topraklarıyla kavramsal bir benzerlik göstermekteydiler. Ancak, tamamen sözel olan bu konudan, bir statü birliği hayal etmeyelim. 11. ve 12. yüzyılların bütün Avrupa'sında askeri fief, ileride göreceğimiz üzere, uygulamada ırsi bir mal haline dönüşmüştü. Diğer yandan, birçok ülkede, bölünmez nitelikte olduğu düşünülen askeri fief sadece ailenin büyük oğlundan onun büyük oğluna olmak üzere intikal edebiliyordu. Bu durum, özellikle İngiltere'de böyleydi. Burada, büyük oğlan yavaş yavaş zeytinyağ gibi üste çıktı. Bu kural *fee* adı verilen bütün topraklara, hatta daha alt düzeydekilere de uygulandı. Böylece, bu büyük oğlan ayrıcalığı, İngiliz toplumsal adetlerinin en özgün niteliklerin-

den ve sonuçlarından biri olmanın ötesinde, ilke olarak, fiefin arınarak özgür adamların gerçek hukuku alanına göç etmesine neden oldu. Bir anlamda İngiltere, feodal toplumlar skalası içinde Almanya'nın tam tersinde yer almaktadır. Fief sahiplerinin örfünü ayrı bir hukuk kalıbı olarak oluşturamamaktan Fransa gibi memnuniyetsizlik duyan Almanya'da *Landrecht* —toprak hukuku bölümü—'in önemlice bir bölümünü *lehnrecht* —fief hukuku— oluşturmaktaydı.

AYIRIM 4

FİEF VASSALİN MÜLKİYETİNE NASIL GEÇTİ?

I. Irsilik Sorunu: «Şerefler» ve Adi Fiefler

Fieflerin ırsi hale gelmesi, Montesquieu tarafından, «feodal yönetim»in kurucu unsurları arasında ve Karolenj döneminin «siyasal yönetimi»nin tersi olarak sayılmıştı. Montesquieu bu ayırımı yaparken pek de haksız değildi. Ama, olayı doğru koyunca, terim tam anlamıyla almırsa, ifade kesinlikten uzaklaşmaktadır. Fief tasarrufu hiçbir zaman, bir önceki hak sahibinin ölümüyle otomatik olarak intikal etmemiştir. Fakat, en dar sınırlarında tanımlanmış geçerli nedenler olmadıkça, senyör doğal mirasçıya biat töreni karşılığı aynı toprağı temlik etmeyi reddetme olanağını kaybetmiştir. Bu anlamdaki irsiliğin zaferi, toplumsal güçlerin kuvvetini kaybetmiş bir hukuk sistemi üzerindeki zaferi olmuştur. Bunun nedenlerini deşeleyebilmek için —geçici olarak en basit durumla, yani vassalin sadece bir tek oğul bırakarak öldüğü durumla kendimizi sınırlandırıyoruz— olayda taraf olan yanlarm davranışlarını somutta canlandırabilmeye çalışmak gerekmektedir.

Toprak temlikinin olmadığı durumlarda bile, sadakat aktinin iki bireyden çok, iki soyu; biri komuta etmek, diğeri de itaat etmek üzere birleştirdiği bir toplumda, kan bağlarının ne kadar güçlü olduğu hatırlanırsa, başka bir oluşum beklenebilir miydi? Bütün Orta Çağ «doğal» senyör —doğumdan gelen senyör— kavramına büyük bir manevi değer atfetmiştir. Fakat, fief temliki başladıktan sonra, oğlun vassalikte babasının yerine geçmesi, adeta zorunlu bir nitelik kazanmıştır. Biati reddetmek veya efendiye bunun kabul ettirememek, aynı zamanda fiefle beraber, baba serve-

tinin önemlice bir bölümünü, hatta tamamını kaybetmek demekti. Eğer fief bir de «geri alma» fiefiyse, yani gerçekte eski bir aile *alleu*'süyse, bu kayıp daha da ağır olmaktaydı. Ücreti toprağa bağlayan toprak-ücret sistemi, kaçınılmaz şekilde bu toprağın bir aileye bağlanmasına yol açıyordu.

Senyörün konumu daha az özgürdü. Onun için en başta önemli olan, fiefin kendinden çok, «yeminini bozan» vassalin cezalandırılmasıydı. Çünkü, eğer fief karşılığı yükler yerine getirilmezse ve fief böylece boş kalırsa, onu daha iyi bir hizmetkâra verme olanağı vardı. Tek kelimeyle şefin çıkarı, onu sürekli olarak, temlik işleminin ilke olarak, iptal edilebilirliği üzerinde ısrar etmeye yöneltiyordu. Buna karşılık, ırsiliğe de düşman değildi. Çünkü, herşeyden önce adama ihtiyacı vardı. Bu adamları, daha önce kendine hizmet edenlerin çocukları arasından olduğundan daha iyi nerede bulabilirdi? Buna bir de, baba fiefinin oğluna verilmesinin reddi halinde, yeni sadakatlerin cesaretini nasıl kıracağını ekleyiniz. Bunlardan da ciddi bir durum, şefin, kendi çocuklarının geleceğinden kuşkulu diğer vassallerini, böylece endişelendirmesiydi. Hugus Capet çağında yazan Rahip Moine'ın dediğine göre, çocuğu babasının mirasından mahrum bırakmak, Bütün «iyi insanları» umutsuzluğa sürüklemek demekti. Fakat, babasının fiefinden geçici olarak mahrum bırakılan çocuk, sürekli olarak efendiden, toprağını, şatosunu ve komuta yetkilerini kendine geri vermesini isteyebilirdi. Hatta, şefin eski vassallerinin mirasçısı yerine daha emin ve yararlı olduğunu düşündüğü birini geçirerek, onunla yeni bir tabiyet bağı kurmaya karar vermesi halinde de, eski vassalin oğlu, geri alma isteklerine devam edebilirdi. Kilise ise, ilke olarak devredilemez nitelikte bir servetin bekçiliğini yaptığından, çoğunlukla gönülsüzce yapmak zorunda kaldığı fief temliklerinin kesin bir nitelik kazanmasına şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Bu değişik eğilimlerin karmaşık etkileşimi, ilk Karolenjler çağındaki kadar aydınlık bir şekilde hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. İlk Karolenjlerden itibaren, *beneficium*'lar çoğunlukla mirasçılara intikal ediyorlardı. Örneğin, hem krallık *beneficium*'u hem de Reims kilisesinin *precarium*'u olan Folembray toprağı, Charlemagne döneminden Kel Charles dönemine kadar, dört kuşak boyunca aynı ailede elden ele geçmişti (182). Şimdiye kadar, ilginç bir durum değişikliğiyle oluşan koşulların, ırsiliğe etkilerinden söz

(182) E. Lesne, *Histoire de la Propriété Ecclésiastique en France*, c. II., s. 251-52.

etmedik. Başpiskopos Hincmar'ın bildirdiğine göre, yaşlılıktan veya hastalıktan ötürü zayıf düşen bir vassal görevlerini yerine getiremez duruma mı düştü? Eğer kendi yerine hizmetleri görsün diye bir oğlunu koyabilirse, senyör onu fiefinden mahrum etmeye yetkili değildir (183). Bu aşağı yukarı, daha babasının sağlığında yükleri üstlenen bir mirasçıya, ırsiliği önceden tanımak demektir. Daha o zamanlarda dahi, silah kullanamayacak kadar küçük yetimlerin bile ellerinden «baba» *beneficium*'larının alınması, çok kötü birşey olarak karşılanıyordu. Böyle bir durumda, Saint Louis'nin bir annenin yakarmaları karşısında, gözlerinin dolduğunu bilmiyor muyuz? Veya, Loup de Ferrières'in bir rahibin iyi kalbine hüzün doldurduğunu? Ancak, hukukun kesin ölçüleri içinde, «*beneficium*» temliki, yalnızca ömür boyu geçerli nitelikteydi ve kimsenin de bundan kuşkusu yoktu. 843 yılında, Adalard adında biri, bir bölümü vassallere dağıtılmış olan geniş topraklarını Saint Gall manastırına bağışladı. Böylece, Kilise egemenliğine geçen bu vassaller *beneficium*'larını yaşamları boyunca koruyacaklardı. Eğer, çocukları da hizmet etmeyi kabul ederlerse, topraklar onlara verilecekti. Ancak, razı olmayan çıkarsa, manastır başrahibi, istediği gibi tasarruf edebilecekti (184). Bu durum gayet açık bir şekilde, vassal çocuklarının yeni efendi başrahibin elinin içine ellerini bırakmalarını gerektiren örfün inkârı anlamına geliyordu. Belki de Adalard sadece tanıyabildiği çocuklarla ilgileniyordu. Bu anlamda, kaynağına hâlâ yakın olan biat sadece sıkı kişisel ilişkiler yaratıyordu.

Bu uygunluk ve rızaya dayalı ilk tabanın üstünde, Karolenj imparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte ortaya çıkan karışık ve yenilikler bakımından zengin dönemde, ırsilik yavaş yavaş yerleşti. Heryerde evrim bu amaca yönelikti. Fakat sorun her cinsten fief için aynı terimlerle ortaya konulmuyordu. Bir kategorinin ayrı düşünülmesi gerekmektedir. Bunlar, feodalite araştırıcılarının sonradan «vekâr» fiefleri adını verecekleri, kral tarafından yetkili kılınan kamu görevlilerine verilen fieflerdi.

Daha önce de gördük, İlk Karolenjlerden itibaren, kral devletin başlıca görevlerine atadığı kimseleri, özellikle de kontluk, uçlar veya dükalıklar gibi büyük bölgesel komutanları, vassalite

---

(183) *Pro Ecclesiae Libertatum Defensione, in* Migne, col. 1050.

(184) *Mon Germ, EE,* c. V., s. 290, Nu. 20; Loup de Ferrières, c. II., Nu. 122. — Wartmann, *op. cit.*, c. II., Nu. 386.

bağıyla doğrudan kendine bağlamaktaydı. Fakat, eski latince adları olan «şeref»i muhafaza eden bu görevler, *beneficium*'dan özenle ayrılıyorlardı. Gerçekte de ondan, diğerleri arasında, özellikle çarpıcı bir noktada farklılaşıyorlardı. Bu özellik, «şeref»lerde yaşam boyu olma niteliğinin bulunmamasıydı. «Şeref» sahipleri kendi kabahatleri olmadan, hatta kendi lehlerine olarak, bu toprakları ellerinden geri alınabilirdi. Çünkü, bazen görev değişikliği terfi niteliğinde olabiliyordu. Örneğin, Elbe kıyılarında küçük bir kont iken, 817'de önemli Frioul ucunun başına getirilen görevlide olduğu gibi. 9. yüzyılın ilk yarısının metinleri, hükümdarın şu veya bu sadık bendesine lutfettiği «şeref» ve *beneficium*'ları sayarken, bunlar arasında ayırım yapmayı hiçbir zaman sektirmemişlerdir.

Ancak, her cinsten nakdi ücretin ekonomik koşullarca, olanaksız kılındığı bu ortamda, görevin kendisi aynı zamanda ücret de olmaktaydı. Kont kendi bölgesinde, sadece cezaların üçte birine el koymakla yetinmiyordu. Bakımına bırakılmış hazine topraklarından bazılarının geliri, diğer gelirler arasında ona bırakılmıştı. Ancak, bu görevden gelen haklar, gerçek servetin bir efendi zümresine mensup olmak olduğu bu dönemde, bölgede oturan insanların bizzat kişileri üzerine uzanmıyordu —sadece, bu konuda sıklıkla fırsat hazırlayan yasadışı kimseler hariç—. Bu anlamda bir kontluk tevcihi, bir vassale verilebilecek ödüllerin en iyilerinden biri idi. Üstelik, kendine böyle bir görev tevcih edilen kimse, bu şekilde yargıç ve savaş şefi de olarak, mertebe dışında, basit *beneficium* sahiplerinden farklı bir tarafı kalmıyordu. Çünkü, bu görevler çoğunlukla senyörlük haklarının kullanımını da içermekteydiler. Bir tek fark olarak, toprakların her an geri alınabilen nitelikte olması kalıyordu. Sofu Louis'den itibaren, krallık giderek zayıfladıkça, merkezi otoritenin can simidi olan bu ilke, gittikçe daha zor uygulanır hale geldi. Çünkü kontlar, Merovenj hanedanının çöküşü sırasındaki aristokrasinin yaptıklarını tekrarlayarak, başarısı gittikçe artan bir şekilde, toprağa sağlamca kök salmış yerel güçlüler haline dönüşmeye çalıştılar, 867'de Kel Charles'ın asi bir hizmetkârından Bourges kontluğunu kurtarmaya çabaladığı görülmemiş miydi? Artık bundan sonra hiçbir şey, hiç tartışılmaz nitelikteki benzerliklerin hazırladığı kaynaşmanın önüne hiçbir engel koyamayacaktır. Daha Karolenj imparatorluğunun iyi günlerinde kral vassallerinin bütün *beneficium*'larını «şeref» olarak adlandırmak adet haline gelmişti. Bunun nedeni de, bu vassallerin devlet içindeki rollerinin asıl memurlarınkine çok yakın

olmasıydı. Sonra, bu «şeref» kelimesi, fieflerin basit bir eşanlamlısı haline geldi. Ancak, bu konuda ufak bir fark, bazı ülkelerde —örneğin Norman İngiltere'sinde— «şeref» kavramının, önemli komuta yetkisi veren geniş fieflerle sınırlandırılması eğilimiydi. Buna paralel olarak, bir görevin ücreti niteliğindeki topraklar da sonradan, çok daha ciddi bir sapmayla *beneficium* veya fief olarak nitelendirildiler. Karolenj siyaset geleneğinin ,istisnai olarak, canlı kaldığı Almanya'da, kronikçi piskopos Thietmar, bu kullanımların ilkine sadık kalarak, 1015'e doğru Mersebourg kontluğuyla, bu kontluğa bağlanan *beneficium*'u çok net olarak birbirlerinden ayırmaktadır. Fakat, uzun süreden beri, gündelik dil bu inceliklerle canını sıkmıyordu. *Beneficium* veya fief adını verdiği, güç ve servetin bölünmez kaynağı idi. 881'den itibaren *Fulda Yıllıkları* Şişman Charles'ın o yıl, akrabası Hugues'e «sadık kalsın diye, çeşitli kontlukları *beneficium* olarak verdiğini» yazmaktadır.

Böylece, Kilise yazarlarının «yeni satraplar» adını verdiği bu yöneticiler, artık kralın kendilerine verdiği yetkileri, eyaletlerde de kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlardı. Ama ellerindeki toprakları sağlam bir şekilde tutabilmek için daha fazlasına ihtiyaçları vardı. Şurada burada yeni topraklara el koymak, yol bağlantılarına şatolar kurmak, başlıca kiliselerin koruyuculuğunu üstlenmek ve herşeyden önce sadık bendeler edinmek zorundaydılar. Bu uzun soluklu uğraş, aynı toprak üzerinde birbirini izleyen kuşakların sabırlı gayretini gerektiriyordu. Irsiliğe doğru yöneliş, aslında tek kelimeyle, bölgesel iktidarın gereklerinden ortaya çıkıyordu. Bunu, «şeref»lerin, fieflerin içinde erimelerinin bir etkisi olarak görmek, bu durumda ağır bir hata olur. Bu bağlamda, Frank kontlarının tersine, büyük topraklar üzerindeki görevleri hiçbir zaman fief olarak görülmeyen Anglo-Saxon *earl*'lerine, veya Lombard prensliklerinin vassal olmayan *gestalde*'lerine bakmak aydınlatıcı olur. Fakat, Frank İmparatorluğundan türeyen devletlerde, dükalıklar, uçlar veya kontluklar, erkenden feodal temlikler arasında sayıldılarsa, bunların aile mülkü haline dönüşmeleri tarihi, buralarda fieflerin genelde mülk sayılma tarihiyle karıştığındandır. Ama, gene de «şeref» cinsi temlikler her zaman özel bir durum olarak kalmaya devam etmişlerdir. Evrimin ritmi olağan fieflere ve «vekâr» fieflerine göre her yerde sadece farklı olmakla kalmamış; bir ülkeden diğerine geçildiğinde zıtlığın yön değiştirdiği görülmüştür.

II. Evrim : Fransız Örneği

Batı Fransa ve Burgonya'da, krallığın erkenden meydana gelen zayıflığının sonucu, kamu görevleri için ihdas edilen *beneficium*'ların, irsiliği ilk kazananlar arasında yer almaları oldu. Bu konuda Kel Charles'ın 877'de ünlü Quierzy fermanıyla aldığı tedbirlerden daha aydınlatıcı hiçbir şey yoktur. İtalya'ya hareket etmek üzereyken, kendi yokluğunda hükümetin nasıl çalışacağını ayarlamakla meşguldü. Eğer tam bu sırada bir kont ölürse ne yapılacaktı? Herşeyden önce hükümdara haber verilecekti. Gerçekte, bütün kesin atamaları hükümdar tekeline almıştı. Naiplikle görevlendirdiği oğlu Louis'ye sadece geçici yöneticiler atama yetkisi vermişti. Bu genel biçim altında, fermanın geri kalan maddelerinin birçok kanıt getirdiği üzere, otoritenin kıskanç bir şekilde korunması zihniyeti ortaya çıkıyordu. Diğer yandan, bu kararname, büyüklerin ailelerine ilişkin ihtiraslarını da idare etmeye yönelikti. Bunun kanıtı, fermanda yer alan iki özel durumla ortaya konulmuştu. Ölen kontun varis olarak bıraktığı oğlu orduyla beraber dağların ötesine geçmiş olabilirdi. Bu varsayım altında, naip'e, ölen kontun yerine herhangi birini tayin hakkını vermemekle, herşeyden önce, silah arkadaşlarına güvence vermiş oluyordu : Sadakatleri onların uzun süreden beri bekledikleri bir mirastan mahrum kalmalarına mı neden olmalıydı? Bir başka varsayım olarak, Fransa'da kalan oğul «çok küçük» olabilirdi. Yüksek kararın belirleneceği güne kadar, kontluğun çocuğun adına ve çocuğun babasının adamları tarafından yönetilmesi gerekiyordu. Kararname daha uzağa gitmemektedir. Öyle görünüyor ki, bir kararname içinde mirasın intikaline ilişkin herşeyi yazmak istenmemişti. Bu çekinceler, İmparatorun başkâtibine, meclis önünde alenen okuttuğu metinde yer almamaktadır. Bu metinde, İmparator herhangi bir çekince olmaksızın, babanın ölümü halinde oğula —İtalya'da asker veya küçük yaşta— baba «şereflerini» vereceğine söz vermektedir. Bu hiç kuşkusuz, bir ihtişam siyasetinin o andaki konumunun zorladığı güvenlik tedbiridir. Mutlak bir biçimde geleceği bağlamamaktadır. Ama, geçmişle de bir kopukluk meydana getirmemektedir. Çünkü, belirli bir süre için, alışılmış ayrıcalıklar resmen tanınmaktadır.

Aynı şekilde, irsiliğe doğru kayışı canlı bir şekilde yakalayabilmek için, mümkün olabilen yerlerde başlıca kontluklardaki, birbirlerini izleyen kontlar dizisini takip etmek yeterlidir. Örnek olarak, Fransa krallarının üçüncü hanedanının atalarına bakalım, 864'de Kel Charles, Güçlü Robert'den Neustria'daki «şereflerini»

henüz geri alabilip, onu başka yerde istihdam edebiliyordu. Ama, kısa bir süre için. Robert 866'da Brissarthe'da vurulup öldüğünde gene Sen ve Loire arasındaki eski komuta merkezindeydi. Fakat, arkasında gerçekten çok küçük iki çocuk bıraktığından, bunlardan hiçbiri bu kontlukları miras alamamış, kral da bunları başka bir kodamana vermişti. Çocuklardan büyüğü olan Eude'ün Anjou, Touraine ve belki de Blésois'yı geri alabilmesi için, bu gaspedicinin 866'daki ölümünü beklemesi gerekmiştir. Bundan sonra da bu topraklar, aile servetinden hiçbir zaman ayrılmamıştır. En azından, Robert'ciler kendileri de ırsi birer yerel güçlü haline gelmiş olan kendi memurları tarafından buradan kovuluncaya kadar. 886'daki el koymadan, 1137'de hanedanının çöküşüne kadar hep aynı soydan kontlar Poitiers'de birbirlerini izlemişlerdi. Bu süreç içinde zaten çok kısa olan (890'dan 902'ye) bir kesinti vardır ki, sülalenin piç unsurlarından bir azınlığın kontluğu ele geçirmesiyle meydana gelmiştir. Bu konuda belirtilmesi gereken bir nokta da, hükümdar tarafından kararlaştırılan bu mülksüzleştirmenin, emirlerine rağmen, eski bir kont oğluna, ailesinin haklarını talep etme olanağını vermesidir. Yüzyıllar sonra bir Charles Quint, hatta bir II. Joseph, Flandre'ı ancak evlilikten evliliğe, 862'de Franklar kralının kızını kahramanlığıyla hayran bırakan Demirden Baudoin'ın kanından birazının, onlara kadar ulaşmasının sonucu, ellerinde tutabileceklerdir. Herşey bizi, görüldüğü gibi, aynı tarihlere getirmektedir. Belirleyici aşama, hiç tartışmasız, 9. yüzyılın ikinci yarısına doğru ortaya çıkmıştır.

Bu arada, normal fiefler ne oluyordu? Quierzy tedbirleri, kontluklara olduğu kadar, kral vassallerine ve kendilerine özgü bir şekilde «şerefler»e de uygulanacaktı. Fakat, kararname ve yayınlanmış biçimi burada kalmadılar. Charles'ın vassalleri lehine olarak, kendini bağladığı kurallar karşısında, onlar bunların kendi adamlarına da yaygınlaştırılmasını ısrarla talep ettiler. Bu kez de hiç tartışmasız, İtalya harekâtının çıkarları doğrultusunda dikte ettirilen emirname, büyük şeflere olduğu kadar, ordunun büyük bölümünü oluşturan vassal vassallerine de nefes alma olanağını veriyordu. Ama, burada bir fırsattan yararlanılarak kabul ettirilen bir düzenlemeden çok daha derin bir şeyle karşı karşıya bulunmaktayız. Bu kadar çok kimsenin aynı zamanda hem efendi, hem de «teslim olan» olduğu bu toplumda, içlerinden birinin vassal olarak kabul ettirdiği avantajları senyör olarak kendine aynı tarzda bağlanan bir adama reddetmesi iğrenç bir davranış olarak görülüyordu. Eski Karolenj fermanlarından, İngiliz «özgürlüklerinin»

klasik temeli *Magna Carta*'ya, böyle yukarıdan aşağı kayan, ayrıcalıklarda eşitlik kavrayışı, feodal örfün en verimli ilkelerinden biri olarak kalmıştır.

Baba tarafından yapılan hizmetlerin mirasçılara ilişkin bir hak doğurduğu ve mülkiyetin aile içinde kalması gerektiği düşüncesi ve eylemi, kamu oyuna egemen oluyordu. Oysa, yazılı kuralların ve örgütlü yasamanın olmadığı bir toplumda, kamu oyu, hukukla karıştırılabiliyordu. Bu durum, Fransız efsanelerinde sadık bir yankı bulmuştur. Gerçekte, şairlerin çizdikleri tablo, rötuş yapılmadan kabullenilemez. Geleneğin onları karşı karşıya bıraktığı tarihsel çerçeve, bu şairlerin büyük kral fiefleri sorununu asla gündeme getirmemelerine yol açıyordu. Diğer yandan, ilk Karolenj İmparatorlarını sahneye çıkardıkları zaman, bunları pek de haksız sayılmayacakları bir şekilde, 11. ve 12. yüzyıl krallarından daha güçlü gösteriyorlardı. Bu kavrayışın sonucu olarak, Karolenj kralları, kraliyet «şeref»lerini, doğal mirasçıların aleyhine bile olsa, istedikleri gibi tasarruf edecek güçte gözüküyorlardı. Bu konuda, Capet kralları gerçekten yeteneksiz hale gelmişlerdi. Bu dönem için şairlerin tanıklığının tek değeri, çoktan eskimiş bir geçmişin aşağı yukarı doğru bir betimlemesini yapmalarıdır. Buna karşılık, kendi çağları hakkındaki yargıları, tüm fief cinslerini kapsadıklarından, daha değerlidirler. Bunları hukuka aykırı görmemektedirler. Ama ahlaken mahkûm etmektedirler. Sanki Tanrı da bu durumdan intikamını alıyormuş gibi, hep felâketler görmektedirler. *Raoul de Cambrai* destanını dolduran, duyulmamış afetlerin kökünde, bu kral mülkiyetine gayrimeşru el koyuş yok mudur? En iyi efendi; Charlemagne'ın varisine verdiği dersleri anlatan bir şarkıda yer alan, şu özdeyişi aklında tutandır :

«Yetim çocuğun fiefini geri almaktan kaçın» (185).

Fakat, acaba kaç tane iyi efendi veya iyi efendi olmak zorunda kalan vardı? Irsiliğin tarihini yazmak, dönem dönem miras bırakılabilir ve bırakılamayan fieflerin istatistiğini düzenlemeyi gerektirir. Belgelerin içinde bulundukları durumda, bu bir düşten öteye gidemez. Muhakkak ki, her özel durumda çözüm, güçler dengesine bağımlıydı. Daha zayıf olan ve daha kötü yönetilen kiliseler, öyle görülüyor ki, 10. yüzyılın başından itibaren, genellikle vassallerinin baskılarına yenik düştüler. Büyük laik prensliklerde, buna karşılık, görebildiğimiz kadarıyla, bir sonraki yüzyılın

(185) *Louis'nin Taç Giymesi, op. cit.*, v. 83.

sonuna kadar bu konuda sürekli olarak oynak bir örf egemen olmuştur. Bir Anjou fiefinin —Saint Saturnin fiefinin— tarihini, kont Foulque Nerra ve Geoffroi Martel dönemlerinde (987-1060) izleyebiliriz (186). Kont fiefi yalnızca, vassalin komşu bir eyalete giderek, hizmetlerini aksatarak bir sadakatsizlik göstermesi halinde geri almakla kalmamaktadır. Bunun yanında aile haklarına herhangi bir saygı duyduğunun en ufak bir belirtisi yoktur. 50 yıllık bir süre içinde, fiefte birbirlerini izleyen 5 kişiden sadece ikisi —iki kardeş— kan bağıyla bağlı olarak gözükmektedir. Onlar da birbirlerinin arkasından gelmemekte, aralarına bir yabancı girmektedir. İki şövalyenin yaşamları boyunca, Saint Saturnin'i korumaya layık görülmüş olmalarına rağmen, soylarının kaderi hakkında bir bilgi yoktur. Gerçeği söylemek gerekirse, hiçbir şey erkek çocuk bıraktıklarını işaret etmemektedir. Ama, her iki kardeşin de erkek çocuk bırakmadıklarını kabul etsek bile, bilgilerimizi borçlu olduğumuz çok ayrıntılı kaynağın bu konudaki sessizliği çok anlamlı görünmektedir. Vendôme rahiplerinin haklarını saptamaya yönelik bir belgeden öğrendiğimize göre ise, başlangıçta rahiplerin elinde olan toprak mülkiyeti, çeşitli miraslar nedeniyle onların elinden çıkabiliyordu ve bu durumlarda rahipler mallarını geri alabiliyorlardı. Bunun yapılabilmesi de, mirasçının mülkten mahrum edilmesinin gayrımeşru sayılmamasıyla ilgiliydi.

Ama, böylesine bir oynaklık, o zamandan beri, adeta anormal sayılmaya başlanmıştı. Anjou'da bile, 1000 yılları civarında, başlıca kale muhafızı senyör sülaleleri oluştu. Diğer yandan, 1066'da Norman fiefi evrensel olarak mirasçılara aktarılabilir nitelikte sayılmaktaydı. Çünkü, İngiltere'ye ithalini gördüğümüz bu kurumun, bu niteliği orada hiç tartışma konusu edilmemişti. 10. yüzyılda eğer bir senyör, raslantı olarak fiefin ırsiliğini tanımışsa, bu tavizi açık terimlerle temlik belgesine kaydettirirdi. 12. yüzyılın ortasından itibaren durum tersine dönmüştür: Artık, kaydettirilmesi gereken, istisnai bir durum haline gelen, fief temlikinin sadece ilk tasarruf edenin yaşamıyla sınırlı olması durumudur. Artık, genel kanı, ırsilikten yana çalışmaktadır. İngiltere'de olduğu gibi, Fransa'da da bu tarihte, fief diyen, miras bırakılabilen bir mülkü kastetmektedir. Örneğin, bu bağlamda kilise cemaatleri eski konuşma tarzlarının tersine olarak, ırsiliği mevcut adamlarına reddettiklerini söyledikleri zaman, bundan kastettikleri, bunların

(186) Métais, *Cartulaire de l'Abbaye Cardinale de la Trinté de Vendôme*, C. F, Nu. LXVI ve LXVII.

ellerindeki toprakların mirasçılarına geçmesini reddettikleri değil, yalnızca onların çocuklarının hizmetini babalarından sonra kabul etme zorunluğunu reddetmeleridir. Karolenj dönemi mirasçılarına haklılık kazandıran bir olgu da, birçok «geri alma» fiefinin varlığıydı. Bunların başlangıçtan itibaren aile mülkü niteliğinde olmaları, son Karolenj'ler ve ilk Capet'ler döneminde, her türlü toprakta, oğulun babasının yerine geçmesini zorunlu hale getiriyordu. Her yanıyla bir hukuksal bilinçlenme dönemi olan ikinci feodal çağ boyunca, bu durum hukuk haline dönüşmüştür.

III. Evrim : İmparatorluk'taki Durum

Fiefin evriminin temelinde yer alan, toplumsal güçlerin çatışması, hiçbir yerde Kuzey İtalya'dakinden daha net değildir. Lombard krallığının feodal toplumunu, mertebe sıralaması içinde gözümüzde canlandıralım. Tepede kral yer almaktadır. Bu kral 931' den beri bazı kısa kesintilerle, aynı zamanda Germanya kralıdır da. Daha sonra Papa tarafından kutsanarak, İmparator olmuştur. Kralın hemen altında, Kilise ve kılıç baronları yer almaktadır. Daha aşağıda da bu baronların mütevazi vassalleri bulunmaktadır. Bunlar kralın dolaylı vassalleri olduklarından «*vavasseur*» olarak anılmaktadırlar. 11. yüzyılın başında ciddi bir mücadele, son iki grubu bölmektedir. *Vavasseur*'ler fieflerinin aile malı olduğunu savunmakta, yüksek baronlar da bunun tersine, temlikin yaşam boyu olduğu ve sürekli olarak geri alınabilir niteliği üzerinde ısrar etmektedirler. 1035'de nihayet bu sürtüşmeler gerçek bir sınıf savaşma yol açmıştır. Milano ve çevresi *vavasseur*'leri yeminle biraraya gelerek, oluşturdukları orduyla, kodamanların ordusunu büyük bir bozguna uğratmışlardır. Uzaktaki Almanya'sında bu karışıklıklardan rahatsız olan İmparator II. Conrad Kuzey İtalya'ya gelmek zorunda kalmıştır. Kendinden önceki, İmparator sülalesi Otton'ların herşeyden önce kilise topraklarının devredilmezliğine inanan politikasını terkederek düşük düzeydeki vassallerin tarafını tutmuştur. İmparatora göre, İtalya hâlâ bir yasa ülkesi ve «yasaya aç» bir ülkedir. Bu nedenle, 28 Mayıs 1037'de, koruması altına aldığı küçük vassaller lehine yayınladığı emirnameler aracılığıyla gerçek bir yasama faaliyetine girişmiştir. Aldığı bir karara göre, artık bundan sonra senyörü büyük bir laik baron, bir piskopos veya bir manastır başrahibi veya başrahibesi olan bütün *beneficium*'lar olduğu kadar, bunların bu topraklardan yaptıkları temlikler sonucu oluşan *beneficium*'lar da, hak sahibinin

oğlu, torunu veya erkek kardeşi lehine artık ırsi sayılacaklardı. *Alleu* sahiplerinin yaptıkları temliklere dair en ufak bir ifade bulunmamaktadır. Öyle görünüyor ki, Conrad bu yasamayı hükümdar niteliğinden çok, feodal hiyerarşinin başkanı olma niteliğini ön planda düşünerek yapmıştır. Böylece, küçük ve orta şövalye fieflerine ulaşmış oluyordu. Davranışında, o anın gereklerine bir cevap verme endişesi ve özellikle de *vavasseur*'lerin başlıca düşmanı, Milano başpiskoposu Aribert'e duyduğu kişisel kinin izleri görülebilir. Ama, bunların ötesinde, anlık çıkar ve kinlerini aşarak uzakları gördüğü de söylenebilir. Merkezi otorite için her zaman tehlike unsuru olan büyük feodallere karşı, Conrad bizzat onların silahlı güçleri içinde bir cins destek arıyordu. Bunun kanıtı, yasa silahını kullanmasının mümkün olmadığı Almanya'da —ama en azından kral mahkemelerinin yargılama tarzını istediği yöne çevirtmiştir—, aynı amaca, başka araçlarla ulaşmayı denemiş olmasıdır. Almanya'da saray kilisesi rahibinin tanıklığına göre, «babalarına temlik edilen *beneficium*'ların çocuklarından alınamıyacağını söyleyerek, şövalyelerin kalbini kazandı».

Gerçeği söylemek gerekirse, İmparatorun ırsilik lehine müdahalesi, zaten yarısından fazlası tamamlanmış bir evrimin çizgisi üzerinde yer almaktaydı. 11. yüzyılın başından itibaren Almanya'da, şu veya bu fief üzerinde miras hakkını koruyan özel anlaşmalar görülmemiş miydi? 1069'da Lorraine dükü Godefroy, şövalyelerine yaptığı «ücret temlikleri» üzerinde serbestçe tasarruf edebileceğini düşünerek, bunları bir kiliseye verince, böylece mülksüzleştirilen sadık bendelerin «komutanları» o kadar yukarılara çıkmıştır ki, dükün ölümünden sonra, yeni dük kiliseye verilen bu armağanı bir başkasıyla değiştirmek zorunda kalmıştır (187). Yasacı İtalya'da; nisbeten güçlü yasaların egemen olduğu Almanya'da; yasasız ve uygulamada hemen hemen kralsız Fransa'da, gelişme eğrilerinin paralelliği, siyasal çıkarlardan çok daha derin güçlerin etkilerini belirlemektedir. Bu en azından olağan fiefler için geçerlidir. Alman ve İtalyan feodalitelerinin her yerdekinden daha etkin bir merkezi güç aracılığıyla tarihe vurdukları özgün damgalarını, onların «vekâr» fieflerini karşı karşıya bıraktıkları kaderde aramak gerekir.

İmparatorluk doğrudan söz konusu olduğunda, II. Conrad'ın yasası onu kapsamına almıyordu. Ortada sadece kan hakkına yatkın bir önayrgı kalıyordu. Ama bu önyargı imparatorlukta hiç de

(187) *Cantatorium S. Huberti*, s. 581-82.

etkisiz değildi. 9. yüzyıldan itibaren bu son derece saygın geleneğe, ancak istisnai durumlarda, aykırı davranılıyordu. Bunda başarılı olunabiliniyor muydu? Kronikçilerin bize yankısını taşıdıkları kamu oyu genelde taraflıdır. Fiilen, iyi bir hizmetkârın ödüllendirilmesi veya çok genç bir çocuk ile pek emin olmayan birinin elenmesi söz konusu olduğunda, ırsiliğe yatkın geleneğin engelleri aşılabilmekteydi. Ayrıca, bu tarzda mülksüzleştirilen mirasçıya bir başka toprak, tazminat olarak verilebiliyordu. Çünkü, kontluklar ancak çok az sayıda aile içinde elden ele geçiyordu. Bu durumda da, teker teker alındıklarında, kontlukların ırsi olmasından önce, bazı aileler içinde «kontluk mesleği» ırsi hale gelmişti. En büyük yerel komutanlıklar, yani uçlar ve dükalıklar da uzun süre, İmparator otoritesine tabi olarak kalmışlardır. 10. yüzyıl boyunca, örneğin Bavyera dükalığının iki kez, bir önceki dükün oğlunun elinden kaçtığı görülmüştür. Bu aynı şekilde, 935'de Misnie ucu, 1075' de de Lusace uçu içinde olmuştur. Orta Çağ Almanya'sının alışık olduğu bir gerilikle, İmparatorluğun başlıca «şeref»leri sonuç olarak 11. yüzyılın sonuna kadar, Fransada'kilerin Kel Charles'a kadar izledikleri kaderi izlemişlerdir.

Ama yalnızca bu tarihe kadar. 11. yüzyıl boyunca ırsilik hareketi zaten artan bir hızla ilerlemekteydi. Bizzat II. Conrad'a ait bir belgede bir kontluğun ırsi olarak tevcih edildiğini görmekteyiz, Conrad'ın torunu IV. Henri, torununun oğlu V. Henri aynı niteliği, Carinthie ve Savabya dükalıklarıyla, Hollanda kontluğuna tanımışlardır. 12. yüzyılda ise, ırsilik ilkesi artık tartışma dışıdır. Burada da kralın senyörlere tanımak zorunda kaldığı hakların aynım, senyörler de kendi vassallerine yavaş yavaş tanıyacaklardır.

IV. İntikal Hukuku Açısından Fief'in Geçirdiği Değişiklikler

Babanın yerine geçebilecek bir oğul, bir tek oğul: bu varsayım, çözümlememiz için iyi bir hareket noktası sağlayabilir. Gerçek aslında daha az basittir. Genel kanı, kan haklarını tanımaya yöneldiği andan itibaren kendini çok değişik aile durumlarının karşısında bulmuştur. Bu her özel durum, kendine özgü sorunlarla ortaya çıkıyordu. Çeşitli toplumların bu zorlukları nasıl çözdüklerine dair özet bir inceleme, bizzat yaşamın içinde fief ve vassalik bağda meydana gelen değişiklikleri kavramamıza olanak verecektir.

Oğul, veya onun olmadığı durumlarda torun, baba veya dedenin sağlığında dahi, yardımcısı oldukları fieften dolayı yüklenilen

hizmetlerin, doğal devam ettiricileri sayılmaktaydılar. Bir erkek kardeş veya yeğen, bunun tersine, olağan olarak kariyerlerini başka yerde yapmaktadırlar. Bu nedenden ötürü, yatay mirasın tanınması, eski «*beneficium*»un saf haliyle aile mal varlığı haline dönüşmesine yol açmaktaydı (188). Bu konudaki direnmeler, özellikle Almanya'da güçlü olmuşlardır. 1196'da İmparator VI. Henri, büyük baronlarından bir başka ırsiliğin, yani İmparator tacının ırsiliğinin tanınmasını talep ederken, bunun bedeli olarak fieflerin yatay intikalini cömert bir bağış olarak onlara tanıyabilirdi. Ama, bu proje sonuca ulaşamadı. Bunun nedeni, ilk temlik belgesinde yer alan veya 13. yüzyıldaki İmparatorluk yüksek görevlilerinin fieflerine ilişkin olduğu gibi, örften ileri gelen bir engel değildi. Asıl neden Orta Çağ'da Alman senyörlerin, nesebleri dışındaki mirasçılarına, fieflerinin intikal ettirilmesine asla yanaşmamalarıydı. Ama, bu durum yatay mirasçılara bazen lütuf biçiminde temlikte bulunmalarını engellemiyordu. Diğer taraftan, bir ayırım getirmenin mantıklı olacağı düşünülmüştü. Varılan sonuç, fiefin ilk sahibinden sonraki kuşakta, her bir yana intikal edebileceğiydi. Ama, ilk kuşaktan ötesine intikal olmuyordu. Lombard hukukunun çözümlemesi işte böyleydi. Bu çözümleme, Fransa ve İngiltere'ye de ilham verdi. 12. yüzyıldan itibaren bu hükümler yeni yaratılan fieflerin kuruluş belgelerinde sıklıkla yer almaya başladılar. Ama bu durum bu ülkelerde kamu hukukunun ihlali niteliğinde olmaktaydı. Çünkü, Batı krallıklarında, fiefin aile mülkiyetine doğru ilerlemesi, bütün yakınların lehine bir nitelik kazanacak kadar güçlü olmuştu. Bunun tek istisnası, feodal örfün hizmet esası üzerine kurulmuş olmasından kaynaklanan bir olguydu. İngiltere'de, bu bağlamda, ölen vassalin yerine babasının geçmesi uzun süre kabul edilmedi. Askeri bir fiefin intikali, ortaya bir paradoks çıkmadan, gençten ihtiyara doğru olamazdı.

Kadınların mirasa girmelerine izin vermek kadar fiefin doğasına aykırı birşey olamıyacağı düşünülüyordu. Bunun nedeni, Orta Çağ düşüncesinin bunların komuta yetkisini kullanamayacakları inancında olması değildi. Hiç kimse baronluk kuruluna, o sırada olmayan kocasının yerine baronesin başkanlık etmesi kar-

(188) Ancak, erkek kardeşler erkenden özel ayrıcalıklardan yararlanır hale geldiler — II. Conrad'ın yasasına bakınız — hatta bazen bu ayrıcalıklar, bazı halk yasalarında en eski kuşağa hak tanıyan tavır gereği, ilgilinin oğluna karşı öncelik tanımaya kadar varmışlardır; Bkz.: G. Baraud, *in, Bullet. Soc. Antiquaires Ouest*, 1921.

şısında şaşırmıyordu. Fakat, asıl neden, kadınların silah taşımamalarıydı. 12. yüzyıl biterken, Normandiya'da kadınlara tanımaya başlanmış olan, mirasa girme hakkının Aslan Yürekli Richard tarafından kaldırılmasından sonra, Capet hanedanıyla bitmez tükenmez bir savaşın başlaması oldukça karakteristiktir. Kurumun özgün karakterini en kıskanç şekilde korumaya çalışan hukuk sistemleri —Lombard hukuk doktrini, Latin Suriye'si örfi hukukçuları, Alman hükümdar yasaması— ilke olarak, erkek mirasçıya tanıdıkları hakları kadın mirasçıya tanımamakta direnmeye asla son vermediler. VI. Henri'nin büyük vassallerine, yana doğru intikalde olduğu gibi, kızlara da miras hakkını tanıması, Almanya'da sadece erkeklerin mirasçı olmaları kuralının ne kadar canlı olduğunu kanıtlamaktadır. Fakat, tarihsel olgular, baron kanısının beklentileri konusunda çok şey söylemektedirler. Staufen'in vassallerine yem olarak verdiği bu lütfu, İstanbul Latin İmparatorluğu kurucuları, gelecekteki imparatorlarından ısrarla talep edeceklerdir. Fiili olarak, kuramsal düşünülünce, kadının mirastan dışlandığı yerlerde bile, çok erken tarihlerden itibaren birçok istisna belirmişti. Senyörün dikkate almama hakkına sahip olmasına rağmen, bazen şu veya bu özel örf karşısında veyahut da temlik sözleşmesine konulan bir madde karşısında, eğilmek zorunda kaldığı görülmekteydi. Örneğin, 1156'da Avusturya dükalığının intikalinde böyle olmuştu. Fransa ve Norman İngiltere'sinde, bu tarihten çok önceleri, oğul olmadığı zaman kız çocuklara; hatta eşit düzeyde erkek akraba olmadığında kadın akrabalara, fief üzerinde olduğu kadar, diğer mallar üzerindeki hakların da intikal etmesi, karara bağlanmıştı. Bunun böyle olabilmesinin nedeni, kadın hizmet etmekten aciz olsa bile, bunu onun yerine kocasının yapabileceğinin çabucak anlaşılmış olmasıydı. Karakteristik bir paralellikle, ilk vassalik örfün, kız çocuk veya damat lehine sapmaya başladığı en eski örneklerin tamamı, miras hakkını da ilk sağlayan ve zaten artık kişisel hizmetin de ortadan kalktığı büyük Fransız prensliklerinde ortaya çıkmaktadır. «Başlıca Burgonya Kontu»nun kızının kocası olan Robert sülalesinden Otton, bu birleşme sayesinde, 956'dan itibaren gelecekteki dük ünvanının maddi temeli olan kontlukları eline geçirmişti. Böylece —kadın cephesindeki nesebin miras hakları hemen hemen kadınların kişisel miras haklarıyla birlikte tanınmıştı. Yani kadın, miras aldığı gibi bırakabiliyordu da— küçük veya büyük feodal soylar, önlerinde evlilik siyasetinin yolunun açıldığını gördüler.

Erişkin olmayan bir mirasçının varlığı, başlangıçtan itibaren feodal örfün çözmeye çalıştığı sorunların en çetrefillerinden birini ortaya çıkarıyordu. Öykü edebiyatı, büyük miras tartışmasına, tercihan hep bu açıdan yaklaşmakta pek de haksız değildi. Bir çocuğa, askeri bir temliki vermek ne büyük mantıksızlıktı! Ama, küçüğü her türlü haktan mahrum etmek «ne vahşet»! Bu ikilemden çıkabilmek için gereken çözüm, 9. yüzyıldan itibaren düşünülmeye başlandı. «Yaşı tutmayan» mirasçı olarak kabul ediliyordu. Ama, vassal görevlerini yerine getirebileceği duruma gelinceye kadar, geçici bir yönetici onun yerine fiefi tutacak, yemin edecek ve hizmetleri yerine getirecekti. Buna bir «veli» demeyelim. Çünkü, fiefin bütün yüklerinin üstüne bindiği «geçici yönetici» aynı zamanda çocuğa karşı, ona bakmaktan başka hiçbir yükümlülük altına girmeden, bütün gelirleri kendi hesabına edinebilmekteydi. Böyle bir geçici vassal kurumunun ortaya çıkmasının, ölünceye kadar olduğu düşünülen, vassalik bağ kavramına hissedilir bir darbe vurduğu kabul edilmesine rağmen, bu kurum çok mutlu bir şekilde, aile duygusu ve hizmet ihtiyacı arasında uyum sağlıyordu. Bu uyum o kadar yararlı görüldü ki, onu sağlayan kurum, Frank İmparatorluğundan kaynaklanan bütün fieflerde geniş bir uygulama alanı buldu. Sadece, feodal çıkarlar doğrultusundaki istisna rejimlerini çoğaltmaktan pek hoşlanmayan İtalya'da, basit velayet sistemiyle yetinildi.

Bu arada, kısa bir süre sonra, ortaya ilginç bir sapma çıktı. Fiefte, çocuğun yerine geçebilecek kimseyi, çocuğun akrabaları arasından seçmek en uygun çözüm olarak gözükmekteydi. Başlangıçta, öyle görünüyor ki, evrensel kural bu nitelikte oldu. Birçok örf de uzun süre bu biçime sadık kaldılar. Eskiden, babasına verilen söz gereği, bizzat senyörün de yetime karşı bir takım ödevleri olması nedeniyle, çocuğun küçüklük halinin devamı sırasında, senyörün akrabaların aleyhine, bizzat vassalinin yerine geçebileceği düşüncesi belirdi. Bu düşünce, başlangıçta abes bulundu. Çünkü, senyörün toprağa değil, adama ihtiyacı vardır. Fakat, gerçekler ilkeleri çok çabuk yalanladılar. Senyörün, çocuğun bir yakını yerine «geçici yönetici» olmasının en eski örneklerinden birinin Fransa kralı IV. Louis ile, krallığın en büyük «şeref»lerinden biri olan Normandiya'nın çok genç varisi arasında gerçekleşmiş olması, özellikle dikkat çekicidir. Kral için, bizzat Bayeux veya Rouen'da Normandiya'ya komuta etmek, dükalığın bir naibin, tam güvenilmesi mümkün olmayan yardımıyla idare edilmesinden çok daha iyiydi. Birçok bölgede, senyörün bizzat kendisinin «geçici yönetici» olma-

ya başlaması, fiefin bir ekonomik işletme olarak değerinin, onun sayesinde gelecek hizmetlerin değerini aşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır.

Bu uygulama, hiçbir yerde, vassal rejiminin her hal-ü kârda tepedeki güçler lehine örgütlendiği Normandiya ve İngiltere'deki kadar, kök salamamıştır. İngiliz baronları bu uygulamadan, senyörleri kral olduğunda, özellikle rahatsız olmaktaydılar. Ama, buna karşılık, bunu kendi bağımlılarına karşı uyguladıkları zaman da bir yarar sağladıklarından ötürü memnun oluyorlardı. 1100'lerde «geçici yöneticiliğin» aile içinde kalmasını sağladılarsa da, bunun ölü bir kural olmasını ya engellemeyediler, ya da engellemek istemediler. Gene İngiltere'de kurum ilk kapsamından o kadar saptı ki, senyörlerin —en başta Kral— sıklıkla, çocuklarının muhafaza ve bakımını fieflerinin yönetim hakkıyla birlikte sattıkları görüldü. Bu cinsten bir armağan Plantagenêt'lerin çevresinde, en çok istek uyandıran ödüllerden biriydi. Gerçekte, böylesine şerefli bir görev sayesinde, şatolarda asker bulundurmak, rantlara el koymak, ormanlarda avlanmak veya yiyecek depolarını boşaltmak olanağının ele geçirilmesi çok güzel birşey olmakla birlikte, topraklar bağışın ufak bir bölümünü meydana getirmekteydiler. Mirasçının şahsı çok daha değerliydi. Çünkü, koruyucu senyör, ileride göreceğimiz üzere, genç çocuğu sırası geldiğinde evlendirme hakkına sahipti. Bu hakkı da ticaret konusu yapmaktan geri kalmıyordu.

İlke olarak fiefin bölünmez nitelikte olması son derece açık nedenlere dayanmaktaydı. Burada kastedilen kamu görevi miydi? Eğer bu paylaşılırsa, üstün otorite, hem kendi adına yürütülen komuta yetkilerinin zayıflaması; hem de bunların denetiminin daha da güçleşmesi tehlikeleriyle karşı karşıya kalırdı. Öyleyse, basit şövalye fiefleri mi kastediliyordu? Bunların parçalanması, hizmetlerin yerine getirilmesini güçleştiriyor, daha doğrusu, fieften pay alanlar arasında hizmeti paylara göre dağıtmak karışıklıklar çıkartıyordu. Diğer yandan, bir tek vassalin geçimine yetecek biçimde hesaplanmış olan ilk temlik, birden fazla kişinin ayakta durmasına yetmeyeceğinden, ya onların kötü silahlanmalarına, ya da talihlerini başka yerlerde denemelerine yol açacaktı. Böylece, temliklerin ırsi hale gelmelerinden sonra, onların birtek mirasçıya intikalleri uygun görülmüştür. Fakat, bu noktada feodal örgütlenmenin gerekleri, intikal hukukunun olağan kurallarıyla çatışmaya düşmektedir. Çünkü ,intikal hukuku, Avrupa'nın büyük bölümün-

de aynı mertebedeki mirasçıların eşitliğinden yanadır. Çatışan güçlerin etkisiyle, bu büyük hukuksal anlaşmazlık, yer ve zamana göre farklı çözümlere ulaşmıştır.

Ölen'e eşit derecede yakın mirasçılar konusunda, ilk büyük güçlük ortaya çıkıyordu. Örneğin, ölenin erkek çocukları arasından tek mirasçı nasıl seçilecekti? Yüzyıllar süren soylu hukuku ve hanedan hukuku, bizi en büyük çocuğa bir cins öncelik atfetmeğe alıştırmışlardır. Ancak, bu kural gerçekte, bugünkü toplumumuzun üzerinde oturduğu birçok mitos'a benzemektedir. Örneğin, çoğunluk yanılgısında olduğu gibi. Bugün düşünülmektedir ki, daha büyük sayıdaki insan, muhaliflerin bile meşru sözcüleridir. Kral saraylarına varıncaya kadar en büyük evlat ilkesi, Orta Çağ'da birçok direnme pahasına kabul edilmiştir. Bazı kırsal bölgelerde çok gerilere kadar uzanan örf, erkek çocuklardan birini yeğliyordu, ama bu en küçük çocuktu. Söz konusu olan bir fief miydi? İlk uygulamanın, senyöre vassalin oğulları içinden, en uygun gördüğünü seçme hakkını tanıdığını sanmaktayız. 1060'larda Katalonya'da kural hâlâ böyleydi. Bazen de baba kendi devamını bizzat kendi seçip, onu sağlığında hizmetlerin görülmesine az çok ortak edip, şefin seçimine sunuyordu. Veyahut da mirasçılar iştirak halinde kalıyorlar ve temlik ortak hâle geliyordu.

Bu eski uygulamalar, Almanya'da olduğu kadar hiçbir yerde uzun süreli olamadılar, 12. yüzyıl boyunca bu kurallar orada hâlâ bütünüyle egemendiler. Bunların yanında, en azından Saksonya'da rastlanan bir örf, aile bağının derinliğini ifade ediyordu. Erkek çocuklar, mirasın kime düşeceğini aralarında belirliyorlardı. Doğal olarak, uygulanan yöntem ne olursa olsun, seçilen çoğunlukla en büyük çocuk oluyordu. Fakat, Alman hukuku bu tercihe, zorunlu bir konum getirmekten şiddetle kaçınıyordu. Bu bir şairin dediği gibi, «*welche*» bir uygulama, «bir yabancı oyunuydu» (189). 1169'da bizzat İmparator Frederic Barbaros'un tahtı küçük oğullarından birine bıraktığı görülmemiş miydi? Böylece, mirasçılar arasında net bir ayırım ilkesinin olmaması, uygulamada bölünmezlik kuralına uymayı çok zorlaştırıyordu. Gene bu nedenle, İmparatorluk topraklarında aynı kandan insanlar arasındaki eşitlik kuralına karşı olan eski cemaatler, krallık ve prenslik güçlerinin feodal politikalarında, başka yerlerde olduğu gibi, bir karşı destek bulamıyorlardı. Vassallerinin hizmetine Fransa'da olduğundan daha az ba-

(189) Wolfram von Eschenbach, *Parzival*, I, str. 4-5.

ğımlı olan Almanya kral ve yerel yöneticileri, Karolenj İmparatorluğu tarafından bırakılan çatı sayesinde, kendi komuta yetkilerini bizzat yürütebildiklerinden, fief sistemine doğal olarak daha az dikkat sarfediyorlardı. Özellikle krallar, hemen hemen istisnasız —1158'de Frederic Barbaros'un yaptığı gibi— «kontluk, uç ve dükalıkların» parçalanmaması konusunda zecri tedbirler alıyorlardı. Daha bu tarihte, en azından kontlukların daha küçük parçalara bölünmesi olgusu kendini ortaya koymaya başlamıştı. 1255'de bir dükalık ünvanı, yani Bavyera dükalığı, ilk kez olarak dükalığın topraklarıyla birlikte bölünmüştü. Olağan fieflere gelince, 1158 yasası bunların parçalanmalarının meşru olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Sonuç olarak, *landrecht, lehnrecht* üzerinde egemenlik kurmuş oluyordu. Bunun tepkisi oldukça sonraları, Orta Çağ'ın sonlarına doğru ve başka güçlerin etkisiyle gelmiştir. Büyük prensliklerde, bizzat prensler o kadar gayretle ve intikal yasalarından yararlanarak oluşturulan toprakların parçalanmsını önlemeye yönelmişlerdi. Genel olarak, bütün fiefler için, erginliğe erişememişlerin hakkını koruma bahanesiyle, en büyük evladın tek mirasçı olması ilkesinin getirilmesiyle, soylu mülkiyetin güçlendirilmesi konusunda bir araç sağlanmış olundu. Böylece, hanedan endişeleri ve sınıf çıkarları, geç de olsa, feodal hukukun gerçekleştirmekte aciz kaldığını, başardılar.

Fransa'nın büyük bölümünde evrim oldukça farklı çizgiler izledi. Birçok kontluğun birleştirilmesiyle oluşturulan büyük yerel prensliklerde, krallar bu güç birliklerini ülkenin savunmasında kullanabildiği sürece, onları oluşturan kontlukların parçalanmalarını engellemekte bir yarar görmediler. Fakat, çok kısa sürede yerel güçlüler, krallık için hizmetkârdan çok rakip haline dönüşmüşlerdi. Kontluklar tek başlarına alındıklarında, bunların nadiren bölündükleri görülüyordu —yani kontluk sayısı artmıyordu—. Buna karşılık, olaya bir bütün olarak bakıldığında, kont oğullarının hepsinin miras paylarını ayırdıkları görülüyordu. Böylece, kontlukların meydana getirdiği demet, her kuşakta biraz daha dağılıyordu. Prens hanedanları çabucak tehlikenin bilincine vardılar ve burada daha önce, şurada daha sonra, bu soruna en büyük evlat ilkesiyle çare getirdiler. 12. yüzyılda aşağı yukarı her yerde bu kuralın egemenliği sağlanmıştı. Almanya'da olduğu gibi, ama ondan daha erken bir tarihte, eskinin büyük komuta mevkileri tekrar bölünmezlik ilkesine dönmüşlerdi. Artık fief de, Devlet de yeni bir tiptendi.

Daha az önemli fieflere gelince, feodalitenin bu en sevdiği topraklarda, hizmete duyulan ihtiyaçlar, çok daha fazla önemli olduklarından, birkaç el yordamından sonra, bunlar da açık ve kesin bir şekilde, «en büyük evlat» yasasına bağlandılar. Ancak, eskinin yaşam boyu geçerli temlikleri aile mülkleri haline dönüşürlerken, sonradan doğanları mirastan çıkartmak üzücü oluyordu. Yalnızca, bazı istisnai örfler, örneğin Caux bölgesininki gibi, ilkeyi sonuna kadar tam anlamıyla uygulamışlardır. Diğer yerlerde ise, en büyük oğulun kardeşlerine geçim olanakları sağlamaya ahlaken yükümlü olduğu ve hatta baba topraklarından bazı parçaların kullanım hakkını onlara bırakması gerektiği kabul edilmiştir. Böylece, çok sayıda bölgede, genel olarak «*parage*» (sülale) adıyla anılan bir kurum oluşmuştur. Sadece en büyük oğul senyöre biat ediyor ve buna bağlı olarak da bütün hizmetleri tek başına yükleniyordu. Küçük kardeşleri ise, paylarını ondan alıyorlardı. Bazen de, İle de France'da olduğu gibi, aile bağı bu yakınlar arasında, diğer her türden bağı gereksiz hale getiriyordu. En azından, başlıca fief ile buna bağlantılı fiefler kuşaktan kuşağa geçip de, ilk akrabaların nesepleri arasındaki akrabalık ilişkilerinin sadece kan bağıyla yetinilemeyecek kadar birbirlerinden uzaklaşmış olduğu güne kadar bu kural sürmüştür.

Herşeye rağmen, bu sistem, parçalanmanın tüm sakıncalarını engellemekten uzaktır. İşte bu nedenle, fetihle beraber girdiği İngiltere'de, 12. yüzyılın ortasına doğru terkedilerek, yerine kesin büyük evlat ilkesi uygulanmıştır. Normandiya'da da, orduyu oluşturmak için, feodal yükümlülüklerden en yüksek yararı sağlamasını bilmiş olan dükler, miras birçok şövalye fiefini içerdiği zaman, bunları mirasçılara teker teker dağıtmak mümkün olduğundan, «*parage*» sistemini asla kabul etmemişlerdi. Ama, eğer fief tek ise, bu bütün bir şekilde en büyük erkek çocuğa intikal ettirilmiştir. Fakat, askerlik hizmetinin selametine yönelik bu kısıtlamalar, ancak olağanüstü güçlü ve örgütleyici bir yerel otoritenin varlığı halinde mümkündü. Fransa'nın geri kalan bölgelerinde, en azından genellikle baronluk olarak anılan büyük fieflerin parçalanmaması için, örfi kuram istediği kadar gayret sarfetsin, hemen her zaman mirasçıların tamamı, mirası aralarında paylaşıyorlardı. Sadece en büyük oğula ve onun devamına biat edilmesi, eski bölünmezlik kuralından birşeyleri muhafaza ediyordu. Daha sonra, bu kalıntı feodal kurumların son parçalarının yıkıldığı sıralarda, ortadan silinmiştir.

Irsilik bir hak olmadan önce, uzun süre bir lütuf olarak kalmıştı. Bu durumda, yeni vassalin senyörüne olan şükranını bir armağanla göstermesi uygun karşılanıyordu. —Bu uygulamanın 9. yüzyıldan itibarenki varlığı kanıtlanmıştır—. Oysa, özü itibariyle, tamamen örfe dayanan bu toplumda, bütün arzuya bağlı armağanların bir süre sonra zorunluk haline dönüşmeleri kaderleriydi. Bu uygulama, etrafında çok sayıda örnek bulduğundan, kolaylıkla kural haline dönüştü. Hiç kuşkusuz, oldukça eski bir dönemden beri, bir senyöre karşı hizmet ve ödentiyle yükümlü bir köylü toprağının tasarrufunu elde edebilmek için senyörden, hiç de bedavaya verilmeyen bir temlik belgesi almak gerekiyordu. Oysa, fief istediği kadar, çok özel türden bir temlik olsun, Orta Çağ Dünyasını niteleyip karmakarışık gerçek haklar ağı içine, o da karışmak zorunda kalmıştı. Bu bağlamda, başta bir armağandan yola çıkarak, sonunda zorunlu bir ödentiye dönüşen, miras hakkının senyörce tanınması karşılığı alınan bedel, bütün sınıflar için benzer adlarla anılmaya başlamışlardır. Böylece, Fransa'da intikalden ötürü alınan ve *relief* (geri alma), *rachat* (geri satın alma), bazen de *mainmorte* (miras hakkını satın alma) adlarını taşıyan vergiler, bir vassal için olduğu kadar bir serf için de kullanılıyorlardı.

Tamamen feodal olan *relief* (geri alma), bazı özelliklerinden ötürü, öbürlerinden ayrılıyordu. 13. yüzyıla kadar birçok benzeri yükümlülük gibi, çoğunlukla —en azından parçasal olarak— ayni olarak ödeniyordu. Fakat, bir köylünün mirasçısının bir baş hayvan ödediği yerde, bir askeri vassalin mirasçısının bir atın savaş koşumlarını ödemesi gerekiyordu. Bu, ya atın kendisi, ya silah ve koşumları, ya da ikisi birden olabiliyordu. Böylece senyör, çok doğal olarak, taleplerini toprağın yükümlü olduğu hizmetlere uyarlamış oluyordu (190). Bazen mirasçı bu savaş koşumu yerine, karşılıklı anlaşma sonucu, değeri kadar parayı da ödeyebilirdi. Bazen de atın koşumunun yanında nakdi bir vergi de birlikte istenebilirdi. Hatta bazen, diğer tüm ödenti tarzları uygulama dışı kaldığın-

(190) Bazı tarihçiler bu ödemeyi, senyörlerin eskiden vasallerini bizzat donatma zorunda olmalarıyla açıklamaktadırlar, savaş atının koşumları bu durumda söylendiğine göre, vassalin ölümüyle senyöre geri dönüyordu. Fakat, oğlunun da sırası gelince vassal olmaya başlamasıyla, bu iade anlamsızlaştı. Feodal «geri alma» ile yakın yükümlülükler arasındaki açık benzerlikler, burada önerilen açıklamanın hesaba katılmasını gerektirmektedir: Örneğin, bazı mesleklere girilirken senyöre ödenen giriş aidatları, yükümlülüğün mesleğiyle ilgili nesneler olmaktaydı.

dan, bu miras vergisinin tamamı nakdi olarak talep edilebilirdi. Tek kelimeyle, farklılık ayrıntıda ve hemen hemen sonsuzdu. Çünkü, örfün işlemesi sonucu, çoğunlukla başlangıçta, kaprisli raslantılardan doğan uygulamalar, bölgeye, vassal gruplarına, hatta fieflere göre billurlaşmışlardı. Sadece, temel farklılıkların teşhis koymada bir değeri vardı.

Almanya'da erkenden *relief* zorunluğu, hemen sadece köle kökenli olan senyörlük memurlarının elinde olan düşük düzeyli fieflere uygulandı. Bu da hiç kuşkusuz Orta Çağ Almanya'sının yapısı için çok karakteristik olan, sınıflar ve mallar hiyerarşisinin ifade biçimlerinden biriydi. Bunun yansımaları oldukça önemli olmuştur. 13. yüzyılın sonlarına doğru, hizmetlerin gerilemesi süreci sonunda, fieften asker elde etmek hemen hemen olanaksızlaşınca, Alman senyör buradan hiçbir şey elde edemez hale geldi. Bu özellikle devletler için ciddi bir gelişmeydi. Çünkü, prensler ve krallar, en zengin ve en çok fiefe sahip olarak, buraların gelirlerine bağımlıydılar.

Batı krallıkları ise, bunun tersine, fiefin hizmet kaynağı olarak hiçe indiği, ama gelir kaynağı olarak verimli olmaya devam ettiği bir geçiş aşaması yaşadılar. Bu gelirlerin de başlıcası, bu bölgede çok yaygın bir uygulama alanı bulan *relief* idi. 12. yüzyılda İngiltere kralları *relief* sayesinde muazzam fonlar elde ediyorlardı. Fransa'da Philippe Auguste ona Loire üzerinde bir geçit sağlayan Gien müstahkem mevkiinin sahibinden, *relief* almama karşılığı olarak elde etmişti. Küçük fiefler kitlesi içinde, senyörlük düşüncesi bütünüyle, dikkate değer olarak, sadece bu intikal vergilerini görüyordu. Bu bağlamda, 14. yüzyılda Paris bölgesinde resmen kabul edildiğine göre, bir savaş atının donatılmış olarak senyöre verilmesi, vassali tamamen negatif bir zorunluk olan, senyöre zarar vermeme dışındaki, bütün yükümlülüklerden kurtarıyordu. Ancak, fiefler giderek aile mal varlığı içine katıldıkça, mirasçılar artık bir hak olarak gözüken temlik belgelerini elde edebilmek için, kesenin ağzını açmaya pek yanaşmak istemiyorlardı. Bu yükün kaldırılmasını sağlamaktan aciz olmalarına rağmen, uzun dönemde önemli ölçüde hafifletilmesini sağlayabilmişlerdir. Bazı örfler bu vergiyi sadece, ırsi bağlantıları daha az sağlam olan yatay akrabalar için muhafaza ettiler. Özellikle —12. yüzyılın başında toplumsal merdivenin yukarısından aşağısına doğru gelişen bir harekete uygun olarak— her seferinde hakem marifetiyle veya çetin pazarlıklar sonucu, tutarın saptanması yerine, değişmez bir biçimde derecelen-

miş tarifeler ikame edildi. Eğer —Fransa'da yaygın bir adete göre— toprağın yıllık geliri kıstas olarak alınıyorsa, böyle bir temelden hareket eden değerlendirme, para değerindeki oynamaların etkisinden kurtulmuş oluyordu. Buna karşılık, ödenti hadlerinin bir defaya mahsus olmak üzere nakit cinsinden kesinleştirildiği yerlerde —Bunun en ünlü örneğini İngiliz *Magna Carta*'sı vermektedir— bu vergi, 12. yüzyıldan günümüze kadar, sürekli olarak sabit tüm borçların kaderini izleyerek, devamlı aşınmıştır.

Bu arada, bu arızi haklara yöneltilen dikkatler, intikal sorununun terimlerinin değişmesine yol açmıştır. Fief sahibinin yanında tuttuğu akrabaları hizmetlere katılmaktaysalar da, *relief*'in kârını azaltıyorlardı. Çünkü, *relief* sadece, ailenin en büyük çocuk zincirinde meydana gelen intikallere bağlı olarak alınıyordu. Hizmetlerin herşeyden önemli olduğu sürece rahatlıkla kabul edilen bu durum, hizmetlere değer verilmemeye başlanınca, bu kazanç kaybı dayanılmaz hale geldi. Büyük Fransız baronları tarafından talep edilen ve kendi de krallığın en büyük senyörü olan kral tarafından hemen kabul edilen, feodal bir konuda ilk yasa, 1209'daki «*parage*» (evdeki akrabalar) durumunu iptal edenidir. Söz konusu olan, artık adetler arasına girmiş olan, malvarlığının parçalanmasını engellemek değildi. Fakat, artık bütün parçalar ilk senyöre bağımlı olacaklardı. Gerçekte, Philippe Auguste'ün «kurumu»na sadık bir tarzda uyulmamıştır. Bir kez daha aile hukuku konusundaki eski gelenekler tam anlamıyla, feodal ilkelerle çatışma halinde bulunmuyorlardı. Fief'in parçalanmasını zorla kabul ettirdikten sonra, şimdi de bu parçalanmanın soy dayanışmasına zarar vermesini engellemeye çalışıyorlardı. *Parage* gerçekte, ancak çok yavaş bir şekilde ortadan kaybolmuştur. Bu konuda Fransız baronlarının kanılarının değişmesi, Fransa'da eskiden silahlı sadakatin ücreti olan fiefin artık herşeyden önce, verimli bir toprak parçası olma düzeyine düştüğünü belirlemektedir (191).

V. Ticarette Sadakat

İlk Karolenjler çağında, vassalin fiefi istediği gibi devredebileceği fikri iki yönden abes görünürdü. Çünkü, mal ona ait değildi ve üstelik bu mal ona tamamen kişisel hizmetler karşılığında ema-

(191) Aynı endişeler, 1290'da İngiltere'de fief'in alt fief temliki biçiminde satışının yasaklanmasına yol açtı. Bu tarihten sonra, alıcı fief'i doğrudan, satıcının senyöründen almak zorundaydı.

neten verilmişti. Ancak, temlikin başlangıçtaki geçiciliği daha az açık bir şekilde hissedilmeye başlanınca, paraya sıkışan vassaller veya cömertlikleri tutanları, artık kendi malları olarak baktıkları bu fiefleri istedikleri gibi tasarruf etmeye doğru bir eğilim gösterdiler. Bu konuda tüm Orta Çağ boyunca, hukuk sistemleri, kişisel mülkiyeti sıkı sıkıya bağlayan ve kıpırdayamaz hale getiren senyörlük ve aile yasalarıyla etkin bir mücadeleye girişen Kilise tarafından teşvik edildiler. Çünkü, özel mülkiyetin kısıtlanması, Kilisenin çıkarlarına ters düşüyordu. Eğer, sadakaların verilmesi olanaksız hale gelirse, «su gibi» söndürdükleri cehennem ateşini durdurmak mümkün olmaktan çıkacak ve bu ateş, çaresiz yanmaya devam edecekti. Nihayet, dinsel cemaatler aç-bilaç ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklardı. Çünkü, bu kadar senyör fieften başka birşeye sahip olmazlarsa ve fiefin yapısından ötürü, bu mülklerden herhangi birşeyi ayırıp, Allah'ın ve Aziz'lerin yoluna bağışlamazlarsa, Kilise nereden geçinecekti? Gerçeği söylemek gerekirse, fiefin devri konusu, duruma göre, birbirlerinden çok farklı iki görüntüye sahip oluyordu.

Bazen bu devir fiefin bir bölümü için söz konusu olabiliyordu. Eskiden fiefin tamamına yüklenmiş olan geleneksel yükler, bu durumda sadece, vassalin elinde kalmış olan parçaya taşınmış oluyorlardı. Çok fazla istisnai bir müsadere veya mirasçı bulunmaması varsayımları hariç, senyör yararlı olan hiçbir şeyi yitirmiyordu. Ama, gene de böylece küçülen fiefin, görevlerini yerine getirmek zorunda olan bir bağımlıya artık yetmeyeceğinden endişelenebilirdi. Tek kelimeyle, parçasal devir —örneğin toprakta oturanlara tanınan ödenti bağışıklıklarıyla birlikte— Fransız hukukunun fiefin «kısalması» —değerinin düşmesi olarak anlayınız— başlıklı bölümüne giriyordu. Geneldeki «kısalmaya» olduğu gibi, fiefin «kısalma»sına da örfler farklı tepkiler göstermişlerdir. Bazıları, sınırlayarak izin verdiler. Diğerleri de sonuna kadar doğrudan senyörün rızasına, hatta altta ve üstte yer alan ilgili tüm senyörlerin rızalarına bağlı kalmakta ısrar ettiler. Doğal olarak normalde, bu rıza satın alınıyordu ve bu kârlı bir gelir kaynağı olduğundan, reddedilmesi giderek daha az düşünülür hâle geliyordu. Bir kez daha, kâr etme arzusu, hizmet edinme arzusunun karşısına çıkıyordu.

Tam devir ise, bağ zihniyetine daha da aykırıydı. Bunun nedeni, toprağı izlediklerinden ötürü hizmetlerin yerine getirilmeme tehlikesi değildi. Ama hizmetkâr değişiyordu. Bu ise, zaten ırsilikten kaynaklanan paradoksu en uç noktasına kadar ilerletmekti.

Çünkü, bu adeta içgüdüsel hâle gelmiş ve biraz iyi niyetle aynı soyun tüm bireylerinden beklenebilecek olan, kurallara bağlılığı, bir yabancıdan beklemek mümkün müydü? Üstelik, bu yabancının vassal olmasının tek nedeni uygun zamanda dolu bir keseye sahip olması iken, böyle bir adama ne derece güvenilebilirdi? Gerçekte, eğer senyöre zorunlu olarak danışılırsa, tehlike ortadan kalkıyordu. Bu kurala uzun süre uyuldu. Daha açıkçası, senyör önce fiefi geri alıyor ve eğer paşa gönlü isterse, toprağı satın alana, biat töreninden sonra temlik belgesini veriyordu. Böylece, ister istemez satıcı veya bağış yapan, senyörle malın devrini onaylamasından önce, toprağı iade etmeyeceğini belirleyen bir ön anlaşma yapmaya yöneldi. Bu anlatılan işlem, hiç kuşkusuz fiefler veya *beneficium*'ların ortaya çıkmalarıyla birlikte belirmişti. Irsilikte olduğu gibi belirleyici aşama, senyörün önce kamu oyunda, sonra da hukuk önünde, devirden sonra yeni temlik belgesini vermekten kaçınamaz hâle gelince, aşılmış oldu.

Ama, hiç kırıksız bir eğri düşünmekten kaçınalım, 10. ve 11. yüzyılların anarşisi sayesinde fief senyörleri çoğunlukla unutulmuşlardı. Sonraki yüzyıllarda hukuk mantığının gelişmesi ve feodal ilişkilerin daha iyi örgütlenmesiyle ilgilenen bazı devletlerin baskıları sonucu, bunlar durumlarının sık bir şekilde düzenlendiğini gördüler. Tıpkı Plantagenêt hanedanı yönetimindeki İngiltere'de olduğu gibi. Hatta, bir noktada eski kuralların güçlendirilmesi, hemen hemen evrensel bir nitelik kazanmıştı. Bir senyörün bir fiefin kiliseye transferine karşı çıkma hakkı, 13. yüzyılda, eskide olduğundan çok daha genel ve katı bir şekilde kabul ediliyordu. Kilise'nin feodal toplumdan kurtulmak için sarfettiği gayret, rahiplerin silahlı hizmete yatkın olmamalarından kaynaklanan yukarıdaki kurala en iyisinden bir kanıt getiriyordu. Krallar ve prensler de bu kuralın uygulanmasını gözetiyorlardı. Çünkü, Kilise'ye yapılan devirleri hem haksız iktisap olarak görüyorlar, hem de bunların hazine gelirlerinin azalmasına yol açacağını düşünüyorlardı.

Bu şık bir kenara bırakılırsa, senyörlerin devir işlemlerine rızaları, alışılmış gerilemenin bir kanıtı olarak ortaya çıktı ve sonunda basit bir intikal vergisi haline dönüştü. Ama, senyör devir işleminden ötürü, bir başka gelir kaynağının da doğduğunu görme mutluluğuna erdi. Senyör, devredilene bir tazminat vererek fiefi kendine alakoyabiliyordu. Böylece, senyör üstünlüğünün zayıflaması, soy bağının gerilemesiyle kendini göstermektedir. Bu para-

lellik İngiltere'de daha da çarpıcıdır. Bir malın devri sırasında soy içinde «öncelikle alma» hakkının kaybolmasıyla, feodal «öncelikle alma» hakkı, yani senyörün isterse fiefi tazminat karşılığı geri alabilme hakkı da kayboldu. Senyöre tanınmış olan bu ayrıcalığın ortadan kalkması bile fiefin vassalin mal varlığı içinde ne kadar sağlamca yerleştiğini kanıtlamaktadır. Çünkü, artık senyör yasal olarak, kendine ait bir malı geri alabilmek için, alanın ödediği miktarın aynını ödemek zorundadır. Fiilen, en azından, 12. yüzyıldan itibaren, fiefler serbestçe satılıyor veya bağışlanıyorlardı. Sadakat ticarete girmişti. Ama onu güçlendirmek için değil.

AYIRIM 5

BİRÇOK EFENDİNİN ADAMI

I. Biatlerin Çoklaşması

«Bir Samuray'ın iki efendisi olmaz». Ölen İmparatorunun arkasından yaşamak istemeyen Mareşal Nogi'nin, 1912'de hâlâ hatırladığı eski Japonya'ya ait bu özdeyiş, tam anlamı içinde kavranan bütün sadakat sistemlerinin vazgeçilmez yasasını ifade etmektedir. Başlangıcında Frank vassalitesi de hiç kuşku duyulmayacak şekilde böyleydi. Karolenj fermanları bunu açık terimlerle ifade etmemişlerse, bunun nedeni, bu olgunun zaten kendiliğinden böyle olmasındandır. Karolenjlerin diğer bütün davranışları bunun böyle olduğunu kanıtlamaktadır. «Teslim olan» eğer yeminle bağlandığı kimse onun bu yeminini geri vermeye razı olursa, senyör değiştirebilirdi. Birincinin adamı olmaya devam ederken, bir ikinci efendiye bağlanmak kesinlikle yasaklanmıştı. Karolenj İmparatorluğunun parçalanmasından sonra ortaya çıkan parçaların, vassallerin efendi değiştirmelerini önlemek için gereken önlemleri aldıkları görülmektedir. Bu ilk sıkı önlemlerin anısı uzun süre korunmuştur. 1160'lara doğru, bir Reichenan'lı rahip, zamanın imparatorlarının Roma seferi için talep ettikleri askerlik hizmetini yazılı hale sokarken, bu metni, Charlemagne zamanında geçen bir olaya aitmiş gibi göstermeyi hayal etmiştir. Hiç kuşkusuz, eski adetlerden kaynaklanan zihniyete uygun bir şekilde yazdığını düşünerek şöyle demektedir: «Eğer raslantı olarak aynı şövalye farklı *beneficium*'lar için birçok senyöre bağlanırsa, *Tanrı bundan razı olmaz*...» (192).

(192) *Mon Germ. Constitutiones*, C. I., Nu. 447, c. 5.

Ancak, o tarihlerde şövalye sınıfının üyelerinin aynı anda iki hatta birçok efendinin vassali olduklarını görmeye çoktan alışılmıştı. Şimdiye kadar, bu konuda derlenebilen en eski örnek, Tours bölgesine ait olan 895 tarihli bir olgudur (193). Daha sonraki yüzyıllarda bu durum her yerde giderek artacaktır. Öyle ki, 11. yüzyılda Bavyeralı bir şair, 12. yüzyılın sonuna doğru Lombardiya'lı bir hukukçu bu durumu özellikle normal sayacaklardır. Bu birbirini izleyen bialtlerin ulaştığı sayı bazen çok yüksek olmaktadır. 13. yüzyılın son yıllarında bir Alman baronu 20 çeşitli senyörden fief alarak onların adamı olmuş, bir diğeri de 43 ayrı senyör ile bu anlaşmayı yapmış idi (194).

Tabiyet ilişkisinin böylece birden fazla kurulabilmesi, ilk saflığı içindeki vasalite sözleşmesinden kaynaklanan sadakatin kesin reddi anlamına geliyordu. O dönemin iyi düşünenleri, bu olguyu bizim kadar görmüşlerdi. Zaman zaman bir hukukçu, bir kronikçi, hatta Saint Louis gibi bir kral, vassallere melankolik bir tarzda, İsa'nın şu sözünü hatırlatmaktaydılar : «Kimse iki efendiye birden hizmet edemez». 11. yüzyılın sonuna doğru, iyi bir dinsel hukukçu olan, Chartres piskoposu Ive, bir şövalyenin görünüşte vassalik olan ve Fatih Guillaume'a ettiği, sadakat yeminini bozması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü bu rahibe göre, «bu adam doğumdan gelen hakkından ötürü meşru senyörlerine karşı yemin ettiğinden ve onlardan da bir süre sonra ırsi *beneficium* aldığından ötürü, yukarıda anılan cinsten anlaşmalar yapamaz». Şaşırtıcı olan, bu çarpıcı sapmanın bu kadar erken ve bu kadar yaygın bir şekilde ortaya çıkmasıdır.

Tarihçiler çoğunlukla, vassalleri fieflerle ücretlendirme adetini, bu işten sorumlu tutmaktadırlar. Gerçekte, birçok savaşçının güneş gören güzel toprakların meydana getirdiği yeme kapılarak ettikleri yeminlerin sayısını artırdıklarını inkâr etmek mümkün de-

(193) H. Mitteis, *Lehnrecht und Staatsgewalt*, s. 103 ve W. Kienast, *in, Hist. zeit.*, c. CXLI, 1929-1930, daha eski örneklere ulaştıklarını sanıyorlar. Fakat, Roma'daki otoritenin İmparatorla Papa arasında paylaşımına ilişkin gerçek bir iki yanlı sadakat gösteren yalnızca tek bir örnek vardır. Bu da senyörle «emrine giren» arasında ikili bir ilişkiyi değil, hükümranlık ikileşmesini göstermektedir. Ne M. Ganshof'un ne de M. Mitteis'in bulamadıkları, oysa *Urkendunbuch* Nu. 440'da yer alan Saint-Gall sözleşmesi belli bir ödenti karşılığında toprak devrine ilişkindir.

(194) *Ruodlieb*, éd. F. Seiler, I., v. 3 — K. Lehmann, *Das Langobardische Lehnrecht*, II., 2, 3 — W. Lippert, *Die Deutschen Lehnsbücher*, s. 2.

ğildir. Hugues Capet döneminde, kralın doğrudan bir vassalinin bir konta yardım etmeye gitmek için önce onun kendini adamı olarak kabul etmesini ve biat töreni yapılmasını şart koştuğunu görmekteyiz. Bunun anlamı, «Franklar'da bizzat senyör veya emri olmadan savaşmanın adet olmadığıdır». Bahane çok güzel olmakla birlikte, gerçek o kadar güzel değildir. Çünkü biliyoruz ki, bir Ile de France köyü bu yepyeni yeminin bedeli olmuştur (195). Son olarak, senyörlerin bu kadar çelişkili sözler veren vassallerin, hiç utanç duymadan sunabildikleri yarı, üçte bir, çeyrek sadakatleri nasıl olup da rahatça kabul ettikleri, hatta bunu kendilerinin teşvik ettiklerinin açıklanması gerekmektedir. Bu açıklamayı yapabilmek için, askeri topraklar kurumunun evrim sonucu eskinin kişisel temlik uygulamasından, bir aile mülkü ve bir ticaret malı haline dönüştüğü düşüncesini yardıma mı çağırmak gerekiyor? Gerçekten, daha önce ilk efendisine yemin etmiş olan şövalye, miras veya satın alma ile bir fiefin tasarrufunu ele geçirip, değişik bir senyörün tabiyetine girmiş oluyordu. Bu şövalyenin bir başkasının yeniden tabiyetine girmektense, servetinin artmasına neden olan bu mutlu olaya sırt çevirebileceğini düşünmek çok zordur.

Ama, bu konuda gene de dikkatli olalım. Çift biat, zaman içinde ırsiliğin devamında ortaya çıkmış bir olgu değildir. Aksine, bu oluşumun en eski örneklerine, ırsilik uygulamasının doğum aşamasında rastlanmaktadır. Zaten, bu oluşum ırsiliğin mantıken gerekli sonucu değildir. Bazı kötüye kullanma durumlarının meydana getirdikleri istisnalar dışında, çoklu sadakati asla tanımayan Japonya'da, ırsi hatta devredilebilen fiefler varolmuştur, fakat, her vassal fiefini sadece tek bir senyörden aldığından, bu fieflerin kuşaktan kuşağa geçişinin sonucunda, sadece bir hizmetkâr soyu bir senyör soyuna bağlanmış olmaktadır. Bu fieflerin devri ise ancak aynı efendiye bağlı vassaller arasında mümkündür. Zaten ikincisi, Avrupa Orta Çağ'ı boyunca aşağı düzeydeki vassallere çok sıkı bir şekilde uygulanmak istenmiştir. Örneğin, kırsal senyörlüklerin doğrudan üreticilerine uygulandığı gibi. Kimsenin öyle düşünmüşe benzememesine rağmen, Japonya'daki bu durumdan, orada senyörlerin vassallerinin vasileri gibi davrandıklarını kabul etmek mümkündür. Gerçekte, hiç tartışmasız vassalik toplumun başlıca çözücülerinden biri olmaya aday, bir tek adamın birçok senyöre biat etmesi uygulamasındaki çoğalma, tek başına alındığında köken ola-

(195) *Vita Burchardi*, éd. dela Roncière, s. 19, XVII.

rak, ileride inceliyeceğimiz nedenlerden ötürü, çok bağlayıcıymış gibi gözüken bir ilişkinin adeta yapısal zayıflık belirtilerinden sadece bir tanesiydi.

Her dönemde, bağlantıların böylesine çokluğu can sıkıcı olmuştur. Bunalım dönemlerinde ikilem o kadar açıkça ve zorlayıcı biçimde ortaya çıkıyordu ki, doktrin ve örf bu duruma bir cevap bulmaktan kaçınamaz hâle geliyorlardı. İki senyörü birbirleriyle savaştıklarında, iyi vassalin görevi hangisinin yanındaydı? Savaşa katılmaktan kaçınmak, yalnızca ihaneti iki katına çıkartmak olurdu. Öyleyse seçmek gerekiyordu. Ama nasıl? Tekeline hukuk kitaplarının sahip olmadığı koskoca bir vicdan bilimi geliştirilmişti. Yazılı kaynağın ön plana geçmesiyle birlikte, artık her yemin töreninden sonra yapılmaya başlanan yazılı sözleşmeler de çok özenli bir şekilde dengelenmiş çekinceler biçiminde bu duruma yer vermeye başlamışlardı. Genel kanının başlıca üç kıstas arasında salındığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, biatleri tarih sırasına göre sınıflandırma durumudur. Daha eski olan yeninin önüne geçecektir. Bu durumun uygulamadaki bir yansıması olarak, yeni bir senyörün adamı olan vassal, belgesinde daha önce yemin ettiği senyörüne olan sadakat borcunu ayırıcı bir hüküm olarak koymaktadır. Diğer yandan, saf olduğu oranda edilen yemin sayısının artmasının arka planını ham şekliyle gözler önüne seren bir fikir daha ortaya çıkmıştır: Senyörlerin en saygıya değer olanı, fieflerin en zengin olanını vermiş olanıdır. Bu anlatılandan hafifçe farklı bir durumda, daha 895 yılında; Saint Martin rahipleri Mans kontuna giderek, vassallerinden birini yola getirmesini rica ettiklerinde, kont sözü geçen kişinin «daha çok» kont-rahip Robert'in vassali olduğunu, «çünkü ondan daha önemli bir *beneficium* aldığını» söylemişti. 11. yüzyılın sonunda, Katalonya kontluk mahkemesinde biatler arasında uyuşmazlık çıktığı zaman uygulanan kural, hâlâ yukarıda anlatılan gibiydi (196). Nihayet, bazı durumlarda da tartışmanın durumunu öteki tarafa taşıyarak, bizzat tartışma nedeninin mihenk taşı haline getirmişlerdir. Bu durumda, kendi davasını savunmak için bizzat savaşa girişen bir senyöre karşı yükümlülüğünü yerine getirmek vassal açısından, sadece «dostlarını» yardıma çağırıp mücadeleye kendi katılmayan senyöre karşı olan yükümlülüklerden daha zorunlu nitelikte sayılmıştır.

---

(196) Ganshof, *Depuis Quand A-t-on pu en France être Vassal de Plusieurs Seigneurs? in* «Mélanges Paul Fournier» 1929. — Us. Barc. c. 25.

Ancak, bu çözümlerden hiçbiri sorunu ortadan kaldıramamıştır. Bir adamın kendi senyörüyle çarpışmak zorunda kalması, zaten yeteri kadar vahimdir. Bir de üstüne üstlük, başka bir amaç için kendine verilen fiefin gelirlerinin bu doğrultuda kullanılması, senyör açısından kabul edilebilir bir durum mudur? O anda meşru olarak sadakatsiz bir durumda bulunan vassale, eskiden temlik ettiği malları, senyörün barışa kadar geçici olarak müsadere etmesi hakkının kabulüyle, bu zorluk atlatılmıştır. Veya, daha paradoksal bir çözüm olarak, yemin ettiği iki düşman senyöre de bizzat kendi varlığıyla hizmet yükü altına girmiş olan vassal, çatışma halinde tarafını tutmadığı senyörden aldığı fiefte eğer kendine ait vassalleri varsa, bunları o senyöre karşı asker olarak kullanmayacaktır. Böylece, başlangıçtaki istismarın bir cins uzatılmasıyla, iki senyörün adamı bu kez, kendisi savaş alanında, bizzat kendi adamlarıyla çatışma tehlikesi altına giriyordu.

Çeşitli sistemleri uyuşturmak için sarfedilen gayretlerin büsbütün karmaşık hâle getirdikleri bu incelikler, çoğunlukla uzun uzun pazarlığı yapılan kararların uygulamada vassalin serbest iradesine bağlı bir karar haline dönüşmesinden başka bir sonuç vermemiştir. 1184'de Hainaut ve Flandre kontları arasında savaş çıktığında, her iki baronun da vassali olan Sire d'Avesnes, baronların birincisinden yükümlülüklerini saptayan bir belge talep etmekle işe başladı. Sonra da bütün gücüyle Flamanların yanında yer aldı. Böylesine kaypak bir sadakat, acaba hâlâ sadakat miydi?

II. Mutlak Biatin Yükseliş ve Çöküşü

Ne devlette, ne de ailede yeterli birleştirici unsurları bulamayan bu toplumda, vassalleri şefe sağlamca bağlama ihtiyacı o kadar canlıydı ki, adi biat bu görevi yerine getiremez hale gelince, onun üstünde bir üst-biat yaratılma yoluna gidildi. Buna da «mutlak biat» denildi.

Orta Çağ'da birçok hukuk teriminin ortak derdi olan bazı fonetik güçlüklere rağmen —çünkü hem bilginler hem de halktan kimseler terimleri bir ülkenin kayıtlarından diğerine durmadan aktarıp duruyorlardı— bu «*lige*» (mutlak) kelimesinin bir Frank kelimesinden türeme olduğundan kuşku duyulmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Zaten, modern Almanca'da bu kelimeye karşı gelen *ledig* (özgür, şef) kelimesinin varlığı bunu kanıtlamaktadır. Gene bu bağlamda, 13. yüzyılda Ren bölgesi kâtipleri «*lige*» adam sözü-

nü (mutlak adam) *ledichman* kelimesi ile karşılarlarken, paralelliği sezdiklerini belirliyorlardı. Aslında önemsiz olan bu köken sorununu bir yana bırakırsak, Orta Çağ Fransızca'sında bu sıfatın kullanılma biçiminde karanlık herhangi bir yön yoktur. Ren bölgesi noterleri, bu kez doğruyu görerek, bu kelimeyi latinceye *absolutus* (mutlak) biçiminde aktarmışlardı. Bugün de «mutlak» en az yanlış çeviri olacaktır. Bazı rahiplerin kiliseleri içinde atandıkları mevkiler için, örneğin bu mevkilerin kişisel ve *lige* (mutlak) olacağı söyleniyordu. Daha sıklıkla rastlanılan kullanım biçimi ise, bir hakkın kullanımının mutlak nitelikte olduğunu belirtmek için olanıydı. Auxerre pazarında, kontluk tekelinde bulunan ağırlık ölçüsü, «kontun *lige*'i» adını taşıyordu. Kocasının ölümüyle tüm evlilik bağlarından sıyrılan dul kadın, özel mülk malları üzerinde «*lige* dulluk»a sahip oluyordu. Hainaut'da doğrudan bizzat senyör tarafından işlenen *réserve* toprak, doğrudan üreticilere verdiği toprakların zıddı olarak, onun «*lige* toprakları»nı oluşturuyordu. İki ile de France manastırı, o zamana kadar bölünmeden kalmış bir toprağı paylaşmışlardı. Her parça, artık bundan sonra tek malik olarak beliren manastırların «*lige*» liğine geçmiş oluyordu. Bu mutlak hak malların değil de insanların üzerinde kullanıldığında da farklı terimlerle ifade edilmiyordu. Başpiskoposundan daha başka bir makama bağlı olmayan Morigny manastırı başrahibi kendini, «Sens Monsenyör'ünün *lige*»i ilan etmişti. Serfin efendisine çok katı bağlarla bağlı olduğu birçok bölgede, onun «*lige* adam» olarak adlandırılması adetti. —Almanya'da bazen aynı anlama gelen *ledig* kelimesi kullanılıyordu— (197). Çok doğal olarak, aynı vassalin birçok senyöre karşı ettiği biatlerden birinin diğer yeminlerin üstüne çıkacak «mutlak» bir nitelikte olduğu düşünüldü. Böylece, «mutlak biatler»den ve «mutlak senyörlükler'den söz edilir oldu. Ve tabii —şu hayranlık uyandıran anlam ikileşmesine duyulan nefretle birlikte— «mutlak adam»lar ortaya çıktı, ama bunlar artık serf değil vassaldi.

Gelişmenin başlangıcında, özel terminolojiden yoksun sözleşmeler yer almaktadır. Bir vassalin biatini kabul eden bir senyör, bu aktedilen sözleşmenin daha önce verilen tüm sözlere tercih edileceğine dair yeni vassaline yemin ettirmekle yetiniyordu. Fakat,

(197) Başvurular için bibliografya'daki çalışmalara bakınız. Bunlara iki manastır hakkında olanları eklemek gerekmektedir: Arch. Nat. LL 1450, fol. 68, r° ve v° (1200-1209); Morigny için, Bibl. Nat., lat. 5648 fol 110 r° (Aralık 1224); Serfler için, Marc Bloch, *Rois et Serfs*, 1920, s. 23, n. 2.

«mutlaklık» terimlerinin geç girdiği birkaç bölge hariç, en kutsal yeminlerin bile yazılı hale getirilmediği bu oluşum dönemi, zamanın sisleri içinde bakışlarımızdan kaçmaktadır. Çünkü, çok geniş bir alanda *lige* kelimesi ve kavramının sahneye çıkışı, çoklu sadakatin genelleşmesini çok yakından izleyerek meydana gelmiştir. Böyle adlandırılan biatlerin bazı metinlerde raslantısal olarak ortaya çıkış tarihleri, Anjou için 1046 veya civarı, Namur'de biraz daha sonra, Normandiya, Pikardiya ve Burgonya kontluklarında yüzyılın ikinci yarısından itibarendir. Uygulama, 1095'de Clermont dinsel kurulunun dikkatini çekecek kadar yaygınlaşmıştı. Aynı tarihlerde, bir başka etiket altında, bu uygulama Barselona kontluğunda da belirmişti. Katalanlar saf Roman diliyle buna «sağlam adam» *(soliu)* adını veriyorlardı. 12. yüzyılda bu kurum, ulaşmasının mümkün olduğu bütün alanlara yayılmış bulunmaktaydı. Bu yayılma, «mutlak adam» kavramının yaşayan bir gerçeğe cevap vermesi oranında olmuştur. Daha sonra, kavramın ilk anlamının çok büyük ölçüde zayıflaması üzerine —bu konuyu ileride göreceğiz—, kullanımı birçok yerde basit bir moda olayı haline dönüşmüştür. 1250'ler sonrası belgelerine bakınca, sistematik araştırmaların yokluğundan ötürü, sınırları kesinlikle belirlenmiş bir harita çıkartmak mümkün değilse de, gene de açık bir ders edinebilmekteyiz. Katalonyayla birlikte —burası çok güçlü bir şekilde feodalleşmiş bir cins kolonyal bir uçtur— Loire ve Moselle arasındaki Galya ve Burgonya, yeni biat türünün vatanı olmuşlardır. Buralardan da ithal malı feodalitelere doğru göç etmiştir: İngiltere, Norman İtalya'sı, Suriye. Uygulama, ilk alanından Güney'e, Languedoc'a kadar —oldukça yüzeyde kalmak üzere— ve Kuzey Doğu'da Ren vadisine kadar yayılmıştır. Ne Ren ötesi Almanya, ne de Lombard *Fiefler Kitabı*'nın yıllara göre sınıflamalara önem verdiği Kuzey İtalya, bu kurumu gerçek gücüyle tanıyabilmişlerdir. Vassalite'nin bu ikinci dalgası —güçlendirme dalgası demeye cesaret edebilecek miyiz?— birincinin çıktığı aynı bölgelerden çıkmış, ama onun kadar uzağa yayılamamıştır.

Norman İngiltere'sinde yaşayan bir örf hukukçusu, 1115'te «Bir adamın biat ettiği senyör sayısı ne olursa olsun, *lige*'i olduğu senyörüne karşı en fazla sadakatle yükümlüdür» demektedir. Daha aşağıda da, «her zaman daha eski senyörün hakkını öne alarak, tüm senyörlere sadakatle hizmet etmek gerekir. Ancak, en güçlü yemin *lige*'i olunan senyöre aittir» diye eklemektedir. Aynı şekilde, Katalonya'da kontluk mahkemesinin «örfü» «Bir *soliu* adamın senyörü onun yardımına, herkese karşı sahiptir ve bu yardımı

kimse bu senyöre karşı kullanamaz» demektedir (198). Demek ki, mutlak biat yapılma tarihlerini hesaba katmadan diğer bütün öbür biatlerin üstüne çıkmaktadır. Mutlak biat gerçek anlamda, tasnif dışı bir biattir. Aslında bu «saf» bağ, insanın insana bağımlılığı ilişkisinin ilk halini bütünlüğü içinde yeniden canlandırmaktadır. Eğer vassal öldürülürse, bütün senyörleri içinden yalnızca, eğer varsa, mutlak senyörü kan bedelini alabilmektedir. Philippe Auguste zamanında salınan Haçlı Seferi onda birlerinin toplanması söz konusu olduğunda, gene mutlak senyörün önceliği ortaya çıkmıştı. Her senyör, kendi dağıttığı fieflerden bu vergiyi toplayacaktı, ama mutlak senyör, Orta Çağ'ın her zaman kişiye özgü saydığı vassalin özel mallarına ait onda biri de toplayacaktı. Saint Louis'nin ölümünden biraz sonra, vassalik ilişkiler üzerine yaptığı akıllıca çözümlemede din hukukçusu Guillaume Durant'm vurguladığı mutlak biatin «özellikle kişisel» niteliğidir. Frank «teslim olma» kurumunun yaşayan kaynağına dönüş, bundan iyi ifade edilemezdi.

Fakat, mutlak biat ilkel biatin tam anlamıyla yeniden canlanması olduğundan, onun da aynı gerileme nedenleriyle başbaşa kalması kaçınılmazdı. Özünde hiç bir değişiklik olmadan tören tarzlarında meydana getirilen farklılaşma mutlak biati, aslında kaderini tekrarladığı basit biatlerin kaderini izlemekten kurtaramayacaktı —bu kurtuluşu sağlamak için dayanıksız yazılı ve sözlü anlaşmalara başvurulsa bile— Aslında, bu konuda yeni bir simgecilik yaratabilme olanakları 9. yüzyıldan itibaren hızla kurumaya başlamışlardır. İlk «mutlak adam»ların çoğu efendilerinden toprak, komuta yetkisi ve şatolar almışlardı. Ama sadakatlerine bu kadar güvenilen bu kimseleri, bu armağanların mülkiyetinden mahrum etmek mümkün müdü? Fiefin işe karışması, mutlak adam'lık kurumunda da daha önceden basit vassalle ilgili olarak alışılmış sonuçları doğurdu. Şefinden uzaklaşan bağımlı, «mutlak fief»ten söz edilmesinin de gösterdiği gibi, vassalin kişisinden yavaş yavaş koparak toprağa bağlanan yükler ve nihayet ırsi «mutlaklık» ve bunun ticaret konusu olması. Bağımlılıkların, vassalitenin gerçek bir cüzzamı olarak çoğalması da kendi hesabına kurumun yıkımına katkıda bulundu. Oysa, «mutlaklık» bununla mücadele için ortaya çıkmıştı. Fakat, 11. yüzyılın son yıllarından itibaren Barselona «Örfleri» endişe verici bir istisna içermekteydiler. Bu örfe göre, «Kimse bir tek senyörden başkasının *soliu*'su olamaz. Ama, bu cinsten bağımlılığa girdiği senyörü izin verirse, başkalarının da

(198) *Leges Henrici*, 43, 6 ve 82, 5; 55, 2 ve 3; *Us. Bercin.* c. 36.

soliu'su olabilir». Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra, bu aşama her yerde geçilmişti. Artık bundan sonra bir vassalin iki veya daha çok mutlak senyörü olabiliyordu. Böyle adlandırılan yeminler öbürlerinden önde gelmeye devam ediyorlardı, ama buna karşılık bu «mutlak yeminler»in kendi aralarında derecelendirilmeleri için, daha önceden basit biatleri sıraya sokmak için kullanılmış olan çok belirsiz kıstasların aynıları kullanılmaya başlanmıştı. Bu en azından kuramsal olarak böyleydi. Ama uygulamada, adeta gerekli olan sahtekârlığa yeniden yol açılmıştı. Sonuç olarak, iki aşamalı bir vassalite yaratılmıştı. Bunun dışında birşey değil.

Kısa bir süre sonra bu hiyerarşi de gereksiz bir eski uygulama olarak görülmeye başlandı. Çünkü, «mutlak biat» çabucak, hemen hemen bütün biatlerin gündelik adı olmaya yönelmişti. Vassalik bağ için aynı güçlere ilişkin olarak iki mertebe düşünülmüştü. Biri daha güçlü, diğeri daha zayıf. Ama, hangi senyör ikincisiyle yetinecek kadar alçak gönüllüydü? 1260'lara doğru Rouen bölgesindeki Foret kontunun 48 vassalinden en fazla 4 tanesi basit biatle senyörlerine bağlıydılar (199). Eğer, bu mutlak biat istisna olarak kalsaydı, belki bir etkinliğe sahip olabilirdi. Ama, adileştirilince tüm özel içeriğini yitirdi. Bu konuda Capet hanedanının sunduğu örnekten daha açıklayıcı birşey yoktur. Krallığın bütün yüksek baronlarını «mutlak adam»ları olmaya ikna eden Capet'ler bu yerel güçlülerden, durumları kralın yanında silahlı hizmete izin vermediğinden veya onlar buna yanaşmadıklarından, tamamen boşlukta olan bir formüle razı olmalarından başka birşey sağlayamamışlardır. Capet'lerin yaptıkları, aslında Karolenjlerin bütün memurlarının sadakatini biat üzerine kurma düşünü, ikinci dereceden tekrarlamaktan ibaret kalmıştır.

Ancak, iki tane ithal malı feodalitede, fetih sonrası Norman İngiltere'si ve Kudüs krallığında, bu evrim daha iyi donanımlı merkezi krallıkların etkisiyle, bu genel yönünden sapmıştır. Tek «mutlak yemin» yani, bütün diğerlerine yeğlenen nitelikte olanın ancak kendilerine edileni olduğuna karar veren bu iki ülke kralları, önce oldukça başarılı bir tarzda «mutlak» olarak adlandırılan biatlerin tekelini kendilerinde toplamak için çalışmışlardır. Fakat bu krallar, otoritelerini yalnızca kendi vassalleriyle de sınırlamak istememişlerdir. Bu krallara göre, tahtta oturandan toprak almamış olsalar bile, uyruklarından herbiri, kim olurlarsa olsun-

(199) *Forez Sözleşmeleri*, Nu. 467.

lar, onlara itaat etmek zorundaydılar. Böylece, yavaş yavaş bu ülkelerde, feodal hiyerarşi içindeki yerleri ne olursa olsun, bütün özgür kimselerin çoğunlukla bir yeminle de desteklenen ve kral tarafından mutlaka talep edilen sadakatlerine «mutlak» denilmeye ve bu terimin sadece bu durumlar için kullanılması adeti yerleşmeye başlamıştır. Böylece, bu «mutlak» bağ kavramı, bu iki ülkede ilk değerinden az çok birşeyleri koruyan bir statü kazanmıştır. Bu durumda, vassalik bağ sisteminden kopmuş ve Devlet örgütü içinde biraraya gelen güç gruplaşmasına karşı, kendine özgü bir boyun eğme sözleşmesi haline dönüşmüştür. Kaçınılmaz bir çöküntüye uğramakta olan eski kişisel bağa karşı uygulanan ilacın etkisizliği bu durumda açıkça ortaya çıkmış olmaktadır.

AYIRIM 6

VASSAL VE SENYÖR

I. Yardım ve Koruma

«Hizmet etmek» (veya aynı anlamda söylendiiğ gibi «yardım etmek») — korumak; işte en eski metinler silahlı sadık bendenin ve şefin karşılıklı yükümlülüklerini bu çok basit terimlerle özetliyorlardı. Bu bağ, etkilerin yukarıdaki gibi son derece sisli olarak tanımlandığı dönemlerde, en güçlü hissediliş durumuna sahip olmuştur. Tanımlamak her zaman sınırlandırmak mıdır? Ancak, gittikçe artan bir iştiyakle, biat sözleşmesinin hukuksal sonuçlarını kesinleştirmek ihtiyacının duyulması kaçınılmazdı. Özellikle bağımlıların yüklerine ilişkin olarak bu ihtiyaç daha güçlüydü. Vassalite, bir kez mütevazi hizmetçi saygısının çemberinden dışarıya çıkınca, hangi vassal artık, ilk zamanlardaki gibi «senyörüne, ona emredilen her durumda hizmet etmeye» zorunlu olmayı vekarına uygun bulabilirdi? (200). Üstüne üstlük, artık çoğunluğu efendilerinden uzakta, kendi fieflerine yerleşmiş olarak yaşayan insanlardan her zaman emre hazır olmaları nasıl beklenebilirdi?

Yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan, yükümlülüklerin sabitleştirilmesi çabalarında, profesyonel hukukçular hem çok geç rol almaya başladılar, hem de katkılarının etkinliği çok az oldu. Hiç kuşkusuz, 1020'lerde Chartres piskoposu Foubert'in, dinsel hukuktan gelme bir etkiyle hukuksal sorunlarda düşünmeye alışkın olarak, biatin ve etkilerinin bir çözümlemesini yapmaya giriştiği görülmektedir. Fakat, bilimsel hukukun o zamana kadar ken-

(200) *Mon. Germ.* EE, c. V., s. 127, Nu. 34.

dine yabancı bir alana girişinin belirtisi olarak ilginç olan, bu girişin oldukça boş bir skolastik çaba olmaktan ileriye gidememiş olmasıdır. Başka kurumlarda olduğu gibi, biat kurumunda da belirleyici eylem, eski uygulamalardan beslenen ve birçok vassalin üye olarak katıldıkları mahkeme yargılamalarında zamanla belirlenen örften gelmiştir. Daha sonra, önceleri tamamen geleneksel bir tarzda saptanan vassal yükümlülükleri, bizzat sözleşme metni içine alınarak, gelenekten uzaklaşarak, anlaşmaya dayalı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Biati izleyen birkaç kelime yerine, istendiği kadar uzatılabilen sadakat yemini, bu yükümlülüklerin saptanması için iyi bir araç olmuştur. Böylece, temkinli bir şekilde ayrıntılara kadar inen sözleşmeler, insanın bütünüyle tabi olması uygulamasının yerine geçmişlerdir. Bağın zayıflaması konusunda çok şeyler söyleyen temkinlilikteki bu artışla birlikte, vassal artık sadece yardım edeceğine dair yemin etmemekte, aynı zamanda zarar vermeyeceğine dair de yemin etmek zorunda kalmaktadır. Flandre'da 12. yüzyılın başında bu olumsuz çekinceler, ayrı bir sözleşme yapılmasına yol açacak kadar önem kazanmışlardı. Sadakat yemininden sonra yapılan «güvenlik» yemini sayesinde, senyör vassalin sözüne uymaması halinde baştan belirlenen rehinlere el koyma hakkına sahip oluyordu. Kendiliğinden anlaşılacağı üzere, uzun dönemde, olumlu yükümlülükler, olumsuz yükümlülükleri ortadan kaldırmayı başaramamışlardı.

Tanım gereği, vassalin birinci görevi savaşta senyörüne yardım etmekti. «Elden ve dudaktan» adam ilk olarak ve herşeyden önce, şahsen ve tam donatılmış bir at üzerinde hizmet etmeliydi. Ancak, vassalin senyörünün savaşına bizzat katıldığı nadiren görülmüştür. Vassal, eğer sahipse, kendi vassallerinden başka, flaması altında teçhizatını ve prestijini de toplayarak savaş alanına gelecektir. Bazı örfler, vassalin peşinde en az iki at uşağı gezdirmesini şart koşmaktadırlar. Buna karşılık, savaşa katılan bu grupta, genel kural olarak hiçbir yaya savaşçı yer almayacaktır. Piyadenin savaştaki rolünün çok az olacağı düşünülerek, ayrıca sayısı fazla olan bir kitlenin beslenmesinin çok büyük zorluklara yol açacağı da gözönüne alınarak, ordu komutanları kendi topraklarından veya resmen koruyucusu oldukları kiliselerin topraklarından sağlanacak köylülerle yaya birlikleri oluşturmaktan kaçınmaktadırlar. Vassal çoğunlukla senyörünün şatosunda nöbet tutmakla da yükümlüdür. Bu zorunluk, ya çatışmalar sürdükçe, ya da senyörün diğer vassalleriyle birlikte değişerek —çünkü bir kale korumasız

kalamaz— devamlı olarak sürdürülmektedir. Eğer vassalin müstahkem bir evi varsa, bunu senyörüne o istediği her zaman açmak zorundadır.

Zamanla, mevki ve iktidar farkları; insanlar arasındaki çukurları kaçınılmaz şekilde uçuruma çeviren geleneklerin oluşması; özel sözleşmeler ve hukukun kötüye kullanılması, bu yükümlülüklere sayısız değişiklikler eklediler. Bu eklentiler, hemen her zaman yüklerin hafifletilmesi yönünde olmuşlardır.

Biatlerin hiyerarşik hâle gelmesinden ağır bir sorun doğmuştu. Birçok vassal hem bağımlı hem de efendi olarak kendi vassallerine sahip olmuşlardır. Senyörüne bütün gücüyle yardım etmesini emreden vassal görevi, ona senyörün ordusuna bütün bağımlılarıyla birlikte katılmasını gerektiren bir kural halinde emredici bir nitelik kazanmıştı. Ancak erkenden, örf ona başlangıçta saptanan hizmetkârdan fazlasını senyörün emrine getirmemesi hakkını tanımıştı. Bu sayı, aslında vassalin bizzat kendi savaşlarında çıkarttığı adam sayısının çok altında olmaktaydı. İşte örnek olarak, 11. yüzyılın sonuna doğru Bayeux piskoposunun durumu. 100'den fazla şövalye ona silahlı hizmetle yükümlüydüler. Fakat, piskopos ilk senyörü olan düke karşı 20 şövalye sağlamakla yükümlüydü. Daha da kötüsü, eğer dük Normandiya'yı kendinden fief olarak aldığı kral adına asker isterse, rahibin bu daha yüksek mertebedeki senyöre yardım sayısı 10'a düşmekteydi. Bu askeri yükümlülüğün yukarı doğru zayıflamasının —ki bu duruma karşı Plantagenêt hanedanı pek de başarılı olamadan müdahale etmeye uğraşmıştır— vassalite kurumunun kamu makamları elinde bir savunma veya fetih aracı olarak nihai etkisizliğinin başlıca nedenlerinden biri olduğu konusunda kuşku duyulmamalıdır (201).

Herşeyden önce, küçük veya büyük tüm vasaller, askeri hizmette belirsiz bir süre tutulmayı önlemek istiyorlardı. Askerlik hizmetinin süresini sınırlamak için, ne Karolenj devletinin gelenekleri ne de vassalitenin ilk örfü doğrudan önceller oluşturmuyorlardı. Vassal de, iç savaşçı gibi, varlığı kral veya şef tarafından gerekli görüldüğü sürece silah altında kalıyordu. Buna karşılık, eski Germen hukuku, 40 gün olarak saptanmış bir ara'yı oldukça geniş bir tarzda uygulamıştı —daha eskiden dendiği gibi 40 gece—.

(201) Haskins, *Norman Institutions*, s. 15 — Round, *Family Origins*, 1930, s. 208; *Chew, op. cit.*, — Gleason, *An Ecclesiastical Barony of the Middle Ages*, 1936 — H. Navel, *L'enquête de* 1135, 1935, s. 71.

Frank askeri yasaması da bu kuralı, iki çağrı arasında çağrılıların hakkı olan dinlenme süresi olarak kabul etmişti. Akla doğal olarak gelen bu geleneksel rakam, 11. yüzyılın sonundan itibaren vassallerin mecbur tutuldukları silah altı süresinin normal uzunluğu haline gelmişti. Bu süre bir kez sona erince, vassaller yılın geri kalan zamanını geçirmek üzere evlerine dönmekte serbesttiler. Ama, bazen onları bu sürenin dışında da silah altında görmek mümkün olabiliyordu. Hatta bazı örfler bu görev süresini uzatmak için çeşitli çareler buluyorlardı. Ama, 40 günlük sürenin dışında silah altında kalmak, artık masraflar ve ücretler senyörün cebinden karşılanırsa olabiliyordu. Eskiden silahlı «uydu»nun ücreti olan fief bu işlevinden o kadar uzaklaşmıştı ki, onu bir başka cinsten ücretle takviye etmek gerekiyordu.

Senyör vassallerinin yardımını sadece savaş durumunda talep etmiyordu. Barış halinde, bütün vassallerini biraraya getirerek «kurul»unu oluşturuyordu. Bu kurulun az çok düzenli toplantıları normalde, dinsel bayramlara rastlıyordu. Bütün tayfaların biraraya geldiği bu kurullar, bazen mahkeme görevi görmek için, bazen dönemin siyasal ahlâkının gereği olarak ciddi sorunlarda danışılacak bir meclis olarak, bazen de ihtişam için toplanıyorlardı. Herkesin içine, bazıları oldukça yüksek mevkilerde olan kimselerden oluşan bir maiyetle çevrelenmiş olarak çıkmak, bunların bazılarını da senyörün kişisine karşı saygı belirleyen işlerde kullanmak —seyis, saki, sofra uşağı gibi—, gözle görülen şeylere karşı büyük bir sembol değeri atfeden o toplum için önemli olaylardı. Bir şef için, prestijinin daha parlak bir biçimde yansıtılması veya bu prestijin tadını bizzat kendinin çıkartması için, bu sayılanlardan daha etkin yöntemler, o çağda yoktu.

Bu, «tam yetkili, muhteşem ve geniş» kurulları, destansal şiirler alışılmış bir dekor olarak kullanırlarken, ihtişamı da adeta enayice abartmışlardır. Hatta kralların gelenek gereği, taçları başlarında gözüktükleri destanlarda bile, çizilen tablo çok fazla iltifat yüklüdür. Eğer küçük ve orta baronların mütevazi kurullarını düşünürsek, destanlardaki tabloyu «yağcılık»la itham etmemiz yanlış olmaz. Ancak, bu toplantılarda birçok iş görüşülmekte ve karara bağlanmaktadır. Bazen, bu toplantıların çok parlak olanları, bir törenler zincirine yol açmakta, normal üyelerinin dışında, maceracı, serseri hatta yankesicilerle karışık bir halk kalabalığını kendilerine çekmektedirler. Senyör bu toplantılarda adamlarına, at, silah, elbise gibi, hem onların sadakatlerinin güvencesi hem de

bağımlılıklarının simgesi olan armağanlar dağıtmak zorundadır. Nihayet, bu toplantılara her vassalin —Saint Riquier manastırı başrahibinin yaptığı gibi «herbiri iktidarına» göre özenle süslenmiş olarak— eksiksiz mutlaka katılması, sonuna kadar ısrarla talep edilen bir kural olmuştur. En ciddi metinler bunun böyle olduğundan kuşku duymamıza yer bırakmamaktadırlar. *Barselona Örfleri* adlı kitabın bildirdiğine göre, kont kurulunu topladığı zaman, «adalet dağıtmak...; ezilenlere yardım etme...; yemek zamanında soylular ve soylu olmayanlar katılsınlar diye boruyla haber verdirtmek; kontluğun büyüklerine palto dağıtmak; İspanya topraklarına saldıracak ordunun işlerini ayarlamak; yeni şövalyeleri ilân etmek» gibi işler yapmaktadır.

Toplumsal hiyerarşinin daha alt bir basamağında yer alan Pikardiya'lı bir küçük şövalye, 1210 yılında Amiens *vidame*'ının «mutlak adamı» olarak yemin ederken, bu yeminin arkasından *vidame*'a 6 hafta askerlik hizmeti yapacağına ve «adı geçen *vidame* bayram yaptığında karımla geleceğime ve masraflar bana ait olmak üzere 8 gün süreyle orada oturacağıma» sözlerini içeren bir söz daha vermiştir (202). Bu sonuncu örnek, birçok diğerleriyle birlikte, askeri hizmet gibi kurula katılma görevinin de aynı biçimde yavaş yavaş kurala bağlanıp sınırlandığını göstermektedir. Ancak, vassal gruplarının bu iki yükümlülüğe karşı davranışları her noktada aynı olmamıştır. Askerlik hizmeti bir yükten başka birşey değildir. Ama kurula katılmak, buna karşılık birçok avantaj sağlamaktadır: senyörün cömertlikleri, bedava ziyafetler ve komuta yetkisine katılma gibi. Bu durumda da, vassaller bundan kaçınma yolunu pek de fazla aramamışlardır. Feodal dönemin sonuna kadar bu kurulların toplantıları, fief uygulamasının senyör ile vassali birbirlerinden uzaklaştırmasına bir karşı ağırlık oluşturarak, senyör ile adamları arasında kişisel ilişkilerin —zaten o devirde bunun dışında insani ilişki yoktur— sürmesine katkıda bulunmuşlardır.

Vassal, yemin etmiş olması nedeniyle, senyörüne heryerde «yardım» etmek zorundaydı. Kılıcıyla; kurulda kararlara katılmıyla. Bir dönem geldi ki, kesesiyle de yardım etmeye başladı. Hiçbir kurum bu parasal destekten daha iyi, feodal toplumun üzerinde kurulduğu bağımlılık sisteminin meydana getirdiği derin bir-

(202) Hariulf, *Kronik, III.*, 3, éd. Lot, s. 97 — Us. Barc., s. CXXIV — Du Cange, *Dissertations sur l'Histoire de Saint Louis*, V., éd. Henschel, c. VII., s. 23.

liği gözler önüne seremez. Serf; bir senyörlüğün «özgür» denilen kiracısı; bir krallığın uyruğu ve nihayet vassal; birine boyun eğen herkes, efendisinin veya şefinin sıkıştığı durumlarda onun yardımına koşmak zorundadır. Oysa, senyörlerin en büyük yardıma ihtiyaç duydukları alan mali alandır. Böylece, senyörlerin ihtiyaç halinde adamlarından almaya mezun oldukları yardımların, en azından Fransız feodal hukuk alanındaki adları, toplumsal tabakaların yukarısından aşağısına, benzer nitelikte olmaktadır. Bunlara kısaca «yardım» deniliyordu, veyahut, biçmek *(tailler)* fiilinden simgesel bir şekilde türetilen «biçme» *(taille)* kelimesi kullanılıyordu. Birinden, geçimliğinin bir parçasını alma anlamına gelen bu sözcük, sonradan verginin atası olacaktır (203). Doğal olarak, bir ilke benzerliğine rağmen, bu yükümlülüğün kaderi, uygulandığı toplumsal ortamlara göre farklı çizgiler izlemiştir. Şu anda bizi sadece, vassallerden alınan «biçme» ilgilendirmektedir.

«Biçme»nin başlangıcı olarak istisnai ve az çok isteğe bağlı armağanlar görülmektedir. Ne Almanya ne de İtalya bu aşamaya geçmişe benzememektedirler. *Saksonların Aynası* adlı kitabın anlamlı bir pasajı hâlâ «senyörüne bağışlarıyla yardım ettiği zaman» diye bir vassalden söz etmektedir. Bu ülkelerde, vassalik bağ yeteri kadar güçlü olmadığından, esas hizmetler bir kez yerine getirildikten sonra, ek bir yardıma ihtiyacı olan senyör, basit bir bağışa zorunluk kazandıramıyordu. Bu durum, Fransa cephesinde başka türlü bir yol izledi. Burada, 11. yüzyılın son yıllarına veya 12. yüzyılın ilk yıllarına doğru —yani, başka bir toplumsal düzlemde, aynı şekilde fakirlere uygulanan «biçme»lerinde yaygınlaştığı dönemde; veya daha genel olarak, nakit dolaşımının her yerde daha yoğun olduğu ve buna bağlı olarak şeflerin nakit ihtiyacının daha çoğaldığı ama mükelleflerin buna cevap verecek olanaklarının dar olduğu dönemde— örfün o yana çalışması sonucu, hem isteğe bağlı ödentiler zorunlu hale geldiler, hem de bu zorunluğu bir ölçüde telafi anlamında olmak üzere, ödentilerin yapılacağı günler saptanıp sabitleştirildiler. Böylece, 1111 yılında bir Anjou fiefinin üstüne daha o zaman «dört düzenli biçme» binmiş bulunmaktaydı. Bunlar, esir düşerse senyörün fidyesi için, senyörün büyük oğlu şövalye olduğu zaman, senyörün büyük kızı evlendiği zaman, senyörün kendi bir toprak satın aldığı zaman yapılacak ödentiler-

(203) Ancak, İngilterede terimler sonunda hiyararşik hale geldiler «yardım» vasaller için kullanılırken «*taille*» (biçme) mütevazi bağımlılara hasredildi.

di. (204) Çok keyfi olan sonuncu şık, kısa sürede birçok örfün kapsam alanının dışında kaldı. Buna karşılık, ilk üçü hemen her yerde benimsendi. Bazen bunlara başkaları da eklendi. Özellikle Haçlı Seferlerinden ötürü, senyör kendi üstleri tarafından «biçildiğinde» bunu Haçlı Seferi yardımı adı altında, kendi vassallerine yansıtıyordu. Böylece, «geri alma» biçiminde zaten ortaya çıkmış olan para unsuru, sadakat ve eylem üzerine kurulu eski ilişkilerin yerine yavaş yavaş geçmekteydi.

Bu ilişkilerin içine yön saptırıcı bir unsur daha karışacaktır. Bazen kaçınılmaz olarak, askerlik hizmetinin yerine getirilmediği oluyordu. Bu durumda, senyör bir ceza veya bir tazminat talep ediyordu. Bazen de vassal bunu önceden sunuyordu. Tazminat akçesine, bizzat yükümlülüğün adını verme adetini benimseyen Orta Çağ devletlerinin davranışına uygun olarak, buna «hizmet» adı verilmişti. Veya Fransa'da buna «askerlik biçme»si denilmekteydi. Aslında, bu nakdi tazminatlar iki fief kategorisinde büyük bir uygulama alanı bulmuşlardır. Bu iki kategori, silah taşımaktan aciz dinsel cemaatlerin eline geçen fieflerle, doğrudan krallığa bağlı olanlarıydı. Vassalite sisteminin yetersizliklerini böylece hazine çıkarına dönüştüren merkez, bu durumdan çok memnundu. Bütün feodal temliklerde, 13. yüzyıldan itibaren askerlik hizmeti gittikçe daha az zorunlu hale gelerek, tazminat vergisi onun yerini aldı. Hatta, parasal yardımlar bile, örfen kullanılmaz hale geldiler. Fief iyi hizmetkârlar sağlamaktan uzaklaşmıştı ama, uzun süre, verimli bir gelir kaynağı olarak kaldı.

Örf senyöre, vassalin yeminine karşı, herhangi bir yazılı veya sözlü güvence verme zorunluğu yüklemiyordu. Bu üst düzeydeki senyörleri de bağlayan yeminler çok sonraları ve istisnai olarak ortaya çıktılar ve hep öyle kaldılar. Böylece, bağımlmınkiyle aynı ölçüde, şefin yükümlülüklerini de belirleme fırsatı kaçırılmış oldu. Ayrıca, koruma görevi, hizmet görevinden çok daha az ayrıntının belirlenmesine olanak tanımaktaydı. «Ölen veya yaşayan her canlıya karşı», adam senyörü tarafından korunacaktı. Herşeyden önce fizik varlık olarak. Malları ve özellikle fiefleri de korunacaktı. Göreceğimiz üzere, aynı zamanda yargıcı da olan bu koruyucudan,

(204) Ier Cartulaire de Saint Serge, restitution de Marchegan, Arch. Maine-et-Loire, H. fol, 293. Doğal olarak Kilise fieflerinde durumlar değişiyordu. Örneğin Bayeux piskoposuna bağlı olan fieflerde, bunlar: piskoposun Roma'ya yolculuğu; Katedralin onarılması; piskoposluk sarayının yanması, idiler. (Gleason, *op. cit.*, s. 50).

vassal iyi ve çabuk adalet beklemekteydi. Bunlara bir de, çok anarşik bu toplumda, etkisi pek görülmeyen ama, değerli olan bir güçlünün sağladığı güveni de eklemek gerekir. Bütün bunlar ihmal edilebilecek şeyler değildi. Ama bu durum, vassalin son çözümlemede aldığından fazlasını verdiğini unutmamız için bir neden değildir. Başlangıçta, hizmetin ücreti olan fief dengeyi sağlamıştı. Ama, zamanla fief aile mülkiyeti haline dönüştükçe, başlangıçtaki işlevi unutuldu ve yükler daha da haksız olarak görülmeye başlandı. Bundan da ilginci, daha sonra bu yükümlülüklerin bir hak ihlali olarak görülmesine bağlı olarak, yükün sınırlandırılması yoluna gidilmesi olmuştur.

II. Akrabalık Yerine Vassalite

Yukarıda ortaya koyduğumuz bilançoyla yetinirsek, tabiyet bağı hakkında zayıf bir kanıya sahip oluruz. Kişisel bağımlılık ilişkisi, etkinliği yetersiz hale gelen soy dayanışmasının ikamesi veya tamamlayıcısı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Eğer senyörü olmayan bir adam, akrabaları ondan sorumlu olduklarını ilân etmemişlerse, 10. yüzyıl Anglo-Saxon yasasına göre bir kanun dışı sayılmaktadır (205). Vassale göre senyör, senyöre göre vassal, uzun süre tamamlayıcı birer akraba olmuşlardır. Bunlar uzun süre birbirlerine karşı akrabalık hak ve görevlerini istekle yüklenmişlerdir. Frederic Barbaros'un fermanlarından birinde yer alan bir hükme göre, eğer bir kundakçı bir şatoya sığınmak isterse, şato sahiplerinin suç ortağı sayılmaması ancak bu adamın, onların «senyörü, vassali veya akrabası» olmaları halinde mümkündür. Gene aynı bağlamda, eğer en eski Normandiya örf derlemeleri, vassalin senyörünü ve senyörün vassalini öldürmesini akraba cinayetleriyle aynı başlık altında biraraya getirmişse, buna bir raslantı olarak bakılamaz. Vassalitenin bu adeta ailesel niteliği, hukuk kurallarına olduğu kadar adetlere de, en kalıcı çizgiler halinde yansıyacaktır.

Aile bireylerinin birbirlerine karşı birinci ödevleri kan davasının sürdürülmesiydi. Bu durum, biat edenle edilen açısından da aynıydı. Eski bir Germence sözlük, bu kuralın etkisiyle latince *ultor* (intikamcı) kelimesini Almanca bir terim olan *mundporo* (patron) ile karşılamıştı (206). Vassalite bağı ile akrabalık arasında, kan davası konusunda başlayan bu eşlik, yargıç önünde de sü-

(205) *Ibid.* s. 258.
(206) Steinmeyer ve Sievers, *Althochdeutschen Glossen* I., s. 268 ve 23.

rüyordu. Bir 12. yüzyıl örf derlemesinin bildirdiğine göre, bir kimse bir cinayete bizzat tanık olmadıysa, bunu davacı olarak mahkemeye götüremezdi. Ama eğer öldürülen akrabası, senyörü veya yeminle kendine bağlanan adamıysa, bu kural işlemezdi. Bu yarı akrabalık, senyör açısından da vassal açısından da, yükümlülükleri aynı derecede zorunlu kılmaktaydı. Ama gene de, bağımlılık ilişkisinin mantığına uygun olarak, bir derece farkı ortaya çıkmaktaydı. *Beowulf* şiirine inanmak gerekirse, eski Almanya'da öldürülen şefin adamları, kan bedelinden pay alıyorlardı. Ama, İngiltere Normanların eline geçtikten sonra bu kural uygulanamaz olmuştu. Bu tarihten sonra, vassali öldürülen senyör kan bedelinden pay almaya devam ediyor, fakat, senyörü öldürülen vassale bu durumda pay düşmüyordu. Bir hizmetkârını kaybeden senyörün bu kaybı tazmin ediliyor, bir efendinin kaybından doğan zarar karşılanmıyordu.

Şövalyenin oğlu nadiren baba evinde yetişirdi. Feodal Çağ örfünün gücü olduğu sürece uygulanan bir kurala göre, vassalin çocuğunu daha çok küçükken senyörüne veya senyörlerinden birine emanet etmesi gerekiyordu. Çocuk, bu şefin yanında hem uşaklık yapıyor, hem de av, savaş ve şatoda yaşama sanatlarını öğreniyordu. Örneğin tarihsel bir gerçek olarak, kont Philippe de Flandre'ın yanında yetişen genç Arnold de Guines veya efsanede anlatılan Charlemagne'ın sadık küçük hizmetkârı Garnier de Nanteuil gibi.

«Kral ormana gittiğinde çocuk onun peşini bırakmaz;
Bazen yayını taşır, bazen üzengisini tutar.
Ya doğanı taşır, ya da çulluk avlamasını bilen şahini.
Kral uyumak istediğinde, Garnier yastığını taşır,
Ve onu eğlendirmek için müzik çalar, şarkı söyler».

Orta Çağ Avrupa'sının diğer toplumları da, vassal ve senyör birbirlerine karşı gevşeyen bağları yeniden canlandırmak için, genç çocukları senyör yanma yerleştirme adetini uygulamışlardır. Ama, İrlanda'da bu uygulamanın daha çok çocuğun ana klanı ile olan ilişkilerini güçlendirmeye veyahut da bazen okumuş rahipler yanında eğitilmesine yönelik olduğu görülmüştür. İskandinavlar'da ise, genel uygulamanın tersine olarak, efendinin çocuklarının eğitilme görevi vassale düşmekteydi. Örneğin, Norveç kralı Harald, İngiltere kralı Aethelstan'ın kendine bağımlı olduğunu herkese kanıtlayabilmek için, bir efsanenin anlattığına göre, oğlunu onun dizleri üstüne bırakmaktan daha iyi bir çare bulamamıştı. Feodal dünyanın özgünlüğü, ilişkiyi yukarıdan aşağı doğru kavramış ol-

masındadır. Böylece, hüküm altına alınmış olan sevgi ve şefkat ilişkileri çok güçlü olmaktaydı. Eskinin küçük çocuğu, bütün yaşamı boyunca, senyörün «beslemesi» olduğunu hatırlayacaktır —bu kelime olayın bizzat kendisiyle beraber Galya'da Frank döneminde ortaya çıkmış, Commyne'ler dönemine kadar sürmüştür (207)—. Gerçekte, diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da gerçekler sıklıkla şeref kurallarını ihlal etmektedirler. Ama, bütün bunlara rağmen bu uygulamada, ilk vassalitenin insani değerini oluşturan, etkin bir örf, yani kuşaklar boyunca vassallerin şefin yanı başında yaşamasını —aynı zamanda bu durum sayesinde şef değerli bir rehine elde etmiş oluyordu— sağlayan bir adet görmemek mümkün müdür?

İnsanın bizzat kendine çok az ait olduğu bu toplumda, daha önce de gördüğümüz gibi, çok sayıda çıkarın bağlantılarını sağlayan evlilik, kişisel bir seçim olmanın çok uzağında kalmaktaydı. Bu konudaki karar, herkesten önce babaya aitti. «Oğlunun evlendiğini sağlığında görmek ister ve gider ona bir soylunun kızını satın alır» Çok eski bir şiir olan *Saint Alexis Şiiri*, olayı hiç saptırmadan böyle anlatıyordu. Bazen babayla birlikte, ama özellikle baba olmadığı zaman, akrabaların da müdahalesi söz konusuydu. Aynı zamanda yetim bir vassal çocuğuysa, senyörün; hatta senyör çocuğuysa vassallerin bunların evlenmelerinde söz hakları vardı. Ama gerçeği söylemek gerekirse, sonuncu şıkta, vassallerin söz hakkı bir nezaket danışmasının sınırlarını pek aşamamıştı. Bilindiği üzere, senyör ciddi sorunlarla karşılaştığında, vassallerine danışmaktadır. Bu konu da o bağlam içinde ele alınmış, vassal kararlarının ağırlığı sınırlı olarak kalmıştır. Ama, buna karşılık, vassal çocuğu evlenirken senyörün sahip olduğu söz hakkı, hem daha belirli, hem de daha ağırlıklı olmuştur. Bu konudaki gelenek, vassalitenin en eski kökenlerine kadar inmektedir. Bir 5. yüzyıl Vizigot yasasının bildirdiğine göre, «Eğer bir özel asker *(buccelarius)* arkasında sadece bir kız çocuk bırakırsa, bu kız patronun yanında otursun, o da ona mevkiine uygun bir koca bulsun. Ama eğer kız, patronun rızasını almadan kendine bir koca bulursa, babasının patrondan aldığı tüm bağışları geri vermek zorundadır» (208). Fieflerin ır-

(207) Flodoard, *Hist. Rom. Eccl.*, III., 26, SS, c. XIII, s. 540, bkz.: *Actus Pontificum Cenamannensium*, s. 134-135. (616: «nutritura») — Commynes, VI., 6 (éd. Mandrot, c. II, s. 50).

(208) *Codex Euricianus*, c. 310. Buna karşılık, birbirini izleyen iki efendisi tarafından evlendirilen ve 757 tarihinde toplanan Compiègne dinsel

siliği —ki yukarıdaki metinde ilkel bir şekilde de olsa, daha o zamandan bunun başladığını görüyoruz— senyöre vassallerinin çocuklarının evliliklerini denetleme konusunda çok iyi bir fırsat vermektedir. Eğer ölen vassalin sadece kız çocukları varsa, fiefin ilk sözleşme yapılan soydan başkasının eline geçme durumu ortaya çıktığından, senyör bu cins evliliklere öncelikle müdahale hakkına sahip olmaktadır. Senyörün bu durumdaki evliliklere müdahale hakkı, en çok vassalite sisteminin gerçek vatanı olan Fransa ve Almanya'nın batısı ile ithal malı feodalitenin egemen olduğu ülkelerde yaygınlaşmıştır. Hiç kuşkusuz, bu cinsten müdahalelerle karşılaşanlar yalnızca şövalye aileleri olmamaktadır. Çünkü, bu toplumda hemen herkes şu veya bu cinsten bağlarla senyörial cinsten bir otoritenin altına girmiş bulunmaktadır. Krallar bile bu kuralın dışında kalamamışlardır. Fakat, diğer derecelerdeki bağımlılar için, çoğu zaman gücün kötüye kullanılması olarak görülen bir müdahale, vassaller için olduğunda —bazen serflere ve diğer kişisel bağımlılara da karşı— bu hemen hemen evrensel olarak meşru görülmekteydi. «Dulları ve kızları isteklerinin tersine olarak evlendirmeyeceğiz» diye Falaise ve Caen halkına söz veren Philippe Auguste, bu söze şunu eklemekten kendini alamıyordu: «Ama, eğer bu kadın ve kızlar bizden bir zırh fiefi almışlarsa, bizim istediğimizle evleneceklerdir». (Zırh fiefi denilince anlaşılması gereken sahibinin zırhlı olarak hizmet etmesini gerektiren bir askeri fieftir). Kurallar, evlilik konularında, senyörle ilgilinin akrabalarının anlaşmalarını öngörüyorlardı. Bu işbirliği, 13. yüzyılda örneğin bir Orléans örfü tarafından düzenli hale getirilmek istenmiş, İngiltere kralı I. Henri döneminde de ilginç bir kral fermanıyla kurallaştırılmak istenmiştir (209). Plantagenêt hanedanı dönemindeki İngiltere'de, küçük çocuklar üzerinde varolan babalarının senyörünün velayet hakkından kaynaklanan, evliliğe müdahale hakkı, en sonunda şaşırtıcı bir ticarete dönüşmüştür. Krallar ve baronlar —özellikle krallar— gittikçe evlenecek yaşa gelmiş yetime ya da yetimleri, bağış veya satış konusu haline getirmişlerdir. Bu gelişme sonucu, evleneceği adamı beğenmeyen yetime, bu kocayı reddetme hakkını, belli bir miktar para ödeyerek kazanabiliyordu. Görüldüğü gibi, gevşemesine rağmen vassalite bağı, hemen her za-

---

kurulunun bize aktardığı vasallin durumu, kelimenin ilk anlamına uygun olarak basit bir köleyi ifade etmekte olduğundan, bizi burada ilgilendirmemektedir.

(209) *Emirnameler*, c. XII, s. 295 — *Et de Saint-Louis*, I., c. 67 — Stenton, *The first Century of the English Feudalism (1066-1166)*, s. 33-34.

man her kişisel koruma kurumunu karanlıkta bekleyen bir başka tehlikeden kendini kurtaramamıştır : Zayıfın güçlü tarafından ezilmesini sağlayan bir mekanizma haline dönüşmek.

III. Karşılıklılık ve Kopuşlar

Tanım gereği, vassalik sözleşme aynı düzeyde olmayan kimseleri birbirlerine bağlamaktaydı. Bu konuda eski bir Norman yasasında yer alan bir hüküm kadar hiçbir şey açıklayıcı olamaz. Bu hükme göre, vassalini öldüren senyör de, senyörünü öldüren vassal de ölüme mahkûm olsalar bile, şefe karşı işlenen cinayet hiç tartışmasız çok daha kötü bir suçtu. Çünkü, sadece bunun cezası idamın en aşağılayıcı türü olan asılma ile öldürülmekti (210). Ancak, iki taraftan beklenen görevler konusundaki dengesizlik ne olursa olsun, bu kapanmaz bir uçurum oluşturmuyordu. Vassalin itaati, senyörün verdiği sözleri tutmasına bağlıydı. 11. yüzyılda Foubert de Chartres tarafından yazılı hale getirilen bu eşitsiz ödevler konusundaki karşılıklılık, sonuna kadar Avrupa vassalitesinin gücünü gerçekten duyuran, ayırıcı bir özelliği olmuştur. Avrupa vassalitesinin ödevlerin karşılıklılık esasına sıkı sıkıya bağlılığı, onu sadece İlk Çağ köleciliğinden farklılaştırmamakta, örneğin Japonya gibi ülkelerde rastlanan diğer özgürce bağımlılık ilişkilerinden, hatta çok yakınımızda tam anlamıyla feodal bölgeye sınır yörelerde yer alan bağımlılık ilişkilerinden de açıkça ayrı bir niteliğe sahip kılmaktadır. Bu bağlılığın tescili anlamına gelen törenlerdeki farklılık da Batı Avrupa ile diğer yöreler arasındaki nitelik farkını belirlemektedir. Rus hizmet adamlarının «boyun eğerek» selam vermeleri, Kastilya savaşçılarının el öpmeleri gibi örnekler, gerçek anlamda feodal olan Batı Avrupa'nın eller üstüne kapanan eller ve dudaktan öpücük törenleriyle tam bir zıtlaşma içinde olmakta ve senyörü sadece bir sözleşmenin taraflarından biri derecesine indiren gerçekten feodal Avrupa törenleriyle herhangi bir benzerlik arzetmemektedirler. Beaumanoir bu konuda «vassalin ettiği yeminden ötürü senyörüne borçlu olduğu sadakat ve bağlılığın aynını senyör de vassaline karşı borçludur» diyerek, Batı bağımlılık ilişkilerinin farklılığını vurgulamaktadır.

Ancak, sözleşmenin tescili anlamına gelen tören o kadar güçlü görünmekteydi. ki, en büyük ihanetlerde bile, bu törenin etkisinin

(210) *Très Ancien Coutumier*, XXXV., 5.

ortadan kaldırılabilmesi için bir karşı-tören yapılması gerektiği düşünülüyordu. En azından eski Frank bölgelerinde, yani Almanya'nın Batısı ve Kuzey Fransa'da, biatin koparılma törenleri geliştirilmişti. Çoğunlukla vassal, bazen de senyör, «ihanet eden» ortağını kendinden uzağa «atma» niyetini belirterek, bir topak toprağı —bazen elinde parçaladıktan sonra— veya paltosundan çektiği bir kılı şiddetle toprağa fırlatırdı. Ama, bu törenin bağı kuran tören kadar güçlü olabilmesi için, onun gibi iki tarafı da biraraya getirmesi gerekirdi. Ama bu hiç de tehlikesiz birşey değildi. Zamanla, yere birşey atılması uygulaması, kural haline gelemeden unutuldu. Bunun yerine, yavaş yavaş mektupla veya haberciyle yollanan sözleşmenin feshi *(défi)* uygulaması geçti. *(Défi,* bugün meydan okuma anlamına geliyor, ilk kullanıldığında, etimolojik olarak yeminin bozulması anlamına geliyordu. MAK). Sayıları hiç de az olmayan, daha az ince düşünceli olanlar ise, çatışmaları göze alarak, bağın bozulduğunu önceden haber verme zahmetine katlanmadan bağı bozuyorlardı.

Fakat aslında bu bağların ezici çoğunluğu, bir gerçek bağ sayesinde güçleniyorlardı. Vassalite bağı koparılınca, fiefin kaderi ne olacaktı? Eğer bağın koparılmasında kabahat vassalinse herhangi bir güçlük doğmuyor ve mülk terkedilen senyöre geri dönüyordu. Buna *«commise»* (serbest bırakma) adı veriliyordu. Dük Aslan Henri'nin Frederic Barbaros tarafından «mirastan» mahrum edilmesi; Topraksız Jean'ın Philippe Auguste tarafından İngiltere kralı sayılmaması bu durumun en ünlü örnekleridir. Oysa, bunun tersine ilişkinin koparılmasının sorumluluğu senyöre ait olarak gözüküyorsa, sorun daha çetrefil hale gelmektedir. Açıktır ki, hizmetlerin ücreti olarak varolan fiefin, hizmetler yapılmadığı taktirde varlık nedeni ortadan kalmaktaydı. Ama bu durumda, bir masum nasıl olurdu da fiefinden mahrum bırakılabilirdi? Sadakatlerin hiyerarşik hale getirilmiş olması, bu zor sorunun çözülmesini mümkün hale getirdi. Bağı koparan senyörün hakları, onun senyörüne geçiyordu. Yani, sanki zincirin bir halkası kopup düşmüş gibi, bir üst halkayla birleştirilerek zincir gene kapatılıyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, eğer fief, zincirin en üst halkası olan kraldan doğrudan alınmışsa, bu çözümün uygulanması mümkün olmaktan çıkıyordu. Ama, krala karşı hiçbir biat kopuşunun sürekli olamayacağı söylenerek, buna da bir çözüm getiriliyordu.

Bağın koparılışı konusunda, sadece İtalya farklı bir yol izlemiştir. Bir senyörler ihaneti karşısında kalan vassaller, bu ülkede

fieflerinin *alleu* haline dönüştüğünü görmüşlerdir. Bu da diğerleri gibi, İtalya'da tamamen feodal kurumların ne kadar zayıf olduklarının bir belirtisidir.

Karolenj yasaları, kendine göre, vassalin senyörünü terketmesine hak sağlayan senyör suçlarını tanımlamıştı. Bu tanımlar, belleklerden tamamen hiçbir zaman silinmediler. *Raoul de Cambrai* destanında, «besleme» Bernier birçok kin nedenine rağmen, Raoul'ü ancak kendine bir tokat atınca terkeder. Zaten, Karolenj fermanı da «bir kuruş bile alan hiçkimse senyörünü terkedemez... Ama eğer bu senyör ona bir sopayla vurmaya kalkarsa, bunu yapmakta özgürdür.» demiştir. Daha sonraları bir saray romanında rastladığımış bu ilişki koparma nedeni, 13. yüzyılda bazı örf derlemeleri ile, 14. yüzyılda da Valois hanedanının ilk parlamentosu tarafından titizlikle korunmuşlardır (211). Fakat, eskinin en sağlam hukuk kuralları bile, feodal çağda ancak kaypak bir geleneğin içine girebilirlerse yaşamaya devam edebiliyorlardı. Hukukun da yapısal değişiklik geçirmesinden ötürü, kural olmaya başlayan keyfilik, belki de mahkemelerin içtihatları birleştirmeleri sayesinde bir miktar önlenebiliyordu. Nitekim, bazı içtihatlar bu cinsten tartışmalara yol açıyorlardı. Herşeyden önce, gerçekte bizzat vassallerden oluşan senyörlük mahkemesinin üyeleri, efendileri senyörle, arkadaşları vassal arasındaki bu cins davalarda doğal yargıç oluyorlardı. Aynı durum feodal hiyerarşinin daha üst kademelerinde de ortaya çıkıyordu. Bigorre'da olduğu gibi, erken tarihlerde yazılı hale getirilen bazı örfler, vassalin ilişkiyi bozmasının meşru olabilmesi için, bu ilişkinin bozulmasından önce uyması gereken bir usulün ana hatlarını çizmeye uğraşıyorlardı (212). Ama, feodalitenin en büyük günahı, gerçekten etkin ve uyumlu bir hukuk sistemi kuramamış olmasıydı. Uygulamada, haklarına bir saldırı olan veya saldırı olduğunu düşünen bir kimse, ilişkiyi kopartmaya karar veriyor ve çatışmanın sonucunu da güçler dengesi belirliyordu. Tıpkı nedenlerin önceden belirlenmediği ve belirlense bile bunları uygulayacak yargıçların bulunmadığı bir boşanma karşısında kalan evlilik kurumu gibi.

---

(211) *Le Roman de Thèbes*, éd. L. Constans, t. I., V., 8041 ve s, ve 8165 ve s. — Arch. Nat. X 1 A, 6, fol, 185; Bkz.: D. Martin, *Histoire de la Coutume de la Prévoté et Vicomté de Paris*, c. I., s. 257, n. 7.

(212) Fourgous ve Bezin, *Les Fors de Bigorre*, (Güney Hukuku üzerine Çalışmalar) fasc. I., 190, c. 6.

AYIRIM 7

VASSALİTENİN AÇMAZI

I. Tanıklıkların Çelişkileri

Avrupa vassalitesinin ortaya çıkardığı çok sayıdaki özel sorunlardan, insani nitelikte olan biri hepsinden önemlidir. Bu, toplumsal olarak birleştirici çimentonun altında yer alan eylem ve duygulardaki gerçek güç neydi? Bu konuda belgelerin uyardığı ilk izlenim, garip bir çelişkidir.

Metinlerden, vassalite kurumuna yakılan methiyeleri devşirmek için, onları sonuna kadar sıkmak gerekmemektedir.

Bu konuda metinler önce çok kutsal bir bağı selamlamakla işe başlamaktadırlar, «Vassal»in yaygın eşanlamlısı «dost»tur. Bundan da sık olarak, büyük bir olasılıkla keltik kökenli olan ve aynı anlama gelen *dru* kelimesi de kullanılmaktadır. Ancak, *dru*'nün küçük bir farkı, derin aşk duygusu anlamını da içermesidir, ki bu anlam dost'un tersine akrabalık ilişkilerine uygulanabilir nitelikte olmamaktadır. Diğer yandan bu terim, Galya romancası ve Almanca'da ortaklaşa olarak kullanılmakta ve yıllar boyunca hemen bütün metinlerde yer almaktadır. 858'de Galya piskoposları Germanyalı Louis'ye «son saatin geldiğinde sana yardım edecek ne karın ne çocukların; sana yardım çağırmak için de ne *dru*'lerin ne de vassallerin olacak» diyorlardı. Şefkat adamdan senyöre doğru yükseldiği gibi, açıktır ki, senyörden de vassale doğru iniyordu. Bir Fransız destanında yer alan bir konuşmaya göre; «Girart Charlemagne'ın «mutlak adamı» olmuş ve ondan dostluk ve senyörlük almıştı». Sadece belgelerin kuru sesine kulak kabartan tarihçiler, bu-

na edebiyat diyip küçümseyeceklerdir. Ama ne önemi var? Saint Serge manastırı rahiplerinin Anjou'lu bir köy senyörünü konuşturdukları edebi metinde, ona «senyörü olduğum bu toprağı Geoffroy'a fief ve dostluk olarak verdim» dedirtmektedirler. Aynı şekilde, çok içten bir basitlikle, gönüllerin gerçek birliğinin ifade edildiği ve biri olmadan öbürünün yaşayamayacağı anlatılan şu *Doon de Mayence*'ın dizelerini nasıl yok varsayabiliriz?

«Eğer senyörüm öldürülürse, öldürülmek isterim,
Asılırsa? Onunla birlikte beni de asın.
Ateşe atılırsa? Yakılmak isterim.
Ve eğer boğulursa, onunla beraber beni de suya atın» (213).

Bu bağ diğer yandan, *Roland Şarkısı*'ndaki efendisi için «ve sıcağa ve soğuğa» dayanan vassalinki gibi, zayıflık göstermeyen tam bir sadakat gerektirmektedir. Anglo-Saxon vassali, «senin sevdiğini seveceğim, senin nefret ettiğinden nefret edeceğim» diye yemin etmektedir. İşte gene bazı diğer bölgelere ait metinlerden okuduklarımız: «Dostların benim dostlarım, düşmanların benim düşmanlarım olacak».

İyi vassalin birinci görevi, doğal olarak kılıç elde efendisi için ölmektir: Bu kader diğerlerinden daha çok arzu edilmektedir, çünkü cennetin yolunu açmaktadır. Bunun böyle olduğunu kim söylemektedir? Şairler mi? Hiç kuşkusuz. Ama, Kilise de aynı şeyi söylemektedir. Tehtid edilen bir şövalye, senyörünü öldürmüştür. 1031 Limoges dinsel kurulunun adına konuşan bir piskopos ona «sen onun yerine ölmeliydin, sadakatin seni Tanrı katında şehitlik mertebesine ulaştırırdı» demiştir (214).

Nihayet, bu öyle bir bağdı ki, bilmezlikten gelinmesi halinde günahların en büyüğü işlenmiş oluyordu. Kral Alfred'in yazdığına göre, İngiltere halkı hıristiyan olduktan sonra, birçok suç için merhametli cezalar konulmuştu. Ancak, «vassalin senyörüne karşı ihanetinde gösterilecek merhamet... İsa'yı ölüme gönderenlere gösterilen merhametten daha fazla» olmayacaktı. İki yüzyıl sonra, Kıta modeline göre feodalleşmiş olan İngiltere'de *I. Henri Yasaları* adını taşıyan örf derlemeleri «senyörünü öldüren vassali affetmek

(213) *Girart de Roussillon*, çev. P. Meyer, s. 100 (éd. Foerster, *Romanische Studien*, c. V., v. 3054). — *Prem. Cart. de St. Serge*, fol. 88) — *Doon de Maience*, éd. Guessard, s. 276.

(214) Örneğin, *Girart de Roussillon*, s. 83; *Garin le Lorrain*, s. 88, — Concile: Migne, col. 400.

olmaz. Onu en kötü işkencelerle öldürmek gerekir» diyerek aynı mantığı tekrarlamaktadır.

Hainaut'da anlatıldığına göre, bir kavgada «mutlak senyörü» olan genç Flandre kontunu öldüren bir şövalye, Tanrıya küfür ettiğini düşünerek kendini cezalandırması için Papaya gitmişti. Tıpkı efsanedeki Tannhäuser gibi. Papa suçlunun ellerinin kesilmesini emretti. Ancak ellerin titremediğini görünce, cezayı affetti. Fakat, ömrü boyunca bir manastırda suçundan ötürü çile çekmesi koşuluyla. 13. yüzyılda, en büyük düşmanı haline gelen İmparatoru öldürmesi önerildiğinde Ybelin Sire'yi «O benim senyörümdür, ne yaparsa yapsın ona karşı inancımızı koruyacağız» demiştir (215).

Bu bağlılık o kadar güçlü bir şekilde hissedilmekteydi ki, gölgesi, ondan daha eski ve daha saygınları da dahil, bütün insan ilişkilerinin üstüne düşmekteydi. Vassalite bu bağlamda, aile kurumunu da damgalamıştır. Barselona kontluk mahkemesinin kararına göre, «babaların oğullarına, oğulların da babalarına karşı olan davalarında, karar verirken babaları senyör, oğulları da yeminli vassalmiş gibi kabul etmek gerekmektedir». Provence şiir sanatı, saray aşkını icat ettiğinde, mükemmel aşığın sevgilisine olan imanını vassal sadakati modeline göre oluşturmuştu. Bu durum özellikle aşık, rüyalarının kadınından daha alt düzeyde olduğunda, modele tam uyum sağlıyordu. Bu konudaki benzeşme o kadar ileriye gitmişti ki, dilde meydana gelen garip bir değişme ile, aşık olunan kadının adı ve ek adı erkek halde kullanılmaktaydı. Tıpkı bir senyör adıymış gibi. *Bel Senhor* «benim güzel senyörüm». Bertrand de Born'un kalbini kaptırdığı güzellerden birini işte bu erkek haldeki takma adla tanıyoruz. Bazen bir şövalye armasının üstüne kendini, ellerini Dulcinée'sinin ellerinin içine koymuş olarak resmettiriyordu. Aynı şekilde —büyük bir olasılıkla ilk romantik çağda, arkeolojik bir tarzda canlanmış olarak— günümüzde de bu tamamen feodal şefkat, bizim kibar davranışlarımız arasında ve kullanımının tamamen tek taraflı oluşuyla *hommage* (eski anlamı biat, bugünkü anlamı kadına duyulan saygı MAK) kelimesinde yaşamıyor mu? Kilise düşüncesi de bu bağın etkisiyle belirli ölçüde renklenmişti. Kilise açısından, birinin ruhunu şeytana vermesi, onun vassali olması demekti. Böylece, aşka ilişkin armaların yanı sıra, elimizde olan en iyi biat sahneleri bu Kötü Şeytana tes-

(215) *Alfred, in* Liebarmann, *Die Gesetze der Angelsachsen*, c. I., s. 47 (49, 7); *Leges Henrici*, 75, 1 — Gislebert de Mons, éd. Partz, s. 30 — Philippe de Novare, éd. Kohler, s. 20.

lim oluşu resmedenleridir. Anglo-Saxon yazar Cynewulf için, melekler Tanrının «*thegn*»leridir. Bamberg piskoposu Eberhard için İsa, Tanrının (babasının) vassalidir. Fakat hiç kuşkusuz bu konudaki en kesin kanıt, zaman içinde meydana gelen değişikliklerle beraber, Tanrıya gösterilen saygının sembolünde ortaya çıkmaktadır. Tüm katolik Dünyada vassalin yemin törenindeki ellerini kavuşturmuş halinin benzeri, en mükemmelinden dua etme pozisyonu haline gelmiştir (216). Tanrı önünde ruhunun sırlarını açıklayan imanlı hıristiyan kendini, senyörü önünde diz çöken vassal gibi görüyordu.

Ancak, bu arada vassalik yükümlülüklerin başka yükümlülüklerle çatışma haline düşmemesi mümkün değildi. Örneğin, uyruk olarak sahip olunan veya akraba olarak sahip olunan yükümlülükler gibi. Ama her seferinde vassalik yükümlülük, bu cinsten rakiplerini altediyordu. Bu sadece uygulamada değil, hukuk alanında da böyleydi. Hugues Capet 991 yılında Melun'ü geri aldığında, kaleyi kendine karşı savunan vikontu ve karısını astırmıştı. Bu cezanın nedeni, kralına isyan etmiş olmasından çok daha ağır bir suç olan, vikontun kralın yanında bulunan doğrudan senyörüne ettiği yemine sadık kalmama suçunu işlemiş olmasıydı. Bunun tersi olarak, Hugues'ün çevresindekiler şatodaki şövalyelerin affını ısrarla istediler. Kronikçinin de dediği gibi, vikontun vassalleri olan bu adamlar isyanda suç ortaklığı ederlerken, «erdemli» davranmaktan başka birşey mi yapmışlardı? Yani, devlete karşı olan sadakatlerinin daha üstünde yer alan doğrudan senyörlerine ettikleri yemine sadık kalarak, «erdemli» olduklarını kanıtlamışlardı (217). Gerçekte, kamu hukukunun doğurduğu bağlardan çok daha güçlü olan kan bağları bile, kişisel bağımlılıktan doğan ilişkiler karşısında ikinci derecede kalmaktaydılar, İngiltere'de Kral Alfred yasası «haksız yere saldırıya uğrayan bir akraba için silaha sarılınabilinir. Ama eğer saldırgan o adamın senyörüyse silaha sarılmaya izin vermiyoruz» demektedir. Ünlü bir pasajında bir Anglo-Saxon kroniği, iki ayrı senyöre bağlı aynı soydan kimselerin, bu iki senyör arasındaki kan davası yüzünden, nasıl birbirlerini boğazladıklarını anlatmaktadır. Bu kadere razı olmuşlardır. «Hiçbir yakı-

---

(216) *The Christ of Cynewulf*, éd. A. S. Cook. v. 457 — Migne, col. 523 ve 524. — L. Gougaud, *Dévotions et Pratiques du Moyen Age*, 1925, s. 20 vd.

(217) Richer, IV., 78. Diğer örnekler (13. yy.'a kadar), Joliffe, *The Constitutional History of Medieval England*, s. 164.

nımız bizim için lordumuzdan daha değerli değildir» demektedirler. Bu çok ağır sözler, 12. yüzyıl ortasında yazılan *Fiefler Kitabı*'nda da yankılanmaktadır: «Vassaller herkese karşı senyörlerine yardım etmek zorundadırlar. Kardeşlerine karşı, oğullarına karşı, babalarına karşı» (218).

Burada biraz durup, bir Norman İngiltere'si örf derlemesinden bir alıntı yapalım. «Tanrı'nın emirlerine ve katolik inancına aykırı hiçbir emir geçerli değildir». Rahipler böyle düşünüyorlardı. Şövalye ruhu ise daha kesin bir tavır içindeydi. «Senyörüm Raoul Juda'dan daha hain olabilir, ama senyörümdür». Bu tema üzerine çok sayıda kahramanlık türküsü yakılmıştır. Uygulamada da çok çeşitli durumlar ortaya çıkabiliyordu. «Eğer manastır başrahibinin kral mahkemesinde davası olursa, vassali onun tarafını tutacaktır. Ama eğer dava krala karşıysa bunu yapamaz» diyordu bir İngiliz fief sözleşmesi. Burdaki sonuncu madde, fetihten doğan bir monarşinin sağlamayı başardığı saygınlıktan doğmuştu. Gerçekte, birinci maddenin sinsi saflığı içinde genel bir değer vardır. Çünkü, sadakat görevi o kadar yükseğe konulmaktadır ki, gerçek hukukun nerede olduğunu sorma hakkı doğmaktadır. Öyle olmasaydı, bu iş bu kadar utanç pahasına yapılır mıydı? Renaud de Montauban bu konuda «senyörümün bu suçu işlemiş olup olmadığı hiç önemli değil, çünkü sorumluluğu ona aittir» diye düşünüyordu. Kendini senyörüne tamamen veren kimse, bunun sonucu olarak, tüm kişisel sorumluluğunu da ona devretmiş oluyordu (219).

Amacı değişik mertebe ve dönemlere ait tanıklıkları yanyana getirmek olan bu dosyanın içinde yer alan eski metinler, hukuk edebiyatı ve şiirlerin yaşayan veya daha eskilere ait gerçeği biraz gizlediklerinden endişe duymamız gerekmez mi? Bu kuşkuları yatıştırmak için soğukkanlı bir gözlemci olan ve Yakışıklı Philippe zamanında yazan Joinville'e başvurmak yeterlidir. Şu pasajı daha önce de zikretmiştim. Bir savaşçı birliği çatışma sırasında özellikle ön plana çıkmıştır. Bunda şaşılacak birşey yoktur, çünkü bu birliği oluşturan savaşçıların tümü, ya komutanın akrabaları, ya da «mutlak» adamlarıdır.

---

(218) *Alfred*, XLII, 6. — *Two of Saxon Chronicles* éd. Plummer, c. I., s. 48-49 (755). — K. Lehmann, *op. cit.*, II., 28, 4.

(219) *Leges Henrici*, 55, 3 — *Raoul de Cambrai*, v. 1381. — *Chron. Mon. de Abingdon* (R. S.), c. II., s. 133 (1100-1135) — *Renoud de Montauban*, éd. Michelant. s. 373, v. 16.

Ama bunun tersi de vardır. Vassal erdemini bu kadar yüksek-lere çıkartan bu destan aslında, vassallerin senyörlerine karşı gi-riştikleri savaşların uzun bir anlatısından ibarettir. Şair bu duru-mu bazen kınar. Ama çoğunlukla da vassallerin tarafını tutar. İyi-ce bildiği şey, bu isyanların günlük yaşamın trajik yanından kay-naklandıklarıdır. Ama bunu bilmekle birlikte şair, bu gerçeğin çok soluk bir yansımasını aktarmaktadır. Büyük feodalların krala kar-şı kavgaları; bu yüksek baronlara karşı kendi adamlarının isyan-ları; hizmet etmekten kaçış; vassal ordularının zayıflığı ve ilk an-dan itibaren istilacıları önlemekte yetersiz kalışları, bütün bu çiz-giler feodal dönemin tarihinin her sahifesinde karşımıza çıkmak-tadırlar. 11. yüzyılın sonuna ait bir sözleşmenin bize anlattığı üze-re, Saint Martin-des-Champs manastırı rahipleri, bir değirmenin üzerine oturmuş durumda, eğer bu değirmeni kiraladıkları iki kır-sal senyörün savaşa girmeleri sonucu burası talan edilirse, kira borçlarını nasıl ödeyeceklerini düşünmektedirler. Burada ilginç olan, kırsal senyörlerin savaşa girmelerinin «senyörlerine veya di-ğer adamların karşı savaşırlarsa» biçiminde ifade edilmesidir (220). Böylece savaş fırsatı çıktığında, senyörüne karşı silaha el atmak ilk akla gelenidir. —Bu suç olduğu iddia edilen durumlar için gerçek yaşam öyküden çok daha hoşgürülüdür. Senyörü ve kralı olan Sade Charles'a çok iğrenç bir şekilde ihanet eden Herbert de Vermandois'dan söz eden destan, onun asılarak Juda gibi öldüğü-nü anlatmaktadır. Oysa, tarihin bize öğrettiğine göre, de Verman-dois yaşlılığında en doğal ölümlerden biriyle ölmüştür.

Muhakkak ki, iyi vassaller gibi kötülerinin de olması kaçınıl-mazdı. Daha genel olan durum ise, anın sağladığı fırsat ve olanak-lara göre, bunların çoğunun sadakatle ihanet arasında salınmala-rıdır. Birbirlerini yalanlayan bu kadar çok tanıklık arasında, aca-ba *Louis'nin Taç Giymesi* şiirini yazanla birlikte şunu tekrarlamak yeterli olacak mıdır?

> «Burada hepsi sadakat yemini ettiler.
> Bazısı ettiği yemine sadık kaldı.
> Bazısı da bu yemini hiç tutmadı».

Ama, saflığına rağmen bu açıklama hemen bir kenara atılacak nitelikte değildir. Geleneğe derinlemesine bağlı ama şiddetli adet-lere ve dengesiz karaktere sahip feodal çağların adamı, kuralların

(220) J. Depoin, *Recueil de Chartes et Documents de Saint-Martin-des-Champs*, c. I., Nu. 47 ve *Liber Testamentorum S. Martini*, Nu. XVIII.

kölesi olmak yerine onlara saygı duymayı yeğliyordu. Daha önce, bu cinsten çelişkili tepkilere, kan bağlarına ilişkin olarak değinmiştik. Ancak, buradaki düzensizliğin düğümü daha uzakta, bizzat vassalite kurumunda ve onun değişimiyle farklılaşmalarında aranmalıdır.

II. Hukuksal Bağlar ve İnsani İlişki

İlk dönemlerin vassalitesi, şefin etrafında silahlı adamları toplarken, terminolojisinde de ev ekmeğinin kokusuna benzeyen birşeylere sahipti. Efendi, «ihtiyar» *(senior, herr)* veya ekmek veren (lord) idi. Adamları ise, arkadaşları *(gassindi)*, delikanlıları *(vassi, thegns, knights)* idiler. Sadakat tek kelimeyle, o zamanlar kişisel ilişki üzerine dayanmakta ve bağımlılık arkadaşlıkla karışmaktaydı.

Ancak, başlangıçta efendinin evinin mekân olduğu bu bağın, eylem alanı zamanla ölçüsüz bir şekilde büyümüştür. Çünkü, bir süre efendinin emrinde staj gördükten sonra, artık ondan uzaklarda, hatta kendilerine verilen topraklarda yaşamaya başlayan bu adamlara, senyöre karşı hâlâ aynı saygının gösterilmesi zorunluğu anlatılıyordu. Özellikle de artan anarşi karşısında büyükler ve onlardan da çok olmak üzere krallar, bu ilişkide sadakatin bozulmasına karşı bir çare bulduklarını; bunun tersine olarak da, tehtid altında birçok kimse bir koruma aracı bulduklarını sandılar. Belli bir düzeyde olan ve hizmet etmek isteyen veya zorunda olan herkes ,birer silahlı takipçi haline getirildiler.

Oysa, hemen hemen bir ev uşağı sadakatine bağlanmak istenen bu kimseler, artık şefin ne sofrasını ne de kaderini paylaşıyorlardı. Artık, vassalin çıkarları şefinkilerle çelişmenin ötesinde, şefin bağışlarıyla zenginleşme olanağından yoksun kalıyor, hatta şef daha önceden verdiklerini de geri alıyordu. Vassal, kendi mal varlığının bir parçası olan bunları tekrar geri alabilmek için, yeni yüklerin altına girmek zorunda kalıyordu. Bu gelişmelerin sonucunda, başlangıçta o kadar aranan bu sadakat, her türden canlı içeriğinden boşaldı. Bir insanın bir başka insana bağımlılığı artık, bir toprağın başka bir toprağa bağımlılığından başka birşey değildi.

İrsilik de iki soy arasındaki dayanışmayı artıracağı yerde, bunun tersine bağın gevşemesine yol açtı. Çünkü ırsilik herşeyden önce toprak üzerindeki çıkarlara uygulanıyordu. Mirasçı sadece fiefi

koruma kastıyla yemin etmekteydi. Bu sorun mütevazi zenaatkâr fiefleri için olduğu kadar, şerefli şövalye fiefleri söz konusu olduğunda da ortaya çıkıyordu. Sorun her iki taraf açısından da, görünüşte benzer terimlerle çözümlenmiştir. Ressamın veya marangozun oğlu, eğer babasının sanatını da miras almışsa, fiefi muhafaza edebiliyordu (221). Aynı şekilde, şövalyenin oğlu da temlik belgesini ancak baba hizmetlerine devam edeceğine söz verirse alabiliyordu. Fakat, bir işçinin becerisi gözlemle kesin bir şekilde saptanabilecek bir olgu iken, bir savaşçının sadakati kolay söz verilebilen ama aynı oranda tutulmayan bir nitelik idi. 1291 yılında çok dikkat çekici bir saptama yapan bir kral fermanı, Fransa kral mahkemeleri yargıçlarına karşı ileri sürülebilecek red nedenlerini sıralarken, fiefi yaşamla sınırlı birinin davalılardan birinin vassali olması halinde tanıklığının taraflı olabileceğini bildirmektedir. Demek ki, mirasla geçen bağımlılık o zaman çok daha az güçlü görülmekteydi (222).

İlişkideki tarafların birbirlerini serbestçe seçme duygusu o denli kaybolmuştu ki, vassalin fiefiyle beraber, buna karşılık olan ödevlerini de devretmesi alışılmış bir durum haline gelmişti. Aynı şekilde, senyörün de tarlaları, ormanları ve şatolarıyla birlikte, adamlarının sadakatini de satması veya bağışlaması da artık kimseyi şaşırtmıyordu. Hiç kuşkusuz vassaller bu cins devir işlemlerinde rızalarının alınmasını talep ediyorlardı. Bu talepler bir süre sonra o kadar artmıştır ki, 1037'de İmparator Conrad İtalyan *vavasseur*'lere bu hakkı bir «lütûf» olarak tanımak zorunda kaldı. Fakat, uygulama bu dayanıksız engelleri devirmekte gecikmedi. Ancak, bu durumdan olağanüstü bir hiyerarşi sayesinde korunmuş olan Almanya'da, ileride göreceğimiz üzere, feodal ilişkilerin ticaret konusu olması bir ölçüde önlendi ama, bu kez de daha güçlü birinin kendinden daha alt düzeyde birinin «elden ve dudaktan» adamı olması durumu ortaya çıktı. Küçük bir kale muhafızının bağımlısı olarak bir fief elde eden büyük bir kontun, gereksiz bir adet uğruna tabiyet törenine uyacağını düşünebilir miyiz? Nihayet, mutlak vassallik ile girişilen kurtarma harekâtına rağmen, biatlerin çoklaşması, bağın zayıflamasının bir sonucu olarak, vassaliteninin tamamen işlemez hale gelmesine yol açtı. Başlangıçta sürekli

(221) Örneğin ressam fiefi, B. de Broussillon, *Cartulaire* de l'Abbaye de Saint-Aubin d'Angers, c. II, Nu. CCCCVIII.

(222) Ch. — V. Langlois, *Textes Relatifs à l'Histoire du Parlement*, Nu. CXI, c. 5 bis.

armağanlar ve bizzat şefin yanında bulunmayla beslenen silah arkadaşlığı halinde ortaya çıkan vassalite, artık hizmet ve itaat cinsinden kirasının pek de hevesle yapılmadığı bir kiracılık ilişkisine dönüşmüştü. Ama herşeye rağmen, bir fren mekanizması ayakta kalmaya devam ediyordu: Yemine duyulan saygı. Yemin hâlâ gücünü tamamen yitirmiş değildi. Fakat kişisel çıkar veya ihtirasın sesi çok yüksek çıktığında, bu soyut engel çok az direnebiliyordu.

Bu durum en azından, vassalitenin başlangıçtaki karakterinden uzaklaştığı ölçüde ortaya çıkmaktaydı, ve bilindiği üzere vassalitenin gelişmesinde birçok aşamalar vardı. Büyük veya orta derecedeki baronların senyörleri olan krallar veya bölgesel prenslerle olan, çoğunlukla çatışmalı ilişkilerinde, vassalik duyguyu ölçüt olarak almak büyük bir hata olur. Hiç kuşkusuz kronikler ve kahramanlık şarkıları bizi öbür türlü düşünmeye çağırmaktadırlar. Ama, politik arenada bu kodamaların ihanetinden kaynaklanan dramlar, herşeyden önce tarihin olduğu kadar edebiyatın da ilgisini çekiyordu. Ancak, Karolenjler başlıca memurlarını tamamen başka bir çevreye ait bir bağla kendilerine sağlamca bağladıklarını düşündüklerinde, kendilerini ve taklitçilerini aldatmaktan başka birşey yapmıyorlardı.

Toplumsal hiyerarşinin daha alt basamaklarında, metinlerden izlediğimiz kadarıyla, şeflerin etrafında daha sıkı, daha iyi tanışan ve daha iyi hizmet veren gruplar yer almaktaydı. Bunlar öncelikle şefin evinde beslediği şövalyeler, *«mesnie»* —başka bir deyişle ev—'sinin «bekâr»larıydı. Bu bekâr şövalyelerin yaşamları yüzyıllar boyunca ve bütün Avrupa'da, tamamen ilk vassallerin yaşamlarının aynı olmuştur (223). Fransız destanları bu konuda yanılmamışlardır. Bu destanlarda yer alan büyük asiler, bir Ogier, bir Girard, bir Renaud, hepsi de güçlü feodallerdir. Oysa, destan iyi bir vassali tasvir etmek istediğinde, elimize sadece *Raoul de Cambrai*'nin Bernier'si gibi örnekler geçmektedir. Senyörünün, ailesine karşı yürüttüğü haksız savaşa rağmen, ona sadık kalan Bernier; annesinin hain efendisi tarafından çıkartılan yangında

(223) Fransız örneklerine şunlar eklenebilir: Chalandan, *Histoire de la Domination Normande en Italie et en Sicile* c. II., s. 565; Homeyer, *System des Lehnrechts der Sächsischen Rechtsbücher, in Sachsenspiegel* (c. II., 2. Berlin, s. 273); Kienast, *Die Deutschen Fürsten im Dienste der Westmächte bis zum Tode Phillips des Schönen Von Frankreich*, c. II., s. 44.

öldüğünü gördükten sonra bile sadık kalan Bernier; nihayet olabilecek efendilerin en nefrete layık olanını terkettikten sonra yeminini bozmakla yanlış yapıp yapmadığını bilmeyen Bernier; sadakati aldığı toprakla değil de, dağıtılan armağanlardan payına düşen palto ve atın anısıyla güçlenen basit silah uşağı Bernier. Bu sadık hizmetkârlar, küçük fiefleri şatonun etrafında toplanan ve sırayla şatoda nöbet tutan kalabalık *vavasseur*'ler grubu arasından sağlanıyordu. Bunlar genelde o kadar yoksuldular ki, ikinci bir biat yapacak gücü hiçbir zaman kendilerinde bulamıyorlar ve tek bir senyörün adamı olarak kalıyorlardı (224). Gene bunlar o kadar zayıflardı ki, gerçekten ihtiyaçları olan korunmanın sürekliliğini sağlamak için görevlerini eksiksiz yerine getirmekten başka olanakları yoktu. Nihayet, bunlar çağın büyük olaylarına o kadar az karışmışlardı ki, çıkarları ve duyguları onların merkez olarak senyörlerini görmelerine yol açıyordu. Onları şatosunda sık sık toplayan, tarlalarının zayıf gelirlerini armağanlarla takviye eden, çocuklarını «besleme» olarak yanına alan ve nihayet onları neşeli ve verimli savaşlara götüren senyörlerini.

Kaçınılmaz ihtiras darbelerine rağmen, vassalik imanı, tazeliği içinde, uzun süre koruyan çevreler, bunların çevreleriydi. Gene bu çevrelerde, bu eski gelenekler kullanılmaz hale gelince, ileride göreceğimiz üzere, yeni kişisel bağımlılık ilişkileri ortaya çıkıp, onların yerine geçtiler. Başlangıçta ocak ve macera arkadaşlığı üzerine dayalı olmak, sonra bir kez ev ortamından çıkılınca, ancak mesafenin en az olduğu yerlerde hâlâ insani bir yana sahip olmak. Bu kader çizgisi üzerinde, Avrupa vassalitesi görünüşteki açmazlarının açıklamasını olduğu kadar, kendine özgü damgasını da bulmaktadır.

---

(224) Bu belki yeteri kadar dikkat çekmemiştir: 1188 tarihli ve Haçlı Seferi ondabirlerine dair Fransız karanamesi bu küçük vasalleri hatırlatırken, sonuç olarak bunların tek bir mutlak senyörleri olduğunu ortaya koymaktadır.

AYIRIM 1

SENYÖRLÜK

I. Senyörlük Toprağı

Askeri biatin varlığı tarafından belirlenen nisbeten yüksek çevreler, adam adama ilişkilerin yeşerdiği yegâne alan olmaktan uzaktı. Alt düzeylerde, tabiyet ilişkileri olağan alanlarını bulmuşlar ve vassaliteden çok daha eski oldukları gibi, ondan çok daha uzun süre yaşamışlardır. Bu çevre toprak senyörlüğüdür. Ne senyörlük rejiminin kökenleri, ne de ekonomi içindeki rolleri bizim alanımıza girer. Burada bizim için önemli olan tek şey, senyörlüklerin feodal toplum içindeki yerleridir.

Vassalik biatin kaynaklık ettiği komuta yetkileri ancak çok geç tarihlerde ve vassalitenin ilk yapısından sapması pahasına bazı kârların doğmasına yol açtıysa da, senyörlükte ekonomik görüntü, onun en büyük özelliği olmaktaydı. Burada şefin iktidarının anlamı, ilkede olduğu kadar nesnede de, toprağın ürünlerinden pay alarak gelir sağlamak olmuştur. Bir senyörlük, demek ki, herşeyden önce bir «toprak»tır —konuşulan Fransızca bunu ifade etmek için başka bir kelime bulamamıştır—. Ama, üzerinde, bağımlı doğrudan üreticilerin yaşadıkları bir toprak. Olağan olarak, böylece sınırlanan toprak, sıkı bir bağımlılığın birleştirdiği iki parçaya ayrılmaktadır. Bir yanda, tarihçiler tarafından «*domaine*» veya «*réserve*» olarak adlandırılan ve senyörün tüm ürünlerine doğrudan el koyduğu parça ,diğer yandan da, küçük veya orta büyüklükte köylü işletmeleri olan «*tenure*»ler. Bu işletmeler, senyörlük

toprağının büyüklüğüne göre az veya çok olarak *domaine* «avlu»sunu çevrelemektedirler. Senyörün en üstte yer alan gerçek hakkı, serfin evi, emeği ve tarlası üzerine yayılmaktadır. Bunun göstergesi de, serf tarlalarının her el değiştirişinde, nadiren bedava olarak, temlik belgelerinin yenilenmesidir. Bunun yanında senyör, serfin mirasçısının olmaması halinde veya sadece meşru müsadere biçiminde bütün bunlara el koyabilir. Nihayet, senyörün ayni ve nakdi ödentiler ile angarya uygulama hakları bulunmaktadır. Angaryaların büyük bölümü, *réserve* üzerinde yapılan tarımsal çalışmalar biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Serfler sadece senyörün doğrudan kendi işlediği alandan elde ettiği ürünün miktarını ödentileriyle artırmakla kalmıyorlar —en azından feodal dönemin başında bu ödentiler özellikle ağırdı—, aynı zamanda, yokluğu halinde senyörün tarlalarının işlenmeden kalacağı bir emek-gücü deposu oluşturmaktaydılar.

Kolayca tahmin edileceği üzere, bütün senyörlükler eşit büyüklüklerde değillerdi. En büyükleri, —köylülerin bir yerleşim biriminde birarada oturma adetinde oldukları bölgelerde— bir köyün bütün topraklarını kapsıyorlardı. Ama, bu durum 9. yüzyıldan itibaren sıklıkla karşılaşılan bir görüntü olmasa gerek. Şurada burada birkaç tanesi kalmış olan bu cinsten senyörlükler, zaman içinde gittikçe azalacaklardır. Bunun başlıca nedeni, hiç kuşkusuz sürekli miras paylaşmalarıdır. Ama aynı zamanda, fief uygulamasından gelen bir etken de vardır. Vassallerini ücretlendirmek için birçok senyör topraklarını parçalamak zorunda kalmışlardır. Bunun yanında sıklıkla ortaya çıkan bir durum da, bağış veya satış yoluyla veyahut ileride mekanizması açıklanacak olan tarımsal tabiyet sözleşmeleri aracılığıyla, bir güçlünün oldukça yaygın bir alanda dağınık olarak bulunan birçok köylü işletmesini eline geçirmesidir. Bu oluşumun sonucu olarak birçok senyörlük, birbirlerine çok uzak bölgelerde topraklara sahip işletmeler haline gelmişlerdi. 12. yüzyılda ancak, senyörlük ve köylerin birlikte kurulmuş olduğu yeni tarım alanları dışında, köy ve senyörlük sınırları kesinlikle birbirleriyle çakışmamaktaydılar. Böylece, köylülerin çoğu, birbirinden oldukça ayrık iki gruba birden bağımlıydılar. Bu gruplardan birincisi aynı efendiye tabi bağımlı köylülerin tümünün oluşturduğu grup, ikincisi ise içinde yaşadıkları köy cemaati. Doğrudan üreticilerin evleri köy yerleşim alanında yan yana ve tarlaları da aynı toprak üzerinde birbirlerine karışmış durumdaydı. Bunun sonucu olarak, aynı köy cemaatinin üyeleri olan doğrudan üreticiler, aynı tarımsal angaryalara tabi ol-

manın ötesinde, aynı çıkarları da paylaşıyor olmaktan ötürü, ister istemez bir birlik oluşturuyorlardı. Bu ikilem, senyörlük yöneticilerinin uzun dönemdeki zayıflıklarının kaynağını oluşturacaktır. Ataerkil tipten köylü ailelerinin dağınık veya en fazla ikili, üçlü gruplar halinde birleşik öbekler halinde yaşadıkları bölgelere gelince, senyörlükler bu cins alanlarda pek fazla kök salamıyorlardı.

II. Senyörlük'ün Kazanımları

Senyörlerin el koydukları bu topraklar nerelere kadar uzanıyorlardı? Eğer her zaman bağımsız adacıkların yaşamaya devam ettikleri doğruysa, bunların zaman ve mekâna göre değişen oranları ne idi? Bunlar, diğer başkalarıyla birlikte, çözümlenmesi zor sorunlardır. Çünkü, sadece senyörlükler —Kilise senyörlükleri daha fazla— arşiv tutuyorlardı ve senyörsüz tarlalar aynı zamanda tarihsiz tarlalardı. Eğer, bağımsız tarlalardan bazıları raslantısal olarak, metinlerin ışığında birazıcık görülüyorlarsa da, bu onların bir anlamda yavaş yavaş kaybolmalarının sonucu olarak, bir metnin onların senyörlükler içinde nihai eriyişini yakalamasıyla ortaya çıkan bir görüntüydü. Böylece, bunların bağımsızlığı sürdükçe, onlar konusundaki cehaletimiz de çaresiz kalacaktır. Bu karanlığı biraz dağıtmak için, en azından iki cins tabiyet üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi, kişi olarak insanı bağlayan; ikincisi de, bir toprağı tasarruf eden olarak bağlayan tabiyet şekilleridir. Hiç kuşkusuz bu ikisinin arasında sıkı bağlar vardı ve çoğunlukla bunlar, biri diğerini meydana getirecek kadar birarada bulunmaktaydılar. Ancak, alt sınıflarda —biat ve fief dünyasının tersine olarak— bu iki tabiyet birbirlerine karışmaktan çok uzaktılar. İlerideki bir bölümü kişisel oluşumlara ayırdıktan sonra, toprağın bağımlılığını veya toprak aracılığıyla bağımlılığı incelemeye başlayalım.

Roma kurumlarının eski İtalya ve Kelt kurumlarıyla birleşerek kırsal toplumu güçlü bir şekilde damgaladığı bölgelerde, senyörlük kurumu daha ilk Karolenjler döneminde bile gayet net bir çerçeveye sahipti. Frank Galya'sı ve İtalya *villae*'sında, onu oluşturan çeşitli etkilerin izlerini bulmak hiç de zor bir iş değildi. Köylü işletmelerinden veya başlıcalarına verilen adla *manse*'lardan (bu terim bölünmezliği belirlemektedir) bazıları köleye ait *(servile)* olarak nitelenmekteydi. Bu sıfat, bu cins tarla sahiplerine daha ağır ve daha keyfi yükler yüklendiğini belirlemenin yanında, efendilerin doğrudan doğruya kendilerinin işletmelerinin artık yeteri

kadar verimli olmadığı *latifundium*'larını küçük işletmeler halinde bölerek, çiftçi haline dönüştürdükleri kölelerine dağıttıkları dönemi de hatırlatmaktadır. Bu toprakların parseller halinde parçalanmaları sırasında, özgür köylülere de toprak verilmiştir. Bu özgür kimselere verilen *manse*'lara takılan sıfat ise, *ingenuile*'dir. Bu sıfatın anlamının her tür köle statüsünden uzak olmayı belirlemesinden ötürü, bu cinsten işletme sahiplerinin en azından ilklerinin özgür statüde oldukları söylenebilir. Fakat, köylü kitlesi içinde bu sıfatla tanımlanan işletmelerin çoğu tamamen başka kökenden türemişlerdi. Bu işletmelerin çoğu, bir *latifundium*'dan yapılan temliklerden türemeden çok daha eskilere gitmekte ve tarım kadar eski köylü işletmeleri bunların kökeni olmaktadır. Üstlerine yüklenen ayni ve nakdi yükümlülükler ile angaryalar; yavaş yavaş gerçek senyörler haline dönüşmüş olan eski köy başkanı, kabile veya klan reisi veya yanaşma patronu gibi kimselere karşı olan kişisel bağımlılıklardan doğmuştur. Nihayet —tıpkı Meksika'da *Hacienda*'ların yanı sıra rastlanan mülk sahibi küçük köylü grupları gibi—, oldukça önemli sayıda, gerçek kırsal *alleu*'ler yaşamlarını sürdürüyor ve her tür senyör egemenliğinin dışında kalıyorlardı.

Tam anlamıyla germanik bölgelere gelince —hiç tartışmasız en saf örnek, Ren ve Elbe arasındaki Saksonya ovası idi— buralarda da, kölelere azatlılara, hatta güçlülerin topraklarına vergi ve angarya karşılığı yerleşmiş özgür çiftçilere rastlanıyordu. Fakat, köylü kitlesinin içinde senyörlüklere bağımlı hale gelenlerle *alleu* sahipleri arasındaki fark çok daha az keskindi. Çünkü, bu bölgede henüz senyörlük kurumunun ilk belirtileri yeşermekteydi. Bir köyün veya bir köyün bir bölümünün başkanı olan kimselerin senyör olmaya heveslendikleri aşamaların henüz geçildiği ve bunların —Tacitus'un germen şefleriyle ilgili olarak bildirdiği gibi— geleneksel olarak aldıkları armağanları, düzenli ödentiler biçimine dönüştürmeye henüz başladıkları bir aşamada bulunuluyordu.

Birinci feodal çağ boyunca, başlangıçları farklı olan bu iki oluşumun da evrimleri aynı yöne doğru dönecektir. Bu yön her iki tarafta da artan bir senyörleşmeye doğrudur. Çeşitli cinsten toprak tasarruflarının az çok aynı türe doğru evrimi; senyörlüklerin yeni iktidar unsurları kazanmaları; özellikle birçok *alleu*'nün güçlülerin otoritesi altına geçişi: Bu oluşumlar hemen her yerde rastlanan ve evrimi iki tarafta da aynı yöne çeviren gelişmelerdi. Fakat, diğer yandan, başlangıç noktasında toprağa bağımlılığın he-

nüz çok gevşek ve karışık olduğu yerlerde, bunların yavaş yavaş düzen kazanarak gerçek senyörlüklerin oluşumuna yol açtıkları görüldü. Bu konuda, senyörlüklerin aniden belirdiğini düşünmemek gerekmektedir. Göç ve fetih ile taşınan etkilerin bu oluşumda mutlaka rolleri olmuştur. Örneğin Güney Almanya'da Karolenjler öncesi ve Karolenj döneminde, daha sonra da Saksonya'da, Frank krallığından gelen piskopos, rahip gibi unsurların vatanlarının toplumsal adetlerini yayma gayretleri ve bunların yerel aristokrasi tarafından hemen taklid edilmesinde olduğu gibi. Bu durum İngiltere'de çok daha net olarak ortaya çıkmıştır. Anglo-Saxon veya İskandinav gelenekleri burada önde geldiği sürece, toprağa bağımlılık çok karmakarışık ve güçsüz bir durumda kalmıştır. *Domaine* ve doğrudan üretici işletmelerinin büyüklükleri birbirine uyumlu değildir. Olağanüstü sağlam bir senyörlük rejiminin yerleşmesi, ancak 1066'dan sonra yabancı efendilerin kaba gücüyle gerçekleşmiştir.

Zaten hiçbir yerde ,senyörlük rejiminin zafere doğru ilerleyişi, kaba gücün gerilerde kalan bir unsur haline gelmesi pahasına gerçekleşmemiştir. Tam tersine, Karolenj dönemi resmi belgeleri daha o zamanlar, «güçlülerin» «fakirleri» ezmesinden şikâyet etmekteydiler. Bu güçlülerin peşinde koştukları amaç, zayıfların topraklarını ellerinden almak değildi. Çünkü, üzerinde çalışacak insan olmayan tarlalar pek fazla bir değer taşımıyorlardı. Esas amaçladıkları, zayıfları tarlalarıyla berber kendilerine bağlamaktı.

Güçlülerin çoğu bu amaca ulaşma konusunda, Frank devletinin idari yapısından kaynaklanan değerli bir silaha sahip olmuşlardı. O dönemde senyörlük otoritesinden kurtulabilenler ilke olarak doğrudan krala tabi olmaktaydılar. Ama uygulamada bu tabiyet krala karşı değil de, memurlarına karşı olmaktaydı. Kont veya temsilcileri bu adamları savaşa götürüyor, onların yargılandıkları mahkemelere başkanlık ediyor ve kamu yükümlülüklerinden paylarına düşenleri yerine getirmelerini gözetiyorlardı. Tabii bütün bunlar hükümdar adına yapılıyordu. Ancak, mükellefler bu durumdan asıl kimlerin yararlandıklarını ayırd etmeye başlamışlardı. Bu durumda açıkça ortada olan, kral memurlarının, denetimlerine verilmiş bu özgür kişilerden bir süre sonra kendi hesaplarına ödentiler ve angaryalar talep etmeye başlamış olmalarıydı. Bunlar doğal olarak, armağan ve iradi olarak sunulan hizmet görüntüsü altında, kral memurlarının şereflerine gölge düşmesini engelleyerek ödeniyorlardı. Fakat, kısa bir süre sonra bir

kral fermanının da bildirdiği gibi, yetkinin bu kötüye kullanılması «örf» haline dönüşmüştür (225). Eski Karolenj çatısının çökmesinin çok daha uzun bir süre aldığı Almanya'da, bu kötüye kullanmadan doğan yeni haklar uzun süre göreve bağlı kalmaya devam ettiler. Kont bu yeni hakları, topraklarını kendi senyörlük topraklarına ekleyemediği köylüler üzerinde, merkez memuru olma niteliğinden ötürü kullanabiliyordu. Diğer yerlerde ise, kontluk yetkilerinin parçalanması nedeniyle —ilk kontun mirasçıları, kontun astları veya vassalleri arasında meydana gelen parçalanmalar— eskinin *alleu* sahibi, artık yükümlülük ve angaryaya tabi olarak, senyörlüğün bağımlı köylü kitlesi içinde erimiştir; tarlaları da bağımlı köylü işletmeleri haline dönüşmüştür.

Kamu otoritesinin bir bölümünü meşru olarak kullanabilmek için mutlaka bir kamu görevi yapıyor olmak gerekmiyordu. İleride incelenecek olan «Frank» *immunitas*'ı (dokunulmazlık, bağışıklık) aracılığıyla, birçok kilise senyörü ve laik senyörlerin büyük çoğunluğu, devletin en azından adli yetkilerinin bir bölümünü ellerine geçirmişlerdi. Bunun dışında, bazı devlet gelirlerini kendi hesaplarına toplama yetkisi de hızlı bir şekilde kazanılmış hak haline dönüşüyordu. Ama belirtelim ki, bu yetki zaten kendilerine bağlı topraklarla, ileride denetimlerine geçecek olan topraklar üzerinde geçerliydi. Dokunulmazlık senyörlük gücünü artırıyor ama onu yaratmıyordu —en azından ilke olarak—. Senyörlükler çoğu zaman küçük *alleu*'leri hapsetmiş durumda bulunmaktaydılar. Senyörlük topraklarından geçemeyen devlet memurları açısından bu *alleu*'lere ulaşmak, hemen hemen mümkün değildi. Böylece, bunlara memurları aracılığıyla ulaşamayan hükümdar, onları çevreleyen dokunulmazlık sahibi toprakların senyörleri aracılığıyla onlara ulaşmayı denemiştir. Bunu sağlamak için de dokunulmazlık sahiplerine, devletin *alleu*'ler üzerindeki yargısal ve mali yetkilerini göçermiştir. Aslında bundan daha erken ve daha sık olarak karşılaşılan durum, *alleu*'lerin zaten senyörlüklerin bu kaçınılmaz çekim alanına girmiş bulunmalarıydı.

Nihayet, yukarıda sayılan etkenlerden hiç de az olmayan şiddet, bütün çıplaklığıyla ortadaydı. 11. yüzyılın başlarına doğru, dul bir kadın Lorraine'deki *alleu*'sünde yaşıyordu. Kocasının ölümüyle korumasız kaldığından, komşu senyörün çavuşları ondan toprağının bağımlı olduğunun simgesi olan bir toprak vergisini almaya

(225) *Cap.*, c. I., Nu. 132, c. 5.

kalktılar. Girişim bu örnekte başarılı olamadı, çünkü kadın rahiplerin koruması altına girdi (226). Ama, haklarını her zaman böyle sağlama alma şansına sahip olmayan çok kimse, bunların güçlüler tarafından gaspedilmelerini seyretmekten başka birşey yapamadılar. *Domesday Book* bu konuda bize İngiliz toprağının tarihinden ilginç örnekler vermektedir. Biri Norman istilasından hemen önce, diğeri de istiladan 8-10 yıl sonra alınan iki kesit, bu ara dönemde çok sayıda bağımsız küçük mülkün civarlarındaki senyörlüklere veya Norman İngiltere'si hukuk dilini kullanırsak, civardaki *manoir*'lara nasıl «eklendiklerini» göstermektedir. 10. yüzyılda eğer bir Alman veya Fransız *Domesday Book*'u olsaydı, o da bu cinsten basit «eklemeleri» gün ışığına çıkatırdı.

Aslında, senyörlükler alanlarını görünüşte çok daha meşru bir yoldan genişletmişlerdir. Bu meşru yol, sözleşmelerin toprak genişletilmesi amacıyla kullanılmasıydı. Küçük *alleu* sahibi toprağını senyöre terkediyor —ileride göreceğimiz bu terk işlemi bazen kendi kişisini de kapsıyordu— sonra da bunu bağımlı köylü işletmesi *(tenure)* olarak geri alıyordu. Tıpkı, *alleu*'sü fief haline dönüşen ve bunu aynı nedenle yani bir koruyucu bulmak için yapan şövalyenin durumunda olduğu gibi. Bu toprak terklerinin istisnasız hepsi, terkedenin serbest arzusuyla gerçekleşmiş gibi gözükmektedir. Her yerde ve her zaman gerçekten böyle miydi? Bu konuya çok temkinli olarak yaklaşmak gerekmektedir. Açıktır ki, güçlülerin kendilerinden daha zayıflara kendi korumalarını kabul ettirmek için birçok araçları vardı. Herşeyden önce, onları sürekli olarak rahatsız ederek işe başlayabilirlerdi. Buna bir de, başlangıçta yapılan sözleşmeye hiçbir zaman uyulmama durumunu eklemek gerekir. Almanya'daki (Almanya değil MAK) Wohlen köyü halkı, çevredeki kırsal senyörlerden birinin koruması altına girerlerken, bedel olarak ürünlerinin sadece onda birini ödemek üzere anlaşmaya varmışlardı. Kısa bir süre sonra bunlar, aynı güçlünün diğer bağımlı köylüleri arasında eridiler ve angaryaya koşulmanın ötesinde, yakındaki ormandan ancak senyöre pay vererek yararlanabilir hale geldiler (227). Senyörün parmağı bir kez tahıl ambarına girdi mi, kısa bir süre sonra tüm gövdesi burayı dolduruyordu. Ama, bunlara bakıp da efendisiz kalanların durum-

(226) A. Lesort, *Chroniques et Chartes... de St. Michel* Nu. 33.

(227) *Acta Murensia, in, Qullen zur Schweizer Geschichte,* c. III., 2, s. 68, c. 22.

larının arzu edilir birşey olduğunu düşünmekten kaçınmalıyız. Oldukça geç bir tarih olan 1280'de, *alleu*'sünü, senyöre ürününden 1/10 ödeyen bağımlı bir toprak haline getiren bir Forez köylüsü bu anlaşmayı artık yeni senyörleri olan Montbrison Hospitalier şövalyelerinin kendini «korumaları, savunmaları ve garanti altına almaları» koşuluyla, «ve bu senyörlere bağlı diğer adamlar»la aynı statüde olmak üzere yapıyordu. Hiç kuşkusuz, bu işi yaparken de yanlış bir şey yaptığını düşünmüyordu (228). Üstelik o devir, ilk feodal çağ'a nazaran çok daha az karışıktı. Bazen bir köy bütün halde bir güçlünün otoritesi altına giriyordu. Bu durum özellikle Almanya'da yaygındı, çünkü orada evrimin başlangıcında, hâlâ senyörlük otoritesinin dışında kalabilmiş çok sayıda köy cemaati bulunmaktaydı. 9. yüzyıldan itibaren senyörlerin el koyma işlemlerini oldukça ilerlettikleri Fransa ve İtalya'da ise, geleneksel olarak, toprak sözleşmeleri bireysel nitelikteydiler. Ama, böyle olması buralardaki sözleşmelerin daha az sayıda olduğu anlamına alınmamalıdır. Örneğin Brescia'daki bir manastırda, 900 yılında bireysel sözleşme yaparak topraklarını oraya devreden dört özgür adam, bir süre sonra angaryaya koşulmuşlardı (229).

Gerçekte, en göze batıcı sertlikler gibi, en büyük içtenlikle kendiliğinden imzalanan sözleşmeler, aynı derin nedenlerden kaynaklanıyordu : bağımsız köylülerin zayıflığı. Burada ekonomik bir trajediyi sahnelediğimiz sanılmasın. Bu, senyörlüğün kazanımlarının yalnızca tarımsal alanda olmadığını unutmak olur. Eski Roma sitelerinde veya en azından birçoğunda, Roma merkezinin egemenliğine rağmen, antik kırsal *villa*'lara, düzenli ödentiler yüklenmiş bağımlı köylü işletmesi tarzı egemen olmaya başlamıştı. Ama bunlara bakıp da, bütün uygarlıklarda küçük mülkiyet - büyük mülkiyet çatışması görmek, çok sakat bir karşılaştırma yöntemi olacaktır. Roma'da ortaya çıkan durum, senyörlüklerdeki oluşuma benzememektedir. Çünkü, senyörlük herşeyden önce, bir küçük bağımlı çiftlikler topluluğudur. *Alleu* sahibi de bağımlı küçük çiftçi haline dönüşürken yeni yükler altına girmekle birlikte, işletmesinin koşullarında herhangi bir değişiklik ortaya çıkmıyordu. Bir efendiyi aramasının veya ona tahammül etmesinin tek nedeni, diğer toplumsal kadroların —soy dayanışması veya devlet gücü— yetersiz kalmalarıydı. Wohlen halkı örneği gayet açıklayıcıdır. Çok açık bir baskı karşısında kalan bu köylüler durumlarını

(228) *Chartes de Forez Antérieures au XIV Siècle*, Nu. 500 (t. IV).
(229) *Monumenta Historiae Patriae*, c. XIII, col. 711

krala şikâyet etmek istemişler, ama kralın tüm halkının şikâyetlerini dinlediği bir toplantıda, kral bu köylülerin konuştuklarını —şivelerinden ötürü— anlamamıştır bile. Hiç kuşkusuz, kamu otoritesinin yetersiz kalmasında ticaretin ve para dolaşımının daralmasının rolü vardır. Gene hiç kuşkusuz, üreticileri her türlü ödeme aracından yoksun kılan bu durum, onların direnç olanaklarını azaltmış ve sonunda da yok etmiştir. Fakat aslında, köylülüğün bunalıma girmesinde ekonomik faktörlerin rolü böyle dolaylı yoldan olmuştur. Mütevazi kırsal dramın oluşmasına asıl yol açan, daha yüksek bir düzeyde o kadar insanı vassalite bağının içinde düğümlenmeye sürükleyen oluşumun ta kendisidir.

Avrupa'nın bu konudaki çeşitli deneylerinden bazılarını gözler önüne sermek bu bağı anlamamıza yeterli olabilir. Orta Çağ geniş bir şekilde senyörleşmiş ama feodalize olmamış bir toplumu da tanımıştır : Sardinya. Kıta'yı bir yandan diğerine kateden büyük etkileşme akımları bu bölgeyi etkilemediyse ve orada, kırsal şeflikler Roma döneminde ulaştıkları düzeni korudularsa, aristokratların da gücü Frank usulü «emrine girme» uygulanmasından kaynaklanmadıysa, buna neden şaşmalı? Buna karşılık, hiçbir zaman senyörlük oluşumuyla karşılaşmamış ülkelerin hepsinde vassalite ortaya çıkmıştır. Örneğin, adalarda yaşayan Kelt toplumlarının çoğu, İskendinav yarımadası ve nihayet Germanyanın bizzat kendisinde, Kuzey Denizini çevreleyen alçak topraklarda yer alan, Elbe ağzındaki Dithmarschen; Elbe Frizyası veya Zuiderzee. En azından bu sonuncu bölgede 14. ve 15. yüzyıl sonuna kadar bazı şef sülalerinin (frizon dilindeki *hoveling*, fransızcadaki şefin tam karşılığıdır) özgür köylü kitleleri üzerinde yükselerek, kuşaktan kuşağa büyüttükleri toprak varlıkları sayesinde silahlı adamlar besleyerek ve bazı yargısal görevleri ele geçirerek, birer köy tiranı haline dönüştükleri, arkasından da gerçek seyörlüklerin embriyonu olarak, geç de olsa, birer yerel güç haline geldikleri görülmektedir. İşte bu andan itibaren, Frizya toplumunun kan bağları üzerine dayalı eski temeli çadırdamaya başlamıştır. Feodal kurumların sönmeye yüz tuttuğu dönemde, bizim Batı toplumumuzun marjında kalan bu değişik uygarlıklar, muhakkak ki ne küçük köylünün —köle, azatlı veya özgür kökenli olsun —kendilerinden daha zenginler tarafından bağımlı hale getirilmelerini; ne de «arkadaşların» prenslere veya macera reislerine karşı sadakatleri kurumlarının yabancısı değillerdi. Ama, buradaki oluşumların hiçbiri de, feodalite adını verdiğimiz, hem geniş hem

de hiyerarşik köylü bağımlılığı ve askeri sadakat ağına benzer görüntüde değildiler.

Bu durumun tek sorumlusu olarak, bu bölgelerde sağlam bir Frank damgasının olmamasını mı göreceğiz? —çünkü, Frizyaya Karolenjler tarafından kısa bir süre için kabul ettirilen idari yapı çok erkenden çökmüştür —Bu etken hiç kuşkusuz önemlidir. Fakat, Karolenj etkisinin yokluğu herşeyden önce, «arkadaşlık» ilişkisinin vassaliteye dönüşme sürecini ilgilendiren bir durumdur. Eğemen olgular burada etki sorunun üstüne çıkmaktadır. Özgür insanın her zaman merkeze karşı hizmete hazır bir konumu koruduğu ve teçhizatının seçkin gruplarınkinden çok farklı olmadığı her yerde, köylü, senyör sultasına düşmekten kolaylıkla kurtulabilmiştir. Bu arada, bu gibi yerlerde silahlı takipçi grupları da *sui generis* (kendine özgü) bir hukuksal yapıya sahip ve diğer gruplardan açıkça farklılaşmış bir şövalye sınıfı haline dönüşememişlerdir. Her dereceden insanların kişisel koruma dışında, başka güçlere ve dayanışmalara —Frizyalılarda, Dithmarschen halkında ve Keltlerde özellikle akraba dayanışması; İskandinav toplumlarında akraba dayanışmasının yanı sıra Germen halklarının sahip oldukları tipten kamu hukuku kurumlarına dayanma —yaslanabildikleri her yerde, ne toprak senyörlüğüne özgü tabiyet bağları, ne de fieflerle birlikte biat, toplumu istila edememişlerdir.

Bundan da fazlası vardır. Tıpkı feodal sistemin kendine olduğu gibi, senyörlük rejimi mutlak bir mükemmelliğe ancak ithal malı olarak girdiği ülkelerde ulaşacaktır. Şövalye *alleu*'lerini asla kabul etmeyen Norman krallarının İngilteresi, köylü *alleu*'lerini de tanımamıştır. Bu *alleu*'ler kıta üzerinde yaşamışlar ama, çok çileli bir hayat sürmüşlerdir. Gerçekte, Moselle ve Loire nehirleri arasındaki Fransa ile Burgonya'da bunlar 12. ve 13. yüzyıllarda son derece kıtlaşmışlar, hatta birçok bölgede tamamen kaybolmuşlardır. Buna karşılık, Güney— Batı Fransa'da, bazı Orta Fransa yörelerinde (Foret gibi), Toskana'da ve özellikle de Almanya'da (Saksonya bu konuda en önde gelen bölgeydi) *alleu*'ler az veya çok, ama her zamanda, çarpıcı bir parelellikle, elde bulundurmanın hiçbir biat gerektirmediği şef *alleu*'leri, bağımlı köylü işletmelerinin meydana getirdiği gruplar, *domaine*'ler ve komuta yetkilerini hala muhafaza etmekteydiler. Kırsal senyörlük, birinci feodal çağın gerçekten karekteristik kurumlarından çok daha eski bir oluşumdur, Fakat bu dönem boyunca, kazanımları

kadar kısmi başarısızlıkları da, vassalite veya fiefin başarısını sağlayan veya engelleyen nedenlerle açıklanmaktadır. —Herşey adeta bunu kanıtlamaya yönelmiştir—.

III. Senyör ve Bağımlı Tarımsal İşletme Sahipleri

Maddelerinin belirsiz olduğu kadar zaten çabucak unutulan kişisel tabiyet sözleşmeleri bir yana, senyör ile bağımlı toprak sahiplerinin ilişkilerini düzenlemek üzere «toprağın örfü»nden başka herhangi bir yasa yoktu. Bu o kadar genel ve yaygın bir durumdu ki, köylülerin bu toprakları işletme karşılığı tabi oldukları yükümlülükleri belirlemek üzere, gündelik olarak kullanılan kelime «örf»; yükümlü köylünün de adı «örfi adam»dı. Embriyon halinde bile olsa, bir senyörlük rejiminin ortaya çıktığı andan itibaren —Örneğin Roma İmparatorluğu zamanında veya Anglo-Saxon İngiltere'sinde— her senyörlük kendine özgü geleneğiyle, komşularından gerçekten farklılaşıyordu. Kırsal cemaatin yaşamını düzenleyen bu gelenekler ister istemez cemaatin tüm üyelerin kapsayacak nitelikte olmaktaydı. İşletmelerden birinin, başlangıcının hatırlanamadığı bir süreden beri, bir vergiyi ödemiyor olması —Saint Louis zamanında bir parlemento karar özetinden anlaşıldığına göre —hiç önemli değildir. Eğer bu sürede diğer işletmeler bu vergiyi düzenli olarak ödedilerse, vergi uzun süredir kaçınabilmiş olan için bile zorunludur (230). Yani, hukukçulara göre zaman aşımı yoktur. Ama, hiç kuşkusuz uygulama biraz daha gevşek olmuştur. Atalardan gelen kurallara, ilke olarak, herkesin uyması zorunluydu. Yani, efendi kadar bağımlı da bu kuralların hükmü altındaydılar. Ancak, hiçbir örnek bu «eskiden olmuş»a karşı varolduğu iddia edilen saygının ne kadar yanıltıcı olduğunu gözler önüne seremez. Çünkü, değişmez olduğu söylenen bir örfle ve çağlara rağmen birbirlerine bağlanan, bir 9. yüzyıl senyörlüğü ile bir 13. yüzyıl senyörlüğü arasında herhangi bir benzerlik yoktur.

Bu değişmenin nedeni olarak sözlü aktarımdan ileri gelen sapmaları görmemek gerekir. Karolenjler zamanında senyörlerin çoğu, iyice soruşturduktan sonra, topraklarındaki adetleri yazılı hale getirmişlerdi. Bunlar çok ayrıntılı metinler olup, ileride *«censier»* veya *«terrier»* adını alacaklardır. Aslında, örflerin değişmesine etki eden temel neden, toplumsal koşulların baskılarıydı.

---

(230) *Olim*, t. I., s. 661, Nu. III.

Gündelik hayatın ortaya çıkardığı binlerce uyuşmazlık sonucu, hukuksal bellek sürekli yeni örneklerle doluyordu. Bir örfün gerçekten kalıcı ve bağlayıcı olabilmesi için tarafsız ve tam bir itaat sağlamış bir hukuki otoritenin ona sahip çıkması gerekiyordu. 9. yüzyılda Frank devletinde Kral mahkemeleri bazen bu rolü oynayabiliyorlardı. Eğer bu mahkemelerin, eksiksiz hepsinin kararları bağımlı çiftçiler aleyhine gözüküyorduysa, bunun nedeni belki de, kilise arşivlerinin bunun tersine nitelikteki kararları saklama zahmetine girmemiş olmasındandır. Daha sonra, yargı ve yasama yetkilerinin senyörlerin ellerine geçmesiyle köylülerin tarafsız bir hukuki otoritenin yardımına başvurabilme olanakları tam anlamıyla ortadan kalkmıştır. Senyörlerin en utangaçları bile, kendi çıkarlarına veya kendilerine emanet edilen kimselerin çıkarlarına aykırı bir durum ortaya çıktığında, geleneği hırpalamaktan asla kaçınmıyorlardı. Bu bağlamda örneğin, Başrahip Suger, anılarını yazarken topraklarının birindeki köylülerin, eskiden beri ürünlerinin belli bir oranı olarak ve ayni cinsten ödedikleri *cens* ödentisini, zorla nakdi ödentiye çevirterek, daha fazla kâr etmekle övündüğü görülmektedir (231). Aslında, efendilerin güçlerini kötüye kullanmaları karşısında direnebilecek yegâne güç —gerçeği söylemek gerekirse çoğunlukla senyörlerden daha güçlü olan— köylü kitlesinin muhteşem hareketsizlik yeteneği ile, senyörlük yönetiminin müthiş düzensizliğiydi.

Birinci feodal çağda her bölgeye ve her senyörlüğe göre farklı olmak üzere, bağımlı çiftçilerin yükümlülüklerinden daha fazla değişken birşey yoktu. Belli günlerde bu bağımlı köylüler, senyörlük çavuşuna bazen birkaç kuruş, çoğu zaman da tarlalarından elde ettikleri ürünlerin bir miktarını, kümeslerinden birkaç tavuk, kovanlarından veya civardaki ormandan sağladıkları balmumundan yaptıkları pastalardan birini getirirlerdi. Diğer zamanlarda onları, *domaine* tarla veya çayırlarında ter dökerlerken görmek mümkündü. Hatta bazılarını efendinin hesabına, daha uzaklardaki yerleşim yerlerine doğru şarap fıçılarını veya buğday çuvallarını taşırlarken görebilirdiniz. Şatoların duvar ve koruma çukurları onların alın teriyle onarılmaktaydı. Eğer efendiye konuklar gelirse, köylü kendi yatağındaki çarşafları çıkartır ve konuklara sunardı. Büyük av mevsimi gelince, av köpeklerini beslerdi. Nihayet, savaş çıktığı zaman, köy şefinin sandığından çıkardığı flamasının altında, piyade veya artçı kılığına girip, çatışmalara katılırdı. Bu

(231) Suger, *De Rebus*; éd. Lecoy de la Marche, c. X., s. 167.

yükümlülüklerin ayrıntılı olarak incelenmesi herşeyden önce senyörlüğün bir ekonomik «işletme» ve gelir kaynağı olarak incelenmesine bağlıdır. Burada, tamamen insani ilişkileri etkileyen evrime ilişkin olguları vurgulamakla yetineceğiz.

Köylü işletmelerinin ortak bir efendiye olan bağımlılıkları, bir cins toprak kirası ödentisi biçiminde ortaya çıkmaktaydı. Birinci feodal çağın bu konudaki katkısı herşeyden önce, çok çeşitli olan kira biçimlerinin basitleştirilmesi yönünde oldu. Frank döneminde ayrı ayrı hesaplanan ve tahsil edilen birçok yükümlülük, tek bir toprak rantı biçiminde birleşerek ortadan kalktılar. Fransa'da bu toprak rantı eğer nakdi olarak alınırsa *cens* adı altında tanınıyordu. Oysa bu başlangıçta, senyörlükler tarafından ancak merkezi yönetim hesabına toplanabilen vergilerden biri idi. Bu verginin kaynağı, devlet ordusuna karşı yükümlü olunan teçhizat bedelleri ve mükellefin savaşa katılmadığı zaman ödemek zorunda olduğu bedel idi. Bütün bu yükümlülüklerin yalnızca senyörün yararlandığı bir hak haline dönüşmesi ve onun toprak üzerindeki yüksek egemenliğinin bir belirtisi sayılması, çok büyük bir açıklıkla, küçük grupların doğrudan yöneticilerinin, daha yüksek ama daha uzaktaki yöneticilere duyulan bağlara karşı kazandığı üstünlüğü kanıtlamaktadır.

Askeri fieflerin ortaya çıkardığı sorunların en çetrefillerinden biri olan ırsilik problemi, kırsal bağımlı işletmelerin tarihi içinde hemen hemen hiç rastlanmayan bir durum olmuştur. Veyahut en azından feodal çağ boyunca bir sorun olarak belirmemiştir demek daha doğru olacaktır. Hemen hemen evrensel olarak, köylüler aynı tarlalar üzerinde ırsi olarak birbirlerini izlemekteydiler. Gerçeği söylemek gerekirse, ileride açıklanacağı üzere, bazen toprağı işleyen serf statüsündeyse, yatay akrabaları toprağın intikalinden dışlanıyorlardı. Buna karşılık, aynı nesepten olanların hakları, erkenden ailelerinden uzaklaşmadıkları taktirde, her zaman gözetilmiştir. İntikal kuralları, senyörün hiçbir dahli olmadan, yörenin eski örfü tarafından belirlenmiştir. Senyörlerin bu konudaki tek müdahalesi, bazen ve bazı bölgelerde, yüklerin tam anlamıyla tahsilini sağlama yönünde olmuştur. Ayrıca, işletmelerin ırsiliği o kadar doğal bir olay olarak görülmüştür ki, bu ilkenin çoktan beri varolduğunu ve herkesçe kabul edildiğini varsayan yazılı metinler, bu kuralı atıf dışında herhangi bir şekilde zikretmeyi gereksiz görmüşlerdir. Çünkü birçok köy şefliği senyörlük haline dönüşmeden önce de, köylü işletmelerinin intikal açısından statüleri bu

olmuş idi. *Manse*'lara yayılan eski örf bu geleneği korumuştur. Köylü işletmelerinde intikalin ırsi olmasının tek nedeni, hiç kuşkusuz bu değildir. Bu etkenin yanında, senyörlerin bu konudaki eski gelenekleri bozmakta hiçbir yararlarının olmaması da önemli bir faktördür. Toprağın insandan daha bol olduğu ve ekonomik koşulların çok geniş *reserve*'leri ücretli veya evden beslenen emek aracılığıyla işlemeye olanak vermediği bu devirde, parsel parsel işletmenin her alanıyla ilgilenmek yerine, kendi kendilerini besleyebilecek bağımlı köylülerin kollarına ve güçlerine sahip olmak daha iyi bir çözüm olarak görülüyordu.

Bağımlı köylülerin yükümlü oldukları tüm yeni «vergi»lerin içinde en karakteristik olanları, hiç kuşkusuz senyörlerin onlar aleyhine kurdukları tekellerdi. Bazen, yılın belirli dönemleri boyunca şarap veya bira satış hakkını senyör kendine ayırıyordu. Bazen de, sürülerin üremesi için gerekli olan damızlık boğa veya aygır sağlama hakkını, para karşılığında olarak, kendi tekeline alıyordu. Daha sık olarak, köylüleri buğdaylarını kendi değirmeninde öğütmeye; ekmeklerini kendi fırınında pişirmeye; üzümlerini kendi presinde sıkmaya zorluyordu. Bu yüklerin de adı çok açıklayıcıdır. Bunlara genel olarak «*banalité*» adı verilmekteydi. Frank döneminde bilinmeyen bu uygulamalar, senyöre tanınan emretme yetkisinden başka bir yerden kaynaklanmıyorlardı. Germen dillerinde de emretme yetkisinin adı «*ban*» olduğundan, bu cins tekel yüklerine «*banalité*» adı verilmişti. Kendiliğinden anlaşılacağı üzere, bütün şeflik otoritelerinin ayrılmaz parçası olan bu emretme yetkisi, senyörlük otoritesinin de bir parçası olarak çok eskiden beri varolmakla birlikte, özellikle yerel güçlülerin adalet yetkisini ele geçirmeleriyle olağanüstü bir boyuta ulaşmıştır. Bu *banalité* uygulamasının Avrupa coğrafyası içindeki dağılımı derslerle yüklüdür. Kamu gücünün zayıflamasının ve adalet yetkisinin yerel güçlülerce ele geçirilmesinin en fazla ileri gittiği ülke olan Fransa, bu *banalité*'lerin de vatanıdır. Ama, burada bile bunlar en yüksek adalet hakkına sahip senyörlerce, yani «yüksek adalet» *(haute justice)* sahibi senyörlerce kullanılmaktadırlar. Almanya'da bunların kapsam ve alanı fazla yaygın olmadığı gibi, kontların yani, Frank devletinin en mükemmelinden yargıçları olan eski devlet görevlilerinin mirasçıları tarafından devam ettirilmektedirler. İngiltere'ye *banalité*'ler —çok eksik olarak— ancak Norman fethiyle birlikte girmişlerdir. Öyle görünüyor ki senyörlükler, kral ve temsilcilerinin oluşturduğu öbür «*ban*» ne kadar zayıfsa, o kadar girişken ve yayılmacı olmaktadırlar.

Kırsal kiliseler, hemen her yerde bir veya eğer varsa birden fazla senyöre tabi olmakta idiler. Hiç kuşkusuz, bu kiliseler çoğunlukla bu senyörlerin atalarından biri tarafından kendi toprakları üzerinde yaptırılmış oluyordu. Ama, senyörlerin kiliselere el koymaları için böyle bir bahaneye ihtiyaçları yoktu. Çünkü o dönemlerde dua yeri müminlerin ortak malı sayılıyordu. Hatta Frizya gibi hiçbir senyörlük olmayan yerlerde, Kilise kırsal cemaate ait oluyordu. Avrupa'nın geriye kalan yörelerinde, yasal herhangi bir varlığa sahip olmayan köylü grupları, ancak başkanları aracılığıyla temsil edilebilirlerdi. Kırsal kiliseler üzerinde, «patron»lara ait bu mülkiyet hakkı —Papa Grégoire reformundan önceki durum böyleydi. Senyörlerin «patron» olarak ifade edilmeleri oldukça geç tarihlerde ortaya çıkmış «mütevazi» bir tanımlamadır— herşeyden önce Kilise'nin rahibini atama hakkı olarak ortaya çıkıyordu. Fakat, senyörler aynı zamanda Kilise gelirlerinin bir kısmının kendilerine ait olacağını, bu atama hakkının doğal bir sonucu sayıyorlardı. Kiliseye yapılan bağışlar ve raslantısal gelirler ihmal edilebilecek bir miktarda olmamakla beraber, toplam olarak pek büyük rakamlara ulaşmıyorlardı. Buna karşılık Kilise onda birleri *(dime)* çok daha fazla gelir getiriyorlardı. Uzun süre tamamen ahlaki bir ödev niteliğini koruyan bu ödenti, Frank devletinde ilk Karolenjler; İngiltere'de aynı dönemlerde, Karolenjlerin taklitçileri Anglo-Saxon kralları tarafından, büyük bir özenle izlenen zorunlu bir vergi haline dönüştürülmüştü. Bu vergi ilke olarak ayni cinsten alınan ve istisnasız tüm gelirlerden onda bir oranında ödenen bir yükümlülük türüydü. Gerçek durum olarak, çok kısa bir süre sonra, yalnızca tarımsal ürünler için uygulanan bir ödenti türü haline geldi. Bu ödentinin senyörler tarafından ele geçirilmesi tam anlamıyla mümkün olamamıştır. İngiltere, senyörlüğün bu ülkede geç gelişmesi yüzünden, bu durumdan hemen hemen tamamiyle korunmuştur. Kıtada bile köy papazı çoğunlukla, piskopos da bazen, bu ödentinin bazı kesirlerine sahip olabiliyorlardı. Diğer yandan, Grégoire reformlarıyla başlayan dinsel uyanış bu verginin Kiliseye —yani, uygulamadan alınan örneklerin çoğunun gösterdiği gibi manastırlara— «iadesi» yolunda önemli adımlar attı. Sonunda kilise sayısı çok artmış olarak bu reform hareketinden çıkan hıristiyanlık örgütü, onda birlerini geri almayı başardı. Manevi bir kaynağa sahip olan bu ödentinin açıkça, dünyevi efendiler tarafından ele geçirilmiş olması birinci feodal çağ boyunca, kendi tabilerinden kendilerinden başka kimsenin herhangi birşey talep etmeye hakkı olmadığını ilân eden bu iktidar anlayışının en çar-

pıcı kazanımlarından birini gözler önüne seren bir örnek oluşturmaktadır.

Kırsal bağımlı kiracıların parasal «yardım» veya «biçme» *(taille)*'ye tabi tutulmaları uygulaması, vassal «biçme»siyle hemen hemen aynı zamanda doğmuştur. Bu yardım türünün ortaya çıkmasının arkasında yatan mantık; bütün bağımlı kimselerin gerektiğinde şeflerinin yardımına koşmalarını bir yasa düzeyine yükselten zihniyete bağlıydı. Bu ödenti diğer benzerlerinde de görüldüğü gibi, başlangıçta bir armağan görüntüsü altında gizlenmişti. Zaten sonuna kadar da armağan anlamına gelen kelimelerle anıldı. Fransa'da «talep» *(demande* veya *queste)* Almanya'da ise «yalvarma» anlamına gelen *bede* kelimeleri kullanılıyordu. Ama daha içten bir adlandırma olarak, *tolir* (almak) fiilinden türeyen «*toulte*» kelimesi kullanılmaktaydı. *Taille*'ın tarihi çok daha geç başlamış olmakla birlikte, senyör tekellerinin tarihiyle büyük benzerlikler göstermiştir. Fransa'da çok yaygınlaşan *taille*, İngiltere'ye de Norman fatihler tarafından ithal edilmiştir. Ama, Almanya'da ise ancak birkaç senyörün yararlanabildiği bir ayrıcalık olarak kalmıştır. Bunlar da yüksek adalet mekanizmalarını ellerinde tutan baronlardı. Almanya'da yüksek adalet sahibi baronların gücü, Alman feodalitesinin Fransız feodalitesine nazaran çok daha az parçalanmış bir yapıda olmasındandır. Feodal çağda bütün efendilerin aynı zamanda yargıç olmaları, *taille* tahsiline olanak sağlamaktaydı. Vassallerin *taille*'larında olduğu gibi, köylü *taille*'ları da bir süre sonra örfün düzenleyici etkisinin altına girmişlerdir. Ama bunun anlamı, her yerde aynı veya benzer uygulamaların çıktığı değildi. Aksine, birçok yöreler arasında büyük farklar belirmiştir. Bu ödentinin mükellefi olanlar çoğunlukla verginin kesin bir tanımını yaptıracak güçten yoksun olduklarından, başlangıçta istisnai olan bu ödenti bir süre sonra —para dolaşımı yoğunlaştıkça— gittikçe daha kısa sürelerde talep edilen sürekli bir vergi haline dönüşmüştür. Ama gene belirtelim, bu durumda da, senyörlükten senyörlüğe büyük farklar gözlenmiştir. 1200'lere doğru Ile de France'da, ürünün yılda bir veya iki yılda bir kaldırıldığı tarlalar arasında, bu ödentinin matrahı açısından herhangi bir ayırım gözetilmiyordu. Bu hakkın tahsil biçimi hemen heryerde belirsizdi. Çünkü, bunun kolaylıkla «yerleşik örfler» arasında girebilmesi için gereken uzunlukta süreyi bu son gelen ödenti henüz geçirmemişti. Bunun yanında, ödeme dönemleri çok kötü saptanmış, hatta ödeme ritminin sabitleştiği yerlerde bile, düzensizlikler bir türlü sona erme-

mişti. Ayrıca, her seferinde talep edilen tutarın değişken nitelikte olması, bu vergiye güçlü bir keyfilik kokusu katmaktaydı. Kilise çevrelerinde, metinlerin dediği gibi, «yürekli insanlar» bu ödentinin meşruluğunu kabul etmiyorlardı. Bu ödenti özellikle köylülere iğrenç olarak gözüküyor ve bu nedenle birçok köylü isyanı çıkıyordu. Paranın kıt olduğu bir dönemde yarı yarıya billurlaşan bu ödenti, senyörlük rejiminin yeni bir döneme sarsıntısız geçişini sağlamakta yeterli olamıyordu.

Böylece, 12. yüzyılın sonunda yaşayan bağımlı köylüler, kilise onda biri *(dime)*, biçme *(taille)* ve çok sayıda *banalité* ödemekteydiler. Bunlar o kadar yayılmışlardı ki, senyörlüğün en eski atalarının, örneğin 8. yüzyıla ait atalarının tanımadıkları bu ödentiler, feodal rejimin bozulmasının işaretleri olarak ortaya çıkmışlardı. Hiç tartışmasız, bu nakdi ödemeler angarya cinsinden ödentilere nazaran —en azından bazı ülkelerde— çok daha ağırdılar.

Çünkü —Roma *latifundium*'unun daha önce kurban edildiği büyük işletmelerin parçalanma eğiliminin devamı olarak— Avrupa'nın büyük bir bölümünde senyörler *réserve*'lerinin büyük bir bölümünü parseller halinde bölerek, bazen eski bağımlı köylülerine dağıtmakta, bazen de bunlardan yeni işletmeler elde ederek ya kiralamakta, ya da vassal fiefleri haline dönüştürmekteydiler. Vassal fiefi olanlar da açıktır ki, kısa bir süre sonra aynı kaderi izlemeye başlıyorlardı. Burada incelemesine girişmeyeceğimiz ekonomik faktörlerin özellikle etki etmeleri sonucu ortaya çıkan bu hareket, 10. veya 11. yüzyıllardan itibaren, öyle görünüyor ki Fransa, Almanya'nın batısı ve İtalya'da yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Daha sonra Ren ötesi Almanya'ya sıçrayan hareket daha yavaş olarak, ama eğrinin kaprisli dönüşleriyle birlikte, senyörlük rejiminin zaten geç yerleştiği İngiltere'ye atlamıştır. Oysa, herkim küçülen *réserve*'den söz ediyorsa, aynı zamanda, ya kalkan ya da hafifleyen angaryalardan söz ediyor demektir. Böylece, Charlemagne zamanında haftanın birçok günü angaryaya koşulan bağımlı köylüler, Philippe Auguste veya Saint Louis dönemindeki Fransa'da *réserve* alanında, yılda sadece birkaç gün çalışmaktaydılar. Angaryanın azalma veya kalkmasına paralel olarak beliren bu yeni «yükler»in gelişmesi, ülkeden ülkeye yalnızca emretme yetkisinin gücüne bağlı kalmamıştır. Aynı zamanda senyörün kendine bağlı adamları aracılığıyla işletmesini doğrudan değerlendirmesinde geriye çekilme oranından da büyük çapta etkilenmiştir. Böylece, daha fazla zaman ve toprağa sahip olan köylüler, daha fazla nakdi

ödeme olanağına da sahip olmuş oluyorlardı. Doğal olarak, efendi de bir yandan kaybettiğini diğer yandan telafi etmeye çalışıyordu. *Réserve*'den elde edilen buğday çuvallarından mahrum kalan Fransız senyörlük değirmenleri eğer *ban* tekeline sahip olmasalardı, değirmen taşlarını durdurmak zorunda kalmayacaklar mıydı? Ancak böylece, bağımlı köylülerinden bütün yıl boyunca işçi grupları halinde çalışmalarını istemekten vaz geçerek, onları nihai ve ekonomik olarak bağımsız üreticiler ,ama çok ağır biçimde vergilenen bağımsız üreticiler haline getiren senyör, kendini en saf haliyle bir toprak rantiyesi haline dönüştürürken, kaçınılmaz bir şekilde insanlar üzerindeki egemenliğini de oldukça gevşetmek zorunda kalıyordu. Tıpkı fiefin tarihi gibi, kırsal bağımlı işletmelerin de tarihi son çözümlemede, hizmet üzerine dayalı bir toplumsal yapıdan, bir toprak rantı sistemine geçişin tarihi olmuştur.

AYIRIM 2

SERFLİK VE ÖZGÜRLÜK

I. Hareket Noktası : Frank Döneminde Bireylerin Koşulları

Frank devletinde —geçici olarak bakış açımızı bu devletle sınırlayacağız— ve 9. yüzyılın başlarına doğru, bir kimsenin, insan kalabalığı içinde, bunların tabi oldukları çeşitli hukuksal konumları ayırd etmeye çalıştığını düşünelim. Eyaletlerde görev yapan yüksek saray memurları; müminlerini sayan rahip; bağımlı köylülerinin envanterini çıkartmakla meşgul senyör. Bu tabloda hayali olan hiçbir şey yoktur. Bu cins girişimlere çok sık rastlandığım bilmekteyiz. Bunların bizde bıraktığı izlenim, çok müteredditve birbirlerinden çok farklı girişimler olmalarıdır. Aynı bölgede, birbirlerine çok yakın tarihlerde, iki senyör sayımcısının aynı kıstasları kullandıkları asla görülmemiştir. Öyle görünüyor ki, içinde yaşadıkları toplumun yapısı o çağın insanlarına bile belirli çizgiler halinde görülmemektedir. Bunun başlıca nedeni, çok değişik sınıflandırma sistemlerinin birbirleriyle kesişmeleridir. Bu sınıflandırma sistemlerinden bazıları terminolojilerini, birbirleriyle zaten çelişmekte olan Roma ve Germanya geleneklerinden tamamen raslantısal tercihlerle aldıkları kavramlarla oluşturmaları; bu terminolojinin içinde yaşanan güne ancak çok kötü bir uyum gösterebilmesine yol açıyordu. Diğer bazı sınıflandırmalar ise, gerçeği daha iyi ifade etmeğe uğraşmakla birlikte, gene de beceriksizlikten kurtulamıyorlardı.

Gerçekte bütün bu terimler arasında bir zıtlaşma, öncelikle ön plana çıkmaktaydı : Bir yanda özgür kimseler, diğer yanda da köleler (latincede *servus*, tekil hali; *servi*, çoğul hali).

Roma İmparatorlarının, insani yönü biraz daha ağır basan yasamaları, hıristiyanlık zihniyeti ve gündelik hayatın kaçınılmaz zorlamalarıyla, son derece güç olan yaşam koşulları biraz olsun yumuşatılmış da olsa, köleler Frank döneminde de bir efendinin eşyası sayılıyorlar ve efendi onun, vücudu, emeği ve malları üzerinde mutlak bir tasarruf hakkına sahip bulunuyordu. Bu durum karşısında köle, kendine özgü bir kişiliğe sahip olamadığından, toplumun marjında kalıyor ve diğer insanlar açısından bir yabancı sayılıyordu. Köle kral ordusuna asla çağrılmazdı. Ne mahkemelere üye olarak katılabilir, ne de şikâyetlerini oraya götürebilirdi. Mahkemede yargılanabilmesi bile, ancak üçüncü kişilere karşı ağır bir suç işlediği durumlarda efendisinin onu toplumsal intikama teslim ettiği zaman mümkün olabilirdi. Herhangi bir etnik ayırım yapılmadan, yalnızca özgür insanlar, *populus francorum* (Frank halkı)'u meydana getiriyorlardı. Bunun böyle olduğunun en iyi kanıtı, ulus adıyla, hukuk önündeki statüyü belirleyen kelimenin aynı olmasıydı. «Özgür» ve «*Franc*» kelimeleri, zamanla birbirlerinin yerine ikâme edilebilir hale gelmişlerdi.

Ama bu ilk bakışta çok netmiş gibi görülen hukuksal durum zıtlaşmasına biraz daha yakından baktığımızda, bu zıtlaşmanın statüler arasındaki çok geniş bir açılımdan meydana gelen yelpazeyi belirlemekten uzak kaldığını görürüz. Köleler arasında —zaten bunların sayısı oldukça azalmıştı— bile, yaşam tarzlarının değişikliği derin farklılıklar meydana getirmişti. Kölelerin bazıları en aşağı ev hizmetlerinde, bazen de tarla çalışmalarında kullanılıp, efendinin evinde veya tarlalarında efendi tarafından besleniyorlardı. Bu durumdaki köleler gerçek bir insan sürüsü statüsünde olup, resmi olarak menkul mallar arasında yer almaktaydılar. Buna karşılık efendiden belli bir toprak parçası alıp da bağımlı köylülere biraz benzeyebilen kölelerin ise kendi evleri vardı. Geçimlerini efendiden bağımsız olarak sağlayan bu cins köleler, ayrıca efendinin müdahalesine de daha seyrek maruz kalıyorlardı. Ama, *domaine* «avlu»su sahibine karşı, müthiş ağır görevlerle yüklenmiş olarak, kalmaya devam ediyorlardı. Ancak, bu yükler bazen hukuksal olarak ama uygulamada herzaman belirli kıstaslara göre sınırlandırılmış durumdaydılar. Bazı senyörlük memurlarının, bağımlı adam «emir verildiği her zaman hizmet etmek zorundadır» demelerine rağmen, uygulamada efendinin çıkarı doğal olarak, her küçük üreticiye kendi işletmesini *(manse)* yürütebilecek gerekli çalışma günlerini bırakmasını gerektiriyordu. Eğer bağımlı çiftçiler kendi iş-

letmelerinde çalışamazlarsa, onlardan alınabilecek ödentinin nesnesi yok olabilir, yani bağımlı çiftçi açlıktan ölebilirdi. Böylece, «özgür» denilen diğer bağımlı çiftçilerinkine oldukça benzeyen bir yaşam sürdüren, toprağa yerleştirilmiş köle *(servus chasé, servi casati)*, bu cins üreticilerle çoğunlukla evlilik yoluyla bağ kurmanın ötesinde, hukuksal statü olarak da gittikçe onlara yaklaşmaktaydı. Kral mahkemeleri, bu cins kölelerin ödevlerinin de «toprağın örfü» tarafından saptanmış ve sınırlandırılmış olduğunu kabul ediyorlardı. Bu sabitlik, keyfiliğin esas olduğu kölelik kavramının ruhuna tamamen ters düşmekteydi. Nihayet, bazı köleler, daha önceden de bildiğimiz gibi, büyüklerin çevrelerinde kümelenen silahlı birliklerde yer alıyorlardı. Silahların prestiji, silahlara duyulan güven ve eğer bir kral fermanındaki gibi tek kelimeyle söylemek gerekirse, «vassalitenin şerefi», toplum içinde silahlı hale gelebilmiş kölelere bir mevki ve onlara toplum içinde bir «davranabilme olanağı» sağlıyordu. Bu olanak ve mevki, onları toplumda o kadar yükseklere çıkartabiliyordu ki, ilke olarak sadece gerçek «Frank»lardan istenen sadakat yemini, bunların köle geçmişine rağmen, kralların uygun görmeleri halinde onlardan da istenir hâle gelmişti.

Özgür insanlar cephesindeki statü çeşitliliği çok daha büyük boyutlarda ortaya çıkmaktaydı. Çok büyük ölçeklere ulaşan servet farklılıkları, hukuksal farklılaşmaya yansımaktan geri kalmıyorlardı. Bir kimse ne kadar özgür olursa olsun, eğer kendi olanaklarıyla savaş teçhizatını sağlayamıyorsa veya en azından orduya katılabilecek olanaklara bile sahip değilse, onu Frank halkının gerçek bir üyesi olrak saymak mümkün müydü? Bir kral emirnamesinin dediği gibi, bu durumdaki kimse yalnızca «ikinci dereceden özgür» bir insandı. Bir başka emirname ise, gayet kesin bir şekilde «özgürler» ile «fakirler» arasındaki statü farkını vurgulamaktaydı (232). Özgür insanlar arasındaki statü çeşitliliğine yol açan etkenlerden biri de, özellikle kuramsal olarak özgür olan birçok kimsenin bir yandan kralın uyrukları iken, diğer yandan da özel şeflerin adamı haline gelmiş olmalarıydı. Aslında bu özel bağımlılık ilişkilerinin hemen hemen sonsuz sayıdaki dereceleri, bireyin gerçek statüsünü belirlemekteydiler.

Senyörlüklerdeki bağımlı köylüler eğer köle statüsünde değillerse, latince yazılmış resmi belgelerde genel olarak *colonus* adıyla

(232) *Cap.*, I., No. 162, c. 3; Nu. 50 c. 2.

anılmaktaydılar. Gerçekten de, Frank devletinin eskiden Roma İmparatorluğu sınırları içinde kalan bölgesinde çok sayıda olan bu statüdeki insanlar, Roma döneminde *colonus* yasası gereği toprağa bağlananların torunlarıydılar. Birçok yüzyıl önce Roma İmparatorluğunun son döneminde (Aşağı İmparatorluk), herkesi görevine olduğu kadar; vergi kotasına da ırsi olarak bağlamak karar altına alınmıştı. Bunun sonucu olarak; asker orduya, zenaatkâr tezgâhına, «*decurion*» belediye senatosuna, çiftçi toprağına bağlanmışlardı. Özellikle çiftçininki öyle bir bağlanmaydı ki, toprağın sahibi onu buradan silkip atamazdı. Başlangıçta bir rüya olan bu tasarı, muazzam alanlar üzerinde egemen olan bir yönetim tarafından adeta gerçeğe dönüştürülmüştür. Buna karşılık, barbar krallıkları, onların yerine geçecek olan birçok Orta Çağ devletinde olduğu gibi, kaçak köylüyü izleyecek veya yeni bir efendinin onu yanma kabul etmesini engelleyecek düzeyde otoriteye sahip değillerdi. Üstüne üstlük, yetersiz hükümetler elinde, toprak vergisinin gerileme sürecine girmiş olması, böylesine çabaları yararsız hale getirmekteydi. Bu açıdan birçok *colonus*'un köle *mansus*'larına yani önceleri kölelere verilen tarlalara, yerleşmiş olmaları, ama buna karşılık olarak da, başlangıçta *colonus*'lara verilen *ingenuile* (özgür) *mansus*'lara birçok kölenin yerleştirilmiş olması anlamlıdır. Toprağın niteliğiyle insanın statüsü arasındaki bu uyumsuzluk —ki bu topraklara yüklenmiş özel yükler, onların geçmişini hatırlatmaktadır— sadece sınıflararası belirsizliklere katkıda bulunmakla kalmıyor, aynı zamanda bir tarla üzerindeki intikalin sürekliliğine ne kadar saygı gösterildiğini ortaya koyuyordu.

Aynı şekilde, Roma hukukunun *colonus*'u kişisel statü olarak özgür insan, ama aynı zamanda «doğduğu toprağın kölesi» sayan soyut kavramına göre, *colonus* bir bireyin değil ama bir nesnenin bağımlısı idi. Her türden toplumsal ilişkiyi kanlı canlı insanların yaptıkları itaat ile koruma arasındaki bir alış verişe indirgeyen son derece gerçekçi bir çağ, bu kavramdan ne gibi bir şekilde etkilenebilirdi? Bir Roma İmparatorluk belgesinin «*colonus* ait olduğu toprağa geri verilsin» dediği yerde, 6. yüzyıl başlarında Vizigot devletinin ihtiyaçları için kaleme alınmış bir Roma hukuku el kitabı, «*colonus* efendisine geri verilsin» demektedir (233). Aslında, 9. yüzyıl *colonus*'u yasalar açısından, uzaklardaki ataları gibi özgür bir insan sayılmaya devam etmektedir. Hükümdara sa-

(233) *Lex Romana Visigothorum*, éd. Haenel; *Cod. Theod* V., 10, 1 ve *Interpretatio*.

dakat yemini etmekte, zaman zaman mahkemelerde üye olarak gözükmektedir. Ancak, kamu otoritesiyle olan ilişkisi çok ender ve çok uzaktandır. Eğer orduya katılırsa, bu ancak toprağını işlediği şefin flaması altında olabilmektedir. Eğer mahkemeye çıkması gerekirse, dokunulmazlık ve bundan da fazla olarak sadece yaptırım koymakla yetinen örfler, gene karşısına senyörünü tabii yargıcı olarak çıkartmaktadır. Tek kelimeyle *colonus*'un toplum içindeki yeri, giderek başka bir adama olan bağımlılığıyla tanımlanmaya başlamıştır. Bu bağımlılık gerçekte o kadar sıkı hale gelmiştir ki, *colonus*'un senyörlük dışından evlenmesini yasaklayarak, aile statüsünü sınırlandırmanın doğal olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Aynı bağlamda, tam anlamıyla özgür bir kadınla evlenmesi durumunda, bu bir «eşitsiz evlilik» sayılmaktadır. Dinsel yasalar *colonus*'un kutsal birliklere girmesini yasaklarken, laik hukuk eskiden kölelere olduğu gibi, ona da vücuduna yönelik cezalar verilebileceğini bildirmektedir. Nihayet, eğer senyörü onu yükümlülüklerinden affederse bu bir azad işlemi olarak görülmektedir. Latin hukuk terminolojisindeki deyimlerin çoğunun tersine, eğer *colonus* kelimesi Galya dillerinden bir süre sonra kaybolduysa, bu nedensiz değildi. Diğer latin kökenli kelimelerden bazıları kullanılmaya devam etmişlerse de bu önemli anlam değişmeleri pahasına olmuştur ve bu kelimelerin devam etmelerine bakıp da Roma dönemindeki insan ilişkilerinin aynen sürdüğünü düşünmek yanlış olur. Ama, *colonus* kelimesi Roma döneminden sonra anlam değiştirerek bile yaşama şansına sahip olamamıştır. Karolenj çağından itibaren *colonus;* belgelerin *mancipia* (klasik latincede kölenin eşanlamlısı olarak kullanılan bir kelime) genel adı altında birleştirdiği, senyörlüklerin bağımlı köylüleri arasında erimeye başlamıştır. Gündelik dilde ise, *colonus* daha da kaypak bir terim olan «efendinin adamı» kelimesi içinde yok olmaya başlamıştır. Bir yandan «toprağa yerleştirilmiş» kölelerle çok yakın statüde olan *colonus*, diğer yandan —bazen bu yakınlık o kadar ileri gitmektedir ki, terminolojide tüm ayırım olanakları ortadan kalkmaktadır— savaşçı olmayan bütün koruma altındaki kimselerle karışmaktadır.

Biliyoruz ki «emri altına girme» uygulaması sadece yüksek sınıflara has bir olgu değildi. Birçok mütevazi özgür kimse kendilerine bir koruyucu arıyor ve bunu sağlamak için köle bile olmaya razı oluyordu. Bu gibi kimseler buldukları koruyucuya terkettikleri topraklarını bağımlı işletme olarak geriye alırlarken, aynı zamanda koruyan ile korunan arasında uzun süre iyi tanımlanmamış bir şekilde kendini gösteren kişisel bir bağla birbirlerine bağlanı-

yorlardı. Bu bağın niteliği kesin bir şekilde belirlenmeye başlayınca da, tanımlama için çok yaygın bir başka bağımlılık türü model olarak alındı. Bu bağımlılık türü yaygınlığından ötürü, tüm aşağı düzeyden bağımlılık ilişkilerine modellik etmeye adeta önceden mahkûm olan, azatlı statüsüydü. Yani efendisine «itaat etmeye» devam etme koşuluyla azad edilen kölelerin statüsü.

Frank İmparatorluğunu meydana getiren ülkelerde Roma İmparatorluğunun son yüzyıllarında sayılamayacak kadar çok sayıda köle azad edilmişlerdi. Geriye kalanlar da Karolenj döneminde azad edildiler. Herşey efendilerin bu azad siyasetini sürdürmelerini teşvik ediyordu. Ekonomide meydana gelen değişiklikler eskiden *latifundium*'ları işleyen büyük köle gruplarının, *latifundium*'ların parçalanmış olmaları yüzünden, dağıtılmalarını gerektiriyordu. Aynı şekilde, zenginliğin kaynağı olarak artık çok geniş tarımsal alanların doğrudan işletilmeleri yerine, mümkün olduğu kadar çok ödentiye el koyabilecek olanakları sağlamak görüldüğünden, doğrudan üreticinin köleye göre nisbi bağımsızlığı yeğleniyordu. Buna bağlı olarak, iktidar arzusu da, her türlü haktan yoksun bir insan sürüsüne hükmetmek yerine, halkın birer üyesi olan özgür insanlar üzerinde sağlanacak bir koruma gücünün çok daha etkin bir mekanizma olduğu düşüncesini doğuruyordu. Nihayet, özellikle ölüm yaklaştıkça keskinleşen ruhun selameti kaygısı, Kilise'nin sesine kulak kabartmaya yol açıyordu. Kilise köleliğe tam anlamıyla karşı değildiyse bile, hıristiyan kölelerin azad edilmelerini destekliyormuş gibi davranıyordu. Bütün bunların ötesinde, Roma' da olduğu gibi Germanya'da da her zaman için, sonunda özgürlüğe kavuşmak, köle statüsünün normal bir sonucu olarak görülmüştür. Sadece barbar krallıklarında bu olgunun ritmi biraz artmıştır, o kadar.

Efendilerin görünüşte bu kadar cömert davranmalarının nedeni, gerçekte azad işlemiyle hiçbir şey kaybetmemeleriydi. 9. yüzyıldaki Frank devletinde azada ilişkin geçerli hukuksal rejimden daha ayrıntılı hiçbir şey olamazdı. Roma dünyasının gelenekleri bir yandan, çeşitli germen hukuk sistemleri diğer yandan, azad işleminin sonuca ulaştırılması konusunda çok farklı araçlar sağlıyorlar ve bu işlemden yararlanacaklara, korkutucu düzeyde farklı statüler tanıyorlardı. Ancak uygulamadaki sonuçlara bakılınca, başlıca iki cins azad sözleşmesi olduğu görülüyordu. Bunlardan birincisi, azatlının sonradan kendi arzusuyla emri altına girebileceği hariç, bütün özel otoritelerden kurtulmasına izin vereniydi. İkin-

cisi ise, bunun tersine olarak azatlının, yeni statüsü altında eski efendisine veya efendinin onu devrettiği yeni bir patrona karşı —Örneğin bir kilise— bazı ödevlerle yükümlü olmasını sağlayan sözleşme türüydü. Bu yükümlülüklerin genelde kuşaktan kuşağa aktarılacak nitelikte oldukları düşünülüyordu. Böylece, bu türden azad olan köleler sonunda gerçek bir ırsi yanaşmalığa ulaşmış oluyorlardı. Zamanın diliyle konuşulursa, birinci tipten *manumission* (bazı kurallara bağlı olarak azad etme) son derece nadirdi. Bunun tersine, ikinci tür çok büyük bir sıklıkla rastlanamıydı. Çünkü bu tür o dönemin ihtiyaçlarına cevap verebiliyordu. Eğer *manumisseur* (azad eden) bir köleden vazgeçiyorsa, bunun nedeni karşılığında bağımlı bir üretici kazandığındandı. *Manumis* (azad edilen) ise, koruyucusuz olarak tek başına yaşamaya cesaret edemediğinden, böylece arzu ettiği korumaya kavuşmuş oluyordu. Bu yolla aktedilen bağımlılık sözleşmesi o kadar güçlü sayılıyordu ki, rahiplerinin tam anlamıyla bağımsız insanlar olmasını isteyen Kilise, kendi kanısına göre çok sıkı kişisel ilişkiler içinde bağımlı olduklarını adlarından anladığı bu kimseleri kesinlikle saflarında almıyordu. Genelde, azatlı aynı zamanda patronunun bağımlı bir doğrudan üreticisiydi. Ya daha köle statüsünden sıyrılmadan önce bir toprağa yerleştirilmiş, ya da azad işlemini takiben kendine toprak verilmişti. Diğer yandan, daha da kişisel bir takım yükler tabiyetini vurgulamaktaydı. Bunlardan bir tanesi, azatlının ailesinde meydana gelen ölümlerde, patronun mirasın bir bölümünü almasıydı. Daha sıklıkla uygulanan bir başka özel yük ise, yıldan yıla alınan ve azatlının belini büken kafa vergisiydi. Bu vergi sadece azatlının kendinden alınmakla kalınmıyor, nesebinden kaç kişi varsa, herbiri için aynı miktarda kafa vergisi talep ediliyordu. Toplam tutarı hiç de azımsanmayacak rakamlara ulaşan bu «kafa vergisi» zamanla alma süresinin kısaltılması sonucunda, bazen azatlının unutturması, bazen de üstlerin ihmaliyle çoğu zaman unutulmaya mahkûm oluyordu. Bu model, bazı germen azad sistemleri tarafından sağlanmıştı. Bir süre sonra, tüm azad sistemleri bu modele yöneldiler, yeter ki itaat içersinler, geri kalan ufak tefek pürüzler unutulabilirdi.

Mirastan alınan pay ve «*chevage*» (kafa vergisi) : Tabiyet belirleyen bu iki ifade, Orta Çağ toplumlarında uzun bir geleceğe sahip olacaklardır. Ama, en azından ikincisi erkenden, kölelikten kurtulmuş insanların küçük dünyasına has hale gelmiştir. Bazı azad belgelerinin özel terimlerle belirttikleri gibi, birkaç kuruş veya bir

balmumu pastası, her yıl efendiye sunularak, eski köle üzerinde de kanatları gerilen senyör korumasının bedelinin bir simgesi yaratılmış olunuyordu. Ancak, özgür denilen insanlar içinde zorla veya tatlılıkla bir güçlünün «koruması» altına girmeye yöneltilmiş tek grup azatlılar değildi. 9. yüzyıldan itibaren «*chevage*» terminolojideki bütün karışıklıkların üstünde, alt düzeyden kişisel bağımlılık ilişkilerini belirleyici bir nitelik kazanmaya başlamıştı. Bu mütevazi bağımlılık ilişkisinde, alt düzeyden bağımlı genellikle ırsi bir konumda kalmakta, buna karşılık koruyan verimli gelirler elde etmesini sağlayan bir komuta yetkisini kazanmış oluyordu. İnsan insana ilişkilerin birbirine dolaşmış kaosu içinde, böylece bazı yön belirleyen çizgiler oluşmaya başlamıştı ve izleyen çağın kurumları bunların etrafında billurlaşacaklardı.

II. Fransız Serfliği

Birinci feodal çağ boyunca bir dizi etkenin birbirlerine yaklaşan etkileri sonucu Fransa ve Burgonya'da eski toplumsal terminolojideki karmaşıklık giderilmişti. Bu dönemde yazılı yasalar unutulmuştu. Frank döneminden kalan sayım memurlarının bir kısmı ölmüş, geriye kalanlar da birçok toprağın kaderlerinde meydana gelen alt üst oluşların sonucu ortaya çıkan terminoloji değişikliklerine ayak uyduramaz hale gelmişlerdi. Nihayet, senyörler ve yargıçlar, eski hukuğu araştırmaya girişemeyecek, araştırsalar da anlamayacak kadar cahildir. Böylece, ortaya yeni çıkan statü sınıflandırmasında, en büyük rol, oldukça alışılmış ve hatırlanamayacak kadar eskiden bazı insanların zihninde yer tutan bir kavrama düşmüştür: Özgürlüğün kölelikle olan zıtlığı. Ama bu sınıflandırma ancak bu kavramlarda meydana gelen derin anlam değişikliklerıyle birlikte gerçekleşebilmiştir.

Eğer eski çelişki zihinlere artık herhangi birşey çağrıştırmaktan uzak kalıyorsa buna neden şaşmalı? Çünkü artık Fransa'da gerçek anlamıyla köle denilebilecek hemen hiç kimse kalmamıştı. Hatta bir süre sonra, bu ülkede köle görmek kesinlikle mümkün olmaktan çıktı. Bağımlı tarlalarını işleyenlerin köleci tarzdaki kölenin durumuyla en küçük bir ilgileri dahi yoktu. Efendi tarafından evde beslenen küçük köle gruplarına gelince; ölümler ve çaresiz azatlar nedeniyle bunlar da tükenmeye mahkûmdular. Dinsel duygu, hıristiyan esirlerin köle haline getirilmelerini fiilen engelliyordu. Yeni köle kaynağı olarak tek yolun köle ticareti olabileceği gözüküyordu. «Pagan» (putperest) ülkelerden kaçırılan in-

sanlar bu işi ticaret haline getirmiş kimselerce, köle olarak satılıyorlardı. Fakat bu ticaret akımları ya Batı Avrupa ülkelerine ulaşmıyor, ya da —hiç kuşkusuz buralarda yeteri kadar zengin alıcı bulamadığından— bu ülkelerden transit geçip, Müslüman İspanya'ya veya Doğu'ya yöneliyorlardı. Diğer taraftan, devletin zayıflaması bütün yetki ve haklara sahip özgür insanla, kamu kurumlarında görev alması mümkün olmayan köle arasında, antik ayırımın somut anlamını ortadan kaldırıyordu. Ama, bu böyle oluyor diye, toplumun özgür olanlar ve olmayanlar diye iki tabakadan oluştuğunu söylemekten henüz vazgeçemeyiz. Özgür olmayanlar için eski bir latince kelime olan *servi* (tekili *servus:* köle) muhafaza edildi. Bu kelime bir süre sonra Fransızcadaki serf'e dönüşmüştür. Aslında köleciliğin tam anlamıyla yok olmasından sonra meydana gelen değişim, özgürler ve olmayanlar arasındaki sınır çizgisinin yer değiştirmiş olmasıdır.

Bir senyöre bağlanmak hiç de özgürlüğe aykırı birşey olarak görülmüyordu. Zaten kimin senyörü yoktu ki? Fakat özgürlüğün, senyör seçme özgürlüğünün olmadığı —Hayat boyu bir kez dahi kullanılsa— durumlarda olamıyacağı kavramına ulaşıldı. Diğer terimlerle, ırsi cinsten tüm bağımlılıklar serflik olarak görüldü. Çocuğu «anasının karnından» itibaren bağlayan ve seçme şansı tanımayan tabiyet, geleneksel köleliğin başlıca kalıntılarından biri değil miydi? Bu hemen hemen fizik bağımlılık, «bedeniyle adam» *(homme de corps)* terimiyle mükemmel bir şekilde ifade edilmektedir. Halk dilinde yoğrulan bu tabir, serfi ifade etmek için kullanılmaktadır. Biati ırsi olmayan vassal, gördüğümüz gibi, öz olarak «özgür»dür. Buna karşılık, sayıları çok az olan köle kökenlilerin ardıllarıyla beraber, kendileriyle birlikte neseplerini de bağımlı hale getirmiş çok daha yoğun ve kalabalık bir kitle oluşturan eski özgür kökenliler de, serf statüsünün içinde yer almaya başlamışlardır. Bunlar azatlıların veya «emrine giren»lerin mütevazi olanlarının mirasçıları, piçler, yabancılar ve bazen de yahudilerdi. Eski hukuk tarafından hükümdarın veya oturdukları bölgenin yöneticisinin denetimine otomatik olarak emanet edilen bu her türlü aile ve toplum desteğinden yoksun insanlar, feodal dönemde hemen serf haline geldiler ve bu niteliklerinden ötürü de yaşadıkları toprakların senyörüne veya hiç değilse, bu topraklar üzerindeki yüksek yargı sahibi olan kimseye bağımlı hale geldiler. Karolenj döneminde gittikçe artan sayıda kimse koruma altına girmiş olmalarına rağmen, *chevage* ödemeye devam etmişlerdi. Bunu

ya özgür adam statüsünü korumak, ya da kazanmak amacıyla yapıyorlardı. Çünkü kölelik demek, elindeki herşeyi alabilecek bir efendiye sahip olmak demekti. Daha doğrusu, köle sahibine, ödenen bir bedel karşılığında koruyuculuk görevini üstlenen bir kimse olarak bakmak mümkün değildi. Ancak, eskiden tam anlamıyla şerefli bir ödev olarak görülen *chevage*'ın yavaş yavaş bir küçümseme duygusuna yol açtığı görüldü. Sonunda da, bu vergi mahkemeler tarafından, serfliğin karakteristik göstergelerinden biri sayılmaya başlandı. Gene eskiden kimlerden alınıyorsa onlardan talep edilmeye devam edilen bu vergi, eskisiyle aynı nedenden ötürü alınıyordu. Sadece, yürürlükteki sınıflandırma içinde bu vergiye verilen yer değişmiş ve artık bağımlılığın ifadesi haline gelmişti.

Bütün semantik değişimlerde olduğu gibi, o çağda yaşayanlar tarafından farkedilmesi pek mümkün olmayan toplumsal değerler tablosunun büyük alt üst oluşu, serfliğe ilişkin terminolojinin geçmiş ve geleceğe ilişkin kavrayışlar arasında çok gevşek bir salınıma girdiği Frank döneminden itibaren kendini haber vermeye başlamıştı. Bu el yordamıyla ilerleme oldukça uzun süre almıştır. Bölgelere göre, sözleşmeleri düzenleyen yazıcı-rahiplere göre, terminolojinin sınırları değişmekteydi .Birçok bölgede, köle olup da «itaat» karşılığı bu statüden çıkan insanların devamından oluşan bazı gruplar, 12. yüzyıla kadar kökenlerini özel olarak belirleyen bir terim olan «*culvert*» ile anıldılar. Latincedeki *collibertus*'dan türeyen bu kelime «azatlı» anlamına gelmekteydi. Eskinin azad işlemine karşı duyulan kinden ötürü bu kelimenin yeni anlamı «özgürlükten yoksun» haline gelmişti. Ama, bu insanların sade «serf»lere nazaran daha üst bir sınıf oluşturdukları düşünülüyordu. Şurada burada bazı aileler, serf statüsünün gerektirdiği bütün yüklere bağlanmış olmakla birlikte, uzun süre «emre giren» *(commendé)* veya «koruma adamları» *(gens d'avouerie)* adlarıyla anıldılar. Bir adam eğer nesebiyle birlikte bir efendinin hükmü altına girer de, diğer yüklerle birlikte *chevage* ödemeyi de kabul ederse ne olurdu? Bazen bu sözleşme iradi serflik sayılmakta, bazen de bunun tersine, eski Frank «emrine girme» formüllerinde olduğu gibi, sözleşmeyi yapanın özgürlüğünü koruduğuna dair bir madde eklenirdi. Veyahut da, sözleşmede «emir altına giren»in özgür olmadığını belirten bir ifade kullanılmamasına dikkat edilmekle yetinilirdi. Ancak, Gand'daki Saint Pierre manastırının kayıtları gibi, birçok yüzyıl boyunca süren belgelere bakılınca, zaman geçtikçe ifadelerin giderek serflik statüsüne doğru yaklaştığı görülmektedir.

Genelde yazılı belgelerin fakirliği göz önüne alınınca, oldukça yüksek oranlara ulaşan bu yerel gelenekler ne olursa olsun ve miktarları ne kadar olursa olsun, serfliği tek başlarına bunların artırdıkları düşünülemez. Her türden, sınırları belirli sözleşmelerin dışında, kayıtların güçlüler tarafından tahrif edilmesi, şiddet ve hukuk mantığında meydana gelen değişmeler sonucu, senyörlüklerin eski veya yeni uyrukları, eski bir adla anılan ama hemen hemen yeni kıstaslarla tanımlanan bu yeni statüye doğru kaydılar. 9. yüzyılın başında 146 aile reisinden sadece 11'inin köle olduğu; buna karşılık, 130'nun *colonus* statüsünde bulunduğu ve bunlar dışında 19 tane de «*chevage*» ödeyen «korunan»ın bulunduğu Parisis'deki Thiais köyünün hemen hemen bütün halkı, Saint Louis çağında, serf statüsündeki insanlardan oluşuyordu.

Sonuna kadar, tam anlamıyla hangi sınıfa sokulacağı belirlenemeyen kimseler, hatta bütünüyle cemaatler yaşamaya devam etmişlerdir. Örneğin, Rosny-sous-Bois köyü halkının Sainte Geneviève manastırının serfleri olup olmadıkları, aynı şekilde Lagny köylülerinin manastırlarına serf olarak bağlanıp bağlanmadıkları bilinmiyordu. Bu sorunlar VII. Louis çağından III. Philippe dönemine kadar bütün Papa ve kralları meşgul etmişlerdir. «*Chevage*» ve genelde özgürlükle bağdaşmayan diğer «örfler»e ırsi olarak yükümlü kılman Kuzey kentlerinin çeşitli burjuaları, en azından 13. yüzyıldan itibaren serf sayılmalarına itiraz etmeye başlamışlardı. Ancak, tereddütler ve anormalliklerin varlığı, durumun özünden değiştiğini göstermekten uzaktı. *Culvert*'ler bir sınıf olarak ortadan kalktıktan ve bu kelime serfin eşanlamlılarından biri haline geldikten sonra, mütevazi bağımlıların tümünü biraraya toplayan tek bir statü kategorisi oluşmuştu. Doğumdan itibaren bir efendiye kişisel olarak bağlanan ve köle «lekesiyle» damgalanmış bu kimseler, serflerden başkaları değildi.

Aslında yukarıda anlatılan basit bir kelime sorunu değildir. Köleliğin geleneksel özelliklerinden sayılan yükümlülüklerin hemen hepsi bu yeni ama yeni olduğu açıkça hissedilmeyen türden «özgür-olmayan»lara da uygulanmıştır. Örneğin, dinsel tarikatlara girme yasağı, özgür insanlara karşı mahkemede tanıklık yapma hakkına sahip olmama —ancak bu yasak tüm serfleri kapsamamakta idi. Kral serfleri ve bazı kiliselerin serfleri bir ayrıcalık olarak bu hakka sahiptiler— gibi. Sözün kısası, serflere karşı bir aşağılama ve hatta onları kuşkulu insanlar olarak görme tavrı geliştirilmişti. Diğer yandan, özellikle sırf serflere özgü yüklerle tanım-

lanan gerçek bir serf statüsü de oluşturulmuştu. Bu yükler grupların örfüne göre sonsuz derecede değişken olmakla birlikte, genel çizgiler olarak hemen her yerde aynı özelliklere sahip olmaktaydılar. Hem çok parçalanmış hem de temelde tek kalmış bu toplumda, bu çelişki sık sık tekrarlanmaktaydı. Bu genel çizgiler belli birkaç ödenti türünün etrafında oluşmaktaydılar. Bunlardan bir tanesi, daha önce de gördüğümüz *chevage* idi. Bir diğeri *formariage* adı verilen bir yükümlülüktü. Bunun anlamı —ancak çok pahalıya satın alınan izinler hariç— aynı senyöre bağlı olmayan veya aynı statüde olmayan kimselerin birbirleriyle evlenmelerinin yasaklanmasıydı. Nihayet, sonuncu genel yükümlülük türü, bir cins veraset vergisiydi. Pikardiya ve Flandre'da bu *mainmorte* (bu ödentinin adı) genel olarak düzenli bir intikal vergisi biçimini almaktaydı. Senyör her serfin ölümünde ya küçük bir miktar para, ya da çoğunlukla serfin bir menkul malını ya da en iyi hayvanını *mainmorte* olarak alıyordu. Diğer yerlerde bu vergi, ailenin devamlılığı ilkesinin ışığında işletiliyordu. Eğer ölenin arkasında aynı ocakta yaşayan oğulları —bazen de erkek kardeşleri— kalmışsa, senyör hiçbirşey almıyor; ama bunlardan hiçbiri yoksa herşeye el koyuyordu.

Ancak, bu yükümlülükler ne kadar ağır gözükürlerse gözüksünler, bir anlamda gene de köleliğin tamamen zıddındadırlar, çünkü mükelleflerin elinde bir mal varlığı bulunması esasına dayanmaktadırlar. Bağımlı çiftçi olarak serf, herhangi bir kimsenin sahip olduğu hak ve ödevlerin aynına sahipti. Tasarruf hakkı diğerlerininkinden daha az sağlam olmadığı gibi, gerekli yükümlülük ve hizmetleri yerine getirdikten sonra, emek-gücü sadece kendine ait olmaktaydı. Serfi «toprağına bağlanmış» *colonus* görüntüsünde de düşünmemek gerekir. Muhakkak ki senyörler serflerini ellerinden kaçırmamaya gayret ediyorlardı. Çalışan olmadıktan sonra toprak kaç para ederdi ki? Ama serflerin kaçmalarını önlemek güç bir işti. Çünkü, siyasal otoritenin son sınırlarına kadar parçalanmış olması, her türden etkin polisiye zorlamaları olanaksız kıldıktan başka, hâlâ çok bol olan bakir toprakların emek-gücü çağrısı karşısında kaçağın mallarının müsadere edileceği tehtidi pek fazla birşey sağlamıyordu. Çünkü, kaçak hemen her zaman biryerde kendini kabul edecek bir başka senyörün olduğunu kesinlikle biliyordu. Ayrıca, senyörlükten birinin kaçması halinde senyörü asıl üzen, belli bir miktarda toprağın boş kalması yani senyörün gelirinin bir miktar azalması idi. Yoksa kaçanın statüsü kimseyi ilgilendirmiyordu. Eğer mümkün olsaydı da iki senyör, birbirleri-

nin senyörlüklerinden kaçanları kendilerininkine kabul etmeme konusunda anlaşmaya varsalardı, kaçakların serf veya özgür statüsünde olmaları bu baronları hiç ilgilendirmez ve toprakları boş kalmasın diye kim kaçarsa kaçsın engellemeye çalışırlardı.

Ayrıca, tarlaların statüsüyle, doğrudan üreticilerin statüleri birbirlerine bağımlı değillerdi. İlke olarak, o zamana değin her türden yükümlülükten yoksun bir *alleu*'nün bir serfe verilmesi mümkündü. Bu durumda, serfin bir *alleu* işliyor olması onu serflik yükümlülüklerinden kurtaramazdı. Bu konuda genellikle kabul edilen —13. yüzyıla kadar buna dair örneklerimiz var— bu *alleu*'nün serfin efendisinin rızası olmadan devredilemiyeceğiydi. Bu da toprağın *alleu* olma niteliğini zedeliyordu. Yani *alleu* işleyen serfin statüsünde bir değişiklik meydana gelmezken, bir serf tarafından işlenen *alleu*'nün statüsünde bazı değişmeler ortaya çıkıyordu. Gene bu örneğe ilişkin olarak daha sık rastlanan durum, serflerin bağımlı oldukları senyör dışındaki bir senyörden toprak alarak işlemeleriydi. Yani bir senyörün serfi, bir başka senyörün toprağında yaşayabilir ve çalışabilirdi. Feodal çağ, çeşitli iktidarların birbirlerine arap saçı gibi dolanmaları karşısında bir şaşkınlık göstermemiştir.

«Bu işletmeyi bağlantılarıyla beraber Cluny'deki Saint Pierre manastırına veriyorum» —bu ifadeden «toprağın üzerindeki yüksek haklarımı devrediyorum» denildiğini anlayınız— «onu işleyen serf, oğulları ve kızları hariç, çünkü onlar bana ait değildir». 11. yüzyılın sonlarına doğru bir Burgonya sözleşmesinde bu satırlar yer alıyordu (234). Başlangıçtan itibaren bu ikilem bazı «korunan»ların statüleri içinde zaten yer almıştı. Halkın hareketliliği bu duruma daha az istisnai bir görüntü kazandırmıştır. Ancak bunun böyle olması, çetrefilli paylaşma sorunlarına yol açmadığı anlamına alınmamalıdır. Bu sorunlardan ötürü birçok efendi bazen toprak, bazen de adam olmak üzere, haklarından bazılarını kaybetmişlerdir. Bu arada, insanı insana bağlayan ilişkilerin çok belirleyici bir noktasına adeta herkesin oyuyla öncelik tanınmaktaydı. Bir serfin, hiç değilse «kan bedeli» gerektiren bir suç işlemesi halinde, «bedeni» senyöründen başka kimsenin onun yargıcı olamıyacağı kabul ediliyordu. Bu kabul ediş, serfin ikametgâhının bağlı olduğu yargı alanı veya eğer varsa, serfin doğal yargıcının dışında birşey olarak düşünülüyordu. Özetle, serf asla toprağa bağlı

(234) A. Bernard ve A. Bruel, *Rec. des Chartes de... Cluny*, c. IV, Nu. 3024.

bir insan olarak gözükmemekteydi. Esas özelliği, bunun tamamen tersine, bir başka insana bağımlı olmasıydı. Bu öylesine bir bağımlılıktı ki, hem serf senyörünü hemen her yerde izlemek zorundaydı, hem de bu zorunluk ırsiydi.

Serflerin çoğunluğu eski kölelerden türemiş olmamakla beraber, bunların da statüleri eski köleciliğin ve Roma *colonus*'luğunun ortalamasında oluşmuş durumdaydı. Eski kelimelerle çeşitli geçmişlerden ödünç alınmış çizgilerin ifade aracı olarak kullanıldığı bu kurum, aslında kendi oluşumuna tanık olan ortamın ortaklaşa ihtiyaçlarını yansıtmaktaydı. Muhakkak ki serfin durumu çok güçtü. Metinlerin soğuk ifadelerinin arkasında, zaman zaman trajik boyutlara ulaşan bu güç durumu belirlemek gerekmektedir. 11. yüzyılda Anjou'da bir dava nedeniyle düzenlenen, bir serf ailesinin soy zincirine ait belge şu ibareyle sona ermektedir: «Senyörü Vial tarafından boğazlanan Nive». Efendiler bu durum karşısında örfü bile reddetmekten çekinmeyerek, keyfi davranabileceklerini ileri sürüyorlardı. Bu bağlamda Vézelay'de bir başrahip, bir serfinden söz ederken «o, ayağının tabanından kafatasının tepesine kadar bana aittir» demekteydi. Bir çok «bedeni» adam kurnazlıkla veya kaçarak bu boyunduruktan kurtulmaya çalışıyorlardı. Ancak, herhalde manastırının serflerini anlatırken; rahat olduklarında bağımlı olduklarını reddeden, tersine ani bir tehlike koruyucuya olan ihtiyacı artırınca efendiye koşan köylülerden söz eden, Arras'lı rahibin sözleri pek de yanlış olmasa gerek (235). Koruma, baskı: Bütün yanaşmalık rejimleri bu iki kutup arasında adeta zorunlu olarak salınırlar. Zaten serflik de başlangıçta bu cinsten bir sistemin temel taşlarından biri olarak belirmiş ve gelişmiştir.

Fakat, bütün köylüler bu sistemin oluşumu sırasında tabiyet bağları içine girmemişlerdi. Hatta oturdukları toprakları bağımlı hale giren köylülerin bazıları da bu ilişkiden kurtulabilmişlerdir. Feodal çağ boyunca kesintisiz olarak birbirlerini izleyen bazı belgelerin açıkça ortaya koydukları gibi, senyöre ait toprakları işleyenler arasında, serflerin hemen yanı başında onlarla birlikte yaşayan ama titizlikle de «özgür» oldukları belirtilen köylüler bulunmaktaydı.

Ama bu durumda, özellikle toprağın efendisiyle sadece kuru bir borçlu alacaklı ilişkisi içinde olan düpedüz çiftçilerle karşı

(235) Bibl. de Tours. ms. 2041, feuillet de garde — *Histor. de France*, c. XII, s. 340. — *Cartulaire de St. Vaast*, s. 177.

karşıya olduğumuzu düşünmememiz gerekmektedir. Ast üst arasındaki bütün ilişkilerin tamamen doğrudan ve insanlararası olduğu bir toplumsal atmosferin içinde yer alan bu insanlar senyöre karşı yalnızca birçok ödenti ve hizmetle yükümlü olmayıp, aynı zamanda yardım ve itaat de borçluydular. Diğer yandan, bu insanlar senyörün koruması altına girmişlerdi. Böylece oluşan dayanışma o kadar güçlüdür ki, eğer «özgür» bağımlılarından biri yaralanırsa, senyörün yaralayandan tazminat alma hakkı doğuyordu. Buna karşılık, senyörün kişisine karşı yönelmiş bir kan davasında karşı taraf, hiçbir statü ayırımı yapmadan onun tüm adamlarını, bu arada «özgür» bağımlılarını da, intikamının kapsamına alabilmekteydi. Bu arada, «özgür» bağımlı, daha yüksek sayılan görevleri yapabilecek nitelikte görüldüğünden serfe nazaran bir üstünlük sağlamaktadır. Yeni kurulan ve kral VI. Louis ile Montfort Sire'inin ortak mülkiyetleri olan kentlerden *(villeneuve)* birinin burjuaları, serf sayılmıyorlardı ve sözleşmeleri onlara, bu iki senyörleri birbirlerine karşı savaşırlarsa, senyörlerden birinin kral olmasına rağmen, tarafsız kalma hakkını sağlıyordu (236). Ancak, ne kadar çekici olursa olsun, bu cinsten ilişkiler raslantılara bağlı kalmaya devam ediyorlardı. Bu bağlamda, o devirde kullanılan çeşitli terimlere yakından bakmak açıklayıcı olacaktır. *Vilain*, yani senyörlükte oturan (latince *villa*'dan); *hôte* (konuk); *manant* (köyde oturan); «yatan ve kalkan»; yalnızca bir ikâmet ifade eden bu terimlerin hepsi hiç bir ayırım yapılmadan, serf veya özgür bütün doğrudan üreticilere uygulanmaktaydı. Fakat, «özgür» doğrudan üreticilerin bu terimlerden başka adları yoktur, çünkü onlar senyörlükte en saf haliyle sadece «ikâmet» etmekteydiler. Toprağını satar, bağışlar veya terkederek başka biryere gitmek istediğinde artık hiçbir şey onu, bu topraktan ötürü tabi olduğu senyöre karşı bağımlı kılmazdı. İşte bu nedenden ötürü, bu *vilain*, bu *manant* özgürlüğe sahip —ancak, şurada burada meydana gelen değişim süreçlerindeki belirsizlikleri ayrık tutmak gerekiyor— sayılıyordu. Bunun sonucu olarak da, bu «özgür» köylüler, «bedeni» adamı bireysel ve irsi olarak bağlayan mülkiyete ve bunun intikaline ilişkin katı kurallardan bağışık oluyorlardı.

Köylülerin nerelerde özgür, nerelerde serf olduklarını gösteren bir harita ne kadar çok dersle yüklü olurdu. Ama, ne yazık ki

(236) Coutumes de Montchauvet, *in, Mém. Soc. Archéol. Rambouillet*, c. XXI., 1910, p. 301. — Bkz. *Ordonn.* c. XI, s. 286 (Saint-Germain-des-Bois)

sadece bazı kaba yaklaşımlardan ötesine ulaşamamaktayız. Ama daha şimdiden, İskandinav istilasıyla yeniden biçimlenen Normandiya'nın, bu hayal ürünü harita üzerinde neden bir beyaz leke olarak kaldığını bilebiliyoruz. Şurada burada aynı şekilde serflikten arınmış bazı bölgeler yer almakla birlikte, bunlar hem daha dar alanlar olmakta, hem de bunların nedenini açıklamak çok daha güç olmaktadır. Örneğin Foret için olduğu gibi. Haritada, ülkenin geri kalan alanlarında muazzam bir serf çoğunluğu görmekteyiz. Ama onların yanında, çok değişken yoğunluklarda olmak üzere, adeta bir leke gibi, özgür köylülere de rastlamaktayız. Bunlar bazen serf kitlesine karışmış durumda benzer evlerde yan yana otururarak ve aynı senyörün otoritesine boyun eğerek yaşamaktaydılar. Bazen de bütün bir köy serflikten kurtulmuşa benzemekteydi. Eğer daha iyi ve bol bilgilere sahip olsaydık bile, bazı aileleri ırsi tabiyete sürükleyen, diğer bazılarını da eğik düzlemin üstünde tutan nedenleri açıklamakta gene de bazı şeylerin direnmesiyle karşılaşırdık. Sonsuz derecede karışık ve ölçülmeleri çok zor güçlerin çatışmaları ve bazen de sadece raslantı, bu bağımlılıkların oluşmasına veya oluşmamasına neden olmaktaydılar. Ama bu oluşum da kendi içinde birçok ileri geri hareketten sonra meydana gelmekteydi. Diğer yandan, köylülerin statülerindeki bu inatçı farklılaşma belki de en eğitici olgulardan biridir. Bütün toprakların fief veya bağımlı köylü işletmesi olduğu mükemmel bir feodal rejimde, senyörler dışındaki tüm «adam»lar ya vassal ya da serf olurlardı. Ama, burası tam hatırlatmanın yeridir; bir toplum asla geometrik bir şekil değildir.

III. Alman Örneği

Feodal çağda Avrupa senyörlüğünün tam bir incelemesi, şu anda Fransa'nın güneyine geçmemizi ve orada kişisel serfliğin yanında ve ona rakip olarak bir cins toprak serfliğinin bulunduğunu ve olağanüstü esrarlı olan, başlangıcının saptanmasının da son derece güç olduğu, bu serfliğin topraktan insana geçerek onu oturduğu yere bağladığını belirtmemiz gerekirdi. Sonra, İtalya'da Fransız hukukunun oluşumuyla büyük akrabalığı olan ama daha az yaygın ve çok daha oynak sınırlara sahip bir serflik kavramını tanımlamamız gerekirdi. Nihayet, İspanya, Fransız usulü serfliğiyle Katalonya ile, yeniden fetih alanları olan Asturias, Leon ve Kastilya, bir çelişkinin manzarasını gözler önüne sererdi. Bu bölgelerde olduğu kadar bütün İspanya'da köleliğin kutsal savaş ne-

deniyle sürdüğünü, ama yerli halkın arasındaki kişisel bağımlılık ilişkilerinin serflik bağına erişemeyecek düzeyde kaldıklarını görürdük. Ama bu çok uzun ve çok fazla belirsizlikle dolu gözden geçirmeyi yapmak yerine, özellikle zengin ve kendine özgü iki deneyi ,yani Almanya ve İngiltere'yi incelemek daha yararlı olacaktır.

Alman kırlarından, sanki bunlar bir bütünlük arzediyormuş gibi söz etmek tuzak ve tehlikelerle doludur. Elbe'nin doğusundaki toprakların tarım ve iskâna açılmaları, incelediğimiz dönemle ilgili değildir. Fakat eski Almanya'nın kalbinde bile kitlesel bir çelişki, Savabya'yı Bavyera'nın; Frankonyayı da Ren'in sol kıyısının karşısına çıkartmaktadır. Ren'in sol kıyısında senyörleşme nisbi olarak daha eski ve daha derindir. Saksonya ise, özgür köylülerin sayısıyla —bunların hem toprakları hem de kendileri özgürdür— senyörsüz ve buna bağlı olarak serfsiz Frizya ile bir geçiş alanı oluşturmaktadır. Ama eğer temel çizgilere bakacak olursak, bu farklılıklara rağmen ulusal düzeyde bazı temel oluşumları, gerçekten açık bir şekilde yakalamak mümkündür.

Fransa'da olduğu gibi burada da —gene aynı araçlarla— ırsi bağımlılığın genel bir yaygınlaşmasına tanık olmaktayız. Koruma karşılığında kendiliğinden yapılan toprak bağışlarına ilişkin belgelerin sayısı, Fransa'daki kadar Almanya'da da yüksektir. Gene Fransa'da olduğu gibi, bu yeni koruma altına girenler ile senyörlüklerin eski bağımlıları arasında bir yakınlaşma gözlenmektedir. Böylece, ortaya çıkan yeni statünün modeli de «itaat» karşılığı azatlama sistemine çok şey borçludur. Bu oluşumun kalıntısı Alman dilinde yaşamaktadır. Etimolojik olarak bir özgürleştirme eylemini çağrıştıran *laten* kelimesi, eskiden Alman hukukunda statü olarak iyi belirlenmiş özel bir zümreyi belirlemekteydi. Bazı yabancılar ve bazen de yenik halklar ile birlikte hâlâ eski efendilerine bir cins patronluk ilişkisiyle bağımlı olmakta devam eden azatlılar, bu statünün çatısı altında birleşmekteydiler. Kuzey Almanya'da 12. yüzyılda içlerinde azsayıda olmakla birlikte, yanaşma, haline getirilmiş köle kökenlilerin de yer aldığı geniş bağımlı zümreleri, aynen bu adla anılmaktaydılar. «*Chevage*», intikal vergileri —çoğu zaman ölenin yerine geçenden alınan bir menkul mal türünden olmak üzere— ve dıştan evliliğin yasaklanması *(formariage)* gibi ödentiler kişisel bağımlılığın karakteristik yükümlülükleri halindeydiler. Nihayet, gene Fransa'da olduğu gibi, özgürlük ve özgür olmamanın başlangıçtaki anlamlarının saptırılması so-

nucu, bütün ırsi işletmelerin serflik kapsamına alınma eğilimi içine girilmişti. Alsace'daki Marmoutier manastırının topraklarında 9. yüzyılda ayrı ayrı belirtilen «özgür» ve «serf» tarlaları, 12. yüzyılda tek bir statüde, serf statüsünde birleşmişlerdi. Feodal çağın *laten*'leri, adlarına rağmen —sınırların ötesinde kardeşleri Fransız *culvert*'leri gibi— artık genel olarak özgür insanlar sayılmıyorlardı. Bu o kadar genelleşmiş ve eskiyi unutturmuş bir durumdu ki, eğer senyör bunlar üzerindeki haklarından vazgeçerse, bu eski azatlıların azad edildiklerinden söz ediliyordu. Buna karşılık, *landsassen*'lerin (toprak üzerine yerleşmiş insanlar) özgürlüğü herkes tarafından kabul edilmişti. Bunların yanında, Fransa'daki konuklarla *(hôte : gäste)* benzerlik arzettiklerinden ötürü böyle adlandırılan bir zümre ise, oturdukları yere ait olanlar hariç, tüm yükümlülüklerden arınmış durumdaydılar.

Ancak özellikle Almanya'ya özgü bazı koşullar, bu gelişme çizgisini bulandırmışlardır. Fransa'da ilksel özgürlük kavramı devletin özellikle hukuk alanında tamamen sahneden çekilmiş olması nedeniyle, bu kadar derinlemesine değişebilmişti. Oysa Almanya'da ve özellikle bu ülkenin Kuzey'inde, bütün feodal çağ boyunca eski kurumlara uygun kamu yargılaması, yer yer senyör yargılaması ile rekabet halinde yaşamaya devam etmiştir. Bu kamu mahkemelerinde üye olan veya yargılanan insanların kendilerini, çok tartışılsa bile, özgür olarak görmemeleri mümkün müydü? Bazen de tıpkı köylü *alleu*'lerinin çok sayıda olduğu Saksonya'da olduğu gibi, ortaya bir başka karışıklık nedeni daha çıkmaktaydı. Çünkü, her ikisi de kişisel ve ırsi her türden tabiyet bağından bağışık olan *alleu* sahibi ve başkasının toprağını işleyen köylü arasında, ortak bilincin bir ayırım gözetmemesi mümkün değildi. *Alleu* sahibinin özgürlüğü toprağa da yayıldığından, daha bütün bir özgürlük olarak görülmekteydi. Sadece bu gibi kimseler —ama *alleu*'sünün belli bir büyüklüğün üstünde olması koşuluyla— mahkemede yargıç olabilirlerdi. Veya eski Frank terminolojisine göre bunlar *«échevin»* (eski Fransızca'da yerel yargıç) olduklarından ötürü onlara «yargıç olabilen özgür»ler (Almanca'da *schöffenbarfrei*) denilmekteydi. Nihayet, bu farklılığın oluşmasındaki temel etkenlerden biri de ekonomik konumlardı. Fransa'daki kadar düşük düzeyde olmamakla beraber —çünkü slav ülkelerine yakınlık köle arzının talan ve ticaretle beslenmesine yol açıyordu— gene de asıl anlamıyla kölecilik, feodal Almanya'da önemli bir role sahip değildi. Buna karşılık, eski köleler *(servi) réserve*'e yerleştirilmiş olmalarından ötürü, Fransa'daki gibi, kendi başlarına üretim yapan çiftçiler haline

dönüşememişlerdi. Çünkü, Almanya'daki *réserve*'ler oransal olarak Fransa'dakilerden daha büyüktüler. Bazı eski köleler aslında kendi hesaplarına işleyecekleri topraklara yerleştirilmişlerdi ama, *réserve*'in geniş olması nedeniyle onlara verilen bu tarlalar çok küçük ölçülerde olmaktaydılar. Gündelik angaryaya koşulan bu «gün boyu uşakları» *(tagesschalken)* zorla işe koşulan kol emekçileri olarak, çok derin bir tabiyet altında yaşamaktaydılar. Fransa'da hiç bilinmeyen bu doğrudan üretici türü, feodal çağda tüm bilinenler içinde köle statüsüne en yakın olanıydı.

Bazı tarihçiler son çözümlemede bir toplumsal sınıflandırmanın ancak insanların bu konularda oluşturdukları düşüncelerde varolabileceğini ve böylesine bir sınıflandırmanın çelişkileri mutlaka dışlaması gerekmediğini unutarak, Feodal Almanya'da varolan kişi hukukuna zorla ona çok yabancı olan bir açıklık ve düzenlilik getirmişlerdir. Orta Çağ hukukçuları onlara bu konuda öncülük etmişlerdir. Ama onların da çabaları çağdaş tarihçilerinkinden daha başarılı olamamıştı. Bu konuya doğru teşhis koymak gerekmektedir; büyük örf derlemelerinin, *Saksonların Aynası* yazarı olan Eike von Repgow gibi öncülerinin bize önerdikleri sistem, sadece kendi içinde bağlantıları iyi kurulmamış bir sistem olarak kalmamakta, bir de bunun üstüne bu gibi derlemelerde yazılanlar, o çağın gerçek sözleşmelerinin diliyle çakışmamaktadırlar. Almanya'daki durum Fransız serfliğinin sadeliğinden çok uzaktır. Uygulamada her senyörlüğün ırsi bağımlıları aynı yüklere tabi olmakla birlikte, hemen hemen hiçbir zaman tek bir sınıfsal kategori içinde biraraya gelmemişlerdir. Bunun dışında, senyörlükten senyörlüğe, gruplar ve bunların terminolojileri arasındaki farklılaşma noktaları aşırı derecede çeşitlenmektedir. Bu konudaki en kullanışlı kıstaslardan birini hâlâ utanç duyulmadan, koruma altına girmenin simgesi olarak eski değerinin birazını koruyan «*chevage*» oluşturmaktadır. Çok fakir olduklarından ve onları intikal vergilerinden bile bağışık tutmak gerektiğinden, gündelik angaryacılar, «*chevage*» ödemekle de yükümlü değildiler. Ama serf statüsündeki diğer bağımlılar da çok ağır yükümlülüklerle donatılmış olduklarından, onların da geleneksel yük paketi içinde bu ödenti yer almıyordu. Böylece, eskiden arzuya bağlı olarak gerçekleşen bir emri altına girme eylemini belirleyen bu ödenti, artık bir bağımlılık belirtisi olmaktaydı. Ama bir farkla, buna tabi olan aileler —bu aileler bağın ırsiliği nedeniyle artık özgür sayılmıyorlardı— diğer «özgür olmayanlar» zümresi içinde daha üst dere-

ceden sayılmaktaydılar. Diğer yandan, eski «koruma altına giren»lerin çocukları epeyi yaşlı bir kelime olan «*muntmen*» adıyla anılmaktaydılar. Çok eski bir germen terimi olan ve bütün eski çağ boyunca bir koruyucunun sahip olduğu otoriteyi ifade eden *munt*, bu kelimenin kaynağı olmaktaydı. (Bunlara romanca konuşulan ülkelerde «emri altına giren» *commendé denilmekteydi*) Fakat, Fransız kırlarında 12. yüzyılda *commendé* olan köylüler, geçmişlerinden kalan yararsız bir adı muhafaza etmenin ötesinde, içinde eridikleri serf statüsünden farklılaşacak herhangi bir araca sahip değillerdi. Oysa Almanya'daki benzerleri kendilerini ayrı bir sınıf olarak, hatta bazen özgürlüklerini bile yitirmeden, koruyabilmişlerdi. Toplumun bu çeşitli bağımlı tabakaları arasında, bir tabakadan diğerine evlilikler yasaktı. Veya en azından şöyle söyleyebiliriz: daha alt düzeyde bir eşle aktedilecek tüm birleşmelerin hukuksal statüde yol açtığı düşüş, tabakalararası evliliklere de çok katı engeller getirmekteydi.

Belki de bir başka açıdan Alman evrimi özgünlüğünü son çözümlemede zaman içinde geri kalmışlığına borçluydu. Birçok kategori içinde düzenlenen, bölünmez nitelikteki köylü işletmeleriyle, insanların statülerini sınıflandırmaya çabaladığı dosya çekmeceleriyle. Alman senyörlüğü 1200'lere doğru genel olarak aynı dönemdeki Fransız senyörlüğünden çok daha fazla Karolenj tipine yakın bir konumda bulunmaktaydı. Fakat o da, gelecekteki iki yüzyıl boyunca Karolenj tipinden oldukça uzaklaşacaktır. Özellikle ırsi bağımlıların ortak bir hukuki statüde birleşmeleri 13. yüzyılın sonunda hızlanmıştır. Sonuç olarak, Fransa'dan iki veya üç yüzyıl sonra, Almanya'da da kölelik kokan bir terminoloji kullanılmaya başlanmıştır. «Ait olan adam», «Birine özgü adam» nitelemesi *(homo proprius, eigen)* başlangıçta çiftlik uşağı olarak istihdam edilen ve efendi tarafından beslenen «özgür olmayan» bazı insanları ifade ederken; yavaş yavaş ırsi olarak efendiye bağlanan bütün köylüleri ifade eder hale gelmiştir. Daha sonra, bu deyime, bağın tamamen kişisel olduğunu ifade eden, bir başka kelimeyi daha ekleme adeti ortaya çıkmıştır. Fransız serfini ifade eden en yaygın ifadelerden biriyle ilginç bir paralellik gösteren ve artık Almanya'da giderek en fazla kullanılan kelime haline gelen bu deyim, «bedeniyle ait olan adam»dı *(eigen von dem lipe leibeigen)*. Doğaldır ki, incelenmesi hiç de feodal çağ içinde yer alamayacak olan bu gecikmiş *leibeigenschaft* ile 12. yüzyıl Fransız serfliği arasında, ortam ve dönem farklılıkları birçok benzemezliğe

yol açmaktadır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, bir kez daha Alman toplumunun hemen tüm feodal çağ boyunca ayırıcı özelliklerinden biri olan geri kalmışlığıyla karşılaşmış bulunmaktayız.

IV. İngiltere: Serfliğin Değişimleri

İngiltere'de de 11. yüzyılın ortasında, iki yüzyıl arayla, köylülerin durumu Karolenj döneminde ürün üzerinden pay ödeyen bağımlı köylülerin durumunu andırmaktaydı. Ama söylemek gerekir ki, Karolenj dünyasındaki kadar katı kalıplarıyla bir senyörlük örgütlenmesinin ortaya çıkmadığı bu dönem İngiltere'sinde, insanların içine girdikleri bağımlılık sistemi en azından Karolenj dönemindeki kadar karışıktı. Bu kaos'a alışık olmayan ve Fatih Guillaume tarafından yeni krallığın ölçülüp biçilmesi için görevlendirilen kıta yazıcı-rahipleri, İngiltere'nin bu durumunu düzene sokmak için çok uğraşmak zorunda kalmışlardır. Genel olarak Fransa'nın batısından ödünç alınan terminolojileri, İngiltere'deki olgulara pek de uymamaktaydı. Ama gene de bazı genel çizgiler ortaya çıkabilmiştir. Bir kere, İngiltere'de gerçek köleler *(theows)* vardı. Bunlardan bazıları, sınırları belirlenmiş tarlalara yerleştirilmişlerdi. Özgür sayılan ama, ödenti ve hizmetle yükümlü köylüler de vardı. Nihayet, bir koruyucuya tabi olan «emri altına giren»ler vardı. Ama bu senyör ile, eğer toprağını işledikleri bir başka senyör varsa, bu ikisinin aynı kimse olması şart değildi. Bazen bu kişisel bağlar, ast düzeydekinin isteğiyle bozulabilecek kadar gevşektiler. Bazen de tamamen tersine, bozulmaz ve irsi nitelikte olmaktaydılar. Nihayet —belirli bir adı olmayan—, gerçek köylü *alleu*'leri vardı. Bunların dışında, iki tane daha sınıfsal ayırım kıstası, yukarıdakilerle birarada bulunmaktaydı. Bunlardan biri, işletmelerin değişken büyüklüklerinden çıkan bir kıstas; diğeri ise, doğmakta olan senyörlüklerden şunun veya bunun yargı yetkisine girmekten ötürü ortaya çıkan kıstastı.

Norman istilası hemen hemen bütün senyörlüklerin sahiplerinin değişmesine yol açtıktan başka, bu sistemi önce alt üst etti, sonra da basitleştirdi. Hiç kuşkusuz eski durumun bazı kalıntıları yaşamaya devam ettiler. Özellikle, daha önce de gördüğümüz gibi, savaşçı köylülerin tamamen başka türden tabakalara alışık Norman hukukçularına sınıflandırmada büyük zorluklar çıkarttıkları kuzey İngiltere'de olduğu gibi. Ancak, ülkenin bütününde, Hastings'ten aşağı yukarı bir yüzyıl sonra, durum Fransa'dakine

çok yaklaşmıştı. Bir senyöre, ondan ev ve tarla alarak bağımlı olan doğrudan üreticilerin karşısında, bir «bağımlı adamlar» *(bondmen)*, «doğuştan adam»lar *(nativi, niefs)* sınıfının oluştuğu görüldü. Bunlar senyörün kişisel ve ırsi adamları olduklarından ötürü, «özgürlük»ten tamamen yoksun sayılmaktaydılar. Bunların üzerine binen ve amaçlarını daha önceden bildiğimiz yükümlülük ve yasaklar, hemen hemen değişmez nitelikteydiler. Tarikatlara girme ve dıştan evlenme yasakları, her ölümde en iyi menkul mala el konulması, *chevage* —fakat bu sonuncusu, benzerine Almanya'nın bazı yerlerinde rastlanan bir uygulamayla, normal olarak efendinin toprağının dışında yaşayanlardan alınmaktaydı— gibi. Bütün bunlara bir de eski gelenekleri koruyan çok ilginç bir yükü eklemek gerekmektedir. Bir eşine —daha önce de söyledik, aslında bütün dağınıklığına rağmen bu feodal toplumun tabanında derin bir birlik vardır— uzaktaki Katalonya'da rastlanan bu yük, özünde ahlâk kurallarına uymayan serf kızların senyöre bir ceza ödemelerine dayanmaktadır. Eskinin kölelerinden çok daha fazla sayıda olan bu «özgür olmayan»lar, ne yaşam tarzı olarak, ne de tabi oldukları yasalar olarak, onlara benzemektedirler. Bu konuda belirleyici bir nokta, Anglo-Soxon dönemindeki *theow* (köle)den farklı olarak, bu özgür-olmayanlardan birinin öldürülmesi halinde ailesinin de senyörle birlikte kan bedelinden pay almasıdır. Köleye tamamen yabancı olan soy dayanışması, yeni zamanların serfine hiç de böyle gözükmemekteydi.

Fakat Fransa'dan oldukça derin bir noktadaki ayrılık göze batmaktaydı. İngiliz senyörü kıtadaki komşusundan daha başarılı bir şekilde, serfini hatta basit doğrudan üreticilerini dahi toprağında tutabiliyordu. Bunun nedeni, bu olağanüstü birlik arzeden ülkede, kral otoritesinin kaçak «*nief*»leri izleyecek ve onları kim yanına aldıysa cezalandıracak kadar büyük olmasındandı. Aynı şekilde senyörlük içinde, efendinin uyruklarını elde tutmak için, önceleri hiç kuşkusuz Anglo-Saxon geleneğinde olan ama iyi bir denetim mekanizmasına ihtiyaç duyan ilk Norman krallarının, geliştirdikleri ve düzenledikleri bir kuruma sahip olmaları, İngiltere ile Fransa arasındaki farklılaşma noktasının oluşmasına etki ediyordu. Bu özel örgütlenmeye «*frankpledge*» adı verilmekteydi. Özgür insanların birbirlerine karşılıklı kefaleti olarak çevirebileceğimiz bu kurum, bağımlı köylülerin kaçmasını engelleyici yönde işlemekteydi. Diğer yandan, otorite sahiplerinin baskılarına karşı geniş bir dayanışma ağı da oluşturmaktaydı. Bu ama-

cın uzantısı olarak, hemen bütün İngiliz kırsal halkı, onlu gruplar halinde ayrılmışlardır. Her «onluk» içlerinden birinin mahkeme önünde yargılanması halinde toptan sorumlu olmaktaydı. Belirli süreler içinde bu «onluk»ların başkanları suçluları veya sanıkları, kamu makamlarının temsilcilerine teslim etmek zorundaydılar. Kamu makamları da böylece gerdikleri ağdan herhangi bir kimsenin kurtulmamasına dikkat ediyorlardı. Başlangıçta bütün özgür insanlar bu sistemin içine sokulmak istenmişti. Doğal olarak özgür olmalarına rağmen, yüksek sınıf mensupları, şeflerinin kendilerinden bizzat sorumlu oldukları senyörlerinin yanında yaşayan hizmetkâr veya silah adamları ve nihayet rahipler, bu sistemin dışında tutulmuşlardı. Sonra çok hızlı olarak bir değişme gözlenmeye başladı. Artık, «*frankpledge*»lere sadece senyörlük bağımlıları tabi kılındılar. Yani, senyörlüklerde yaşayan herkes, statü farklılıklarına bakılmaksızın bu kurumun kapsamı içine alındılar. Bu dönüşüm sonucu, sistemin adı bile gerçeği yansıtmaktan uzak kaldı. Çünkü artık kurum kapsamına girenlerin büyük çoğunluğu özgür sayılmayan insanlardan meydana gelmekteydi. Bu durum, daha önce sık sık karşılaştığımız hem paradoksal hem de ders yüklü değişimlerin iyi kanıtlarından biridir. Diğer yandan, çok az sayıda merkez memurunun altından kalkmasının olanaksız olduğu, yukarıda andığımız «onluk»lara ilişkin yargı yetkisi, giderek senyörlüklere —hiç değilse içlerinden bazılarına— devredilmeğe başlandı. Bu yetki onların ellerinde, mükemmel bir baskı aracına dönüşecektir.

Ancak, senyörlüklere çok güçlü bir yapılanma olanağı sağlayan Norman fethi, aynı zamanda olağanüstü araçlarla donatılmış bir krallığın da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu iki güç arasında aktedilen bir cins sınır antlaşması, Orta Çağ İngiltere'sinde kişisel statülerin ve özgürlüklerin maruz kaldığı son değişimi açıklamaktadır. 12. yüzyılın ortasından itibaren, önce Norman sonra da Anjou'lu hanedanların eylemiyle, krallık yargı güçleri olağanüstü bir gelişme göstermişlerdi. Bu nadir ve erken gelişmenin bir bedeli olmak zorundaydı. Nitekim, daha yavaş bir gelişme gösteren Fransa gibi, devletlerin aşmakta pek güçlük çekmeyecekleri bir engeli, baştan koyan ve buna saygılı olmak zorunda kalan Plantagenêt hanedanının yargıçları, bir süre tereddüt geçirdikten sonra, «*manoir*» lordu ile «adamları» arasına girmekten vazgeçmişlerdi. Bunun anlamı, «*manoir*»a bağımlı olan bu adamların kral mahkemelerine ulaşmalarının tam anlamıyla engellenmesi değildi. Belirtilmek istenen, senyör ve adamları arasındaki ilişkilerle ilgili dava-

ların sadece onun mahkemesinde görülebileceğiydi. Ama böylesine tanımlanan dava nedenleri, bu mütevazi insanların en önemli çıkarlarına ilişkin olanlarıydı. Yani; yüklerin ağırlığı, işlenen toprak parçasının tasarruf ve intikali gibi. Diğer yandan, bu durumun ilgilendirdiği insan sayısı da çok fazlaydı. Çünkü, *bondmen*'le birlikte, Fransız terminolojisinden alınan bir terimle «*vilain*» olarak adlandırılan, senyörün kişisine bağlı olmayan doğrudan üreticiler de, senyör yargısına bırakılmışlardı. Böylece, herkesin görebileceği büyüklükte yeni bir uçurum daha İngiliz toplumu içinde açılmış bulunmaktaydı. Bir yanda kralın gerçek uyrukları ve onların üzerinde koruyucu bir kanat gibi gerilen kral adaleti; diğer yanda, senyörlerin keyfine yarı yarıya terkedilmiş köylü kitlesi bulunmaktaydı.

Oysa, özgür olmanın herşeyden önce kamu yargısına başvurabilme hakkına sahip olmak olduğu fikri henüz tamamen unutulmamıştı. Çünkü, eski anlayışa göre, sadece köle efendisi tarafından cezalandırılabilen bir toplumsal kategoriydi. Bu durumda hukukçular, konuları o kendine özgü ifade etme tarzı içinde, *vilain* senyörüne karşı ama sadece ona karşı —çünkü üçüncü şahıslara karşı olağan mahkemelere başvurulmasını engelleyen birşey yoktur— özgür değildir, diyeceklerdir. Ancak, kamu oyu ve hatta kral yasaması bu konuda çok daha kaba çizgilerle ve çok daha basit bir yaklaşım içindeydiler. Eskiden Fransa'da birbirlerinin tersi olan *vilain* ve serf kelimeleri, 13. yüzyıldan itibaren İngiltere'de eşanlamlı hale gelmişlerdir. Bu çok ciddi bir özdeşleşmeydi, çünkü sadece dildeki bir değişme ile sınırlı kalmıyordu. Bu iki kelime arasındaki anlam yakınlaşması aslında, ortaklaşa yaşantının canlı göstergelerini yansıtıyordu. Bundan sonra «*vilain*»lik de artık irsi hale gelmiş, ama bu statüdeki insanlar kendilerini hiç olmazsa çalışma hayatı dışında, *bondmen* kökenlilerden üstün görmeye devam etmişlerdi. Oysa, sayıları Fransız serflerinden çok daha az olan bu *bondmen*'lerin köylü topluluğu içinde işgal ettiği düşük orana rağmen, giderek —heryerde hazır ve nazır olan *manoir* mahkemelerinin yardımlarıyla— yeni serf sınıfının tüm üyeleri eskiden sadece «bağlı adam»lar üzerine çöken yüklerle donatılmışlardır.

Ancak, *vilain*'i senyörüyle olan ilişkilerinden ötürü, sadece onun tarafından yargılanabilen bir kimse olarak tanımlamak; sonra da —zamanla, toprak cinsinden servetin hareketli nitelikte olmasından ötürü insanın statüyle toprağın statüsü birbirleriyle çakışmaktan gittikçe uzaklaşıyorlardı— bir toprağı *vilain* olarak işlemenin, bu

tasarrufun niteliğinden ötürü onun kral mahkemesine başvurmasını engellediğini söylemek, hiç kuşkusuz bir insan sınıfının veya bir gayrimenkul kategorisinin özelliklerini sıralamak olurdu. Ama, bunların statü sınırlarını saptamak olmazdı. Çünkü, insanlardan ve topraklardan hangilerinin kral mahkemelerinin yargı yetkisine girmediğini belirleyen ve böylece, hangilerinin de girdiğini açığa çıkaran bir başka araca ihtiyaç vardı. Bir senyörü olan herkesi veya böylesine bir bağımlılık altına girmiş bütün toprakları, bu cinsten aşağılayıcı bir başlık altında biraraya getirmeyi kimse düşünemezdi. Bu katerogiden şövalye fieflerini de çıkartmak yeterli olmazdı. Bir *manoir* içinde toprak işleyenler arasında oldukça yüksek derecelerden birçok insan bulunmaktaydı. Hatta, bunların arasında özgürlükleri çok eskiden beri ve çok sağlam bir şekilde kanıtlanmış ve bir serf kitlesi ile karıştırılmaları mümkün olmayan köylüler de vardı. Bu durumda, yasama gücü kamu bilincinde derinlemesine yer etmiş fikir veya önyargıların mirasına başvurmak zorunda kalmıştır. Köle tüm çalışmasının ürününü efendisine vermek zorundaydı. Buna bağlı olarak, zamanının çoğunu bir senyöre borçlu olmanın özgürlüğü önemli ölçüde zedelediği düşünüldü. Özellikle de senyör tarafından istenen hizmetler, aşağılık oldukları düşünülen el işleri idiyse, bu cinsten yükümlülükler bütün Avrupa'da hiç istisnasız «serfliğe ilişkin» olarak adlandırılmaktaydılar. Böylece toprağı *vilain* statüsünde işlemek, senyöre karşı ağır tarımsal angaryalarla yükümlü olmak demekti —o kadar ağır ki, bazen keyfi bile olabiliyorlardı—. Ama, *vilain*'in bir farkı, diğerlerine nazaran daha şerefli sayılan angaryalara tabi olmasıydı. Özel durumlara bakılırsa, bu farklılaşma büyük keyfilik göstermektedir. Bzı öyle bölgeler vardır ki, *vilain*'ler sadece tarımsal angaryalara koşuluyorlardı. Ama bütün bunların hiçbir önemi artık yoktu, çünkü ayırım ilkesi nihayet bulunmuştu.

Plantagenêt hanedanının kanun adamlarının karşısına çıkan somut sorun, erken gelişmiş bir kral yargılaması ile güçlü bir toprak aristokrasisi arasında bu tamamen İngiltere'ye özgü çatışmadan kaynaklanmaktaydı. Aynı şekilde, bu sorunu çözmeye olanak veren sınıf farklılaştırması, çağımıza kadar uzanan sonuçları açısından özellikle önemli olmuştur. Buna karşılık, yeni bir serflik anlayışını oluşturmak için hukukçuların başvurdukları temel kaynak, feodal Avrupa'nın ortak kavram çerçevesine aitti. *Vilain*'in özgür olsa bile senyöründen başka bir yargıcı olamıyacağı, Saint Louis'nin yakın çevresinden bir hukukçunun savunduğunun aynı

idi. Ayrıca, biliyoruz ki, özgürlük —kamu yargısı denklemi Almanya'da ne büyük bir canlılık göstermiştir. Bir başka açıdan, bazı aşağı görülen veya çok ağır olan yükümlülüklere maruz kalanların gerçek statüleri ne olursa olsun hemen serf sayılmaları, yasalara aykırı olmakla birlikte, kral mahkemelerinin tüm ters yöndeki çabalarına rağmen 1200'lerde bazı İle de France köylülerinin ayaklanmalarına yol açacak kadar yaygın bir uygulamaydı (237). Fakat, Fransız devletinin yavaş ama emin ve senyörler için tuzaklarla dolu evrimi, İngiltere'deki kadar net bir çizgiyle birbirlerinden farklılaşan kral yargı yetkileriyle, senyör yargı yetkileri ayırımının oluşmasına olanak vermedi. Şerefsiz sayılan tarımsal işlere gelince, bunlar Fransa'da soyluların yetkilerinin azaltılabilmesinde bir rol oynadılarsa da, serfliği belirleyen eski kıstasların yerine geçmeyi başaramadılar. Çünkü, hiçbir şey yeni bir statü sınıflandırmasına ihtiyaç doğurmuyordu. Böylece, İngiliz örneği az rastlanır bir berraklıkla birçok bakımdan benzersiz bir uygarlıkta, bazı fikir güçlerinin belli bir ortamın etkisiyle billurlaşmalarıyla tamamen özgün bir hukuk sistemine nasıl ulaşılabildiğini ortaya koymaktadır. Üstelik feodal Avrupa'nın diğer bölgelerinde geçerli koşullar böylesine bir oluşumu sürekli olarak embriyon halinde bırakırken. Bu nedenle de, İngiliz deneyimi gerçek bir yöntem dersi değerine ulaşmaktadır.

(237) Pierre de Fontaines, *Le Conseil de Pierre de Fontaines*, éd. A.—J. Marnier, XXI., 8, s. 225 — Marc Bloch, *Les Tramsformations du Servage, in* «Mélanges d'Histoire du Moyen Age offerts à M. F. Lot», 1925 s. 55 vd.

AYIRIM 3

SENYÖRLÜK REJİMİNİN YENİ BİÇİMLERİNE DOĞRU

I. Yükümlülüklerin Sabitleşmesi

12. yüzyıldan itibaren bağımlı ile senyör arasında meydana gelmeye başlayan derin değişmeler, bu tarihten sonra birçok yüzyıla yayılacak olan büyük bir kabuk değiştirmenin işaretiydiler. Burada senyörlük kurumunun feodalitenin çerçevesinden nasıl dışarı çıktığını belirlemek yeterli olacaktır.

Uygulamada kullanılmaz olmaktan başka, giderek daha da anlaşılmaz hale gelen Karolenj dönemine ait köylü yükümlülüklerine ilişkin kayıtlar *(oensier)*, artık kimsenin yararlanmadığı belgeler haline gelmişlerdi. En büyük ve en az kötü yönetilen senyörlüklerde bile, tamamen sözel geleneklerden başka herhangi bir kural tanınmaz hale gelmişti. Gerçekte, hiçbir şey malların ve hakların anın koşullarına uyarlanmış bir düzenleme ile yazılı hale getirilmelerine engel değildi. Nitekim, Lorraine gibi, Karolenj geleneğinin dikkat çekici bir canlılıkla ayakta kaldığı bazı bölgelerdeki bazı kiliseler böyle yapmışlardır. Bu yazılı envanterlerin ortaya çıkardığı alışkanlık da hiçbir zaman kaybolmamıştı. Ama erkenden dikkatler başka bir cinsten kayıt sistemine yönelmiştir. Bu sistemde, toprağın tanımı ve tasviri tamamen ihmal edilerek, senyörlüğün herşeyden çok bir komuta grubuna dönüştüğü bu çağda, insan ilişkilerinin durumunu ayrıntılarıyla saptamak, ihtiyaçlara çok daha uygun görünüyordu. İlke olarak efendi tarafından yürürlüğe sokulan bu bir cins küçük yerel anayasalar, çoğunlukla senyörlük uyruklarının önceden sağlanan katılımlarıyla meydana geliyorlardı. Bu anlaşma metni, sadece eski uygulamayı

saptamakla kalmayıp, onu bazı noktalarda değiştiriyor olmasından ötürü, özellikle gerekli görülüyordu. Örneğin daha 967'de Metz'deki Saint-Arnoul manastırı başrahibinin Mouville-sur-Nied köylülerinin yüklerini hafiflettiği sözleşmede olduğu gibi. Veyahut da ters bir yönde, 1100'lere doğru Burgonyadaki Bèze manastırı rahiplerinin, yanan bir köyün yeniden inşaına izin vermeden önce, köy sakinlerine çok ağır koşullar kabul ettirdikleri «antlaşma» (pacte)'da olduğu gibi (238). Fakat, 12. yüzyılın başlarına kadar bu cinsten belgeler nadir olarak kalmaya devam etmişlerdir.

Bu tarihten itibaren, önceki oluşumun tersine, çeşitli etkenler bu cinsten belgelerin artışına katkıda bulunmuşlardır. Senyörlük çevrelerinde yeni belirlenmeye başlayan bir hukuksal netlik arzusu, yazılı metinlerin zaferini sağlamaktadır. Eğitimde meydana gelen gelişmeler sonucu, toplumun en mütevazi katmanları dahi yazılı metinlere büyük değer atfetmeye başlamışlardır. Aslında, ezici bir çoğunlukla bunları okuma olanağından mahrumdular. Fakat eğer bu kadar çok sayıda kırsal topluluk yazılı sözleşme talep edip, bunları elde edince de büyük bir kıskançlıkla muhafaza ettilerse; bunun başlıca nedeni, hemen yakınlarında bu metinleri onlara yorumlamaya hazır adamların -yazıcı rahip, tüccar, hukukçu- bulunmasıydı.

Toplumsal yaşamda meydana gelen değişmeler, özellikle yükümlülüklerin sabitleştirilip, miktarının azaltılması yönünde çalışmaktaydılar. Toprağının üzerine öncü üreticiler davet etmek isteyen herkes, daha uygun koşullar önermek zorundaydı. Bu cins maceralara girişebilen köylülerin razı oldukları en az taviz ise, her tür keyfiliğin baştan önlenmesiydi. Daha sonra böylece ortaya çıkan örnekler, civarda eskiden beri varolan köylerin efendilerini de benzeri şekilde davranmaya zorlamaya başlamıştır. Çünkü eğer bu senyörler eskiden beri bildikleri yolda devam ederlerse, kendilerine bağımlı köylülerin daha hafif yükümlülüklerin geçerli topraklara kaçabileceklerini artık biliyorlardı. Hiç kuşkusuz, eğer iki örfi «anayasa» birçok sonraki metne modellik ettilerse —biri Beaumont-en-Argonne ve diğeri Lorris sözleşmeleri. Bunların her ikisi de Orléans ormanı yakınında olup, birincisi yeni açılan bir köy halkıyla yapılan bir sözleşmeyken, ikincisi bunun tamamen tersine son derece eski bir yerleşme yerinin halkının elde ettiği sözleş-

(238) Perrin, *op. cit.*, s. 225 vd., *Chronique de l'Abbaye de Saint-Bénigne...*, éd. E. Bougaud ve J. Garnier, s. 396 97 (1088-1119).

me idi— bunun nedeni, her iki sözleşmenin de büyük orman kitlelerinin yarı başında doğmaları ve ilk okumadan itibaren toprak açıcıların *(essarteurs)* damgasını taşımalarıdır. Lorraine'de *villeneuve* (yeni kent, yeni köy) kelimesinin bin yıllık olsa bile, sözleşme elde eden bütün yerleşme yerlerini ifade eder hale gelmesi, daha az açıklayıcı değildir. Kentsel grupların da eylemleri aynı yönde gelişmektedir. Senyörlük rejimine köylüler kadar bağlanmış olan bu kent halklarının çoğu, 11. yüzyılın sonundan itibaren parşömen üzerine dökülmüş birçok ciddi avantajı kazanmayı başarabilmişlerdi. Onların zaferlerinin öyküleri köylü kitlelerini cesaretlendiriyordu ve ayrıcalıklı hale gelmiş olan kentlerin köylüler üzerinde etkisini heran gösteren veya gösterebileck olan cazibesi, efendileri kara kara düşündürüyordu. Nihayet, ticaretin hızlanması ve yaygınlaşması, sadece senyörlerin yüklerin dağıtımında bazı değişiklikler yapmaya doğru yönelmelerine yol açmıyor; ama aynı zamanda basit köylülerin keselerine dahi birkaç kuruş aktararak bunların önüne yeni olanaklar seriyordu. Eskiye nazaran daha az fakir, bunun sonucu olarak daha az güçsüz ve çaresiz olan bu insanlar artık, onlara hiçbir zaman verilmemiş şeyleri satın alabilirler veya büyük mücadelelere rağmen bazı şeyleri ele geçirebilir hale gelmişlerdi. Çünkü, senyörün onların önüne attığı bir takım kırıntılar bedavaydı ve senyörün cömertliği sayılıyordu. Böylece, dağlar ve vadiler boyunca bu küçük köy yasaları büyük bir hızla çoğaldılar. Fransa'da bunlara «örf sözleşmesi» *(charte de coutume)* veya «azat sözleşmesi» *(charte de franchise)* adı verilmekteydi. Bazen bu iki kelime birarada kullanılıyordu *(charte de coutume et de franchise)*. İkinci kelime mutlaka serfliğin kaldırıldığı anlamına gelmemekle birlikte, gelenekten gelen yüklerin azaltıldığını işaret ediyordu.

Örf sözleşmeleri, feodal çağların son zamanlarında ve onu izleyen dönemde bütün Avrupa'da çok genel bir kurum oldu. Bu sözleşmelerin sayısız örneklerine bütün Fransa krallığında, Almanya'nın batısında, Arles krallığında Ren Almanya'sında, hemen hemen İtalya'nın tümünde, İtalya Norman krallığında ve nihayet İberik yarımadasının hemen her yerinde rastlanmıştır. Ancak, İspanyol *poblacione* veya *fuero*'ları ile İtalyan *statuto*'ları Fransız sözleşmelerinden *(charte)* sadece ad bakımından farklılaşmakla kalmıyorlar, ayrıca Fransadakiler ile aynı gelişimi de göstermiyorlardı. Aynı şekilde, ülkelere veya bölgelere göre bu sözleşmelerin yoğunluğu açısından büyük farklılaşmalar ortaya çıkmaktaydı. Çünkü, bazı ülke ve bölgelerde, bu hareket çok daha geç tarihler-

de başlamıştı. Araplardan geri alınan toprakları yeniden iskân etmek isteyen hıristiyanların Ispanyadaki çabalarının sonucu, en eski *poblacione*'nin kökü 10. yüzyıla kadar geri gidebilmektedir. Orta Ren bölgesinde ise, ilk köy sözleşmeleri, daha batılarından alınan örneklere göre oluşturulmuş olarak, 1300 yılları civarında ortaya çıkmaktadırlar.

Ancak bu farklılaşmalar birbirine nazaran ne kadar büyük bir açılıma sahipmiş gibi gözükseler de, bu sorunlar köylü «azatları» konusundaki haritada beyaz olarak kalan iki muazzam blokunkilere nazaran hiç derecesindedirler. Bu bloklardan biri Ingiltere, diğeri ise Ren ötesi Almanya'ydı. Aslında her iki bölgede de birçok cemaat efendilerinden birer sözleşme elde etmişlerdi. Ama bunlar adeta tamamen kentsel cemaatlerdi. Hiç kuşkusuz, Orta Çağda hemen bütün kentlerde, büyük ticaret metropolleri hariç, kırsal yaşama ilişkin birçok özellik devam etmişti. Birçok Orta Çağ kentinde halk, otlak alanlarına sahip olmanın ötesinde, kentin içinde tarlalara sahiptiler. En mütevazi kent sakinleri ise, kendi tarlalarını kendileri işlemekteydiler. İşte sözleşme yoluyla ayrıcalıklı hale gelen Alman ve İngiliz yerleşme yerlerinin çoğu birer kent olmaktan çok büyücek köylerdi *(bourg)*. Ancak, bu ülkelerde bu gibi yerlere ayrıcalık tanınmasında temel etken, buralarda bir pazarın, tüccarların ve zenaatkârların bulunmasıydı. Oysa, Avrupa'nın diğer bölgelerinde bu özgürleşme hareketi bu unsurları içermeyen köylere kadar uzanmıştı.

İngiltere'nin kırsal örf sözleşmelerine tanık olmaması, tamamen senyörün keyifliği yönünde bir evrim gösteren *manoir* örgütlenmesinin güçlü çerçevesiyle, açıklanabilir gibi gözükmektedir. Lordlar, kendilerine yazılı bellek oluştursun diye eski kayıtları ve kendi mahkemelerinin ilamlarını kullanıyorlardı. Serf tarlalarının tasarrufunu tamamen süreli hale getirebilecek olan değişken bir örf mekanizmasını düzenleyip sabitleştirerek yazılı hale getirme ihtiyacını duymaları için hiçbir nedenleri yoktu. Diğer yandan, Adadaki yeni tarla açma faaliyetinin çok daha az yoğun olduğu düşünülünce, senyörlerin zaten serflerini topraklarında tutmak için sahip oldukları etkin araçlara bir de Kıtada birçok değişikliğe neden olan yukarıdaki etkenin yokluğu veya eksikliği eklenince, İngiliz senyörlerinin neden taviz vermek zorunda kalmadıkları kolaylıkla anlaşılır.

Oysa, Almanya'da bunlara benzer herhangi bir gelişme görülmüyordu. Ama, buna karşılık örf sözleşmeleri orada da istisnai

bir olgu düzeyinde kaldılar. Aynı şekilde, bu ülkede yükümlülüklerin sabitleştirilmesinde bir başka yöntem yeğlendiğinden, örf sözleşmeleri Almanya'da da istisnai bir olay olarak ortaya çıktılar. *Weistun* adı verilen ve Ch. - Edmond Perrin'in dahiyane bir şekilde «haklar orantısı» olarak çevrilmesini önerdiği bu kurum örf sözleşmelerinin gelişmesini engellemişti. Alman senyörlüklerinde, bağımlıları düzenli toplantılarla biraraya getirme adeti, Karolenj kamu mahkemelerinin mirasçısı olarak korunmuş olduğundan, bu toplantılar fırsat bilinerek, bağımlı halka uymak zorunda oldukları geleneksel kuralların okunması ve böylece onların da okunma sırasında hazır bulunduklarından ötürü, bunları kabul etmiş sayılmaları düşünüldü. Örfün bir cins soruşturulması anlamına gelen ve sürekli olarak yenileme olanağı tanıyan bu uygulama, ilke olarak eskiden senyörlük kâtiplerinin örfleri dinleyip sonuçların kayıt altına alma adetlerine çok benzemekteydi. Almanya'da bu usulle düzenlenen metinlere senyörler kendilerince uygun gördükleri bazı tamamlayıcı hükümleri eklemekten geri kalmıyorlardı. «Haklar orantısı» uygulamasının egemen olduğu bölge Almanya'nın Ren ötesi topraklarıydı. «Ren'in sol kıyısında, Fransızca konuşulan topraklara kadar uzanan geniş bölge ise, «haklar orantısı» ile örf sözleşmelerinin yan yana yaşadıkları bir geniş alan manzarasındaydı. Genelde örf sözleşmelerinden daha ayrıntılı olan «haklar orantısı» sistemi, buna karşılık değişikliklere çok daha fazla açıktı ve ayrıca her türden değiştirmeyi yapmak daha kolaydı. Fakat, temel sonuçlar her iki sistemde de aynı olmaktaydı. Hemen her yerde *weistum* veya sözleşmeden yoksun, çok sayıda köy vardıysa da, her iki düzenleme türü, varoldukları yerlerde, hayatı olduğu konumda dondurma yeteneğine sahip değillerdiyse de, Avrupa senyörlük tarihinde efendiyle bağımlıları arasında bütün bunlara rağmen yeni bir dönem açılabilmiştir. «Eğer yazılı değilse hiçbir ödenti toplanamaz» Bir Roussillon sözleşmesinden alınan bu cümle, ilk feodal çağdan aynı derecede uzaklaşmış bir hukuk zihniyet ve yapısının programı gibiydi (239).

II. İnsan İlişkilerindeki Değişim

Senyörlüğün içindeki yaşam tarzı daha az hareketli bir görüntü kazanırken, bu yaşamın bizzat kendisi hemen hemen her alan-

(239) Charte de Codalet en Confient, 1142, *in* B. Alart, *Privilèges et Titres Relatifs aux Franchises... de Roussillon*, c. I., s. 40.

da değişmekteydi. Angaryalarda genel bir azalma; bunların bazen ayni bazen de nakdi ödentilere dönüştürülmesi; yükümlülüklere ilişkin olarak belirsiz ve keyfi olanlarının kaldırılması veya azaltılması. Bu cins olaylar artık bütün sözleşmelerin her sahifesinde yer almaktaydılar. Fransa'da eskiden özellikle «keyfi» olan *taille*, artık geniş bir şekilde «*abonnée*», yani tutar ve süre olarak değişmeyen bir vergi haline dönüşmüştü. Aynı şekilde, senyörün köyde ikâmeti sırasında ona yapılmak zorunda olunan ikramlar arızi bir vergiye dönüştürüldü. Bölgesel veya yerel düzeyde meydana gelen çok sayıda değişimin etkileriyle, eski senyörlük bağımlısı, vergi yükü yıldan yıla çok küçük değişmeler gösteren bir mükellef haline dönüşmekteydi.

Diğer yandan, insanın insana bağımlılığının en saf ifadesini bulduğu tabiyet biçimi de bazı yerlerde tamamen ortadan kalkıyor, bazı yerlerde de şekil değiştiriyor ve hafifliyordu. Bazen köylerin bütününe dahi uygulanan sürekli azatlamalar, 13. yüzyıldan itibaren Fransız ve İtalyan serflerinin sayısının önemli ölçüde azalmasına neden oldular. Diğer bazı gruplar ise, sadece kuralların uygulanmaması nedeniyle özgürlüklerine kavuştular. Bundan da fazlası oldu. Fransa'da serfliğin hâlâ sürdüğü yerlerde, bunun hızlı bir şekilde eski «bedenen biat»ten uzaklaştığı görüldü. Artık serflik kişisel bir bağımlılık türü olmaktan çok, adeta sarı bir şekilde topraktan insana geçen bir sınıfsal düşüklük olarak görülüyordu. Bu gelişmelerden sonra, işleyeni serf, terkedeni azad eden «serf işletmeler» ortaya çıktı. Özel yükümlülükler ağı bile birçok bölgede dağılmak zorunda kaldı. Yeni kıstaslar ortaya çıktı. Eskiden birçok doğrudan üretici keyfi *taille* uygulamasına maruz kalmışlardı, serf olarak kalan serfler bunların değişmez tutar ve süreli vergiler haline getirilmelerini sağladılar. Artık senyörün keyfi istediği zaman herhangi bir ödenti veya hizmette bulunmak serfliğin özelliklerinden biri olmaktan çıkmıştı. Bunlar hemen evrensellik kazanan yeniliklerdi. Bu çok çarpıcı özgünlüklerin ortaya çıkmış olmalarına rağmen İngiliz *vilain*'liği hâlâ gayrimenkule bağlanmış yüklerin belirsizliğiyle tanımlanan bir statüden başka birşeye sahip değildi. Eskiden *bondmen*'den başka özgür olmayan kimsenin olmadığı devirlerde «insani bağ» bir serflik belirtisi sayılmaktaydı. Daha sonra, bağımlı toprağı işlemesinden ötürü «*vilain*»de bu lekeyle damgalandı. Ve en saf haliyle «*vilain*» sabit olmayan hizmetlerle yükümlü olan bağımlı türüydü. *Vilain* «gece yatarken ertesi sabah ne yapacağını bilmezdi». Almanya'da «bedenen ait olan»-lar grubunun çok sonradan bir sınıf olarak düşünülür hale

gelmesi nedeniyle, serflerin özgürleşmesi yönündeki evrim çok yavaş oldu, ama sonunda aşağı yukarı Fransadaki yön doğrultusunda sonuca ulaştı.

Senyörlüğün bizzat kendinin feodal saydığımız kurumlar arasında yeri yoktur. Sadece feodal kurumlarla, daha sonraki dönemlerde güçlü bir devletle olduğu gibi, birlikte yaşamaktan başka birşey yapmamıştır. Üstelik daha sonra birarada yaşadığı devlet düzeni, feodal toplumun aksine, yanaşma ilişkilerinin çok seyrek ve daha dengesiz olduğu, para dolaşımının ise kıyaslanamayacak kadar geniş olduğu bir dönemdir. Ancak 9. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan yaşam koşullarına, bu antik oluşum uyum göstermiş, sadece alanını nüfusun büyük bir bölümü üzerine yaymakla kalmamış, kendi iç yapısını da olağanüstü bir şekilde güçlendirmiştir. Soy kurumunun başına gelenlerde olduğu gibi, senyörlük de ortamın etkisini derinlemesine hissetmektedir. Vassalitenin doğup yaşadığı çağların senyörlüğü herşeyden önce, bir bağımlılar topluluğu olmuştur. Bu insanlar, şef tarafından önce korunmuş, sonra emir altına alınmış, nihayet kanları emilmiştir. Bu insanların çoğu ırsi bir şekilde ama toprak veya konut mülkiyetinden bağımsız şekilde, ona kişisel olarak bağlanmışlardır. Feodalitenin gerçekten belirleyici ilişkileri güçlerini kaybetmeye yüz tuttuklarında senyörlük yaşamaya devam etmiştir. Fakat bu artık daha farklı bir nitelikte, daha toprağa dönük ve daha ekonomik bir tarzda olmuştur. Böylece, toplumsal bir örgütlenme tipi insan ilişkilerinde kendine özgü bir vurguya sahip olsa bile, sadece yeni oluşumlarla kendini belirtmemekte, ama aynı zamanda prizmadan geçen ışık gibi, geçmişten aldıkları ile geleceği renklendirmektedir.

İKİNCİ CİLT

SINIFLAR VE İNSANLARIN YÖNETİMİ

Okuyucuya Uyarı

İnsan tabakalarının yukarısından aşağısına doğru ipliklerini dokuyan bir tabiyet bağları ağı Avrupa feodalitesi uygarlığına en özgün damgasını vurmuştu. Hangi koşulların etkisiyle, nasıl ve hangi zihniyet ortamında, geçmişten miras alınan hangi kalıntıların yardımıyla, bu çok özel yapı doğabilmiş ve evrilebilmişti? Geçen ciltte gösterilmeye çabalanan bunlardı. Ancak, geleneksel olarak «feodal» sıfatının takıldığı toplumlarda bireysel kaderler asla sadece bu yakın tabiyet ilişkileri veya hemen insanların yanıbaşında duran komuta yetkisiyle düzenlenmemiştir. Bu toplumda insanlar aynı zamanda mesleki konumları, iktidarlarının veya prestijlerinin gücü gibi faktörlerle farklılaşan ve birbirlerinin üzerinde yer alan tabakalar içinde yer almaktaydılar. Diğer yandan, her türden sayılamayacak kadar çok şefin oluşturduğu toz tabakasına rağmen, her zman daha geniş bir alanda etkin ve daha farklı yapıda iktidarlar varolmaya devam etmişlerdi. İkinci feodal çağdan itibaren, hem sınıfların daha düzenli hale geldikleri hem de belli birkaç siyasal güç ve belli birkaç ülkü etrafında güçlerin toplandıkları görülmüştür. İşte şimdi dikkatlerimizi bu ciltte yöneltmek istediğimiz konu, toplumsal örgütlenmenin bu ikinci cephesidir. Ancak bunu yaptıktan sonra, kitabın ta başından beri ona egemen olan sorulara cevap arayabiliriz. Bu temel sorular ise bilindiği gibi, Batı evrimine özgü olsun veya olmasın, hangi temel çizgilerden ötürü şu birkaç yüzyıl, onu tarihin diğer dönemlerinden ayıran adı haketmiştir? Bu dönemden, sonraki dönemlere miras olarak ne kalmıştır?

AYIRIM 1

FİİLİ BİR SINIF OLARAK SOYLULAR

II. Eski Kan Aristokrasilerinin Yok Olması

İlk defa ona feodalite adını veren yazarlar için; onu ortadan kaldırmaya çalışan 1789 Fransız devrimcileri için, soyluluk kavramı feodalitenin ayrılmaz bir parçasıydı. Oysa bundan daha yanlış bir fikir çağrışımına rastlamak mümkün değildir. Ama en azından eğer tarih terminolojisine biraz dikkat etmek zahmetine katlanılırsa. Açıktır ki, feodal çağ toplumlarında eşitlikçilik adını verebileceğimiz herhangi bir oluşum ortaya çıkmamıştır. Fakat her egemen sınıf aynı zamanda bir soylu sınıf değildir. Bir sınıfın bu adı hakedebilmesi için iki koşulu biraraya getirmesi gerekmektedir. Önce kendine özgü bir statüye sahip olmak. Bu statü onun iddia ettiği üstünlüğünü teyid edip somutlaştırmalıdır. İkinci olarak, bu statünün kan bağı yoluyla devam etmesi gerekmektedir —Ancak bazı yeni ailelerin az sayıda olmak koşuluyla, belli kurallar içinde bu sınıfa girebilmelerinin yolunu açık tutmak, bu kuralı zedelemez—. Diğer terimlerle ne fiili iktidar, ne de uygulamada son derece etkin ve servetlerin intikalinden başka babasının yerinden ötürü çocuğa da toplumda iyi bir yer sağlayan bir ırsilik, soyluluk için yeterli değillerdir. Bunlarla beraber, bu toplumsal avantajların ırsi özellikler olduğunun mevcut hukuk düzeni tarafından da kabul edilmiş olması gerekir. Acaba bugünkü kapitalist soyluluğun büyük burjualarından mı söz ediyoruz? Bizim demokrasimizde olduğu gibi, yasal ayrıcalıkların bulunmadığı yerlerde, onların anısı sınıf bilincini beslemektedir. Ataları veya en azından

babası soylu olmayan kimse soylu olamaz. Oysa, ancak bu anlamda meşru olan soyluluk, Batıda nisbeten geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Soyluluk kurumuna ait ilk oluşumlar 12. yüzyıldan önce belirmemiştir. Bu kurum ancak 13. yüzyılda, fief ve vassaliteninin gerileme sürecine girdiği zaman sabitleşmiştir. Birinci feodal çağ, hemen kendinden önceki dönem de dahil, soyluluğu tanımamıştır.

Bu özelliği nedeniyle birinci feodal çağ, uzaktan mirasçısı olduğu uygarlıklarla çelişiyordu. Roma imparatorluğunun son dönemlerinde büyük güç kazanan senatör sınıfı, ilk Merovenjler çağında, eskisinin hukuksal ayrıcalıklarının silinmiş olmasına rağmen, Frank krallarının Romalı uyruklarının hala aile köklerini kendilerine doğru uzatmak istedikleri bir konumdaydı. Birçok germen kabilesinde resmen «soylu» olarak nitelenen aileler vardı. Halk dilinde *edelinge* kelimesiyle ifade edilen bu statü latinceye *nobile* olarak aktarıldıktan başka, Burgonya Frankçasında uzun süre *adelenc* biçimiyle kullanıldı. Germen «soyluları» bu ünvana sahip olmaktan ötürü belirli avantajlardan, özellikle daha yüksek bir kan bedelinden yararlanıyorlardı. Bu sınıfın üyeleri, Anglo-Saxon belgelerinin dediği gibi, diğer insanlardan «daha pahalıya doğmuş»lardı. Belirtilerden anladığımıza göre, yerel şeflerin soyundan türeyen —Tacitus'un sözünü ettiği «ilçe prensleri»— bu insanların çoğu devletin monarşik biçime büründüğü yerlerde, başlangıçta aralarından çıkan bir kral hanedanının lehine olarak, bütün siyasal güçlerinden yavaş yavaş arındırılmışlardı. Ama gene de kutsal bir ırk olarak, başlangıçtaki prestijlerinden bazı çizgileri korumaya devam ediyorlardı.

Fakat bu sınıf farklılaşması barbar krallıkları döneminden sonra yaşayamadı. *Edelinge* soylarından çoğu erkenden kurudular. Ünvanlarının büyüklüğü bu sınıfı kan davalarının, hasetlerin ve savaşların boy hedefi haline getiriyordu. Saksonya bir yana bırakılırsa, istilalardan hemen sonra gelen dönemde sayıları çok azalmıştı. Örneğin 7. yüzyılda Bavyera'da bunlardan sadece 4 tane vardı. Franklarda ise, kanıtlayamadığımızdan ötürü tahmin etmek zorunda kaldığımıza göre, burada da bu kan aristokrasisi eski tarihlerde belli bir güçteyken, ilk yazılı kaynakların ortaya çıkmasından önce tamamen kaybolmuştu. Aynı şekilde, senatör sınıfı da dağınık ve kolay kırılabilir bir oligarşi meydana getirmekteydi. Üstelik gururlarını eski çağda kalmış ayrıcalıklarından ötürü ayakta tutabilen bu kastlar, kendilerini yeniden üretmekten de acizdiler. Yeni krallıklardaki, özgürler arasındaki eşitsizliğin ne-

deni ise tamamen başka bir türdendi. Bu neden daha önce rastlanmadık bir şekilde krala karşı kişisel hizmete dayandırılan zenginlik ve onun uzantısı olarak iktidardı. Bu iki unsurun da atadan oğula geçerek, ani yükselme veya çöküşlere karşı yolu kapatılmış oluyordu. Çok dikkat çekici bir şekilde, bu bağlamda İngiltere'de 9. ve 10. yüzyıllarda gösterilen bir kısıtlama ile, sadece kralın yakınları *aetheling* adını taşıma hakkına sahip olmuşlardı.

Diğer yandan birinci feodal çağda egemen olan ailelerin tarihçelerinde en çarpıcı özellik, bunların kısa sürede tükenmeleridir. Bizzat Orta Çağda üretilen masallar, günümüzde de dahiyane ama kolay çürütülebilir çabalara rağmen birçok soylu aileyi eskilerde izlemek mümkün olmamaktadır. Zaten bilinen soylu aileler de daha yakın tarihlerde ortaya çıkmışlardı. Örneğin Batı Fransa tarihinde önemli bir rol oynadıktan sonra 888'den 1032'ye kadar Burgonya dükalığı tacını taşıyan Welflerin bilinen en eski atası, Sofu Louis'nin kayınpederi olan bir Bavyeralı konttur. Toulouse kontlarının soyu Sofu Louis zamanında oluşmuştur. Önce Ivrée markisi sonra da İtalya kralı olan aile ise, Kel Charles'dan önce yoktu. Saksonya dükalığından Almanya krallığına terfi eden Liudofing'ler ancak Germanyalı Louis zamanında belirmişlerdi. Capet'lerden türeyen Bourbon'lar büyük bir olasılıkla Avrupa'nın en eski hanedanıdır. 866'da öldürülen ve Galya'nın büyüklerinden sayılan ilk ataları Güçlü Robert'e dair bugün ne biliyoruz? Sadece babasının adını ve belki de Sakson kanından olduğunu (240). Avrupa'nın kaderinin çizildiği şu 800 yılına birkez daha ulaştığımızda Avrupa'da tek yasanın karanlık olduğunu görmekteyiz. Bu karanlık çağda ayakta kalabilmiş, gerçekten eski aileler —kökü Romaya kadar dayanan— ilk Karolenjlerin bütün İmparatorluğun komuta yetkilerini teslim ettikleri Austrasia veya Ren ötesi çıkışlı ailelerle uzaktan yakından birleşerek yeni soylar oluşturmuşlardı. 11. yüzyılda Attonide hanedanı büyük alanlara, dağlara, ovalara sahipti. Bu sülalenin 950'de ölen Siegfried adlı ve Lucques kontluğunda önemli malları olan birinden türediğinden başka birşey bilinmemektedir. 10. yüzyılın ortasında ortaya aniden, Savabyalı Zahringen'ler, Avusturyanın gerçek kurucuları Barbenbergler, Amboise Sire'leri çıkmaktadır... Eğer bu dönemlerdeki, bir de küçük senyör sülalelelerini izlemeye kalksaydık, ipin ucunun hemen elimizden kaçtığını görürdük.

(240) Komünün J. Calmette tarafından en son sunumu *Annales du Midi*, 1928 içinde.

Bu durumdan sadece, kaynaklarımızın kötülüğünü ve yetersizliğini saptayarak sıyrılmak mümkün değildir. Eğer 9. ve 10. yüzyıla ait belgeler çok daha fazla sayıda olsalardı, en iyisinden bir iki sülale daha keşfederdik o kadar. Fakat, bu konuda şaşırtıcı olan yan, bu raslantısal belgelere ihtiyaç duymamızdır. Liudolfingien'lerin, Attonide'lerin, Amboise Sire'lerinin hepsinin ihtişamlı dönemlerinde, benzerlerinin de olduğu gibi kendi tarihçileri vardı. Ama nasıl oluyordu da bu tarihleri yazan rahipler, efendilerinin atalarına dair tek kelime etmiyorlardı? Gerçekte, yüzyıllar boyunca sözel bir gelenekle kuşaktan kuşağa aktarılan, İzlanda köylülerinin soy zincirleri, Orta Çağ baronlarınınkilerden çok daha iyi bilinmektedir. Öyle gözüküyor ki, bu baronlar soy zincirleriyle, ancak oldukça bize yakın tarihlerde ve sadece gerçekten yüksek mevkilere ulaştıklarında ilgilenmeye başlamışlardır. Bu yükselme döneminden önce, baronların soylarının hiç de parlak olmadığını düşünmemize olanak veren malzemelere sahibiz. Örneğin, ünlü Normandiyalı Bellême sülalesinin atası, Denizaşırı Louis'nin emrinde sıradan bir okçuydu (241). Diğer yandan, bu ilgisizliğin önemli bir nedeni de bu soyların, kökenleri çoğu zaman sorunlu olan —bu konuyu ileride göreceğiz— küçük senyörler grubu içinde yarı gizlenmiş olarak ortaya çıkmalarıdır. Ancak, görünüşte çok garip olan bu suskunluğun temel nedeni, güçlülerin kelimenin tam anlamıyla bir soylu sınıfı meydana getirememeleriydi. Aslında soyluluktan söz edilince, o dönem için kastedilen egemenliği ellerinde tutanların meydana getirdiği gruptu. Ancak, bunların sürekliliği ve birbirleriyle ilişkileri oluşmadığı için, bir soylu sınıfından söz etmek mümkün olmamaktadır.

II. Birinci Feodal Çağda «Soylu» Kelimesinin Çeşitli Anlamlarına Dair

Ancak, yukarıda söylediklerimiz, 9. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar «soylu» (latince *nobilis)* kelimesinin belgelerde sık sık karşımıza çıkmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat, bu kelime henüz oturmamıştır. Herhangi bir kesin hukuksal kavrama noktasının bulunmaması dışında, yalnızca hemen her keresinde değişen kıstaslara bağlı olarak bu durum ve bu duruma ilişkin kanı önceliği taşımaktadır. Hemen her zaman bu kelime, doğumdan gelen bir farklılığı ama aynı zamanda, servet üstünlüğünü de ifa-

(241) H. Prentout, *Les Origines de la Maison de Bellême, in* «Etudes sur quelques Points d'Histoire de Normandie», 1926.

de etmektedir. Paul Diacre, 8. yüzyılda Saint Benoit'nın *Kurallar*'ının bir bölümündeki kelimeleri açıklarken, ana metindeki anlamının açıkça ortada olmasına rağmen, kendi çağında kelimeye verilen ikili anlam yüzünden bocalamakta ve duraksama göstermektedir (242). Kelimenin kullanım alanının, feodal çağın başından itibaren çok kaypak olması kesin bir tanımlamaya olanak vermemekle birlikte, gene de bazı belli büyük yönelmelere sahipti ki, bunlarda meydana gelen değişmelerin incelenmesi derslerle doludur.

Topraklarını bir senyörden almak zorunda kalan bu kadar çok adamn olduğu o günlerde, bu bağımlılıktan kurtulabilmenin tek yolunun bir üstünlük simgesine sahip olmak olduğu ortaya çıkıyordu. Böylece, bir alleu sahibi olabilmenin bile —bir köylü mülkiyeti niteliğinde olanlar da dahil— bazen «soylu veya «*edel*» sıfatını taşımak için yeterli olmasına şaşmamak gerekir. Diğer yandan, metinlerde soylu sıfatıyla gözüken küçük *alleu* sahiplerinin, bu ünvanlarından hemen vazgeçip, bir senyörün bağımlı köylüsü veya serfi haline dönüşmeleri oldukça anlamlıdır. Eğer 11. yüzyılın sonundan itibaren aslında oldukça mütevazi kimseler olan bu «soylular»a artık hiç rastlanmıyorsa, bunun tek nedeni, sınıflararası düzeyde meydana gelen billurlaşmanın ve buna bağlı olarak soyluluk kavramının tamamen başka bir yere doğru yönelmesi değildir. Asıl neden, bu toplumsal kategorinin sürekli dışlanmalar ve başka bir sınıfa itmeler sonucu, Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde ortadan kalkmış olmasıdır.

Frank döneminde, sayılamayacak kadar çok köle özgürlüklerine kavuşmuşlardı. Doğal olarak bu yeni yetme özgürler, çok eskilerden beri kölelik lekesini taşımamış olan aileler tarafından kendileriyle eşit sayılmadılar. Azatlı eski bir köle veya onun nesebinden olan ama hâlâ azatlı statüsüne çok yakın görülenlere «serbest» adını veren Roma hukuku, saf özgürleri bunlardan ayırmak için *ingenuile* (özgür) kelimesini kullanıyordu. Ancak, Batı Roma'nın içine girdiği gerileme süreci içinde Latincede de meydana gelen yozlaşma sonucu, bu iki kelime eşanlamı hale gelmişlerdi. Bu durumda, soylu olmak soyunda herhangi bir leke bulunmamak anlamına geldi. «Soylu olmak, ataları arasmda köle olan herhangi birinin bulunmamasıdır». 11. yüzyılın başlarına doğru, izlerine birçok yerde rastlanan bir uygulamayı sistemleştiren bir

(242) *Bibliotheca Casinensis*, c. IV, s. 151.

İtalyan sözlüğü, soyluluğu böyle tanımlamaktaydı (243). Ancak, bu kullanım da toplumsal sınıflandırmalarda meydana gelen değişimler karşısında pek uzun ömürlü olamadı, çünkü daha önce de gördüğümüz gibi, azatlıların mirasçıları, basit serfler haline dönüşmekte gecikmemişlerdi.

Ancak, toplumun alt tabakalarında bile, toprak bakımından bir senyöre bağımlı olmakla birlikte, kişisel «özgürlük»lerini koruyabilen kimseler vardı. Bu çok nadir hale gelmiş özelliğe sahip olanlar kaçınılmaz olarak, özel bir şeref duygusu taşımaktaydılar, Çağın zihniyeti de bu duyguya «soyluluk» adın vermekte bir sakınca görmüyordu. Bazı metinler de kişisel özgürlük ile soyluluğun bu anlamdaki özdeşliğine yatkınlık göstermekteydiler. Ama bu durum bir mutlaklık meydana getiremezdi. Soylu adı verilen özgür adamlar kitlesi içinde, çoğu işledikleri toprak nedeniyle bir senyöre bağımlı olmalarından ötürü, ağır ve aşağılayıcı angarvalara koşulmaktaydılar. Böylece toplumsal değerler sisteminin aynasında böylesine bir adlandırma mümkünün sınırlarını zorlamaktaydı. «Soylu» ve «özgür» kelimeleri arasındaki eşanlamlılık devamlı nitelikte bir izi ancak, özel bir bağımlılık biçimine ilişkin olarak bırakabildi: askeri vassalite. Birçok tarımsal veya ev hizmetlerine yönelik bağımlıların tersine, vassalitenin sadakati atadan oğula geçer nitelikte olmadığından ötürü, özgürlüğün en keskin niteliğiyle uyuşma gösteriyordu. Böylece vassaller senyörün bütün «adam»ları içinde en mükemmelinden «özgür adam»lar *(francs hommes)* sayıldılar ve daha önce de gördüğümüz gibi, tasarruf ettikleri topraklar «özgür fief» *(franc-fief)* adına layık görüldüler. Ayrıca, şefin maiyetinde yaşayan karmaşık nitelikteki bağımlılar kitlesi içindeki silahlı takipçi ve danışman rolünü oynamaları bu vassallere bir aristokrasi görüntüsü kazandırıyordu. Böylece, bu kalabalığın içinden onların, soyluluğun güzel adını kazanarak sıyrıldıkları görüldü. Saint Riquier manastırı din adamlarının, 9. yüzyılda vassallerinin ibadetine tahsis ettikleri ve manastırın avlusunda yer alan küçük kilisenin adı «soylular kapella» sı *(chapelle des nobles)* adını taşımaktaydı. Ayrıca belirtelim, aynı manastırın içinde zenaatkârlar, alt düzeyde subaylar gibi kimselerin pazar ayinini dinledikleri bir «avam kilisesi» bulunmaktaydı. Kempten manastırı rahiplerine ait bağımlı köylüleri askerlik hizmetinden bağışık tutarken Sofu Louis, bu bağışıklığın manastırdan *beneficium* almış «daha soylu kimseler» için geçerli ol-

(243) *Mon. Germ.* LL, c. IV, s. 557, col. 2, 1, 6.

madığını özellikle belirtiyordu (244). Soylu teriminin bütün anlamları içinde, vassalite ve soyluluk kavramlarını aynı potada eriten yaklaşım, daha parlak bir geleceğe doğru yönelmekteydi.

Daha yüksek mertebelerde ise bu hemen her yerde geçerli olan kelime, ne köle kökenli ne de mütevazi bağımlılık ilişkilerine girmemiş en güçlü, en eski ve en fazla prestije sahip aileleri ayrı bir yere koymaya yarayabilirdi. Bir kronikten öğrendiğimize göre, Batı Fransa kodamanları, Sade Charles'ın her türlü kararını gözdesi Haganon'un önerileri doğrultusunda oluşturduğunu görünce, «bu ülkede hiç mi soylu kalmadı» diyerek feveran etmişlerdi (245). Oysa, bu makbul adam büyük kontluk ailelerine nazaran çok düşük bir kökene sahiptiyse de, Saint Riquier manastırının *capella nobilium*'unun (soylular kapellası) kapılarını açtığı iç savaşçılardan daha alt bir mertebede değildi. Ama belki de o dönemde soylu sıfatı sadece nisbi bir üstünlük belirlemekteydi. Zaten, anılan metinde, bunun karşılaştırma halinde *nobilor* (daha soylu) olarak kullanılmış olması, anlamlıdır.

Ancak birinci feodal çağ boyunca, soylu sıfatının alt düzeydeki özgürler için de kullanılması uygulaması, yavaş yavaş azalarak sürmüş ve giderek bu kelimenin, devletin içine düştüğü karmaşa sırasında koruma bağlarının genelleşmesinden yararlanarak yükselme olanağı ile artan bir öncelik kazanma olanağı bulabilen, toplumun en güçlü ailelerine hasredilmesi uygulaması yaygınlık kazanmıştır. Ancak artık bu kullanım eskisinden çok daha gevşek ve her türden statü ile kast bağlantısından kopuk bir biçimde ortaya çıkmıştı. Ama kelimenin bağlantısı sadece toplumsal bir mertebe ile kurulabildiğinden, ister istemez üstünlük kavramı da «soylu» teriminin içine katılmış oluyordu. Muhakkak ki, hiyerarşik bir düzenin varlığı ve bu kelimenin bu hiyerarşide belli bir aşamayı belirlediği kavrayışına ulaşılmıştı. 1023'de bir barış sözleşmesine imza atanlar, «soylu kadınlara» saldırmayacaklarına söz veriyorlardı. Diğer kadınlara ise saldırabilirlerdi (246). Eğer, hukuksal bir sınıf olarak soyluluk kavramına ulaşılmamışsa da, gene de o dönemde terminolojinin biraz basitleştirilmesi pahasına, bir soylular sınıfından ve belki de bundan fazla bir soylu

(244) Hariulf, *Chronique* éd. Lot, s. 308, 300 — *Monumenta Boica*, c. XXVIII, 2, s. 27 Nu. XVII.
(245) Richer, *Histoires*, I., c. 15.
(246) Beauvais barış yemini, *in*, Ptister, *Etudes sur le Régne de Robert le pieux*, 1885, s. LXI.

yaşam tarzından söz etmek mümkündür. Çünkü, bu grup herşeyden önce, servetlerinin cinsi, komuta yetkisinin kullanımı ve adetlerinin niteliğiyle tanımlanabilmekteydi.

III. Soylular Sınıfı, Senyör Sınıfı

Bu egemen sınıftan söz ederken bazen onun bir toprak sahipleri sınıfı olduğundan bahsedilmiştir. Eğer bu ifadeden, bu sınıf mensuplarının gelirlerinin ana bölümünü toprak üzerindeki egemenliklerinden ötürü elde ettikleri anlaşılıyorsa, buna biz de katılırız. Zaten başka hangi kaynaktan gelir elde edebilirlerdi ki? Ama belirtmeliyiz ki, toprakları üzerindeki yollardan geçenlerden alınan haraç, pazar hakları, bazı meslek gruplarından talep edilen ödentiler, eğer olanak bulunup da toplanabilirlerse, hiç de reddedilecek şeyler değillerdi. Ama bunlar ihmal edilebilecek kadar arızi gelirler olarak kalmaktaydılar. Gelir elde etmenin karakteristik niteliği tarımsal işletme tarzından ortaya çıkıyordu. Eğer tarlalar ve nadiren de atelyeler soyluyu beslemekteyseler, bu her zaman başka insanların çalışmaları sayesinde oluyordu. Diğer terimlerle, soylu herşeyden önce bir senyördü. Aslında, soylu sıfatını taşıyan herkes, senyörlük sahibi olma şansına erişemediyse —şefin evinde beslenen vassaller ile tamamen savaşçı bir göçebeliğe mahkûm olan ailenin küçük oğullarını aklımıza getirelim— de, senyör olan herkes aynı zamanda toplumun üst tabakasında yer almaktaydı.

Burada, Batı uygarlığının oluşumuna ilişkin sorunların arasından özellikle karanlık olan bir tanesi karşımıza çıkmaktadır. Senyör soylarının bazıları hiç kuşkusuz, sıfırdan başlamış maceracılar, şeflerinin serveti sayesinde vassal haline gelmiş silah adamlarından türemişti. Belki de diğer bazılarının ataları, bazı 10. yüzyıl belgelerinde rastlanan, kiraladıkları topraklardan rant toplayan zengin köylülerdi. Ama gerçekte, senyörlerin kökeni olarak rastlanan en genel durum bunlar olmaktan uzaktı. Aslında Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde, başlangıç biçimleri olarak, az çok ilkellikler göstermekle birlikte, senyörlük olgusu son derece eskidir. İstendiği kadar karışsınlar, yeniden karışsınlar, içlerine her türden insanlar girsin, senyör sınıfı gene de çok eski bir sınıftır. Feodal çağın doğrudan üreticileri, ayni veya nakdi ödentilerle angarya borçlu oldukları kimselerin soylarını bilselerdi, içlerinde yaşadıkları köylerin adlarının bu adamların ataların adlarından türediğini söyleyebilirlerdi. —Bernay'nin Brennos'-

dan, Cornigliano'nun Cornelius'dan, Gunofsheim'ın Gundolf'dan, Alversham'ın Alfred'den geldiği gibi—. Ayrıca, gene bilebilselerdi, bazı köylerin Tacitus'un anlattığı gibi, köylülerin «armağanlarıyla» zenginleşen bazı Germanya yerel yöneticilerinin adlarının köy adları haline geldiğini, söyleyebilirlerdi. Ama, ipin ucu tamamen kaçmıştır. Fakat senyörlüklerin efendileriyle, doğrudan üretici kalabalık arasında çok eski çağlara dayanan ve Batı toplumunun başlıca kırıklarından birini oluşturan temel zıtlaşmayı görmememiz mümkün değildir.

IV. Soylu Sınıfının Savaşçı Niteliği

Eğer senyörlük sahibi olmak gerçekten soylu bir liyakatin işareti idiyse sikke ile mücevherden meydana gelen servetle birlikte toprak sahibi olmak da yüksek bir mertebeyle uyuşan yegâne özellikler olarak sayılmaktaydılar. Çünkü, bunlar herşeyden önce başka insanlar üzerinde komuta yetkisi vermekteydiler. «İstiyorum» diyebilmekten daha geçerli bir prestij nedeni olabilir miydi? Ama diğer yandan her türden ekonomik etkinlikler «soylu» konumuyla çelişir nitelikte görülmekteydiler. Soylu, bedeni ve ruhuyla kendine özgü işlevine, yani savaşçılık görevine yönelmeliydi. Bu çok temel özellik, Orta Çağ aristokrasisinin oluşumunda askeri vassallerin sahip oldukları payı açıklamaktadır. Vassaller aristokrasinin tamamını oluşturmamaktaydılar. Fiefli vassaller arasına, ortamın koşullarından ötürü, katılmak zorunda kalan ve bazen onlardan daha güçlü olan *alleu* cinsinden senyörlüklere sahip olanları, nasıl soylu sınıf dışında bırakabiliriz? Ancak, vassal grupları soylu sınıfın temel unsuru olarak belirmekteydiler. Bu durumda da gene Anglo-Saxon dilinin evrimi, eski bir kavram olan kutsal ırk olarak soyluluktan, yeni kavram olan yaşam tarzından ötürü soyluluğu, hayran olunacak bir şekilde tasvir etmektedir. Eski yasaların *eorl* veya *aeorl* —kelimenin germanik anlamıyla, soylu ve basit özgür adam— kavramlarını zıt anlamlarda kullanmalarına karşılık, zamanımıza daha yakın metinler ikincisini zıtlaşma terimi olarak muhafaza etmekle birlikte, birincisinin yerine *thegn, thegnborn, gesithcund* —arkadaş veya vassal, öncelikle kral vassali veya vassalden doğmuş— gibi kelimeleri ikâme etmekteydiler.

Bunun nedeni muhakkak ki, sadece vassalin savaşmakla görevli, savaş yetenek ve arzusuna sahip kimse olmasından değildi. Birinci feodal çağ boyunca, yukarıdan aşağıya herkesin korku ve

şiddetle damgalandığı bir toplumda zaten bu böyle olamazdı. Aşağı sınıfların silah taşımalarını kısıtlamaya veya yasaklamaya yönelik yasalar, 12. yüzyılın yarısından daha önce ortaya çıkamamışlardır. Bu oluşum sınıfların hukuksal bakımdan da hiyerarşik hale getirilmeleri ve kargaşanın yatışmasıyla çakışmaktadır. Frederic Barbaros'un bir kararnamesinin ortaya koyduğuna göre, kervanla yolculuk yapan tüccar «kılıcı eğerin üstünde» ilerlerdi. Tezgâhına döndüğü zaman da, o zamanlar maceradan başka birşey olmayan ticari yolculuklarında edindiği alışkanlıkları, sürdürürdü. Kentlerin yeniden canlandığı karmakarışık ortamda, Gilbert de Mons'un Saint Trond burjualarından söz ederken «silah kullanmakta çok ustaydılar» demesini genelleyerek, kentlerde oturanların da sürekli silah taşıdıklarını söyleyebiliriz. Silahtan ve çatışmadan çekinen sabit dükkan sahibi tipi, «tozlu ayaklar» adı verilen eski gezginci ve silahlı tüccarların zıddı olarak, ancak en erken 13. yüzyıldan itibaren, tüccar denilince akla gelen imge haline dönüşmeye başlamıştır. Diğer yandan, Orta Çağ ordularının asker sayısı ne kadar az olursa olsun, bunların tek kaynağı soylular olmamıştır. Senyör, piyadelerini doğrudan üreticileri arasından sağlardı. Zaten 12. yüzyılda bu köylülere yüklenen askeri hizmetler gittikçe azalark, en sonunda bunların orduda sadece bir gün süreyle bulundurulmalarına kadar indirilmesi ve diğer zamanlarda da yerel kolluk gücü olarak kullanılmaları, fief karşılığı hizmetlerin zayıflamasıyla çakışmaktadır. Yani köylülerden meydana gelen mızrakçı ve okçular yerlerini vassallere bırakmadılar. Hem onlar, hem de vassaller, fiefli şövalyelerin eksikliklerini giderebilen paralı askerlerin varlığı nedeniyle gereksiz hale gelmişlerdi. Fakat, ister vassal olsun, hatta isterse ilk feodal çağın «soylu»su, *alleu* sahibi senyör olsun, bunların arızi askerler karşısındaki temel üstünlükleri, onlardan daha iyi donanımlı ve profesyonel askerler olmalarıydı.

Bunlar at üzerinde savaşırlardı, veya raslantı olarak savaş sırasında yere inmek zorunda kalsalar da, bir yerden bir yere ancak at sırtında giderlerdi. Bunun dışında, tam donanımlı olarak savaşırlardı. Saldırı sırasında mızrak ve kılıç, bazen de gürz kullanırlardı. Savunmada ise, başlarını koruyan kafa zırhı, vücudu tamamen kaplayan kısmen metalik bir elbise ve kollarında da üçgen veya yuvarlak kalkan kullanırlardı. Şövalyeyi tam anlamıyla şövalye yapan, yalnızca atı değildi. En adi işlere koşulan seyisi de atlı değil miydi? Bazen ordular, şövalyelerin ağır atlı birliklerinin yanında «çavuş» adı verilen ve daha hafif olarak donatılmış sa-

vaşçılardan meydana gelen atlı birliklerine de yer verirlerdi. Bunlardan anlaşıldığına göre, savaşçıların en üst sınıfını belirleyen özellik, atlı olmanın yanında tam donanımlı da olmaktı.

Savaş donanımının iyileştirilmesi, Frank döneminden beri silah ve malzemenin hem daha pahalı hem de daha zor kullanılır nitelikte olmalarına yol açmıştı. Bu durum karşısında, savaşçılığın üst basamakları zenginler veya bir zenginin yanına profesyonel olarak kapılanmışlar dışındakilere tamamen kapanmıştı. Bu sonuçların tamamı üzenginin kullanılmaya başlamasının ürünüdür. 10. yüzyıldan itibaren üzenginin sağladığı kolaylıklar sayesinde, kolla beraber ileriye doğru uzatılan kendi tahta, ucu demir ve çok kullanışsız kargının yerine, vücut vücuda çarpışmalarda, savaşçının koltuk altına sıkıştırıp, dinlenme halinde üzengiye dayayabildiği uzun mızraklar, kullanılabilinir hale gelmiştir. Kafa zırhına sonradan burun zırhı, daha sonra da inip kalkabilen göz zırhı eklenmiştir. Nihayet bir cins kumaş ve deri karışımı olan, topuklara kadar inen «*brogne*» adlı elbise'nin üstüne metal parçalarının eklenmesiyle elde edilen zırh, belki de Araplardan taklid yoluyla alınan tamamen metalik ve taşıması çok güç olan «*haubert*»in yerine geçmiştir. Diğer yandan, başlangıçta basit gündelik zorunluklardan ötürü ortaya çıkan silah tekelenin bu sınıfın elinde olması, yavaş yavaş hukuksal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Beaulieu rahipleri artık belirli kolluk görevleriyle yetinmelerini istedikleri senyörlük subaylarına 970 yılında kılıç ve kalkan taşımalarını yasaklamışlardır. Saint Gall rahipleri ise, aynı tarihlerde köy muhtarlarını, çok güzel silahlara sahip olduklarından ötürü azarlamaktaydılar (247).

O zamanlara ait bir silahlı birliği, temel ikilemi içinde gözümüzün önüne getirmeye çalışalım. Bir yanda hem saldırı hem de savunma için yeterli donanımdan yoksun; kovalarken olduğu gibi kaçarken de koşmaktan aciz; kötü yollar ve tarlalarda ilerlerken hemen yorulan bir yaya güruhu. Diğer yandan, zavallı, fakir ve ayaklarını çamur ile ter içinde «serfçe» sürükleyen —bir saray romanının dediği gibi— piyadelerine yukarıdan bakan sağlam askerler; hızlı, bilgili ve etkin bir şekilde savaştıklarından ötürü kendileriyle övünen soylu askerler. Cid'in yaşam öyküsünü yazan rahibin de dediği gibi, gerçekte yegâne askeri güç olan bu unsurlar, bir ordunun mevcudu hesaplandığında sayılmaya layık görülen

(247) Deloche, *Cartulaire de l'Abbaye de Beaulieu*, Nu. 1 — Casus s. Galli, c. 48.

yegâne askerlerdir (248). Savaşın hergün uğraşılan bir iş olduğu bu uygarlıkta, bundan daha canlı bir çelişki olamazdı. Hemen hemen vassalin eşanlamlısı haline gelen «şövalye», aynı zamanda «soylu»nun da eşanlamlısı haline gelmiştir. Buna karşılık birçok metin adeta hukuksal bir terim mertebesine yükselttikleri, aşağılayıcı *pedones* (yaya) kelimesiyle —acaba «çakıl yuvarlayan» diye çeviremez miyiz?— kelimesiyle ordunun küçük adamlarını ifade etmişlerdir. Arap emiri Usama'nın söylediğine göre, Franklarda «bütün öncelik süvariye aittir». Sadece bunlar adam sayılmaktadır. Sadece onlara danışılmakta, yargı hakkını sadece onlar ellerinde tutmaktadırlar» (249).

Oysa, kaba güce en yüksek yeri vermesi için iyi nedenlere sahip olan bu toplumda, nasıl oluyordu da, en iyi savaşçı, insanların en korkulanı, en arananı ve en saygı duyulanı olmuyordu? O zamanlar çok yaygın olan bir kuram insan topluluğunu üç tabakaya ayrılmış olarak düşünüyordu : Dua edenler, savaşanlar ve çalışanların oluşturdukları üç tabaka. İkincinin üçüncünün çok üstünde yer alması ittifakla kabul edilen bir görüştü. Fakat destanların tanıklığı daha uzaklara ulaşmaktadır. Asker kendi mesleğini dua uzmanınkinden de üstün görmekte duraksama göstermemektedir. Gurur, her türden sınıf bilincinde mutlaka bulunan bir uyuşturucudur. Feodal çağ soylularının ilacı ise, herşeyden önce bir savaşçı gururuydu.

Savaş onlar için sadece senyöre, krala, soylarına karşı yükümlü oldukları arızi bir görev değildi. Bundan da fazlası, bir yaşama nedeniydi.

---

(248) Fritz Meyer, *Die Stände... Dargestellt nach den Altfr. Artusund Abenteuerromanen*, 1892, s. 114 — *Poemo del mio Cid*, éd. Menendez Pidal, v. 918.

(249) H. Derenbourg. *Ousâma Ibn Mounkindh*, c. I., (Publications Ec. Langues Orientales, 2. Dizi, c. XII) s. 476.

AYIRIM 2

SOYLU YAŞAM

I. Savaş

«Paskalyanın neşeli havasını çok severim,
Yaprakları ve çiçekleri geri getiren.
Ortalığı çınlatan kuşları severim,
Tarlalar boyunca yayılan şarkılarıyla.
Ama çayırlar arasında görmeyi de severim,
Çadırların ve bayrakların yükselmesini,
Ve içim heyecanla dolar,
Sıralarına geçmiş, hazır durumda görünce,
Şövalyeleri ve donatılmış atları.
Ve bayılırım izcilerin,
Adamları ve atları kaçırmalarına.
Ve bayılırım ordunun arkasında görmeye,
Büyük bir insan kitlesinin silahlarıyla geldiğini.
Ve kalbim yerinden çıkar
Kuşatılmış sağlam şatoları gördüğümde,
Ve çökmüş ve yıkılmış duvarlarıyla.
Ve ordu durur kıyısında,
Çukurlarla çevrelenmiş şatonun,
Öyle çukurlar ki, sanki Tanrı çizdirmiş yönünü.
Silah yığını, kılıçlar, rengârenk zırhlar,
Kalkanlar ki birazdan paramparça olacaklar,
Savaşa girer girmez.
Ve hep beraber vurulan birçok vassal.
Bu meydandan maceraya doğru uzaklaşacak,
Ölülerin ve yaralıların atları.
Ve savaşa girildiğinde,
İyi soydan her adam,
Sadece kafa ve kol kırmayı düşünecek,
Çünkü, yenik yaşamaktansa ölmek iyidir.

Bakın size söylüyorum, hiçbir yerde bu kadar tad bulamam,
Yemek yerken, içerken, ne de uyurken,
«Haydi üstlerine saldırın» çığlığında bulduğum kadar.
İki taraftan yükselen at kişnemeleri, binicileri düşmüş
karanlığın içine,
Ve «imdat imdat» çağrılarında bulduğum kadar.
Çukurların üstünden düştüklerini görmek insanların,
Nihayet görmek ölüleri, hala bağırlarında
Taşırlarken mızrak, gürz ve bıçakları.»

12. yüzyılın sonlarında bir gezginci ozan, büyük bir olasılıkla Périgord bölgesinden bir köy senyörü olan Bertrand de Born, böyle şarkılarla anlatıyordu savaş meydanını (250). Görsel kesinlik ve heyecanın, zaman zaman donuk bazı sözlerle kesilmesine rağmen, bu şiir ortalamanın üstünde bir yeteneği belirlemektedir. Ama buna karşılık şiirin ifade ettiği duyguda istisnai hiçbir taraf yoktur. Bu da aynı ortamın ürünü olan, daha az yetenekle ama aynı duygusal coşkuyla ifade edilen bir sürü yaşam deneyinden sadece bir tanesidir. Günümüzde, onu yakından görmesi alnına yazılmış olanlardan birinin dediği gibi, «taze ve neşeli» savaşta, soylunun öncelikle zevk aldığı, güçlü bir hayvanın fizik gücünü açığa çıkartırken aldığı taddı. Bu fizik güç daha çocukken başlanan alıştırmalarla bilinçli bir şekilde ve sürekli olarak hep üst noktada tutulurdu. Bir Alman şairi eski bir Karolenj atasözünü tekrarlayarak şöyle demektedir: «Hiç ata binmeden 12 yaşına kadar okula giden bir çocuk, rahip olmaktan başka bir işe yaramaz» (251). Destanların örnekleriyle dolu olduğu, bireysel savaşlara ilişkin bitmez tükenmez öyküler, psikolojik belge olarak değerlidirler. Bugünkü okuyucu, bu anlatılanların monotonluğu ve uyutuculuğu karşısında, eski yazarların bunlardan çok zevk aldıklarını farketmekte güçlük çekmektedir. Tıpkı, büro adamının sportif karşılaşmalara karşı duyduğu tutku gibi. Hayal ürünü yapıtlarda olduğu gibi, kroniklerde de iyi bir şövalye betimlenirken, önce onun atletik nitelikleri üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu şövalye «kemikli»dir, «kaslı»dır, vücudu «mütenasip»tir ve şerefli yaralarla bedeni doludur, omuzlar geniştir ve —bir süvariye uygun düşeceği gibi— kalçaları da geniştir. Doğal olarak, bu gücünü beslemesi gerektiğinden, tüm cesurların ayırıcı niteliği müthiş iştahlarıdır. Eski *Guillaume Şarkısı*'nda çok bariz barbar tınısı içinde, şatonun büyük yemek salo-

(250) Ed. Appel Nu. 40, Örneğin, *Girart de Vienne*, éd. Yeandle, v. 2108 vd.'ile karşılaştırınız.

(251) Hartmann von Aue, Gregorius, v. 1547-1553.

nunda, kocasının yeğeni Girart'a hizmet eden Dame Gibourc'un söylediklerine kulak verelim :

«Tanrının yardımlarıyla! Yakışıklı soylu, bu tam sizin soyunuza göredir,
Böylesine tam bir domuz budunu bir oturuşta yemek,
Ve iki yudumda devirmek koca bir şarap kupasını.
Düşmanın seninle çok güç bir savaş yapmak zorunda kalacak.» (252)

Söylemek hemen hemen gereksizdir ki, savaşçının çevik ve kaslı bir vücuda sahip olması onun ideal bir şövalye olabilmesi için yeterli değildir. Bunun yanında, savaşın insanların kalbinde uyandırdığı korkudan arınarak cesaret, ataklık ve ölümle alay gibi profesyonel değerlere sahip olması gerekir. Gerçekte, bu cesaretin varlığı ani ve delicesine paniklerin oluşmasını —bunun birçok örneği Vikinglerin önünde görülmüştür— ne de ilkellere has hilelere başvurulmasını engelleyebilmektedir. Ancak bütün bunlara rağmen, şövalye sınıfı savaşmasını bilmiştir. Tarih bu konuda efsaneyle uyuşmaktadır. Şövalyenin tartışılmaz kahramanlığı, sırayla öne çıkan çeşitli unsurlardan beslenmektedir. Sağlıklı bir varlığın fizik anlamda boşalması; umutsuz öfke —«bilge» Olivier bile «ölümüne yaralı» olduğunu anlayınca «ruhunun intikamını almak» için müthiş darbeler indirir— bir şefe bağlılık veya kutsal savaş söz konusu olduğunda bir davaya bağlılık; bireysel veya ortaklaşa ün kazanma ihtirası; önüne geçilmez kadere karşı —*Nibelungenlied* efsanesinde en dokunaklı örnekleri görülen bu kaderci yaklaşım— duyulan inanç ve nihayet öbür dünyanın nimetleri, sadece Tanrısı için ölenlere değil, efendisi için ölenlere de sunulan öte dünya armağanları.

Tehlikeden korkmamaya alışkın olan şövalye, savaşta bir başka çekici yan daha buluyordu : Can sıkıntısını gideren bir ilaç. Çünkü, uzun süre kültürel düzeyleri çok ilkel aşamada kalan bu insanlar, bir de —bazı yüksek baronlar ve yakın çevreleri ayrık— ağır idari görevlerin endişelerinden uzak olduklarından, yaşamlarını koyu bir monotonluk içinde geçirmekteydiler. Böylece, bu yoğun can sıkıntısını gidermek için bir arayış içine girildi ve eğer baba toprağı bir çare getirmezse, sıkıntıyı giderme araçlarını aramak için uzaklara gitmekten kaçınılmadı. Vassallerinden görevlerini tam anlamıyla yerine getirmelerini bekleyen Fatih Guillaume, kendine sormadan İspanya'daki Haçlı seferine katılma cesaretini gös-

(252) *La Chançun de Guillelme*, éd. Suchier, v. 1055 vd.

teren bir tanesinin fiefine el koyduktan sonra, ondan söz ederken «silah taşıyanlar içinde ondan daha iyi bir şövalye olabileceğini sanmam, ama tutarsız, asi biri ve zamanını ülkeden ülkeye gitmekle geçiriyor» diyordu (253). Kimbilir, belki başka birçoğu için bu sözlerin aynını söyleyebilirdi. Bu göçebe karakter, özellikle Fransızlar arasında yaygındı. Bunun nedeni, vatanlarının onları yarı-Müslüman İspanya veya daha küçük bir ölçekte, Slavlarla sınır olan Almanya gibi, hemen yanı başlarında fetih ve talan alanı sunmamasındandı. Gene Fransız vatanı, şövalyelere Almanya'da olduğu gibi büyük imparatorluk seferlerinin zevklerini sağlamaktan uzak kalıyordu. Büyük bir olasılıkla, bir başka neden de Fransız şövalyelerinin heryerden fazla sayıda olmaları ve bunun sonucu olarak da dar bir coğrafyaya sıkışmış olmalarıydı. Fransa'nın içinde de Normandiya'nın bütün diğer bölgelere nazaran gözünü budaktan esirgemez maceracılar bakımından en zengin eyalet olduğu sıklıkla gözlenmiştir. Otton de Freising adlı bir Alman çok önceleri, «Çok sıkıntılı Norman adamları»ndan söz etmişti. Acaba bu Viking kanının mirası mıydı? Belki öyle. Ama özellikle, bu bölge düklerinin bu olağanüstü merkezileşmiş bölgede, erkenden sağladıkları nisbi barış, bu «sıkıntı»nın başlıca nedeniydi. Artık Norman şövalyeleri, arzuladıkları kılıç darbelerini bölgelerinin dışında aramak zorundaydılar. Siyasal koşulların pek farklı olmadığı Flandre bölgesi de, savaş gezilerine hemen hemen Normandiyanınkine eşit sayıda adam yollamaktaydı.

Bu gezginci şövalyeler —deyim o zamana aittir (254)—. İspanya'nın yerli hıristiyanlarına, yarımadanın kuzeyinin müslümanlardan geri alınmasına yardım ettiler; güney İtalya'da Norman devletçikleri kurdular; Birinci Haçlı Seferinden önce Bizans hizmetine paralı asker olarak girdiler; ve nihayet İsa'nın mezarının fethi ve korunması uğraşında en beğendikleri eylem alanlarına kavuştular. İspanya'da veya Suriye'de, Kutsal Savaş, dinsel görevle yücelmiş bir macera tutkusunun tüm cazibesini taşımaktaydı. Bir gezginci ozan bu konuda «artık cennete ulaşmak için en sert tarikatlara girip çile çekmeye gerek yok. Aynı zamanda şeref veren bu savaş sayesinde, hem de cehennemden kurtulmak mümkün. Bundan iyisi can sağlığı» diye şarkı söyleyerek, dönemin bu konudaki zihniyetini dile getiriyordu (255). Bu göçler, çok uzun mesafelerle çok

(253) Orderic Vidal, *op. cit.*, s. 248.
(254) *Guillaume le Maréchal, op. cit.*, (Burada zaten söz konusu olan yarıştan yarışa koşan şövalyelerdir.)
(255) Pons de Capdeuil, *in*, Raynouard, *Choix*, IV., s. 89, 92.

canlı farklılıkların birbirinden ayırdığı dünyalar arasında bağlar kurulmasına ve bunların sürdürülmesine katkıda bulundular. Gene bu göçler, Avrupa ve özellikle Fransız kültürünü, kendi sınırları dışına yaydılar. Örneğin, Hervé adlı bir *Francopoule* (Bizans hizmetine giren Fransız, Frank oğlu MAK)'un başına gelenler düş gibidir. Bu Hervé bir Bizans birliğine komuta ederken, Van gölü civarında bir emir tarafından 1057'de esir alınmıştır. Ülkesinden ne kadar uzakta. Böylece Batının en belalı gruplarının ülke dışına doğru kanamaları, Batı uygarlığını yerel savaşların içinde boğularak ölmekten kurtarıyordu. Kronikçiler bunu çok iyi biliyorlar ve her Haçlı Seferinin başlangıcında anavatanın biraz daha sükûnete kavuşarak, biraz daha nefes aldığını görüyorlardı (256).

Hukuksal bir zorunluk, bazen de zevk olan savaş, şövalyeye çoğunlukla şerefine çağrı yapılarak da kabul ettirilebilirdi. Örneğin 12. yüzyılda Perigord'un kana bulanmasının nedeni, bir senyörün soylu komşularından birini bir demircininki gibi teçhizata sahip olmakla suçlamasıydı (257). Ama savaş belki de herşeyden önce bir gelir sağlama yöntemiydi. Gerçekte en mükemmelinden bir soylu endüstrisiydi.

Yukarıda Bertrand de Born'un lirik dizelerinden söz etmiştik. Ama o da, herşeyin üzerinde durduğu daha az şanlı savaş nedenlerini ve soyluların niçin «barıştan zevk almadıklarını» bilmektedir. Bir yerde, «niçin zengin insanların birbirlerinden nefret etmelerini arzulayayayım? Üstelik zengin adam barışta olduğundan daha fazla savaşta soylu, cömert ve konukseverdir» demektedir. Daha ileride, niyetini biraz daha açık hale getirmekte ve savaş başladığında, «sevineceğiz çünkü, baronlar bize daha fazla yakınlık gösterecekler... ve eğer onlarla kalmamızı istiyorlarsa bize para verecekler» demektedir. Bu kazanç hırsının yanında, savaş aşkının bir nedeni daha vardır.

«Boru, davul, flama ve bayrak,
Ve armalar ve beyaz atlar, siyah atlar,
İşte kısa zamanda göreceklerimiz.
Ve hava güzel olacak;
Çünkü, tefecilerin mallarını alacağız.
Ve sadece öküzlerin geçebileceği yollardan,
Gündüz güvenlik içinde,
Ne bir burjua, ne de Fransa'ya giden bir tüccar
Geçebilecek
Ama, ancak geçmeyi göze alabilenler zengin olacak»

(256) Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, 1935, s. 312-13.
(257) Geoffroi de Vigeois, I. 6 *in* Labre, *Bibloetheca*, c. II., s. 281.

Şair küçük fief sahipleri sınıfındandı —kendine verdiği adla *vavasseur*'lerdendi— ve *ata manoir*'ındaki hayat sadece neşeden yoksun olmakla kalmıyor, aynı zamanda çoğunlukla da zor geçiyordu. Bu durumdakiler için savaş, büyük şeflerin cömertliklerinden yararlanmak ve bazı el koymalar için iyi bir fırsat oluyordu.

Vassallerini yanına çağırırken, sözleşmeden gelen ve onların kendine borçlu olduğu askeri hizmet görevinin üzerine yaslanan baronlar bile, prestijlerini yitirmemek ve doğal çıkarlarını korumak amacıyla, cömertlik yapmaktan geriye kalmıyorlardı. Eğer bir baron fiefle kendine bağladığı vassallerini, sözleşmede belirlenen süreden daha fazla yanında tutmak isterse veya gittikçe daha katı hale gelen örfün izin verdiğinden daha uzağa götürmek isterse, cömertliğini iki katına çıkartmak zorundaydı. Nihayet, vassal birliklerinin yetersizliği karşısında, bu gezginci şövalyeler kitlesinden başka asker adını hakedecek bir zümre ortada kalmamıştır. Bu gezginci şövalyelerin feodal çağın sonuna doğru, yardımlarından vazgeçilemeyen askerler haline gelmelerinin başlıca nedeni, bunların maceraya çıkarken kafalarının arkasındaki tek düşüncenin kazanç ve yanlarında taşıdıkları tek eşyanın da koca bir kılıç olmasıydı. Bertrand kendini Poitiers kontuna sunarken şunları söylüyordu : «Size yardım edebilirim, zaten kolumda kalkanım, kafamda zırhım var, ama parasız, sefere nasıl çıkabilirim» (258).

Şefin bağışları içinde en fazla iştah uyandıranı, hiç kuşkusuz ganimet toplanmasına izin vermesiydi. Küçük yerel savaşlarda da, sadece kendi hesabına savaşan şövalyenin de peşinden koştuğu bundan başka birşey değildi. Ama bu yerel savaşlardaki ganimetin özelliği çift yanlı olmasıydı, çünkü bunların sonucunda, malın yanında insan da elde ediliyordu. Hiç kuşkusuz, hıristiyan yasası esirlerin köle haline getirilmesine izin vermiyordu. Ama, bu savaşlarda yakalanan köylü ve zenaatkârları yakalayanın toprağına yerleştirilmelerini engelleyen dinsel bir kural bulunmamaktaydı. Diğer yandan, kaçırılanlar karşılığında fidye istenmesi, yaygın bir uygulama alanı bulmuştu. Fatih Guillaume gibi sert ve bilge bir kral, düşmanları eline düştüğünde, onları ölünceye kadar serbest bırakmama akıllılığını gösteriyordu. Fakat, savaşçıların büyük bir bölümü bu kadar uzağı görmekten acizdi. Bütün Batı Avrupaya, hatta Eski Dünyaya evrensel bir şekilde yayılmış olan fidye elde etmek için adam kaçırma uygulamasının sonuçları, yol açtığı vahşet bakımından bazen eski çağ köleciliğinden daha vahim olabiliyordu. Büyük bir olasılıkla gördüklerinden esinlenen bir şairin anlattık-

(258) Bertrand de Born, *op. cit.*, s. 10, 2; 35, 2, 37, 3; 28, 3.

larına göre, savaş akşamı Girard de Roussillon ve adamları sadece «şato sahiplerini» hayatta bırakark, ne idüğü belirsiz esir ve yaralıları katletmişlerdi (259). Çünkü, sadece «şato sahipleri» çil çil paralar karşılığında yaşama haklarını satın alabilecek güce sahiptiler. Talana gelince, bu geleneksel olarak o kadar düzenli bir gelir kaynağıydı ki, yazılı metinlerin ortaya çıkmasından sonra, hukuki belgeler bu olgudan sükunet içinde ve olağan bir olay olarak söz ediyorlardı. Eski barbar yasalarıyla, 13. yüzyılın askeri hizmet sözleşmeleri bu konuda, feodal çağın bir ucundan öbürüne birbirlerine yankı yapmaktadırlar. Talandan elde edilecekleri taşımak için büyük öküz arabaları orduyu izlemekteydi. Bu durumda en acı veren olgu, normal duygulara tamamen duyarsız bazı grupların bu şiddet hareketlerini hemen meşru hale getirmiş olmalarıydı —Destek hizmetten yoksun orduların zoralıma başvurmak zorunda kalmaları, düşmana veya uyruklarına karşı girişilen misillemler—. Bir tırmanma süreci içine giren şiddet hareketleri, sonunda kaba ve çıkarcı haydutluğa kadar ulaşmıştı. Yollarda soyulan tüccarlar; mandıra veya kümeslerden çalınan koyun, peynir ve piliçler —tıpkı 13. yüzyılda Katalonya'da bir köy senyörünün komşusu Canigon manastırının köylülerine yaptığı gibi— En iyi şövalyeler dahi garip adetler ediniyorlardı. Maréchal Guillaume muhakkak ki cesur bir şövalyeydi. Ancak, genç ve topraksız olduğundan Fransayı boydan boya dolaşıyor, hiçbir yarışmayı kaçırmıyordu. Bu yolculuklarından biri sırasında, yolu üstünde soylu bir kızla beraber kaçmakta olan bir rahibe rastlamıştı. Üstelik rahip ona büyük bir saflıkla parasını tefeciye yatırmak niyetinden söz etmişti. Guillaume da rahibi bu karanlık emellerinden ötürü cezalandırmak için parasına el koymakta hiçbir sakınca görmemişti. Daha sonra olayı anlattığı arkadaşlarından biri, rahibin atını da almadığından ötürü onu kınamıştı (260).

Böylesine bir davranış kalıbına sahip olabilmek için, kendiliğinden anlaşılacağı üzere, yaşama ve insani acılara karşı katılaşmış bir kalp gerekmekteydi. Orta Çağ savaşı nazik ve kibar bir savaş değildi. Bugün bize oldukça vahşi gözüken adetler, bu savaşlarda yer almaktaydılar. Örneğin, «çok uzun süre» direndiklerinden ötürü bir koruma birliğinin toptan katledilmesi gibi. Bazende, bu vahşilikler, tersine edilmiş yeminlere rağmen yapılabilmek-

(259) Guibert de Nogent, *De Vita*, éd. Bourgin, I., c. 13, s. 43. — *Girart de Roussillon*, s. 42.

(260) Ganimet için örnek olarak: *Codex Euricianus*, c. 2323; Marlot, *Histoire de l'Eglise de Reims*.

teydi. Savaşın arkasından düşman topraklarının harab edilmesi, adeta savaşın doğal bir uzantısı haline gelmişti. Şurada burada Bordeaux'lu Huon gibi bir şair veya daha sonra, dindar bir kral olan Aziz Louis gibileri, masumlar için korkunç sefaletlere yol açan bu kırları «çiğneme» adetine itiraz edebilirlerdi. Ama yararı olmazdı. Gerçeğin sadık bir yorumcusu olan Fransız destanları gibi Alman destanları da, alev alev yanan tarla imgeleriyle doludurlar. Bertrand de Born, içtenlikle, «ateşsiz ve kansız bir savaş gerçek savaş değildir» demekteydi (261).

Şaşırtıcı bir paralellik gösteren pasajlarında, Roussillon'lu şair Girard ile IV. Henri'nin adı bilinmeyen yaşam öyküsü yazarı, barışa geçişin «fakir şövalyeler» için ne anlama geldiğini gözlerimizin önüne sermektedirler. Artık onlara ihtiyacı kalmayan büyüklerin küçümsemelerine maruz kalacakları kaygısı; tefecilerin talepleri; zırhlı atın yerine geçen ağır koşum atı; altın mahmuzların yerine takılan demir mahmuzlar; tek kelimeyle ekonomik bir bunalım ve bir prestij krizi (262). Bunun tersine, tüccar ve köylü için ise, geriye gelen çalışma; beslenebilme, yani kısaca yaşama olanağı. Sözü bir kez daha akıllı soylu Roussillon'lu Girard'a bırakalım. Ülkesinden kovulan ve sığınacak bir yer arayan Girard karısıyla beraber tüm ülkeyi dolaşmaktadır. Yolda bazı tüccarlara rastlarlar, sürgünün tanınabileceğinden korkan düşes, Girard'ın artık yaşamadığını söylemenin daha bilgece olduğunu düşünür ve «Girard öldü, toprağa verilişini gördüm» der. «Allaha şükür» diye cevap verir tüccarlar, «çünkü hep savaşıyordu ve onun yüzünden çok çektik». Bu sözler karşısında moraran Girard, eğer yanında kılıcı olsaydı, «içlerinden birini ikiye ayırmayı» düşünür. Bu gerçekten yaşanmış öykü, sınıflararası çıkar zıtlaşmasını tasvir etmektedir. Bu zıtlaşma iki taraflıdır. Çünkü, cesaret ve becerisi doruğa ulaşmış olan bu şövalye de kendi hesabına, silaha yabancı *(imbellis)* bu halktan; orduların önünde «geyikler gibi» kaçan serflerden; daha sonra ekonomik gücünden ötürü ve şövalyelerin eylem alanına ters işler yapan burjualardan; nefret etmektedir. Eğer kan dökme eğilimi her tarafta yaygınlaştıysa —birçok başrahip bile kilise içi kinlere kurban giderek, kan içinde ölmüşlerdir— bunun nedeni, «soylu» insanlar topluluğunun savaşı şeref kaynağı ve ekmek parası olarak görmeleridir.

(261) *Huon*, éd. F. Guessard, s. 41, V., 1353-54 — Louis IX., *Enseignements*, c. 23, *in* Ch. V. Langlois, *La Vie Spirituelle*, s. 40 — B. de Born, 26, v. 15.

(262) *Girart de Roussillon*, § 633 ve 637 — *Vita Henrici*, c. 8.

II. Soylunun Ev Yaşamı

Bu kadar sevilen savaşın bile ölü mevsimleri vardı. Bu dönemlerde şövalye sınıfı, tamamen soylu bir yaşam tarzıyla komşularından farklılaşmaktaydı.

Bu yaşam tarzının çerçevesi olarak tamamen kırsal bir görüntü düşünmeyelim. İtalya'da, Provence'da, Languedoc'da Akdeniz uygarlıklarının binlerce yıllık damgası Roma tarafından sistemleştirilmiş biçimiyle, hala canlıydı. Geleneksel olarak, bu bölgelerde her küçük cemaatin bir kent veya kasabanın etrafında gruplaşarak burayı hem bölge merkezi, hem pazar, hem de tapmak olarak kullandıkları, buna bağlı olarak da soyluların kentlerde oturmaları, yaygın bir uygulamaydı. Bu güneyli soylular kentlerini hiçbir zaman tam anlamıyla terketmediler ve her türden kentsel devrimin içinde yerlerini aldılar. 13. yüzyılda, bu kentli olma niteliği, Güney soyluluğunun özelliklerinden biri sayılıyordu. Parma'da doğan Fransisken rahibi Salimbene Saint Louis'nin krallığını ziyaret ettiğinde, Fransız kentlerin İtalyadakilerin tersine, sadece burjualarla dolu olduğunu görmüş ve «bu ülkede şövalyeler topraklarında oturur» demişti. Ancak, İtalyan rahibin yazdıkları kabaca doğru olmakla birlikte, Fransız soylularının kırsal karakteri o dönemde ilk feodal çağa nazaran oldukça azalmış bulunmaktaydı. Aslında tamamen tüccar nitelikte olan kentler, özellikle Alçak Ülkeler (Hollanda ve Belçika) ve Ren ötesi Almanya'da 10. ve 11. yüzyıllardan itibaren adeta en ufak taşlarına kadar yeni baştan kurulmaya başlanmışlardı. —Gand, Bruges, Soest, Lubeck ve birçok başkası—. Bu kentlerin surlarının gerisine çekilen halk arasında egemen zümre olarak yalnızca ticaretten zenginleşmiş kimseler bulunmaktaydı. Ancak, bazen bölgenin hükümdarının kale muhafızlarından biri, orada fiefli olmayan bir vassal grubunu barındırabiliyor, bunlar da sırayla kaledeki nöbetlerini tuttuktan sonra kente dönüyorlardı. Buna karşılık, eski Roma sitelerinde —Örneğin Reims veya Tournai gibi— bazı şövalye gruplarının uzun zamandan beri buralarda oturdukları ve çoğunun da manastırlara veya piskoposluk bürokrasisine girdikleri görülüyordu. Aslında şövalye çevrelerinin İtalya ve Güney Fransa dışındaki bölgelerde kentsel yaşama tamamen yabancılaşmaları, yavaş yavaş ve sınıf farklılaşmasının itmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Soylu, zaman zaman kenti ziyaret etmekten vazgeçmemişse de, bu ancak ya zevk için ya da bazı görevlerin çağrısıyla ve arızi olarak meydana gelmektedir.

Zaten herşey soyluyu kıra yöneltmek için işbirliği yapmış gibidir. Vassalleri fief yoluyla ücretlendirme politikasının giderek yaygınlaşması ve bu fieflerin de ezici bir çoğunlukla senyörlüklerden meydana gelmesi; artık kendi topraklarına çekilen silahlı takipçilerin yükümlü oldukları «feodal» görevlerin hafiflemesi sonucu bunların, kendi evlerinde krallardan, yüksek baronlardan, piskoposlardan ve kent senyörlerinden uzakta yaşama eğilimlerinin artması ve nihayet, bu sporcu sayılabilecek insanların açık havaya karşı duydukları doğal tutku, kırların cazibesinin artmasının başlıca nedeniydi. Kont çocuğu olan ve ailesi tarafından manastır yaşamına sokulan bir Alman din adamının anlattıkları duygulandırıcıdır. İlk kez manastıra bırakılıp da katı kurallarla tanıştığında, bu çocuk «hiç olmazsa serseri ruhunu, artık üzerinde dolaşamayacağı dağların ve ovaların manzarasıyla doyurabilmek için» kilisenin en yüksek kulesine çıkmıştı (263). Bir de burjuazinin kendi etkinliklerine ve çıkarlarına tamamen yabancı bu unsurları cemaatleri içine almaktan sürekli kaçınmaları eklenince, soyluların kırları yerleşme alanı olarak seçmelerinin nedeni daha da iyi anlaşılır.

Ancak ta başından beri tamamen kırsal olarak algılanan bir soyluluk tablosunda bu düzeltmeleri yaptıktan sonra söylememiz gereken; Kuzeyde daha çok olmak üzere ama Akdeniz kıyısındaki bölgelerde de ezici çoğunlukta olmak üzere —üstelik gittikçe artan bir oranda— şövalyelerin alışılmış konutlarının kırsal bir *manoir* (Fransızcada senyörlük içinde yer alan senyör evi, İngilizce de ise Fransızların senyörlük gelimesinin karşılığı MAK) olduğudur. Senyörün evi çoğunlukla, ya bir kırsal yerleşme alanın içinde, ya da yakınında yükselmektedir. Bazen de senyör aynı köyde birkaç eve sahiptir. Bu ev civarındaki kulübelerden net bir şekilde ayrılmaktadır. —kentlerde de mütevazi evlerden—. Bunun tek nedeni sadece daha iyi inşa edilmiş olması değil, ama aynı zamanda hemen daima, savunma için de örgütlenmiş olmasıdır.

Zenginlerin evlerini saldırılara karşı güvenceye alma endişeleri, karışıklıkların kendisi kadar eskiydi. Bunun en güzel kanıtı, 4. yüzyılda Galya'da tahkim edilmiş *villa*'ların, (Roma Barışı *(Pax Romana)*'nın sona erişini kanıtlar biçimde belirmeye başlamalarıdır. Bu geleneği, Frank döneminde de hemen her yerde izlemek mümkündür. Ancak, zengin mülk sahiplerinin oturdukları evlerin *(curtis :* avlu, ev bir avlunun içinde yer aldığından bu adı almak-

(263) *Casus S. Galli, c.* 43.

tadır MAK) çoğu, hatta kral sarayları bile, uzun süre sürekli savunma mekanizmalarından mahrum kalmışlardır. Özellikle Norman ve Macar istilaları döneminde, Adriyatikten Güney İngiltere ovalarına kadar, onarılan veya yeniden inşa edilen kent surlarıyla birlikte, kırsal alanın hemen her köşesinde tahkim edilmiş evler ortaya çıkmıştır (Fransızca *forté*, latince *firmitas*, sağlamlaştırılmış MAK) ki bunların gölgesi bundan sonra Avrupa tarlalarının üzerinden hiç eksilmeyecektir. Kral veya prensler tarafından temsil edilen büyük iktidarların bu şato dikilmesi eylemindeki rolleri ve bunların yapılmalarını denetim altına alabilmek için harcadıkları çabalar bizi daha ileride meşgul edecek. Şu anda bu olgu konumuz dışındadır. Ama bilelim ki, ovalara ve dağlara yayılan küçük senyörlerin tahkim edilmiş evleri, hemen her zaman, yukarıdan gelen herhangi bir izin olmadan inşa edilmişlerdir. Bu inşaatlar, ani olarak ortaya çıkan ve ani olarak giderilen yaşamsal ihtiyaçların ürünü olarak yapılmaktaydılar. Dinsel bir metin, bu olguya karşı herhangi bir sempati beslememekle birlikte, olaya tam bir tanı koyabilmiştir: «Sürekli olarak kavga ve katliam içinde yaşayan bu insanlar için düşmanlarından korunmak, benzerlerine galip gelmek ve kendilerinden aşağıdakilere egemen olmak için» (264), tek kelimeyle korunmak ve egemen olmak için, şato dikmekten başka yol yoktur.

Bu yapılar genellikle çok basit bir şekilde inşa edilmekteydiler. En azından Akdeniz bölgesi dışında uzun süre en yaygın olan tip, tahtadan yapılan ve kule biçiminde olanıydı. *Aziz Benoit'nın Mucizeleri* adlı kitabın merak uyandıran bir bölümü, 11. yüzyılın sonuna doğru bunlardan birinin gerçekten ilkel düzeneğini tasvir etmektedir. Birinci kattaki salonda «şato sahibi... maiyetiyle birlikte yaşamakta, sohbet etmekte, yemekte ve uyumaktadır.»; zemin katta da erzak kileri bulunmaktadır (265). Normal olarak, şatonun hemen etrafında bir çukur kazılmaktadır. Bazen parmaklık ve dövülmüş topraktan meydana gelen bir tümsek bu çukurun önünde, biraz ileriye yerleştirilmektedir. Bu tümseğin yararı, yangın tehlikesinden ötürü ana binanın içine yapılamayan mutfak ve bazı diğer işliklerin güven altına alınmasıydı. Ayrıca bu tümsek, senyörün bağımlılarına sığınak görevi görüyor; kuleye karşı ani bir saldırıyı engelliyor ve en etkili saldırı aracı olan aleve karşı tahta binayı güvenceye alıyordu. Üstelik, şatoyu çevreleyen çuku-

(264) *Vita Johannis ep. Terruanensis*, c. 12 *in SS*, c. XIV, 2. s. 1146.
(265) *Miracula S. Benedicti*, VIII, c. 16.

run saldırganlar tarafından doldurulması da hemen hemen olanaksızdı. Nihayet, kule ve korunak oldukça sıklıkla bir yükseltinin üzerinde kurulmaktaydı —bazen doğal, bazen insan elinden çıkma, ama birincisi daha sık olarak—. Böylece saldırganları bir eğimi tırmanma zorunda bırakarak yorma olanağı ve etrafı gözleme olanağı sağlanmış olunuyordu. Bu kulelerin taştan yapılmaya başlaması ilk önce büyük senyörlerin girişimiyle olmuştur. Bu «zengin *bastidor* adamlar» (*bastidor:* aşağı latincede inşa ettiren) Bertrand de Born'un tasvir ettiği üzere, «kireç, kum ve traşlanmış taşlarla, kapı kemerleri; burçlar; kuleler; kemerler ve inip kalkan köprüler» yaptırmaktan büyük bir mutluluk duymaktaydılar. Taştan şato yaptırma adeti, küçük ve orta şövalyeler arasında, ancak çok yavaş bir şekilde, 12. hatta 13. yüzyılda yayıldı. Büyük toprak açma döneminden önce, yapı malzemesini ormanlardan elde etmek, taş ocaklarından elde etmeye nazaran hem daha kolay hem de daha ucuzdu. Üstelik, taş işçiliği ve duvarcılık, uzmanlaşmış bir emek gücüne ihtiyaç gösteriyordu. Oysa, her zaman angaryaya koşulmaya hazır bağımlı doğrudan üreticiler ise, ancak biraz oduncu biraz da marangozdular.

Senyörün küçük kulesinde, köylünün bazen koruma ve sığınak bulduğu kuşkusuzdur. Oysa o dönemde yaşayanların kanısı —iyi nedenlerle desteklenmiş olarak— bu kulelerin birer tehlikeli saldırı üssü olduklarıydı. Barış sözleşmeleri, haberleşme özgürlüğünü yerleştirmek isteyen kentler, krallar veya prensler; hepsi kendilerini yerel «tirancık»ların ülkenin yüzeyini kapladıkları bu sayılamayacak kadar çok kaleyi, yıktırmak zorunda hissediyorlardı. Üselik, bu konuda ne söylenmiş olursa olsun, sadece Anne Radcliffe'in zamanında değil, gerçekte de küçük büyük her şatonun, içine atılanın unutulduğu, zindanları vardı. 12. yüzyılda yeniden inşa edilen Tournekem kulesini tasvir eden Lambert d'Ardres, mahzenlerin derinliklerinde «haşerat ve pislik arasında ızdırap ekmeğini kemiren» mahkûmları da anlatmayı unutmamaktadır.

Evinin niteliğinin de ortaya koyduğu gibi şövalye sürekli alarm halinde yaşamaktadır. Destanların olduğu gibi, lirik şiirlerin de başlıca kişilerinden biri olan gözcü, her gece kulenin tepesinde nöbet tutmaktadır. Daha altta ise, daracık kalenin iki veya üç odasında sürekli oturanların, geçerken uğrayan konuklarla karışmış kalabalığı, omuz omuza, diz dize yaşamaktadır. Bu üst üste yaşam, hiç kuşkusuz yer yokluğundan kaynaklanmaktadır, ama aynı zamanda en büyükleri bile kapsamına alan, şeflerin adamla-

rıyla birarada olmalarını gerektiren adetin de ürünüdür. Baron, kelimenin geniş anlamında, ancak takipçileriyle çevrelenmiş olarak —silah adamları, uşaklar, topraksız vassaller, yanına «besleme» olarak verilen genç soylular— nefes alabiliyordu. Çünkü, bütün bu insanlar ona hizmet ediyorlar, onu koruyorlar, onunla sohbet ediyorlar ve nihayet, uyku saati geldiğinde onu evilik yatağında bile varlıklarıyla korumaya devam ediyorlardı. 13. yüzyılda İngiltere'de hala bir senyörün yalnız başına yemek yemesinin uygun olmadığı bir adab-ı muaşeret kuralı olarak öğretiliyordu (266). Büyük salonda masalar uzun ve oturacak yerler hemen her zaman bank biçiminde olup, yan yana oturulsun diye yapılmışlardı. Merdiven altı ise, fakirlerin sığınağı idi. Bu merdiven altlarında iki ünlü çilekeş ölmüştür. Saint Alexis efsanede; kont Simone de Crépy tarihte. Yalnız kalmaya olanak tanımayan bu adetler o devirde büyük bir genellik kazanmışlardı. Rahiplerin bile hücreleri değil, yatakhaneleri vardı. Bütün bunlar, yalnızlığın tadılabileceği tek başına yaşam biçimlerine doğru kaçışları açıklamaktadır. Çilekeş, hücreye kapanan rahip, gezginci şövalye gibi. Soylular arasında bu durum, bilginin yazıyla değil de, yüksek sesle okunarak, makamlı şiir söylenerek, ve anlatılarak aktarıldığı bir kültüre tam denk düşüyordu.

III. Meşguliyetler ve Vakit Geçirme Biçimleri

Konut bakımından kır adamı olmasına rağmen soylunun bir tarımcı olma niteliği yoktu. Elini çapaya veya sabana değdirmek, onun için bir sürü öyküde anlatılan, şövalyenin başına geldiği gibi, bir felâket işaretiydi. Eğer bazen tarlalarında veya *réserve*'de çalışanları seyrediyorsa, veya sararan harmana bakıyorsa, bunun nedeni genel olarak üretimi yönetmek değildir (267). İyi *domaine* yönetimi el kitapları, yazıldıkları zaman efendiye değil onun temsilcilerine yönelmişlerdi. Kırsal beyefendi tipi ise, tamamen başka bir döneme, 16. yüzyıldan sonraki devire aittir. Senyörün doğrudan üreticiler üzerinde sahip olduğu adalet yetkisi, iktidarının temel kaynaklarından biri olmakla birlikte, köyün bu en güçlü adamı genel olarak bu yetkisini köylü kökenli çavuşlarına göçermekteydi. Ancak, yargı yetkisi hiç kuşkusuz şövalyenin bizzat uğraş-

(266) *Kocakafa Robert'in Kuralları*, Walter of Henlen, *Husbandry*, éd. E. Lamond.

(267) Marc Bloch, *Les Caractéres Originaux de l'Histoire Rurale Française*, 1931, s. 148.

tığı nadir barış dönemi etkinliklerinden biriydi. Fakat, bu işle uğraşması da sınıfsal çerçevesi içinde olmaktadır. Ya kendi vassallerini yargılamakta, ya kendisiyle eşdeğer senyörlerin yargılanmasında mahkeme kurulunun üyesi olmakta, yahut da Almanya ve İngiltere'de olduğu gibi, eğer hala ayakta kalanı varsa, kamu mahkemelerinde yargıçlık yapmaktadır. Bütün bunlar şövalye çevrelerinde erkenden yaygınlaşan yasama mantığını bir kültür biçimi haline getirmek için yeterlidirler.

Soyluların başlıca vakit geçirme biçimleri, savaşçı bir karakterin izlerini taşımaktaydılar.

Herşeyden önce av. Daha önce de söylendi, bu sadece bir oyun değildi. Çünkü, Avrupa ikliminin insanları, bizim gibi vahşi hayvanları tamamen yok ederek barışa kavuşturulmuş bir doğada yaşamıyorlardı. Diğer yandan, ahır hayvanlarının yetersiz beslenmesi ve kötü seçim nedeniyle, kasabı üzecek kadar az et sağladıkları durumlarda, av hayvanları özellikle zengin sofralarının et yemekleri arasında öncelikli bir yer tutmaktaydılar. Böylece, hemen hemen mutlaka gerekli olan av, diğer yandan bir sınıf tekeli haline de getirilmişti. 12. yüzyılda köylülere avlanmanın yasaklandığı Bigorre örneği bir istisna olarak kalmaktaydı (268). Ancak, krallar, prensler ve senyörler, herbiri kendi iktidar alanı içinde, avlanma sahası olarak belli alanları sadece kendi kullanımlarına ayırma eğilimi içine girmişlerdi. Büyük hayvanlar için «ormanlar» —bu terim başlangıçta ağaçlık olsun olmasın, büyük hayvan avı için senyör emrine ayrılmış alanları belirlemekteydi—; tavşan ve diğer küçük av hayvanları için «*garenne*» (kara veya su hayvanlarının avlandığı ayrılmış alan MAK) gibi yerler köylülerin kullanım alanının dışına çıkartılmıştı. Bu davranışların hukuki dayanağı karanlıktır. Bütün belirtiler, bu konudaki tek yasal dayanağın efendinin yasası olduğunu göstermektedir. Norman İngiltere'si gibi fethedilen bir ülkede ise, bazen işlenen toprakların daraltılması pahasına kurulan krallık ormanları ve onların korunması için alınan önlemler çok aşırıya kaçmıştır. Böylesine aşırılıklar, bir başka açıdan avlanma arzusunun sınır tanımazlığını olduğu kadar, bunun sınıfsal bir özellik haline dönüştüğünü de göstermektedir. Diğer yandan avla ilgili olarak, doğrudan üreticilerin üstüne yüklenen yükler oldukça ağır sonuçlar doğurmaktaydılar. Örneğin, senyörün av köpeklerini barındırmak ve doyurmak; ormanın içinde avcıların toplantı yeri olarak kullandıkları barınakları yapmak

(268) *Fors de Bigorre*, c. XIII.

gibi, Saint Gall manastırı rahipleri köylerinin muhtarını soylu mertebesine ulaşmak için uğraştığından ötürü suçlarlarken, onu en çok, tavşan, kurt, ayı hatta yaban domuzlarının peşine saldığı köpekleri beslediğinden ötürü azarlamışlardı. Diğer yandan, bu sporu en çekici yönleriyle uygulayabilmek için —Kaçan vahşi tavşanı yakalamak, Asya steplerinin atlı kültürlerinden alınan birçok şeyle beraber gelen şahinle avlanmak gibi— servet, boş zaman ve çok sayıda bağımlı insan gerektirmekteydi. Birçok şövalye için, örneğin ailenin kronikçisinin Guines kontu ile ilgili olarak dediği gibi «kanatlarını çırpan bir doğan dinsel bir konuşma yapan bir rahipten daha fazla gürültü yapıyordu» betimlemesi uygun düşmektedir. Gene aynı bağlamda, bir *jongleur*'ün öldürülmüş bir kahramandan söz ederken, köpeklerin ulumasını anlattığı yerde «soylu öldü : köpekleri onu ne kadar seviyorlardı» (269). demesi, bir av merakının neleri gerektirdiğini bir miktar gözler önüne sermektedir. Av, bu savaşçıları doğaya yaklaştırarak onların zihinsel çerçeveleri içine, av olmasaydı girmesi mümkün olmayan bu kategoriyi sokmaktadırlar. Eğer avlanma sırasında «orman ve nehirleri» bilmek zorunda kalmasalardı, daha sonra Fransız lirizmine ve Alman *minnesang*'ına kendilerinden çok şey verecek olan şövalye kökenli şairlerin, şafağı veya Mayıs ayının sevinçlerini anlatırken tam doğru noktayı bulmaları mümkün olabilir miydi?

Soylu yaşamında ikinci sırayı alan vakit geçirme biçimi ise yarışmalardı (*tournois*). Orta Çağda büyük bir saflıkla, bunların nisbeten yeni uygulamalar olduğu sanılıyor, hatta icat edenin adı bile söyleniyordu. Bu hayali mucit, birçoklarına göre 1066'da öldüğü söylenen Geoffroi de Preuilly adında biriydi. Gerçekte, bu savaş taklidine dayalı yarışmaların kökeni muhakkak ki çok daha eskilere dayanmaktaydı. Bu konuda bir kanıt, 895'de Tribur'de toplanan dinsel kurulun, bazen ölümcül olan «putperest oyunları»ndan söz etmesidir. Bu alışkanlık, hıristiyan olmaktan çok hıristiyanlaşmış toplumlarda bazı bayramlar vesilesiyle korunmuştur. Örneğin, bu «putperest oyunlar»dan —kelimenin tekrar ortaya çıkmış olması anlamlıdır— 1077'de yapılan bir tanesi sırasında, diğer gençlerle beraber yarışmalara katılan Vendôme'lu bir kasabın oğlu ölümüne yaralanmıştı (270). Gençlerin mücadeleleri hemen hemen evrensel bir folklorik özelliktir. Diğer yandan, ordu-

(269) Lambert d'Ardres, *Kronik, Garin Le Lorrain*, s. 244.
(270) Ch. Métais, *op. cit.*, c. I., Nu. CCLXI.

nun içinde de savaşın taklid edilmesi her zaman onları eğitmeye olduğu kadar eğlendirmeye de yaramıştır. *Strasbourg Yeminleri* adlı belgenin tasvir ettiği ünlü görüşme sırasında, Kel Charles ve Germanyalı Louis, bu cins bir gösteriyi seyretmekten büyük zevk almışlar ve hatta kendileri de oyunlara katılmaktan çekinmemişlerdi. Feodal çağın özgünlüğü, bu askeri veya sivil nitelikte hayali savaş oyunlarından, gerçek bir sınıfsal beğeni unsuru oluşturmuş olmasıdır. Nisbeten iyi düzenlenmiş, ödüllü ve özellikle de ata ve şövalye donanımına sahip kılıç erbabına hasredilmiş olan bu oyunlar, soylu çevrelerin, daha canlısına hiç tanık olmadıkları bir zevk unsuru haline dönüşmüştür.

Örgütlenmesi oldukça pahalıya malolan bu toplantılar genellikle kral ve baronların zaman zaman yaptıkları toplantılar vesilesiyle düzenlenmekteydi. Böylece, amatörlerin yarışmadan yarışmaya bütün ülkeyi dolaştıkları görülmekteydi. Bunlar yalnızca parasız pulsuz dolaşan şövalyeler olmayıp, aynı zamanda çok yüksek senyörlerdi de. Örneğin, Hainaut kontu IV. Baudoin veya bu yarışmalarda hiç de başarılı olamayan, İngiliz prenslerinden «genç kral» Henri gibileri. Bugünkü spor yarışmalarında olduğu gibi, şövalyeler bölgelerine göre biraraya geliyorlardı. Örneğin, Gournay yakınlarından Hennuyer'ler bir yarışma sırasında esas bağdaşıkları olan Vermandois'lılara veya Flamanlara katılacakları yerde, asıl Fransa'dan gelenlerin arasına katılınca, büyük bir rezalet çıkmıştı. Hiç kuşku yoktur ki, oyunlar sırasında yapılan işbirliği, bölgesel dayanışmanın oluşmasına katkıda bulunmuştur. Üstelik, bunların hiç de gülmek için yapılan oyunlar olmadığı; yaralanmalar hatta —*Raoul de Cambrai* şairinin dediği gibi, mızrak oyunu «kötüye gittiğinde» —ölümcül yaralanmaların hiç de eksik olmadığı düşünülürse, bu bölgesel dayanışmanın ne kadar önem kazanacağı ortaya çıkar. Bu oyunların aslında oldukça kanlı olması nedeniyle en akıllı hükümdarlar vasallerinin yarışmalara katılmalarını istemiyorlardı. Plantagenêt hanedanından II. Henri bu oyunları İngiltere'de resmne yasaklamıştı. Aynı nedenle —ve aynı zamanda bu yarışmaların «putperestliğin» yeşermesine yol açan halk bayramlarıyla bağlantısından ötürü— Kilise de bunları sert bir şekilde kınıyordu. Bu konuda o kadar kararlı davranıyordu ki, bu oyunlarda ölen şövalyenin daha önceden ayrılmış mezarına gömülmesine bile izin vermiyordu. Ancak, siyasal ve dinsel tüm yasaklara rağmen oyunların engellenmesinin mümkün olamayışı, bunların ne kadar köklü isteklerin karşılıkları olduklarını ortaya koymaktadır.

Ancak eğer doğruyu söylemek gerekirse, gerçek savaşta olduğu gibi bu oyunlarda da aslında maddi çıkar gözetilmekteydi. Yenen, çoğu zaman yenilenin atına ve donanımına el koyduğu gibi, bazen kendisine de sahip olabiliyordu. Doğal olarak serbest bırakmak için de kurtarmalık istiyordu. Beceri ve güçten de kâr sağlama olanakları vardı. Birçok şövalye bu oyunlara katılmayı bir meslek haline getirmişler, bazıları da bundan iyi kazançlar sağlamışlardır. Soylunun silaha olan tutkunluğu kaçınılmaz bir şekilde «heyecan» ve gelir ihtiyacını birleştirmektedir (271).

IV. Davranış Kuralları

Yaşam tarzı ve toplumsal üstünlük nedeniyle bu kadar açık bir biçimde farklılaşmış bir sınıfın, kendine özgü bir davranış kuralları bütünü oluşturması doğaldı. Bu kuralların kesinleşmesi ve aynı zamanda incelmesi, ancak ikinci feodal çağ boyunca, yeni bir sınıf olunduğunun bilincinin oluşması sırasında, meydana gelmiştir.

1100'lerden itibaren soylu nitelikler demetini belirlemeye yarayan kelime çok anlamlıdır: *Cour* (avlu) kelimesinden gelen *courtoisie* —*cour* o dönemlerde sonunda bir t harfiyle yazılır ve bu t okunurdu—. Gerçekten de bu kurallar, başlıca baronların sürekli veya geçici toplantıları sırasında ortaya çıkmaya başlamışlardır. Şövalyenin «kule»sindeki inzivası, doğal olarak böyle bir oluşuma olanak veremezdi. Bunun için rekabet ve insanlar arası ilişki gerekmekteydi. İşte bu nedenle manevi duyarlığın gelişmesi, büyük prensliklerin ve krallıkların sağlamlaşmasına olduğu kadar, tekrar daha yoğun insani ilişkilere dönülmesine bağlı kalmıştır. Kökenine sadık kalarak, *courtois* kelimesi gittikçe sarayda yaşayan, «saraylı» anlamına doğru bir anlam kayması gösterirken, kurallara uyan soyluları ifade etmek için «efendi adam» *(prudhomme)* terimi sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır. Bu kelimenin telaffuzu zevk vermektedir. Rahip erdemi karşısında gündelik değerleri savunan Saint Louis, bu kelimeden söz ederken «ağzı dolduruyor» demekteydi. Bu konudaki semantik evrim de derslerle doludur. Çünkü, efendi adam *(prudhomme)* başlangıçta, «cesur» kelimesi ile aynı anlama gelmekteydi. Ancak başlangıçta çok kaypak bir şekilde hem «yararlı» hem de «mükemmel» kavramlarını da ifade

(271) Yarışmalar hakkında, bibliyografyadaki kitaplar dışında bkz: Waitz. *Deutsche Verfassungsgeschichte*, c. V., s. 456. — Guillaume le Maréchal, c. III., s. XXXVI vd. — Gislebert de Mons, s. 92-93, 96, 102, 109-110, 128-30, 144, — *Raoul de Cambrai*, v. 547.

edebilen cesur *(preux)* kelimesi, sonunda sadece savaşçı özelliğini belirler hale geldi. Bu durumda, iki kelime anlam olarak birbirlerinden uzaklaştılar —cesur geleneksel anlamını korudu— ve şövalyeliğin tek belirleyici özelliğinin güç ve cesaret olmadığı düşünüldü. «Cesur bir adamla efendi bir adam arasında büyük fark vardır» diyen Philippe Auguste, ikinci niteliğin çok daha üstün olduğuna inanıyordu (272). Aslında bunlar dilsel inceliklerdir ama, bu oluşuma yol açan gerçek değişimler şövalyelik ülküsünün niteliğiyle ilgilidir.

İster kibarlığın basit kuralları, isterse efendi adama ilişkin tamamen ahlaki değerler olsun, yeni davranış kalıbının vatanı hiç tartışmasız Fransız sarayları ile Moselle bölgesidir —zaten burası da dil ve adet olarak tamamen Fransızdır—. 11. yüzyıldan itibaren, Fransa'dan çıkan modalar İtalya'da taklid ediliyordu (273). İki yüzyıl sonrasında ise, Fransız etkisi çok daha güçlü olarak duyulmaktaydı. Bunun kanıtı, Alman şövalyelik terminolojisinin Hainaut, Brabant veya Flandre'dan gelme *welche* —silah, elbise ve davranışa ilişkin terimler— kelimelerle dopdolu olmasıdır. *Höflich* kelimesi bile aslında, sadece fransız usulü kibarı ifade etmektedir. Bu kelimelerin yegâne geçiş yolu edebiyat olmamaktaydı. Birçok genç Alman soylusu, Fransız senyörlerinin yanına giderek, Fransızcayla beraber iyi davranış kurallarını da öğreniyorlardı. Bu bağlamda, şair Eschenbach'lı Wolfram Fransa'yı «Doğru şövalyeliğin vatanı» olarak niteliyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, bu aristokratik davranış kalıbının yayılması, Fransız kültürünün bütünüyle Avrupa üzerinde —kendiliğinden anlaşılacağı üzere, özellikle yüksek sınıflara yönelik olarak— yaptığı etkinin görüntülerinden sadece bir tanesiydi. Sanat ve edebiyat biçimlerinin yayılması; önce Chartres sonra Paris okullarının prestiji; hemen hemen uluslararası kullanıma ulaşan Fransız dili; bu Ülke kültürünün bütün Avrupa üzerinde kurmaya başladığı egemenliğin diğer göstergeleriydiler. Bu oluşumun bazı nedenlerini keşfetmek mümkündür. Dünyanın en maceracı şövalyeleri olan Fransız şövalyelerinin boydan boya Avrupa yolculukları; Almanyadan çok daha önceleri ticaretin uyanışına tanık olan bir ülkenin nisbi refahı —ama gerçekte İtalyadan önce değil—; erkenden bir zıtlaşma haline dönüşen, şövalyeler ile silah taşımaktan aciz kitleler arasındaki sınıfsal farklılaşma; birçok yerel savaşa rağmen, İmparatorluğu peri-

(272) Joinville, c. CIX.
(273) Rangerius, *Vita Anselmi, in SS*, XXX, 2, s. 1252 v. 1451.

şan eden Papa - İmparator çatışmasına sahne olmayan bir ülke. Fakat, bu nedenleri sıraladıktan sonra, bugünkü bilgilerimizin ışığında daha çok «açıklanamaz»ın alanındaymış gibi gözüken bir uygarlığın rengi ve çekici özelliklerini açıklamaya girişmek acaba boşuna bir çaba mıdır?

Mansura savaşında Soissons kontu, «bu günü daha sonra hanımların odasında konuşuruz» diyordu (274). Kahramanlık türkülerinde bir benzerine rastlamanın olanaksız olduğu bu sözler, 12. yüzyıldan sonra birçok roman kahramanının ağzından dökülebilecek kadar geçerlik kazanmışlardı. Bu durum kibarlıkla birlikte, kadın etkisinin de ortaya çıktığı bir toplum tarzını işaret etmektedir. Soylu kadın asla hareme kapatılmamıştı. Çoğunlukla, etrafında hizmetçileri, evini yönetmekteyse de, fiefi de yönettiği, hatta bazen çok sert yönettiği oluyordu. Ancak, sohbetlerin yürütüldüğü salon yöneten okumuş kadın tipi, 12. yüzyılda belirmeye başlamıştır, Kraliçe olsalar bile, eski şairlerin kadınlara çok kaba davranan tipler olarak anlattıkları eski kahramanların, kadınlara karşı tavırlarında derin bir değişiklik ortaya çıkmıştı. Ama gene de erkeklerin kocaman kahkahaları, salonlardan dışarıya taşmaktaydı. Sarayların kibarlar topluluğu kaba şakalara karşı duyarlıklarını henüz yitirmemişlerdi. Ama artık bunları, eski masallarda anlatıldığı gibi, köylüler ve burjuaların önünde yapmaktan kaçınıyorlardı. Çünkü, kibarlık herşeyden önce bir sınıf işiydi. Artık «soylu bayanların odası» ve daha da genel olarak sarayın büyük salonu, şövalyenin parlamaya ve rakiplerini gölgelemeye uğraştığı yerdi. Bunun için de yüksek işler yapması, kibarlık kurallarına sadakat göstermesi ve edebi yeteneğe sahip olması gerekmektedir.

Daha önce de gördüğümüz üzere, soylu çevreleri ne tamamen cahil ne de okunmaktan çok dinlenen edebiyatın etkisine duyarsızdılar. Ama, şövalyelerin bizzat yazar oldukları gün, büyük bir adım atılmış oldu. 13. yüzyıla kadar bu edebiyatçı şövalyelerin, diğer bütün türleri dışlayarak sadece lirik şiir alanında at koşturmaları, oldukça anlamlıdır. Bildiğimiz en eski şövalye ozan —bunun ilk olmadığını bildirmek uygun olacaktır— Fransa'nın en güçlü prenslerinden biri olan Akitanya kontu IX. Guillaume'du (1127'de öldü). Ondan sonra gelen Provence'lı şairler listesinde, hatta biraz sonra Kuzeyin lirik şairleri —bunlar güneyli şairlerin en büyük rakipleriydiler— arasında, yüksek, orta ve küçük şövalye tabakaları bol bol temsil edilmekteydiler. Büyüklere yamanmış

(274) Joinville, c. CLIX.

olarak yaşayan *jongleur*'lar arasında da bu soylulardan görülmeye başlanmıştı. Çoğunlukla kısa, bazen de yetenekli bir sanatçının damgasını taşıyan soylu kaleminden çıkma bu lirik şiirler, genelde aristokratik toplantılar sırasında üretiliyordu. Böylece, önce bu sanatın tadına varmanın zevki köylülere yasaklanarak, bundan yararlanan sınıf aldığı edebi zevkin daha fazlasını, bu edebi türü tekeline alarak elde ediyordu. Buna bağlı olarak bir edebi sınıf bilinci oluşturuluyor ve bu bilinç diğer sınıflara karşı büyük bir heyecanla keskinleştiriliyor ve hergün yeniden üretiliyordu. Sözün çağrısına sıkı sıkıya bağlı olan —çünkü, şiirler normalde şarkı ve müzik eşliğinde söyleniyordu— müzikal duyarlık da gönülleri fethetmekte şiirden hiç geri kalmıyordu. Maréchal Guillaume, aslında çok sert bir savaşçı olmasına rağmen, ölüm yatağında şarkı söyleme arzusuna kapılmış ve kızlarına birkaç şarkının «tatlı sesiyle» veda etmişti. Aynı şekilde *Nibelungenlied*'in Burgonyalı kahramanları yeryüzünde tadacakları son uykuya dalmadan önce, sakin gecenin içinde Volker'in mandolinine kulak vermişler ve bu tatlı sesler içinde uykuya dalmışlardı.

Şövalye sınıfının bedeni zevklere karşı tavrı, büyük bir içtenlikle gerçekçidir. Zaten bu davranış kalıbı bütün feodal dönemin en belirgin özelliklerinden biridir. Kilise kendi üyelerine tam bir el çekmeyi zorunlu kılarken, laiklere de cinsel ilişkileri yalnızca evlilik içi ve üreme amacıyla sınırlamalarını emrediyordu. Fakat kilisenin bizzat kendisi bu emirlere çok az uymaktaydı. Özellikle, Grégoire reformlarının bile saflaştırmakta başarılı olamadığı sıradan rahipler sınıfı bu kurallara en az uyan zümre olmaktaydı. Dindar kişilerden, köy kilisesi papazı veya manastır başrahibinden söz ederken, eğer gerçekten öyle olduysa, beğeniyle «bakir öldüklerinden» söz ediliyordu. Kilisenin bizzat kendinin kurallara uymakta gösterdiği bu hevessizlik, yasakların kamu vicdanında ne denli bir nefret uyandırdığının göstergesiydi. Gerçekte —örneğin *Charlemagne'ın Hacca Gidişi* adlı destanda anlatılan Olivier'nin gerçekten erkeksi davranışları gibi pasajlar bir yana— destanlar bu konuda çok «erdemlidirler». Bunun nedeni, kahramanlığa ilişkin hiçbir özelliği olmayan aşk maceralarının anlatılmasına gerek görülmemesidir. Kibarlık döneminin daha az katı hale gelmiş olan anlatılarında dahi, duygusallık kahramandan çok, kadının bir özelliği olarak gösterilmektedir. Ancak, yavaş yavaş yeni bir anlatı biçimi, bu konudaki örtüyü üzerinden kaldırmaktadır. Tıpkı eski *Roussillon'lu Girard* şiirinde, bir haberciyi gece evinde ağırlayan bir vassalin ona gece için bir kız sunduğunun anlatıldı-

ğı bölümde olduğu gibi. Hiç kuşkusuz, romanların anlattığı gibi, şato «tatlı raslantılar» için çok kolay fırsatlar hazırlamaktaydı (275). Bu konuda tarihin tanıklığı daha da açıktır. Bildiğimiz gibi, soylunun evliliği bir «iş» sorunuydu. Senyör evleri piçlerle kaynamaktaydı. Bu adetler kibarlığın egemen olma sürecinin başlangıcında büyük bir değişme göstermemişlerdir. Akitanya'lı Guillaume'un bazı şarkıları cinsel ihtirasın sıklıkla anlatıldığı şiirlerdir. Daha sonra gelen şairlerin çoğu da Guillaume'u bu konuda taklid etmekten geri kalmamışlardır. Ancak gene Guillaume'da başlangıcını yakalayamadığımız bir geleneğin mirasçısı olarak, başka cinsten bir aşkın daha anlatıldığına tanık olmaktayız. Bu «kibar» aşk, şövalye «ahlaki» değerlerinin en ilginç yaratıcılarından biri olmuştur. Don Quichotte'u Dulcinée'siz düşünebiliyor muyuz?

Kibar aşkın ana çizgileri kolaylıkla özetlenebilir. Evlilikle herhangi bir ilişkisi yoktur veya daha iyi ifade etmek için, bu aşkın kurallarının evlilik kurallarına tamamen zıd olduğu söylenebilir. Çünkü, aşık olunan genellikle evli bir kadınsa da, aşığı hiçbir zaman kocası değildir. Bu aşk çoğunlukla yüksek mertebede bir kadına yönelmektedir. Her durumda erkeğin kadına duyduğu büyük tutku vurgulanmaktadır. Erkeğin aşkı, onu bütünüyle kavrayan bir ihtirastır ve kıskançlıklar beklenmedik olaylarla kesilse bile, bu aşkın ifadesi bir ayin biçimine bürünmüştür. Gezginci ozan Jaufroi Rudel'in yanlış yorumlanan bir şiirinde, bu yanlış yorumdan ötürü ortaya çıkan «uzaktaki prenses» simgesinde olduğu gibi, bu aşk «uzaktan»dır. Muhakkak ki bunun nedeni, aşığın bedeni zevkleri reddetmesi olmayıp, tersine engellerin ve sevgilinin hemen orada olmayışının ürünü olarak, aşkın şairce bir melankoliyle güzelleştirilmesidir. Bu dönemde kibar aşkı kalp çarptırıcı ve «neşe» delici hale gelmektedir.

Şairlerin çizgileriyle kibar aşkı bize böyle görünmektedir. Çünkü, biz onu ancak edebiyat ürünlerinden tanımaktayız ve bunlardaki gerçekle hayalin paylarını ayırmaktan uzağız. Fakat, gerçekten emin olabildiğimiz nokta, «kibar aşıkların» kendilerini bedeni zevkten uzaklaştırmaya çalışırken, gene de bu cins zevklerin çağrısına çoğu zaman oldukça sert bir şekilde uyduklarıdır. Gene bilmekteyiz ki, birçok «kibar aşık»da duygusal içtenlik birkaç dü-

(275) *Girart de Roussillon*, s. 257 ve 299. Bkz. *La Mort de Garin*, s. XL. Diğerleri arasında özellikle ihtiraslı olan sahneye bakınız, *Lamcelot*, éd. Sommer, *The Vulgate Version of the Arthurian Romance*, c. III., s. 383.

zeyde kendini göstermektedir. Nihayet son olarak belirtelim ki, bugün aşk konusunda alışkın olduğumuz birçok değer yargısı, bu «kibar aşkı»nın oluşumu sırasında özgün nitelikler olarak ortaya çıkmıştır. Bu tarz aşkın, ne eski aşk sanatından ve ne de —ona daha yakın olmalarına rağmen— daha çok erkeklerarası dostluklardan söz eden Yunan-Roma edebiyatından aldığı pek fazla birşey yoktu. Aşığın sevgilisine bağımlı hale gelmesi yepyeni birşeydi. Daha önce de gördük, «kibar aşık» sevgisini vassalik biate ait terimlerle ifade ediyordu. Bu çakışma sadece sözel düzeyde kalmamıştır. Sevgili ile şefin zaman zaman karışmaları, tamamen feodal topluma özgü bir yönelmenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Çoğu zaman söylendiğinin aksine, bu sevgi kuralları dinsel düşünceye pek bağımlı değildiler (276). Hatta, eğer bazı yüzeysel biçim benzerliklerini ihmal edersek, kabul etmemiz gerekir ki, bu sevgi tarzı dinsel düşünceye tamamen zıddır ve bu yola kendilerini kaptıranlar da bunun böyle olduğunun tam anlamıyla bilincindeydiler. Aşkı insanların bir numaralı erdemi haline yükseltenler onlar değil miydi? Özellikle de bedeni zevklerden vazgeçtiklerinde bu aşkı öylesine yüceltiyorlardı ki, sonunda tüm varlıkları buna yöneliyor ve aslında hıristiyanlığın evlilik kurumu ile dizginlemek —kibar aşıklar bu kuruma şiddetle karşıydılar— ve sadece cinsinin üremesine yönelik bir etkinliğe indirgemek istediği —bu olgu kibar aşıkların umurunda değildi— bedeni iştahlar, bu aşkın ifade biçimleri arasında çok geniş bir şekilde dile getiriliyordu. O dönemdeki hıristiyan duyarlığının cinsel yaşama ilişkin gerçek yankısını bu şövalye lirizminde bulmak mümkün değildir. Tamamen aksine, şu saf, dindar ve çok «kilisevari» *Saint-Graal Yargıcı* adlı metinde resmi doktrin yansıtılmaktadır. Bu metinde anlatılan «Doğru Habil»e gebe kalmak için Adem ve Havva'nın birleşmelerinden önce Tanrıya, bu ayıplarını örtmesi için etrafı simsiyah bir geceye boyasın diye dua etmeleridir.

Diğer yandan, bu iki ahlâk türü arasındaki zıtlaşma bize belki de bu aşkın aklileştirilmesi konusunda, insani coğrafyadaki farklılaşmaların anahtarını sağlayabilir. Bu aklileştirme olayı, lirik şiirin izlerini koruyarak bize aktardığı gibi, 11. yüzyılın sonlarına doğru güney Fransa'nın «kibar» çevrelerinde doğmuştur. Daha

(276) Kibar aşkı ve ona ifade aracı teşkil eden lirik şiir konusunda bazen Arap etkisinden söz edilmiştir. Bana öyle geliyor ki, bu konuda şimdiye kadar sonuç verici bir kanıt getirilememiştir. Ayrıca bkz.: Al. Jeanroy, *Poésie Lyrique des Troubadours*, c. II., s. 366., c. Appel, *in, Zeitschrift für Romanische Philologie*, c. VII, 1932, s. 770.

sonra gene lirik biçimde ama, roman sahifeleri içinde Kuzeye geçen bu akım, daha sonra Alman *minnesang*'ında belirdiğinde orijinalinin gölgesinden ibaret kalmıştır. Ancak bu böyle oldu diye, Güney Fransa'ya herhangi bir kültürel üstünlük atfetmek anlamsız olur. Hele dikkatlerimizi, sanatsal, entellektüel ve ekonomik alanlara çevirirsek, bu iddia tümünden geçersiz olur. Çünkü, Güneyin üstünlüğünü savunmak, Fransızca yazılan bütün destanları, gotik sanatı, Loire'la Moselle arasındaki okulların ilk felsefe denemelerini, Champagne fuarlarını ve Flandre'in arı kovanı gibi kentlerini bir kalemde silmek olur. Buna karşılık, özellikle birinci feodal çağ boyunca Kilisenin Güneyde, Kuzeydekine oranla daha fakir, kültürsüz, daha az etkin olduğu da hiç tartışma götürmez bir gerçektir. Kilise edebi yapıtlarından hiçbiri, manastır reformuna ilişkin büyük eylemlerden hiçbiri Güneyde ortaya çıkmamıştır. Güneyin dinsel merkezlerinin bu nisbi zayıflığı ancak, Provence ve Toulouse'dan kaynaklanarak uluslararası nitelik kazanan dinsel sapkınlıklarla açıklamak mümkündür. Diğer yandan, gene Güneyde dinsel çevrelerin laikler üzerindeki etkisi zayıf kaldığından, onlar da yukarıda andığımız türden bir ahlaki biçim geliştirebilmişlerdir. Zaten, şövalye aşkına ilişkin bu öğretilerin son derece hızlı bir şekilde yayılmaları, bunların soylu sınıfın yeni ihtiyaçlarına ne denli cevap verdiğini kanıtlamaktadır. Bunlar, bu sınıfın kendi kendinin farkına varmasına yol açmışlardır. Avamın sevdiğinden başka türlü sevmek, kendini başka görmek değil midir?

Şövalyenin ganimetten ve kurtarmalıktan sağlayacağı gelirleri özenle kesaplaması, fiefinde köylülerini çok ağır şekilde «biçmesi», kimseyi şaşırtmamaktadır. Çünkü kazanç meşrudur. Ama bir şartla, bu gelirin hızla ve cömertçe harcanması koşuluyla. Gezginci bir şövalye haydutlukla suçlandığında, «sizi temin ederim ki, eğer soygun yaptıysam, bu vermek içindi, hazineye yığmak için değil» demişti (277). Hiç kuşkusuz bu cömertliğin gelişmesinde profesyonel parazitler olan *jongleur*'lerin «tüm erdemlerle parıldayan hanımlar ve kraliçeler» türünden methiyelerinin katkılarını küçümsememek gerekir. Hiç kuşkusuz, küçük ve orta senyörlerin, hatta belki de yüksek baronların arasında cimrilerin sayısı hiç de az olmamıştı. Aslında bunlara temkinli demek daha doğru olur, çünkü bunlar kıt olan parayı dağıtacakları yerde hazinelerinde biriktirmeyi yeğlemişlerdi. Diğer yandan, çabuk kazanılan servetleri

(277) Albert de Malaspina, in C. Appel, *Provenzalische Chrestomathie*, Nu. 90, v. 19 vd.

çabucak harcayan şövalyeler, böyle yaparak geleceğe karşı daha az güvenceli sınıflara karşı üstünlüklerini kanıtladıklarını düşünüyorlardı. Bu akılsız müsrifliğin tek nedeni ne cömertlik ne de lüks idi. Bir kronikçi bize, Limoges'da toplanan bir kurul esnasında ortaya çıkan anormal bir israf yarışmasını anlatmaktadır. Bir şövalye gümüş sikkeleri yere serdirir, ki paraların üzerine serildiği toprak az önce sürülmüştür; bir diğeri mutfakta yemekleri balmumu yakarak pişirtir; üçüncüsü ise, «övünmek için» atlarından 30 tanesini diri diri yaktırır (278). Bu prestij düellosu, bize ilkel toplumlardan haberler getiren bazı etnografların anlattıklarını hatırlatırken, kendimizi şu soruyu sormaktan alıkoyamıyoruz. Bunları bir tüccar görse acaba ne derdi? Burada da şeref kavramına yüklenen anlam, insan grupları arasında bir ayrılma çizgisi oluşturuyordu.

Böylece, gücü, servetinin cinsi, yaşam tarzı ve hatta ahlakı bakımından farklı olan soylu sınıfı, 12. yüzyılın ortasına doğru hukuki ve ırsi bir sınıf olarak kendini sağlamlaştırmaya tamamen hazırdı. Bu sınıfın üyelerini belirlemek için daha sıklıkla kullanılmaya başlanan kelime artık «*gentilhomme*» —iyi *gent*'den adam, yani has ırk'dan adam— olmaktadır. Bu da soyun niteliğine verilen önemi belirlemektedir. Bu kavramın billurlaşması, şövalyenin silah kuşanması töreni etrafında gerçekleşecektir.

(278) Geoffroi de Vigeois, F, 69 *in*, Labre, c. II., s. 322.

AYIRIM 3

ŞÖVALYELİK

I. Şövalyenin Silah Kuşanması

11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren —daha sonra sayıları artacak olan— çeşitli metinler, söylediklerine göre amacı «bir şövalye yapmak» olan bir törenden söz etmeye başlamışlardı. Bu tören birkaç aşamalıdır. Yeni yetmelikten henüz çıkmış olan şövalye adayına daha yaşlı bir şövalye, gelecekteki konumunun simgesi olan silahları vermektedir. Özellikle de beline bir kılıç bağlamaktadır. Daha sonra Fransız belgelerinin «şamar» veya «tokat» olarak niteledikleri büyük bir darbe, genç çocuğun ya yanağına ya da ensesine indirilmektedir. Bir güç sınaması mı? Veyahut da Orta Çağdan itibaren bazı yorumcuların düşündüğü gibi, genç adama tüm yaşamı boyunca «verdiği sözü» hatırlatacak bir işaret mi? Uygulamada, şiirlerin büyük bir istekle göstermek istedikleri gibi, kahraman adayı bu sert tokat karşısında eğilmemektedir. Bir kronikçinin belirttiğine göre, bir şövalyenin aldıklarından mutlaka iade etmek zorunda olduğu şey, işte karşıdan gelen bu cins saldırılardır (279). Diğer yandan, tokadın çağın hukuksal adetleri içinde, tanıklara uygulanan bir törensel tarz olduğunu biliyoruz. Törenin başlangıçta son derece önemli bir ögesi olarak beliren bu tokatlama hareketi bütün törene adını vererek «*adoubement*» olarak anılmasına yol açmıştır. (Kelime vurmak anlamına gelen eski bir germen fiil mastarından türemiştir). Kelimenin ilk anlamı hiç kuşkusuz bu kadar geniş kapsamlı değildi. Böylece, vuranla vuru-

(279) Raimon Lull, *Libro de la Orden de Caballeria*, éd. J. R. de Luanco — Lambert d'Ardres, c. XCI.

lan arasında meydana gelen temas, birinden diğerine bir cins akımın geçmesine neden oluyordu. Nihayet, bir spor gösterisiyle tören sona eriyordu. Yeni şövalye atını koşturuyor ve bir mızrak darbesiyle bir sırığın üzerine asılmış olan hedefi ya deliyor ya da düşürüyordu.

Köken ve nitelik olarak bu tören ilkel ve antik toplumlardaki erginler topluluğuna kabul törenlerine benzemektedir. Bu törenlerin çeşitli biçimler altında ortak özelliği, o zamana değin yaşının küçüklüğü nedeniyle dışında kaldığı tam üyeler grubuna girebilmek için, genç adayın bazı deneylerden geçirilmesidir. Bu törenler germenlerde savaşçı bir toplumun geleneklerine uygun bir tarzda olmaktaydı. Bu halk arasında yapılan törenler, diğer çizgiler bir yana —örneğin saç kesilmesi gibi. Bu nokta ileride İngiltere'de şövalyenin silah kuşanması eylemi ile birleşerek yeniden ortaya çıkacaktır— tamamen genç adayın silah kuşanmasına dayanmaktaydı. Bu cinsten törenleri Tacitus, İstilalar öncesi dönemdeki germenlere ilişkin olarak ısrarla anlatmış, ayrıca birçok başka metin de bu adetin yaygınlığını teyid etmişlerdir. Germen törenleriyle şövalyelik törenleri arasındaki süreklilik, kuşkusuz kabul edilecek kadar ortadadır. Fakat, bu eylemin ortamı değişirken, insani anlamı da değişmiştir.

Germenlerde bütün özgür erkekler savaşçıydılar. Bu durumda da silah kuşanmaya hakkı olmayan kimse kalmıyordu —ama bu uygulamanın yaygınlık derecesini bilemiyoruz—. Buna karşılık, feodal toplumun belirleyici niteliklerinden biri, daha önce de gördüğümüz gibi, herşeyden önce askeri vassalleri ve şeflerinden meydana gelen profesyonel bir savaşçılar zümresinin oluşmasıydı. Bu durumda eski silah kuşanma töreninin sadece bu zümreye has hale gelmesi gerekiyordu. Ama gerçeği söylemek gerekirse, silah kuşanma töreninin yaygın bir zümreden dar bir zümreye transferi onun toplumsal dokusundan bazı şeyleri yok etmiştir. Eskiden bu tören, halkın toplumsal etkinliklere katılmasına olanak sağlardı. Oysa artık eski anlamında halk —özgür insanların küçük topluluğu— yoktu. Bu nedenle, bu tören bir sınıfa giriş töreni haline dönüştü. Ama bu sınıf da henüz kesin sınırlardan yoksundu. Hatta bazı bölgelerde, bu törenin uygulanması sona erdi. Örneğin, Anglo-Saxonlarda böyle olduğu sanılıyor. Bunun tersine, Frank geleneğiyle damgalanmış ülkelerde adet iyice tutundu. Fakat tutunmasına rağmen gene de uzun süre ne yaygınlık ne de zorunluk kazanabildi.

Daha sonra şövalye çevreleri onları «silahsız» zümrelerden ayıran ve onların üstünde bir yer almalarını sağlayan niteliklerin bilincine vardıkça, böylece tanımlanan cemaate girmek için çok daha görkemli törenlere ihtiyaç duydular. Ya «soylu» olarak doğan bir çocuk bu törenle yetişkinler dünyasına kabul ediliyor, ya da çok nadir olmak üzere, soylu olmadığı halde, yükselebilmeyi becermiş ve onların arasına kabul edilebilecek kadar servet ve güce sahip olan «şanslılar»da bu törenle cemaate almıyorlardı. 11. yüzyılın sonlarından itibaren, Normandiya'da bir vassalin oğlundan söz ederken «şövalye değil» demek, onun henüz çocuk veya yeni yetme olduğu anlamına gelmekteydi (280). Aslında, göze hitab eden bir törenle sözleşmelerin olduğu kadar hukuki statü değişikliklerinin de karar bağlanması, Orta Çağ toplumunun kendine özgü eğilimleriyle ilgiliydi. Buna bir kanıt; çoğunlukla pitoresk görüntülerle yüklü, mesleğe kabul törenleridir. Ancak, bu biçimselliğin kabul edilebilmesi için, olgunun kendinin de biçimselleşmesi gerekiyordu. Nitekim, silah kuşanma töreni, şövalyelik kavramındaki derin bir değişmeyle aynı ana rastgelmiştir.

Birinci feodal çağ boyunca, şövalye teriminden anlaşılan herşeyden önce fiili bir durum; bazen bir hukuk bağı, fakat her zaman tamamen kişisel bir bağdı. Şövalye deniliyordu, çünkü bunlar at üstünde tam donanımlı olarak çarpışıyorlardı. Birinin şövalyesi olmak demek, ondan bir fief alıp da hizmetle yükümlü hale gelmek demekti. Oysa şimdi ne fief sahibi olmak ne de biraz gezginci yaşam tarzı sürdürmek bu adı hak etmek için yetmemektedir. Bunların dışında, şövalyelik bir cins kendini adama gerektirmektedir. Bu dönüşüm, 12. yüzyılın ortalarına doğru tamamlanmıştı. 1100'lerden biraz önce kullanılan bir deyim dönüşümün genişliğini anlamamıza yetecektir. Biri yalnızca şövalye «yapılmamakta», aynı zamanda şövalye olarak «bir cemaate sokulmaktadır». Örneğin 1098'de Ponthieu kontu geleceğin VI. Louis'sine silah kuşatmaya hazırlanırken, olayı böyle ifade ediyordu (281). Silah kuşanan şövalyelerin bütünü bir cemaat hatta bir tarikat *(ordo)* meydana getirmekteydiler. Bilginlerin ve kilisenin kullandığı bu kelime zamanla laiklerin de ağzından düşmez oldu. Bu kelimeyi kullanırlarken, şövalye tarikatı ile kutsal tarikatlar arasında hiç olmazsa başlangıçta bir özdeşlik kurulmuyordu. Hıristiyan yazarların latin yazarlarından ödünç aldıkları kelime

(280) Haskins, s. 282, c. 5.
(281) *Rec. des Histor. de France*, c. XV., s. 187.

haznesinde, *ordo* dinsel olduğu kadar, dünyevi her türden toplumsal katmanı belirlemekteydi. Ama bu katmanlar, düzenli, açık bir şekilde sıralanmış, adeta Tanrısal bir plana göre oluşturulmuş bir sıralama içindeydiler. Gerçekte sadece tüm çıplaklığı içinde bir olgu değil, aynı zamanda bir kurumdu.

Ancak, doğaüstünün egemenliğine alışık olan bu toplumda, başlangıçta tamamen din dışı öğeler taşıyan kılıç kuşanma töreninin bir süre sonra kutsal dünyanın damgasını yememesi mümkün değildi. İkisi de çok eski olan iki adet, Kiliseye bu konuya müdahale için hareket noktası oluşturacaklardır.

Önce kılıcın kutsanması adeti. Bu adet başlangıçta kılıç kuşanmanın bir özelliği değildi. Bir insanın hizmetinde olan herkes o zamanlar, şeytanın tuzaklarından korunmaya layık görülüyordu. Köylü ürününü, sürüsünü, kuyusunu; yeni evlenenler zifaf yatağını; hacı, yolculuk asasını kutsatıyorlardı. Doğal olarak, savaşçı da aynı şekilde davranıyor ve mesleğine ilişkin araçları kutsatıyordu. Eski Lombard yasası daha o zamanlar, «kutsanmış silahlar üzerine» edilen yemine yer vermişti (282). Ama kutsanmaya herkesten fazla ihtiyaç duyan, ilk kez silah kuşanan genç savaşçılardı. Bir dokunma töreni bu kutsamanın esasını oluşturuyordu. Geleceğin şövalyesi ağır savaş kılıcını bir süre kilisenin mihrabına bırakıyor, arkasından da dualar bu hareketi izliyordu. Kutsamanın genel şemasından esinlenilerek, bir süre sonra ilk silah kuşanma töreni için özel bir ululama stili geliştirilmiştir. Bunun ilk örnekleri 950'den sonra Meyence'daki Saint Alban katedralinde ortaya çıkmıştır. Hiç kuşkusuz eski uygulamaların da izlerini taşıyan bu özel törenler, kısa sürede bütün Almanya'ya, Kuzey Fransa'ya, İngiltere'ye, hatta bizzat Roma'ya kadar yayılmışlardır. —Roma'ya bu uygulamayı İmparator Otton zorla kabul ettirmiştir—. «Yeni kuşanılan» kılıcın kutsanması modeli çok uzaklara kadar yayılmıştır. Ancak hemen belirtelim, bu kutsama töreni yalnızca işin başlangıç aşamasını meydana getirmekteydi. Asıl kılıç kuşanma töreni, kendine özgü biçimlerde bunun arkasından devam ediyordu.

---

(282) *Ed. Rothari*, c. 359. Kılıç Kuşanmanın dinsel edebiyattaki yeri şimdiye kadar yeterince araştırılmamıştır. Bibliografyada başvurduğum kaynakları bulmak mümkündür. Bu ilkel de olsa, ilk derleme denemesi, Strasburg'daki meslekdaşım Başrahip Michel Andrieu'nun yardımları sayesinde ortaya çıkabilmiştir.

Bu ikinci aşamada da kilisenin rol alma olanağı vardı. Yeni yetmelikten çıkan şövalye adayına kılıç takmak görevi, başlangıçta bu ünvanı zaten taşımakta olan birinin hakkıydı. Örneğin adayın babası veya senyörü gibi. Ama, zamanla bu görevin bir rahibe de verildiği oldu. 846'da Papa Serge, Karolenj hanedanından II. Louis'nin kılıç kemerini takmıştı. Daha sonra, Fatih Guillaume'un oğullarından birine aynı şekilde, Canterbury başpiskoposu kılıç kuşatmıştı. Hiç kuşkusuz, böylesine şerefli bir görev için basit rahipler yerine, birçok vassale sahip Kilise prensleri yeğleniyordu. Ama ne olursa olsun, bir papa veya piskopos, bu törende sadece asker gibi davranıp, dinsel törenlerin cafcafından vazgeçebilirler miydi? Böylece, kılıç kuşanma törenlerine kilise adamlarının aktif olarak katılmaları sonucu, dinsellik törenin tümünü damgalamıştır.

Bu oluşum 11. yüzyılda tamamlanmıştır. Besançon kilisesinin o tarihlerdeki kayıtlarında sadece, basit iki kılıç kuşanma törenine ait bilgiler bulunmaktadır. Üstelik, ikincinin kılıcını bizzat kendinin taktığı anlaşılmaktadır. Ancak, «kılıç kuşanma» törenlerinin gerçekten dinsel birer tören haline dönüşenlerini bulmak için daha Kuzeye, tam anlamıyla feodal olan birçok kurumun gerçek beşiği olan şu Sen ile Moselle arasındaki bölgelere bakmak gerekmektedir. Burada, bu konuda en eski örnek, Reims bölgesinden derlenen Papalık kayıtlarında yer alan bilgilerdir. Dinsel tören kılıcın kutsanmasıyla başlamaktadır. Sonra bu dualar diğer savaş araçlarının yani flama, mızrak, kalkan gibi araçların teker teker kutsanmalarıyla tekrarlanmaktadır. —Ancak üzengiler kutsanmamaktadır, çünkü bunların takılma hakkı sonuna kadar laiklerin tekelinde kalmıştır—. Daha sonra, müstakbel şövalyenin bizzat kendinin kutsanmasına sıra gelmektedir. Nihayet, kılıç piskopos tarafından takılmaktadır. Aşağı yukarı 200 yıllık bir boşluktan sonra, bu törenin aynısı daha da geliştirilmiş olarak, Fransa'da Mende piskoposu Guillaume Durant'm 1295'de Papalık için hazırladığı, ama esas unsurlarının Saint Louis dönemine ait olduğunun kesin olduğu, kayıtlarda görülmektedir. Burada rahibin kutsama yetkisi son sınırına kadar genişletilmiştir. Sadece kılıcı kuşatmakla kalmamakta, ünlü tokadı da o atmaktadır. Metine göre, rahibin bu işlemleri yapması, adayı «şövalye karakteriyle damgalamasıdır». 14. yüzyılda, bu Fransız kökenli tören Roma Papalık kayıtlarında kilisenin resmi törenlerinden biri haline gelmiştir. İkinci dereceden törenlere gelince —vaftiz edileceklere yapılacak türden arıtıcı banyo, silah başında nöbet

gibi—, bunlar 12. yüzyıldan önce ortaya çıkmadıkları gibi, arızi kalmaktan da kurtulamamışlardır. Aynı şekilde, silah başında beklenen nöbet her zaman dinsel tefekkür için bir fırsat sayılmamıştır. Beaumanoire'a inanmak gerekirse, bu nöbet, çok din dışı bir şekilde, mandolinden çıkan nağmeleri dinleyerek de geçirilebiliyordu (283).

Ancak, bir noktada yanılgıya düşmememiz gerekmektedir. Bu dinsel eylemlerin hiçbiri şövalye olmak için zorunlu değildir. Zaten koşullar çoğu zaman bu dinsel ayinlerin yapılmalarını engellemişlerdir. Savaş alanında, savaş öncesinde ve sonrasında, sürekli olarak gençler şövalye yapılmaktaydılar. Bunun güzel kanıtlarından biri, Marignan savaşından sonra Bayard'ın bir kılıcı kutsayıp kralına sunmasıdır —hatırlatalım, Marignan savaşı Orta Çağın bittiği tarihlerde yapılmıştır—. Bir Haçlı seferi kahramanı olarak kutsal bir nurla çevrelenmiş olarak 1213'de iki piskoposun söylediği *Veni Creator* (Yaratıcı geldi) duası eşliğinde kendi oğluna silah kuşayarak, onu İsa'nın hizmetinde bir şövalye yapmıştı. Bu törene katılan rahip Pierre des Vaux-de Cernay «ey yeni moda şövalyelik, şimdiye kadar duyulmamış bir moda» demekten kendini alamamıştı. Jean de Salisbury'nin tanıklığına göre, kılıcın kutsanması adeti 12. yüzyılın ortasına doğru genellik göstermiyordu (284). Ama bu tarihten sonra büyük bir yaygınlığa ulaşmışa benzemektedir. Aslında, Kilise eski silah kuşatma adetini, tek kelimeyle bir «kutsama»ya dönüştürmek istemişti. Ama tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Fakat, bazı bölgelerde bu törene ilişkin olarak kazandığı pay büyük, bazı yerlerde ise küçük olmuştur. Şövalyeler cemaatine girme törenlerine katılma konusunda Kilisenin harcadığı çaba, şövalyeliğin bir tarikat olduğu inancının canlanmasına yol açmıştır. Ve tüm hıristiyanlık kurumları için olduğu gibi, dinsel destanlar bu konuda da yardımcı olmuş, dinsel öyküler de imdada yetişmişlerdir. Bir dinsel tören düzenleyicisi «Pazar ayininde Saint Paul'ün mektupları okunduğunda, şövalyeler ayağa kalkıp azizi selamlamaktadırlar, çünkü Saint Paul de şövalyeydi» (285) diyerek, bu yardımın niteliğini ortaya koymaktadır.

---

(283) *Jehan et Blonde*, éd. H. Suchier (*œuvres Poétiques de Ph. de Rémi*, c. II., v. 5916 vd).

(284) *Policraticus*, VI., 10, c. II., s. 25.

(285) Guillaume Durant, *Rationale*, IV., 16.

II. Şövalyelik Kuralları

Dinsel unsur bir kez sahneye çıktıktan sonra, gücünü yalnızca şövalye dünyasındaki birlik duygusunu güçlendirmek için kullanmadı. Aynı zamanda grup için bir ahlaki sistem kurmak için de çok büyük gayret sarfetti Müstakbel şövalye, mihraptan kılıcını geri almadan önce, yapmak zorunda olduklarını kapsayan bir yemin etmekle yükümlüydü (286). Aslında bütün kılıç kuşananlar bu yemini etmiyorlardı. Çünkü, hepsi kılıçlarını kutsatmıyorlardı. Ama, Jean de Salisbury'den itibaren Kiliseye mensup yazarlar, bir yarı sözleşmeyle bu yemini bizzat etmemişlerin bile «zımmen» sadece şövalyeliği kabul etmiş olmalarından ötürü, etmiş sayılacaklarını savundular. Yavaş yavaş böylece formüle edilen kurallar, diğer metinlerde de gözükmeye başladılar. Önce törenin yapılışı sırasında okunan dualarda, daha sonra da din dışı yazılarda, kaçınılmaz bir çeşitlilik içinde ortaya çıktılar. Örneğin 1180'den sonra yazılan Chrétien de Troyes'nın *Perceval*'indeki ünlü bölümde olduğu gibi. Daha sonraki yüzyılda, kafiyeli bir roman olan *Lancelot*'da, Almanların *minnesang*'ında, nihayet ve özellikle Fransızca didaktik bir şiir olan *Şövalyelik Tarikatı* adlı kitapta *(L'Ordene de Chevalerie)* bu kurallar yer almıştır. Bu sonuncu yapıt, çok canlı bir başarıya ulaşmıştır. İtalyancaya çevrilirken sone biçimine sokulan, Katalonya'da Raimon Lull tarafından taklid edilen bu kitap, şövalye imajının kaynadığı bir edebiyat türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu edebiyat türü Orta Çağın son yüzyılları boyunca kılıç kuşanmanın dinsel yönünü sonuna kadar tüketerek, ulaştığı aşırılıklar içinde, hukuktan gösterişe geçen bu kurumun gerileme süreci içine girdiği dönemde, o kadar yükseklere çıkartılan bir ülkünün çirkinleşmesini simgelemiştir.

Oysa, bu ülkü henüz tazeyken yaşam doluydu. Kuralları, soylu sınıfının bilinci ve yaşam biçimiyle çakışmaktaydı. Örneğin vassallerin sadakat kuralları —bu konudaki uyuşma 11. yüzyılın sonuna doğru *Hıristiyan Yaşamın Kitabı* adını taşıyan ve Sutri piskoposu Bornizon tarafından yazılan yapıtta ortaya çıkmaktadır. Piskoposa göre şövalye herşeyden önce fiefli bir vassaldir— ve özellikle de soylu ve «kibar» kimselerin sınıfsal davranış kuralları her konuda şövalye ahlakıyla tam bir uyum içindeydiler, şövalyenin «on emri» soylu davranış kalıplarından, dinsel düşünce tarafından en fazla «kabule şayan» olanlarını ödünç almıştı.

(286) Pierre de Blois, ep. XCIV.

Bunlar, cömertlik, şan peşinde koşmak, «Tanrıyı ululama», dinlenmeden hoşlanmama, sıkıntı ve ölümden korkmama —bu konuda Alman şairi Thomasin «şövalye olmak istemeyenler, sadece sükunet içinde yaşamak isteyenlerdir» demektedir (287)— gibi kurallardı. Fakat Kilise bu kurallara, onlara bir hıristiyan damgası vurarak, bundan da fazlası, çok din dışı özellikler gösteren geleneksel yapıyı bu özelliğinden arındırarak müdahale etmeye çalışıyordu. Şövalyelik kuralları, bütün bu müdahalelere rağmen, Kilise yasalarının saflığına uyulmasını isteyen rahiplerin gözünde hiçbir zaman iyi bir yer sağlayamamışlardır. Aziz Anselme'den Aziz Bernard'a kadar, birçoğu eski bir kelime oyunuyla bu zümreye olan kötü duygularını ifade etmişlerdi: *non militia sed malitia* (288) «Şövalyelik eşittir kötülük», şövalyelik erdemlerinin nihai olarak Kilise bünyesi içine alınmasından sonra artık hangi yazar bu denklemi tekrar etmeye cesaret edebilirdi? Zaten Kilisenin çabalarıyla temizlenen kurallara, tamamen manevi meşguliyetlerin damgasını taşıyan yenileri eklenmişti.

Böylece artık şövalyeden hem rahipler hem de laikler büyük bir iman beklemekteydiler. Öyle bir iman ki, Philippe Auguste'e göre, buna sahip olmayan gerçek bir «efendi adam» olamazdı. «Her gün» öğle ayinine gitmeli, ama en azından «isteyerek» gitmeli; Cumaları da oruç tutmalıdır. Ancak, bu hıristiyan kahraman öz olarak bir savaşçı olarak kalmaktadır. Silahların kutsanmasıyla, herşeyden önce onların daha etkin hale gelmeleri beklenmiyor muydu? Dualar bu inancı açıklıkla ifade etmekteydiler. Fakat, böylece kutsanan kılıç —ancak kimse bu kılıcın şövalyenin kişisel veya efendisinin düşmanlarına karşı çekilmesini düşünmemekteyse de— şövalyeye onu herşeyden önce haklı davaların hizmetine koysun diye verilmektedir. Daha 10. yüzyıldaki kutsamalar biterken bu tema vurgulanmaktaydı ki, daha sonra dinsel edebiyat bunu geliştirecektir. Böylece, eskinin savaş için savaş veya kazanç için savaş ülküsüne temel nitelikte bir farklılık ögesi getirilmiş olunuyordu. Onu kuşanan bu kılıçla, Kutsal Kiliseyi özellikle putperestlere karşı olmak üzere, herkese karşı savunacaktı. Dul kadını, yetimi, fakiri koruyacaktı. Bu genel kurallara laik metinler, şövalyenin savaş sırasında, mahkemelerde kamu yaşamında ve günlük yaşamda bağlı olmak zorunda olduğu davranışlara ilişkin bazı özel kurallar eklemişlerdir. Örneğin, ko-

(287) *Der Welsche Gast*, éd. Rückert, v. 7781-92.
(288) Anselme, Ep. I., col. 1147 — S. Bernard, *De Laude Novae Militiae*, 77, c. 2.

rumasız kalan rakibi asla öldürmemek; yalan yemine veya bir ihanete katılmamak —«eğer önlemek mümkün değilse, olay yerini terketmek» diye alçak gönüllü bir ekleme yapmaktadır *L'Ordene de Chevalerie—;* bir kadına kötü tavsiyelerde bulunmamak; «eğer mümkünse» sıkıntılı durumlara düşenlere yardım etmek gibi.

Birçok hile ve şiddet ipliğiyle dokunan gerçek, her zaman bu ülkülerin çok uzağında kalmaktadır. Bu duruma şaşmak mı gerekmektedir? Diğer yandan, ister «toplumsal» ahlak açısından, isterse tamamen hristiyan ahlakı açısından bakılsın, acaba böylesine bir değerler listesi biraz kısa gözükmemekte midir? Ancak, bu sorulara cevap aramak, tarihçinin tek görevinin anlamak olduğu bir yerde, yargılamaya başlamak olur. Oysa, bundan daha önemle kaydedilmesi gereken nokta, Kilisenin kuramcıları ve yazarlarının elinden laik indirgeyicilerin ellerine geçen şövalye erdemleri listesi, aynı zamanda endişe verici bir küçülmeye de maruz kalmıştır. Chrétien de Troyes alışılmış abartmasıyla, «Tanrının yaptığı ve emrettiği en büyük tarikat şövalyelik tarikatıdır» demektedir. Fakat, itiraf etmek gerekir ki, bu yüksekten öten girişten sonra Chrétien'in kitabındaki «efendi adam» silah kuşandırdığı genç çocuğa umut kırıcı bir zayıflıkta nasihatlar vermektedir. Öyle görünüyor ki, bir yüzyıl sonra IX. Louis'nin sarayında soluğu duyulacak olan dinsel duygular yerine, Chrétien daha çok 12. yüzyıl büyük hüküdar saraylarının «kibarlık» anlayışını yansıtmaktadır. Hiç kuşkusuz bu kutsal şövalyenin (IX. Louis) yaşadığı dönem ve ortam Guillaume Durant'm derlediği Papalık kayıtlarında ifadesini bulan, dinsel havayla dopdolu ise, bu raslantı değildir. O dönemde yapılan ve Chartres ile Reims katedrallerinin duvar ve ana kapılarını süsleyen taştan şövalyeler «Çok Kutsal Tanrı, Çok Kudretli Baba... kötülerin suçlarını yok etmek ve adaleti savunmak için bu kılıcın yeryüzünde kullanılmasına izin veren sensin; halkın korunması için şövalye tarikatının kurulmasını isteyen sensin; kalbini sadece iyinin emrine veren hizmetkârın işte burada söz veriyor ki, bu kılıcı veya bir başkasını kimseye karşı haksız yere kullanmayacak, onu sarece doğruyu ve haklıyı savunmak için kullanacak» demekteydiler.

Böylece, ona ülküsel bir görev yükleyerek, Kilise bu savaşçılar tarikatının meşrulaştırılmasını tamamlamış oluyordu. Buna bağlı olarak, iyice örgütlenme yoluna girmiş olan bir toplumun mutlaka gerekli parçalarından biri haline gelen bu tarikat, artık ancak «kılıç kuşanan» şövalyelerin girebildiği kapalı bir kuruluş

haline gelmişti. «Tanrı yaradılıştan sonra tüm doğada insanlar arasında üç kademe meydana getirmiştir», bir Besançon dinsel töreninde edilen dualardan birinin içinde bu cümle yer almaktaydı. Bunun anlamı, üstünlüğü zaten duyulan bir toplumsal sınıfın bu durumunun hukuken de doğrulanmasıydı. Aşırı kuralcı *Ordene de Chevalerie*, rahipler hariç en çok şereflendirilmesi gereken tabakanın onlarınki olduğunu söylemiyor muydu? *Lancelot* Romanı, bu tarikatın «zayıfları huzur içinde tutmak» için nasıl kurulduğunu anlattıktan sonra, *Ordene'ye* nazaran çok daha sert bir tarzda, şövalyelerin bindikleri atların, «haklı bir tabiyet altında» tuttukları «halkın» simgesi olduğunu, o cinsten edebiyatın alışılmış bir ögesi olarak gözler önüne sermiyor muydu? «Çünkü halkın üstüne şövalye binmelidir. Tıpkı atın mahmuzlanarak, ona binenin istediği yere götürülmesi gibi, şövalye de halkı arzusuna göre yöneltmelidir». Daha sonra Raimon Lull şövalyenin «refahını sağladığı» alanın adamlarının «yorgunluk ve ızdırabı» olduğunu açıkladığı zaman, hıristiyan düşüncesiyle sürtüştüğünü düşünmüyordu (289). Soyluluk düşüncesi eğer var olduysa, sadece en dar anlamıyla bir soylu sınıfın ortaya çıkması için var olmuştur.

(289) Raimon Lull, *op. cit.*, I., 9. Bütün pasaj özel bir tat taşımaktadır.

AYIRIM 4

FİİLİ SOYLULUĞUN HUKUKİ SOYLULUK HALİNE DÖNÜŞÜMÜ

I. «Kılıç Kuşanma» ve «Soylulaştırma»nın Irsiliği

Kutsal topraklarda yeni kurulan yerleşme alanlarının korunması amacıyla 1119'da kurulan *Temple* (Tapınak) Tarikatı, giysi, silah ve toplumsal mertebe bakımlarından farklı iki savaşçı kategorisi içermekteydi. Yukarıda «şövalyeler», aşağıda basit çavuşlar. Beyaz pelerinlere karşılık boz pelerinler. Hiç kuşku yok ki bu farklılaşma, bu iki kategorinin unsurlarının farklı toplumsal tabakalardan gelmelerinden kaynaklanmaktaydı. Ancak, 1130'da kaleme alınan en eski *Kural* bu konuda kesin ve belirli hiçbir şey söylememektedir. Bir cins kamu oyu tarafından belirlenen fiili yaklaşımlar bu aşamalardan birine veya öbürüne girilmesi konusunda karar vermekteydi. Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra ortaya çıkan ikinci *Kural*, birincisinin tersine tam bir hukuki katılık görüntüsündedir. Bir adayın beyaz pelerin giyebilmeye hak kazanabilmesi için, tarikata girmeden önce «kılıç kuşanmış» olması gerekmekteydi. Ama bu bile tek başına yeterli değildi. Bunun yanında, «şövalye oğlu olmak veya babası soyundan şövalyelerin bulunması» gerekliydi. Diğer bir anlatımla, *Kural*'ın bir başka bölümünde denildiği gibi, «kibar adam» olmak şarttı. Çünkü, gene metnin belirlediğine göre, ancak bu durumdaki bir insan şövalye «olabilir ve olmalıydı». Aslında bu anlatılanlardan daha da katı davranılıyordu. Tarikata yeni katılanlardan biri şövalye niteliğini gizleyerek çavuşların arasına katılabilirdi. Bu durum eğer ortaya çıkarsa, soylu hemen prangaya vurulurdu (290). Bu du-

(290) Eski kural: G. Schnürer, *Die Ursprüngliche Templerregel*, 1903 — Kural'ın Fransızcası, H. de Curzon, *La Régle du Temple (Soc. de*

rum. 13. yüzyılın ortasında asker rahipler arasında bile kast gururu nedeniyle, üyelerden birinin daha alt bir zümreye katılması halinde, hıristiyanlığın gerektirdiği tevazuya aldırılmadan, yüksek sesle bağırılabilmesine yol açıyordu. 1130'la 1250 arasında ne olmuştu? Hiç bir şey. Veyahut kılıç kuşanmanın ırsi bir ayrıcalık haline gelmesi.

Yasama geleneğinin hiçbir zaman tam anlamıyla sönmediği veya yeniden yaşam kazandığı bölgelerde, düzenleyici belgeler bu yeni hukukun sınırlarını belirlemişlerdi. 1152'de Frederic Barbaros'a ait bir barış sözleşmesi, hem köylülere mızrak ve kılıç taşımayı —şövalye silahları— yasaklamakta; hem de sadece, ataları da şövalye olanları «meşru şövalye» saymaktadır. Gene aynı imparatora ait olan 1187 tarihli bir sözleşme ise, köylü çocuklarına «kılıç kuşanma»yı açıkça yasaklamaktadır. 1140'tan itibaren Sicilya kralı II. Roger; 1234'de Aragon kralı I. Jacques; 1294'de Provence kralı II. Charles şövalye sınıfı içine sadece şövalye çocuklarının kabul edilmesi yönünde emirler yayınlamışlardır. Fransa'da henüz bu durum bir yasa konusu değildir. Ama Saint Louis zamanında kral mahkemesinin tavrı kesindir. Aynı şekilde, örf derlemeleri de bu konuda taviz vermeye yanaşmamaktadırlar. Kralın özel lütfu olmadığı taktirde babası veya baba soyundan bir akrabası zaten şövalye olmayan —belki o zamanlar belki biraz sonra Provence örfü ile Champagne'ın en azından bir bölümü bu «soyluluğun» ana karnından da intikal edebileceğini kabul edeceklerdir— hiç kimse kılıç kuşanamaz. Aynı mantık, *Siete Partidas* adını taşıyan, 1260'da kral Bilge Alfonso tarafından yazdırılan, gerçekte daha az açık ama çok kapsamlı Kastilya Yasa Derlemesi'nin de temlini oluşturuyora benzemektedir. Bu metinlerin zamansal olarak hemen hemen çakışmaları ve anlamsal olarak tam bir uyum içinde olmaları, hem de uluslararası *Temple* tarikatının kurallarıyla büyük paralellik göstermeleri çok dikkat çekicidir. Kıtadaki —çünkü göreceğimiz gibi, İngiltere'yi ayrık tutmak gerekir— yüksek sınıfların evrimi temel olarak aynı ritme uymaktaydı (291).

---

l.Hist. de France), c. 431; 445; 449; 448 — Hospitalier tarikatında 19 Eylül 1262 düzenlenmesiyle ortaya çıkan benzeri davranışlar : Delaville Le Roulx, *Cartulaire Général*, c. III., s. 47, c. 19.

(291) *Constitutiones*, c. I., s. 197, c. 10, s. 451, c. 20 — H. Niese, *Die Gesetzgebung der Norm. Dynastie.* s. 67. — Marca, *Marca Hisp.* col. 1430, c. 12 — Papon, *Histoire Générale de Provence*, c. III., s. 423 — *Siete Partidas*, Böl. II., c. XXI., 1, — Portekiz için bkz.: Prestage,

Hükümdarlar ve mahkemeler bu engeli halka karşı diktikleri zaman, hiç kuşkusuz bir yenilik yaptıklarını aşağı yukarı hissediyorlardı. Kılıç kuşananların büyük çoğunluğu her zaman şövalye çocuklarının arasından çıkmıştı. Gittikçe daha tekelci bir hale gelen bu grubun kanısına göre, «eski şerefin devam ettirilmesinin» tek «güvencesi» ırsilikti. Böylece, silah kuşanma kuralı aynı zamanda bir yaşam kuralı da oluyordu. 1160'lara doğru *Roussilon'lu Girard*'ın şairi «Ey Tanrım İyi savaşçı için ne kötü ödül. Serf çocuğundan şövalye yapıyorlar» diye şikâyet ediyordu (292). Ancak, bu karışmalara karşı duyulan hoşnutsuzluk, bu cinsten olayların hiç de istisnai olmadıklarını kanıtlamaktaydı. Hiçbir yasa, hiçbir örf bu cinsten şövalye olmaları geçersiz kılamıyordu. Hatta, bunların bazen de ordunun oluşturulması için gerekli olduğu görülüyordu. Çünkü, aynı sınıfsal önyargı nedeniyle, baştan aşağı donanmış olarak atta savaşmanın «kılıç kuşanma»dan ayrılması düşünülemiyordu. 1302'de Courtrai savaşının arefesinde bir süvari birliği oluşturmak isteyen Flaman prenslerinin, zenginlikleri sayesinde gerekli donanımı sağlayabilecek olan bazı burjualara «kılıç kuşattıkları» görülmemiş miydi? (293) Uzun zamandan beri fiilen ırsi olan ve bu nedenle de birçok zorluğa ve sıkıntıya gebe olan bu statü, yasal ve sağlam bir ayrıcalık haline dönüştüğü gün, olayın çağdaşları bunun açıkça bilincine varmadılarsa bile, çok büyük bir gün olmuştur. Şövalye dünyasının sınırlarında meydana gelmekte olan derin toplumsal değişimler de muhakkak ki bu kadar katı önlemler alınmasına katkıda bulunmuşlardır.

12. yüzyılda yeni bir güç doğmuştu. Bu kentsel vatandaşlık kurumuydu. Senyörlükleri büyük bir istekle satın alan ve kendileri veya oğulları için şövalye ünvanını hiç reddetmeyen bu zengin tüccarlarda; kökenden savaşçılar yaşam tarzlarına ve zihniyetlerine tamamen yabancı unsurları farketmekte gecikmeyecekler ve asıl daha endişe vereni de soylu doğumlu olanlar dışında, kılıç sanatının yegâne adayları olan senyörlük subayları bu «servet şövalyeleri» karşısında düştükleri kötü duruma çare arayacaklardı. Piskopos Otton de Freising'in anlattıklarından öğrendi-

---

Chivalry: a Series of Studies to Illustrate its Historical Significance and Civilizing Influence, by Members of Kings, College, London. 1928. s. 143 — Fransa için sayılamayacak kadar çok kaynak vardır. Bkz: *Petit-Dutailis, L'Essor des Etats d'Occident*, s. 22 vd.

(292) Raimon Lull, *op. cit.*, III., 8 — *Girart de Roussillon, s. 940 vd.*

(293) P. Thomas, *Textes Historiques sur Lille*, c. II., 1936, s. 237.

ğimize göre, çok rahat ulaşılan birşey olarak düşündükleri «kılıç kuşanma»lar karşısında, Kuzey İtalya'da Alman baronları bu olaya «mekanik soylulaştırma» adını vermişler ve büyük tepki göstermişlerdi. Fransa'da da Beaumanoir, sermayelerini toprağa yatırmakta acele eden yeni tabakaların itmesi sonucunda, kralın bir fief'in satın alınmasının, satın alan zengini bir şövalyeyle aynı düzeye çıkartmıyacağını ilan etmek zorunda kalışını gayet açık bir şekilde anlatmaktadır. Bunun anlamı, bir sınıf kendini ne kadar fazla tehlikede hissederse o kadar fazla kendi içine kapanma eğilimine gireceğidir.

Ancak, bu alınan önlemlerin ilke olarak, aşılamaz engeller getirdiğini düşünmekten kaçınmamız gerekmektedir. Bir güçlüler sınıfı mutlak anlamda bir ırsi kast haline ancak, yükselmeleri yasamın kuralı olan yeni güçlüleri aralarından atarak gelebilir ama, bu durumda da güneşsiz ve susuz kalan bir bitki gibi sararır ve solar. Feodal dönemin sonunda hukuki düşüncenin evrimi, sonuç olarak yeni girişleri katı bir şekilde yasaklamaktan çok, onları denetleme eğilimine girmişti. Herbir eski şövalye bir başkasını şövalye yapabilirdi. 13. yüzyılın sonlarında Beaumanoir'ın hayal ettiği üç kişi hala böyle düşünüyorlardı. Hepsi de şövalye olan bu kimseler, bir davada örfen bulunması gereken bir dördüncü kişiye ihtiyaç duymaktaydılar. Ne yapsınlar? Hemen yoldan geçen ilk köylüyü çevirdiler, ona kılıç kuşattılar ve bağırdılar: «Şövalye olunuz». Ancak, bu anlatılanlar o tarihlerdeki hukuksal durumla çakışmamaktaydı. Çünkü, artık eski şövalyelerin başka birini şövalye yapma hakları zaten şövalye soyundan olanlar için geçerliydi. Eğer durum böyle değilse, kılıç kuşatma aslında gene de mümkündü. Fakat, artık bunun bir koşulu vardı. Bu koşul da örfi hükümleri kaldırma ve yasalarla çelişenleri iptal etme yetkisine sahip olduğu artık herkesçe kabul edilen kralın, buna özel bir izin vermesiydi. Kral, artık Beaumanoir'ın dediği gibi, «yenilik» yapabilecek tek otorite haline gelmişti.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Saint Louis'den itibaren Fransız kral mahkemesinin içtihadı da bu yöndeydi. Daha sonra Capet hanedanının çevresinde, adeta başlangıçtan itibaren «soylulaştırma» mektupları adını alan belgelerle bu izni verme adeti ortaya çıkmıştı. Çünkü, birinin şövalye olmasının kabulü aynı zamanda onun kökten «soylular» arasına katılmasının kabulü anlamına gelmiyor muydu? Büyük bir gelecek vaadeden bu cinsten belgelere dair ilk örnekler III. veya IV. Philippe zamanına aittir. Bazen kral savaş meydanında bazı cesaret gösterilerini, antik bir

adete göre ödüllendirmek için bu konudaki hakkım kullanırdı. Örneğin, Mons-en-Pevèle savaşının akşamında Yakışıklı Philippe bir kasabı böyle ödüllendirmişti (294). Ancak, krallar bu haklarını daha çok, uzun süren bir hizmeti veya önde gelen birini ödüllendirmek için kullanırlardı. Bu eylem sadece yeni birinin şövalye yapılmasını değil, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılabilecek bir kılıç kuşatma yetkisini de yarattığından, bir anda yeni bir şövalye soyunun türemesine yol açıyordu. Sicilya yasama ve uygulaması benzeri ilkelerden esinlenmişlerdir. İspanya'da da benzeri bir yol izlenmiştir. İmparatorlukta ise, gerçeği söylemek gerekirse Barbaros'un yasaları böyle bir durumu öngörmemektedirler. Ama başka bir taraftan biliyoruz ki, İmparator en basit askeri bile şövalye yapabilme hakkını kendinde görmekteydi (295). Böylece kendi koyduğu yasaların kendini bağlamıyacağı inancında olduğunu belirtmiş oluyordu. Aynı şekilde Barbaros'tan sonraki İmparatordan itibaren, Sicilya örneği yarım yüzyıldan beri her iki tacı da taşımakta olan hükümdarlar üzerinde etkisini göstermekten geri kalmamıştır. 1250'den sonra tek başına hükümdar olan IV. Conrad'dan itibaren Alman İmparatorlarının mektuplar aracılığıyla, doğumları itibariyle buna layık olmayan insanlara, «şövalye kılıcı» taşıma yetkisini tanıdıkları görülmektedir.

Muhakkak ki monarşiler bu tekeli kolayca sağlayamamışlardır. Sicilya kralı II. Roger della Cava manastırı rahibine de bu hakkı tanımak zorunda kalmıştır. Fransa'da Beaucaire Sénéchal'liği soyluları ve rahipleri 1298'de hala —acaba ne kadar başarıyla? Bilemiyoruz— burjualar arasından serbestçe şövalye yapma hakkına sahip olduklarını iddia ediyorlardı (296). Bu konuda en güçlü direnme büyük fief sahiplerinden gelmiştir. III. Philippe zamanında kral mahkemesi, kendiliklerinden «serflere» —bunlar aslında çok zengin kimselerdi— kılıç kuşatan Flandre ve Nevers kontlarına karşı açılan bir davaya bakmak zorunda kalmıştır. Daha sonra Valois hanedanı dönemindeki karışıklıklar sırasında, büyük arpalıklara sahip prensler bu ayrıcalığa daha az zorlukla sahip çıkabilmişlerdi. İmparatorlukta doğal olarak, yeni gelenlere şövalyelik yolunu açma yetkisi, sonuçta birçok kimse arasında paylaşılmıştır. Bunlar örneğin, 1281'den sonra bu yetkiyi eline

(294) *Rec. des Hist. de France*, c. XXII, s. 18.
(295) Otton de Freising, *Geste*, II., 23.
(296) Hist. de Languedoc, t. VIII, col. 1747.

geçiren Strasbourg piskoposu gibi yerel güçlülerdi (297). Hatta, İtalya'da kent belediyeleri —1260'da Floransa gibi— bu ayrıcalığa sahip oldular. Ama bu, hükümdar yetkilerinin parçalanmasından başka birşey miydi acaba? Çünkü, engel kaldırma yetkisini sadece hükümdarlara tanıyan ilke henüz bozulmadan duruyordu. Aslında yeni gelenlerin tavrı çok kötüydü. Çünkü, fiili bir durumdan, şövalye sınıfının saflarına kural dışı yollardan katılmak için yararlanıyorlardı. Soyluluk, geniş ölçüde bir güç ve yaşam biçimi olarak kaldığından, kamu oyu yasaya rağmen, kökeni ne olursa olsun bir askeri fief sahibine, bir kırsal senyörlük sahibine, atı üstünde ihtiyarlamış bir savaşçıya soylu adını ve kılıç kuşatma yetkisini esirgemiyordu. Sonra, bu ünvan her uzun soluklu uygulamada olduğu gibi, bunların aileleri için de tartışılmaz hale gelmişti. Bu durumda merkezi yönetimlerin bu ünvanın kötüye kullanılmasını önleme gayretleri, bu hakkın tanınmasını bir parasal bedele bağlama tavrına dönmüştür. Fiili ırsiliğin hukuki ırsilik haline dönüşmesini kendiliğinden bir oluşum hazırladıysa da, bu dönüşümü gerçekte sağlayan, monarşik iktidarların sağlamlaşmış olması ve bu iktidarların toplumsal bir düzen kabul ettirerek şövalye tarikatına girişleri hem düzenleyebilmiş hem de yaptırıma bağlayabilmiş olmalarıdır. Eğer Paris parlamentosu orada olmasaydı veya kararlarını uygulatacak güçten yoksun olsaydı, krallığın en küçük soylusunun dahi istediği gibi ünvan dağıttığı görülürdü.

Ebedi olarak ihtiyaç içinde olan hükûmetlerin ellerinde para üreten makine haline dönüşmeyecek hiçbir kurum yoktur. «Kılıç kuşatma» izinleri de bu ortak kadere boyun eğmekten kurtulamadılar. Krallık kaleminde yazılan diğer belgeler gibi, kral izin mektupları da, bazı ender istisnalar dışında, bedava olmaktan uzaktılar. Hatta bazen kökenlerini hatırlayamayanlar bile, kanıtlamak zorunda kalmamak için belirli bir bedel ödüyorlardı (298). Ama, şövalyeliği açıkça ticaret metaı haline getiren ilk hükümdar, öyle görülüyor ki, Yakışıklı Philippe'dir. 1302'de Courtrai bozgunundan sonra kral memurları ülkeyi dolaşarak «soylulaştırma» belgelerini satın alacak kimselerle, kral serflerinden özgürlüklerini satın almak istiyenleri araştırmışlardır. Ancak, bu uygulamanın o andan itibaren Avrupa'da, hatta Fransa'da bile

(297) *Annal. Colmar.* in *SS*, t. XVII, s. 208, 1, 15.

(298) Barthélemy, *De la Qualification de Chevalier, in* «Revue Nobiliaire» 1868 ve ID., *Etude sur les lettres d'Anoblissement* in «Revue Nobiliaire» 1869, s. 205.

hemen yaygınlaşmadığı ve fazla bir gelir de getirmediği görülmüştür. Daha sonra krallar *savonette à vilain* (kelime kelime serf için kokulu sabun demek ama küçümseyici bir ifade olarak, soylu olmayanların bazı devlet görevlerini satın alma yoluyla soylu hale gelmelerini belirtmek için kullanılmaktaydı) hazinelerinin düzenli bir geliri haline getirmeyi öğrenecekler, zengin vergi mükellefleri de soyluluğun muaf olduğu vergileri ödemekten, bir kez belli bir miktar ödeyerek kurtulmayı öğreneceklerdi. Fakat, 14. yüzyılın ortalarına kadar soyluların mali ayrıcalığı devlet vergisinin kendisi kadar kötü tanımlanmış olarak kaldı. Ayrıca, şövalye çevrelerinde de güçlü olan birlik duygusu —hükümdarlar da kendilerinin bu gruba dahil oldukları bilincine sahiptiler— hiç kuşkusuz, kanın saflığına hakaret sayılan bu vergi muafiyetinden yararlanacakların sayısının artırılmasına pek olanak tanımıyordu. Ancak ırsi olarak şövalye olanlar kapıyı tam kapamayıp, biraz aralık bırakmışlardı —bu aralık hiç kuşkusuz eskiden olduğundan ve gelecekte olacağından çok daha zor geçilebilen bir aralıktı—. Bunun sonucu olarak en azından Fransa'da 14. yüzyılda güçlü bir antisoylu tepkisi patlak vermiştir. Bir sınıfın güçlü kuruluşundan ve birçok konudaki tekelciliğinden daha iyi saldırı hedefleri düşünülebilir miydi? «Soylu olmayanların soyluların kurulu düzenine karşı ihtilali», köylü ayaklanmaları *(Jacqueries)* sırasında bu sözlerin, o çevrelerin adeta resmi sloganı haline gelmiş olması manidardır. Diğer yandan, soylulara karşı olan ihtilale katılanların nitelikleri de çok anlamlıdır: Zengin bir burjua ve iyi kentlerin birincisinin (Paris MAK) ilk belediye başkanı olan Etienne Marcel soyluların yeminli düşmanlarından biri olmaktaydı. XI. Louis veya XIV. Louis zamanında da anti-soylu hareketin başını çekenler gene Paris belediye başkanlarıydılar. Gerçekte, 1250'lerden 1400'lere kadar olan dönem, toplumsal tabakaların en katı bir şekilde hiyerarşize oldukları bir dönemdir.

II. Şövalye Soyundan Olanların Ayrıcalıklı Bir Sınıf Haline Getirilmesi

Ancak, bu yeteneklerini daha önce kanıtlamış sınıflara, kılıç kuşanma tekelinin tanınması ve bazı istisnai lütuflara ulaşanların da zaman zaman onların içine kabul edilmesi uygulaması, tek başına gerçekten soylu bir sınıfın oluşturulması konusunda yeterli olamamıştır. Çünkü, ister yapılsın ister yapılmasın, kılıç kuşanmanın bir temele bağlı olması aslında, soylu sınıfın istediği ayrıcalıklarını doğumdan gelen saflığa bağlanmasıydı. Bu yalnızca

bir prestij sorunu değildi. Şövalyelere hem «tarikat» üyesi savaşçılar, hem de en yüksek savaş ve danışma hizmetleriyle yüklü vassaller olarak tanınmakta olan en öncelikli yer, giderek kesin bir hukuki durum haline geliyordu. 11. yüzyılın sonundan 13. yüzyılın ilk yıllarına kadar olan dönemde, aynı kurallar bütün Feodal Avrupa'da yankılanmaktaydılar. Bu avantajlardan yararlanabilmek için insanın önce etkin bir şekilde vassal görevlerini yerine getirmesi gerekmekteydi; «atı ve silahları olacaktı; ihtiyarlık yüzünden yerinden kıpırdayamaz hale gelinceye kadar, çağrılınca askere, at koşturmaya, mahkemelere ve senyör toplantılarına katılacaktı». Bunları Katalonya *Örfleri* söylemekteydi. Ayrıca «kılıç kuşanmış» olması da gerekiyordu. Vassal hizmetlerinin genel olarak zayıflamasının sonucu olarak, yavaş yavaş ilk koşul için ısrar edilmekten vaz geçildi. Daha yakın tarihlere ait kural metinleri, bu konuda suskun kalmaktadırlar. Buna karşılık, ikinci kural uzun süre canlılığını korudu. '1238'de bir aile kuralı; Gévandan'daki La Garde-Guérin şatosunun kuralına göre, küçük oğul eğer şövalye olmuş olup da büyük oğul olamamışsa, küçüğün mirasta önceliği vardı. Demek ki bazen bir şövalye oğlunun «kılıç kuşanma» törenini kaçırarak şövalye olma şansını yitirme olasılığı vardı. Bu olasılık aslında, genç şövalye adaylarının bir güçlü baronun yanında belli bir bekleme süresini geçirmelerinden ortaya çıkıyordu. Hatta, ima yoluyla, bu bekleme süresindeki adaylara «seyis» adı takılmıştı. Eğer bu bekleme süresi geleneksel olarak kabul edilen şövalye olma yaşının üstüne kadar devam ederse —Flandre ve Hainat'da 25, Katalonya'da 30 yaş— ki sürebilirdi, o zaman aday sert bir şekilde «köylülerin» arasına atılırdı (299).

Fakat, zamanla soyun kutsallığı o kadar ön plana çıktı ki, bu cins uygulamalar sonsuza kadar devam edemediler. Bunların ortadan kalkmaları aşamalı oldu. Provence'da 1215'de, Normandiya'da da hemen hemen aynı tarihte hala, kılıç kuşanabilen oğullara baba ocağının bütün nimetlerini koruma hakkı tanınıyordu. Eğer onun da bir oğlu olursa, Provence belgelerinin kesin olarak bildirdiğine göre, eğer o da bu ayrıcalıklardan yararlanmak istiyorsa şövalyeliği kişisel olarak kazanması gerekiyordu. Bundan da aydınlatıcı olanı, Almanya'da Oppenheim soylularına verilen kral belgelerindeki hükümler dizisidir. Aynı haklar önce 1226'da şövalyelere, 1269'da »şövalyelere ve şövalye çocuklarına», 1275'de

(299) *Usatici Barcin, c. 9* ve *8* — Ch. Porée, *Etudes Historiques sur le Gévaudon*, 1919, s. 62, c. I. — *Charte de Paix du Hainaut* (1200), s. 619.

de «şövalyelere, oğullarına ve torunlarına» verilmiştir (300). Acaba yorulmadan bütün kuşaklar niçin sayılmıştır? Aslında, silahların törensel tarzda devir ve teslimi bir sınıf sorunu halinde kalmaya devam ediyor, ama genç soylular da her seferinde töreni biraz daha soluk hale getirme pahasına, bunu geciktirme olanağına sahip olabiliyorlardı. Provence kontluk hanedanıyla, Barselona kontları hanedanında bu törenin bir ölüm habercisi olarak görülerek geciktirilmesine yol açan batıl inançla mücadele edilmesi herkese şaşırtıcı gelmekteydi (301). Çünkü, bu gecikmenin hizmet için gerekli olan teçhizatın tam anlamıyla hazırlanabilmesi için gerekli olduğunu gören Fransız kralları, Philippe Auguste'den Yakışıklı Philippe'e kadar, belli bir süre geçmeden şövalye olunmaması kuralını şövalye soyundan olan uyruklarına kabul ettirmeye uğraşmışlardı. Ama başaramadılar. Krallık yönetimi cezaların toplanmasından ve devlet hizmetlerinin en fazla ödeyene verilmesi uygulamasını bile yürütmekten aciz olması nedeniyle, krallık sonunda ufukta bir savaş tehlikesi göründüğünde, silaha sahip olan herkesi askere çağırmaya başlamıştır.

13. yüzyılın son yıllarında evrim hemen her yerde tamamlanmıştı. Artık soyluyu yaratan, eski tarikata girme ayinleri olmayıp, bunu ırsi olarak iddia edebilme olanağıdır. Beaumanoir bu konuda «Şövalye soyundan olan herkese soylu denir» diyordu. 1284'den biraz sonra Fransız krallarının yazı bürosu tarafından şövalye soyundan olmayan bir kimseye verilen en eski kılıç kuşanma izni, bir kalem darbesiyle herhangi bir koşul koymadan bu hakkı ele geçirebilenin nesebini «soyluların her iki veraset çizgisi üzerinde (ana ve baba) hak sahibi oldukları ayrıcalık, hak ve muafiyetler»den yararlanır hale getirmiştir (302).

III. Soylular Hukuku

Cinsiyet farklılıklarından doğan zorlukların izin verdiği ölçüde hem «kibar kadınlar» hem de «kibar erkekler» için aynı derecede geçerli olan soylu hukuku, ülkeden ülkeye oldukça büyük farklılıklar göstermekteydi. Diğer yandan, bu hukuk zaman içinde büyük değişimler göstererek yavaş bir süreç içinde oluşmuş

(300) *Summa de Legibus, in* Tardif, c. II., XIV., 2 — F. Benoit, *Recueil des Actes des Comtes de Provence,* c. I., Nu. 246. (1235-1238) — Guilhiermoz,*Essai sur les Origines de la Noblesse en France au Moyen Age.* 1902, s. 481, Nu. 5.

(301) *Annales Colonienses max. in, SS,* c. XVII., s. 845.

(302) Barthélemy, *op. cit.,* s. 198.

tur. Burada, 13. yüzyıl boyunca kendini gösteren en evrensel niteliklerini işaret etmekle yetineceğiz.

Geleneksel olarak, vassal bağı yüksek sınıflara özgü bir tabiyet tarzıydı. Fakat bu konuda da başlangıçta fiili bir durum olan bu bağ, sonradan hukuka dönüşmenin bir örneğini daha vermiştir. Daha sonra, insanlar vassal olduklarından ötürü soylu sayılır olmuşlardır. Bunun sonucu olarak ve ilişkinin terimlerinin tam anlamıyla ters çevrilmesiyle, artık ilke olarak ancak doğumdan soylu olanlar vassal olabilir hale gelmişlerdir —diğer bir deyimle askeri fief veya «özgür» fief sahibi olmak—. Bu 13. yüzyılın ortasına doğru hemen herkes tarafından ve her yerde kabul edilen bir uygulama haline gelmişti. Ancak, eski ailelerin para ihtiyacının sürekli bir artış içine girdiği bu ortamda, zengin burjuaların yükselişi karşısında kuralı tüm katılığı içinde uygulayabilmek mümkün olamadı. Bu kuraldan sapma, yalnızca zaten pek fazla dikkat edilmeyen uygulamaya ilişkin olarak değil —ki soylular kuralı sık sık istismar ediyorlardı—, istisnalar getirilerek hukuk alanında ortaya çıktı. Bu istisnalar bazen genel bir düzeyde olabiliyorlardı. Örneğin, soylu anadan ama soylu olmayan babadan doğan çocukların lehine getirilen istisna gibi (303). Ama istisnaların büyük çoğunluğunu özel olanları meydana getirmekteydi. Toplumsal düzen için birer yara olan bu özel istisnaları meşrulaştırma yeteneğine sahip olan ve bunu asla bedava yapmayan krallık yönetimi, bir kez daha bu durumda en fazla yarar sağlayan unsur oldu. Fief çoğu zaman bir de senyörlük olduğundan, bunların soylu olmayanlara da satılabilmesi nedeniyle, küçük insanlar üzerindeki komuta yetkisi, soylu sıfatından ayrılmak eğilimi içine girmişti. Eğer fiefe bağlı vasaller varsa, bir soylu olmayana satış halinde bunların durumu ne oluyordu? Eğer bu vassaller soyluysalar, toprağın yeni sahibi olan «soylu-olmayanın» bunlardan biat kâbul etmesi istenmiyordu. Soylu-olmayan, sadakat törenleri yapılmadan vergi ve hizmetlerle yetinmeliydi. Diğer yandan, onun da fief sahibi olarak bir üst derecedeki soyluya biat etmesi düşüncesi de hemen reddedilecek kadar sisteme aykırı görülüyordu. Eğer tören yapılırsa, bu basit bir sadakat yeminiyle yetinilen bir tören oluyor ve çok fazla eşitlikçi görülen öpüşme törenine yer verilmiyordu. Böylece, toprak satın alarak o toprağın yükümlülüklerini de satın alan «kötü doğumlu» adamlara, soylulara has biçimsel ilişkiler yasaklanmış oluyordu.

(303) Beaumanoir, c. II., 1434.

Askeri vasaller çok eskiden beri genel kuralların dışında çok özel bir hukuk sistemine tabi olmuşlardı. Diğer bağımlıların yargılandıkları mahkemelerde yargılanmazlardı. Fiefleri diğer mallar gibi intikal etmezdi. Ailelerinin statüsü bile durumlarının damgasını taşırdı. Askeri fiefleri ellerinde tutanlar bir soylu sınıf olarak ortaya çıkınca, fiefe bağlı bir görevin artık bir aile ile bağlantısı kuruldu. Bu noktadaki bir isim değişikliği öğreticidir. Eskiden «feodal geçici yöneticilik» —bu kurumu bu cildin başında tanımlamıştık (304)— denilen yerde, Fransa'da «soylu nöbet» denilmeye başlandı. Özgünlüğünü çok eski kurumların yansımalarından sağlayan bu sınıf için doğal olduğu üzere, soylular özel hukuku da köhne bir yapıya büründü.

Bunun yanında, soylu sınıfın üstünlüğünü olduğu kadar, savaşçı bir tarikat olma yanını vurgulayan başka çizgiler de bulunmaktaydı. Örneğin, kanın saflığını korumak için başvurulan yol, ancak karışık evlilikleri önlemek oluyordu. Ancak, bu kurala yalnızca ithal malı bir feodalitede —Kıbrıs'ta— ve hiyerarşik Almanya'da tam anlamıyla uyulabilmiştir. Çünkü, daha sonra göreceğimiz gibi, soyluluğun bizzat kendisinin aşırı tabakalaşmış olduğu bu ülkede sadece en yüksek tabaka, eski senyörlük subaylarından türeyen küçük şövalyeleri dışlayarak, kendi içine kapanmayı başarabilmişti. Avrupa'nın diğer bölgelerinde özgür insanların eski eşitliğinin anısı, hukukta değilse bile uygulamada evilik kurumunun işleyişinde etkilerini sürdürmüştür. Buna karşılık Avrupa'nın her yerinde o zamana değin aristokratik zihniyetlerini serf kökenli adayları dışlayarak kanıtlamış olan büyük dinsel cemaatler, artık sadece soyluları aday olarak kabul etmeye karar vermişlerdi (305). Gene her yerde, şurada biraz önce, burada biraz sonra, soylunun kişisinin soylu olmayana karşı korunduğunu görmekteyiz. Soylu özel bir ceza hukukuna tabidir ve bu hukukun öngördüğü cezalar avamınkilere nazaran daha ağırdır. Ayrıca silah taşıma hakkının ayrılmaz bir parçası olduğu düşünülen

(304) *Supra*, s. 287.

(305) A. Schulte, *Der Adel und die Deutsche Kirche in Mittelalter*, Stuttgart, ve Ursmer Berlière, *Le Recrutement dans les monastères Bénédictins aux XIIIe et XIVe Siècle*, adlı yazarların bu çalışmaları bu konuda bir çok ders içermektedirler. Fakat kronolojik ve eleştirel yönleri eksiktir. Schulte o konuda ne düşünürse düşünsün, kullandığı metinlerden — *Nobiles* ve *ignobiles* kelimelerinin eski kullanımlarının çok gevşek olması bir yana — kelimenin tam anlamıyla soyluların tekeli her yerde nisbeten yeni bir olaydır. Özgür olmayanların kabulüne gelince, bu tamamen başka sorunlar çıkartmaktadır.

özel intikam hakkının sadece soylulara has olduğuna dair bir eğilim vardır. Diğer yandan, israfı önlemek için çıkartılan yasalarda soylulara ayrı bir yer ayrılmaktadır. Ayrıcalığın taşıyıcısı olarak soya atfedilen önem, eski bireysel «tanıtma» işaretlerinin değişiminde kendini göstermiştir. Şövalyenin kalkanı üzerine resmedilen veya bir mühür üzerine kazınan bu işaretler, zamanla, bazen fiefle birlikte aktarılan, bazen de aktarılacak bir mal olmasa bile, ırsi hale gelmiş olan sülale armaları haline dönüştüler. Önce, sülale gururunun özellikle güçlü olduğu kral veya prens hanedanlarında doğan bu adet kısa sürede en mütevazi soylu sülalerine kadar yayılmış ve sonunda bu aile armalarının intikali, soyluluğun üzerinde tekel kurduğu konulardan bir haline dönüşmüştür. Nihayet, mali muafiyet konusunda herhangi bir kesinlik henüz belirmemişse de, eski vassal ödevi olan askerlik hizmetinin en mükemmelinden bir soylu ödevi haline dönüşmüş olması, ister istemez «kibar adamları» nakdi yükümlülüklerden ayrık tutmaya başlamıştır. Halkın ödediği vergilere karşı soylular, kılıçlarının gölgesinde bir sığınak meydana getirmektedirler.

Doğumdan itibaren kazanılan haklarm gücü ne olursa olsun, gene de soyluluk sıfatıyla uyuşmayan işlerin yapılması halinde, ortadan kalkabiliyorlardı. Ancak, soyluluk sıfatının kaybedilmesi kavramı henüz tam anlamıyla geliştirilmemişti. Örneğin, bazı kentler tarafından soylulara konulan ticaret yapma yasağının nedeni, rakip bir sınıfın gururunu korumaktan çok, ticaret burjuazisinin hemen hemen tekel kurduğu bir alanın muhafaza edilmek istenmesidir. Ama hemen herkesçe kabul edilen bir olgu, tarımsal çalışmaların silahın şerefiyle bir uyuşmazlık meydana getirdiğiydi. Paris parlamentosunun aldığı bir karara göre, bir şövalye kendi rızasıyla bir serf işletmesini devralsa bile, tarımsal angaryalara tabi tutulamazdı. Bir Provence emirnamesine göre, «Tarla sürmek, çapa sallamak, eşek sırtında odun taşımak» gibi eylemlerin yapılması, otomatikman şövalye ayrıcalıklarını ortadan kaldırmaktadır. Gene Provence'da soylu kadın, «ne fırında, ne çamaşırda, ne de değirmende çalışmayan kadın» olarak tanımlanmaktadır (306). Soyluluk bir görevin tekeline sahip olmak olarak tanımlanamıyordu artık. Silahlı sadık adam olma görevi sona ermiş, bu ırsi bir statü durumuna dönüşmüştü. Artık, belli törenlerle ve seçme yöntemleriyle girilen bir sınıf olmaktan da çık-

(306) *Olim*, c. I., s. 427 (Chamdeleur, 1255) — F. Benoit, *pas. cit.*, — M. Z. Isnard, *Livre des Privilèges de Manosque*, 1894, s. 154.

mıştı. Geriye bir tek, her zaman var olacak olan, yaşam biçiminin farklılığı kıstası kalıyordu.

IV. İngiliz İstisnası

İngilterede vassalite ve şövalyelik kurumları tamamen ithal malı olduklarından, fiili soyluluğun evrimi başlangıçta hemen hemen kıtadaki çizgiyi izledi. Ama, 13. yüzyıldan itibaren bu çizgiler oldukça farklı bir yönde sapma gösterdiler.

Bir ada krallığının gerçekten çok güçlü efendileri olan Norman, sonra da Anjou'lu krallar, bu ülkenin herşeyden önce kendilerine İmparatorluk ülkülerinin gerçekleştirilmesi için gereken araçları sağlayacağını düşünüyorlar ve bu amaçla da askeri yükümlülüğü son sınırına kadar zorluyorlardı. Bu niyetlerini gerçekleştirmek için İngiltere kralları, birbirleriyle rekabet halinde olan iki ayrı çağa ait iki ilkeyi birlikte uyguladılar. Bunlar tüm özgürlerin kitlesel olarak askere alınmaları ve vasallerden özelleştirilmiş askeri hizmetlerin talep edilmesiydi. 1180 veya 1181'den itibaren II. Henri'nin önce kıtadaki topraklarında sonra da İngilteredeki uyruklarını, durumlarına uygun silah sağlamakla yükümlü tuttuğu görülmektedir. İngiliz «kral mahkemesi» diğer yükümlülüklerle birlikte, bir fief sahibinden beklenenleri de belirlemekteydi. Bu belgede kılıç kuşanmadan hiç söz edilmemektedir. Ancak, bildiğimiz gibi, bu tören şövalyenin kendini donatmasının emin bir garantisi olarak görülüyordu. Böylece 1224 ve 1234'de III. Henri her fief sahibinin «kılıç kuşanma» töreninden «gecikmeden» geçmesini, ordusunun selameti açısından akıllıca bir önlem olarak, zorunlu hale getirmişti. En azından —bu ikinci emirnameyle getirilen kısıtlamaydı— biat doğrudan krala edilmişse, kılıç kuşanma mutlaka zorunluydu.

Buraya kadar anlattığımız önlemler içinde, gerçeği söylemek gerekirse, aynı dönemdeki Capet'lerin uygulamasından farklı birşey yoktur. Ancak, güçlü yönetsel geleneklere sahip olan İngiliz hükümetinin, eskinin fief karşılığı askerlik hizmeti kurumunun mahkûm olduğu artan yetersizliğin farkında olmaması mümkün müydü? Birçok fief parçalanmıştı. Diğer birçoğu da sürekli yenilenen sayımlarda, yetersiz olma niteliklerini ortaya koyuyorlardı. Nihayet, fieflerin toplam sayısı sınırlanmıştı. Bu durumda askerlik hizmetini ve buna bağlı olarak donanım sağlama yükümlülüğünü daha sağlam bir gerçeğe, yani niteliği ne olursa olsun, top-

rak cinsinden servete bağlamak daha mantıklı değil miydi? Zaten, bu II. Henri'nin 1180'de feodal örgütlenmenin İngilteredeki kadar düzenli olmadığı kıtadaki toprakları ile Normandiya'da yerleştirmek istediği ilkeydi. Bu ilkenin adada uygulanmasına, ayrıntılarını anlatmanın pek fazla gerekli olmadığı ekonomik kıstaslar kullanılarak, 1254'den itibaren başlandı. Fakat, II. Henri belirli bir silahlı güç sağlayabilmek için öncelikle, yerleşik geleneğe uygun olarak, belli miktarda özgür toprak tasarruf eden herkesi «kılıç kuşanma» zorunluğu altına soktu. Bu önlem, bazı itaatsizlikler gözönüne alındığında, hazineye kârlı ceza olanakları sağlayacak nitelikteydi.

Ancak, İngiltere de dahil, hiçbir devlet aygıtı henüz bu çapta yasaklamaları kesinlikle izleyebilecek güçte değildi. Böylece, 13. yüzyılın sonundan 14. yüzyılın başına kadar geçen sürede, bunlar fiilen uygulanamaz hale geldiler. Bunlardan vazgeçmek gerekiyordu. Bunun sonucu olarak, şövalyelik töreni, kıtada olduğu gibi önce daha seyrek uygulandı, sonra da köhnemekte olan bir gösteriş türü olarak bir köşelere atıldı. Fakat, krallığın anlatılan bu siyasetinden —kaçınılmaz olarak bu siyasetin bir yan ürünü olarak fief ticaretine herhangi bir engel konulamamasını da eklemek gerekmektedir— çok ciddi bir sonuç ortaya çıktı. İngiltere'de yükümlülüklerin saptanmasının bir aracı olarak zorlanan «kılıç kuşanma» uygulaması artık ırsiliğe dayalı bir soylu sınıfının oluşmasının merkezi olamıyacaktı.

Gerçekte bu sınıf, kelimenin Fransa veya Almanya'da kazandığı anlam içinde İngiltere'de hiçbir zaman doğamayacaktır. Orta Çağ İngilteresi bir soylu sınıfa sahip olamamıştır. Bundan, özgür insanlar kitlesi içinde öz olarak üstünlük sağlamış hiçbir grubun, ayrı bir hukuka sahip olarak bunu kan yoluyla intikal ettirememesini anlamak gerekmektedir. Görünüş olarak, şaşırtıcı bir eşitlik! Ama, olguların derinine inilince, gerçekte çok fazla hiterarşize olmuş bir toplum görünmektedir. Aslında, tersine bir gelişme olarak, diğer her yerde «soylular» sayıları gittikçe artan bir özgürler kitlesi üzerinde yükselirlerken, İngiltere'de serflik kavramı, köylülerin çoğunluğunu bu «leke» ile damgalayacak kadar genişletilmişti. İngiltere'de basit *freeeman* (özgür adam) «kibar adam»dan hukuken farklı değildi ama, *freemen*'in bizzat kendisi bir oligarşi meydana getirmektedir.

Ama, bu söylenenlerin anlamı, Manş'ın ötesinde, Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu kadar güçlü bir aristokrasinin olmadığı değildir. Tersine, İngiliz aristokrasisi, köylü toprakları tamamen

insafına kalmış olduğundan, belki de çok fazla güçlüydü. Bu aristokrasi, senyörlük sahipleri, savaşçılar veya savaş şefleri, kral memurları ve kralın diğer krallıklar ve kontluklar nezdindeki temsilcilerinden oluşmaktaydı. Bütün bu insanların yaşam biçimi avam niteliğindeki özgür insanlarınkinden büyük çapta farklı görüntüdeydi. Aristokrasinin zirvesinde kont ve «baron»ların dar çemberi bulunmaktaydı. Bu ulu grubun çıkarlarını gözeten oldukça belirli ayrıcalıklar, gerçeği söylemek gerekirse 13. yüzyıl boyunca oluşturulmaya başlanmıştı. Ama bunlar adeta tamamen sembolik veya siyasal nitelikteydiler. Bu ayrıcalıklar özellikle, liyakat fiefi olan «şeref»e bağlı olarak, ancak büyük oğula intikal edebilmekteydiler. İngiltere'deki «kibar adamlar» sınıfı, bütünü içinde ele alındığında, tek kelimeyle «hukuki» olmaktan daha çok «toplumsal» bir sınıftı. İktidar ve gelirin çoğu zaman miras bırakılabilir nesneler olmaları, kıtada olduğu gibi kan prestijinin güçlü bir şekilde hissedilmesi gibi nedenlerden ötürü, bu cemaatin uzun süre herkese açık olarak kalması beklenemezdi. 13. yüzyılda toprak cinsinden servete sahip olmak, kılıç kuşanmaya izin verilmesi, hatta insanların buna zorlanması için yeterli bir nitelik olarak görülmüştü. Bir buçuk yüzyıl sonra —her zaman geçerli olan özgür tasarruf ilkesine bağlı olarak— bu sınıfa girebilecekleri seçme hakkı, kontluklarda «Toprak Kurulu»nun üyelerine geçmişti. Bu üyeler de «kontluk şövalyeleri» gibi çok anlamlı bir adla anılmaktaydılar. Bunlar büyük bir olasılıkla başlangıçta, «kılıç kuşanan» şövalyeler arasından seçilmişler ve sonra da bunlara Orta Çağın sonuna kadar aile armalarını intikal ettirmenin tekeli tanınmıştı. Ancak böylesine kısıtlamalar, yeteri kadar güç ve servet kazanan ailelerin de bu cinsten ırsi amblemlere sahip olmalarını engelleyebilecek güçte olmamışlardır (307). Bu dönemdeki İngiltere'de «soylulaştırma» mektuplarına rastlanmamaktadır. (İhtiyaç içindeki Stuart hanedanının baronluklar ihdası, Fransız usullerinin geç bir taklidinden başka birşey değildir). Çünkü İngiltere'nin buna ihtiyacı yoktu. Fiili durum ihtiyacı karşılamaktaydı.

İnsanlar üzerinde asıl iktidarı sağlayan, gerçeklere her zaman yakın bir konumda durmak, aşırı sınırlandırılmış sınıfları her zaman tehdit eden felç tehlikesinden İngiliz aristokrasisisi korumuş ve hiç kuşkusuz yüzyıllar boyunca güçlü bir sınıf olarak kalmasını sağlamıştır.

(307) Bkz.: E. ve A. G. Porritt, *The Unreformed House of Commons*, 1909, c. I, s. 122.

AYIRIM 5

SOYLULUK İÇİNDE SINIF FARKLARI

I. İktidar ve Mertebe Hiyerarşisi

Askeri olma niteliği ve yaşam tarzı bakımından karakteristik özellikler göstermekte olan, önce fiili sonra da hukuki olarak bir sınıf olan soylular, bir eşitler topluluğu meydana getirmekten çok uzaktılar. Çok derin servet, iktidar ve bunlara bağlı olan prestij farkları onların arasında gerçek bir hiyerarşinin oluşmasına yol açmıştı. Başlangıçta bir kanı düzeyinde az veya çok ifade edilen bu durum daha sonra, önce örf, sonra da yasayla saptanmıştır.

Vassal yükümlülüklerinin henüz tüm geçerliliklerini koru-dukları dönemde bile, biatlerin derecelendirilmesi bu sınıflandırmanın ilkesi olarak kullanılmaktaydı. En alt mertebede *vavasseur*'ler yani başka bir vassalin vassalleri olanlar *(vassus vassorum)* bulunmaktaydı. Bunlar, artık hiçbir savaşçının senyörü olmayan en alt derecedeki vasallerdi. Bu kelime Roman dilinin konuşulduğu ülkelerde en kesin anlamıyla alınmaktaydı. Komuta etmemek veya sadece «ekmek kemiren»lere komuta etmek, yalnızca çok düşük düzeyden bir iktidara hak kazandırmaktaydı. Uygulamada bu hukuksal statü hemen her zaman en mütevazisinden bir servet sahibi olmak ve maceraya atılmaktan başka çıkarı olmayan ihtiyaç içinde bir kırsal «beyefendi» yaşamıyla çakışmaktaydı. Chrétien de Troyes'nın canlandırdığı *Erec* —Romanın kadın kahramanının babası— tipinde bunu görmek mümkündür: «evi çok fakirdi». Veyahut, *Gaydon* şiirinde canlandırılan *vavasseur* tipi: köylü görünüşlü, saf, ihtiyaç içindeki evinden kaçmış ve kılıç dar-

beleri ile ganimet peşine düşmüş bir Robert Guiscard; bir Bertrand de Born'un dilencilikleri; Ayrıca, bir Provence belge derlemesinde gözler önüne serilen, fief olarak sadece bir tarlaya (*mansus* : 530 dönüm MAK) yani bir bağımlı köylü işletmesi kadar toprağa sahip şövalyeler. Bazen de bu durumdakilere «bekâr» yani «genç adam» denilmekteydi. Çünkü, birçok genç adam henüz toprağa yerleştirilmedikleri gibi, çok kötü donanımlara da sahiptiler. Ancak, bu durum bazen geçici olabildiği gibi, bazen çok uzun süreli olabiliyor, hatta yaşam boyu sürebiliyordu (308).

Bir soylu başka soyluların önderi olduğu andan itibaren, itibarının arttığını görüyordu. Tokat atılan, hapse sokulan veya çeşitli şekillerde kötü muameleye maruz kalan şövalyeye ödenecek tazminatları saydıktan sonra, Barselona örfleri «ama eğer kendi 'şeref' toprağı üzerine yerleşmiş iki diğer şövalyesi, bir tane de evde beslediği varsa, bu tazminat iki katına çıkar» demektedir (309). Eğer bu şövalye, bayrağının altında yeteri kadar sadık adam toplayabiliyorsa, buna *banneret* (ayrı birlik oluşturacak kadar adamı olan fief sahibi) deniliyordu. Eğer feodal hiyerarşinin basamakları üstünde onu kraldan veya prensten ayıran bir basamak yoksa ve onlara doğrudan bait ediyorsa, o zaman bu şövalyelere «*captal*» veya baron adı verilmekteydi.

Germanik dillerden gelen baron kelimesi, önce bağımlı adam anlamına gelirken, sonradan vassal'i ifade eder hale gelmiştir. Zaten imanını bir senyöre bağlamış olmak onun adamı haline gelmek değil miydi? Daha sonra da büyük şeflerin başlıca vassallerine baron adının verilmesi adet olmuştur. Bu kavrayış içinde, kelime aynı grup içindeki vassallere göre, ancak nisbi bir üstünlük belirlemekteydi. Chester piskoposu veya Bellême Sire'inin de kralınkiler gibi kendi baronları vardı. Ama güçlüler içinde en güçlü olan, krallığın başlıca fief sahipleri, gündelik dilde kısaca «baron» kelimesiyle anılıyorlardı.

Hemen hemen baron'un eşanlamlısı —Bazı metinlerde fiilen tam karşılığı olarak kullanılmıştır— ama başlangıçtan itibaren daha kesin bir hukuksal içeriği olan *pair* (kralın en büyük vassalini ifade etmek için ortaya çıkan bir kelime) kelimesi daha çok hukuksal kurumların terminolojisine ait bir terim olmaktaydı.

(308) Provence için Kiener, *op cit.*, s. 107 — «Bekârlar» hakkında; E. F. Jacob, *Studies in the Period of Baronial Reform*, 1925 (Oxford Studies in Social and Legal History, VII), 127 vd.

(309) *Usatici*, c. 6.

Vassalin en değerli ayrıcalıklarından biri, ancak senyörünün mahkemesinde efendinin diğer vassalleri tarafından yargılanmaktı. Bağın benzerliğinden kaynaklanan eşitlik sonucu, böylece «*pair*»in kaderi «*pair*» tarafından belirlenmekteydi. Ama, aynı efendiden doğrudan fief almış kimseler arasında iktidar ve itbar olarak çok farklı kimseler bulunmaktaydı. Acaba biatlerin eşitliği varsayımı altında, aynı efendiden toprak alanların en fakiri ve güçsüzünün, vassalleriyle ayrı bir birlik *(banneret)* oluşturabilecek kadar güçlü soylunun, mahkemede verdiği karara boyun eğmesini beklemesi mümkün müydü? Bir kez daha, bir hukuksal durumun sonuçları daha somut düzeydeki gerçeklerle çelişmekteydi. Böylece fazla geç kalmadan, birçok yerde aynı efendinin başlıca fief sahiplerinin toplanarak, gerçekten kendileriyle itibar bakımından eşdeğer bir vassali yargılamaları yoluna gidildi. Gene böylece «*pair*» (artık eşdeğer anlamına gelmektedir)'lerin sayısı, çoğunlukla geleneksel veya mistik bir sayıyla sınırlandırıldı. Örneğin, Karolenj dönemi bölge mahkemelerindeki yargıç-sayısı olan yedi; veya havarilerin sayısı olan oniki gibi. Bu sayıyla sınırlandırılmış «eşdeğerler» mahkemelerinden orta büyüklükteki senyörlüklerde —örneğin Mont-Saint-Michel rahiplerininki gibi— olduğu gibi, Flandre gibi büyük prensliklerde de vardı. Efsaneye göre, Fransa'nın bütün «eşdeğerleri», Havariler sayısında olarak, Charlemagne'ın etrafında toplanmışlardı.

Fakat, bu sayılanların dışında Büyük aristokratları ifade etmek için iktidar ve zenginliğin altını çizmekle daha çok meşgul olan kronikçi veya şairlerin ağızlarını başka adlar doldurmaktaydı: *Magnat* (ulu), «*poestatz*» (güçlü, muktedir), «*demeine*» (efendi) kelimeleri onlara göre şövalye sınıfına gerçek anlamıyla egemen olan en büyük feodallerdi. Çünkü, soyluluk içindeki mertebe farklılıkları çok keskindi. Katalonya *Örf*'lerine göre, eğer bir şövalye bir başka şövalyeye kötülük ederse, ve eğer suçlu kurbandan daha «üstün»se, ondan «suçu ortadan kaldıracak biat» istenemezdi (310). *Cid* şiirinde kahramanın damatları bir kont soyundan çıkmış olduklarından, basit bir şövalyenin kızlarıyla evlenmiş olmalarını «uyumsuz evlilik» (sınıfsal açıdan) saymaktadırlar. «Yalvarsalar dahi onları cariye bile olarak almamalıydık. Kollarımızda uyuyacak kadar bizimle eşit değiller» demektedir bu damatlar. Aynı yönde, ama bakan açısından ters bir ilişki olarak, Pikardiya'lı «fakir şövalye» Robert de Clary'nin IV. Haçlı Seferi'-

(310) *Ibid*, c. 6.

ne ilişkin anıları, uzun süre beslenen acı kinlerin yankısını korumaktadır. Ordunun alt tabakası *(le commun de l'Ost)* yüksek adamlara *(li hauts hommes)*, zengin adamlara *(li riches hommes)* ve baronlara *(li barons*, bunlar Orta Çağ Fransızcası olup, bugünkü şekillerinden çok farklı olduklarından orijinalleri de verildi MAK) büyük kin duymaktadır.

Netlik ve hiyerarşi dönemi olan 13. yüzyılda, o zamana kadar tanımlanmış olmaktan çok, canlı bir şekilde hissedilmiş olunan bu farklılıkların sistematik ve sağlam bir şekilde belirlenmesi gerektiği kavrayışına ulaşıldı. Bu doğal olarak her zaman, esnek kalan gerçeklere katılıkları yüzünden uyum göstermekte zorluk çeken hukukçular katında olmadı. Burada ulusal evrimler arasında oldukça büyük olan farklılıkları incelemeyeceğiz. Her zamanki gibi en karakteristik örneklerle, oluşumu açıklamaya çalışacağız.

İngiltere'de eski bir feodal görev olan, senyörün yaptığı toplantıya vassallerin katılma zorunluluğundan aristokrasi, bir yönetim aracı oluşturmasını bilmiştir. Baron kelimesi, kralın «Büyük Kurul»una çağrılan başlıca vassallerini ifade etmeye devam etmiştir. Bu fiili durum bir süre sonra, ırsi bir özellik haline doğru dönüşmeye başlamıştır. Bu insanlar artık, kendilerini «toprağın eşdeğerlileri» olarak ifade etmekten zevk almaya başlamışlardı. Sonunda, bu sıfatın sadece kendileri için kullanılmasını resmen kabul ettirdiler (311).

Fransa'da ise tersine, bu iki terim giderek hızlanan bir biçimde birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Bu ülkede *vavasseur* ve baronlardan söz edilmekten vazgeçilmemişti Ama bu, basit bir servet ve itibar farkını belirtmek için, gündelik dilde yapılan bir ayırımdı. Vassal bağının gerilemesi, biatlerin hiyerarşisinden çıkarılabilecek bir kıstasın kullanılmasını engellemekteydi. Ancak, bu iki statü arasına daha kesin bir sınır çizebilmek amacıyla, teknisyenler hukuki yetkilere bakarak bir kıstas oluşturmayı düşündüler. Yüksek yargı yetkisine sahip olmak, baronluğu diğerlerinden ayırdı. *Vavasseur*'ün fiefi ise artık sadece aşağı ve orta yargı yetkisinden başkasına sahip değildi. Bu anlamda —ama gündelik dil bu ayırıma pek itibar etmedi— Fransa'da birçok baron vardı.. Ama, buna karşılık da çok az «eşdeğerli» vardı. Çünkü, destansal efsane 12 sayısının kabulünü teşvik ediyor ve bundan yararla-

(311) F. Tout, *Chapters in administrative History*, c. III., s. 136 vd.

nan Capet hanedanının altı en büyük vassali, doğrudan krala bağlı başpiskoposluk ve piskoposluklardan en güçlü altı tanesiyle, bu ünvanının tekelini elde tutmak konusunda anlaşmışlardı —ama bu aralarında diğer konulardaki rekabetin kaldırıldığı anlamına gelmiyordu—. Ama, bu tekele bağlı olarak, daha maddi ayrıcalıklar elde etme yönündeki çabaları pek fazla başarılı olamadı. Sadece kendi aralarında yargılanma hakkı bile, ancak mahkemede resmi bir kral görevlisinin bulunması koşuluyla kabul edilebildi. Bunlar çok az sayıdaydılar, üstelik yerel prensler olarak çıkarları yüksek baronlarla, hatta bizzat krallığın çıkarlarıyla çelişmekteydi. Bu nedenlerle, çıkarlarını tekel haline dönüştürmek için ünvanlarından yararlanmaları pek fazla birşey getirmedi ve ünvanlarının, gösteriş etkisinden fazla bir önemi ortaya çıkmadı. Ayrıca, ilk «eşdeğerlilerin» laik olan altı tanesinden üç tanesinin sülaleleri zaman içinde söndüler. Zaten kral da Fransa krallığını kurmak için, üs olarak doğrudan kendi malı olan topraklara dönünce 1297'den itibaren, doğrudan kendi otoritesine bağlı yeni «eşdeğerliler» yarattı (312). Soyluluğun kendiliğinden oluştuğu çağın yerine artık, Devletin toplumsal basamakların yukarısından aşağısına mertebeleri saptamak veya değiştirmek hakkını ele geçirdiği dönem başlamıştı.

İtibar ünvanlarının Fransa'ya verdiği ders de aynı yönde olmuştur. Her zaman kontlar —birkaç kontluğun komutasını ellerinde tutan dük veya markilerle birlikte— güçlülerin ilk sıralarında yer almışlardı. Onların yanında, Güneyde «*comtors*» adı verilen sülalelerin üyeleri de önde gelmekteydiler. Fakat, Frank terminolojisinden kaynaklanan bu deyimler başlangıçta iyice tanımlanmış komuta yetkilerini belirtmekteydiler. Bunlar yalnızca o zamanlar kamu görevi karşılığı olan, sonradan fiefe dönüşen, Karolenj dönemi «şeref»lerini ellerinde tutanlar için kullanılan ünvanlardı. Eğer erkenden bazı kötüye kullanmalar meydana geldiyse de, bunlar özellikle gücün kullanılması sırasında ortaya çıkmışlardı. Doğal olarak, kelimenin kendisi de bir süre sonra, nesnesinin başına gelen kaderi izlemiştir. Ancak, yavaş yavaş, ileride göreceğimiz gibi, kontluk hakları toplamı parçalanarak, özel içeriğinin tümünü yitirmiştir. Çeşitli kontlukları ellerinde tutanlar, eski yöneticilerden devraldıkları birçok hakka sahip olmakla

(312) Britanya dükünün tarafından olarak, Dom Morice, *Histoire de Bretagne*, c. I., col. 1122. — Eşdeğerlerin talepleri için, Petit-Dutaillis, *op. cit.*, s. 266-67.

birlikte, bunların sayı ve niteliği bir kontluktan diğerine büyük farklılıklar gösterdiğinden, kontlar bu hakların tekeline nadiren sahip olabiliyorlardı. Böylece, kontluk ile belirli hakların iktisabı arasındaki ilişki kopmuş oluyordu. Kelime artık yalnızca, çok büyük güç ve zenginlikleri belirtmek için kullanılır hale geldi. Böylece bu kelimenin sadece eski Karolenj merkez görevlilerinin yetkilerini ellerine geçirenleri ifade etmek üzere kullanılması için hiçbir neden kalmamıştı. En geç 1338'den itibaren krallar kont ünvanı verme yetkisini tekellerine aldılar (313). Böylece, dili itibariyle köhnemiş ama zihniyet olarak yeni bir itibar sıralaması başlıyordu ki, bu ileride karmaşık bir nitelik kazanacaktır.

Ancak, burada iyice anlaşılması gereken bir nokta, itibar ve bazen de ayrıcalıklardaki bu derecelenmenin, Fransız soyluluğu içinde bir sınıf birliği bilincinin derin bir şekilde duyulmasını sağlamadığıydı. Özgür adamlarınkinden ayrı bir soylu hukukunun var olmadığı İngiltere'nin karşısında 13. yüzyıl Fransası hiyerarşik bir toplum manzarası göstermekteyse de, bu özel soylu hukuku, genel olarak şövalye sayılan herkese uygulanmaktaydı. Almanya'daki gelişmenin yönü ise tamamen farklı olmuştur.

Başlangıç noktasında tamamen Alman feodalitesine özgü bir özellik yer almaktadır. Çok erken tarihlerden itibaren, belli bir toplumsal düzeyde olan bir kimsenin, kendinden daha aşağı düzeydeki birinden fief kabul etmesi, mertebesinin düşürülmesi için bir neden olarak kabul ediliyordu. Başka bir anlatımla, insanların derecelenişi biçimi, onların niteliklerini de sabitleştiriyor ve bu durum daha önceden var olan bir sınıfsal yapı modeline göre şekilleniyordu. Bu «şövalye kalkanlarının» (aile arması anlamında MAK) katı bir şekilde saptanmış olmasına uygulamada her zaman uyulmadıysa da, böyle bir kısıtlamanın varlığı, vassal bağlarını belli bir çekinceyle kabullenmiş olan bir toplumun, bu uygulamanın köklü bir şekilde yerleşmiş geleneksel hiyerarşiyi bozmasına izin vermek istemediğini belirlemekteydi. Bu durumda gereken, hiyerarşiyi oluşturmaktan çok, zaten var olan hiyerarşinin derecelerini saptamaktı. Laik aristokrasinin zirvesine «birinciler» *Fürsten* adı verilenlerin yerleştirilmesine kimsenin itirazı yoktu. Latince metinler bunları *principes* olarak çeviriyorlardı. Buna bağlı olarak, Fransızcada da bunları prens kelimesiyle ifade etmek alışkanlığı ortaya çıktı. Burada da gene karakteristik bir

(313) Borelli de Serres, *Recherches sur Divers Services Publics*, c. III., 1909, s. 276.

çizgi ortaya çıkmakta ve kıstas tamamen feodal ilişkilerden kaynaklanmamaktadır. Çünkü, bu ünvanın başlangıçtaki kullanımı, temlik bu başlık altında, dük veya piskopos gibi daha alt düzeyde kimselere de yapılsa, yani kralın doğrudan vassali de olunmasa, kontluk yetkisine sahip fiefleri ifade ediyordu. Karolenj damgasının çok canlı bir biçimde hissedildiği bu imparatorlukta, kont ona bu ünvanı veren kim olursa olsun, ünvanının anlamından ötürü, görevini merkez adına yapıyor sayılıyordu. Böylece tanımlanan «prensler» kralın seçildiği kurulların üyeleri olmaktaydılar.

Ancak, 12. yüzyılın ortasına doğru büyük yerel şeflerin gücü artarken, aynı zamanda Alman kurumlarının gerçekten feodal bir zihniyetle etkilenmesi sonucu, mertebelerin sınırları büyük çapta yer değiştirmeye başlamıştır. İki defa anlamlı bir kısıtlama ile artık prens ünvanı sadece kralın doğrudan vassallerini ifade eder yönde kullanılmaya başlanmış, ayrıca bunların hepsi de bu ünvandan yararlanamamış, içlerinden ancak birden fazla kontluğa komuta etme yetkisine sahip olanlar bu çekici ünvanı tekellerine almışlardır. Diğer yandan, bu birinci derecede kodamanlar, kiliseye mensup benzerleriyle birlikte hükümdar seçme yetkisine sahiptiler. Bu yetkileri, ikinci bir kopmanın meydana gelip de, seçiciliğin ırsi hale gelmesiyle daha küçük bir grubun bu ayrıcalığı ele geçirmesine kadar sürdü. Laik prenslerin oluşturduğu yeni sınıf —seçiciler dahil— nihai olarak kralın ve kilise prenslerinin arkasından —bunlar piskopos ve büyük manastırların başrahipleri olup, doğrudan krala tabiydiler— «kalkan arma»larının üçüncü derecesini meydana getirdiler. Burada da, gerçeği söylemek gerekirse, eşitsizlik pek fazla ileriye gitmiyor, özellikle mertebeler arası evliliğin kolaylığı nedeniyle, soyluluğun bir iç birliği ortaya çıkıyordu. Ancak, sonuncu basamakta yer alan bir şövalyelik mertebesini bundan ayrık tutmak gerekmektedir, çünkü bunlar toplumsal tabaka olarak değilse bile hukuki bir grup olarak Alman toplumunun kendine özgü hiyerarşisinin tipik bir örneğini oluşturan serf şövalyeler veya *ministerial*'lerdir.

II. Çavuşlar ve Serf Şövalyeler

Bir güçlü hizmetkârları olmadan yaşayamaz muavinleri olmadan emredemez. En mütevazi kırsal senyörlükte bile, *réserve*'in işletilmesini yönetmek, angaryaları düzenlemek ve icrasını denetlemek, ödentileri toplamak ve bağımlı köylülerin düzenli yaşamalarını gözetmek üzere, efendinin bir temsilcisinin bulunması ge-

rekmektedir. Çoğu zaman bu «muhtar», bu «*bayle*», bu «*bauermeister*», bu «*reeve*» de kendi muavinlerine sahip olmaktaydı. Gerçeği söylemek gerekirse, bu kadar basit görevlerin bağımlı köylüler arasında dönüşümlü olarak yerine getirilebileceği, hatta bunların kendi aralarından birini bu göreve geçici olarak seçebilecekleri düşünülebilir. Zaten İngiltere'de de sıklıkla böyle yapılmıştır. Kıtada da bu görevler doğal olduğu üzere, köylüler tarafından yerine getirilmekte ve bunlar hemen hiçbir zaman sürekli, ücretlendirilmiş ve doğrudan senyörün atamasına bağlı bir iş olarak görülmemiştir. Diğer yandan, küçük kırsal senyör, baronun da yaptığı gibi, servetine ve mertebesine göre değişen sayıda, uşak, «avlu»nun eski işliklerine bağlanmış işçiler, adamları ve evi yönetmekte yardımcı olan subaylardan meydana gelen küçük bir dünyayla kendini çevrelemekteydi. Bu cins hizmetler şerefli şövalye yükümlülüklerinin içine girmediklerinden, gündelik dilde bunları birbirinden ayırmak için sahip olunan kelime haznesi çok sınırlıydı. Birçok hizmeti yerine getiren zenaatkârlar, haberciler, toprak yöneticileri, personel yöneticileri, yani efendinin yakın çevresinde bulunan tüm hizmetkârları ifade etmek için bir tek kelime vardı: Fransızca'da «çavuş», Almancada *dienstmänner* (314).

Olağan olarak, bu gibi görevlileri ücretlendirme yöntemi olarak iki tane yol bulunmaktaydı: Bunlar ya görevlinin efendi tarafından beslenmesi, ya da geçimlik toprak verilmesiydi. Gerçekte, böylesine bir sorun «kırsal çavuşlar» için ortaya çıkmıyordu. Bunlar, hem bizzat köylü olmalarından hem de görevlerinden ötürü, göçebe senyörlerinden uzakta olduklarından, tanım gereği geçimlik toprak tasarruf etmekteydiler. En azından başlangıçta, onlara verilen «fief»ler, çevrelerindeki bağımlı köylü işletmelerinden, çavuşun görevlerinin niteliğinden ötürü bazı ödenti ve angarya bağışıklıklarıyla ayrılmaktaydı. Köylülerden alınan ödentinin belli bir yüzdesi de ücretlerini tamamlamak üzere onlara bırakılmaktaydı. Evde besleme usulü ise, ev zenaatkârları ile ev subaylarına çok daha uygun düşmekteydi. Ancak, vassallerin çoğunu «toprağa yerleştirme» yönünde gelişen eğilim, alt düzeydeki hizmetlileri de kapsamına almaktaydı. Bu cinsten birçok hizmetli,

---

(314) Bu paragraf için gereken kaynaklar bibliografyada yer alan kitaplarda «çavuşlar ve çavuşluk» başlığı altında bulunabilir (Bunlara Roth von Schreckenstein, *Die Ritterwürde und der Ritterstand*..., eklenebilir) Dipnotları en aza indirmem anlayışla karşılanacaktır.

erkenden «fieflendiler». Ancak, bu durum onları gene de efendilerinden yiyecek veya elbise gibi şeyleri istemekten alıkoyamıyordu.

Hr kategoriden çavuşların çoğu serf kökenliydiler. Bu konudaki gelenek çok eskilere uzanmaktaydı. Hemen her zaman köleler, evlerde güven gerektiren görevlere getirilmişlerdi. Bunların bir bölümü de, daha önce gördüğümüz gibi, Frank döneminde vassalite saflarına kaymışlardı. Fakat, özellikle kişisel ve ırsi bağımlılık ilişkileri gelişip de artık bunlar serflik adı altında bir kategori olarak ortaya çıktıktan sonra, senyörün, tekelini vassallerine ayırmadığı, görevleri bunlara vermesi olağandı. Bunların statülerinin düşüklüğü, bağın gücü, doğumdan itibaren girdikleri boyunduruğu kırma gücüne sahip olmamaları gibi nedenlerden ötürü, efendilerine özgür bir insandan çok daha fazla itaat göstereceklerı kesindi. Eğer serf kökenli yöneticiler —bir kez daha belirtelim, bu toplum değişmez kural cinsinden herhangi birşey tanımamıştır— senyörlük yöneticilerinin tamamını meydana getirmedilerse de, birinci feodal çağ boyunca artan önemleri her türlü kuşkunun dışındadır.

Chartres'daki Saint-Père rahipleri tarafından önce «kürekçi» olarak kullanılan biri daha sonra «kilerci» olmak için adaylığını koymuştu. Bu konuda, bu bilgiyi aktardığımız o döneme ait belge «daha yukarıya çıkmak istedi» demektedir. Bu söz, tüm saflığı içinde son derece büyük bir gözlem olanağı vermektedir. Ortaklaşa bir efendiye hizmet etmenin birleştirdiği, ayrıca çoğunun «serf» sıfatıyla «lekelendiği» çavuşlar dünyası, sadece karışık bir ortam değil, aynı zamanda —ve gittikçe artan bir şekilde— hiyerarşik hale gelmekte olan bir topluluktu. Çavuşlara verilen görevler o kadar değişik niteliklerde olmaktaydılar ki, bunların bir süre sonra yaşam tarzı ve itibar skalalarında büyük eşitsizliklere yol açmamaları olanaksızdı. Hiç kuşkusuz, bu cinsten görevler karşılığında ulaşılabilecek düzey, büyük çapta her özel durum için, grubun örfüne, fırsatlara ve çavuşun kişisel becerisine bağlıydı. Ancak genel olarak üç temel gelişme çizgisi; bir yandan köy muhtarlarının çoğunu, diğer yandan da senyörlüğün başlıca subaylarının, küçük çavuşlar, hizmetçiler ve ev zenaatkârları kitlesi üstünde yükselmelerini sağlamıştır. Bunlar; servet, komuta yetkisine katılma ve silah taşıma hakkıdır.

Muhtar köylü müydü? Başlangıçta hiç kuşkusuz evet, hatta bazı yerde sonuna kadar böyle olmuştur. Fakat, gene başlangıçtan itibaren ilke olarak, muhtar zengin bir köylüydü ve görevle-

rinden ötürü de giderek zenginleşmekteydi. Çünkü meşru gelirlerinin zaten yüksek olmasının ötesinde, bu muhtarların çoğu görevlerini kötüye kullanarak bazen esas gelirlerini aşan miktarda ek gelir sağlamaktaydılar. Gerçekten, etkin gücün en yakındaki güç olduğu bu dönemde, birçok kral memurunun yapmış olduğu ve şimdi de senyörlerin yapmakta olduğu, hukukun kötüye kullanılması neden daha alt düzeylerde tekrar edilmesindi? Charlemagne daha o zamanlar *villa*'larının muhtarlarına karşı duyduğu haklı kuşkuyu belirtmekten geri kalmamıştı. Bu kuşkuyla da *villa* yöneticilerinin zaten yeteri kadar güçlü olan insanlardan seçilmelerini istemişti. Gerçeği söylemek gerekirse, şurada burada birkaç «kazanç düşkünü», kendi otoritelerini senyörünkünün yerine ikame etmeyi başardılarsa da, bu kadar göze batıcı aşırılıklar aslında çok istisnai olarak kalmışlardır. Buna karşılık, birçok muhtarın senyörün kilerini veya kesesini korurken, ondan fazla kendini düşündüğü de gerçektir. Bilge Suger, çavuşa bırakılan toprak kayıp topraktır, demekteydi. Bu yerel «tiran» ne kadar çok ödenti ve angaryayı kendi hesabına çevirmiştir. Serflerden aldığı kümes kayvanları, mahzenlerinden çıkardığı içkiler, çeşitli yiyecek maddeleri, serf kadınlarını koştuğu ekstra dokuma angaryası gibi. Başlangıçta bunların hepsi basit armağanlardı. Fakat, asla reddedilmeyen bu iyi niyetli transferler bir süre sonra, örfen zorunlu hale gelmişlerdir. Bundan da fazlası vardır. Köken olarak bir köylü olan bu adam kendi çevresinde artık bir efendidir. Hiç kuşkusuz ilke olarak, kendinden daha güçlü birinin adına emirler vermektedir. Ama gene de emir vermektedir. Bundan da iyisi, köyün yargıcı olmasıdır. Köylülerin yargılandığı mahkemeler sadece ondan meydana gelmektedir. Ancak çok önemli davalara, bizzat baron bakmaktadır. Muhtarın en önemli görevlerinden biri de, tarlalar arasındaki sınırlar üzerinde tartışma olduğunda, bunu kararа bağlamaktır. Köylü ruhunda bundan daha fazla saygı uyandıran bir görev olabilir mi? Nihayet, tehlike durumunda, köylü askerlerin komutanı olarak sahneye çıkmaktadır. Ölümcül bir yara almış olan dük Garin'in öyküsünü anlatan şair, can çekişen kahramanın yanına sadık bir muhtardan daha iyisini koyamamıştır.

Muhakkak ki bu cins adamların toplumsal olarak yükselmelerinde sayısız basamaklar bulunmaktaydı. Ancak, birçok sözleşme metni ve manastır kroniği olayları masal şeklinde anlatanların tanıklıklarıyla koro halinde, köylülerin içinde bulundukları kötü durum hakkındaki ağlamaklı şikâyetlerini Alemanyadan

Limoges'a kadar hemen hemen aynı sözlerle tekrarlamaktaydılar. Ama gene bu metinlerden, her yerde değilse bile, birçok yerde gerçeği yansıtan renkli bir tablo ortaya çıkmaktadır. Mutlu muhtar tablosu. Bu adam yalnızca refah içinde olmakla kalmamakta, kişisel serveti de bir köylününkine hiç benzememektedir. Köylülerden ürün üzerinden pay aldığından başka, bazen bir değirmene bile sahip olabilmektedir. Kendine ait topraklar üzerinde serfler, hatta vassaller yerleştirmiştir. Evi müstahkemdir. «Bir soylu gibi» giyinmektedir. Ahırlarında savaş atları, kulübelerde av köpekleri yetiştirmektedir. Kılıç, kalkan ve mızrak taşımaktadır.

Fiefleri ve sürekli aldığı armağanlardan ötürü oldukça zenginleşmiş olan, baronların çevresindeki başlıca çavuşlar, adeta bir cins genel kurmay oluşturmakta ve efendinin yakınında bulunmaktan, efendinin onlara verdiği önemli görevlerden, maiyet süvarisi olarak üstlendikleri askeri rolden, hatta küçük askeri birliklere komuta etmelerinden ötürü, itibar basamaklarından yukarıya doğru çıkmaktadırlar. Örneğin bunlar, bir 11. yüzyıl sözleşmesinin belirttiği gibi, Sire de Talmont'un arkasında «soylu şövalye»lerle birlikte gezen «soylu olmayan şövalye»lerdir. Senyörün mahkemesine ve danışma kuruluna üye olarak katılmaktadırlar. En önemli davalarda tanıklıklarına başvurulmaktadır. Bütün bunlar muhtarlar için doğrudur. Hatta bazen görevlerinin küçüklüğü nedeniyle, uşakların arasında sayılan bazı muhtar veya çavuşlar için de doğrudur. Arras rahiplerinin «mutfak çavuş»larının mahkemelere üye olarak katıldıkları görülmemiş midir? Saint Trond rahiplerinin aym zamanda camcı ve cerrah olan çilingirlerinin, toprağını «özgür şövalye fiefi»ne çevirmek istediği olmamış mıdır? Bu anlatılanlar, bazı hizmet gruplarının yöneticileri için daha da geçerlidir. Örneğin malzeme sağlanmasıyla görevli kilerci *(sénéchal)*, ahırların yöneticisi olan başseyis *(maréchal)*, içkici başı *(bouteiller)*, baş odacı *(chambellan)* gibi.

Başlangıçta bu ev içi hizmetlerin çoğu efendi tarafından evde beslenen vassallerince yürütülmekteydi. Feodal dönemin sonuna kadar vassallere ayrılmış görevlerle, onlara ait olmayanlar arasındaki sınır çok oynak olmuştur. Ancak, vassallerin sahip oldukları şeref arttıkça, bu gibiler başlangıçtaki görevlerinin çoğundan uzaklaşmışlardır. Diğer yandan vassallerin fief temliki yoluyla ücretlendirilmeleri uygulamasının yaygınlaşmasıyla da, eskinin evde beslenen silahlı takipçileri ve hizmetkârları, efendinin yanından uzaklaşmışlardır. Bu durumda hemen her düzeydeki senyör-

ler, evlerinin ve işletmelerinin yönetimiyle ilgili görevleri, tercihan daha yakınlarında olan ve daha kolay hükmedebileceklerini düşündükleri daha alt düzeyde bağımlılara vermeyi adet edinmişlerdir. 1135 tarihli, İmparator Lothaire'e ait bir belgeden öğrendiğimize göre, örneğin Lunebourg'daki Saint Michel manastırının başrahibi bu durumda özgür kişilere *beneficium* dağıtmaktan vazgeçmiş ve bu cins temliklerden artık sadece kilisenin «çavuşlarına» *(ministerial)* yapar hale gelmiştir. İlk adımlarıyla birlikte vassalik sadakatten çok şeyler beklemiş olan bu toplumda, çavuşluk kurumunun başarıları tam anlamıyla bir «sukut-u hayal» belirtisidir. Bu durumda, iki hizmet tipi ve iki hizmetkâr sınıfı arasında gerçek bir rekabet ortaya çıkmıştır ki, epik veya «kibar» edebiyat bunun yankılarıyla doludur. Bunu biraz daha somutta görebilmek için şair Wace'in kahramanlarından birini, «evinin işlerini kibar adamlardan başkasına» emanet etmediği için nasıl kutladığını duymak gerekirdi. Ama işte bir başka şiirde, şato halkının hoşuna gitmek için —çünkü anlatılan adamın sonunda bir hain olduğu anlaşılacaktır— anlatılanlar, aslında birçok yerde çoktan aşılmış bir durumdan başkası değildi: «orada görülen Girard baronun en yakınlarından biriydi. Onun hem serfi hem de birçok şatosunun başkilercisiydi» (315).

Herşey başlangıçtan itibaren bütün bu çavuşların en azından aşağıya doğru net ve sabit sınırlarla belirlenmiş bir toplumsal grup haline gelmeleri için etki ediyordu. Önce ırsilik, çünkü özellikle başta Kilise olmak üzere, çok kimsenin ters yönde harcadıkları çabalara rağmen, «çavuşluk fiefleri»nin hukuki olarak çoğunlukla, uygulamada ise hemen tamamiyle kuşaktan kuşağa geçirilebilir hale gelmişlerdi. Çavuşun oğlu, babasının ölümünden hemen sonra görevi ve toprağı elde etmekteydi. Daha sonra, 12. yüzyıldan itibaren iki farklı senyör arasındaki serf değiş tokuş anlaşmaları sayesinde, rahatlıkla izlenebilir hale gelen dış eviliklerin yaygınlaşması. Muhtarın oğlu veya kızı kendi köyünde eşit mertebede bir eş bulamadığından, onlara civar senyörlüklerden bu nitelikte eşler bulmak gerekiyordu. Sadece «kendi dünyasından biriyle» evlenmek, acaba sınıf bilinci göstergesinden başka birşey midir?

Ancak, dıştan bakıldığında çok sağlam bir yapıya sahipmiş gibi görülen bu grup, ilginç bir iç düzensizlik nedeniyle hastalıklıydı. Birçok bakımlardan, bu grup vassal «soyluluğuna» yaklaş-

(315) *Girart de Roussillon*, 620.

maktaydı. İktidar unsurları, adetler, servet cinsi, askeri görünüm gibi nedenlerden ötürü, bu durum doğal olarak hukuksal alana da yansımaktaydı. Örneğin çavuş fiefleri aslında «dudaktan ve elden» biate layık görülmüyorlardıysa da, içlerinden en büyük olanlar bu silahlı sadakat töreninden gene de geçmişlerdi. Diğer yandan, şövalyelik bir tarikat haline bürünmüştü, ama gene de muhtarlar ve senyör konağının subayları arasında birden fazla «kılıç kuşanmış» şövalyeye rastlanıyordu. Ama bu şövalyelerin, bu iktidar sahiplerinin, bu soylu hayatın çıraklarının çoğu aynı zamanda serfti. Yani serf olarak *mainmorte* (mirasın senyörce iktisabı) ve dıştan evlilik yasağına tabi, azad edilmedikçe dinsel tarikatlara girmesi yasaklanmış olan, özgür adamlara karşı mahkemede tanıklık etme hakkına sahip olmayan ve özellikle de efendiyi seçmeye yer bırkmayan aşağılayıcı bir bağla bağlanmış olan bir adam. Hukuk kurulları tek kelimeyle çok sert bir şekilde fiili durumu yalanlamaktaydılar. Bu çatışmayı gidermek için son çözümlemede getirilen çözümler konusunda, ulusal evrimler birbirlerinden açıkça çok farklı olmuşlardır.

İngiliz toplumu, toplumsal ortamın fazla girift hale gelmemiş olması nedeniyle her zaman çavuşluk kurumunun en az role sahip olduğu ülke olmuştur. Daha önce de gördüğümüz üzere, köy çavuşları genel kural olarak belli bir iş alanında uzmanlaşmışlardı. Senyörlük subayları çok mütevazi, çok kıt *bondmen* kitlesi arasından nadiren çıkmaktaydılar. Daha sonra tanım gereği, tarımsal angaryalardan muaf tutulacak olan çavuşları *vilain*'lerle aynı sınıfa sokmak da mümkün değildir. Bunların sonucu olarak, demek ki çavuşların çoğu eski serflik biçiminden olduğu kadar yenisinden de kurtulmaktaydılar. Özgür adamlar olarak, yalnızca özgür insanların ortaklaşa olarak tabi oldukları hukuktan yararlanmışlardır. Hukuksal öğreti, çavuş fieflerini tamamen askeri olan fieflerden ayıran farkları belirlemekle yetinmiş ve çavuş fieflerinin'de kendi içinde daha «büyük» ve şerefli olup da biat gerektirenleriyle, özgür köylü işletmesi sayılabilecek nitelikteki küçükler arasında bir sınır çizgisi oluşturmaya gayret etmiştir.

Fransa'da bu iki tip arasında bir kırılma meydana gelmiştir. Muhtarların daha az güçlü ve daha az şanslı olanları yalnızca zengin köylüler olarak kalmışlar, bazen de ekonomide meydana gelen değişiklikler sonucu *réserve'in* kiralanır hale gelmesiyle bu toprakları kiralayan veya senyör haklarını kesimle alan müteahhitler

haline gelmişler ve doğal olarak böylece kendi işletmelerini oluşturmaya yönelen bu adamlar, her türden idari görevlerden kopmaya yüz tutmuşlardır. Çünkü, ekonomik koşullar yeniden ücret ödenmesine dayalı bir sisteme izin vermeye başladığından birçok senyör topraklarının yönetimini ücretli profesyonel yöneticilere emanet etmişlerdi. Baronluk yönetiminin subaylarından, uzun zamandan beri kentsel senyörlüklerin yönetiminde de görev almış olanları, sonuç olarak kentsel burjuazinin üst kademesiyle kaynaşmışlardır. Buna karşılık, bu subayların diğerleri, çavuşların en şanslı olanlarıyla birlikte, soyluluk tam kendini bir hukuki sınıf haline getirirken, onun saflarında kendilerine yer bulmuşlardır. Bu kaynaşmanın başlangıcının işaretleri erkenden ortaya çıkmıştı. Özellikle çavuş sülaleleri ile şövalye vassal hanedanları arasında gittikçe sıklaşmakta olan evlilikler, en açık belirtiyi meydana getirmekteydiler. Serf kökenli olup da bu lekeyi unutturmaya çalışan ama sonunda gene efendisinin pençesine düşen şövalye tipinin maceraları 12. yüzyıl öykü anlatıcıları için olduğu kadar, kronikçiler için de çok kullanılan bir malzemeydi.

Gerçekten de bu iki zümre arasında birçok ortak çizgi sayesinde hazırlanmakta olan kaynaşmanın önüne tek engel olarak serflik dikilmekteydi. Bir anlamda bu engel, 13. yüzyılda hiçbir zaman olmadığı kadar aşılmaz hale gelmişti. Çünkü, bu tarihten itibaren, çok erkenden beri uygulanagelen bir örften kopan hukuk, kılıç kuşanmanın serflikle bağdaşmaz nitelikte olduğuna karar vermişti. Bu karar aslında, hızla büyümekte olan hiyerarşi anlayışının doğal bir sonucuydu. Ama, aynı zamanda azatlamanın doruğa çıktığı bir dönemde de yaşanmaktaydı. Düz serflerden çok daha fazla maddi olanaklara sahip olan çavuşlar, heryerde özgürlüklerini ilk satın alan unsurlar oldular. Böylece artık hiçbir şey, fiili duruma yaklaşan bir hukuksal çerçeve içinde, özgürlüklerini kazanmış ve zaten ataları arasında da «kılıç kuşanmış»lar bulunan bu çavuşların, doğumdan itibaren şövalye olanların zümresine ayaklarını atmalarına engel olamazdı. Gerçekten artık hiçbir engel kalmamıştı, çünkü bu çavuşlar artık onları damgalayabilecek olan her türlü «leke»den arınmış olarak geliyorlardı. Bu çavuşlar kır soyluluğunun önemli bir bölümünü meydana getirdiler. Ama hepsi de bu sınırlar içine hapsolup kalmadılar. Eski Rejimin *(L'Ancien Régime,* 1789 öncesi Fransız rejimini ifade etmek için kullanılan bir deyim MAK) sonlarına doğru, kılıç aristokrasisinin en büyüklerinden sayılan Saulx-Tavannes dükleri; Saulx

Sire'inin silahçısı olan ve onun tarafından 1284'de azad edilen birinden türeyen bir sülaleydi (316).

Almanyada baronluk iç yöneticileri olan *dienstmänner* grubu ile bazı kırsal çavuşlar çok erkenden olağanüstü bir önem kazandılar. Vassal ilişkisi hiç kuşkusuz Kuzey Fransa veya Batı Almanya'da sahip olduğu öncelikli rolü Alman toplumunda hiçbir zaman oynamamıştı. Bu nedenle de bu bağın gerileme süreci burada çok hızlı olmanın ötesinde, bu gidişe çare de aranmadı. Bunun en kesin kanıtı, Almanya'da «mutlak adam» kurumunun ortaya çıkmayışıdır. Böylece, hiçbir ülkede olmadık ölçüde, senyörlüklerin yönetiminin özgür olmayanlara emanet edilmesi uygulaması ortaya çıktı. 11. yüzyılın başlarından itibaren alamanca (almanca değil MAK) bir metnin ifadesiyle bu «şövalye gibi yaşayan serfler», başlıca kodamanların etrafında o kadar çok sayıda idiler ve oluşturdukları küçük grup içindeki dayanışma o kadar güçlüydü ki, ayrıcalıklarını saptayıp kayıt altına alma suretiyle, bu gruba özgü bir örf oluşturulmuş ve bir süre sonra bunlar yazılı hale getirilerek adeta bir sınıf örfü haline dönüştürülmüştü. Durumları o kadar iyi görülmekteydi ki, bir yüzyıl sonra birçok özgür adam sırf onlar gibi olabilmek için kendi rızalarıyla serf statüsüne girmişlerdi. Bu «şövalye serfler» askeri harekâtlarda en önemli rolleri oynamaktaydılar. Bir imparatorluk fermanı sayesinde, prens mahkemelerine en az iki soylunun bulunması koşuluyla yargıç olarak katılabiliyorlardı. Büyük baronların danışma kurullarında o kadar önemli roller oynamaktaydılar ki, 1216 tarihli bir imparatorluk fermanından anlaşıldığına göre, İmparatorun bir prensin biatini bozabilmesi prensin rızasını olduğu kadar *ministerial*'lerinin de rızalarını gerektirmekteydi. Bazen kilise senyörlüklerinde piskoposun veya başrahibin seçimine katılıyorlar, bunların yokluğunda da rahiplere karşı gerçek birer tiran gibi davranıyorlardı.

Birinci sırada, hükümdarın *dienstmänner*'i yer almaktaydı. Çünkü, Capet'lerin vassal hanedanlarına emanet ettikleri sarayın en büyük görevlerini, komşuları Almanlar serf olarak doğmuş basit çavuşlara vermekteydiler. Hiç kuşkusuz Fransa kralı I. Philippe'de bir serfi başodacı olarak istihdam etmişti (317). Ama bu

(316) *Sur les Routes de l'Emigration. Mémoires de la Duchesse de Saulx-Tavannes*, 1934, Introduction, s. 10.

(317) Bu kişinin serf durumu, ölümünden sonra kralın *maimmorte*'u almasından anlaşılmaktadır. W. M. Newman, *Le Domaine Royal Sous les Premiers Capétiens*, 1937, s. 24 N. 7.

görev hem nişbi olarak küçük bir görevdi, hem de olay bir istisna olmaktan ileri gitmemişti. Fransız kralları baş kilerci olarak bazen yüksek bir baronu, baş seyis olarak da hemen her zaman Loire ve Somme arasındaki bölgeden gelen küçük soyluları kullanmışlardı. Almanya'da —gerçeği söylemek gerekirse, hanedan değişiklikleri ve ileride göreceğimiz gibi, devletin yapısından gelen bazı özellikler bu ülkede Fransa'da olduğu gibi merkeze sadık soyluların kaynağını oluşturan İle de France gibi bir bölgenin meydana getirilmesine olanak tanımamışlardı— normal olarak baş kilerciler de, baş seyisler de serf kökenli olmaktaydılar. Gerçekte, aristokratlar arasında özellikle edebiyata yansıyan direnmeler olmuş ve bazen de bu duruma duyulan tepki, bazı soylu ayaklanmalarının nedenlerinden biri olmuştur. Herşeye rağmen *ministerial*'ler sonuna kadar Alman İmparatorlarının yakın çevresini meydana getirmişlerdir. Genç prenslerin eğitimi, en önemli şatoların korunması, bazen de İtalya gibi oldukça büyük komuta mevkileri bunlara verilmekteydi. İmparatorluk siyasetinin en saf geleneğini oluşturanlar da gene bunlardı. Barbaros ve ilk varislerinin tarihine bakıldığında, Sicilya naibi olarak ölen baş kilerci Markward d'Anweiler kadar yükseklere çıkan bir başkasına rastlamak mümkün değildir. Ama bu adam ancak 1197'de efendisi ona Ravenne düklüğü ile Ancona markiliğini verdiğinde azad edilmişti.

Bunlardan da anlaşılacağı üzere, bu sonradan görmeler, Almanya'da başka hiçbir ülkede olmadığı kadar vassallerin yaşam tarzına yaklaşmaktaydılar. Ancak, onların bu ülkede vassal kökenli soyluların arasına karıştıkları da görülmedi. Bu iş için çok kalabalıktılar; çok eskiden beri bir sınıfsal karakter oluşturmuşlardı; Almanya'da eski kamu hukuku özgürlüğü kavramına hala büyük değer veriliyordu ve nihayet Alman hukuk düşüncesi hiyerarşik farklılıkları korumaktan büyük zevk alıyordu. Şövalyelik serflere yasaklanmamıştı. Fakat şövalye serfler —bazen hiyerarşik incelikler nedeniyle bunlar da üst üste iki tabaka olarak bölünmekteydiler— soylular sınıfı içinde en altta yer alan ayrı bir tabaka meydana getirmişlerdir. Aslında kuramcılara olduğu kadar hukukçulara da çok ter döktüren başlıca sorun, bu kadar güçlü ama «lekeli» bu adamların, özgür insanlara bakarak yerlerini saptamak olmuştur. Çünkü birçok burjua ve özgür köylü *ministerial*'lerin gücünü oluşturan ayrıcalıkların tamamen dışında kalmanın ötesinde, kimse bunların bu serf-şövalyelerden daha temiz bir sınıftan geldiklerini savunamazdı. Zorluk ciddiydi ve özellikle mahkeme kurullarını oluşturmak söz konusu olduğunda

bu ciddiyet daha da büyüyordu. İsviçrenin yeni yeni belirmeye başladığı dönemde, Habsburg hanedanından İmparator Rodolphe'un köylülere tanıdığı bir ayrıcalık içinde şu cümle de yer almaktaydı : «Serf kökenli hiç kimse sizi yargılamak için artık mahkemede yargıç olarak karşınıza çıkmayacaktır» (318).

Ancak, Fransa'da olduğu gibi Almanya'da da, iki evrim arasındaki alışılmış kaymayla birlikte, bir veya bir buçuk yüzyıl gecikmeyle, kaçınılmaz olanın ortaya çıktığı gün geldi. *Dienstmänner* aileleri içinde en şanssız olanları ya zengin köylüler olarak kalmışlar, ya da kent burjuazilerinin arasına karışmışlardı. Şövalye itibarına ulaşabilenler ise, büyük soylular dışında —çünkü, Alman soylu hukuku sonuna kadar kast zihniyetine sadık kalmıştır— diğer soylulardan hiçbir şekilde ayrılmaz hale geldiler. Gene bu ülkede —*ministerial*'lerin tarihinin en büyük dersi hiç kuşkusuz budur— bir kez daha, hukuki gelenek gerçekler karşısında yenik düşmek zorunda kalmıştır.

(318) *Quellenwerk zur Entstehung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*, Nu. 1650.

AYIRIM 6

DİN ADAMLARI SINIFI VE MESLEK SINIFLARI

I. Feodalite İçinde Kilise Toplumu

Rahipler ve o dönemin insanları arasındaki sınır, feodal çağda 30'lar kurulu döneminde katolik reformuyla çizilen çizgi kadar net ve katı değildi. Durumları hiç de iyi tanımlanmamış bir «tepesi kazınmış»lar (Kiliseye giren rahip adaylarının tepeye gelen saçları usturayla kazınırdı MAK) grubu, laikler ile kilisenin sınırında belirsiz nitelikte bir marj oluşturmaktaydılar. Bunların dışındaki kilise mensupları tam anlamıyla hukuki bir sınıf meydana getirmekteydiler. Çünkü, bütünlüğü içinde ele alındığında, Kilise örgütü çok özel bir hukuk ve kıskançlıkla korunan yasama ile yargı ayrıcalıklarıyla belirlenmekteydi. Ancak bütün bunlara rağmen bir toplumsal sınıf olmaktan da çok uzaktı. Kilise örgütünün kademelerinde yaşam tarzı, iktidar ve prestij açılarından sonsuz çeşitlikte insanlar yer almaktaydı.

İşte önce, hepsi «Saint Benoit'nın oğulları» olan papazlar kalabalığı. Bunların tabi oldukları kurallar ve davranış kalıpları ilk Benediktin yasasından giderek saparak çok büyük bir çeşitlik göstermekteydiler. Bu dünya, bölünmüş ve hareket halinde olmanın ötesinde, papazlar en saf çilekeşlikten, servetin çağrısına uyup zenginleşme hırsı veya bunun tamamen tersinde gündelik ekmeği kazanabilmek için didinip durma arasında gidip gelmektedirler. Ancak, papazların dünyasının laik toplumdan aşılamaz engellerle ayrıldığını düşünmeyelim. Çünkü, inziva zihniyetini canlı tutan en katı kurallar bile bir süre sonra oluşumun gerekleri karşısında pes etmek zorunda kalmışlardır. Papazlar, dünyadan so-

yutlanmış kiliselerde ruhlarını eğitmekteydiler. Manastırlar ise, okullarını hiçbir zaman papaz cüppesi giymeyecek olanlara da açmaktaydılar. Grégoire reformundan beri, özellikle manastır koridorları Papaların veya piskoposların kendi siyasetleri için adam yetiştirdikleri fidanlıklar olmuşlardır.

Kilise örgütünün en altında kırsal kiliselerin az eğitimli ve az gelirli papazları, «kuzucuklarından» (bir köy kilisesinin cemaatinin üyelerine verilen ad MAK) pek de farklı olmayan bir yaşam sürmekteydiler. Papa VII. Grégoire'dan önce hemen hepsi evliydi. Hatta, «olanaksızlıkları dahi yapabilen» papanın büyük içine kapanma soluğundan sonra bile (319) —bu söz bir manastır belgesine aittir— çoğu zaman fiilen, bazen de hukuken eşilik görevini sürdürmeye devam eden «papazınki», uzun süre köy folklorunun kişileri arasındaki yerini korumaya devam edecektir. Burada sınıf sözcüğünü katı anlamı içinde kullanmaktan uzaksak da, Thomas Becket'in İngiltere'sindeki rahip sülaleleri bugünkü ortodoks ülkelerdeki keşiş sülalelerinden daha az itibara sahip değildiler (320). Daha yukarı basamaklarda ise, kent rahiplerinin, katedrallerin gölgesinde toplanan papazların ve piskopos kurullarının üyeleriyle yazmanlarının daha rahat ve daha incelmiş bir ortamı karşımıza çıkmaktadır.

Nihayet zirvede, ruhani ve dünyevi hiyerarşilerin birleşme noktasında, kilise kodamanları yer almaktadır. Başrahipler, piskoposlar, başpiskoposlar. Servet, iktidar, komuta yetkisi gibi şeylere sahip olma nedeniyle bu büyük kilise senyörleri, en yüksek kılıç baronlarıyla aynı düzeydeydiler.

Bu durumda da bizi burda asıl ilgilendiren, toplumsal nitelikli bir sorundur. Görevi çok eski bir gelenekten kaynaklanan bu Tanrının hizmetkârları cemaati, ilke olarak her türden dünyevi işin dışındaydı ama, feodal toplumun karakteristik yapısı içinde kendine bir de yer bulmak zorundaydı. Kilise acaba hangi noktaya kadar bizzat kendini de etkileyen toplumsal koşulları etkileyebilmiştir? Başka bir deyimle, tarihçiler Kilisenin «feodalleşmesinden» söz etmeye alışmış olduklarına göre, bu formüle nasıl bir somut anlam atfetmek gerekmektedir?

---

(319) K. Rost, *Die Historia Pontificum Romanorum aus Zwettl*, Greifswald 1932, s. 177, N. 4.

(320) Özellikle bkz. Z. N. Brooke, *in Cambridge Historical Journal*, c. II., s. 222.

Ayin veya çile görevleriyle, ruhların yönetimiyle, nihayet dinsel inceleme ile yükümlü olan rahiplerden doğrudan üretken bir çalışma ile kendi geçimliklerini üretmeleri beklenemezdi. Manastır yaşamını ıslah edenlerin çoğu, birçok kereler din adamlarını kendi emeklerinin ürünüyle geçinecek tarzda örgütlemeye niyetlenmişlerdi. Her seferinde bu deney aynı temel zıtlığa çarptı : Bu çok maddi işlemlere ayrılan zaman, derin düşüncelerden veya kutsal hizmetten çalman bir zamandı. Bu durumda, Raimon Lull'un şövalyeler için söylediği gibi, rahip ve papazın da başkalarının «yorgunluğu»ndan geçinmeleri gerekiyordu (321). Köy papazı bile, hiç kuşkusuz gerektiğinde saban veya çapa kullanmaktan kaçınmamaktaysa da, esas geçimini köyün senyörünün köylülerden toplamasına izin verdiği bazı küçük ödentilerden sağlamaktaydı. Müminlerin sadakalarının biriktirilmesiyle meydana getirilen, satıcının ruhunun selameti için yapılan duaların fiyat yerine geçtiği alımlarla artırılan, büyük kiliselerin mal varlığı veya —çünkü o zaman geçerli olan kavram bu idi ve uydurma bir hukuki yaklaşım da değildi— daha iyisi «azizlerin mal varlığı» öz olarak senyörial nitelikteydi. Böylece, dinsel cemaatlerin veya kilise kodamanlarının elinde, bazen bir eyalet büyüklüğüne ulaşan —bunların değişik hukuki özelliklerini ve yerel iktidarların oluşmasındaki rollerini ileride göreceğiz— muazzam servetler meydana geldi. Oysa, senyörlük denildiğinde anlaşılan sadece gelir değil, aynı zamanda bir komuta yetkisiydi de. Böylece, Kilise'nin büyükleri, her düzeyde ve çok sayıda laik bağımlının patronu haline geldiler. Bunlar, bilineceği üzere, askeri vasallerden, alt düzeyde bağımlı çiftçi veya «emrine girenler»e kadar açılan bir yelpaze oluşturmaktaydılar.

Özellikle bu sonuncular kiliselere yığınlar halinde geldiler. Acaba kılıç gölgesi altında yaşamaktansa «haç gölgesi» altında yaşamak daha mı yeğlenir bir durum olarak görülmekteydi? Bu konudaki tartışma eskilere gider. 12. yüzyılda Abélard'ın eleştirileri karşısında, Cluny manastırı başrahibi, manastır egemenliğinin köylülere ne kadar yumuşak geldiğini övünerek söylüyordu (322). Bireysel etkeni dışladığımızda, acaba rahipler gibi katı kuralcı efendilerin mi, yoksa düzensiz laik efendilerin mi daha iyi olduğunu sormak gerekmektedir. Gerçekte bu çözülmez bir sorudur. Ama gene de iki nokta açıkça ortadadır. Kilise kuruluşlarına özgü olan süreklilik ile çevrelendikleri saygı çemberi onları en mütevazi insanların gö-

(321) *Supra*, s 444.
(322) Migne, col. 146 — P. Abelardı, *Opera*, c. I., s. 572.

zünde özellikle aranılan koruyucular haline getiriyordu. Diğer yandan, kendini bir azize teslim eden insan sadece dönemin tehlikelerine karşı bir sığınak ve sigorta sağlamış olmakla kalmıyor, aynı zamanda imanlı bir yaşamın hiç de daha az değerli olmayan avantajlarına kavuşmuş oluyordu. Kiliselerde kaleme alman sözleşmeler, bir kilisenin serfi olmanın aslında gerçek özgürlüğe ulaşmak olduğunu söylüyorlardı. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, o dönemde bir zümrenin ayrıcalıklı serbestliklerinden yararlanmak anlamındaki «özgürlük» ile öbür dünyada «İsa'da var olan ebedi özgürlüğe» kavuşmak arasında kavramsal düzeyde kesin bir ayırım yapmak mümkün değildi (323). Bu bağlamda, hacıların, Tanrıya kendilerini iyileştiren İsa'nın emrine girmelerine izin vermesi için yalvardıkları görülmüyor muydu? (324). Böylece, kişisel bağımlılık ağının oluşması sırasında, dua evleri çekim merkezlerinin en etkinliklerini oluşturdular.

Ancak, bu şekilde insanlar üzerinde büyük bir iktidar merkezi haline dönüşen feodal çağ kilisesi, çağdaşlarının çok açıkça farkına vardıkları iki tehlikeyle karşı karşıya kalmaktaydı. Bunlardan birincisi, Kilisenin gerçek niteliklerinin çok çabuk unutulmasıydı, «Eğer ayin yaptırmak gerekmeseydi, Reims başpiskoposu olmak ne kadar güzel birşey olurdu». Halk arasındaki dedikodu bu sözü, 1080 yılında Papalık tarafından bu makama getirilen başpiskopos Manassé'ye mal etmektedir. Doğru veya yalan, bu öykü Fransız piskoposlarının ne denli uyumsuz insanlar arasından seçildiklerini simgelemektedir. Grégoire reformlarından sonra, piskoposların sinsilikleri inanılamayacak kadar artmıştır. Ama buna karşılık, savaşçı rahip tipi —bir Alman piskoposunun sözünü ettiği «Kilisenin iyi şövalyeleri»— bütün feodal çağ boyunca sürmüştür. Diğer yandan, rahipler tarafından yığılan bu kadar büyük servetlerin görüntüsü karşısında, bağışlar nedeniyle «fakirleşenlerin» mirasçılarının kalbinde kin kıvılcımları tutuşmaya başlıyordu. Cehennemin ateşlerini ileri sürmede becerikli olan rahiplere zamanında atalarının terkettikleri bu «güneşli iyi tarlaların» anısı kalplerini sıkıştırmaktaydı. İşte, laik aristokrasinin safları içinde ilkel düzeyde de olsa, uyanmaya başlayan Kilise kar-

---

(323) A. Wauters, *Les Libertés Communales Preuves, Bruxelles*, 1869, s. 83 (Nisan 1221) — Marc Bloch, *in Anuario de Histoira del Derecho Español*, 1933, s. 79 vd.

(324) L. Raynal, *Histoire de Berry*, c. I., 1845, s. 477 Nu. IX., (23 Nisan 1071 — 22 Nisan 1093 St. Silvain de Levroux).

şıtı hareketlerin ilk gıdası bunlar olmuştur —ayrıca, silah adamının çok güvenceli bir hayata karşı duyduğu küçümsemeyi de eklemek gerek— ve bunlar bir sürü destanda çok sert terimlerle ifadelerini bulmuşlardır (325). Ama, bu Kilise karşıtı hareket bir öğreti niteliğine bürünemediğinden, laik aristokrasi pişmanlık anları ve ölürken duyulan endişe hallerinde gene cömertçe sadaka dağıtmaya devam ederek, Kilise sultasından kurtulmanın henüz mümkün olmadığını kanıtlıyordu.

İnsanı insana tabi kılan bağları en somut imgesi altında görmeye eğilimli bir dünyada, Kilise topluluğunun içinde de vassalitenin çok daha eski ve tamamen başka nitelikteki tabiyet bağlarını damgalaması hemen hemen kaderdi. Gelişmeler sonunda piskopos kendi kurumundaki din adamlarının; başrahip de kendi bölgesindeki papazların biatini kabul eder hale geldiler. Gene bu oluşum içinde, bütün bu din adamları piskoposun veya başrahibin kendi hesabına beslediği bağımlıları sayıldılar. Bu ilişkiler aşağıya kadar sarkarak, en sonunda köy papazlarının ilçe papazına biat etmesine kadar vardı (326). Ruhani dünyanını içine bu kadar açıkça laik toplumun damgasını taşıyan adetlerin sokulması, kuralcıların itirazlarına yol açmakta geç kalmadı. Ama asıl ciddi sorun, bu kişisel bağımlılık ilişkileri içinde bir din adamı, bir laikin bağımlısı haline geldiğinde ortaya çıkıyordu. Bu sorun çok daha yaygın olan bir başka sorundan —Kilisenin önüne çıkan en çetrefil sorunlardan biri— Kilise hiyerarşisi içindeki çeşitli mertebelere kimlerin geleceği ve bunların nasıl atanacaklarının belirlenmesinden, ayrılamazdı.

Ruh çobanlarını atama yetkisini dünyevi güçlerin eline bırakma işini feodal çağ icat etmemiştir. Senyörlerin köy papazlarını serbestçe atama yetkisine sahip olmaları, ilk köy kiliselerinin kurulmasıyla ortaya çıkan bir uygulamaydı. Atanması söz konusu olan, piskopos veya başrahip olduğunda ise, dinsel hukuka uy-

---

(325) Guibert de Nogent, *Histoire de Sa Vie*, I., II., s. 31-Thietmar de Mersebourg, *Chronicon*, II., 27, s. 72-73 — Karakteristik bir epik metin: *Garin le Lorrain*, c. I., s. 2.

(326) Gregoire çağında, papaların kralların feodal senyörleri haline gelmek için uğraştıkları bazen ileri sürülmüştür. Aslında, bir sadakat yemini ve vergi talep edip, elde etmekle yetinmişlerdir. Kuşkusuz bunlar tabiyet biçimleridir, ama feodal hiçbir yanları yoktur. O dönemde biat sadece basit yerel prenslerden (Güney İtalyanın Norman Şefleri Lamguedoc kontları gibi) istenmiştir. Topraksız Jean gerçekten biat etmiştir, ama çok daha sonra (1213).

gun tek yöntem, piskoposların kilise yetkilileri ile halkın birlikte seçimiyle; başrahibin de emri altındaki rahipler tarafından seçilerek başa geçmeleriydi. Ama, Roma egemenliğinin başlarından itibaren İmparatorlar, seçicilere adaylarını zorla kabul ettirdikten başka, çoğu zaman da piskoposları bizzat kendileri atamaktan geri kalmamışlardı. Barbar krallıklarının hükümdarları bu iki örneği taklid ettiler ama, asıl yeğledikleri ikinci yöntemdi. Manastırlara gelince, bunlardan doğrudan krala bağlı olmayanlarının yöneticileri çoğunlukla, söz konusu manastırın kurucusu veya mirasçısı tarafından atanmaktaydılar. Bu konuda kabul edilmesi gereken gerçek, hiçbir ciddi hükümetin kendi yetkisi dışında bir alan bırakamayacağıydı. Üstelik, bu alanın ağır dinsel sorumluluklar yanında —ki halkın iyiliğini isteyen hiçbir önder bunları önemsememezlik edemez— bir de büyük kitlelere komuta etme yetkisi verdiği düşünülünce, gerçek daha iyi anlaşılır. Karolenj uygulamasıyla isabetli olduğu doğrulanan, piskoposların merkezden atanması siyaseti sonunda bir ilke haline dönüştü. 10. ve 11. yüzyılın başında, Papalar ve Kilise büyükleri bu ilkenin en ateşli taraftarlarıydılar (327).

Ancak, başka konularda da olduğu gibi burada da, geçmişten gelen kurum ve adetler yeni bir toplumsal ortamın etkisine gireceklerdir.

Feodal çağda, toprağa ilişkin bir hak veya yükün birine verilmesi, geleneksel olarak devredilen değeri belirleyen bir nesnenin elden ele geçirilmesiyle simgeleniyordu. Bir kilisenin bir manastırın vs. yönetimine bir laik tarafından atanan rahip, kendini atayandan bir «yetki belgesi» *(investiture)* almaktaydı. Özellikle piskopos için seçilen simge ise, ilk Karolenjlerden itibaren bir değnek idi (328). Daha sonra buna, altından bir piskopos yüzüğü de eklenecektir. Dünyevi bir önderin bu işaretleri birine vermesi, dinsel tören alanını da kapsamıyordu. Yani, dünyeviler dinsel anlamda piskopos yaratma hakkına sahip değildiler, bu makama atananın zaten din adamı olması gerekiyordu. Laik önderin yaptığı, bu görevi yapmasına hak tanımak ile ücretini elde edeceği toprağı ona temlik etmekti —bu iki ayrılmaz unsur arasında zaten herhangi bir ayırım yoktu—. Bu tören aslında çok açık bir

(327) Jaffé-Wattenbach, *Regesta Pontificum*, c. I., Nu. 3564 — Rathier de Vérone, *in* Migne, col. 249 — Thietmar, *op. cit.*, s. 34-35.

(328) En eski örneklerden biri — sıklıkla unutulur — G. Busson ve Ledru, *Actus Pontificum Cenomannensium*, s. 299

biçimde dünyevi önderlerin kendilerine verdikleri önemi belirtiyormuş gibi gözüküyorsa da, çok daha önceleri belirlenmiş bir durumu da güçlendirmiyordu. Asıl güçlendirici etki, daha derin insani titreşimleri olan başka tür bir eylemden gelmiştir.

Yerel güçlü veya hükümdar, bir rahibi bir Kilise görevine atadığı zaman, buna karşılık olarak ondan mutlak bir itaat bekliyordu. Oysa, Karolenj vassalitesinin bir kurum olarak ortaya çıkmasından itibaren, bu cinsten hiçbir ilişki, en azından yüksek sınıflarda, Frank usulü «emrine girme» biçimine uygun yapılmadıysa, yeteri kadar bağlayıcı sayılmıyordu. Böylece, krallar ve prensler; piskopos ve başrahiplerden, atanmaları sırasında bir biat talep etme adetini edindiler. Köy senyörleri ise, bunu köy papazlarından ister hale geldiler. Ama, biat aslında bir tabiyet töreniydi. Bunun dışında, çok da saygı duyulan bir törendi. Bunların sonucu olarak, ruhani iktidarın temsilcilerinin laik iktidara karşı bağımlı hale gelmeleri, yalnızca parlak bir şekilde kanıtlanmış olmakla kalmıyor, aynı zamanda güçlendirilmiş de oluyordu. İki biçimsel sözleşmenin —biat ve yetki belgesi— birleşmesi, rahiplik göreviyle vassal fiefinin tehlikeli bir şekilde birbirlerinin içinde erimelerine yol açıyordu.

Öz olarak, kralın görevleri arasına giren piskopos ve büyük manastırların başrahiplerinin atanması yetkisinin, feodal toplumların karakteristiklerinden olan, merkeze ait hakların parçalanması döneminde, hükümdarların ellerinden kaçmaması olanaksızdı. Ama, bu parçalanma her yerde aynı yoğunlukta olmamıştı. Bunun sonucu olarak da, Kilise yöneticilerinin atanmalarında baronların gücü sonsuz bir farklılaşma göstermekteydi. Örneğin saf bir zıtlık olarak, tüm piskoposları atama yetkisini ellerinde tutmayı başarabilmiş olan Almanya'ya bakalım. Hiç kuşku yoktur ki, İmparatorlar bu ülkede seçimlerini yaparlarken, yalnızca ruhani nedenlerden hareket etmemekteydiler. Onlara herşeyden önce yönetmesini hatta savaşmasını bilen rahipler gerekliydi. Daha sonra X. Leon adıyla çok kutsal bir Papa olacak olan Bruno de Toul, piskoposluk makamına gelmesini herşeyden çok, birlik komutanı bir subay olarak kanıtladığı yeteneklerine borçluydu. Fakir kiliselere, hükümdarlar tercihan zengin piskoposları atamaktaydılar. Diğer yandan, bu yeni atananların «yetki belge»lerinin yanındaki armağan bir askeri veya dinsel fief olurken, hükümdar da onlardan artık örfen zorunlu hale gelmiş olan armağanları istemekten en ufak bir utanma duymamaktadır. Hiç kuşkusuz, özel-

likle bu konuda olmak üzere, İmparatorluk piskoposları ahlaki tutum ve öğreti olarak, komşularından hiç de farklı olmamışlardır. Kilise için bir laik güce boyun eğmek zorunlu olduğunda, açıkça yeğlenen mümkün olduğu kadar yükseklerde yer alan ve böylece de daha geniş bir bakış açısına sahip olanların emri altına girmekti.

Bütün bunlardan sonra, Grégoire reformlarının atılımı geldi. Doğaüstü güçleri çağın düşüncesinden kopartmak ve insan yetkilerini Tanrısal selametin emrinde örgütlemek isteyen bu ihtiraslı girişimin ayrıntılarıyla uğraşmanın yeri burası değildir. Ancak, olayın son bilançosuna bakıldığında, ulusal farklılıkları dışlarsak, birkaç kelimeyle neler olduğunu özetlemek mümkündür.

Reformcuların başlıca çabaları kiliselere yönelmişti. Gerçekte, kiliselerin tabi oldukları hukuki rejimde çok küçük bazı değişikliklerden öteye başka birşey olmadı. Asıl saldırı çok sert olan mülkiyet kelimesinin yerine geçmiş olan daha itibarlı «patronluk» kurumuna ve piskoposluk otoritesinin güçsüzlüğüne karşı oldu. Uygulamada hala senyörlerin elinde olan atama yetkisinin karşısında, bu mütevazi yenilikler pek fazla bir ağırlık oluşturmuyorlardı. Biraz ağırlığı olan yeni bir konu ise, hukuksal alanda değil de fiili alanda yer almaktaydı. Bağış veya satın alma yoluyla birçok köy kilisesi laiklerin elinden Kilise kuruluşlarına ve özellikle de manastırlara geçmişti. Ama, senyörlerin atama yetkileri sürmekteydi. Fakat, bu yetki bir miktar alan kaybetmiş ve yalnızca askeri güçleri içinde rahipler de bulunan senyörler bu hakkı kullanabilir olarak kalmışlardı. Feodalitenin toplumsal bünyesi içinde, onun bütün mekanizmalarından daha eski olan senyörlüğün en dirençli parçayı oluşturduğu bir kez daha meydana çıkıyordu.

Ama, kilisenin en yüksek makamlarının dünyevi güçlere tabi olmaları, önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştı. Artık yerel hanedanlar tarafından açıkça «mülk edinilen» hiçbir manastır kalmamıştı. Artık hiçbir kılıç baronu kendini manastır başrahibi veya birçok manastırın birden patronu ilan edemiyordu. Artık yetki belgeleri de kilisenin kendi işaretleriyle verilmekteydi. Piskopos değneği ile yüzüğünün yerine asa geçmişti. Diğer yandan, dinsel hukukçulara göre, bu tören bir dinsel görevden ötürü verilen maddi olanaklardan yararlanma hakkını veriyor, dinsel görevin kendini vermiyordu. Göreve getirilmede seçim usulü, evrensel bir kural olarak kabul edilmişti ve basit birer seçici olan laikler bile piskopos seçimlerinin dışında bırakılmışlardı. Artık piskoposlar

—tüm 13. yüzyıl boyunca süren bir evrimin sonunda— katedral rahiplerine indirgenen bir kurulca seçilmekteydi. İlkel yasaya mutlak anlamda aykırı olan bu yeni çizgi, dinsel öğreti ile laik kalabalık arasındaki kopma hakkında da birçok ipucu içermekteydi.

Ancak, seçime dayanan sistem zorlukla işlemektedir. Çünkü, oyları sayma yöntemleri sağlıklı değildir. Öyle görünmektedir ki, karar kısaca çoğunluğun oyu yönünde oluşmak yerine, geleneksel formülde de belirtildiği gibi «en kalabalık ve en sağlıklı» fraksiyonun oyu doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Bu tartılması mümkün olmayan iki niteliği ileri sürerek, örgütlü olmalarından ötürü kararı kendi doğrultusunda çıkartan hangi azınlık, rakiplerinin öfkesini üstüne çekmez? İşte bu nedenle birçok kilise seçimi tartışmalı hale geliyordu. Bu durum ise, daha yüksekteki otorite sahiplerinin —tabii ki Papaların, ama kralların değil— müdahalelerine yol açıyordu. Bunun böyle olmasına etki eden bir neden de kimsenin kaderini bu seçim sırasında oluşan fraksiyonlara bağlamak istememesiydi. Dinsel hukukçuların en akıllıları, daha geniş bir alan üzerinde etkisi olabilecek bir denetimin herkes için daha iyi olacağını öne sürüyorlardı. Bu noktada da birkez daha Kilisenin ulu önderiyle, devlet başkanları rekabet etmek zorunda kalmışlardı. Gerçekte, siyasal güçlerin genel toparlanışı içinde, Batı Avrupa'nın büyük bir bölümünde dağınık haldeki baronlar, kralların ve özellikle güçlü birkaç prensin karşısında saf dışı kalmışlardı. Fakat artık siyasal alanda yegâne efendiler olarak kalan hükümdarlar, Kilise kurumuna karşı sahip oldukları çeşitli baskı araçlarını etkin bir biçimde kullanma olanağından artık yoksundular. Ama, hükümdarların elindeki yıldırma aletlerinden biri olan seçimler, 1122 tarihinde Papa ve İmparator arasında aktedilen sözleşme ile Kilisenin yasal bir hakkı olarak tanınmıştı. Güçlerinden emin olan hükümdarlar gene de doğrudan atamaya başvurmaktan çekinmiyorlardı. İkinci feodal çağın ve daha sonraki yüzyılların tarihi katolik dünyasının bir ucundan öbürüne, piskopos veya başrahip atamalarından kaynaklanan sayısız kavganın gürültüleriyle doludur. Herşey gözönüne alındığında, Grégoire reformunun dünyevi iktidarların elinden bu komuta lövyesini kopartmakta ne kadar beceriksiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa, Kilise için kendi yöneticilerini seçmekten veya hiç değilse atamalarına etki etmekten daha yaşamsal hiçbir şey olamazdı.

Sahiplerine, tüm yüksek baronların yükümlü olduğu ödevleri yükleyen, geniş senyörlüklerle donanmış olan Kilise, doğrudan

krala karşı bağımlı olan yüksek görevliler marifetiyle —çünkü ileride göreceğimiz gibi Kilise sıkı bir bağla krala bağlı sayılıyordu— krallık gücünün oluşturulmasında yeni dönemin en sadık unsurlarını meydana getirmekteydiler. Reformcular, bu gibilerden sadece rahip itibarına uygun bir söz vermesini istemekle yetindiler. Rahibin sadakat yemini etmesi yeterliydi, artık bir de biat etmesine gerek yoktu. 11. yüzyıldan itibaren Papaların ve din kuramcılarının çok mantıklı ve çok açık kuramları işte buydu. Zaman içinde bu kuram yaygınlık kazandı. Ancak, uygulama uzun süre bu kuramdan oldukça farklı kalmaya devam etti. 13. yüzyılın ortasına doğru ise, kuram hemen heryerde uygulamaya dönüşmüştü. Ancak, bunun bir tane ama büyük bir istisnası vardı. Vassalitenin ana vatanı Fransa bu noktada, inatçı bir şekilde geleneksel uygulamalara bağlı kalmıştı. Bazı özel ayrıcalıklar dışında, 16. yüzyıla kadar da bağlı kalacaktır. Bir Saint Louis, kulağını bükmek istediği bir piskoposuna «ellerinizle benim adamımsınız» demekten çekinmemişti. Feodalitenin en karakteristik gösterimlerini sunan bir toplumun ruhsal düzeyde gösterdiği olağanüstü inatçılığın bundan daha açıklayıcı bir tanığı olamaz (329).

II. Serfler ve Burjualar

Soylunun veya rahibin altında, esin kaynağı şövalyelik olan edebiyat, köylüler veya *vilain*'ler adını verdiği tek düze bir topluluk algılama eğilimindeydi. Gerçekte ise, bu muazzam kalabalık çok derin izlerle birbirlerinden ayrılan çok sayıda toplumsal kırılma çizgisine sahipti. Sadece, aralarındaki senyörlere bağımlılık derecelerindeki farklılığın çok oynak hukuki sınırlar çizmesinden değil, aynı zamanda «serflik» ve «özgürlük» arasındaki zıtlaşmadan da kaynaklanan ayrılma çizgileri meydana gelmekteydi. Bu statü fraklılıklarıyla birarada, ama onlarla asla karışmayan büyük ekonomik eşitsizlikler de küçük tarımsal cemaatleri bölmekteydi. Yalnızca en basit ve en erken zıtlaşmayı zikretmek amacıyla, koşum hayvanlarından gurur duyan çiftçilerin *(laboureur)*, küçük topraklarını işleyebilmek için kaslarından başka birşeye sahip olmayan rençberlerle *(brassier)* aynı köyde yaşamaktan başka hiçbir ortak noktalarının bulunmadığını bildirelim.

Köylü nüfus ile kendilerini şerefli komuta görevlerine adamışların dışında her zaman kıyıda köşede tüccar ve zenaatkâr

(329) Joinville, c. CXXXVI.

grupçukları var olmuştu. İkinci feodal çağ boyunca, sayılamayacak kadar çok katkılarla büyüyen bu tohumlardan güçlü ve oldukça farklılaşmış kentsel sınıflar türemişti. Mesleki bağıntıları çok açıkça yüksek olan bu toplumların incelenmesi, ekonomik etkinlikleri incelemeden yapılamaz. Çökmekte olan feodalitenin fonu üzerinde bunların tuttuğu yerin çabucak gözden geçirilmesi yeterli olacaktır.

Feodal Avrupa'da konuşulan dillerin hiçbiri, oturulan yer olarak, köyü kentten açıkça farklılaştıracak terimlere sahip değildi: «*Ville*», «*town*», «*stadt*» hiçbir ayırım gözetmeden her iki cinsten yerleşim birimi içinde kullanılmaktaydı. Bir de *bourg* kelimesi vardı ki, tahkim edilmiş yerleşim alanlarını ifade ediyordu. «Site» kelimesi ise, dinsel bölge merkezinin bulunduğu yerler veya çok önemli birkaç merkez için kullanılmaktaydı. Ancak, 11. yüzyıldan itibaren, şövalye, rahip ve serf kelimelerine karşıt olarak ortaya çıkan, Fransızca kökenli burjua kelimesi kısa sürede uluslararası kullanıma konu oldu. Eğer bir yerleşim yerine hangi ad verileceği konusunda tereddüt ediliyorsa, bunun anlamı orada yaşayan halkın veya en azından bu halkın en etkin grubunun ticaret ve zenaatla uğraştığıydı. Artık bu unsurlar, kentsel adlandırmada, sırf kendilerine ait bir yer tutmaktaydılar. Çok doğru bir içgüdüyle o zamanın insanları anladılar ki, kenti herşeyden önce belirleyen, çok özel bir insan malzemesine sahip olmasıdır.

Ama, aradaki farklılığı abartmak da pek kolay değildir. İlk burjualar da savaşçı eğilim ve silah taşıma konusunda şövalyelerden pek farklı değillerdi. Bu burjualar uzun süre birer köylü gibi, bazen kent duvarlarının içinde bile bulunan tarlalarını işlerken, bazen de surlar dışında sürülerini, mülkiyeti kente ait olduğundan kışkançlıkla korunan meralara, otlatmaya götürüyorlardı. İleride, içlerinden zengin olan bazıları ise senyörlükleri satın almaya başlayacaklardı. Ancak bu bağlamda, her tür servete karşı duyulan iştahtan arınmış bir şövalye sınıfı düşünmekten daha yanlış birşey olamaz. Gene aynı bağlamda, burjuayı öbür sınıflara yaklaştırıyormuş gibi görünen etkinlikler aslında arızi olmaktan öteye gidememekte ve çoğu zaman da, artık sarsılmakta olan eski geçim usullerinin kalıntısı olarak kısa bir yaşam sürmekteydiler.

Burjua öz olarak ticaret sayesinde yaşamaktaydı. Geçimliğini, alış fiyatıyla satış fiyatı arasındaki farktan veya ödünç verilen miktarla geri ödenen miktar arasındaki farktan sağlamaktaydı.

Bu aracı kârı bir işçinin veya taşımacının ücreti gibi bir nitelikte olmadığından, dinsel kurumlar tarafından meşru görülmemekteydi. Şövalye çevreleri de bu kârın niteliğini kavrayamadıklarından, burjuanın davranış kalıbı, sürekli olarak varolan düzenle çatışmaya girmekteydi. Kırsal alanda ticaret yapmak istediğinde, senyörlerin çıkardıkları engeller dayanılmaz boyutlara varmaktaydı. İşlerini çabucak bitirmek istemesine rağmen, bu işlerin gelişme eğiliminde olması birçok yeni hukuki sorun çıkartmakta ve geleneksel adalet mekanizmalarının yavaşlığı ve köhneliği burjuayı çılgına çevirmekteydi. Kenti bile birçok egemenlik alanına ayıran otoritelerin çokluğu ticaretin iyi işlemesine bir engel olarak ortaya çıktıktan başka, burjuazinin sınıf dayanışmasına karşı bir hakaret olarak görülüyordu. Kilise ve kılıç soylularının yararlandıkları çok sayıdaki muafiyetler, onun gözünde kazanç özgürlüğüne karşı getirilen engeller olarak düşünülyordu. Hiç ara vermeden tozunu attığı yollarda, ayak bastı parası alan veya kervanları talan eden senyörlerden de şiddetle nefret etmekteydi. Kısaca söylemek gerekirse, henüz çok küçük bir yer işgal ettiği bir dünyaya uygun olarak oluşturulan kurumların hepsi ona çarpmakta ve onu rahatsız etmekteydi. Zorla veya para gücüyle sağladığı bazı muafiyetlerle donattığı ve aynı zamanda ekonomik genişleme için iyice örgütlenmiş, diğer yandan öbür sınıflara misilleme yapabileceği kent, düşlerini süslemekteydi. Bu kent ortaya çıktığında ise, feodal topluma tamamen yabancı bir oluşum olacaktır.

Ateşli tüm burjua cemaatlerinin ortak ülküsü olan tümden bağımsızlık, sonuç olarak oldukça mütevazi bir yönetsel özerkliğin değişken derecelerdeki sınırlarını nadiren aşabilmiştir. Ama, yerel tiranların akıllıca zorlamalarından kurtulmanın bir başka yolu daha ortaya çıkmıştır. Başlangıçta kötünün iyisi olarak görülen bu yöntem, zaman içinde en emin yol olduğunu kanıtlamıştır. Bu yol, geniş alanlarda kendini düzenin bekçisi olarak ilan eden krallık veya prenslik yönetimlerine başvurmaktı. Bu yönetimler kendi hazinelerinin ihtiyaçları nedeniyle —bunu giderek daha iyi anlayacaklardır— zengin vergi mükelleflerini kayırmak zorundaydılar. Bu açıdan, burjua gücünün yükselişi, feodal yapıyı parçalayıcı etkenlerin başında yer almaya başlamıştır. Çünkü, feodaliteyi mümkün kılan etkenlerden en önemlisi olan iktidarın parçalanmışlığı, burjua-merkez işbirliği nedeniyle ortadan kalkmaktaydı.

Diğerlerinin arasında özellikle anlamlı ve burjuaları hem isyan hem de örgütlenme konularında birbirlerine bağlayan yeni

bir sözleşme türü sahneye çıkmaktaydı: Burjuaların karşılıklı olarak birbirlerine yemin etmeleri. O zamana değin sadece tek başlarına bireyler vardı. Ama artık kollektif bir varlık doğmuştu. Bu yeminli ortaklığa Fransa'da *commune* (ortak) adı verilmekteydi. Hiçbir kelime bu kadar ihtirasla yüklü olmamıştır. Burjuaların isyan günlerinde toplanma çağrısı, tehlike halinde uyarı işareti olan bu kelime, eskiden tek başlarına bütün yönetime egemen olan sınıfta kin yankıları yapmaktaydı. Guibert de Nogent'ın sözleriyle «bu yeni ve nefret uyandıran» kelimeye karşı bu kadar nefret duyulmasının nedeni neydi? Hiç kuşkusuz birçok duygusal olgu buna katkıda bulunmuşlardır. Otoriteleri, gelirleri ve prestijleri doğrudan tehdit edilen güçlülerin endişeleri; onlara Kiliseye karşı ödevlerini hatırlattıklarında duyarsız kalan grupların genişlemesinin dinsel çevrelerde uyandırdığı korku; şövalyenin tüccara duyduğu kin ve küçümseme; rahibin, kazançları temiz olmayan kaynaklardan gelen bu «tefeciler»in, bu «yararcılar»ın cüretliliğine karşı kalbinde uyanan erdemli kızgınlıklar; gibi (330). Ancak, asıl nedenler hem bunlardan fazla hem de derindeydi.

Feodal toplumda, yardım ve «dostluk» yemini, ta başlangıçtan itibaren, sistemin temel taşlarından biri olarak ortaya çıkmıştı. Ama, bu aşağıdan yukarıya doğru bir bağımlılıktı ve bir uyruğu bir güçlüye tabi kılıyordu. Ortaklaşa yeminin özgün yanı ise, eşitleri birleştirmek oldu. Aslında bu, tam anlamıyla yepyeni bir uygulama değildi. Örneğin, ileride göreceğimiz üzere, esnaf birliklerinin *(guilde)* üyelerinin «birinin diğerlerine» ettiği yemin bu nitelikteydi. Charlemagne bu gibi kuruluşları yasaklamıştı. İşte çok sonraları ortaya çıkan kent *commune*'leri, bu mirastan yararlanmışlardır. Gene bazı tüccarların biraraya geldikleri küçük şirketlere de bu ortak mirasın etkisiyle *guilde* adı verilmiştir. Aslında, bunlar ticaretin gerekleri nedeniyle ortaya çıkan birlikler olup, burjua bağımsızlığı kavramından henüz uzak olmakla birlikte, onun öncellerinden biriydiler. Zaten *Commune* hareketinden önce andığımız gruplaşmalar ne bu kadar yaygınlaşmışlar, ne de ona uzaktan yaklaşabilecek bir güce erişebilmişlerdi. Her yerde ortaya çıkmaya başlayan «ayaklanmalar» bir söylev yazarının doğru tanısıyla, «dağılmış diken demeti» gibiydiler (331). *Commune* bu

(330) Paris dinsel kurulu 1212: Mansi, *Concilia*, col. 851.

(331) A. Giry, *Documents sur les Relations de la Royauté avec les Villes*, 1885, s. 58.

noktada tam anlamıyla devrimci bir ruha sahipti, bu niteliğiyle de hiyerarşize olmuş bu topluma son derece sevimsiz geliyordu. Hiç kuşku yoktur ki, bu ilksel kent topluluklarının demokratik yöntemle uzaktan yakından ilişkileri yoktu. Kentlerin gerçek kurucuları olan «yüksek burjualar» hem küçükleri tarafından zorlukla izlenmekteydiler, hem de fakir insanlar için sert efendiler ve acımasız alacaklılar olmaktaydılar. Ama, korumayla ödüllendirilen itaat sözünün yerine, karşılıklı yardımlaşma sözünü getirerek, Avrupa'ya feodal denilen zihniyetin tamamen yabancısı olduğu yeni bir toplumsal unsur getirmişlerdir.

AYIRIM 1

ADALETLER

I. Adalet Düzeninin Genel Nitelikleri

İnsanlar nasıl yargılanırdı? Bir toplumsal sistemi tanımak için bundan daha iyi denek taşı olamaz. Öyleyse bu konuda, 1000 yıllarındaki Avrupa'yı sorgulayalım. İlk incelemeden itibaren, adalet sisteminin ayrıntıları üzerinde yükselen bazı çizgiler, ortaya canlı bir görüntü çıkartmaktadırlar. Bu herşeyden önce, eski adli yetkilerin muazzam parçalanmışlığıdır. Aynı zamanda bunların birbirleriyle arap saçı gibi karışmış olmaları ve nihayet çok düşük düzeydeki, etkilikleridir. Bir sürü mahkeme yan yana, en ağırına varıncaya kadar her türlü davada kendilerini yetkili görmekteydiler. muhakkak ki kuramsal düzeyde bazı kurallar, aralarındaki yetki paylaşımını düzenlemekteydi. Ama, bu düzenleme çoğu zaman belirsizliklerin ortaya çıkmasına da açık kapı bırakmaktaydı. Bize ulaşabilen senyörlük kayıtları, rakip mahkemelerin yetki talepleriyle doludur. Davalarını hangi mahkemeye götürecekleri konusunda umutsuzluğa kapılan davacı ve davalılar, çoğu zaman kendi istekleriyle ya bir hakeme başvuruyorlar, ya da aralarındaki sorunu tatlıya bağlamayı yeğliyorlardı. Zaten biraz sonra bunlara uymamayı peşinen kafalarına koymuş olduklarından, bu cins uyuşmaların hiçbir değeri yoktu. Hakkından ve gücünden emin olamayan mahkemeler ise, davayı görmeye başlamadan önce, iki taraftanda karara uyacaklarına dair söz alıyordu. Lehte bir karar elde edilse bile, bunun uygulanabilmesi ancak, inatçı rakiple mahkeme dışında da anlaşmaya bağlı oluyordu. Tek kelimeyle düzensizliğin büyük bir tarihsel olgu olabileceğinin kanıtı, adaletin içine düştüğü durum-

da gözler önüne seriliyordu. Ancak, bu noktada bir olgunun açıklanması gerekmektedir. Görünüşte adalet mekanizmasının içine düştüğü bu anarşik yapı, farklı geleneklerden kaynaklanan ve birbirlerine uyum sağlayamadıkları gibi, sürekli hareket halinde olan toplumun ihtiyaçlarına da cevap veremeyen birbirleriyle çelişen ilkelerin birarada bulunmalarının sonucuydu. Fakat, bu anarşinin bir kaynağı da, insani ortamın somut koşullarının adaletin işleyişine yaptığı etkilerdi.

Bağımlılık ilişkilerinin giderek arttığı bu toplumda her şey —Tanrı bilir, ne kadar da çoktular— yargıç olmayı arzuluyordu. Çünkü, sadece yargılama hakkı, bağımlıları etkin bir şekilde ödevlerini yapmaya zorlayabiliyordu. Diğer yandan, onları yabancı mahkemelerin egemenliğine bırakmayarak, onları korumanın, ama asıl önemlisi onlara egemen olmanın çok daha etkin bir aracı ele geçirilmiş olunuyordu. Ayrıca bu hak, esas olarak çok verimliydi de. Bunun böyle olması, sadece ceza ve adalet giderlerinin tahsil edilmesi veya müsadere gelirleri sağlanmasına olanak vermesi değil, efendinin gelir sağlamasına olanak veren mekanizmayı yani örfü zorunluluk haline getirmeyi mümkün kılmasıydı. Eğer bazen *justicia* (adalet) kelimesinin anlamı, tüm senyörlük yetkilerini kapsayacak kadar genişlediyse, bu bir raslantı değildi. Gerçeği söylemek gerekirse, olayların bu yönde gelişmesinde, birçok açıdan her türden birarada yaşamın ihtiyaçlarının ifadesi vardı. Günümüzde bile her işveren işyerinde, her birlik komutanı birliğinde, kendi tarzında bir yargıç değil midir? Fakat bu anlamdaki yetkilerin kesin sınırları belirlenmiş bir alanı vardır. Bunlar işçiyi veya askeri, ancak işçi veya asker niteliklerinden ötürü yargılamaktadırlar. Feodal zamanların şefleri ise, çok daha öteleri hedeflemişlerdi. Çünkü, tabiyet bağları insanları tüm varlıklarıyla bağımlı kılmaya yönelmişlerdi.

Ayrıca, feodal çağda adaleti yerine getirmek çok karışık bir iş değildi. Hiç kuşkusuz bunu yapabilmek için bir miktar hukuk bilgisine sahip olmak gerekiyordu. Yazılı kuralların yaşamaya devam edebildikleri yerlerde, yargıçlık ya bu kuralları ezbere bilmeye, ya da bunları birine okutmaya dayanıyordu. Çoğunlukla kalabalık ve ayrıntılı olan bu eski kurallar, aynı zamanda dışlarına çıkılmasına olanak vermeyecek kadar da katıydılar, ve bu nedenle de her türlü zihinsel faaliyeti önlemekteydiler. Oysa, buna karşılık, sözel örf egemen olduğu yerlerden yazılı metinleri kovmuştu. Bu yaygın geleneğe biraz alışkın olmak yargıçlık için yeterli ol-

maktaydı. Nihayet her hal-ü kârda, yargıç olmak için dava usulünü biçimsel bir sıkıntı içine sokan bazı hareketlerle, gerekli sözleri bilmek yetmekteydi. Sonuç olarak, özellikle belleğe dayalı olan bu iş, bir yerde uygulamanın tekrarı haline geliyordu. Kanıt olarak kullanılan araçlar son derece ilkel ve ileri sürülmeleri de son derece basit olan şeylerdi. Tanık, seyrek kullanılmanın ötesinde, kendine başvurulduğu zaman da söylediklerinin doğruluğu asla araştırılmadan olduğu gibi dinlenen bir unsurdu. Mahkemelerde başvurulan başlıca kanıtlama yöntemleri olan, gerçek bir belgenin sunulması —bu son derece ender rastlanan bir kanıttı—; taraflardan birine yemin ettirilmesi; bir Tanrısal kanıtın *(ordalie)* veya adli düellonun sonucunun kabulü —adli düello Tanrı yargıları içinde gittikçe en yaygınlık kazananıdır— gibi işlemlerin denetlenmesi, teknik bir hazırlığı asla gerektirmemekteydi. Davalar da az sayıda konu etrafında dönüp dolaşmaktaydı. Ticari hayatın kansızlığı, ticari sözleşmeler defterinin kapanmasına yol açmıştı. Çok daha sonraları bazı çevrelerde yeniden etkin bir ticari hayat ortaya çıkınca, mahkemelerin bu konudaki yetersizlikleri ortaya çıktı ve tüccar grupları erkenden, önce resmi olmayan hakemlikle sonra da kendilerine özgü bir adalet mekanizması yaratarak, aralarındaki sorunları çözmeye yöneldiler. Feodal çağda hemen hemen tüm uyuşmazlıklar iktisabi zaman aşımı *(la saisine)* e nesnelerle insanlar üzerindeki yetkilerle ilgiliydi. Doğal olarak bunlara, bütün zamanların sorunu olan cinayet ve suçları da eklemek gerekmektedir. Fakat, bu iki konuda mahkemelerin yetkileri uygulamada kişisel intikam tarafından tam anlamıyla sınırlandırılmaktaydı. Sonuç olarak, yeteri kadar gücü olanın veya göçertilmiş bir yetkiyi kullanan herkesin, yargıç olarak ortaya çıkmasını engelleyecek entellektüel herhangi bir engel yoktu.

Ancak, adi mahkemelerin yanında bir de uzmanlaşmış mahkemeler bulunmaktaydı. Bu mahkemelerden; Kilisenin kendine özgü görevini yerine getirmesiyle ilgili olarak oluşturduklarını anlamamız gerekmektedir. Çünkü, piskopos ve başrahiplerin kendilerine bağımlı olanlar üzerinde sahip oldukları yargı yetkisi kılıç senyörlerininkiyle aynı nitelikteydi ve bunları gerçekten Kiliseye özgü yargı yetkileri arasında görmek mümkün değildi. Kilisenin yargı alanı ikiliydi. Bir yandan kutsal işareti taşıyan herkesi, yani papazlar ve rahipleri tamamen kendi alanı içine almak istiyor, diğer yandan da çağın anlayışı gereği dinsel sayılan bazı suçların, laikler tarafından işlenseler bile, kendi yargı alanına girdiğini savunuyordu. Ancak, bu alan o kadar geniş açılımlara olanak

verecek ölçekteydi ki, dinsel sapkınlıktan, yemine veya aile bağlarına kadar herşey Kilisenin yargı yetkisine girebilirdi. Kilisenin yargı yetkisinin bu nedenlerle feodal çağ boyunca süren gelişimi, sadece dünyevi güçlerin zayıflığı sayesinde olmamıştır —Karolenj krallığı kendi kilisesine bu noktada çok daha az bağımsızlık tanımıştı—. Aynı zamanda, papazlar Dünyasının, Tanrının hizmetkârlarının küçük cemaatinin, laik yığınlarla arasına çekmeye çalıştığı setin de ürünü olmuştur. Bu noktada da yetki sorunu çok şiddetli sınır kavgalarına yol açmış, bu kavgalar özellikle gerçek devlet güçlerinin ortaya çıkmasıyla da büyük boyutlara ulaşmışlardır. Fakat, kilisenin eline geçirebildiği kadarıyla adalet, feodal dönemde İmparatorluk içinde İmparatorluktu ama, bunu hatırlattıktan sonra incelememizin ilerideki bölümünde bu yargı yetkisini dışlayacağımızı belirtmemiz gerekmektedir.

II. Adaletlerin Parçalanması

Barbar krallıkları döneminde, kişi hakları olduğu gibi, adli sistem de geleneksel özgür adam-köle zıtlığının egemenliği altındaydı. Özgür adamlar ilke olarak, gene özgür adamlardan meydana gelen bir mahkemede kralın bir temsilcisinin yönetiminde yargılanmaktaydılar. Köleler üzerinde ise, efendinin mutlak bir karar yetkisi vardı —köleler arası anlaşmazlıklarda—. Cezalar ise, adalet kavramı içine sokulması mümkün olmayan bir keyfilikteydi. Bazen istisnai olarak, kölelerin kamu mahkemelerinde yargılandıkları görülmekteydi. Bu ya köle sahibinin yetkisini mahkemeye devretmesiyle, ya da yasanın bazı durumlarda köle sahibini buna mecbur bırakmasıyla ortaya çıkmaktaydı. Ama, bu durumda bile, kölenin kaderini belirleyenler eşitleri değil üstleriydi. Bu karşıtlıktan daha açıklayıcı hiçbir şey olamaz. Ancak, bütün bunlar yaşamın dayanılmaz basıncı karşısında çökmek zorunda kalmışlardır.

Gerçekten, fiili olarak iki adli kategori arasındaki uçurum, bilindiği üzere, giderek kapanma eğilimine girmişti. Kölelerin çoğu, kendilerine verilmiş tarlaları işleyen bağımlı köylüler haline dönüşmüşlerdi ve bu nitelikleriyle birçok özgür kimseyle aynı statüdeydiler. Birçok özgür adam ise, bir senyörden aldıkları toprakları işliyor ve onun otoritesine tabi oluyorlardı. Aynı bağımlılık ilişkisine tabi bu karışık ve küçük topluluk içinde, efendi ceza hakkını tüm bağımlıları üzerine yaymadan edebilir miydi? Gene bu efendi, bu adamların yargıcı olarak ortaya çıkmaktan kendini

alakoyabilir miydi? Roma döneminin hemen sonrasından itibaren bu özel adaletlerin özel hapisaneleriyle birlikte «yasama» marjında tutulmaya başlandıkları görülmektedir. Arles'lı Aziz Césaire'in —542'de ölmüştür— yaşam öyküsünün yazarı, kahramanını hiç olmazsa hiçbir bağımlısına bir defada otuz kereden fazla sopa vurmamış olduğundan ötürü kutlamaktadır. Belirtelim ki bu aziz senyör bu cezayı sadece kölelerine karşı değil, «kendine başeğen özgürlere»de uygulamaktaydı. Bu fiili durumu, hukuksal düzeyde tanıma görevi ise Barbar krallıklarının payına düşmüştür.

Galya'nın çok eskiden beri tanıdığı Frank *immunitas*'ının (bağışıklık, muafiyet) başlangıçtaki temel amaçlarından biri, daha sonra da gerçek varoluş nedeni bu olmuş ve Karolenjlerin yardımıyla da, geniş İmparatorluk topraklarının her yanına yayılmıştır. Bu kavram iki ayrıcalığın birleşik halini ifade etmekteydi. Bunlardan birincisi, bazı hazine vergilerinden muafiyet, ikincisi ise, kral memurlarının ne nedenle olursa olsun «bağışık» toprağa girememeleriydi. Bu ayrıcalıkların tanınmasının zorunlu sonucu olarak, merkez senyörlere bağışık toprakların halkı üzerinde sahip olduğu yargı yetkisinin bir bölümünü devretmiş oluyordu.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu bağışıklıkların bir özel belgeyle tanınması, sıkı sıkıya Kiliseye ayrılmış bir hak gibi gözükmekteydi. Bulunabilecek bazı ters yöndeki örnekler, sadece geç tarihlere ait olmakla kalmamakta, aynı zamanda çok istisnai koşulların da ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, sözleşmeleri kaleme alan rahiplerin her zaman kuşku uyandıran sessizliklerini hesaba katmasak bile, kral kâtiplerince hazırlanan belgeler belki daha aydınlatıcı olabilir. Merkezce hazırlanan bağışıklık belgelerinde de bu cins ayrıcalıkların laikler lehine de tanındığına dair bir örnek bulunmamaktadır. Ancak, uygulamada laik senyörlerin büyük bir çoğunluğu başka bir kaçamak bularak bu avantajı elde etmişlerdi. Geleneksel olarak, krala ait mallar da «bağışık» sayılmaktaydılar. Doğrudan hükümdarın hesabına işletilen ve özel görevlilerce yönetilen bu topraklar, normal memurlarının denetim alanlarının dışında tutulmaktaydılar. Kont ve adamlarının, bu topraklarda yaşayanlardan herhangi bir ödenti toplamaları yasak olduğu gibi, bu topraklara girmeleri de kesinlikle önlenmekteydi. Diğer yandan, kral kendine yapılan bir hizmeti ödüllendirmek istediğinde topraklarından birini temlik ediyordu. Normal olarak, bu temlik edilen toprak eski bağışıklığını koru-

maya devam ediyordu. Aslında, güya geçici olarak temlik edilen bu «*beneficium*»lar, kuramsal olarak hala kral toprağı sayılmaktaydılar. Öyleyse bağışık kalmaya devam edebilirlerdi. Servetlerini büyük ölçekte, kralın bu cinsten cömertlikleriyle oluşturan veya büyüten güçlüler, bu durumda senyörlüklerin çoğunda Kiliseninkilerle tamamen aynı ve yasal ayrıcalıklardan yararlanır hale geldiler. Hiç kuşku yoktur ki, senyörler bir süre sonra *beneficium*'larına ait bir özellik olan bu ayrıcalıkları, kendi öz malları olan topraklara da yaymakta gecikmediler. Bu hareket pek fazla meşru sayılmamakla birlikte, uzun süreden beri zaten efendisi oldukları insanlardan ses çıkmayınca, zayıflamakta olan merkez de sesini çıkartmadı.

Birinci feodal çağ boyunca sürecek olan ve krallık kaleminin artık yararsız hale gelmiş olan kısıtları yazıya dökmekte geç kaldığı bu temliklere kralların başvurma nedeni, aslında büyük ülkülerini gerçekleştirebilmek için başka bir yol bulamamış olmalarıydı. Örneğin, kiliselere yapılan temliklerin nedeni ne idi? Onlara bir takım bağışlarda bulunmak, herşeyden önce bir dindarlık göreviydi. Ancak, bu dindarlık çoğu zaman iyi bir yöneticinin yapması gereken işlerden sayılıyor ve bağışlar adeta bir devlet siyaseti haline geliyordu. Hükümdarın bundan beklediği yarar, görünüşte göksel nurun halkının üzerine yağmasını sağlamaktı. Ama, asıl neden Kiliseyi merkeze bağlı tutabilmekti. Ülkenin kodamanlarına ve kralın kendi vassallerine yapılan temliklere gelince, bunların da nedeni çok kolay kırılabilir nitelikteki sadakatlerine bir ödül verme gereğinin duyulmasıydı. Ancak, bu temlikler yoluyla kral memurlarının eylem alanlarının daraltılmasının çok ciddi bir sakıncası ortaya çıkmaktaydı. Efendilerine karşı zaten tam bir itaat altına girmemiş olan halklar üzerinde, bu tutum kuşku ve çekinme yaratıyordu. Çünkü artık devlet, halkın bölünmüş olduğu küçük grupların önderleri üzerinde egemenlik kurarak tüm toplumu yönetmeyi düşünüyordu. Daha açıkçası, merkez bu yerel şefleri güçlendirerek kendini güçlendirdiğine inanmaktaydı. Nihayet özel adaletler kaba güce dayandıkları için çok daha büyük bir yayılma eğiliminde olmanın ötesinde, kendi sınırlarını kendileri belirlemekteydiler. Bu durumda onları meşrulaştırmak belki de gerçek sınırlarına çekilmelerine neden olabilirdi. Karolenj *immunitas* uygulamasının üzerinde hassasiyetle durduğu ve sağlamayı asıl istediği durum buydu. Ancak, Charlemagne'ın adaleti bu yönde düzenlemek için giriştiği çabaların tüm bir ge-

lecek üzerinde ağırlıkla duyulan, ama önceden tahmin edilemeyen etkileri olmuştu.

Merovenj devletinde temel yargı bölgeleri çok fazla büyük alanlar değildi. Bunlar için ortalama bir büyüklük söylemek gerekirse —sayılamayacak kadar çok olan yerel farklılıkları hesaba katmadan— aşağı yukarı Napolyon devrinde düzenlenen kazaların en küçüklerinin büyüklüğündeydiler. Bu yargı bölgesine Romanca veya Germence olarak, «yüzlük» anlamına gelen bir ad verilmekteydi. Bu kelimenin kökeni oldukça esrarlı olup, bizden farklı bir sayısal sisteme sahip olan germenlerin çok eski uygulamalarına dayanmaktaydı. (Modern Almanca'da yüz anlamına gelen *hundert* kelimesi başlangıçta, olası olarak yüzyirmi anlamına gelmekteydi.) Romanca konuşulan bazı yerlerde naiplik *(voirie* veya *viguerie,* latince *vicaria:* naip'ten türeme MAK) kelimesi de kullanılmaktaydı. Kont, kendi yetkisi altına giren naiplikleri dolaşır ve özgür insanları toplayarak mahkemeyi oluştururdu. Bu kurulun içinden bazıları, yargıcı *(jugeur)* seçilirler ve kararları oluştururlardı. Krallık memurunun rolü sadece mahkeme oturumlarına başkanlık etmek ve kararın infazını yürütmekti.

Ancak, denendikçe bu sistemin iki sakıncası olduğu görüldü. Özgür adamların çok sık toplanmalarına ve dolayısıyla işlerinden kalmalarına yol açıyor, konta da tam anlamıyla yerine getiremiyeceği kadar fazla iş çıkarıyordu. Charlemagne bu duruma bir çare bulmak amacıyla yargı sistemini iki kademeli hale getirmişti. Kont gene «nailiplik»lere düzenli olarak gitmekte ve mahkemesini kurmaktaydı. Geçmişte olduğu gibi gene bütün özgür erkekler bu mahkemelere üye olarak katılmak zorundaydılar. Fakat, bu kont mahkemeleri artık yılda sadece üç kez toplanmaktaydılar. Sıklığın azaltılmasıyla, bir yetki sınırlandırılması da mümkün olabilmiştir. Çünkü artık bu «genel kamu mahkemeleri»nin önüne ancak, «büyük nedenler» adı verilen en önemli davalar çıkartılabilecektir. «Küçük nedenler»e gelince, bunlar daha nadir ve daha dar mahkemelerin yetkisine bırakılmışlardır. Bu sürekli hale gelen mahkemeler sadece «yargıcı»lardan oluşturulacaktı ve başkanlığını da kontun kazadaki temsilcisi olan «naip» *(centenier* veya *voyer)* yapacaktı.

Belgelerin ürkütücü belirsizliği ne düzeyde olursa olsun, Charlemagne ve hemen onu izleyen bir, iki İmparatorun dönemlerinde, topraklarına bağışlılık verilenlere, buralardaki özgür insanlar üzerinde tanınan yargı yetkisinin alanı genişlerken, bu «kü-

çük nedenler»i de kapsayacak boyuta ulaştığı konusunda hiç kuşku yoktur. Diğer bir anlatımla, bağışıklık yoluyla ayrıcalıklı hale gelen senyör, aynı zamanda kendi topraklarında «naip»lik yetkisini de ele geçirmiştir. Ama, «büyük neden»e giren bir dava çıkarsa ne yapılacaktı? Bilindiği üzere, eğer bir toprak bağışık ise, kontun, davalı, davacı, tanık gibi kimseleri bu topraktan kendi güçleriyle alıp mahkemesinin önüne çıkartması olanaksızdı. Ama senyör bu gibileri kendi sorumluluğu altında kontluk mahkemesine teslim etmek zorundaydı. Rolleri böylece paylaştıran hükümdar, en önemli konuların kamu mahkemelerinin yetki içinde kalabileceklerini düşünüyordu.

Büyük ve küçük neden ayırımının uzun süren yankıları olmuştur. Bütün feodal çağ boyunca, hatta ondan sonra da «yüksek yargı» ve «alçak yargı» adları altında sürenler bu kavramlardan kaynaklanmaktadırlar. Karolenj etkisine maruz kalan tüm ülkelerde görülen bir ayırım sonucunda, ama yalnızca bu ülkelerde, aynı bölgede farklı yetkilerde iki mahkeme oluşmuş ve bu mahkemeler aynı siyasal gücün elinde toplanmaktan uzak kalmışlardır. Fakat, bu iki kademeli mahkemelerin ne dağılımı, ne de yetkileri başlangıçta düşünülen sınırları içinde kalabilmişlerdir.

Karolenj döneminde bir süre tereddüt edildikten sonra, cürümlerin hangilerinin «büyük neden» sayılacağı konusunda bir kıstas oluşturabilmiştir. Bu kıstas, verilen cezanın niteliğiydi. Yani, ancak kontluk mahkemesi ölüm cezası veya köleliğe indirmeye karar verebilirdi. Bu çok açık ilke, çağlar boyu devam etmiştir. Gerçeği söylemek gerekirse, özgürlük kavramında meydana gelen değişmeler nedeniyle, ceza hukukundan kaynaklanan köleleştirme kısa bir sürede uygulanamaz hale gelmiştir. (Bir serfin öldürülmesi halinde, katilin serfin senyörüyle aynı türden bir bağımlılık sözleşmesi yapmasını gerektiren kural o dönemde, tamamen başka bir başlık altında yer almaktadır: Tazminat). «Yüksek Yargıç» ise her zaman «kan» suçlarının, yani ölüm cezası gerektiren suçların normal yargıcı olarak kalmıştır. Ortaya çıkan yeni koşullar içinde ölüm cezası vermeye yetkili olan ve Norman yasalarının verdiği adla «kılıç mahkemeleri» birkaç büyük kontun ayrıcalığı olmaktan çıkmışlardı. Birinci feodal çağ boyunca bir sürü küçük şefin ölüm cezası verme yetkisini ele geçirmelerinden daha çarpıcı, daha yaygın —Fransa'da bu yaygınlık diğer ülkelere nazaran çok daha fazlaydı— ve insan topluluklarının kaderi üstünde bundan daha kesin etkili hiçbir şey olamaz. Ne ol-

muştu da bu noktaya gelinmişti? Ne bazı kontluk yetkilerinin miras veya bağış yoluyla parçalanması; ne de yetkilerin kötüye kullanılması adaletin yerelleşmesini açıklamak için gerekli olan anahtarı bize vermektedirler. Diğer yandan, hukuksal değer yargılarında da net bir kayma gözlenmektedir. Artık tüm büyük kişiler ya bizzat kendileri, ya da temsilcileri aracılığıyla kan adaletini (yani ölüm cezası gerektiren suçların yargılanması MAK) yerine getirmektedirler. Bunun anlamı, ölüm cezası verme yetkisinin eski kurallara rağmen, bağışıklığın doğal sonucu olarak, yerel güçlerin eline geçtiğidir. Bunlara da zaman zaman «yüzlük» veya «naiplik» adları verilmektedir. Bu bir anlamda, ölüm cezasının ikinci dereceden mahkemelerin de yetki alanına girdiğinin resmen tanınmasıdır. Diğer bir anlatımla, eskiden Karolenjler tarafından iki farklı dereceden mahkeme arasına çekilen sınır, bu noktada ortadan kalkmıştır. Hiç kuşkusuz, bu evrim açıklanamaz nitelikte değildir.

Ancak, bu noktada yanılgıya düşmemek gerekmektedir. Eskiden sadece kont mahkemelerinin yetkisinde olan bu ölüm cezası gerektiren davalar —sadece kont mahkemelerinde değil, daha yüksek mahkemelerde de, örneğin kral mahkemeleri veya kral müfettişlerinin *(missi dominici)* taşrada oluşturdukları mahkemeler de bu konuda yetkiliydiler— Frank döneminde hiçbir zaman büyük rakamlara ulaşamamışlardır. Sadece kamu barışı için özellikle zararlı görülen suçlara bu ceza verilmekteydi. Çok daha sık ortaya çıkan durum ise, yargıcın taraflar arasında bir anlaşma önermesi veya tarafları buna zorlamasıydı. Yargıcın oynadığı, bu özünde pasif rol, tarafların uzlaşması halinde zaten önceden belirlenmiş tarifelere göre bir tazminat saptamak ve bunun bir bölümünü de kamu otoriteleri adına tahsil etmeye kadar indirgenmişti. Ancak, gelişme burada da kalmadı. Devletlerin siyasal sahneden çekilmelerinden sonra, hemen hemen sürekli bir kan davası ve şiddet dönemi başladı. Bizzat sonuçlarının ortaya koyduğu üzere, yıldırma etkisi çok kısıtlı olan eski adalet sistemine karşı bir tepki doğmakta gecikmedi ve başını Kilisenin çektiği «barış birliği» hareketi bu tepkinin merkezi oldu. Eskiden uzun süren kinleri ve kan dökülmesini önlemek kasdıyla Kilise parasal tazminatla anlaşmazlıkları çözebileceğini düşünmüştü. Ama artık bunun tamamen tersinde bir tavır alışla, kötüleri gerçekten suç işlemekten caydıracak nitelikte cezalar olan bedeni cezalardan yana çıkmaya başlamıştı. İşte bu sıralarda —10. yüzyıla doğru— Avrupadaki ceza kanunları aşırı sert bir yapı kazanmaya başla-

mışlardı ki, bunun tekrar insani bir görünüme ulaştırılması çabaları bugünlere çok yakın tarihlerde başlayabilecektir. Bu çok ilginç değişim, insan ızdırabını önlemek isterken insana ızdırap çektirmeye dayalı bir mantık üzerine oturmaktaydı.

Buna karşılık, ne kadar ağır olursa olsun, sonunda celladın devreye girmediği suçlar, aşağı suçlar sayılmakta ve «naiplik» veya «bağışık toprak» mahkemeleri bu konuda tek yetkili olmaktaydılar. Para cinsinden tazminat uygulaması gerileyip de, bedeni cezalar daha yaygınlaştığı zaman da yargıçlar gene aynı kimselerdi. Yalnızca kararların niteliği değişmiş ve kontlar da ölüm cezası verme tekelini yitirmişlerdi. Zaten bu geçiş eski yönetimin iki davranışı sayesinde kolaylaşmıştı. «Yüzlük» mahkemeleri her zaman meşhut suçları, cezası ne olursa olsun, her zaman yargılama hakkına sahip olmuşlardı. Kamu düzeninin korunması endişesiyle, yerel mahkemelere bu durumlarda ölüm cezası verebilme yetkisinin tanınmış olması, bu konudaki tekelin aldığı ilk yara ve yerel mahkemelerin genişletmekten geri kalmayacakları bir kapıydı. İkinci yara ise, doğrudan bağışıklık uygulamasının içindeydi. Bağışıklık sahipleri köleleri üzerinde zaten hayat hakkına sahiptiler. Ama bağışıklık yoluyla, merkezin artık karışamadığı diğer bağımlıları, kölelere göre acaba hangi konumdaydılar?

Cinayetlerin dışında, kont mahkemelerinin tekelinde olan iki cins dava vardı. Bunlardan birincisi, bir kimsenin serf mi yoksa özgür mü olduğunu belirlemek; ikincisi de *alleu*'lerin mülkiyetinin kime ait olduğunu karara bağlamaktı. Ancak, yüksek yargının tekelinde olduğu sanılan bu iki konu, ilerideki dönemde yerel yargıçların da kullandıkları bir yetki haline dönüşmekte gecikmeyecektir. *Alleu*'lere ilişkin uyuşmazlıklar —bunlar zaten giderek azalmaktadır— aslında çoğu zaman kontluk yetkilerini de üzerlerine geçirenlerin daha çok kullandıkları bir hak olarak kalmıştır (tıpkı 12. yy'a kadar kontun aynı zamanda piskopos da olduğu Laondaki gibi) (332). Serfliğe ve kölelere ilişkin konulara gelince, gerçek anlamda köleliğin hemen tamamiyle ortadan kalkması ve yeni bir özgürlük anlayışının belirmesiyle birlikte, bu konular mal varlığıyla ilgili davaların içine karışmış veya bağımlılık ilişkilerinin düzenlendiği kurallar çerçevesinde ele alınır olmuşlardır. Böylece, aşağı doğru olduğu kadar yukarı doğru da

(332) Laon Barış sözleşmesi (26 Ağustos 1128) *in* Warnkœnig, ve Stein, *Französische Staats-und Rechtsgeschichte*, c. I., *Unkundenbuch*, s. 31, c. 2.

da bir süre sonra usul yoluyla bu mahkemelere nüfuz etmeye başlamışlardır. Feodal çağda anlaşmazlıkların büyük bölümü düello ile çözümlenirdi. Bu konuda doğal bir çağrışım sonucu —her zaman değil ama sıklıkla— bu kanlı çözümlemelerin ancak «kan adaletine» sahip mahkemeler önünde yapılabileceği kabul edilmiştir.

Feodal çağda her yüksek yargı sahibi, kendine doğrudan bağlı topraklarda alçak yargıya da sahipti. Fakat, bunun tersi ancak geç tarihlerde görülebilen bazı istisnalar dışında —Beaumanoire'a inanmak gerekirse 13. yüzyıldaki Beauvaisis gibi— ortaya çıkmamıştır. Başka terimlerle söylemeye çalışırsak, uzun bir süre aşağı dereceden konularda, yaşadıkları toprakların senyör mhakemesinde yargılanan kimseler, daha ağır davalarını yüksek bir mahkemeye götürebiliyorlardı. Adli yetkilerin dağınıklığı ve parçalanmışlığı ne düzeyde olursa olsun bu durum, farklı ellerde kademeli bir yargı yetkisi sistemini tamamen ortadan kaldıramamıştı. Ama, yüksek mahkemelerin yetkileri daralmış ve birçok konuda alt mahkemeler kademe atlamışlardı. Aynı şekilde, naiplerin varisleri ve bağışıklık sahipleri ile senyörlerin büyük çoğunluğu —*alleu* sorunları hariç— eskiden konta ait olan «büyük nedenler» tekelini ele geçirmişler, buna bağlı olarak kendileri de yüksek yargıç olmuşlar, ama bu kez de «küçük nedenler»le ilgili davaları görme yetkisini vassallerine kaptırmışlardı. Bir küçük mütevazi bağımlılar grubunun başında bulunan herkes, doğrudan üreticilerin ödenti ve hizmetlerine el koyabilen herkes, artık «alçak yargı» sahibi olmuştur. Bu konuda da diğer bütün feodal çağ kurumlarında olduğu gibi, değişik zamanların değişik nitelikteki unsurları birbirlerine karışmış durumdaydılar.

«Alçak yargı» herşeyden önce bizzat senyörle, ona bağlı doğrudan üreticiler arasındaki her türlü uyuşmazlıkları yetki kapsamına almaktadır. Özellikle de, bu doğrudan üreticilerin yükümlü oldukları ödenti ve angaryalar konusunda. Bu konuda eski adalet sistemlerinin mirasını araştırmak yararsızdır. Bu hakkın gerçek kaynağı, şefe özgü haklar konusunda hem çok eski olan hem de feodal çağda giderek daha canlı bir şekilde yerine oturtulan anlayıştı. Daha açık söylersek, her kim olursa olsun bir başka insandan, onun alt düzeyde olduğunun göstergesi olarak bazı yükümlülükler talep etme hakkına sahip olan kimse artık, aynı zamanda onun yargıcı da oluyordu. Örneğin bu bağlamda geç bir örnek olarak, 12. yüzyılda Fransa'da serf olarak işlediği toprağı

yarıcıya veren biri, senyör tarafından, yarıcının ödemesi gereken miktarı ödememesi halinde «sadece bunun için ve başka hiçbir konuda olmamak üzere adaleti yerine getirme hakkı»yla donatılmıştı (333) Gerçek anlamda yargılama ile, alacaklının doğrudan müdahalesi —o zamanlar bu sıklıkla başvurulan bir yol olmanın ötesinde meşru bir durum olarak da görülmekteydi— arasındaki geçişler pek fazla hassasiyet uyandırmadığı gibi, kamu vicdanı bunlar arasında öyle önemli bir fark da görmüyordu. Ancak, ödentilere ilişkin olan bu yargı yetkisi —daha sonraki hukukçuların «toprak adaleti» adını verdikleri— alçak yargının tamamını oluşturmuyordu. Alçak yargı yetkisine sahip olan senyör, aynı zamanda topraklar üzerinde yaşayan bütün insanların arasında meydana gelen tüm «medeni» davaların —adli düelloya başvurulması hali hariç—; bunların işlediği ölüm cezası gerektirmeyen tüm suçların doğal yargıcıydı. Böylece senyörün bu yetkisi, eskinin «küçük nedenler» denilen davalarıyla karışıyor ve her efendinin çok eskilerden beri adamları üzerinde sahip olduğu fiili karar ve ceza yetkisiyle birleşerek, feodal senyörü kendi adamlarının yargıcı haline getiriyordu.

Yüksek yargı da, alçak yargı da özünde toprağa bağlıydılar. Yani. onların sınırları içinde kalan topraklarda kim yaşıyorsa, onların yargı yetkisine giriyorlardı. Dışarıda kalanlar ise kurtuluyorlardı. Fakat, insanı insana tabi kılan bağların son derece güçlü olduğu bu toplumda, bu toprağa bağlılık ilkesi sürekli olarak kişisel bağlılık ilkesi tarafından tehdit edilmekteydi. Frank döneminde, herkim kendinden zayıfın koruyucusu olarak ortaya çıkmışsa, koruduğu bu kimseyi mahkemede yalnız bırakmamak, onu savunmak ve onun için güvence vermek, onun hem ödevi hem de hakkıydı. Bu noktaya gelinince de, kendi adamları hakkında kararı kendi vermeyi istemesi kolaylıkla ulaşılan bir düşünce oldu ki, bunu da bir süre sonra sağlayacaklardır. Nitekim, feodal hiyerarşinin her basamağında, bir süre sonra herkes kendi adamını yargılar oldu.

Kişisel bağımlılar içinde en kötü durumda olanlar ve en katı şekilde egemenlik altına alınanlar, bağın ırsi niteliğinden ötürü, «özgür - olmayanlar» olarak ifade edilen, doğrudan üreticilerdi. Genel kural olarak, bu gibilerin bedenleri üzerinde de hak sahibi olan senyörlerinden başka yargıçlarının —ölüm cezası gerektiren

(333) *Cartualaire du Prieuré de N.-D. de Longpont*, éd. Marion.

suçlar da dahil— olamıyacağı kabul edilmişti. Bu kural, bağımlının senyörünün topraklarında oturmadığı veya senyörün bağımlıları üzerinde yüksek yargı hakkına sahip olmadığı durumlar için de geçerliydi. Irsi olmamakla birlikte gene senyörlere bağımlı olan diğer mütevazi kişileri de örneğin, kentlerdeki hizmetçiler ile tüccarları da bu kuralın kapsamına almak için güçlü bir eğilim belirmiştir.

Uygulamada mutlaka efendilerin istediği yönde gelişmiş olduklarına kuşkumuzun olmadığı bu talepler, zaman içinde sürekli bir belirsizlik ve çatışma kaynağı oluşturmuşlardır.

İşin aslını söylemek gerekirse, serflik eski köleliğin damgasını taşımaya devam ettikçe, senyörün serflerinin tek yargıcı olması, köle sahibinin köleleri üzerinde sahip olduğu cezalandırma tekelinin doğal mirası olarak belirmiştir. —Zaten 12. yüzyıla ait bir Alman metni de olayı tam bu mantık içinde ele almaktadır (334)—. Buna karşılık, askeri vassaller özgür olduklarından, Karolenj döneminde ancak kamu mahkemelerinde yargılanabiliyorlardı. Ama, senyörler de sürekli olarak bu adamlarını da yargılamak hakkını ele geçirmeye uğraşıyorlardı. 10. yüzyıldan itibaren bu çabaları yeni bir yargılama sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu değişim, zaten güçler dengesindeki bozulmalar sonucu, kamusal adaletin parçalanması ve güçsüzleşmesiyle teşvik de görmekteydi.

Önce «şeref»ler, sonra da mal varlığına eklenen fiefler, çoğunlukla kodamanların eline geçmişti. Onlar da buraları vassallerine temlik ediyorlardı. Bu durumda, hemen her yerde kont mahkemesi, tamamen feodal bir kurul haline dönüşerek, vasallerin diğer bir vassali yargıladıkları adalet dağıtıcı yerler haline gelerek ortadan kalkmışlardır.

III. Eşitler mi Yargılasın Yoksa Efendi mi?

Bir özgür adamlar kurulu tarafından yargılanan özgür adam ile yalnızca efendisi tarafından cezalandırılan köle: Bu ayırım toplumsal sınıflandırmada meydana gelen alt üst oluşlar nedeniyle ve özellikle de eskiden özgür olan birçok kimsenin serf statüsüne girmesine rağmen, bu yeni ilişkiler içinde eski statülerinden getirdikleri bazı şeyleri korumaya devam etmeleri karşısında, yaşama şansına sahip değildi. «Eşitleri tarafından» yargılanma hak-

(334) Ortlieb de Zwiefalten, *Chronicon*, I., s. 9.

kı, derecesi biraz da olsa yüksek kimseler açısından, hiçbir zaman tartışma konusu haline gelmemiştir. Zaten başlangıçta bütün özgürlerin yararlandığı bir hak olan adli eşitlik ilkesi, hiyerarşi oluşumu nedeniyle büyük yaralar almış olmakla birlikte, ayakta kalmayı başarabilmişti. Diğer yandan, zaman içinde birçok bölgede örf bir senyöre bağımlı olanların tümünün tam eşitleri tarafından değilse bile, aynı efendiye bağlı kimseler tarafından yargılanması yönünde gelişmiştir. Sen ile Loire nehirleri arasındaki bölgede, «yüksek yargı» normal olarak tüm halkın katılmak zorunda olduğu «genel mahkeme»lerde uygulanmaya devam etmiştir. Yargıcıların da, saf Karolenj geleneğine uygun olarak, yargı yetkisine sahip kimse tarafından yaşam boyu atanması uygulaması da devam etmiştir. Ancak, görevlerin feodalleşmesi buralara da ulaştığından, çoğu zaman bu atamalar kişileri hedef almaktan çok, belli topraklar üzerine ırsi olarak bindirilen bir yük haline gelmiştir. Diğer bir anlatımla, bu mahkemelerin üyeleri değil, bu mahkemelere üye göndermeye yükümlü topraklar ırsi olarak atanmaktaydılar. Diğer bölgelerde ise, senyörler mahkemeleri oluşturmak için bu sıkıntılara katlanmamışlar, civarın önde gelenleri —«iyi adamları»nı— biraz da raslantısal olarak, biraraya getirerek mahkemeleri oluşturmuşlardır. Tüm bu farklılıkların üstünde, merkezi bir olgu yer almaktadır. Kral, baron veya senyör adaletlerinden söz etmek bir kolaylık sağlayabilir. Ama, gerçek anlamda meşru olan, bunların kral, baron veya senyör olarak tek başlarına verdikleri kararlar değildi. Aslında, adalet yetkisine sahip şef tarafından toplanan kurul, yani mahkeme, nihai kararı vermektedir. Bir İngiliz metni bu konuda «yargılayan kuruldur, senyör değil» demektedir (335). Bu bağlamda, bu durumun yargılananlara sağladığı avantajları inkâr etmek de, abartmak da aynı derecede sakıncalıdır. Thomas Becket'in mahkûm olmasını isteyen sabırsız Henri Plantagenêt sadık adamlarına, «çabuk, bana bir yargılama yapmak için acele ediniz» diye bağırıyordu (336). Bu sözler, şefin yargıçların tarafsızlığına koyduğu sınırları —ki davasına göre sonsuz değişiklikledir.— açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, bir senyörün isterse kurul yargılamasını hiç gözönüne almayabileceğini de gözler önüne sermektedir.

Fakat, özgür olmayanlar ile özgürlerin en mütevazilerinin bunlara katılmasıyla oluşan bağımlılar kitlesinin en alt basama-

(335) *Monumenta Gildhallae Londoniensis (Rolls Series)* c. I., s. 66.
(336) Roger de Hoveden, *Chronica (Rolls Series)*, c. I., 228.

ğındaki insanlar, bilinçlere çok eskiden beri yerleşmiş olan, efendiden başka bir yargıca sahip olmama ilkesinden kolaylıkla sıyrılamamışlardır. Üstelik, eskiden romalılaşmış bölgelerde bu ilkenin güçlü bir de desteği vardı. Roma damgasını veya anısını taşıyan bu bölgelerde, feodal çağdan önce yargıçlar sanıkların hiçbir zaman eşitleri değil, her zaman üstleri olmuşlardı. Bir kez daha, aralarında seçim yapılması gereken çelişen ilkeler, örfün çeşitlenmesine yol açıyordu. Bölgelere, hatta köylere göre, köylüler bazen kurullar halinde toplanan mahkemelerde, bazen de bizzat senyör veya çavuş tarafından yargılanıyorlardı. Bu sonuncu sistem başlangıçta pek yaygınlık kazanmışa benzememektedir. Ama ikinci feodal çağ boyunca evrim açık bir şekilde bu tarafa eğilim göstermiştir. İngilterede 13. yüzyılda bir hukukçunun yaptığı ayırıma göre, «Baron kurulu» özgür kiracı çiftçilerden meydana gelmekte ve diğer özgür kiracı çiftçileri yargılamakta, ama özgürlüğü olmayan serf, senyörün temsilcisinin verdiği kararları yargı olarak kabul etmek durumunda kalmaktadır. Aynı şekilde Fransa'da, Beaumanoir'ın aktardığı hukuk doktrinine göre, eşitler tarafından yargılanmak yalnızca «kibar adamlara» has bir ayrıcalıktır. Dönemin başlıca göstergelerinden biri olan hiyerarşi, mahkemeleri de amaçları doğrultusunda yoğurmaktan geri kalmamıştı

IV. Parçalanmanın Kıyısında: Eski Sistemlerden Ayakta Kalanlar ve Yeni Etkenler

Aadalet ne denli parçalanmış ve senyörlüklerin eline geçmiş olursa olsun, feodal çağda eskinin kamu hukuku ile halk yargılamalarına ilişkin kurallardan hiçbirinin ayakta kalmadığını düşünmek yanlış olur. Ancak, bunların hiçbir yerde azımsanması mümkün olmayan direnç güçleri, ülkelere göre farklılıklar göstermiştir. Bu konuda şimdiye kadar yapmadığımızı yaparak, ulusal düzeydeki farklılıkların altını çizme zamanı gelmiştir.

Özgün oldukları tartışma götürmeyen birçok özelliğine rağmen, İngiliz evrimi Frank devletinin evrimiyle yakın benzerlikler göstermektedir. İngiltere'de de adalet örgütlenmesinin temelinde naiplikler» ile özgür yargıcılardan oluşan kurulları görmekteyiz. Daha sonra, 10. yüzyıla doğru bu naipliklerin üstünde, İngilizcede *shire* adı verilen kontluklar oluşmuştur. İngiltere'nin güneyinde bu *shire*'ler çok canlı etnik farklılıkların ürünü olarak ortaya çıkarken ya daha geniş monarşiler tarafından yutulan —Kent ve

Sussex gibi— eski krallıklara tekabül ediyorlar ya da yeni oluşmakta olan bölgeleri kapsıyorlardı —Örneğin Suffolk ve Norfolk gibi. Bunlar Doğu Anglia bölgesinde yaşayan «Güney halkı» ile «Kuzey halkı»nı, farklı etnilerden oldukları için, ifade etmek üzere ortaya çıkmışlar sonra da andığımız oluşum içinde birer *shire* haline gelmişlerdi—. Bunun tersine merkezde ve Kuzeyde oluşturulan *shire*'ler, Danimarkalılara karşı yürütülen savaşlarda, ortasında birer kale olan her bölgenin keyfi olarak bir yönetsel ve askeri bölge sayılmasıyla ortaya çıkmışlardı. Bu nedenle de bu bölgedeki *shire*'ler etnik adlar yerine yalnızca eski coğrafya adları taşımaktadırlar. Böylece oluşan *shire*'lerde de artık özgür adamlardan meydana gelen kurullar vardı. Ama yetki dağılımı bu ülkede, Karolenj İmparatorluğunda olduğundan çok daha bulanıktı. Kamu düzeni açısından oldukça tehlikeli birkaç suçu kontluk mahkemesinin tekeline alabilmek için gösterilen gayretlere rağmen, bu mahkeme sadece alt mahkemelerin yetersiz kaldığı durumlarda davalara bakar hale gelmişlerdir. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere, yüksek ve alçak yargı ayırımı İngiliz sistemine yabancı kalmıştır.

Kıtada da olduğu gibi, bu kamusal adalet şeflerin dağıttığı adaletin rekabetiyle karşılaşmıştır. Çok erken tarihlerden itibaren senyörün evinin «*hall*»ünde (salon) kurulan mhakemelerden söz edilmektedir. Daha sonra krallar bu fiili durumu meşrulaştırmışlardır. 10. yüzyıldan itibaren kralların yargılama hakkı dağıttıkları ve özellikle senyörlerin yararlandıkları bu hakka *sake and soke* adı verildiği görülmüştür (*sake* Almancadaki *Sache* kelimesinden gelmekte «neden» veya «dava» anlamına gelmektedir; *soke* ise Almanca *suchen* fiiliyle yakınlığı olan bir kelime olup yargıç «arama» yani onun karar vermesi için başvurma anlamına gelmektedir.) Böylece devredilen yargı yetkisi bazen belli bir toprak, bazen de belli bir insan grubunu kapsamına almakta ve aşağı yukarı anglo-saxon «naiplik» yargı alanına karşılık olmaktaydı. Bu durumda anglo-saxon «nailipliklerinin» alanlarının çok daha geniş olmaları nedeniyle, İngiliz senyörleri başlangıçtan itibaren Karolenj bağışık toprak sahiplerininkinden daha geniş bir eylem alanı sağlamış oldular. Kıtadaki senyörler yargı yetkilerini bu genişlikteki alanlara «bağışıklık» bölgelerinin genişlemesiyle, ancak 10. yüzyılda yayabileceklerdir. İngiltere'deki bu gelişmelerin toplumsal bağlar üzerindeki etkileri o kadar kapsamlı olmuştur ki, özgür kiracı çiftçi bile, efendinin mahkemesine olan bağımlılığından ötürü «*sokeman*» (yargı yetkisine giren adam) adıyla anılır

olmuştur. Hatta bazı kiliselerle bazı kodamanlar sürekli bir bağış niteliğinde olmak üzere, «naipliklerde» mahkeme kurma yetkisini elde etmişler, buna bağlı olarak da çok az sayıda da olsa bazı manastırlara, aslında kral tekelinde olan bazı suçlrın yargı hakkı terkedilmek zorunda kalınmıştır.

Ancak bu yetki devirleri ne kadar kapsamlı olurlarsa olsunlar, kamu hukukuna ilişkin kurul halinde yargılama usulünü de tam anlamıyla yok edememişlerdi. Naiplik mahkemelerinin baronların eline geçtiği yerlerde bile, bunların tıpkı eski dönemlerde kral temsilcisinin başkanlığında toplandıkları gibi, düzenli bir şekilde biraraya gelerek mahkemeyi gene oluşturdukları görülmektedir. Kontluk mahkemeleri de eski düzenleri içinde işlemeye devam etmektedirler. Hiç kuşkusuz, buralarda yargılanamayacak kadar yüksek kişilerle, senyörlerin kişilerine bağlayarak kendi yargı yetkilerine aldıkları köylüler, özgür bile olsalar artık bu kurulların önüne çıkmamaktadırlar. Diğer yandan bu mahkemelerin üyeleri eskiden tüm halk iken, şimdi onları temsilen köyün papazı, senyörlüğün bir memuru ve aralarından dört kişidir. Bunun dışında herşey onların yargılanma özgürlüklerini kısacak yönde gelişmektedir. Norman istilasından sonra senyörlük mahkemeleriyle kralın yayılmakta olan yargı yetkisi arasında boğulmakta olan bu insanların adalet mekanizmasının işleyişi hiçe yaklaşmıştır. Ama gene de tamamen ihmal edilecek düzeye inmemiştir. Özellikle buralarda —temel olarak kontluk örgütü içinde ama aynı zamanda daha dar bir alanda olsa bile naipliklerde de— ulusun gerçekten canlı unsurları, bölge halkının örfünü saptamak, her türlü soruşturmaya onun adına cevap vermek, hatta gerekirse ortaklaşa suçları üstlenmek üzere toplanma adetini korumuşlardır. Bu adet tüm kontlukların temsilcilerinin biraraya gelerek avam kamarasının nüvesini oluşturdukları güne kadar sürmüştür. Bu anlattıklarımızdan hiç kuşkusuz, İngiliz parlamanter rejiminin beşiğinin «Germanya Ormanları» olduğunu söylemek istemiyoruz. Gerçekte, bu rejim içinden çıktığı feodal ortamın damgasını taşımaktadır. Ancak onu, kıtadaki «devlet» sistemlerinden net bir şekilde ayıran, kendine özgü renginin ve daha genel olarak da yüksek sınıfların iktidarı diğer sınıflarla belli ölçüde paylaşma alışkanlığının kökeni olarak —İngiliz siyasal yapısının bu çok karakteristik özelliği Orta Çağdan beri oluşmaya başlamıştır— bir ada toprağına sağlamca yerleşmiş olan özgür adamlardan meydana gelen ve eski barbar toplumların uygulamaları paralelinde olan mahkemeleri görmemek mümkün müdür?

Sonsuz sayıda yerel veya bölgesel farklılıkların üstünde Alman adli sistemine iki büyük olgu egemen olmuştur. Bunlardan birincisi, «fief hukuku», «toprak hukuku»ndan ayrı olarak gelişirken, vassal mahkemelerinin eski yargı sistemleriyle yan yana ve onları yok etmeden gelişmesidir. İkinci olarak, daha fazla kademesi olan bir toplumsal hiyerarşinin varlığı ile özgür olmanın kamu hukukuna tabi olmak demek olduğu düşüncesinin canlılığının eski kontluk ve naiplik mahkemelerinin daha geniş bir alanda etkin olmalarına yol açmasıdır. Bu durum özellikle, *alleu*'lerin bol olduğu ve senyörleşmesinin tamamlanamamış olduğu Savabya Jurasında ve Saksonyada belirgindir. Ama, buralarda yargıcı veya yargıçların gene de belli bir toprak cinsinden servete sahip olmaları beklenmektedir. Hatta bazen Avrupa'nın hemen her yerinde gözlenen eğilime uygun olarak, bunların görevlerinin ırsi sayıldığı durumlarla karşılaşılmaktadır. Bu eğilimler nedeniyle özgür adamın, özgür adamlar kurulu önünde yargılanması ilkesi, son çözümlemede değişmekte ve bu mahkemeler oligarşik bir nitelik kazanmaktadırlar.

Fransa —hiç kuşkusuz Kuzey İtalya'yla birlikte— adaletin en mükemmelinden senyörleştiği ülke olmuştur. Hiç kuşkusuz Karolenj sisteminin damgası bu ülkede de, özellikle Kuzeyde canlı olarak kalmıştır. Fakat, senyörlük yargıları —yüksek ve alçak— bunlarla ilgilenmeden kendi iç yapılarını oluşturmuşlardır. Naiplik mahkemeleri çok çabuk ve tamamen kaybolmuşlardır. Yüksek yargıç kavramının bir süre sonra «şato sahipliği» kavramı içinde erimesi çok anlamlıdır. Sanki artık, ortaklaşa bilinç yargılama hakkına sahip olmanın yegâne kıstası olarak, tahkim edilmiş bir bina sahibi olmaktan, yani fiilen güçlü olmaktan başka birşey tanımamaktadır. Ancak, bütün bunlar, eski kont yargılamasından hiçbir şey kalmadığı anlamına alınmamalıdır. Büyük prenslikler-de hiç olmazsa ölüm cezasına ilişkin davaların tekeli kontların elinde kalmıştır. Örneğin, Flandre, Normandiya veya Béarn gibi. Bazen kontlar *alleu*'lerin yargıcı olarak kalmışlar, bazı durumlarda da feodal hiyerarşi içindeki yerleri her zaman çok iyi belirlenmemiş olan kiliselerin de davalarına bakmışlardır. Nihayet, kontlar eğer senyörlerin eline geçmemişse, ilke olarak pazarlar ve kamu yollarına ilişkin davalara da bakmışlardır. Burada daha şimdiden, yargı yetkilerinin dağılmasının tohum halindeki panzehirini görmek mümkündür.

Aslında tek panzehir bu değildi. Avrupa çapında iki büyük güç, adaletin parçalanmasını sınırlandırma ve durdurma yönün-

de çalışmışlardır. Bu iki güç de uzun süre önemsiz ve etkisiz kaldıktan sonra parlak bir geleceğe aday olmuşlardır.

Bu güçlerin birincisi krallıklardır. Kralın öz itibariyle halkının yüce yargıcı olduğu konusunda herkes anlaşma halindeydi. Ancak bu ilkeden somut uygulamalar da çıkartmak gerekiyordu. Bu noktada ise, sorun eyleme ve fiili güce dayanmaktaydı. 11. yüzyılda Capet'lerin mahkemesi yalnızca kralın doğrudan bağımlıları ile, doğrudan hanedana bağlı kiliselerin mensuplarını yargılamak için toplanabilmekteydi. Krala doğrudan bağlı büyük feodallerin vassal meclisi olarak toplanıp, içlerinden birini yargılamaları ise hemen hiç mümkün olmuyordu. Oysa, Alman kralının mahkemesi Karolenj modeline daha yakın olduğundan, hala bazı önemli davaları kendine çekebilmekteydi. Ama, Alman modelinde olduğu gibi, bu mahkemelerin nisbi bir etkinliği olsa bile, hiçbir şekilde uyruklar kitlesine ulaşamıyorlardı. Hatta Almanya'da kralın ülke içinde dolaşırken konakladığı her yerde oranın mahkemesinin yetkisinin kralın mahkemesinin yetkisi karşısında geçici olarak kalkması ilkesi bile, hükümdarın uyruklarına ulaşabilmesi için yeterli olmuyordu. Krallık iktidarının adalet sistemi içinde belirleyici öge haline dönüşmesi, ancak merkezden atanmış yargıçlar ağının tüm ülkede yargı yetkisine sahip olmasıyla mümkün olabilirdi. Zaten ikinci feodal çağın sonunu belirleyen, güçlerin merkezde toplanması döneminde, önce İngiliz kralları sonra da Capet'ler tarafından yapılan da buydu. Her iki ülkede de kral hanedanları ama özellikle Capet'ler bu amaca ulaşmada vassal sisteminin kendinde değerli bir destek bulmuşlardır. Çünkü, yargı hakkını çok fazla sayıda kimse arasında bölüştüren feodalite, çözülürken de gene bu unsurlarla bu parçalanmanın ilacını da sağlamış oluyordu.

O çağda bir davanın bir kez karara bağlandıktan sonra, gene aynı taraflar arasında olmak kaydıyla, başka yargıçlar önünde tekrar görülebileceği düşünülemiyordu. Başka anlatımla, iyi niyetle yapılan bir yargı hatasının düzeltilme olanağı yoktu. Ama, eğer taraflardan biri yargıçların bilerek yanlış karar verdiklerini ileri sürerse ne oluyordu? Veya, bundan da ileri bir durum olarak, yargıcın reddi durumunda ne oluyordu? Bu durumlarda daha yüksek otoritelere başvurma olanağı vardı. Eğer bu başvuru sonunda itiraz edenin haklı olduğu kabul edilirse, yanlış karar veren yargıçlar cezalandırılıyor ve kararları da gözden geçiriliyordu. Bu anlamda temyiz —bugün buna yargıcın taraflı olması nedeniyle temyiz diyoruz— barbar krallıkları döneminden beri vardı. Fakat, öz-

gür kamu mahkemelerinin üstünde yer alan yegâne mahkeme, kral mahkemesi olduğundan, bu aynı zamanda temyiz mahkemesi de olmaktaydı. Bunun anlamı da temyize gitmenin güçlüğü ve buna bağlı olarak nadir olmasıydı. Vassal sistemi bu konuda yeni olanakların doğmasına yol açmıştır. Her vassal için, bilindiği üzere, fief aldığı senyör aynı zamanda onun yargıcı olmaktaydı. Oysa, bir yargıcın adaleti yerine getirmekten kaçınması, diğer suçlar gibi bir suçtu. Bu durumlarda feodalitenin genel kuralı uygulandı ve feodal hiyerarşi içinde biatlerin meydana getirdiği her bir üst basamak temyiz mercii olarak kullanıldı. Bu usulü uygulamak oldukça güç bir işti. Ama, asıl özelliği tehlikeli olmasıydı. Çünkü, bu gibi durumlarda kullanılan kanıt düello olmaktaydı. Ama, buna karşılık büyük bir rahatlık sağlamaktaydı. Bu da temyiz için bir üst senyöre başvurulmasının yeterli olmasıydı. Eğer bazı durumlarda sonunda kral mahkemesine ulaşılıyorduysa, bu gene de adım adım olmaktaydı. Uygulamada krala yapılan temyiz başvurusu giderek istisna haline geldi. Çünkü, tabiyet hiyerarşisine bağımlı hale gelen bu uygulama bir dizi doğrudan ilişkiye yol açıyor ve böylece vassalite ve fief sistemi, eski monarşilerin sözde uyrukları için sağlayamadığı bir olanağı kendine özgü yapısı içinde sağlamış oluyordu.

AYIRIM 2

GELENEKSEL İKTİDARLAR: KRALLIKLAR VE İMPARATORLUK

I. Krallıkların Coğrafyası

Sonsuz sayıdaymışlar gibi gözüken senyörlüklerin, aile veya köy cemaatlerinin ve vassal gruplarının üstünde, feodal Avrupa'da geniş ufuklarına karşılık çok dar etkinlik alanlarına sahip bazı güç merkezleri yükselmekteydi. Bu güç merkezlerinin feodal dönemde çok dar bir devinim alanına sahip olmalarına karşılık, kaderleri bu parçalanmış toplumda bazı düzen ve birlik ilkelerini koruyabilmiş olmalarına bağlı kalmıştı. En tepede yer alan krallıklar ve İmparatorluk, güçlerini ve ihtiraslarını uzun bir geçmişten beslemekteydiler. Daha aşağıda ise, pek de belirli olmayan bir derecelendirme içinde daha genç egemenlik merkezleri olarak, bölgesel prensliklerden, basit bir baronluk veya şato sahipliğine kadar kademelenen çeşitli iktidar alanları sıralanmaktaydı. Özellikle tarihle daha yüklü güçlerin tarafından olaya bakmak, daha uygun bir yöntem olarak gözükmektedir.

Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra Batı Avrupa Germen hanedanları tarafından yönetilen krallıklar halinde parçalanmıştı. Feodal Avrupa'nın krallıkları, az çok doğrudan, işte bu «barbar» monarşilerinden inmekteydiler. Bu bağlantı, 9. yüzyılın ilk yarısında hala beş veya altı devlete ayrılmış durumda olan Anglo-saxon İngiltere'sinde, özellikle net bir şekilde görülmekteydi. Bu devletçikler istilacılar tarafından eskiden kurulan krallıkların gerçek mirasçılarıydılar —ama istilacılar aslında daha fazla devlet kurmuşlardı—. Daha önce, İskandinav saldırıları dönemin-

de, Wessex krallığının komşularının yıkıntıları üzerinde yayılarak, tek krallık olarak ortaya çıktığını görmüştük. Bu devletin hükümdarı 10. yüzyılda kendine, ya Britanya kralı, ya da daha sıklıkla ve daha sürekli olarak, Angıl'lar veya İngiliz'ler kralı ünvanını vermeyi adet edinmişti. Ancak bu *Regnum Angolorum*'un sınırlarında, Norman istilası döneminde bir Kelt marjı bulunmaktaydı. Galler ülkesinde yaşayan Britonlar çok sayıda prenslikler halinde dağılmışlardı. Kuzeye doğru çıkıldıkça, bir skot asıllı, yani İrlandalı bir şefin, yüksek bölgelerin Kelt kabilelerini ve Lothian bölgesinin Germen ve germenleşmiş halkını eğemenliği altına alarak, onlara bir ulus adı verdiği görülüyordu : İskoçya

İberya yarımadasında, Müslüman istilasından sonra Asturias'a kaçan bazı Got soyluları, içlerinden birini kral ilan etmişlerdi. Kurucu kralın varisleri çok kereler paylaşılan, ama yeniden fetih *(reconquista)* hareketi sırasında önemli ölçüde genişleyen bu krallık, başkentini 10. yüzyılda Leon'da yani dağların güneyindeki yaylalarda kurmuştu. Aynı yüzyıl boyunca, Doğuya doğru Kastilya'da kurulan ve başlangıçta Asturias-Leon krallığına bağlı olan bir askeri komutanlık kurulmuştu. Bu komutanlık yavaş yavaş bağımsızlaştı ve 1035'de buranın komutanı kral ünvanını aldı. 100 yıl kadar bir süre sonra benzeri bir parçalanma, Batıda Portekizin doğmasına yol açtı. Bu arada, o sıralarda Navarlı adı verilen Orta Pirene Baskları kendi vadilerinde ayrı bir yaşam sürmekteydiler. 900'lere doğru onlar da ayrı bir krallık kurdular. 1037'de ise bu krallıktan bir küçük monarşi daha koptu ve tam bu sırada bölgeyi kasıp kavuran kasırgadan ötürü bu yeni krallığa «Aragon» adı verildi. (Aragon İspanyolcada kasırga anlamına gelmektedir MAK) Bütün bu devletçiklere bir de Ebro vadisinde Franklar tarafından Barselona kontluğu adı altında kurulan ve Saint Louis'ye kadar Fransız krallarının fiefi olarak kalan ucu da eklemek gerekmektedir. İşte «İspanyalar»ın —aşırı değişken sınırlarla birbirlerinden ayrılmış ve paylaşmalarla, fetihlerle ve mal edinme politikalarıyla sürekli değişen devletçiklerden oluşan bir ülke olduğu için bu ad verilmektedir— siyasal oluşumunun başlangıcını bu krallıklar oluşturmaktaydı.

Pirenelerin kuzeyinde, barbar krallıklarından biri, Frank krallığı, Karolenjler tarafından ölçüsüz bir şekilde büyütülmüştü. Kasım 887'de Şişman Charles'ın önce tahttan indirilmesi, arkasından da ölümü, bu çok geniş devlet üzerindeki birlik çabalarının sonuncusunun da barışsızlıkla bittiğinin işaretiydi. Eğer Doğu

parçasının yeni kralı Arnulf, Reims başpiskoposunun ona sunduğu Batı parçasını kabul etmediyse, bu bir kapris değildi. Asıl neden, Charlemagne mirasının taşınamayacak kadar ağır olmasıydı. Karolenj İmparatorluğunun bu ikinci paylaşımı 843'de Verdun'de kararlaştırılan birincisinin sınırlarına sadık kaldı. O tarihte Ren'in sol kıyısındaki üç eyalet —Mayence, Worms ve Spire— ile nehrin doğusundaki geniş Germen topraklarından oluşan Germanyalı Louis'nin krallığı, 888'de Carinthia'lı Arnulf'un egemenliğinde bir kez daha birleşti. Bu bölge, daha şimdiden «Almanya» adını verebileceğimiz, ama o zamanki adıyla «Doğu Fransa» idi.

«Batı Fransa» denilen —Bugünkü Fransa— Kel Charles'ın eski krallığında, iki büyük senyör hemen hemen aynı anda kendilerini kral ilan etmişlerdi. Bunlardan birincisi Frank kökenli bir aileden gelen ve bir İtalyan dükü olan Spolete'li Gui; ikincisi de, bir olasılıkla Saxon kökenli olan ve Neustria'lı bir kont olan Eude'dür. Eude, hem daha fazla adama sahip olduğundan, hem de Normanlara karşı yürütülen savaşlarda şöhret kazandığından, Gui'yi saf dışı bırakmakta zorluk çekmedi. Onun krallığının da sınırları, hemen hemen Verdun'de çizilene uygun oldu. Bu krallığın sınırları, kralın vassali olan kontların topraklarının sınırlarının toplamı olarak belirlendiğinden, o kadar girintili çıkıntılıydı ki, bırakın harita üzerinde çizmeyi, nerelerden geçtiğini tam bilebilmek bile kimsenin harcı değildi.

Doğu ve Batı krallıklarının arasında ise, dar bir şerit halinde Kuzeyden başlayıp Roma'ya kadar ulaşan Lothaire'in krallığı yer almaktaydı. 843'de oluşan bu krallığın, erkek tarafından artık hiçbir varisi kalmamıştı. Bu nedenle de bu topraklar yavaş yavaş ve parça parça Doğu Fransa tarafından ilhak edilecektir.

Eski Lombard devletinin devamı olan İtalya krallığı, yarımadanın kuzeyi ve merkezini kapsamaktaydı. Ancak, Venedik hala Bizansın elindeydi. Bu krallık bir yüzyıl boyunca çok fırtınalı bir kader izledi. Birçok soylu ailesi tacı elde edebilmek için birbirlerine girdiler. Güneyde Spolete dükleri; Kuzeyde gene bu ailenin Alp eteklerine egemen olan bir kolu; Frioul ve İvrée markileri; Alp geçitlerini tutan Burgonya kralları; Bavyera dükleri gibi. Diğer yandan, bunların birçoğu da Papa tarafından İmparator ilan edilerek kutsanmışlardı. Çünkü, İmparatorluğun Sofu Louis zamanındaki ilk paylaşımından itibaren, İtalya'ya sahip olmak, Roma Kilisesi üzerinde sağladığı koruma hakları nedeniyle, bu çok

değerli makamın çeşitli siyasal girişimlerde araç olarak kullanılması açısından çok önemliydi. Ancak, —Batı Fransa'nın İtalya'ya uzaklığı da İtalya'daki soyluların ve İmparatorluk peşinde koşanların cesaretini artırıyordu —Doğu Fransa hükümdarları da bu sahipsiz ve güzel krallığa iştah duyacak kadar yakında bulunmaktaydılar. Daha 894 ve 896'da Arnulf, Karolenj kökenine güvenerek buraya inmiş, kendini İtalya kralı ilan etmiş ve İmparator ünvanını da almıştı. 951'de varislerinden biri, bir Saxon olan I. Otton —Belki de büyük babası daha önce Arnulf'la beraber İtalya'ya gitmişti— dağların ötesine uzanan aynı yolu tuttu. Pavia'daki eski başkentte kendini Lombard'lar kralı ilan etti, 10 yıl sonra geri dönerek, ülkeyi daha iyi dize getirdi ve egemenliğini Roma'ya kadar uzattı. Bu durumda, Papa için onu «güçlü İmparator» ilan etmekten başka çare kalmamıştı (2 Şubat 962). Artık bu tarihten sonra, bazı kısa buhran dönemleri hariç, İtalya'nın modern zamanlara kadar Almanya hükümdarlarından başka yasal kralları olmayacaktır.

888'de Bavyera soyundan çok yüksek bir kişi, Welf Rodolphe, Karolenjlerin önceki yıllarda Juralar ile Alpler arasında oluşturdukları ve adına Transjurane denilen askeri ucun başında bulunmaktaydı. Bu görev, İmparatorluğun başlıca iç geçitlerinden birinin denetimine olanak verdiğinden, çok önemliydi. Rodolphe de bulanık suda bir tac avlama derdindeydi. Bu amacına en uygun yol olarak da Batı ve Doğu «Fransalar» arasındaki bir cins *no man's land* olan bölgeyi, yani ileride «ikisinin arası» adını alacak olan tampon krallığı gözüne kestirdi. Toul kentinde kendini Papaya kutsatması, umutlarının yönünü yeteri kadar işaret etmekteydi. Ancak, kendi dükalığından bu kadar uzaklarda, sadık adamlarından yoksundu. Arnulf tarafından mağlup edilince —kral ünvanını gene de muhafaza ederek— Transjurane'a geri çekilip, Besançon'daki topraklarıyla yetinmek zorunda kaldı.

Böylece Lothaire'in mirasının bir bölümü hala sahipsizdi. Bölgeyi belirleyen açık bir coğrafi terimin olmaması nedeniyle, Lothaire'in adaşı olan bir prensin orada bir süre hüküm sürmüş olması nedeniyle, bu bölgeye Lotharingia adı verilmekteydi. Batıda Fransa'dan, hemen hemen bugünkü sınırlarla ayrılan bu geniş topraklar, Doğuda'da Almanya'dan Ren nehriyle ayrılmaktadır. Bu bölge, Karolenj hanedanının ortaya çıktığı topraklar olduğundan, onların anısının güçlülüğü, başka herhangi bir yerli hanedanın türemesine olanak vermemiştir. Ancak, iki yandaki krallıkla-

rın bu bölge üzerindeki ihtiraslarının da sınırı yoktur. İlk önce, Charlemagne'ın nesebinden tek kalan o olduğundan, 888'de ismen Arnulf'a bağlanan bu bölge, Arnulf'un ölümünden sonra onun varisleri arasında bitmez tükenmez mücadelelerin konusu olmuştur. Damarlarında başka bir kan olmasına rağmen, Alman kralları Arnulf'un mirasçısı oldukları iddiasındadırlar. Fransa hükümdarları ise —en azından bunların Karolenj hanedanından oldukları zamanlar, yani 898-923 ve 936-987 tarihlerinde— Moselle ve Ren arasındaki bölgede atalarından gelen haklarını talep etmekten geri kalmamışlardır. Ancak, Alman hükümdarlar bu mücadelede açıkça daha güçlüydüler. 987'de rakip krallığı ellerine geçiren Capet'ler Karolenjlerin Batıdaki toprak mirasına sahip çıkıp, yayılma politikalarını kendi aile geleneklerine uygun bulamadıklarından, ayrıca bunu yürütecek sayıda adama da sahip olmadıklarından, herşey Almanların lehine çalışıyordu. Uzun yüzyıllar boyunca, bu durumun ürünü olarak Lotharingia —Aix La Chapelle, Cologne, Trèves, Coblence de dahil— Alman siyasal sisteminin içinde kalacaktır.

Transjurane'ın civarında yer alan Lyon, Vienne ve Provence bölgeleriyle Alp eyaletleri iki yıl boyunca kralsız kalmışlardı. Ancak, bu bölgelerde 887'den önce bir krallık kurmuş olan ve Karolenj soyundan gelen Boson adında birinin anısı canlı kalmıştı. Oğlu Louis —annesi tarafından da İmparator Lothaire soyundan gelmektedir— 980'ın sonuna doğru Valencia'da kendini kral ilan ettirmeyi başardı. Fakat, bu krallık çok kısa ömürlü oldu. Louis'nin 905'de gözlerine mil çekildi. Akrabası olan ve bu şanssız kör kralın adına yönetimi ele alan Hugues d'Arles, krallığı uzun süre elde tutamadı. Çünkü, Rhône nehri ile dağlar arasında yer alan bu ülke, herkesin gözünde cazip İtalya'nın fethi için bir yoldan ibaretti. Bu durumda Louis'nin 928 yılında ölmesinden sonra, Lombardiya'da kral ilan edilen Hugues, Welflerin egemenliklerini denize kadar uzatmaları karşısında hiçbir şey yapamadı. Aşağı yukarı 10. yüzyılın ortalarından itibaren Burgonya krallığı —Rodolphe tarafından kurulan krallığa genellikle bu ad verilmekteydi— böylece İsviçredeki Bâle'den Akdenize kadar uzanan büyük bir devlet haline gelmişti. Ama, bu andan itibaren bu ülkenin tahtına birbiri arkasından çıkan zayıf krallar, Alman kral veya imparatorlarına karşı krallıklarını korumakta aciz kalmaya başlamışlardı. Sonunda —bir sürü komplo ve tereddütten sonra— kral soyunun sonuncu temsilcisi, 1032'de ölmeden önce Alman hükümdarını varisi ilan etti. Ancak, Burgonya —13. yüzyıldan son-

ra buraya Arles krallığı adını vermek daha çok tercih edilmektedir— Lotharingia'nın tersine, ama İtalya'nın benzeri olarak Alman İmparatorluğuna kesin olarak katılmamıştır. Bu birlik daha çok, üç krallığın hükümdarlarının aynı kimse olması biçiminde ortaya çıkan bir birlik olarak kalmıştır.

Böylece feodal çağ, Avrupa siyasal haritasının ilk taslağının çizildiği aşamaya da tanık olmuştur. O dönemde çizilen sınırlardan bazıları, çağları aşarak zamanımıza kadar ulaşmış ve bunlardan kaynaklanan sorunlar bazen kan bazen de mürekkep akıtılmasına yol açmıştır. Ama, herşey iyi değerlendirildiğinde, feodal çağda oluşan sınırların en önemli özelliği, son derece kaypak ve değişken olmalarına rağmen, harita üzerinde işaret ettikleri krallıkların sayısındaki şaşırtıcı sabitliktir. Karolenj İmparatorluğu içinde yer alan yarı bağımsız bir sürü yerel egemenlik alanı sürekli olarak birbirlerini yok etmeye uğraşmışlarsa da, bu yerel «tiran»lardan hiçbiri —Rodolphe ve kör Louis'den beri— ne kendine kral ünvanı vermeye ne de hukuken varolan krallardan birinin vassali olduğunu inkâr etmeye cesaret edememiştir. Bu durum, feodaliteden çok daha eski olan ve o çöktükten sonra da yaşamaya devam edecek olan monarşik geleneğin gücünün kanıtlarından en gösterişli olanıdır.

II. Krallık İktidarının Doğası ve Gelenekleri

Eski Germanya kralları soylarının kökünü Tanrılara dayandırmaktaydılar. Jordanes'in dediği gibi, kendileri de birer «yarı-Tanrı»ya benzeyen bu krallar, ırsi olarak efsanevi erdemlerle donatılmışlardı. Bu özelliklerden ötürü de halkları kendilerinden savaşta zafer, barışta da tarlalarında verim beklemekteydiler. Diğer yandan, Roma İmparatorları da kutsal bir hare'yle çevrelenmiş olarak yaşamışlardı. İşte, feodal çağ krallıkları kutsal niteliklerini bu ikili mirastan, ama özellikle birincisinden devralmışlardı. Hıristiyanlık ise, musevi veya süryani kökenli geleneklere dayanarak, bu tavır alışı pekiştirilmişti. Karolenj İmparatorluğunun varisi olan krallıklarda, İngiltere'de ve Asturias'ta krallar tahta çıkarlarken, sadece rahiplerin ellerinden, kutsallıklarının simgesi olan işaretleri almakla kalmamakta, özellikle taç bu işaretlerin en simgesel olanı olmaktadır. Fransa kralı VI. Louis'nin bir belgesinden anlaşıldığına göre, krallar bu tacı törenlerde adeta dinsel bir simge olarak taşımaktadırlar (337). Bir piskopos —Samuel rolü

(337) Warnkeoenig ve Stein, *op. cit.*, s. 34.

oynayarak— bu yeni Davud'ların vücutlarının her tarafını kutsanmış yağla oğmaktadır. Bu hareket, katolik geleneğinin evrensel anlam kazanmış simgelerinden biri olup, bir kimsenin fani düzeyden kutsal düzeye geçişini belirlemektedir. Saint Paul, «kutsayan kutsanandan daha üstündür» demişti. Bu bağlamda, kralların rahipler tarafından kutsanmasından, ruhsal sınıfın daha üstün olduğu sonucunu mu çıkartmak gerekmektedir? Aslında başlangıçtan itibaren birçok Kilise kökenli yazarın kanıları bu yöndeydi. Böylesine bir yorumun yüklü olduğu ağır tehditler, ilk Alman krallarının yağla oğulmayı reddetmelerinin nedenini açıklamaktadır. Ama, onların takipçileri pişmanlık duyarak «doğru yola» gelmekte gecikmemişlerdir. Zaten, Batıdaki rakiplerinin ellerine bu değerli karizmadan yararlanma tekelini nasıl bırakabilirlerdi? İktidar işaretlerinin —yüzük, savaş kılıcı, bayrak, taç gibi— Kilise tarafından krala teslim töreni, kısa bir süre sonra birçok prenslikte taklid, edilmeye başlandı. Akitanya, Normandiya, Burgonya veya Britanya dükalıkları gibi. Ama, buna karşılık ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir büyük feodalin taleplerini, kutsatmaya kadar —yani gerçek anlamıyla yağla oğulmaya kadar— yükseltmemesi çok dikkat çekicidir. Rahiplerin dışında, «Tanrının kutsal çocukları» sadece krallar olmaktaydı.

Yağlamanın, köken olmaktan çok kanıt olduğu bu doğaüstü konumun değeri, gündelik yaşamla öteki dünyayı sürekli birbirine karıştıran bir topluma yönelik olunca, çok fazla olmaktaydı. Gerçekte, tam anlamıyla kutsal bir krallık; heryerde egemen olan dinle bağdaşamazdı. Katolik rahibin gücü çok iyi tanımlanmıştı. Ekmek ve şaraptan İsa'nın bedeni ve kanını yapabilen yegâne insan oydu. Kutsal törenleri yapma hakkına sahip olmayan krallar demek ki, kelimenin tam anlamıyla rahip sayılamazlardı. Mantığa böylesine isyan eden kavramları açıklamak çok güç iştir. Ama gene de bu konuda bir açıklama getirebilmek için, bir 11. yüzyıl yazarının deyimiyle, kral dinsel anlamda tam bir kutsallığa sahip olmamakla birlikte, kutsallığın yönetimini paylaşmaktaydı. Bu anlayışın çok ciddi bir sonucu olarak, krallar Kiliseyi yönetmek için çaba gösterdiklerinde onun bir üyesiymiş gbi davranmışlar veya onların böyle davrandıklarına inanılmıştır. Kamu oyunun bu yönde şekillenmiş olmasına karşılık, Kilise çevreleri bu görüşü kabullenmemişlerdir. 11. yüzyılda Grégoire reformcuları bu müdahaleye çok sert bir şekilde karşı çıkmışlar ve müdahale odaklarına da çok fazla saldırmışlardır. Onlara göre, ruhsal ve dünyevi alanlar birbirlerinden ayrılmalıdır. Bu düşünce Rousseau ve Renan'ın

bize öğrettiklerine göre, hristiyan düşüncesinin en büyük yeniliklerinden biridir. Grégoire reformları bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, iki gücün birbirinden ayrılmasını istemekle kalmamışlar, aynı zamanda dinsel olanın dünyevi olan üzerindeki üstünlüğünü de yerleştirmek istemişlerdir. Onlara göre, her ışığın kaynağı olan güneş karşısında, basit bir yansıtıcı olan ayın yeri ne idiyse, dünyevi iktidarın da dinsel iktidara göre yeri o idi. Ama bu noktadaki başarıları çok küçük olmuştur. Halkın gözünde, krallığın mütevazi dünyevi iktidarla yetinir hale gelmesi için birçok yüzyılın geçmesi gerekiyordu.

Kitlelerin gözünde, krallığın bu kutsal niteliği yalnızca çok soyut bir hak olan Kilisenin yönetim hakkının elde bulundurulmasıyla açığa çıkmıyordu. Genel olarak krallığın ve özelde de her krallığın, kendine özgü bir efsaneler ve batıl inançlar ile sarılmış olduğunu düşünelim. Bu inançlar gerçekte ancak monarşilerin sağlamlaştırılmasıyla, yani 12. ve 13. yüzyıllarda basitleşmişlerdir. Fakat, kökenleri birinci feodal çağa kadar uzanmaktadır. 9. yüzyılda Reims başpiskoposları, eskiden Clovis'e bir güvercinin arş-ü alâ'dan getirdiği sihirli zeytinyağın saklandığı deponun muhafızı olduklarını iddia etmekteydiler. Bu çok güzel ayrıcalık, bu rahiplere bütün Fransa'nın kutsallık tekelini sağladığı gibi, kral-lara da bunu yürütme görevinin kendilerine Tanrı tarafından verildiğini ileri sürme olanağını veriyordu. Fransa kralları, hiç değilse I. Philippe'den veya bir olasılıkla Sofu Robert'den; İngiliz kralları da I. Henri'den itibaren, ellerini değdirdikleri bazı hastaları iyileştirme hassasına sahip sayılmaktaydılar. 1081'de İmparator IV. Henri —afaroz edilmiş olmasına rağmen— Toskana'dan geçerken, yoluna koşan köylüler iyi bir hasat alabilmek umuduyla hükümarın elbiselerine değmeye çabalıyorlardı (338).

Ancak, kralları çevreleyen bu muhteşem *aura* (hare)'ya karşılık, monarşik otoriteye gösterilen çok düşük saygı, acaba bu simgenin güçsüzlüğünü mü kanıtlamaktadır? Olaya bu açıdan bakmak, soruyu yanlış sormak olur. Çünkü, daha yakından baktığımızda; kendilerine hiç itaat edilmeyen, bizzat kendi feodallerince toprakları alınan ve kendilerine savaş ilan edilen, hatta onlar tarafından esir bile alınan kral örnekleri sayılamayacak kadar çoktur Ama, bizzat kendi uyruklarının elleriyle öldürülen kral sayısı, incelediğimiz dönemde sadece üç tanedir. İngilterede Şehit Edward, kardeşi lehine tezgâhlanan bir saray darbesinde öldürül-

(338) Rangerius, *Vita Anselmi*, s. 1256.

müştür. Fransa'da I. Robert, bu düzmece kral, meşru kralın bir taraftarı tarafından savaşta öldürülmüştür. Nihayet I. Bèrenger, sayılamayacak kadar çok hanedan kavgasına sahne olan İtalya'da bu yolda kurban olan tek kraldır. İslam saraylarındaki hanedan cinayetlerine ve Batıda da çeşitli büyük baronların işledikleri cinayetlere ve nihayet bu şiddet çağında aile içinde bile işlenen sayısız cinayetlere bakıldığında, bu rakam gerçekten çok az olmaktadır.

Kralın dinselden sihirsele uzanan bu doğaüstü güçleri, aslında sadece onlara has sayılan siyasal görevin ifadesinden ibaretti. Bu siyasal görevin «halkın şefi» tarafından yerine getirilmesine eski germanik bir kelime olan *thiudans* adı verilmekteydi. Feodal toplumu belirleyen çok sayıda egemenliğin birbirini ezdiği bu dünyada, krallıklar Guizot'nun çok doğru olarak yazdığı gibi, *sui generis* (kendine özgü) iktidarlardı. Sadece ilke olarak diğer bütün iktidarların üstünde olduklarından değil, ama aynı zamanda bütün bunlardan daha farklı bir doğada olduklarından ötürü, krallık iktidarı kendine özgüydü. Bu konuda en belirgin ayırıcı özellik; krallık dışında her türlü iktidarın çeşitli hakların toplamı olarak, büyüklüğü ne olursa olsun bir fiefin harita üzerinde belirli sınırlar içinde gösterilmesine izin vermeyecek kadar girift ilişkiler bütünü olmasıydı. Oysa bunun tersine, monarşik krallıklar arasında meşru olarak sınır denilebilecek ayırım çizgileri bulunmaktaydı. Ama, bu sınırların da çok sağlam ve sabit şeyler olduklarını düşünmeyelim. Toprağın kullanımının henüz çok gevşek olması, kesin sınırlar çizilmesine ihtiyaç duyurmuyordu. Mosane ucunda, Fransa'yı İmparatorluktan ayırmak için Argonne bölgesinin kimsenin oturmadığı çalılık alanları yeterli bir sınır oluşturmaktaydı. Ancak, kime ait olduğu çok tartışmalı bir kent veya köy, hukuken ancak tek bir krallığın sınırları içinde yer alabilirken; yüksek yargı hakkına aynı köyde bir senyörün sahip olmasına karşılık, bir başka baronun bu köydeki serflere, bir diğerinin bazı ödentilere, bir kilise senyörünün de kilise ödentilerine sahip olduğu görülebilirdi. Başka bir anlatımla, bir toprağın veya bir insanın birçok senyörünün olabilmesi hemen hemen normaldi, ama aynı varlıkların birden fazla kralı olması kabul edilemez birşeydi.

Avrupa'nın çok uzağında, Japonyada da toprağa bağlı kişisel bir tabiyet ilişkisi aynı Batıda olduğu gibi çok eski bir krallığın varlığına rağmen, gene Batı feodalitesindekine çok benzer bir tarzda gelişmişti. Ama burada, bu iki kurum birbirlerine karış-

madan yalnızca birarada yaşamışlardır. Avrupa kralları gibi kutsal olan ve Tanrısallığa onlardan çok daha yakın olan «Doğan Güneş Ülkesi»nin İmparatoru, hukuken tüm ülkenin kralı olarak kalmıştır. Onun altındaki vassal hiyerarşisi, en üst şefleri olan *Shogun'a* kadar ulaşmakta ve orada durmaktadır. Bunun sonucu olarak, yüzyıllar boyunca fiili iktidara sahip olan kişi *shogun* olmuştur. Buna karşılık Avrupa'da krallıklar vassalik ağdan daha eski olduklarından ve doğaları gereği ona yabancı olduklarından, bu ilişki ağının tepesinde bir yer almamışlardır. Diğer yandan, bağımlılık ağı tarafından çevrelenmekten de kaçınabilmişlerdir. Fiefleri baronların mal varlıklarına katılmış olmasından ötürü, eğer bir toprak miras nedenleriyle kralın mülkü arasına katılırsa, herkesçe kabul edilen kural uyarınca, kral bu toprağın yüklerini miras almakta, ama topraktan kaynaklanan her türlü biatten muaf olmaktaydı. Çünkü, kral uyruklarından hiçbirine sadakat yemini edemezdi. Ama, buna karşılık hepsi de koruması altında olan bu insanlardan bazılarını ayırarak, biat kurallarına uygun olarak onlara özel bir koruma uygulamasına ve böylece de onları ayrıcalıklı hale getirmesine engel olacak hiçbir kural yoktu.

Bu kral vassallerinin içinde yer alan bir «uydu» kalabalığının yanı sıra, daha önce de gördüğümüz üzere, 9. yüzyıldan itibaren herbiri yerel bir prens haline gelen, krallığın bütün kodaman ve yüksek görevlileri de vardı. Halkın baş yöneticisinin büyük sayılara ulaşan vassallerinin hemen hepsinin en yukarıdaki senyörleri olmasına, hatta bu vasaller aracılığıyla, şeflerin de senyörü olmasına rağmen, feodal yapının olağanüstü katı olduğu ülkelerde —Örneğin Norman işgalinden sonraki İngiltere gibi— en altta yer alan bir serfin başını kaldırınca yukarılardaki kralı görebilmesi olanaksızdı. Zaten feodal zincir serften krala ulaşana kadar bir yerlerde kopmaktaydı. Ancak, hemen heryerde krallıkların bu feodalleşmesi, aynı zamanda onların selametini de sağlayan bir etken olmuştur. Kral, devlet başkanı olarak emir vermekten aciz kaldığı durumlarda, o dönemin insani bağımlılık tarzları içinde en fazla tutulanı olan vassalik bağları kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmiştir. *Şarkı*'daki Roland, acaba hükümdar için mi yoksa biat ettiği senyörü için mi dövüşmektedir? Hiç kuşkusuz bunu o da bilmemektedir. Ama, hükümdarı için bu kadar büyük bir özveriyle dövüşmesinin nedeni, onun aynı zamanda senyörü de olmasıdır. Daha sonra Philippe Auguste, Papayla dinsel sapma içinde olan bir kontun mallarına el koyma konusunda tartışırken, çok doğal olarak «bu kontluk benden fief olarak alınmıştır» de-

miş ama, bu kontluk krallığının bir parçasıdır dememiştir. Bu anlamda, iktidarlarını vassalite üzerine dayamak isteyen Karolenjlerin bu siyaseti uzun dönemde, belki de ilk başlardaki başarısızlıkların gösterdiğinden daha az yanlıştı. Birçok neden —bunları daha önce inceledik ve ileride de inceleyeceğiz— birinci feodal çağ boyunca kral iktidarını etkisiz bırakma yönünde hareket etmişlerdir. Ama en azından, krallığın elinde, uygun ortam bulunduğunda gelişmeye başlayacak olan, iki gizli büyük güç vardı. Bunlardan birincisi, eski prestijinin hiç lekelenmeden kalmış olması; ikincisi de yeni bir toplumsal sisteme uyum göstermesi sırasında yeniden gençleşmesiydi.

III. Krallık İktidarının İntikali, Hanedan Sorunları

Birbirleriyle karışmış birçok geleneğin mirasçısı olan bu krallık makamı nasıl intikal etmekteydi? Irsilik mi? Seçim mi? Bugün bu iki terim bize uyuşmaz gelmektedir. Oysa, birçok metnin ortaklaşa bildirdiğine göre, feodal çağda bunlar o kadar da uyuşmaz kavramlar değillerdi. «Halkların ve prenslerin oybirliğiyle seçimini ve bölünmeden kalan krallığın ırsi intikalini sağladık» 1003 yılında Almanya kralı II. Henri bu durumu böyle ifade ediyordu. Fransada da mükemmel bir din hukukçusu olan Charters'lı İve, «tam anlamıyla o kral olarak kutsanmıştı. Krallık ona soyundan miras olarak geçmekte ve piskoposlarla kodamanların oybirliğiyle bu durum onaylanmaktaydı» demektedir (339). Bu sözlerin anlamı, ne seçimin ne de ırsiliğin mutlak anlamlarıyla alınmadığıdır. Bir irade beyanı olmaktan çok, bir cins Tanrısal emrin içe doğmasıyla, gerçek şefi belirlemek anlamında şef seçim sistemi, gerçekte sadece rahipler arasında taraftar bulan bir görüş olmuştu. Bir soyun kutsal bir nitelikle donatılmış olması düşüncesini putperest bir inanç olarak sayan Kilise, diğer yandan her türden iktidarın meşru kaynağı olarak, Tanrısal yasaya göre düzenlenecek ve kendi denetiminde yapılacak atamaları görmekteydi. Diğer bir anlatımla, nasıl başrahip rahiplerce ve piskopos da Kilise ile kent halkı tarafından seçiliyorlarsa, kral da öyle seçilmeliydi. Bu din kuramcıları bu konuda büyük feodallerin ihtiraslarıyla karşı karşıya gelmekteydiler. Bunlar açısından ise, tek önemi olan nokta krallığın kendileri için tehlikeli olmaktan çıkıp, kodamanların denetimine geçmesiydi. Ancak özellikle Germanya'dan kay-

(339) *Diplom. regum et imp.* c. III., Nu. 34 — Histor de France, c. XV., s. 144.

naklanan ve tüm Orta Çağ boyunca geçerliğini koruyan yaygın kanı, başka bir yöndeydi. Bir bireyin tahtı çocuğuna bırakmasının gerekliliğine değil de, tahtın belli bir soyun elinde kalmasının uygun olduğu düşünülüyordu. Çünkü, o çağa egemen olan inanışa göre, ancak bir tek soy ülkeye gereken şefleri yetiştirebilirdi.

Bu anlayışın mantıksal sonucu, ya ölen kralın çocuklarının iktidarı müştereken kullanmaları, ya da krallığın paylaşılmasıydı. Bu durum, bazen yanlış bir yorumla krallığın kral ailesinin mal varlığına katılmış olmasıyla açıklanmıştır. Aslında olayın bununla hiçbir ilgisi olmayıp, tüm aile mensuplarının hanedan ayrıcalığına katılmasını belirleyen bu uygulama, tüm barbarlarda rastlanan bir olgudur. Anglo-Saxon ve Ispanyol devletleri bu usulü feodal çağ boyunca da uygulamaya devam etmişlerdir. Fakat, bu usul halkın iyiliği açısından çok tehlikeli sonuçlara yol açmaktadır. Bu durum, II. Henri'nin çok bilinçli bir şekilde altını çizdiği bölünmez krallık ilkesiyle çok sert bir şekilde çelişmekte ve her türlü anarşiye rağmen hala ayakta durabilen bir devlet fikrini yaralamaktaydı. Kralın kim olacağının belirlenmesi konusunda, herzaman birinciyle paralel olarak az veya çok bir rol oynamış olan, ikinci bir çözüm sonunda egemen olmuştur. Krallığa Tanrısal olarak atanmış aile içinden, ama yalnız onun içinden —bazen erkek tarafı sönerse, akraba aileleri içinden— krallığın başlıca kişileri— bunlar da doğumdan gelen bir hakla tüm uyrukların temsilcileriydiler —yeni kralı seçmekteydiler. 893 yılında Reims başpiskoposu Foulque bu konuda, «Frankların adeti, kralları ölünce kral sülalesinden başka birini bu makama seçmektir» demekteydi (340).

Böylece kabul edilen, belli bir soy içindeki ırsilik, adeta kaçınılmaz bir şekilde tek çizgi üzerinde doğrudan ırsiliğe dönüşecektir. Çünkü, son kralın erdemleri, en fazla onun oğullarının kanında bulunmakta değil midir? Fakat, bu konuda asıl belirleyici faktör Kilisenin de kabul ettiği bir başka uygulamadan gelmiştir. Kilisenin bu uygulamayı desteklemesinin nedeni, raslantısal seçimlerin tehlikesinden korunabileceği bir panzehir olarak görmesindendi. Sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak, başrahip manastırın rahiplerine daha sağlığında halefi olacak kimseyi kabul ettiriyordu. Cluny manastırının ilk başrahipleri bu usulü ilk uygulayanlardı. Aynı şekilde bazı kral veya prensler de sadık adamlarına, oğullarından birini kendine ortak ettiğini, hatta —söz konusu

(340) Flodoard, *Historia Remensis Ecclesiae*, c. IV., 5, s. 563.

olan bir kralsa— onu kutsamayı kabul ettirmekteydiler. Bu uygulama feodal çağ boyunca gerçekten evrensel bir boyut kazanmıştır. Ama, kralın birçok oğlu olduğu zaman, bu önceden meydana gelen seçimin talihlisi nasıl saptanacaktı? Fief konusunda olduğu gibi krallığın intikali konusunda da, hemen en büyük evlat ilkesine sarılınmadı. Hatta bu ilkenin yerine «allar içinde doğmuş olmak» (Kralın resmi elbisesinin özel bir al «*pourpre*» renkte olmasından ötürü, bu krallık işaretiydi MAK) yani babası kralken doğan oğulun tahta çıkması gerektiği ilkesi daha fazla kabul görmekteydi. Veyahut da bunların dışında, tahta kimin çıkacağı kişisel tercihlerle de belirlenebilmekteydi. Ancak, daha uygun yol olan ve fief intikalinde meydana gelen değişimin de desteğini sağlayan, en büyük evladın babanın ölümünden sonra tahta çıkması ilkesi, ters yöndeki bazı girişimlere rağmen hemen hemen başlangıçtan itibaren Fransa'da kendini kabul ettirdi. Eski Germen adetlerinin ruhuna daha sadık olan Almanya'da bu kural hiçbir zaman istisnasız kabul edilmedi. 12. yüzyılın ortasında Frederic Barbaros veliahd olarak ikinci oğlunu seçmekten geri kalmamıştı.

Ancak, asıl derin farklılaşma işareti bunlar değildir. Çünkü, seçim ilkesiyle kral soyunun taht üzerindeki hakkını birleştiren ilke, Avrupa'nın çeşitli devletlerinde çok farklı yönlere doğru gelişme göstermişlerdir. Bu konuda özellikle tipik olan iki örneğe bakmak yeterli olacaktır: Biri Fransız, diğeri de Alman uygulaması.

Fransanın tahta ilişkin tarihi 888'de hanedan geleneğinden çok çarpıcı bir kopuşla açılmaktadır. Ülkenin kodamanları bu tarihte, Kral Eude'ün şahsında, kelimenin tüm açılımı içinde, yeni bir adamı tahta oturtmuşlardı. Eski hanedanın son üyesi olan Kel Charles'dan geriye sadece 8 yaşında bir çocuk kalmış, bu da küçüklüğü yüzünden iki kez tahttan uzaklaştırılmıştı. Bu çocuk —onun da adı Charles idi ve bir vakanüvis'in acımasızlığı sonucu «basit» takma adıyla tanınmaktaydı— Frank yasalarının erginlik yaşı saydıkları 12'ye ulaşınca 28 Ocak 893'de Reims'de kutsanmıştı. Böylece ortaya çıkan iki kral arasındaki savaş uzun sürdü. Eude 1 Ocak 898'de meydana gelecek ölümünden önce taraftarlarını toplayarak birkaç ay önce yaptığı bir anlaşmaya uygun olarak, ölümünden sonra Karnolenj kralı (Basit Charles)'nın tarafına geçmelerini istedi. Basit Charles 24 yıl rahat ettikten sonra, gene bir rakiple mücadeleye girmek zorunda kaldı. Charles'ın kü-

çük bir şövalyeye yaptığı lütûflara kızan ve zaten isyan etmek için fırsat arayan yüksek soylular yeni bir kral aramaya giriştiler. Eude arkasında erkek çocuk bırakmadığından, kardeşi Robert onun mallarını ve adamlarını miras olarak almıştı. 29 Haziran 922'de Robert soylular tarafından kral seçildi. Bu aile taca ulaşabilmek için yarı kutsanmış sayılmaktaydı. Bir yıl sonra Robert savaş meydanında ölünce, damadı Burgonya dükü Raoul yağla oğularak kutsandı. Diğer yandan, Charles bu aralarda başlıca ailelerden birinin tuzağına düşüp, ömrü boyunca hapse atılınca, düzmece kral Raoul'e gün doğdu. Ancak, Raoul'de erkek çocuk bırakmadan ölünce, gerçek bir yeniden düzenleme ihtiyacı ortaya çıktı. Basit Charles'ın oğlu IV. Louis kaçtığı İngiltere'den çağrıldı (Haziran 936). Louis'nin oğlu ve torunu ondan sonra bir zorlukla karşılaşmadan tahta çıkabildiler. Ancak, 10. yüzyılın sonuna doğru gene tahtın meşruiyetinin kesin olarak belirlenmesi gerekiyordu.

Tahtın meşruiyeti, genç kral V. Louis'nin ölümüne yol açan bir av kazası sonucunda sorunlu hale gelmiştir. Noyon'da toplanan kurul 1 Haziran 987'de kral Robert'in torunu Hugues Capet'yi kral ilan etti. Ancak, IV. Louis'nin hayatta olan bir oğlu vardı ve Charles adındaki bu prens Alman İmparatoru tarafından Aşağı Lorraine düke yapılmıştı. Bu prens silaha sarılarak hakkını aramaya başlamakta gecikmedi. O dönemi yaşamış olan Gerbert'in deyimiyle, Hugues Capet'yi «geçici» bir kral saymaktaydı. Ancak, bir ihanet olayın başka türlü sonuçlanmasına yol açtı. Laon piskoposunun ihanetinden haberi olmayan Charles, 991 yılında ağaçların çiçek açtığı bir gün, bu kentte gecelemeye karar vermişti. Bu prens de dedesi basit Charles gibi hapiste ölecektir. Fransa artık, kralı tamamen reddedeceği güne kadar, yalnızca Capet soyundan krallarca yönetilecektir.

Bu zaman zaman şansla dokunan uzun trajediden sonra, meşruiyet duygusu bu olaylardan hiç kuşkusuz güçlenmiş olarak çıktı. Raoul'ün, daha sonra da Hugues Capet'nin zamanlarında, düzmece kralları tanımadıklarını bildiren Akitanya belgelerinden daha fazla —Loire'ın güneyindeki bölgeler her zaman ayrı bir yaşam sürmüşlerdi ve bu bölgenin baronları, Burgonya veya asıl Fransa'dan çıkma krallara her zaman karşı olmuşlardı— bazı kroniklerde dile getirilen kızgınlıktan daha fazla, bu konuda asıl yüksek sesle konuşan olayların bizatihi kendisidir. Eude, Robert ve Raoul'ün deneyleri o kadar az çekici görülmüştür ki, yenilenme-

leri için uzun sürelerin geçmesi gerekmiştir. Robert'in oğlu büyük Hugues, IV. Louis'yi bir yıla yakın bir süre esir olarak tutmaktan ötürü hiçbir utanç duymazken, bu kadar uygun bir durumdan kral olmak için yararlanmayı aklına bile getirmemiştir. Hiç umulmadık bir ölümün sonucunda Hugues Capet'yi 987'de tahta çıkartan olaylar, ne denirse densin, «herşeyden önce bir Kilise marifeti «değildir. Reims başpiskoposu Adalbéron, hiç tartışmasız Capet'nin başlıca yandaşı idiyse de, Kilisenin bütünü onun safında yer almıyordu. Bütün belirtiler Capet'yi tahta çıkartma planlarının Germanya sarayında kotarıldığını göstermekteydiler. Bu sarayın rahip ve danışmanı olan Gerbert, bu konuda başlıca aracılığı yapmıştı. Çünkü, eğitilmiş rahiplerin gözünde İmparatorluk Hıristiyan Birliği anlamına gelmekteydi. Fransa'da iktidarda bulunan Karolenjlerden, Almanya'daki Saxon soyundan İmparatorlar, soydaş olmadıkları halde sahip çıkmaya çalıştıkları Charlemagne mirasından ötürü ürküyorlardı. Daha açıkçası, Fransa'da meydana gelecek bir hanedan değişikliği, onların açısından Karolenjlerin hiçbir zaman vermeye razı olmayacakları Lorraine'in geri alınmasına olanak verebilirdi. Bu tavır içinde olan Alman İmparatorunun desteği altındaki hareket, Fransa'daki güçler dengesi tarafından da kolaylaştırıldı. Hugues Capet'yi tahta çıkartan lehte faktör, yalnızca Charles de Lorraine'in doğduğu topraklarda vassallere sahip olmayıp, başka yerlerde şansını aramak zorunda kalması değil, daha genel olarak Karolenj davasının artık tamamen hareketsizliğe mahkûm hale gelmiş olmasıydı. Son Karolenj krallarının egemenliği altında çok geniş bir vassal kitlesinin desteğini sağlamaya yetecek kadar, daha doğrusu onları yeni vaadlerle kendi taraflarında tutacak kadar toprak ve kilise artık kalmamıştı. Bu anlamda Capet soyunun zaferi, genç bir gücün —yerel bir prensin senyör ve fief dağıtıcı olarak zaferi— hemen hemen mal varlığının tümünü tüketmiş olan bir krallığa karşı zaferi oldu.

Asıl şaşırtıcı olan, bu zaferden çok, her türden hanedan kavgasının 991'den itibaren yatışmasıdır. Karolenj soyu Charles de Lorraine'le sönmemişti. Arkasında bıraktığı oğullar —bazıları önce, bazıları da daha sonra— hapisten kurtuldular. Ama, hiç biri de Capet hanedanına karşı bir girişimde bulunmadı. Aynı şekilde, Charlemagne'ın oğullarından birinden türeyen Vermandois kont sülalesi de, bütün kavgacılıklarına rağmen Karolenj kökenli olmayan hanedana karşı bir harekete girişmedi. Belki de, kurallara uyma endişesiyle soy haklarını yatay akrabalara yayma

konusunda tereddüt geçiriliyordu. —Eğer söz konusu olan krallık olmayıp da bir fief olsaydı, daha önce gördüğümüz gibi, yatay akrabaların herhangi bir miras hakları olmazdı—. Bu gerekçe 987 yılında Charles'a karşı kullanılmıştı. Bu tarihte ve rahiplerin ağzında yer aldığı için bu gerekçe çok kuşkuluydu. Ancak, Vermandois kanadı 888'de neden taht üzerinde hiçbir hak iddia etmemişti? Aynı şekilde 987 ile 1316 arasında her babanın bir erkek çocuğu olsaydı, yani Capet'ler o muhteşem raslantıdan yararlanmasalardı, acaba kaderleri ne olurdu? Aslında ülkenin laik kodamanları kendi toprak çıkarları içinde, mal varlıkları tükenen Karolenjlerden pek fazla birşey umamayacakları için bu hanedanı yalnızca, gündelik oyunların ötesinde daha geniş ufukları görebilecek genişlikte entellektüel sezgiye sahip Kilise çevreleri destekledi. Kilise önderlerinden en etkin ve en akıllı olanları, örneğin bir Adalbéron, bir Gerbert, Kilisenin İmparatorluk ülküsüne verdiği önem açısından Charlemagne mirasını sürdürdüklerine inandıkları bir hanedanı ne pahasına olursa olsun, desteklemenin gerekli olduğunu düşündüler. Ancak, Kilisenin bu desteği manevi alandan öteye gidemedi ve maddi bir temel bulamadığı için de pek etkili olamadı.

Bu arada Karolenjlerin son bir kaç kalıntısı ayrık olmak üzere, nasıl oldu da hiçkimse rakip olarak asla Capet'lerin karşısına çıkmadı? Bu konuda söylenebilecek olan, seçim ilkesinin uzun süre gene de etkisini sürdürmüş olmasıdır. Örneğin, bu konuda yukarıda andığımız Ive de Chartres'ın tanıklığına bakılabilir. Bu tanıklık 1108'de kutsanan VI. Louis ile ilgilidir. Ülkenin toplanabilecek en yüksek kurulu toplanıyor ve kralı ilan ediyordu. Sonra, kutsama günü yağla oğma törenine geçmeden önce, bu işle görevli rahip hazır bulunanların onayını alıyordu. Ancak, bu var olduğu iddia edilen seçim, hiç değişmeden hükümdarın sağlığında veliahd ilan ettiği oğlu üzerinde olmaktaydı. Bazen şu veya bu feodalin yeni krala biat etmekte geciktiği görülüyordu. İsyanlar da sık çıkmaktaydı. Ama asla bir karşı-kral'a rastlanmamıştı. Ayrıca yeni hanedan —Pepin ve ardıllarının daha önce Merovenjlere yaptıkları gibi— yerine geçtiği kral soyunun geleneklerine sadık kalma arzusunu belirtmişti. Bir süre sonra da, kadınlar tarafından o hanedandan türediklerini ileri sürdüler. Bu konuda aslında gerçek olması mümkün yegâne akrabalığın, Charlemagne'ın kanından çok azmın Hugues Capet'nin karısının damarlarında akıyor olmasıydı. Bu çok uzak akrabalık, en geç VI. Louis zamanından itibaren, özellikle Büyük İmparatorun (Charlemagne) efsanevi kişiliğinin

halk arasında hala çok canlı olması nedeniyle, Capet hanedanı lehine kullanılmak üzere alabildiğine abartılmıştı. Böylece içine girdikleri Charlemagne mirasından, Capet'ler kutsal krallık kavramına kendilerinin de ulaşabileceklerini umuyorlardı. Bir süre sonra bu kutsal mirasa özellikle heyecan uyandırıcı, ama bu kez kendi hanedanlarından türeyen bir mucizeyi ekleme şansına sahip oldular: İyileştirme mucizesi. Diğer yandan, tahta çıkan kralların kutsanması ve buna duyulan saygı, isyanları önleyemiyordu ama düzmece kralların çıkmasına da engel oluyordu. Roma'da bilinmeyen ve Batıya Germanyanın ilkel çağlarından taşınan, önceden belirlenmiş bir soyun tekelinde olan ve esrarlı bir ayrıcalığa sahip kral hanedanı düşüncesi, kamu belleğine o kadar sağlam bir şekilde yerleşmişti ki, erkek çocuk doğmamasının raslantısı içinde yeni bir hanedan tahta çıkıp da eskinin yıkıntıları arasında yükselirken, eski hanedanının sadık taraftarları bu esrarlı ayrıcalığı yeni hanedana da mal etmekte gecikmediler.

Almanya'da ırsi krallığın intikali, başlangıçta çok daha basit bir görünüm içindeydi. 911'de Karolenj hanedanının Germanya kolu söndüğünde, ülke kodamanlarının tercihi, kaybolan soya akraba ve dost bir Frank senyörüne, I. Conrad'a yöneldi. Bu krala pek fazla itaat edilmedi, ama kimse de ona karşı ayaklanmadı. Conrad, ölümünden sonra tahta çıkmak üzere Saksonya dükü Henri'yi seçmişti. Bu prens de, Bavyera dükünün rekabetine rağmen pek fazla bir zorluğa uğramadan kral seçildi. Henri'den sonra —Batı krallığı uzun bir hanedan mücadelesi içindeyken— bu Saxon ailesinden hükümdarlar 100 yıldan fazla bir süre (919-1024) babadan oğula, hatta yeğenden yeğene, birbirlerini izlediler. Düzenli bir şekilde sürmekte olan seçim, adeta sadece ırsiliğin onaylanması düzeyine inmişti. Tam bu noktada, zaman içinde bir buçuk yüzyıllık bir sıçrama yapalım. İki ulus arasındaki farklılık sürmektedir. Fakat tamamen tersine dönmüştür. Bu tarihten sonra, siyasal spekülasyonun odak noktalarından biri ırsi krallık olarak Fransa ile seçimli monarşi olan Almanya'yı karşılaştırmak olacaktır.

Aynı yönde hareket eden üç temel etken Alman evriminin bu tarafa doğru sapmasına yol açmıştı. Fransa'da Capet'lerin lehine gelişen fizyolojik raslantı, burada hanedanının devamlı olmasına olanak vermemişti. Önce, Saxon krallarının beşincisi, sonra da onların yerine geçen Frank hanedanın dördüncü kralı, arkalarında erkek çocuk veya veliahd bırakmadan ölmüşlerdi. Diğer yandan, Alman krallığı I. Otton'dan itibaren İmparatorluk makamına da

ulaşmış gibiydi. Oysa, tamamen Germen geleneğine bağlı olan krallıkların ırsilik esasına dayalı olmalarına karşılık, İmparatorluk oluşumunun arkasında yer alan Roma geleneği ise —gerçekte uydurma olan bir tarihsel edebiyatın desteğiyle 11. yüzyılda giderek daha iyi tanınmaya başlanmıştı— her türden kan ayrıcalığına karşıydı. «İmparatoru yapan ordudur» diye her yerde söyleniyordu ve doğal olarak yüksek baronlar, *legion*'ların veya bayıldıkları deyimle «Senatonun görevini» üstlenmeye hazırdılar. Nihayet, Grégoire reformu sırasında, Alman hükümdarlarıyla Papalık arasında patlayan şiddetli mücadele, papaları düşman krala karşı bir önlem olarak, zaten Kilise öğretisine son derece uygun olan seçim ilkesini kabul ettirmek için çaba sarfetmeye yöneltti. Almanya'nın 888'den beri rastladığı ilk karşı-kral, Frank hanedanından IV. Henri'ye karşı, 15 Mart 1077'de Papalık temsilcileri tarafından seçilmiş biriydi. Bu karşı-kral pek fazla dayanamadı ama, Papalık bu davranışıyla krallığın seçimle gelinen bir makam olduğu konusunda, yansımaları çok büyük olan bir propaganda yapmış oldu. Ama Alman hükümdarlarıyla, Kutsal Kurulu karşı karşıya getiren mücadelelerin bu kadar sert geçmesinin asıl nedeni, bu ülke krallarının aynı zamanda İmparator da olmalarıydı. Diğer krallarla olan mücadelelerinin konusu yalnızca şu veya bu kiliseye baskı yapılmasıyken, Papalık açısından Augustus ve Charlemagne'ın mirasçılarıyla olan çekişmenin konusu, Papalığın bizzat kendisi, yani Roma, Vatikan ve hatta Hıristiyanlık üzerindeki egemenlikti.

IV. İmparatorluk

Karolenj İmparatorluğunun çökmesi yerel güçlülerin başvuru alanı olarak iki evrensel gücün etki merkezi halinde ortaya çıkmalarına yol açmıştır. Roma aristokrasisinin çeşitli grupları için Papalık; İtalyan baronları arasında sürekli olarak kurulan ve bozulan partiler için de İmparatorluk. Çünkü daha öncede gördüğümüz gibi İmparatorluk ünvanı İtalya krallığını da kapsamaktaydı. Ancak, bu iki ünvanın aynı kimsede birleşmesi, 962'den sonra Alman İmparatorlarının bu iddialarını destekleyecek güce sahip olmalarıyla bir anlam taşır hale gelmiştir.

Daha önceleri bu iki ünvanın birleştiği görülmemişti. Ama Sofu Louis ile I. Otton arasındaki dönemde Batı İmparatorluğunun hem Romalı hem de Papalığa ilişkin karakteri belirlenmiş oldu. İmparator olabilmek için yalnızca Almanya'da kutsanmış olmak artık yetmiyordu. Roma'ya kadar gidip, Papa tarafından

ikinci kez kutsanmak ve onun elinden gerçek İmparatorluk alametlerini almak gerekiyordu. Ortaya çıkan yeni tarza göre, Alman kodamanlarınca seçilen kimse Papalık tarafından atanacak olan yegâne meşru aday olmaktaydı. 12. yüzyılın sonunda Alsace'lı bir rahibin de yazdığı gibi, «Germanya'nın başkan olarak seçtiği prens kim olursa olsun, muhteşem Roma boynunu eğmekte ve onu efendisi olarak tanımaktadır.» Bir süre sonra, bir hükümdarın Almanya kralı seçilmesiyle onun yalnızca Almanya ve Lotharingia'nın yöneticisi değil, aynı zamanda İmparatorluk topraklarının tümünün önderi olduğu kabul ediliyordu (İtalya ve daha sonra Burgonya). Diğer bir anlatımla, Papa VII. Grégoire'ın deyimiyle «müstakbel İmparator» daha Romada kutsanmadan, İmparatorluk yönetimini elde etmiş bulunmaktadır. Almanya kralı seçilmekle, Roma'da taç giyme arasındaki bekleyiş döneminde, 11. yüzyılın sonundan itibaren yeni hükümdar Ren kıyılarındaki seçimiyle birlikte, «Romalıların İmparatoru» ünvanını hemen taşımaya başlamaktadır. Ancak, «Roma Harekâtı» *Römerzug* adı verilen bu yolculuktan sonra, Tiber kıyılarında Sezarların tacını giydikten sonra Roma İmparatoru ünvanını alabilmektedirler. Ama, eğer koşullar izin vermeyip de bu uzun ve zahmetli yolculuğu yapamazsa, tüm yaşamı boyunca İmparatorluğun bir kralı olarak kalmaktadır.

Varsayalım ki, Almanya kralı İmparator ünvanını ele geçirecek kadar şanslı oldu. Bu kadar arzulanan ünvanın içeriği ne idi acaba? Hiç kuşku yoktur ki, diğer tüm krallara oranla bir üstünlük görüntü ve duygusu sağlamaktaydı. 12. yüzyılda İmparator çevrelerinde zevkle söylendiği gibi, «kralcıklar»a *(reguli)* oranla İmparator büyük bir adamdı. Bu konum nedeniyle olsa gerek, zaman zaman eski Karolenj İmparatorluğunun sınırları dışında kalan çeşitli ülkelerin hükümdarlarının hem tüm krallıklara karşı bağımsızlıklarını, hem de komşuları olan krallıklar üzerinde egemenlik kurduklarını iddia ettikleri görülmüştür. Örneğin, İngiltere'de bazı Mercia veya Wessex krallarıyla, İspanya'da da, daha sık olmak üzere, Leon kralları gibi. Ama bunlar gerçekte kimsenin inanmadığı hareketler ve iddialar olmaktan öteye gidememişlerdir. 982'de Otton'un kâtiplerinin Bizanslılara söyledikleri gibi, Batıda «Romalıların İmparatoru»ndan başka gerçek bir İmparator olamaz. Gerçekten de, Sezarların çağları aşarak canlı tutulan anıları, İmparatorluk efsanesinin beslendiği temel kaynaktı. Özellikle de hıristiyan Sezarlarınki. Roma, «Dünyanın Önderi» olduğu kadar, şehitlerin değerli kanıyla «yenilenmiş» havariler kenti de de-

ğil miydi? Roma'nın evrenselliği ilkesi, İmparatorluk yanlısı bir piskoposun lâfı olan, «Dünya Fatihi» Charlemagne imgesiyle birleşerek (341), eski anıların güçlenmesine yol açıyor, daha yakınlardaki anılar da buna destek oluyordu. Bu durumda da bir III. Otton mührünün üstüne «Roma İmparatorluğunun Yenilenmesi» — Bu Charlemagne tarafından daha önceki kullanılmıştı — sloganını kazıtıyor; tarih bilinçleri daha düşük olan önceki kuşakların ihmal ettikleri bir hareket olan büyük Charlemagne'ın mezarının Aix'te araştırılmasını başlatıyor; bu şanlı kemikler ortaya çıkınca da onlara şöhretlerinin hakettiği bir anıt-mezar yaptırıyor; cesetten aldığı bir mücevher ve bir elbise parçasını dinsel emanetlermiş gibi yanında taşıyarak bu ikili ve yok olmaz geleneğe sadakatini ifade etmiş oluyordu.

Rahiplerin İmparatorluk konusundaki düşünceleri işte bu yöndeydi; hiç olmazsa başlangıçta I. Otton veya II. Conrad gibi yarı cahil savaçılar onların ulaşmakta güçlük çektikleri insanlardı. Ama kralları çevreleyen ve bazen de onların eğitiminden sorumlu olan rahipler, onların eylemleri üzerinde pek de etkisiz kalmıyorlardı. Mistik bir ruh hali içinde eğitim görmüş olan genç III. Otton, babası kralken doğmuş olduğundan sadece saray çevrelerini tanımış, bir de üstelik Bizanslı bir prensesten ders almıştı. Bu durumda, İmparatorluk rüyasına ondan daha sıkı sarılacak biri olabilir miydi? «Romalı, Saxonların galibi, İtalyanların galibi, Havarilerin kölesi, Tanrının lütfuyla Dünyanın Yüce İmparatoru» Fermanlarından birinin üstünde, ünvanlarını böylece sıralayan kâtip, efendisinin onayını önceden almamış mıdır? Bir yüzyıl sonra «Dünyanın Yöneticisi» «Dünyanın Senyörlerinin Senyörü» ifadeleri ilk Frank İmparatorlarının resmi tarih yazıcılarının kalemlerinin ucunda bir nakarat haline dönüşmeyecek miydi? (342)

Ancak, bu ideolojiye yakından bakıldığında, onun çelişkilerle dokunduğu görülecektir. İlk bakışta, I. Otton'un yaptığı gibi, büyük Constantinus'un ardılı olduğunu iddia etmekten daha çekici birşey olamaz. Fakat, «Kiliseye Barış Sağlayan» ünvanı altında sahte bir «bağışla» ulaşılan İmparator ünvanının bedeli olarak Papalığa, İtalyanın hatta bütün Batının dinsel egemenliğinin bırakılması, İmparatorluk iktidarı için o kadar can sıkıcı bir işti ki, III. Otton'un çevresi bunun geçersizliğini bile tartışmaya başlamıştı. Taraf tutma zihniyeti eleştiriyi doğurmuştu. I. Otton'dan

(341) Liudprand, *Antapodosis*, II., s. 26.
(342) Wiponis, *Opera*, s. 3 ve 106.

itibaren kendilerini Aix La Chapelle'de kutsatan Alman kralları, bu hareketleriyle Charlemagne'ın meşru ardılları olduklarını göstermek istiyorlardı. Ancak, iktidardaki hanedanın vatanı olan Saksonya'da, Charlemagne'ın kendilerine karşı girimiş olduğu savaşlar derin gönül kırıklıkları bırakmıştı. Ama, Roma İmparatorluğu da gerçekten yaşıyor muydu? Rahipler buna büyük bir heyecanla evet diye cevap veriyorlardı. Çünkü İncilin daha çok kabul gören bir yorumuna göre, Roma Dünyanın sona ermesinden önce ortaya çıkacak dört İmparatorluktan biriydi. Ancak bazı yazarlar bu yorumdan kuşku duymaktaydılar. Onlara göre, Verdun paylaşması tarihte yeni bir başlangıca yol açmıştı. Nihayet, Saxonlar, Franklar, Bavyeralılar veya Savabia'lılar — İmparator veya İmparatorluğun büyük senyörleri olarak — eski Romalıların izleri üzerinden ilerlemek isterlerken, gerçekte çağdaş Romalılara karşı, yabancılara karşı duydukları fatihane duyguların aynını hissetmekteydiler. Onları hiç sevmiyor ve saymıyorlardı. «Romalılar»da onlardan nefret ediyorlardı. Bu duygular, her iki tarafı da birbirine karşı son derece sert davranmaya yöneltiyordu. Kalpten Romalı olan III. Otton örneği tam bir istisnadır ve zaten saltanatı da hayal kırıklığı içinde sona ermiştir. Bir ayaklanma sonucu terketmek zorunda kaldığı Roma'dan uzakta, tam da Almanların onu İtalya'yı yeğleyip «doğduğu toprak tatlı Germanya»yı ve Almanları ihmal etmekle suçladıkları bir sırada ölmüştür.

Evrensel krallık iddialarına gelince, bunlar hükümdarlar tarafından hiçbir maddi temele dayandırılmadıklarından — daha büyük zorlukları hesaba katmıyoruz — havada kalmaktaydılar. Çünkü, Romalıların bir ayaklanması, Tivolililerin bir isyanı, asi bir senyörün bir geçit üstünde yer alan bir şatoyu tutması, hatta bizzat kendi birliklerinin kötü niyetleri, İmparatorların ellerindeki ülkeleri yeteri kadar etkinlikle yönetmelerini engellenmesine yeterli olabiliyorlardı. Gerçekten de Frederic Barbaros'a kadar (1152'de tahta çıkmıştır) Roma İmparatorluğu ünvanı kağıt üzerinde kalmaktaydı. Bunun en güzel kanıtı da ilk Saxon imparatorlarının Fransa'ya çok kez saldırmış olmalarına rağmen, bunlardan hiçbirinin önceden düşünülmüş olmamasıdır. Bu durum belki de bu muazzam ihtirasın ortaya çıkabilmek için başka bir yol aramasıyla açıklanabilir. Roma'nın ulu efendisi, buna bağlı olarak Saint Pierre'in «Yeminli» koruyucusu ve özellikle de Roma İmparatorları ile ilk Karolenjlerin Papaplık üzerinde sahip oldukları geleneksel hakların mirasçısı ve nihayet yayılabildiği heryerde hıristiyan inancının muhafızı olarak Saxon veya Frank hanedanından İmparatorlar açısından Ro-

ma Kilisesini korumak, yenileştirmek ve yönetmekten daha önemli ve İmparatorluk şanına daha uygun bir görev yoktu. Verceil piskoposlarından birinin dediği gibi, «Papa, yüzyılların günahını Sezarın iktidarına sığınarak yıkamaktadır.» (343) Daha açıkçası, bu «Sezar» Papayı atamak veya hiç değilse kendi onayı dahilinde seçilmesini istemektedir. «Saint Pierre aşkına, önderimiz Papa olarak senyör Silvestre'i seçtik ve Tanrının arzusuyla onu Papa olarak emrettik ve tahtına oturttuk» III. Otton emirnamelerinden birinde böyle konuşmaktadır. Bunun anlamı, madem ki Papa sadece Roma piskoposu olmayıp, aynı zamanda ve özellikle evrensel Kilisenin başkanıdır — Büyük Otton tarafından Kutsal Makam'a verilen ayrıcalık belgesinde iki kez *universalis papa* olarak tekrarlanmaktadır — öyleyse, İmparator bütün hıristiyanlık üzerinde bir üst denetim hakkına sahip olmaktadır. Eğer gerçekleşebilirse, onu tüm kralların üstüne çıkartabilecek bir hak. Ama bu aynı zamanda ruhsal ile dünyevi arasında İmparatorluğa sokulan kaçınılmaz anlaşmazlıkların tohumudur. Gerçekte, ölümün tohumları.

(343) Hermann Bloch, *in Neues Archiv*, 1897, s. 115.

AYIRIM 3

YEREL PRENSLİKLERDEN ŞATO TOPRAKLARINA

I. Yerel Prenslikler

Büyük devletlerin kendi içlerinde daha küçük siyasal oluşumlar halinde parçalanmaları, Batı Avrupa için başlangıcı eskilere uzanan bir olguydu. Ordu komutanlarının ihtirasları, kent aristokrasilerinin itaatsizliği bazen bölgesel birlikler oluşturarak çökmekte olan Roma İmparatorluğunun birliğini tehdit etmişlerdi. Feodal Avrupa'nın bazı kesimlerinde başka çağlara ait bu oluşumların bazı kalıntıları, bu küçük oligarşik *Romania*'lar eski dönemlerin kalıntısı olarak yaşamaya devam ediyorlardı. Örneğin «Venedikliler Cemaati» gibileri. Ana karadan kaçanların nehir adacıkları üzerinde kurdukları yerleşim yerlerinin birliği olarak ortaya çıkan bu kent, civardaki bölgenin adını almakla birlikte, Rialto köprüsü civarda — bizim Venedik dediğimiz yer — oldukça geç bir tarihte sabitleşmiş, bundan sonra da yavaş yavaş bir merkez olmaya doğru yönelmiştir. Güney İtalya'daki Napoli ve Gaeta da Venedik gibi bu küçük *Romania*'lara örnek diğer iki kenttir. Sardinya'da yerel şefler, adayı «yargı bölgeleri» *(judiciature)* halinde aralarında paylaşmışlardı. Barbar krallıkları döneminde bu parçalanma Avpa'nın diğer bölgelerinde de, ama daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bunun sonucu, merkez, gücü böylece hızla artmakta olan yerel odaklara birçok tavizler vermek zorunda kalıyordu. Merovenj krallarının şu veya bu kontluğun aristokratlarına kendi kontlarını seçme hakkını verdikleri veya Burgond'larda olduğu gibi ülkenin kodamanlarına saraylarının baş nazırlarını kendilerinin seçme hakkını verdikeri görülmemiş miydi? Karolenj İmparator-

luğunun çöküşünü izleyen dönemde, benzerinin bir süre sonra Anglo-Saxonlar'da görüldüğü, yerel güçlülerin tüm kıtada birden ön plana çıkmaları olgusu, basit bir geriye dönüş olarak yorumlanabilir. Ama, bu son dağınıklıktan hemen önceki dönemin kamu kurumları o kadar güçlü etkiler yapmışlardır ki, olay birinci dağılmadan tamamen değişik bir boyutta cereyan etmiştir.

Frank İmparatorluğunda, yerel prenslikler düzeyinde rastladığımız oluşumlar kontluklardır. Başka terimlerle — çünkü Karolenj kontu gerçek bir devlet memuruydu — bu iktidara sahip olanlar, komuta yetkisine de sahip ve birçok ili yönetimi altında tutan bir cins valiye benzetilebilirlerdi. Söylendiğine göre Charlemagne, aynı anda birden fazla ili aynı konta bağlamama konusunda bir yasa çıkartmıştı. Ama, onun sağlığında bile bu bilgece kurallara uyulduğu söylenemez. Diğer yandan Charlemagne'm ardılları döneminde ve özellikle Sofu Louis'den itibaren bu kuraldan eser kalmadığı kesindir. Bu kural eğer uygulansaydı, sadece kodamanların ihtirasları tarafından engellenmekle kalmaz, koşulların da onu olanaksız hale getirdikleri görülürdü. Rakip kralların mücadeleleri kadar, ikinci barbar istilasının savaşı Frank dünyasının göbeğine kadar getirmiş olması, geniş sınırlara sahip askeri komutanlıkların kurulmasını her zamankinden daha zorunlu hale getirmekteydi. Bu komutanlıkların kaynağı bazen, Charlemagne'ın ortaya çıkardığı denetim turnelerine dayanmaktaydı. Geçici müfettiş *(missus)* sürekli yöneticiye dönüşüyordu. Örneğin, Sen ile Loire arasında Güçlü Robert'in, veya daha güneyde Toulouse kontlarının ataları birer *Missus* idiler.

Birine kontluk verilirken, ona aynı zamanda krallığa doğrudan bağlı ve kontluk bölgesinde yer alan başlıca manastırların yönetimini de devretmek adet olmuştu. Böylece, bu manastırların koruyucusu, hatta laik «başrahibi» olan kont, bu konumu sayesinde mal ve insan olarak önemli kaynaklara komuta eder hale gelmekteydi. Zaten bölgede kendi mülkiyetinde toprakları olan bu adam, kont olduktan sonra da yeni fiefler ve yeni *alleu*'ler edinmekteydi. Böylece, özellikle kral vassallerinin biatlerini kendine çevirerek, kont kendi bölgesinde çok sayıda sadık adam edinmiş oluyordu. ndi denetimine yasal olarak verilmiş bütün topraklar üzerinde doğrudan otorite kullanması olanaksız olduğundan; bazı bölgelere daha alt düzeyde kontlar veya vikontlar (kelimenin tam anlayımla, kont temsilcisi, kont naibi MAK) yollamak zorunda kalıyor, ama bunları da biat yoluyla kendine bağlamayı ihmal etmiyordu. Böylece birçok kontluğu biat yoluyla ellerinde toplayan kimseleri be-

lirleyen bir terim, eski örfler arasında yer almaktadır. Onlara verilen ad veya daha doğrusu, onların kendilerine verdikleri adlar *archicomte* (başkont, eski kont), «başlıca kont», marki — yani uç beyi — veya Merovenj ve Roma terminolojisinden ödünç alman «dük» idi. Fakat bu sonuncu terim ancak eski bir bölgesel veya etnik bir birliğin yeni iktidara destek olduğu oluşumlar için kullanılabilmekteydi. Moda, bazı yerlerde birinin, diğer yerlerde bir diğerinin öne çıkmaya yönünde çalıştığı gibi; Toulouse veya Flandre'da olduğu gibi, yalnızca kont ünvanıyla yetinilen bölgeler de vardı.

Bu iktidar toplulukları, kendiliğinden anlaşılacağı üzere, genel olarak «şeref» fieflerinin irsilikleri kabul edildiği andan itibaren — bilindiği üzere, bu Fransa'da çok erken gerçekleşti — sabitleşmeye başladılar. O zamana kadar, beklenmeyen bir ölüm; bir kralın değişen amaçları doğrultusunda raslantısal olarak otoritesini kabul ettirmesi; diğer güçlülerin veya becerikli komşuların rekabeti, her an için bu kontluklar topluluğunu dağıtabilirdi. Ancak, Kuzey Fransa'dan kaynaklanan iki «kontluk topluluğu»nun belli sülaleler elinde sabitleştirilmesi girişimleri, sonunda Bruges'deki kalelerinden harekâtı yürüten «Flandre markileri» tarafından mutlu sona ulaştırılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, bu uğraş içinde başarı kadar, başarısızlıkta da raslantının payı mutlaka büyüktür. Ama, bu herşeyi açıklamaz .

Kontluk birliklerinden hareketle prenslikleri kuranlar, mutlaka büyük coğrafyacılar değillerdi. Ama, coğrafyanın ihtiraslarına set oluşturduğu yerlerde direnmenin cezasını görerek, ilk derslerini aldılar ve bu bilimi öğrenmek zorunda kaldılar. Aralarında iletişimin kolaylıkla kurulabildiği ve geleneksel olarak sürdüğü bölgeler arasında bağ kurabildikleri; krallıkların daha önce önemini kavrama konusunda bazen uyanık olabildikleri geçit noktalarını elde tutabildikleri ve bu noktalardan hem askeri olarak hem de ayak bastı parası toplama konusunda yararlandıkları; durumlarda ise başarılı oldular. Birçok aleyhte etkene rağmen Burgonya prensliği eğer ayakta kalmaya, hatta gelişmeye devam edebildiyse bunun nedeni, düklerin Autun'den Ouche vadisine kadar olan alandaki, Asıl Fransayı Rhône kaynağına bağlayan bütün yolları tutabilmiş olmalarındandır. Rahip Ricen Burgonya tahtında hak iddia edenlerden birinden söz ederken, «Dijon kalesini ele geçirmek için yanıp tutuşuyordu, çünkü burayı elde edince, Burgonyanın en iyi yörelerini egemenliği altına alacağını düşünüyordu» demektedir. Appenin dağlarının efendileri olan Canossa Sire'leri, ege-

menliklerini dağların tepesinden Arno, hatta Po vadisine kadar uzanan alçak topraklara yaymakta gecikmemişlerdir.

Çoğunlukla da bu durum, ortak yaşama ilişkin eski alışkanlıklar tarafından hazırlanmış oluyordu. Birçok yeni önderin ünvanları arasında ulusal adların yeniden ortaya çıkmasını rastlantıyla açıklamak mümkün değildir. Ancak işin gerçeğini söylemek gerekirse, bazen ulusal adlar çok geniş bir alanı da ifade eder biçimde kullanılmıştır. Bu durumlarda, bütünün parça tarafından tanımlanması olgusu ortaya çıkmış ve bu gibi durumlar günümüze kadar devam etmiştir.

Frank devletinin geleneksel coğrafi bölgelerinden olan ve birçok defalar ayrı bir krallık halinde örgütlenen Austrasia, en sonunda Lorraine bölgesi içinde erimişti. Buna karşılık diğer üç geleneksel bölgenin — Akitanya, Burgonya ve Neustria, ki bu sonuncu bölgeye yavaş yavaş kısaca Fransa demek adet olmuştur — anısı 900 yılarında henüz belleklerden silinmemişti. Bu geniş bölgelerin yönetimine getirilen kimselere; Akitanyalılar, Burgonyalılar veya Franklar dükü ünvanı verilmekteydi. Bu üç prensliğin toplamı, krallığın bir anlamda tamamı demek olduğundan, kral da bazen kendinden söz ederken, hepsine birden egemen olmayı düşleyerek «Frankların, Akitanyalıların ve Burgonyalıların kralı» diyordu. Robert'liler hanedanından Büyük Hugues bu rüyaya ulaşmak için babasından kalan Fransa dükalığına diğer ikisinin «yetki belge»lerini eklemenin en uygun yol olduğunu düşünmüştü. Ama, bu çok büyük çaptaki birleşme, işte gene çok büyük olmasından ötürü çok kısa süreli olabildi. (344)

(344) I. Robert'den itibaren Robert'lier tarafından taşınan Fransa dükü ünvanının bütün krallık üzerinde bir cins kral-niyabetine tekâbül ettiği bazen savunulmuştur. O dönemde yaşayan bazı kimselerin bu duyguya kapılmış olmaları mümkündür, ama ben hiç bir kaynakta bunun böyle olduğunun açık ifadesine rastlamadım. (Richer tarafından kullanılan *dux Galliarum* terimi, yalnızca *dux Francaiae*'nin yanlış bir çevirisidir. *Omnium Galliarum ducem* ise, Büyük Hugues'e Fransa dükalığı yanında Burgonya dükalığının da verildiğini belirtmektedir) Fakat ilk anlamın toprağa ilişkin olduğu kuşkuya yer bırakmamaktadır. Tersi bir hipotez halinde, Hugues'ün 3 dükalığı bir araya toplama girişimini açıklamak mümkün olmaz. Belki de saray kontunun yetkileri de Almanya'da olduğu gibi parçalanmıştı ve her dükalığı kendi özel saray kontuna sahipti. Bu durumda saray kontluğu ünvanının aynı anda Fransa'da Flandre kontu; Burgonya'da Troyes (daha sonra «Champagne» denilecek) kontu; Akitanya'da da Toulouse kontu tarafından talep edilmesi anlaşılır hale gelmektedir. Üçe ayrılmış kraliyet ünvanı konusunda : *Rec. des Hist. de France*, c. IX., s. 578 ve 580.

Aslında sonradan Capet hanedanından krallar olacak olan Fransa dükleri, doğrudan kendilerine bağlı kontluklar dışında hiçbir yerde fiilen egemenlik kuramadılar. Bu dükalık — Aşağı Loire kontluğu bizzat kendi atadıkları vikont tarafından dükalıktan ayrılmış olduğundan — 987'de Paris ve Orléans çevresindeki 6 veya 8 kontluğa inmişti. Adını Burgond adlı barbar halkından alan bölge, feodal çağda Rodolphe'lular krallığı ile — bu kralların verdiği büyük bir fief halinde, o zamanki adı Burgonya kontluğu, bugünde adı Franche-Compté — bir Fransız dükalığı arasında paylaşılmıştı. Bu sonuncu bölge, o dönemde Burgonya denilen bölgenin geri kalan alanını kapsamaktan uzak kalmaktaydı. Akitanya krallığı kuzeyde Loire nehrine kadar uzanmaktaydı ve sonradan dükalık haline gelince de bu bölgenin ağırlık merkezi nehre yakın kaldı. Cluny manastırının kuruluş sözleşmesini, Sofu Guillaume nehre yakın Bourges kentinde 910 yılında imzalamıştı. Ama, zaman içinde Akitanya dükalığı birçok rakip hanedan arasında mücadele konusu haline gelince, sonunda bu ünvanı eline geçiren hanedan, elinde Poitou ovaları ile Massif Central'in Batısından başka bir yerin kalmamış olduğunu gördü. Daha sonra 1060'da bu hanedan şanslı bir mirasa konarak, başlangıçtaki varlığına, Bordeaux ile Pireneler arasındaki prensliği de eklemişti. — Bu prenslik *Euskarie* adı verilen bir dil konuşan ve buraya eskiden gelmiş bir halk tarafından kurulmuştu. Prenslerine de Basklar veya Gaskonlar dükü ünvanı verilmekteydi. — Bu birleşmeden ortaya çıkan bu feodal çağ devleti, oldukça genişti. Ama gene de asıl Akitanya'nın birçok bölümü sınırlarının dışında kalmıştı.

Diğer bölgelerde ise, etnik temel daha netti. Her türden ırkçı yaklaşımı bir kenara bırakarak, bunun belli bir uygarlık tarzına mensup olma anlamına alınması konusundaki yaklaşamımızı belirtelim. Birçok engele rağmen Britanya dükalığı, Karolenj İmparatorluğunun içine düştüğü karışıklıklar sırasında, Armorique bölgesindeki Kelt şeflerin birleşerek kurmayı başardıkları krallığın mirasçısı olmuştu — tıpkı uzak kuzeydeki İskoç kraları gibi —. Bu bölge Rennes ile Nantes arasında yer almakta ve Fransızcadan çok başka bir dil olan Keltçe konuşmaktaydı. Normandiya ise, doğumunu İskandinav «korsanlara» borçludur. İngiltere'de çeşitli germanik halkların iskânıyla oluşan alan paylaşım sınırları, 10. yüzyıldan itibaren kralların kuracakları yönetim bölgelerinin temelini oluşturacaklardır. Fakat, yönetim bölgeleriyle eski yerleşme alanlarının sınırları arasındaki ilişki, Alman dükalıklarında olduğu kadar hiçbir yerde belirgin olmamıştır.

Dükalık iktidarı tarafından böylece korunan, kamu görevi olma karakteri ile buna bağlanan ve inatçı bir dirence sahip olan etnik duygu, 10 yüzyıl Alman dükalıklarının Fransız prensliklerinden çok farklı bir nitelikte ortaya çıkmalarına neden olmuştur. Eğer daha açık konuşmak gerekirse, çok daha az feodal nitelikte bir kurum olarak ortaya çıkan Alman dükalığı, güçlüler arasında komuta ve itaatin en etkin yolu olarak vassal ilişkisinden başka kişisel bağımlılık ilişkisi tanımayan Faransa'nın düzeyine ulaşamamış bir ülkenin Feodalite öncesi kurumlarını da içeren bir örgütlenme olmuştur.

Fransa'da ilk Franklar, Akitanyalılar veya Burgonyalılar, düklerinin bütün gayretlerine rağmen dük, marki veya *archicomte*, çok kısa sürede ancak kişisel olarak sahip oldukları kontluklar üzerinde etkili olabildiklerini gördüler. Buna karşılık, Alman dükleri güçlerinin büyük bölümünü «şeref» fieflerinden sağlıyor olmakla birlikte, Fransız düklerinden çok daha geniş alanlar üzerinde otoritelerini yayabilmişlerdir. Bazı durumlarda, bir dükalık sınırları içinde yer alan bazı kontlar doğrudan krala biat etmiş oluyorlardı. Ama, bu durumda bile gene de belirli ölçüde düke bağımlı olmaktaydılar. Belki yersiz bir karşılaştırma olacak ama, tıpkı merkez tarafından atanan bir kaymakamın gene de valinin emrinde olması durumuna benzetebiliriz. Dük büyük törensel toplantılarda dükalığın bütün büyüklerini toplamakta, orduda onların komutanlığını yapmakta, sınırları pek belli olmayan ama pek de etkisiz olmayan bir yargı yetkisini onlar üzerinde kullanmaktadır.

Ancak, bu etnik dükalıklar — Alman tarçilerinin *stammesherzogtümer* dedikleri — yukarıdan krallık iktidarı tarafından tehdit edilmekteydiler. Çünkü, Alman toplumu, Batısındaki komşularından daha geç olarak bu dönemde feodalleşme sürecine yeni girmişti. Giderek artan bir şekilde topluma yayılmakta olan bu oluşum, krallık iktidarını parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktaydı. Bu durumun farkında olan merkez ise, her türlü parçalanma odağını denetim altında tutmak istemekteydi. Ama aynı zamanda merkezin kendisi de parçalanmaya katkıda bulunmaktaydı. Dükalıkları parçalamanın kendi selameti açısından en doğru yol olduğunu düşünen merkez, aslında feodalleşmeye katkıda bulunmaktan başka birşey yapmış olmuyordu. Böylece, feodalleşmenin etkisiyle kendiliklerinden dağılanların — Frankonyanın 939'dan sonra başına geldiği gibi — yanı sıra, çoğu da merkez tarafından parçalanmaktaydı. Bu durumda, eskiden kendilerine bağlan-

mış olan başlıca kilise ve kontluklar üzerindeki yetkilerini yitiren dükalıklar, bir süre sonra ilk niteliklerini de yitirdiler. Aşağı Lorraine veya «Lothier» dükalığı 1106'da Louvain hanedanının eline geçtikten 85 yıl sonra, bunlar dükalığın tüm eski sınırları üzerinde hak sahibi olduklarını ileri sürdüler. Bu iddia karşısında Imparatordan kendilerine gelen cevapta «sadece kendinize ait kontluklar veya fief olarak verdiğiniz toprakların» dükalık sayılabileceği bildirilmekteydi. O dönemde yaşamış bir kronikçinin bildirdiğine göre ise, «bu dükler doğrudan kendi toprakları dışında asla adalet dağıtamamışlardır» (345) Evrimin yeni yönünü bundan daha iyi ifade etmek olanaksızdır. İlk kuşak dükalıklardan geriye yalnızca bir ünvan kalmış, adına dükalık denilen yerel odaklar artık 12. yüzyıl biterken merkezi iktidarın içine düştüğü güçsüzlükten yararlanarak ortaya çıkan diğer merkez-kaç oluşumlar kalabalığının unsurlarından farklı değildiler. Özellikle, 13. yüzyıl Almanya'sında parçalanma eğilimi o kadar artmıştır ki, bu oluşum sonunda, federe devletlere ulaşmıştır. Bu oluşumlar Fransız dükalıklarına benzemekteydiler, çünkü aslında herbirinin egemenliğini koruduğu yerel iktidar odaklarının üst birliğinden başka birşey değildiler. Daha önceden de sıklıkla karşılaştığımız, evrimin geriden gelmesi olgusu nedeniyle Almanya iki yüzyıllık bir kaymayla Batıdaki komşusunun çıkmakta olduğu yola girmekteydi.

II. Kontluklar ve Şato Toprakları

Karolenj İmparatorluğundan türeyen ve er geç ırsi hale gelen kontlukların hepsi yerel prenslikler tarafından yutulmamışlardı. Bazıları uzun süre bağımsızlıklarını korudular. Örneğin, komşuları olan Anjou ve Normandiya dükalıklarının sürekli tehtidi altında 1110'a kadar yaşayan Maine kontluğu gibi. Fakat parçalanmalar, birçok toprağa bağışıklık tanınması ve nihayet yetkilerin kötüye kullanılması gibi nedenlerle, kontluk yetkileri çok dar bir sahaya hapsoldu. Frank krallığının memurlarının mirasçıları ve merkez memuru olmayan «güçlüler»den, yeteri kadar senyörlük ile «adalet»i ellerinde toplama şahsına sahip olabilenler başka bir ad bulamadıklarından, kendilerine kont demeye başladılar. Bazen Kilisenin laik temsilcileri, — Saint Riquier manastırının «yeminlileri» iken Ponthieu kontları olanlar gibi — ve hatta Almanya'da bazı zengin *alleu* sahipleri de bu ünvanı kullanır oldular. Kamu görevi

(345) Gislebert de Mons, éd. Pertz, s. 223-24 ve 58.

anlayışı fiili olarak yok oldukça, bir memuriyet ünvanı olan kont da kapanın elinde kalıyordu.

Bu yerel güçlerin ve iktidar odaklarının oluşması ve sabitleşmesi sırasında, bunların etki alanlarının ve yayılma sahalarının tümden farklı olmasına karşılık, gene de ortak bir nokta ortaya çıkmaktaydı. Bu ortak nokta, gücün billurlaşma noktası olarak şatoydu. Orderic Vital, Sire de Montfort'dan söz ederken, «Güçlü muhafız birliklerince korunan sağlam şato sahibi bir adam kadar güçlüydü» demektedir. Ancak, şato denilince aklımıza, daha önce de gördüğümüz gibi, şövalye kitlesinin arkalarına çekildiği basit tahkim edilmiş evler düşünmeyelim. Kodamanların şatoları, gerçek anlamıyla tahkim edilmiş askeri kamplardı. Şatonun kulesi, hem efendinin ikametgâhı, hem de savunmada en son geri çekilecek nokta olarak, eski tahkim edilmiş evlerin bir mirası olarak devam etmekteydi. Fakat, bu kulenin etrafında bir veya birçok sur oldukça geniş bir alanı çevrelemekteydi. Bu surlarla korunan alanda, askeri birliklerin, hizmetkârların, zenaatkârların barınmaları için ayrılmış binalar ile, serflerden alınan ödentilerle *réserve* ürünlerinin saklandığı depolar ve diğer gerekli binalar bulunmaktaydı. Örneğin, 10. yüzyılda Warcq sur Meuse'deki kontluk *castrum* (şato)'u tam bu modele göre inşa edilmişti. İki yüzyıl sonra daha gelişmiş yöntemlerle inşa edilmiş olmalarına rağmen, örneğin Brüges veya Ardres şatoları da temel yaklaşım olarak hemen aynı esasa göre planlanmışlardı. Bu kalelerin ilkleri, Norman ve Macar istilaları sırasında krallar veya büyük askeri komutanlar tarafından yaptırılmıştı. Bunu izleyen dönemlerde de, tahkimat yaptırmanın yalnızca kamu makamlarına has yetki olduğu düşüncesi hiçbir zaman tamamen silinmedi. Çağdan çağa, kraldan veya prensten izin almadan inşa edilen şatolar gayrimeşru veya Norman terimiyle «aldatmaca» sayılacaktır. Ama, kuramsal gerçek fiili gerçekle çoğu zaman uyuşmadığından, herkes bu «gayrimeşru» işlemi yapmış; merkez güçleri 12. yüzyıldan itibaren otoritelerini sağlamlaştırmaya başladıktan itibaren, bu kuramsal haklarına somut bir yaptırım gücü kazandırabilmişlerdir. Şatoların yükselmeye başladığı kargaşa döneminde, bunların özel kimseler tarafından yaptırılmasını önleyemeyen merkez açısından, bu durumdan da kötüsü, bizzat kendilerinin yaptırıp, sadık adamlarının muhafazasına terkettikleri veya fief olarak verdikleri kaleleri de ellerinden kaçırmalarıdır. Aynı şekilde, düklerin ve kontların yaptırıp da kendi adamlarına koruttukları şatolar da bir süre sonra bu şato muhafızlarının eline geçmiş; buralardan efendi-

lerine direnen bu vassaller, bir süre sonra kendileri de birer hanedan haline dönüşmüşlerdir.

Bu şatolar yalnızca efendiler için, bazen de efendinin adamları için emin birer sığınak değillerdi. Aynı zamanda civardaki tüm toprakların yönetsel merkezi ile bütün bağımlılık ilişkileri ağının odak noktasını oluşturmaktaydı. Köylüler şatoya ödentilerini getirmekte ve onarım ile inşa angaryalarına tabi tutulmaktaydılar. Civardaki vassaller şatoda nöbet tutmaktaydılar ve çoğunlukla da fiefleri onlara büyük kule —örneğin Berry'deki Issoudum «büyük kule»si gibi— nöbeti karşılığı olarak verilmekteydi. Adalet şatoda yerine getiriliyordu. Bu bağlamda, 11. yüzyıldan itibaren Almanya'da artık düzeltilmesi mümkün olmayan bir şekilde parçalanmış eyaletler ortaya çıkmış olduğundan, bu eyaletlerin eski yöneticileri eyaletin tümü üzerinde otoritelerini kullanma hakkına sahip olamadıklarından, ana şatolarının bulunduğu toprağın *(gau)* adını, eski bütün ünvanlarının bırakarak, kullanma adetini edindiler. Bu alışkanlık çok yüksek derecedeki soylular arasında bile yaygınlaşmıştı. Bu bağlamda, I. Frederic'in Savabya dükü ne, başlıca kalesine atfen, Staufen dükü olarak hitab etmesi açıklayıcı bir örnektir (346) Fransada da hemen hemen aynı tarihlerde, bir yüksek yargı alanına «şato toprağı» *(châtellenie)* denme adeti ortaya çıkmıştır. Ama, bir Akitanya şatosunun kaderi diğer tüm şatolarınkinden çok değişik olmuştur. Bourbon l'Archambault adını taşıyan bu şatonun sahipleri kont derecesinde olmadıkları halde, bu kaleden aldıkları güçle gerçek bir prenslik kurabilmişlerdir —Şatonun adından gelen bölge adı olan Baurbonnais bugün bile Fransa'da yaşamaktadır—. Gücün görünen kaynağını oluşturan kule ve surlar, bu güce itibar sağladığı kadar, kanıt da sağlamaktaydılar.

III. Kilisenin Egemenlik Alanları

Karolenjler, Roma ve Merovenj geleneğine sadık kalarak, piskoposun kendi dinsel bölgesindeki dünyevi yönetime katılmasını normal görmüşler hatta bunu teşvik etmişlerdi. Ama, piskoposun bu katılımı, kral temsilcisine yardımcı olarak, bazen de onun denetleyicisi olma biçiminde ortaya çıkıyordu. Başka bir anlatımla, piskopos kontun ya yardımcısı oluyor, ya da onu görevini yerine getirirken gözlüyordu. Birinci feodal çağın krallıkları daha da ileri giderek, piskoposu bazen kont da yapmışlardır.

(346) *Monumenta Boica,* c. XXIX., 1, *Württemberger Urkundenbuch,* c. II.

Bu gelişme iki aşamalı olarak ortaya çıktı. Piskoposun yönetimindeki dinsel bölgenin geri kalan yerlerinden çok, katedralin bulunduğu kent bu din adamının kişisel otoritesine çok daha fazla bağımlı sayılmaktaydı. Kontun kırlarda dolaşmak için binlerce nedeni varken, piskopos tercihan «site»sinde ikamet etmekteydi. Bu kent tehlikeye uğradığında, kendine bağlı adamları surları onarıp güçlendirirlerken —ki bu surların inşa ve onarım masraflarını kendi cebinden karşılamaktadır— piskopos da kilerlerini kuşatma altındaki halkı doyurmak için açmakta ve çoğu zaman da savunmanın komutasını üstlenmekteydi. Krallar bir süre sonra piskoposlara bu kentsel tahkimat ve hemen çevredeki topraklar üzerinde kontluk yetkileri tanıyıp, bu yetki alanının içinde kalan surların arkasındaki bölgede para basma hakkı gibi bazı hakları da eklenti olarak verdiklerinde, aslında korunma ihtiyacından doğan fiili bir durumu yasallaştırmaktan başka bir iş yapmış olmuyorlardı. 887'de Langres; 904'de Bergamo; 927'de Toul; 946'da Spire —sadece her ülke için en eski örnekleri sayabilmek için bu dört tanesini verdik— piskoposlukları bu koşullar altında kontluk yetkilerini elde etmişlerdi. Asıl kont, kenti çevreleyen kırsal bölge üzerinde eski yetkilerini kullanmaya devam etmekteydi. Bu kent ve kır kontluğu halindeki paylaşım devamlı olabilirdi. Yüzyıllar boyunca Tournai kenti kont olarak piskoposunu, Tournaisis eyaleti de Flandre kontunu tanımıştır. Ama, diğer yerlerde sonunda bütün bölgenin kontluğunu piskoposa verme yoluna gidilmiştir. Örneğin, önce Langres kenti kontu olan bu kentin piskoposları, 60 yıllık bir aradan sonra Langres kontluğunun tümünün yönetimini ele geçirmişler, yani kentsel kontluğa kırsal kontluğu da eklemişlerdir. Kontluğun tümünün piskoposlara verilmesi adeti bir kez yerleştikten sonra, gördüğümüz gibi, iki aşamada gerçekleşmekte olan bu olgu, tek aşamalı hale gelmiştir. Örneğin, hiçbir zaman yalnız başlarına Reims kenti kontları olmamış olan bu kentin başpiskoposları, 940'dan itibaren hem Reims kenti, hem de Rémois eyaletinin kontları olmaya başlamışlardır.

Kralları böyle davranmaya iten nedenler çok açıktır. Bu hareketleriyle, hem Tanrıyı memnun etmeyi, hem de topraklarını korumayı düşünüyorlardı. Yukarılarda Azizler hiç kuşkusuz hizmetkârlarının bol gelire sahip olmalarını ve can sıkıcı komşularından kurtulmuş olmalarını alkışlarla karşılamaktaydılar. Aşağılarda ise, kontluğu piskoposa vermek, bölgenin yönetimini daha emin ellere teslim etmek demekti. Çünkü, rahip görevini asla irsi mülkiyete dönüştüremezdi. Zira, ataması kral tarafından yapıl-

maktaydı —Aslında kral bu konuda kilisenin seçimini onaylamaktan başka birşey yapmıyordu—. Ama bundan da önemlisi, piskoposun eğitimi ve çıkarları, onun kral tarafında yer almasına neden oluyordu. Nitekim, feodal dönemin karmakarışık siyasal ortamında, Kilise mensupları kurulmakta olan devletlerin merkez çıkarları doğrultusunda tavırlarını koyan en sadık memurları olmamışlar mıydı? Bu bağlamda, Alman kralları tarafından piskoposlara verilen ilk kontlukların katedral kentlerinden uzak, bazı Alp bölgeleri olması çok anlamlıdır. Çünkü, buraların yitirilmesi halinde İmparatorluk politikası büyük yaralar alırdı.

Ancak, hemen her yerde benzer ihtiyaçların ürünü olarak ortaya çıkan bu uygulama, her ülkede başka bir yönde ilerlemiştir.

Fransa krallığında piskoposlukların çoğu, 10. yüzyıldan itibaren yerel prenslerin hatta basit kontların eline geçmişti. Bunun sonucu, asıl Fransa ve Burgonyadaki az sayıda piskoposun da kontluk yetkilerini ele geçirmeleri oldu. Bu piskopos-kontlardan en azından iki tanesi —Reims ve Langres piskoposları— yönetimleri altındaki ana kontluğa birçok uydu kontluk ekleyerek gerçek birer yerel prens haline dönüşmeyi başarabildiler. 10. yüzyıl savaşlarından söz edilirken «Reims Kilisesi şövalyeleri» kadar saygı uyandıranlarına rastlanmamıştır. Fakat, komşu laik prensliklerle çevrelenen ve bizzat kendi vasallerinin ihanetine uğrayan, bu Kilise egemenliğindeki topraklar, kısa bir süre sonra çabucak sararıp solmaya başlamışlardır. 11. yüzyılda ise, her türden piskopos-kontların düşman güçlere karşı giderek daha sıkı bir şekilde, krallığa sarılmaktan başka olanakları kalmamıştır.

Frank geleneğine sadık kalan Alman hükümdarları, uzun süre eski kontluk sistemini değiştirme konusunda tereddüt içinde kalmışlardır. Ancak, 10. yüzyılın sonuna doğru, piskoposlara yapılan kontluk, hatta kontluklar grubu tevcihleri, artan bir süreç içine girmeye başlamışlardır. Diğer yandan, bağışıklık temlikleri ile çeşitli bağışların bu yetki devirlerine eklenmeleriyle, birkaç yıl içinde Kiliseye bağlı çok büyük yerel yönetim birimleri oluşmuştur. Öyle görünmektedir ki, krallar pek fazla istekli olmamakla birlikte, yerel güçlerin, dik başlı kodamanların ve özellikle de düklerin yerel yetkileri ellerine geçirmelerini önlemenin en iyi yolunun rahiplerin dünyevi güçlerine yaslanmak olduğu fikrine, artık katılmaktadırlar. Bu Kilise yönetimindeki dünyevi yönetim bölgelerinin, ya dükalıkların haritadan silinmiş olduğu —Frankonya gibi—, ya da Ren Lorraine'i veya Batı Saksonya gibi eski

etki alanlarının önemlice bir bölümünü yitirmiş oldukları yerlerde, çok sayıda ve güçlü olmaları çarpıcıdır. Ama gelişmeler merkezinin hesaplarını yanlış çıkartacaktır. Papalar ve İmparatorlar arasında uzun süren çatışmalar ve hiç olmazsa nisbi bir Kilise reformunun başarıya ulaşması, 11. yüzyıldan itibaren Alman piskoposlarının kendilerini merkezin memurlarından çok, vassalleri olarak görmelerine yol açmıştır. Böylece, Kilise prenslikleri Alman ulusal birliğinin dağılmasına etki eden unsurlar arasındaki yerlerini almaktadırlar.

Lombard İtalya'sında ve—Daha az ölçüde olmak üzere— Toskana'da İmparatorluk politikası ilk başta Almanyadakiyle aynı çizgiyi izlemişti. Ancak, belli bir Kilise'ye bağlanan kontluklar topluluğu, bu ülkede çok daha nadir olmuş ve evrim çok daha farklı sonuçlara ulaşmıştır. Piskopos-kont'un arkasında yeni bir güç belirmiştir ki, bu da kentsel «ortaklık» *(commune)*'tır. Bu güç, bir çok açılardan feodal güçlere rakip ve düşmansa da, kent senyörleri tarafından hazırlanmış silahları kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmeyi becerebilmiştir. 12. yüzyıldan itibaren, Lombardiya kentlerinin büyük oligarşik cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve egemenliklerini civardaki kırsal alan üzerine de yaymaları, kendilerini kentteki piskoposun mirasçıları saymaları veya onun adının arkasına gizlenmeleri sayesinde gerçekleşmiştir.

Diğer yandan, kontluklara sahip kiliselerle, bu cinsten her türlü temlikten yoksun ama gene en az onlar kadar bağışıklık sahibi senyörlük, vassal ve doğrudan üreticiye sahip kiliseler arasında, hangi ülkede olursa olsun, bir ayırım yapmaya kalkmak; hukuki inceliğin en sonuna ulaşmak olur. Çünkü, Avrupa'nın her tarafı kiliselerin «serbestlik» alanlarının sınırlarının geçtiği çizgilerle delik deşiktir. Bazen, haç işaretleriyle dahi belirlenen bu sınırlar, Suger'in deyimiyle Kiliseye mensup olmayanların geçmesinin mümkün olmadığı «Herkül sütunlarına» benzemekteydiler (347). Bunlar en azından ilke olarak geçilemezlerdi. Gerçekte ise, Azizlerin ve fakirlerin malı sayılan kilise toprakları, laik aristokrasi açısından zenginlik ve iktidar açlığını gidereceği muhteşem bir sofraydı. Laik aristokrasi, ya tehtidle, ya da Kilisedeki dostlar aracılığıyla, bu topraklardan fiefler sağlamaktaydı. Bazen de en basitinden kaba güçle bu topraklara el koyuyordu. Nihayet, hiç

(347) Suger, *Vie de Louis* VI., éd. Waquer, s. 228.

olmazsa eski Karolenj İmparatorluğu sınırları içinde kalan bölgelerde Kilisenin «yeminli»leri olarak (yani muhafızları MAK) ondan toprak koparıyorlardı (348).

Karolenjler döneminde çıkartılan yasalarla, bağışıklık kurumunun işleyişi ilk kez düzenlendiğinde, bağışıklık sahibi her kilisenin, senyörlükteki davalara bakmak ve kontluk mahkemesinde yargılanması gerekenleri oraya götürmekle görevli —çünkü toprak bağışık olduğundan, kontluk memurları davalı veya davacıyı almak üzere artık bu toprağa giremezlerdi— bir laik temsilcisinin olmasının gerekli olduğu düşünülmüştü. Bu cinsten bir görevlinin atanması iki beklentiye birden cevap vermenin yanında, bu ikili yapısı içinde bile amaçlarının çok iyi bilincinde olan bir siyasetin de temel yönelişlerine uygun düşmekteydi. Bu ikili amaç, bir yandan rahip ve papazların din dışı uğraşlardan ötürü esas görevlerinden uzaklaşmalarına engel olmak; diğer yandan da onları senyör yargısının içine alarak iyi tanımlanmış bir adalet sistemi içinde daha düzenli olmalarını sağlayabilmekti. Böylece, her bağışıklık sahibi kilise bir «yeminli» (*advocatus*, bu kelime bugün kullandığımız avukat kelimesinin kökü olmakla ve itiraf eden anlamına da gelmekle birlikte, o dönemde bu göreve başlarken edilen yemin nedeniyle çeviride «yeminli» kelimesiyle karşılanmıştır. Diğer yandan kelimenin bu anlamlarının ötesinde, o zamanki anlamı daha çok muhafız kavramının çağrıştırdıklarının kapsamı içindeydi MAK) veya «yeminli»lere sahip olmakla kalmayacak, ama aynı zamanda bu görevlinin seçimi kamu otoritelerinin denetiminde gerçekleştirilecekti. Karolenj dönemi «yeminlisi» böylece, piskoposun veya manastırın hizmetinde, tek kelimeyle krallığın bir cins yetkilisi durumunda olmaktaydı.

Charlemagne tarafından kurulan idari yapının çökmesi, bu kurumun da ortadan kalkmasına yol açmadı. Ama çok büyük değişiklikler geçirmesine neden oldu. Hiç kuşkusuz, başlangıçtan itibaren «yeminli», kilise mal varlığından temlik edilen bir fiefle ücretlendirilmekteydi. Kişisel bağımlılık ilişkileri karşısında kamu görevi kavramı yok olunca, yeminlinin krala bağlı bir memur ol-

---

(348) Fransa'da Karolenj sonrasına ait yeminlilik kurumuna dair ayrıntılı hiçbir araştırma yoktur. bu doldurulması çok kolay olan ama Orta Çağ tarihi araştırmalarında ciddi sorunlara yol açan boşluklardan biridir. Almanyada bu konu özellikle — kuramın bir ölçüde kötüye kullanılması pahasına — hukuki sistemle ilişkisi açısından incelenmiştir.

duğunun düşünülmesinden vazgeçildi. Çünkü yeminli krala biatle bağlı değildi ve üstelik fiefini aldığı piskopos veya başrahibe biat ederek onların vassali olmuştu. Bu durumda, rahipler artık kendi «yeminli»lerini kendileri serbestçe seçebilir hale gelmişlerdi. Yeminlinin de fiefi diğerleriyle birlkte ırsi hal geldiğinden, rahiplerin seçim hakları da bu gelişime paralel olarak ortadan kalktı.

Bunlarla birlikte «yeminli»nin rolü de olağanüstü büyümüştü. Önce yargıç olarak. Bağışık toprakların, ölüm cezası gerektiren suçları da yargılar hale gelmeleriyle, yeminli artık canileri kontluk mahkemesine götürmek yerine, korkulu yüksek yargı silahını bizzat kullanır hale gelmişti. Asıl gücü yalnızca yargıç olmasından kaynaklanmıyordu. Karışıklık veya tehlike dönemlerinde, Kiliselere adamları Azizlerin resimleri altında dövüşmeye götürecek savaş şefleri gerekmekteydi. Devlet artık etkin bir koruyucu olmaktan çıktığından; heran tehdit altındaki mallarını koruyabilecek daha yakın muhafızlara ihtiyaçları vardı. Bu durumda, Kiliseler bu koruyucu ve savaş önderini, büyük Charlemakne'ın onlara armağan ettiği laik temsilcinin, yani «yeminli»nin şahsında bulduklarını sandılar. Diğer yandan, kendileri de gerçekten birer profesyonel savaşçı olan bu kimseler, bu muhafızlık konusundaki hizmetlerini sunmakta, hatta çoğu zaman da zorla kabul ettirmekte sabırsızlanıyorlardı. Çünkü, bu görev herşeyden önce şan ve gelir kaynağıydı. Bu durumda yeminlilik görevinin ağırlık merkezinin büyük çapta kaydığı gözlendi. Artık metinler yeminlilik kurumunun doğasını tanımlamak istediklerinde veya yeminliler tarafından talep edilen ücret, ödül ve bedelleri haklı çıkartmaya uğraştıklarında, gittikçe daha fazla bir biçimde, vurguyu koruma görevi üzerine yapmaktaydılar. Buna paralel olarak, bu göreve atanacakların niteliği de büyük değişimler geçirdi. Karolenj yeminlisi oldukça mütevazi bir memurdu. 10. yüzyılda ise, güçlülerin önde gelenleri, hatta kont aileleri bile eskiden kendilerine çok alt düzeyde görünen bu ünvanın artık peşindeydiler.

Ancak, o dönemlerde birçok hakkın parçalanmasına yol açan gelişmelerden bu ünvan ve görev de kendini kurtaramadı. Karolenj yasası, geniş alanlara yayılmış olan aynı kiliseye ait toprak varlıkları için, öyle görünüyor ki, her kontluktaki parça için birer tane yeminli bulundurulmasını zorunlu kılmıştı. Fakat kısa bir süre sonra, bunların sayıları arttı. Gerçeği söylemek gerekirse, Almanya'da ve Lotharingia'da kurum başlangıçtaki karakterine en yakın durumda kaldığından, bu yerel yeminliler yeminli yardım-

cısı adıyla anılmaya başlandılar. Bunlar ilke olarak, Kilisenin genel yeminlilerinin temsilcileri, ama gerçekte ise onun vassalleri olmaktaydılar —Bazen kilise mallarını birkaç genel-yeminli arasında paylaştırmaktaydı. O zaman yerel yeminli-yardımcıları da bunlardan hangisinin yetki alanına giriyorlarsa onun vassali oluyorlardı—. Bekleneceği üzere, Fransa'da bu parçalanma çok daha derinlemesine olmuştur. Aslında bu ülkede son çözümlemede, civardaki kodamanlar arasından seçilen özel «koruyucu»suna sahip olmayan, belli bir büyüklükte olan Kiliseye ait toprak veya toprak grubu kalmamıştır. Bu ülkede de, piskoposluğun veya manastırın korunmasıyla görevli ve bu hiyerarşinin en üstünde yer alan adam, yerel koruyucu kalabalığından servet ve iktidar olarak çok farklı olmaktaydı. Bazen bir dinsel cemaatin ve topraklarının yeminlisi olan kodamanın, onun aynı zamanda «sahibi»de —bundan herşeyden önce başrahibi atama yetkisine sahip olmasını anlayın— olduğu, hatta laik olmasına rağmen başrahip olarak kendini atadığı görülebiliyordu. Bunlar, gayet açıkça görüldüğü üzere, hukuki önceliklerden çok, fiili durumun gücüne göre hareket eden bir topluma özgü kavram karışıklıklarının en güzel örnekleridir.

Yeminlinin tek gelir kaynağı, görevine bağlı olan fiefi değildi. Görevinden ötürü elinde tuttuğu komuta yetkisini kilisenin elindeki tüm topraklara yayabiliyor ve bu sayede de bu topraklardan büyük miktarlarda ödenti elde edebiliyordu. Yeminli, hiçbir yerde olmadığı ölçüde, Almanya'da koruyucu haline gelirken, yargıçlık görevini de tamamen korumuştu. Rahiplere kan dökmeyi yasaklayan eski ilkeyi ileri sürerek birçok Alman *vogt*'u (yeminli) manastır senyörlüklerinin hemen tamamında yüksek yargı hakkını ellerine geçirmişlerdi. Krallığın gücünün azalmış olması ve Karolenj mirasına sadık kalmakta devam etmesi, bu el koymayı kolaylaştırmıştır. Çünkü, krallar yeminlileri atama haklarından vazgeçerlerken, onlara «*ban*» yetkileri, yani birini bir işi yapmaya zorlama yetkilerini vermeye devam etmişlerdir. Böylece kraldan doğrudan vassallerine geçen bir yetkiyi devretme hakkından mahrum kalan Kilise mensupları, yüksek yargıç olma olanaklarını da yitirmişlerdir. Kendilerine çok sıkı bağlarla bağlanmış olan hizmetkârlarını veya serflerini bizzat cezalandırabilme haklarını ancak koruyabilmişlerdir. Krallık makamı ise, yeminliler arasındaki her türden bağın kopmuş olduğu Fransa'da, yargı yetkilerinin paylaşımı yörelere göre büyük farklılıklar göstermiştir. Bu karışıklık da doğal olarak, Almanya'da olduğunun tersine, Kilisenin yararı-

na olmuştur. Ama buna karşılık, sözleşmelerin diliyle konuşmak gerekirse, Kilisenin gerçek veya öyle olduklarını iddia eden «koruyucu»ları doğrudan üreticileri ne kadar da «soyup soğana çevirmişlerdir»! Gerçeği söylemek gerekirse, Fransa'da bile yeminlilik kurumu, sayılamayacak kadar çok kırsal tiranın eline geçmiş, köy papazları bile «korumaya» alınmışlardır. Ama, belki de bu koruma Kilisenin resmi tarihçilerinin iddia ettikleri kadar kötü birşey değildi. VI. Louis'ye ait bir belgede, bir manastırda kaleme alınmış olmasına rağmen, bu kurumun «çok gerekli ve tamamen yararlı» olduğu itiraf edilmemiş miydi (349)? Fakat, tartışılması hiç mümkün olmayan şey de, bu korumanın çok pahalıya mal olduğuydu. Tarla angaryasından barındırmaya kadar, askerlikten tahkimat onarımı ve inşa çalışmalarına kadar her türden yardım hizmeti, yulaf, şarap, tavuk cinsinden rantlar (çünkü herşeyden önce korunması gereken köydü); yeminlilerin doğrudan senyörleri olmadıkları halde, köylülerden korumayı bahane edip aldıklarının listesi çok uzun olacaktır; onun için bu örneklerle yetinelim. Bu işin gerçeği Suger'in dediği gibi, yeminlilerin köylüleri «ağızlarını doldura doldura» yalayıp yuttuklarıydı (350).

10. yüzyılla 11. yüzyılın ilk yarısı, yeminlilik kurumunun altın çağı olmuştur. Tabii ki Kıtada. Çünkü, Karolenj mirasına yabancı kalan İngiltere, bu kurumu da tanımamıştır. Daha sonra Grégoire reformuyla yeniden canlandırılan Kilise, karşı saldırıya geçmiştir. Antlaşmayla, sözleşmeyle, mahkeme kararlarıyla, geri satın almayla, hatta bazen de dinsel amaçlarla yapılan bağışlarla, Kilise sonunda yeminlileri, sıkı sıkıya sınırlanan ve giderek daralan bir görev çemberi içine sokmayı başarabilmiştir. Ancak, bunu yaparken de, yeminlilere eski mal varlığından kocaman parçaları terketmek zorunda kalmıştır. Hiç kuşkusuz, yeminliler gene bazı Kilise topraklarında eskiden olduğu gibi, bazı hizmet ve ödentileri kendi hesaplarına toplamaya devam etmişlerdir. Diğer yandan, köylüler rahip efendilerinin sabırlı davranışlarından pek fazla bir yarar sağlamamışlardı. Çünkü, rant Kiliseye dönmüş olsa bile, bu sona erdiği anlamına gelmiyordu; yalnızca komşu bir kırsal senyöre ödeneceğine, artık bir rahibe ödeniyordu. Fakat, Kilise açısından değişen çok önemli birşey vardı: Gerekli özverilerde bulunduktan sonra, Kilise şenyörlükleri kendilerine musallat olan en belalı un-

(349) *Mém. Soc. Archéol. Eure-et-Loire*, c. X., 36 ve *Gallia Christ*, c. VIII, col. 323.
(350) *De Rebus*, s. 168.

surdan artık kurtulmuş oluyorlardı. Köylülerin kaderinin değişmemesi kimin umurundaydı?

Ancak, bu durumda eski kaynaklarını yitiren birçok orta ve küçük yeminli sülalesi, bu reformdan zararlı çıktılar ve ortalıktan silindiler. Yerel yeminliler, ikinci feodal çağın sonlarına doğru zararsız hale gelmişlerdi. Genel yeminlilik kurumu ise, devam etmekteydi. Krallar ve çok yüksek baronlar bu ünvanların başlıca taşıyıcılarıydılar. Daha o sıralarda Krallık yönetimlerinin, Devletleri içindeki tüm kiliselerin «korunmasını» üstlenmek istedikleri görülüyordu. Eğer piskoposlar, katedral ve manastır başrahipleri birçok koruyucunun hizmet sunumlarını reddedebildilerse, bunun başlıca nedeni güvenliklerinin sağlanması konusunda artık krallara veya prenslere inanabileceklerini akıllarının kesmesiydi. Oysa bu koruma da, hangi ad altında gizlenirse gizlensin, satın alınması gereken bir hizmetti. Üstelik bunun fiyatı, hem ağır hizmetler hem de gittikçe artmakta olan nakdi ödentilerdi. Bir uydurma tarih yazarı, Almanya kralı II. Henri'ye «Kiliselerin zengin olmaları gerek, çünkü ne kadar güvenlik isterlerse o kadar ödentide bulunurlar» dedirtmiştir (351) Kilisenin mal varlığı ilke olarak devredilemez nitelikte olduğundan, ırsi miras paylaşmalarının evrensel tehlikelerinden korunmuş, bu niteliğiyle de şaşılacak kadar sabit bir unsur olarak kalmıştır. Bu toplu durumda kalmış olan mal varlığı, güçlerin genel toparlanışı döneminde büyük iktidar odaklarının ellerinde çok daha değerli bir araç haline gelecektir.

(351) *Diplom. regum et imperatorum*, c. III., Nu. 509.

AYIRIM 4

DÜZENSİZLİK VE DÜZENSİZLİĞE KARŞI MÜCADELE

I. İktidarların Sınırları

Fodal dönemde Devlet kavramından sık sık söz ettik. Muhakkak ki bu oluşum Kilise düşünürlerinin kavram çerçevesinde de yerini almaktaydı; metinlerin bazen de eski *respublica* (kamu işi anlamına MAK) kelimesini bu anlamda kullandıkları görülmekteydi. Yakındaki efendiye karşı olan ödevlerin yanı sıra, siyasal ahlâk daha yukarıdaki otoriteye karşı olanlarını da zorunlu kılıyordu. Bornizon de Sutri'ye göre bir şövalye, «senyörünün yaşamını korumak için kendininkini feda etmekten çekinmemeli ve bir kamu işi için uğraşırken ölüme kadar mücadele etmekten kaçınmamalıydı» (352). Fakat böylece sergilenen devlet imgesi bugünkünden çok farklıdır. Birkere herşeyden önce içeriği çok daha dardır.

Bize Devlet kavramından ayrılmaz nitelikte görülüp de, feodal çağ devletlerinin hiçbirinin hiçbir zaman bilemedikleri etkinliklerin bir listesini çıkartmaya kalksaydık, yerimiz yetişmezdi. Eğitim o dönemde Kiliseye aitti. Kamu işlerine katılım, iman kisvesi altında gene Kilise tarafından denetlenmekteydi. Kamu inşaat ve onarımları, ya bunları kullananlara ya da yerel küçük güç odaklarına terkedilmişti. Bu, Roma hatta Charlemagne geleneğiyle, tam bir kopukluğu simgeleyen bir tavırdı. Merkezi yöneticiler, bu cinsten endişelere 12. yüzyıldan önce sahip olmayacaklardır. Üstelik, bu yüzyılda bile, krallıklardan çok bazı erken gelişmiş prensliklerin dışında, kamusal yatırımlarla ilgilenen merkez oluşumu ortaya çıkmayacaktır: Loire üzerinde köprüler yaptıran Henri Plan-

(352) Bonizo, *Liber de Vita Christiana*, VII., 248.

tagenêt'nin Anjou'su ve kont Philippe d'Alsace'a bazı kanallarını borçlu olan Flandre gibi. Kral ve prenslerin, Karolenjler gibi, fiyatlara narh koyduklarını ve çekingen bazı ekonomik önlemler aldıklarını görebilmek için bir sonraki yüzyılı beklemek gerekmiştir. Gerçeği söylemek gerekirse, ikinci feodal çağdan itibaren kitlesel refaha yönelik yasama, hemen hemen tamamen çok daha dar olan iktidar odaklarınca ve doğaları gereği feodaliteye yabancı gruplarca yapılmıştır. Örneğin, kuruluşlarından itibaren bağımsız cemaat halinde örgütlenme peşinde olan kent yönetimleri, okullar ve hastaneler yaptırmışlar, ekonomiye ilişkin yasal düzenlemelere girişmişlerdir.

Fiilen kralın veya yüksek baronun üç temel görevi vardı, ve bunların dışında da zaten başka bir görevi yoktu. Gerçek imana olan bağlılığını göstermek için dinsel vakıflar kurmak ve halkın dinsel selametini sağlamak için kiliseyi korumak; halkını dış düşmanlara karşı korumak —bu bir velayet görevi olup bazen buna şeref kazanmak duygusundan olduğu kadar, güç kazandırdığından ötürü fetih de eklenmektedir—; Nihayet, iç barışı ve adaletin egemenliğini sağlamak. Demek ki, devlet yöneticisinin görevi herşeyden önce, istilacıları veya kötüleri yok etmektir. Bu durumda kral veya prens, yönetmekten çok savaşmakta, cezalandırmakta, bastırmakta ve sindirmektedir. Böylece anlaşılan yönetim görevi bile zaten yeterince ağırdır.

Çünkü, o dönemdeki bütün iktidarların ortak karakteri, eğer her zaman zayıf olmaları değilse bile, bu iktidarın kesikli nitelikte olmasıdır. Zaten bu durum da en çok, ihtirasların alanının çok daha geniş olduğu zamanlarda kendini daha parlak bir biçimde ortaya koymaktadır. 1127'de bir Britanya dükü, manastırlarından birini bizzat kendi şövalyelerine karşı korumaktan aciz olduğunu itiraf etmemiş miydi? Bu itirafıyla, yalnızca yerel prensliklerin esasta ne kadar güçsüz olduklarını göstermekteydi. Kronikçilerin güçlerini ve iktidarlarını öve öve bitiremedikleri prensler arasında, acaba yıllarını isyanları bastırmakla geçirmemiş bir tanesi var mıydı? En ufak bir kum tanesi bile, bir makinenin çalışmasını engelleyebilir. Bir küçük kont isyan edip de şatosunu tahkim edince, işte İmparator II. Henri sırf bu nedenden, çıkacağı seferi üç ay ertelemek zorunda kalmıştı (353) Merkezi iktidarların soluklarının yetersiz olmasının nedenlerini daha önce de görmüştük. Tekrarlayalım; bağıntı kurmaktaki yavaşlık ve güçlük; nakit kaynakların

(353) *Cartulaire de Redon*, s. 298 ve 449 — Sieg Fried Hirsch, *Jahrbücher des Deutschen Reichen unter Heinrich II*, c. II., s. 174.

bulunmaması; gerçek bir otorite kurabilmek için bireylerle doğrudan ilişkinin mutlaka gerekli olması. 1157'de kahramanını methettiğini sanan Otton de Freising, Frederic Barbaros'tan söz ederken «Alplerin Kuzeyine ulaştı: Yokluğundan ötürü İtalyanlarla barışı bozan Franklar —Almanlar diye anlayınız— İmparatorun varlığı karşısında tekrar barışa döndüler» demektedir. Bütün bu nedenlere, bir de kişisel ilişkilerin inatçı rekabetini eklersek, güçsüzlük tablosunun çizgileri ortaya çıkar. 13. yüzyılın ortasında bir örf derlemesi hala, bir mutlak vassalin senyörünün davası nedeniyle krala karşı meşru bir şekilde savaşabileceğini söylemekteydi (354).

En iyi beyinler devletin sürekliliği ilkesini net bir şekilde kavrayabiliyorlardı. Sarayının rahibinin bildirdiğine göre, Alman İmparatoru II. Conrad «Kral öldüğünde kralılık yaşamaya devam eder. Tıpkı kaptanı ölen bir geminin yoluna devam ettiği gibi» demiştir. Fakat, bu sözlerin muhatabı olan Pavia halkının kanısı pek de bu yönde değildi. İmparatorluk sarayını yakmakla suçlanan bu halk, bunun bir suç olduğunu kabul etmiyor ve İmparatorluk sarayının yakılmasının İmparatorun ölümünden sonra ve yeni İmparatorun da tahta çıkmasından önce olduğunu söylüyorlardı. Pavia halkına göre bu durumda yaptıkları eylem suç olamazdı, çünkü «İmparatorumuza yaşadığı sürece hizmet ettik; ölünce de artık kralımız yoktu» demektedirler. Tedbirli insanlar eski kralın verdiği hakları yenisine onaylatmaktan geri kalmıyorlardı. 13. yüzyılın ortasında bile, İngiliz rahipleri krallık kurulunda, bir kral kararnamesinin ancak onu yayınlayan kral yaşadığı sürece geçerli olduğunu savunmaktan çekinmiyorlardı (355). Diğer terimlerle, soyut iktidar düşüncesi ile önderin somut varlığı birbirlerinden kolaylıkla ayrılamıyorlardı. Krallar bile, sıkı sıkıya sınırlandırılmış bir aile duygusunun üstüne çıkamıyorlardı. Bakınız bu konuda Haçlı Seferine hareket etmek üzere olan Kral Philippe Auguste, eğer kutsal topraklarda ölürse, bütün merkez oluşumlarının kalbi olan hazinenin ne yapılacağını hangi şekilde düzenlemekteydi? Eğer kendi ölüp de oğlu yaşarsa, hazinenin yarısı, eğer oğul babadan önce ölürse tamamı sadaka olarak dağıtılacaktı.

Ama, bu örneğe bakıp da ne hukuken ne de fiilen bir kişisel mutlak iktidar düşünmeyelim. O dönemde hemen tüm Batı Avrupa'da kabul edilen iyi yönetim kurallarına göre, kim olursa olsun, hiçbir önder hiçbir kararını danışmadan almamalıydı. Muhakkak

(354) *Et. de St. Louis*, I., 53.
(355) Bigelow, *Placita Anglo-Normannica*, s. 145.

ki danışacağı kitle halk değildi Hiç kimse halkın doğrudan veya seçim yoluyla danışılması gereken bir unsur olduğunu aklına bile getirmiyordu. Zaten halkın, kutsal iradeyle belirlenmiş temsilcileri, yani güçlüler ve zenginler yok muydu? Böylece kralın veya prensin başlıca uyruklarıyla kendine doğrudan bağlı sadık adamlarına danışması yeterliydi. Yani, kelimenin vassalik bağ anlamında oluşturulan kuruluna danışacaktı. Kendilerine en fazla güvenen hükümdarlar bile, kararnamelerinde bu danışmayı yaptıklarını belirtmekten geri kalmamaktaydılar. İmparator I. Otton, bir kurul toplantısından sonra yayınlanacağı bildirilen bir yasanın «bazı kodamaların yokluğu nedeniyle» yayınlanamadığını itiraf etmemiş miydi? (356) Danışmaya ilişkin kuralın katı veya gevşek uygulanması, güçler dengesine bağlıydı. Ama, bu kuralı açıkça ihlal etmek hiçbir zaman için akıllıca bir iş değildi. Çünkü, belli bir yükseklikteki kral uyruklarının kabul edebilecekleri yasalar, kendi onaylarını taşıyan veya en azından onların katıldıkları bir toplantıda kabul edilen yasalardı. Bu yüz yüze ilişkinin dışında, her türden siyasal bağı kavramakta çekilen güçlük, bir kez daha belirtelim, feodal parçalanmanın en derin nedenlerinden biriydi.

II. Şiddet ve Barışa Yönelme

Özellikle ilk dönemine ilişkin olarak, feodal toplumun yalnızca hukuki kurumlar açısından çizilmiş bir tablosu, insanların sürekli olarak acı veren bir güvensizlik ortamında yaşadıklarını göstermeyi ihmal etmiş olacağından, gerçeğe hiç de benzemeyecektir. Bu güvensizlik, günümüzdeki gibi, bütün Dünyanın silahlı uluslardan oluşmasından doğan feci ama kollektif, yıpratıcı ama zaman zaman beliren bir dehşet duygusu değildi. Küçüğü ve şanssızı öğütüp un ufak eden ekonomik güçlere karşı duyulan belirsiz bir endişe de değildi. —En azından özellikle bu değildi—. Feodal çağda esas korku uyandıran olay, tehtidlerin hergün her bireysel kaderin üzerine çökmesiydi. Bu tehtid, mallar gibi canlara da yönelikti. Şimdiye kadar yaptığımız incelemenin hiçbir sahifesi yoktur ki, savaşın, cinayetlerin, gücün kötüye kullanılmasının gölgeleri üstüne düşmüş olmasın. Şimdi sanırız bu aşamada bir kaç söz, şiddeti bir dönemin ve bir toplumsal sistemin başlıca göstergesi haline getiren nedenleri toparlama konusunda yeterli olacaktır.

«Frankların Roma İmparatorluğu yok olduğu zaman, muhteşem tahta birçok kral çıkacak ve herkes sadece kılıcına güvene-

(356) *Constitutiones Regum et Imp.*, c. I, s. 28-29.

cek». Karolenjlerin büyük İmparatorluk rüyalarının batışını görmüş olan Ravenna'lı bir rahip, 9. yüzyılda pek de kehanet sayılamayacak bir şekilde bunları söylemekteydi (357). Demek ki o çağda yaşayanlar durumun açık bir şekilde bilincindeydiler. Doğal olarak, bu bilinçlenme geniş çapta, bastırılmanın mümkün olmaktan çıktığı düzensizlik ve bizzat devletin ortadan kaybolmakta olmasıyla, kötülüğün zincirlerinden boşalmasının fiilen yaşanarak görülmesinin etkisinde meydana gelmişti. Aynı şekilde, her yere cinayet ve yağmadan başka bir şey götürmeyen istilalar, eski iktidar kadrolarını yok etmekte çok büyük bir başarı göstermişlerdi. Fakat, şiddet toplumsal yapının ve zihniyetin derinliklerinde de bulunmaktaydı.

Şiddet ekonomik alanda da vardı. Ticaretin zor ve nadir olduğu bir dünyada, zengin olmak için bazen yağma, bazen de insanları ezmek ve sömürmekten daha etkin bir yol var mıydı? Savaşçı ve egemen bir sınıfın bütünü geçimini bu yoldan sağlıyordu. Bir rahibin soğuk bir dille kaleme aldığı bir sözleşmeden okuduğumuz, küçük bir senyöre ait şu sözler olayı tüm açıklığıyla ortaya koymaktadırlar: «bu toprağı her tür ödenti, *taille* ve angaryadan bağışık olarak veriyorum, ve şövalyelerin fakirlerden şiddet yoluyla almaya alışık oldukları herşeyden bağışık olarak veriyorum.» (358).

Şiddet hukuk alanında da vardı. Örfün yasanın yerine geçmesi nedeniyle, hakların her türden kötüye kullanımını bir süre sonra meşrulaştırıyordu. Aynı şekilde, her bireye veya küçük gruba, kendi adaletini kendinin sağlaması hakkını tanıyan çok köklü bir gelenek de, şiddetin başlıca kaynağı olmaktaydı. Birçok kanlı dramın kaynağı olan kan davaları, hiç kuşkusuz kamu düzenini tehlikeye sokan bireysel hak aramanın tek türünü oluşturmuyorlardı. Eğer barış kurulları gerçek veya hayali bir zarara yol açan kimsenin mallarından birine el koyarak, zarara uğrayanın hakkını doğrudan aramasına engel olduklarında, bu yolla karışıklığın başlıca nedenlerinden birine ulaştıklarını çok iyi biliyorlardı.

Nihayet, şiddet adetlerde de vardı. Çünkü, ilk hareketlerinin vücut hareketleri olmasını engellemekte güçlük çeken; acı sahnelere çok az duyarlı olan; sonsuzluğa ulaşmadan önceki geçici bir aşama olarak gördükleri yaşama karşı çok az saygı duyan bu çağ insanları, üstelik fizik güçlerini yarı-hayvansal bir şekilde açığa

(357) *Mon. Germ.*, s. 385.
(358) *Cartulaire de Saint-Aubin d'Angers*, c. II., (17 Eylül 1138).

çıkartmakta da şerefli bir yan bulmaktaydılar. Worms piskoposu Burchard «Saint Pierre kilisesi bağımlıları arasında hergün vahşi hayvanlar gibi cinayetler işlenmektedir. Sarhoşluktan, gururdan veya tamamen nedensiz, insanlar birbirlerine saldırmaktadır. Bir yıl içinde, Saint Pierre serflerinden 35 tanesi tamamen masum oldukları halde kilisenin diğer serfleri tarafından öldürüldüler. Katiller ise vicdan azabı duyacakları yerde, cinayetleriyle öğünüyorlardı.» Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra bir İngiliz kroniği Fatih Guillaume'un İngiltere'ye getirdiği barışı öğerken, bunun anlam ve kapsamını belirtmek için, şu iki durumu ortaya koymaktan başka birşey yapmıyordu : Artık hiç kimse bir başkasından ne zarar görmüş olursa olsun onu öldüremezdi; ve herkes kemeri altınla dolu olarak İngiltere'de tehlikesiz bir şekilde dolaşabilirdi (359). Bu, saf bir şekilde en olağınından çatışmaların ikili kökünü keşfetmek demekti. Çağın anlayışına göre, ahlaki açıdan gerekçelendirilebilen kan davası ve intikam ile bütün çıplaklığıyla haydutluk.

Son çözümlemede bu şiddet ortamından herkes zararlı çıkmaktaydı ve bu durumun getirdiği felaketlerin herkesten fazla farkında olanlar da şeflerdi. Bu kadar anarşik bir dönem bu karmakarışık görünümüne rağmen, ta derinlerden Tanrının insanlara verdiği en değerli şey olan barışı büyük bir içtenlikle dilemekteydi. Doğal olarak, yüzyıllar boyunca bir çığlık gibi uzanan bu beklentinin tamamen iç barışa yönelik olduğu açıktı. Bir kral veya bir prens için «barışçı» ünvanından daha yükseltici veya övgü yüklü bir lâkap olamazdı Bu kelimeyi geniş anlamıyla almak gerekmektedir : sadece barış isteyen değil, bunu getirip kabul ettiren anlamında. Krallar tahta çıkarlarken «Krallık barış içinde olsun» diye dua edilmektedir. Saint Louis tahta çıktığında «Ortalığı yatıştıranlardan Tanrı razı olsun» diye haykıracaktır. Tüm iktidarların paylaştığı bu ortak endişe bazen gözyaşartıcı bir saflıkla da ifade edilmektedir. Bir saray şairinin «Ey soylu hükümdar, sen gencecikken ayak bastığın her yerde insanların evleri yakılıyordu» diye sözünü ettiği şu kral Knut, bakın olgunluk dönemindeki bilgece yasalarından birinde ne diyor? «12 yaşından büyük

(359) *Constitutiones*, c. I., s. 643 — *Two of the Saxon Chronicles* éd. Plummer, c. I., s. 220 — Anekdotları toplamak olanaksızdır. Ama dönemin gerçek renklerini aktarabilmek için bunlara ihtiyaç vardır. Örneğin, İngiltere kralı I. Henri, vahşi bir kimse olarak ün yapmamıştı. Ancak, Orderic Vital'ın bu konuda anlattıklarına bakın : I. Henri'nin Piçlerinden birinin kocası, bir şato muhafızının genç oğlunun gözlerini oydurmuştu. Bunu öğrenen kral, bu adamdan olma kendi öz-torunlarının gözlerinin oyulmasını emretmişti.

her erkeğin çalmamaya veya bir hırsıza yataklık etmemeye yemin etmesini istiyoruz» (360). Büyük dünyevi iktidarlar görüldüğü gibi, herhangi bir etkinlik gösteremediklerinden, bu durumda resmi güçlerin marjında Kilisenin de teşvikleriyle kendiliğinden bir hareket doğmuş ve okadar özlenen barışı sağlama yolunda ciddi bir gayret içine girmiştir.

III. Tanrı Barışı, Tanrı Ateş Kesi (361)

Barış anlaşmaları fikri piskopos toplantılarında doğmuştur. Rahipler arasında, insan dayanışmasına ilişkin duygu, Kurtarıcının (İsa) mistik vücudu gibi algılanan, hristiyanlık imgesinden kaynaklanmaktaydı. Narbonne bölgesi piskoposları 1054'de «hiçbir hristiyan bir başka hristiyanı öldürmesin; çünkü bir hristiyanı öldürmek hiç kuşkusuz İsa'nın kanını akıtmak demektir» diyorlardı. Gerçek hayatta, Kilise kendinin ne kadar kolay yaralanabilir olduğunu bilmekteydi, bu nedenle de barıştan yanaydı. Nihayet, kendi üyeleriyle birlikte bütün zayıfları, dinsel hukukun velayetini kendine verdiği şu *miserabiles personae*'yi (sefil kişiler) korumanın özel görevi olduğunu düşünüyordu.

Ancak, barış konusunda atılan adımlara tüm piskoposların katılmasına ve geç de olsa reformdan geçmiş Papalığın destek vermesine rağmen, hareket başlangıçta özellikle Fransa'ya ve Akitanya bölgesine has olarak ortaya çıkmıştı. 989'da Poitiers yakınlarında Charrioux'da toplanan dinsel kurulda ortaya çıktığı sanılan bu düşünce, kısa sürede İspanya ucundan Berry'ye veya Rhône bölgesine kadar birçok dinsel kurula sıçramış, ama Burgonya ve krallığın kuzeyine yayıldığını görmek için 11. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Arles krallığından birkaç rahip ile Cluny manastırı başrahibi 1040 ve 1041 yıllarında İtalyan piskoposlarına propaganda yapmaya gitmişlerdir. Ama, büyük bir başarı elde etmişse benzememektedirler (362). Hareketin Lorraine ve Almanya'ya sıçraması

(360) M. Ashdown, *English and Norse Documents Relating to the Reign of Ethelred the Unready*, 1930, s. 137 — Knut, *Yasalar*, II, 21.

(361) Tanrı Barışına ilişkin yapıtlar (özellikle Huberti, *Studien Zur Resotsgeschicte der Gottesfrieden und* Lamdesfrieden: I., *Die Friedensordnunden in Frankreich*, Ansbach, 1892; Görris, *De Denkbeelden over oorlog en de bemoee iingen voor vrede in de elfde eenw*, Nimègue, 1912.) Kolaylıkla bulunulabilecek birçok yapıta atıfta bulunmaktadırlar. Bu nedenle bu bölümde dipnot olmamasına şaşırılmamalıdır.

(362) Yarımadanın güneyine Tanrı Ateş Kesi bir Fransız Papa (II. Urbain) ve Norman baronlar tarafından sokulmuştur: Jamison, *in papers of the British School at Rome*, 1913, s. 240.

11. yüzyılın sonlarındadır. İngiltere ise, asla barış anlaşmalarına sahne olmayacaktır. Siyasal yapılardaki farklılıklar bu gelişmenin çeşitliliğini kolayca açıklamaktadır. 1023'de Soissons ve Beauvais piskoposları bir barış ortaklığı kurduklarında, Cambrai'deki piskoposu da kendilerine katılmaya davet etmişlerdi. Ama, bu rahip onlar gibi Reims başpiskoposluğuna bağlı olmakla birlikte, başpiskoposluğun Fransa topraklarında yer almasına karşılık Alman İmparatorunun egemenliğinde olmasından ötürü, bu öneriyi geri çevirdi. Gerekçe olarak da, bir rahibin krallara ait bir işe burnunu sokmasının «uygunsuz» olacağını söyledi. İmparatorlukta ve özellikle de İmparatorluk piskoposları arasında Devlet fikri hem hala çok canlıydı, hem de devlet orada görevini yapamayacak kadar aciz bir duruma düşmemişti. Aynı şekilde Kastilya ve Leon'da Compostelle'in büyük başpiskoposu Diego Galmirez'in uzlaştırma çabalarını krallığa sokabilmesi için 1124'de tahta kimin çıkacağının sorunlu duruma düşmesi nedeniyle, merkezin gücünü önemli ölçüde yitirmesini beklemek gerekmişti. Oysa bunların tersine Fransa'da merkezin güçsüzlüğü ayan beyan ortadaydı. Ama, bu ülkenin içinde uzun süreden beri adeta bağımsız yaşamaya alışmış Güney ve Merkez bölgeleri kadar da anarşi girdabına sürüklenmiş bölge yoktu. Diğer yandan, bu bölgelerde Flandre veya Normandiya'da olduğu gibi, sağlamca kök salmış yerel prenslikler oluşamamıştı. Bu durumda, ya bu bölge insanları kendi göbeklerini kendileri keseceklerdi, ya da düzensizlik içinde yok olacaklardı.

Bütün şiddet hareketlerini ortadan kaldırmak; düşlerde bile mümkün değildi. Ama en azından bunları sınırlayıp, kısıtlamayı umut edebilirlerdi. Zaten ilk önce başvurulan yol da bu oldu —Bu harekete «Tanrı Barışı» adı verildi— Bazı eşyalarla bazı insanların Tanrının korunması altında olduğu söylenerek, sınırlama yolunda ilk adım atılmış oldu. Bu konuda başı çeken Charroux dinsel kurulunun yasak listesi henüz çok ilkeldir : Kiliselere zorla girme ve onları yağmalamanın yasaklanması; köylülerin davarlarının alınmasının yasaklanması; silah taşımayan bir rahibe vurulmasının yasaklanması. Daha sonra kısıtlamalar geliştirildi ve daha iyi tanımlandı. Tüccarlar doğal olarak koruma kapsamına alındılar —ilk kez 900 yılındaki Puy toplantısında kararlaştırıldığı sanılıyor—. Yasaklanan hareketlerin envanteri giderek daha ayrıntılı bir biçimde düzenlenmeye başlandı. Örneğin, bir değirmeni tahrip etmek, bağları sökmek, kiliseye giden veya oradan dönen birine saldırmak gibi. Ama, gene de bazı istisnalar bulunmaktaydı. Bunların bazısı savaşın gereği olarak ortaya çıkmaktaydı : 1023 Beauvais

sözleşmesi, savaşa gidenlerin kendilerini veya maiyetlerini beslemeleri için köylülerin davarlarını öldürmelerine izin veriyordu. Diğer bazıları ise, her türden komuta yetkisinin meşru olarak ayrılmaz parçası sayılan zorlama hatta şiddet hakkından kaynaklanmaktaydı. Saône nehri kıyısındaki Anse köyünde 1025 yılında toplanan senyörler. «serfleri soymayacağım, davarlarını topraklarıma girmedikleri taktirde öldürmeyeceğim» diye söz vermişlerdi. Nihayet bazı istisnalar da, herkesçe kabul edilen bazı ahlaki veya hukuki gelenekler nedeniyle ortaya çıkmaktaydılar. Bazen açıkça, bazen imayla, ama her zaman bir cinayetten sonra «kan davası» hakkının saklı tutulması gereğini herkes ifade etmekteydi. Masumların ve güçsüzlerin kodamanların kavgalarına bulaşmalarını önlemek; Narbonne kurulunun dediği gibi, bir kan davasının kaynağı bir borç veya bir toprak anlaşmazlığıysa, buna yer olmadığını ilan etmek; özellikle de haydutluk ve soygunculuğu azaltmak : Bu beklentiler henüz çok uzaklardaydı.

Ama, eğer özellikle saygıya değer varlık ve eşyalar varsa, bazı günler de neden şiddetin dışında tutulmasınlardı? Daha Karolenjler zamanında çıkartılan bir fermanla, «kan davası»nın Pazar günleri devam ettirilmesi yasaklanmıştı. Roussillon'da 1027'de toplanan mütevazi bir bölgesel din kurulunda bu tekrar ele alınmıştır. —Hiç kuşkusuz ,karanlık Karolenj fermanının doğrudan bilinmesinden değil, fakat fikrin canlı olarak kalmış olmasından—. Bu fikir bir süre sonra bir başka cinsten olanıyla birleşerek kısa sürede büyük başarı kazanmıştır. Diğer yandan, tek bir günlük rahatlama süresiyle yetinmek kimsenin işine gelmiyordu. Pazar günlerinin Tanrıya ait olduğu tabusuna, Kuzeyde bir de Paskalya eklendi (1023'de Beauvais'de). Bu dönemsel silah bırakışmasına «Tanrı Ateş Kesi» adı verildi. Bu ateş kes süresi bir zaman sonra hem büyük bayram günlerini hem de Pazardan önceki haftanın üç gününü kapsar hale geldi. (Çarşambadan itibarenki süre Pazara hazırlık sayılıyordu). Böylece son çözümlemede, savaş için barıştakinden daha az süre kalmış oluyordu. Ancak, bu kurallar eğer uygulanabilselerdi, o çağın insanlarının selameti için en büyük hizmeti yapmış olurlardı. Fakat, konulan kuralların hiçbir istisnaya yer vermemeleri onların ölü doğmalarına neden oldu.

Charroux toplantısı gibi ilk dinsel kurullar, şiddeti en adisinden dinsel yaptırımlarla hafifletmeye çalışmakla yetinmişlerdi. Fakat, 990'a doğru, Puy piskoposu Guy, bölgesinin rahiplerini, şövalyelerini ve köylülerini bir çayırda topladı ve «barışa uyacaklarına yemin etmeleri, kiliseleri ve fakirleri ezmemeleri ve mallarına za-

rar vermemeleri bunlardan aldıklarını geri vermeleri için yalvardı. Toplantıya katılanlar bu önerileri reddettiler.» Bunun üzerine rahip geceden yararlanarak önceden topladığı askerleri çağırdı. «Sabahleyin, itiraz edenleri barış için yemin etmeye ve rehine vermeye zorladı; Tanrının yardımıyla bu iş başarıldı.» (363) İşte, aslı bilinmeyen ilk «barış sözleşmesinin» yerel geleneğe göre kökeni bu olaydır. Bunu diğerleri izledi ve bir süre sonra artık hiçbir büyük toplantı yoktu ki, şiddet hareketlerini kısıtlamaya yönelmesin ve uzlaşma ile iyi davranış konusunda kollektif bir yeminle sona ermesin. Bu gelişmeyle birlikte, uzlaşma sağlayan yeminler de daha kesin hatlara sahip olmaya başlamışlardır. Bazen bu yeminlerle birlikte rehineler de verilmekteydi. Bu yeminli barış toplantılarında, bütün bir halkın barıştırılması istenmekle birlikte, esas olarak küçük veya büyük, yalnızca şefierin bulunmaları, hareketin kendine özgü yanlarından biri olarak kalmıştır.

Bu aşamaya gelindikten sonra geriye kalan, yemin etmeyenleri cezalandırmak ve yemin edip de verdikleri söze uymayanları doğru yola sokmaktı. Çünkü, dinsel yaptırımların gücü ne de olsa kısıtlı kalmaya mahkûmdu. Kurulların yerleştirmeye çalıştıkları dünyevi cezalara gelince —özellikle, zarara uğrayanlara tazminat veya kamunun alacağı cezalar biçiminde—, bunlar da ancak uygulayabilecek güçte bir otorite bulunduğunda etkili olabilirlerdi.

Bu görev öncelikle var olan iktidarların yetkisi içinde sayılmıştır. Barışın bozulmasının «ülkenin senyörünce» yargılanacağı kabul ediliyordu. Senyör de zaten bu konuda yemin etmiş ve 1000 yılında Poitiers'de toplanan kurulun verdiği karara göre, görevini yerine getirmenin ve yeminini tutmanın güvencesi olarak rehine vermekle yükümlü tutulmuştu. Bu, etkisizliği zaten belirlenmiş olan bir sisteme yeniden bel bağlamak olmaz mıydı? Bu arada, kaçınılması hemen hemen mümkün olmayan bir gelişme sonucu, birinci amacı geniş insan topluluklarını bir erdem sözüyle birbirlerine bağlamak olan yeminli barış kurulları, bir süre sonra icra organları haline doğru dönüşmeye başladılar. Bazen —hiç olmazsa Languedoc'da olduğu gibi— olağan yargılamaların marjında yer alan ve düzeni bozan suçları yargılamak üzere, kendi aralarından yargıçlar atadılar. Üzerinde hiç tartışma olmayan bir olgu ise, bu kurulların çoğunun kendi içlerinden milisler oluşturduklarıdır. Bu örgütlenme ilke olarak, tehtid altında kalan bir topluluğun haydutlara karşı silahlanmasına hak tanıyan eski bir kurala dayanmaktaydı. Ama bu durumda da varolan otoritelere saygılı davra-

(363) *Hist. de Languedoc,* c. V., col. 15.

nabilme endişesi egemen olmuştur. Poitiers kurulunda alınan karara göre eğer bir suçluyu kendi senyörü cezalandıramıyorsa, ancak o zaman yemine katılan diğer senyörler bu adamı pişman etmeye yetkiliydiler. Fakat, yeni bir örgütlenme tipinin ürünü olarak ortaya çıkan bağdaşık grupları, geleneksel kadroların sınırlarını aşmaya başladılar. 1038'de Bourges başpiskoposu Aimon'un kurduğu bir konfederasyonu, raslantıyla elimize geçen bir metinden öğreniyoruz. Başpiskoposun dinsel bölgesinde yaşayan 15 yaşından büyük herkesten, papazlar aracılığıyla yemin etmeleri isteniyordu. Bu köy papazları kiliselerinin flaması altında bütün bu yemin edenleri topluyorlardı. Birçok şato, bu halktan oluşan ordu tarafından yakılmış ve yıkılmıştır. Ancak yorulan ve asker sayısı azalan, kötü donatılmış ve söylendiğine göre süvarileri eşek üzerinde savaşan bu ordu, Cher nehri kıyılarında Déols Sire'i tarafından katledilerek yok edilmiştir.

Aynı zamanda, bu cins birlikler yalnızca düzensizliğin uzamasından yarar umanlarla kısıtlı kalmayan çevrelerin düşmanlığını çekmekteydiler. Çünkü, bu birliklerde doğaları gereği, hiyerarşiye bir antitez oluşturma özelliği bulunmaktaydı. Bunun nedeni, yalnızca talancı senyörlerin karşısına serfleri çıkartmaları değil, ama bundan da fazla olarak insanların korumayı egemen güçlerden bekleyecekleri yerde, bizzat kendilerini korumaya yönelmelerine yol açmalarıydı. Karolenjlerin iyi günlerinde, Charlemagne'ın haydutluğu yok etmeyi amaçlamış «*guilde*» ve «kardeşlik» örgütlerini meşru saydığı zamanlar o kadar uzaklarda değildi. Ancak, bilindiği üzere bu örgütler sonradan yasaklanmışlar ve bunun tek nedeni, bunların germen putperestliği mirasını yaşatmakta olmaları olmamıştı. Merkezin gücünü, hem kamu görevi hem de kişisel bağımlılık ilişkilerine dayandırmak isteyen bir devlet, fermanlardan da açığa çıktığı gibi, genellikle köylülerden kurulu ve izinsiz güçlerin asayiş görevini ellerine geçirmelerine izin veremezdi. Diğer yandan, feodal çağın baron ve senyörleri hakları konusunda, Devletten daha az kıskanç değillerdi. Bütün bu unsurların tepkileri, Akitanyada iki yüzyıllık bir hareketin son çırpınışında olduğu gibi, çok özel bir tarzda kendini göstermiştir.

Gördüğü hayallerle imanlı bir hale gelen Puy'li bir marangoz, 1182 yılında bir barış kardeşliği örgütü kurmuştu. Bu örgüt kısa sürede bütün Languedoc'a, Berry'ye hatta Auxerrois'ya kadar yayıldı. Bu örgütün amblemi beyaz bir başlık, bir cins eşarp ve bu eşarpın göğüs üstüne sarkan tarafında yer alan Bakire Meryem'in resmi ile «Dünyadan Günahları kaldıran Tanrının Kuzusu (İsa)

bize barış ver» yazısı idi. Anlatıldığına göre, bizzat Meryem Ana Marangoza gözükerek bu işaretleri ve sloganı vermişti. Her türden kan davası gruba yasaklanmıştı. Üyelerinden birisi bir cinayet işlerse, eğer ölenin de kardeşi «başlıklılar» grubundansa katili barış öpücüğüyle öpecek ve onu kendi evine götürecek, cinayeti unuttuğunun işareti olarak ona yemek yedirecekti. Bu barışçılar —kendilerine bu adı vermeyi çok seviyorlardı— hiç de Tolstoyvari insanlar değillerdi. Yol kesenlere karşı çetin ve başarılı bir savaş verdiler. Ama, bu kendiliğinden cezalandırmalar bir süre sonra senyör çevrelerini endişelendirmekte gecikmediler. Çok anlamlı bir dönüşün ifadesi olarak, 1183 yılında Auxerre'de bu «düzenin iyi hizmetkârları»nı öve öve bitiremeyen bir rahip, ertesi yıl boyun eğmez «tarikat»ı çamura bulamaktadır. Bir başka kronikçinin söylediğine göre, «Tanrının iradesiyle ve bu dünyanın güçlülerinin istekleriyle bizi yöneten kurumların çökertilmesine» yönelmekle suçlanmaktaydılar. Bütün bunların yanında, bir laik'in Tanrısal ışığa kavuşmuş olması ve üstelik bir de cahil olduğunun iddia edilmesi —söz konusu olan ister marangoz Durand, isterse Jeanne d'Arc olsun— iman koruyucularına —hiç de nedensiz değil— her zaman ortodoks yol için büyük bir tehlike olarak görülmüştü. Baronların, piskoposların ve yol kesenlerin birleşik orduları tarafından ezilen Puy'in yeminli kardeşleriyle bağdaşıkları, önceki yüzyılın Berry'li milisleri kadar kötü bir sona uğramışlardır.

Bütün bu felaketler, çok daha geniş kapsamlı bir başka çöküntünün çok şey anlatan belirtileriydiler. Onlar olmadan hiçbir barışın mümkün olmadığı iyi bir güvenlik örgütünü ve haksever adaleti bütünlüğü içinde oluşturabilmekten aciz kalan, ne dinsel kurullar ne de birlikler, karışıklıkları sürekli bir şekilde bastırmayı başaramadılar. Raoul de Glabre «insan cinsi kusmuğunu yiyen köpeğe benzer. Söz verildi ama tutulmadı» diye yazmaktaydı. Ama, bu şimdilik gerçekleşmeyen rüya, başka çevrelerde ve başka biçimler altında derin izler bırakacaktır.

Fransız kentlerinin bağımsızlık hareketi (komünal hareket) 1070'de Kilisenin bayrağı altında, talancı senyörlerin şatolarına karşı girişilen cezalandırma harekâtlarıyla Le Mans'da başlamıştır. Barışa ilişkin gelişmeleri inceleyen tarihçiler, bu genç kent topluluklarının yayınladıkları kararnamelere «kutsal kurumlar» adını vermelerine yabancı değillerdir. Hiç kuşkusuz, başka nedenler de burjuaların birleşmelerini zorluyordu. Ancak, bazı grupların kendilerini belirtmek için kullandıkları deyimle, bu kentsel «dostluk» örgütlerinin ortaya çıkış nedenlerinin, ortaklar arasın-

daki kan davalarını ve kavgaları önlemek, dışa karşı da haydutluğa ve talana karşı savaşmak olduğunu nasıl unutabiliriz? Özellikle de barış sözleşmesinden komün sözleşmesine giden yol üzerindeki devrimci vurguyu, yani eşitlerin birbirlerine karşı yemin etmelerini nasıl hatırlamayız? Fakat, dinsel kurullar ve rahiplerin vesayeti altında kurulan büyük barış konfederasyonlarının tersine, komün yalnızca bir kentte, zaten omuz omuza yaşamaktan kaynaklanan bir sınıf bilincine ulaşmış insanları biraraya getirmekle yetiniyordu. Ama bu sıkı bağlılık komünal hareketin gücünün temel nedenlerinden birini meydana getirmekteydi.

Bu arada, krallar ve prensler de belki o yöne eğilimleri olduğundan, belki de çıkarları öyle gerektirdiğinden, iç düzeni sağlamak için çaba harcamaya başlamışlardı. Onların dışında başlayan bu hareketin onları aşmaya yönelmesi tehlikesi karşısında, hiçbir şey yapmadan oturmaları mümkün müydü? 1226'da Provence'lı bir kontun kendine verdiği ünvana uygun olarak, herbiri kendi çevresinde birer «büyük barışçı» olmaya yöneldiler (364). Başpiskopos Aimon'un kendi çıkarına olarak kurmayı düşlediği ünlü milis, artık gerçek bir bölgesel prensin gerçek bir silahlı gücü halinde ortaya çıkmıştır. Katalonya'da başlangıçta kurullara sadece katılmakla yetinmiş olan kontların bir süre sonra, bu kurulların kararlarını kendi emirnamelerine kattıkları ve böylece Kilise barışının yavaş yavaş bir Prens barışı haline dönüştüğü görülmüştür. Languedoc'ta ve özellikle Massif Central'in dinsel bölgelerinde 12. yüzyılda para dolaşımının artması, barış birliklerine düzenli mali olanaklar bahşetmişti. «Barış ortaklığı» veya «*pezade*» adları altında bir salma alınmaktaydı. Bu salmanın amacı, karışıklık kurbanlarına tazminat vermek, hem de yıldırma harekâtına katılanlara ücret ödeyebilmekti. Kilise adamları salmanın toplanmasında görevliydiler. Piskopos kasayı tutmakta ve yönetmekteydi. Fakat, bu katkı, çok kısa sürede ilk amacından saptı. Kodamanlar —Toulouse kontları ve özellikle birçok kontluğun etendi ve senyörleri— piskoposları bu gelirleri kendileriyle paylaşmaları için zorladılar. Bu baskılar sonunda, piskoposlar bile bu paraların esas amacını unuttular. Son çözümlemede, bu kendiliğinden savunma hareketi gerçekten çok erkenden bir toprak vergisinin oluşumuna yol açarak, çok uzun süren bir sonuca —çünkü «**pezade**» bütün eski rejim boyunca (yani 1789'a kadar) sürecektir— ulaştı.

---

(364) R. Busquet, *in Les Bouches-du-Rhône. Encyclopédie Départementale* 1. Bölüm, c. II., *Antiquité et Mayen Age*, 1924, s. 563.

Barış için yemin ettirmek üzere büyük kurullar toplayan Sofu Robert'in dışında, Capet hanedanından öteki kralların, belki de kendi adalet yetkilerine bir saldırı olarak düşündükleri bu barış kurumlarıyla ilgilendikleri görülmemiştir. Kiliseler tarafından örgütlenen ve doğrudan kral hizmetinde olan silahlı birliklerin senyörlük tahkimatlarına saldırmaları, ancak VI. Louis'nin döneminde başlayabilmiştir. 1155'de VI. Louis'nin ardılı tarafından yayınlanan 10 yıl için geçerli barış kararı ise, monarşik bir otoritenin tüm özelliklerini taşımaktaydı. Buna karşılık, Kuzey Fransa'nın en güçlü prenslikleri olan Normandiya ve Flandre'da prensler, kendiliğinden oluşan yeminli barış topluluklarına katılmayı daha uygun görmüşlerdir. 1030'larda Flandre kontu IV. Baudoin geniş bir yemin kampanyasını başlatabilmek için Noyon-Tournai piskoposuyla birleşti. 1047'de Caen'da toplanan bir dinsel kurul, belki de Flaman metinlerinin etkisiyle «Tanrı Ateş Kesi» ilan etti. Ama, bu bölgede silahlı birlikler ortaya çıkmadılar. Herhalde bunlara kimse rıza göstermezdi ve zaten pek de gerekli değildiler. Sonra kont veya dük çabucak —Normandiya dükü İskandinav hukukundan gelen bazı geleneklerden yardım almıştır— düzenin jandarması, yargıcı ve yasa koyucusu olarak Kilisenin yerine geçmişlerdir.

İmparatorlukta ise, barış hareketleri hem en uzun süreli etkileri yapmışlar hem de en şaşırtıcı sapmalara uğramışlardır. Başlangıçta bu hareketin burada uyandırdığı çekinme duygusunu hatta nefreti hepimiz biliyoruz. Hiç kuşkusuz, bu ülkede de 11. yüzyılın başından itibaren halk topluluklarının büyük toplantılarda genel uzlaşmaya ve her türden şiddetten kaçınmaya davet edildikleri görülmüştü. Ama, bunlar kral diyetleri idi ve kararları da kral kararnamelerinin içinde yayınlanıyordu. Almanyada'ki barış hareketi bu düzeyini IV. Henri ile Papa VII. Gérgoire arasındaki büyük mücadeleye kadar korudu. Sonra 1082'de ilk kez olmak üzere, Liège'de baronların da katıldıkları bir kurul, bir «Tanrı Ateş Kesi» ilan etti. Bu ateş kesin yeri ve tarihi de dikkat çekicidir. Lotharingia Asıl Almanya'dan çok daha fazla, Batıdan gelen etkilere açıktır. Diğer yandan, bu tarihte, IV. Henri'nin karşısına çıkan ilk karşı - kral olayından beri, yalnızca beş yıl geçmişti. İmparator yanlısı bir piskoposun girişimiyle yapılan bu sözleşmenin, merkeze karşı yönelik hiçbir yanı da yoktu. Bütün bu nedenlerle, İmparator IV. Henri bunu onayladı. Fakat, ta İtalya'nın derinliklerinden. Aynı tarihlerde, artık imparatorluk otoritesini tanımayan bölgelerde, Alman baronları düzensizliğe karşı birleşme ihtiyacını duyuyorlardı. Bu durumda Kilise ve yerel güç odakları kralın bu konudaki yetkilerini ele geçirmeye açıkça yönelmiş oluyorlardı.

Ancak, İmparatorluk merkezi bu silahı henüz başkalarına terketmeyecek kadar güçlüydü. IV. Henri İtalya'dan döner dönmez, şiddete karşı önlemler almaya yöneldi. Artık bu tarihten sonra, birçok yüzyıl boyunca, Alman İmparatorları zaman zaman bazen şu, bazen de bu eyalet için, bazen de İmparatorluğun tamamı için geçerli barış düzenlemeleri veya anayasalar yayınlama adetini edindiler. Lorraine kanalıyla etkisini göstermeye başlayan Fransız barış sözleşmeleri, eskinin genel emirnamelerinin yerine geçmeye başladılar. Böylece, İmparatorluk da artık gittikçe daha özenli ve ayrıntılı kurallar içeren yasalar hazırlama lüksüne ulaşmış oldu. Bu konuda o kadar ileri gidildi ki, artık bu metinlerin içine barışla hiç ilgisi olmayan her türden maddeler de sokulmaya başlandı. Bir Savabya kroniği çok doğru olarak «*fridesbriefe'ler* Almanların kullandıkları tek yasadır» demekteydi (365). Dinsel kurullar tarafından barışın sağlanmasına yönelik olarak girişilen büyük gayretin en paradoksal sonucu hiç kuşkusuz Languedoc'te toprak vergisinin doğmasına yol açması olmadı. Çünkü, aynı hareket Almanya'da monarşik yasamanın yeniden doğmasına yol açtı.

10. ve 11. yüzyıllar İngiltere'si de kendi tarzında barış «*guilde*» ve birliklerine sahipti. 930 ve 940'da yazılı hale getirilen Londra barış birliğinin statüsü, olağanüstü bir güvensizlik ve şiddet belgesidir. Adalet tamamen yakalamaya bağlıydı. Davar hırsızlarının peşine takılanlar «sınırın» kahramanlık çağlarındaki «Uzak Batı» öncülerini aratmıyorlardı doğrusu. Ama, burada sert bir topluluğun tamamen laik polisi, kanlı sağlamlığı —Londra metnindeki bir ek bunu kanıtlamaktadır— Kralı ve piskoposları dahi yaralayan bir ceza yasası, suçluların peşindeydi. *Guilde* adı altında, germen hukuku soy bağlarının dışında özgür insanların birlikler kurmalarına izin veriyor ve bir anlamda da bu *guilde*'ler kurulduktan sonra üyeleri için soy bağlarının yerine geçiyorlardı. Karşılıklı yemin; putperest çağdaki dinsel törenlerin ardından gelen içki ayinlerini andıran şölenler; bir ortak kasa ve özellikle karşılıklı yardımlaşma zorunluğu, bu örgütlerin başlıca kurallarıydı. Londra *guilde*'inin sözleşmesinde «dostlukta olduğu gibi intikam ve kan davasında da, ne olursa olsun, birleşmiş olarak kalacağız» sözleri yer almaktadır. Kişisel bağımlılık ilişkilerinin kıtaya oranla geç ortaya çıktığı İngiltere'de bu örgütler her alana yayıldıkları gibi, Karolenj İmparatorluğunda olduğunun tersine her türlü yasaklamadan

(365) *SS*, c. XXIII, s. 361. Frensdorff, *in Nachr. von der Kgl. Gesellsch. Zu Göttingen, Phil. Hist*, KL, 1894. Aynı değişim Katalonya ve Aragonya da meydana gelmiştir.

uzak olarak, krallar tarafından tanınmış ve onlar aracılığıyla düzenin korunması düşünüldüğünden, teşvik bile görmüşlerdi. Soya karşı sorumluluk veya lorda karşı görevlerin yerine getirilmediği durumlarda veya bunların ortaya çıkmadığı hallerde *guilde* üyelerinin birbirlerine karşı sorumlulukları, bu ilişkilerin yerine geçmekteydi. Norman fethinden sonra, çok güçlü bir krallık kurulunca, o da bu karşılıklı yardımlaşma örgütlerini Anglo-Saxon geleneğindeki biçimiyle kabul etti. Ama, onları sonunda —tarihçeleri ni daha önce taslak halinde gördüğümüz *frankpledge* adı altında— (366) yeni senyörlük sisteminin vidaları haline getirmek için. Özgür insanların ortaklaşa eylemlerinin şefin iktidarı karşısında tamamen kaybolmadığı İngiliz toplumunun kendine özgü evriminde, aniden katı bir krallık rejimine geçildiğinden, Fransız tipinde barış kurumları ortaya çıkamamışlardır.

Kıtada da aslında, dinsel kurulların ve sözleşmelerin başlattıkları hareketi sonuna ulaştırmak için gereken güçleri derleyip toparlama, ancak krallıkların ve yerel prensliklerin gayretleriyle mümkün olabilmiştir.

(366) *Supra*, s. 377. vd.

AYIRIM 5

DEVLETLERİN YENİDEN KURULUŞUNA DOĞRU : ULUSAL EVRİMLER

I. Güçlerin Toparlanmasının Nedenleri

O zamana kadar, sonuna kadar parçalanmış olan insanları yönetmeye ilişkin iktidarların, ikinci feodal çağ boyunca daha büyük kuruluşlar elinde yoğunlaşmaya başladıkları görülmektedir. Bu kuruluşlar hiç kuşkusuz yeni değillerdir ama yenilenmiş bir davranış yeteneğine sahiptirler. Almanya gibi aşikâr istisnalar bile devleti krallık damgasının altında görmekten vazgeçince, yok olmaktadırlar. Bu denli genel bir olgu ancak tüm Batı Avrupa için aynı derecede ortak nedenlerle açıklanabilir. Bunları sıralama için daha önce, iktidarın parçalanmasını incelerken çizdiğimiz tabloyu tersine çevirmek yeterlidir.

İstilaların sona ermesi, krallık iktidarların güçlerini tükettikleri bir uğraştan kurtarmıştı. Aynı zamanda bu şona eriş, 11. yüzyıldan itibaren muazzam bir nüfus artışına yol açarak, o zamana kadar boş duran toprakların tarıma açılmalarına olanak sağladı. Nüfus yoğunluğunun sürekli artmakta olması düzenin korunmasını kolaylaştırmakla kalmıyor, aynı zamanda kentlerin, zenaatların ve ticaretin canlanmasını teşvik ediyordu. Miktarı artan ve dolaşımı hızlanan bir para arzı sayesinde vergi yeniden ortaya çıkıyordu. Vergiyle birlikte, merkeze bağlı ücretli memur ve maaşlı asker; ırsi sözleşmeye dayalı, hiç de etkin olmayan, hizmet sisteminin yerine geçmekteydi. Hiç kuşkusuz, küçük veya orta senyörler de ekonominin değişiminden yarar sağlamaktan geri kalmıyorlardı. Onlar da daha önce gördüğümüz gibi, *taille*'ları icat etmişlerdi.

Ama, kral veya prens hemen her zaman, herkesten fazla toprak ve vassale sahip olmuştur. Bunun dışında, otoritesinin kendine özgü niteliğinden ötürü, her zaman özellikle de Kiliseler ve kentlerden vergi alabilmiştir. Philippe Auguste'ün ölümünden biraz önceki günlük geliri, aşağı yukarı bir manastır senyörlüğünün yıllık gelirinin yarısı kadardı. Bu senyörlük en zenginlerinden biri değilse bile, özellikle müreffeh bir eyalette zengin topraklara sahip bulunmaktaydı (367). Böylece, Devlet o zamanlardan itibaren üstünlüğün şu temel unsurunu ele geçirmeye başlamıştı : Kim olursa olsun, bir bireyden veya özel cemaatten, kıyaslanamayacak kadar fazla gelire sahip olmak.

Zihniyetteki değişmeler de aynı yönde ilerlemekteydiler. Doğası gereği her zaman biraz soyut olan toplumsal bağ, 11. yüzyılın sonundan itibaren beliren kültürel «Rönesans» sayesinde daha olgunlaşmış hale gelen beyinlerce daha kolay anlaşılır bir nitelik kazanmıştı. Bu kültürel uyanış, aynı zamanda geçmişin iyi örgütlenmiş ve monarşik devletlerinin anılarını da canlandırmıştı. Hukuk belgeleri kadar, tarih kitaplarının da mutlak hükümdarlar dönemindeki ihtişamlı büyüklüğünü anlattıkları Roma İmparatorluğu; efsanelerle güzelleşmiş Karolenj İmparatorluğu. Hiç kuşkusuz böylesine etkilerden duyarlık kazanacak kadar eğitilmiş insanlar, toplumun bütününe oranlandıklarında bir avuç bile değillerdi. Fakat, bu seçkinler zümresi, bizatihi grup olarak gittikçe kalabalıklaşmaktaydı. Özellikle laik çevrelerde, yüksek aristokrasi kadar şövalye çevreleri de artık eğitimden içeri adımlarını atmışlardı. Her yöneticinin aynı zamanda bir savaş önderi de olmasının gerektiği bu çağda, rahiplerden daha yararlı olan, dünyevi iktidarların çıkarlarına yabancı konulara kendilerini rahiplerden daha az kaptıran ve nihayet, uzun süreden beri kendi haklarını yitirmiş olan bu az talihli soylular; burjuaziden çok önceleri kendilerini yenileyen monarşilerin kurmaylarını meydana getirmişlerdir. Henri Plantagenêt'nin İngilteresi; Philippe Auguste'ün ve Saint Louis'nin Fransası ilk sivil yönetici kadrolarını bunlardan oluşturmuşlardır. Yazının kullanılma arzusu ve olanağı, devletlerin onlarsız gerçekten devamlı olamayacakları arşivleri kurmalarına olanak sağlamış-

(367) Lozan Kanonunun tanıklığına göre, Philippe Auguste'ün ölümünde günlük gelir 1200 Paris lirasıdır (SS. c. XXIV., s. 782) Sainte-Geneviève de Paris manastırının 1246'daki yıllık geliri onda birlerden ulaşılan bir tahmine göre 1810 Paris lirasıdır: *Biblioth. Sainte-Geneviève*, ms. 356, s. 271. İlk rakam büyük olasılıkla çok yüksek, ikincisi de çok düşüktür. Bu farkı bulabilmek için iki tarih arasında bir fiyat yükselmesi olduğunu düşünebiliriz.

tır. Fiefierden ötürü yerne getirilmesi gereken hizmetlerin tablosu, düzenli muhasebe, gelen ve giden evrek fihristleri; 12. yüzyılın ortasından itibaren Anglo-Norman krallığıyla gene Norman olan Sicilya krallığında; aynı yüzyılın sonuyla 13. yüzyılın başında Fransız krallığıyla bu ülkedeki başlıca prensliklerde gözükmeye başlayan bellek tazeleme yöntemlerinden ancak birkaçıydı bunlar. Bunların ortaya çıkışı, ufukta o zamana kadar büyük kiliselerin ve Papalık örgütünün tekelinde kalmış olan, yeni bir gücün yükseldiğini işaret etmekteydi: Bürokrasi.

Ana çizgileri itibariyle, hemen hemen evrensel olan bu gelişme, ayrıntılarda ülkeden ülkeye büyük farklılıklar göstermiştir. Burada bir bakıma deneysel nitelikte olan üç devlet tipinin, çok hızlı bir biçimde incelenmeleriyle yetinilecektir.

II. Yeni Bir Monarşi: Capet'ler

Karolenj monarşisi en yüksek dönemindeki gücünü —ama çok nisbi bir güç— bazı genel ilkelerin uygulanmasından almaktaydı: Tüm uyruklardan talep edilen askerlik hizmeti; kral mahkemesinin diğer tüm mahkemelere üstünlüğü; o zaman gerçek birer memur olan kontların monarşiye bağlılığı; her yere yayılmış kral vassalleri ağı; Kilise üzerinde egemenlik. Bütün bunlardan, 10. yüzyıl sonundaki Fransız krallığına ne kalmıştı? Gerçekte hemen hiçbir şey. Hiç kuşkusuz —özellikle Robert hanedam tacı eline geçirirken ona kendi sadık adamlarını da getirmişti— oldukça çok sayıda orta ve küçük şövalye doğrudan krala biat etmeye devam etmekteydi. Fakat, bunlara artık hemen hemen yalnızca hanedanın aynı zamanda kontluk yetkilerini de kullandığı Kuzey Fransanm dar bir bölgesinde rastlanmaktaydı. Ülkenin başka yerlerinde —yüksek baronlar hariç— sadece vassallerinin vassallerine sahiptiler. Sadece yanı başındaki senyöre karşı ahlaki bağımlılık duyulan bir ortamda, bu müthiş bir sakıncaydı. Kontlar veya birçok kontluğu biraraya getirenler, böylece birçok vassal zincirinin ana halkası olmuşlardı ama, ünvanlarının kaynağının da kral olduğunu inkâr etmiyorlardı. Fakat, görev bir mal varlığına, yükler de özel bir tipe dönüşmüşlerdi. Hugues Capet'nin bir başka vassaline saldırıp elinden Melun şatosunu almak isteyen Eude de Blois'ya bir çağdaşı, «Ben asla krala karşı eyleme girişmedim» dedirtmektedir, «fiefin şu veya bu adamın elinde olması onun için önemli değildir.» (368) İyice hatırlayalım, bu olay vassalik ilişkinin sürmekte olduğu dönemde meydana gelmiştir. Eude de Blois değil de adeta bir çiftçi konuşmaktadır: «Benim şahsım hiç önemli değildir. Ye-

(368) *Richer*, IV., 80.

terki kira ödensin» Bu sadakat ve hizmet kirası ise, genellikle çok kötü ödenmekteydi.

Kral uygulamada bütün ordusu olarak, küçük vassallerine ve üzerlerindeki egemenliğini henüz yitirmediği kiliselerinin şövalyelerine ve bizzat kendi köylüleriyle, kiliselerinin topraklarından devşirdiği piyadelere mahkûm olmuştu. Bazen bazı dükler veya kontlar ona bir miktar asker yollamaktaydılar. Ama, uyruk olmaktan çok, bağdaşık olarak. Davalarını onun mahkemesine getirmekte ısrar edenler olarak gene aynı çevreleri bulmaktayız: Doğrudan biatle bağlanan küçük senyörler ile, kral kiliseleri. 1023'de kodamanlardan biri, Blois kontu kral yargısına tabi olmayı kabul ettiyse de, bunun koşulu olarak zaten çatışma ve daha konusu olan fieflerin kendine verilmesini öne sürmüştü. Yerel hanedanların egemenliğine geçmiş olan kiliseler, toplamın üçte ikisinden daha fazla olmakta —dört tane bütün kilise eyaletiyle birlikte; Rouen, Dol, Bordeaux ve Narbonne— ve bunlar kral denetiminin tamamen dışında kalmaktaydılar. Ancak içlerinden birkaçının hala kendine bağlı kalabilmiş olmaları sayesinde, kral Akitanyanın göbeğinde —Puy kilisesi ile— veya Noyon-Tournai piskoposluğu ile Flaman bölgesinde temsil edilebilmekteydi. Ama, kral piskoposluklarının da ezici çoğunluğu Loire ile İmparatoruk sınırı arasında yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Çoğunluğunun Robert hanedanı mirasından geldiği —Robert'ler düklükleri süresinde, sinsice birçok manastıra el koymuşlardı— kral manastırları için de durum farklı değildi. Bu kiliseler merkez gücünün en iyi hazinelerinden birini oluşturacaklardır. Ancak ilk Capet'ler o kadar güçsüzlerdi ki, dağıtacakları ayrıcalıklara kendi kiliseleri bile pek fazla değer vermemişlerdi. Zaten herkes bilir, Hugues Capet'nin 10 yıllık saltanatında bir düzine kadar ayrıcalık belgesi vermesine karşılık, çağdaşı olan Almanya İmparatoru III. Otton 20 yıldan daha az bir sürede —ki üstelik ilk yıllarda daha az olmak üzere— 400'den fazlasını dağıtmıştı.

Fransa krallığının bu maddi güçsüzlüğü ile nisbi parlaklığı arasındaki zıtlık, komşu büyük devletteki çağdaşlarını çok şaşırtmaktaydı. Lotharingia'da *Kerlinger*'lerin, yani Kel Charles'ın eski ülkesinde oturanların, «disiplinsiz adetlerinden» söz ediliyordu (369). Zıtlığı farketmek anlamaktan daha kolaydır. Karolenj adetleri başlangıçta iki tarafta da aynı güce sahiptiler. Büyük bir olasılıkla, zıtlığın nedenini toplumsal yapının derinliklerinde aramak

(369) *Gesta ep. Cameracensium.*, III., 2, *in*, *SS*, XVII., s. 466; bkz.: III., 40, s. 481.

gerekmektedir. Feodal parçalanmanın en büyük harekete geçirici ilkesi her zaman yerel önderin bireyler veya küçük gruplar üzerinde, onları daha geniş otoritelerin alanından çıkartan, iktidarı olmuştur. Geleneksel olarak itaatsiz olan Akitanya bir kenara bırakılırsa, Fransız krallığının kalbini meydana getiren topraklar Loire ile Moselle nehirleri arasında kalan bölge olmaktaydı. Oysa, bu bölge kırsal senyörlüğün başlangıcının en eskilere dayandığı ve insanın insanın «emrine girmesi» uygulamasının kendine en uygun alanı bulduğu topraklardı. Bir ülke düşünün ki, gayrimenkul servetlerin ezici çoğunluğu ya bağımlı köylü işletmesi ya da fief olsun; erkenden «özgür» denilince senyörsüz adam değil de, senyörünü seçme hakkına sahip olan adam anlaşılsın; Böyle bir ülkede artık gerçek bir devlete yer olamazdı.

Ancak, eski kamu hukukunun böylece çökmesi, sonunda Capet monarşisinin kaderine etki edecektir. Bunun nedeni hiç kuşkusuz, manevi gücünü büyük ölçekte Karolenj geleneğinden sağlamakta olan yeni hanedanın geçmişle olan bağlarını kopartmak istemesi değil, fakat Frank devletinin eski ve yorgun organlarının yerine, mecburen başka iktidar organları koymak zorunda kalmasıdır. Kontları temsilcileri sayan eskinin kralları, hiçbir önemli bölgeyi bu memurlarının aracılığı olmadan yönetebileceklerini hayal bile edememişlerdi. Doğrudan krala bağlanan kontlukların hiçbiri, Hugues Capet son Karolenj'lerin terekesini açtığında, artık orada değillerdi. Kendileri de, kontluk «şeref»lerinin aile içinde biriktirilmesi sonucu büyüyen bir sülaleden gelen Capet'ler, tahta çıkınca da doğal olarak, bu «biriktirme siyaseti»ne devam ettiler.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu siyasetin tam anlamıyla kararlı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Fransız krallarını, bazen tarlayı tarlaya ekleyen sabırlı köylülere benzetmişlerdir. Bu imge iki kez yanıltıcıdır. Bir kere, Tanrının bu sevgili kullarının zihniyetini yanlış olarak yansıtmakta, aslında kılıç darbesi indirmekten çok hoşlanan —düşünme biçimlerinin onları bir parçası haline getirdiği şövalye sınıfı gibi— çoğu zaman da maceranın cazibesine kapılan bu kral ailesi hakkında çok eksik bir görüntü vermektedir. İkinci olarak da, tarihçinin yakından baktığında bile göremediği bir amaç devamlılığı varsayılmaktadır. Hugues Capet'nin Paris, Corbeil ve Melun kontu yaptığı Bouchard de Vendôme'un tek oğlu, erkenden bir tarikata girip de kontu doğrudan varissiz bırakmasaydı, Ile de France'ın göbeğinde yerel prensliklerin en korkutucu olanı oluşacaktı. Daha sonra, I. Henri Parisin alt-temlikine (yani kraldan fief alanın bunun bir bölümünü başkasına tem-

lik etmesi MAK) hiç de tepki göstermemiştir (370). Öyle görünüyor ki, Capet hanedanı Karolenj uygulamalarından kopmakta büyük güçlük çekmekteydi.

Ancak, 11. yüzyılın başından itibaren bir dizi kontluk, krallar tarafından sırayla geri alınmış, buralara yeni kontlar atanmadığı gibi, ellerindeki diğer topraklarda da başka kontluklar kurmamışlardır. Diğer bir anlatımla, hükümdarlar bu kodamanların iyi birer memur olduklarına olan inançlarını yavaş yavaş yitirdiklerinden, kendi topraklarını kendileri bizzat kont olarak yönetmekten başka bir çare artık görememişlerdir. Atalardan miras kalan veya yeni ilhak edilen topraklarda, böylece uzun süreden beri egemen olan güçler elenmiş, onların yerine getirilen kral temsilcileri de özellikle küçük rütbeli memurlar olmuştur. Bunu sağlamak için de, yani rütbe ile yetki paralelliği sağlamak için de, her bir memura küçük bir yetki alanı bırakılmıştır. Yetkinin ve alanının küçüklüğü nedeniyle meydana getirdiği tehtidin de küçük olduğu bu memurlar *(prévot)*'dan bazılarının görevlerine başlangıçta atadan oğula atandıkları görülmüştür. Ama, efendileri 12. yüzyıl boyunca bunların hepsini süreli memurlar haline çevirmekte hiçbir güçlükle karşılaşmamışlardır. Daha sonra, Philippe Auguste'ten itibaren, idari hiyerarşi içinde daha yüksek kademelerde ücretli memurlar da ortaya çıkacaktır: Kâhva *(bailli)* ve mabevinci *(sénéchal)* gibi. Artık yeni toplumsal koşullara uyum sağlayabilen Fransız krallığı, iktidarını mütevazi bir şekilde çok daha dar insan gruplarının doğrudan yönetimi üstüne oturtmuştu. Böylece, koşullar güçlerin yeniden biraraya getirilmesine izin verdiğinde, çok eskilerden gelen düşünce ve duyguları kendi çıkarına kendi tarafında toplamış olmaktaydı.

Ama, bu durumdan tek yararlanan unsur krallık merkezi olmadı. Çünkü, aynı olgu aynı şekilde, hala devam etmekte olan yerel prensliklerde de yaşandı. Eude de Blois, kontluklar mozaiği içinde, Troyes'dan Meaux'ya ve Provins'e kadar olanlarını 1022'ye doğru, akıllıca kullandığı aile bağları sayesinde kendi elinde toplamıştı 13. yüzyılda ise, gene Eude de Blois'nın aile bağlarının sonucu olarak Champagne devleti, iyi belirlenmiş yönetsel bölgeleri, memurları ve arşivleriyle Fransa krallığına bağlandı. Champagne'da oluşturulmuş bulunan kadrolar o kadar güçlüydüler ki, ülkenin Krallığa katılması bile onları yerlerinden oynatamadı. Her hal-ü kârda krallar, Fransayı birleştirmekten çok, biraraya topladılar.

(370) Tardif, *Cartons des Rois*, Nu. 264.

İngiltere'de «Büyük Sözleşme» *(Magna Carta);* 1314-1315'lerin Fransa'sında Normanlara, Languedoc'lulara, Auvergne'lilere, Bretonlara, Pikardiyalılara, Champagne'lılara, Berry'lilere, Nevers'lilere verilen sözleşmeler; —Fransa'da yerel devletler hem daha çok hem de İngiltere'de Parlamento, *Etats Généraux*'dan daha etkindi— İngiltere'de bölgesel istisnalarla biraz renklenen *common law;* Fransa'da yerel örflerin sonsuz farklılığı : İşte Fransız ve İngiliz ulusal evrimlerini damgalayan en ağırlıklı farklar. Gerçekte, ilk gücünü çok «feodal olarak» ele geçirdiği kontluklardan, şatolardan ve kilise üzerindeki haklarından sağlayan Fransız krallığı, Krallık birkez rayına oturduktan sonra da sonuna kadar bu feodal mirasın damgasını taşıyacaktır.

III. Köhneleşmekte Olan Bir Monarşi : Almanya

Montesquieu «fieflerin sürekliliği Fransa'da, Almanya'dan daha önce yerleşmiştir» derken «Alman ulusunun donuk karakterini ve eğer yanılmıyorsam değişmez nitelikteki zihniyetini» ortaya koyduğunu düşünüyordu (371). Montesquieu gibi yapıp bir «belki» eklesek dahi, işi psikolojiye bırakmak biraz macera aramak olur. Hiç kuşkusuz, Montequieu'nün Almanya hakkındaki kanısı bir miktar doğrudur ama, «donuk karakter» yerine daha mütevazi olarak «köhnemekte olan» terimini kullanalım. Bu terim, Fransız toplumuyla an be an kıyaslandığında bütün Alman Orta Çağ incelemelerinde kendini egemen olarak ortaya koyan bir kelimedir. Gerçekten de, daha önce de gördüğümüz gibi, vassalite, fief, senyörlük rejimi, efsane —özellikle bu konu yaslandığı temalar ve olağanüstünün putperest atmosferi açısından son derece köhnedir— gibi alanlar için geçerli olan köhnelik varsayımı, en azından ekonomik yaşam için de geçerlidir. (Alman «kentsel uyanış hareketi» İtalya, Fransa ve Flandre'a göre bir ilâ iki yüzyıl geriden gelmiştir). Bu gözlem, Devletin evrimi incelendiğinde çok daha açık hale gelmektedir. Bu ülkede de toplumsal yapı ile siyasal yapı arasındaki uyumu bir kez daha bulduğumuzda, çok kesin bir yargıya varma olanağını elde etmekteyiz. Fransa'ya nazaran daha az derinlemesine ve daha az «tekdüze» feodalleşmiş olan Almanya'da monarşi Fransa'dakinden çok daha uzun süre Karolenj modeline sadık almıştır.

Kral, kontların yardımıyla ülkeyi yönetmektedir. Bu kontların ırsilik kazanmaları çok yavaş bir süreç içinde meydana gel-

(371) *Esprit des Lois,* XXXI., 30.

miştir. Üstelik bu ırsilik tam anlamıyla yerleştiği zaman bile, fieflerden çok görevler üzerinde kendini göstermiştir. Yani, Almanya'da asıl ırsileşen görevin kendisi olmuştur. Kontların doğrudan kral vassali olmaları bile zorunlu değildir. Bazı durumlarda bağışıklık sahibi kiliselerin «yeminlileri» kralın özel izniyle kontluk yetkilerini aynen kullanmaktadırlar. Hiç kuşkusuz, bu konuda krallık, yapılarını daha önce incelediğimiz, dükalıkların rekabetiyle karşılaşmaktadır. Otton hanedanlarından İmparatorların bunlara karşı yürüttüğü yok etme veya bölme harekâtına rağmen, düklerin tehlikeli güçleri ve başkaldırma yeteneklerini önlemek mümkün olmamıştır. Fakat, krallar bir süre sonra bunlara karşı Kiliseyi kullanmayı akıl edebilmişlerdir. Çünkü, Capet'lerin aksine, Charlemagne'ın Alman mirasçısı, krallığın hemen tüm kiliselerinin efendisi olarak kalabilmişti. Bavyera piskoposluklarını bu bölgenin düküne terketmek zorunda kalan I. Henri'nin bu hareketi, kısa süre sonra geriye aldığı ve koşulların öyle gerektirdiği istisnai bir durum olarak kalmıştır. Elbe ötesindeki kiliselerin Frederic Barbaros tarafından Saksonya düküne terkedilmesi ise, hem yalnızca gezginci dinsel topluluklara yönelik kalmış, hem de devamlı olamamıştır. Alplerdeki küçük piskoposlukların Salzburg metropolitine terkedilmesi ise, başka örneği olmayan bir istisnadan ibaret kalmıştır. Monarşi fikrinin devamlılığını sağlayanlar genç Kilise mensupları olup; bunlar saray rahipleri, İmparatorluk papaz okulları ve bilgili, ihtiraslı, ekonomik hayatla ilişkilerini kesmiş diğer rahiplerdir. Elbe'den Moselle'e, Alplerden Kuzey Denizine kadar bütün bölgelerdeki krala bağımlı piskoposluk ve manastırlar «hizmetlerini» hükümdarlarına sunmaktadırlar : Ayni veya nakdi ödentiler, Hükümdarı veya adamlarını ülke içindeki gezileri sırasında barındırma ve özellikle de askerlik hizmeti yoluyla. Kilisenin silahlı birlikleri kral ordusunun en büyük ve düzenli parçasını oluşturmaktadırlar. Ama, bunlar tek başlarına ordunun tamamı değillerdir. Çünkü, kral tüm uyruklarının yardımlarını ısrarla talep etmekte ve eğer herkesin askere katılmak zorunda olması *(clamorpatriae :* ülkeye çağrı) ancak sınırlarda uygulanabiliyorsa da, barbar akınları sırasında ülkedeki bütün düklerin ve kontların şövalyeleriyle birlikte savaşa katılma zorunluğu oldukça etkin bir şekilde yerine getirilebiliyordu.

Ancak bu geleneksel sistem, hiçbir zaman mükemmel bir şekilde işlemedi. Hiç kuşku yoktur ki, «Roma harekâtları»nın büyük amaçlarına cevap verdi. Ama, bu niteliğiyle bile gerçekleşmesi mümkünün ötesinde kalan büyük ihtirasları canladırdığından,

önemli bir tehlike kaynağı olmaktaydı. Çünkü, gerçekte ülkenin içindeki yapı bu denli büyük bir ağırlığı taşıyacak kadar güçlü değildi. Kilisenin bazı mali «hizmet»leri dışında, vergisiz, ücretli memursuz, sürekli ordusuz olan bu göçebe hükümet; ayrıca yeterli iletişim araçlarından yoksun olduğundan ve insanlar kendilerini merkeze çok uzak hissettiklerinden, nasıl olurdu da kendine karşı sürekli bir itaat sağlayabilirdi? Üstelik, hiçbir kral saltanat dönemini hiçbir isyanla karşılaşmadan geçiremiyorken.

Bir miktar gecikmeyle ve bazı farklılıklarla birlikte, kamu iktidarının kişisel komuta odakları halinde parçalanmasına doğru yönelen evrim, sonunda Fransa'da olduğu gibi Almanyada da hükmünü sürmeye başladı. Kontlukların dağılması, diğer nedenlerle birlikte, merkez oluşumunun ihtiyaç duyduğu ve mutlaka gerekli olan temelin çökmesine neden oluyordu. Oysa, Alman kralları Fransa kralı olan Robert hanedanı dükleri gibi, dar ama iyice merkezileşmiş, sırf kendilerine ait bir toprak parçasına da sahip değillerdi. I. Henri'nin tahta çıkmadan önce kendi üzerine geçirmiş olduğu Saksonya dükalığı bile sonunda —birazcık daha küçük olarak— krallığın elinden kaçmıştı. Bu uygulama bir süre sonra yasa gücüne erişecek olan bir adetin ilk örneğini oluşturdu. Artık müsadere veya sahipsiz kalma nedeniyle, merkez tarafından geçici olarak el konulan bütün fiefler, hemen yeniden temlik edileceklerdi. İmparatorluk merkezine özgü olan bu kural, diğerleriyle birlikte ilerideki gelişmeleri kaçınılmaz bir şekilde etkileyen bir faktör de oldu. Eğer bu kural Fransa'da uygulansaydı, Philippe Auguste Normandiyayı elinde tutamazdı. Aynı şekilde, bu kural Almanya'da 30 yıl daha önce uygulanmaya başlansaydı, Frederic Barbaros'un Aslan Henri'den zorla alıp merkeze eklediği dükalıkları geri vermek gerekirdi. Yukarıda andığımız hemen temlik kuralı, hiç kuşkusuz 12. yüzyıl boyunca baronların büyük baskısıyla ortaya çıkmıştı. Ancak, bu konuda asıl kaynak, Almanya'da kamu görevinin sıkı sıkıya «şeref» fiefine bağlanmış olmasıydı. Bu anlayış gereği, hükümdarlar kendi temsilcilerini serbestçe seçemiyorlar, zaten «şeref» fiefi sahibi olanları gene kontluk veya düklük makamlarına atamak zorunda kalıyorlardı. Hiç kuşkusuz Alman kralı birçok köyün doğrudan senyörüydü; özel vassalleri, çavuşları ve şatoları vardı. Ama, bütün bunlar muazzam bir coğrafya üzerinde çok dağınık durumdaydılar. Oldukça geç de olsa, tehlikeyi ilk anlayan IV. Henri oldu. Bu kral 1070'den itibaren Saksonya'da —Fransız krallığının kalbi gibi— her tarafı şatolarla dolu gerçek bir Ile de France yaratmaya uğraştı. Ama başaramadı, çünkü

her türden zayıflamaya giden yolun başlangıcı olan, Papalarla büyük mücadele dönemi başlamıştı.

Bir kez daha anakronizm kelimesini kullanmaya cesaret etmek gerekiyor. Alman İmparatoru IV. Henri ile Papa VII. Grégoire'ın birkaç yıldan beri birbirleriyle bozuşmalarına yol açan, görünüşteki basit olaydan, 1076'da aniden bitmez tükenmez bir savaş çıktıysa, bunun nedeni Worms'da durumun aniden değişmesidir. Bir Alman dinsel kuruluna danıştıktan sonra, kral Papayı görevinden almıştı. Bu durum daha önce de meydana gelmişti. I. Otton bir Papanın seçimini onaylamamış, IV. Henri'nin babası ve selefi de bir Papayı görevden almıştı. Ama, o zamanlardan beri Dünya çok değişmişti. Bizzat İmparatorlar tarafından yeniden düzenlenen Papalık, eski manevi prestijini yeniden kazanmış ve büyük bir dinsel uyanış onu gene manevi değerlerin en yüksek simgesi haline getirmişti.

Bu uzun süren mücadelenin Almanya'da kesin olarak ırsilik ilkesini nasıl ortadan kaldırdığını daha önce görmüştük. Bu kavga, Alman hükümdarlarını sürekli yenilenen İtalyan arı kovanının içine atarak sona ermiştir. Diğer yandan, bütün isyanların billurlaşma noktasını oluşturmuş, özellikle de İmparatorluğun kilise üzerindeki yetkilerini derinden sarsmıştır. Bunun nedeni, yalnızca 13. yüzyıla kadar olan dönemde kralların artık piskopos veya başrahip atamalarındaki etkilerini kaybetmiş olmaları değil, rahiplerin artık birer fief sahibi olarak, kral memurluğundan uzaklaşıp tamamen vassal statüsünde yer almalarıdır. Diğer yandan, dinsel bilincin evrimi, doğaüstüne çok daha büyük önem vererek, dünyevi iktidarların egemenlik kurma eğilimlerine direnme sonucunu doğurmuştur. Bunlara paralel olarak, toplumsal değişmeler krallığın eski temsilcilerini ırsi senyörler haline dönüştürmekte, özgür adamların sayısını azaltmakta ve nihayet gittikçe senyörlüklerin ellerine geçmekte olan mahkemelerin kamusal niteliğini yok etmekteydi. Muhakkak ki, 13. yüzyılda Frederic Barbaros henüz çok güçlü bir hükümdar görünümündedir. Çok zengin bir kültürle desteklenen bilinçli bir İmparatorluk fikri, onun saltanatı dönemindeki kadar hiçbir zaman ifade edilemeyecektir. Fakat, kötü kurulmuş yapı, içinde bulunulan koşullara uyum sağlayamamakta ve daha şimdiden, birazcık sert bir darbeyle yıkılacak hale gelmiştir.

Ancak, bu arada başka güçler krallığın ve eski etnik dükalıkların harabeleri üzerinde yükselmeye hazırlanmaktadırlar. Daha

sonra göreceğimiz üzere, yerel prenslikler 12. yüzyılın dönemecinden itibaren, o zamana kadar ki gevşek durumlarından sıyrılıp, görevlilerin oyuncağı olan devletten kopmakta, daha iyi düzenli, vergi sistemini kurmuş ve temsilciler kurullarına sahip yönetsel birimler haline gelmektedirler. Vassal örgütlenmesinden geriye kalanlar, bu prensliklerde, hükümdarın lehine çalışmaya başlamış, hatta Kilise bile bu yeni duruma uymuştur. Ama, artık siyasal olarak Almanya'dan söz etmek mümkün olmayıp, Fransa'da söylendiği gibi «Almanyalar» demek gerekmektedir. Bir yandan tamamen Almanya'ya özgü toplumsal evrimin gecikmişliği; diğer yandan bütün Avrupa'da olduğu gibi, kamu güçlerinin yoğunlaşmalarına olanak veren koşulların ortaya çıkmaları; bu iki mantıki sürecin Almanya'da karşılaşmaları bu ülkedeki güç odaklaşmasının ancak devletin parçalandığı bir ortamda meydana gelmesine neden oldu.

IV. İngiliz - Norman Monarşisi: Fetihin Getirdikleri ve Germenlerden Kalanlar

İngiliz-Norman devleti ikili bir fetihten oluşmuştu: Batı Neustraia'nın Rollon, İngiltere'nin Piç Guillaume tarafından fethedilmelerinden. Böylece, parça inşa edilen perensliklere veya çok eskiye dayanan karmaşık geleneklerle yüklü kralıklara nazaran, bu devlet çok daha düzenli olan yapısını bu kökene borçlanmıştır. Bir de buna ikinci fethin, yani İngiltere'nin fethinin bütün Avrupa'da ekonomik ve düşünsel koşulların parçalanmaya karşı mücadeleyi teşvik ettiği dönemde meydana geldiğini eklemek gerekmektedir. Hemen hemen başlangıcından itibaren, şanslı bir savaştan doğmuş bu krallığın, yazılı kaynağa dayanması çok anlamlıdır. Bu devlet gene çok erkenden eğitimli ve bürokratik alışkanlıkları olan bir personel kitlesine sahip olabilmiştir.

Anglo-saxon İngiltere'si son zamanlarında, *earl*'leri tarafından klasik tipe uygun olarak, kontlukların biraraya getirilmesiyle oluşturulan gerçek yerel pernsliklerin meydana getirilmesine tanık olmuştu. Fetih savaşları ve çok sert bir şekilde bastırılan isyanlar, büyük yerel şeflerin sahneden kaybolmalarına yol açtığında, bu yandan devletin birliğini tehtid edecek hiçbir tehlike kalmamıştı. Ancak, bir kralın ülkesini doğrudan yönetebilmesi zihinlere o kadar yabancıydı ki, Guillaume gene eskiye benzer komuta odakları oluşturmak zorunda kaldı. Fakat, mutlu bir raslantı ola-

rak, krallık merkezi için büyük bir tehdit oluşturabilecek ayrı siyasal merkezleri oluşturabilecek olan yüksek baronlar, hemen isyan etme tedbirsizliğini gösterdiler. Yeteri kadar güç birliği oluşturmadan girişilen bu hareketler kolaylıkla ve tamamen —bunun tek istisnası Wales ucundaki Chester kontluğu ile İskoçya ucundaki Durham kilise prensliğidir— ezildiler. Krallar gene zaman zaman kont atamaya devam ettiler. Ama, artık yönetimleri altındaki kontluklarda, bu yeni tipten kontlar yalnızca yargıdan doğan gelirlerin bir bölümünü alabiliyorlardı. Yargı yetkisinin kullanılması, hazine gelirlerinin toplanması artık tamamen, İngilizcede *sheriff* adı verilen, kralın doğrudan temsilcilerinin görevi haline getirilmişti. Bunlar tam anlamıyla merkez memurları değillerdi. Çünkü, bir kere bunlar görevlerini merkeze ödedikleri peşin bir bedel karşılığında iltizam olarak alıyorlardı. Ekonomik ilişkilerin henüz nakdi ücrete izin vermediği bu dönemde, iltizam sistemi fief verilmek istenmediği için, mümkün olan tek çözüm olarak kendini gösteriyordu. Bu *sheriff*'lerin memur sayılmamalarını gerektiren ikinci neden de, başlangıçta bunların birçoğunun irsi hale gelmeyi becermiş olmalarıdır. Fakat, bu tehdit edici gelişme, Anjou hanedanından kralların enerjik tavrıyla bir çırpıda önlenmiştir. 1170'de II. Henri bir kararla krallığın tüm *sheriff*'lerini azledip, bunlar hakkında açtırdığı soruşturmadan sonra içlerinden ancak bir ikisini görevlerine iade edince, bütün İngiltere kralın kendi adına hükmedenlerin efendisi olduğunu anlamıştır. Çünkü, bu ülkede kamu görevi, fief ile tamamen birleştirilmediği için, İngiltere kıtanın bütün krallıklarından çok daha önce, gerçekten birleşmiş bir devlet haline gelebilmiştir.

Ancak, bazı açılardan hiç bir devlet de onun kadar mükemmel bir feodaliteye ulaşamadı. Ama, bu öyle bir feodaliteydi ki, en son yarar ve prestiji krallık iktidarı elde etmekteydi. Bu ülkede, tüm toprakların birilerine temlik edilmiş olmasından ötürü, kral senyörlerin hepsinin senyörüydü. Hiçbir ülkede askeri fief sistemi buradaki kadar metotlu uygulanmamıştı. Fiefli askerlerden oluşturulan ordularda başlıca sorun, daha önce de gördüğümüz gibi, kralın doğrudan vassallerinin, kendi vassallerinden yeterli sayıda kimseyi orduya getirmeleriydi. Oysa, diğer ülkelerde olduğu gibi, bu işi vassallerin keyfine veya çok değişken bir örfi düzenlemeye bırakmak yerine veya az çok uyulmama olasılığı olan kırsal sözleşmelerle saptamak yerine, her kral vassalinin getireceği kendi vassali sayısı; önce Normandiya dükalığında, sonra da daha geniş bir ölçekte İngiltere'de, her baronluk için —en azından

kaç kişi getirmesi gerektiği cinsinden— merkezi iktidar tarafından kesin olarak saptanmıştır. O dönemde —nakit dolaşımının hızlanmasıyla birlikte— her yükümlülüğün nakit cinsinden karşılığıyla değiştirilebilmesi ilkesi yaygınlaştığından, krallar 12. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, asker yerine, getirmek zorunda olduğu şövalye başına bir vergi veya o zamanki deyimiyle «ekü»ler talep ettiler ve aldılar.

Fakat, bu hayranlık verici düzeyde eklemleşmiş feodal örgütlenme, çok uzak bir geçmişin geleneklerine de bağlıydı. Neustria kontluklarının «korsan dükleri» tarafından işgal edilip, çok sıkı bir şekilde barışa zorlanmalarında, çadırlarını kurmuş bir ordunun yasalarını görmemek mümkün müdür? Bu konuda Anglo-saxon etkisini azaltma tavrından kaçınmamız gerekmektedir. 1086'da Guillaume'un o sırada İngiltere'de otorite sahibi herkese ettirdiği sadakat yeminleri —«hangi senyöre bağımlı olurlarsa olsunlar, bütün adamlar»— ve iki kuşak boyunca da bunların tekrarlanması zorunluğu —bu yemin bütün vassalik bağların her aşamasındaki insanları kapsıyor ve onlardan daha üst bir nitelikte oluyordu— acaba Wessex hanedanı krallarının veya Karolenjlerin de uyguladıkları, bütün barbar toplumlarda rastlanan, her vatandaşın krala yemin etme adetinden başka birşey miydi? Son zamanlarda Anglo-Saxon krallığı ne kadar zayıf görünürse görünsün, gene de önce Danimarkalı istilacılara fidye ödeyebilecek ve sonra da onlara karşı döğüşebilecek bir vergiyi —bu verginin adı *Danegeld* (Danimarka altını, vergisi veya parası MAK) idi— tüm çağdaşları içinde salabilen ve sürdürebilen tek devlet olmuştu. Diğer yerlerden çok daha az zarara uğramış bir para dolaşımının ürünü olarak, bu vergi salma mirasına konan Norman kralları özellikle etkin bir araç elde etmiş oluyorlardı. Nihayet, İngiltere'de özgür insanların yargılandıkları eski kamu mahkemelerinin yaşamaya devam etmeleri ve bunların birçok yolla kamu düzeninin korunmasına katkıda bulunmaları —eğer istenirse, bu da bir kurumdur denilebilir— büyük ölçekte kral yargısının önce ayakta kalmasına, sonra da kral yargı ve yönetim yetki alanının yayılmasına yardımcı olmuştur.

Ama bu oldukça karmaşık krallığın gücü çok nisbiydi. Burada da parçalanma unsurları ya çalışmakta, ya da çalışmaya başlamak için hazır beklemekteydiler, Fief karşılığı hizmetler gittikçe daha zor elde edilmekteydi. Çünkü, başlıca baronlar üzerinde belli baskı araçlarına sahip olan merkezi hükumet, çoğunlukla ayrılık-

çı eğilimler besleyen küçük senyörlere ulaşamıyordu. Baronlar her zaman isyankâr olmuşlardı. Stephan'ın saltanatı döneminde ortaya çıkan ve 1135'den 1154'e kadar süren taht mücadeleleri döneminde birçok izinsiz «gayrımeşru» şatonun inşa edilmesi *sheriff*'lere irsilik tanınması, bunların birçok kontluğu kendi egemenlikleri altına alıp kont ünvanı taşımaya başlamaları, parçalanma eğiliminin dayanılmazlığının işaretleriydi. Ancak, II. Henri döneminde ortaya çıkan toparlanmadan sonra, artık kodamanlar krallığı parçalanmaktansa ona egemen olmayı yeğleyeceklerdir. Şövlye sınıfı da kendi cephesinden, kontluk kurullarında biraraya gelip temsilciler seçme olanağım elde edecektir. Fatihlerin güçlü krallığı kendi dışındaki güçlerin hepsini yok edememiştir, Ama, onları kendine karşı bile olsa, devletin çevçevesi içinde mücadele etmek zorunda bırakmıştır.

V. Uluslar

Bu devletler hangi ölçüde ulustular veya ulus haline geldiler? Bütün ortaklaşa psikoloji sorunları gibi, bu konuda da zaman ve ortamı iyice araştırarak konuya yaklaşmak gerekmektedir.

Ulusal duygunun en iyi eğitilmiş insanlar arasında doğması olanaksızdı. Biraz derinlemesine olan kültürel değerlerden, o çağa ne kaldıysa, bunların hepsi Kilisenin bir kesirinin tekelindeydi. Oysa, birçok neden bu entellicentsiya'nın kesin tavır almasına ve onların önyargı dedikleri davranışları benimsemelerine engel olmaktaydı. Uluslararası dil olan Latincenin kullanılması ve bundan kaynaklanan entellektüel alış veriş kolaylıkları; özellikle, barış, iman ve birlik gibi büyük ülkülerin hıristiyanlık ve İmparatorluk imgelerinde somutlaşması, bu nedenlerin başlıcalarıydı. Akitanyalı ve eski Reims baspişkoposu olan ve bu iki nedenden ötürü de, Fransız kralının uyruğu olan Gerbert, Alman İmparatorunun hizmetinde askerlik yaptığı zaman ihanet ettiğini hiç düşünmüyordu. Alman İmparatorunun Saxon asıllı olması hiç önemli değildi, çünkü Charlemagne'ın mirasçısıydı ve Gerbert bir Almana değil, «Sezarın ordusunda asker olarak» İmparatorluğa hizmet ediyordu (372). Ulusal duygunun oldukça sisli başlangıcını açığa çıkartmak için, ruh hallerini kestirmemize olanak sağlayacak hiçbir yazılı metnin olmadığı halk yığınlarından çok, içinde yaşadıkları zamanla daha çok ilgili olan devirlere bakmamız gerekmektedir.

(372) *Lettres*, éd. Hovet, Nu. 12 ve 37.

Romantik tarih yazımına tepki olarak, daha bize yakın dönemlerdeki tarihçilerin bazıları arasında, Orta Çağın ilk yüzyıllarındaki insanların grup, ulus veya etnik duygulara sahip olmadıklarını iddia etmek moda olmuştur. Bu aslında, her grubun kendilerine yabancı unsurlara tepki duyması için fazla bir zihin inceliğine ihtiyaç olmadığının unutulmasıdır. Bugün biliyoruz ki, bu duygular Germen istilaları döneminde, örneğin Fustel de Coulanges'ın sandığından çok daha canlı bir şekilde ortaya çıkmışlardı. Feodal çağın bize sağladığı tek büyük fetih örneğinde —İngiltere'nin Normanlar tarafından fethi— bu duyguların nasıl etkili oldukları açıkça görülmüştür. Guillaume'un sonuncu oğlu olan I. Henri, zaten kendi başına yeteri kadar açıklayıcı olan bir davranışla eski Wessex hanedanından —bir Canterbury rahibi «İngilterenin gerçek hanedanı» diyordu— bir prensesle evlenmenin akıllıca olacağına karar verdiğinde, Norman şövalyeler bu kraliyet çiftine acı bir alayla dolu saksonca lâkaplar taktılar. Fakat, yarım yüzyıl sonra Henri'nin torunu ile Edith arasındaki aynı türden evliliği kutlayan bir dinsel yazar «Artık İngiltere'nin İngiliz ırkından bir kralı var; aynı ırktan piskoposları, başrahipleri, baronları ve cesur şövalyeleri var» (373). Bu iki etnik unsurun birbirlerine karışma tarihi, aynı zamanda İngiliz ulusunun oluşma tarihi de olarak, çok kısa bir sürede taslak olarak dahi anlatılamaz. Bu durumda, her türden fetih olayının dışında, Frank devletinin Alplerin kuzeyinde kalan sınırları içinde kalarak, ulusal birliklerin oluşumunu kavramamız gerekmektedir. Yani, Fransa-Almanya ikilisinin doğumunu incelemekle yetinmeliyiz (374).

Bu iki ülkenin geleneği birlikti. Ancak, bu gelenek Karolenj İmparatorluğunun bütünü içinde ele alındığında hem yüzeysel hem de nisbeten yeniydi. Ama, eğer yalnızca eski *regnum Francorum* (Frank krallığı) alanıyla ilgili olarak düşünülürse, buradaki birlik geleneği hem çok yüzyıllar öncesine, hem de gerçek bir uygarlık topluluğuna dayanmaktaydı. Halk kitlelerinin derinliklerine ulaşıldığında, ortaya çıkan adet ve dil farklılıkları ne olursa olsun, tek düze bir aristokrasi ile Kilise hiyerarşisi, Karolenjlerin Elbe'-

(373) Marc Bloch, *La Vie de S. Edouard le Confesseur Par Osbert, in, Analecta Bollandiana* c. XLI, 1923, s. 22, 38.

(374) Bibliografyanın uluslar başlığı altındaki bölümü dışında bkz.: Lot, *Les Derniers Carolingiens*, s. 308 vd. — Lapotre, *L'Europe et le Saint-Siège*, 1895, s. 330 vd — F. Kern, *Die Anfänge der Französischen Ausdehnungspolitik*, 1910, s. 124 vd. — M. L. Bulstthiele, *Kaiserin Agnes*, 1933, s. 3 n.3.

den Okyanusa kadar muazzam bir alana yayılan İmparatorluğu yönetmelerine yardım etmişlerdi. Bu büyük aileler, 888'den sonra hala birbirlerine akraba kalarak Karolenj İmparatorluğunun parçalanması sonucu ortaya çıkan krallık ve prensliklerin, güya ulusal önderlerini sağlamışlardı. İtalya tacı için Franklar birbirlerini yemekteydiler; bir Bavyeralı, Burgonya tacını ele geçirmişti; belki de Saxon kökenli olan biri —Eude— Fransa tacına ulaşmıştı. Bazen, fief dağıtıcı kralların siyasetleri yüzünden, bazen de kendi ihtirasları nedeniyle serseri bir yaşam sürdürmekte olan kodamanlar, bu göçebelikleri sırasında, kendileriyle aynı nitelikteki, yani deyim yerindeyse «bölgeler-üstü» karakterdeki vassallerini de yanlarında taşıyorlardı. Bu nedenle de 840-843 arasında yaşanan paylaşım sahneleri, o dönem insanlarında bir iç savaş duygusu uyandırmıştır.

Ancak, eski Karolenj İmparatorluğunun bu birlik görüntüsünün altında hala eski gruplaşmaların anıları yaşamaktaydı. Avrupa bölündüğünde, birbirlerine karşı duydukları küçümseme ve kin duyguları içinde, ilk önce bu gruplar yeniden ortaya çıkıp, kendilerini kanıtladılar. «Dünyanın en soylu bölgesi»nde yaşadıklarını düşünen Neustria'lılar, Akitanyalıları «hain», Burgonyalıları da «korkak» olarak damgalamaktan çekinmemekteydiler. Frankların «kokuşmuşluğu» Akitanyalılar tarafından ve Savabia'lıların «sahtekârlığı» Moselle'liler tarafından «ifşa edilmektedir»; hepsi yakışıklı olan ve hiçbiri kaçmayan Saxonlar, Thuringia'lıların ikiyüzlülüğünü, Alamanların yağmacılığını ve Bavyeralıların cimriliğini simsiyah bir tablo içinde sergilemektedirler; 9. yüzyılın sonuyla 11. yüzyılın başları arasındaki yazarlardan aktardığımız bu küfür antolojisini örneklerle genişletmek kadar kolay bir iş olamaz (375). Daha önceden bildiğimiz nedenlerden ötürü, bu cins zıtlaşmalar Almanya'da çok daha inatçı nitelikte olmuştur. Bu zıtlaşmalar merkezi krallıklara bir yarar getirmedikleri gibi, bütünlüklerini de tehdit ediyorlardı. I. Otton zamanında yaşayan kronikçi rahip Widukind'in yurtseverliği ne heyecan ne de katılık açısında eksiksizdi. Fakat bu bir Saxon yurtseverliğiydi, Alman değil. Bu aşamadan, yeni siyasal çerçevelere uyum sağlayan ulusal bilince nasıl geçildi?

---

(375) Abbo, *De Bello Parisiaco*, éd. Pertz, I., v. 618, II., v. 344 ve 452. — Adémar de Chabonnes, *op. cit.*, s. 151. — *Gesta ep. Leodensium*, II., 26 s. 204 — Widukind, *op. cit.*, I., 9 ve 11; II., 3. — Thietmar de Merseboug, *op. cit.*, v. 12, 19.

Şu anda, adı olmayan bir vatan düşünmek bizim için olanaksızdır. Oysa, *regnum Francorum'un* bölünmesinden ortaya çıkan iki başlıca devlete ad verme konusunda, insanların uzun süre zorluk çekmiş olmalarından daha öğretici birşey olamaz. Bu devletlerin ikisi de «Fransa» idi. Yani «Fransalar» Fakat, bunları birbirlerinden ayırmak için, uzun süre yeterli görülen Doğu ve Batı sıfatları, ulusal bir bilinç için yeteri kadar heyecan verici sözler olmaktan uzaktılar. Birkaç yazarın erkenden canlandırmaya uğraştıkları Galya ve Germanya adları da sadece okumuşlara birşeyler ifade ediyordu. Diğer yandan, bu ayırım yeni sınırlara da pek fazla uymuyordu. Sezarın Galya'yı Ren'de sınırladığını kanıtlayan Alman kronikçileri, kendi ülkelerinin Ren'in solunda kalan kısmını bu kelimeyle adlandırıyorlardı. Bazen, bu ayırımların başlangıçta ne kadar yapay olduğunu unutarak, paylaşmadan sonra ilk kral olanın adından yararlanmaya çalışıyorlardı. Lorraine'liler komşularına Kel Carles'ın adamları *(Kerlinger, Carlenses)* adını verirlerken, kendileri de karanlık bir II. Lothaire'in adını taşıyorlardı. Uzun süre, Alman edebiyatı bu terminolojiye sadık kalacaktır. Bunun nedeni, büyük bir olasılıkla Batı toplumuna Frank adlandırmasının veya kısaca Fransız sıfatının —*Roland Şarkısı* bu iki terimi aralarında ayırım gözetmeksizin kullanmaktadır— tekelinin bırakılmasını istememesidir. Çünkü, Frank devletinin ardılı olan tüm devletlerin bu sıfatı kullanma konusunda meşru hakları vardır.

Ama, herkesin bildiği gibi, bu anlam daralması sonunda gene de meydana gelmiştir. Roland'ın zamanında bile Lorraine'li kronikçi Sigebert de Gembloux bu durumun genellikle kabul edildiğini söylüyordu (376). Bu nasıl böyle olmuştu? Fransızların ulusal adlarının büyük esrarı henüz çok az incelenmiş durumdadır. Bu adı batıdakilere has olarak kullanma alışkanlığı, herhalde Karolenj İmparatorluğu çöktükten sonra, Doğu parçasının Saxon asıllı krallarca yönetilmesine karşılık, Batı parçasının gerçek Frank soyundan olan Karolenj mirasçılarının elinde kalmasıdır. Diğer yandan, krallığın adı da bu konuda destek sağlamıştır. Her türden belgelerinde, kendilerini yalnızca kral olarak rakiplerinden farklılaştırmak isteyen Basit Charles, Charlemagne'ın mirasçısı olma vekarına uygun olarak eski *Rex Francorum* (Franklar kralı) ünvanını diriltmiş ve kullanmaya başlamıştı. Ardılları, bugünkü Fransadan farklı yerlerde hükmetseler ve ayrı soylardan gelseler dahi,

(376) *SS*, c. VI, s. 339 ve 41-42.

bu ünvanı giderek daha sık olarak kullanmaya başlamışlardır. Üstelik, Almanya'da Frank kelimesi diğer etnik gruplara nazaran özel bir anlam taşımakta ve Ren kıyılarıyla Main vadisinde yaşayan insanları ifade etmekteydi —bugün buraya Frankonya diyoruz— ve örneğin bir Saxon kendine Frank denilmesinden asla hoşlanmazdı. Oysa, bunun tersine olarak, sınırın ötesinde bu terim hiç bir zorlukla karşılaşmadan krallığın tüm halkını değilse bile, Loire ile Moselle arasında yaşayan halkı ifade etmek için rahatlıkla kullanılıyordu. Çünkü, bu bölge halkı Frank damgasını derinlemesine taşımaktaydı. Nihayet, Batı parçası Fransa kelimesini kendi için koruyabildi, çünkü Doğu parçası bir başka toplumsal gerçeğin ifadesi olarak kendine bir başka ad vermeye yönelmişti.

«Charles'ın adamlarıyla» Doğu krallığının insanları arasında çok çarpıcı bir farklılık hemen kendini göstermekteydi. Bu —her grubun içindeki lehçe farklılıklarına rağmen— dilsel bir zıtlıktı. Bir yanda «roman» dilleri konuşan Franklar, diğer yanda «*thiois*» (tice) dilleri konuşan Franklar. Bu sonuncu kelime tamamen bir Orta Çağ kelimesi olup, ben onunla bugünkü Almancanın *(deutsch)* türediği sıfatı karşılıyorum. Oysa, halk arasında bu kelime kullanılmakla birlikte, rahipler klasik metinlerden yüzeysel olarak hatırladıklarıyla dolu olan latincelerinde, bu anlama gelmek üzere *teuton* kelimesini kullanıyorlardı. Bu kelimenin kökeni hakkında hiçbir kuşku yoktur. Karolenj dönemi misyonerlerinin sözünü ettikleri *theotisca lingua*, Kilise latincesine karşı çıkartılan halk dilinden *(thiuda)* başka birşey değildi. Belki de bu, putperestlerin dili anlamına geliyordu. Oysa —germen terimi halka ait olmaktan çok bilgiççe bir kelime olup, diğer yandan hiçbir ortaklaşa bilincin ürünü olmadığından derin köklere sahip değildi— bir dili ifade etmek için ortaya çıkartılan bu terim, kısa sürede etnik bir ad mertebesine yükseltildi. Daha Sofu Louis zamanında bu dilden yazılmış en eski şiirlerden birinde «*thiois* (tice) konuşan halk» deniliyordu. Bu noktadan sonra, bir siyasal oluşumu bu kelimeyle ifade edecek adımı atmak kolaylaşmıştı. Klasik tarih yazınına aykırı sayılan bu kelimeyi yazarlar kullanmaya cesaret edinceye kadar, halk arasındaki kullanımı yaygınlaştı. Ama gene 920'den itibaren Salzburg yıllıklarında —yazılı olarak— Ti'ler (Thiois veya Teuton)'in krallığından söz edilmekteydi (377).

(377) *Heliand*'ın Önsözü, s. 3. Kral vassallerinin *Teustici quam et Langobardi* olarak farklılaştırılması 845 tarihli bir İtalyan anlaşmasında yapılmıştır (Muratori, *Ant.* s. I., col. 971. — *Annales Juvavenses Maximi, in, SS*, c. XXX., 2, s. 738.

Belki de bu semantik macera, dilsel olgulara bağlanmada ulusal bilincin yakın zamanlardaki heyecanını bulan insanları şaşırtmayacaktır. Ama, dilsel gerekçenin siyasal amaçlarla kullanılması bugüne has bir olgu değildir. 10. yüzyılda Lombardiya'lı bir piskopos, Bizanslıların Apullia üzerindeki iddalarına —ki bu iddialar tarihsel olarak çok haklıydılar— çok kızarak şöyle bağırmakta değil midir? «Bu bölge İtalyan krallığına aittir. Dili ve halkı bunun kanıtıdır» (378). Ortak ifade araçlarının kullanımı insanları yalnızca birbirlerine yaklaştırmaz, aynı zamanda zihinsel geleneklerde benzerlikler ve yeni zihinsel gelenekler yaratır. Bu durum özellikle, ruhları henüz sert kalmış insanlarda daha hassas dengeler yaratmaktadır. O dönemde dil zıtlaşmaları farklılık duygusu yaratmakta, bu da çatışma kaynaklarından biri olmaktaydı. Savabia'lı bir rahip, daha 9. yüzyılda «latin»lerin Germanik kelimeleri kötü niyetle bozduklarını ve her iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerinin deyimleriyle alay etmelerinin 920'de Basit Charles ile I. Henri'nin maiyetleri arasında oldukça kanlı bir kavganın çıkmasına neden olduğunu; hükümdarların da bu yüzden görüşmelerini iptal ettiklerini bildirmektedir ((379). Diğer yandan, Batı krallığının içinde de hala doğru dürüst açıklanamayan ilginç bir evrimle, Galya-Roman dili iki farklı lehçeye yol açmıştır. «Provence»lılar veya Languedoc adamları, hiç de bir siyasal birlik sağlayamamışken, sırf dilsel nedenlerle ayrı bir topluluk olduklarına dair bir bilinç sahibi olmuşlardı. Aynı şekilde, İkinci Haçlı Seferi sırasında İmparatorluk uyruğu olan Lorraine'li şövalyelerin, dillerini anladıkları ve konuştukları Fransızlara yaklaştıkları görülmüştür (380). Dil ile ulusu birbirine karıştırmaktan daha saçma birşey olamaz. Ama, ulusal bilinçlerin billurlaşmalarında dilin rolünün yadsınması da aynı derecede saçmadır.

Bu farklılaşmalar —Fransa ve Almanya için de geçerli— 1100'ler civarında açıkça oluşmuş olarak gözükmektedirler; metinler bundan kuşku duymamıza izin vermemektedirler. Birinci Haçlı Seferi sırasında büyük bir senyör olan Godefroi de Bouillon, kendi için büyük bir şans olarak iki dili birden konuşuyordu ve bu sayede de daha o zamanlar gelenekselleşmiş olan, Fransız ve *Thiois* şövalyeleri arasındaki düşmanlığın kavgaya dönüşmesini

---

(378) Liudprand, *Legatio*, c. 7.

(379) Walafrid Strabo, *De Exordiis*, c. 7, in, *Capitularia reg. Francorum*, c. II., s. 481. — Richer, I., 20.

(380) Eudes de Deuil, *in*, *SS*, c. XXVI, s. 65.

engelleyebilmişti (381). *Roland Şarkısı*'nın «Tatlı Fransa»sı bütün belleklerde canlıdır: Bu henüz sınırları tam belirlenmemiş, efsane Charlemagne'ın muazzam İmparatorluğuyla kolaylıkla karıştırılan, ama kalbi de hiç değilse Capet krallığının bulunduğu yere konulan bir Fransa'dır. Böylece, Karolenjlerin anısıyla yaldızlanmak —Fransa kelimesinin kullanılması Karolenj mirasına bu ülkenin sahip çıktığı inancını güçlendiriyor, efsaneler de kendi cephelerinden bu adın yerleşmesine yardım ediyorlardı— ve ulusal gurur, fetihlerle sarhoşlaşan insanlarda daha büyük bir iman yaratıyordu. Diğer yandan, Almanlar İmparatorluk halkı olarak kalmış olmaktan büyük bir iftihar payı çıkartıyorlardı. Krallığın meşruluğu bu duygularını artırıyordu. Ancak, ulusal duyguların *Lorraine*'liler Dizisi cinsinden, tamamen baronları anlatan epik şiirlerde hiç gözükmemesi anlamlıdır. Ama, herşeyin de birbirine karıştırıldığını da düşünmeyelim. Azılı bir yurtsever olan rahip Guibert, VI. Louis döneminde yazdığı Haçlı Seferi anlatısına, ünlü *Gesta dei per Francos* adını vermiş olmasına rağmen, Capet'leri hiç de beğenmezdi. Ulusal duygu daha karışık kaynaklardan beslenmekteydi. Dil, gelenek, az çok anlaşılmış tarihsel anı birliği, raslantıların oluşturduğu ama beklentileri gereği bunu yapmak zorunda olan siyasal kadroların insanlara zorla kabul ettirdikleri ortak kader duygusu gibi.

Bütün bunlar yurtseverliği yaratmamıştır. Fakat, bu ikinci feodal çağ boyunca, hem insanların daha geniş cemaatler halinde toplanmak ihtiyacı duymaları, hem de toplumun kendi hakkında daha açık bir bilinç düzeyine ulaşmış olması nedenleriyle, ulusallık nihayet dışa vurulur hale gelmiş, bu aşamadan da yeni gerçeklerin yaratılmasına doğru adım atılmaya başlanmıştır. *Roland*'dan biraz sonra yazılan bir şiirde «hiçbir Fransız ondan daha üstün değildi» denerek, özellikle saygıya layık bir şövalye, öğülmek istenmişti (382). Derin tarihini resmetmeğe çalıştığımız dönem, sadece devletlerin oluşumunu görmemiş; aynı zamanda vatanların da kendilerini kanıtladıklarını veya oluşturduklarını —birçok değişime gebe olarak— görmüştür.

(381) Ekkehard d'Aura, *in, SS*, c. VI., s. 218.
(382) *Girart de Roussilon*, 631.

AYIRIM 1

I. Feodalite mi, Feodaliteler mi : Tekil mi, Çoğul mu?

Montesquieu'ye göre, Avrupa'da «feodal yasalar»'m egemen olması türünün ilk örneği olup, «Dünyada bir kez karşılaşılan bir olgu ve belki de bir daha hiç oluşmayacak»tı. Hiç kuşkusuz, hukuksal tanımların kesinliğinden bir ölçüde kopmuş ama daha geniş ufuklara açılan Voltaire buna itiraz ederek. «Feodalite tekil bir olay olmayıp, yarı küremizin dörtte üçünde, farklı yönetimlere rağmen egemen olan çok eski bir biçimdir» demektedir (383). Günümüz bilimi genellikle Voltaire'in tarafındadır. Mısır, Aka, Çin, Japon feodaliteleri ve bunlar gibi birçok ülke veya ulus adıyla, bu kelimenin birleşik hallerinin kullanılmasına artık alışılmıştır. Bu kullanımlar Batılı tarihçilerde bazen gizli endişeler uyandırmaktadırlar. Çünkü, bu tarihçiler, bu ünlü kelimenin ana vatanında bile ne kadar farklı şekillerde tanımlandığını bilmektedirler. Benjamin Guérard, feodal toplumun temeli topraktır demiştir. Jacques Flach ise, asıl temel kişisel gruptur diye cevap vermiştir. Evrensel tarihin bugün farketmekte olduğu ekzotik feodaliteler acaba Guérard'ınkiler midir, yoksa Flach'inkiler mi? Bu gibi ikilemlere en iyi ilaç, sorunu başlangıcından itibaren ele almaktır. Çünkü, öyle görünmektedir ki, zaman ve mekân bakımla-

(383) *Esprit des Lois*, XXX, I., — Voltaire, *Fragments sur Quelques Révolutions dans l'Inde*, Garnier, c. XXIX, s. 91.

rından birbirlerinden bu kadar ayrılan toplumlar, feodal adını Batı feodalitesine benzediklerinden veya benzedikleri iddia edildiğinden almaktadırlar. Bir tip örnek olarak Batı feodalitesi, engin bir başvuru sisteminin tam ortasında yer almaktadır. Bu durumda, herşeyden önce bu başvuru modelinin özelliklerini ortaya koymak gerekmektedir. Ancak, bunu yaparken de bu kadar fazla kullanılan ve bu nedenle de, birçok sapmaya uğramış bu kelimenin açıkça yanlış anlamlarda kullanılışlarını bir kenara bıraktığımızı belirtelim.

Kelimeyi ilk kullanan «babalar», feodalite adını verdikleri rejimde, bildiğimiz üzere herşeyden önce, merkezi devlet kavramının antitezini görmekteydiler. Buradan da, insan üzerindeki her türden iktidarın parçalanmasına da feodalite denmesine giden yol çok kısaydı. Bu durumda, bir olgunun gözlemine kolaylıkla değer yargıları karışabiliyordu. Belli bir genişlikte her devletin, kendi coğrafyası üzerindeki egemenliği kural olarak kabul edilirken bu ilkeyi yaralayan herşey anormal olarak nitelendirilmekteydi. Tek başına bu yaklaşım bile, yukarıdaki kavrayışı mahkûm etmeye yeterliydi. Zaten, bu kavrayış baştan beri kendi yarattığı kaos içinde yitti gitti. 1783'de basit bir belediye memuru, Valenciennes hal müdürü, tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasından «kırsal büyük mülkiyet sahipleri feodalitesi»nin sorumlu olduğunu ifşa ediyordu (384). O zamandan beri, ne kadar çok tartışmacı «bankacı» veya «sanayici» feodalitelerini olayların sorumlusu olarak gördüler. Tarih bilgileri az veya çok sisler arkasında kalan, bilinçsiz anılardan ibaret olan birçok yazar için, bu kelime sert bir yönetim gücünden başka birşey ifade etmiyora benzemektedir. Bazen de bu terimden, ekonomik olarak güçlü olanların kamu hayatına meşru olmayan müdahaleleri anlaşılmaktadır. Oysa fiili olarak, zenginlikle —o dönemde temel olarak toprağa dayalı— iktidarın birbirlerine karışmaları, Orta Çağ feodalitesinin belirleyici çizgilerinden biridir. Fakat, bu durum toplumun feodal karakterinden daha çok, aynı zamanda senyörlük rejimi üzerine de kurulmasıyla ilgilidir.

Feodalite ve senyörlük rejimi : bu kez karışıklık daha yükseklere çıkmaktadır. Karışıklık ilk kez, «vassal» kelimesinin kullanımında ortaya çıkmıştır. Son çözümlemede ikincil kalan bir evrim sonucu, aristokratik bir damga taşımaya başlayan bu terim, daha önce de gördüğümüz gibi, Orta Çağda o kadar güçlü bir an-

(384) G Lefebvre, *Les Paysans du Nord*, 1924, s. 309.

lam taşımamakta, hatta serflere bile uygulanmakta, asıl vassallere bağımlılıklarının kişisel olması nedeniyle başlangıçta yakın olan basit doğrudan üreticilere de bu ad verilebilmekteydi. Özellikle, tamamen feodalleşmemiş Leon ve Gaskonya gibi bölgelerde rastlanan bu semantik kayma, tam anlamıyla vassalik olan bağlar çözülüp de buna ilişkin bilinç zayıflamaya başlayınca, daha geniş bir coğrafya üzerinde uygulanır hale gelmiştir. 1786'da Perreciot «Herkes bilir ki, senyörlerin uyruklarına Fransa'da onların vassalleri denilirdi» diye yazmaktadır (385). Buna paralel olarak, etimolojiye rağmen «feodal haklar» başhğı altında, köylü işletmelerine binen yükleri ifade etme alışkanlığı ortaya çıkmıştır. Büyük Fransız Devrimini yapanlar feodaliteyi yok edeceklerini bildirmelerine rağmen, herşeyden önce kırsal senyörlüklere saldırmışlardır. Burada da tarihçi tepki göstermelidir. Feodal toplumun esas unsuru olan senyörlük, ondan daha eskiydi ve ondan daha uzun süre yaşamıştır. Bu iki kavramı birbirinden farklılaştıracak sağlıklı bir terminolojiye ihtiyaç vardır.

Gerçek anlamda Avrupa Feodalitesinin tarihinin bize ne öğrettiğini kalın çizgileri içinde biraraya getirmeye uğraşalım.

II. Avrupa Feodalitesinin Temel Özellikleri

Bu konuda en kolay yaklaşım, bu toplumun ne olmadığını söylemekle başlamak olurdu. Bu toplumda akrabalık ilişkilerinden doğan yükümlülüler çok güçlü olmakla beraber, toplum bütün olarak soy ilişkilerine yaslanmıyordu. Daha açık olarak, gerçek feodal ilişkiler vardı, çünkü kan ilişkileri herşeyi düzenlemeye yetmiyordu. Diğer yandan, küçük iktidarlar kalabalığı üzerinde yer alan bir kamu otoritesi kavramı yaşamaya devam etmekle birlikte, feodalite devletin derin bir şekilde güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri koruma konusunda tamamen yetersiz kaldığı bir dönemle çakışmıştır. Feodal toplum, kandaş bir toplumla ve devlet gücünün egemen olduğu bir toplumdan yalnızca farklı olarak kalmamakta, aynı zamanda onlardan sonra ortaya çıkan bir tarz olduğundan, onların damgalarını taşımaktadır. Feodal toplumu belirleyen kişisel bağımlılık ilişkileri, ilkel «arkadaşlık» örgüt-

(385) Örnek olarak: E Lodge, *Serfdom in the Pyrenees, in, Vierteljanrschr. für Soz. und W.* 6., 1905, s. 31 — Sanchez Albornoz. *Estampas de la Vida en Léon*, s. 86, n. 37 — Perricot, *De l'Etat Civil des Personnes*, c. II., 1736, s. 193, N. 9.

lerinin yapay akrabalığından bazı şeyleri korumakta ve birçok küçük veya büyük yerel şef tarafından kullanılan komuta yetkileri de «kral» iktidarından «koparılmış» birçok özellik taşımaktadır.

Böylece Avrupa feodalitesi, daha önceki toplum tarzlarının sert bir şekilde çözülmelerinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Feodal toplum, evrimin çok farklı aşamalarında bulunan iki toplum tarzının kaynamasına yol açan Germen istilaları olmadan anlaşılamaz olarak kalır. Bu istilalar her iki toplumsal tarzın da geleneksel kadrolarını parçalayarak, özellikle ilkel birçok düşünce tarzının ve toplumsal adetlerin yüzeye çıkmalarına neden olmuştur. Feodalite kesin olarak, son barbar saldırılarının atmosferi içinde oluşmuştur. Feodalitenin oluştuğu bu ortamda, insani ilişkiler derinlemesine bir şekilde bozulmuş, azalmış; para dolaşımı felç olmuş ve ücret ilişkileri mümkünün dışına çıkmış; nihayet, kavranabilen, elle tutulabilenle, yakındakine bağlanan bir zihniyet oluşmuştur. Bu koşullar değişmeye başladığında da feodalitenin sonu gelmiştir.

Feodal toplum hiyerarşik olmaktan çok eşitsiz bir toplum olmuştur. Bu toplumda, soylulardan çok şefler vardır. Köle ise yoktur, hemen bütün doğrudan üreticiler serftir. Eğer bu toplumda köleciliğin yeri bu kadar küçük olmasaydı, gerçekten feodal olan bağımlılık ilişkilerinin toplumun alt kesimlerinde ortaya çıkması mümkün olamazdı. Genel düzensizlik ortamında maceracının yeri çok büyüktü, insanların bellekleri ise çok gerilere gitmekten acizdi. Bu durumda, üstelik toplumsal sınıflandırma hiçbir zaman tam anlamıyla düzenlenemediğinden, düzenli, değişmez, katı kastların oluşması olanaksızdı.

Ancak, feodal rejim kalabalık bir mütevazi insanlar kitlesinin bazı güçlülere karşı sıkı bir ekonomik bağımlılık içinde olmalarını gerektiriyordu. Roma dünyasından, daha o zamanlarda bile senyörleşmiş olan *villa* ile, germanik şefliği de eski çağlardan alan Feodalite, bu insanın insan tarafından sömürülmesine dayalı iki tarzı birbirleriyle birleştirip alanını genişletirken, buna bir de bütünün ayrılmaz parçası olan toprak rantının kaynağını komuta yetkisine bağlayan bir hukuk demeti ekleyerek, gerçek senyörlüğü ortaya çıkartmıştır. Bu sistem son çözümlemede, İnsanları Tanrının hışmından korumayı üstlenmiş bir rahipler oligarşisi ve özellikle de bir savaşçılar oligarşisinin yararına işlemiştir.

Gerçekten de feodal toplumun ayırıcı özellikleri arasında, şefler sınıfıyla profesyonel savaşçılar sınıfının hemen hemen tama-

men çakışmasına da yer vermek gerekmektedir. Bu profesyonel sınıf, o zaman için en etkin olduğuna inanılan tek bir tarzda, yani ağır bir biçimde silahlandırılmış süvari olarak savaşabilirdi. Karşılaştırmaların en hızlısı bile, bu savaşçılar ve şefler sınıfının nasıl birbirlerini tamamladıklarını göstermeye yeterlidir. Daha önce de gördüğümüz üzere, köylülüğün silah taşıma adetinin devam ettiği toplumlarda, ya vassalik çatı ve buna bağlı olarak senyörlük ögütlenmesi bilinmemektedir; ya da eğer biliniyorsa bile uygulamada bunlar çok yetersiz düzeylerde kalmaktadırlar. Örneğin, tıpkı İskandinavya'da veya Asturias-Leon krallıkları grubunda olduğu gibi. Bizans İmparatorluğunun durumu daha da anlamlıdır. Çünkü, kurumlar orada çok daha bilinçli bir yönetici düşüncenin damgasını taşımışlardır. Bu İmparatorlukta 7. yüzyıldaki anti-aristokratik tepkiden itibaren, Roma döneminin başlıca yönetsel geleneklerini korumuş olan hükûmet, kendine sağlam bir ordu oluşturma endişesiyle, devlete karşı askerlik hizmetiyle yükümlü toprak birimleri oluşturmuştu. Bir anlamda gerçek birer fief olan bu topraklar aslında Batıdakilerin aksine, çok mütevazi birer tarımsal işletmeden meydana gelen köylü fiefleriydi. Bu tarihten sonra hükümdarların bu «asker mülk»lerini ve küçük mülk sahiplerini güçlüler ve zenginlerin saldırılarına karşı korumaktan daha büyük bir endişeleri olmayacaktı. Ancak, bu arada 11. yüzyılın sonuna doğru, çok ağırlaşan ekonomik koşullar karşısında sürekli borçlanan köylülerin bağımsızlıklarını korumalarının çok güçleştiği an geldi. Diğer yandan, iç çatışmalardan ötürü iyice zayıflamış olan merkez, özgür üreticileri artık herhangi bir şekilde korumaktan acizdi. Bu durumda merkez yalnızca çok değerli mali kaynakları yitirmekle kalmadı, aynı anda artık kendilerine doğrudan bağlı kişiler arasından gerekli askeri birlikleri oluşturma olanağına sahip yegâne unsur olarak ortaya çıkan kodamanların eline düştü.

Feodal toplumda karakteristik insan ilişkisi, bir astın en yakınındaki şefe bağlanması olmuştu. Böylece oluşan bağlar, belirlenmesi mümkün olmayan bir şekilde dallanıp budaklanıp, basamak basamak en küçükleri en büyüklere bağlamaktaydılar. Toprağın değerli bir zenginlik kaynağı sayılmasının nedeni bile, sahiplerinin onun «ücret» olarak dağıtıp kendilerine «adam» edinme olanağı vermesindendi. Düklerin'ın kendilerine armağan ettiği mücevherat; silahlar ve atları reddeden Norman senyörleri, biz geçimlik toprak istiyoruz diyorlar ve kendi aralarında konuşurken de şunu ekliyorlardı: «toprak alınca, onun sayesinde birçok şö-

valye beslememiz mümkün olur ve böylece dük bu toprakları bizden alamaz» (386).

Toprakların üzerindeki hakların, hizmetlerin ödüllendirilmesine uyarlanmış bir şekilde sistemleştirilmesi ve bu hakların süresinin de sadakat süresiyle belirlendiği bir model kurmak gerekiyordu. Bu soruna bulduğu çözümlerle, Batı feodalitesi en özgün çizgilerini oluşturdu. Slav prenslerinin etrafında toplanmış olan hizmet adamları, efendilerinden toprakları tamamen bağış şeklinde almaya devam ederlerken, Frank vassali bir süre el yordamıyla ilerledikten sonra, fieflerin kendine yalnızca yaşama boyu verildiğini gördü. Çünkü, şefleri savaş görevleriyle yükümlü olduklarından ötürü farklı olan en yüksek sınıflarda, başlangıçta bağımlılık ilişkileri özgürce aktedilen sözleşmeler biçiminde ortaya çıkmıştı. Bu sözleşmeler, her ikisi de hayatta olan ve karşı karşıya gelen iki soylu arasında yapılmaktaydı. Bu kişisel ilişkinin zorunluğu, sözleşmelerin manevi değerlerinin de yüksek olmasına yol açmıştı. Ancak, erkenden çeşitli unsurlar, sözleşmelerdeki yükümlülüklerin saflığını bozma yönünde etki etmeye başladılar: Ailenin çok güçlü bir yapıya sahip olduğu bu toplumda doğal irsiliğin er geç egemen olması; ekonomik koşulların zorlamasıyla ortaya çıkan «toprağa yerleştirme»nin bir süre sonra, yükümlülükleri insanlardan çok topraklara yüklemesi; nihayet ve özellikle bir kişinin birden fazla biat yapabilmesi. «Emir altına giren»in sadakati çoğu zaman büyük bir güç kaynağıydı. Fakat, en mükemmelinden bir toplumsal çimento olan bu ilişki, toplumun çeşitli gruplarının yukarıdan aşağı birleşmelerinde, parçalanmanın önlenmesinde ve düzensizliğin yok edilmesinde tamamen etkisiz kalmıştır.

Gerçeği söylemek gerekirse, bu ilişkiler kazandıkları geniş kapsama rağmen, ilke olarak yapay bir yana sahiplerdi. Feodal çağda bunların genelleşmesi, ölmekte olan bir devletin mirası olarak ortaya çıkmıştı — ki bu devlet toplumsal çöküntüye, bizzat bu çöküntüden doğmuş kurumları karşı çıkararak engel olmaya çabalamıştı—. Bizzat bu parçalayıcı ilişkiler, devletin bütünleşmesine de yararlı olabilirlerdi. Fakat, bunu yapabilmek için İngiltere'de olduğu gibi, fetihten yararlanan veya tamamen raslantıları doğru yolda kullanmasını bilen bir merkezi otoritenin, manevi ve maddi koşulları kendi lehine düzenlemesi gerekirdi. Oysa, 9. yüzyılda, dağılmaya doğru olan eğilim çok daha güçlüydü.

(386) Dudon de St.-Quentin, *op. cit.*, 43-44 (1933)

Batı uygarlığı coğrafyasında, feodalite haritasında bazı geniş boşluklar vardı: İskandinav yarımadası, Frizya, İrlanda gibi. Belki de bundan önemlisi, Feodal Avrupa'nın ne aynı derecede, ne aynı ritme göre ve özellikle de hiçbir yerde tamamen feodalleşmediğini farketmektir. Hiçbir ülkede kırsal nüfusun tamamı kişisel ve ırsi bağımlılık ilişkilerinin içine girmemiştir. Hemen heryerde — bölgelere göre çok değişken sayılarda olmak üzere — küçük veya büyük *alleu*'ler yaşama olanağı bulmuşlardır. Devlet kavramı mutlak olarak hiçbir zaman kaybolmamış; yaşammı en güçlü olarak sürdürdüğü yerlerde de, insanlar eğer yalnızca krala bağımlı olarak kalabilmişlerse, kendilerine kelimenin eski anlamında «özgür» demeye devam etmişlerdir. Savaşçı köylü grupları Normandiya'da, Danimarka İngilteresinde ve İspanya'da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bağımlılık yeminin anti-tezi olan karşılıklı yemin, barış sözleşmelerinde yaşamış ve kent *commune*'lerinde zafere ulaşmıştır. Hiç kuşkusuz, insani kurumlardan oluşan bütün sistemlerin kaderi, ancak mükemmel olmayan bir şekilde gerçekleşmeleridir. 20. yüzyılın başlarındaki Avrupa ekonomisi hiç tartışmasız kapitalist olarak nitelendirilirken, bazı işletmeler bu şemanın dışına düşmekte değil miydiler?

Loire ve Ren nehirleri arasındaki bölgeyle, Saône'un iki kıyısındaki Burgonya'nın meydana getirdiği çok koyuya boyanmış alan, 11 yüzyıl Norman fetihleriyle aniden İngiltere'yi ve Güney İtalya'yı da içine alacak şekilde genişleyecektir. Bu merkezi çekirdeğin etrafında Saksonya ve özellikle de Leon ile Kastilya'ya kadar uzanan bölgelerde tarama çizgilerinin arası açılmaktadır. İşte, biraz önce gözümüzün önüne getirmeğe çalıştığımız feodal Avrupa haritası, bu bölgeleri çevreleyen bembeyaz alanlarla ortaya çıkacaktır. En açık olarak işaretlenmiş bölgede, Karolenj düzenlemelerinin etkilerinin en derinlemesine olduğunu hemen görmek zor değildir. Gene bu bölgede, Roma unsurlarıyla germen unsurları, diğer yerlerden daha iyi bir biçimde birbirlerine karışarak, her iki öncel toplumun da yapılarını tamamen bozmuşlar ve tohumları gerçekten çok eskide olan toprak senyörlüğü ile kişisel bağımlılığın olağanüstü gelişmelerine olanak vermişlerdir.

III Karşılaştırmalı Tarihten Bir Kesit

Avrupa feodalitesinin temel çizgileri şunlardır: Köylü bağımlılığı; genelde, nakdi ücret ödenmesi olanaksız olduğundan ötürü, fief biçiminde toprak-ücretin hizmet karşılığı olarak temliki; uzmanlaşmış bir savaşçı sınıfının egemenliği; insanı insana bağ-

layan itaat ve koruma ilişkileri, ki bu ilişkilerin savaşçılar sınıfında saf vassalite biçiminde ortaya çıkması; düzensizliğin kaynağı olarak iktidarların parçalanması; ancak bütün bunların ortasında diğer akrabalık tarzlarının ve devletin yaşamaya devam etmeleri — ki devlet ikinci feodal çağ boyunca yeni bir güç kazanmaya başlayacaktır — .Ebedi değişmenin bilimi olan tarih tarafından deşilen bütün olgular gibi, yukarıda ana hatlarını çizmeye çalıştığımız toplumsal yapı da belli bir zaman ve belli bir ortamın damgasını taşımıştır. Ancak, kadın veya erkek tarafından devam eden klanların veyahut bazı ekonomik işletme tarzlarının çok değişik uygarlıklarda hemen hemen aynı biçimlerde ortaya çıkmaları nasıl mümkünse, Avrupa uygarlığından çok farklı uygarlıklarda, feodaliteye benzer bir aşamanın ortaya çıkmış olması mümkündür. Eğer bu böyle olmuşsa, onların da bu aşamalarına feodalite adını vermek gerekir. Ama, bu açıdan ele alınacak bir karşılaştırma uğraşı tek bir kimsenin olanaklarını aşar. Bu durumda böylesine bir araştırmanın çok daha emin kimselerce yürütüldüğünde ne gibi sonuçlara ulaşabileceğini gösteren bir örneği aktarmakla yetineceğim. Bu uğraş, zaten karşılaştırma yönteminin sağlığını göstermekte olan mükemmel araştırmalarla kolaylaşacaktır.

Japon tarihinin uzak noktalarında, kapı aralığından görülen, bir kandaşlar topluluğu veya öyle sayılan insanların toplumudur. Daha sonra, 7. yüzyılın sonlarına doğru, Çin etkisi altında, Avrupa'da Karolenjlerin yapmaya çalıştıkları gibi, uyrukların üzerinde manevi bir patronluk kurmak isteyen bir devlet ortaya çıkmıştır. Nihayet — 11. yüzyılda veya civarında — feodal olarak nitelemenin adet olduğu bir dönem başlamıştır. Bu dönem, Batı'daki oluşumdan çok iyi bildiğimiz, ticaretin gerileme süreciyle çakışmıştır. Demek ki, burada da Avrupa'da olduğu gibi «Feodalite», birbirlerinden çok farklı iki toplumsal yapı tarafından öncelenmiştir. Gene Avrupa'da olduğu gibi, bu «feodalite» her ikisinden de derinlemesine etkilenmiştir. Avrupa'daki oluşuma yabancı olan bir konumla — çünkü Avrupa'da biat zinciri İmparatora ulaşmadan kopuyordu — monarşi, hukuken her türden iktidarın kuramsal kaynağı olarak yaşamaya devam etmiştir. Japonya'da da komuta yetkilerinin parçalanması, çok eski alışkanlıklardan beslenerek, Devletin parçalanmasının resmi bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Japonya'da bir profesyonel savaşçılar sınıfı köylülüğün üzerinde yükselmişti. İşte bu ortamda, kişisel bağımlılık ilişkileri; silahlı takipçiyle şef arasındaki ilişki modeline göre geliştiler. An-

cak, bu ilişkiler Avrupa'daki «emrine girme» kurumundan çok daha güçlü bir sınıfsal yapı içinde ortaya çıktılar. Kişisel bağımlılıklar Avrupa'dakiler kadar hiyerarşiktiler. Ama, Japon feodalitesi, Avrupa'da olduğunkinden çok daha fazla bir tabiyet ilişkisi olup, sözleşmeye dayalı olma özelliği çok daha gerilerde kalmaktaydı. Bu ilişki, Japonya'da çok daha sağlam oldu. Çünkü, birden fazla senyöre bağımlılığa asla izin verilmiyordu. Bu savaşçıları beslemek gerektiğinden, onlara Avrupa fieflerine benzeyen bir nitelikte toprak temlikleri yapıldı. Hatta bazen, Avrupa'daki «geri alma» fieflerine çok benzeyen bir şekilde, bu temlikler ilk sahibinin senyöre bağışlayıp, sonra ondan hizmet karşılığı toprak temliki olarak alması biçiminde de ortaya çıktı. Bu savaşçılar doğal olarak, yavaş yavaş toprakları bizzat işlemekten uzaklaştılar. Ama gene de bazı istisnalar kaldı. Çünkü, Japonya'da da en altta vassal vassali olan köylüler bulunmaktaydı. Böylece, vassaller kendi doğrudan üreticilerinden elde ettikleri rantlarla geçindiler. Ancak, ellerinin altında bulunan köylü kitlesi, kendi yararlarına ve bağımlılar üzerinde güçlü yetkilerle donatılmış oldukları gerçek senyörlüklerin kurulmasına izin vermeyecek kadar kalabalıktı — Avrupa'dakinden açıkça çok daha kalabalıktı —. Birkaç senyörlük kurulabildiyse bile bunlar ancak yüksek baronların ve tapınakların elinde arızi kuruluşlar olarak kendilerini gösterdiler. Yeteri kadar parçalanmamış ve doğrudan işletmeye yönelik *réserve*'den yoksun olan bu senyörlükler dahi, Batı'nın gerçekten senyörleşmiş alanlarındaki işletmelerden çok, Anglo-saxon dünyasındaki embriyon halindeki senyörlüklere daha yakındılar. Diğer yandan, sulanan pirinç tarlalarının egemen tarım alanını oluşturduğu bu topraklarda, teknik koşullar Avrupa tarımsal teknolojisinden çok değişik olduğundan, köylü bağımlılığı Avrupa'daki biçimine hiçbir zaman benzememiştir.

Hiç kuşkusuz, çok özet olarak yaklaşıldığından ve iki toplum arasındaki farklılıklar yeterince vurgulanamadığından, bu taslağa dayanarak kesin bir sonuca ulaşmak mümkün gözükmemektedir. Feodalite «Dünyada bir tek kez gerçekleşmiş bir olgu» değildi. Avrupa'nın olduğu gibi — kaçınılmaz birçok farklılığa rağmen — Japonya da bu aşamadan geçmiştir. Diğer toplumlar da bu aşamadan geçmişler midir? Eğer bu geçiş olduysa, belki de ortak olan, hangi nedenler sayesinde meydana gelmiştir? Bu gelecekteki çalışmaların deşmeye çalışacakları bir esrardır. Eğer bu kitap araştırıcılara bir soru formu önerirken, onu çoktan aşacak bir soruşturmaya yol açabildiyse, çok mutlu olacağız.

AYIRIM 2

AVRUPA FEODALİTESİNİN UZANTILARI

I. Batan Gemiden Kurtulanlar Ve Yeniden Yaşamaya Başlayanlar

13. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa toplumları nihai olarak feodal tipten uzaklaşmaya başladılar. Ancak, bu evrimin bazı kesitleri, bellek sahibi topluluklar tarafından korundu. Zaten bir toplumsal sistem ne tamamen ne de aniden ölebilirdi. Bu nedenle feodalitenin uzantıları olmuştur.

Feodal damgayı güçlü bir şekilde yemiş olan senyörlük rejimi, feodaliteden sonra da uzun süre yaşadı. Ama, bizi burada ilgilendirmeyen birçok değişmeyle birlikte. Ancak, gene de ona sıkı sıkıya bağlı olan, bütün bir komuta kurumları ağından artık kopmuş olan bu işletme tarzının bağımlı insanların gözlerinde nasıl anlaşılmaz ve buna bağlı olarak nasıl çekilmez hale geldiğini gözlememek mümkün müdür? Senyörlüğün içindeki bütün bağımlılık biçimlerinden gerçekten en feodal olanı serflikti. Bu ilişki derinlemesine değişip, kişisel olmaktan çıkıp, toprağa bağımlılık niteliğini koruyarak Fransa'da devrim arefesine kadar sürmüştür. O sıralarda, acaba kim bir serfin mirasına senyörce el konulduğunu veya atalarının bir koruyucunun «emrine girdiklerini» hatırlayabiliyordu? Ve eğer bu uzaktaki anılar hatırlansaydı bu anakronik durum daha mı hafiflerdi acaba?

17. yüzyıldaki ilk devrimle, şövalye fiefleriyle diğer tarımsal topraklar arasındaki her tür farkın ortadan kaldırıldığı İngiltere dışında, toprağa bağlanmış olan vassalik ve feodal yükümlülükler Fransa'da senyörlük rejimi ayakta kaldığı sürece, 18. yüzyılda fief-

lerin «*alleu*'leştirilmesi»ne girişen Prusya'da ise biraz daha uzun süre devam ettiler. Artık, bağımlılıklar hiyerarşisini kullanma yeteneğine sahip yegâne unsurlar olarak kalan devletler, bu sistemin onlara sağladığı askeri araçtan yararlanabilmek kastıyla bu hiyerarşiyi korumaya pek yanaşmadılar. Bu bağlamda, XIV. Louis hala vassalleri ve onların vassallerini birçok kez orduya çağırmaktan geri kalmamıştı. Ama, bu durum hükümet açısından asker sıkıntısı çekmenin veya bir çaresizliğin sonucu olmayıp, tersine, bir cins vergi alma usulüydü. Orta Çağın sonundan itibaren fiefin eski niteliklerinden, sadece üstüne binen nakdi yükümlülüklerle intikaline ilişkin özel kurallar, belli bir fiili değere sahip olabilmişlerdi. Artık evde beslenen vassal kalmamış olduğundan, biat artık tamamen bir toprak temlikine bağlanmıştı. Yeni Zamanların akılcılığı içinde yetişmiş olan hukukçulara fief temlikinin törensel yanı ne kadar «yararsız» gözükürse gözüksün, (387) doğası gereği gösterişe tutkun bir soylu sınıfı bu konuda kayıtsız kalamamıştır. Ancak, eskiden çok derin bir insani anlamla yüklü olan bu törenin kendi de artık — bazen ortaya çıkardığı bu yöndeki algılamalar bir yana — az veya çok gelir getiren malların, örfe göre elden ele geçişinin kanıtlanmasından başka bir işe yaramıyordu. Artık özleri itibariyle tartışmalı hale gelmiş olan «feodal maddeler» yasamayı meşgul etmekteydiler. Bu maddeler, kuramcıların ve uygulamacıların güzel ve tartışmalı konular üzerinde yeteneklerini göstermelerine fırsat vererek, bir hukuk edebiyatının genişlemesine yol açmışlardır. Ancak, senyörlüğün iskeleti ne kadar örselenmiş, yararlananların ondan bekledikleri avantajlar ne kadar azalmış olursa olsun, gene de bu sistemin Fransa'daki çöküşünün kolay olduğu anlamını çıkartamayız. Senyörlük rejiminin ortadan silinmesi birçok direnme ve servet dağılımındaki köklü değişimler pahasına olmuştur. Fief ve vassallerin ortadan kalkmaları ise, kaçınılmaz bir kader, uzun bir can çekişmenin son noktası olarak kendilerini göstermişlerdir.

Ancak, birçok karışıklıkların esiri olarak kalmaya devam etmekte olan bu toplumda, eski «arkadaşlık», sonra da vassalite uygulamalarının doğmasına yol açmış olan ihtiyaçlar, etkilerini hissettirmeye devam etmişlerdir. 14. ve 15. yüzyıllarda çok sayıda şövalye tarikatının ortaya çıkmasını tahrik eden çeşitli nedenlerin arasında en belirleyicisi, hiç kuşkusuz hükümdarların toplumun

(387) P Hévin, *Consultations et Observations sur la Coutume de Bretagne*, 1724, s. 343.

yüksek tabakalarında yer alanların içinden bir sadıklar grubunu kendilerine özellikle bağlayıcı bir bağla tabi kılma konusunda duydukları ihtiyaçtı. XI. Louis tarafından kendilerine verilen statüye göre Saint Michel şövalyeleri krala «iyi ve gerçek sevgi» duyacaklarına, ve onun haklı savaşlarında ona sadık bir şekilde hizmet edeceklerine dair yemin ediyorlardı. Bu girişim, eskiden Karolenjlerin başvurdukları yöntem kadar yararsızdı. XI. Louis tarafından ünlü boyun bağı nişanıyla şereflendirilenler arasında üçüncü sırada yer alan ahırlar nazırı de Saint - Pol, efendisine alçakça ihanet edecektir.

Bitmekte olan Orta Çağın karışıklıklarıyla mücadele etmek için başvurulan bir çare olan, özel savaşçılardan oluşan birlikler meydana getirmek, daha etkin — ve daha tehlikeli — sonuçlar sağladılar. Merovenj çağındaki yazarların haydutluklarını anlata anlata bitiremedikleri «uydu» vassallere benzeyen bu özel savaşçıların bağımlılıkları, savaş senyörlerine ait olan renkten elbise giymeleri veya bu renkleri silahlarına uygulamalarıyla anlaşılmaktaydı. Flandre'da Cesur Philippe tarafından yasaklanan bu adet, (388) son Plantagenêt'ler dönemiyle, Lancaster ve York hanedanları döneminde İngiltere'de çok yaygınlaşmıştır. Yüksek baronların etrafında oluşan bu birliklere, İngiltere'de «teslim olanlar» adı verildiyse de, eskinin evde beslenen vassallerinde olduğu gibi, bunlar yalnızca soylu olmayan maceracılardan meydana gelmemekte, İngiliz «*gentry*»si (soylu sınıf) bunların çoğunluğunu oluşturmaktaydı. Bu adamlardan birinin bir davası olursa, Lordu onu mahkeme önünde koruyordu. Bu yasal olmayan ama, özellikle inatçı tavır, Parlamentonun birçok kez yasaklamasına rağmen devam ediyordu. Bu «arka çıkma» veya yargı önünde destekleme uygulaması, adeta tamamen Frank Galya'sındaki, güçlünün sadık adamının üzerine kanat germesini belirleyen antik *mithium* uygulamasının aynıydı. Hükümdarlar da yeni biçimi altındaki kişisel bağımlılık ilişkilerinden yarar umdukları için, II. Richard'ın bütün krallığına, *vassi dominici* (Karolenjler dönemindeki kral vassalleri)'ye benzer bir şekilde adamlarını yaymak istediği görülmüştü. Üniformalarının üzerine işlenmiş olan ayırıcı işaretlerinden ötürü, bunlara «beyaz kalpler» adı veriliyordu (389).

---

(388) P. Thomas, *Textes Historiques sur Lille et le Nord*, c. II., 1936, s. 285 (1385 ve 1397) s. 218 (Nu. 68).

(389) T. F. Toot, *Chapters in the Administrative History*, c. IV., 1928, 62.

İlk Bourbon'ların Fransa'sında bile, bir soylu toplum içinde bir yer edinebilmek için önce bir büyüğün hizmetçiliğini yapmak zorundaydı. Bu durum, ilkel vassalite kurumuna çok yakın bir yerde bulunmaktaydı. Eski feodal konuşma tarzına uygun bir şekilde, şunun veya bunun, Prense veya Kardinale «ait» olduğu söyleniyordu. Gerçeği söylemek gerekirse, bir tek biat töreni eksikti. Ama, bu da çoğunlukla yazılı bir yükün altına girmekle gideriliyordu. Çünkü, Orta Çağı sonlarından itibaren kaybolmakta olan biatin yerine, «dostluk sözü» geçmişti. Örnek olarak 2 Haziran 1658'de Yüzbaşı Deslandes adında birinin Fouquet'ye yazdığı şu «not»a bakınız: «Sayın bay Başsavcıya; ondan başka hiç kimseye bağlanmayacağıma söz veriyorum ve yemin ederim... Onun istediği zaman yaşamımı feda etmeye hazır olduğumu ve bunun dünyada bir istisnasının olmayacağına söz veririm» (390) Acaba çağların ötesinden «emre girme» formüllerinin en anlam yüklü olanlarından birini duyar gibi olmuyor muyuz? «Dostların benim dostlarım olacak, düşmanların benim düşmanlarım olacak». Yüzbaşının formülünde kral bile istisna oluşturmamaktadır.

Özetle, gerçek vassalie gereksiz bir törensel davranış ve artık tamamen ölmüş hukuksal kurumlardan ibaret olmakla birlikte, onu harekete geçiren zihniyet sürekli olarak yeniden canlanmaktaydı. Diğer yandan, çağımıza daha yakın zamanlarda yaşamış toplumlarda da benzeri duygulara ve ihtiyaçlara rastlamak hiç zor değildir. Ancak, bunlar bazı dar çevrelerde karşılaşılan ve devleti tehtid eder hale gelir gelmez onun tarafından ezilen, bütünlüğü içinde bu sistemin içinde yer alarak, o sistemi toplumsal yaşamın bütününe uygulama yeteneğinden yoksun ilişkilerdir.

II. Savaşçılık Düşüncesi ve Sözleşme Düşüncesi

Feodal çağ kendini izleyen toplumlara soyluluk halinde billurlaşan şövalyeliği miras olarak bırakmıştır. Bu kökenden hareket eden egemen sınıf, askeri niteliğinin gururunu muhafaza ederek, bunu kılıç taşıma hakkı biçiminde simgeleştirmiştir. Egemen sınıf buna o kadar özel bir güçle sarılmıştır ki, Bu Fransa gibi bazı ülkelerde bazı vergisel muafiyetlerin dayanağı haline gelmiştir. 1380'lere doğru Varennes-en-Argonne'dan iki düşük dereceli şövalyenin bildirdiklerine göre, soylular *taille* (biçme) ödememektey-

(390) Colbert, *Lettres*, éd. P. Clément, c. II., s. XXX. Dostluk sözü konusunda eski bir örnek için: J. Quicherat, *Rodrigue de Villandrando*, 1879, Nu. XIX.

diler. Çünkü, «soylular soylu olmalarından ötürü savaşta kellelerini ortaya koymaktadırlar» (391) Eski Yönetimde *(Ancien Régime)* atalarından soylu olanlar, hizmet aristokrasisinin tersine «kılıç aristokrasisi» olarak anılmaktaydılar. Toplumlarımızda, ülkesi uğruna kendini öldürtmek bir sınıfın veya meslek grubunun tekelinde olmaktan tamamen çıkıncaya kadar, bir cins manevi üstünlük duygusu, inatçı bir şekilde profesyonel savaşçı mesleğine bağlı olarak — bu durum Çin uygarlığı gibi olan uygarlıklara son derece yabancıdır —, feodal çağların başında köylü ile şövalye arasında meydana gelen paylaşımın bir anısı olarak devam etmiştir.

Vassalik biat, gerçek bir iki taraflı sözleşmeydi. Senyör eğer yükümlülüklerini yerine getirmezse, haklarını kaybederdi. Kaçınılmaz olarak, bu ilişki siyasal alana taşınınca — çünkü kralın başlıca uyrukları aynı zamanda vassalleriydi de — diğer yandan, halkın önderini uyruklarının refahıyla mistik bir şekilde sorumlu tutan çok eski düşüncelerle birleşince, kralın kamusal bir felaket durumunda cezalandırılması düşüncesi ortaya çıkmış ve bu düşünce tarzı derin etkiler yapmıştır. Bu düşüncelerin Grégoire dönemindeki reformlar sırasında Kiliseden kaynaklanan ve krallık makamının doğaüstü ve kutsal olduğu mitosunu reddeden düşüncelerle de beslenmesi, krallık makamına karşı temel yaklaşımı pek değiştirmemiştir. Ancak, Grégoire reformuna karışan Kilise mensuplarından bir kısmı, uzun zaman eşine rastlanamayacak bir güçle hükümdarı halkına bağlayan bir sözleşmeden ilk sözeden insanlar olmuşlardır. 1080'lere doğru, Alsace'lı bir rahip bu bağlamda, «tıpkı domuz çobanının onu istihdam eden efendisine bağlayan sözleşme gibi» diyordu. Bu sözler, aslında oldukça ılımlı bir monarşi yanlısının öfkeyle bağırarak «kendini krala adamış biri ile bir köy muhtarı bir tutulamaz» dediği bir ortamda, çok daha fazla anlam kazanmaktadırlar. Fakat, Kilisenin bu kuramcıları da kötü hükümdarlara karşı uygulanması gereken kuralları hatırlatırlarken, bizzat kendileri de vassale evrensel bir hak olarak tanınmış olan, kötü senyörü terketme hakkını ileri sürmekten geri kalmıyorlardı (392).

Eyleme geçme konusundaki ilk hareket ilk önce, zihniyetlerini oluşturan kurumların etkisiyle, vassal çevrelerinden gelmiştir.

---

(391) Ch. Aimond, *Histoire de la Ville de Varennes*, 1925, s. 50.

(392) Manegold de Lautenbach, *in, Libelli de Lite* (*Mon. Germ.*) c. I., s. 365 — Wenrich, *ibid.* s. 289 — Paul de Bernried, *Vita Gregorii*, c. 97 *in*, Watterich, *Romanorum Pontificum Vitae*, c. I., s. 532.

Bu anlamda, ilk bakışta yalnızca düzensizlik gibi gözüken birçok isyanlar olmuştur. Ama, gerçekte bu isyanlar çok verimli bir ilke olan «bir vassal haklarını aşan kralına ve yargıcına karşı hareket edebilir, hatta onlara karşı savaşanlara yardım bile edebilir... bu durumda sadakatini ihlal etmiş olmaz» kuralına dayanmaktaydılar. Zaten *Saxonların Aynası*, bunun böyle olduğunu söylemekteydi (393). 843 tarihli Strazburg yeminlerinde ve 856'da Kel Charles'ın ülkesinin büyükleriyle aktettiği antlaşmada yer alan bu ünlü «direnme hakkı», 13. ve 14. yüzyıllarda Batı dünyasının bir ucundan öbürüne yankılanarak, bazen soylu tepkisinin, bazen de burjuva egoizminin yansıması olan, çok sayıda metinde yer alarak, mutlu bir gelecek beklemeye başladı. 1215 İngiliz *Magna carta*'sı; 1222 Macar «Altın Sözleşmesi»; Kudüs krallığı Örf derlemesi; Brandenburg soylularının ayrıcalık belgesi; 1287 Aragon birleşme antlaşması; Cortenbourg *Carta*'sı; 1341 Veliahdlık statüsü; Languedoc *commune*'lerinin 1356 beyannamesi, bu cins metinlerin yalnızca birkaç tanesidir. İngiliz Parlamentosunun, Fransız *«Etat»*larının, Alman *Stände*'lerinin ve İspanyol *Cortès*'inin çok aristokratik biçimleri altında, eğer temsili rejim doğduysa, bu hiç raslantı olmayıp, feodal aşamayı henüz geride bırakmakta olan bu devletlerin, daha hala onun damgasını taşıdıklarını göstermektedir. Diğer yandan, vassalik tabiyetin çok daha tek yönlü olduğu ve İmparatorun Tanrısal iktidarının biat zincirinin dışında bırakıldığı Japonya'da, bir çok bakımlardan Avrupa feodalitesine yaklaşılmışsa da, temsili demokrasiye benzer birşey ortaya çıkmamıştır. İktidarları birbirine bağlama yeteneğine sahip bir sözleşme düşüncesi üzerine vurulan bir vurguda, Batı feodalitesinin özgünlüğü gizlidir. Bu bağlamda, bu rejim güçsüzler için son derece sert olmakla birlikte, bugünkü uygarlığımıza hala onunla birlikte yaşamayı temenni ettiğimiz bir şeyi de miras olarak bırakmıştır.

(393) Londr. III., 78, 2. Anlamı Zeumer tarafından tartışılmıştır *in, Zeitsch. der Savigny-Stiftung*, G. A., 1914 s. 68-75. Kern tarafından da sağlamca itibarı iade edilmiştir, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*, 1914.

BİBLİYOGRAFYA

CİLT I. TABİYET BAĞLARININ OLUŞUMU

Bibliyografyanın Kullanımı Konusunda

Konunun ele alınış biçimine uygun bir Feodal Toplum bibliyografyası ölçüsüz büyüklükte yere ihtiyaç gösterirdi Ayrıca, daha önceden hazırlanmış bibliyografyaları da gereksiz yere iktibas etmek olurdu. Bu durumda, kaynaklar için yalnızca büyük bilginlerin envanter çalışmalarını zikretmekle yetindim. Bunların dışında, bu ciltte ayrı bir yer alan kaynaklar, sadece hukuki yazına ilişkin olanlarıdır. Tarihçilerin çalışmalarına gelince, özellikle bu kitapta yüzeysel olarak değinilen konularda —zihniyet, dinsel yaşam, edebi ifade biçimleri— okuyucu bu türden çalışmalara başvurmalıdır. Ancak bu alanda, başka çalışmalarda özel bir yer tutmayan —1000 yılının korkuları gibi— bazı bölümler istisna oluştururmaktadırlar. Bu gibi konular ile son istilalar ve toplumsal yapıya ilişkin bibliyografya çalışmasını derinleştirmeye çabaladım. Bu bibliyografya doğal olarak seçmeci oldu. Uzmanların ortaya çıkaracakları boşlukların istemeden meydana geldiklerini belirtmek isterim. Ama bunun aynı zamanda tamamen bilinçli olduğunu da söylemek gerekmektedir. Çünkü elde etme olanağını bulamadığım hiçbir kaynağı, bir başkasının sözüyle bibliyografyaya koymadım. Aynı şekilde, elde edebildiklerimden de, bibliyografyada yer almasına gerek görmediklerim oldu.

Eklemek gerekir ki, ikinci cildin bibliyografyası, o ciltte işlenen konulara hasredilmiştir. Bu nedenle o ciltte işlenen konular için gönderme yapılmaktadır.

Bu bibliyografya çalışmasında bir sınıflandırma denemesine girişilmiştir. Bu da bütün sınıflandırmalar gibi tam olmaktan uzaktır. Yer adı belirtilmeyen yapıtlar Paris'te yayınlanmıştır.

Bibliyografyanın Planı

I. TANIKLIKLAR — 1. Belgelerin Başlıca Envanterleri — 2. Tarihsel Semantik ve Çeşitli Dillerin Kullanımı — 3. Tarih Yazıcılığı — 4. Edebi Tanıklıkların Ayıklanması.

II. ZİHİNSEL DAVRANIŞLAR — 1. Hissediş ve Düşünüş Biçimleri; Adetler; Eğitim — 2. Bin Yılının «Dehşet»i.

III. BAŞLICA GENEL TARİHLER — 1. Avrupa — 2. Ulusal Tarihler veya Saltanat Tarihleri.

IV. HUKUKİ VE SİYASAL YAPI — 1. Başlıca Hukuki Kaynaklar — 2. Kurumlar Tarihi ve Hukuk Konusunda Başlıca Yapıtlar — 3. Hukuki Zihniyet ve Hukuk Eğitimi — 4. Siyasal Düşünceler.

V. SON İSTİLALAR — 1. Genel — 2. Alpler ve İtalyan Yarımadasında Araplar — 3. Macarlar — 4. Genel Olarak İskandinavlar ve İstilaları — 5. Kuzeyin Hıristiyanlaşması — 6. İskandinav İskânının İzleri ve Etkileri.

VI. KAN BAĞLARI — 1. Genel; Suç Dayanışması — 2. Ekonomik Ortaklık Olarak Soy.

VII. TAM ANLAMIYLA FEODAL KURUMLAR — 1. Genel; Frank Feodalitesinin Kökenleri — 2. Ülke ve Bölgelere Göre İnceleme — 3. Arkadaşlık, Vassalite, Biat — 4. Precarium, Beneficium, Fief, Alleu — 5. Fief Hukuku — 6. Senyörlerin Çokluğu ve Mutlak Biat.

VIII. ASKERİ KURUM OLARAK FEODAL REJİM — 1. Askerlik Sanatı ve Ordular Hakkında Genel Yapıtlar — 2. Süvari ve Silahlanma Sorunları — 3. Askerlik Zorunluğu ve Ücretli Ordular — 4. Şato.

IX. ALT SINIFLARDA TABİYET BAĞLARI

X. FEODALİTESİZ BAZI ÜLKELER — 1. Sardinya — 2. Kuzey Denizi Kıyılarındaki Alman Toplumları.

I. TANIKLIKLAR

§ 1. *Belgelerin Başlıca Envanterleri* (1)

POTTHAST (August), *Bibliotheca histoirea medii aevi*, 2 vol., Berlin, 1875-96.

MANITIUS (Max.), *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelaters*, 3 vol. Münich, 1911-1931 (*Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft*, herausg. *von* I. MÜLLER.

UEBERWEG (Friedrich), *Grundriss der Geschicte der Philosophie*, t. II, 11e éd., Berlin, 1928.

Bibliotheca hagiographica latina antiquae et mediae aetatis, 2 vol. et 1 vol. de supplément, Bruxelles, 1898-1911.

DAHLMANN-WAITZ, *Quellenkunde der deutschen Geschicte*, 9e éd., Leipzig. 2 vol., 1931-32.

JACOB (Karl), *Quellenkunden der deutschen Geschicte im Mittelalter*, Berlin, 1917 (*Sammlung Göschen*).

JANSEN. (M.), et SCHMITZ-KALLENBERG (L.), *Historiograhie und Quellen der deutschen Geschicte bis 1500*, 2e édit. Leipzig, 1914 (A. MEISTER, *Grundriss*, I, 7).

(1) Halk dilinden edebi kaynaklar hariç

VILDHAUT (H.), *Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschiche bis zum Ausgange der Staufer*, 2e éd., 2 vol., Werl, 1906-09.

WTTENBACH (W.), *Deutschlands Geschichtsquellen in Mittelalter bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts*, t. I, 7e éd., Berlin, 1904, t. II, 6e éd., Berlin, 1874.

WATTENBACH (W.) et HOLTZMANN (R.) *Deutschlands Geschictsquellen im Mittelalter. Deutsche Kaiserzeit*, t. I, fasc. 1, Berlin, 1938.

GROSS (Charles), *The sources and literature of English history from the earliest times to about 1485*, 2e éd., Londres, 1915.

PIRENNE (Henri), *Bibliographie de l'histoire de Belgique*, 3e éd., Bruxelles, 1931.

BALLESTER (Rafael), *Fuentes narrativas de la historia de España durante la Edad Media*. Palma, 1912.

BALLESTER (Rafael), *Bibliografia da la historia de España, Gérone*, 1921.

MOLINIER (Auguste), *Les sources de l'histoire de France des origines aux guerres d'Italie*, 6 vol., 1901-1906.

EGIDI (Pietro), *La storia medievale*, Rome, 1922.

OESTERLEY (H.), *Wegweiser durch die Literatur der Urkunden-Sammlung*, 2 vol., Berlin, 1886.

STEIN (Henri), *Bibliographie générale des cartulaires français ou relatifs à l'histoire de France*, 1907.

§ 2. *Tarihsel Semantik ve Çeşitli Dillerin Kullanımı*

ARNALDI (Fr.), *Latinitatis Italicue meddi arevi inde ab A. CDLXXVI usque ad A. MDXXII lexicon imperfectum dans Archivum latinitatis medii aevi*, t. X, 1936.

BAXTER (J.-H.), etc. *Medieval latin word list from British and Irish sources* Oxford, 1934

DIEFENBACH (L.), *Glossarium latino-germanicum mediae et infimae latinitatis*, Francfort, 1857. *Novum Glossarium, Francfort*, 1867.

DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Ed. HENSCHEL, 7 vol., 1830-50. *Réimpression, Niort*, 1883-1887.

HABEL (E.), *Mitteallateinisches Glossar*, Paderborn. 1931.

MEYER-LÜBKE (W.), *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3e éd., Heidelberg, 1935.

KLUGE (Friedrich), *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 11e éd., Berlin, 1934.

MURRAY (J. A. H.), *The Oxford English distionary*, Oxford, 1888-1928.

BLOCH (Oscar) avec la collaboration de W. von WARTBURG, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 1932.

GAMILLSCHEG (E.), *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache, Heidelberg*, 1928.

WARTBURG (W. von), *Französisches etymologisches Wörterbuch*, 1928 et suiv.

BRUNEL (Cl.), *Le latin des chartes dans Revue des études latines*, 1925.

HECK (Philippe), *Uebersetzungsprobleme in früheren Mittelalter*, Tubingue, 1931.

HEGEL (Karl), *Lateinische Wörter und deutsche Begriffe dans Neus Archiv der Gesellshaft für ültere deutsche Geshictskunde*, 1893.

OGLE (M.-B.), *Some aspects of mediaeval latin style* dans Speculum. 1926.
STRECKER (Karl). *Introduction à l'étude du latin Médiéval*, traduction P. VAN DE WOESTIJNE, Gand, 1933.
TRAUBE (L.), *Die lateinische Sprache des Mittelalters* dand TRAUBE, *Vorlesungen und Abhandlungen*. t. II Münich, 1911.
BRUNEL (Cl.) *Les premiers exemples de L'emploi du provençal* dans *Romania*, 1922.
MERKEL, (Felix). *Das Aufkommen der deutschen Sprache in den städtischen Kanzleien des ausgehenden Mittelalters*, Leipzig, 1930) *(Briträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, 45).
NÉLIS (H.), *Les plus anciennes chartes en flamand* dans *Mélanges d'histoire offerts à H. Pirenne, Bruxelles*, 1926, t. I.
OBREEN (H.), *Introduction de la langue vulgaire dans les documents diplomatiques en Belgiques et dans les Pays-Bas dans Revue belge de philologie*, 1935.
VANCSA (Max), *Das erste Auftreten der deutschen Sprache in den Urkunden*, Leipzig, 1895 *(Preisschriften gekrint., von der fürstlich Jablonowskischen Gesellschaft, histor-nationalökonom. Section* XXX).

§ 3. *Tarih Yazıcılığı*

BALZANI (Ugo), *Le cronache italiane nel medio ero*, 2e., éd. Milan, 1900.
GILSON (E.), *Le moyen âge et l'histoire* dand GILSON, *L'esprit de la philosophie médiévale*, t. II, 1932.
HEISIG (Karl). *Die Geschichttsmetaphysik des Rolandliedes und ihre Vor geschichte dans Zeitschift für romanische Philologie*, t. LV, 1935.
LEHMANN (Paul), *Das literarische Bild Karl des Grossen, vornehmich im lateinischen Schrifttum des Mittelalters dans Sitzungsber. der bayerischen Akad., Phil-hist.* Kl., 1934.
POOLE (R.-I.), *Chronicles and annals : a brief autline of their origin and growth*, Oxofrd, 1926.
SCHMIDLIN (Joseph). *Die geschichtsphilosophische und kirchenpolitische Weltanschauung Ottos von Freising. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Geistesgeschichte Fribourg-en Brisgau*, 1906 *(Studien und Darstellungen aus dem Gebiete der Gesehichte, hagg. von* H. GRAUERT, IV, 2-3).
SFÖRE (Johannes), *Grundformen hochmittelalterlicher Geschichtsanschauung*, Münich, 1935.

§ 4. *Edebi Tanıklıkların Ayıklanması*

ACHER (Jean), *Les archaismes apparents dans la Chanson de «Raoul de Cambrai»* dans *Revue des langues romanes*, 1907.
FAL (J), *Étude sociale sur les chansons de geste*, Nyköping, 1879.
KALBFLFISCH *Die Realien im altfranzösisc-hen Epo «Raoul de Cambrai»*, Giessen. 1897 *(Wissenchaftliche Beilage zum Jahresbericht des Grh. Realgymnasiums)*.
TAMASSTA (G.), *Il dirito nell' epica française dei secoli* XII e XIII dans *Revistà itailana per le scienze giuridiche*, t. I, 1886.

II. ZİHİNSEL DAVRANIŞLAR

§ 1. *Hissediş ve Düşünüş Biçimleri, Adetler; Eğitim* (1)

BESZARD (L.), *Les larmes dais l'épopée.* Halle, 1903.

BILFINGER, *Die mittelalterlichen Horen und ide modernen Stunde,* Stuttgart, 1892.

DOBIACHE-RODJESVENSKY, *Les poésies des Gollards,* 1931.

DRESDNER (Albert), *Kultur-und Sittengeschicte der italienischen Geistlichkeit im 10 und II. Jahrhundert,* Breslau, 1910.

EICKEN (Heinrich v.), *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschouung,* Stuttgart, 1887.

GALBRAITH (V. H.), *The literacy of the medieval English kings,* dans *Proceedings of the British Academy,* 1935.

GHELLINCK (J. de), *Le Mouvement théologique du XIIe siècle,* 1914.

GLORY (A.) et UNGERER (Th.), *L'adolescent au cadran salaire de la cathédrale de Strasbourg, dans Archives alsaciennes d'histoire de l'art,* 1932.

HASKINS (Cb. H.), *The renaissance of the twelfth sentury,* Cambridge (Mass.), 1927.

HOFMEISTER (Ad.), *Puer, ivvenis, senex: zum Verstädnis der mittelalterlichen Altersbezeichnungen dans Papstum und Kaiserlum... Forsch. P. Kehr dargebr.,* 1926.

IRSAY (St. d'), *Histoire des universités françaises et étrangères,* t. I, 1933.

JACOBIUS (Hélene), *Die Erziehung des Edelfrauleins im alten Frankreich nach Dichtungen des XII., XIII. und XIV Jahrhunderts,* Halle, 1908 *(Beihefte zür Zeitschr. für romanische Philologie,* XVI).

LIMMER (Rod.), *Bildungsztänre und Bildungsiden des 13. Jahrhunderts,* Munich, 1928.

PARÉ (G.) BRUNET (A.) TREMBLAY (P.), *La renaissance du XIIe siècle: les écoles et l'enseigniment,* 1933 *(Publications de l'Institut d'études médiévales d'Ottawa,* 3).

RASHDALL (H.), *The Universities of Europe in the middle ages,* 2e éd. par F. M. POWICKE et A. B. EMDEN, 3 vol., Oxford, 1936.

SASS (Johann), *Zur Kultur-und Sittengeschicte der sächsischen Kaiserzeit,* Berlin, 1892.

SÜSSMILCH (Hans), *Die Lateinische Vagantenpoesie des 12. und 13. Jahrhunderts als Kulturerscheinug,* Leipzig, 1917 *(Beiträge zur Kulturgesch. des Mittelalters und der Renaissance,* 25).

§ 2. *Bin Yılının «Dehşeti»*

BURR (G. L.), *The year 1000 dans American Histor, Review,* 1900-01.

EICKEN(H. von), *Die Legende von der Erwartung des Weltuntergongs und der Wiederkehr Christi im Jahre 1000 dans Forschungen zur deutschen Gesch.,* t. XXIII, 1883.

(1) Özellikle eğitim için çok kısa bir kaynakça; Bu konuda zikredilen yapıtlar daha eski ve daha ayrıntılı kaynaklara yollama yapmaktadırlar.

ERMINI (Filippo), *La fine del mondo nell' anno mille e il pensiero di Odone di Cluny* dans *Studien zur lateinischen Dicthung des Mittelalters, Ehrengabe für K. Strecker*, Dresde, 1931 (*Schriftenreihe der Histor. Vierteljahrschrift*, 1).

GRUND (Karl), *Die Anschauungen des Radulfus Glaber in seinen Historien*, Greifswald, 1910.

ORSI (P.), *L'anno mille* dans *Rivista storica italiana*, IV, 1887.

PLAINE (dom François), *Les prétendues terreurs de l'an mille* dans *Revue des questions historiques*, t. XIII, 1873.

WADSTEIN (Ernst), *Die eschatologische Ideengruppe: Antichrist-Weltsabbat-Weltende und Weltgericht*, Leipzig, 1896.

III. BAŞLICA GENEL TARİHLER

§ 1. *Avrupa*

BARBABALLO (Corrado), *Il medio evo*. Turin, 1935.

CALMETTE (Joseph), *Le monde féodal*, s. d. (Clio, 4).

The Cambridge Medieval history, 8 vol., Cambridge, 1911-1936.

CARTELLIERI (Alexander), *Weltgeschichte als Machtgeschichte: 382-911. Die Zeit der Reichsgründungen.— Die Weltstellung des deutschen Reiches*, 911-1047, 2 vol., Munich, 1927 et 1932.

EAST (Gordon), *An historical geography of Europe*, Londres, 1935.

GLOTZ (G.), *Histioire générale: Histioire du moyem âge*, t. I, *Les destinées de l'Empire en Occident*, par F. LOT, Chr. PFISTER, F. L. GANSHOF, 1928-1935 — T. II. *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, par A. FLICHE, 1930.—T. IV, 2, *L'essor des États d'Occident*, par Ch. PETIT-DUTAILLIS et P. GUILNARD, 1937.

HASKINS (Ch. H.), *The Normans in European history*, Boston, 1915.

PIRENNE (Henri), *Histoire de l'Europe, des ivasions au XVIe siècle*, 1936.

VOLPE (G.), *Il medio evo, Florence* [1926].

§ 2. *Ulusal Tarihler veya Saltanat Tarihleri* (1)

GEBHARDT (Bruno), *Handbuch der deutschen Geschicte*, t. I, 7e éd., Stuttgart, 1930.

Jahrbücher der deutschen Geschicte, Berlin, depuis 1862 (Pour le détail, voir DAHLMANN-WAITZ, p. 640).

HAMPE (Karl), *Herrschergestalten des deutschen Mittelalters*, Leipzig [1927].

LAMPRECHT (Karl). *Deutsche Geschichte*, 1. II et III, Berlin, 1892-93.

BÜHLER (Johannes), *Deutsche Geschichte. Urzeit, Bauerntum und Aristocratie bis um 1100*, Berlin, 1934.

MANITIUS (Max.), *Deutsche Geschichte unter den sächsischen und salischen Kaisern*, Stuttgart, 1889.

CARTELLIERI (Al.) *Kaiser Otto II.* dans *Beiträge zur thüringischen und sächsischen Geschichte, Festschrift, für* O. Dobenecker. 1929.

CARTELLIERI (Al.), *Otto III, Kaiser der Römer dans Judeich-Fetschrift*, 1929.

TER BRAAK (Menno), *Kaiser Otto III, Amsterdam*, 1928.

(1) Bölgelere ilişkin çalışmalar, başlıca yerel prensliklerin tarihleriyle birlikte öbür cildin kaynakçasında gruplandırılacaktır.

HAMPE (Karl), *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*, 3e éd. Leipzig.
HUNT (W.) et POOLE (R. L.), *The political history of England*, t. I, *To 1066*, par *The HODGKIN, Londres*, 1920; t. II, *1066-1216*, par G. B. ADAMS, 1905; t. III, *1216-1377*, par T. F. TOUT, 1905.
OMAN (C.-W. C), A history of England, t. I, *Before the Norman Conquest*, par C. W. OMAN, Londres, 1910; t. II, *Under the Normans and Angevins*, par H. W. C. DAVIS, 1905.
RAMSAY (J. H.), *The foundations of England* C. B. C. 55, A. D. 1154 2 vol., Londres, 1890.— *The Angevin Empire, 1154-1216*, 1903.— *The dawn of the constitution*, 1908
HODGKIN (R. H.), *A history of the Anglo-Saxons*, 2 vol., Oxford, 1935.
LEES (B. A.), *Alfred the Great*, Londres, 1915.
PLUMMER (Charles), *The life and time of Afred the Great*, Oxford, 1902.
LARSON (L. M.), *Canute the Great*, New York, 1912.
STENTON (F. M.), *William the Conqueror and the rule of the Normans*, Londres, 1908.
NORGATE (K.), *Richard the Lion Heart*, Londres, 1924.
PIRENNE (Henri), *Histoire de Belgique*, t. I, 3e éd., Bruxelles, 1929.
POUPARDIN (René), *Le royaume de Bourgogne (888-1038)*, 1907 (*Biblioth. Éc. Hautes Études. Sc. histor.* 163).
ALTAMIRA (R.), *Historia de Espana y de la civilzacion espanola*, t. I et II, 4e éd., Barcelone, 1928-29.
BALLESTEROS Y BERETTA (Antonio), *Historia de Espana y su influencia en la historia universal*, t. II, Barcelone, 1920.
ANGLÈS, FOLCH I TORRES, LAUER (Ph.), D'OLWER (Nicolau), PUIG I CADAFALCH, *La Catalogne à l'époque romane*, Paris, 1932 (Université de Paris, Bibliothèque d'art catalan, II).
LAVISSE (E.) *Histoire de France*, t. II 2 (C. BAYET, A. KLEINCLAUSZ) : t. II, 2 et III, (A. LUCHAIRE); t. III, 2 (Ch.-V. LANGLOIS), 1901-1903.
KALCKSTEIN (K. von), *Geschichte de Französischen Königtums unter den ersten Kapetingern*, I. *Der Kampf der Robertinern und Karolingern*, Leipzig, 1877.
FAVRE (E.), *Eudes, comte de Paris et roi de France*, 1893 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc. histor.*, 99).
ECKEL (A.), *Charles le Simple*, 1899 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc.* histor., 124).
LAUER (Ph), *Robert 1er et Raoul de Bourgogne*, 1910.
LAUER (Ph.), *Le règne de Louis IV d'Outre-Mer*, 1900 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc. histor.*, 127).
LOT (Ferdinand), *Les derniers Carolingiens*, 1891 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc. histor.*, 87).
LOT (Ferdinand), *Études sur le règne de Hugues Capet*, 1903 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc. histor.*, n° 147).
PFISTER (C.), *Études sur le règne de Robert le Pieux*, 1885 (*Bibliothèque Éc. Hautes Études, Sc. histor.*, 64).
FLICHE (Augustin), *Le règne de Philippe 1er*, 1912.
LUCHAIRE (Achille), *Louis VI le Gros*. 1890.
CARTELLIERI (Al.), *Philipp II August*, Leipzig, 1899-1922.
PETIT-DUTAILLIS (Ch.), *Etude sur la vie et le règne de Louis VIII*, 1894.

CASPAR (Erich), *Roger II (1101-1154) und die Gründung der normannisch-sicilschen Monarchie*, Innsburck. 1904.
CHALADON (F.), *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, 2 vol., 1907.
MONTI (B. M.), *II mezzogiorno d'Italia nel medio evo*, Bari, 1930.
PONTIERI (E.), LEICHT (P. S.) etc., *II regno normanno*, Milan, 1932.
POUPARDIN (R.), *Le royaume de Provence sous les Carolingiens*, 1901 *(Biblioth. Éc. Hautes Études, Sc. histor.* 131).
PARISOT (R.), *Le royaume de Lorraine sous les Carolingiens (843-923)* 1899.

IV. HUKUKİ VE SİYASİ YAPI

§ 1. *Başlıca Hukuki Kaynaklar*

Capitulaira regum Francorum, éd A. BORETIUS et V. KRAUSE, Hanovre, 1883-1897 *(Mon. Germ.*, in-4°).
Formulea merowingici et Karolini aevi, éd. K. ZEUMER, Hanovre, 1880 *(Mon. Germ.*, in-4°).
Sachsenpiegel, éd. K. A ECKHARD, Hanovre, 1933 *(Mon Germ., Fontes iuris germanici, Nova series).*
ATTENBOROUGH (F. L.), *The law of the earliest English Kings*, Cambridge. 1922.
LIEBERMANN (F.), *Die Gesetze der Angelsachsen*, 3 vol., Halle, 1903-1916
ROBERTSON (A. J.), *The laws of the kings of England from Edmund to Henry* 1, Cambridge, 1925.
BRACTON, *De legibus et ceonsuetudinibus Angliae*, éd. G.-E., WOODBİNE, 2 vol., New-Haven (U. S.) 1915-1932 *(Yale Hist. Publ. Ms.* III); éd. TWISS, 6. vol., Londres, 1878-83 *(Rolls Series).*
GLANVILL, *De legibus et conscetudinibus regni Angliae*, éd. G. E. WOODBINE, New-Haven (U. S.), 1932 *(Yale Historical Publications, Manuscripts*, XIII).
Le Conseil de Pierre de Fontaines, éd., A.-J. MARINE, 1886.
Les Établissements de Saint Louis, éd. P. VIOLETT, 4 vol., 1881-1886 *(Soc. de l' Hist. de France).*
FOURGOUS (J.), et BEZIN (B. de), *Les Fors de Bigorre, Bagnères*, 1901 *(Travaux sur l'histoire de droit méridional, fasc.* 1).
PHILIPPE DE BEAUMANOIR, *Coutumes de Beauvaisis*, éd. A. SALMON, 2 vol., 1899-1900 *(Coll. de textes pour servir à l'étude... de l'hist).*
TARDIF (Joseph), *Coutuniers de Normandie*, 2 vol., Rouen, 1881-1903.
MUNOZ RUMERO (T.), *Coleccion de fueros municipale y cartes pueblas de los reinos de Castilla, Leon, Corona de Aragon y Navarra*, t. I, Madrid, 1847.
Usatges de Barcelona, etitats amb una introduccio per R. d' ABADAL I VINYALS i F. VALLS TABERNER, Barcelone, *1913 (Textes de dret catala*, I).
ACHER (Jean), *Notes sur le droit savant au moyen âge* dans *Nouvelle Revue historique du droit*, 1906 (traité des hommages de J. de Blanot).
GUILLAUME DURAND. *Speculum judiciale.*
LEHMANN (Karl), *Das Langobardische Lehnrecht (Handschriften, Textentwicklung ältester Text und vulgattext nebst den capitula extraordinaria)*, Göttingen, 1896.

SECKEL (Em.), *Ueber neuere Editionen iuristischer Schriften des Mittelalters* dans *Zeitschrifi der Savigny Stiftung, G. A,* 1900 (sur les *Summae feudorum* du XIIIe siècle).

§ 2. *Kurumlar Tarihi ve Hukuk Konusunda Başlıca Yapıtlar*

MAYER (Ernst), *Mittelalterliche Verfassungsgeschicte : deutsche und französische Geschicte vom 9. bis zum 14. Jahrhundert,* 2 vol., Leipzig, 1899.

BELOW (Georg. v.), *Der deutsche Staat des Mittelalters,* t. I, Leipzig 1914

BELOW (Georg v.), *Vom Mittealalter zur Neuzeit,* Leipzig, 1924 *(Wissenschaft und Bildung,* 198).

BRUNNER (Heinrich), *Deutsche Rechtsgeshichte, 2 vol.,* 2e éd., Leipzig, 1906 et 1928.

KEUTGEN (F.), *Der deutsche Staat des Mittelalters,* Iéna, 1918.

MEYER (Walter), *Das Werk des Kanzlers Gislebert von Mons besonders als verfassungsgeschichtliche Quelle betrachtet,* Königsberg. 1888.

SCHRÖDER (R.), *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte,* 6 éd., Leipzig 1912-1922.

WAITZ (G.), *Deutsche Verfassungsgeschichte,* t. I à en 2e éd., Berlin, 1880-1896; t. VIII, Kiel, 187678.

CHADWICK (H. M.), *The origin of the English nation,* Cambridge, 1924.

CHADWICK (H. M.), *Studies in Anglo-Saxon Institutions,* Cambridge, 1905.

HOLDSWORTH (W. S.), *A history of English law,* t. I, II et III, 3e éd., Londres, 1923.

JOLLIFFE (J. E. A.), *The constitutional history of medieval England,* Londres, 1937.

MAITLAND (F. W.), *Domesday Book and Beyond,* Cambridge, 1921.

POLLOCK (Frederick) et MAITLAND (F. W.), *The history of English law before the time of Edward I,* 2 vol., Cambridge, 1898.

POLLOCK (F.), *The land laws,* 3e éd., Londres, 1896.

STUBBS (William), *Histoire constitutionnelle de l'Angleterre* trad. par Ch. PETIT-DUTAILLIS et G. LEFEBVRE, 3 vol., 1907-1927

VINOGRADOFF (P.), *English society in the eleventh century.* Oxford, 1908.

GAMA-BARROS (H. da), *Historia da administraçao publica em Portugal nos seculos XII a XV, 2 vol., Lisbonne,* 1885-96

MAYER (Ernst), *Historia de las intituciones sociales y politicas de Espana y Portugal durante los siglos Va XIV,* 2 vol., Madrid, 1925-26.

RIAZA (Romàn) et GALLO (Alfonso (Garcia), *Manual de historia del derecho espanol,* Madrid, 1935.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *Conferencias en la Argentina* dans *Anuario de historia del derecho espanol,* 1933.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *La potestad real y los senorios en Asturias, León y Castilla dans Revista de Archivas,* 3e séric, XXXI, 1914.

BESNIER (Robert), *La coutume de Normandie. Histoire externe,* 1935.

CHÉNON (Émile), *Histoire générale du droit français public et privé,* 2 vol., 1926-1929.

ESMEIN (A)., *Cours élémentaire d'histoire du droit français,* 14e éd., 1921.

FLACH (J.), *Les origines de l' ancienne France,* 4 vol., 1886-1917.

FUSTEL DE COULANGES, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France,* 6 vol., 1888-1892.

HASKINS (Ch. H). *Norman institutions*, Cambridge (Mass) 1918 *(Harvard Historical Studies*, XXIV).
KIENER (Fritz), *Verfassungsgeschichte der Provence seit der Ostgothenherrschaft bis zur Errichtung der Konsulate (510-1200)*, Leipzig, 1900.
LUCHAIRE (Achille), *Manuel des institutions françaises, Période des Capétiens directs*, 1892.
OLIVEIR-MARTIN, *Histoire de la coutume de la prévôté et vicomté de Paris*, 3 vol., 1922-1930.
ROGÉ (Pierre), *Les anciens fors de Béarn*, Toulouse, 1907.
VIOLETT (Paul), *Histoire des intitutions politiques et administratives de la France*, 3 vol. 1890-1903.
BESTA (E.), *Fonti, legislazione e scienza giuridicha della caduta dell'impero romano al sec. VX°*, Milan, 1923 *(Storia del diritto italiano... di* P. GIUDICE).
FICKER (J.), *Forschungen zur Reichs-und Rechtsgeschichte Italiens*, 4 vol., Innsbruck. 1868-74.
LEICHT (P. S.), *Ricerche sul diritto privato nei documenti preirneriani*, 2 vol., Rome, 1914-1922.
MAYER (Ernst), *Italienische Verfassungsgeschichte von der Gothenzeit zur Zunftherrschaft*, 2 vol., Leipzig, 1900.
SALVIOLI (G.), *Storia del diritto italiano*, 8e éd., Turin, 1921.
SOLMI (A.), *Storia del diritto italiano*, 3e éd., Milan, 1930.
JAMSION (E.), *The Norman administration of Apulia and Capua* dans *Papers of the British School at Rome*, VI, 1913.
NIESE (Hans), *Die Gesetzgebung der normannischen Dynastie im regnum Siciliae*, Halle, 1910.

§ 3. *Hukuki Zihniyet ve Hukuk Eğitimi*

CHÉNON (E.), *Le droit romain à la Curia regis* dans *Mélanges Fitting*, t. I. Montpellier, 1907 (Compte rendu par J. ACHER, *Rev. générale de droit*, XXXII, 1908).
BESTA (E.) *L'opera d'Irnerio*, Turin, 1910.
BRAIE (S.), *Die Lehre vom Gewohnheitsrecht, I : Geschichtliche Grundlegung*, Breslau. 1899.
CHIAPPELLI (I.), *Recherches sur l'état des études de droit romain en Toscane au XIe siècle* dans *Nouv. Revue histor. de droit*, 1896.
CONRAT (Max), *Die Quellen und Literatur des Römischen Rechts im früheren Mittelalter*, Leipzig, 1891.
FLACH (J.), *Études critiques sur l'histoire de droit romain au moyen âge*, 1890.
FOURNIER (P.), *L'Église et la droit romain au XIIIe siècle* dans *Nouv. Revue historique de droit*, 1890.
GARAUD (Marcel), *Le droit romain dans les chartes poitevines du IXe au XIe siècle dans Bull. de la Soc. des Antiquaires de l'Ouest*, 1925.
GOETZ (W), *Das Wiederaufleben des römischen Rechts im 12. Jahrhundert* dans *(Archin für Kulturgescfiete*, 1912.
MEYNIAL (E.), *Note sur la formatin de la théorie du domanie divisé... du, XIIe au XIVe siècle dans Mélanges Fitting*, t. II, Montpellier, 1908.

MEYNIAL (E.), *Remarques sur la réaction populaire contre l'invasion du droit romain en France aux XIIIe et XIIIe siècles* dans *Mélanges Chabaneau*, Erlangen, 1907.
OLIVER-MARTIN (Fr.), *Le roi de France et les mauvaises coutumes* dans *Zeitscrift der Savigny Stiftung*, G. A., 1938.
VINOGRADOFF (P.), *Roman Law in medieval Europe*, 2e éd., Oxford, 1929.
WEHRLÉ (R.), *De la coutume dans le droit canonique*, 1928.

§ 4. *Siyasal Düşünceler*

CARLYLE (R. W. et A. J.), *A history of medieval political theory in the West.*, t. I à III, Londres, 1903-1915.
DEMPF (Alois) *Sacrum imperium: Geschichts-und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance*, Münich, 1929.
HERN (Fritz), *Recht und Verfassung in Mittelalter* dans *Historische Zeitschrift*, 1919.

V. SON İSTİLALAR

§ 1. *Genel*

LOT (Ferdinand), *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe: introducton à l'intelligence des derniers traités de paix*, 2 vol., 1937.

§ 2. *Alpler ve İtalyan Yarımadasında Araplar*

DUPRAT (Eug.), *Les Sarrasins en Provence* dans *Les Bouches-du-Rhône. Encyclopédie dépertementale*, 1924.
LATOUCHE (R.), *Les idées actuelles sur les Sarrasins dans les Alpes* dans *Revue de géographie alpine*, 1931.
PATRUCCO (Carlo E.), *I Sarraceni nelle Alpi Occidentali* dans *Biblioteca della Societa storica subalpina*, t. XXXII, 1908.
VEHSE (O.), *Das Bundnis gegen die Sarazenen vom Jahre 915* dans *Quellen und Forsch. aus italienischen Archiven*, t. XIX, 1927.

§ 3. *Macarlar*

BÜDINGER (Max), *OEsterreischiscahe Geschichte bis zum Augange des dreizehnten Jahrhunderts*, t. I, Leipzig, 1858.
CARO (G.), *Der Ungarntribut unter Heinrich I.* dans *Mitteilungen des instituts für œsterr. Geschichtsforschung*, t. XX. 1899
DARKO (E.), *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art millitaire des Grecs, des Romains et des Byzantins dans Byzantion*, 1935 et 1937.
JOKAY (Z.), *Die ungarische Ortsnamenforschung dans Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, 1935.
KAINDL (R. F.), *Beiträge zur älteren ungarischen Geschicte*, Vienne, 1893
LÜTTICH (Rudolph), *Ungarnzüge in Europa im 10. Jahrhundert*, Berlin, *1910 (Ebering's Histor. Studien*, 74).
MACARTNEY (C. A.), *The Magyars in the ninth century*, Cambridge, 1930 (Compte rendu par G. MORAVSIX dans *Byzantinische Zeitschrif*, 1933).
MARZCALI (Heinrich), *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882.
MARQUART (J.), *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leigzig, 1903.

SAUVAGEOT (A.), *L'origine du peuple hongrois* dans *Revue des études hongroises*, t. II, 1924.
SCHÖNEBAUM (Herbert), *Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme*, Berlin, 1922.
SEBESTYEN (Charles C. S.), *L'arc et la flèche des Hongrois* dans *Nouvelle Revue de Hongrie*, t. 1934.
STEINACKER (Harold), *Ueber Stand und Aufgabe der ungarischen Verfassungsgeschichte* dans *Mitteilungen des Instituts für œsterr. Geschichtsforschung*, t. XVII, 1907.
SZINNYEI, *Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur*, 2e éd, Berlin, 1923.
ZICHY (Étienne) *L'origine du peuple hongrois* dans *Revue des études hongroises*, t. I, 1923.

§ 4. *Genel Olarak İskandinavlar ve İstilaları*

ARBMAN (Holger) et STENBERGER (Marten), *Vikingar i Västerled* (Les Vikings sur les routes de l'Ouest). Stockholm, 1935.
BUGGE (Alexander), *The Norse settlements in the British Islands* dans *Transactions of the Royal Historical Society*. 1921.
BUGGE (Alexander), *Die Wikinger: Bilder aus der nordischen Vergangenheit*, Halle, 1906.
CLAPHAM (H. J.), *The horsing of the Danes* dans *English Historical Review*, 1910.
COLLINGWOOD (W G.), Scandinavian Britain, Londres, 1908.
CURTIS (E.), *The English and Ostmen in Ireland* dans *English Historical Review*, 1908.
DARLINGTON (R. R.), *The last phase of AngloSaxon history* dans *History*, 1937.
FALK (H.), *Altnordisches Seewesen dans Wörter und Sachen*, t. IV, 1912.
GARAUD (Marcel), *Les invasions des Normands en Poitou et leur conséquences* dans *Rev. historique*, t. CLXXX, 1937.
GOSSES (I. H.), *Deensche Heerschappijen in Friesland gedurende den Noormannetijd* dans *Mededeelingen der koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Decl 56, Série* B. 1923.
HOFMEISTER (A.), *Ein angeblicher Normannenzug ins Mittelmeer um 825* dans *Histoirsche Aufsätzc K. Zeumer dargebracht*, Weimar, 1909.
JACORSEN (Lis), *Les Vikings suivant les incriptions runiques du Danemark dans Revue Historique*, t. CI VII, 1938.
JORANSON (Ernar), *The Danegeld in France*, Rock-Island, 1923 (Augustana Library Publ, 10).
KENDRICK (T. D.), *A history of the Vikings*, Londres, 1930.
LOT (F.), *La grande invasion normande de 856-868, dans Bibliothèque de L'. Ecole des Chartes*, 1908.
LOT (F.), *La Loire, P Aquitaine et la Seine de 862*, dans *Bibliothèque de de L'École des Chartes*, 1915.
LOT (F.), *Le monastère inconnu pillé par les Normands en 845*, dans Bibliothèque de l'École des Chartes, 1909.

MONTELIUS (Oskar), *Kulturgeschichte Schwedens von den ältesten Zeiten bis zum elften Jahrhundert*, Leipzig, 1906.
MONTELIUS (Oskar), *Sverige och Vikingafäderna västrent* (La Suède et les expéditions des Vikings vers l'Ouest) dans *Antikvarisk Tidskrift*, t. XXI. 2.
NORDENSTRENG (Rolf), *Die Züge der Vikinger*, trad L. MEYN, Leipzig 1925.
OMAN (Charles W. C.), *The danish kongdom of York dans The Archaeological Journal*, t. XCI. 1934.
OLRIK (Axel), *Viking Civilization*, Londres, 1930.
PAULSEN (P.), *Studien zur Wikingerkultur*. Neumünster, 1933.
PRENTOUT (Henri), *Étude eritique sur Dudon de Saint-Quentin*, 1916.
PRENTOUT (Henri), *Essai sur les origines et la formation du duché de Normandie*, Caen, 1911.
SHETELIG (Haakon) *Les origines des invasions des Normands (Bergens Museums Arbog, Historisk-antivarisk rekke, nr. 1).*
SHETELIG (Haakon), *Préhistoire de la Norvège*, Oslo, 1926 *(Instituttet for sammenliknende Kulturforskning*, Séris A, t. V).
STEENSTRUP (J.), *Normandiets Historie under de syv förste Hertuger 911-1066* (avec un résumé en français) dans *Mémoires de l'Académie royale des sciences et des letres de Danemark*, 7° Série, *Sections des Lettres*, t. V, n° 1, 1925.
STEENSTRUP (J.), *Normannerne*, 4 vol., Cophenhague, 1876-1882 (Le tome I partiellement traduit sous le titre *de'Études préliminaires paur servir à l'histoire des Normands*, dans *Bullet. Soc. Antiquaires Normandie*, t. V et à part, 1881).
VAN DER LINDEN, *Le Normands à Louvain* dans *Revue historique*, t. CXXIV, 1917.
VOGEL (W.), *Die Normannen und das frankische Reich bis zur Gründung der Normandie (799-911)*, Heidelberg, 1906.
VOGEL (Walther), *Handelsverkehr, Städtewesen und Staatenbildung in Nordeuropa im früheren Mittelalter* dans *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*. 1931.
VOGEL (Walther), *Wik-Orte un Wikinger: eine Studie zu den Anfängen des germanischen Städtewesens dans Hansische Geschichtslätter*, 1935
WADSTEIN, *Le mot viking*, dans *Mélanges de philologie offerts à M. Johan Visting* 1925.

§ 5. *Kuzeyin Hristiyanlaşması*

JOHNSON (E. N.), *Adalbert of Hamburg-Bremen* dans *Speculum*, 1934.
MAURER (Konrad), *Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christentum*, 2 vol., Munich, 1855-1856.
MOREAU (E. de), *Saint Anschaire*, Louvain, 1930.
SCHMEIDLER (B.), *Hamburg-Bremen und Nordwest-Europa von 9. bis 11. Jahrh*, Leipzig, 1918.

§ 6. *İskandinav İskânının İzleri ve Etkileri*

ANDERSON (Olaf S.), *The English hundred-names*, Lund, 1934.
BRÖNDAL (Viggo), *Le normand et la langue des Vikings* dans *Normannia*, 1930.

EKWALL (E.), *Hov long did the Scandinavian language survive in England* dans *A grammatical miscellany offered to O. Jespersen,* Copenhague 1930.
EKWALL (E.), *Scandinavians and Celts in the North-West of England,* Lund, 1918 *(Lunds Universitest. A rsskrift,* N. F, Afd. 1, Bd. 14).
EKWALL (E.), *The scandinavian element* dans A. MAWER et F. W. STENTON, *Introduction to the survey of English Place-Names,* Part. 1, Cambridge, 1929
EKWALL (E.), *The scandinavian element* dans H. C. DARBY, *An historical geography of England,* Cambridge, 1936.
EMANUELLI, *La colonisation normande dans le département de la Manche* dans *Revue de Cherbourg,* 1907 et suiv.
JESPERSEN (O.), *Growth and structure of the English language,* 7e éd., Leipzig, 1933.
JORET (Ch.), *Les noms de lieu d'origine non romane et la colonisation germanique et scandinave en Normandie dans Congrès du millénaire de la Normandie,* Rouen, 1912, t. II et *(developpé) à* part, 1913.
LINDKVIST, *Middle English Place-Names of Scandinavian origin,* Upsal, 1912.
LOT (Ferdinand), *De l' origine et de la signification historiques des noms de lieux en ville et en court* dans *Romania* 1933 (Cf. MARC BLOCH, *Réflexions d'un historien sur quelques travaux de toponymie* dans *Annales d'histoire économique,* t. VI, 1934).
MAWER (A.), *Problems of Place-Name study,* Cambridge, 1929.
MAWER (A.), *The scandinavian settlements in England as reflected in English-Place-Names dans Acta Philologica Scandinavica,* t. VII, 1932-33.
PRENTOUT (H.), *Le rôle de la Normandie dans l'histoire dans Rev. historique,* t. CLX, 1929.
SHETELIG (H.), *Vikingeminner i Vest Europa* (Les souvenirs archéologiques des Vikings dans l'Europe Occidentale), Oslo, 1933 *(Instittutet for sammenlignende kulturforksning,* A, XVI.
SION (Jules), *Les paysans de la Normandie orientale,* 1908.
SJÖGREN (A.), *Le genre des mots d'emprunt norrois en normand,* dans *Romania,* 1928.
STENTON (F. M.), *The Danes in England dans History,* 1920-21.
STENTON (F. M.), *The Danes in England dans Proceedings of the British Academy,* t. XIII, 1927.

VI. KAN BAĞLARI

§ 1. Genel; Suç Dayanışması

ROEDER (Fritz), *Die Familie bei den Angelsachsen,* tome I, Halle, 1899 *(Studien zur englischen Philologie,* IV).
BRUNNER (Heinrich), *Sippe und Wergeld in den nisderdeutschen Rechten* dans BRUNNER, *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte,* t. I, Weimar, 1931 (précédement *Zeitschr. der Savigyn-St.,* G. A., III).
CATTIER (F.), *La guerre privée dans le comté de Hainaut* dans *Annales de la Faculté de philosophie de Bruxelles,* t. I, 1889-90.
DUBOIS (Pierre), *Les asseurements au XIIIe siècle dans nos villes du Nord.* 1900.

ESPINAS (G.), *Les guerres familiales dans la commune de Douai aux XIIe et XIIIe siècle* dans *Nouv. Revue historique de droit*, 1900.

FRAUENSTADT (Paul), *Blutrache und Todtschlagsühne im deutschen Mittelalter*, Leipzig, 1881.

HINOJOSA (Eduardo de), *Das germanische Element im spanischen Rechte* dans *Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, G. A., 1910.

HIS (R.), *Gelobter und gebotener Friede im deutschen Mittelalter* dans *Zeitschrift der Savigny-Stiftung*, G. A., 1912.

PETIT-DUTAILLIS (Ch.), *Documents nouveaux sur les Mœurs populaires et le droit de vangeance dans les Pays-Bas au XVe siècle, 1908* (avec bibliographie).

PHILLPOTTS (Bertha Surtees). *Kindred and clan in the middle ages and after: a study in the sociology of the Teutonic races*, Cambridge, 1913 *(Cambridge Archaeological and Ethnological Series)*.

VALT (G.), *Poursuite privée et composition pécuniaire dans l' ancienne Bourgogne*, Dijon 1907.

VAN KEMPEN (Georges) *De la composition pour homicide d'après la Loi Salique. Son maintien dans les Coutumes de SaintOmer iusqu'à la fin du XVIe siécle*, Saint-Omer, 1902.

WILKE (Carl), *Das Friedegebot: ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechts, Heidelberg*, 1911 *(Deutschrechtliche Beiträge*, VI, 4).

YVER (J.), *L'interdiction de la guerre privée dans le très ancien droit normand (Extrait des travaux de la semaine d'histoire du droit normand)*, Caen, 1928.

§ 2. *Ekonomik Ortaklık Olarak Soy*

BRUNNER (H., *Der Totenteil in germanischen Rechten* dans BRUNNER, *Abhandlungen zur Rechtsgeschichte*, t. II, Weirmar, 1937 (précédemment dans *Zeitschrift der Savigny-St.*, G. A., XIX).

CAILLEMER (Robert), *Les idées coutumières et la renaissance du droit romain dans le Sud-Est de la France:* I *«Laudatio» des héritiers* dans *Essays in legal history ed. by P. Vinogradoff*, Oxford, 1913.

CAILLEMER (Robert), *Le retrait lignager dans le droit provençal* dans *Studi giuridici in onore di Carlo Fadda*, t. IV, Naples, 1906.

FALLETTI (Louis), *Le retrait lignager en droit coutumier français*, Paris, 1923.

FORMENTINI (Ubaldo), *Sulle origini e sulla costituzione d'un grande gentilizio feodale dans Atti della Società ligure di stroia patraia*, t. LIII, 1926.

GÉNESTAL (Robert), *Le retrait lignager en droit normand* dans *Travaux de la semaine d'histoire du droit normand...* 1923, Caen, 1925.

LAPLANCE (Jean de), *La réserve coutumière dans l'ancien droit français*, 1925.

PLUCKNETT (Théodore F. T.), *Bookland and Folkland dans The Economic history Review, t. VI, 1935-1936* (avec bibliographie),

PORÉE (Charles), *Les statuts de la communauté des seigneurs pariers de La GardeGuérin (1238-1313) dans Bibliothèque de l'École des Chartes*, 1907 et *Études historiques sur le Gévaudan*, 1919.

SCULTZE (Alf.), *Augustin und der Seclteil des germanischen Erbrechts* dans *Abh. der sächs, Akad. der Wiss., Phil, hist. Kl.* 28.
TAMASSIO (G.), *Il diritto di prelazinoe e l'espropriazione forzata negli statuti dei comuni italiani* dans *Archivio giuridico*, 1885.

VII. TAM ANLAMIYLA FEODAL KURUMLAR

§ 1. *Genel; Frank Feodalitesinin Kökenleri*

BLOCH (Marc), *Feudalism (European)* dans *Encylopaedia of the social sciences*, VI, 1931.
BOURGEOIS (Em.), *Le capitulaire de Kiersy-sur Oise: étude sur l'état et le régime politique de la société carolingienne à la fin du IXe siècle d'après la législation de Charles le Chauve*, 1885.
CALMETTE (J.), La *Société féodale*, 1923 (Collection A. Colin).
DOPSCH (A.), *Benefizialwesen und Feudalität* dans *Mitteilungen des oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, 1932.
DOPSCH (A.), *Die Leudes und das Lehnwesen dans Mitteilungen des asterr. Instituts für Geschictsforschung*, 1926.
DOPSCH (A.), Die *Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit*, 2e éd., Vienne. 1921-1922
DUMAS (Auguste), *Le serment de fidélité et la conception du povvoir du Ier au IXe siècle dans Revue historique de droit*, 1931 (Cf LOT (F.), *Le serment de fidélité à l'époque franque* dans *Revue belge de philologie*, 1933; DUMAS (A.), *Le serment de fidélité à l'époque franque, ibid*, 1935).
GANSHOF (F. L.), *Note sur les origines de l'union de bénéfice avec la vassalité* dans *Études d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne*, Bruxelles, 1937.
GUILHIERMOZ (A.), *Essai sur les origines de la noblesse en France au moyen âge*, 1902.
HALPHEN (L.), *A propos du capitulaire de Quierzy dans Revue historique*, t. CVI, 1911.
KIENAST (W), *Die deutschen Fürsten im Dienste der Westmächte bis zum Tode Philipps des Schönen von Frankreich*, 2 vol., Utrecht, 1924-1931.
KIENAST (W.), *Lehnrecht und Staatgewalt im Mittelalter* dans *Histor. Zeitschrift*, t. CLVIII, 1938.
KRAWINKEL (H.), *Zur Entstchung des Lehnwesens, Weimar*, 1936.
LESNE (Em.), *Histoire de la propriété ecclesiastique en France*, 4 vol., Lille, 1910-1936.
MENZEL (Viktor) *Die Entslehung des Lehnwesens*. Berlin, 1890.
MAYER (Ernst), *Die Enststehung der Vasallität und des Lehnwesens* dans *Fetgöbe für R. Sohm.*, Münich, 1914
MITTEIS (H.), *Politische Prozesse des früheren Mittelalters in Deutschland und Frankreich dans Sitzungsber, der Heidelberger Akad. der Wissenschaften*, 1926.
ROTH (P.), *Feudalität und Unterhanenverband, Weimar*, 1863.
SOCIÉTÉ JEAN BODIN, *Les liens de vassalité et les immunités*, Bruxelles, 1936 (*et Revue de l'Institut de Sociologie*, 1936).
VINONGRADOF (P.), *Foundations of Society et Feudalism* dans *Cambridge Medieval History*, t. II et III.

WAITZ (G.), *Die Anfänge des Lehnwesens* dans WAITZ, *Gesammelte Abhandlungen*, t. I, Göttingen, 1896.

§ 2. *Ülke ve bölgelere göre incelemeler*

BESELLER (Georg), *System des gemeinen deutschen Privatrechts*, t. II, Berlin, 1885.

HOMEYER (C. C.), *System des Lehnrechts der sächsischen Rechtsbücher* dans *Sachsenspiegel*, éd. Homeyer, t. II, 2, Berlin, 1844.

LIPPERT (Woldemar), *Die deutschen Lehnsbücher*, Leipzig, 1903.

ADAMS (G. B.), *Anglo-saxon feudalism dans American Historical RevieW*, t.VII, 1901-02.

CHEW (H. M.), *The English ecclesiatical tenants-in-chief and knightservice, especially in the thirteenth and fourteenth century*, Oxford, 1932.

DOULGLAS (D. C.), *Feudal documents from the abbey of Bury St-Edmunds*. Londres, 1932 *(Records of the soc. and. Ec. Hist. of England*, VIII) :

JOLLIFFE (J. E. A.), *Northumbrian intitutions* dans *English Historical Review*, t. XLI, 1926.

MAC KECHNIE, (W S), *Magna Carta : a commentary*, 2e éd,. Glascow, 1914.

ROUND (H.), *Feudal England* Londres, 1907.

ROUND (H.), *Military tenure before the Conquest* dans *English historical Review*, t. XII, 1897.

STENTON (F. M.), *The changing feudalism of the middle ages* dans *History*, t. XIX, 1934-35.

STENTON (F. M.), *The first century of English feudalism* (1066-1166), Oxford. 1932.

MENENDEZ PIDAL, *La Espana del Cid*, 2 vol., Madrid, 1929. Traduction anglaise abrégée *The Cid and his Spain*, 1934; allemande *Das Spanien des Cid*. vol., Münich, 1936-37.

MUNOZ-ROMERO (T.), *Del estado de las personas en los reinos de Asturias y Leon* dans *Revista de Archivas*, 1883.

PAZ (Roman), *Un nuevo feudo castellano dans Anuaio de histoira del derecho espanol*, 1928.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *Las behetrias et Muchas paginas mas sobre las behetrias* dans *Anuario de historia del derecho espanol*, 1924 et 1927.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *Un feudo castellano del XIII* dans *Anuario de histoira del dereceho espanol*, 1926.

SECRÉTAN (E.), *De la féodallité en Espagne* dans *Rev. historique du droit*, 1863.

ESPINAY (G. d'), *La féodalité et la droit civil français*, Saumur, 1862 (*Rec. de Académie de Législation de Toulouse. Livraison supplémentaire*).

DILLAY (Madeleine), *Le «service» annuel en deniers des fiefs de la région angevine* dans *Mélanges Paul Fournier*, 1919.

BRUTALIS (J.-A.), *Les fiefs du roi et les alleux en Guienne dans Annales du Midi*, 1917.

LAGOUELLE (Henri), *Essai sur la conception féodale de la propriété foncière dans le très ancien droit normand*, 1902.

RABASSE (Maurice), *Du regime des fiefs en Normandie au moyen âge*, 1905.

RICHARDOT (Hubert), *Lef fief roturier à Toulouse aux XII• et XIII• siècles* dans *Rev. histor. de droit français*, 1935.
STRAYER (J. R.), *Knight-Service in Normandy dans Anniversary essays by students of Ch. H. Haskin*, 1929.
YVER (Jean), *Les contrats dans le trés ancien droit normand* 1926.
DEL GIUDICE (P.), et CALISSE (C.), *Feudo* dans *II Digesto italiana*, t. XI, 2, 1892-1898.
SCHNEIDER (F.), *Die Entstehung von Burg-und Landgemeinde in Italien*. Berlin, 1924 *(Abhandl. zur mittleren und neveren Gescy.*, 68).
WUNDERLICH (Erich), *Aribert von Antemiano, Erzbischof von mailand*, Halle, 1914.
BROKEE (Z. N.), *Pope Gregory VII's demand of fealty from William the Conqueror* dans *English Historical Review*, t. XXVI, 1911.
ERDMANN (Karl), *Das Papsttum und Portugal im ersten Jahrhunderte der portugiesischen Geschichte* dans *Abh. der Preussischen Akademie, Phil.-hist. Kl.*, 1938.
JORDAN (Karl), *Das Eindringen des Lehnwesens in das Rechtsleben der römischen Kurei dans Archiv. für Urkundenforschung*. 1931.
KEHR (P.), *Die Belehnungen der süditalienschen Normannenfürsten durch die Päpste dans Abhandl. der preussischen Akademie, Phil.-hist. Kl.*, 1934
KEHR (P.), *Das Papsttum und der katalanische Prinzipat bis zur Vereinigung mit Aragon* dans *Abhandl. der preussischen Akademie, Phil.-hist. Kl.*, 1926.
KEHR (P.), *Das Papsttum und die Königreiche Navarra und Aragon bis zur Mitte des XII. Jahrhunderts dans Abh. der pr. Akademie, Phil-hist. Kl.*, 1928.
KEHR (P.), *Wie und wann wurde das Reich Aragon ein Lehen der römischen Kirche*, dans *Sitzungsber, der preussischen Akademie, Phil.-hist. Kl.*, 1928.
KÖLMEL (W.), *Rom und der Kirchenstaat im 10. und 11. Jahrhundert bis in die Anfänge der Reform, Berlin, 1935 (bh. zur mittleren und neueren Gesch.*, 78).
TOMASSETTI (G.), *Feudalismo romano* dans *Rivista internazionale di scienze sociale* t. 1894.
CAPASSO (B.), *Sul catalogo dei feudi e dei feudatari delle provincie napoletane sotto la dominazione normanna dans Atti della r. Accademia di archeologia*, t. IV (1868-69).
CECI (C.), *Normanni di Inghilterra e Normanni d'Italia dans Archivio Scientifico del R. Istituto Sup. di Sc. Economiche... di Bart*, t. VII, 1932-33.
MONTI (G.M.), *Ancora sulla feudalità e i grandi domani feudali det regno di Sicilia dans Rivistà di storia del diritto ital.*, t. IV, 1921.
LA MONTE (J. L.,), *Feudal monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge (U. S.), 1932 *(Monographs of the Mediaeval Acad.*, 4).

§ 3. Arkadaşlık, vassalite, biat

BLOCH (Marc), *Les formes de la rupture de l'hommage dans l'ancien droit féodal, dans Nouvelle Revue historique de droit*, 1912.

BRUNNER (H.), *Zur Geschichte des fränkischen Gefolgswesens* dans *Forschungen zur Geschichte des d. und fr. Rechtes*, Stuttgart, 1894 (précédemment *Zeitschr. der Savigny St., G. A.*, IX).

CALMETTE (Joseph), *Le «Comitatus» germanique et la vasalité* dans *Nouvelle Revue historique de droit*, 1904.

CHÉNON (E.), *Le rôle juridique de l'osculum dans l'ancien droit français dans Mém. Soc., nationale des Antiquaires*, 8e Série, t. VI, 1919-1923.

DOURLIER (Othmar), *Formalakte beim Eintritt in die altnorwegische Gefolgschaft* dans *Mitteilungen des Instituts für œsterr. Geschichtsforschung, Ergänzungsband VI*, 1901

EHRENBERG (V.), *Commendation und Huldigung nach fränkischem Recht*, 1877.

EHRISMANN (G.), *Die Wörter für «Herr» im Althochdeutschen* dans *Zeitschrift für deutsche Wortforschung, t. VII*, 1905-06.

GROSSE (Robert), *Romische militärgeschicte von Ballienus bis zum Beginn der byzantinischen Themevverfassung*, Berlin, 1920.

HIS (Rudolf), *Todschlagsühne und mannschaft* dans *Festgabe für K. Güterbock*, Berlin, 1910.

JUD (J.), *Zur Geschicte und Herkunft von frz. «dru»* dans *Archivum romanicum*. 1926.

LARSON (L. M.), *The King's Household in England before the Conquest*, Madison, 1904.

LÉCRIVAIN (Ch.), *Les soldats privés au Bas-Empire* dans *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 1890.

LEICHT (P. S.), *Gasindi e vasalli dans Rendiconti della r. Accademia naz. dei Lincei, Sc morali, 6e Série*, t. III, 1927.

LITELE (A. G.), *Gesiths and thegns dans English historical Review*, t. IV, 1887.

MEYER-LÜBKE (W.), *Senyor «Herr»* dans *Wörter und Sachen*, t. VIII, 1923.

MIROT (Léon), *Les ordonnances de Charles VII relatives à la prestation des hommages, dans Mémoires de la Société pour l'Histoire du droit et des institutions des anciens pays bourguignons*, fasc. 2, 1935.

MÜLLER (Marlin), *Minne und Dienst in der altfranzösichen Lyrik*, Marbourg, 1907.

MYRICK (Arthur B.), *Feudal terminology in medieval religious poetry* dans *The romanic review*, t. IX. 1920.

PETOT (Pierre), *La capacité testimoniale du vassal* dans *Revue, historique du droit*, 1931.

PLATON (G.), *L'hommage féodal comme moyen de contracter des obligations privées, dans Revue générale de droit*, t. XXVI, 1902.

RAMOS Y. LOSCERTALES, *La «devotio iberica»* dans *Anuario de Histoira del derecho espanol*, 1924.

RICHTER (Elise), *Senior, Sire* dans *Wörter und Sachen*, t. XII, 1929.

SCHUBERT (Carl), *Der Pflegesohn (nourri) im französischen Heldenepos*, Marbourg, 1906.

SEECK (Otto), *Buccellarii dans* PAULY WISSOWA, *Real Encylopädie der classischen Altertumswissenschaft*, t. III, 1899.

SEECK (Otto), *Das deutsche Gefolgswesen auf romischen Boden* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung, G. A.*, 1896.

WAITZ (G.), *Ueber die Anfänge der Vasallität* dans WAITZ, *Besammelte Abhandl.*, t. I. Göttingen, 1896.

WECHSSLER (Eduard), *Frauendienst und Vasallität* dans *Zeitschrift für französische Sprache*, t. XXIV, 1902.

WECHSSLER (E.), *Das Kulturproblem des Minnesangs*, t. I, Halle, 1907.

WINDISCH, *Vassus uns vassallus* dans *Berichte über die Verhandl. der k. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1892.

§ 4. *Precarium, beneficium Fief ve Alleu*

BLOCH (Marc), *Un problème d'histoire comparée: la ministérialité en France et en Allemagne dans Revue historique du droit*, 1928.

BONDROIT, *Les «precariae verbo regis» devant le concile de Leptinnes* dans *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1900.

BRUNNER (H.), *Die Landschenkungen der Merowinger und Agilolfinger dans Forschungen zur Geschichte des d und fr. Rechtes* Stuttgart, 1877 (précédemment *Sitzungsber. der pr. Akad., Phil-hist. Kl.*, 1885).

CHÉNON (E.), *Étude sur l'histoire des alleux*, 1888.

CLOTET (L.), *Le bénéfice sous le deux premières races* dans *Comptes rendus du Congrès scientifique international des catholiques*, 1891.

GIERKE (O.), *Allod* dans *Beiträge zum Wörterbuch der deutschen Rechtssprache*, Weimar, 1908.

GLADISS (D. V.), *Die Schenkungen der deutschen Könige zu privatem Eigen* dans *Deutsches Archiv für Geschicte des Mittelalters*, 1937.

KERN (H.), *Feodum, fief* dans *Mémoires Soc. Linuistique Paris*, t. II 1872

KRAWINKEL (H.), *Feudum*, Weimar, 1938 *(Forschungen zum d. Recht*, II, 2,).

KRAWINKEL (H.), *Untersuchungen zum fränkischen Benefizialrecht*, Weimar, 1936 *(Forschungen zum d. Recht*, II, 2).

JOLLIFFE (J. E. A.), *Alod and fee* dans *Cambridge historical journal*, 1937.

LESNE (Em.), *Les bénéficiers de Saint-Germain-des-Prés au temps de l'abbé Irminon* dans *Revue Mabillon*, 1922.

LESNE (Em.), *Les diverses acceptions du mot «beneficium» du VIIIe au IXe siècle* dans *Revue historique du droit*, 1921.

LOT (Ferdinand), *Origine et nature du bénéfice* dans *Anuario de historia del derecho enpañol*, 1933.

PÖSCHL (A.), *Die Entstehung des geistlichen Benefiziums* dans *Archiv, für Kathol. Kirchenrecht*, 1926.

ROTH (P), *Geschichte des Benefizialwesens von den ältesten Zeiten bis ins zehute Johrhundert, Erlangen*, 1850.

SCHÄFER (D.), *Honor... im mittelalterlichen Latein* dans *Sitzungsber. der pr. Akad., Phil.-hist. Kl.*, 1921.

STUTZ (U.), *Lehen und Pfründe dans Zeitschrift der Savigny Stiftung, G. A.*, 1899.

WIART (René), *Le régime des terres du fisc sous le Bas-Empire. Essai sur la preccaria*, 1894.

§ 5. *Fief Hukuku*

ARBOIS DE JUBAINVILLE (d'), *Recherches sur la minorité et ses effets dans le droit féodal français* dans *Bibliothèque de l'Éc. des Chartes*, 1851 et 1852.

BELLETTE (Em.), *La succession aux fiefs dans les coutumes flamandes*, 1927.

BLUM (Edgard), *La commise féodale* dans *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, IV, 1922-23.

ERMOLAEF, *Die Sondertstellung der Frau im französischen Lehnrecht*, Ostermundingen, 1930.

GÉNESTAL (R.), *La formation du droit d'ainesse dans la coutume de Normandie* dans *Normannia*, 1928.

GÉNESTAL (R.), *Le parage normand*, Caen, 1911 (Biblioth. *d'hist. du droit normand*, 2e Série, I, 2.)

GÉNESTAL (R.), *Études de droit privé normand. I, La tutelle*, 1930 (Biblioth. *d'hist, du droit normand*, 2e série, III).

KIATT (Kurt), *Das Heergewäte*, *Heidelberg*, 1908 (*Deutschrechtliche Beiträge*, t. II, fasc. 2).

MEYNIAL (E.), *Les particularités des successions féodules dans les Assises de Jérusalom dans Nouvelle Revue histor. de droit*, 1892.

MITTEIS (Heinrich), *Zur Geschichte der Lehnsvormundschaft* dans *Alfred Sculze Festschrift*, Weimar, 1934.

SCHULZE (H. J. F.), *Das Recht der Erstgeburt in den deutschen Fürstenhäusern und seine Bedeutung für die deutsche Staatsentwicklung*, Leipzig, 1851.

STUTZ (U.), «*Römerwergeld*» *und* «*Herrenfall*» dans *Abhandlungen der pr. Akademie, Phil.-hist. Kl.*, 1934.

§ 6. *Senyörlerin Çokluğu ve Mutlak Biat*

BAIST (G.), *Lige, liege* dans *Zeitschrift für romanische Philologie*, t. XXVII, 1904, p. 112.

BEAUDOIN (Ad.), *Homme lige dans Nouvelle Revue historique de droit*, t. VII, 1883.

BLOOMFIELD, *Salic «Litus»* dans *Studies in honor of H. Collitz*, Baltimore, 1930.

BRÜCH (Joseph), *Zur Meyer-Lübke's Etymologischem Wörterbuch* dans *Zeitschrift für romanische Philologie*, t. XXXVIII, 1917, p. 701-702.

GANSHOF (F. L.), *Depuis quand a-t-on pu en France être vassal de plusieurs seigneurs?* dans *Mélanges Paul Fournier*, 1929 (Compte rendu W. KIENAST, *Historische Zeitschrift*, t. CXLI, 1929-1930).

PIRENNE (Henri), *Qu'est-ce qu'un komme lige?* dans *Académie royale de Belgique, Bulletin de la classe des lettres*, 1909.

PÖHLMANN (Carl), *Das ligische Lehensverhältnis*, Heidelberg, 1913.

ZEGLIN (Dorothea), *Der «homo ligius» und die französische Ministerialität*, Leipzig, 1917 (*Leipziger Historische Abhandlungen*, XXXIX).

VIII. ASKERÎ KURUM OLARAK FEODAL REJİM

§ 1. *Askerlik Sanatı ve Ordular Hakkından Genel Yapıtlar*

BALTZER (Martin), *Zur Geschichte des deutschen Kriegswesens in der Zeit von den letzten Korolingern bis auf Kaiser Friedrich II*, Leipzig, 1877.

BOUTARIC (Edgar), *Institutions militaires de la France*, 1863.

DELBRÜCK (Hans), *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, t. III, Berlin, 1907.

DELPECH (H.), *La tactique au XIIIe siècle*, 2 vol., 1886.

FRAUENHOLZ (Eugen v.), *Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens*, t. I, *Das Heerwesen der germanischen Frühzeit, des Frankenreiches und des ritterlichen Zeitalters*, Munich, 1935.

KÖHLER (G.), *Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der Ritterzeit*, 3 vol., Breslau, 1886-1883.

OMAN (Ch.), *A history of the art of war. The middle ages from the fourth to the fourteenth century*, 2e éd., Londres, 1924.

§ 2. *Silâhlar ve Silahlanma Sorunları*

BACH (Volkmar), *Die Verteidigungswaffen in den altfranzösischen Artus- und Abenteuerromanen*, Marbourg, 1887 (*Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie* 70).

BRUNNER (Heinrich), *Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnwesens* dans *Forschungen zum d und fr. Recht, Stuttgart*, 1874 (précédemment *Zeitschrift der Savigny-Stift., G. A.*, VIII).

DEMAY (G.), *Le costume au moyen âge d'après les sceaux*, Paris, 1880.

GESSLER (E. A.), *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit vom VIII. bis zum XI. Jahrhundert*, Bâle, 1908.

GIESSE (W.), *Waffen nach den provenzalichen Epen und Chroniken des XII. und XIII. Jahrhunderts* dans *Zeitschr. für roman. Philologie*, t. LII, 1932.

LEFEBVRE NOËTTES, *L'attelage et le cheval de selle à travers les âges*, 2 vol., 1931 (Cf. MARCH BLOCH, *Les inventions médiévales*, dans *Annales d'hist. économique*, 1935).

MANGOLDT-GAUDLITZ (Hans von), *Die Reiterei in den germanischen und fränkischen Heeren bis zum Augang der deutschen Karolinger*, Berlin, 1922 (*Arbeiten zur d. Rechts und Verfassungsgeschichte*, IV).

ROLOF (Gustav), *Die Unwandlung des fränkischen Heeres von Chlodwig bis Karl den Grossen dans Neue Jahrbücher für das klassische Altertum* t. IX, 1902.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *Los Arabes y los origines del feudalismo* dans *Annario de historia del derecho español*, 1929; *Les Arabes et les origines de la féodalité dans Revue historique de droit*, 1933.

SANCHEZ-ALBORNOZ (Cl.), *La caballeria visigoda* dans *Wirtschaft und Kultur: Festschrift zum 70 Geburtslag von A. Dopsch*, Vienne, 1938.

SCHIRLING (V.), *Die Verteidigungswaffen im altfranzösischen Epos*, Marbourg, 1887 (*Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie*, 69).

SCHWIETERING (Julius), *Zur Geschichte vom Speer und Schwert im 18. Jahrhundert* dans *Mitteilungen aus dem Museum für Hamburgische Geschichte*, N° 3 *(8. Beiheft, 2. Teil zum Jahrbuch der Hamburgischen wissenschaftlichen Anstalten*, XXIX, 1911).

STERNBERG (A.), *Die Angriffswaffen im altfanzösischen Epos*, Marbourg, 1886 *(Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie*, 48).

§ 3. *Askerlik Zorunluğu ve Ücretli Ordular*

FEHR (Hans), *Landfolge und Gerichstfolge im fränkischen Recht* dans *Festgabe für R. Sohm.* Munich, 1914.

NOYES (A. G.), *The military obligation in mediavel England*, Columbus (Ohio), 1931.

ROSENHAGEN (Gustav), *Zur Geschichte der Reichsheerfahrt von Heinrich VI. bis Rudolf von Habsburg*, Meissen, 1885.

SCHMITHENER (Paul), *Lehnkriegwesen und Söldnertum im obendländischen Idperium des Mittelalters* dans *Histor Zeitschrift*, 1934.

WEILAND (L.), *Die Reichsheerfahrt von Heinrich V. bis Heinrich VI. nach ihrer staatsrechtlichen Seite dans Forshungen zur d. Geschichte*, t. VII, 1867.

§ 4. *Şato*

ARMITAGE (E. S.), *Early Norman Castles of the British Isles*, Londres, 1913 (cf ROUND, *English Historical Review*, 1912, p. 544).

COULIN (Alexanden), *Befestigungshoheit und Befestigungsrecht*, Leipzig, 1911.

DESMAREZ (G.), *Fortifications de la frontière du Hainaut et du Brabant au XIIe siècle* dans *Annales de la Soc. royale d'archéologie de Bruxelles*, 1914.

ENLART (C), *Manuel d'archéologie française, Deuxième partie.* T. II *Architecture militaire et navale*, 1932.

PAINTER (Sidney), *English castles in the middle-ages* dans *Speculum*, 1935.

ROUND (J. H.), *Castle-guard* dans *The archeological journal*, LIX, 1902.

SCHRADER (Erich), *Las Befestigungsrecht in Deutschland*, Göttingen, 1909.

SCHUCHARDT (C.), *Die Burg im Wandel der Geschichte*, Potsdam, 1931.

THOMPSON (A. Hamilton), *Military architecture in England during the middle-ages*, Oxford, 1912.

IX ALT SINIFLARDA TABİYET BAĞLARI

BELOW (B. v.), *Geschichte des deutschen Landwirtschaft des Mittelalters*, léna, 1937.

BLOCH (Marc). *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, 1931.

BLOCH (Marc), *Les «coliberti», étude sur la formation de la classe servile* dans *Revue historique*, t. CLVII, 1928

BLOCH (Marc), *De la cour rovale à la cour de Rome: le procé de serfs de Rosny-sous Bois dans Studi di storia e diritto in onore di E. Besia*, Milan, 1938.

BLOCH (Marc), *Liberté et servitude personnelles au moyen âge* dans *Anuario de historia del derecho español*, 1933.

BLOCH (Marc), *Les transformations du servage* dans *Mélanges d'histoire du moyen âge offerts à M. F. Lot.* 1925.
BOEREN (P. C.), *Étude sur les tributaires d'église dans le comté de Flandre du IXe an XIVe siècle*, Amsterdam, 1936 *(Utigaven van het instituut voor middeleuwsche Geschiedenis der... Universitet te Nijmegen, 3)*.
OARO (G.), *Beiträge zur älteren deutschen Wirtschafts und Verfassungsgeschichte*, Leipzig, 1905.
CARO (G), *Neue Betiräge zur deutschen Wirtschafts-und Verfassungsgeschichte*, Leipzig, 1911
COULTON (G. G.), *The medieval village*, 1925.
HINOJOSA (E. de), *El reigmen señorial y la cuestion agraria en Cataluña*, Madrid, 1905.
KELLER (Robert v.), *Freiheitsgarantien für Person und Eigentum im Mittelalter*, Heidelberg, 1933 ,*Deutschrechtliche Beiträre*, XIV, I).
KIELMEYER (O. A.), *Die Dorfbefreung auf deutschem Sparchgebiet*, Bonn, 1931.
LUZATTO (G.), *I servi nelle grande propietà ecclesiastichte italiane nel secoli IX e X*, Pise, 1910.
MINNIGERODE (H. v.), *Wachzinsdecht* dans *Vierteljahrscrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1916.
PERRIN (Ch.-Edmond), *Essai sur la fortune immobilière de l'abbaye alsacienne de Marmoutier*, Strasbourg, 1935.
PERRIN (Ch.-Edmond), *Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine d'après les plus anciens censiers*, Strasbourg.
PETIT (A.), *Coliberti ou culverts : essai d'interprétation des textes qui les concernent (X^e-XIIe siècles)*, Limoges, 1926.
PETIT (A.), *Colibert ou culverts : réponse à diverses objections*, Limoges, 1930.
PETOT (P.), *L'hommage servile* dans *Revue historique du droit*, 1927 (cf. la contribution du même auteur à *Le servage*, ci-dessous.
PETOT (P.), *La commendise personnelle dans Mélanges Paul Fournier*, 1929 (cf. MARC BLOCH, *Ann. d'hist. économ.* 1931, p. 254 et suiv.).
PIRENNE (Henri), *Liberté et propriété en Flandre du VIIe au IXe siècle* dans *Bulletin Académie royale de Belgique, Cl. Lettres*, 1911.
PUIGARNAU (Jaime M. Mans), *Las classes serviles bajo la monarquia visigoda y en las estados cristianos de la reconquista española*, Bercelone, 1928.
SÉE (Henri), *Les classes rurales et le régime domanial en France au moyen âge*, 1901.
SEELIGER (G.), *Die soziale und politische Bedeutung der Grundherrschaft im früheren mittelalter* dans *Abhandlungen der sächsischen Gesellschaft der Wissensch.*, t. XX, 1903.
SOCIÉTÉ JEAN BODIN, *Le servage*, Bruxelles, 1937 (et *Revue de l'Institut de Sociologie*, 1937).
SOCIÉTÉ JEAN BODIN, *La tenure*, Bruxelles, 1938.
THIBAULT (Fabien), *La condition des personnes en France du IXe siècle au mouvement communal* dans *Revue historique de droit*, 1933.
VACCARI (P.), *L'affrancazione dei servi della gleba nell' Emilia e nella Toscana*, Bologne, 1925 *(R. Accademia dei Lincei. Commissione per gli atti delle assemblee constituzionali)*.

VANDERKINDERE *Liberté et propriété en Flandre du IXe au XIIe siècle* dans *Bulletin Académie royale de Belgique, Cl. des Lettres,* 1906.

VERRIEST (L.), *Le servage dans le comté de Hainaut* dans *Académie, royale de Belgique, Cl. des Lettres. Mémores in-8°,* 2e Série, t. VI, 1910.

VINOGRADOF (P.), *Villainage in England,* Oxford, 1892.

WELLER (K.), *Die frein Bauern in Schwaben* dans *Zeitschrift der Savigny Stif., G. A.,* 1934.

WITTICH (W.), *Die Frage der Freibourern dans Zeitschrift der Savigny Stiff., G. A.,* 1934.

X. FEODALİTESİZ BAZI ÜLKELER

§ 1. *Sardinya*

BESTA (E.), *La Sardegna medievale,* 2 vol., Paierme, 1909.

RASPI (R.C.), *Le classi sociali nella Sardegna medievale,* Cagliari, 1938.

SOLMI (A.), *Studi storici sulle istutizione della Sardegna mel medio evo,* Cabliari, 1917.

§ 2. *Kuzey Denizi Kıyılarındaki Alman Toplumları*

GOSSE (J. H.), *De Friesche Hocfdeling* dans *Mededeelingen der Kl. Akademie ran Wetenschappen, Afd. i. etterk.,* 1933.

KÖHLER (Johannes), *Die Struktur der Dithmarscher Berchlechte,* Heide, 1915.

MARTEN (G.), et MACKELMANN (K.), *Dithmarschen.* Heide, 1927.

SIFAS (B. E.), *Grundlagen und Aufhav ler altfriessi-chen Vertassung,* Breslau, 1933 *(Untersuchungen zur deutschen Staat und Rechtsgeschichte,* 144).

CİLT II. SINIFLAR VE İNSANLARIN YÖNETİMİ

Bibliyografyanın Kullanımı Konusunda

Bu bibliyografyanın oluşturulmasında gözönüne alınan genel ilkeler Birinci Cildin başında yer almıştır. Bu ciltte, daha önce zikredilen yapıtların tekrarından büyük ölçüde kaçınılmıştır. Kitabın kaleme alınmasının sona erdiği tarih olan Şubat 1939, Bibliyografya için de sona eriş tarihidir.

Bibliyografyanın Planı

I. Genel Olarak Sınıflar ve Soyluluk — 1. Sınıfların ve Soyluluğun Tarihi Hakkında Genel — 2. Kılıç Kuşanma: Dinsel Metinler ş 3. Şövalyeliğe Dair Kurallar — 4. Şövalyelik ve Kılıç kuşanma — 5. Soylulaştırma — 6. Soylu ve Şövalye Yaşamı — 7. Armalar — 8. Çavuşlar ve Çavuşluklar

II. Feodal Toplumda Kilise: Yeminlilik

III. Adaletler

IV. Barış Hareketi

V. Monarşi Kurumu

VI. Yerel İktidarlar

VII. Uluslar

VIII. Karşılaştırmalı Tarihte Feodalite

I. GENEL OLARAK SINIFLAR VE SOYLULUK

§ 1 — Sınıfların ve Soyluluğun Tarihi Hakkında Genel

BLOCH (Marc), *Sur le Passé de la Noblesse Française; Quelques Jalons de recherche*, dans *Annales d'Histoire économique et sociale*, 1936.

DENHOLM-YOUNG (N.), *En remontant le passé de l' aristocratie anglaise: le moyen âge* dans *Annales d'histoire économique et sociale*, 1937.

DESBROUSSES (X.), *Condition personnelle de la noblesse au moyen âge*, Bordeaux, 1901.

DU CANGE, *Des chevaliers bannerets. Des gentilshommes de nom et d'armes (Dissertations sur l'histoire de saint Louis*, IX et X) dans *Glossarium*. éd. Henschel, t. VII.

DUNGERN (O v), *Comes, liber, nobilis in Urkunden des 11. bis 13. Jahrhundert* dans. *Archie für Urkundenforschung*, 1932.

DUNGERN (O. v.), *Der Herrenstand im Mittelalter*, T. I. Papiermühle, 1908.

DUNGERN (O. v.), *Die Entstehung der Landeshoheit in Oesterreich*, Vienne, 1930.

ERNST (Viktor), *Die Entstehung des niederen Adels*, Stuttgart, 1916.

ERNST (Viktor), *Mittelfreie, ein Beitrag zur schwäbischen Standesgeschichte*. 1920.

FEHR (Hans), *Das Waffenrecht der Bauern im Mittelalter* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung, G. A.*, et 1917.

FICKER (Julius), *Vom Heerschilde*, Innsbruck, 1862.

FORST-BATTAGLIA (O.), *Vom Herrenstande*, Leipzig, 1916.

FRENSDORFF (F.), *Die Lehnsfähigkeit der Bürger* dans *Nachrichten der K. Besselschaft der Wissensch. zu Göttingen, Phil.-hist. Kl.*, 1894.

GARCIA RIVES (A.), *Clases sociales en León y Castilla (Siglos X-XIII)* dans *Revista de Archivos*, t. XLI et XLII, 1921 et 1922.

GUILHIERMOZ (A.), *Essai sur les origines de la noblesse en France au moyen âge*. 1902.

HECK (Philipp), *Beiträge zur Geschichte der Stände im Mittelalter*, 2 vol., Halle, 1900-1905.

HECK (Ph.), *Die Standesgliederung der Sachsen im frühen Mittelalter*, Tubingue. 1927.

HECK (Ph.), *Uebersetzungsprobleme im früheren mittelalter*, Tubingue, 1931.

LANGLOIS (Ch. V.), *Les origines de la noblesse en France* dans *Revue de Paris*, 1904, V. (à propos de GUILHIERMOZ, ci-dessus).

LA ROQUE (de), *Traité de la noblesse*, 1761.

LINTZEL (M.), *Die ständigen Ehehindernisse in Sachsen* dans *Zeitschr. der Savigny-Stiftung. G. A.*, 1932.

MARSAY (de), *De l'âge des privilèges au temps des vanités*, 1934 et *Supplément*. 1933.

MINNIGERODE (H. v.), *Ebenburt und Echtheit. Untersuchungen zur Lehre von der adeligen Heiratscbenburt vor dem 13. Jahrhundert* Heidelberg, 1932 *(Deutschrechtliche Beiträge*, VII. I).

NECKEL (Gustav.), *Adel und. Gefolgshaft* dans *Beiträge zur Gesch. der deutschen Sprache*, t. XVLI, 1916.

NEUFBOURG (de), *Les origines de la noblesse dans* MARSAY, *Supplément*.

OTTO (Eberhard F.). *Adel und Freiheit im deutschen Staat des frühen Mittelalters*, Berlin, 1937 (1).

PLOTHO (V.), *Die Stände des deutschen Reiches im 12. Jahrhunder und ihre Fortentwicklung* dans *Veirteljahrscrift für Wappen-Siegel und Familienkunde*, t. XLV, 1917.

REID (R. R.), *Barony and Thanage* dans *English historical Review*, t. XXXV, 1920.

ROUND (J. A.), *«Barons» and «knights» in the Great Charter* dans *Magna Carta: Commemoration essays*, Londres, 1917.

ROUND (J. A.), *Barons and peers dans English historical Review*, 1918.

SANTIFALLER (Leo), *Ueber die Nobiles* dans SANTIFALLER, *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung*, t. I, p. 59-64, Innsbruck, 1924 *(Schleiern-Schriften, 7)*.

SCHNETTLER (Otto), *Westfalens Adel und seine Führerrolle in der Geschichte*, Dortmund, 1926.

SCHNETTLER (Otto), *Westfalens alter Adel*, Dortmund, 1928

SCHULTE (Aloys), *Der Adel und die deutsche Kirche im Mittelalter*, 2e éd., Stuttgart.

VOGT (Friedrich) *Der Bedeutungswandel des Wortes edel*, Marbourg, 1909 *(Marburger Akademische Reden*, nº 20).

WERMINGHOFF (Albert), *Ständische Probleme in der Geschichte der deutschen Kirche des Mittelalters* dans *Zeitschrift der Savigny-Stiftung, K. A.*, 1911.

WIESTERBLAD (C. A.), *Baro et ses dérivés dans les langues romanes. Upsal*, 1910.

2. *Kılıç Kuşanma: Dinsel Metinler*

ANDRIEU (Michel), *Les ordines romani du haut moyen âge: I, Les manuscrits*. Louvain, 1931 *(Spicilegium sacrum lavaniense*, 11).

FRANZ (Ad.), *Die kirchlichen Benediktionen des Mittelalters*, 2 vol. Fribourg en B., 1909.

Benedictio ensis noviter succineti. Pontifical mayençais: ms. et éd. cf. Andrieu, p. 178 et table mot *ensis;* fac-similé MONACI, *Archivio paleografico*, t. nº 73.

Bénédiction de l'épée: Pontifical de Besançon: cf. Andrieu, p. 445. Éd: Martène, *de antiquis eccl, ritibus*, t. II, 1788, p. 239; FRANZ, t. II, p 294.

Liturgie de l'adoubment: Pontifical rémois; cf. ANDRIEU, p. 112. Éd. Hittorp, *De divinis catholicæ ecclesia officiis*, 1719, col. 178; FRANZ t. II, p. 295.

Liturgie de l'adoubement: Pontifical de Guill. Durant. Éd. J. Catalani, *Pontificale romanum*, t. I, 1738, p. 424.

Liturgie de l'adoubement: Pontifical romain. Éd. (entre autres) Catalani, t. I, p. 419.

3. *Sövalyeliğe Dair Kurallar*

BONZIO, *Liber de vita christiana, éd.* Perels, 1930 *'Texte zur Geschichte des römischen und kanonischen Rechts* I), VII, 28.

CHRÉTIEN DE TROYES, *Perceval le Gallois*, éd. Potvin, t. II, v. 2831 suiv.

Lancelot dans H. O. SOMMER, *The vulgate version of the Arthurian romances*, t. III, p. 113-115).

DER MEISSNER, «Swer ritters name wil empfan...», dans F. H. von DER HEGEN, *Minnesinger*, t. III, p. 167, n° 10.

NAVONE (B.), *Le rime di Folgore da San Gemignano*, Bologne, 1880, p 45-49 (*Scelta di curiosità letterarie*, CLXXII).

L'Ordene de Chevalerie dans BARBAZAN, *Fabliaux*, 2e éd. par MÉON, t. I, 1808, pp. 59-79.

RAIMON LULL, *Libro de la orden de Caballeria*, éd. J. R. de Luanco, Barcelone, R. Academia de Buenos Letras 1901. Traduction française dans P. ALLUT, *Étude biographique sur Symphorien Champier*, Lyon 1859, p. et suiv. Traduction anglaise, *The book of the ordre of chivalry, translated and printed by. W. Caxton, éd. Byies*, 1926 (*Early English Texts Soc.*, t. CLXVIII).

4. *Sövalyelik ve Kılıç Kuşanma*

BARTHÉLEMY (Anatole de), *De la qualification de chevalier* dans *Revue nobiliaire*, 1868.

ERBEN (Wilhelm), *Schwertleite und Ritterschlag: Beiträge zu einer Rechtsgeschichte der Waffen dans Zeitschrift für historische Waffenkunde*, t. VII, 1918-1920.

GAUTIER (Léon), *La chevalerie*, 3e éd., S. d.

MASSAMANN (Ernst Heinrich), *Schwertleite und Ritterschlag, dargectellt auf Grund der mittelhochdeutschen literarischen Quellen*, Hambourg, 1932.

PIVANO (Silvio), *Lincomenti storici e giuridici della cavalleria medioevale* dans *Memorie della r. Accad. delle scienze di Torino, Série* II, t. LV, 1905, *Scienze Moraii.*

PRESTAGE (Edgar) *Chivalry: a series of studies to illustrate its historical significance and civilizing influence, by members of King's College, London*, Londres, 1928.

ROTH VON SCHRECKENSTEIN (K. H.), *Die Ritterwürde und der Ritterstand Historisch-politische Studien über deutsch-mittelalterliche Standesverhältnisse auf dem Lande und in der Stadt*, Fribourg-en-Brisgau, 1886.

SALVEMINI (Gaetano), *La dignita cavalleresca nel Comune di Firenze*, Florence, 1896.

TREIS (K.), *Die Formalitäten des Ritterschlags in der altfranzösischen Epik*, Berlin, 1887.

5. *Soylulaştırma*

ARBAUMONT (J), *Des anoblissements en Bourgogne* dans *Revue nobiliaire*, 1966.

BARTHÉLEMY (Anatole de), *Étude sur les lettres d'anoblissement* dans *Revue nobiliaire*, 1869.

KLÜBER (J. L.), *De nobilitate codicillari* dans KLÜBER, *Kleinel uristische Bibliothek*, t. VII, Erlangen, 1793.

THOMAS (Paul), *Comment Guy de Dampierre, comte de Flandre, anoblissait les roturiers dans Commission histor. du Nord*, 1933; cf. P. THOMAS *Textes historiques sur Lille et le Nord*, t. 1936, p. 229.

6. Soylu ve Şövalye Yaşamı

APPEL (Carl), *Bertran von Born*, Halle, 1931.

BORMANN (Ernst), *Die Jagd in den altfranzösischen Artus- und Abenteuerromonen*, Marbourg, 1887 (*Ausg. und Abh. aus dem Gebiete der roman. Philologie*, 68).

DU CANGE, *De l'origine et de l'usage des tournois, Des armes à outrance, des joustes, de la Table Ronde, des behourds et de la quintaine (Dissertations sur l'histoire de saint Louis*, VI et VII) dans *Glossarium*, éd. Henscbei, t. VII.

DUPIN (Henri), *La courtoisie au moyen âge (d'aprés les textes du XIIe et du XIIIe siècle)* [1931].

EHRISMANN (G.), *Die Grundlagen des ritterlichen Tugendsystems* dans *Zeitschrift für deutsches Altertum*, t. LVI, 1919.

ERDMANN (Carl), *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Stuttgart, 1935 (*Forschungen zur Kirchen-und Beistesgeschichte*, VI).

GEORGE (Robert H.), *The contribution of Flanders to the Conquest of England dans Revue Belge de philologie*, 1926.

GILSON (Étienne), *L'amour courtois*, dans GILSON, *La Théologie Mystique de saint Bernard*, 1934, p. 192-215.

JANIN (R.), *Les «Francs» au service des Byzantins* dans *Échos d'Orient*, t. XXXIX, 1930.

JEANROY, Alfred, *La poésie lyrique des troubadours*, 2 vol., 1934.,

CH.-V. LANGLOIS, *Un mémoire inédit de Pierre du Bois*, 1313 : *De torneamentis et justis* dans *Revue Historique*, t. XLI. 1889.

NAUMANN (Hans), *Ritterliche Standeskultur um* 1200 dans NAUMANN (H.) et MÜLLER (GUNTHER), *Höfische Kultur*, Halle, 1929 (*Deutsche Vierteliahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, Buchreihe*, t. XVII).

NAUMANN (Hans), *Der staufische Ritter*, Leipzig, 1936.

NIEDER (Felix), *Das deutsche Turnier im XII. und XIII. Jahrhundert*, Berlin, 1881.

PAINTER (Sidney), *William Marshal, knight-errant, baron and regent of England*, Baltimore, 1933 (*The Johns Hopkins Historical Publications*).

RUST (Erns), *Die Erziehung des Ritters in der altfranzösischen Epik*, Berlin, 1888.

SCHRADER (Werner), *Studien über das Wort «höfisch» in der mittelhochdeutschen Dichtung*, Bonn, 1935.

SCHULTE (Aloys), *Die Standesverhältnisse der Minnesäger*, dans *Zeitchrift für deutsches Altertum*, t. XXXIX, 1895.

SCHULTZ (Alwin), *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger*, 2e éd., 2 vol, 1889.

SEILER (Freidrich), *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts, II. Von der, Einführung des Christentums bis zum Begim der neueren Zeit*, 2e éd., Halle, 1907.

WHITNEY (Maria P.), *Queen of medieval virtues: largesse* dans *Vassar Mediaeval Studies... edited by*, C. F. Fiske, New Haven, 1923.

7. *Armalar*

BARTHÉLEMY (A. de), *Essai sur l'origine des armoiries féodales* dans *Mém. soc. antiquaires de l'Ouest*, t. XXXXV, 1870-71.

ILGEN (Th.), *Zur Entstehung und Entwicklungskeschichte der Woppen* dans *Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der d. Geschichts- und Altertumsvereine*, t. LXIX, 1921.

ULMENSTEIN (Chr. Uv.), *Ueber Ursprung und Entstehung des Wappenwesens* Weimar, 1935 *(Forsch. zum deutschen Recht*, I 2).

8. *Çavuşlar ve Çavuşluklar*

BLOCH (Marc), *Un problème d'histoire comparée: la ministérialtité en France et en Angleterre*, dans *Revue historique du droit*, 1928.

BLUM (E.), *De la patrimonialité des sergenteries fieffées* dans *l'ancienne Normandie*, dans *Revue générale de droit*, 1926.

GANSHOOF (F. L.), *Étude sur les ministeriales en Flandre et en Lotharingie*, dans *Mém. Acad, royale Belgique, Cl. Lettres* in 8°, 2e *série*, XX, 1926.

GLADISS (D.), v.), *Betiräge zur Geschichte der staufischen Ministreialität.*, Berlin, 1934 *(Ebering's Histor. Studien*, 249).

HAENDLE (Otto), *Die Dienstmannen Heinrich des Löwen*, Stuttgart, 1930 *(Arbeiten zur d. Rechts- und Verfassungsgeschichte*, 8).

KIMBALL (E. G.), *Serjeanty tenure in mediaeval England*, New York, 1936 *(Yale Historical Publications, Miscellany*, XXX).

LE FOYER (Jean). *L'office héréditaire de Focarius regis Angliae*, 1931 *(Biblioth. d'historie du droit normand*, 2e série, 4).

STENGEL (Edmund E.), *Ueber den Ursprung der Ministerialität* dans *Papsttum und Kaisertum: Forsch... P. Kehr dargebracht*, Munich, 1925.

II. FEODAL TOPLUMDA KİLİSE: YEMİNLİLİK

GÉNESTAL (R.), *La patrimonialité de l'archidiaconat dans la province ecclésiastique de Rouen* dans *Mélanges Paul Fournier, 1929.*

LAPRAT (R.), *Avoué* dans *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastique*, t. V, 1931.

LESNE (Em.), *Histoire de la jropriété ecclésiastique en France*, 4 vol., Lille, 1910-1938.

MERK (C. J), *Anschauungen über Lehre und das Leben der Kirche im altfransösischen Heldenepos.* Halle 1914 *(Zeitschrift für romanische Philologie*, Beiheft, 41).

OTTO (Ebehard F.), *Die Entwicklung der deutschen Kirchenvogtei im* 10. *Jahrhundert*, Berlin, 1933 *(Abhand. zur mittleren und neueren Geschihhte*, 72).

PERGAMENI (Ch.), *L'avoueric ecclésiastique belge* Gand, 1907. Cf. BONENFANT (P.), *Notice sur le faux diplôme d'Otton I*er dans *Bulletin Commission royale histoire*, 1936.

SENN (Félix), *L'institution des avoueries ecclésiastiques en* France, 1903. Cf. compte rendu par W. SICKEL, *Göttingische Gelehrte Anzeigen*, t. CLVI, 1904.
SENN (Félix), *L'institution des vidamies en France*, 1907.
WAAS (Ad.), *Vogtei und Bede in der deutschen Kaiserzeit*, 2 vol., Berlin 1919-1923.

III. ADALETLER

AULT (W. O.), *Private Juridiction in England.* New Haven, 1923 *(Yale Historical Publications. Miscellany*, X).
BEAUDOIN (Al.), *Étude sur les origines du régime féodal : la recommandation et la justice seigneuriale* dans *Annales de l'enseignement supérieur de Grenoble*, I, 1889.
BEAUTEMPS-BEAUPRE, *Recherches sur les juridictions de l'Anjou et du Maine*, 1890.
CAM (Helen M.), *Suitors and Scabini dans Speclum*, 1935.
CHAMPEAUX (Ernest), *Nouvelles théories surles justices du moyen âge* dans *Revue historique du droit*, 1935, p. 101-111.
ESMEIN (Ad.), *Quelque renseignements sur l'origine des juridictions privées* dans *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, 1886.
FERRAND (N.), *Origines des justices féodales* dans *Le Moyen Age*, 1921.
FRÉVILLE (R. de), *L'organisation judiciaire en Normandic aux XIIe et XIIIe siècles* dans *Nouv, Revue historique de droit*, 1912.
GANSHOF (François L.), *Notes sur la compétence des cours féodales en France* dans *Mélanges d'histoire offerts à Henri Pirenne*, 1926.
GANSHOF (F.-L.), *Contribution à l'étude des origines des cours féodales en France* dans *Revue historique de droit*, 1928.
GANSHOF (F.-L.), *La juridiction du seigneur sur son vassal à l'époque carolingienne dans Revue de l'Université de Bruxelles*, t. XXIII, 1921-22.
GANSHOF (F.-L.), *Recherches sur les tribunaux de châtellenie en Flandre, avant le milieu du XIIIe siècle*, 1932 *(Universiteit te Gent, Werken uitgg. door de Faculteit der Wijsbegeerte en Letteren*, 68).
GANSHOF (F.-L.), *Die Rechtssprechung des gräflichen Hofgerichtes in Flandern* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung*, G. A., 1938.
GARAUD (Marcel), *Essai sur les institutions judiciaires du Poitou sous le gouvernement des comtes indépendants* 902-1137, Politiers, 1910.
GARCIA DE DIEGO (Vicenze), *Historia judicial de Aragon en los siglos VIII al XII* dans *Anuario de historia del derecho español*, t. XI, 1934.
GLITSCH (Heinrich), *Der alamannische Zentenar und sein Gericht* dans *Berichte über die Veryandlungen der k. sächsischen Ges. der Wissenschaften, Phil-histor. Kl.*, t. LXIX, 1917.
GLITSCH (H.), *Untersuchungen zur mittelalterlichen Vogtgerichtsbarkeit*, Bonn, 1912.
HALPHEN (L.), *Les intitutions judiciaires en France au XIe siècle : région angevine dans Revue historique*, t. LXXVII, 1901.
HALPHEN (L.), *Prévôts et voyers au XIe siècle; région angevine* dans *Le Moyen Age*, 1902.
HIRSCH (Hans), *Die Klosterimmunität seit dem Investiturstreit*, Weimar, 1913.

KROELL (Maurice), *L'immunité franque*, 1910.
LOT (Ferdinand), *La «vicaria» et le «vicarius»* dans *Nouvelle Revue historique de droit*, 1893.
MASSIET DU BIEST (J), *A propos des plaids généraux dans Revue du Nord*, 1923.
MORRIS (W.-A.), *The frankpledge system*, New York, 1910 *Harvard Historical Studies*, XIV).
PERRIN (Ch.-Edmond), *Sur le sens de mot «centena» dans les chartes lorraines du moyen âge* dans *Bulletin Du Cange*, t. V, 1929-30.
SALVIOLI (Giuseppe), *L'immunità et le giustizie delle chiese in Italia* dans *Atti e memorie delle R. R. Deputazioni di Storia Patria per le provincie Modenesi e Parmesi*, Série III, vol. V et VI, 1888-1890.
SALVIOLI (G.), *Storia della procedura civile e criminale*, Milan, 1925 *(Storia del diritto italiano pubblicata sotto la direzione di* PASQUALE DEL GUIDICE, vol. III, *Parte prima)*.
STENGEL (Edmund E.), *Die Immunität in Deutschland bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. Teil I, Diplomatik der deutschen Immunitäts-Privilegien*, Innsburck, 1910.
THIRION (Paul), *Les échevinages ruraux aux XIIe et XIIIe siècles dans les possessions des églises de Reims dans Études d'histoire du moyen âge dédiées à G. Monod* 1896.

IV. BARIŞ HAREKETİ

ERDMANN (C.), *Zur Ueberlieferung der Gottesfrieden-Konzilien* dans ERDMANN, *op. cit.* (p. 667).
GÖRRIS (G.-C.-W.), *De denkbeelden over corlog en de bemocciingen voor vrede in de elfde eeuw* (Les idées sur la guerre et les efforts en faveur de la paix au XIe siècle). Nimègue, 1912 (Diss Leyde).
HERTZBERG-FRANKEL (S.), *Die ältersten Land-und Gottesfrieden in Deutschland* dans *Forschungen zur deutschen Geschichte*, t. XXIII, 1883.
HUBERTI (Ludwig), *Studien zur Rechtgeschichte der Gottesfrieden und Lendesfrieden: I, Die Friedensordnungen in Frankreich*, Ansbach, 1892.
KLUCKHORN (A.), *Geschichte des Gottesfriedens*, Leipzig, 1857.
MANTEYER (G. de), *Les origines de la maison de Savoie... La paix en Viennois (Anse, 17 juin 1025)* dans *Bulletin de la Soc. de statistique de l'Isère* 4e t. VII, 1904.
MOLINIÉ (Georges), *L'organisation judiciaire, militaire et financière des associations de la paix: étude sur la paix et la Trêve de Dieu dans le Midi et le Centre de la France*, Toulouse, 1912.
PRENTOUT (H.), *La trêve de Dieu en Normandie dans Mémoires de l'Acud de Caen, Nouv. Série*, t. VI, 1931.
QUIDDE (L.), *Histoire de la paix publique en Allemagne au moyen âge*, 1929.
SCHELBÖGI (Wolfgang), *Die innere Entwicklung des bayerischen Landfriedens des 13. Jahrhunderts*, Heidelberg, 1932 *(Deutschrechtliche Beiträge*, XIII, 2).
SÉMICHON (E.), *La Paix et la Trêve de Dieu*, 2e éd., 2 vol. 1869.
YVER (J.), *L'interdiction de la guerre privée dans le très ancien droit normand (Extrait des tavaux de la semaine d'histoire du droit normand...* mai 1927) 1928.

WOHLHAUPTER (Eugen), *Studien zur Rechtsgeschichte der Gottes-und Landfrieden in Spanien*, Heidelberg, 1933 (*Deutschrechtliche Beiträge* XVI, 2).

V. MONARŞİ KURUMU

BECKER (Franz), *Das Königtum des Nachfolgers im deutschen Reich des Mittelalters*, 1913 (*Quellen und Studien zur Verfassung des d. Reiches.* V, 3).

BLOCH (Marc), *L'Empire et l'idée d'Empire sous les Hohenstaufen*, dans *Revue des Cours et Conférences*, t. XXX, 2, 1928-1929.

BLOCH (Marc), *Les rois thaumaturges : étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale, particulièrement en France et en Angleterre.* Strasbourg. 1924 (Biblioth. de la *Faculté des Lettres de l'Univ. de Strasbourg*, XIX).

EULER (A.), *Das Königtum im altfranzösischen Karls-Epos.* Marbourg, 1886 (*Ausgaben und Abhandl. aus dem Gebiete der romanischen Philologie*, 65).

KAMPERS (Fr.), *Rex und sacerdos dans Histor. Jahrbuch*, 1925.

KAMPRES, *Vom Werdegang der abenländischen Kaisermystik*, Leipzig, 1924.

KERN (Fritz), *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren mittelalter, Leipzig*, 1914.

HALPHEN (Louis), *La place de la royauté dans le système féodal* dans *Revue historique*, t. CLXXII, 1933.

MITTEIS (Heinrich), *Die deutsche Königswahl : ihre Rechtsgrundlagen bis zur Goldenen Bulle*, Baden bei Wien [1938].

NAUMANN (Hans), *Die magische Seite des altgermanischen Königtums und ihr Fortwirken* dans *Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburtstag von A. Dopsch*, Vienne, 1938.

PERELS (Ernst), *Der Erbreichsplan Heinrichs VI.* Berlin, 1927.

ROSEUSTOCK (Eugen), *Königshaus und Stämme in Deutschland zwischen 911 und 950.* Leipzig, 1914.

SCHRAMM (Percy E.), *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*, I, 751-1152, 2 vol., Leipzig, 1928 (*Veröffentlichungen der Forschungsinstitute an der Univ, Lezipzig, Institut für Kultr-und Universalgesch.*, I).

SCHRAMM (P.-E.), *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*, Weimar, 1937. Traduction *anglaise : A history of the English coronatinon* (avec bibliographie générale du sacre, en Europe).

SCHRAMM (P. E.), *Kaiser Rom und Renovatio, 2 vol.* Leipzig 1929 (*Studien der Bibliothek Warburg.* XVII).

SCHULTE (Aloys), *Anläufe zu einer festen Residenz der deutschen Könige im Mittelalter* dans *Historisches Jahrbuch*, 1935.

SCHULTZE (Albert), *Kaiserpolitik und Einheitsgedanken in den Karolingischen Nacfolgestaaten (876-962)*, Berlin, 1926.

VIOLLET (Paul), *La question de la légitimité à l'avènement de Hugues Capet* dans *Mém. Académie Inscriptions*, t. XXXIV, I, 1892.

VACCARI (Pietro), *Dall' untià romana al particolarismo giuridico del Medio* evo, Pavie. 1936.

FICKER (J.), et PUNTSCHART (P.), *Vom Reichsfürstenstande*, 4 vol. Innsbruck, Graz et Leipzig, 1861-1923.

HALBEDEL (A.), *Die pfalzgrafen und ihr Amt: ein Ueberblick* dans *dien*, 132).

LÄWEN (Gerhard), *Stammesherzog und Stammesherzogtum.* Berlin, 1935.

LINTZEL (Martin), *Der Ursp-ung der deutschen Pfalzgrafschaften* dans *Zeitschrift der Savigny Stiftung. G. A.*, 1929.

PARISOT (Robert), *Les origines de la Haute-Lorraine et sa première maison ducale*, 1908.

ROSENSTOCK (Eugen), *Herzogsgewalt und Friedensschutz: deutsche Provinzialversamnuiungen des 9-12. Jahrhunderts* Breslau, 1910 *(Untersuchungen zur deutschen-Staat-und Reschtsgeshichte*, H., 104).

SCHMIDT (Gunther), *Das würzburgischen Herzogtum und die Grafen und Herren von Ostfranken vom 11, bis zum 17, Jahrdundert. Veimar*, 1913 *(Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des deutschen Reiches*, V, 2).

WERNEBURG (Rudolf), *Gau, Grafschaft und Herrschaft in Sachsen bis zum Geschichte Niedersachsens*, III. 1).

LAPSLEY (G. Th.), *The county palatine of Durham*, Cambridge, Mass., 1924 *(Harvard Historical Studies.* VIII).

ARBOIS DE JUBAINVILLE (d), *Histoire des ducs et comtes de Champagne*, 7 vol., 1859-1866.

AUZIAS (Léonce), *L'Aquitaine carolingenne* (778-897), 1937.

BARTHELEMY (Anatoie de), *Les origines de la maison da France*, dans *Revue des questions historiques*, t. XIII. 1873.

BOUSSARD (J.), *Le comté d'Anjou sous Henri Plantagenet et ses fils* (1151-1204), 1938 *(Biblioth. Éc. Hautes-Études, Sc. histor.* 271).

CHARTROU (Joséphe), L'Anjou de 1109 à 1151 1928.

OHAUME (M.), *Les origines du duche'de Bourgogne*, 2 vol., Dijon, 1925-31.

FAZY (Max.), *Les origines du Bourbonnais*, 20 vol., Moulins. 1924.

GROSDIDER DE MATONS (M.), *Le comté de Bar des origines au traité de Bruges* (vers 750-1301), Bar-le-Duc, 1922.

HALPHEN (Louis), *Le comté d'Anjou au XIe siècle*, 1906.

JAURGAIN (J. de), *La Vasconie.* 2 vol., Pau, 1898.

JEULIN (Paul), *L'hommage de le Bretagne en droit et dans les faits* dans *Annales de Bretagne*, 1934.

LA BORDERIE (A. Le MOYNE de), *Histoire de Bretagne*, t. II et III, 1898-99.

LATOUCHE (Robert), *Histoire de comté du Maine*, 1910 *(Biblioth. Éc. Houtes Études, Sc. histor.*, 183).

LEX (Léonce), *Eudes, comte de Blois...* (995-1007) *et Thibaud, son frére* (995-1004), Troyes, 1982.

LOT (Ferdinand), *Fidèles ou vassaux?*, 1904.

POWICKE (F. M.), *The loss Normandy* (1189-1204), 1913 *(Publications of the University of Manchester, Historical Series*, XVI).

SPROEMBERG (Heinrich), *Die Entstehung der Brafshuft Flandern, Teil I: die ursprungliche Grafschaft Flandern* (864-892). Berlin, 1935, Cf. F.

L. GANSHOF, *Les origines du comté de Flandre*, dans *Revue belge de Philologie*, 1937.
VALIN (I), *Le duc de Normandie et sa cour*, 1909
VALLS-TABERNER (F.), *La cour comtale barcelonaise*, dans *Revue historique du droit*, 1935.
Les Bouches du Rhône, Encyclopédie départementale, Première partie, t. II. *Antiquité et moyen âge*, 1924.
KEINER (Fritz), *Verfassungsgeschichte der Provence seit der Ostgothenherrschaft bis zur Errichtung der Konsulate* (510-1200), Leipzig, 1900.
MANTEYER (G.), *La Provence du Ier au XIIe siècle*, 1908.
PREVITÉ ORTON (C. W.), *The early history of the House of Savoy* (1000-1223), Cambridge, 1912.
TOURNADRE (Guy de), *Histoire du comté de Forcalquier* (XIIe siècle), [1930].
GRIMALDI (Natale), *La contessa Matilde e la sua stirpe feudale*, Florence, [1928].
HOFMEISTER (Adolf), *Markgrafen und Margrafschaften im italienischen Königreich in der Zeit von Karl dem Grossen bis auf Otto den Grossen* (774-962) dans *Mitteilungen des Instituts für œsterreichische Geschichtsforschung*, VII, *Ergänzungband*, 1906.

VII. ULUSLAR

CHAUME (M.), *Le sentiment national bourguiznon de Gondelbaud à Charle le Téméraire dans Mém. Acad Sciences Dijon*, 1922.
COULTON (B. G.), *Nationalism in the middle ages* dans *The Cambridge Historical Journal*. 1935.
HUGELMANN (K. G.), *Die deutsche Nation und der deutsche Nationalstaat im Mittelalter dans Histor. Jahrbuch*, 1931.
KURTH (G.), *Du rôle de l'opposition des races et des nationalités dans la dissolution de l'Empire carolingien* dans *Annuaire de l'Éc. des Hautes Études*, 1896.
REMPPIS (Max), *Die Vorstellungen von Deutschland im altfranzösischen Heldenepos und Roman und ihre Quellen*, Halle, 1911 (*Beihefte zur Zeitschrift für roman, Philologie*, 234).
SCHULTHEISS (Franz Guntram), *Geschichte des deutschen Nationalgefühts*, t. I, Münich, 1893.
VIGENER (Fritz), *Bezeichnungen für Volk und Land der Deutschen vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*, Heidelberg, 1901.
ZIMMERMAN (K. L.), *Die Beurteilung der Deutschen in der französischen Literatur des Mittelalters mit besonderer Berücksichtigung der Chansons de geste* dans *Romanische Forschungen*, t. XIX, 1911.

VIII. KARŞILAŞTIRMALI TARİHTE FEODALİTE

HINTZE (O.). *Wesen und Verbreitung des Feudalismus* dans *Sitzungsber. der preussischen Akad., Phil.-histor. Kl.*, 1929.
DÖLGER (F.). *Die Frage des Grundeigentums in Byzanz* dans *Bulletin of the international commission of historical sciences*, t. V 1933

OSTROGORSKY (Georg), *Die wirtschaftlichen und sozialen Entwicklungsgrundlagen des byzantinischen Reiches* dans *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschafsgeschichte*, 1929.

STEIN (Ernast), *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte* dans *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, t. II, 1923-25.

THURNEYSSEN (R.), *Das unfreie Lehen* dans *Zeitschrift für keltiche Philologie*, 1923; *Das freie Lehen ibid.*, 1924.

FRANKE (C.), *Feudalism : Chinese* dans *Encyclopaedia of the social sciences*, t. VI, 1931.

FRANKE (O.), *Zur Beurteilung des chinesischen Lehnwesens* dans *Sitzungsber. der preussischen Akad. Phil.-histor. Kl.*, 1927.

ERSLEV (Kr.), *Europaesik Feudalisme og dansk Lensvaesen* dans *Historisk Tidsskrift*, Copenhague, 7e série, t, II. 1899.

BECKER (C. H.), *Steuerpacht und Lehnwesen : eine historische Studie über die Enstehung des islamischen Lehnwesens* dans *Islam*, t. V, 1914.

BELIN, *Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme et principalement en Turquie dans Journal Asiatique*, 6e série, t. XV, 1870.

LYBYER (A. H.), *Feudalism : Sarracen and Ottoman* dans *Encyclopaedia of the social sciences*, t. VI, 1931.

ASAKAWA (K.), *The documents of Iriki illustraitve of the development of the feudal institutions of Japan New Haven*, 1929 *(Yale Historical Publ., Manuscripts and edited texts, X)*. Avec une importante introduction.

ASAKAWA (K.), *The origin of feudal land-tenure in Japan* dans *American Historical Review*, XXX, 1915.

ASAKAWA (K.), *The early sho and the early manor : a comparative study dans Journal of economic and busienss history*, t. I, 1929.

FUKUDA (Tokusa), *Die gesellschaftliche und wirtschaftliche Entwickelung in Japan, Stuttgart*, 1900 *(Münchner volkswirtschaftliche Studien, 42)*.

RUFINI AVONDO (Ed.), *Il feudalismo giapponese visto da un glurista europe dans Rivista di storia del diritto italiano*, t. III, 1930.

SAMSON (J. B.), *Le Japon : histoire de la civilisation Jepanaise*, 1938.

UYFHARA (Senroku), *Gefolgschaft und Vasallität im fränkischen Reiche und in Japan dans Wirtschaft und Kultur. Festschrift zum 70. Geburstag von A. Dopsch*, Vienne, 1938.

LÉVI (Sylvain), *Le Népal*, 2 vol., *1905 (Annales du Musée Guimet, Bibliothéque*, t. XVII et XVII).

HÖTZCH (C. V.), *Adel und Lehnwesen in Russland und Polen* dans *Historische Zeitschrift*, 1912.

WOJCIECHOWSKI (Z.), *La condition des nobles et le problème de la féodalité en Pologne au moyen âge dans Revue historique du droit*, 1936 et 1937 (avec bibliographie),

ECK (Al.), *Le moyen âge russe*, 1933.